MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

1918–1919
1919–1945

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

TÍZ KÖTETBEN

KÉSZÜLT A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉBEN

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

PACH ZSIGMOND PÁL
a szerkesztő bizottság vezetője

ANDICS ERZSÉBET
BEREND T. IVÁN
ELEKES LAJOS
EMBER GYŐZŐ
HANÁK PÉTER
KÓNYA SÁNDOR
KOVÁCS ENDRE
LEDERER EMMA
LIPTAI ERVIN
MÁLYUSZ ELEMÉR
MÁTRAI LÁSZLÓ
MÉREI GYULA
MUCSI FERENC
NEMES DEZSŐ
PAMLÉNYI ERVIN
RÁNKI GYÖRGY
SINKOVICS ISTVÁN
SZABAD GYÖRGY
SZÉKELY GYÖRGY
R. VÁRKONYI ÁGNES
VASS HENRIK
ZSIGMOND LÁSZLÓ

GLATZ FERENC
a szerkesztő bizottság titkára

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1984

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

1918—1919
1919—1945

FŐSZERKESZTŐ

RÁNKI GYÖRGY

SZERKESZTŐK

HAJDU TIBOR
TILKOVSZKY LORÁNT

I. KÖTET

HARMADIK, JAVÍTOTT KIADÁS

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1984

A KÖTET SZERZŐI

BEREND T. IVÁN, HAJDU TIBOR, INCZE MIKLÓS, JUHÁSZ GYULA,
KÓNYA SÁNDOR, LACKÓ MIKLÓS, MÁRKUS LÁSZLÓ,
L. NAGY ZSUZSA, ORMOS MÁRIA, PINTÉR ISTVÁN, RÁNKI GYÖRGY,
SIKLÓS ANDRÁS, SZAKÁCS KÁLMÁN, SZUHAY MIKLÓS,
TILKOVSZKY LORÁNT

LEKTOROK

PAMLÉNYI ERVIN · GUNST PÉTER · SIPOS PÉTER

ISBN 963 05 3322 7 (összkiadásszám)
ISBN 963 05 3323 5 (8. kötet)
ISBN 963 05 3324 3 (8/1. kötet)

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1976

A mellékletek szerkesztője: Glatz Ferenc
A képek gyűjtésében közreműködött: Csurdi Sándor
A térképek összeállításában és készítésében közreműködött: Bereznay András
Az időrendi áttekintést összeállította: Márkus László
A mutatókat készítette: Bojtár Anna és Tárnok Irén

Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

1. KÖTET

Előszó 17

ELSŐ RÉSZ

A FORRADALMAK KORA (1918–1919) 23

A POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM 25

I. FEJEZET

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása és felbomlása. A forradalom győzelme Magyarországon 25

1. A Monarchia végnapjai 25

A központi hatalmak hadseregeinek veresége (25) Utolsó kísérletek a Monarchia megmentésére (28) A Monarchia felbomlása (34)

2. A politikai helyzet alakulása Magyarországon. A forradalom győzelme 39

A Wekerle-kormány válsága (39) Károlyi Mihály és a Függetlenségi és 48-as Párt (41) A polgári radikálisok (42) A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és baloldali ellenzéke (46) Az országgyűlés utolsó ülésszaka (54) A kormányzati válság kiújulása. A tömegmozgalom fellendülése (59) A forradalom győzelme (65)

II. FEJEZET

A Népköztársaság 77

1. A győztes forradalom első napjai. A köztársaság kikiáltása 77

A forradalom jellege, sajátos vonásai (77) „Rendcsinálás” és megtorlás (79) Kísérlet a tanácsok visszaszorítására, a népi szervek tevékenységének korlátozására (81) Magyarország: népköztársaság (85)

2. *Győztesek és legyőzöttek. A Károlyi-kormány külpolitikája* 88

Súlyos helyzet. Indokolatlan remények (88) A fegyverszünet bonyodalmai (89) A belgrádi katonai egyezmény (92) A Vix-misszió. Az antant új követelései (94)

3. *A soknemzetiségű Magyarország felbomlása* 99

Horvát-Szlavonország és a Vajdaság (99) Szlovákia (101) Erdély és a magyarországi románok (108) Ruténföld (119) Nyugat-Magyarország és a magyarországi németek (122)

4. *Az ország belső helyzete* 125

A gazdasági helyzet alakulása (125) Gazdaságpolitikai és szociálpolitikai intézkedések (129) A földkérdés megoldatlansága (134) Harc a hadsereg leszerelése és újjászervezése körül (140)

5. *A Kommunisták Magyarországi Pártja* 144

A szovjet kormány felhívása az osztrák–magyar állam dolgozó népéhez (144) A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása (146) A párt programja, céljai (148) Felvilágosító és szervező munka a tömegek körében (152) Román, délszláv, szlovák és más nem magyar dolgozók kommunista csoportjai (155) Az osztályharc élezódése (158)

6. *Kormányzati válság* 161

A jobbszárny kiválása a Károlyi-kormányból. A Berinkey-kormány megalakulása (161) Az ellenforradalom szervezkedése (166)

7. *Kísérlet a kormánykoalíció helyzetének megerősítésére* 169

Egyenlőtlen fellépés a kommunista párt és az ellenforradalom ellen (169) A reformpolitika újabb lépései (173) Új tervek, elgondolások a külpolitikában (174)

8. *Az ellentétek kiéleződése. A Vix-jegyzék és a kormány lemondása* 177

A belpolitikai feszültség fokozódása (177) A Vix-jegyzék és a kormány lemondása (186)

A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 191

I. FEJEZET

Szocialista forradalom Magyarországon 191

1. *A Tanácsköztársaság létrejötte* 191

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártjának egységtárgyalásai. A Magyarországi Szocialista Párt megalakulása (191) A proletárdiktatúra kikiáltása. A Forradalmi Kormányzótanács megalakulása (195) A szocialista forradalom békés győzelme (198)

2. A Tanácsköztársaság nemzetközi helyzete 202

A magyarországi proletárforradalom és a „világforradalom” perspektívája (202) A Tanácsköztársaság kapcsolata Szovjet-Oroszországgal (205) A Magyarországi Tanácsköztársaság visszhangja a kelet-közép-európai országokban (208) Hazafiság és nemzetköziség (211) A Tanácsköztársaság készsége az antanthatalmakkal való tárgyalásra (213) Az imperialista hatalmak intervenciójának előkészületei (215) Külpolitika és nemzetiségi politika (217)

3. A Tanácsköztársaság a szocializmus megvalósításáért 221

A szocializmus haladéktalan megvalósításának koncepciója (221) A szocializálás (224) Agrárpolitika (231) Népjóléti intézkedések (235) A tanácsrendszer kiépítése (240) Az 1918—1919. évi forradalmak művelődéspolitikája (246)

4. A tanácshatalom belső helyzete 254

A győztes forradalom társadalmi bázisa (254) A Magyarországi Szocialista Párt belső problémái (257) A kormányzótanács újjáalakulása (258) A tanácsválasztások (262) Toborzás a Vörös Hadseregbe. Felkészülés a katonai intervenció elhárítására (266)

II. FEJEZET

A Tanácsköztársaság honvédő háborúja 269

1. Katonai intervenció a Tanácsköztársaság ellen 269

Az intervenció megindulása (269) Katonai és diplomáciai erőfeszítések az intervenció megállítására (274) Május elseje: ünnep és krízis (280) Az antant diplomáciája és a bécsi ellenforradalmi emigráció (284) A román hadsereg előrenyomulásának megállítása a Tisza vonalán (286) Forradalmi erőgyűjtés a májusi válság után (288) Az ellenforradalom szervezkedése. Az aradi és a szegedi ellenkormány (291)

2. A Vörös Hadsereg északi hadjárata 293

Az ellentámadás előkészítése (293) Miskolc visszavétele (297) Küzdelem az ellenforradalmi propaganda ellen (299) Stromfeld haditerve. Az északi hadjárat első sikerei (301) Ellenforradalmi tevékenység a győzelmes hadsereg hátában (305) A Clemenceau-jegyzék. Az északi hadjárat mérlege (307)

3. A belső helyzet és a katonai visszavonulás 311

A párt és az ifjúsági szövetség kongresszusa (311) Clemenceau második jegyzéke és Kun Béla válasza (314) A Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása (317) A Tanácsok Országos Gyűlése. A Tanácsköztársaság Alkotmánya (319) Az ellenforradalmi lázadások új hulláma (321) Foch ultimátuma. Fegyverszünet és visszavonulás (324)

4. A tiszai offenzíva 327

Erőfeszítések a lélegzetvételnyi szünet kihasználására (327) Tervek szociáldemokrata kormány alakítására (330) A tiszai offenzíva elhatározása (332) Az offenzíva kezdete és elakadása. Böhm kapituláns politikája (336) A katonai helyzet reménytelenné válása (339) A kormányzótanács lemondása (343)

MÁSODIK RÉSZ

AZ ELLENFORRADALMI KORSZAK (1919—1945) 347

I. FEJEZET

Európa és Magyarország 349

1. Európa az első világháború és a forradalmak után 349

Gazdasági-társadalmi, politikai és eszmei válság (349) Az életforma átalakulása (352) A gyarmati világ ébredésének hatása Európára (357)

2. A békerendszer és a háborút követő forradalmi válság 360

A békekonferencia és a Párizs környéki békék (360) A szovjetellenes intervenció (364) Forradalom és ellenforradalom Európában (367) Az olasz fasizmus (370) A munkásosztály nemzetközi szervezetei (373) Átmeneti stabilizáció (375) Nemzetközi kapcsolatok (382)

II. FEJEZET

Az ellenforradalom hatalomra jutása és berendezkedése Magyarországon 387

1. Az ellenforradalom győzelme 387

A Peidl-kormány (387) Az ellenforradalom kormányra kerülése (390) A fővezérség szerepe (392) A fehérterror (395) A munkásmozgalom a fehérterror idején (397) Az ellenforradalom programja és jelszavai (402)

2. A rendszer törvényesítése 406

Az erőviszonyok 1919 őszén (406) A Clerk-misszió (409) Nemzetgyűlési választás, kormányzóválasztás (412) A Magyarországi Szociáldemokrata Párt taktikája (416) A trianoni békeszerződés (421)

3. A konszolidáció kezdetei 426

A Teleki-kormány (426) Az első királypuccs (432)

III. FEJEZET

A konszolidált ellenforradalom 435

1. A konszolidáció nehézségei 435

A súlyos gazdasági helyzet (435) A Bethlen-kormány megalakulása (440) A második királypuccs (443)

2. A konszolidáció és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 446

A Bethlen—Peyer-paktum (446) Az 1922. évi nemzetgyűlési választások (451) A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a parlamentben (456) A Magyarországi Szociáldemokrata Párt szövetségi politikája (462) A szociáldemokrata emigráció (466)

3. Az ellenforradalmi rendszer fő vonásai és a hatalom struktúrája 470

Az önálló államiság következményei az ellenforradalmi rendszerben (470) A hatalom birtokosai és a kormányzati rendszer (473) Régi és új szervezetek (483)

4. Gazdasági stabilizáció és fejlődés a 20-as években 488

A gazdasági elzárkózás politikája (488) Infláció és stabilizáció (492) A rekonstrukció eredményei és ellentmondásai (501)

5. A gazdasági szanálás politikai összefüggései 509

Szanálás és külpolitika (509) Kölcsöntárgyalások és belpolitika (514) A kölcsön első következményei (517)

6. A kormány és a baloldali ellenzék küzdelme 519

A központi hatalom erősítése (519) A baloldali ellenzék tiltakozása (522) A frankhamisítási botrány (526)

7. A munkásmozgalom a 20-as évek derekán 531

A baloldali szocialisták és a kommunisták összefogása (531) Az agrárkérdés és a munkás-paraszt szövetség jelentőségének felismerése (535) A Kommunisták Magyarországi Pártjának I. kongresszusa (540)

8. A Bethlen-kormány erősödése és aktív külpolitikája 544

Az 1926—1927. évi országgyűlési választások (544) Bethlen döntőbírói szerepe az agrár—merkantil ellentétben (550) Külpolitika és revízió (556)

9. A Kommunisták Magyarországi Pártja politikai irányvonalának megváltozása 562

A Magyarországi Szocialista Munkáspárt megszűnése (562) Vita a stratégiai irányvonalról a Kommunisták Magyarországi Pártjában (565)

IV. FEJEZET

A politikai ideológia kérdései a 20-as években 569

1. *Az ellenforradalmi rendszer ideológiája* 569

A „keresztény-nemzeti" államelv kialakulása és értelmezése (569) Az államelv szélsőjobboldali radikális megalapozói (573) Az államelv konzervatív klerikális irányzata (578) A merkantil tábor és a „keresztény-nemzeti" államelv (581) Az ellenforradalmi ideológia megszilárdulása (584)

2. *Ellenzéki politikai ideológiák* 587

Polgári liberalizmus (587) Polgári radikalizmus (590) A marxista eszmerendszer (592)

V. FEJEZET

A gazdasági válság. A konszolidáció összeomlása 597

1. *A világgazdasági válság és Magyarország* 597

A világgazdasági válság (597) A mezőgazdasági válság sajátosságai (599) Az agrárválság Magyarországon (600) A parasztság helyzete (602) Az ipari válság (604) Munkanélküliség és tömegnyomor (606) A pénz- és hitelválság (609)

2. *A munkásmozgalom a válság időszakában* 611

A Kommunisták Magyarországi Pártjának II. kongresszusa (611) A tömegmozgalmak erősödése. Az 1930. szeptember 1-i tüntetés (613) A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a gazdasági válság (617) A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vidéki szervezkedése és agrárpolitikája (620)

3. *Bethlen kormányzati rendszerének bukása* 624

Az ellenforradalmi kormánykoalíció lazulása (624) A politikai válság érlelődése (626) Az 1931. évi országgyűlési választások (628) Bethlen bukása (631)

4. *Károlyi Gyula kormánya* 633

Az új kormány megalakulása (633) A miniszterelnöki és a pártvezéri funkció kettéválása (635) A statárium kihirdetése. A „nemzeti koncentráció" terve (636) Az egységes párti csoportok ellentéteinek éleződése (638) Magyarország és az európai status quo (640) A Kommunisták Magyarországi Pártja és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt politikája a tömegmozgalmak radikalizálódása idején (644) A fellendülő munkásmozgalom megtörése (645) Változások a Kommunisták Magyarországi Pártjának taktikai irányvonalában (650) A kormánypárt bázisának további bomlása (652) A Tardieu-terv és belpolitikai hatása (654) Bethlen támadása és Gömbös győzelme a kormánykoalíció táborában (657)

VI. FEJEZET

A fasizmus és a német befolyás erősödése 663

1. A nemzetközi helyzet alakulása a gazdasági világválságtól a második világháborúig 663

A fasizmus németországi győzelme. A kollektív biztonság politikája (663) A fasizmus nemzetközi előretörése (670)

2. Kísérlet a totális diktatúra magyarországi kiépítésére 674

A Gömbös-kormány hatalomra kerülésének körülményei (674) A kormány programja és annak fogadtatása (677) Kormányintézkedések a válságból való kilábalás elősegítésére (683) A kormány külpolitikai tevékenysége (686) Tömegpárt szervezése. Kísérletek a kormány hatalmának növelésére (688) Ellentétek Gömbös és Bethlen között (689) Gömbös látogatása Hitlernél (691) A római hármas egyezmény (694) Gömbös megegyezése a Kisgazdapárt vezetőivel (698) A marseille-i gyilkosság (700) A Bethlen–Gömbös ellentét kiéleződése (703) A fasiszta érdekképviseleti rendszer terve (705) Bethlen ellenzékbe szorulása. A második Gömbös-kormány (706) Az 1935. évi országgyűlési választások (710) Új lendület a fasiszta tömegpárt szervezésében (712) A munkásosztály harca a totális diktatúra kísérlete ellen (714) A Komintern VII. kongresszusa (716) A Gömbös-csoport elszigetelődése (719) Gömbös és a Berlin–Róma tengely (723) A totális diktatúra kiépítésére irányuló kísérlet kudarca (727)

2. KÖTET

VII. FEJEZET

Magyarország nemzetgazdasága a két világháború között 729

1. A birtokstruktúra és a mezőgazdasági termelés stagnálása 729

2. Az ipar fejlődése és szerkezeti változásai 740

3. A gazdaság egyéb területeinek helyzete 755

4. A nemzetgazdaság növekedése, szerkezeti változásai és fejlettségi szintje 761

VIII. FEJEZET

A magyar társadalom a két világháború között 765

1. Demográfiai változások. Az ország népességének megoszlása 765

2. A társadalom szerkezete és problémái 773

A magyarországi társadalomfejlődés sajátosságai (773) Az arisztokrácia és a nagytőke (774) Az „úri" középosztály és a középburzsoázia (777)

Az értelmiség (781) A „zsidókérdés" (784) A paraszti társadalom (788) A falusi proletariátus (792) A városi proletariátus (795) Az ipari munkásság (798)

3. A lakosság életkörülményeinek változása 803

Családi viszonyok, egészségügyi ellátottság (803) Az iskolai képzés kereteinek kibővülése (805) Az életforma változása (807)

IX. FEJEZET

A politikai ideológia irányzatai. Sajtó, közoktatás, társadalomtudomány és művészet az ellenforradalmi korszakban 811

1. Az ellenforradalmi rendszer politikai ideológiájának átalakulása és új szerkezete 811

A „keresztény-nemzeti" gondolat formaváltozásai (811) Szélsőjobboldali ideológiák (812) Antiliberális újkonzervativizmus (818) Autokratikus konzervativizmus (823)

2. Az ellenzék politikai-ideológiai irányzatainak átalakulása 831

Liberalizmus, demokrácia, polgári radikalizmus (831) Új ellenzéki irányzatok. A kisgazdamozgalom (835) A népi mozgalom. „Harmadik út" (839) A szociáldemokraták ideológiája (846) A kommunista mozgalom ideológiája (849)

3. Az ellenforradalmi korszak sajtója 853

Az ellenforradalmi rendszer sajtópolitikája (853) A politikai irányzatok és lapjaik (859)

4. Az ellenforradalmi rendszer művelődéspolitikája 863

A művelődéspolitikai program céljai és megvalósításuk a 20-as években (863) Módosulások a művelődéspolitikában a válság évei után (868)

5. Társadalomtudomány és művészet az ellenforradalmi korszakban 873

Társadalomtudományok (873) Irodalom, irodalmi élet (892) Zene (903) Képzőművészet (907)

X. FEJEZET

Magyarország a második világháború előtti években 913

1. Sikertelen kísérlet a bel- és külpolitikai jobbratolódás mérséklésére a Darányi-kormány idején 913

A Darányi-kormány és a szélsőjobboldali veszély (913) A Kommunisták Magyarországi Pártjának harca a népfrontért (921) Változások a Magyarországi Szociáldemokrata Párt politikájában (923) A Márciusi Front (930) A Darányi-kormány külpolitikája (931) Fegyverkezés és jobbratolódás (937)

2. *Imrédy reformtervei — kormánya részleges revíziós sikerének következményei* 943

Az új kormány bemutatkozása és első intézkedései (943) A csehszlovák krízis és a magyar külpolitika (946) A szomszéd országok magyar kisebbségei (949) A miniszterelnök reformtervei (958) A müncheni egyezmény és a bécsi döntés (960) A belpolitikai viszonyok éleződése (964) Sikertelen kísérlet Kárpátalja megszerzésére (966) A második Imrédy-kormány (968) A német—magyar viszony „tisztázása" (972) Imrédy bukása (975)

3. *A Teleki-kormány átmeneti és látszólagos sikerei* 976

Teleki Pál kormánya (976) Kárpátalja birtokbavétele (980) A belpolitikai helyzet 1939 tavaszán (982) A munkásmozgalom helyzetének alakulása (986) Az 1939. évi országgyűlési választások (992) Megnagyobbodott ország — megszaporodott gondok (994) A lengyel konfliktus és a magyar külpolitika (997)

XI. FEJEZET

A második világháború első szakasza és Magyarország hadba lépése 1003

1. *A „furcsa háború" és Magyarország* 1003

A Teleki-kormány magatartása a világháború kitörése idején (1003) Belpolitikai fejlemények (1005) A gazdasági helyzet javulása (1008) Magyarország külpolitikai helyzete 1939 őszén (1011) A kormány „nemzeti" céljai és a munkásosztály (1013) Az erdélyi revízió és egy esetleges német átvonulási kérelem dilemmája (1016)

2. *Az észak- és nyugat-európai német katonai sikerek hatása a magyarországi politikára* 1019

A belpolitikai helyzet 1940 tavaszán (1019) A második bécsi döntés és következményei (1023) Belpolitikai jobbratolódás 1940 őszén (1028)

3. *Magyarország katonai részvétele a németek balkáni agressziójában* 1032

Barátsági szerződés Jugoszláviával (1032) A Kommunisták Magyarországi Pártja az antifasiszta függetlenségi frontért (1037) Részvétel Jugoszlávia „felszámolásában" (1038)

4. *Magyarország belépése a második világháborúba* 1044

A Bárdossy-kormány és a belpolitikai helyzet (1044) Magyarország bekapcsolódása a Szovjetunió elleni hadjáratba (1046)

5. *A háborúhoz vezető út (A külpolitika funkciói az ellenforradalmi Magyarországon)* 1049

XII. FEJEZET

A háború évei a német megszállásig 1055

1. A háborús részvétel fokozódása és az antifasiszta nemzeti függetlenségi mozgalom 1055

Magyarország katonai részvétele a Szovjetunió elleni háború kezdetén (1055) Feszültség a belpolitikában (1058) A nemzeti függetlenségi front politikája és első eredményei (1061) A hadiállapot kinyilvánítása Angliával és az Egyesült Államokkal szemben (1066) Újabb német követelések (1069) Nemzetiségi problémák (1070) A vezető körök elégedetlensége Bárdossy politikájával (1073) A Magyar Történelmi Emlékbizottság és az 1942. március 15-i tüntetés (1075) Bárdossy felváltása Kállayval (1077)

2. A Kállay-kormány első időszakának politikája a szovjetellenes háború jegyében 1078

Az új kormány (1078) Támadás a munkásmozgalom balszárnya ellen (1080) Törvényhozási események és változások a kormányban 1942 őszén (1082) Kállay külpolitikája (1085) A magyar hadsereg voronyezsi katasztrófája (1089)

3. A háborúból való kiválás alternatívája: Kállay politikája vagy a független demokratikus Magyarország eszméje 1091

A háborús fordulat hatása a magyar külpolitikára (1091) Belpolitikai fejlemények a háborús fordulat nyomán (1100) A Kommunisták Magyarországi Pártja — majd a Békepárt — az antifasiszta nemzeti összefogásért (1103) Az olaszországi események hatása Kállay külpolitikájára (1106) Kísérlet a nemzetiségpolitika revideálására (1113) Az antifasiszta erők befolyásának gyors növekedése (1116) Kállay tervének irrealitása (1118) A „hintapolitika" kudarca (1123)

4. A háború hatása a nemzetgazdaságra és a dolgozók életkörülményeire 1129

XIII. FEJEZET

Magyarország a német megszállás időszakában 1151

1. A német megszállási rendszer 1151

A német megszállás közvetlen előzményei (1151) A Sztójay-kormány kinevezése (1153) A megszállás gazdasági és politikai következményei (1155) Az 1. magyar hadsereg frontra küldése (1158) A zsidóság üldözése és a deportálás (1159) Az ország gazdasági erőforrásainak kiaknázása (1162) A Magyar Frontba tömörülő antifasiszta erők küzdelme a megszállók és cinkosaik ellen (1167) A Sztójay-kormány válsága (1170)

2. *Kísérlet a háborúból való kiválásra* 1173

Románia szakítása és szembefordulása Németországgal. A Lakatos-kormány megalakulása (1173) Kiugrás vagy nyilaspuccs (1175) A Magyar Front és a Horthy-féle kiugrási kísérlet (1178) Fegyverszüneti előkészületek (1184) Október 15. A kiugrási kísérlet kudarca (1186)

3. *Szálasi „országlása”* 1189

A nyilas uralom és a hadsereg (1189) Szálasi miniszterelnöksége és „nemzetvezetői” hatalma (1190) A nyilas államapparátus (1192) A budapesti zsidóság üldözése (1193) A nyilas program megvalósítása (1196) A kiürítés (1198) Az ország gazdasági kifosztása (1200)

4. *Harc az ország felszabadításáért* 1202

A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága (1202) A partizánharc (1204) A szovjet csapatok felszabadító hadműveletei (1206) Szálasi találkozója Hitlerrel (1207) Budapest ostroma (1208) Nyilas államhatalom a Dunántúlon (1211) Az ország teljes felszabadítása (1214)

MELLÉKLETEK 1217

Időrendi áttekintés 1219

Források és feldolgozások 1283

Személynévmutató 1351

Helységnévmutató 1375

Képek jegyzéke 1387

Térképek, táblázatok és ábrák jegyzéke 1395

Az egyes szerzők szövegrészei 1399

ELŐSZÓ

A 20. századi történelem felgyorsuló sodrában a magyar történelem fordulatokban és eseményekben egyébként is gazdag folyamata alig negyedszázadon belül háromszor ment keresztül drámai fordulaton. Évszázadokon át húzódó megoldatlan problémák sokaságával kellett szembenéznie az első világháború vérzivatarából, az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlásából forradalmi úton kiemelkedő új Magyarországnak. Mire úgy tűnt, hogy több mint fél évszázaddal az 1848—1849. évi nagy kísérlet után újból van erő a régi megoldatlan társadalmi ellentmondások leküzdésére, azok már újabbakkal bonyolódtak. A feudális maradványok felszámolása, a 19. századi polgári demokratikus politikai intézmények következetes bevezetése már nem lehetett elegendő egy olyan országban, mely a feudális maradványok ellenére egy több mint félévszázados kapitalista fejlődésen ment keresztül, ahol az új társadalmi-gazdasági rendszer belső ellentmondásai már túlságosan élesek voltak, s a háborúvesztés, az összeomlás időszakában különösen kiéleződtek. Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom erői túl későn győztek ahhoz, hogy a magyar történelem nagy függő kérdéseit megoldják, hogy a társadalmi-gazdasági zsákutcát felszámolják, és a Monarchia felbomlásával megteremtődött állami függetlenséget a történelmi Magyarország soknemzetiségű jellegéből fakadó belső ellentmondásokkal — melyeket a győztes nagyhatalmak forradalomellenes, hegemonikus külpolitikája még tovább erősített — megfelelően összeegyeztessék. A kiút világosnak tűnt és hirtelen, spontán erővel jelentkezett. A magyar munkásosztály, mely már a századfordulótól a társadalmi és politikai küzdelmek centrumában állt, s mely az 1918. évi forradalomnak is fő hordozója volt, az 1917. évi Októberi Forradalom révén Oroszországban diadalra jutott eszmékben és azok hazai letéteményesében, a fiatal kommunista pártban ismerte fel azt az erőt, amely az ország sorsát végérvényesen előrelendíti, a fordulatot befejezi. A Tanácsköztársaság kikiáltása ennek a fordulatnak volt a betetőzése. A Tanácsköztársaság történelmi jelentősége, sikerei ellenére hamarosan világossá vált, hogy ha a polgári forradalom erői későn, úgy a proletárforradalom erői a nemzetközi helyzet alakulása szempontjából túl korán jelentkeztek ahhoz, hogy történelmi missziójukat 1919-ben sikerre tudják vinni. A még túlsúlyban levő nemzetközi ellenforradalom sikerrel használta fel a szomszéd országokban stabilizálódó polgári nemzeti kormányokat arra, hogy a magyarországi konzervatív, reakciós erők segítségére siessenek, a proletárforradalmat megdöntsék és a forradalmi folyamatból ellenforradalmi fordulatot hozzanak létre.

Az ellenforradalmi fordulattal nemcsak a korábbi súlyos társadalmi-gazdasági problémák megoldása szorult háttérbe, de az antant közvetett vagy közvetlen támogatásával kialakult új politikai, állami berendezkedés egyrészt szélsőséges konzervativizmusával, másrészt erőszakos, fasiszta jellegű társadalmi, politikai elnyomásával egy olyan zárt struktúrát teremtett, mely — legalábbis létesítésekor — mind társadalmi merevségét tekintve, mind az osztályuralom brutalitását figyelembe véve szinte egyedülálló volt Európában. A csőd még nagyobbnak, a kiút még lehetetlenebbnek tűnt, annak következtében, hogy a társadalom még élesebbé váló belső ellentmondásai és zsákutcái Trianon miatt a magyar nemzet jövőjébe vetett kételyekkel is párosultak. Az uralkodó politikai rendszer pedig úgy hirdetett kiutat, hogy a nemzeti problémákat csak a Duna-völgy új elrendezéséből, tehát külső tényezőkből kívánta levezetni, a társadalmi haladást — a nemzeti gondolat eltorzításával — a nemzet felemelkedésével szembeállította, és a régi uralmi viszonyok visszaállításának elsőbbségét hirdetve, az országot az új, az előzőt felülmúló világháborúra készülő fasiszta hatalmak oldalára állította.

Az ellenforradalmi rendszer szinte minden poklát végig kellett járnia az országnak, hogy újból eljusson a kikerülhetetlen átalakuláshoz. Ha a forradalmi fordulatot 1918—1919-ben jórészt nemzetközi erők hiúsították meg, úgy a történelem nagy — de igen sok áldozatot követelő — igazságszolgáltatása volt, hogy az 1919-ben meghiúsult szocialista átalakulásnak új feltételei érlelődtek, és 1945-ben jórészt éppen a nemzetközi erők, a Szovjetunió segítségével döntötték meg az ellenforradalmi rendszert, és indították el az országot — újabb fordulattal, de már visszavonhatatlanul — a társadalmi-gazdasági átalakulás forradalmi útján.

1945, az ország felszabadulása az a történelmi fordulópont, amely jelenünket a történelmi múlttól elválasztja, s az ország történeti fejlődésének zsákutcáit, torzulásait feloldva a történeti fejlődés gyökeresen új feltételeit teremti, új útjait nyitja meg.

Könyvünk — Magyarország történetének 8. kötete — arra tesz kísérletet, hogy a magyar nép küzdelmének, sorsának e gazdag és drámai szakaszait írja meg. A munka a Magyarország történetét feldolgozó első nagy marxista szintézis része, és mint ilyen képez önálló egységet. Önálló abban az értelemben, hogy két egymást követő történelmi korszak teljes feldolgozására törekszik. Ugyanakkor része egy történelmi sorozatnak, melynek számos problémáját, mint a kapitalista gazdaság és társadalom kialakulását, valamint az államok, nemzetek közti elhelyezkedés összefüggéseit az előző kötetek fejtik ki. Folytatását viszont az 1945-öt követő történelmi fordulat után, az új társadalmi viszonyok között, egy további kötet mutatja majd be.

Midőn a Történettudományi Intézet irányításával vállalkoztunk az ország legújabb kori története e fontos szakaszainak összefoglaló megírására, tisztában voltunk e vállalkozás súlyos nehézségeivel. Míg a többi kötet több évtizedes, olykor évszázadot is meghaladó előmunkálatokra, kutatásokra, tanulmányokra, okmánygyűjteményekre és monográfiákra támaszkodhat, addig kötetünk korszakaira az érdemleges kutatások szinte csak az utóbbi másfél évtizedben indultak meg. Míg az ország történetének korábbi szakaszai nem egy esetben már összefoglaló feldolgozást is nyertek, addig az 1918-tól 1945-ig terjedő időszaknak az utóbbi esztendőkben kétségkívül gazdag irodalma az 1918—1919. évi forradalmak feldolgozásán túl inkább csak egyes szakaszok vagy a fejlődés egyes, mégoly fontos (pl. gazdaságtörténeti) aspektusainak feltárásában jeleskedett. Jó néhány olyan kérdés is volt, melyet először e kötet munkálatai során tettünk kritikai vizsgálat tárgyává, és nem egy olyan területre is rámutathatunk, melynek mélyebb tudományos feldolgozása máig is hiányzik. A kor, melyet felölelünk, a legújabb kor része; így napjainkig is erősen ható és részben le nem zárt történelmi problémákkal, elvi kérdésekkel is szembe kellett néznünk. Érthető tehát, hogy nem egy esetben magunk is érezzük az általunk kínált megoldás ideiglenes jellegét, tisztában vagyunk azzal, hogy eredményeinket nem kell véglegesnek tekinteni. Nem kétséges, hogy a Horthy-rendszer jellegének, a fasizmus problémájának, a társadalmi és eszmetörténeti fejlődésnek a kérdésében még igen sok vita várható. Az sem kétséges viszont, hogy munkánk nemcsak először tett kísérletet az 1918—1945 közötti történelem részletes összefoglaló feldolgozására, hanem módszertanilag is újszerű igénynyel lépett fel számos kérdésben, mint például a társadalomtörténet, a modern kori kulturális, művelődési folyamatok történeti megközelítésében. Munkánk tehát kezdet, de biztatás is a folytatásra, további kutatásokra, a magyar nép legújabb kori történetének mind teljesebb tudományos feltárására.

*

Magyarország történetének részletekbe menő összefoglaló feldolgozását a Történettudományi Intézet a felszabadulás után felnőtt magyar történész nemzedék közös ügyének, nagy erőpróbájának tekintette. Bár sok érv szólt amellett, hogy az egyes kötetek viszonylag kisszámú szerző tollából lássanak napvilágot, a közös ügy szempontja — melyet jelen kötet esetében a kutatások viszonylagos frissesége is alátámasztott — végül a sokszerzős megoldás mellett szólt. Így állt tehát össze a kötet viszonylag nagy létszámú szerzői gárdája.

Az 1918. évi polgári forradalom korszakát Siklós András dolgozta fel. Hajdu Tibor írta meg a Magyarországi Tanácsköztársaság történetét. A két világháború közötti nemzetközi problémákat Ormos Mária, illetve Incze Miklós foglalták össze. Az ellenforradalmi korszak történetének gazdaságtörténeti kérdéseit Berend T. Iván, Szuhay Miklós és Ránki György írták meg. A társadalomtörténeti fejezet szerzői Berend T. Iván és Ránki György. A 20-as évek első felének bel- és külpolitikai kérdéseivel foglalkozó fejezeteket L. Nagy Zsuzsa, a 20-as évek második felének és a gazdasági válság időszakának bel- és külpolitikai kérdéseit összefoglaló részeket Márkus László készítette el. Szakács Kálmán írta meg a 20-as évek és a 30-as évek első fele munkásmozgalmát, Márkus László a szerzője a 20-as évek ideológiatörténeti fejezeteinek, az oktatástörténetnek, valamint a két világháború közötti sajtótörténetnek.

A Gömbös-kormány időszakának a belpolitikáját Kónya Sándor dolgozta fel, az 1932—1944 közti külpolitika-történeti részek szerzője Juhász Gyula. Az 1936—1944 közötti belpolitika történetét, a hazai nemzetiségi kérdést és a szomszéd országok magyar kisebbségei problematikáját Tilkovszky Loránt, a munkásmozgalom 1935—1944 közötti történetét Pintér István írta meg. Az ideológiatörténeti fejezetek, továbbá az oktatást az 30-as években tárgyaló rész Lackó Miklós munkája. A német megszállás időszakát Ránki György (az ellenállási mozgalommal foglalkozó részeket Pintér István) dolgozta fel. A kötet végén található az egyes szerzők által írt részek pontos megjelölése.

A kötet kép-, térkép- és illusztrációs anyagát Glatz Ferenc szerkesztésében Bereznay András és Csurdi Sándor, az időrendi áttekintést Márkus László állította össze.

Ez úton szeretném megragadni az alkalmat, hogy a szerzői kollektíva nevében köszönetet mondjak a munka lektorainak, Pamlényi Ervinnek, Gunst Péternek és Sipos Péternek, valamint azoknak, akik a kötethez anyaggyűjtést végeztek vagy előtanulmányokat készítettek (Bencze József, Boros Pál, Borus József, Sárdi Anna, Sipos Péter, Stier Miklós, Szilágyi János, Teleki Éva, Vajda Pál, Viczián János, Vida István).

A munka elkészítéséhez a szerzők nagy segítséget kaptak a kézirat három nyilvános vitáján elhangzott mintegy 40 hozzászólástól, továbbá a szövegre tett írásbeli észrevételek révén. Az Akadémiai Kiadó munkatársai, Bojtár Anna és Tárnok Irén a szerkesztés munkáját mozdították elő érdemlegesen, és ők készítették a mutatókat is.

Végezetül külön köszönettel tartozunk a Történettudományi Intézet egész kollektívájának, a Dokumentációs és Bibliográfiai Osztály munkatársainak, a könyvtárosoknak és az Intézet technikai személyzetének, akik nagymértékben segítették a könyv elkészítését.

Ránki György

ELSŐ RÉSZ

A FORRADALMAK KORA

(1918—1919)

A POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM

I. FEJEZET

AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA ÖSSZEOMLÁSA ÉS FELBOMLÁSA. A FORRADALOM GYŐZELME MAGYARORSZÁGON

1. A MONARCHIA VÉGNAPJAI

A KÖZPONTI HATALMAK HADSEREGEINEK VERESÉGE

A négy éve folyó világháború utolsó esztendejében —1918 nyarán — a központi hatalmak katonai helyzete válságosra fordult.

A központi hatalmak hadseregeinek vereségét nem a téves haditervek vagy a katonai vezetők hibái okozták — bár ezekben sem volt hiány. A vereség mélyebben fekvő oka a teljes, minden téren megmutatkozó kimerültségben rejlett. Nem volt elegendő és megfelelő hadianyag, élelem, ruha, és legfőképpen hiányzott a harci elszántság. A Monarchia hátországi alakulatainál 1918 tavaszán egymást érték a kisebb-nagyobb lázadások; a szökések száma ijesztő méreteket öltött. A katonák jó része vonakodott tovább folytatni a kilátástalan háborút, az értelmetlen öldöklést.

A német hadsereg franciaországi kudarca (március 21—július 18.) és a Monarchia hadseregének sikertelen, súlyos vérveszteséggel járó észak-olaszországi támadása után (június 15—30.) a döntő lökést a végső vereséghez és az osztrák—magyar haderő felbomlásához a balkáni arcvonal összeomlása adta. A Franchet d'Esperey francia tábornok parancsnoksága alatt levő, mintegy 600 ezer főnyi jól felszerelt és jól ellátott antanthadsereg itt szeptember 15-én indult támadásra a front középső részén álló csekély számú német és jelentős létszámú bolgár haderő ellen. Az éhező, rongyokban járó bolgár katonák gyenge ellenállást fejtettek ki. Arcvonalukat a szerb és a francia hadosztályok rövid idő alatt áttörték és kettévágták. Néhány nappal az antant offenzívájának megindulása után a bolgár hadsereg felbomlóban volt. A katonák körében szervezett ellenállás bontakozott ki, felkelés kezdődött. A rosszul szervezett felkelést a nagy sietve Bulgáriába irányított német és osztrák—magyar

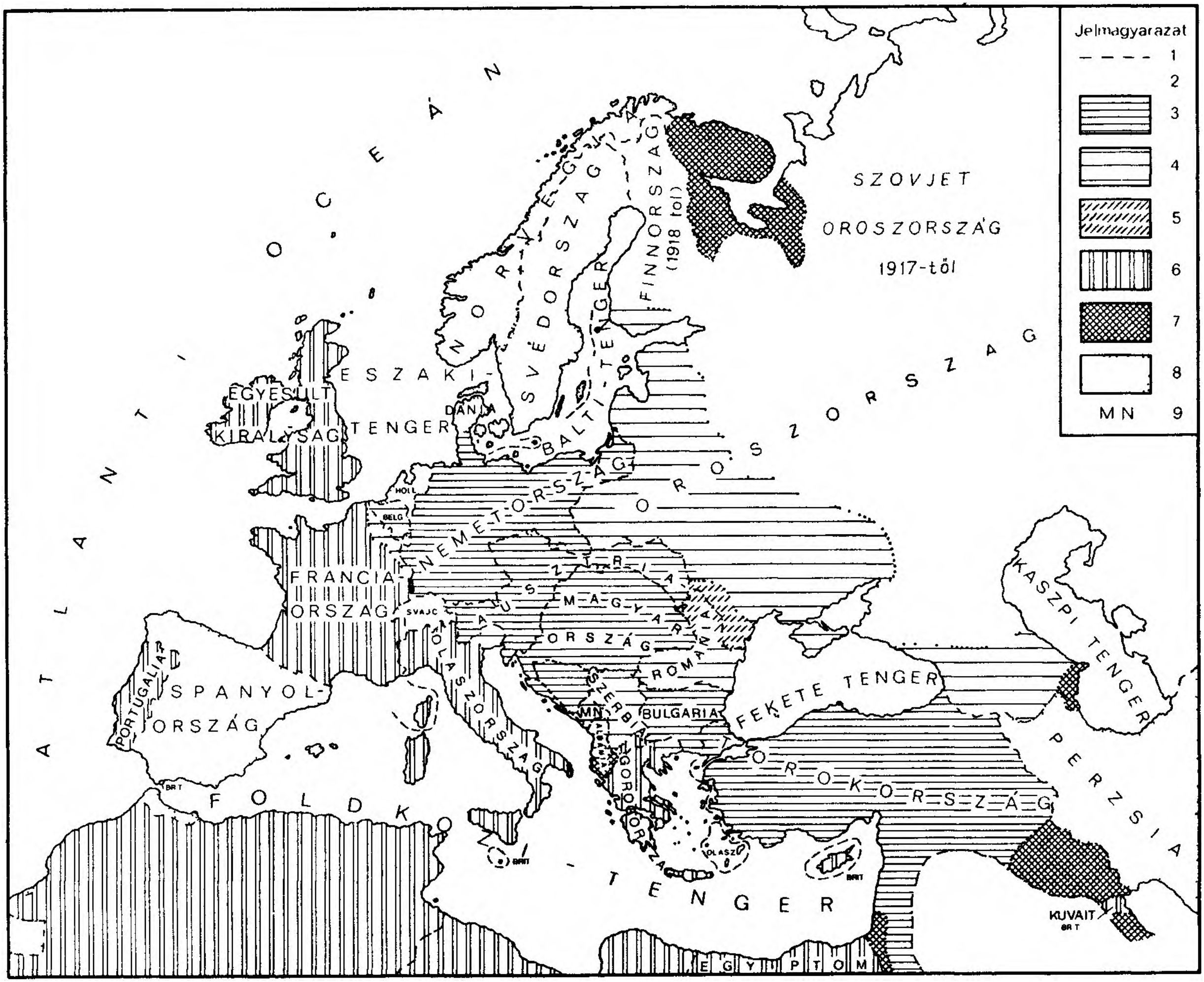
Jelmagyarazat
1
2
3
4
5
6
7
8
MN 9
ATLANTI-ÓCEÁN
NORVÉGIA
SVÉDORSZÁG
FINNORSZÁG (1918 tól)
SZOVJET OROSZORSZÁG 1917-től
OROSZORSZÁG
EGYESÜLT KIRÁLYSÁG
ÉSZAKI-TENGER
DÁNIA
BALTI-TENGER
HOLL
BELG
NÉMETORSZÁG
FRANCIAORSZÁG
SVÁJC
AUSZTRIA
MAGYARORSZÁG
ROMÁNIA
OLASZORSZÁG
SZERBIA
MN
BULGÁRIA
ALBÁNIA
GÖRÖGORSZÁG
SPANYOLORSZÁG
PORTUGÁLIA
FÖLDKÖZI-TENGER
FEKETE TENGER
KASZPI TENGER
TÖRÖKORSZÁG
PERZSIA
KUVAIT BRT
EGYIPTOM
OLASZ
BRIT
BRT

Frontvonalak Európában 1918 nyarán (az 1914-es határokra vetítve)

1. Országhatárok 1914-ben – 2. Frontvonalak 1918. szeptember 29-én, Bulgária fegyverletételének napján – 3. A központi hatalmak és szövetségeseik – 4 A központi hatalmak által megszállva – 5. Román hadsereg ellenőrzése alatt – 6. Az antanthatalmak és szövetségeseik – 7. Az antanthatalmak hadseregei által megszállva – 8. Semleges országok – 9. M. N. = Montenegró

katonák leverték ugyan, de ezzel Bulgáriának a háborúból való kiválását már nem lehetett megakadályozni. A vereségtől és a kibontakozó forradalomtól megrettent bolgár kormány az antanttal való megegyezés útjára lépett; fegyverszünetet kért, amit szeptember 29-én, Szalonikiben, az antant főhadiszállásán alá is írt.

Bulgária kiválása a háborúból egyértelmű volt a Balkán-front összeomlásával. A Balkánon levő és erősítésül apránként odairányított új hadosztályok képtelenek voltak tartós védelmi vonalat kialakítani.

A központi hatalmak hadseregének maradványai október elején gyors ütemben vonultak vissza: Albániában Cattaro, Szerbiában Niš, majd Belgrád irányába.

A felszabadult területeken felkelés bontakozott ki, amely összefonódott a Monarchia hadseregének bomlásával és a délszláv katonáknak a harcokból való fokozatos kiválásával.

A Balkán-front összeomlása minden vonalon súlyos következményekkel járt.

Romániában, ahol a május 7-én aláírt békeszerződés ratifikálására még nem került sor, az antantbarát erők felülkerekedése — egy újabb pálfordulás — minden pillanatban várható volt.

A Balkánon bekövetkezett katasztrófa és a romániai helyzet következtében Ukrajnából csapatokat kellett kivonni. Miután az ukrajnai megszálló hadsereg létszáma amúgy sem volt elegendő az óriási terület ellenőrzésére, az új helyzet Ukrajna egyes részeinek kiürítését is napirendre tűzte.

Törökországban — miután a török csapatok néhány nappal a balkáni hadműveletek megindulása után Palesztínában döntő vereséget szenvedtek — politikai válság robbant ki. Az ifjútörökök hatalmon levő németbarát irányzata megbukott. Nyilvánvalóvá vált: Törökország kapitulációja küszöbön áll, a felbomló oszmán birodalom különbéke megkötésére készül.

Október elején egyedül az olasz front állt még mozdulatlanul. Az ottani viszonylagos csend annak volt köszönhető, hogy e frontszakaszon ekkor még nem fejeződtek be az antanthaderő előkészületei egy nagyszabású támadás megindítására.

UTOLSÓ KÍSÉRLETEK A MONARCHIA MEGMENTÉSÉRE

Az egyre reménytelenebbé váló helyzetben az Osztrák—Magyar Monarchia vezetői erőtlen kísérletekkel próbálták a küszöbön álló összeomlást és felbomlást feltartóztatni.

Az erre irányuló politika — fő vonalát tekintve — két irányban haladt. A fegyverszünet és a béke mielőbbi kieszközlése volt az egyik alapvető cél, amelyhez szorosan kapcsolódott a másik: kiutat találni a nemzetiségi kérdés semmi jóval sem biztató útvesztőjéből.

Az Ausztriában julius végén hivatalba lépő Hussarek-kormány a nemzetiségi kérdés vonatkozásában a konzervatív reformok és a nemzetiségek egymás elleni kijátszásának hagyományos politikáját próbálta alkalmazni. Elgondolásának lényege: keresni a megegyezés lehetőségét a lengyelekkel és a délszlávokkal, hogy a cseh nemzeti mozgalmat lényegesebb engedmények nélkül leszerelhessék. A Hussarek-kormány terve, melyen az események egyébként gyorsan túlhaladtak, nemcsak a cseh politikai pártok részéről ütközött ellenállásba — ami természetszerű volt —, hanem ott is, ahol látszólag hajlandó volt engedményeket tenni.

A lengyelekkel kapcsolatos nehézségek orvosszere az ún. osztrák—lengyel megoldás lett volna. (Galícia egyesülne az egykori Orosz-Lengyelországgal. Az egyesülés eredményeként önálló államként, de a Habsburg-birodalom részeként lengyel királyság jönne létre, amelynek közjogi helyzetét a 1867-es kiegyezéshez hasonló megegyezés szabályozná.)

A lengyel kérdés ily módon való rendezése keresztezte a német nagyhatalmi törekvéseket és nyugtalanságot keltett az ukrán nacionalisták körében. Az osztrák—lengyel megoldást a lengyel vezető körök sem támogatták egyértelműen. Körükben az idő előrehaladtával az az irányzat vált döntővé, amely látva a központi hatalmak katonai vereségét, az önálló Lengyelországot nem a Habsburgok segítségével a Monarchia keretében, hanem e kereteken kívül az antant támogatásával kívánta létrehozni.

A délszlávok ügyében a Hussarek-kormány az ún. nagyhorvát megoldást szorgalmazta, azaz Horvát-Szlavonország, Dalmácia és Bosznia-Hercegovina egyesítését egy horvát vezetés alatt álló önálló államban, az Osztrák—Magyar Monarchia keretén belül. E terv nemcsak a mind erősebben jelentkező jugoszláv eszme szlovén, szerb és horvát képviselőinél talált visszautasításra; a nagyhorvát elgondolást elutasították a mindenfajta trialista megoldást ellenző magyar uralkodó osztályok is.

A dualizmushoz, a magyar hegemóniához és a magyar birodalmi gondolathoz ragaszkodó Wekerle-kormány a délszláv kérdés megoldását 1918 nyarán is az 1868-as magyar—horvát kiegyezés változatlan fenntartásában és Bosznia-Hercegovina Magyarországhoz való csatolásában látta.

IV. Károly, hogy a magyar uralkodó köröket a helyzet tarthatatlanságáról meggyőzze, és a kormányt jobb belátásra bírja, Tisza Istvánt szeptember közepén délszláv körútra küldte. Tisza elutasító magatartása a horvát vezetők nagyhorvát követeléseivel szemben és az a kísérlete, hogy a jugoszláv irányzat képviselőivel kioktató hangon és az erő álláspontjáról tárgyaljon, semmivel sem vitte előre a Bécs által szorgalmazott megoldás ügyét. Fellépése a teljes elszakadásra és a Szerbiával való egyesülésre törekvő jugoszláv irányzat megerősödésének, az események felgyorsulásának irányában hatott.

A nemzetiségi kérdés megoldására irányuló kísérletekkel párhuzamosan, a Monarchia vezetői 1918 nyarán újra napirendre tűzték a mielőbbi békekötés tervét is. Burián István, a Monarchia külügyminisztere, a németek húzódozása és rosszallása ellenére szeptember 14-én jegyzékkel fordult valamennyi hadviselő országhoz, amelyben a békekötés alapelveinek tisztázása céljából valamely semleges országba küldendő megbízottak útján bizalmas és nem kötelező megbeszélést javasolt.

A Monarchia jegyzékére érkező, különbözőképpen fogalmazott, de egyaránt elutasítást jelentő válaszok nyilvánvalóvá tették, hogy az antant az adott helyzetben nem tárgyalni óhajt a békefeltételekről, hanem megszabni kívánja azokat.

Szeptember 27-én a Balkán-front összeomlásáról és a bolgár fegyverszünetről érkező hírek hatására nagy sietve összehívott koronatanács a kedvezőtlen előjelek ellenére a békeakció folytatását határozta el. Az új elgondolás lényege az volt, hogy tekintettel a helyzet jelentős rosszabbodására, konkrét békeajánlatot kell tenni, és azt még október 15-e előtt nyilvánosságra kell hozni.

A Monarchia berlini követe utasítást kapott, hogy a német kormánynál ennek érdekében határozottan lépjen fel. Ez meg is történt és meglepően gyors eredménnyel járt, miután Németországban szeptember utolsó napjaiban jelentős kül- és belpolitikai fordulat következett be. A német hadsereg-főparancsnokság (Hindenburg és Ludendorff), amely addig a végsőkig való kitartás, a „nem engedünk" szellemének legfőbb képviselője volt, a Balkánról és a nyugati frontról érkező riasztó hirek hallatára szeptember 28-án hirtelen arra a meggyőződésre jutott, hogy tekintettel az egyre kedvezőtlenebbül alakuló eseményekre, a még menthető megmentése érdekében azonnali fegyverszünetet és békét kell kérni. A béke előkészítése céljából Berlinben október 3-án a liberális irányzatot képviselő Miksa badeni herceg vezetésével a parlamenti többség pártjaiból, a szociáldemokraták részvételével új kormány alakult. A nagytőke liberális körei által támogatott reformkormány szakítást jelentett a katonai diktatúra addigi rendszerével; a fenyegető forradalomnak gyors békekötéssel, belső reformokkal próbált elébe vágni.

Ilyen körülmények között a német vezető körök már nem akadályozták, hanem kezdeményezték és sürgették az azonnali határozott cselekvést. Gyors megegyezés jött létre, melynek eredményeként a békeajánlatot jóval a tervezett határidő előtt, már október 4-én eljuttatták Wilsonhoz, az Egyesült Államok elnökéhez. A központi hatalmak (Németország, a Monarchia és Törökország) nagyjából azonos szövegű jegyzékei azonnali fegyverszünet megkötését és béketárgyalások megindítását javasolták, azzal, hogy a tárgyalások alapját Wilson 1918 januárjában közzétett 14 pontja és azóta közzétett újabb fejtegetései képezzék. A jegyzék szerzői azért választották a wilsoni pontokat a tárgyalások alapjául, mert úgy vélték, hogy az angol és francia hadicéloktól eltérő, engedékenyebbnek tűnő amerikai álláspont számukra kedvezőbb lehetőséget biztosít. A wilsoni pontokra hivatkozó október 4-i békeajánlat ennek ellenére a vereség nyílt beismerését jelentette, és közel állt a teljes kapitulációhoz.

A Balkán-front összeomlása, az októberi békeajánlat, Wilson 14 pontjának elfogadása azzal a következménnyel járt, hogy a Hussarek-kormány elképzelései a nemzetiségi kérdés megoldására most már nemcsak megvalósíthatatlanok voltak, hanem egyben időszerűtlenekké és túlhaladottakká is váltak. Ilyen körülmények között született meg az október 16-i császári manifesztum a Monarchia szövetséges állammá való átalakulásáról, amely számolva az új kül- és belpolitikai helyzettel, messze túlment az addigi elgondolásokon.

A kiáltvány szerint minden néptörzs saját letelepülési területén saját külön állami közösséget alkot. A szövetségi államok létrehozásának munkájában a népek nemzeti tanácsaik útján vesznek részt. A nemzeti tanácsok a Reichsrat képviselőiből alakulnak meg.

Lengyelországgal kapcsolatban a kiáltvány hangsúlyozta, hogy a szövetségi állammá alakulás nem érinti Ausztria lengyel területeinek a független lengyel állammal való egyesülését.

Magyarországra vonatkozóan a kiáltvány a magyar Szent Koronához tartozó országok integritásának fenntartását ígérte.

A kiáltvánnyal egyidejűleg császári hadparancs jelent meg, amely a katonákat hűségre és egyetértésre szólította fel.

Az október 16-i császári manifesztum annak bizonyításával, hogy a Monarchia a 14 pontban foglalt követeléseknek önként és saját kezdeményezéséből máris eleget tesz, kedvező helyzetet próbált teremteni az antanttal való további tárgyalások számára. Belpolitikailag a kiáltvány megnyugtatólag kívánt hatni az elnyomott nemzetiségek felszabadulási törekvéseire, és felülről jövő kezdeményezéssel az irányítást egyben magához szerette volna ragadni.

A szövetségi állam proklamálásához fűzött remények, a kiáltvány kiadásával követett célok egyike sem valósult meg. A Monarchia átszervezésének bejelentése az antantot és Wilsont már nem befolyásolta. A nemzetiségek a kiáltványt mint felemás, elfogadhatatlan javaslatot egyöntetűen elutasították. Az október 16-i átszervezési kísérlet, mely Ausztriában az önrendelkezés elvére hivatkozva a német, Magyarországon a történelmi határok sérthetetlenségét hangoztatva a magyar nacionalizmus szellemében próbált megoldást keresni, az adott helyzetben irreális volt, a cseh és délszláv pártokat felháborította, megnyugvás helyett inkább a nemzeti ellentétek kiéleződését eredményezte.

A kiáltvány — amennyiben az események menetét még egyáltalában befolyásolni tudta — egyrészt szándékától függetlenül meggyorsította a felbomlás folyamatát, másrészt hozzájárult ahhoz, hogy e folyamat különösebb ellenállás nélkül, viszonylag békés úton jusson el a végkifejlethez.

A központi hatalmak október 4-i békekérésére az antant végleges válaszát csak hosszas huzavona után közölte. A szövetségesek 1918 őszén még a háború elhúzódásával számoltak, a béke és fegyverszünet hirtelen felajánlásában megtévesztő manővert láttak, és ennek megfelelően gyanakvással fogadták. Eltérőek voltak nagyhatalmi törekvéseik, ebből fakadóan hadicéljaik, a jövőt illető elképzeléseik. Jó ideig tartott, míg a különböző irányzatok közös nevezőre jutottak és eldöntötték: tárgyaljanak-e egyáltalán a központi hatalmakkal, és ha igen, milyen feltételek mellett.

A legyőzött országokban forradalmi helyzet alakult ki. A forradalmi helyzetre, a „bolsevizmus veszélyére" való hivatkozás, annak hangoztatása, hogy a forradalom átterjedhet a győztes országokra is, a mielőbbi békét és kedvező feltételeket sürgető német és osztrák diplomaták érvelésében jelentős helyet foglalt el, és az antant vezető köreinél is megfontolás tárgyát képezte. E szempontot, nevezetesen azt, hogy Németországot megmentsék a forradalomtól, hogy az ellenforradalmi erőknek támogatást nyújtsanak, a Párizsban ülésező Legfelsőbb Haditanács a német fegyverszüneti feltételek kidolgozásakor és végleges megfogalmazásakor figyelembe is vette. Az viszont, hogy a felbomlóban és széthullóban levő Monarchia a „bolsevizmussal" szemben gátat jelenthetne, vagy a későbbiek során az ellensúly szerepét játszhatná Németországgal szemben, már nem hatott meggyőzően. E célok elérését a győztes hatalmak 1918 őszén nem a Monarchia fennmaradásától, hanem számolva a realitásokkal, inkább a reménytelen helyzetben levő Habsburg-birodalom felszámolásától, az ennek helyén kialakuló és az antanttal szövetséges új államoktól várták.

Azt, hogy 1918 októberére a szövetségesek vezető köreiben e felfogás vált uralkodóvá, Wilsonnak a Monarchia békeajánlatára adott válasza is tükrözte. Wilson 14 pontja a Monarchia egysége alapján állt, és a nemzetiségi kérdést valamiféle autonómia alapján vélte megoldhatónak. Az október 18-án kelt válasz viszont azt közölte, hogy e korábbi álláspont már nem tartható fenn, miután az Egyesült Államok kormánya időközben a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot hadviselő kormánynak ismerte el, és a jugoszlávok nemzeti szabadságtörekvéseinek jogosságát is a legmesszebbmenően magáévá tette. A válaszjegyzék világosan leszögezte, hogy az elnök „nincs már abban a helyzetben, hogy a népek puszta autonómiáját ismerje el a béke alapjának".[1]

Az Egyesült Államok jegyzékével az október 21-én tartott koronatanács foglalkozott. A koronatanács Wilson válaszából — bár az félreérthetetlenül a 14 pont revízióját jelentette be — kedvező vonásokat is vélt kiolvasni. Burián a jegyzék utolsó bekezdését úgy értelmezte, hogy az a Monarchia létét nem tagadja, és tulajdonképpen közvetlen tárgyalásokat javasol a csehekkel és a délszlávokkal való megegyezés érdekében.

---

[1] Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien). Ministerium des Äußern. Politisches Archiv I. 10—25—33. Magyarul: *Pesti Napló*, 1918. október 22.

Október 25-én a liberális irányzatot képviselő Heinrich Lammasch vezetésével Ausztriában új kormány alakult. A közös külügyminiszter Andrássy Gyula lett.

Abból a meggondolásból kiindulva, hogy a németekkel való szakítás és egy különbéke-ajánlat az antanttal folytatandó további tárgyalásokhoz kedvezőbb helyzetet teremt, IV. Károly október 26-án levelet intézett Vilmos császárhoz, melyben bejelentette erre irányuló szándékát: a szövetség felbontását. Andrássy egy nappal később megszövegezett válaszjegyzéke Wilson újabb feltételeit fenntartás nélkül elfogadta, különbéketárgyalások megindítását, a fegyverszünet azonnali megkötését kérte.

Közben az olaszországi fronton október 24-én megindult az antant régóta előkészített offenzívája. Néhány nappal a támadás megindulása után a Monarchia hadserege a teljes felbomlás képét mutatta.

Az aggasztó helyzetre való tekintettel Andrássy október 29-én, a fegyverszünet azonnali megkötése érdekében, újabb jegyzéket intézett Lansing amerikai külügyminiszterhez.

A vezérkar ugyanezen a napon — nem várva be a diplomáciai akció nehezen kibontakozó eredményét — parlamentert küldött az olaszokhoz a fegyverszüneti feltételek kieszközlése és átvétele céljából.

A fegyverszünet feltételeit az antant gyorsan közölte, és viszonylag enyhén kívánta megszabni, mert a Párizsban ülésező Legfelsőbb Haditanács úgy vélte, hogy a Monarchia kiválása a háborúból előnyös helyzetet teremt az így magára maradó Németországgal szemben.

A feltételek mindenekelőtt a hadsereg leszerelését és a megszállt területek kiürítését követelték. Az olasz igények kielégítése céljából a délnyugati frontra vonatkozóan (Tirol, Isztria, Dalmácia) pontos demarkációs vonalat jelöltek ki. Lehetővé tették az antanthaderő átvonulását a megmaradó területeken és a Monarchia bármely stratégiai szempontból fontos pontjának megszállását a „rend fenntartása" céljából. Előírták, hogy a német csapatok a megszállt területeket és a Monarchia területét 15 nap alatt kötelesek kiüríteni.

A fegyverszüneti bizottság a hivatalos szöveget már november 1-én Bécsbe juttatta, az uralkodó azonban habozott, képtelen volt dönteni. Alkudozni szeretett volna, majd amikor ez kivihetetlennek látszott, legalább a jóváhagyást és ezzel a felelősséget szerette volna az új német-osztrák kormányra hárítani.

Az ebből származó huzavona eredményeként a fegyverszünet aláírására végül is csak november 3-án délután 6 órakor került sor, azzal, hogy az 24 órával az elfogadás bejelentése után (november 4-én délután 3 órakor) lép életbe.

A MONARCHIA FELBOMLÁSA

A fegyverszünet aláírásával a Monarchia diplomáciája látszólag elérte célját. E „siker" azonban a Habsburgok sorsán, birodalmuk végzetének beteljesedésén már semmit sem változtatott. Az Osztrák—Magyar Monarchia a fegyverszünet megkötésekor gyakorlatilag már nem létezett. Az Ausztriában formailag még fennálló császári kormány hatalma és befolyása megszűnt; a Monarchia területén új, a központi hatalommal gyökeresen szakító, önálló államok körvonalai bontakoztak ki.

Lengyelországban, miután a wilsoni pontok elfogadása a független és egységes lengyel állam elismerésével volt egyértelmű, a központi hatalmak által életre hívott varsói régenstanács október 7-én kiáltványt tett közzé, amelyben e körülményre hivatkozva bejelentette egy, a lengyel területek egészére kiterjedő, önálló lengyel állam megalakulását.

A Reichsrat lengyel képviselői a varsói kiáltványt helyesléssel fogadták, és október 15-én kiadott nyilatkozatukban már nyíltan nem a Monarchia, hanem az új független és egységes lengyel állam polgáraiként léptek fel.

Október 27-én Krakkóban Felszámoló (likvidáló) Bizottság alakult, amely magának követelte a Galícia feletti államhatalmat.

Október utolsó napjaiban a felszabaduló lengyel területeken az alapvető kérdés már nem az volt, hogy fennmaradjon-e, és ha igen, milyen formában, a kapcsolat a Monarchiával, hanem csak az, hogy az új egységes Lengyelországban a különböző politikai irányzatok közül melyiknek sikerül végül is felülkerekednie. Meg tudják-e tartani a lengyel földbirtokosok és tőkések gazdasági és politikai hatalmukat a munkások és parasztok mind erősebbé váló forradalmi törekvéseivel szemben?

Galíciában nehezítette és bonyolulttá tette a helyzetet a Galícia keleti részén élő ukránok kérdése. Lembergben október 18-án Ukrán Nemzeti Tanács alakult, mely a Monarchia ukránok lakta területeiből (Galícia keleti része, Kárpát-Ukrajna, Bukovina északi része) önálló ukrán államot próbált kialakítani. November 1-én ukrán csapatok megszállták Lemberget, és Stanislau székhellyel ukrán kormányt hoztak létre.

Az ukránok követelései Bukovinában a déli részeken élő románok, illetve az ezek nevében fellépő Román Nemzeti Tanács törekvéseibe ütköztek. A Czernowitzba október 27-ére összehívott „román nemzetgyűlés" azt követelte, hogy Bukovina és a románok által lakott területek „független nemzeti állammá" egyesüljenek. Az Ukrán és a Román Nemzeti Tanács viszályát november 11-én a román királyi csapatok Bukovinába való bevonulása döntötte el.

Csehországban a végkifejlés az október 14-i tömegtüntetéssel vette kezdetét. Bár e tüntetés terve eredetileg a polgári pártokat tömörítő Cseh Nemzeti Bizottságtól származott, azt ténylegesen a szociáldemokrata pártból és a nacionalista beállítottságú Cseh Szocialista Pártból alakult Szocialista Tanács irányította. A tüntetéshez fűzött remények nem váltak valóra. A katonai parancsnokság a megmozdulást éppen a döntő helyen — Prágában — elfojtotta.

E körülményt kihasználva, a Szocialista Tanács jobboldali vezetőinek közreműködésével a polgári pártok mindinkább magukhoz ragadták a vezetést.

A cseh burzsoázia — félve a Monarchia még meglevő fegyveres erejétől és még inkább a tömegek forradalmi, a magántulajdont, a fennálló rendet veszélyeztető törekvéseitől — radikális nemzeti követeléseket hangoztatott, de kész volt együttműködni az osztrák szervekkel, hogy az önálló csehszlovák állam békés úton, a „rend" teljes megóvása mellett jöjjön létre, és a hatalom az átalakulás végső eredményeként ne a munkásosztály, hanem a burzsoázia kezébe kerüljön.

Október 24-én a Cseh Nemzeti Bizottság több tagja a monarchista beállítottságú Kramář vezetésével az osztrák hatóságok engedélyével és támogatásával Genfbe utazott, hogy az időközben (október 14-én) megalakult és a franciák által már elismert cseh emigrációs kormánnyal (elnöke: Masaryk, külügyminisztere: Beneš, hadügyminisztere: Štefánik) tárgyalásokat kezdjen a további teendőkről.

Miközben Bécsben és Genfben javában folytak a tárgyalások, Prágában október 28-án újra hatalmas méretű tömegmegmozdulás robbant ki. A tüntetés közvetlen kiváltó oka Andrássy Wilsonhoz intézett válaszjegyzékének nyilvánosságra kerülése volt. A nemzeti tanács Prágában maradt vezetői a „rend" megóvása érdekében azonnal a tudtuk és akaratuk nélkül kibontakozó megmozdulás élére álltak, és a közigazgatás átadását követelték.

A bécsi hadügyminisztérium október 28-án a katonai parancsnokságoknak a Monarchia egész területén engedélyt adott arra, hogy szükség esetén felvegyék a kapcsolatot a nemzeti tanácsokkal. A prágai katonai parancsnokság „a nyugalom és a rend" megóvása, valamint a hadsereg ellátásának biztosítása céljából, a távirati úton kapott engedélytől bátorítva, október 28-án az esti órákban tárgyalni kezdett a nemzeti tanáccsal. A tárgyalások eredményeként megegyezés jött létre. E megegyezés a rend helyreállítása érdekében a nemzeti tanács és a katonai parancsnokság együttműködését írta elő, szankcionálta, hogy a helytartótanács funkcióját a nemzeti tanács veszi át, és lehetővé tette, hogy a cseh nemzetiségű katonák a nemzeti tanács felállítás alatt álló fegyveres erőihez, a Sokolalakulatokhoz csatlakozzanak. Bár az elkövetkező napok még hagytak némi bizonytalanságot, Csehországban az október 28-i és azt követő eseményekkel a hatalom ténylegesen és végérvényesen a nemzeti tanács kezébe ment át.

A független csehszlovák állam megalakulását a nemzeti tanács 28-án kiadott első törvénye jelentette be. E törvény egyben hangsúlyozta, hogy „valamennyi tartományi és birodalmi törvény és rendelet egyelőre érvényben marad", a hatóságok hivatali munkájukat „az addigi törvények és rendeletek értelmében folytatják".[2] A törvény aláírói között szerepelt Vavro Šrobár, a Szlovák Nemzeti Párt kiküldötte is. A Cseh Nemzeti Bizottság Šrobár bevonásával is hangsúlyozni kívánta, hogy az október 28-i törvénnyel nem a cseh, hanem a csehszlovák állam megalakítását jelenti be.

---

[2] Országos Levéltár (továbbiakban: OL) K 40. 1918—VII—196.

A Monarchia délszláv területeinek küldöttei a Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsát október 6-án alakították meg Zágrábban. A nemzeti tanács szabályzata a csatlakozó pártok és szervezetek legfőbb közös feladatát a szlovének, horvátok és szerbek független, egységes államának létrehozásában jelölte meg.

Október második felében a Monarchia délszláv területein elemi erejű tömegmozgalom söpört végig. A vasutakat és az utakat szökött fegyveres katonák ellenőrizték, a munkások sztrájkoltak, a városokban egymást érték a tüntetések. Fiumében október 23-án az ott állomásozó horvát ezred fellázadt, lefegyverezte a rendőrséget, és a várost hatalmába vette. Katonai felkelés kezdődött Varasdon és Pozsegán is.

A szervezetileg gyenge szociáldemokrata párt, akárcsak Csehországban, a délszláv területeken sem tudott a tömegmozgalom élére állni. A jobbszárny a vezetést itt is átengedte a polgári pártoknak. E pártok nacionalista szólamokat hangoztatva próbáltak úrrá lenni a földfoglaló, köztársaságot követelő forradalmi megmozdulásokon. Ugyanakkor az „anarchia" megfékezésére és a vagyonbiztonság helyreállítása érdekében együttműködtek a régi rend katonai és polgári szerveivel. Az együttműködés kölcsönös voltát mutatta, hogy amikor a zágrábi nemzeti tanács október 27-én a katonai parancsnokságtól a fegyverek átadását kérte a rend fenntartásához, a parancsnokság e kérésnek azonnal eleget tett, és a fegyvereket a polgárőrség létrehozása céljából minden további nélkül kiszolgáltatta. Hasonló együttműködés alakult ki Pólában is, ahol a flotta parancsnoksága a legénység felkelésének leszerelésére a nemzeti tanácsok kiküldötteit hívta segítségül, és végső mozzanatként az egész flottát a Délszláv Nemzeti Tanácsnak adta át.

Horvátország, Szlavónia és Dalmácia független állammá alakulását és csatlakozását a szlovének, horvátok és szerbek közös államához a zágrábi horvát országgyűlés, a szábor, ünnepélyes külsőségek között október 29-én jelentette be. A szábor egyidejűleg hozott határozatával a kormányhatalom a nemzeti tanács kezébe ment át, amit a katonai parancsnokok és a polgári közigazgatás vezetői készséggel vettek tudomásul.

Ljubljanában a Szlovén Nemzeti Tanács október 31-én, Szarajevóban a Boszniai Nemzeti Tanács november 1-én vette át a hatalmat.

A Reichsrat német képviselői, akik a nemzetiségi képviselők távozásával mindinkább magukra maradtak, október 21-én tanácskozásra ültek össze Bécsben, az alsó-ausztriai tartománygyűlés székházában. Miután a legfőbb teendőket illetően az Osztrák Szociáldemokrata Párt, a Keresztényszocialista Párt és a német „nemzeti" irányzat pártjai között már korábban megegyezés jött létre, a tanácskozás egyhangú határozatot hozott az önálló német-osztrák állam létrehozásáról. A tanácskozás önmagát ideiglenes nemzetgyűlésnek nyilvánította, és magának követelte az államhatalmat mindaddig, míg az újonnan kidolgozott választójog alapján az alkotmányozó nemzetgyűlés meg nem alakul.

Az államforma kérdését az ideiglenes nemzetgyűlés eleinte nyitva hagyta, mert a többséget alkotó polgári pártok kezdetben még a Monarchia fenntartása mellett voltak. A német szövetség felbontását követően azonban a „nemzeti" irányzat pártjai is a Habsburgok ellen fordultak, és elfogadták a szociáldemokrata álláspontot, miszerint — tekintettel a forradalmi közhangulatra — a köztársaság létrehozása elől kitérni nem lehet. Október 30-án a munkások Bécsben sztrájkba léptek, és tüntetők ezrei vonultak a tartománygyűlés székháza elé, ahol az ideiglenes nemzetgyűlés ülésezett. A köztársaságot a nemzetgyűlés formailag október 30-án nem proklamálta. Ténylegesen azonban a köztársasági államforma mellett foglalt állást azzal, hogy az új, ideiglenes alkotmányban — melyet ezen a napon fogadtak el — az uralkodó számára semmilyen formában sem biztosított jogokat, hatáskört. A kormányzó és végrehajtó hatalmat október 30-tól kezdve hivatalosan is a nemzetgyűlés végrehajtó bizottsága, a 20 tagú német-osztrák államtanács gyakorolta.

Az ideiglenes nemzetgyűlés tevékenységét mérséklet jellemezte. A szociális átalakulás határozott, radikális programja mellett a szociáldemokrata párt sem lépett fel. Azt hirdette, és e vonatkozásban együtt haladt a „nemzeti" irányzat pártjaival, hogy az új osztrák állam életképtelen, és a háborús katasztrófából fakadó nehézségek a Németországhoz való csatlakozás (Anschluss) útján oldhatók meg.

A Monarchia felbomlása, az új, önálló államok kialakulása mindenütt viszonylag békés úton, a központi hatalom számottevő ellenállása nélkül ment végbe. Ennek oka az volt, hogy a hevesen fellángoló tömegmozgalmaktól való félelem, a forradalom veszélye, mely a nagy Október eszméinek kisugárzása, Szovjet-Oroszország közelsége folytán nagyon is reális veszélynek látszott, a nemzeti burzsoáziát és a központi hatalom szerveit — az egymás elleni harc helyett — együttműködésre szorította.

A császári hatalom a hadsereg bomlása következtében nem rendelkezett jelentős fegyveres erővel, és úgy vélte, hogy az adott helyzetben az antant jóindulatát és a dinasztia valamilyen formában való átmentését erőszak alkalmazása helyett inkább békés eszközökkel, engedményekkel, az együttműködés útjának és módjának keresésével biztosíthatja.

A Monarchia helyén kialakuló új államokban a hatalmat mindenütt a nemzeti burzsoázia ragadta magához. A burzsoázia tömegbázisának kiszélesítése érdekében jól bevált eszközként alkalmazta a féktelen nacionalista demagógiát, a nacionalista vágyak felszításának, a nemzeti ellentétek kiélezésének politikáját.

A burzsoázia vezető szerepének kialakulását és megerősödését elősegítette a szociáldemokrata pártok zömének — a polgári pártokkal együttműködő reformistáknak és centristáknak — megalkuvó magatartása.

Az új önálló államok kialakulása során a nemzeti burzsoázia az antant katonai, politikai, gazdasági segítségére támaszkodhatott.

A segítés az antant részéről egyben azzal a céllal történt, hogy az újonnan kialakuló államok a továbbiakban az antant kelet-európai politikájának engedelmes eszközeivé váljanak.

2. A POLITIKAI HELYZET ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON. A FORRADALOM GYŐZELME

A WEKERLE-KORMÁNY VÁLSÁGA

Az első híradás a Balkánon bekövetkezett fordulatról szeptember 27-én — vagyis közel két héttel az antant támadásának megindulása után — jelent meg a budapesti napilapokban.

A riasztó hírek a hátországot kizökkentették viszonylagos nyugalmából. Az izgatott hangulat 28-án az esti órákban csak fokozódott, mivel a miniszterelnök — Wekerle Sándor — egy nyugtalanul várt sajtóértekezleten leplezetlenül tárta fel a helyzet reménytelen voltát.

A szeptember végi fordulat mozgásba hozta a politikai életet, és új helyzetet teremtett a Munkapárt és a mérsékelt ellenzék, a magyar uralkodó osztályok e két irányzatának eldöntetlen harcában.

Az uralkodó, a délszláv kérdésben tanúsított ellenállására, kétszínű magatartására hivatkozva, október 10-én lemondásra szólította fel Wekerlét.

Az így kirobbant kormányválságot sorozatos kihallgatások és tárgyalások követték, de a végtelenbe nyúló tanácskozások eredményt nem hoztak. Tisza István — úgy érezvén, hogy a parlamenti többség birtokában az irányítást még kezében tartja — hajthatatlan maradt a választójog, a demokratikus reformok kérdésében; csupán egyetlen engedményre, Andrássy Gyula korábban ellenzett közös külügyminiszteri kinevezésének elfogadására volt hajlandó. A mérsékelt ellenzék ilyen körülmények között a Munkapárttal való terhesnek érzett együttműködést elutasította, az uralkodó viszont nem mert új kormányt kinevezni a Munkapárt ellenére.

Az október közepéig húzódó tárgyalások és tervezgetések végeredményeként Wekerle végül is a helyén maradt, ami nem a válság megoldását, csupán annak elodázását jelentette. A kormány maradása egyrészt a hatalmon levők merevségét, a reformokkal, a változtatással szembeni ellenállásuk erejét tükrözte, másrészt jól mutatta a holtpontot, mely az uralkodó körök eltérő, egymást kölcsönösen akadályozó és semlegesítő törekvései nyomán alakult ki. A válság oka ugyanakkor nemcsak a visszakozó Munkapárt ellenállásában rejlett, hanem sokkal inkább abban — bár ezt az érdekeltek nem kívánták tudomásul venni —, hogy ezekben a napokban az ún. balközép — Andrássy és liberális színezetű támogatói — sem voltak már alkalmasak bolgár vagy német típusú politikai fordulat végrehajtására.

A másfél év óta tartó politikai huzavona eredményeként, aminek az október eleji kormányválság csak újabb állomása volt, a tömegek nemcsak Tiszából, a reformokat ellenző és elgáncsoló Munkapártból, hanem a Tiszát felváltó mérsékelt ellenzék kormányzásából is kiábrándultak. Mindaz, amit az 1917 óta hatalmon levő kisebbségi kormányok tevékenységéből a tömegek érzékeltek: Wekerle hazug ígéretei, Andrássy és Apponyi tehetetlensége, Vázsonyi „eltaposást" és Szterényi „legázolást" ígérő kijelentései nem a szenvedélyek levezetését, ellenkezőleg, a türelmetlenség, a gyűlölet növekedését, a bizalmatlanság erősödését szolgálta.

A közelgő katasztrófa előszele a nem kompromittált embereket sodorta előtérbe. A figyelem az ellenzék baloldali csoportjai felé fordult.

KÁROLYI MIHÁLY ÉS A FÜGGETLENSÉGI ÉS 48-AS PÁRT

Az ellenzék balszárnyának élén kiemelkedő politikai egyéniség, Károlyi Mihály állt, akit a parlamentben néhány — hagyományosan osztrákellenes kerületben megválasztott — képviselő támogatott. E képviselők (földbirtokosok, ügyvédek, újságírók, köztisztviselők) 1916 nyarán szakítottak az Egyesült Függetlenségi Párttal, és új pártot alakítottak. Az új párt (Függetlenségi és 48-as Párt vagy egyszerűen: Károlyi-párt), híven a függetlenségi baloldal hagyományaihoz, nagyobb önállóságért (perszonális unió, nemzeti hadsereg, önálló vámterület, önálló jegybank), demokratikus reformokért (általános választójog, titkos szavazás, a sajtó, a gyülekezés és egyesülés szabadsága) és szociális intézkedésekért (népjóléti intézmények felkarolása, az egészségtelen földbirtokmegoszlás orvoslása) szállt síkra. Követelte — és ez programjának fontos részét alkotta — a háború befejezését, „a területi integritást megóvó" béke mielőbbi megkötését.

Károlyi e kicsiny, jelentéktelennek látszó pártnak — egy alig 20 képviselőt számláló parlamenti csoportnak — volt a vezetője. Fellépésének súlyát, programjának hatóerejét azonban nem a nyolc év előtt megválasztott parlament belső erőviszonyai határozták meg.

Károlyit nemcsak saját pártjához, hanem a radikális értelmiséghez és a szociáldemokrata párt egyes vezetőihez is szoros kapcsolatok fűzték. E kapcsolatok 1917 tavaszán a Választójogi Blokk megalakulásakor szervezeti keretet is kaptak, és a baráti szálak akkor sem szakadtak meg, amikor később, 1918 elején — a Vázsonyival való szakítás következtében — e pártszövetség felbomlott.

A bolgár front összeomlásának híre Erdélyben érte Károlyit, apósa, Andrássy Gyula dubrini birtokán. A riasztó hírekről értesülve azonnal megszakította pihenőjét, és az első vonattal Budapestre utazott.

„Béke, demokrácia, függetlenség" — a pályaudvaron e jelszóban foglalta össze programját az üdvözlésére megjelent küldöttség előtt.

Békén nem egyszerűen megegyezéses békét értett, melyhez a német szövetséggel való szakítás, új antantbarát orientáció egyengetné az utat, hanem a pacifista célok megvalósulását is: tartós békét, további háborúk elkerülését.

A demokrácia követelése nemcsak demokratikus reformokat jelentett, hanem mind nagyobb hangsúllyal gyökeres rendszerváltozást is.

A függetlenség követelése, a perszonálunió megvalósulása állásfoglalás volt egyben a Monarchia föderatív átszervezése mellett.

A kormányválság kirobbanásakor a királyi kihallgatáson Károlyi olyan új kormányért szállt síkra, mely nem kompromittált ellenzékiekből állna, és amelyben helyet foglalnának a nem parlamenti pártok képviselői is.

Károlyi az általa javasolt új kormányban helyet kívánt biztosítani a nemzetiségi pártok képviselőinek. Október elején több ízben találkozott és tárgyalt szlovák, román és szerb politikusokkal. Úgy vélte, hogy a nemzetiségi vezetők engedményekkel, liberálisabb szellemű nemzetiségi politikával megnyerhetők lesznek, céljait támogatni fogják.

Károlyi népszerűsége bátor és határozott fellépése következtében napról napra növekedett. Követelései — a háború gyors befejezése, tartós béke, a vezetők felelősségre vonása, függetlenség, szabadság, népjogok — a háborútól megundorodott tömegek vágyainak adtak hangot.

Egyre nőtt azoknak a száma, akik úgy vélték, hogy Magyarország egy rendszerváltozás esetén súlyosabb következmények nélkül kerülhet ki a vesztett háborúból. Károlyi egyes kijelentései — például annak ismételt hangoztatása, hogy Wilson 14 pontja nem mond ellent az ország területi integritásának — erősítették a megalapozatlan reményt, hogy Magyarország önállóvá válása egyben a soknemzetiségű Magyarország fennmaradását jelenti.

A Károlyi-párt nacionalizmussal átszőtt pacifista programja a bajba jutott rendszer megváltoztatására, gyökeres átalakítására, de egyben átmentésére is irányult. Az uralkodó körök e programot ennek ellenére elutasították. Nemcsak Tisza és a Munkapárt vonult fel Károlyi ellen, a mérsékelt ellenzék is veszélyesnek ítélte a függetlenségi baloldal radikalizmusát.

A POLGÁRI RADIKÁLISOK

A Károlyit támogató ellenzékről szólva foglalkoznunk kell a polgári radikálisokkal is, akik 1918 őszén meglepő, a vezetőket is zavarba ejtő gyorsasággal kerültek az események élvonalába.

A radikálisoknak a század első éveiben induló szervezkedése 1914-ben, a világháború kitörését közvetlenül megelőző hónapokban jutott el a pártalakulásig. Jászi Oszkár, a párt elnöke az alakuló gyűlésen a földreformot, a nemzetiségi kérdés megoldását és az állami népoktatást jelölte meg a párt három legfontosabb követeléseként. A párt alakulásakor részletesen kidolgozott program (mely a szabadságjogok megerősítésére, a gazdasági erők fejlesztésére, a nemzetiségi kérdés megoldására, az ország függetlenségének biztosítására és a béke megőrzésére a javaslatok hosszú sorát terjesztette elő) a háború éveiben is érvényben maradt, és csak annyiban mutatott változást, hogy a háború végén közzétett 12 pontos programban az eredeti védvámos irányzattal szemben a „pacifista és szabadkereskedelmi külpolitika" melletti állásfoglalás jutott érvényre. A párt úgy vélte, hogy ez „a népek között levő gazdasági és politikai válaszfalak kiküszöbölésével, az európai kultúrához tartozó államok szövetségi rendszerének megteremtésével, általános lefegyverzés, valamint annexió és hadikárpótlás nélküli béke alapján"[3] lesz megvalósítható.

A polgári radikálisok körében kezdettől fogva három irányzat figyelhető meg, s a pártban ennek megfelelően három csoport alakult ki. Egy liberális, egy a marxizmushoz közel álló és egy magát szabad szocialistának nevező csoport, amely az előző kettő között foglalt helyet. A liberálisok hajlandóak voltak a „feudalizmus" (nagybirtok, egyház) ellen fellépni, de hallani sem akartak a mozgó tőke elleni harcról. A Szende Pál vezette „marxistákhoz" olyan entellektüelek tartoztak, akik a polgárság forradalmasítását tekintették feladatuknak, és a szociáldemokrata párthoz való csatlakozást erre hivatkozva taktikai okokból vetették el. A „szabad szocialisták", élükön Jászi Oszkárral, a szociáldemokraták számos (demokratikus és szociálpolitikai) követelését magukévá tették, a marxizmus alapvető tételeit (így az osztályharc elméletét) azonban elutasították.

Az Országos Polgári Radikális Párt, amely a városi kispolgári, alkalmazotti, értelmiségi rétegeknek egy viszonylag szűk körét tömörítette, nem képviselt jelentős szervezeti erőt. A szervezeti gyengeség oka nem csak abban rejlett, hogy a pártalakulást követően meginduló háború a nagyobb arányú szervező munka elé kétségkívül akadályokat gördített. Szerepet játszott ebben a párt belső megosztottsága, továbbá az, hogy a vezetők inkább az íráshoz, a tanításhoz értettek, és tudatosan is a radikális eszmék propagálását tekintették alapvető feladatuknak.

---

[3] MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének Archívuma (továbbiakban: PI Archívum) Röpiratgyűjtemény II. 13/13.

A párt elnöke, Jászi Oszkár, a nemzetiségi kérdés szakértőjének számított. Amennyiben azt kívánjuk vizsgálni, hogyan vélekedett Jászi és a radikális párt a háború utolsó esztendejében a nemzeti kérdésről, és mit javasolt annak megoldására, úgy elsősorban Jászinak „A Monarchia jövője" című könyvét kell figyelembe vennünk.

„A Monarchia jövője" 1918 elején keletkezett, de előnyére nem váló késéssel csak 1918 őszén jelent meg. A könyvben kifejtett elképzelések szerint a Monarchián belül 5 szövetséges (közös ügyekkel egybekapcsolt) nemzetállam alakulna: Ausztria, Magyarország, Csehország, Lengyelország és a Monarchia délszláv lakosait egyesítő Illyria. A még megmaradó nemzetiségi problémák az új államokon belül kulturális, közigazgatási autonómia keretében oldódnának meg, a nemzeti kisebbségek minden „ésszerű" igényének kielégítésével, a belső demokratizálódás folyamatában, amit Jászi az egész terv előfeltételének tekintett.

Jászi érvekkel bőségesen alátámasztott elgondolása kétségkívül kiemelkedett a századforduló óta egyre sűrűbben megjelenő hasonló tervezgetések sorából.

Legfőbb gyengéje — megírásának, még inkább megjelenésének pillanatában — abban rejlett, hogy téves feltételezéseken alapult. A radikálisok túlbecsülték egyrészt a liberális, wilsonista erők súlyát és befolyását az Egyesült Államokban és az antant országaiban, túlbecsülték másrészt a Monarchia erejét, életképességét. (Jászi a demokratikus konföderációt a Habsburgok jogara alatt, alkotmányos királyság keretében vélte megvalósíthatónak.) Túlbecsülték mindebből következően a megértésen és a megegyezésen alapuló békének — vagyis az egész terv alapfeltételének — lehetőségét is. Jászi tévesen mérte fel az orosz forradalom győzelmének várható hatását, elsiklott az osztályharc éleződéséből eredő, az elkövetkező eseményeket alapvetően meghatározó problémák felett. Nyilván úgy vélte, hogy amennyiben könyvében a „dunai szövetséget" a „germán és orosz malomkő" ellensúlyaként ajánlja, tervét kívánatossá teszi a forradalomtól félő és a német hegemóniát elutasító polgárság számára, döntő érvvel támasztja alá az összetartás szükségességét.

Jászi, aki a burzsoázia belátására és támogatására számított, figyelmen kívül hagyta, hogy a háború elvesztését követő zűrzavar, a forradalom veszélye és az erőviszonyok megváltozása a nemzetiségi burzsoáziát, a születőben levő új államok vezető rétegét, vagyonának-hatalmának megóvása érdekében nem a korábbi uralkodó nemzetekkel való megegyezésre fogja ösztönözni, hanem inkább a nemzeti különbségek kiélezésére, a nacionalista vágyak és szenvedélyek felszítására, a könnyebbnek és egyszerűbbnek tűnő lehetőség megragadására.

A területi elvhez, a történelmi határokhoz való ragaszkodás — a könyv egyik alapgondolata — a magyar nacionalizmusnak tett engedményt jelentett; egyengette az utat a Károlyi-féle 48-as függetlenségi párttal való együttműködés elmélyítéséhez. A területi integritáshoz való ragaszkodás ennyiben reálpolitikai elképzelésnek tűnhetett. Amennyiben azonban Jászi úgy vélte, hogy e megoldás a nemzetiségeket is kielégítheti, úgy nyilván tévesen ítélte meg a fennálló helyzetet.

Amikor „A Monarchia jövője" 1918 októberében megjelent, a párt lapja, a Világ azzal népszerűsítette Jászi elgondolását, hogy Magyarország területi integritását csakis így lehet megvédelmezni.

Ezzel az érveléssel, mely Jászi könyvéből kétségkívül nem a lényeget állította előtérbe, a radikálisok a forradalmat megelőző hetekben hozzájárultak eszmei befolyásuk növeléséhez, tömegbázisuk kiszélesítéséhez. E siker később, amikor az ígéretek és a hozzájuk tapadó illúziók a való élet tényeivel kerültek szembe, menthetetlenül visszájára fordult. De arra, hogy így lesz, 1918 októberében kevesen gondoltak. A radikálisok napja egyelőre felkelőben volt, erejük, befolyásuk növekedett, szervezeteikbe hosszú politikai aléltság után visszatért az élet. Az utcákon új, addig ismeretlen színfoltként megjelentek a párt felhívásai, plakátjai; a taglétszám emelkedett, új szervezetek alakultak.

Október 14-én a régi képviselőház zsúfolásig megtelt üléstermében megnyílt a radikálisok régen esedékes kongresszusa, melyen ismert vezetőik: Jászi Oszkár, Szende Pál, Bíró Lajos, Supka Géza, Benedek Marcell szerepeltek előadóként. A tanácskozás három határozati javaslatot fogadott el. Az első új kormányt követelt, a második külpolitikai programot adott, a harmadik a belpolitikai teendőket részletezte.

Egy új, demokratikus, „cselekedeteiben bátor és határozott" kormány mellett a kongresszus azzal az indokolással foglalt állást, hogy csakis egy ilyen kormány „mentheti meg Magyarország területi integritását, és kímélheti meg a társadalmat forradalmi konvulzióktól".

A külpolitikai programot tartalmazó határozati javaslat azt hangsúlyozta, hogy Magyarország területi integritása „nincs ellentétben sem a nemzetiségek jogos igényeivel, sem a kialakuló államok ésszerű törekvéseivel".[4]

A sürgős belpolitikai és belgazdasági teendőket 12 pont összegezte. E pontok többnyire a már ismert radikális követeléseket tartalmazták (választójog, sajtószabadság, agrárreform, a kereskedelem és kisipar támogatása, a köz- és magánalkalmazottak helyzetének javítása), de kitértek új elgondolásokra, aktuális feladatokra is (gondoskodás a hazatérő katonákról, a háborús gazdasági intézmények, a központok rendszerének felszámolása, egyszeri nagy vagyonadó, az egyedárusági helyzetet élvező üzemek államosítása stb.).

A kongresszus a vezető szervek megválasztása során Ady Endrét is a végrehajtó bizottság tagjai közé választotta. Ady a kongresszuson betegsége miatt nem jelent meg, de a tanácskozás résztvevőit táviratban üdvözölte: „. . . A feudális és nacionalista bűnöket próbáljuk expiálni (jóvátenni). Mentsük meg a magyar népet, — hasonlóan minden magyarországi népet. Népek joga, népek szövetkezése jöjjön. . ."[5]

A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT ÉS BALOLDALI ELLENZÉKE

A reakciós, konzervatív erőkkel szemben felvonuló ellenzék táborában 1918 őszén jelentős szerepet játszott, döntő erőt képviselt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt. A szociáldemokraták erejének és befolyásának növekedését a háború utolsó éveiben jól mutatják a szakszervezeti taglétszám alakulására vonatkozó adatok. A szakszervezeti tagok száma 1916-tól állandóan és egyre gyorsabb ütemben növekedett. A Szakszervezeti Tanács kimutatása szerint a taglétszám 1916-ban 55 338 volt, 1917-ben 215 222-re emelkedett; 1918 végén meghaladta a 700 ezret.

A szociáldemokrata párt a háború kérdésében eleinte honvédő álláspontra helyezkedett, és ebből következően kizárólag gazdasági, szociálpolitikai reformokért szállt síkra. Később külpolitikai téren eljutott egy megegyezéses békét sürgető álláspontig; a belpolitikában pedig visszatért a korábbi választójogi politikához, melynek legfőbb képviselője a pártvezetőségen belül nagy befolyással és tekintéllyel bíró Garami Ernő volt. 1917 júniusában a szociáldemokraták kezdeményezésére alakult meg a Választójogi Blokk; a párt választójogi ígéretek fejében támogatta az Esterházy-kormányt, majd jó ideig Wekerle koalíciós kabinetjét is. A cárizmust megdöntő februári forradalmat követően — egyidejűleg a német függetlenek fellépésével — a magyar párton belül is kitapinthatóvá vált egy centrista irányzat, melynek leginkább a kitűnő szónoki képességekkel rendelkező Kunfi Zsigmond lett a hangadója.

---

[4] *Világ*, 1918. október 16.

[5] A Radikális Párt üdvözlése. Uo.

Az Októberi Forradalom erőt adott a párton belüli régi baloldali ellenzék (Szántó Béla, Vágó Béla) szervezkedésének, és ösztönzést jelentett új baloldali irányzatok kialakulásához. A régi baloldal mellett 1918 elején kirajzolódtak egy új baloldal körvonalai (Landler Jenő, Hamburger Jenő, Nyisztor György, Varga Jenő). A szakszervezetekbe özönlő új munkás- és alkalmazotti rétegek a baloldal bázisát szélesítették, lehetővé tették új szervezetek, szervezeti formák (Gyárközi Bizottság) létrehozását. A mozgalmon belüli erőviszonyok alakulására nem maradt hatás nélkül az illegálisan szervezkedő forradalmi szocialisták éles hangú agitációja. E csoport tagjai — galileista diákok, ellenzéki munkások — röpirataikban forradalomra, az orosz példa követésére szólítottak. 1918 nyarán és őszén az oroszországi kommunista hadifoglyok kiadványai, a Szociális Forradalom című hetilap, a Kommunista Könyvtár füzetei is mindinkább ismertté váltak Magyarországon. Az oroszországi kommunista szervezet megalakulása, kiadványainak felbukkanása jelentős esemény volt, bármennyire szűkszavúan tudósított is erről a hivatalos pártsajtó.

A munkásság 1918. januári, márciusi, áprilisi és júniusi viharos erejű megmozdulásai után 1918 nyarán viszonylag csend uralkodott. A látszólagos csendet a bolgár front összeomlásáról és a Németországban bekövetkezett politikai fordulatról érkező hírek törték meg. A mozdulatlanság után most egyszerre mozgás, „lázas remegés" jellemezte a helyzetet.

A Népszava október 1-én az „új utakra térő" Németországra hivatkozva éles hangú vezércikkben sürgette Wekerle, Tisza és Burián távozását, radikális szakítást követelt az eddigi osztályuralmi rendszerrel.

A pártlap október 3-án részletesen ismertette az ausztriai német szociáldemokraták békefeltételeit, október 5-én pedig a német-osztrák szociáldemokrata képviselők nyilatkozatát a nemzetek önrendelkezési jogáról.

Ez utóbbi állásfoglalást méltatva a Népszava a magyarországi nemzetiségek egyenjogúságáért szállt síkra, és azt fejtegette, hogy ezen a területen, „ahol a különböző népek olyan összevisszaságban élnek, mint sehol másutt a világon, . . . a régi szocialista megoldás, a Monarchia és a Balkán népeknek hatalmas föderációja" az egyedüli kivezető út. „Minden más megoldás új irredentákat, új elnyomott és elszakadni vágyó kisebbségeket eredményezne."[6]

A polgári pártokkal való szövetség kérdésében a pártlap október első napjaiban nem foglalt egyértelműen állást. Nemcsak Károlyi és Jászi, hanem Andrássy és Vázsonyi beszédeit, nyilatkozatait is ismertette. Az idő előrehaladtával azonban nyilvánvalóvá vált, hogy Vázsonyi aligha versenyezhet Károlyi egyre növekvő népszerűségével. Vázsonyi korábbi, a baloldalt eltaposással fenyegető kirohanásai miatt a munkásság szemében kompromittált politikus volt. Nacionalista nézeteit sem lehetett az adott helyzetben összeegyeztetni a nemzetiségi kérdésben kialakuló szociáldemokrata állásfoglalással.

1918 sokat ígérő, reményeket gyújtó őszének kezdetén halt meg Szabó Ervin, a századelő szocialista mozgalmának kiemelkedő teoretikusa. Az idők változását mutatta, hogy a Népszava, mely néhány hónappal azelőtt egy vita során Szabó Ervint még légüres térben mozgó szobatudósnak nevezte, halála alkalmából elismerően emlékezett meg tevékenységéről, és érdemeit a nagy embereknek kijáró megbecsülés hangján méltatta. Temetése jelentős társadalmi-politikai eseménnyé vált, a szociáldemokrata párt és a radikális ellenzék összefogásának útját egyengette. Sírja felett Kunfi Zsigmond és Jászi Oszkár mondott búcsúztatót, a gyászolók sűrű tömegéből kimagaslott Károlyi Mihály alakja.

1918. október 8-án a Népszavában „Magyarország népéhez" címmel kiáltvány jelent meg, mely a legsürgősebb teendőket 10 pontban foglalta össze. Az első pont „az ország összes demokratikus osztályainak" és „valamennyi nemzetnek" küldötteiből álló új kormányt követelt. A második a képviselőház feloszlatását és új országgyűlés összehívását javasolta az általános, egyenlő, titkos, a nőkre is kiterjedő választójog alapján.

---

[6] Merre visz az út. *Népszava,* 1918. október 5.

A további pontok az új kormány teendőit részletezték: béke, az orosz forradalom és Wilson elvei alapján; a közigazgatás teljes demokratizálása; egyesülési, gyülekezési és szervezkedési szabadság; mélyreható és gyökeres agrárreform; az egyéni vezetés alól kinőtt üzemek szocializálása; igazságos adópolitika; munkásvédelmi, népjóléti intézkedések, a 8 órás munkaidő bevezetésének előkészítése; a hazatérő katonák, rokkantak, özvegyek, árvák kártalanítása. A nemzetiségi kérdést illetően a kiáltvány egyrészt a nemzeti elnyomás eddigi rendszerének megszüntetése és az anyanyelv korlátlan használata mellett foglalt állást, másrészt kilátásba helyezte az „egyenlő jogú szabad és demokratikus nemzetek szabad szövetkezésén, föderációján alapuló Magyarország" megteremtését.

Október 13-án, néhány nappal a kiáltvány megjelenése után összeült a párt rendkívüli kongresszusa. A kongresszus összehívásával a pártvezetőség két alapvető cél elérésére törekedett: 1. megváltoztatni, hatályon kívül helyezni azt a februári határozatot, mely megtiltotta a polgári pártokkal való szövetkezést; 2. a párt politikája melletti határozott, egyértelmű állásfoglalásra bírni a nemzetiségi bizottságokat.

A pártgyűlés előadója, Kunfi Zsigmond, lendületes beszédében kifejtette, hogy a külső körülmények megdöntötték a fennálló rendszer két külső pillérét: a dualizmust és a német szövetséget, megmaradt azonban a két belső pillér, a nemzetiségi elnyomás és az osztályelnyomás. Ezek megdöntése a történelmi feladat. Leszögezte, hogy nem állnak a perszonális unió alapján — a királyi hatalom gyengének bizonyult; az államforma kérdését Magyarország jövendő alkotmányozó nemzetgyűlése határozza meg.

A nemzetiségi kérdésről szólva azt hangsúlyozta, hogy elismerik a nemzetek önrendelkezési jogát, annak minden következményével. A párt olyan népeket, amelyek maradni nem akarnak, nem kíván fegyverrel, kényszerrel itt tartani, de reméli, hogy amennyiben Magyarország „föderalisztikus, szabad összműködésen alapuló népállam" lesz, úgy az elszakadásra nem kerül sor.

A polgári pártokkal való együttműködés kérdésében azzal érvelt a szövetség szükségessége mellett, hogy a munkásság a kitűzött programot egyedül keresztülvinni nem tudja, nem elég erős ahhoz, hogy egymaga vegye át a politikai hatalmat. Az együttműködés tartalmát illetően igyekezett eloszlatni a kételyeket. Nem a mérsékelt ellenzékkel (Vázsonyival) kívánnak szövetkezni, hanem azokkal akarnak együtthaladni, akik a párt akcióprogramját magukévá teszik.

Kunfi előadói beszéde után a nemzetiségi bizottságok képviselői szólaltak fel, akik ez alkalommal, eltérően az addigi gyakorlattól, a kongresszus elnökségében is helyet foglaltak. A román, szlovák, szerb és német szekciók szónokai támogatásukról biztosították a pártot, felszólalásaikból azonban az is világossá vált, hogy ellenzik a polgári pártokkal való szövetség megteremtését célzó határozati javaslatot, mert bizalmatlanok a polgári pártokkal, az ún. történelmi pártokkal szemben. „Attól félek — mondta a román szekció vezetője, utalva a szövetség felújítását célzó javaslatra —, hogy ha a kongresszus ezt elfogadná, akkor a román nemzetiségűeket nem tudná a párt még annyira sem magához vonzani, mint amennyire máskülönben tudná."[7] A Magyarországhoz való tartozás kérdésében a nemzetiségi szekciók kitértek az egyértelmű állásfoglalás elől. Ennek oka az volt, hogy a szlovák és a román nemzeti bizottságok jobboldali vezetői ez időben már szoros kapcsolatot építettek ki a nemzetiségi polgári pártokkal. E vezetők az események alakulása láttán azzal érveltek, hogy amennyiben a magyar munkások a magyar polgári pártokkal lépnek szövetségre, úgy nekik is jogukban áll hasonló módon eljárni.

A nemzetiségi szónokok után a szakmák, a kerületi és vidéki szervezetek képviselői következtek. E felszólalások is azt mutatták, hogy a munkásság ellenszenvvel és fenntartással fogadja a polgári pártokkal való szövetkezés gondolatát. A pártvezetőség a beterjesztett javaslatot ennek ellenére fenntartotta, de figyelembe véve az értekezlet hangulatát, engedményt tett: elfogadta Landler Jenő módosító indítványát, mely az együttműködést „a párt kiáltványában körvonalazott program" elfogadásához kötötte. Ezzel a lényegen nem változtató szövegezéssel végül is sikerült a polgári pártokkal való szövetség felbontását kimondó korábbi állásfoglalást hatályon kívül helyezni; megnyílt az út a szövetség felújításához.

---

[7] A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (továbbiakban: MMTVD) 4. köt. 2. rész: 1914—1918. Bp. 1969. 477.

A megvalósulás útja és módja ugyanakkor továbbra is nyílt kérdés maradt. A pártvezetőségben és a pártválasztmányban (a kongresszus a határozat végrehajtását e két testületre bízta) a szövetség kérdésében eltérőek voltak a vélemények.

A jobboldal hallgatásával és visszahúzódásával ellentétben a baloldal nagy erővel jelentkezett a kongresszuson, a javaslatok egész sorát terjesztette elő. Az oroszországi fejleményekre hivatkozva és abból kiindulva, hogy Magyarországon is forradalmi helyzet alakult ki, a baloldali ellenzék elégtelennek, kishitűnek ítélte az októberi kiáltványt, úgy vélte: a párt céljai elmaradnak a kedvező körülmények adta lehetőségek mögött. Az ellenzéki javaslatok a köztársaságot, a munkásmilícia felállítását, az önálló proletárpolitikát és ennek érdekében a munkástanács megalakítását követelték, állást foglaltak a földosztás (mindenekelőtt az egyházi birtokok és a hitbizományok felosztása) mellett, sürgették a bankok, valamint az ipari üzemek (elsősorban a kulcsiparágak) államosítását és radikális népjóléti intézkedéseket.

A polgári pártokkal való szövetség kérdésében a 32 ellenzéki küldött nevében felszólaló Pogány József rámutatott, hogy e szövetség megzavarná a nemzetiségi munkások öntudatát és a magyar munkások szociális öntudatát is. „Nem lehet egyszerre két taktikát követni" — hangoztatta. Nem a nemzetiségi burzsoáziával vagy a területi integritás alapján álló „történelmi pártokkal" kell összefogni, hanem szövetségre kell lépni a szervezetlen munkások százezreivel, a még nem szervezett parasztság millióival, a külföldi munkások tízmillióival, az orosz forradalommal. Arra kell törekedni, hogy „a Magyarországon élő összes nemzetek proletariátusa vegye át az ország sorsának intézését",[8] jelentette ki Zádor Pál, aki Nyisztor György és más küldöttek megbízásából terjesztett elő határozati javaslatot.

Az októberi pártprogrammal és a kongresszusi határozattal kapcsolatosan állást foglalt az oroszországi magyar kommunista csoport is, melynek lelke és vezetője Kun Béla volt.

Kun Béla a háború előtt Erdélyben vett részt a munkásmozgalomban, 1916-ban az orosz fronton hadifogságba jutva, a tomszki hadifogolytáborban szervezte a hadifoglyok forradalmi mozgalmát, és az elsők között csatlakozott — még az októberi forradalom győzelme előtt — a bolsevikokhoz. 1917 végén Pétervárra utazott, ahol személyesen is megismerkedett Leninnel. Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt [OK(b)P] Magyar Csoportjának megalakulása (március 24.) után a szocialista hadifoglyok föderációja is elnökévé választotta. 1918 februárjában a németek ellen, később a permi fronton harcolt. Júniusban Moszkvában részt vett a baloldali eszerek lázadásának leverésében.

---

[8] Uo. 483—485.

A kommunista hadifoglyok a szociáldemokrata párt céljait egyértelműen, egészében vetették el, és készek voltak arra, hogy bírálatukból a megfelelő következtetéseket szervezeti téren is levonják. A magyar bolsevikok rámutattak, hogy a történelmi fejlődés új jelenségei: az imperializmus, a világháború, a proletárdiktatúra megvalósulása Oroszországban a munkásmozgalom számára gyökeresen új helyzetet teremtettek, napirendre tűzték a szocialista forradalmat, a hatalom megragadásának lehetőségét. A polgári demokrácia célja ilyen körülmények között már nem a haladás és a felszabadulás útját jelenti, hanem a „fölbomló burzsoá államszervezet megmentésének eszköze a bolsevizmussal, a proletárforradalommal szemben”.[9]

A csoport hetilapja, a Szociális Forradalom, ebből az alapállásból kiindulva a szociáldemokrata párt októberi kiáltványát az árulás okmányaként bélyegezte meg, és megalkuvással, az uralkodó osztállyal való paktálással, az osztályharc feladásával vádolta a pártot.

A szociáldemokrata párt elleni éles kritikából világosan következett egy új párt létrehozásának szükségessége. Ennek előkészítéseként az OK(b)P külföldi nemzetiségű csoportjainak magyarországi tagjai október 24-én gyűlést tartottak Moszkvában. (A nevezetes gyűlésre a Drezden szálló egyik második emeleti helyiségében került sor, ahol ez időben a magyarországi kommunista csoport központja volt.)

Kun Béla, az értekezlet előadója, többek között a következőket mondta: a szociáldemokrata párt „letért arról az útról, amelyen a szocializmus megvalósítása elérhető volna. . . fel kell hogy merüljön ennek következtében. . . a kommunista pártalakulás kérdése. Semmiféle forradalmi rajongás nem vezet engem itt. Nem hiszem azt, hogy holnap már a kezünkben lesz a hatalom, de hiszem, hogy a magyarországi proletariátus el fogja foglalni a hatalmat. S erre nekünk elő kell készülnünk . . ."[10]

---

[9] KUN BÉLA, „A bolsevikiek ítélete”. *Szociális Forradalom*, 1918. október 23.

Az értekezleten megjelent magyar, német, román, délszláv, cseh és szlovák kommunisták kiáltvánnyal fordultak „Magyarország dolgozó népéhez". Vázolva a fennálló forradalmi helyzetet, rámutatva a szociáldemokrata párt megalkuvására, fegyveres felkelésre, az államhatalom megragadására szólították a munkásokat, a katonákat, a földműves szegényeket. „Kössétek meg ti a békét a veletek szemben levő lövészárkokban sínylődő munkástestvéreitekkel. Hagyjátok ott a lövészárkokat, a megszállt területeket, térjetek haza fegyvereitekkel. Kössétek meg a dolgozók testvéri szövetségét, melyet nem bonthat szét a világ hatalmasainak rablóháborúja"[11] — olvasható a fehívásban, mely a legközelebbi feladatokat 10 pontban foglalta össze, és amelyen első ízben szerepelt aláírásként a Kommunisták Magyarországi Szövetsége megjelölés.

Arra a kérdésre, milyen is volt a hangulat Magyarországon október elején, igen nehéz pontos választ adni. Nehéz utólagosan megállapítani, mit és mennyit értettek meg az emberek a királyi kihallgatásokat ecsetelő hírekből, a kongresszusokat ismertető, sűrűn cenzúrázott tudósításokból, hányan vettek részt a jövő lehetőségeit és tennivalóit taglaló szenvedélyes vitákon, hányan jutottak hozzá az Oroszországból származó, illegálisan kézről kézre adott kiadványokhoz.

Október 2-án, Szabó Ervin temetésekor Csepelen és egy sor budapesti üzemben 10 percre leállt a munka.

Október 8-án hetvennél több gyárban közel százezren vettek részt a szociáldemokrata párt felhívását ismertető gyűléseken.

A sajtóbizottság tilalmat elrendelő utasításából tudjuk, hogy október 10-én tüntetés volt a Munkapárt központja előtt, ami a székház ablakainak beverésével végződött.

Tüntettek, sztrájkoltak egy-két vidéki városban is, de nagyszabású, az ország és a munkásság egészét átfogó megmozdulásra október első felében még nem került sor.

---

[10] SZAMUELY GYÖRGY, A Kommunisták Magyarországi Pártjának előkészítése. *Sarló és Kalapács*, 1932. 4.

[11] MILEI GYÖRGY, Az OK(b)P magyar csoportja a KMP megalakításáért (1918. október—november). *Párttörténeti Közlemények*, 1964. 2. 164—169.

A forradalmi légkör ezekben a hetekben még csak kialakulóban volt, a közhangulat a kétség és a remény, a tennivágyás és a belenyugvás sziklái és zátonyai közt hányódott.

UTOLJÁRA ÜLÉSEZIK AZ ORSZÁGGYŰLÉS

Az előbbiekben vázolt, nagyon is feszült, de a felszínen még viszonylag nyugodtnak tűnő helyzetben ült össze az országgyűlés — október 16-án — kül- és belpolitikai kérdések megvitatására.

A parlament sürgős összehívását a Károlyi-párt kezdeményezte, azonnal a bolgár eseményekről érkező hírek vétele után. A kormány és a kormányt támogató pártok azonban — kedvezőtlennek ítélve a körülményeket — nem tartották fontosnak, hogy e követelésnek sürgősen eleget tegyenek.

Hosszas huzavona után a Wekerle-kormány újbóli kinevezését követő és a császári proklamációt megelőző napok látszottak végül is elfogadhatónak arra, hogy a kormány az országgyűlésen vitába bocsátkozzon.

Wekerle a régi politikai gyakorlatnak megfelelően úgy vélte, hogy az adott helyzetben a legokosabb politika a nemzeti követelések előtérbe állítása. Úgy gondolta, ezzel lehet kifogni a szelet az ellenzék vitorlájából, ezzel lehet elterelni a figyelmet a megoldatlan szociális kérdésekről, ezzel lehet növelni a király és a fennálló rendszer népszerűségét. Wekerle a császári manifesztum kiadása körüli tárgyalások során kieszközölte az uralkodó jóváhagyását a perszonálunió bejelentéséhez, tehát a függetlenségi pártok régi jelszavával, a közös ügyek felszámolásának ígéretével állhatott a képviselők elé.

Az október 16-i ülésen Wekerle azonnal szólásra emelkedett. Bejelentette: miután Ausztria föderatív alapon igyekszik belügyeit rendezni, elkerülhetetlen, hogy „mi is a perszonálunió alapjára helyezkedjünk”. Beszéde további részében a nemzetiségeknek „egyéni jogot” ígért, a horvátoknak kilátásba helyezte a velük 1868-ban kötött kiegyezés revízióját. Ugyanakkor a végrehajtást illetően hangsúlyozta: nem gondol rohamos, erőszakos szakításra, az átalakulás gondos előkészítést igényel. „Egyesüljünk mindannyian az önálló független Magyarországnak nemcsak kinyilvánításában, hanem megteremtésében"[12] – fejezte be felszólalását.

Wekerle és az őt támogató Munkapárt elgondolása – nacionalista jelszavakkal elébe vágni a forradalomnak, a nemzeti törekvések maximális kielégítését ígérve megnyergelni és levezetni az elégedetlenséget – hasonló volt ahhoz a politikához, amit a nemzeti burzsoázia a Monarchia területén kialakuló új államok létrehozása során mindenütt sikerrel alkalmazott. Amíg azonban a környező területeken többnyire olyanok vállalkoztak e politika megvalósítására, akik addig mindig ellenzékiek voltak, és ebből következően többé-kevésbé tiszta lappal foghattak új feladatuk megoldásához, addig Magyarországon olyanok próbáltak az utolsó pillanatban új színben, radikális nemzeti jelszavakkal fellépni, akik már régóta kompromittálva voltak, és akiket az egyszerű emberek nem alap nélkül soroltak a háború okozói közé.

A Wekerle után felszólaló Károlyi Mihály, aki jól látta nemcsak a kormány manőverének célját, hanem gyengéjét is, azzal utasította vissza a miniszterelnök közlését, hogy ne olyanok deklarálják a perszonáluniót, akik tegnap még a dualizmus elszánt hívei voltak.

Emlékeztetett arra, hogy Wekerle gyakran tett olyan ígéreteket, amelyeket később nem tartott be. Aggályosnak ítélte a rohamos végrehajtás elleni állásfoglalást, mert a sürgető helyzetben nincs idő halogatásra. „A háborút elveszítettük. Most az a fontos, hogy a békét ne veszítsük el" – mondta Károlyi, és felsorolta mindazt, amit egy előnyös béke eléréséhez szükségesnek látott: új külpolitikai orientáció (szakítás Németországgal, pacifista állásfoglalás), radikális, demokratikus irány a belpolitikában (általános, egyenlő, titkos választójog, demokratikus birtokpolitika). A nemzetiségi kérdés új módon való kezelése, „hogy Magyarország területi integritása megóvassék".

Az izgatott légkörű vitát különösen feszültté tette Lovászy Márton Károlyi-párti képviselő közbeszólása, aki a Károlyit antantbarátsággal vádoló Tisza-párti képviselőknek odavágta: antantbarátok vagyunk.[13]

Fokozta a parlamenti vita nyomán támadt izgalmat, hogy az ülésről távozó, autójába szálló Tisza István ellen merényletet próbáltak elkövetni. A merényletet a forradalmi szocialisták csoportja szervezte, abból a meggondolásból, hogy a háborús politikát megtestesítő Tisza megölése cselekvésre fogja ösztönözni a még mozdulatlan tömegeket — „szikra lesz a nagy, a kikerülhetetlen robbanáshoz”. A merénylet — bár gondosan előkészítették — nem sikerült; a fiatal Lékai János kezében a fegyver a döntő pillanatban csütörtököt mondott.

---

[12] Az 1910. évi június hó 21-re hirdetett országgyűlés nyomtatványai. *Képviselőházi napló.* XLI. Bp. 1918. 275–276.

[13] Uo. 279.

Ilyen előzmények után került sor másnap, október 17-én Tisza István felszólalására. Tisza felszólalásától a Munkapárt biztatást, útmutatást várt; a beszéd a hozzá fűzött várakozásnak azonban aligha tett eleget.

A perszonálunió kérdésében Tisza nemcsak helyeselt Wekerlének, hanem tovább is ment a miniszterelnök kijelentéseinél; korrigált, határozottabban fogalmazott.

A német szövetség további fenntartását feleslegesnek mondta. Arra hivatkozott, hogy „ezt a szövetséget a hódító, agresszív, autokrata orosz birodalom törekvései elleni védekezés tette szükségessé”, egy olyan veszély, mely már a múlté, mert a cári birodalom a háború folyamán felbomlott.

Tisza a dualizmust és a német szövetséget illetően megváltoztatta álláspontját. Ugyanakkor más kérdésekben — és itt a belső kohézió fontosságára hivatkozott — megpróbált ragaszkodni korábbi nézeteihez. A nemzetiségi kérdésről kijelentette, hogy messzemenő változtatásra nincs szükség, mert „nem voltunk soha a nemzetiségek elnyomói”, és csupán „egy törpe kisebbség” helyezkedik szembe Magyarországon „a nemzeti állam alapgondolatával”. Hasonlóképpen vélekedett az ország demokratizálásáról, a választójog kiterjesztéséről. De Tisza beszéde során nem ezek, a múltat részben megtagadó, részben megőrző kijelentések keltették a legnagyobb feltünést. A legnagyobb visszhangot az váltotta ki, ami a háború kilátásairól hangzott el. Tisza erről a következőket mondta: „Én nem akarok semmiféle szemfényvesztő játékot űzni a szavakkal. Én elismerem azt, amit gróf Károlyi Mihály t. képviselő úr tegnap mondott, hogy ezt a háborút elvesztettük.”[14]

Ez a bejelentés bombaként hatott. Igaz, Tisza csak megismételte Károlyi szavait, de másképpen hangzott ez egy ellenzéki politikus beszédében, aki erre vonatkozó nézeteit korábban sem rejtette véka alá, és másképpen hangzott annak a vezetőnek a szájából, aki mindaddig győzelmes békéről beszélt, végsőkig való kitartást hirdetett, és a délszlávokkal még szeptember végén is az erő álláspontjáról próbált tárgyalni.

---

[14] Uo. 292.

Tisza bejelentésének híre futótűzként terjedt, hatása felmérhetetlen volt. A háború szerencsés kimenetelében még bízó polgári, kispolgári rétegek ekkor értették meg, hogy baj van; a gyanútlanokat Tisza nyilatkozata úgy érte, mint derült égből a villámcsapás.

Az országgyűlés üléseiről megjelent tudósításokban Tisza és Károlyi párharca mellett némileg háttérbe szorult a nemzetiségi kérdés, a nemzetiségi pártok állásfoglalása.

A horvátok — bár várták őket — az ülésszakon már nem vettek részt, ezzel is a kormány tudomására hozva, hogy Magyarországhoz fűződő kapcsolataikat megszűntnek tekintik.

A románok nevében Vaida-Voevod szólalt fel. Felolvasva a Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottsága október 12-én Nagyváradon megfogalmazott deklarációját, önrendelkezési jogot követelt a magyarországi és erdélyi román nemzet számára, kétségbe vonta a magyar kormány és a magyar parlament jogát, hogy a román nemzet nevében szóljon. Leszögezte, hogy a románok képviseletére a jövőben kizárólag a román nemzetgyűlés, illetve annak létrejöttéig a Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottsága jogosult.

A felolvasott kiáltvány és a hozzá fűzött megjegyzések kétségkívül igen messzire mentek, de azért továbbra is óvatosan megkerülték az elszakadás és a Romániához való csatlakozás kérdését. Vaida a szociális haladás, a demokratikus átalakulás problémáit sem feszegette. E feladatokról úgy vélekedett, hogy először a nemzeti kérdést kell megoldani, „mert csak nemzeti alapon és a nemzet keretén belül lehetséges, hogy a szociális rektifikáció normális irányban fejlődjék".[15]

A Szlovák Nemzeti Párt nevében Ferdinánd Juriga fejtette ki álláspontját, egy nappal később, október 19-én. Nyilatkozatában, melyet a magyarországi szlovákok nemzeti tanácsa nevében olvasott fel, a románokhoz hasonlóan önrendelkezési jogot követelt a szlovákok számára. (A szlovák néptörzs — letelepedési területén — saját állami közösséget kíván alkotni, nem ismeri el a magyar parlament és kormány jogát, hogy magát a szlovák nemzet képviseletének tekintse; a szlovák nemzetgyűlésen — jelenleg a Szlovák Nemzeti Tanácson — kívül senki sincs feljogosítva, hogy a szlovákok ügyében tárgyaljon.)

---

[15] Uo. 316.

Juriga hosszúra nyúló beszédében a továbbiak során többek közt azt fejtegette, hogy a Károlyi-párttal szemben is bizalmatlan, mert Magyarországra nézve a Károlyi-párt sem fogadja el azokat az elveket, amelyeket a császári kiáltvány Ausztriára vonatkozóan már leszögezett.

Október 22-e és 23-a, a parlamenti ülésszak utolsó két napja is bővelkedett feltűnést keltő felszólalásokban, izgalmas jelenetekben.

Október 22-én Károlyi Mihály újra szót kért, sürgette a békét, ha kell, az azonnali különbékét. Szenvedélyes hangon jelentette ki: „visszafojtott lázadás hangulata van az országban." „Cselekednünk kell" — mondotta, és hozzáfűzte —, „ha a kormány nem cselekszik, én cselekedni fogok."[16]

23-án a Debrecenből érkező hír, hogy a királyt a katonazenekar nem a magyar himnusszal üdvözölte, majd a Fiuméből érkező s katonai lázadást hírül adó távirat a hangulatot a végsőkig kiélezte. Az ülést felfüggesztették.

A hosszan tartó szünet alatt előbb az ellenzéki képviselők tartottak rögtönzött gyűlést a kupolacsarnokban, majd a pártvezérek ültek össze értekezletre a miniszterelnök szobájában. E tanácskozásokon Andrássy Gyula is részt vett, aki előtte való nap érkezett vissza svájci tárgyalásairól. Az izzó hangulat hatása alatt Andrássy a kormány lemondása mellett foglalt állást, Tisza is úgy vélte, hogy jobb, ha az egyre zavarosabbá és kilátástalanabbá váló helyzetben az ellenzék veszi át az ügyek intézését. Bízott abban, hogy a kormány lemondása után pártja támogatásával a vezetést a balközép (Andrássy, Apponyi) magához tudja ragadni, és így elkerülhető lesz Károlyiék felülkerekedése. Tisza a mérsékelt ellenzékkel való együttműködés érdekében ekkor már a választójog kiterjesztésébe is hajlandó volt beleegyezni.

A miniszterelnöki szobában zajló megbeszélés végeredményeként Wekerle végül is elszánta magát a lemondásra. Szándékát az ülésterembe sietve a türelmetlenül várakozó képviselők megnyugtatására azonnal be is jelentette.

---

[16] Uo. 359., 362.

A KORMÁNYZATI VÁLSÁG KIÚJULÁSA. A TÖMEGMOZGALOM FELLENDÜLÉSE

A Wekerle-kormány lemondásával az október elején kirobbant és nem annyira megoldott, mint inkább csak elodázott kormányzati válság újra kiújult.

A különbség az akkori helyzethez képest abban állt, hogy míg október elején a Munkapárt és a mérsékelt ellenzék között folyt a harc a vezető szerepért, most — miután a 48-as alkotmánypártba beolvadt Munkapárt már másodrendű tényezőnek számított — a kormányalakítás körüli harc Andrássy és Károlyi, az ellenzék jobb- és balszárnya között zajlott egyre hevesebben. A késhegyig menő küzdelemben úgy tűnt, hogy a balközép van kedvezőbb helyzetben, mivel Andrássyt a király időközben közös külügyminiszterré nevezte ki. E kinevezésből, mely október 24-én már befejezett tény volt, természetszerűleg következett, hogy Magyarországon a válság megoldásaként csakis olyan kormány alakulhatott, mely a kancellár szerepét vállaló Andrássy beleegyezését bírta.

Egy ilyen jellegű, a mérsékelt ellenzéki pártok vezető szerepét biztosító kormány létrehozása nehéz feladatot jelentett. A miniszterelnökjelöltek — elsősorban Hadik János, Andrássy jó barátja — húzódoztak a kevés sikerrel biztató feladat elvállalásától. A nehézség abban rejlett, hogy az egyre izzóbbá váló légkörben kilátástalannak látszott kormányt alakítani a Károlyi körül gyülekező ellenzék részvétele nélkül, a baloldal ellenére. Ugyanakkor előre látható volt, hogy az ország bizalmát bíró, egyre népszerűbbé váló Károlyi Mihály alárendelt szerepre aligha fog vállalkozni. Egyes szociáldemokrata vezetők — így Garami Ernő is —, akiket Andrássy hívei időt és fáradságot nem kímélve próbáltak megpuhítani, szívük szerint hajlottak volna a részvételre. Igent mondani azonban — Károlyi nélkül vagy Károlyi ellenére — nem mertek, mert tudták, hogy esetleges beleegyezésüket a munkássággal aligha tudják elfogadtatni. Az Andrássyval való együttműködést a polgári radikálisok is ellenezték. Ők úgy vélték, hogy a háborúban kompromittált nacionalista politikusok jelenléte egy új kormányban kedvezőtlen helyzetet teremt az antanttal szemben, és eleve kizárja a nemzetiségi pártokkal való együttműködést.

Andrássy terve — legalábbis első nekifutásra — így eredménytelennek bizonyult. Kísérlete ugyanakkor azzal a nem várt és nem kívánt következménnyel járt, hogy összefogásra ösztönözte azokat, akiket háttérbe akart szorítani: a Károlyi elleni intrikák megvalósuláshoz segítették az addig hiába javasolt ellenzéki pártszövetség hetek óta vajúdó ügyét.

A Károlyi-párt, a polgári radikálisok és a szociáldemokraták képviselői október 23-án a késő esti órákban a Károlyi-palotában értekezletet tartottak. A megjelentek már ezen a megbeszélésen egyetértettek abban, hogy az adott helyzetben nincs más kiút, mint létrehozni a Magyar Nemzeti Tanácsot.

Két nap múlva, október 25-én, a Nemzeti Tanács hivatalosan is megalakult.

A három párt elhatározását kiáltványban hozta az ország tudomására, mely október 26-án — a cenzúrával már nem törődő budapesti napilapokban — teljes terjedelmében meg is jelent. E felhívás (Jászi fogalmazta, Kunfi revideálta) részletes programot adott. A 12 pontba sűrített célok — helyenként enyhébb, elmosódottabb fogalmazásban — megismételték mindazt, ami a szociáldemokrata párt október 8-i kiáltványában már olvasható volt (a kormány eltávolítása; a képviselőház feloszlatása; általános, egyenlő, titkos választójog; nagyszabású birtok- és szociálpolitikai reformok; önrendelkezési jog; „egyenrangú népek testvéri szövetsége"; a területi integritás fenntartása nem erőszakkal, hanem a józan belátás, a közös gazdasági és földrajzi összetartozás elismerése alapján). A deklaráció a szociáldemokrata programot ugyanakkor kiegészítette a Károlyi-párt és a radikálisok néhány sarkalatos követelésével, valamint néhány időközben felmerült tennivalóval (Magyarország teljes függetlensége; a magyarországi seregek visszahívása; a német szövetség felbontása; a breszti és bukaresti békék érvénytelenítése; a háború azonnali befejezése; demokratikus politikusok kiküldése a béketárgyalásokra; ha lehet, gazdasági és politikai szövetség kialakítása az ukrán, lengyel, cseh, délszláv, német-osztrák nemzeti államokkal; általános amnesztia a politikai elítélteknek; egyesülési, gyülekezési szabadság, a cenzúra eltörlése).

A Magyar Nemzeti Tanács néhány nappal megalakulása után szakosztályokat hozott létre, és Károlyi elnökletével 20 tagú Intéző Bizottságot alakított, melynek névsorát az újságok október 30-án tették közzé. Az Intéző Bizottságban a Károlyi-pártot Károlyi Mihály, Ábrahám Dezső, Batthyány Tivadar, Hock János, Jánosi Zoltán, Lovászy Márton, a szociáldemokrata pártot Böhm Vilmos, Garami Ernő, Garbai Sándor, Kunfi Zsigmond, Weltner Jakab, a polgári radikálisokat Bíró Lajos, Jászi Oszkár, Purjesz Lajos, Szende Pál képviselték. Ezenkívül a tanács tagja volt még Müller Ernőné a szociáldemokrata nőbizottság, Bédy-Schwimmer Róza a feministák részéről, Hatvany Lajos a sajtó képviseletében, a párton kívüli Fényes László és a szociáldemokrata Diner-Dénes József, utóbbiak Károlyi személyes hívei.

A kiáltvány kiadásával a Nemzeti Tanács nyíltan ellenkormányként lépett fel, mert a felhívásban „az összes külföldi népeket és kormányokat" arra szólította, hogy „minden Magyarországot érintő ügyben a mai kormányhatalom helyett ... a Magyar Nemzeti Tanáccsal keressenek közvetlen kapcsolatot".[17]

Ha a Nemzeti Tanács vezetői később emlékirataikban arról írtak, hogy „nem akartak forradalmat, hanem evolúciót", és a Nemzeti Tanácsot sem annyira forradalmi, mint inkább a forradalom elhárítására alakult szervnek tekintették, úgy nyilván igazat mondtak. A Nemzeti Tanács megalakítása azonban a vezetők szándéka ellenére is forradalmi cselekedet volt.

Szemben a többi nemzeti tanáccsal, melyeket az október 16-i császári manifesztum után hívtak életre, a Magyar Nemzeti Tanácsnak nem volt legális alapja, és rövid idő alatt mindazok gyülekező helyévé vált, akik a fennálló rendszerrel való szakításra törekedtek. Jórészt azok is e látható központ körül tömörültek – akár akarták ezt a vezetők, akár nem –, akik a küszöbön álló átalakulást szükség esetén erőszakkal kívánták megvalósítani. A Nemzeti Tanács fedőszervül szolgált olyan forradalmi csoportok számára, amelyek céljai a vezetők elképzeléseit jóval túlhaladták.

Október 26-án, vagyis azon a napon, amelyen a Nemzeti Tanács kiáltványa megjelent, Gödöllőn tovább folytak a már korábban megindult kormányalakító tárgyalások és kihallgatások. A késő délutáni órákban váratlanul megjelent Károlyi Mihály. Károlyit azzal hívták ki nagy sietve, hogy a király hajlandó egy Károlyi-kormányt kinevezni, ha abban a balközép számára néhány fontos tárcát biztosítanak. Károlyi kihallgatása során egy pillanatra úgy látszott, hogy a sok tanácstól teljesen tanácstalanná vált uralkodó mégiscsak képes lesz dönteni és a válságot Károlyi kinevezésével megoldani. De a király, Andrássy és mások tiltakozására, a kinevezés ürügyével Bécsbe hívott Károlyit végül mégsem nevezte ki miniszterelnökké, ehelyett október 27-én József főherceget küldte Budapestre, hogy a válság megoldásáról homo regiusként (a király képviselőjeként) tovább tárgyaljon.

---

[17] Megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. *Pesti Napló*, 1918. október 26.

A kormányzati válság kirobbanása és elhúzódása lökést adott a kibontakozó tömegmozgalomnak.

Október 24-én néhány száz főiskolai hallgató, köztük szép számban tanulmányi szabadságon levő tartalékos tisztek, a Károlyi-palota elé vonultak, ahol Károlyi buzdító szavakat intézett hozzájuk, és zászlót ajándékozott a tüntetőknek.

Másnap, 25-én a diákok a Múzeum-kertben tartottak gyűlést, és onnan zárt sorokban a királyi Várba igyekeztek, hogy kívánságaikat a király vagy a minisztertanács elé terjesszék. A Lánchídnál a rendőrkordon, a Várban a katonaság átengedte a tüntetőket, a várudvarban azonban a lovas rendőrök közéjük vágtattak; sokan megsebesültek.

Az esti órákban az Országház téren, majd a Gizella téren levő Károlyi-pártkör előtt a kezdeményezés újra a baloldal kezében volt. Az Országház téri gyűlés után a Galilei-kör vezetői lelkes tömeg kíséretében az Anker közbe vonultak, és birtokukba vették a kör lezárt helyiségeit. (A Galilei-kör központját a rendőrség még 1918 januárjában, a sztrájk idején pecsételte le.)

„A napisajtó proklamálta a sajtószabadságot, a diákság proklamálta a gyülekezési szabadságot, a galileisták pedig most az egyesülési szabadságot proklamálják”[18] — jelentették és hirdették az erkélyen szónokló fiatalok a lent szorongó tömeg tapsától kísérve.

A késő esti órákban diák- és katonatanács alakult a diákok és a katonák megnyerése és megszervezése céljából. A Katonatanácsot olyan, a délelőtti tüntetésen is részt vett tartalékos tisztek hozták létre, akik közül többen nemrég tértek haza az oroszországi hadifogságból. A Nemzeti Tanács támogatására alakult két szervezet közül ez utóbbinak, a Katonatanácsnak a megalakulása jelentős esemény volt, mert az itt tömörülő tisztek hamarosan befolyásuk alá vonták a Budapesten állomásozó katonai alakulatok jelentős részét.

---

[18] A Galilei Kör újból megnyílt. *Pesti Napló*, 1918. október 26.

További fontos mozzanat volt, hogy a K atonatanács Szántó Béla révén, aki ekkoriban tartalékos hadnagyként a honvédelmi minisztériumban teljesített szolgálatot, kapcsolatba került a szociáldemokrata baloldallal, a forradalmi szocialistákkal és az üzemekben dolgozó ellenzéki bizalmiakkal. A későbbiekben az így kialakuló laza szervezet a maga módján tudatosan készült a forradalomra, és a Nemzeti Tanács húzódozása ellenére tervet dolgozott ki a fegyveres felkelésre.

Október 27-én, vasárnap, a Nemzeti Tanács nagygyűlést tartott az Országház téren. A gyűlésen, amelyre közel százezren vonultak fel, a szónokok a Nemzeti Tanács követeléseit ismertették, és a köztársaságot éltető tömeget rendre, nyugalomra intették.

Arra a bejelentésre, hogy Károlyi Mihály az esti vonattal érkezik Bécsből, a gyűlés után óriási tömeg szállta meg a Nyugati pályaudvar környékét. Míg Károlyit óriási üdvrivalgás fogadta, József főherceget, aki ugyanazzal a vonattal érkezett, a rendőrök csak nehezen tudták egy mellékkijáraton át a pályaudvarról kiszöktetni.

A peronra lépő Károlyit a fogadó bizottság élén Lovászy Márton köszöntötte a következő szavakkal: „Ha nem lettél miniszterelnök a király bizalmából, majd azzá teszünk a nép akaratából."[19] A lelkes tömegben alig lehetett utat törni. Amikor Károlyi végül is kocsiba szállt, a tüntetők kifogták a lovakat, és úgy vitték a Nemzeti Tanács elnökét végig a Teréz körúton.

Október 28-án a délutáni órákban arra a hírre, hogy a Nemzeti Tanács képviselői fontos bejelentést tesznek, hatalmas tömeg gyülekezett a Károlyi-párt Gizella téri központja előtt. A tömeget a szónokok eleinte szóval tartották, később azonban, látva a türelmetlenséget, elhangzott az állítólag Friedrich Istvántól eredő javaslat: Menjünk Budára! Erre a Károlyi-párt jelen levő vezetői, Friedrich István, Buza Barna, Vass János, valamint Fényes László a menet élére álltak, és a tömeg elindult, hogy Budára menjen József főherceghez, Károlyi miniszterelnöki kinevezését követelni. A Lánchíd felé vezető utcák torkolatában felállított katonaság a tüntetőket átengedte, a Lánchíd előtt összevont karhatalom azonban ellenállt. A lovas rendőrök nekiugrattak a tömegnek, a hídfőnél levő csendőrök sortüzet adtak. A lövöldözés és kardlapozás eredménye: 3 halott és számtalan sebesült.

---

[19] Károlyi Mihály gróf megérkezése. *Magyarország*, 1918. október 29.

Az ún. lánchídi csata elleni tiltakozásul a munkások 29-én félórás munkaszünetet tartottak, megindult a csatlakozások áradata a Nemzeti Tanácshoz.

Különösen két esemény jelezte ezen a napon, hogy a régi rend végóráit éli. Az egyik az a Soroksári úti fegyvergyárból érkező hír volt, hogy a munkások a tiltakozó sztrájk ideje alatt megrohanták az üzem fegyvertárát, és az ott talált puskákat, pisztolyokat, lőszert birtokukba vették.

A másik döntő jelentőségű hír a rendőrség csatlakozásáról tudósított. A rosszul fizetett és rosszul ellátott rendőrlegénység kimerülve az állandó készültségtől, az éjjel-nappal tartó szolgálattól, már 27-én fellázadt a Mosonyi utcai rendőrlaktanyában. Az Országház téri gyűlésről bevonuló rendőrök megtagadták a további parancsok teljesítését, és helyzetük javítását követelték. Ezt az incidenst, amely nem tisztán gazdasági jellegű megmozdulás volt, ahogy az esetről kiadott hivatalos közelmény állította, még sikerült elsimítani. A „lánchídi csata" után azonban már a tisztviselői kar és a detektívtestület állt az elégedetlenek élére. A lánchídi sortűz következményeitől félve, a rendőrök elleni fenyegető hangulattól megriadva, a tisztek többsége a Nemzeti Tanácshoz való csatlakozás mellett foglalt állást, és a főkapitányt is e javaslat elfogadására próbálta rábírni. Amikor ez nem sikerült, az esti órákban nélküle ment küldöttségük az Astoria Szállodába, hogy csatlakozásukat bejelentse.

József főherceg közben másfél napos tárgyalás után Hadik Jánost nevezte ki miniszterelnökké.

Az új kormány programjáról kiadott tájékoztató minden jót ígért: gyors fegyverszünetet és békekötést, a magyar csapatok hazahozatalát, Magyarország teljes függetlenségét, általános titkos választójogot, radikális birtokreformot, megegyezést a nemzetiségekkel. Egy jól értesült helyről származó közlés ezen túlmenően azt is bejelentette, hogy az önálló magyar hadsereg parancsnoka József főherceg lesz, akit a rövidesen összeülő országgyűlés nádorrá fog választani.

A Nemzeti Tanács Hadik kinevezését tudomásul vette, és az új kormánnyal szemben várakozó álláspontra helyezkedett. A polgári baloldal lapjai és a Népszava október 30-án arról írtak, hogy a Nemzeti Tanács programját kisajátító Hadikkal szemben szigorú ellenőrzést fognak gyakorolni. A jobboldali sajtó ezt megelégedéssel vette tudomásul, és hozzáfűzte, hogy a Nemzeti Tanácsnak jogában áll ezt tennie.

A szociáldemokrata párt október 30-án kiáltványt intézett a munkásokhoz, mely azzal végződött, hogy „mindenki készüljön, de senki se engedje magát provokálni".[20]

Szemben a Nemzeti Tanáccsal, mely továbbra is a kivárás politikáját kívánta folytatni, a Katonatanács és a forradalmi baloldal vezetői úgy vélték, hogy az adott helyzetben tovább várni nem szabad, de nem is lehet. A „lánchídi csata" után, tekintettel az események felgyorsulására, úgy döntöttek, hogy megváltoztatják eredeti elgondolásukat, mely hétfőre, november 4-re tűzte ki a felkelés időpontját. Az új döntés úgy szólt, hogy a fegyveres felkelést azonnal meg kell kezdeni.

A Katonatanács és a forradalmi baloldal tervét Csernyák Imre, a Katonatanács elnöke, 30-án, a kora reggeli órákban Károlyi tudomására hozta. Károlyi Csernyákot megpróbálta lebeszélni, a terv ellen foglalt állást.

A FORRADALOM GYŐZELME

A szemben álló felek frontja október 30-án a következőképpen alakult:

József főherceg miniszterelnöke, Hadik János az esti órákban nagy nehezen összehozta az új kormányt, melyben a miniszteri tárcákon és az államtitkári állásokon a mérsékelt ellenzék tagjai osztozkodtak.

Hadik a parlamentben többséggel rendelkezett, ennek az adott helyzetben azonban aligha volt jelentősége, mert az új kormány a tömegekre, a nép rokonszenvére nem számíthatott.

A tényleges erő, amire a kormány támaszkodni kívánt, a Budapesten összevont katonaság és a karhatalom volt. A Budapesten levő katonai alakulatok létszámát egyes források 18 ezerre, mások ennél jóval többre becsülik. A rend fenntartására, esetleges megmozdulások elfojtására 81, e célra külön kiképzett karhatalmi század és 37 géppuskás szakasz állt rendelkezésre. A karhatalomhoz igen megbízhatónak vélt egységek is tartoztak: így a leendő altisztekből összeállított honvéd tanezred és a feltétlen engedelmesség szellemében nevelt bosnyák zászlóaljak.

---

[20] Kiáltvány a munkássághoz. *Magyar Hírlap*, 1918. október 31.

Ennyi katona, ilyen nagy létszámú karhatalom békeidőben bőven elegendő lett volna bármiféle forradalmi megmozdulás elfojtására. Egy négyéves háború után azonban, amikor a Monarchia már minden eresztékében recsegett és ropogott, a helyzet másképpen állt. A vég nélküli nélkülözésekbe beleunt katonák (elhelyezésük rossz, élelmezésük elégtelen, ruházatuk hiányos volt) fogékonnyá váltak a forradalmi eszmék iránt, annál is inkább, mivel a sűrű kirendelések következtében újra és újra kapcsolatba kerültek a lakossággal, méghozzá annak legelégedetlenebb és egyben legaktívabb részével. Hasonló, a Nemzeti Tanáccsal rokonszenvező hangulat alakult ki a tartalékos tisztek körében, akiket nagy számmal osztottak be a karhatalmi alakulatokhoz is. Az aktív tisztek többsége és a felsőbb vezetés kész volt a tömegmozgalmak elleni fellépésre. A felsőbb vezetés jó része azonban idegen nemzetiségű parancsnokokból állt. Más viszonyok között a hatalmon levők számára a magyarul még csak beszélni sem tudó tisztek jelenléte előnyt jelentett volna. A városparancsnokságnál és más katonai parancsnokságoknál levő német, cseh és délszláv törzstisztek azonban 1918 októberében már nem azon gondolkodtak, mit tehetnének a magyarországi forradalom megelőzése, illetve elfojtása érdekében, hanem inkább azon, hogyan kerülhetnének vissza szűkebb hazájukba, hogyan menthetnék át magukat a jövő számára.

Semmit sem javított a helyzeten, hogy október 26-án Lukachich Géza személyében fiatal, erőskezűnek vélt tábornokot neveztek ki budapesti katonai parancsnokká, akinek nevét a katonaszökevényekre kirótt halálos ítéletek tették gyűlöltté és rettegetté. Az új parancsnok olyan beosztásba került, amellyel az események felgyorsulása következtében alaposabban már nem tudott megismerkedni.

Tovább rontotta a megalakuló kormány kilátásait a rendőrség már ismertetett magatartása, többségének csatlakozása a Nemzeti Tanácshoz. A rendőrség átállása azért volt döntő jelentőségű, mert egy esetleges kormányellenes megmozdulás elfojtására a rendőrség lett volna elsősorban hivatott.

A hatalmon levők egyre rosszabbra forduló helyzete, az új kormány elszigetelődése egyben a Nemzeti Tanács növekvő erejét és az itt tömörülő forradalmi erők előretörését is jelezte. Október 30-án már a lakosság nagy többsége a Nemzeti Tanács mögött sorakozott fel. A Nemzeti Tanácsot támogatta a szervezett munkásság, melynek egy része fegyveresen várt a jeladásra. (A fegyverrel rendelkező munkások számát az egykorú források 30 ezerre becsülik.) Itt tömörültek a szökött katonák, akik számára a rendszerváltozás élet vagy halál kérdése volt. (Sándor László főkapitánynak későbbi, a Tisza-perben tett vallomása szerint a szökött katonák száma 40—50 ezer körül mozgott.) A több tízezres létszámból fakadt, hogy a szökött katonák a végén már nemcsak szervezetlenül avatkoztak be az események menetébe, hanem a Katonatanács irányításával szervezetten is.

A forradalomra készülő erők táborában fontos szerepet töltöttek be a tengerészek. A részben szabadságon, részben szökésben levő vagy megbízhatatlanként Budapestre hozott matrózokat a szerb nemzetiségű Horváth (Horvatsanovics) Sándor szervezte, aki ezt megelőzően a cattarói és a pécsi felkelésekben vett részt.

Október 30-án a Nemzeti Tanács felhívására a telefonkezelőnők is bejelentették csatlakozásukat. A telefonos kiasasszonyok csatlakozása (a telefonközpontokban már két éve folyt a szervezkedés) azt jelentette, hogy a Nemzeti Tanács a telefonbeszélgetések lehallgatása révén egyrészt előre értesülhetett a kormány és a katonai parancsnokságok terveiről, másrészt a döntő pillanatban megbéníthatta e szervek egymás közti érintkezését.

A helyőrségből és a katonai alakulatokból az egykorú források szerint 80—90 század állt október 30-án a Katonatanács rendelkezésére. Egyes történészek ezeket az adatokat túlzottaknak tartják, de a lényeg az, hogy a vázolt helyzetben, az adott hangulat mellett (figyelembe véve a munkásság várható megmozdulását, a nyíltan még nem csatlakozott katonaság jóindulatú semlegességét, a rendőrség átállását stb.), e századok töredéke is kétségkívül elegendő volt ahhoz, hogy sikerrel robbantson ki fegyveres felkelést.

Október 30-án a délelőtti órákban a budapesti utca képe látszólag nyugodt volt. A gyárakban megindult a munka, csupán a déli ebédszünetben került sor rögtönzött gyűlésekre. E gyűléseken a szociáldemokrata párt szónokai a „Wekerle—Tisza maffia" ellen foglaltak állást, és munkástanács megalakítását javasolták.

A munkástanács felállítására vonatkozó javaslat a pártvezetőség részéről a baloldalnak tett engedményt jelentett, hisz az október 13-i pártkongresszuson még az volt a hivatalos nézet, hogy egy ilyen szerv tulajdonképpen felesleges, mert a párt bizalmi testülete alapjában véve azonos a munkástanáccsal. Arra nézve, hogy a mindezek után mégiscsak felállításra kerülő új szervnek mi is lesz a feladata, a határozati javaslat és a hozzá fűzött kommentár egyelőre csak annyit közölt, hogy a munkástanács az eddigi szervezetek kiegészítésére és összefogására fog szolgálni, „a harcban álló munkásságnak belső szervező kapcsolata lesz, és mint ilyen a Nemzeti Tanács mellett fog működni".[21] Az előre elkészített határozati javaslat a gyár bizalmi testületét utasította a munkástanács tagjainak megválasztására.

Viszonylagos nyugalom után az utca a délutáni órákban megélénkül, tüntető csoportokat látni, röpcédulákat osztogatnak. Az egyik röpcédula, mely a laktanyákba már a kora reggeli órákban eljutott, a Katonatanács üzenetét tartalmazza: „Katonák! ... a Nemzeti Tanács és a Katonatanács fölold benneteket a régi eskü alól. Ezentúl a Katonatanács parancsainak tartoztok engedelmeskedni. ... A Katonatanács azt parancsolja, gyertek!"[22] Más röpcédulákon (ezek a Népszava nyomdájában készültek) magyarul és német fordításban Várnai Zseni Katonafiamnak című, gyújtó hatású verse olvasható. Lelkes tisztek sorra járják a kávéházakat és a vendéglőket, mindenkit csatlakozásra szólítanak. Az Astoria Szálloda elől szerény tüntető menet indul a Rákóczi út irányába; mire a körúton és az Andrássy úton át a Gizella térre ér, mindent elsöprő áradattá nő. Itt, a Károlyi-párt központja előtt katonák, tisztek, matrózok gyülekeznek, ember ember hátán szorong. Ide tartanak a Nemzeti Tanácshoz csatlakozott postások és zárt menetben, négyes sorokban a rendőrök is. A Gizella térről a tömeg 9 óra után a Körúton és az Andrássy úton át újra az Astoriához vonul piros-fehér-zöld és vörös zászlók alatt, forradalmi dalokat énekelve.

A Múzeum körúton ekkor már leáll a közlekedés, a kocsik és a villamosok az egyre sűrűbbé váló sokezres tömegbe szorulnak. A Nemzeti Tanács vezetői a Gizella téren és az Astoria-szálló előtt az egyre izgatottabbá váló, tetteket követelő tömeg megnyugtatására törekednek.

---

[21] Megalakult a Munkástanács. *Népszava,* 1918. október 31.

[22] Sztanykovszky Tibor, A katonatanácsról. (Nagy idők tanúi emlékeznek /1918—1919/ Bp. 1958. 89).

A szónokok arról beszélnek, hogy nincs szükség erőszakra, felesleges vérontásra, a hatalom egy-két napon belül enélkül is a Nemzeti Tanács kezében lesz. Amikor híre jön, hogy a tömeg a letartóztatott katonák kiszabadítására indul, azonnal bejelentik: a foglyokat a hadosztálybíróság Conti utcai fogházából már szabadon engedték. A tiszteket, akik csákójukról már eltávolították a sapkarózsákat, újra és újra feleketik. A tömeg tapsol, éljenez, de ismételt felszólítás ellenére sem oszlik fel. A kocsik tetejéről vagy lámpaoszlopokra kapaszkodva alkalmi szónokok beszélnek. Egyszerű katonák, munkások ösztönöznek cselekvésre, leszámolásra, és nagyobb sikert aratnak, mint az erkélyen megjelenő hivatásos szónokok.

Az Astoria ezen az éjszakán a forradalom központja. Nemcsak azért, mert itt, a szálló első emeletén találhatók a Nemzeti Tanács Intéző Bizottságának és Irodájának zsúfolásig telt helyiségei, hanem azért is, mert az esti órákban ide teszik át főhadiszállásukat a Katonatanács és a forradalmi baloldal képviselői.

A Nemzeti Tanácsnak és a Katonatanácsnak már korábban jelentették, hogy a katonai parancsnokság utasítást adott egyes megbízhatatlan alakulatok Budapestről való elszállítására. Szántó, aki ezen az éjszakán „a forradalom vezérkari főnökeként" magához ragadja a felkelés irányítását, a szálloda erkélyéről rövid beszéd kíséretében arra hívja fel a tüntetőket: induljanak a pályaudvarra, akadályozzák meg a menetszázadok elszállítását. Vagy 10 ezer ember indul el erre a Rákóczi úton, Korvin Ottónak és a Katonatanács néhány tisztjének vezetésével. A pályaudvar csekély létszámú őrsége kísérletet sem tesz az ellenállásra. A lezárt kapukat benyomják, a pályaudvaron levő katonák csatlakoznak, a tömeg feltöri a fegyvert és muníciót szállító vagonokat. A felkeléshez csatlakozó katonák, fegyveres civilektől kísérve, ezután visszafelé indulnak. A Nemzeti Színháznál egy részük a Körútra kanyarodik, hogy az Üllői úti laktanyában levő katonákat csatlakozásra bírja, és az ott fogva tartottakat kiszabadítsa.

A Nemzeti Tanács vezetői ekkor közbelépnek, az események menetének más irányt próbálnak adni, megkísérlik a kibontakozó felkelés leállítását. Arra a hírre, hogy a felkeléshez csatlakozó fegyveresek és az Üllői útnál felsorakozó karhatalom közt minden pillanatban várható az összecsapás, Károlyi-párti politikusok (Fényes László, Lovászy Márton, Ábrahám Dezső), továbbá Landler Jenő, Pogány József és a Katonatanács elnöke, Csernyák Imre a helyszínre sietnek. A laktanya ellen vonuló tömeget nagy nehezen rábeszélik a visszafordulásra. De az események árját már nem lehet feltartóztatni. Miközben a Körúton elejét veszik az összeütközésnek, az Astoriához érkező katonaság megtámadja és elfoglalja a közvetlen közelben levő városparancsnokságot. Az őrség nem áll ellen, az udvaron álló karhatalmi zászlóalj a felkelőkhöz csatlakozik. Várkonyi Albert tábornokot, a városparancsnokot elfogják, és az Astoriába kísérik. A térparancsnokság bevétele után Szántó Béla két szakasz katonának a telefonközpontok elfoglalására ad parancsot. Hajnali 1/2 3-kor a Nemzeti Tanácshoz csatlakozott rendőrtisztviselők birtokukba veszik a főkapitányságot. 4 órakor a tengerészek — eleget téve ígéretüknek — két monitorral a Lánchíd és az Erzsébet-híd között horgonyoznak. A Budapest felé haladó vonatok Landler utasítására leállnak, nehogy a katonai parancsnokság vidékről erősítéseket hozhasson. A Katonatanács a kora reggeli órákban egy karhatalmi zászlóalj beérkezése után csapatokat küld a hidak és a pályaudvarok biztosítására. Két szakasz megszállja az Osztrák—Magyar Bank épületét. A főposta őrsége maga kéri, hogy a Nemzeti Tanács küldjön megbízottat a hivatal átvételére.

Lukachich, Budapest katonai parancsnoka tehetetlenül áll a sikeresen kibontakozó fegyveres felkeléssel szemben.

Amikor éjjel 1/2 2-kor a városparancsnokság elfoglalását jelentik, Lukachich parancsot ad a készültségben álló bosnyák katonáknak, hogy két század azonnal induljon, és foglalja azt vissza. A kiküldött katonák azonban — látva, hogy ellenállásba ütköznek — megtagadják a parancs teljesítését, és felbomolva, kisebb csoportokban visszatérnek.

Miután Lukachich 2 órától már csak kiküldöttek és küldöncök útján tud intézkedni, 1/2 3-kor a parancsnokságon szolgálatot teljesítő Hodula Károly tábornoknak ad utasítást, hogy foglalja vissza a térparancsnokságot, valamint a józsefvárosi telefonközpontot.

A kiküldött tábornok a parancsot nem teljesíti, mert a kijelölt alakulatok nem engedelmeskednek, a feladat elvégzésére egyszerűen nem vállalkoznak.

Miután József főherceg ekkor már visszakozóban van (éppen Károlyival tárgyal telefonon), Lukachich kora reggel védekezésre kap utasítást. A budai oldal, a Vár és környéke ekkor még ellenőrzése alatt áll, több laktanya még nem csatlakozott a felkelőkhöz, a hadügyminisztérium

Bécsből azonnali segítséget ígér; de ki tudja, lesz-e valami a segítségből, megérkeznek-e idejében vagy egyáltalán az ígért alakulatok?

Jelentős mozzanat ebben a helyzetben, hogy a Népszava nyomdájában a hajnali órákban egy fiatal újságíró, Gyetvai János javaslatára röpcédulák készülnek. „Kitört a forradalom" — így kezdődik a nevezetes felhívás, mely vázolva az éjszaka eseményeit, csatasorba szólítja a munkásokat. „Munkások! Elvtársak! Most rajtatok a sor! Az ellenforradalom valószínűen vissza akarja szerezni a hatalmat. ... Szüntessétek be a munkát! ... Ki az utcára!"[23]

A röpcédulákat kora reggel önként jelentkezők viszik az üzemekbe.

Október 31-én nem indul meg a munka, a munkások forradalmi dalokat énekelve a belvárosba vonulnak.

Miközben az utcák megelevenednek, a forradalom fegyveres alakulatai benyomulnak a még bezárt laktanyákba, és a katonák további ezreit bírják csatlakozásra.

Reggel 7 óra körül József főherceg hívására Károlyi — Jászi és Kunfi kíséretében — a főhercegi palotába érkezik. Hadik bejelenti lemondását, a főherceg közli, hogy a királytól kapott felhatalmazás alapján Károlyit miniszterelnökké nevezi ki, és megbízza egy új kormány megalakításával. Károlyi és Kunfi is ígéretet tesznek: gondoskodnak a rend fenntartásáról, feltéve, hogy Lukachich lemond az ellenállásról, és parancsot ad katonáinak a laktanyákba való visszatérésre.

A Nemzeti Tanács Intéző Bizottsága a délelőtti órákban a városházára teszi át székhelyét. Károlyi visszaérkezése után rövid tanácskozás eredményeként itt alakítják meg az új kormányt.

A Függetlenségi és 48-as Pártot az új kabinetben Károlyi Mihály mellett Batthyány Tivadar, Lovászy Márton és Buza Barna, a szociáldemokratákat Garami Ernő és Kunfi Zsigmond, a polgári radikálisokat Jászi Oszkár és államtitkárként a pénzügyminisztériumot vezető Szende Pál képviseli. A kormánykoalícióba három párton kívüli szakembert is bevonnak: Linder Béla ezredest (hadügyminiszter), Nagy Ferencet (élelmezésügyi miniszter) és Berinkey Dénest (november 4-től igazságügyminiszter).

A kormány tagjai az esti órákban leteszik az esküt József főherceg kezébe. Ezt követően — már fent a Várban, a miniszterelnökségen összeül az első minisztertanács, amelyen Károlyi a következő pontokba foglalja össze programját: „Függetlenségi törvények alkotása. Választójog. (Törvényhatóságokban és községekben is.) Azonnali katonai és polgári amnesztia. Idegen internáltak azonnali elbocsátása. Sajtószabadság. Esküdtszék. Gyülekezési és egyesülési jog. A háború és béke feletti döntés az országgyűlés joga. Munkaügyi és népjóléti minisztérium felállítása. A nép nagy tömegeit földhöz juttató radikális birtokpolitika. Magyar külügyminiszter azonnali kinevezése, illetve a miniszterelnöknek a magyar külügyminisztérium vezetésével való megbízása. Törvényjavaslat elkészítése az önálló magyar külügyminisztérium felállításáról." Károlyi ezekhez a pontokhoz még azt is hozzátette, hogy a mai „túlizgatott hangulatra, és az általánosan mutatkozó köztársasági áramlatra való tekintettel a perszonáluniónak a kormányprogramban való nyilvános említése veszedelmes lehet . . . de Őfelsége számára kijelentjük, hogy Őfelsége nekünk királyunk és nincs kifogásunk az ellen, hogy kívülünk más országoknak is uralkodója legyen, de Magyarország teljes függetlenségének sérelme nélkül. . ."[24]

---

[23] MMTVD 5. köt. (1917. november 7.—1919. március 21.) Bp. 1956. 293.

Az utca október 31-én mámoros örömmel ünnepli a forradalom győzelmét. A főútvonalakon katonai teherautók, rekvirált személyautók, társzekerek dübörögnek, zsúfolva a forradalmat éltető és a levegőbe lövöldöző katonákkal, civilekkel. Nemcsak a sapkarózsákat távolítják el, levágják a tisztek rangjelzését is. A letépett rozetták helyére őszirózsa vagy nemzeti színű szalag kerül. A villamosközlekedés leáll, zárva tartanak az üzletek, zárva vannak a hivatalok is. A börtönök és a fogházak előtt fegyveres katonák jelennek meg, és a Nemzeti Tanács utasítására hivatkozva kiszabadítják a politikai foglyokat.

Ugyanakkor riasztó hírek is érkeznek arról, és részben igaznak is bizonyulnak, hogy katonák és civilek széthordják a katonai raktárak készleteit, megtámadják a pályaudvarokat, feltörik az áruval telt vagonokat. A karhatalom és a rendőrség közbelép, s ez számos áldozatot követel.

Tisza István Hermina úti villájában a délutáni órákban fegyveres katonák jelennek meg, elzavarják a villa őrzésére kirendelt csendőröket és Tiszát rövid szóváltás után agyonlövik.

---

[24] Uo. 299.

A budapesti események nyomán az izgatott hangulatú vidéki városokban egyes helyeken már 31-én a délutáni és az esti órákban heves tüntetések robbannak ki. A munkások sztrájkba lépnek, munkások, diákok, polgárok vonulnak fel az utcákon a Nemzeti Tanácsot éltetve.

A forradalom hírét a Budapestről érkező katonák hozzák. A Magyarországon éppen áthaladó szerelvények, a frontra irányított vagy onnan jövő alakulatok legénysége gyorsan csatlakozik: a forradalom úgy terjed. ahogy a lövöldöző katonákkal telt vonatok befutnak az állomásokra. A katonák és a velük tartó lakosság feltöri az áruval, felszereléssel megrakott tehervagonokat, széthordja a katonai raktárak készleteit. A csendőrség tehetetlen. A népharag elől a reakciós tisztviselők, polgármesterek, rendőrkapitányok sok helyütt be sem várva leváltásukat, elmenekülnek. A megrémült törvényhatóságok sietve bejelentik csatlakozásukat a Nemzeti Tanácshoz, melynek helyi szervei mindenütt megalakulnak.

A forradalom a városokból továbbgyűrűzik a falvakba. A falusi szegénység megrohanja a földbirtokosok kastélyait, feltöri a magtárakat. elhajtja az állatokat. A háborúban meggazdagodott falusi kereskedők és vendéglősök üzleteit kifosztják, a háború alatt hatalmukkal visszaélő jegyzőket, szolgabírákat elkergetik, egyes helyeken a plébánost is megtámadják, és a plébánia épületét sem kímélik. A parasztság megmozdulásai az egész országra kiterjednek, igen hevesek az Alföldön, még inkább a nemzetiségi vidékeken.

November 1-én Budapesten a Tisza Kálmán téren nagygyűlés követeli a köztársaság azonnali kikiáltását, és több nagyüzem munkássága hoz egyidejűleg ilyen értelmű határozatot.

A Budapestről, még inkább a vidékről érkező nyugtalanító hírek hatására a kormány a délelőtti minisztertanácson — mérlegelve a köztársasági mozgalmat, az ország vigasztalan állapotát és az izgatott közhangulatot — úgy dönt, hogy felmentését kéri az előző napon letett eskü alól. Egyben bejelenti lemondását arra az esetre, ha kérését nem teljesítenék. A király némi huzavona után, több izgatott hangú telefonbeszélgetés eredményeként teljesíti a kormány kérését.

A kormány tagjai új esküt tesznek, most már a Nemzeti Tanácsnak. Hock János kezébe, aki a tanács elnöki tisztét Károlyitól átveszi. Az államforma kérdésében a minisztertanács álláspontja az, hogy arról hat héten belül alkotmányozó gyűlés döntsön, és az általános, titkos választójog alapján válasszák meg.

A minisztertanács november 1-én még egy fontos döntést hoz: felhatalmazza a hadügyminisztert, hogy rendelje el a magyar csapatok azonnali fegyverletételét. Linder a kormány elhatározását proklamációban tudatja a lakossággal, és még az éjszaka folyamán eljuttatja az erre vonatkozó rendeletet a hadsereg-főparancsnoksághoz, valamint a különböző hadseregcsoport-parancsnokságokhoz.

Az ellenforradalom által, ha nem is ekkor, de később hevesen bírált fegyverletételi parancs célja: rábírni a még mindig vonakodó és alkudozó hadsereg-főparancsnokságot a fegyverszünet haladéktalan megkötésére. A kormány úgy véli, hogy a további harc, az értelmetlen vérontás azonnali beszüntetése a megnyugvás, a felkavart szenvedélyek lecsillapításának legfontosabb feltétele. A fegyverletételre vonatkozó határozat ugyanakkor távolabbi célokat is követ: megakadályozni, hogy a fegyveresen hazatérő katonák a már amúgy is megingott „belső rendet teljesen felborítsák", és ezzel a forradalmat nem kívánt irányba tereljék. Megakadályozni egyben azt is, hogy egyes még ép alakulatokat, melyek azonban ellenforradalmi beállítottságú tisztek vezetése alatt állnak, a kormány megdöntésére lehessen felhasználni. A kormány végül úgy gondolja, hogy a békeszándék, az addigi háborús politikával való szakítás azonnali kinyilvánítása az új Magyarország számára külpolitikailag is jó hatású lesz.

A hadsereg-főparancsnokság a magyar csapatok fegyverletételére vonatkozó parancsot nem hajtja végre. A parancs kiadása és Linder állandó sürgetése azonban hozzájárul ahhoz, hogy a hadsereg-főparancsnokság, mely ugyancsak fél a front teljes felbomlásának következményeitől, a vezetése alól kicsúszott katonák fegyveres hazatérésétől, november 3-án hajnalban 1 óra 30-kor, vagyis még a fegyverszünet aláírása előtt, maga rendeli el az ellenségeskedések azonnali beszüntetését — általában tehát nemcsak a magyar alakulatokra vonatkozóan. (A hadsereg-főparancsnokság fegyverletételi parancsa és a délután 6 órakor aláírt fegyverszüneti szerződés kikötése — hogy az csak 24 órával az elfogadás bejelentése után lép életbe — együttesen azt eredményezik, hogy a november 3-án és 4-én lezajló hadmozdulatok eredményeként az osztrák–magyar hadsereg jelentős része, mintegy 300 ezer ember — többségében németosztrák alakulatok — hadifogságba kerül. Függetlenül attól, hogy ezen alakulatok hadifogságba juttatása mennyiben volt szándékos és mennyiben nem, az kétségtelen, hogy a felbomlóban levő hadsereg, több százezer „megbízhatatlan" katona hazatérésének megakadályozása az adott helyzetben a forradalommal szemben álló s a fennálló rendet védelmező erők hadállásait erősítette.)

A királynak tett eskü visszavonásával és az új eskü letételével a kormány feladta addigi, a perszonálunió szükségességét valló álláspontját, s rálépett az Ausztriától való teljes elszakadás útjára.

A forradalom magyarországi győzelmével és e határozattal a Monarchia felbomlása és összeomlása teljessé vált, elenyésztek a Habsburg-ház fennmaradásához, a dinasztia átmentéséhez fűzött remények.

II. FEJEZET

A NÉPKÖZTÁRSASÁG

I. A GYŐZTES FORRADALOM ELSŐ NAPJAI. A KÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSA

A FORRADALOM JELLEGE, SAJÁTOS VONÁSAI

1918 októberének nagy jelentőségű eseményei, akárcsak a Lajtán túli területeken, hazánkban is viszonylag békés úton zajlottak le. A fegyveres harctól a régi rend — azonos okoknál fogva, mint Ausztriában — Magyarországon is visszariadt.

A különbség legfeljebb abban állt, hogy a bonyolultabb viszonyok eredményeként, az ország kiváltságos helyzetéből következően, az ancien régime ereje és ellenállóképessége a Lajtán innen erősebb volt, mint a birodalom másik felében. A teljes elszakadás ellen, a Monarchia valamilyen formában való fenntartása mellett Magyarországon nagyobb erők vonultak és vonulhattak fel (a függetlenségi jelszavak hangoztatása és e jelszavak vonzóereje ellenére is), mint az osztrák tartományokban. Alapvetően ebből eredt, hogy a fordulat Budapesten később következett be, mint Krakkóban, Prágában, Zágrábban vagy akár az Anschlussban reménykedő Bécsben. Ebből fakadt az is, hogy a Magyar Nemzeti Tanács az ország függetlenségét nem annyira kiharcolta, mint inkább — egy, a Monarchia egészét érintő folyamat eredményeként — ajándékba kapta, és a végső, teljes szakítást nem annyira jószántából, programjából következően, mint inkább kényszerből, céljai ellenére határozta el.

A magyar forradalom, bár későn jött, szociális tartalmát tekintve nem maradt el a Csehországban, Ausztriában vagy a délszláv területeken végbement események mögött. Míg a Prágában október 28-án kiadott első néptörvény, a Bécsben október 30-án elfogadott ideiglenes alkotmány azt hangsúlyozta, hogy a Monarchia törvényei és rendeletei további intézkedésig érvényben maradnak, és az új délszláv állam még a köztársaság kikiáltásáig sem jutott el, a Magyar Nemzeti Tanács kezdettől fogva radikális reformokat hirdetett, és a Nemzeti Tanács pártjaiból alakult „népkormány" később — a maga módján — hozzá is fogott azok megvalósításához.

Magyarországon 1918 őszén polgári demokratikus forradalom zajlott le, mely polgári volt abban az értelemben, hogy a hatalom a szociáldemokrata párttal szövetkezett polgári demokraták kezébe került és a hatalom új birtokosai nem kívántak túllépni azokon a kereteken, melyek között a 18—19. század polgári forradalmai mozogtak. A forradalom eredményeként megalakuló koalíciós kormány a polgári rendet nem megdönteni, hanem ellenkezőleg — a feudális maradványok felszámolásával — a polgári Magyarországot megteremteni, a kapitalizmust reformok útján javítani és átalakítani kívánta.

A magyar forradalom hajtóerejét — polgári jellege ellenére — nem a burzsoázia, hanem a munkásság és a munkássággal együtt fellépő más rétegek és osztályok alkották. A győzelmet Budapesten munkások és katonák vívták ki, és a sikert vidéki tömegmozgalmak, paraszti megmozdulások tették teljessé.

Az októberi forradalom — létrejöttének sajátosságai következtében — több volt egyszerű polgári forradalomnál. Demokratikus, népi jellegét jól mutatta, hogy a győzelem napjaiban az ország egész területén viharos gyorsasággal alakultak a különféle népi szervek — munkás-, katona- és néptanácsok —, amelyek a forradalom által hatalomra segített polgári demokratikus kormányzat mellett önálló hatalmi tényezőként jelentkeztek, és egy valóban népi, munkás-paraszt hatalom csíráit és lehetőségét rejtették magukban.

A tömegmozgalom és az általa létrehozott népi szervek ösztönös forradalmi szándékai nem egyeztek a kormány elképzeléseivel, túlnőttek azokon, s ezért a központi hatalom ellenállásába ütköztek.

A forradalom történetének első napjait ilyen körülmények között két tendencia jellemezte: egyrészt a szenvedélyek viharos lángolása és önálló népi szervek alakulása, másrészt — ennek ellenhatásaként — a kormány és a régi rend megmaradt apparátusának arra irányuló törekvése, hogy a tömegeket a kívánatosnak vélt keretek közé szorítsa, a népi szerveket hatalmi funkcióiktól megfossza és magának alárendelje.

„RENDCSINÁLÁS" ÉS MEGTORLÁS

A kormány és a kormányt támogató szervek a munkásokat már október 31-én a munka felvételére, a katonákat a kaszárnyákba való visszatérésre, a lakosságot a magántulajdon tiszteletére és védelmére hívták fel azzal, hogy „győztünk", „elértünk mindent, amit elérni akartunk". Azon a városházi gyűlésen, mely a kormány állásfoglalását az államforma kérdésében november 1-én jóváhagyta, a szociáldemokrata párt nevében felszólaló Kunfi Zsigmond szenvedélyes hangú beszédét azzal fejezte be, hogy a végső döntés meghozataláig, vagyis „hat hétig nem kívánnak élni az osztályharc és az osztálygyűlölet fegyverével".[25] November 1-én és 2-án több felhívás jelent meg az „illetéktelen" kézben levő fegyverek beszolgáltatására. A padovai fegyverszünet aláírása után (november 3.) a rendelkezések egész sora gondoskodott a mind nagyobb tömegben érkező katonák gyors leszereléséről.

A hadügyminiszter november 4-én kiadott rendelete megtiltotta, hogy a katonák poggyászát ellenőrizzék, de ugyanakkor szigorúan előírta a fegyver és a lőszer elvételét. A budapesti rendőrség a hazatérők ügyében úgy intézkedett, hogy a vonatokat már a főváros környékén feltartóztatja, a fegyvereket már itt elkobozza, és Budapestre a lefegyverzett katonák közül is csak azokat engedi be, akik igazolni tudják, hogy helybeli lakosok.

Az „illetéktelenek" és a hazatérők lefegyverzésével párhuzamosan haladt a rendfenntartó erők szervezése és megerősítése. A kormány mozgósította a még megmaradt karhatalmat. A belügyminisztérium november 2-án a csendőrség toborzás útján való kiegészítését rendelte el és e célra 1 millió koronát folyósított. A rendőrség részére november 4-én 50%-os fizetésemelést engedélyeztek, és lehetővé tették a létszám másfél ezer fővel való felemelését. Toborzás folyt felemelt zsold ígérete mellett a határ- és a katonarendőrségbe is.

Tekintettel arra, hogy a régi rendszer többé-kevésbé szétzilált, a nép szemében gyűlöletes karhatalmi szervei egyes feladatok ellátására alkalmatlannak látszottak, a belügyminisztérium és a hadügyminisztérium új rendfenntartó alakulatok felállítását is szükségesnek tartotta.

---

[25] Kunfi elvtárs beszéde. *Népszava*, 1918. november 2.

Ilyen volt a népőrség, melyet az MSZDP és az szakszervezetek hívtak életre a munkások soraiból; tagjai szolgálatukat a rendes napi munka elvégzése után látták el, egyenruha és külön díjazás nélkül. A nemzetőrség is önkéntes jelentkezőkből állt, a nemzetőrök karhatalmi tevékenységükért azonban magas napidíjat kaptak. A védőrség elnevezésű alakulatok tagjait továbbszolgáló altisztekből és tisztekből toborozták, ezek pótdíjban részesültek. A vasúti nemzetőrséget a pályaudvarok védelmére és a vasúti forgalom biztosítására szervezték. Tagjainak nemcsak ellátást és magas zsoldot ígértek, hanem földet vagy állást a szolgálat megszűnése után. A felsoroltakon kívül az első napok zűrzavarában még egy sor egyéb — rövid életű — rendfenntartó alakulat is tevékenykedett: polgár-, önkéntes-, diák-, ház- és üzemi őrség stb.

A hatóságok ott, ahol elegendő karhatalom állt rendelkezésükre, kíméletlenül léptek fel. Vidéken, különösen a nemzetiségi területeken, a „rendcsinálás" nem egy esetben véres megtorlássá fajult.

A kormány a november eleji megmozdulások során a statárium kihirdetése elől elzárkózott. Az illetékes miniszterek az ilyen irányú, sűrűn érkező kéréseket általában elutasították, és amennyiben egyes helyi szervek a rögtönítélő eljárást ennek ellenére is elrendelték, ez ellen óvást emeltek. Ugyanakkor nemcsak engedélyezték, hanem elő is írták más erélyes eszközök alkalmazását. A hadügyminiszter a budapesti karhatalmi parancsnokság katonáinak a nemzeti kormány első vezérelvét abban a „hazafias kötelességben" jelölte meg, hogy tartsák fenn és ahol szükséges, „minden eszközzel állítsák helyre a törvényes rendet, a személy- és vagyonbiztonságot".[26]

Arra vonatkozóan, hogy a „rendcsinálásnak" november első heteiben hányan estek áldozatul, pontos, az egész országra kiterjedő adatokkal nem rendelkezünk. Néhány, a korabeli újságokból, az államügyészségek és a helyi hatóságok jelentéseiből vett adat azonban ennek hiányában is képet ad a novemberi tömegmozgalmak elleni — leginkább a parasztságot sújtó — megtorlás méreteiről, s közvetve a megmozdulások nagyságáról és kiterjedéséről is.

---

[26] SCHÖNWALD PÁL, A magyarországi 1918—1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései. Bp. 1969. 348.

Hamburger Jenő nagykanizsai kormánybiztos közlése szerint a Muraközben Bosnyák Géza főispán egy hónap alatt 173 horvát parasztot akasztatott fel. A Bánátban levő Kula, Melence, Törökbecse községekben a nemzetőrség karhatalmi osztagai november 7-én 68 „fosztogatót" lőttek agyon. Bihar megyében, amint az a megyei nemzetőrség jelentéseiből kitűnik, november 10-ig naponta 40—50 előállításra került sor, a megmozdulások elfojtása során 90-en vesztették életüket, és a lázadók ellen egyes helyeken ágyúkat is bevetettek. A Krassó-Szörény megyében levő Facsádon egy Lugosról felszálló repülőgép több bombát dobott a községbe benyomult román parasztokra. A bombák 104 embert öltek meg. Urmánczy Nándor erdélyi földbirtokos és függetlenségi párti képviselő a család nagy kiterjedésű birtokának védelmére Budapestről küldött karhatalmat. A Bánffyhunyadra érkező nemzetőrök a Kolozs megyei Jósikafalván és más környező községekben 40 embert lőttek agyon, a halottak egy részét máglyán elégették. Munkácson november 3-án a Schönborn gróftól földet követelő parasztok ellen gépfegyverekkel felszerelt különítmény vonult fel. A piactéren leadott sortűznek 7 halottja és sok áldozata volt. A Nyitra megyei Galgóc községből a november 2-i fosztogatások miatt 27 embert kísértek be a nyitrai katonai fogházba. A Somogy megyei Látrányban hasonló okból előállított 150 lakost — az egykorú jelentést idézve — „állati módon agyonverték és megpofozták". A Fejér megyei Adonyban egy főhadnagy vezetése alatt álló katonai karhatalmi alakulat november 10-én ostromállapotot hirdetett, letartóztatásokat eszközölt, és az elfogottak közül 6 katonát golyó általi, 1 nőt kötél általi halálra ítélt. Miskolcon az államügyész jelentése szerint november 26-ig 440—460 letartóztatásra került sor. A nyíregyházi törvényszék elnökének egy későbbi jelentése a novemberi parasztmegmozdulásokkal kapcsolatban 1000 letartóztatást és 75 halálesetet említ.

KÍSÉRLET A TANÁCSOK VISSZASZORÍTÁSÁRA, A NÉPI SZERVEK TEVÉKENYSÉGÉNEK KORLÁTOZÁSÁRA

A Magyar Nemzeti Tanács Irodája ügyében — az Iroda a forradalom győzelmét követően kinevezéseket eszközölt, rendeleteket és utasításokat adott ki — az illetékesek már november 1-én úgy határoztak, hogy az további tevékenységét beszünteti. A Nemzeti Tanács Intéző Bizottsága és a kormány november 3-án nyilvánosságra hozott megállapodása bejelentette, hogy a Nemzeti Tanács a jövőben csupán ellenőrző szervként működik, a végrehajtó és kormányzó hatalom a kormányt illeti, miután annak tagjai november 1-én esküt tettek a Nemzeti Tanács kezébe. E döntés után a tanács Irodája egy-két napig még folytatta tevékenységét, de csupán azért, mert az ügyfelek sehogy sem akarták tudomásul venni, hogy kéréseikkel, ügyes-bajos dolgaikkal ezentúl újra csak a jól ismert állami hivatalokhoz kell fordulniuk.

A munkástanácsok szervezését — mint láttuk — a szociáldemokrata párt vezetősége az osztrák példát követve október 30-án maga kezdeményezte, leginkább azért, nehogy a munkástanácsok végül is a vezetőség megkerülésével, annak ellenére jöjjenek létre. A forradalom győzelme után a Budapesti Munkástanács hivatalosan november 2-án alakult meg. Az Újvárosháza közgyűlési termében tartott alakuló gyűlésen, melyen főleg párt- és szakszervezeti funkcionáriusok vettek részt, megválasztották a tanács elnökét és alelnökét. (Elnökké a jobboldali beállítottságú Preusz Mórt, alelnökké az ugyancsak jobboldali Vanczák Jánost választották.) Azt, hogy a pártvezetőség a Munkástanácsot lényegében nem tekinti másnak, mint kibővített pártválasztmánynak, jól mutatta, hogy az alakuló ülés többek közt olyan kérdésekkel is foglalkozott, hogy ki legyen a Népszava új szerkesztője, hogy Garami és Kunfi vállalhat-e miniszteri tárcát, és ha igen, úgy a miniszteri kinevezés összeegyeztethető-e a pártvezetőségi tagsággal.

Az első ülés után — a következő ülésre csak november 13-án került sor — a Népszava november 5-i számában megjelent a Budapesti Munkástanács szervezeti szabályzata. Ezt a pártvezetőség, a Szaktanács és a pártválasztmány dolgozta ki azzal, hogy alapelvei a vidéki munkástanácsok számára is irányadók. A szabályzat szerint a Budapesti Munkástanács 365 tagja közül 126-ot nem választottak, hanem delegáltak. A Munkástanács tagja lett hivatalból a pártvezetőség, a Szakszervezeti Tanács és a pártválasztmány végrehajtó bizottsága. Delegálási joga volt egy sor pártszervnek és intézménynek, küldötteket jelölhettek az országos szabadszervezeti vezetőségek. A nem delegált tagokat a szakszervezetek taglétszáma alapján, a szakszervezeti központok irányításával választották, legalább 3/4 részben az üzemi munkások közül. A Munkástanács Központi Végrehajtó Bizottságát a 126 delegált tag alkotta.

A Katonatanácsot illetően a hadügyminiszter annak feloszlatását, a belügyminiszter pedig vezetői egy részének letartóztatását javasolta. Linder a minisztertanács november 4-i ülésén azzal érvelt, hogy a „rendet a pacifista propagandának a katonák közötti terjesztésével Katonatanács nélkül is biztosítani lehet ... A katonákat haza kell küldeni, és meg kell szervezni a nemzetőrséget. Ha nincs katonaság, nem kell Katonatanács." Kunfi és a vele egyetértő Károlyi ezt az érvelést és a feloszlatásra vonatkozó követelést nem fogadta el, a Katonatanács átformálását, megszelídítését javasolta. Kunfi állást foglalt egy „tisztességes elemekből álló", a hadsereg körében „oktató, nevelő, demokratikus szervező munkát" végző katonatanács mellett. Károlyinak az volt a véleménye, hogy jelentéktelen „önképzőköri hatáskört kell a katonatanácsoknál hagyni".[27] Kunfi javaslatára — az általa kifejtett meggondolások jegyében — nevezték ki már november 1-én Pogány Józsefet a katonatanácsok kormánybiztosává. (Pogány, aki addig a Nemzeti Tanács Irodájában intézte a hadsereg ügyeit, a szociáldemokrata párton belül a balszárnyhoz tartozott, megbízatása ennyiben a baloldal megnyugtatását és megnyerését is célozta.) Pogány a hadügyminisztérium támogatásával új katonatanácsot hívott életre, mely november 3-án alakult meg a budapesti helyőrség katonatanácsaként. Felépítése a szakszervezeti mintát követte. Minden katonai alakulat és intézmény bizalmikat választott (minden zászlóaljnál a tisztikar egy, a legénység négy bizalmi férfit). A régi képviselőházban megtartott alakuló gyűlésen már a megválasztott bizalmiak jelentek meg: számuk közel járt az 1200-hoz. A hadügyminisztérium egyidejűleg — anyagi juttatás és külföldi kiküldetés kilátásba helyezésével — a régi, ún. Forradalmi Katonatanács vezetőit rábírta a félreállásra és az önfeloszlatás kimondására.

A Munkástanács és a Katonatanács megalakulása után a kormány és a tanácsok viszonyáról új megállapodás született, mely november 5-én jelent meg az újságokban. Az új megegyezés most már nemcsak a Nemzeti Tanácsra, hanem ezen túlmenően a Munkástanácsra és a Katonatanácsra nézve is leszögezte, hogy azok „a kormány ellenőrző orgánumai, a propaganda szervei, de nem intézkedés jogával fölruházott kormányzó hatóságok".[28]

---

[27] OL K 27. A magyar minisztertanács iratai. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (továbbiakban: OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek). 1918. november 4.

A tömegmozgalom visszaszorítását, a tanácsok korlátozását a kormány sikerként könyvelhette el. Mégsem jelentette ez a felszabadult forradalmi erők tényleges megtörését, még kevésbé azok felszámolását.

A katonák egy része a fegyvert parancs, rábeszélés és ellenőrzés ellenére sem adta át, hanem hazavitte. Az átmenetileg visszaszorított tömegmozgalom a városokban és a falvakban hamarosan új erővel lángolt fel. A karhatalom gyengének, megbizhatatlannak bizonyult, a vörös karszalagot viselő népőrség pedig egyre inkább balra tolódott. A tanácsok korlátozásuk ellenére fennmaradtak, és — különösen vidéken — továbbra is beavatkoztak a közigazgatás teendőibe. A Budapesti Munkástanács összetétele és alárendelt helyzete ellenére nagy tekintélyű intézmény volt, a forradalmi légkör nyomása alatt állt, állásfoglalásait messzemenően figyelembe kellett venni. A Katonatanácsról hamarosan kiderült, hogy az nem annyira az oktatást és nevelést, mint inkább az ellenforradalom elleni fellépést tekinti feladatának. A népi szervek tekintélye, aktivitása igen nagy volt, a régi közigazgatási apparátus erőtlenül, zavarodottan igazodott az eseményekhez.

A hatalmi viszonyok országosan a régi és az új, a polgári és a népi forradalmi erők közötti eldöntetlen harc képét mutatták. A burzsoázia hatalmon volt, de távolról sem tehette azt, amit szeretett volna; a munkásosztály követeléseit a kezében levő fegyver, a különböző népi szervek, a kormányra gyakorolt tömegnyomás segítségével tudta érvényesíteni.

E helyzetnek nem oka, csupán következménye nyilvánult meg abban, hogy az osztályharc frontjai közt lavírozó népkormány politikáját szinte minden vonatkozásban nagyfokú bizonytalanság jellemezte. Erőszakra utasított a tömegmozgalmak ellen, de egyben el is ítélte az erőszakot, szabadulni kívánt a népi szervektől, de azért velük, a tanácsok támogatását igényelve akart kormányozni. „Bármely problémához nyúl, önmagával kerül ellentmondásba. Nem lehet tudni mit akar, mert programja a kényszerűség. Nem lehet tudni mire képes, mert a benne levő erők lekötik egymást. Semmit sem lehet tudni és ez az egyetlen, amivel a kormány is tisztában van."[29] A koalíció kezdeti tevékenységét jellemezte így — nem indokolatlanul — az egykorú kritika.

---

[28] MMTVD 5. köt. Bp. 1956. 319.

MAGYARORSZÁG: NÉPKÖZTÁRSASÁG

Az államforma kérdésében a kormány október 31-én még a jogfolytonosság alapjára helyezkedett, majd igen gyorsan, alig 24 óra leforgása alatt le is tért erről az alapról. A királynak tett eskü alóli felmentés, majd az új eskü letétele a Nemzeti Tanács kezébe gyakorlatilag teljes szakítást jelentett a múlttal, forradalmi cselekedet volt. A kormány vállalta e forradalmi lépést, de az elől újra csak elzárkózott, hogy ennek konzekvenciáit is levonja. A november 1-én hozott határozat úgy szólt, hogy az államforma kérdésében a legfeljebb hat héten belül összeülő alkotmányozó gyűlés fog végleg dönteni.

Eleinte úgy tűnt, hogy a döntés függőben tartásával az államforma problémája egyelőre nyugvópontra került. Már csak azért is, mert az idő múlásával az ígért választások gyors megtartása egyre több nehézségbe ütközött (új választójogi törvényt kellett alkotni; a határkérdés tisztázatlansága következtében nem lehetett tudni, hol kerülhet sor egyáltalában a választások megtartására; kétséges volt, hogy hajlandók lesznek-e az elszakadóban levő nemzetiségek részt venni a választásokon; végül egyesek mindettől függetlenül is úgy vélték, jobb lesz, ha a választásokat október 31-től távolodva, higgadtabb, nyugodtabb légkörben rendezik meg).

Az ügy elodázása azonban — a sokféle aggály ellenére is — lehetetlennek bizonyult, legfőképpen azért, mert a nemzetközi helyzet alakulása a megnyugvást, a lehiggadást lehetetlenné tette.

November 9-én Vilmos császár lemondott, és Hollandiába menekült. Németországban győzött a forradalom, és a győztes forradalom első vívmánya a köztársaság proklamálása volt, méghozzá azonnal, minden formaság mellőzésével.

Ausztriában e hírek hatására november 11-én kiáltvány tudatta, hogy az uralkodó „lemond az államügyek intézéséről és elfogadja Német-

---

[29] RUDAS ZOLTÁN, A magyar forradalom. *Szabadgondolat*, 1918. dec. 25.

Ausztria döntését a jövendő államformára nézve".[30] Az ideiglenes nemzetgyűlés november 12-én Német-Ausztriát demokratikus köztársaságnak nyilvánította.

Két nap múlva a Prágában összeülő csehszlovák nemzetgyűlés is hasonlóan foglalt állást.

A németországi, még inkább az ausztriai események nem hagytak kétséget afelől, hogy Magyarországon sem lehet tovább várni. A Nemzeti Tanács a világjelenségekre hivatkozva november 11-én felhívást adott ki, mely bejelentette, hogy az államforma kérdésében „a végleges elhatározást most már halasztgatni nem lehet, az alkotmányozó gyűlés összehívásáig sem". A vidéki nemzeti tanácsok foglaljanak állást, nyilatkozzanak, „hogy a súlyos elhatározást kívánó közeli napokban a Magyar Nemzeti Tanács maga mögött érezze az egész ország egységes akaratát".[31] November 13-án Wlassics Gyula bárónak, a főrendiház elnökének vezetésével magyar zászlósurakból álló küldöttség utazott a királyhoz Ausztriába. Az eckartsaui vadászkastélyban — az uralkodó az osztrák köztársaság proklamálása után ide húzódott vissza — IV. Károly a küldöttség tanácsára újabb, kifejezetten Magyarországra vonatkozó nyilatkozatot írt alá, mely az Ausztriában megjelent kiáltványhoz hasonló szöveget tartalmazott. A különbözőképpen értelmezhető királyi kézirattal kapcsolatban a minisztertanács november 13-án úgy foglalt állást, hogy arra „a jog és a tényleges állapot szerint szükség nem volt". A kormány a király elhatározásától függetlenül állapította meg, hogy „Habsburg Károly nem uralkodója az országnak".[32]

A régi országgyűlés nem kívánatos voltából és az új alkotmányozó gyűlés hiányából eredő nehézségeket azzal hidalták át, hogy a Nemzeti Tanácsot a politikai pártok, a Nemzeti Tanácshoz csatlakozott érdekképviseleti szervek és a vidéki nemzeti tanácsok képviselőiből 500 (egyes adatok szerint végül is 1000—1200) főre egészítették ki, és az ilyen módon, delegálás útján létrehozott, ún. Nagy Nemzeti Tanácsot országgyűlést helyettesítő „törvényes forradalmi szervvé", nemzetgyűléssé nyilvánították.

---

[30] Károly császár lemondott az államügyek intézéséről. *Pesti Hírlap*, 1918. november 12.

[31] A Nemzeti Tanács a Köztársaság rögtöni kimondása mellett. *Pesti Hírlap*, 1918. november 12.

[32] OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1918. november 13.

A köztársaság ünnepélyes proklamálására november 16-án került sor. A képviselőház és a főrendiház ezen a napon még egy rövid, utolsó ülést tartott. A képviselőház kimondta feloszlását, a főrendiház e döntést tudomásul véve és erre hivatkozva „tanácskozásait berekesztette". A Nagy Nemzeti Tanács az Országház zsúfolásig megtelt kupolacsarnokában ezt követően jóváhagyta a köztársaság létrejöttét bejelentő határozati javaslatot, amit Hock János, a Nemzeti Tanács elnöke terjesztett elő, és az ülés jegyzője, Nagy György olvasott fel.

E határozat (1918. évi I. néptörvény) a köztársaság proklamálása mellett kimondta a képviselőház és a főrendiház megszüntetését; az állami főhatalomnak a Károlyi elnöklete alatt álló kormányra való átruházását; utasítást adott azonnali néptörvények alkotására: 1. az általános, titkos, egyenlő, közvetlen és nőkre is kiterjedő választójogról; 2. a sajtószabadságról; 3. az esküdtbíráskodásról; 4. az egyesülési és gyülekezési szabadságról; 5. a földműves nép földhöz juttatásáról.

Miközben a nemzetgyűlés ülésezett, a parlament előtti térre óriási tömeg, vagy 200 ezer ember vonult fel. Először diákok, polgári egyesületek érkeztek, később vörös lobogók és egyesületi zászlók alatt forradalmi dalokat éneklő munkások Óbudáról, a külső Váci útról, Újpestről, Kőbányáról, Csepelről. A néphatározatot a téren is felolvasták; az öt pontot, a szónokok beszédeit tomboló lelkesedés fogadta.

A november 16-án megszülető köztársaság, bár egyértelmű döntést jelentett az államforma kérdésében, az ideiglenességet bizonyos fokig továbbra is fenntartotta.

Az elnöki tiszt betöltése Károlyi javaslatára függőben maradt, a köztársasági alkotmány alapelveinek kidolgozása a még megválasztandó alkotmányozó nemzetgyűlésre várt.

Az állami főhatalom átruházása a kormány szerepének újabb erősödésével, a Nemzeti Tanács hatáskörének további szűkítésével volt egyértelmű. A köztársaság kikiáltása után a Nemzeti Tanács sokféle funkciójából nem maradt más, mint a tanácskozás és a tanácsadás joga. A vidéki nemzeti tanácsokról a minisztertanács már 15-én úgy határozott, hogy azokat — amennyiben lehetséges — megszünteti.

A november 16-án proklamált köztársaság, melyre a délutáni órákban József főherceg is feleskűdött, polgári köztársaság volt. Létrejöttének módja, az elnevezések (népköztársaság, néphatározat, néptörvény, népkormány), az ígéretek radikalizmusa ugyanakkor a tömegek jelenlétére, a helyzet felemás voltára utalt.

2. GYŐZTESEK ÉS LEGYŐZÖTTEK. A KÁROLYI-KORMÁNY KÜLPOLITIKÁJA

SÚLYOS HELYZET. INDOKOLATLAN REMÉNYEK

A népkormány kedvezőtlen nemzetközi helyzetben, súlyos feltételek között vette kézbe a külpolitikai irányítást.

Az alapvető baj a bukott rendszer által felidézett és elvesztett háború el nem hárítható következményeiben rejlett. Az ország elszigeteltsége és a külügyi apparátus hiánya, ami a közös ügyek felszámolásából, az addigi közös külügyminisztérium megszűnéséből következett, a nehézségeket tovább fokozta. Megfelelő szervezet hiányában a kormány az első napokban úgy próbált a bonyolult kérdésekben állást foglalni, hogy a kellő tájékozódás és tájékoztatás elemi feltételeit is nélkülözte.

Az illetékesek — így elsősorban maga Károlyi Mihály, aki a külügyminiszteri tárcát magának tartotta fenn — mindent elkövettek, hogy e helyzeten változtassanak. Az önálló külügyminisztérium, a tájékoztató szolgálat, a későbbiek során lassan kiépült. A minisztertanács már november 4-én úgy határozott, hogy sajtómissziót küld Svájcba információk szerzése és továbbítása céljából. November folyamán követeket neveztek ki Zágrábba, Bécsbe, Bernbe és Prágába. December 15-én néptörvény jelent meg az önálló külügyi igazgatásról. Egyidejűleg közigazgatási teendőkben jártas szakember, Harrer Ferenc lett a külügyminisztériumban Károlyi helyettese. A győztes hatalmak és a semleges országok többségének elutasító, elzárkózó magatartásán azonban semmiféle szervezet sem törhetett keresztül, semmiféle apparátus, hivatalos vagy nem hivatalos misszió sem érhette el, hogy a győztesek a Magyar Népköztársaságot hivatalosan elismerjék, és a diplomáciai kapcsolatot egy legyőzött országgal még a békekötés megtörténte előtt felvegyék.

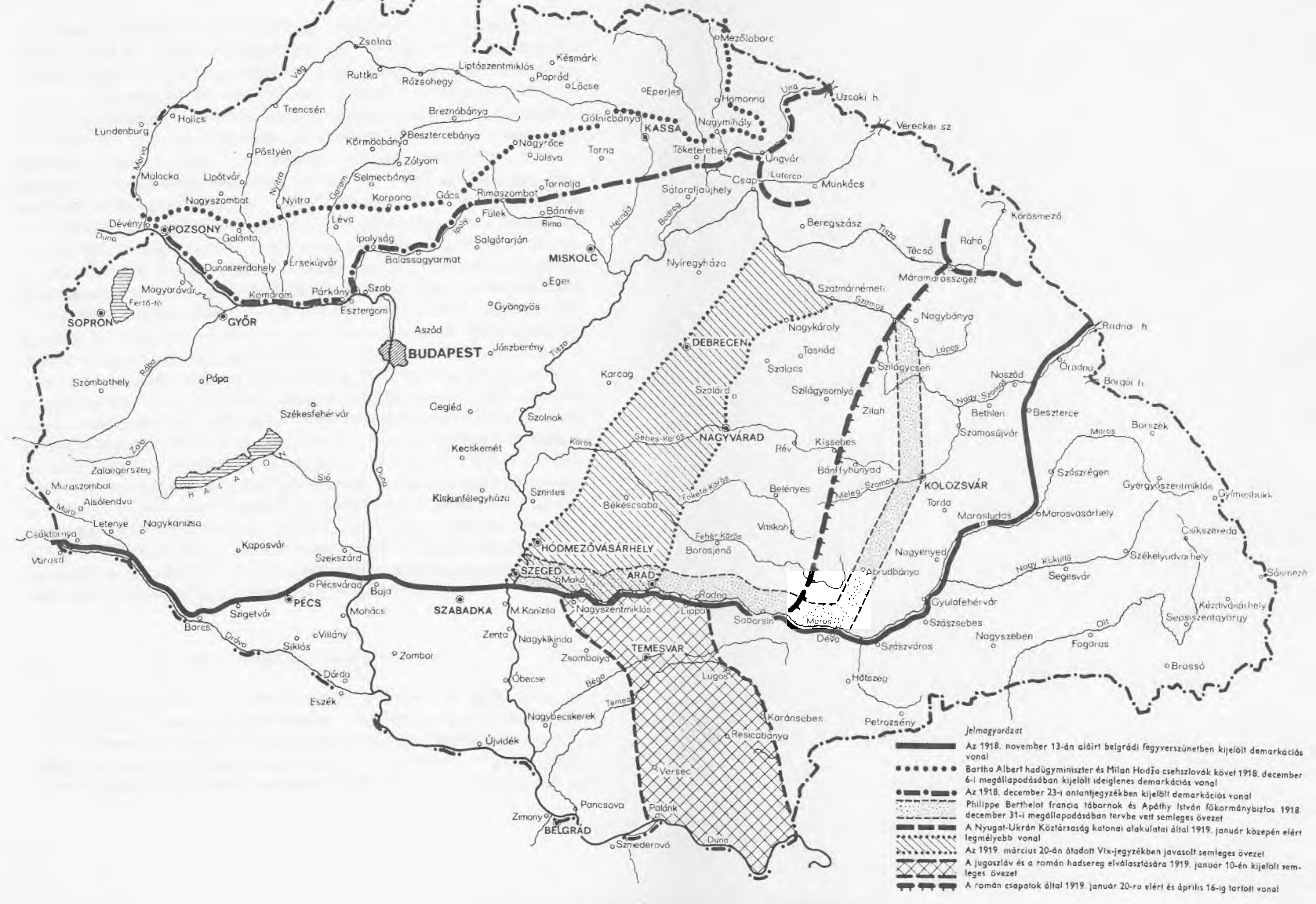
Zsolna
Késmárk
Mezőlaborc
Vág
Ruttka
Liptószentmiklós
Poprád
Rózsahegy
Lőcse
Eperjes
Ung
Uzsoki h.
Homonna
Trencsén
Breznóbánya
Gölnicbánya
Holics
Nagymihály
Vereckei sz.
Lundenburg
KASSA
Besztercebánya
Körmöcbánya
Nagyrőce
Tőketerebes
Ungvár
Morva
Pöstyén
Zólyom
Jolsva
Torna
Malacka
Lipótvár
Nyitra
Selmecbánya
Tornalja
Csap
Latorca
Munkács
Rimaszombat
Sátoraljaújhely
Garam
Korpona
Gács
Nagyszombat
Nyitra
Bánréve
Hernád
Bodrog
Fülek
Rima
Léva
Beregszász
Kőrösmező
Dévény
POZSONY
Galánta
Ipoly
Tisza
Duna
Ipolyság
Salgótarján
Rahó
Técső
MISKOLC
Nyíregyháza
Érsekújvár
Dunaszerdahely
Balassagyarmat
Máramarossziget
Magyaróvár
Szob
Eger
Szatmárnémeti
Komárom
Párkány
Szamos
Fertő-tó
Esztergom
Gyöngyös
Nagybánya
SOPRON
GYŐR
Nagykároly
Radnai h.
Aszód
DEBRECEN
Tasnád
Lápos
BUDAPEST
Jászberény
Tisza
Szalacs
Szilágycseh
Óradna
Rába
Karcag
Naszód
Pápa
Borgói h.
Szombathely
Szalárd
Szilágysomlyó
Nagy-Szamos
Cegléd
Zilah
Bethlen
Beszterce
Székesfehérvár
Szolnok
Sebes-Körös
NAGYVÁRAD
Szamosújvár
Maros
Borszék
Körös
Rév
Kissebes
Kecskemét
Zala
Bánffyhunyad
Szászrégen
Zalaegerszeg
Sió
Meleg-Szamos
KOLOZSVÁR
Gyergyószentmiklós
Muraszombat
Belényes
BALATON
Fekete-Körös
Szentes
Gyimesbükk
Alsólendva
Kiskunfélegyháza
Torda
Mura
Békéscsaba
Marosludas
Marosvásárhely
Letenye
Nagykanizsa
Vaskoh
Csíkszereda
Csáktornya
Fehér-Körös
Kaposvár
Borosjenő
HÓDMEZŐVÁSÁRHELY
Nagyenyed
Varasd
Szekszárd
Székelyudvarhely
Nagy-Küküllő
Abrudbánya
SZEGED
Makó
ARAD
Pécsvárad
Sósmező
Segesvár
Baja
Radna
Szigetvár
PÉCS
Kézdivásárhely
Mohács
SZABADKA
M. Kanizsa
Nagyszentmiklós
Lippa
Gyulafehérvár
Barcs
Sepsiszentgyörgy
Soborsin
Maros
Szászsebes
Dráva
Villány
Zenta
Déva
Szászváros
Olt
Siklós
Nagykikinda
TEMESVÁR
Nagyszeben
Fogaras
Zombor
Zsombolya
Brassó
Dárda
Béga
Óbecse
Lugos
Hátszeg
Eszék
Temes
Nagybecskerek
Karánsebes
Petrozsény
Újvidék
Resicabánya
Versec
Pancsova
Zimony
Palánk
BELGRÁD
Duna
Szendrő
Jelmagyarázat

- Az 1918. november 13-án aláírt belgrádi fegyverszünetben kijelölt demarkációs vonal
- Bartha Albert hadügyminiszter és Milan Hodža csehszlovák követ 1918. december 6-i megállapodásában kijelölt ideiglenes demarkációs vonal
- Az 1918. december 23-i antantjegyzékben kijelölt demarkációs vonal
- Philippe Berthelot francia tábornok és Apáthy István főkormánybiztos 1918. december 31-i megállapodásában tervbe vett semleges övezet
- A Nyugat-Ukrán Köztársaság katonai alakulatai által 1919. január közepén elért legmélyebb vonal
- Az 1919. március 20-án átadott Vix-jegyzékben javasolt semleges övezet
- A jugoszláv és a román hadsereg elválasztására 1919. január 10-én kijelölt semleges övezet
- A román csapatok által 1919. január 20-ra elért és április 16-ig tartott vonal

Demarkációs vonalak, semleges övezetek 1918. november—1919. március

A közhangulatot a hatalomátvétel napjaiban — a bizonytalan és semmi jóval sem biztató külpolitikai helyzet ellenére — továbbra is illúziók jellemezték. Sokan még ekkor is úgy gondolták, hogy az antant a wilsoni elvek alapján áll, és ebből következően az azonos elveket valló Károlyi-kormányt jóindulattal fogadja, Magyarország a győztesek részéről kedvező elbánásra számíthat. Az antant jóindulatára, a méltányos elbánásra számító elképzelések azonban tévesen mérték fel a Wilsont támogató liberális-reformista erők súlyát, befolyását az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában. Nem számoltak azzal, hogy a háború befejezését követő győzelmi mámor a győztes országokban a jobboldali konzervatív erőknek kedvez, a győzelem méretei indokolatlanná és túlhaladottá teszik Wilson korábbi nyilatkozatait és a belőlük kiolvasható engedékenységet. A magyar újságok az Egyesült Államokban lezajlott november 5-i választásokról szinte semmit sem közöltek. A szűkszavú híradás, mely egy-két napilapban november 10-e körül felbukkant, elveszett a német forradalomról érkező hírek tengerében. Így végső soron homályban maradt, hogy a választásokon Wilson demokrata pártja a kongresszusban és a szenátusban egyaránt elvesztette addigi többségét, és hogy a választásokból azok az addig kisebbségben levő republikánusok kerültek ki győztesen, akik tárgyalásokról hallani sem akartak, és engedmények helyett a feltétel nélküli megadás, a bosszú és a büntetés elvét hirdették. Az újságokban a későbbiek során is alig-alig lehetett olvasni arról, hogy a december közepén megtartott angliai választások ugyancsak a jobboldal előretörésével végződtek, hogy Olaszországban december végén a wilsonista irány exponensének számító Bissolati-Bergamaschi kimaradt a kormányból, hogy Clemenceau a francia parlamentben a wilsonista programról kihívó szkepticizmussal nyilatkozott.

A FEGYVERSZÜNET BONYODALMAI

Az első kérdés, amellyel a népkormány a forradalom győzelme után a külpolitika terén azonnal szembekerült, a fegyverszünet problémája volt.

A már ismertetett padovai fegyverszüneti tárgyalások során a hadsereg-főparancsnokság a balkáni fegyverszüneti tárgyalások céljából életre hívott és ekkor Újvidéken tartózkodó fegyverszüneti bizottságnak is engedélyt adott, hogy felvegye a kapcsolatot az ellenséggel. A balkáni hadseregcsoport parancsnokának, Köves tábornagynak a meghatalmazásával Belgrádban jelentkező küldöttek némi várakozás után november 4-én kézhez vették Franchet d'Espèrey Szalonikiból küldött előzetes feltételeit. Az előzetes feltételek, amelyek teljesítésétől függött, hogy megkezdődhetnek-e a további tárgyalások, az alábbi fontosabb követeléseket tartalmazták: a Duna, a Száva és a Drina vonalától északra álló csapatok egy 15 km-es övezeten belül leteszik a fegyvert, és kiürítik a megjelölt területet; az említett folyókon és az Adriai-tengeren található hajók hadizsákmányként átadandók; szabad összeköttetés és kapcsolat engedélyezendő a Monarchia területén működő Jugoszláv Nemzeti Tanáccsal; az első két követelésre a válaszadás határideje 24 óra; a válasz átadása után teljhatalmú megbízottat kell küldeni, mégpedig azonnal és olyan meghatalmazással ellátva, melyből kiderül, hogy a teljhatalmú megbízott mely kormány nevében kíván tárgyalni.

A Franchet-val való kapcsolat felvételét, bár a balkáni fegyverszüneti tárgyalás gondolata a hadsereg-főparancsnokságtól indult ki, a Károlyi-kormány helyeselte, és amennyire módjában állt, a maga részéről is szorgalmazta. A kormány állásfoglalása a tényleges helyzeten alapult. Az antant Keleti Hadserege október utolsó, november első napjaiban elérte a Száva és a Duna vonalát. Számolni kellett azzal, hogy az előnyomuló francia és szerb hadosztályok nem állnak meg az egykori Monarchia határán, hanem folytatva a megkezdett hadműveleteket, Magyarországon keresztülvonulva próbálnak csapást mérni a még hadban álló Németországra. Az is valószínűnek látszott, hogy a szerb hadsereg az adott helyzetben megkísérli az egykori Monarchia délszláv területeinek birtokbavételét.

A párizsi Legfelsőbb Haditanács és a szerb hadsereg-főparancsnokság napjainkban mind nagyobb számban nyilvánosságra kerülő dokumentumai az egykori feltételezések helytállóságáról tanúskodnak. A párizsi haditanácsnak és Franchet d'Espèrey-nek egyaránt szándékában állt a Keleti Hadsereget Németország ellen bevetni.

A Párizsban zajló eseményekről a hadsereg-főparancsnokságot egyrészt Pašić, az ott tartózkodó miniszterelnök, másrészt Vesnić, a szerb követ tájékoztatta. Pašić november 2-án küldött táviratában azt tanácsolta, hogy tekintettel a küszöbön álló és a Balkánt figyelmen kívül hagyó fegyverszünetre, vegyék birtokukba amilyen gyorsan csak lehet

Ausztria-Magyarország délszláv területeit. Vesnić egy későbbi üzenetben úgy tájékoztatta Mišić vajdát, a szerb vezérkari főnököt, hogy bármit határoz is az északi irányú terjeszkedést illetően, azt Párizsban jóváhagyják. A Párizsból érkező tájékoztatás nyomán a szerb hadsereg tovább folytatta előnyomulását. Az első és a második szerb hadsereg alakulatai november 5-én arra kaptak utasítást, hogy kezdjék meg a Szerémség, Szlavónia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina és Dalmácia megszállását. A Bánátban a románokat megelőzve érjék el a Temesvár, Versec, Fehértemplom vonalat. Északi irányban nyomuljanak előre a Marosig. Vegyék birtokukba a Bácskát, a Bajától és Szabadkától délre eső területeket.

A Drina, a Száva és a Duna vonalánál álló antanthaderő jelentős erőt képviselt, annak ellenére, hogy Bulgária kapitulációja után az ún. Keleti Hadsereg egy része — zömmel angol és görög hadosztályok — Törökország ellen fordult. Franchet november elején e frontszakaszon 6 szerb, 3 francia és 1 görög gyaloghadosztály, 1 szerb lovashadosztály és 1 francia lovasbrigád felett rendelkezett. Ezenkívül szükség esetén még 9 tartalék hadosztályra, továbbá a román hadsereg támogatására is számíthatott. A kifáradt és megritkult szerb hadsereg a felszabadult területeken jelentkező önkéntesekkel és a hadifogságból hazatérő katonákkal erősödött.

A Monarchia hadereje a Száva és a Duna mentén Köves tábornagynak a magyar hadügyminisztériumhoz küldött egykorú jelentése szerint november 2-án mindössze 2 és 1/2 hadosztályból állt.

Az adott helyzet figyelembevétele mellett a Károlyi-kormány azért is a tárgyalások mellett volt, mert úgy vélte, hogy amennyiben a függetlenné váló Magyarország önállóan lép fel, úgy kedvezőbb feltételekre számíthat, és a külön fegyverszünet egyben az önálló államiság elismerését is jelenti.

A kormány terve először az volt, hogy Padovába küld fegyverszüneti delegációt. A közlekedési nehézségek miatt azonban ez kivihetetlen volt, és célszerűtlennek is látszott, mert a fegyverszünetet ott időközben — november 3-án — már megkötötték.

A minisztertanács ezért november 4-én úgy döntött, hogy a delegáció ne Padovába, hanem Belgrádba utazzon, Franchet tábornokhoz.

A kiküldendő delegációt az eredeti tervek szerint miniszteri szinten kívánták megszervezni. Amikor azonban Linder beszámolt a budapesti német főkonzullal folytatott tárgyalásairól, és utalt a németekkel szembeni fellépésből kínálkozó előnyökre („mi adhatjuk meg a hatalmas lökést a német imperializmus teljes bukásához ... megadásra kényszerítjük őket ... amit a békekonferencia bizonyára honorálni fog"), valamint a létfontosságú szénszállítás körüli bonyodalmakra és ellentétekre, melyeket „csak Belgrád útján lehet kiegyenlíteni", a vélemény megváltozott. A minisztertanács, „tekintettel a döntő fontosságú kérdésekre",[33] úgy döntött, hogy Franchet-hez Károlyi és Jászi vezetésével magas szintű politikai delegációt küld.

A BELGRÁDI KATONAI EGYEZMÉNY

A magyar küldöttség november 5-én a késő esti órákban utazott el Budapestről. A delegáció tagjainak sorában a kormány képviselői mellett a Nemzeti Tanács, a Munkástanács és a Katonatanács kiküldöttei (Hatvany Lajos, Bokányi Dezső, Csernyák Imre), valamint az érdekelt szakminisztériumok megbízottai is helyet foglaltak. Franchet d'Espèrey Szalonikiből autón indult a tárgyalás színhelyére. Útközben Nišben Sándor régenssel és Mišić vajdával tárgyalt bolgár határkérdésekről és a magyar demarkációs vonal megvonásáról. A francia tábornok 7-én délután érkezett Belgrádba, és az ott várakozó magyar delegációt azonnal fogadta. Miután Franchet d'Esperey kijelentette, hogy ő és nem az olaszországi főparancsnok jogosult a magyarországi fegyverszünetről tárgyalni, Károlyi felolvasta a delegáció Jászi által előre elkészített memorandumát, mely a kormány kül- és belpolitikai céljait ismertette, és a tábornok segítségét kérte a legfontosabb gazdasági és politikai problémák megoldásához.

Franchet a magyar küldöttséggel éreztetni kívánta, hogy nem egyenrangú felek tárgyalásáról van szó. Amikor Károlyi a memorandumot olvasva Magyarország semlegességét deklarálta, a semlegességre vonatkozó kitételt azonnal kijavította: „Magyarország nem semleges, hanem legyőzött ország." Amikor Károlyi az „hongrois" kifejezést használta, közbeszólt: „Dites le pays madjar" — ezzel figyelmeztetve arra, hogy csak a magyarok által lakott területek nevében beszélhet.

---

[33] OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1918. november 4.

Wilson nevének említésekor nem tett megjegyzést, csak legyintett. A memorandumra adott válasz újra leszögezte: Magyarország legyőzött ország; „ebben a háborúban a magyarok együtt mentek a németekkel, együtt fognak lakolni és fizetni''.[34]

E bemutatkozás után Franchet átnyújtotta Károlyinak és Jászinak az általa javasolt szerződés szövegét, mely 18 pontot tartalmazott.

Az első pont a Beszterce, Maros, Szabadka, Baja, Pécs, Dráva vonalat jelölte meg demarkációs vonalként, ami Erdély déli részének, a Bánátnak, Bácskának és Baranya megye egy részének kiürítését jelentette. A demarkációs vonal ilyen módon való megvonásával Franchet eleget tett a szerb kormány és a szerb hadsereg-főparancsnokság követelésének, és részben kielégítette az antanttal újra szövetségre lépő román királyság igényeit is.

Az egyezmény további pontjai előírták a hadsereg leszerelését a rend fenntartására hivatott 6 gyalog- és 2 lovashadosztály kivételével, lehetővé tették bármely hadászati szempontból fontos pont megszállását, biztosították a szövetséges csapatok számára a Magyarországon való átvonulást és az ott-tartózkodást. A német csapatok az ország elhagyására 15 napi haladékot kaptak. Az egyezmény 17. pontja kikötötte, hogy amenynyiben „Magyarország területén lázadások törnének ki, az antantnak jogában áll, hogy ezeket a területeket saját igazgatása alá vonja''.

A szerződést, mivel egyes pontjai túlmentek azon, amire a Diaz-féle fegyverszünet és az előzetes feltételek alapján számítani lehetett, Károlyi és Jászi elfogadhatatlannak minősítették. Hosszú vita után Franchet engedményeket tett: beleegyezett az erősen kifogásolt 17. pont, „a lázadási és zavargási klauzula'' törlésébe; az első pont kiegészítéseként belevette a szövegbe, hogy a kiürített területeken „a polgári igazgatás a jelenlegi kormány kezében marad''[35], mérsékelte az átadandó szállítási eszközökre vonatkozó igényt, végül még abba is beleegyezett, hogy a küldöttség a területi integritás védelmében táviratot küldjön Párizsba. A Clemenceau-nak címzett táviratban az állt, hogy a kormány a szerződést csak akkor írja alá, ha „az antant a béketárgyalásokig biztosítja a magyar állam mai határait (Horvát-Szlavonországot nem értve bele)”.[36]

---

[34] *Pesti Napló,* 1918. november 9.; P. AZAN, L'armistice avec la Hongrie. *L'Illustration,* 1921. novembre 5.

[35] Document concernant l'execution de l'armistice en Hongrie (novembre 1918 — mars 1919). Bp. 1919. 7—9.

A tábornok engedékenységét látva, Károlyi és Jászi már-már hajlottak volna az aláírásra, de tekintettel a Párizsba küldött sürgönyre és a küldöttség egyes tagjainak véleményére, végül is úgy határoztak: megvárják a választ, és a végleges döntéshez kikérik a Nemzeti Tanács hozzájárulását.

A delegáció hazaérkezése után a kormány kedvezőtlen jelentések birtokában a fegyverszünet ügyét már november 10-én a Nemzeti Tanács elé terjesztette.

A Nemzeti Tanács ülésén Károlyi leplezetlenül számolt be az eseményekről, őszintén tárta fel a semmi jóval sem biztató helyzetet: megérkezett Clemenceau válasza, amely Franchet-t arra utasítja, hogy csak a katonai kérdésekről tárgyaljon. Ez elutasítást jelent. A szerb csapatok már Újvidéken vannak. A csehek 17—19 vármegyére tartanak igényt, csapataik elindultak, gyorsan nyomulnak előre. A romániai helyzet is súlyos, „a magyarországi románság kedélyállapota rendkívül izgatott”. Mindezt figyelembe véve, a szerződés azonnali aláírása a legjobb megoldás, „mert igazunk és fizikai gyöngeségünk tudatában csakis a jogra támaszkodhatunk”.[37] Károlyi érvelését, hogy az adott helyzetben a Magyarországra nézve még mindig kedvező belgrádi egyezmény védelmet és jogalapot jelent a szomszédos országok messzebbmenő követeléseivel szemben, a Nemzeti Tanács egyhangúan magáévá tette. A kormány megbízásából most már Linder utazott Belgrádba. Linder november 13-án írta alá az egyezményt. Az aláíráskor Budapest azonnali megszállásának terve is felmerült. Francia források szerint Linder erre nézve úgy nyilatkozott, hogy a francia csapatok „lelkes fogadtatásra számíthatnak”.

A VIX-MISSZIÓ. AZ ANTANT ÚJ KÖVETELÉSEI

Az azonnali megszállásra, melynek előkészületeiről, francia hadosztályok és angol csapatok várható érkezéséről, az újságok már színes tudósításokat közöltek, a francia hadvezetőség szándéka és a magyar kormány hozzájárulása ellenére sem került sor. Az angol kormány november 22-én a Budapestre való bevonulás ellen foglalt állást. Az angolok, akik elsősorban a Közel-Keleten voltak érdekelve, nem kívántak a volt Monarchia bonyolult osztály- és nemzeti ellentéteibe közvetlenül beavatkozni, és belpolitikai meggondolásokból is húzódoztak attól, hogy e területen, mely elsősorban a franciák érdekkörébe esett, a rendcsinálás feladatából részt vállaljanak.

---

[36] A belgrádi tárgyalások. *Pesti Hírlap,* 1918. november 9.

[37] A Nemzeti Tanács felhatalmazta a kormányt a fegyverszünet aláírására. *Pesti Hírlap,* 1918. november 12.

Az angol közbelépés eredményeként a magára maradt francia kormány visszakozott, és így megszálló hadsereg helyett november 26-án csupán egy katonai misszió érkezett Budapestre. A misszió vezetője Fernand Vix alezredes, a Francia Keleti Hadsereg vezérkari tisztje, sok egyéb feladat mellett (gazdasági és katonai adatok gyűjtése, a külföldiek tevékenységének figyelemmel kísérése, ügynöki hálózat kiépítése stb.) feletteseitől azt az alapvető utasítást kapta, hogy ellenőrizze a belgrádi katonai egyezmény végrehajtását.

Ez utóbbi megbízásnak eleget tenni — őrködni a belgrádi egyezmény megtartása felett — nem bizonyult éppen könnyű és egyszerű feladatnak, mert hamarosan kiderült, hogy a Franchet által kötött szerződéssel a szerbek kivételével senki, még a francia kormány sem ért egyet.

A belgrádi megállapodás ellen csehszlovák részről azonnal tiltakoztak. Beneš, a csehszlovák kormány Párizsban tartózkodó külügyminisztere arra hivatkozott, hogy a szövetségesek a csehszlovák államot már elismerték, és Szlovákia azonnali kiürítését követelte; ez ügyben újra és újra eljárt a francia politika irányítóinál. November végén az olaszok is felléptek Franchet ellen. Az olasz miniszterelnök, Sonnino, a belgrádi egyezményt egy el nem ismert, tehát jogilag nem létező állammal kötött szerződésnek minősítette, és tekintettel a padovai fegyverszünetre, egyben feleslegesnek is deklarálta azt.

A francia külügyminisztérium az olasz és csehszlovák kormány óvását magáévá tette, és csak gyakorlati megfontolásokból, a további bonyodalmak elkerülése végett tekintett el attól, hogy a belgrádi megállapodást semmisnek nyilvánítsa. A francia külügyminiszter erről december 1-én sürgős táviratban tájékoztatta a külügyminisztériumot, és Franchet tudomására hozta: helytelenül járt el, mert nem volt joga ahhoz, hogy az új magyar államot és annak kormányát, mely egyelőre csak helyi hatóságnak tekinthető, elismerje. Pichon táviratában leszögezte: Csehszlovákiának jogában áll a szlovák területeket megszállni, mivel Csehszlovákiát az antant szövetséges államnak ismerte el.

Franchet az „elkövetett hiba" kijavítása céljából december 3-án Vix útján jegyzéket juttatott el Károlyihoz. Ebben a Párizsból kapott utasításra hivatkozva és felsorolva a már említett érveket, Szlovákia azonnali kiürítését követelte. A december 3-i jegyzékre 23-án újabb átirat érkezett, mely a kiürítendő terület határát is megjelölte. (A magyar csapatokat a december 23-i jegyzék értelmében a Dunától, az Ipolytól, továbbá a Rimaszombat—Ung—Uzsok vonaltól délre kellett visszavonni.)

A román kormány sem tartotta magára nézve kötelezőnek a nélküle megkötött belgrádi egyezményt, és a december 3-i jegyzék átadása után Erdélyre vonatkozóan hasonló eljárást követelt. Amikor a román csapatok december közepén elérték a Marost, Presan tábornok, hadsereg-főparancsnok bejelentette: az előnyomulást egészen a Nagykároly—Nagyvárad—Békéscsaba vonalig kívánja folytatni. A románok elhatározását Berthelot tábornok, a bukaresti francia misszió vezetője magáévá tette, és messzemenően támogatta.

Berthelot, aki a szovjetellenes elgondolások jegyében létrehozott ún. Dunai Hadsereg parancsnoka volt, s így Franchet-val szemben önállóságot élvezett, december 18-án Kolozsvár kiürítését követelte. December 23-án újabb jegyzék érkezett. Berthelot elhatározta: felhatalmazza a román hadsereg-főparancsnokságot a demarkációs vonal átlépésére és több stratégiai pont (9 város) megszállására.

A belgrádi egyezmény és az utána következő események — az újságok a történtekről szépítgetés nélkül, részletesen beszámoltak — izgalmat és megdöbbenést váltottak ki. A közvélemény most kezdett ráébredni arra, hogy a háborút Magyarország is elvesztette, és e vereségnek súlyos következményei lesznek.

A területi integritáshoz ragaszkodó kormány kilátástalanná váló helyzetét, a kedvezőtlenre forduló hangulatot (a köztársaság kikiáltásakor megnyilvánuló lelkesedés ennek csak egy időre adott ellenkező irányt) a reakciós erők azonnal a maguk javára próbálták kiaknázni. A fegyverletétel, ami ellen annak idején egyetlen újság sem emelt szót, december elején a Budapesti Hírlap hasábjain már „szokatlan módszernek"[38] minősült. A belgrádi egyezményt nyíltan még nem támadták, de a Padovából hazatérő Nyékhegyi Ferenc vezérkari alezredes (Nyékhegyit még a Wekerle-kormány idején nevezték ki a fegyverszüneti bizottság tagjává) beadványt készített ez ügyben. Terjedelmes beadványában azt bizonygatta, hogy mennyire előnyös volt az ő szerződésük, mely állítólag biztosította Magyarország határait, és mennyire indokolatlan volt a belgrádi egyezmény, mely egy ennél rosszabb demarkációs vonal megvonásához vezetett. Ezzel az ellenforradalom által később unos-untalan hangoztatott vádaskodással a minisztertanács november végén—december elején két ízben is foglalkozott, és végül azzal tért az ügy fölött napirendre, hogy az adott körülmények között értelmetlen arról vitázni, kedvezőtlenebb volt-e a belgrádi egyezmény, hiszen nyilvánvaló, hogy az antant e „kedvezőtlenebb" szerződést sem kívánja betartani.

---

[38] Pártviszály. *Budapesti Hírlap*, 1918. december 11.

Míg a jobboldal a vezetőkre hárította a felelősséget, bennük próbálta keresni a hiba forrását, a kormány és a kormányt támogató sajtó hajlott arra, hogy az antant barátságtalan magatartását részben vagy egészben egyes személyek, Franchet vagy Vix rosszindulatának tulajdonítsa. Az igazság azonban az, hogy sértő fellépése ellenére Franchet Belgrádban engedékenynek bizonyult, amit a későbbi bírálat, mint láttuk, szemére is vetett. Ami Vix magatartását illeti, a misszió Párizsban őrzött s ma már hozzáférhető iratai arról tanúskodnak, hogy ő sem volt eleve részrehajló vagy elfogult, bár róla annak idején különösképpen negatív kép alakult ki. Ha Franchet végül is beletörődött a magyar kormánnyal kötött egyezmény megsértésébe, abban sem a jó- vagy a rosszindulat játszott szerepet, hanem egy bizonyos politikának az érvényesülése, melynek logikája kérlelhetetlennek bizonyult.

E politika lényege abban állt, hogy Közép-Európában az antant további terveit a győztesként és szövetségesként elismert országokra kell építeni. Párizsban úgy vélték, hogy a jövőben ezek az államok tölthetik be azt a szerepet, amire a Monarchia alkalmatlanná vált. Amennyiben kellő támogatásban részesülnek, gátat jelenthetnek a forradalmi törekvések ellen, eszközül szolgálhatnak egy Szovjet-Oroszország elleni intervencióhoz, szükség esetén felhasználhatók lesznek a német hatalmi törekvések ellensúlyozására.

Az antant e meggondolásokból kiindulva elkerülhetetlennek vélte, hogy teljesítse mindazokat az ígéreteket, melyeket még a háború folyamán tett a szövetségesként elismert románoknak, cseheknek, délszlávoknak és amelyek maximális beváltásához az érintett országok vezető körei messzemenően ragaszkodtak.

Az antantra ezzel kapcsolatban gyakorolt nyomás nemcsak hatalmi vágyból, a jóvátétel igényéből eredt, hanem abból a felismerésből is, hogy az érintett országok burzsoáziája, nem alaptalanul, úgy vélte: a hevesen jelentkező népmozgalmak, a forradalmi törekvések ellenében így szilárdíthatja meg a háború következtében megingott helyzetét. A szövetségesek sürgetése elől az antant — pontosabban a francia kormány, melynek a közép-európai ügyekben katonai jelenléte következtében vezető szerepe volt — már csak azért sem térhetett ki, mert haderejének jelentős részét e térségben az említett országok hadseregei képezték.

Ebből a nagyon is logikus és csak egyes kortársak számára nehezen érthető helyzetből menthetetlenül következett a magyar igényekkel szembeni negatív álláspont, amin a győztesek közötti ellentétek sem változtathattak.

Amennyiben az antant a szövetségesként elismert államok nemzeti törekvéseinek, nacionalista vágyainak maximális kielégítését ígérte, úgy nyilvánvaló volt, hogy ezt Magyarország vonatkozásában csakis az ellenkező előjelű igények, a magyar nemzeti törekvések és nacionalista vágyak rovására valósíthatja meg.

Az antant állásfoglalása következtében a Károlyi-kormány elgondolása, hogy engedmények árán megegyezik a nemzetiségekkel, kilátástalan vállalkozásnak bizonyult. Azzal, hogy más körülmények között, még 1918 elején fogant elgondolásainak megvalósításához a mai hatalmi viszonyok nem kedveznek, Jászi — a kormány nemzetiségi minisztere — maga is tisztában volt. Hogy egy ideig ennek ellenére a helyén maradt, azzal magyarázható, hogy még nem adta fel a reményt: elképzeléseiből talán mégiscsak megvalósítható valami. Amikor november elején tudósok, írók, művészek, a magyar értelmiség legjobbjai felhívást szövegeztek egy szabad államszövetség létrehozása érdekében, és a Nemzeti Tanácstól azt követelték, hogy lépjen érintkezésbe a szomszéd országok nemzeti tanácsaival a szövetség megalakítása végett, Jászi hozzájárult a manifesztum közzétételéhez. Úgy vélte, az a körülmény, hogy a vázolt elképzelések az adott helyzetben aligha lesznek megvalósíthatók, nem szolgálhat indokul a kiáltvány félretételére.

3. A SOKNEMZETISÉGŰ MAGYARORSZÁG FELBOMLÁSA

HORVÁT-SZLAVONORSZÁG ÉS A VAJDASÁG

A Károlyi-kormány a hatalom átvételekor a nemzetiségi kérdést illetően több vonatkozásban már befejezett tényeket talált.

Miután a horvát szábor október 29-én kimondta a Magyarországtól való elszakadást, a kormány azzal, hogy Balla Aladár személyében követet nevezett ki Zágrábba, e tényt tudomásul vette. A magyar küldöttség a belgrádi tárgyalások során is hangsúlyozta, hogy „mai határai", amelyekhez a béke megkötéséig ragaszkodni kíván, Horvát-Szlavonország nélkül értendők.

Ilyen körülmények között november elején a szóban forgó területen már nem az volt a kérdés, hogy fennmarad-e a közjogi kapcsolat valamilyen formában Magyarországgal, hanem az, hogy hogyan alakul Horvát-Szlavonország további sorsa, hogyan megy végbe a délszláv népek egyesülése egy új jugoszláv állam keretében.

A Károlyi-kormány a Drávától délre zajló eseményeket tudomásul vette ugyan és egyetértett Horvát-Szlavonország elszakadásával, de ez nem jelentette, hogy egyetértett volna a Vajdaság elszakadásával is, ami alatt ez időben a Bácskát, a Bánátot és Baranya megye egy részét értették.

A november elején fellángoló tömegmozgalmak hajtóerejét, a szegényparasztság megmozdulásainak legfőbb tartalmát e területen is gazdasági-szociális követelések alkották. Az elnyomók elleni harag csak helyenként és annyiban nyert nemzeti színezetet, amennyiben a közigazgatás — a magyar közigazgatás — ellen fordult. A nagyon is vegyes nemzetiségi összetétel ellenére — a Vajdaságban szinte egyenlő arányban éltek magyarok, németek, románok, szerbek és más szláv népcsoportok — az első napok zűrzavarában a burzsoázia különböző nemzetiségű, nacionalista beállítottságú elemeinek egymás közötti ellentétei háttérbe szorultak. Amennyiben a forradalmi mozgalmak elleni fellépésről volt szó, a magyar, a szerb, a német nemzeti tanácsok együttműködtek, és minden eszközt igénybe vettek „az élet- és vagyonbiztonság" helyreállítása érdekében. A régi karhatalom maradványai, a leszerelő hadsereg megbízható tisztjei, a jól fizetett — akár magyar, akár szerb — nemzetőrök e célra egyaránt alkalmasak voltak. A legválságosabb napokban Újvidéken szerb hadifoglyok tartották fenn a rendet, Nagybecskereken német katonák teljesítettek őrszolgálatot.

A szerb hadsereg bevonulása után (november 7—19.) a „rendcsinálás" feladata az újonnan érkezett katonaságra hárult. A szerb hadsereget ezért megjelenésekor a nem szerb nemzetiségű burzsoázia is várakozással fogadta, és a hivatalnoki kar is üdvözölte. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a „fehér sas" katonái nemcsak a fegyverek összegyűjtése és a rend helyreállítása céljából érkeztek, hogy a magyar közigazgatás azonnali leváltását is megkezdik, ez új ellentéteket szült, annál is inkább, mert a szerb hadsereg minden erővel a szerb burzsoáziát támogatta, amely a megváltozott helyzetben hegemóniára tört, és a terület egyedüli gazdájaként próbált fellépni.

A Károlyi-kormány arra hivatkozva, hogy a magyar közigazgatás leváltása és a közlekedés megszakítása Magyarországgal ellentétben áll a belgrádi egyezménnyel, november 21-én Franchet d'Esperey-hez fordult és tiltakozni próbált. A Szalonikibe küldött táviratra válasz nem érkezett. Szerb részről ugyanakkor azt hangsúlyozták, hogy a szóban forgó helységeket azért kezelik szerb közigazgatási területként, mert azokat még a fegyverszünet aláírása előtt foglalták el.

November 25-én Újvidéken összeült a vajdasági népszkupstina. A 757 képviselőt számláló szláv nemzetgyűlés két határozatot hozott. Az egyik határozat kimondta a Szerb Királysághoz való csatlakozást, a másik a Magyarországtól való elszakadás mellett foglalt állást.

A Szerbiához való közvetlen csatlakozás a nagyszerb irányzat győzelmét jelentette. Egyben azoknak a demokratáknak a vereségét, akik a Vajdaság nagyobb önállóságáért, az ott élő népek békés együttéléséért szálltak síkra.

A szerb hadsereg bevonulásával és az újvidéki határozattal a délvidék elszakadása befejezett ténnyé vált. A továbbiak során csupán a terület északi és keleti határainak pontos megvonása maradt vitás kérdésként függőben. A békekonferencia számára különösen az utóbbi, a keleti határ jelentett nehezen megoldható problémát. A Bánátra ugyanis nemcsak az új délszláv állam, hanem a román királyság is igényt tartott, arra hivatkozva, hogy e jelentős, részben románok által lakott területet az 1916 nyarán aláírt bukaresti titkos egyezmény Romániának ígérte.

A vitás területeken az ottani szerb burzsoázia gyengesége vagy hiánya következtében a régi hivatalnoki kar egy ideig még a helyén maradt, és az októberi forradalom által életre hívott hatalmi szervek (a különböző tanácsok, a Károlyi-kormány által kinevezett kormánybiztos főispánok) is tovább folytatták működésüket. A szerb hadseregnek a közigazgatás átvételére tett kísérlete, valamint az egyre nyomasztóbbá váló politikai-gazdasági helyzet 1919 februárjában Pécsett és Temesvárott heves sztrájkmozgalom kirobbanásához vezetett, amelyhez Szabadka és Nagykikinda is csatlakozott. E sztrájkokban a lakosság más rétegeitől — leginkább az állásukat féltő hivatalnokoktól — támogatva a vasutasok és a munkások jelentették a döntő erőt.

SZLOVÁKIA

Október 30-án, egy nappal azután, hogy a horvát szábor állást foglalt a Magyarországtól való elszakadás mellett, a szlovák politikusok is értekezletre ültek össze Turócszentmártonban. Az értekezletet Dula Máté, a Szlovák Nemzeti Párt elnöke hívta össze, és azon valamennyi szlovák párt és frakció képviselője megjelent. Ott voltak a szeparatizmusra hajló turócszentmártoni konzervatívok, a csehbarát hlaszisták, a klerikális színezetű néppártiak és a szociáldemokraták közül is néhányan. A Tátra Bank helyiségében megtartott tanácskozás a végleges formájában ott megalakuló Szlovák Nemzeti Tanács nevében határozatot fogadott el, melyet másnap a Szlovák Nemzeti Párt lapjában, a Národné Novinyben nyilvánosságra is hoztak. A deklaráció eredeti formájában a Magyarországtól való elszakadást, a teljes függetlenséget és a korlátlan önrendelkezési jogot hangsúlyozta. A csehszlovák államhoz való tartozás a végső szövegezés során nyert egyértelmű megfogalmazást a cseh politikusokkal kapcsolatban álló Milan Hodža javaslatára, aki 30-án az esti órákban érkezett az értekezlet színhelyére.

A turócszentmártoni deklaráció — ellentétben a Prágában és Zágrábban hozott hasonló határozatokkal — nem jelentette egyben a hatalom azonnali, tényleges átvételét. A magyar közigazgatás a szlováklakta területeken továbbra is a helyén maradt, és csak annyiban szűnt meg egyes helyeken — elsősorban a falvakban —, amennyiben a gyűlölt közigazgatási tisztviselők és a helyi rendfenntartó szervek a nagy erővel fellángoló tömegmozgalmak elől itt is menekülni kényszerültek.

A hazatérő katonák és a parasztok forradalmi tömegmozgalma ellen, mely a szlovák birtokosok és kereskedők vagyonát sem kímélte, és annak felosztását ugyanúgy jogosnak és igazságosnak tekintette, mint a más nemzetiségű kizsákmányolókét, a magyar, a német és a szlovák burzsoázia közös erővel lépett fel. A különböző nemzeti tanácsok együttműködtek és támogatták a közigazgatási szerveket — amennyiben a rend fenntartásáról és a magántulajdon védelméről volt szó. Az újonnan szervezett nemzetőrségekbe a Szlovák Nemzeti Tanács utasítására szlovákok is szép számmal jelentkeztek.

A szlovák burzsoázia — számolva a polgárháborús helyzettel — nem törekedett az ellentétek kiélezésére. Gyengesége tudatában csak elvétve próbálkozott azzal, hogy a hatalmat erőszakkal is magához ragadja. A Szlovák Nemzeti Tanács tevékenysége a népharag lecsillapítására és ezzel párhuzamosan a Csehországhoz való csatlakozás népszerűsítésére irányult, amivel szemben egyesek, elsősorban Kelet-Szlovákiában, az önálló Szlovákia és a szlovák népköztársaság gondolatát propagálták, a magyar hatóságok támogatásával.

November 2-án Hodonín (Göding) morva városkából cseh katonai alakulat érkezett a határ túlsó oldalán fekvő Szakolcára, azzal, hogy a közrendet itt is helyreállítsa.

A Szlovák Nemzeti Tanács Prágában tartózkodó tagjai ezzel egyidejűleg kéréssel fordultak a Prágai Nemzeti Bizottsághoz, hogy az, tekintettel az anarchikus helyzetre, a ,,fosztogatásokra'' és a ,,rend teljes felbomlására'', küldjön katonaságot, szállja meg a szlováklakta területeket. A Prágai Nemzeti Bizottság e kéréssel messzemenően egyetértett, mert úgy vélte, hogy Szlovákia — emigráció által is sürgetett — birtokbavétele nélkül az egyelőre még csak papíron létező csehszlovák állam sorsa bizonytalan. Az első önkéntes alakulatokat szokolistákból, a régi hadsereg szökött katonáiból és más jelentkezőkből állították fel, s csendőrökkel kiegészítve irányították Szlovákiába. Egyidejűleg megkezdték a volt közös hadsereg egykori cseh és morva ezredeinek újjászervezését is.

November 5-én Szakolcán Šrobár vezetésével ideiglenes szlovák kormány alakult. A 4 tagot számláló ún. ideiglenes kormány november 14-ig, az első csehszlovák kormány megalakulásáig állt fenn. Šrobár ekkor belépett a Kramář-féle csehszlovák kormányba, ahol részére minisztériumot szerveztek.

A Szakolcára érkező önkéntesek és a folyamatosan érkező más erők az ideiglenes szlovák kormány parancsára hivatkozva fokozatosan nyomultak előre, és november 10-re megszállták a szlováklakta területek nyugati részét.

Az önkéntesek behatolását a magyar kormány Prágába küldött megbízottja, Supka Géza előtt csehszlovák részről a fosztogatásokkal, a rend felbomlásával, a bolsevizmus veszélyével indokolták.

Supka a rendcsinálással elvileg egyetértett, de azt javasolta, hogy „lehetőleg angol csapatok szállják meg a felvidéket, ha már mindenáron szükséges a megszállás".[39]

A kormány hivatalos álláspontja november legelején az volt, hogy nem alkalmaznak erőszakot „rendfönntartó karhatalmi erők ellen".[40] A Nyugat-Szlovákiában levő cseh és magyar fegyveres alakulatok között egy ideig nem is került sor összeütközésre, a különböző katonai és karhatalmi egységek az ellenőrzésük alatt álló terület elhatárolására törekedtek.

Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy cseh részről nemcsak rendcsinálásról van szó, hanem egyben a magyar hatóságok leváltásáról is, végleges berendezkedésről még a békekonferencia döntése előtt, a kormány a belgrádi egyezményre hivatkozva tiltakozott. November 11-én Károlyi és a Linder helyére lépő új hadügyminiszter, Bartha Albert aláírásával kiáltvány jelent meg, mely bejelentette, hogy a kormány „az ország határait minden, a nemzetközi jogba ütköző támadás ellen fegyveres erővel megvédi".[41]

A proklamáció megjelenése után a hadügyminisztérium Budapestről, Nagykanizsáról, Zólyomból, Kassáról több gyalogos és géppuskás századot, karhatalmi különítményt, továbbá tüzérséget és páncélvonatot irányított a megszállt területekre. A Heltai Viktor parancsnoksága alatt álló, 400 főt számláló tengerész nemzetőrséget is Pozsonyba rendelték. Ez utóbbi alakulatot azzal a be nem vallott céllal, hogy a túlontúl forradalminak és ezért megbízhatatlannak ítélt tengerészeket Budapestről eltávolítsák.

---

[39] Valótlan állítások Kramarz jegyzékében. *Pesti Hírlap*, 1918. november 12.

[40] Az összeütközések előzményei. *Népszava*, 1918. november 20.

[41] Fegyverrel a csehek ellen. *Pesti Hírlap*, 1918. november 12.

A szlovák területre érkező csekély harcértékű, de számbeli fölényben levő katonaság a megszállt városok és községek jó részét néhány nap alatt visszafoglalta. A cseh alakulatok, melyek létszáma november elején alig haladta meg az ezret, és november végén sem volt több négy és félezernél, a határmenti községekbe, északon Morvaországba húzódtak vissza.

Az újabb fejlemények ellen most már cseh részről tiltakoztak. Kramář november 19-én jegyzékben szögezte le, hogy a csehszlovák államot az antant elismerte, a szlovákok által lakott terület ebből következően a csehszlovák állam részét alkotja. Kijelentette: alávetik magukat a békekonferencia döntésének, de a konferencia csak a határ pontos megvonásáról dönthet, mert Szlovákia hovatartozásáról az antant már jogerősen határozott. A belgrádi egyezmény őket nem kötelezi, mert a magyar kormány nem köthetett fegyverszünetet egy olyan terület nevében, mely az antant döntése folytán már a csehszlovák állam részét alkotja, és nem köthetett fegyverszünetet a szlovákok nevében sem, hisz az új rendet Magyarországon a szlovákok képviselete nélkül proklamálták. Kramář újólag utalt a csehszlovák csapatok rendfenntartó szerepére, és hozzáfűzte: „rendcsináló őrségeink a magyar kisebbséget is védelmezték”. Befejezésül Wilson november 5-i üzenetét idézte: „a rendet fenn kell tartani és nem szabad vért ontani”.[42]

November végén a csehszlovák kormány új követeként Budapestre érkezett Milan Hodža, majd Budapestre jött a Szlovák Nemzeti Tanács több képviselője is. Hodža megbízása úgy szólt, hogy tárgyaljon a szlovákiai magyar közigazgatás felszámolásáról és a magyar katonaság visszarendeléséről. Hamarosan kiderült, hogy Hodža másról is hajlandó véleménycserét folytatni: provizóriumról, átmeneti megegyezésről, amivel a békekötésig rendezni, konszolidálni lehetne a szlováklakta területek helyzetét. A Jászival folytatott megbeszélések során kirajzolódó elgondolás lényege az volt, hogy e területek messzemenő autonómiát kapnának: a fő hatalom a Szlovák Nemzeti Tanács kezében lenne, mely irányítaná a közigazgatást, és a neki alárendelt nemzetőrséggel gondoskodna a rend fenntartásáról. Az autonóm terület saját nemzetgyűlést választana, a közös ügyekről a szlovák és a magyar nemzetgyűlés deputációk útján tárgyalna.

---

[42] Kramarz jegyzéke: „A tót területek a cseh-szlovák állam részei”. *Népszava*, 1918. november 21.

A szlovák vezetők tárgyalókészsége — bár Hodža ezt később csupán taktikai húzásnak próbálta feltüntetni — a pillanatnyi bizonytalan helyzetből fakadt. A szlovák vezetők számoltak a belső forrongással és a prágai kormány katonai gyengeségével, kételkedtek az antant közeli segítségében is, hiszen Vix november 28-án a nála megjelenő Hodža előtt úgy nyilatkozott, hogy a cseh katonaság megjelenése Szlovákiában a belgrádi egyezmény megsértését jelenti.

A Károlyi-kormány az esetleges megegyezés tervével több ízben is foglalkozott. A december 1-i minisztertanács, bár egyes miniszterek az engedményekkel szemben aggályaikat hangoztatták, végül is a megállapodás mellett foglalt állást. A kormány úgy vélte, hogy egy ilyen jellegű, nem a csehszlovák kormánnyal, hanem a Szlovák Nemzeti Tanáccsal kötött megegyezéssel éket lehet verni a csehek és a szlovákok közé. Nem ez volt azonban az egyedüli és a legfőbb szempont. Nyomósabb érvet jelentett, hogy ha a közös ügyek révén Szlovákiát végül is megtarthatják, e példát a többi nemzetiség is követni fogja, továbbá hogy az előzetes megegyezés előnyös lesz a béketárgyalás szempontjából. Azok, akik a tervezet elfogadását javasolták, végső argumentumként a következményekre is utaltak: „Ha létre nem jön valami egyezség, anarchia és nyomában bolsevikizmus következik."[43]

A már-már befejezéshez közeledő tárgyalások az utolsó pillanatban megszakadtak. A csehszlovák kormány Hodžát november 30-án dezavuálta. Hivatalos közlemény adta tudtul: Hodža ilyen jellegű tárgyalásokra felhatalmazást nem kapott. A prágai állásfoglalás mögött nemcsak a cseh és a Prágában tartózkodó szlovák vezetők felháborodása húzódott meg, akik a Szlovák Nemzeti Tanács önálló eljárását árulásnak tekintették, hanem ennél súlyosabb fejlemények is, nevezetesen az, hogy Foch és a francia kormány november végén a cseh érvelést — mint erről a megelőző fejezetben már szó esett — teljes mértékben magáévá tette. Vix december 3-án tudatta Franchet már ismertetett üzenetét: a magyar kormány haladéktalanul vonja vissza csapatait Szlovákiából.

---

[43] OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1918. december 1.

A Károlyi-kormány az antant állásfoglalásával nem mert és nem is akart szembehelyezkedni. A nyílt szembehelyezkedés szakítást jelentett volna az addigi antantbarát külpolitikával, és egy új háború kezdeményezését jelentette volna, amit a kormány az adott helyzetben — tekintettel a hadsereg siralmas állapotára — kilátástalan vállalkozásnak ítélt.

Arra a kérdésre: elképzelhető-e, hogy francia megszállás alatt az antanttal szövetségben levő csehszlovák állam ellen megszállott területről rendes háborút folytathassunk, a hadügyminiszter, a kormány jobbszárnyához tartozó Bartha Albert, már a november 29-i minisztertanácson úgy nyilatkozott, hogy ezt ő is lehetetlennek tartja.

December 3-án, Vix levelének ismertetésekor Batthyány Tivadar, a Függetlenségi és 48-as Párthoz tartozó belügyminiszter véleménye az volt: „opponálni nem lehet, ezt végre kell hajtani."[44]

Vix levelét és a kormány válaszát a sajtó december 5-én közölte. Ezzel egyidejűleg Károlyi aláírásával proklamáció jelent meg. A Jászi által fogalmazott kiáltvány a kényszerűségre utalt, és újólag leszögezte: „demokratikus keleti Svájcot akarunk csinálni a régi Magyarországból. A határainkon kívül lakó népekkel is a barátságot és a békés megegyezést keressük, és reméljük, hogy meg fogjuk találni. . . a nemzetek szívbéli kibékülésének ideje is el fog következni. Álljunk úgy a világ előtt, mint akik ennek az időnek elkövetkeztét tőlünk telhetőleg mindenben előmozdítottuk."[45]

Miután a december 3-i levél a kiürítendő terület határát nem közölte, Hodža és Bartha december 6-án ideiglenes demarkációs vonalban állapodott meg. Az ideiglenes megállapodás újabb bonyodalmak forrásává vált, mert ezt a prágai kormány érvénytelennek minősítette, és a Versailles-ban ülésező Legfelsőbb Haditanács végül is december 22-én egy ennél délebbre húzódó vonal mellett döntött. (Az előző fejezetben már ismertetett döntés Szlovákia ideiglenes határát a Dunától és az Ipolytól északra, Rimaszombattól délre és az Ung folyótól nyugatra állapította meg.)

A Csehszlovákiának ítélt területek kiürítése január végére fejeződött be. Ennek során harcokra csak ott került sor, ahol egyes alakulatok a kormány utasítása ellenére is ellenálltak, vagy ahol a csehszlovák katonaság megpróbálta átlépni a december 6-i, később a december 22-i vonalat is. A december 22-én megállapított demarkációs vonal által határolt területen az 1910. évi magyar statisztikai felvétel adatai szerint a lakosság 58,2%-a, az 1919. évi csehszlovák népszámlálás szerint a lakosság 63,3%-a volt szlovák anyanyelvű. A magyar anyanyelvűek számát e statisztikák 28,9, illetve 27, a német anyanyelvűekét 6,8, illetve 4,7, az ukrán anyanyelvűekét 3,8, illetve 4,5%-ban adták meg.

---

[44] Uo. 1918. november 29., 1918. december 3.

[45] A kormány kiáltványa a néphez. *Népszava,* 1918. december 5.

Szlovákia birtokbavételével egyidejűleg a cseh hadsereg Cseh- és Morvaország németlakta területeire is bevonult, és az addig ott működő német-osztrák tartományi kormányokat eltávolította. Az osztrák államtanács, mely e területeket Német-Ausztria részének tekintette, népszavazást javasolt, de e javaslatot a francia, később az angol és az olasz kormány is ugyanúgy elutasította és figyelmen kívül hagyta, mint ahogy elutasította a magyar kormány hasonló indítványát is.

Szlovákia megszállásában december és január folyamán már nemcsak az addigi — szlovákokkal kiegészített — önkéntes alakulatok vettek részt, hanem az Olaszországból időközben beérkező, olasz tisztek vezetése alatt álló légionisták is. A mintegy 20 ezer főt számláló, Olaszországban felszerelt és olasz tisztek vezetése alatt álló légiós hadtest a csehszlovák hadsereg legjobb, legfegyelmezettebb részét alkotta.

A csehszlovák katonaság bevonulásával párhuzamosan megkezdődött a polgári közigazgatás kiépítése is. Šrobár vezetésével Zsolnán december 10-től szlovák minisztérium működött, mely később, február 4-én Pozsonyba tette át székhelyét. Šrobár azzal a feladattal érkezett, hogy az állami életet a csehszlovák kormány megbízottjaként megszervezze, és „rendet teremtsen". A teljhatalommal felruházott minisztérium munkájában a szociáldemokraták (Emanuel Lehocký) is részt vettek. Šrobár egyik első intézkedése a tanácsok és a nemzeti bizottságok feloszlatása volt.

Miután december folyamán a kiürítéssel járó bizonytalanság és zűrzavar következtében a tömegmozgalom újult erővel jelentkezett, a nem szlovák nemzetiségű földbirtokosok, a magyar és a német burzsoázia is várakozással fogadta a csehszlovák hadsereg, különösen az olasz tisztek és az olasz egyenruhában érkező légionisták megjelenését.

Kassán a fokozódó zűrzavartól megrettent kormánybiztos maga kérte a csehszlovák alakulatokat arra, hogy a rend helyreállítása céljából ne január 1-én — amint a tervekben szerepelt —, hanem már december 29-én vonuljanak be a városba. Hasonló eset adódott Érsekújvárott, ahol „a városból küldöttség ment a csehek elé, hogy őket a fosztogatások meggátlására a városba hívja".[46] Pozsonyban a német polgárság a város esetleges védelme ellen a leghatározottabban tiltakozott, és december 20-án feliratban kérte a magyar kormányt: vesse latba egész befolyását egy ilyen, „a polgárság életét és vagyonát" veszélyeztető kísérlet megakadályozására.[47] A magyar polgárság — miután a városban december végén a Munkástanács ragadta magához a hatalmat — hasonlóan foglalt állást. A légionisták bevonulása után (január 1.) gróf Zichy József nyugalmazott főispán, megjelenve a zsupán előtt, az új hatalom isteni eredetét deklarálta. „Minden hatalom Istentől ered — mondta üdvözlő beszédében —, ő az új hatalmat minden erejével támogatni fogja."[48]

A rendcsinálás jegyében bevonuló hadsereg és a bolsevizmus elleni harc jegyében berendezkedő közigazgatás intézkedései ellen a Csehszlovákiának ítélt területeken ugyanúgy, mint a Vajdaságban, leginkább a szervezett munkások, a vasutasok és az egzisztenciájukban fenyegetett alkalmazotti rétegek tiltakoztak. Február elején a sztrájkok egész sora robbant ki. A munkások gazdasági követelésekért (a munkanélküliség megszüntetése, a bérek és fizetések leszállításának megtiltása, segélyek folyósítása, élelmezés biztosítása) és a szabadságjogok helyreállításáért szálltak síkra. E megmozdulásoknak, melyekben nemcsak magyar és német, hanem szlovák munkások is részt vettek, a nacionalista elemek egyes városokban csehellenes, az azt követő megtorlásnak magyarellenes színezetet igyekeztek adni.

ERDÉLY ÉS A MAGYARORSZÁGI ROMÁNOK

A Román Nemzeti Tanács október 31-én alakult meg Budapesten a Vadászkürt-szállóban. Megalakulásával létrejött a szövetség az MSZDP román szekciója és a Román Nemzeti Párt között. Mivel a szociáldemokrata párt október 13-i rendkívüli kongresszusán Flueraş, a román szekció szónoka még a polgári politikusok, a román nacionalisták ellen foglalt állást, nyilvánvaló, hogy a Román Nemzeti Tanács megalakulása a román szekció korábbi, az együttműködést elutasító álláspontjának feladását jelentette. Abban, hogy a később két részre szakadt román szociáldemokraták körében október végén a polgári pártokkal való szövetkezés irányzata érvényre került, nyilván szerepet játszott a Magyar Nemzeti Tanács megalakulása is. A szövetkezés hívei október 25. után arra hivatkozhattak, hogy ha a magyar szociáldemokraták így cselekszenek, úgy nekik is jogukban áll, hogy hasonló módon járjanak el.

---

[46] Breit József, A csehek hadműveletei Magyarországon 1918/19. évben. (Kézirat) Hadtörténelmi Levéltár. Tanácsköztársasági Gyűjtemény 771/A 99.

[47] OL K 40.1919-VI-38.

[48] Panajoth-Fejér Gyula, Pozsony sorsdöntő órái. (Váci könyv) Vác, 1938. 222.

Míg a délszláv és szlovák nemzeti tanácsokban a szociáldemokraták kezdettől fogva gyenge kisebbséget alkottak, a Román Nemzeti Tanácsban a paritás elve érvényesült. A tanács 12 tagja közül 6 a Román Nemzeti Párthoz, 6 a szociáldemokratákhoz tartozott. A Román Nemzeti Párt azonban a kulcspozíciókat kezdettől fogva a saját embereivel töltötte be, és az együttműködés feltételeként azt is kikötötte, hogy a tanács tevékenységében csak olyan szociáldemokraták vehetnek részt, akik a határozathozatalt nem akadályozzák. A Román Nemzeti Tanács, miután november első napjaiban Aradra tette át székhelyét, kibővült más szervezetek és egyesületek képviselőivel, ami az eredeti arány megváltozását jelentette.

A Román Nemzeti Tanács egyik első ténykedése abban állt, hogy november 1-én a Magyar Nemzeti Tanáccsal és a szászok képviselőjével közös felhívást adott ki. A proklamáció, melyet a két nemzeti tanács és a szász országgyűlési képviselők megbízásából Teodor Mihali, Hock János és Wilhelm Melzer írt alá, a román, a magyar és a szász nemzet fiait együttes fellépésre, a belső rend, a „személy- és vagyonbiztonság" közös védelmére szólította fel. Jászi a megegyezést a minisztertanács november 2-i ülésén jelentős eseményként értékelte, és a minisztertanács hozzájárulásával azonnal felhívta a főispánokat, valamint az érdekelt törvényhatóságokat „e spontán társadalmi akció" támogatására.

November első napjaiban létre is jött a magyar és a román burzsoázia együttműködése a forradalmi mozgalmak ellen. A kolozsvári magyar nemzeti tanács elnökének visszaemlékezése szerint a magyar, a román és a szász nemzeti tanácsok tevékenységét november elején testvéries együttműködés jellemezte. A román nemzeti tanácsok tagjai és munkatársai, amennyiben korábban állami alkalmazottak voltak, illetményeiket továbbra is megkapták. A román nemzetőrségnek, mely — néhány kivételtől eltekintve — önállóan szervezkedett, de a magyar nemzetőrséggel egyetértésben gondoskodott a rend fenntartásáról, a katonai parancsnokságok a hadügyminisztérium tudtával és jóváhagyásával fegyvert és pénzt utaltak ki.

Az együttműködés reális alapja abban rejlett, hogy a forradalmi mozgalom tisztán román községekre is kiterjedt, a román földbirtokosokat, gazdákat, tisztviselőket, kereskedőket is fenyegette. A román parasztok megtámadták a Román Nemzeti Párt nagybirtokos vezetőinek birtokait, és a parasztság haragjának nemcsak a római katolikus egyház gyulafehérvári uradalma, hanem a balázsfalvi görög katolikus érseki és a nagyváradi görög katolikus püspöki birtokok is áldozatul estek.

A november elején kialakuló együttműködés nem jelentette egyben a román és a magyar burzsoázia közötti ellentét megszűnését. A román burzsoázia a forradalmi mozgalomnak nemzeti irányt kívánt adni, úgy vélte, hogy karhatalom és erőszak a rendet és a biztonságot önmagában véve helyre nem állítja. A nacionalizmus szítása eredményt ígért, hisz a népmozgalom főbb célpontjai: a háború idején különösképpen gyűlöletessé vált közigazgatás, az erőszakszervezet zömében magyar volt, és a földbirtok nagy része is magyar földesurak tulajdonát képezte.

A később Romániának ítélt területeken a 100 holdon felüli birtokok 60,1%-a, az 1000 holdon felüli birtokok 85,7%-a volt magyar földbirtokosok kezén. Az anyanyelv szerinti megoszlás ugyanezen a területen az 1910. évi népszámlálás szerint: 53,2% román, 32,4% magyar, 10,6% német.

A központi és a helyi román nemzeti tanácsok, kedvezőnek ítélve a helyzetet, hatalmi igényekkel léptek fel. Törekvésük egyrészt — nem sikertelenül — a helyi közigazgatás átvételére irányult, másrészt messzebb menő célokat követett.

Az Aradon székelő központi nemzeti tanács november 9-én levelet küldött Budapestre (a Magyar Nemzeti Tanács kormányának), és ebben a közrend, a vagyon- és személybiztonság megóvása céljából a románok lakta vidékek felett „a teljes kormányzói hatalom" átadását követelte.[49]

---

[49] OL K 40 1918-IX-240.

A Román Nemzeti Tanács a román impériumot 23 vármegyére és 3 vármegye (Békés, Csanád, Ugocsa) egy részére kívánta kiterjeszteni, hozzáfűzve, hogy a szóban forgó területen élő más népekkel szemben tiszteletben fogja tartani a wilsoni elveket. Visszautasítás esetére a levél minden további együttműködés megszakítását jelentette be.

Miután az erdélyi román burzsoázia gyengének érezte magát ahhoz, hogy a rendcsinálás és a hatalomátvétel kettős feladatát egyedül, saját erejéből valósítsa meg, egyidejűleg a román királyi hadsereg beavatkozását is sürgette.

November 10-én és az azt követő napokban több küldöttség indult Iasiba. A küldöttek beszámoltak az Erdélyben kialakult helyzetről, s a „bolsevista" veszélyre és a magyar reakció megtorló intézkedéseire hivatkozva a román hadsereg segítségét kérték.

November 10-én először a Magyar Nemzeti Tanács, majd egy szakértők bevonásával tartott értekezlet foglalkozott a Román Nemzeti Tanács követeléseivel. A sorozatos megbeszéléseken a megjelentek elfogadták a polgári radikálisok tárgyalást és egyezkedést javasló álláspontját. Jászi vezetésével küldöttség alakult, melyben a kormányt Jászi, a Magyar Nemzeti Tanácsot Ábrahám Dezső és Bokányi Dezső képviselték. A küldöttség szakértők és újságírók kíséretében 13-án utazott Aradra, ahol 2 napos tárgyalás vette kezdetét.

Jászi a Román Nemzeti Tanács képviselőinek két javaslatot terjesztett elő. Az első javaslat lényege az volt, hogy Erdélyben a mesterséges megyei keretek helyett összefüggő, lehetőleg egységes nemzeti tömböket kell kialakítani. Ezek a tömbök a svájci kantonok mintájára kulturális és közigazgatási autonómiával rendelkeznének és az országos központi kormányban is képviseletük lenne, a közös ügyek intézésére közös szerveket hoznának létre. A második javaslat átmeneti megoldásként „a közrend és a béke fenntartására" azt indítványozta, hogy mindazon járásokban és városokban, ahol a többség román, a Román Nemzeti Tanács vegye át a közigazgatást, és megbízottja útján képviseltesse magát a magyar kormányban. E második javaslat ugyanakkor kikötötte, hogy a szóban forgó területeken a régi hivatalnoki kar — a főispánok és kormánybiztosok kivételével — megmarad, a Román Nemzeti Tanács garantálja a személy- és vagyonbiztonságot, nem veszi igénybe a román királyság katonai erejét.

A román vezetők mindkét ajánlatot elutasították. A nagy tekintélynek örvendő Maniu, aki 14-én érkezett Aradra, teljes szuverenitást követelt.

A kapcsolat a Román Nemzeti Tanáccsal az aradi tárgyalás után és annak eredménytelensége ellenére sem szakadt meg. A román vezetők, ellentétben a 9-i ultimátumban foglaltakkal („a hatóságokkal minden további együttműködést beszüntetünk"), továbbra is készek voltak közreműködni a „közrend, a személy- és vagyonbiztonság megóvásában". A kormány erre való tekintettel továbbra sem gördített akadályt a román nemzeti tanácsok működése elé, és a román nemzeti gárdák további anyagi támogatása elől sem zárkózott el, bár a november 18-i minisztertanács a fegyverek kiszolgáltatását már megtagadta.

A Román Nemzeti Tanács november 20-án francia nyelvre is lefordított kiáltványt tett közzé. A világ népeihez intézett proklamáció félreérthetetlenül leszögezte az elszakadásra irányuló szándékot: „az erdélyi és magyarországi román nemzet semmi körülmények között sem akar a magyar nemzettel továbbra is bárminő állami közösségben élni: elhatározása, hogy az általa lakott területen szabad és független államot létesít . . . Az eddigi elnyomók kormánya megtagadta hozzájárulását a román nemzet ezen elhatározásához"[50] — állapította meg a kiáltvány. Tekintettel arra, hogy a kiáltvány a románok sérelmeit részletezve homályban hagyta az „eddigi elnyomók kormánya" és az új magyar kormány nemzetiségi politikája közötti különbséget, november 24-én Budapesten is proklamáció jelent meg Károlyi Mihály aláírásával. „A népköztársaság minden nem magyarul beszélő népéhez" intézett felhívás a nemzetiségeknek demokratikus reformokat, földet, helyi közigazgatási és kulturális autonómiát ígért, annak kihangsúlyozásával, hogy a népkormány is Wilson tanításait kívánja megvalósítani.[51]

A Román Nemzeti Tanács elutasító magatartását nem csak Jászi javaslatainak elégtelensége indokolta. Az elutasítás hátterét a nemzetközi helyzet határozta meg. A román vezetők ismerték az 1916. augusztusi bukaresti titkos egyezményt, és ismerték Lansing 1918. november 5-i, Iaşiba küldött táviratát („Az Egyesült Államok kormánya hozzájárult a román népnek a királyság határain belül és kívül támasztott kívánságaihoz");[52] tudták, hogy az antant Romániát újra szövetségesének tekinti. Nyilvánvaló volt, hogy az adott körülmények között csak idő kérdése a román királyi hadsereg Erdélybe való bevonulása, amire egyébként a belgrádi egyezmény is lehetőséget adott.

---

[50] A Román Nemzeti Tanács kiáltványa. *Pesti Hírlap*, 1918. november 21.

[51] Kormányproklamáció a nemzetiségekhez. *Pesti Hírlap*, 1918. november 24.

Az első jelentések a román hadsereg megjelenéséről november 13-án érkeztek Budapestre és ezzel egyidejűleg, vagy már ezt megelőzően Aradra. A Keleti-Kárpátok hágóinál feltűnt román katonák annak a két hadosztálynak az előőrsei voltak, amelyeket a román hadvezetőség a mozgósítás alatt álló hadsereg alakulataiból Erdély megszállására rendelt ki. A román királyi csapatok december 2-án vonultak be Marosvásárhelyre, december 4-én érték el Besztercét, december 7-én Brassót.

A kelet felől előnyomuló két hadosztályhoz később egy harmadik is csatlakozott, amely — Mackensen visszavonuló hadseregét követve — déli irányból nyomult előre. Legfontosabb és legsürgősebb teendője a Zsil-völgyi bányavidék megszállása volt a rend helyreállítása, „az anarchista agitáció megfékezése" céljából.

A román hadsereg december közepére érte el a belgrádi egyezményben megállapított demarkációs vonalat.

A román parancsnokok a megszállt területeken az antant megbízására hivatkoztak, és a bevonulást a román lakosságnak nyújtandó segítséggel, valamint a „bolsevista szellem által veszélyeztetett rend" helyreállításával indokolták. Ferdinánd román királynak a november 10-i fordulatkor kiadott, a román katonákhoz és polgárokhoz intézett proklamációjában, amit a bevonuló hadsereg röpcédulákon terjesztett, az állt, hogy Románia „beteljesedve látja évszázados vágyát, az összes románok egyesítését egy szabad és hatalmas államban".[53] A vezérkari főnök Presan tábornok felhívása, mely ugyancsak közkézen forgott, a Dunáig és Tiszáig terjedő román területről beszélt, és e terület valamennyi polgárát biztosította arról, hogy a román hadsereg „a lakosság vagyon- és személybiztonságát, nemzeti és valláskülönbség nélkül megőrzi".[54] A hivatalos proklamációk nem hagytak kétséget afelől, hogy a román hadsereg messzebb menő célokat követ: aligha fogja a Belgrádban nélküle megállapított demarkációs vonalat tiszteletben tartani.

---

[52] Department of State: Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918. Suppl. I., vol. I. 785.

[53] OL K 40 1918-IX-367.

[54] OL K 40 1918-IX-538.

Ebben a helyzetben ült össze Gyulafehérvárott december 1-én az erdélyi és magyarországi románok nemzetgyűlése. „A képviselők (küldöttek) nagy nemzetgyűlésének” összehívását a Román Nemzeti Tanács lapja, az Aradon megjelenő Românul november 21-én jelentette be azzal, hogy egyidejűleg nagy népgyűlés tartására is sor kerül. Míg egy november 15-én kiadott körlevélben csak választásokról volt szó, a 21-i hivatalos bejelentés a választott képviselők mellett „jogszerinti” (delegált) képviselők meghívását is előírta. A nemzetgyűlés 1228 tagja közül 628 jutott ez utóbbi módon mandátumhoz. Delegálási joggal bírtak az egyházak, a kultúregyesületek, a különböző egyletek, az iskolák, a kisiparosok. A szervezett munkások nevében a román szociáldemokrata párt 18 képviselőt küldhetett.

A nemzetgyűlés elé terjesztendő határozat kérdésében a vezetők közt nézeteltérés állt fenn. Az egyházi körök által is támogatott jobboldal (Teodor Mihali, Alexandru Vaida és a velük ebben egyetértő Iuliu Maniu) a feltétel nélküli egyesülés mellett volt, összhangban a román kormány nézetével. Egyes vezetők — így például Stefan C. Pop — félve a romániai burzsoázia konkurrenciájától, autonómiát javasoltak. A szociáldemokraták feltételekhez, demokratikus reformokhoz, Románia demokratikus átalakulásához kívánták kötni az egyesülést. Az autonómia és a reformok érdekében a demokratikus irány képviselői is szót emeltek (Vasile Goldiş, Ivan Suciu, Emil Isac).

A Román Nemzeti Tanács és a román szociáldemokrata párt értekezletén, mely egy nappal a nemzetgyűlés megnyitása előtt, november 30-án ült össze, a szociáldemokrata vezetők (Ion Flueraş, Josif Jumanca) feladták eredeti álláspontjukat. A gyulafehérvári Hungária Szállodában tartott tanácskozás késő éjszakai órákba nyúló vita eredményeként a feltétel nélküli egyesülés mellett foglalt állást.

A nemzetgyűlés elé terjesztett határozat végleges szövege ezt az álláspontot képviselte, de a határozat „az új román állam alapvető elveként” egy sor demokratikus követelést is írásba foglalt: teljes nemzeti szabadság az együtt lakó népeknek; egyenlő, közvetlen, titkos szavazati jog, teljes sajtószabadság, szervezkedési, gyülekezési szabadság, az emberi gondolatok szabad terjesztése, radikális agrárreform, mindazon jogok és előnyök az ipari munkásságnak, melyeket a legfejlettebb ipari államok biztosítanak. A demokratikus követelések hangsúlyozásában a közhangulat és a baloldal jelenléte tükröződött.

A nemzetgyűlésen, mely a gyulafehérvári vár tiszti kaszinójának nagytermében ülésezett, a határozati javaslatot az egybegyűltek helyeslése közepette Vasile Goldiş olvasta fel. A vár melletti katonai gyakorlótéren, ahol 1785-ben Horiát, Cloşcát és Crişánt kivégezték, és a város utcáin, melyeket most román és antant lobogók díszítettek, százezernyi lelkes tömeg gyűlt össze. Az ülés berekesztése után az egyházi és nemzeti dalokat éneklő sokaság előtt (néhány ezer munkás vörös zászlók alatt vonult fel) kijelölt szónokok ismertették a történteket.

A nemzetgyűlés Alexandru Vaida előterjesztése alapján az addigi Központi Nemzeti Tanács helyett Nagy Román Nemzeti Tanácsot választott. A parlament szerepét betöltő, mintegy 200 főt számláló új központi szerv első ülésén, december 2-án kormányzótanácsot alakított. A kormányzótanács Nagyszebenbe tette át a székhelyét, elnöke Maniu lett. Az együttműködésre kész szociáldemokraták itt is ugyanúgy miniszteri tárcához jutottak, mint a zágrábi, a belgrádi, a vajdasági és a szlovákiai ideiglenes kormányokban. A 15 tagú nagyszebeni kormányban Flueraş népjóléti, Jumanca iparügyi miniszter lett.

A gyulafehérvári határozat pergamenre írt szövegét december 11-én öttagú küldöttség (2 püspök és a Román Nemzeti Párt 3 tagja) vitte Bukarestbe, és nyújtotta át ünnepélyes külsőségek között a királynak. Az egyesülésről a hivatalos lapban, a Monitorul Oficialban december 26-án dekrétum jelent meg; egyidejűleg napvilágot láttak az egyesülést szabályozó első intézkedések is. A király a szóban forgó területek közigazgatásának vezetésével — az egyesült Románia végleges megszervezéséig — a nagyszebeni kormányzótanácsot bízta meg, de a külügy, a hadügy, a vasút, a posta, bizonyos gazdasági ügyek és az állambiztonsági hivatal továbbra is a központi kormány hatáskörében maradt, mely december közepén az antantbarát nagytőke exponensének, Ionel Brătianunak a vezetésével újjáalakult. Az új központi kormányban tárcanélküli miniszterként a Román Nemzeti Párt 3 képviselője (A. Vaida, V. Goldiş, S. C. Pop) is helyet foglalt.

A hatalomátvételt és az egyesülést a román lakosság többsége örömmel fogadta, nem alaptalanul úgy vélte, hogy az helyzetének javulását, az évszázados elnyomás megszűnését jelenti. E várakozást illetően a munkásság és a demokratikus irány képviselői részéről a fenntartás is jogos volt, mert az egyesülés — ahogyan megvalósult — a romániai tőkének és az erdélyi román burzsoáziának kedvezett; a Román Nemzeti Párt hatalomra jutása elsősorban a kialakuló és feltörekvő román polgárság, a román alkalmazotti értelmiségi rétegek számára jelentett változást, nem remélt lehetőségeket.

A Romániával való egyesülést némi ingadozás után az erdélyi szászok is kimondták. A szász központi választmány, a helyi választmányok és a szász nemzeti tanács képviselőiből alakult szász nemzetgyűlés január 8-án Meggyesen foglalt állást ilyen értelemben. A meggyesi gyűlés nyilatkozatot fogadott el, mely a gyulafehérvári határozatokból a nemzeti szabadságra és a felekezeti jogegyenlőségre vonatkozó megállapításokat emelte ki.

A magyar kormány a gyulafehérvári döntéssel szemben elutasító álláspontra helyezkedett. Amikor Erdélyi János, a nagyszebeni kormány budapesti megbízottja átadta a határozat hiteles szövegét, Jászi a minisztertanács december 8-i ülésén tiltakozást javasolt. A hadügyminisztérium álláspontjával összhangban arra hivatkozott, hogy a románok eljárása ellentétes a fegyverszüneti megállapodásokkal, a béketárgyalásra kell bízni a kérdés eldöntését. Ugyanezen a napon a kormány „a keletmagyarországi magyarság védelmére'' Kolozsvár székhellyel főkormánybiztosságot állított fel. A szóban forgó 26 vármegye élére főkormánybiztossá Apáthy István kolozsvári egyetemi tanárt nevezte ki, annak ellenére, hogy személye régebbi soviniszta kijelentései és magatartása miatt a Román Nemzeti Párt szemében vörös posztónak számított.

Erdélyben közben megkezdődött a hadsereg szervezése. A kolozsvári nemzeti tanács november végén toborzótiszteket küldött a székely vármegyékbe, és a visszatartott 5 korosztály bevonulását is megpróbálta keresztülvinni.

A toborzás csekély eredménnyel járt. Kratochvil Károly erdélyi katonai parancsnok szerint december 1-én a Kolozsvárott levő fegyveres alakulatok (katonaság, nemzetőrség, csendőrség) létszáma 545 fő. Ugyanő a Kolozsvárott gyülekező székelyek létszámát — más forrásokkal egybevágóan — 1700-ra becsüli, hozzáfűzve, hogy közülük csupán 600-nak jutott puska. Az ezt követő hetekben a helyzet alig változott. Apáthy visszaemlékezése szerint az Erdély meg nem szállt részén található fegyveres erő december végén 3—4000 főre tehető. Az Erdélyben állomásozó román hadsereg létszáma ugyanekkor — szintén Apáthy szerint — 15 ezer lehetett; az újabban közzétett dokumentumok a létszámot ennél többre tartják, 39 ezer főben jelölik meg.

A kolozsvári magyar és székely nemzeti tanács — Gyulafehérvár ellensúlyozására — december 22-én nagygyűlést hívott egybe. A kolozsvári gyűlésen — szemben a korábbi, hasonló jellegű marosvásárhelyi megmozdulással, amelyen csak 2000-en vettek részt — több tízezren jelentek meg. Ott voltak a bánáti svábok és a román szociáldemokraták képviselői is. Ez utóbbiak, pontosabban a Flueraşsal és Jumancával egyet nem értő román szociáldemokraták nevében Sava Damian-Ştrengar szólalt fel, aki később a Tanácsköztársaság idején zászlóaljparancsnokaként harcolt a Vörös Hadsereg soraiban. Damian-Ştrengar kijelentette: „a román szocialisták nem azonosítják magukat a gyulafehérvári határozattal, nem akarnak a román imperialista elnyomás alá kerülni”.[55] George Avramescu a romániai szociáldemokraták nevében arról beszélt, hogy nemcsak Magyarországon és Erdélyben, hanem Romániában is nagy volt az elnyomás: 1907-ben, amikor a parasztság kenyeret kért, golyót kapott. 15 ezer román pusztult el a király parancsára. Avramescu a jelenlegi helyzet megoldására azt javasolta, hogy Erdély legyen köztársaság a svájci kantonok mintájára. A gyűlés nem ment ilyen messzire. Bár az önálló köztársaságról előzetesen szó esett, az előterjesztett határozati javaslat — tekintetbe véve Budapest jogi aggályait — az egységes és demokratikus Magyarország keretein belül követelt minden nemzet számára teljes egyenjogúságot, szabadságot és önkormányzatot.

Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a román hadsereg a demarkációs vonal átlépésére készül, és megérkezett a hivatalos értesítés arról, hogy Berthelot felhatalmazást adott Kolozsvár és 9 más erdélyi város megszállására — amit a belgrádi egyezmény lehetővé tett —, a magyar kormány ismételt tanácskozás után kilátástalannak ítélte a helyzetet, és a vérontás, a fegyveres harc ellen foglalt állást.

December 24-én, miután az ott levő magyar fegyveres alakulatokat kivonták, a Gherescu ezredes parancsnoksága alatt álló román csapatok bevonultak Kolozsvárra.

---

[55] A kolozsvári tiltakozó gyűlés. *Népszava*, 1918. december 24.

A főkormánybiztosság, ugyanakkor jelképesen a kerületi katonai parancsnokság is a helyén maradt, miután a belgrádi egyezmény stratégiai pontok megszállása esetén a katonai kiürítést nem írta elő.

December 31-én Kolozsvárra érkezett Berthelot tábornok, az antant ún. Dunai Hadseregének parancsnoka. Berthelot az elmérgesedett helyzetben közvetíteni próbált. Azt javasolta, hogy Dés—Kolozsvár—Nagybánya vonaltól keletre 15 km szélességben létesítsenek semleges övezetet. A vele tárgyaló Apáthy leírása szerint Berthelot „mindnyájunk közös céljára, a bolsevizmus elleni küzdelemre"[56] hivatkozott.

A semleges övezetről szóló megállapodást Budapesten nem hagyták jóvá, és a román főparancsnokság sem tartotta magára nézve kötelezőnek. A magyar kormány a megegyezést azért nem ismerte el hivatalosan, mert az ellentétben állt a belgrádi konvencióval. Román szempontból a megegyezés messze elmaradt az elérendő cél mögött: előrenyomulni a Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad, Békéscsaba vonalig.

A román hadsereg január közepén, nem véve figyelembe a semleges övezetet, bevonult előbb Nagybányára, majd Zsibóra, Bánffyhunyadra, Zilahra és Máramarosszigetre. E vonaltól keletre azonban elakadt az előnyomulás, és az ezt követően kialakuló, Máramarosszigettől Zámig húzódó frontvonal jó ideig nem változott. Ennek oka egyrészt a magyar katonai alakulatok növekvő ellenállásában rejlett, másrészt abban, hogy a francia hadügyminisztérium január végén Franchet javára korlátozta Berthelot hatáskörét, és fellépett a status quo további önkényes megbolygatása ellen.

A hatalomátvételt és a román hadsereg bevonulását a magyar lakosság ugyanúgy, mint a Vajdaságban és Szlovákiában — osztályhelyzetétől függően — eltérően fogadta. A tőkések és a földbirtokosok egy része, valamint egyes konzervatív politikusok, akik gyűlölték a kolozsvári nemzeti tanácsot, a román királyi hadsereg megjelenését — tekintettel a forradalmi helyzetre — kisebb rossznak tekintették. A köztisztviselők, akik úgy érezték, hogy az új rendszer egzisztenciájukban fenyegeti őket, az ellenállás útjára léptek. A főkormánybiztosságtól bátorítva a budapesti kormány anyagi segítségére számítva, többségükben megtagadták a román hatóságoktól követelt hűségeskü letételét. Szembefordultak az új hatalommal a munkások is. A szociáldemokrata vasutasok és postások, a kolozsvári ipari üzemek dolgozói, a nagyszebeni nyomdászok január végén a demokratikus szabadságjogok visszavonása ellen, a forradalmi vívmányok megőrzéséért, gazdasági követelésekért szálltak síkra. A Zsil völgyében vállvetve harcoltak a különböző nemzetiségű bányászok. A januári sztrájk itt fegyveres felkelésbe ment át, a köztársaságot (szocialista köztársaságot!) követelő bányászok ellen tüzérség vonult fel. A parasztság többségében várakozó álláspontra helyezkedett, és a földosztás hírét — amelyről a gyulafehérvári román delegációktól értesült — fenntartással fogadta.

---

[56] APÁTHY ISTVÁN, Erdély az összeomlás után. *Új Magyar Szemle*, 1920. 174.

RUTÉNFÖLD

A Károlyi-kormány nemzetiségi politikája csak a magyarországi „ruszinok" (rutének) és a magyarországi németek kérdésében tudott némi eredményt felmutatni. Az alakulóban levő galíciai nyugat-ukrán állam, mely a szomszédok közül leginkább tartott igényt a többségében ukránok által lakott vármegyékre, túlontúl gyenge volt ahhoz, hogy elképzeléseit megvalósítsa. A Nyugat-Ukrán Köztársaság harcban állt Lengyelországgal, Romániával, később Szovjet-Ukrajnával is. Épp elég ellensége volt ahhoz, hogy Magyarországgal jó viszonyt próbáljon fenntartani. Az ukrán vezetők azt remélték, hogy a magyar kormánytól megfelelő ellenszolgáltatás fejében utánpótlást, hadianyagot kaphatnak. Az északkeleti vármegyékre, illetve ezek egy részére Csehszlovákia és Románia is igényt tartott, de Csehszlovákia és Románia terveiben e periferikus terület felosztása, részben vagy egészében való megszállása távolabbi célt jelentett.

Ilyen körülmények között a szóban forgó területen, Magyarország e talán legelmaradottabb vidékén, átmenetileg az ukrán vezető réteg (papok, ügyvédek, tanítók, tisztviselők) magyarbarát irányzata érvényesült. Ebben a belső helyzet: a hazatérő katonák forradalmi fellépése, a szegényparasztság megmozdulása, az ezt követő véres megtorlás is szerepet játszott.

A magyarbarát irányzatot leginkább a 35 tagú ungvári „magyar-rutén" néptanács képviselte, mely november 9-én alakult meg. Az ungvári tanács (elnöke: Szabó Simon, titkára: Volosin Ágost) november 19-én előterjesztett kívánságait (új, a rutén néppel kapcsolatban álló főispánokat Máramaros, Bereg, Ung, Ugocsa vármegyék élére; rutén ügyosztályt a kultuszminisztériumban; rutén tanszéket az egyetemen) a kormány készséggel teljesítette, és a további teendők előkészítésére az addigi Ung megyei kormánybiztost, Szabó Oresztet, központi kormánybiztossá nevezte ki.

A kormánybiztosság kezdeményezésére az ukrán vezetők december 10-én értekezletre ültek össze Budapesten. Miután a gyűlés, ha nem is egyhangúan, de mégiscsak a megegyezés és az ezt célzó javaslatok elfogadása mellett foglalt állást, a kormány december 25-én közzétette „A Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról" szóló néptörvényt.

Az 1918. évi X. néptörvény a „ruszinoknak" a beligazgatás, igazságszolgáltatás, közoktatás, közművelődés, a vallás gyakorlata és a nyelv használata terén önrendelkezési jogot biztosított, és kimondta, hogy Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék ruszin lakta részeiből „Ruszka-Krajna néven autonóm jogterület (kormányzósági terület) alakíttatik".

Az 1910. évi népszámlálás e 4 vármegyében 42% rutén, 11% román és 4% szlovák lakosság mellett 31% magyar és 11% német lakosságot mutatott ki, az itt élő nagyszámú (15%) zsidóságot, az ún. kazárokat az utóbbi két kategóriába sorolva.

A törvény 4. és 5. §-a szerint az autonóm terület törvényhozó szerve autonóm ügyekben a ruszin nemzetgyűlés, közös ügyekben (külügy, hadügy, pénzügy, állampolgárság, magánjogi és büntetőjogi törvényhozás, gazdasági, közlekedési, szociálpolitikai ügyek) a magyarországi közös országgyűlés. Legfőbb kormányzati szervek a ruszka-krajnai minisztérium és a ruszka-krajnai kormányzóság. A minisztérium és a kormányzóság rövidesen meg is alakult. A Budapesten székelő ruszin minisztérium élére az addigi kormánybiztos, Szabó Oreszt került; a kormányzóság élére — székhelye Munkács volt — Stefán Ágoston rahói ügyvédet nevezték ki.

Az autonóm területen található államkincstári földek, bányák, erdőségek „a ruszin nemzet törvényes képviseletének" tulajdonába mentek át.

A „Ruszka-Krajna" területén élő nem ruszin lakosság helyhatósági és kulturális autonómiára tarthatott igényt.

A ruszin néptörvényt szerzői (akiket a jobboldal azonnal túlzott engedékenységgel vádolt) példának és mintának szánták más hasonló törvények megalkotásához. Az első „magyarországi kanton" létrejöttétől azt remélték, hogy a kormány jó szándékának e kézzelfogható bizonyítéka a béketárgyalások szempontjából kedvező helyzetet teremt, és egyben megnyugtatja az ukránokat, tompítja, leszereli az elszakadási szándékot, mely épp ez időben jelentkezett mind erőteljesebben.

Az ungvári tanács mellett Eperjesen és Máramarosszigeten is működött ukrán néptanács; az előbbi a Csehszlovákiához, az utóbbi az Ukrajnához való csatlakozást szorgalmazta. A máramarosszigeti néptanács Husztra nemzetgyűlést hívott össze. A nemzetgyűlés — 1420 küldött 175 város és falu képviseletében — január 21-én egyöntetűen az Ukrajnával való újraegyesítés mellett foglalt állást.

Az ungvári tanács álláspontja sem volt szilárd. A „Ruszka-Krajnáról" szóló néptörvény életbeléptetése alkalmából, december 26-án még „köszönetét és ragaszkodását tolmácsolta", és küldöttséget menesztett Budapestre.[57] A Volosin vezetésével Budapestre érkező bizottság ugyanakkor titokban Hodžával tárgyalt, a Csehszlovákiával való megegyezés lehetőségét latolgatta.

Az elszakadási törekvések hátterében a román és a csehszlovák hadsereg megjelenése állt. A román királyi csapatok Nagybánya megszállása után Máramarossziget felé közeledtek, a csehszlovák katonaság január 12-én bevonult Ungvárra. Értesülve a fejleményekről, az ukrán nacionalisták is katonaságot küldtek az északkeleti vármegyékbe. A magyar katonaság az ukrán csapatokkal szemben nem fejtett ki ellenállást. A felsőbb utasítás úgy szólt, hogy amennyiben az ukránok a csehekkel vagy a románokkal összeütközésbe kerülnének, úgy „teljesen semleges magatartás tanúsítandó".[58] Az ukrán alakulatok ennek ellenére csak néhány napig maradtak a megszállt helységekben. Fő erőik ugyanis Máramarosszigetnél a románokkal megütközve vereséget szenvedtek, és ezután e mellékharctérről elvonultak. Miután január végén a cseh és a román előnyomulás is leállt, a magyar közigazgatás „Ruszka-Krajna" jó részén egyelőre tovább működött; s vontatottan az autonómia kiépítése is előrehaladt.

---

[57] OL K 40. 1918-X-1084.

[58] „A 39. hadosztályparancsnokság 1919. január 16-i intézkedése az ukránok fellépésével szemben." Közli: BREIT JÓZSEF, A magyarországi 1918—19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. I. Bp. 1929. 230.

NYUGAT-MAGYARORSZÁG ÉS A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK

Nyugat-Magyarország: Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyék németlakta részeire a kialakulóban levő német-osztrák állam tartott igényt, és az osztrák jobboldal síkra is szállt e terület azonnali bekebelezése mellett.

A hivatalos osztrák politikában azonban nem a német nacionalisták szélsőséges álláspontja, hanem a szociáldemokraták mérsékelt irányzata érvényesült. Ennek oka nemcsak a magyar kormány fellépésében rejlett (a bécsi követ az élelmiszer-szállítás leállítását, illetve az erről folytatott tárgyalások megszakítását helyezte kilátásba), hanem az új német-osztrák állam gyengeségében is. A legyőzött, belső nehézségekkel küzdő Ausztria hadsereg és megfelelő diplomáciai támogatás hiányában aligha gondolhatott arra, hogy követeléseinek erőszakkal, katonai beavatkozással szerezzen érvényt.

Az államtanács november 21-én, az ideiglenes nemzetgyűlés november 22-én úgy határozott, hogy a szóban forgó területek ügyét a békekonferencia elé utalja, döntsön az érdekelt lakosság az állami hovatartozás kérdésében.

E határozat, mellyel elvileg a Károlyi-kormány is egyetérthetett, azt jelentette, hogy Német-Ausztria egyelőre elismeri a magyar állami főhatóságot a vitás területek felett.

Ilyen körülmények között a magyar közigazgatás a nyugat-magyarországi vármegyékben továbbra is megmaradt. Működését nem az osztrák kormány akadályozta, hanem legfeljebb az, hogy az adminisztráció helyi szerveit a november eleji vidéki tömegmozgalmak itt is menekülésre késztették.

A Károlyi-kormány kezdettől fogva egyezkedni próbált a magyarországi németek vezetőivel, akik a németek összessége, tehát nem csak a nyugat-magyarországi németek nevében szervezkedtek.

Az 1910. évi népszámlálás szerint a német anyanyelvűek száma a régi Magyarország területén, Horvát-Szlavonországot is beleértve 2 millió körül mozgott. Nagyobb német települések: Vajdaság (Bácska—Bánát) 565 ezer; Erdély (Szeben, Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő, Brassó, Beszterce-Naszód vármegyék) 186 ezer; Észak-Magyarország (Szepes, Turóc, Nyitra, Abaúj-Torna vármegyék) 106 ezer; Tolna—Baranya 180 ezer, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye (Budapest) 160 ezer; Veszprém, Fejér vármegyék 53 ezer. Nyugat-Magyarországon (Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyék területén) a statisztika 332 148 németet mutatott ki. Közülük 52 600 esett Pozsony megyére, mely rövidesen csehszlovák megszállás alá került.

A német vezetők viszonylag mérsékelt követelésekkel léptek fel. Állásfoglalásukat egyrészt a magyar vezető réteggel való összefonódás befolyásolta (a német burzsoázia a dualizmus időszakában erősen asszimilálódott), másrészt az, hogy a német lakosság (túlnyomórészt parasztok, jelentős számban munkások) számarányánál kisebb erőt képviselt, miután az ország területén nem egy tömbben, hanem elszórtan helyezkedett el.

November elején Budapesten két német néptanács is alakult. A nemzetiségi minisztérium a kettő közül elsősorban az erdélyi szászokat és a szociáldemokratákat is magában foglaló magyarországi német néptanáccsal érintkezett, de tárgyalt a lojális németek néptanácsával (a német-magyar néptanáccsal) is, annak ellenére, hogy ennek vezetője, Bleyer Jakab nem annyira a kormánnyal, mint inkább a magyar reakciós körökkel tartott kapcsolatot.

A kormány november végén az Apponyi-féle iskolatörvény hátrányos rendelkezéseit a német iskolákra nézve is hatályon kívül helyezte. Ezt követően került napirendre a német autonómia kérdése. Az autonómiát leginkább a Sopronban székelő nyugat-magyarországi német néptanács sürgette. A soproni néptanácsban — mely november 19-én Zsombor Géza lapszerkesztő vezetésével a magyarországi német néptanácshoz csatlakozott — az elszakadásban kevésbé érdekelt városi iparos-kereskedő rétegek tömörültek. Az autonómia követelése e rétegek részéről nem utolsósorban az elszakadást célzó mozgalmak leszerelésére irányult — az autonómiát ennyiben a soproni magyar nemzeti tanács is támogatta. A német vezető réteg e követelés hangoztatásával egyben arra törekedett, hogy a nemzeti kérdés előtérbe helyezésével a még forrongó falvak és a forradalmasodó munkások mozgalmát tompítsa, a közös érdekre hivatkozva magának alárendelje.

A német autonómiatörvény hosszas tárgyalások és ismételt tanácskozások eredményeként január végén került kiadásra. „A magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról" szóló 1919. évi VI. néptörvény az autonóm ügyeket és a közös ügyeket a ruszka-krajnai autonómia törvénnyel azonos módon határozta meg. A német autonómia szervezeti felépítése is azonos volt, azzal a különbséggel, hogy a törvény itt nem egy, hanem több kormányzóság felállítását írta elő anélkül, hogy ezek számát és területét közelebbről meghatározta volna.

A kormány a német autonómiatörvénnyel az elszakadási törekvések ellensúlyozását és a még magyar területen élő németek megnyerését kívánta elérni. A már elszakadt országrészekben élő németek előtt a törvény azt volt hivatva bizonyítani, hogy Magyarországon jobb elbánásra számíthatnak, mint a kialakulóban levő új államok területén.

A magyar reakciós körök — ugyanaz a nacionalista irányzat, mely a ruszka-krajnai autonómiát is támadta — a német néptörvény ellen is felléptek, azt állítva, hogy az kivihetetlen, nem megakadályozza, hanem elősegíti az elszakadást, és a németeknek messzebb menő jogokat biztosít, mint amennyit azok igényelnek. Az autonómiát — csatlakozva a magyar ellenforradalom támadásához — Bleyer is elutasította. Álláspontjával azonban magára maradt, szűkebb hívei körében is elszigetelődött.

Február elején kinevezték a német nemzetiségi minisztert Junker János szegedi táblabíró személyében. Egyidejűleg államtitkárokról (Kalmár Henrik, Jekel Péter), később a nyugat-magyarországi kormányzói tiszt betöltéséről is gondoskodtak (Zsombor Géza). Március 7-én megalakult a nemzetgyűlést helyettesítő 36 tagú német kormányzótanács.

A törvény végrehajtása ennek ellenére lassan haladt előre. A helyi közigazgatás ellenállt, sokféle érdek, szempont érvényesült. A kormány a nyugat-magyarországi autonóm terület határait nem merte megállapítani. A döntés — akárcsak „Ruszka-Krajna" esetében — mindvégig függőben maradt.

4. AZ ORSZÁG BELSŐ HELYZETE

A GAZDASÁGI HELYZET ALAKULÁSA

A négyéves háború, az évek óta folyó rablógazdálkodás eredményeként a kormány gazdasági téren súlyos örökséget vett át. A forradalom győzelme után egyes újságok a hadikiadások megszűnésére és a háború következtében megszakadt kereskedelmi kapcsolatok újrafelvételének lehetőségére hivatkozva javulást ígértek, olcsó árakról, amerikai kölcsönről, tengerentúlról érkező árukról cikkeztek, ebben azonban nem a tényleges helyzet, hanem illúziók, megalapozatlan vágyak és remények tükröződtek. Az antant a blokádot egyelőre fenntartotta, kölcsönről szó sem volt, új gazdasági kapcsolatok nem alakultak ki, a meglevő régiek viszont a német szövetség felmondása, a Monarchia széthullása és az idegen megszállás eredményeként felbomlottak.

A nyersanyaghiány, mely a háború időszakában és a háború következtében egyre nyomasztóbban jelentkezett, továbbra is fennállt; különösen a szénválság okozott súlyos gondokat. Magyarország e téren már a háború előtt is behozatalra szorult, és miután a Magyarországon termelt szén zömében gyenge minőségű volt, a szükséglet egyharmadát kitevő behozatal nemcsak a hiányzó mennyiség, hanem egyben a jó minőségű feketeszén pótlását is szolgálta.

December elején Magyarországra külföldi szén gyakorlatilag már nem érkezett, a korábbi német (sziléziai) szénszállítmányok részben a német helyzet, részben a Szlovákia miatti fegyveres konfliktus következtében leálltak. A belföldi termelés ugyanakkor a pécsi, a Nyitra megyei, majd a Zsil-völgyi bányák kiesése következtében még feleannyi sem volt, mint egy évvel azelőtt.

Miután a közlekedés, az ipari termelés, a lakosság tüzelővel való ellátása végső soron a rendelkezésre álló és kiutalható szénmennyiség függvénye volt, a fokozódó szénhiány messzemenő következményekkel járt, bár a bajoknak és a nehézségeknek természetszerűleg nem ez volt az egyedüli forrása.

A vasúti közlekedésben már korábban kaotikus helyzet alakult ki. Az utánpótlással, áruval, mindenféle felszereléssel megrakott vagonok október utolsó napjaiban ezerszám torlódtak össze a fontosabb csomópontokon. Ezeket a forradalom kitörésekor a tömeg megrohanta, rakományukat széthordta. (A széthordott javak értékét az egykorú források több milliárd koronára becsülik.) November elején katonák százezrei tértek haza Magyarországra, és katonák százezrei utaztak el Magyarországról. November 7-e és december 3-a között — nem teljes adatok szerint — egyedül a budapesti pályaudvarokra 383 328 magyar és 1 128 900 más nemzetiségű katona érkezett. A milliós katonatömegek elszállítása azt jelentette, hogy a rendszeres vasúti forgalom szünetelt, mindenki ingyen és úgy utazott, ahogy tudott. A forgalom a vasutat elözönlő katonák elvonulása után is akadozott a személyzet kimerülése, a berendezések leromlása és a szénbehozatal leállása következtében.

A forradalom győzelme után az ipar sem tudott magára találni. Ennek oka nemcsak a nyersanyaghiányban, a szénhiányban vagy a szállítás nehézségeiben rejlett, hanem a termelés átállításának nehézségeiben is. Az ipari üzemeknek a háború befejeződésével egyik napról a másikra kellett volna a hadvezetőség rendeléseit félretenni, beszüntetni a hadsereg részére folyó gyártást, hadi- és hadifontosságú anyagok helyett közszükségleti cikkeket előállítani. Bár a kormány az átálláshoz segítséget nyújtott, és a termelés fenntartását messzemenően támogatta, a tőkések bizonytalannak érezve a helyzetet, várakozó álláspontra helyezkedtek. A tulajdonosok egy része megpróbálta kivonni tőkéjét az üzemekből, arra törekedett, hogy vagyonát másutt, külföldön helyezze biztonságba. A termelés visszaesése, az egyes gyárak átmeneti vagy végleges leállása munkanélküliséghez vezetett, holott a hazatérő katonák leszerelése folytán (december közepéig 1,2 millió katona szerelt le) sok ezer munkás és alkalmazott próbált szakmájában újra elhelyezkedni.

Az 1918. évi termés a mezőgazdaság elhanyagolt állapota és a kedvezőtlen időjárás miatt minden addiginál gyengébbnek bizonyult. Míg kenyérgabonából a háború előtt 60 millió mázsánál is több termett, 1918-ban 34 121 000 mázsát takarítottak be, vagyis alig többet, mint a korábbi 55%-át. A termés jó részét — amíg lehetett — a hadsereg vette igénybe, egy nem jelentős része (kenyérgabonából nem egészen 1 millió mázsa) a nyári és az őszi hónapokban iparcikkek ellenében Ausztriába került. A forradalom győzelme után jelentős készletek maradtak az elszakadóban levő területeken, leginkább a Vajdaságban.

A kiürítendő területekről a készletek elszállítását részben nem tudták megszervezni, részben politikai okokból nem is akarták, nehogy ez a területekről való lemondás látszatát keltse.

A lakosság ellátásáról a közélelmezési hivatal vezetője november legelején még derűlátóan nyilatkozott: „aggodalomra nincs ok, feleslegeinkből még külföldre is szállíthatunk", élelmiszert rövidesen „a mostani maximális áraknál is olcsóbban lehet majd beszerezni".[59] A derűlátást a későbbi fejlemények nem igazolták. A helyzet nem javult, hanem egyre aggasztóbbá vált, a tél újra csak ínséget és nélkülözést hozott. Az alapvető élelmiszerek továbbra is jegyre, utalványra vagy arra sem voltak kaphatók. A tejfelhozatal már novemberben annyira csökkent, hogy a betegek és csecsemők fejadagja is csak felerészben volt fedezhető. December közepétől kezdve a lisztellátás biztosítására a kenyérliszthez árpalisztet kevertek. Februárban a zsírfejadagot heti 10 dekára szállították le és újra bevezették a heti két hústalan napot.

A közélelmezési miniszter a minisztertanács február 20-i ülésén a közélelmezés általános helyzetét a következő adatokkal jellemezte: „A lisztszükséglet július 31-ig körülbelül 15 600 vagon, ebből fedezve lesz körülbelül 9200 vagon, a hiány körülbelül 6200 vagon. Ha papíroson levő készleteinket jobban behajtjuk, a helyzet valamivel jobb lesz. Cukorból október végéig kell körülbelül 445 ezer mázsa. A hiány fedezhető lenne, ha a cukorrépát lehetséges lesz feldolgozni, ehhez azonban kellő szénmennyiség kellene. A sertésszükséglet október végéig körülbelül 180 ezer db, ebből körülbelül 80 ezer db van biztosítva . . . A burgonyaszükséglet 12 ezer vagon, és külön 5000 vagon vetőburgonya. Összes fedezetünk erre a 17 ezer vagonra mindössze 7—8000 vagon, de e felett sem rendelkezünk teljesen, mert a burgonya jó része künn van a vermekben. Sóból két hónapra van csak fedezet."[60]

Az élelmiszerhiány mellett (mely figyelembe véve a vidéken elrejtett készleteket, talán egy árnyalattal enyhébb volt, mint ahogy a hivatalos adatok mutatták) súlyos problémát jelentett a textiláruk hiánya. Miután a textilbehozatal a háború idején megszűnt, és az országban található készleteket a hadsereg vette igénybe, ruhához, fehérneműhöz jutni gyakorlatilag nem lehetett. Akadozott a bőr- és lábbeliellátás is.

---

[59] A közélelmezés biztosítása. *Népszava*, 1918. november 6.

[60] OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1919. február 20.

A szénhiány a lakosság számára azt jelentette, hogy korlátozták a lakások fűtését, a villany- és gázfogyasztást. A szénkormánybiztos december 5-én megjelent rendelete szerint egy helyiségben csak egy lámpa éghetett, gázt reggel 8-tól délután 4-ig tilos volt használni, a lakásokban levő gázfürdőkályhákat és vízmelegítőket csak hétfőn volt szabad igénybe venni. A szénhiányra hivatkozva a minisztertanács december 28-án úgy határozott, hogy a színházakat, mozikat január 1-től bezárja azzal, hogy további intézkedésig csak vasárnap délután és este tarthatók előadások.

A forradalmat követően megindult a felköltözők áradata, elsősorban a főváros felé. A menekülők először vidékről érkeztek, majd mind nagyobb számban a megszállt területekről. December első napjaiban Budapesten már 32 ezer menekültet tartottak nyilván, és 10 ezerre becsülték a be nem jelentettek számát. A menekülők — többségükben állami és megyei hivatalnokok — segélyt, állást, fizetést, nyugdíjat reméltek és követeltek. Miután a háború alatt a lakásépítés szünetelt, Budapesten üres lakást már a forradalmat megelőzően sem lehetett találni. A lakásínséget a hazatérők, a felköltözők és a menekülők áradata elviselhetetlenné tette, és ezen a lakásrekvirálási rendelet, a több ízben átszervezett lakáshivatal sem tudott alapvetően változtatni.

A pénzügyi helyzetet deficit, infláció, zűrzavar, óriásira nőtt háborús adósság jellemezte. A költségvetés közel 3 milliárd koronát kitevő tényleges hiányát a kormány fedezetlen hitelekkel, vagyis a bankóprés működtetésével egyenlítette ki. Az infláció ilyen körülmények között erősödőben volt, a korona értéke öt hónap alatt hozzávetőlegesen felére csökkent, és az értékcsökkenés csak azért nem volt nagyobb arányú, mert az inflációra fékezően hatott a bankjegyek elrejtése, a bankjegyek magánosoknál való felhalmozása. Ennek oka a bizonytalan helyzetben és a Monarchia bankjegyei iránti — egyébként semmivel sem indokolható, csak pszichológiailag érthető — bizalomban rejlett. 1918 őszén bankjegyhiány lépett fel, mert az Osztrák—Magyar Bank pénznyomdái a bankjegykibocsátás gyors növekedése következtében a kisebb címletű bankjegyekből már nem tudtak kellő mennyiséget előállítani. A bankjegyhiány a forradalom első időszakára is jellemző volt, hiszen a bécsi főintézetnek most már nemcsak a bankjegyek nyomása, hanem azok Budapestre szállítása is gondot okozott. Új bankjegyek kibocsátásáig a bécsi bankvezetőség átengedte a szükségpénzként 1918 októberében bevezetett 25 és 200 koronás bankjegyek kliséit. Ezzel megkezdődött az ún. fehérpénz budapesti előállítása, s a továbbiakban ez képezte az állam legfőbb bevételi forrását. Az új 25 és 200 koronásokat a lakosság bizalmatlanul fogadta. Ennek oka nemcsak a százmilliós szériákban történő előállításban rejlett, hanem abban is, hogy az új bankjegyek eleve szükségpénzként kerültek forgalomba. „E jegy 1919. június 30-ig más bankjegyekkel felcseréltetik" — volt olvasható a gyenge kivitelű papírpénzen, melynek recés vagy sima hátoldala nyomás nélkül maradt.

A pénzügyi helyzetet tovább bonyolította az államadósságok kérdése. A pénzügyminisztérium a magyar állam háborús adósságát 1918 végén 33—34 milliárd koronára becsülte.

GAZDASÁGPOLITIKAI ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI INTÉZKEDÉSEK

A gazdasági bajok leküzdésére a kormány átfogó tervvel, nagyobb szabású programmal nem rendelkezett. Ennek hiányában a nehézségeken rögtönzött intézkedésekkel próbált segíteni, és arra törekedett, hogy egyben a koalíciós pártok korábbi gazdaságpolitikai elképzeléseit is megvalósítsa.

A kormány a szabad kereskedelem alapján állt, ami megfelelt egyes szociáldemokraták (például Garami) régebbi és egyes radikálisok (például Szende) újabb keletű álláspontjának. A szabad kereskedelem elve a külpolitikában összhangban volt a föderatív tervekkel, a közeledést célzó elgondolásokkal; a belpolitikában a szabad kereskedelem — és az adott körülmények között ez volt a tényleges feladat — a háborús kényszergazdálkodás és az ezzel járó állami beavatkozás felszámolását jelentette.

A minisztertanácsban Garami már november 4-én a központok fokozatos leszerelését és e célra kormánybiztosság felállítását javasolta. A háborús kényszergazdálkodás jegyében a gazdasági élet irányítására, a termelés ellenőrzésére és igénybevételére, valamint az elosztás megszervezésére alakult különféle központok, hivatalok, bizottságok felszámolását — szám szerint hatvannál több szervezetről volt szó — a kereskedelmi tőke, a kis- és középipar követelte, miután e szervezetek a nagyvállalatoknak kedveztek, a nagytőke és a nagybirtok érdekeit szolgálták. A központok mielőbbi eltörlése egyben népszerű követelés is volt, mert sokan nem a háborús helyzetben, a központok joggal bírálható jellegében és működésében, hanem magukban a központokban látták a nyomorúság, a gazdasági téren jelentkező bajok forrását.

Az adott helyzet azonban nem a központok lebontását, hanem azok fenntartását kívánta, hiszen azok az okok, melyek a háború idején a kötött gazdálkodást szükségessé tették — a nyersanyaghiány, az áruhiány —, továbbra is fennálltak.

A forradalommal, a háború befejeződésével nem a központok eltörlése, hanem átalakítása, demokratizálása került napirendre, hogy azok a nagytőke nyerészkedését kiküszöbölve, a békebeli termelésre való átállást, a javak igazságos elosztását szolgálják.

A Gyáriparosok Országos Szövetsége (GYOSZ), majd később a Munkástanács is a központok megszüntetése ellen foglalt állást. (A GYOSZ azért, hogy a központok változatlanul fennmaradjanak, a Munkástanács azért — és ebben már a baloldal álláspontja érvényesült —, hogy a központok átszervezve „szocializált orgánumokká váljanak".)

A kereskedelemi minisztérium ezt nem hagyhatta figyelmen kívül. De több hónap múltával sem tudott határozott álláspontot kialakítani a megszüntetést követelő kereskedelmi körök és az átalakítást óhajtó radikálisok és szociáldemokraták álláspontja között.

A kormány az adózás terén is beavatkozásra készült. Az adóreform a radikálisok és a szociáldemokraták programjának mindig is fontos részét alkotta. Az egyenes adók felemelése, a fogyasztási adók csökkentése, sőt eltörlése a szociáldemokrata párt és a radikális párt októberi kongresszusán is hangot kapott, a követelések sorában szerepelt.

Szende Pál, a kormány pénzügyminisztere a forradalmat megelőző években cikkek és tanulmányok egész sorában foglalkozott az adórendszer igazságtalanságaival, rámutatva adórendszer és osztálytagozódás, adóteher és osztályelnyomás nyilvánvaló összefüggéseire.

Az adóterhet ne hárítsák a dolgozókra, a gazdaságilag gyengébbekre, viseljék azt a nagy vagyonnal és jövedelemmel bíró rétegek; ebben összegeződtek az „igazságos adópolitikát" célzó javaslatok.

A forradalom győzelme után Szende nyilatkozataiban nem hagyott kétséget afelől, hogy továbbra is vallja e programot, s a pénzügyi konszolidációt az egyenes adók: a jövedelemadó, a vagyonadó, az örökösödési adó felemelésével, továbbá a már októberben meghirdetett egyszeri nagy vagyonadó kivetésével kívánja megvalósítani.

A vagyonadó nagyságára nézve egy holland újságíró kérdésére azt válaszolta, hogy az akkora lesz, „amilyenre a magyar történelemben, de még a nemzetközi történelemben sem volt példa".[61] Szendét e nyilatkozata miatt az érintettek azonnal bírálták és támadták, azt állítva, hogy kijelentése pánikot okoz, a vagyont menekülésre készteti, a nemzetiségi vidékeken élő vagyonos elemeket arra ösztönzi, hogy az elszakadást támogassák. Szende, bírálóival szemben, úgy vélte: „Magyarországon többségben vannak azok, akik szeretik, ha ezt a kérdést feszegetik, az ország óriási többségét igenis megnyugtatja az, ha e tekintetben a pénzügyminiszter határozott nyilatkozatot tesz." Ha akadnak olyanok, akik inkább megtagadják hazájukat, semhogy néhány százalékkal magasabb adót fizessenek, úgy ezek „becstelenek, hazaárulók".[62]

A vagyonadó ügye nehezen haladt előre. A tőkés körök mindent megtettek elgáncsolására. Taktikájuk az idő húzására irányult. Látszólag egyetértettek, elvileg helyeseltek, a gyakorlati megoldást azonban szakembereik későbbre, a békekötés utáni időre kívánták halasztani. Komoly akadályt jelentett, hogy a koronabankjegyek egyelőre nemcsak Magyarországon, hanem a környező országokban is forgalomban voltak. Kétségesnek látszott, hogy a valutarendezés, a pénzügyi konszolidáció ügyét megoldhatja-e a nagy vagyonadó, ha nem kerül sor egyidejűleg az önállóvá váló országok pénzjegyeinek elkülönítésére. A vagyonadó kérdése összefonódott annak szükségességével, hogy a Magyarországon forgalomban levő bankjegyeket lebélyegezzék, vagy új pénzjegyekkel helyettesítsék. A magyar kormány azonban nem kívánt elsőként fellépni e téren, mert nem akart kezdeményező lenni ott, ahol nem a közeledés, hanem az elválás előmozdításáról volt szó.

Az érdeklődés előterében álló adóreformot illetően két néptörvény jelent meg. Az 1919. évi II. néptörvény az adótól való menekülés meggátlása érdekében a külföldre távozókkal szemben drákói rendszabályokat (háromszoros adófizetési kötelezettséget) írt elő. Az 1919. évi XXIV. néptörvény a hadinyereség-adó felemelését rendelte el. E törvények közül az előbbit, mely januárban került kiadásra, később enyhítették; az utóbbi végrehajtására (e törvény márciusban látott napvilágot) már nem került sor.

---

[61] A pénzügyi helyzet. *Pesti Hírlap*, 1918. december 1.

[62] Jegyzőkönyv a Nemzeti Tanács Pénzügyi Szaktanácsának 1918. XII. 10-i üléséről. PI Archívum 607. f. 6. őe.

Szociálpolitikai téren a kormány a szociáldemokrata programot, a szociáldemokrata párt régi — 1918 októberében csak megismételt — követeléseit kívánta megvalósítani. Az 1918. évi IV. néptörvénnyel életre hívott munkaügyi és népjóléti minisztérium élére e szándék bizonyságául Kunfi Zsigmond személyében szociáldemokrata miniszter került. Kinevezése után, december 10-én Kunfi nyilatkozatot adott a Népszavának, amelyben az alábbiakban részletezte a minisztérium előtt álló feladatokat: a mezőgazdasági munkásvédelem megteremtése, az 1898: II. és az 1907: XLV. tc. eltörlése, „amelyek a mezőgazdasági proletárság szolgaságának és kizsákmányolásának legszégyenletesebb dokumentumai"; a mezőgazdasági és ipari munkásság közös követelése a rokkantság és aggkor esetére való biztosítás, „ennek megvalósítása a magyar népköztársaságnak egyik legelső és becsületbeli feladata"; a gyermekmunka korhatárának felemelése, a fiatalkorúak és a nők fokozottabb védelme; a 8 órás munkanapra való átmenet támogatása; új bányatörvény megalkotása az 1854-es helyett; a bányatársládák helyett a munkások autonómiáján alapuló munkásbiztosítás megteremtése; a szociális biztosítás kiterjesztése a kisiparosokra, a közalkalmazottakra, a háztartási munkásnőkre, a táppénz egyidejű felemelése; a hadirokkantak, özvegyek és árvák gondozásának államosítása, a rokkantügy új módon, a rokkantak bevonásával történő intézése; a közegészségügy államosítása és az egészségügyi igazgatás decentralizálása.[63]

A nagyon is indokolt követeléseket tartalmazó program évtizedes vágyakat összegezett, de a messze tekintő javaslatokból a forradalom öt hónapja alatt kevés valósult meg. A kitűzött célok többségét nem sikerült megvalósítani.

A népjóléti minisztérium ténylegesen nem működött; mindvégig, vagyis március 21-ig az előkészítés, a belső szervezés állapotában maradt.

---

[63] A munkaügyi és népjóléti minisztérium. *Népszava,* 1918. december 10.

Miután a nagyszabású szociálpolitikai elgondolások egyelőre csak javaslatok és ígéretek voltak, a kormány tényleges szociálpolitikai tevékenysége segélyek és juttatások folyósításából állt.

A leszerelő katonák 40 napi zsold és élelmezési váltság fejében 360 korona leszerelési járulékot kaptak. A tisztek 3 hónapon keresztül ennek többszörösét. A szénhiány miatt szünetelő üzemek munkásai felemelt szénsegélyben részesültek, melynek összege az alacsonyabb kategóriákban a fizetés 100%-ával, a magasabb kategóriákban annak 80%-ával volt egyenlő. A munkanélküli-segély összege eleinte napi 10, később napi 15 korona volt, a vasárnapot is beleértve. A közalkalmazottaknak november végén egyszeri rendkívüli segély címén fejenként 600 koronát fizettek ki. A hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárvák karácsonykor 150 koronát vehettek fel és családtagonként további 50 koronát. Emelték a nyugdíjakat és egyes rétegek (tanítók, óvónők) fizetését is. A menekült állami alkalmazottaknak napi 20 korona, családtagonként további 10 korona jutott. A menekültek és mindazok, akik ,,a forradalmi zavargások idején'' kárt szenvedtek, ezenkívül kártérítést is kérhettek.

A pénzbeli és közvetlen segélyeket természetbeni és közvetett segélyek egészítették ki. A ruharekvirálási rendelet alapján és a kereskedőknél lefoglalt készletekből civil ruhát kapott több mint 100 ezer katona (a leszereltek nem egész 10%-a). A kedvezményes húsakció, a köztisztviselők részére szervezett burgonyaakció, és gyermekcipő-akció olcsó áruk biztosítását célozta állami támogatással.

A segélyek az ínséget átmenetileg enyhítették, de nem bizonyultak elegendőnek arra, hogy egyes rétegek (leszerelt katonák, munkanélküliek, rokkantak) elégedetlenségét is leszereljék.

Egyénileg a segélyek keveset jelentettek, az államkincstárt ugyanakkor óriási összegekkel terhelték.

A forradalom győzelme után a fizetések és a munkabérek is emelkedtek. Ennek az volt a titka, hogy a kormány nemcsak a segélyeket, hanem — részben vagy egészben — a béremeléseket is megtérítette a vállalatoknak.

Az a körülmény, hogy az állam a vállalatokat üzemük fenntartása érdekében messzemenően támogatta (segélyek, bérek, előlegek folyósítása), szükségképpen ahhoz a követeléshez vezetett, hogy államosítani kell az állami támogatásra szoruló vállalatokat. A kormány azonban az államosítás gondolatát — nem egyöntetűen ugyan és nem véglegesen — elutasította. Garami, illetékes miniszterként, azzal érvelt az államosítás ellen, hogy a bányák jó része belga és francia, a közlekedés egy része francia érdekeltségek kezében van, a nyersanyagforrások és a közlekedés államosítása kiélezné a helyzetet az antanttal, a franciák ellenállásába ütközne. A késztermékeket előállító üzemek államosítása viszont a bányák és a vasutak államosítása nélkül lehetetlenség.

A forradalom idején egyetlen nagyobb jelentőségű „szocializálásra" került sor. A Nemzeti Tanács még a győzelem napján, október 31-én utasítást adott a budapesti villamosvasutak átvételére, minden eddigi tulajdonjog épségben tartásával. November 6-án az addigi két magántársaság (a Közúti Vasut és a Városi Vasut) összevonásából hivatalosan is megalakult a Budapesti Egyesített Városi Vasut. A községesített és egységesített villamos azonban a továbbiak során a forradalom mostohagyermekének szerepét töltötte be, s mintegy például szolgált az államosítás nehézségeinek és veszélyeinek bemutatására. A viteldíjak felemelését szociális okokból, politikai meggondolásokból nem engedélyezték. A baloldali szociáldemokraták irányítása alatt álló, deficites vállalat átvétele elől a főváros elzárkózott, és a kereskedelmi minisztérium sem nyújtott anyagi segítséget a vállalatnak mindaddig, míg a Munkástanács állásfoglalása erre rá nem szorította.

A FÖLDKÉRDÉS MEGOLDATLANSÁGA

A földkérdésben is bizonytalanság és halogatás jellemezte a kormány magatartását, bár nyilvánvaló volt: a forradalom további sorsa szempontjából döntő jelentőségű a lakosság többségét alkotó parasztság vágyainak és követeléseinek gyors, radikális kielégítése.

Abban, hogy az egészségtelen birtokmegoszláson változtatni kell, a koalíciós pártok kezdettől fogva egyetértettek. A szociáldemokrata párt október 8-i kiáltványa mélyreható és gyökeres agrárreformot, a polgári radikálisok október 14-i kongresszusa az agrárreformok sürgős megkezdését, a Függetlenségi és 48-as Párt október 16-i felirati javaslata gyökeres földbirtokpolitikát, a Magyar Nemzeti Tanács október 25-i felhívása nagyszabású, a népet földhöz juttató birtok- és szociálpolitikai reformot ígért. Jelszavakban, általánosságokban mozgó követelésekben nem volt hiány, ugyanakkor részletes, a teendőket pontosan körülhatároló agrárprogrammal a hatalmat igénylő pártok egyike sem rendelkezett.

A forradalom győzelme után a kormány egy pillanatig sem gondolt arra, hogy a kibontakozó agrárforradalom élére álljon; a paraszti forrongást nem szítani, hanem — amennyire módjában állt — fékezni és leszerelni próbálta. A kilátásba helyezett reform, a földosztó ígéretek, melyek a paraszti öntevékenységet elutasítva felülről, bürokratikus úton kívántak földet juttatni, nem utolsósorban a közhangulat megnyugtatására irányultak.

November elején úgy látszott, hogy a földbirtokosok, félve a parasztfelkelés, „egy új Dózsa-lázadás" lehetőségétől, hajlandók lesznek a koalíció politikáját, a revolúciót elhárító reformot támogatni. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) november 14-i igazgató-választmányi ülésén Miklós Ödön, mint ideiglenes elnök, a földbirtokosokat nélkülözhető földjeik önkéntes felajánlására szólította, „hogy a társadalmi rend a tulajdon szentségének fenntartásával teljesen megőriztessék". Az ülés után vezetésével küldöttség kereste fel a földművelésügyi minisztert. Ott voltak az OMGE vezetői közül: Rubinek Gyula, Bernát István, Buday Barna és sokan mások. A küldöttség bejelentette: a földbirtokosok „önkéntes felajánlás útján rendelkezésre bocsátják mindazt, amit nélkülözni tudnak, és ami a birtokosok megélhetését nem veszélyezteti". Buza Barna megilletődve, népszónoki tehetségét csillogtatva válaszolt: „A 48-as idők szelleme ébredt fel újra, a 48-as idők szelleme ihlette meg önöket is, mikor ezt az önkéntes elhatározást meghozták . . ."[64]

A klérus, mely a régi Magyarország területén több mint 1 600 000 kat. hold felett rendelkezett, a főpapi, káptalani és egyéb egyházi vagyont a sürgősen felállítandó katolikus autonómiának kívánta átadni. A létrehozandó országos és megyei szintű önkormányzat tagjait fele részben a katolikus hívők választották volna, fele részben az állam, illetve az egyházmegyék főpásztorai nevezték volna ki. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium erre vonatkozó rendelettervezetét a november 19-i minisztertanács azonban nem hagyta jóvá, arra hivatkozva, hogy a javaslat elébe vág nemcsak a földreformnak, hanem a választásoknak is.

---

[64] Új földbirtokpolitika. *Pesti Hírlap*, 1918. november 15.

Az Esztergomban másnap összeülő püspökkari értekezlet a kormányt — a minisztertanács fenntartásai ellenére — támogatásáról biztosította. A püspöki kar úgy határozott, hogy a földbirtokpolitika céljaira felajánlja „a Szentszék utólagos beleegyezésének feltételezésével, a kezelése alatt levő egyházi birtokokat, méltányos megváltás ellenében" és a Magyar Népköztársaság kormányát erről levélben értesíti. A Károlyi Mihálynak címzett, a hercegprímás, 2 érsek és 12 püspök aláírásával ellátott levél néhány nap múlva a sajtóban is megjelent.[65]

Az esztergomi értekezlet egyben megbízta a püspöki kar képviselőit, kezdjenek tárgyalást a földművelésügyi miniszterrel, kérjenek és adjanak felvilágosítást a birtokpolitikai program részleteiről. A püspökök november 24-én jelentek meg a minisztériumban, és a következőket kérték: az erdők maradjanak meg az egyház kezén; minden püspökségnek és plébániának legyen házi birtoka; a föld értékét a békebeli árak figyelembevételével állapítsák meg; a parcellázásnál egyedül a szükséglet legyen irányadó, és a sort ne az egyházi birtokokkal kezdjék; a miniszter ne feledkezzen meg — ez utóbbit különösképpen fontosnak tartották — a kegyúri terhek megváltásáról. Buza Barna a „kedves előzékenység" légkörében zajló tárgyaláson mindent megígért, és az ismételten felemlített kegyúri terheket illetően röstelkedve vallotta be, hogy azok biztosítására ő bizony nem is gondolt. A püspökök elégedetten távoztak. „Nem hiszem, hogy ezen akciót rövidesen le lehessen bonyolítani. Szakemberek szerint ide évek kellenek" — vélte Rott Nándor a hercegprímáshoz írott jelentésében.[66]

Közben a földművelésügyi minisztériumban november 20-án tanácskozás kezdődött a birtokreformról, melyen a földbirtokosok érdekképviseleti szerveinek megbízottai, a különböző pártok képviselői és más szakemberek vettek részt. Az egyezkedésre hajló agráriusok (Rubinek Gyula, Darányi Ignác, Bernát István, Lukovich Aladár) azt javasolták, hogy a kisajátítható földek alsó határát lehetőleg magasan — 1000 hold körül — vonják meg (az OMGE igazgatóválasztmánya december 11-i ülésén az 5000 holdon felüli birtokokat tartotta igénybe vehetőnek), és a reform végrehajtását több évre tervezték. Nagyatádi Szabó István javaslata az volt (később a Kisgazdapárt agrárprogramjában is e felfogás érvényesült), hogy a kiosztásra kerülő földeket első helyen a meglevő kisbirtok kiegészítésére használják fel. A polgári radikálisok többsége, az ún. georgisták (Pikler Gyula, Braun Róbert) a földosztást nem ellenezték, de a földkérdés megoldását nem ebben, hanem a földjáradék elvételében látták. A szociáldemokraták egy része (Varga Jenő) ehhez a felfogáshoz hajlott, mások a revizionista Eduard David nézeteire hivatkozva a magántulajdonon alapuló kisbirtok mellett foglaltak állást. De erős volt a szociáldemokrata párton belül a kistulajdon elleni irányzat is, mely azt hangoztatta, hogy a parcellázás a földműveseket konzervatívakká, sőt reakciósokká teszi. E nézet hívei — akiket az értekezleten Csizmadia Sándor képviselt — a földosztást a köztulajdon és a szövetkezeti gazdálkodás erősítésével kívánták egybekötni.

---

[65] A püspöki kar felajánlja az egyházi birtokokat a birtokreform céljaira. *Budapesti Hírlap*, 1918. november 26.

[66] Esztergomi prímási levéltár. Csernoch János iratai Cat. D/C 6587.

A 9 napon át zajló tanácskozás befejeződése után a földreform ügye december 8-án a minisztertanács elé került. Ez nem a készülő néptörvény tervezetével foglalkozott, hanem azzal a 28 kérdőponttal, melyet a földművelésügyi minisztérium állított össze, és a szakértői értekezlet már megtárgyalt. A vita során Buza Barna 1000 holdas birtokhatárt és a kisajátított földekért kártérítést javasolt. (Ellenérték az 1913. évi és az átvételt megelőző időpontban érvényben levő forgalmi érték átlaga.) Károlyi azt fejtegette, hogy helytelen lenne egyes intenzíven gazdálkodó, haltenyésztéssel, szeszgyártással, cukorrépa-termeléssel foglalkozó nagybirtokokat felosztani. Ezeket szövetkezetekké kell átalakítani, „a részvények egy részét bírja a birtok tulajdonosa, a másik részét az állam, harmadik részét a munkások”. Hozzáfűzte: ezt az elvet az iparvállalatokra és a bányákra is ki kell terjeszteni, mert különben az a mezőgazdaságnál sem fogadható el. Kunfi is állást foglalt a mindenáron való felosztás ellen. A földreformmal együtt intézkedéseket kell tenni — fejtegette —, hogy „a produktivitás szempontjából fontos nagybirtokok nagy részét más politikai szerkezetben munkások és földmívesek szövetkezeti alapon megtarthassák”. Jászi a kisajátítási határ megváltoztatását indítványozta, az 1000 holdat magasnak találta. A megváltást illetően Kunfi nézete az volt, hogy az egyházi javakért nem jár kártérítés, azok az állam tulajdonát képezik, ,,minden rekompenzáció nélkül visszaveendők''. Buza Barna kitérő válasza után kijelentette, hogy ,,ha erről a kérdésről nem lesz szó, akkor a kormány szocialista tagjai egy óráig sem maradhatnak a helyükön''. Kunfi azt is ellenezte, hogy az állam által kisajátított latifundiumokért ,,állandó ellenérték adassék''.[67]

A minisztertanács az 1000 holdas birtokhatárt 500 holdra, egyházi birtokoknál 200 holdra szállította le. A megváltás kérdésében elfogadta azt a javaslatot, hogy a becsértéket kell kifizetni, de a kártérítést a vagyonadó révén vissza kell venni. A szekularizációt illetően azonban nem foglalt állást, és 8 kérdőpont megvitatása után úgy határozott, hogy a vitát a legközelebbi ülésig félbeszakítja.

A szaktanácskozáson és a minisztertanács ülésén elhangzottak azt mutatták, hogy a földkérdésben az ellentétes érdekű osztályok és rétegek között, a látszólagos egyetértés ellenére, mélyreható ellentétek állnak fenn, és a ,,magyarok egymásra találása'', amiről Buza Barna a minisztériumi értekezlet megnyitásakor beszélt, e téren aligha fog megvalósulni. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az egyes érdekképviseleti szerveken és a pártokon belül a teendőket illetően nincs egységes álláspont.

Ebből a helyzetből fakadt, hogy a vita a minisztertanácsban egyelőre nem folytatódott. Kormányszintű tárgyalás helyett a földreform ügye december végén a Munkástanács elé került, azzal a céllal, hogy előbb a szociáldemokrata párton belül tisztázódjon a helyzet. A Munkástanács december 20-án elfogadta a szociáldemokrata párt és a Földmunkásszövetség vezetőségének a földreform ügyében hozott határozati javaslatát. A javaslat, melyet a Földmunkások és Kisgazdák Országos Szövetségének értekezlete december 26-án jóváhagyott, az alábbi fontosabb követeléseket tartalmazta: egyszeri nagy vagyonadó, mely legmagasabb fokon eléri a 100%-ot; földbirtok magánszemélyek birtokában 500, az egyház tulajdonában 200 holdig maradjon; a vagyonadó révén vagy kisajátítás útján állami tulajdonba kerülő földek az igénylők közt megváltható örökbérlet formájában kerüljenek kiosztásra; az igénylők 0,5—12 holdig terjedő földbirtokot kaphassanak, de földben elsősorban a földmunkások termelőszövetkezetei részesüljenek; a nagybirtoknak kedvező, elavult kataszteri földadót töröljék el, helyette föld-, illetve telekértékadót vessenek ki; a kisajátított birtokokért az állam a föld megállapítandó értékének megfelelő árat fizessen, névre szóló, el nem adható járadékkötvények alakjában.

---

[67] OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1918. december 8.

A szociáldemokrata agrárprogram a párton belüli különböző irányzatok kompromisszumát jelentette. Magában foglalta a radikálisoktól átvett georgista nézeteket (vagyonadó, örökbérlet, földértékadó), helyt adott a Kautskyra hivatkozó nagyüzemi elgondolásoknak (földmunkás termelőszövetkezetek), de figyelembe vette a paraszti magántulajdont követelő kisbirtokos elképzeléseket (örökbérlet megválthatósága) is.

Miközben Budapesten egyik értekezlet a másikat érte, a parasztság, melynek az új kormányhoz fűzött illúzióit a karhatalom fellépése november első napjaiban már amúgy is megtépázta, egyre türelmetlenebbül és bizalmatlanabbul szemlélte az események alakulását.

A forrongás tüneteként az őszi munkák sok helyütt leálltak, vagy legalábbis nehezen haladtak előre. A szegényparasztság nem volt hajlandó az addig fizetett éhbérért munkát vállalni; a földek kiosztását várta, Móricz Zsigmond egykorú, az Alföldön készített riportja szerint azonnal, kártérítés nélkül, a saját szervei útján. Az őszi munkák elvégzését a földbirtokosok sem szorgalmazták, hiszen nem lehetett tudni, ki fogja learatni a termést. Egyes birtokosok — amint ez az iparban is történt — tőkéjüket gazdaságukból kivonni próbálták, a felszerelés és az állatállomány egy részének eladásával.

A földművelésügyi minisztérium a parasztság nyugtalanságának levezetésére már november 7-én utasítást adott a hadviselt földigénylők összeírására. November 15-én rendelet jelent meg „a kisbirtokok szaporítását elősegítő ideiglenes intézkedésekről". A rendelet a földművelésügyi minisztérium számára földbirtokok eladása esetén elővásárlási jogot biztosított. November végén—december elején több bizalmas körlevél és egy újabb rendelet arra hívta fel a földbirtokosokat, hogy a nép hangulatának pillanatnyi lecsendesítése érdekében földjeik egy részét önként engedjék át haszonbérbe vagy részes gazdálkodásra. Egyidejűleg a felhívások egész sora a munka felvételére buzdított. Ezek alaphangja az volt, hogy csak az kap földet, aki dolgozik. A minisztérium a földbirtokosokat is megnyugtatni próbálta. „Nemcsak a földet, a felszerelést is megváltjuk — jelentette ki Buza Barna —, nincs tehát értelme annak, hogy bárki az instrukciót már előbb elprédálja, és ezzel a földbirtokok további művelését lehetetlenné tegye."[68]

A felhívásoknak alig volt foganatjuk: a körlevelek és nyilatkozatok ellenére 1918 őszén a kukorica, a répa, a burgonya nem egy nagybirtokon behordatlanul maradt. Az őszi talajmunkákat és a jövő évi termés alapját képező őszi vetést nem hivatalos adatok a korábbi 35 – 50%-ára becsülték.

HARC A HADSEREG LESZERELÉSE ÉS ÚJJÁSZERVEZÉSE KÖRÜL

A kormány számára az első pillanattól kezdve súlyos problémát jelentett a hadsereg kérdése is. Míg a leszerelés inkább gazdasági téren jelentett megoldandó feladatot, az újjászervezés alapvetően politikai ügy volt, ahol akörül dúlt a harc, hogy milyen is legyen az új hadsereg; hogy a felállítandó fegyveres erő végső soron a forradalmat vagy az ellenforradalmat fogja-e szolgálni.

Linder elgondolása — „a régi militarisztikusan fegyelmezett hadsereg" helyett átmenetileg nemzetőrséget, majd később önkéntesekből „köztársasági gárdát", új „védősereget" szervezni — gyorsan hajótörést szenvedett, mert elképzelése nemcsak az aktív tisztek ellenállásába ütközött, hanem a Katonatanácséba is, hiszen a hadsereg megszüntetésére irányuló tervek e forradalmi szervezet létjogosultságát is kérdésessé tették.

November elején a hadügyminisztériumban irányelveket dolgoztak ki a leszerelésre. Az ezzel kapcsolatos utasítás többek között úgy szólt, hogy az 5 legfiatalabb (az 1896-os és ennél későbbi születésű) évfolyam nem bocsátandó el, egyelőre visszamarad a hadügyminisztérium rendelkezésére. Az 5 korosztály visszatartásának terve ellentétben állt Linder elgondolásával, annak értelmi szerzője Friedrich István volt, aki Károlyi ajánlására, de hivatalos jóváhagyás nélkül került október 31-én — a forradalom zűrzavarában — a hadügyminisztériumba államtitkárnak.

---

[68] Értekezlet a birtokreformról. Bp. 1918. 68.

Linder tiltakozott Friedrich tevékenysége ellen, és a minisztertanács ülésén előadta, hogy a rendelkezést az ő megkerülésével adták ki. Utalt arra, hogy az 5 korosztályt visszatartó rendelet szerint 300 ezer embert tartanának fegyverben, ami nemcsak a fegyverszüneti szerződéssel ellentétes, de a kormányra is veszélyes lehet. Ezenfelül a bevonultatás — karhatalom hiányában — végre sem hajtható. Miután a minisztertanács Lindert Friedrichhel szemben csak elvben támogatta, a hadügyminiszter november 9-én benyújtotta lemondását.

Linder utóda a hadügyminiszteri székben Bartha Albert alezredes lett, aki október végén a temesvári hadtestparancsnokság vezérkari főnöki tisztét töltötte be, és október 31-én részt vett a bánáti néptanács és az ún. Bánáti Köztársaság létrehozásában.

Bartha kinevezése után — november 11-én — aláírta a hadsereg, a nemzetőrség és a polgárőrség létesítéséről szóló körrendeletet, mely Friedrich elgondolásának megfelelően leszögezte, hogy a hadsereg „az 5 legfiatalabb évfolyam visszatartása, illetve behívása útján alakul”.[69]

Bartha december 2-án, engedve a Katonatanács és a szociáldemokrata párt követelésének, hozzájárult a Katonatanács és a hadsereg új fegyelmét szabályozó rendeletek kiadásához.

A katonatanácsról szóló rendelet jelentősége abban állt, hogy legálissá tette a katonatanácsok működését, írásban rögzítette szervezetüket, hatáskörüket. A rendelet alosztályonként (századonként) 5 bizalmi férfi (1 tiszt és 4 legénységi bizalmi) választását írta elő. A titkos szavazással megválasztott bizalmiakból tevődött össze a magasabb egységek bizalmi testülete. Budapest katonatanácsát a budapesti helyőrség valamennyi bizalmi férfia alkotta; hasonlóan jöttek létre a vidéki helyőrségek katonatanácsai is. A katonatanács célját és feladatát a rendelet a következőképpen határozta meg: „A katonatanács ellenőrző szerv, mely tiszteket és katonákat egyenlően a népköztársaság minden polgárát megillető szociális védelemben részesít ... A katonatanács célja a forradalom vívmányainak biztosítása."[70] A hadsereg új fegyelmével foglalkozó körrendelet új, demokratikus fegyelmet kívánt teremteni, és a fegyelmi fenyítő hatalom gyakorlását a bizalmi férfiak által választott esküdtszékekre bízta.

---

[69] A magyar minisztérium 1918. évi 5220. ME számú rendelete. Magyarország demokratikus függetlensége, belső rendje, lakosságának személyes- és vagyonbiztonsága, valamint általában a törvényes rend fenntartásának biztosítására létesítendő szervezetekről. Magyarországi rendeletek tára. 1918. Bp. 1918. 2231—2234.

A kormány kedvében járó intézkedést jelentett a hadügyminiszter részéről, vagy legalábbis ilyennek tűnt, a tábornoki kar december 1-én nyilvánosságra hozott nyugdíjazása, ami a fiatalabb tisztek törekvéseivel is egybevágott.

Az új hadügyminiszter tevékenységét azonban távolról sem az előbbiekben felsorolt vagy ehhez hasonló intézkedések jellemezték. Bartha szíve szerint az aktív tisztekkel értett egyet. „Veletek élek, veletek állok és veletek bukom!"[71] — jelentette ki november 10-én a tisztek és továbbszolgáló altisztek nagygyűlésén, és ezt komolyan is gondolta. Tevékenysége tiszti és egyetemi zászlóaljak, székely és alföldi huszárezredek és más ehhez hasonló alakulatok felállítására irányult; a csapatállomány 25%-át továbbszolgáló altisztekkel kívánta betölteni. E törekvést tükrözte, hogy a hadügyminisztériumban — a katonatanácsokról szóló körrendelet kiadásával egyidejűleg — bizalmas utasítás készült ún. riadócsapatok szervezéséről.

A forradalom idején Bartha nem ismerte el, hogy hadseregszervező tevékenysége ellenforradalmi célzatú lenne. Később visszaemlékezéseiben e körülményt annál inkább aláhúzta: „Riadó alakulatok és tiszti ezredek felállítását határoztam el. Ugyanazt a szervezetet akartam létrehozni, amelyet később Németországban Noske hívott életre, és amellyel a Spartakus-mozgalmat vérbe fojtotta. Elhatároztuk, hogy színleg tárgyalni fogunk a katonatanáccsal, de a tárgyalásokat mindaddig elhúzzuk, míg a riadóalakulatok és a tiszti ezredek készen állnak, hogy a katonatanácsokat velük szétkergessük."[72]

A hadügyminisztériumból kiszivárgó értesülések nyugtalanságot váltottak ki a forradalmi érzésű katonák körében, annál is inkább, mert a tiszti szervezkedésről érkező hírek egybeestek más aggodalomra okot adó jelenségekkel.

---

[70] 32.204/1918 HM „A katonai tanács és a katonai bizalmi férfi rendszer szabályozásáról." 32.203/1918 HM „A hadsereg új fegyelmének szabályozásáról." *Rendeleti Közlöny*, 1918. december 11.

[71] Katonák szervezkedő gyűlése. *Pesti Hírlap*, 1918. november 12.

[72] ALBERT V. BARTHA, Wie ich gestürzt wurde. *Neues Wiener Journal*, 1928. júl. 1.

A rendőrség november végén eljárást indított az októberi felkelés egyes vezetői ellen, és megkísérelte a Szlovákiából visszatérő tengerész nemzetőrség lefegyverzését.

December elején a Függetlenségi és 48-as Párt jobbszárnya támadásba lendült, élesen bírálta a kormány tevékenységét, radikális intézkedéseit.

A Népszava december 8-i vezércikkében megírta, hogy egyesek tiszti ezredek alakítását követelik, mások pedig arra próbálják a kormányt rávenni: kövessen konzervatívabb politikát, paktáljon a reakciós elemekkel. Két nap múlva a Népszava megismételte: „az aktív tisztek egy része a leggyanúsabb módon sürög-forog, titkos értekezleteket tart és királypárti szólamokkal dobálódzik.”[73]

Megbízható hírek arról számoltak be, hogy a hadügyminisztériumban a statárium kihirdetéséről tárgyalnak.

Más hírek szerint — és a katonák körében ez hatott a legnyugtalanítóbban — a hadügyminisztériumban titkos rendeletet adtak ki, mely szerint a budapesti helyőrség létszámát a jelenlegi egyharmadára kell csökkenteni.

A kaszárnyákban 11-én és 12-én izgatott hangulatú gyűlésekre került sor, a bizalmiak tiltakozó felvonulást javasoltak. A 12-én reggel tartott gyűlések után a helyőrség az 1-es honvéd gyalogezred, a 32-es közös gyalogezred, 2 ágyús üteg, majd a tengerész nemzetőrség, együttvéve közel 8000 ember kivonult az utcára. A zárt rendben vörös és piros-fehér-zöld zászlókkal, vörös kokárdákkal felvonuló tüntetők a Várba igyekeztek, Károlyi Mihályt éltették, és Bartha eltávolítását követelték (akinek lemondatását a miniszterek az előző éjszakán egyébként már elhatározták).

A helyőrség követeléseit a bizalmi férfiak testülete nevében 28 tagú küldöttség élén Moór Pál főhadnagy (később városparancsnok) nyújtotta át Károlyinak, aki ígéretet tett, hogy a katonák kérését teljesíteni fogja. A 7 pontba foglalt követelések a következőket tartalmazták: Bartha lemondása, helyébe civil miniszter kinevezése; a hadügyminisztérium reorganizálása, a vezérkar félreállítása; a katonatanácsokról szóló rendelet végrehajtása; a tiszti csapatok azonnali feloszlatása; a legénység maga választhassa parancsnokait a tisztikarból; legénységi állományúak is lehessenek tisztek, ha kellő tehetséggel és tudással rendelkeznek; a laktanyákat tegyék lakhatóvá, a legénység számára biztosítsanak kifogástalan ellátást.

---

[73] Fehér gárda. *Népszava*, 1918. december 10.

A küldöttség távozása után Károlyi és Nagy Vince a kormány nevében szólt a Szent György téren felsorakozott katonákhoz, majd a Katonatanács székházának ablakából Pogány József beszélt: „Ezekkel a követelésekkel állunk vagy bukunk"[74] — jelentette ki szűnni nem akaró éljenzés közepette.

A budapesti helyőrség felvonulása azt mutatta, hogy a demokratikus erők megmozdulása gátat tud emelni az ellenforradalmi tervek útjába. Ugyanakkor a tiszti szervezkedés méretei, kifinomult módszerei és az, hogy Pogányt a tüntetés szervezéséért még saját pártjában is támadták, az ellenforradalom egyesek által indokolatlanul lebecsült erejéről tanúskodott.

A forradalmi erők december 12-én sikert arattak, de a harc ezzel nem dőlt el. Az ellentétes erők összecsapása a hadsereg kérdésében — mint annyi más területen — végső soron nem döntéshez, hanem holtponthoz vezetett. A kormány elítélte az ellenforradalmi szervezkedést, de elítélte a felvonulást is. Bartha távozása után a hadügyi tárca betöltetlenül maradt, a minisztérium vezetését ideiglenesen maga Károlyi látta el.

5. A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA

A SZOVJET KORMÁNY FELHÍVÁSA AZ OSZTRÁK–MAGYAR ÁLLAM DOLGOZÓ NÉPÉHEZ

Az ausztriai és magyarországi forradalomról az első hírek október utolsó, november első napjaiban érkeztek Moszkvába. Értesülve az események kedvező fordulatáról, a Népbiztosok Tanácsa felhívással fordult az osztrák–magyar állam dolgozó népéhez. A kiáltvány — mely Lenin tevékeny közreműködésével készült — Oroszország munkásainak, parasztjainak, katonáinak testvéri üdvözletét tolmácsolta. Felhívta a volt Osztrák—Magyar Monarchia dolgozóit: ne elégedjenek meg a császári és királyi bürokrácia alóli felszabadulásukkal, számoljanak le saját elnyomóikkal, „a magyar földbirtokosok, bankárok és tőkések", „a német és cseh burzsoák", „a román bojárok, ügyvédek és pópák" uralmával is. A felhívás a felszabadulásukért harcoló dolgozókat összefogásra szólította: „Mélységes meggyőződésünk, ha a német, cseh, horvát, magyar, román munkások, katonák és parasztok kezükbe veszik a hatalmat és végigviszik a nemzeti felszabadítás művét, akkor megkötik a szabad népek testvéri szövetségét és egyesült erővel legyőzik a tőkéseket . . . nem a saját nemzeti burzsoáziával való szövetségben, hanem az Ausztriában élő összes nemzetek proletariátusának szövetségében van a győzelem záloga."[75] Ausztria – Magyarország tanácsai teremtsék meg az egymás közötti szövetséget, lépjenek szövetségre Oroszország szovjetjeivel.

---

[74] A budapesti helyőrség tüntetése. *Népszava*, 1918. december 13.

A felhívásban foglaltakat kifejtették a szovjet sajtó ez időben megjelent cikkei is; ezek egyben a külügyi népbiztosság nézetét tükrözték. Az Izvesztyija október végén arról írt, hogy az ausztriai forradalom még csak a kezdeteknél tart, első szakaszát vad nemzeti harc jellemzi, a nemzeti forradalom azonban át fog nőni a munkásság és parasztság forradalmába úgy, ahogy ez Oroszországban is történt. Ausztria széthullása kis államokra a győztesek érdeke, mert így Európa belsejében balkáni állapotok — egymás közötti harc és marakodás — honosodnának meg, s ez lehetővé tenné az antant tőkéseinek a kis népek egymás elleni kijátsását, az „oszd meg és uralkodj" politika folytatását. A nacionalizmus felszítása és az osztrák állam szétesése a burzsoák malmára hajtja a vizet, akik a munkásság valamennyi ausztriai nemzet tőkései ellen folytatott harcát az ott élő népek egymás közötti harcává kívánják változtatni.

A proletariátus érdeke nem a Duna által összekapcsolt területek szétszakítása, hanem e területek összekapcsolása; nem Ausztria megmentése, hanem azoknak a gazdasági előnyöknek a megóvása céljából, melyeket az egymásra utalt gazdasági területek egységének fenntartása magában rejt, és amelyek az ott élő népek új és jobb életének alapját jelentik. A szociális forradalom eredményeként Európában új központok alakultak ki. Ezek a további fejlődés során mindinkább egybekapcsolódnak, mert a burzsoázia elleni közös harc, a termékcsere kötelékei egybekapcsolják őket. A Balkán-föderáció, a Dunai-föderáció és Lengyelország mint híd az orosz munkásállam és a német munkásállam között — gazdasági és földrajzi adottságok folytán — mindinkább e láncszemek válnak láthatóvá.

---

[75] Lenin Magyarországról. 2. kiad. Bp. 1965. 45—49.

A moszkvai utcákon november 3-án a dolgozók százezrei vonultak fel az osztrák—magyar forradalom győzelmét ünnepelve. A városi tanács épületének erkélyéről Lenin rövid beszédet mondott: „Mi valamennyi ország kapitalizmusa, a világkapitalizmus ellen küzdünk — valamennyi munkás szabadságáért. Ha nehezünkre is esett az éhínség elleni küzdelem, most látjuk: sok millió szövetségesünk van."[76]

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJÁNAK MEGALAKULÁSA

Moszkvában november 4-én a volt magyar állam területéről származó kommunisták értekezletre ültek össze, mely a legújabb hírek hatása alatt több fontos döntést hozott. Elhatározták a Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP) megalakítását, és arra kötelezték az OK(b)P minden magyarországi tagját, hogy a legrövidebb időn belül térjen haza Magyarországra.

A tanácskozás a Szovjet-Oroszország területén harcoló internacionalista vöröskatonák hazairányítása mellett is állást foglalt, azt kérve a kommunista csoportok föderációjától, tegyen meg mindent ennek érdekében.

A Kommunisták Magyarországi Pártja november 4-én — az akkori helyzetnek megfelelően — a magyar és nem magyar anyanyelvű magyarországi dolgozók közös szervezeteként alakult meg. Az ülés által megválasztott ideiglenes Központi Bizottságban 3 magyar (Kun Béla, Pór Ernő, Vántus Károly), 2 román (Ariton Pescariu és Emil Bozdogh), 2 szlovák (Matej Kovač és Matej Krsak) és 2 délszláv kommunista (Ivan Matuzović és Franjo Drobnik) foglalt helyet.

---

[76] Lenin Magyarországról. 2. kiad. Bp. 1965. 49.

November első felében megkezdődött a kommunista hadifoglyok hazatérése. A hivatalos jelentés adatai szerint november végéig 80 tanfolyamot végzett aktivista és a mozgalom közel 100—120 „közkatonája" tért haza Magyarországra. Kun Béla álnéven, Sebestyén Emil ezredorvos nevére kiállított igazolvánnyal november 6-án indult negyedmagával Moszkvából és 17-én érkezett a forrongó Budapestre.

Magyarországon a forradalom eredményeként a baloldali szervezkedés fellendülőben volt. November 1-én a baloldali ellenzék szervezte a köztársaság melletti megmozdulásokat, és nem utolsósorban a baloldal sikere volt, hogy a kormány napirendre tűzte az államforma kérdését.

A szovjet kormány a november 2-i felhívás szövegét szikratávírón Budapestre is eljuttatta azzal, hogy a magyar forradalmi kormány hozza nyilvánosságra és továbbítsa Zágrábba és Prágába. A kormány e kérésnek nem tett eleget, a felhívást megpróbálta eltitkolni. A csepeli rádiótávírászok segítségével a forradalmi szocialisták azonban megszerezték a távirat szövegét, rövid tartalmát röpcédulákon kinyomtatták, és a köztársaság kikiáltásakor — november 16-án — repülőgépről az Országház téren összegyűlt ünneplő tömeg közé szórták. A vörös színű röpcédulák a „felszabadult népeknek" küldött üzenetből a „világköztársaság" gondolatát emelték ki, és azt a figyelmeztetést, hogy a forradalom „csak akkor mondható eredményesnek, ha a dolgozó nép uralmával végződik".[77]

A forradalmat megelőzően és azt követően a baloldali csoportok közt szorosabb együttműködés alakult ki, a további teendőkre vonatkozó elképzelések azonban eltérőek voltak. A szociáldemokrata párttal való nyílt szakítást, egy önálló munkáspárt gondolatát a többség ellenezte. A régi baloldali ellenzék többsége a szociáldemokrata párttal való szakítástól azért riadt vissza, mert úgy vélte: a párt és a szakszervezetek összefonódása következtében egy külön párt alakítása aligha lesz keresztülvihető. Úgy gondolták — bár a korábbi tapasztalatok ellene szóltak —, hogy egy párton belüli zárt baloldali csoportosulás a szociáldemokrata pártot balra szoríthatja, és ez eredményesebben szolgálhatja céljaikat. A forradalmi szocialisták illegális szervezetének tagjait nem kötötték szociáldemokrata hagyományok; ők egy új párt létrehozását azért nem szorgalmazták, mert nem értették és ezért nem is értékelték kellőképpen a párt szerepét, jelentőségét. Az ellenzék egy része a baloldalnak a szociáldemokrata párton belüli összefogására Marx-kör vagy Szabó Ervin-kör létrehozását javasolta.

---

[77] MMTVD 5. köt. Bp. 1956. 345.

A baloldal vezetői november 17-én éppen erről, egy Szabó Ervin-kör létrehozásáról tanácskoztak, amikor híre jött, hogy a kommunista hadifogolycsoport vezetője, Kun Béla, Budapestre érkezett.

Kun Béla másnap, 18-án, két ízben is találkozott a baloldal vezetőivel, akik közül az első megbeszéléseken Rudas László, Vágó Béla, Szántó Béla, László Jenő, Korvin Ottó, Hirossik János vett részt. 19-én Bécsbe utazott, hogy felvegye a kapcsolatot az osztrák baloldallal, és átadja Lenin üdvözletét a börtönből szabadult Friedrich Adlernek. 20-án újra Budapesten volt, ahol a pártalakító tárgyalásokat gyors siker koronázta. November 24-én Korvin Ottó testvérének, Kelen Józsefnek Városmajor utcai lakásán tartott értekezleten megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja.

Az értekezletről jegyzőkönyv vagy írásos dokumentum nem maradt fenn. Amennyire a résztvevők későbbi visszaemlékezéseiből megállapítható, a párt első központi bizottságának tagjai a következők lettek: az oroszországi kommunista hadifoglyok közül Jancsik Ferenc, Kun Béla, Pór Ernő, Rabinovits József, Seidler Ernő, Vántus Károly; a szociáldemokrata baloldal részéről Chlepkó Ede, Fiedler Rezső, Hirossik János, László Jenő, Rudas László, Somló Dezső, Szántó Béla és Vágó Béla; a forradalmi szocialisták közül Korvin Ottó és Mikulik József.

A központi bizottságba Szamuely Tibort is beválasztották, aki azonban csak január elején érkezett Berlinen keresztül Magyarországra (Szamuely Berlinben Karl Liebknechttel és Rosa Luxemburggal tárgyalt). A kommunista párthoz csatlakozott később az ún. mérnökcsoport (a Gyárközi Bizottság egykori vezetői: Hevesi Gyula, Helfgott Ármin, Kelen József) és egy kisebb értelmiségi kör. Ez utóbbiaknak, akiket később „etikusoknak” neveztek, Lukács György volt a vezetője.

A PÁRT PROGRAMJA, CÉLJAI

A kommunista párt programját azok az alapelvek és célok határozták meg, amelyeket az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportjának kiadványaiban és a Szociális Forradalom hasábjain megjelent cikkekben, utoljára az október 24—25-i értekezleten elfogadott elvi deklarációban fejtettek ki, és amelyek legfőbb forrása a bolsevikok tanításaiban, az orosz forradalom tapasztalataiban rejlett.

A párt abból a kézenfekvő — a szociáldemokrata párt által tagadni próbált — igazságból indult ki, hogy az adott helyzetben fennáll a hatalom azonnali megragadásának lehetősége.

„A kapitalizmus megérett a bukásra", „elérkezett az ideje a szocializmus megvalósításának", „napirendre került a proletárforradalom" — hirdette a párt Magyarországon kiadott központi lapjának, a Vörös Újságnak programadó cikke.

A magyarországi helyzetet az jellemzi, hogy az uralkodó osztály nem rendelkezik a városi és falusi proletárokkal szemben mozgósítható fegyveres erővel, a munkásosztállyal szemben felhasználható hadsereggel, szilárd közigazgatási szervezettel. A vagyonos osztály a jelen körülmények között „a munkásosztály öntudatlanságára, félszegségére támaszkodva uralkodik . . . a burzsoázia azért van hatalmon, mert a szociáldemokrata párt a hatalomról önként lemondott".

A munkásság éljen a kínálkozó lehetőséggel, vegye kezébe saját sorsának irányítását, rombolja szét a burzsoá államot, valósítsa meg a „közös társadalmasított termelési mód" érdekében a proletariátus diktatúráját. Ennek elérésére nem a parlamenti munkára, hanem a proletárok tömegküzdelmeire kell helyezni a súlypontot; tömegsztrájk, a munkások és parasztok fegyveres felkelése — „ezek a kommunisták eszközei a politikai hatalomnak a proletariátus által való meghódítására". A proletárdiktatúra formája nem a parlamentáris köztársaság. „A proletárdiktatúra formája a tanácsok (szovjetek) köztársasága, amelyben a burzsoázia az igazgatásból ki van zárva, és amelyben a proletár államhatalom a munkások tömegszervezeteire, a szakszervezetekre, a pártszervezetekre, gyári munkásbizottságokra és más hasonló szervezetekre támaszkodik."[78]

A vázolt alapelvekből következően a kommunista párt fellépett a parlamenti illúziók ellen. Az alkotmányozó nemzetgyűlés — fejtegette a Vörös Újság — a burzsoá hatalom megszilárdítását, a magántulajdon, a kizsákmányolás fenntartását, a forradalomról való lemondást jelenti.

---

[78] **Miért vagyunk kommunisták?** ***Vörös Újság*****, 1918. december 7.**

A hatalom megszerzésének, a hatalom elfoglalásának szervei a munkások, katonák és földműves szegénység küldött tanácsai. Miután a Budapesti Munkástanács csak torz képe „annak a rendszernek, amelyet az oroszországi forradalom teremtett meg", valójában nem más, mint a szociáldemokrata párt és a szakszervezeti választmányok kibővített bizalmi testülete, minden erővel arra kell törekedni, hogy a munkástanácsok valóban a forradalmi harc, majd a proletárdiktatúra, a proletár állam szerveivé, valódi munkástanácsokká váljanak.

A Vörös Újság újra és újra felhívta a figyelmet az ellenforradalom szervezkedésére. A reakciós burzsoázia a magántulajdon védelmében zsoldosokat toboroz és fehérgárdákat szervez. Az ellenforradalommal szemben, mely fegyverrel kíván fellépni, nincs más védelem, mint a proletárok felfegyverzése, vörösgárdák alakítása és megakadályozása annak, hogy a hadsereg a burzsoázia eszközévé, vagy szociáldemokrata párthadsereggé váljon a proletariátus ellen.

A kommunista párt az üzemekben átmeneti eszközként a munkásellenőrzés bevezetéséért szállt síkra, egészen addig, míg a munkásosztály a politikai hatalmat meghódítja, míg sor kerülhet „a termelőeszközök megváltás nélküli kisajátítására, a bankoknak a proletár állam kezébe vételére".

A vas- és fémmunkás szakszervezet kommunista frakciója december eleji határozati javaslata szerint „. . . valamennyi nagyüzemben munkásellenőrző tanácsok szervezendők, melyek a munkásság hatalmi szerveiként az üzemek termelésének és a termelt áruk forgalomba hozatalának, a nyersanyagok beszerzésének s éppúgy az üzemek finanszírozásának egész menetét ellenőrzik. A munkásellenőrző tanácsok nem mint paritásos intézmények, hanem mint egyoldalú hatalmi képviselet szervezendők, s hangsúlyozottan nem a munkaadó és a munkás közötti viszony vitás kérdéseinek elintézését szolgálják, hanem a termelés stb. ellenőrzését."[79]

Ez egyben állásfoglalás volt a kereskedelmi minisztérium tervezett rendelete ellen, mely „gyári alkotmányt", „üzemi választmányokat" kívánt létrehozni azzal, hogy az üzemi választmányokat csupán tanácsadói jogkörrel ruházza fel.

---

[79] A kommunisták határozati javaslata. *Vörös Újság*, 1918. december 11.

Az agrárkérdésben a párt álláspontja abban a két alapvető követelésben összegeződött, hogy minden földet, melyet nem a tulajdonos és annak családja művel, forradalmi úton, a parasztság tanácsai útján el kell foglalni, továbbá hogy az elkobzott földekért megváltás nem fizetendő.

A párt a magántulajdont erősítő földosztás propagálása ellen foglalt állást, de tudomásul vette, hogy e jelszó a közvéleménybe egyelőre kitörölhetetlenül belekerült. A Munkástanács december 13-i ülése elé terjesztett agrárjavaslat a kérdés lényegét a mezőgazdasági proletárok és félproletárok megnyerésében és a városi munkásság ellátásának biztosításában látta. Ebből kiindulva — helyesen — úgy foglalt állást, hogy össze kell hívni a földművesszervezetek küldötteinek országos kongresszusát, a földműves szegénységet választás elé kell állítani, döntsön maga a „társas termelés alapjára fektetett nagyüzem, vagy egyéni munkán alapuló kisüzem"[80] kérdésében.

A nemzeti és nemzetiségi kérdésben a párt fellépett a burzsoázia irredenta agitációja, nagyhatalmi sovinizmusa ellen. Elítélte a területi integritás jelszavát, és arra is rámutatott, hogy az adott helyzetben a nemzeti önrendelkezési jogra való hivatkozás is nacionalista célokat takar.

A „nemzeti háború" az adott körülmények között nem más, mint az ellentétes érdekű burzsoáziák egymás elleni háborúja rabló célokért, kapitalista érdekekért, a piac, a profit védelmében. „A magyarországi munkásságnak történelmi feladata, hogy elsőnek változtassa át a 'nemzeti háború', vagyis a burzsoáziák háborújának frontját a polgárháború frontjává, hogy a burzsoáziák egymás elleni háborúja helyett megteremtse a különböző nyelveken beszélő proletárok közös frontját a közös elnyomók ellen."[81]

A Vörös Újság már első programadó vezércikkében a legfontosabb feladatok között említette, hogy fel kell ébreszteni a magyar proletariátusban „a nemzetközi szolidaritás tervszerűen elhomályosított érzését . . . Magyarország proletárjainak sorsa elválaszthatatlanul össze van kötve a nemzetközi forradalommal" – szögezte le a Munkástanács kommunista frakciójának január elején előterjesztett határozati javaslata. „A legközelebbi feladat bekapcsolódni abba a forradalmi osztályharcba, melynek élén jelenleg az oroszországi és németországi proletariátus halad. . . . Szakítani a kormányszocialista internacionáléval, összeköttetésbe lépni a Munkástanács útján a proletariátus valóban nemzetközi forradalmi pártjával, egységes forradalmi cselekedet céljából a nemzetközi ellenforradalommal szemben."[82]

---

[80] Kommunista agrárjavaslat a Munkástanács előtt. *Vörös Újság*, 1918. december 18.

[81] Román imperializmus — magyar imperializmus. *Vörös Újság*, 1919. március 20.

Január 30-án a Vörös Újság teljes terjedelmében közölte a Kommunista Internacionálé összehívását bejelentő felhívást. A nevezetes dokumentumot nyolcan írták alá. A kezdeményezők egyike a Kommunisták Magyarországi Pártja volt.

A külpolitikát illetően a párt élesen bírálta a kormány antantbarát politikáját. „Az antant a győzelmes imperializmust képviseli. A legyőzött országokat zsákmánynak tekinti, mellyel burzsoáziáját akarja talpra állítani, még azon az áron is, hogy már a legközelebbi jövőben még a mostaninál is borzasztóbb háborút készít elő. Az antant rabló terveit csak egy dolog hiúsíthatja meg: a győzelmes bolsevizmus." Ha győz a szocialista forradalom, létrejön a szövetség Szovjet-Oroszországgal, „megnyílik számunkra az egész világ . . ., a vörös forradalom el fogja törölni a demarkációs vonalakat . . . "[83]

FELVILÁGOSÍTÓ ÉS SZERVEZŐ MUNKA A TÖMEGEK KÖRÉBEN

A kommunista párt követeléseit és céljait kitűnő agitációs munkával tudatosította. Egyre-másra láttak napvilágot a különböző röplapok, brosúrák, köztük Kun Bélának első ízben még Szovjet-Oroszországban megjelent agitációs füzetei: „Kié a föld?", „Mi a Tanácsköztársaság?", „Ki fizet a háborúért?", „Mit akarnak a kommunisták?" Először jelentek meg magyar nyelven az oroszországi forradalom vezetőinek írásai; Lenin munkái közül az áprilisi tézisek és a harmadik szovjetkongresszuson elmondott beszéd („A harc útja" gyűjtőcím alatt, Kun Béla Lenin tevékenységét méltató előszavával), majd később Rudas László fordításában az „Állam és forradalom”.

---

[82] Kommunisták a helyzetről. *Vörös Újság*, 1919. január 11.

[83] Moszkva és Páris. *Vörös Újság*, 1919. március 11.

A központi lap, a Vörös Újság, melynek első száma december 7-én látott napvilágot, sikeresen hárította el a polgári demokratikus kormányzat által útjába állított akadályokat. Harcos, bátor, jól szerkesztett, eleinte hetente kétszer, később hetente háromszor megjelenő, nagy népszerűségnek örvendő újság volt. Terjesztéséhez a kiadók nem adtak apparátust: a munkások maguk szervezték meg önkéntes munkával, fizetség nélkül. A párt később külön újságot adott ki Vörös Katona címmel a hadsereg és Szegény Ember címmel a parasztság számára. Az Internacionálé — Hevesi Gyula és Komját Aladár tudományos és irodalmi folyóirata — 1919 februárjától kezdve a párt tudományos folyóirataként jelent meg.

Ez az időszak a kommunista párt nagyszerű hőskora volt. A párt vezetői és tagjai éjt nappallá téve dolgoztak, agitáltak, szerveztek. Együtt éltek a tömegekkel, pontosan ismerték a dolgozók gondolkodását, vágyait, mindennapi bajait. Összejöveteleken, gyűléseken, értekezleteken minden alkalmat felhasználva síkra szálltak a dolgozók napi követeléseiért, forradalmi hévvel és szenvedéllyel hirdették a szocialista forradalom igazságát. Nem kétséges, hogy a tömegekkel való állandó szoros kapcsolat tette a párt újságjait, röplapjait elevenné és érdekessé, egész agitációs munkáját átütő erejűvé.

A kommunista párt — helyesen — a szakszervezetek egysége mellett foglalt állást. Harc indult azért, hogy a szakszervezeti tagok ne csak a szociáldemokrata párthoz, hanem a kommunista párthoz is tartozhassanak. A legnagyobb és legjelentősebb szakszervezettel, a Vas- és Fémmunkások Szövetségével már december elején sikerült egy ilyen irányú javaslatot elfogadtatni. Ez lehetővé tette, hogy a párt a szakszervezetekben — azok egységének megbontása nélkül — építhesse ki szervezeteit. December folyamán kommunista frakciók alakultak a nyomdászoknál, a szabóknál, az államvasúti alkalmazottaknál, a famunkásoknál és a bányászoknál.

A budapesti és Pest környéki nagyüzemekben a kommunista szervezeteket elsősorban ott sikerült létrehozni, ahol a baloldalnak már a forradalmat megelőzően is jelentős befolyása volt (aszódi és mátyásföldi repülőgépgyár, Lipták- és Teudloff—Dietrich-gyárak, Egyesült

Izzólámpagyár, Ganz—Danubius Hajógyár, Ganz—Fiat, Magyar Fiat, Ganz Vagongyár, MÁV Északi Főműhely). A párt derékhadát e nagyüzemek bizalmi férfiai és munkásai alkották. Kommunista szervezetek alakultak Budapesten kerületek szerint is, továbbá egyes vidéki városokban: Salgótarján, Tata, Győr, Miskolc, Diósgyőr, Szeged, Debrecen, Sátoraljaújhely, Sopron, Kaposvár, Nagyvárad. Kommunista frakciók működtek a hadsereg és a népőrség körében.

Kezdettől fogva nagy volt a párt befolyása a munkanélküliek, a leszerelt közkatonák és a leszerelt altisztek között.

Falun a Szovjet-Oroszországból hazatért volt hadifogoly parasztkatonák hirdették a kommunista eszméket.

Az Ifjúmunkások Országos Szövetségében (IOSZ), mely a régi képviselőház üléstermében alakult meg november 30-án, a kommunista befolyás kezdettől fogva érvényesült. Az új szervezet első titkára az ifjúmunkások körében nagy népszerűségnek örvendő Lékai János lett.

Az IOSZ december 30-án szakított a szociáldemokrata párttal, és független ifjúsági szervezetté alakult. Az új ifjúsági szervezet nyíltan nem nevezte magát kommunistának, de az IOSZ és hetilapja, az Ifjú Proletár, ténylegesen a kommunista párt irányítását követte.

A Vörös Újság megjelenése után a szociáldemokrata párt fellépett a kommunista mozgalom ellen. A Népszavában cikkek egész sora jelent meg a kommunista eszmék ellensúlyozására, a kommunista párt előretörésének visszaszorítására. December közepén agitátorgárda létesült, később brosúrák láttak napvilágot. A Népszava azzal vádolta a kommunistákat, hogy a párt egységének megbontásán dolgoznak, demagógok, kalandorpolitikát csinálnak. A szociáldemokrata politika védelmében a szociáldemokrata kiadványok azt hangsúlyozták, hogy ők is a kommunizmus alapján állnak, a végcélban nincs különbség, de az ő reális, az erőviszonyokat és a lehetőségeket mérlegelő taktikájuk a helyes, a kommunista követelések megvalósításához hiányoznak az alapfeltételek. A magyarországi proletárság „nem elég erős a diktatúra megszerzésére és gyakorlására", és ezt az orosz forradalom sem cáfolja, „mert az ez ideig csupán a világháborúban állt fenn, . . . több mint kétséges, hogy a szabad forgalom helyreálltával nem omlik-e össze?"[84]

---

[84] Meg kell óvni a pártegységet. *Népszava,* 1918. december 15.

A szóban és írásban folytatott agitáció a vezetők megrágalmazásától, befeketítésétől sem riadt vissza.

Azok a bevált módszerek azonban, amelyeket a szociáldemokrata párt vezetői a baloldali ellenzék visszaszorítására korábban mindig sikerrel alkalmaztak, 1918 végén, a forradalmi lázban égő Magyarországon csődöt mondtak. A kommunisták népszerűsége a támadások ellenére növekedett, a szociáldemokrata vezetők a kommunista párt eszmei és szervezeti előretörésével mind tehetetlenebbül álltak szemben. A kommunista eszmék a szociáldemokraták körében is növekvő rokonszenvvel találkoztak.

ROMÁN, DÉLSZLÁV, SZLOVÁK ÉS MÁS, NEM MAGYAR DOLGOZÓK KOMMUNISTA CSOPORTJAI

Fontos mozzanat volt, hogy a kommunista párt mellett, mely Budapesten, a változott helyzetnek megfelelően, a magyar anyanyelvű munkások pártjaként alakult meg, kialakulóban voltak a nemzetiségi szekciók, a nem magyar anyanyelvű munkások kommunista szervezetei.

E szervezetek létrehozásában egyrészt a Szovjet-Oroszországból hazatérő magyarországi, de nem magyar nemzetiségű kommunisták, másrészt a szociáldemokrata párt nemzetiségi bizottságainak baloldali tagjai, olyan volt szociáldemokraták vettek részt, akik nem kívánták követni a jobboldalt a polgári pártokkal való együttműködés, a burzsoá nacionalizmusnak tett engedmények, a burzsoáziának való alárendelődés útján.

A román kommunista csoport december 26-án alakult meg Budapesten. Elnöke, Henrik Kagan, röviddel azelőtt még Szovjet-Oroszországban harcolt a vörösgárda egyik románokból alakult zászlóaljának parancsnokaként.

A kommunista csoport a néhány nap múlva (december 31-én és január 1-én) tartott román szocialista kongresszuson már szervezetten lépett fel, és ekkorra a csoport román nyelvű lapja a Steagul Rosu (Vörös Zászló) első száma is megjelent.

A Budapesten összeülő kongresszust a „román internacionalista frakció" (vezetői: Jacob Cretulescu, George Avramescu, Sava Damian-Ştrengar) hívta össze az MSZDP támogatásával és azzal a céllal, hogy a román szekció ellenzékbe szorult tagjai — akikből az internacionalista frakció alakult — kifejthessék a gyulafehérvári határozattal szembeni álláspontjukat.

A kongresszuson előterjesztett két határozati javaslat közül az első elutasította a román királysághoz való csatlakozást, és az elutasítást azzal indokolta, hogy ott a bojárok uralkodnak, ,,a mai Románia nem biztosítja azokat a politikai, kulturális, gazdasági és szociális jogokat, amelyeket a magyar köztársaság jelenleg biztosít''. Erdély, a Bánát és a magyarországi románlakta területek alakuljanak ,,független köztársasággá'', olyan módon, hogy ,,e területek államformáját ideiglenesen az e területen lakó összes nemzetek kongresszusa állapítsa meg''.[85] Az első határozati javaslatot a kongresszus egyhangúlag elfogadta, nem úgy az azt követően napirendre kerülő, a jövő feladataival foglalkozó előterjesztést, mellyel szemben a kommunista csoport ellenjavaslattal élt. A kommunista határozati javaslat nemcsak a román jobboldali szociáldemokraták (Flueraş és Jumanca) taktikáját kívánta elmarasztalni, hanem a szociáldemokrata taktikát általában, vagyis a magyar szociáldemokraták magatartását is. A kongresszus többsége (36 szavazattal 27 ellenében) a kommunisták ilyen értelmű javaslatát fogadta el.

A kongresszuson többségre jutó kommunista csoport ezt követően ,,Magyarországi, bánáti, erdélyi, romániai, ausztriai román kommunisták szövetsége'' néven folytatta tevékenységét, melynek központja mindinkább Nagyváradra, Aradra és Bihar megyébe tevődött át.

A román kommunista szövetség ténylegesen kapcsolatban állt a romániai baloldali szocialistákkal, a Román Kommunista Párt későbbi alapítóival. A Romániai Szocialista Párt november végén állást foglalt a mozgósítás, a romániai ,,oligarchia'' erdélyi, bukovinai és besszarábiai beavatkozása ellen.

,,A román nép üdve nem a nemzetek és népek közötti harcban áll, hanem csupán az osztályok közötti harcban, amelyet a vörös lobogó alatt folytatnunk kell'' — olvasható abban a felhívásban, mely a Lupta 1918. november 27-i számában jelent meg.

---

[85] A román internacionalista szocialisták külön köztársaságot akarnak. *Népszava*, 1919. január 2.

A Moszkvában alakult pártvezetőség délszláv tagjai, Ivan Matuzović és Franjo Drobnik, december elején érkeztek Budapestre. Drobnik továbbutazott Zágrábba, Matuzović azonban Budapesten maradt, és január 6-án legálisan is megalakította a délszláv kommunista csoportot. Február elején Budapestre érkezett az OK(b)P mellett szervezett Jugoszláv Kommunista Csoport elnöke, Lazar Vukičević, a csoport vezetőségi tagja, Nikola Grulović kíséretében. Budapesten folytatott megbeszélések után ők hívták életre más szerb és magyar kommunisták közreműködésével (a visszaemlékezések szerint március 2-án) a vajdasági Pelagić Szövetséget, az első kommunista szervezetet Jugoszláviában, mely a magyar párt támogatásával kezdte és azzal együttműködve folytatta tevékenységét.

Ezzel egyidejűleg azok a délszláv szociáldemokraták, akik nem értettek egyet a Szerb—Bunyevác Agitációs Bizottsággal, mivel az a szerb burzsoáziával való együttműködés útjára lépett, a vajdasági mozgalomban régóta ismert Svetozar Mosorinski vezetésével megalakították a Magyarországi Délszláv Szociáldemokrata Pártot. Mosorinski a vezetőség megválasztására összehívott gyűlésen (március 9-én) elítélte a „renegátokat", akik jól fizetett állásokért a jugoszláv burzsoázia érdekében elárulták és félre akarják vezetni a munkásokat. „Az igazi szabadságot még nem értük el — fejtegette a magyarországi helyzetről szólva —, mert az októberi forradalom még nem a munkásság forradalma, hanem a polgárságé volt. De jönni fog a munkásság forradalma és a délszlávok is készen állnak."[86]

A kommunisták — akik közül Matuzovićot február végén az ügyészség vád alá helyezte — a gyűlésen csak kis számban jelentek meg, és nem értek el olyan látványos sikert, mint ahogy az a román kongresszuson történt, de a két irányzat között nem is volt döntő különbség. Az egyesülés rövidesen létrejött, és ez a Tanácsköztársaság idején nem formális, hanem tényleges együttműködést jelentett.

A csehszlovák kommunistákkal, baloldali szociáldemokratákkal a kapcsolatot elsősorban Alois Muna jelentette, aki ez időben Antonín Zápotockýval a forrongó Kladnóban, a bányászok közt tevékenykedett. Muna részt vett az oroszországi forradalomban, az OK(b)P Csehszlovák

---

[86] A délszláv munkások szervezkedése. *Népszava*, 1919. március 16.

Csoportjának volt az elnöke, és november elején indult haza Csehországba. Hazatérése előtt „Ausztria romjain" címmel cikket írt, mely október 30-án magyarul is megjelent a Szociális Forradalomban. Muna úgy vélte, hogy „a német és a magyar katonaság nem fog harcolni a cseh proletariátus ellen" és „épp úgy nem mennek majd a cseh katonák a német és magyar munkások ellen... Ausztria romjain nem alakulnak majd önálló burzsoá államok, hanem a proletárok szocialista köztársasági szövetsége."

Kun Béla hívására a cseh baloldali vezetők január végén Budapestre küldték Antonín Janoušeket a magyarországi szlovákok közötti forradalmi munka irányítására, szlovák nyelvű újság kiadására.

A KMP mellett kárpátukrán és német kommunista csoport is alakult. Kárpátukrán kommunista szervezetek működtek Munkácson, Beregszászon, Szolyván, Perecsényben. A német csoport viszonylag gyenge volt, nehezen tudott megbirkózni a szociáldemokrata párt régi és jól kiépített német szervezeteivel.

A nemzetiségi kommunista csoportok mellett már ekkor alakulóban voltak a külföldiek kommunista szervezetei. Köztük az orosz csoport volt a legjelentősebb. A Magyarországon élő és hadifogolyként idekerült orosz bolsevikok már 1914-től szervezkedtek, tevékenységükhöz az orosz hadifoglyok nagy száma kedvező feltételeket biztosított (1918 elején a Monarchia területén 908 ezer orosz hadifogoly tartózkodott, ebből 550 ezer dolgozott a hátországban; a Magyarországon dolgozó hadifoglyok száma közel járt a 300 ezerhez).

Az orosz kommunista csoport vezetői közé tartozott Vlagyimir Jusztusz, Vlagyimir Uraszov és a szerb származású Filip Filipović, aki a délszláv kommunista csoport szervezésében is részt vett és rövidesen Jugoszláviában folytatta tevékenységét.

AZ OSZTÁLYHARC ÉLEZŐDÉSE

A kommunista párt fellépése idején az osztályharc egyre élesebb formákat öltött. A munkások, akiknek helyzete a forradalom győzelme után rosszabbodott és a növekvő munkanélküliség következtében mind bizonytalanabbá vált, egyre határozottabban léptek fel érdekeik védelmében.

Szembefordultak a kormány mérséklést ajánló politikájával, a háború során különösképpen meggyűlölt főnökök eltávolítását követelték — a tőkések szabotázsára hivatkozva —, beleszólást igényeltek az üzemek vezetésébe. Ez utóbbi követelés jogosságát csak aláhúzta a Vörös Újság leleplezése, miszerint a tőkések által fizetett segélyeket részben vagy egészben a kereskedelmi minisztérium fedezi.

A budapesti gyárakban december végén harc indult a karácsonyi segély felemeléséért. Amikor a Ganz Villamossági Gyár vezérigazgatója e kérés teljesítését január 3-án megtagadta, a munkások — az egykorú tudósítás szerint — abbahagyták a munkát, ,,behatoltak az irodákba, elcsapták, kidobták az összes igazgatókat és hajcsárokat, majd kijelentették, hogy átveszik a gyárat. A gyár élére új vezetőket jelöltek ki, egyben 12 tagú felügyelő bizottságot választottak, melyet legfőbb ellenőrzési joggal ruháztak fel.''[87]

A Ganz Villamossági Gyár példája gyorsan követésre talált más budapesti nagyüzemekben. Január 4-én a Fegyver- és Gépgyárban kergették el a vezérigazgatót és az igazgatókat; itt is új vezetőség alakult a munkások képviselőinek bevonásával. Hasonló megmozdulásokra került sor a Csepeli Tölténygyárban, a Ganz Vagongyárban, a Magyar Textilműveknél, a Lipták-féle Vas- és Gépgyárban, a Magyar Fémlemezgyárban.

A részvényesek és a vállalatokat finanszírozó bankok a kormány közbelépését kérték. Amikor kiderült, hogy a kormány elítéli ugyan az erőszakos szocializálást, de az adott körülmények között semmit sem tesz ellene, a történteket kénytelen-kelletlen tudomásul vették, és egyezkedni próbáltak.

Salgótarjánban a kommunista pártszervezet december 26-án alakult meg az ottani bányászok és vasmunkások csatlakozásával. A bányamunkások és vasmunkások közel 200 főt számláló összbizalmi testülete Kun Bélának és Szaton Rezsőnek, a párt küldötteinek felszólalása után 3 szavazat ellenében foglalt állást a kommunista párthoz való csatlakozás mellett. E döntést további gyűlések, újév napján több ezer főt számláló nagygyűlés szentesítette, ahol a szociáldemokrata szónokok reménytelenül próbálkoztak a hangulat megfordításával.

---

[87] Vasas ne hagyd magad! *Vörös Újság,* 1919. január 8.

Január 3-án Salgótarjánban fosztogatás kezdődött, melyben a városba tóduló környékbeli lakosság játszotta a vezető szerepet. Bár az anarchikus és antiszemita jellegű megmozdulást — melyben a háborús éhezés, nyomor, elkeseredés, a leszerelt katonák kilátástalan helyzete, a háborún meggazdagodott, uzsoraárakat követelő kereskedők, a jómódú városi polgárság elleni gyűlölet tört a felszínre — feltehetően a jobboldal provokálta, a polgári sajtó és a Népszava a történtekért a kommunistákra hárította a felelősséget. A zendülés hírére a kormány Nógrád megye 3 járására azonnal statáriumot hirdetett és január 4-én a rend helyreállítására katonaságot irányított Salgótarjánba.

A megtorlásnak — a Népszava tudósítása szerint — 16 halálos áldozata volt, a letartóztatottak számát félszázra becsülték. A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. igazgatóságának kérésére január 5-én a munkások „megnyugtatására és kioktatására" Salgótarjánba érkezett Peyer Károly, a bányászszakszervezet titkára. Peyer, akit egyben kormánybiztosnak is kineveztek, a rendcsinálást a kommunista szervezkedés felszámolásával próbálta egybekötni.

A salgótarjáni eseményekkel nagyjából egybeesett a 36 órás „pozsonyi proletárdiktatúra", a Zemplén megyei szociáldemokrata szervezetek csatlakozása a kommunistákhoz és a hatalomátvétel ezt követő kísérlete Sátoraljaújhelyen, a munkás- és katonatanácsok forradalmi fellépése az ország több helységében. Egyre-másra jöttek a hírek a kereskedőknél levő árukészletek lefoglalásáról és szétosztásáról, a gyűlölt reakciós tisztviselők rövid úton való eltávolításáról, katonatisztek és csendőrtisztek leváltásáról.

Az események alakulása szempontjából döntő mozzanat volt a budapesti helyőrség további balratolódása.

December 30-án - több hetes huzavona után — kinevezték az új hadügyminisztert a függetlenségi párti gróf Festetics Sándor személyében. Festetics ott próbálta folytatni az ellenforradalmi szervezkedést, ahol elődje, Bartha Albert abbahagyta. De amíg Bartha ellen a katonák fellépését inkább a Katonatanácsot támogató szociáldemokraták vezették, a Festetics és a körülötte csoportosuló katonatisztek elleni harcban a kommunisták jártak az élen, ők voltak a kezdeményezők.

Az új hadügyminiszter bemutatkozása egybeesett a két legfiatalabb korosztály leszerelésével. Az indoklás ezzel kapcsolatban a fegyverszünet előírására hivatkozott, ami nem hatott nagyon meggyőzően. Szó volt ezenkívül a tengerészek szélnek eresztéséről és a bizalmi rendszer felülvizsgálásáról, bár Festetics megpróbálta ez utóbbi híreket cáfolni és kimagyarázni.

A helyőrség körében a leszerelésről és a bizalmi rendszer felülvizsgálásáról keringő hírek nyugtalanságot keltettek, annál is inkább, mert egyidejűleg (december 31-én reggel) francia katonaság jött a fővárosba, és nem lehetett tudni, mi célból. Később derült ki, hogy számuk nem jelentős, és elsősorban a Fóton internált Mackensen őrizetbe vétele végett érkeztek.

A kommunista katonák december 31-én gyűlést hírdettek az 1-es és 32-es honvéd gyalogezred laktanyájában. Kun Bélát hívták előadónak, aki utalt az ellenforradalmi szervezkedésre, és az új hadügyminiszter eltávolítását követelte. Kun Béla beszédét az 1-eseknél a katonatisztek lövöldözéssel próbálták megzavarni; a 32-eseknél megkísérelték letartóztatását. A kommunista katonák az ellenforradalmi fellépésre még aznap fegyveres tüntetéssel válaszoltak; a tengerészlaktanyában 10 pontos határozatot fogadtak el, melyben többek között a Katonatanács hatáskörének kiterjesztését, a hadügyminiszter lemondását követelték, és óvintézkedéseket sürgettek az ellenforradalmi tervek meghiúsítására.

Festetics a katonák és tengerészek megmozdulásával szemben főként az egykori katonai rendőrség átszervezésével létrehozott és ezért megbízhatónak vélt 1-es vadászezredre próbált támaszkodni. A helyzet megfordítását célzó tervei azonban kudarcot vallottak. A vadászezred legénysége január 7-én eltávolította az ellenforradalmár tiszteket, és helyettük új, a kommunistákkal és a Katonatanáccsal rokonszenvező vezetőket választott.

6. KORMÁNYZATI VÁLSÁG

A JOBBSZÁRNY KIVÁLÁSA A KÁROLYI-KORMÁNYBÓL. A BERINKEY-KORMÁNY MEGALAKULÁSA

A kedvezőtlenül alakuló nemzetközi helyzet, a belső nehézségek, az ellentétek ezt követő kiéleződése a kormány helyzetét — alig másfél hónapos kormányzás után — válságosra fordította.

A kormányon belül — a koalíciós összetételből ez eleve következett — az első pillanattól nézeteltérések álltak fenn; ezek a későbbiek során olyan mértékben növekedtek, ahogy a helyzet nehezebbé, a burzsoázia elégedetlenebbé, a tömegek türelmetlenebbé váltak.

A kormányon belüli jobbszárny képviselői Bartha Albert hadügyminiszter, Batthyány Tivadar belügyminiszter és Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter voltak; ugyanakkor Károlyi mindinkább a polgári radikálisokhoz és a szociáldemokratákhoz közeledett.

A függetlenségi párt egyet nem értése november végén—december elején már nyíltan jelentkezett. A jobbszárny kifogásolta, hogy a párt a főispáni, kormánybiztosi állások és más tisztségek betöltésénél háttérbe szorul. Bírálta a külügyminisztérium tevékenységét, azt állította, hogy az konzervatív vezetés mellett több eredményt tudna felmutatni. Állást foglalt a vagyonadó terve ellen, és szembefordult a földreformmal, elfogadhatatlannak tartva a radikális javaslatokat, különösképpen az 500 holdas kisajátítási határt.

E támadáshoz nemcsak Bartha Albert már tárgyalt hadseregszervezési kísérlete kapcsolódott, hanem Batthyány terve is, hogy a baloldal letörésére rendőri módszereket alkalmazzon.

Miután Bartha eltávolításakor Batthyány is beadta lemondását, a december 12-én tartott minisztertanácson Károlyi arra szólította fel a kormány megmaradt tagjait, hogy nyilatkozzanak: együtt kívánnak-e maradni még néhány hétig, a választások megtartásáig. A vita során felvetődött egy teljesen szociáldemokratákból vagy polgári politikusokból álló kormány létesítésének gondolata éppúgy, mint a koalíció további fenntartásának és balratolódásának lehetősége.

A három variáns közül december végén a polgári kormány terve került előtérbe. A miniszterelnöki tiszt várományosa Lovászy Márton lett, miután december 23-án — Barthát és Batthyányt követve — ő is lemondott miniszteri tárcájáról.

A függetlenségi párt Lovászyt támogató többsége azzal érvelt, hogy egy polgári kormány nagyobb sikerrel képviselhetné Magyarország érdekeit, mert „a kormány szélsőséges politikája" az oka, hogy „olyan kedvezőtlen a helyzet az antanttal szemben".[88]

---

[88] Lovászy lemondásának okai. *Pesti Hírlap*, 1918. december 25.

A Népszava viszont rámutatott arra, hogy a Magyarországgal szembeni ridegség oka az, hogy Magyarországot (ugyanúgy, mint Németországot és Német-Ausztriát) az antant legyőzött országnak tekinti. Az antant államok közvéleménye, s ezt a Magyarországra érkező újságok is bizonyítják, „sohasem azt vetette a magyar kormányzat szemére, hogy túlságosan radikális és túlságosan kevéssé soviniszta, hanem ellenkezőleg, mindig és minduntalan azzal vádolták, hogy még mindig telítve van magyar imperializmussal, még mindig a területi integritás alapján áll, még mindig nem akar lemondani a románokról, szerbekről és szlovákokról”.[89] A radikálisnak nevezett reformok, amelyeket a kormány életbe kíván léptetni, nyugaton egyébként jól ismertek: olyanok, amelyek ott már régen megvalósultak.

Kunfi a Népszavának adott december 28-i nyilatkozatában Batthyányt, Lovászyt és a „mögöttük meghúzódó nagybirtokos és nagytőkés érdekeltséget” azzal vádolta, hogy mozgalmuk „némely politikai reformmal megfejelve, a régi magyar osztályuralom feltámasztására irányul! . . . Furcsa — mondotta —, hogy egyesek, akik éveken keresztül a német militarizmus ellenségének vallották magukat, most hason csúsznak az antant militarizmusa előtt. A szociáldemokrata párt nem hajlandó a maga szociális és politikai követeléseit az antant nagy vezérkarainak nem is ismert politikai álláspontjától függővé tenni.”

Kunfi, a mielőbb megtartandó választásokig, átmeneti megoldásként a koalíció további fenntartását javasolta azzal, hogy abban a szociáldemokraták és a radikálisok mellett csak a Károlyival egyetértő baloldali függetlenségiek vegyenek részt.

A szociáldemokrata párton belül Kunfi véleményével szemben más nézetek is jelentkeztek. Garami nem hitt a reakciós szervezkedésről kiszivárgó híreknek, nem hitt a visszafordulás lehetőségében. Elítélte a konzervatív részről fenyegető veszély felnagyítását, az „ellenforradalom-szaglálást”, de ugyanakkor helyeselte, fontosnak tartotta a bolsevizmus elleni fellépést. Garami a szociáldemokratáknak a kormányból való kilépését fontolgatta. Úgy vélte, ha a szociáldemokraták visszavonulnak, és átengedik a teret egy „erőskezű” polgári kormánynak, akkor mint ellenzék, könnyebben felvehetik a harcot a kommunisták ellen, és nagyobb eséllyel indulhatnak a közeljövőben tartandó választásokon.

---

[89] A külpolitikai pletyka. *Népszava*, 1918. december 27.

Lovászy a jobboldali fordulat érdekében a polgárságot tömörülésre, ellenállásra szólította. December legvégén létrehozta a „polgárszövetséget'', melyet a különböző polgári pártok, testületek, szervezetek központi összefogó szervének szánt.

Ugyanakkor jól tudta, hogy kormányalakító szándéka csak fegyveres erő segítségével valósítható meg, és egy polgári kormánynak csak akkor van esélye a fennmaradásra, ha az a hadsereg, a karhatalom támogatására is számíthat.

Ismerve a munkásság és a budapesti helyőrség hangulatát, Lovászy január 5-én este megjelent Vixnél, és kormányalakítási tervéhez — annak hangsúlyozásával, hogy az új polgári kormány „harcot indít a bolsevizmus ellen'' — a francia katonaság közreműködését kérte. Arra a kérdésre, hogy az antant vajon kedvezőbben ítélne-e meg egy polgári kormányt, mint a jelenlegit, az alezredes válasza kitérő volt: nem illetékes nyilatkozni ilyen kimondottan politikai ügyben.

Miután Budapest megszállásának tervét Párizsban december folyamán újólag elvetették, Vix Lovászy kérését elutasította.

A Vixnél tett látogatás pontot tett a polgári kormánnyal való kísérletezés végére. A Károlyitól kapott megbízást Lovászy ezt követően visszaadta, annál is inkább, mert közben — mint erről már szó esett — a hadügyminisztériumban szőtt puccsista tervek is lelepleződtek. Károlyi ilyen körülmények között jelent meg január 7-én a szociáldemokrata pártválasztmány ülésén, és a szociáldemokrata pártot további együttműködésre és a kormányban való maradásra szólította fel. A pártválasztmány véglegesen nem tudott dönteni; a kormányban való maradás vagy kilépés ügyét ezért a Munkástanács elé vitte.

A Munkástanács január 8-i ülésén háromféle javaslat került megvitatásra. Garbai tiszta szociáldemokrata kormány létrehozása mellett foglalt állást, mert szerinte a párt csak így, régi programjának haladéktalan megvalósításával tarthatja meg a kommunisták felé hajló munkástömegeket. Garami a kormányból való kivonulásra irányuló javaslatot ismételte meg, Kunfi viszont kitartott a december végén kifejtettek mellett: ellenezte a kormányból való kivonulást, mert az ellenforradalmat jelentene, de nem helyeselte a kormány átvételét sem, mert arra szerinte a helyzet nem érett meg. Közvetítő javaslatának lényege az volt: maradjon meg a koalíciós kabinet, de a szociáldemokrata párt követeljen nagyobb részt a kormányzatból.

A Munkástanács többsége a tiszta szociáldemokrata kormány álláspontja felé hajlott, de végül is — heves vita és többszöri szavazás után — Kunfi közvetítő indítványát sikerült elfogadtatni.

A Munkástanács ülésével egyidejűleg a Károlyi-kormány lemondott. A Magyar Nemzeti Tanács Végrehajtó Bizottsága, hogy az új kormány megalakításához a megfelelő formát megtalálja, a feltételeket megteremtse, január 11-én Károlyi Mihályt ideiglenes köztársasági elnökké nyilvánította, és Károlyi bízta meg ezután Berinkey Dénes volt igazságügyminisztert a miniszterelnöki teendők ellátásával. A Nemzeti Tanács döntése Károlyi befolyását, vezető szerepét nem csorbította. A kormány „néptörvényeket" csak az ő hozzájárulásával hozhatott, a külügyek irányítása továbbra is az ő kezében maradt; Károlyi bármely minisztertanácson részt vehetett, és amennyiben megjelent, az elnöklés joga is megillette.

Az új kormányban, mely hosszas huzavona és további alkudozások után január 18-án alakult meg, a Munkástanács döntésének megfelelően a szociáldemokraták nagyobb befolyáshoz jutottak. Böhm Vilmos személyében szociáldemokrata lett a hadügyminiszter. A kereskedelmi és népjóléti minisztériumok mellett a szociáldemokrata pártnak jutott az újonnan létesített közoktatási tárca és a belügyminisztériumban a régóta vitatott államtitkári állás. Bekerült a kormányba Nagyatádi Szabó István, de miután Buza Barna továbbra is földművelésügyi miniszter maradt, részére — népgazdasági minisztérium néven — új minisztériumot szerveztek. Nagyatádi Szabó részvételétől azt remélték, hogy a kormány ezzel megerősítheti befolyását a jobb módú parasztság körében.

A kormányból ugyanakkor kimaradt Jászi Oszkár. Miután elgondolása: engedmények árán, de a területi integritás fenntartásával békésen megegyezni a román és a szlovák polgári pártokkal, a nemzetiségi burzsoáziával, hajótörést szenvedett, a nemzetiségi minisztérium január közepén beszüntette munkáját. Jászi kiválása a nacionalista befolyás erősödését jelezte. A békés megegyezés csődje új módszerek alkalmazásának, végső soron egy esetleges új háború vállalásának lehetőségét vetítette előre.

AZ ELLENFORRADALOM SZERVEZKEDÉSE

A januári események, a Berinkey-kormány megalakulása azt jelentette: meghiúsult a jobboldal kísérlete, hogy belülről, a Károlyi-pártot felhasználva hódítsa meg a kormányhatalmat.

A válság ilyen módon való megoldása, a szociáldemokraták előretörése, a függetlenségi párton belül az ellentétek elmélyüléséhez, majd nyílt szakadáshoz vezetett. A január 25-i pártértekezleten a kormány támogatói kisebbségben maradtak, és Függetlenségi Károlyi-párt néven új pártot alakítottak. A többség Lovászy vezetésével ellenzékbe vonult. A Lovászy-féle Függetlenségi Párt a továbbiakban az ellenzékhez közeledett, a jobboldallal próbált szövetségre lépni.

A jobboldali ellenzék pártjai egyrészt régi, már a forradalom előtt is fennállott pártok voltak, másrészt olyan alakulatok, melyek új cégérrel, új keretek közt próbálták a régi célokat képviselni. A különböző elnevezések alatt fellépő, eltérő követeléseket hangoztató ellenzéki csoportok közös vonása az volt, hogy valamennyien a nagybirtok, a nagytőke, a régi államapparátus még jelentős erőt képviselő hatalmasságainak támogatását élvezték.

A Keresztényszocialista Pártnak (mely 1918. február 3-án a Katolikus Néppárt és a Keresztényszocialista Párt egyesüléséből alakult) az adott súlyt és jelentőséget, hogy mögötte állt a katolikus egyház, számíthatott a klérus anyagi és erkölcsi segítségére. Ezzel függött össze, hogy a kormány és az egyház közti viszony elmérgesedésével, a nagy számmal alakuló, különösen a Dunántúlon előretörő keresztényszocialista szervezetekben a hang egyre élesebbé vált, és a mozgalmon belül a pacifista, a népek békeszövetségét hirdető elvekkel szemben mindinkább a jobboldal, a soviniszta irányzat, a faji gyűlölködésre uszító agitáció került előtérbe. A püspöki kar, mely novemberben még lojálisnak mutatkozott, az idő előrehaladtával eltávolodott a kezdeti, beilleszkedést színlelő vagy kereső állásfoglalásától. December végén Glattfelder Gyula csanádi püspök a földművelésügyi miniszterhez és a hercegprímáshoz írt leveleiben a készülő földreformot már jogfosztásnak és fosztogatásnak nevezte. Még inkább kiéleződött a helyzet, amikor a Berinkey-kormány a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot kettéválasztotta, és napirendre tűzte az egyház és állam szétválasztásának, valamint a kötelező vallásoktatás megszüntetésének kérdését.

Az új alakulatként december elején zászlót bontó Országos Földmíves Pártot — parasztfogó célzattal — az OMGE és a Gazdaszövetség hívta életre. Irányításában gróf Pallavicini Györgynek (Andrássy vejének és munkatársának), valamint az említett, a nagy- és középbirtok érdekeit védő szervezetek funkcionáriusainak jutott a vezető szerep.

A földmíves párt legfőbb feladatának a szocialisták elleni agitációt tekintette, röplapjai azt állították, hogy a szocialisták a parasztokat „árendásokká" és „állami jobbágyokká" kívánják változtatni. A földmíves párti program a földet „öröktulajdonba" javasolta adni, elsősorban „a hazáért vérzett hős katonáknak" és azoknak a kisgazdáknak, akik földjeiket „családi érdekből szaporítani — esetleg középbirtokká fejleszteni — kívánják".[90] Hogy ennek során mennyi föld kerülne felosztásra, mennyiért, milyen összegű kártérítés mellett, a programból nem derült ki.

Új alakulat volt a Magyar Polgári Párt is. E pártot nagytőkések, iparosok, kereskedők alapították 1919. január elején. A megalakuláskor kiadott felhívást, mely az „anarchia" elleni küzdelem fontosságát, a magántulajdon elvét és a kapitalizmus előnyeit hangsúlyozta, 200-nál több ismert nagytőkés írta alá.

Utolsóként léptek színre az addig inkább háttérben tevékenykedő volt munkapárti és alkotmánypárti politikusok. Február 19-én megalakították a Nemzeti Egyesülés Pártját (NEP), vezérként gróf Bethlen István szerepelt. Az alakuló ülésen ő mondta a toborzót: a „nemzethez való hűségről", a „nemzeti érzés" fontosságáról. Bethlen tagadta az ellenforradalmi szándékot: „Nem a forradalom ellen küzdünk — mondotta —, hanem a forradalom kinövései ellen."[91] A Népszava Bethlen beszédét szemérmetlen népámításnak minősítette, és úgy vélte — nem alaptalanul —, hogy a Nemzeti Egyesülés Pártjában a Munkapárt „reakciós agráriusai", a Magyar Polgári Pártban pedig a Munkapárt „reakciós kapitalistái" tömörülnek.[92]

A felsorolt pártok mellett, részben fedőszervként, részben a tömegbázis kiszélesítése érdekében az ellenforradalmi tömegszervezetek egész sora tevékenykedett: Székely Nemzeti Tanács, Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége stb.

---

[90] Az Országos Földmíves Párt programja. Közli: MÉREI GYULA, A magyar októberi forradalom és a polgári pártok. Bp. 1969. 193—198.

[91] Bethlen István gróf beszédei és írásai. I. Bp. 1933. 153.

[92] Új párt alakult. *Népszava*, 1919. február 20.

Az aktív ellenforradalmárok többsége a Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE) keretében szervezkedett. A vezetést itt a „12 kapitány" elnevezésű titkos szervezet ragadta magához. Január közepén Gömbös Gyulát választották a MOVE elnökévé.

Katonatisztek hívták életre január elején az Ébredő Magyarok Egyesületét (ÉME), melynek tömegbázisát diákok, kispolgári elemek, a Magyarországtól elszakadóban levő területekről menekülő köztisztviselők, értelmiségiek alkották.

Ellenforradalmi szervezetek alakultak az egyetemi fiatalság körében is. Az új jobboldali ifjúsági egyesületek elvetették a régi módszereket, szembefordultak a kiöregedett vezérekkel, az idők szelleméhez igazodtak: a konzervatív jobboldaliságot új, „cselekvőbb jobboldalisággal" kívánták felváltani.

A nagytőke, a nagybirtok és az egyház zsoldjában álló sajtó az ellenforradalmi megmozdulásokat — élve a sajtószabadsággal — egyre nyíltabban támogatta.

Egykorú adatok szerint a budapesti napilapok közül január végén már csak három állt a forradalom vívmányai mellett, a többi „az álcázott vagy nyílt ellenforradalom politikáját csinálta".[93]

A MOVE és az ÉME január második felében nacionalista, antiszemita tüntetéseket robbantott ki, melyeket a szervezett munkásság és a főkapitány engedélye nélkül is kivonuló népőrség vert szét.

Január 29-én a reakció egyik fellegvára, a budapesti tudományegyetem, az egyetemi autonómiára hivatkozva megtagadta az új, haladó szellemű tanárok kinevezésének elismerését.

Az ellenforradalom január végén, február első napjaiban egyes vidéki városokban is nyíltan és leplezetlenül lépett fel, elsősorban ott, ahol a vezetők úgy vélték, hogy megfelelő fegyveres erő felett rendelkeznek.

Makón, ahol a déli területek elszakadása után nagyszámú csendőr gyűlt össze, a reakció megkísérelte a munkástanácsot támogató katonaság lefegyverzését. Január 30-án a csendőrök és az ellenük felvonuló katonák, nemzetőrök, felfegyverzett munkások között harc tört ki. Az összeütközés a csendőrök megfutamodásával végződött, de halálos áldozatokat követelt.

---

[93] MAGYAR LAJOS, A forradalmi sajtó. *Az Ember*, 1919. január 28.

Székesfehérvárott, ahol az ellenforradalmi tisztek befolyása alatt álló fehérvári huszárezred állomásozott, február 3-án összeült a régi vármegye. A megyegyűlés Károlyi József gróf indítványára a kormánytól megvonta a bizalmat.

Gyöngyösön a régi képviselő-testület helyezkedett szembe a kormánnyal. A február 5-i közgyűlésen a helybeli plébános, Bozsik Pál, a kormány intézkedéseit a keresztényszocialista frakció zajos helyeslése mellett törvénytelennek bélyegezte.

7. KÍSÉRLET A KORMÁNYKOALÍCIÓ HELYZETÉNEK MEGERŐSÍTÉSÉRE

EGYENLŐTLEN FELLÉPÉS A KOMMUNISTA PÁRT ÉS AZ ELLENFORRADALOM ELLEN

Az új kormány a helyzet konszolidálása érdekében az ellenforradalommal szembeni fellépést és a kommunistákkal való leszámolást egyaránt napirendre tűzte.

Különösen fontosnak és sürgősnek tekintette a kommunista mozgalom elleni beavatkozást, és ezzel a szociáldemokrata miniszterek is egyetértettek.

A kormányt nemcsak a magyarországi, hanem a nemzetközi helyzet, nemcsak a bel-, hanem a külpolitikai meggondolások is erre ösztönözték.

Németország legyőzése után a győztes hatalmak felszabadult erőikkel Szovjet-Oroszország ellen fordultak. 1919 elején nagyban folyt az intervenció szervezése, az antant első nagyszabású, 1919 tavaszára tervezett támadásának előkészítése. 1919. január 18-án Párizsban megnyílt a békekonferencia, amelyen „az orosz kérdés" kezdettől fogva fontos helyet foglalt el.

A szovjetellenes tervek Magyarországot is érintették. Az antant nem gondolt ugyan arra, hogy a legyőzött országot közvetlenül is bevonja az intervencióba, Magyarország azonban a Szovjet-Oroszország elleni felvonulás útvonalába esett, az itteni események alakulása ebből következően nem lehetett közömbös az intervenció szervezői számára.

Az antant magyarországi politikája arra irányult, hogy az ország megszállása lehetőleg ne vezessen fegyveres harchoz a szomszédos államokkal, az országon belül pedig a forradalom kifejlődését erőteljes intézkedésekkel megakadályozzák.

A Berthelot—Apáthy-féle december 31-i megegyezésről már szó esett. Röviddel ezután Vix a budapesti szovjet vöröskeresztes misszió tagjainak letartóztatását követelte. A rendőrség e kérésnek eleget tett. Január 7-én detektívek jelentek meg a Royal-szállóban, őrizetbe vették a misszió tagjait, és a letartóztatottakat átadták a franciáknak.

Ezzel egyidőben amerikai gazdasági bizottság és amerikai politikusok, majd február elején Cuninghame, a bécsi angol misszió vezetője látogatott Budapestre. Az amerikaiak és az angolok egyaránt tudtára adták Károlyinak és a kormány tagjainak, hogy jó szemmel néznék a „bolsevizmussal" szembeni erőteljesebb fellépést. Különösen Cuninghame beszélt nyíltan erről a szerinte legfőbb, legfontosabb feladatról.

A kommunisták elleni fellépésre ösztönöztek a németországi események is, ahol a forradalmi bizalmiak, a független szocialisták és kommunisták fegyveres felkelésbe átnövő megmozdulását (január 4—12.) a szociáldemokrata kormány vérbe fojtotta, és ahol január 15-én, a „rend" helyreállítása után, ellenforradalmár katonatisztek letartóztatták, majd meggyilkolták Karl Liebknechtet és Rosa Luxemburgot, Németország Kommunista Pártja vezetőit.

A magyarországi szociáldemokrata politikusokra, akik elméleti és gyakorlati tevékenységükben mindig is az osztrák és a német párt utasítását és példáját követték, ezek az események nagy hatással voltak. A német szociáldemokratáknak a kommunisták ellen alkalmazott módszerei az erőszaktól addig visszariadó magyar szociáldemokraták ingadozó vezetőit arra ösztönözték, hogy Magyarországon se ellenezzék hasonló módszerek alkalmazását.

Január 23-án a minisztertanács Böhm és Garami hozzájárulásával kimondta, hogy a belügyminiszter a kommunisták ellen preventív intézkedéseket is tehet, „ha ezek bűncselekményt követnek el, vagy annak elkövetését kilátásba helyezik".[94] E határozat a kommunisták lakbéruzsora elleni akcióját kívánta ürügyül felhasználni a rendőrség által javasolt letartóztatásokhoz. (A párt ezen akciója a lakóházak köztulajdonba vételét követelte, és felhívta a lakókat: tagadják meg a február 1-én esedékes negyedévi lakbérfizetést.)

---

[94] OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1919. január 23.

Január 28-án a szociáldemokrata vezetők a Munkástanácsban keresztülvittek egy olyan határozatot, mely kimondta a kommunistáknak a pártból, a szakszervezetekből és a Munkástanácsból való kizárását.

Február 3-án egy 160 főből álló, géppuskákkal és kézigránátokkal felszerelt rendőri különítmény körülvette a Vörös Újság Visegrádi utcai szerkesztőségét, házkutatást tartott, nyomtatványokat, iratokat foglalt le, összetörte a szerkesztőség berendezését.

Február 9-én összeült a szociáldemokrata párt rendkívüli kongresszusa. A kongresszus a jobboldali és centrista vezetők javaslatára megerősítette a Munkástanács kommunistaellenes határozatát.

Február 11-én megjelent „A népköztársasági államforma védelméről" szóló 1919. évi XI. néptörvény, mely az adott helyzetben félreérthetetlenül a proletárdiktatúráért harcoló és nyíltan tanácshatalmat követelő kommunisták ellen irányult: a párt vezetőinek, propagandistáinak letartóztatásához és perbe fogásához biztosította a „törvényes alapot".

Február 20-án a munkanélküliek, akik között erős volt a kommunista befolyás, a Vigadóban nagygyűlésre jöttek össze, és munkát vagy a drágaságnak megfelelő munkanélküli segélyt követeltek. A gyűlést követően a Vörös Újság szerkesztősége előtt a párt vezetői szóltak a résztvevőkhöz, és felhívták figyelmüket az ellenforradalmi veszélyre és készülődésre. Az összegyűltek egy része ezután a Conti utca felé indult, hogy a Népszava munkanélkülieket támadó cikkei ellen tüntessen. A Népszava székháza előtt lövöldözés kezdődött, aminek több halálos áldozata és sok sebesültje lett. Hogy a lövöldözést ki kezdte és ki folytatta, a nyomozás utólag nem tudta megállapítani. Valószínű — és egyes későbbi tanúvallomások is ezt látszanak megerősíteni —, hogy a Népszava védelmére kirendelt rendőrök és különböző karhatalmi alakulatok a zűrzavarban egymásra tüzeltek. Bárhogyan történt is — akár szándékos provokáció, akár véletlen okozta —, ezzel az összeütközéssel adva volt a rég várt alkalom a kommunisták elleni döntő fellépésre. A rendőrkapitány még aznap este megjelent a minisztertanácson, és javaslatot tett a kommunista vezetők letartóztatására. A kormány döntése után a már korábban előkészített névsorok alapján, a vizsgálat eredményét be sem várva, azonnal meg is kezdődtek a letartóztatások. Február 20-ról 21-re virradó éjszaka néhány kivétellel elhurcolták a kommunista párt valamennyi ismert vezetőjét, mintegy 50 embert. A párt helyiségeit bezárták, és az előállításokat még több napon át folytatták. A toloncházban a lefogottakkal brutálisan bántak. Kun Bélát a megvadult rendőrök véresre verték.

A kommunisták elleni akcióval párhuzamosan az ellenforradalom elleni rendszabályokra is sor került, nem utolsósorban azért, mert a szociáldemokrata miniszterek a kommunisták üldözését csak ezzel a feltétellel merték vállalni.

A budapesti rendőrség február elején az ellenforradalmi szervezkedés több vezetőjénél házkutatást tartott.

Február 12-én Kaposvárott letartóztatták Tóbi József soproni középiskolai tanárt, aki a Dunántúli Polgárszövetség nevében uszító hangú röpiratokat írt és terjesztett, és ellenforradalmi szervezkedéssel vádolva Budapestre kísérték.

A minisztertanács február 22-én az egyidejűleg kiadott 1919. évi XX., „A forradalom vívmányait veszélyeztető egyéneknek rendőri felügyelet alá helyezéséről és őrizet alá vételéről" szóló néptörvény alapján elhatározta báró Szterényi József és Szurmay Sándor volt miniszterek, valamint Mikes János gróf szombathelyi püspök internálását. Ugyanezen a napon feloszlatták a MOVE-t. Március 1-én megjelent az 1919. évi XXIII. néptörvény „A háborúval kapcsolatban felelős személyek elleni eljárás előkészítéséről".

A felsorolt intézkedések csekély eredménnyel jártak. Tóbi Józsefet a vizsgálóbíró február 24-én szabadlábra helyezte. Szterényi és Szurmay ügyét a rendőrség igen előzékenyen kezelte, nem úgy, mint a kommunistákét. További internálásokra alig került sor, bár a február 22-i minisztertanácson egyesek gróf Károlyi József, gróf Bethlen István, Wekerle Sándor, Pallavicini György őrgróf és Bangha Béla őrizetbe vételét is javasolták. Az 1919. évi XXIII. néptörvény alapján sem indult eljárás, holott a szükséges intézkedések haladéktalan megtételére a törvény lehetőséget adott.

A REFORMPOLITIKA ÚJABB LÉPÉSEI

Az új kormány a kommunisták és az ellenforradalom elleni fellépéssel egyidejűleg — kihasználva a demarkációs vonalakon uralkodó szélcsendet — a reformok régóta vajúdó ügyét is dűlőre próbálta vinni.

Több mint háromhónapi huzavona után február 16-án a szociáldemokrata párt és a függetlenségi baloldal közötti kompromisszum eredményeként, megjelent „A földmívelő nép földhöz juttatásáról" szóló 1919. évi XVIII. néptörvény.

A törvény az 500 holdon felüli nagybirtok és a 200 holdon felüli egyházi birtok kisajátítását tette lehetővé, kártérítéssel, az 1913. évi földárak alapján. A kisajátított földeken az előírások szerint 5—20 holdas családi birtokokat, 1—5 hold területű családi kerteket, a felosztásra kerülő összterület 10%-án pedig 200 holdas középbirtokokat lehetett létesíteni. A földet az igénylő kívánságára egy tagban is ki lehetett adni szövetkezeti művelésre. A törvény az igényjogosultak sorrendjét oly módon szabályozta, hogy elsősorban a gazdasági cselédeknek és földmunkásoknak kívánt földet juttatni, különös előnyben részesítve a hadviselteket, rokkantakat és ezek hozzátartozóit. Kizárta azonban az igényjogosultak közül az 1918. novemberi parasztmegmozdulások miatt elítélteket és azokat, akik a forradalmat követően a nagybirtokon a munkák elvégzését megtagadták. A kiosztott földeket a juttatottak örökös haszonbérletként kaphatták meg, de ezt az új birtokos megválthatta a teljes becsérték azonnali vagy részletekben (legfeljebb 50 év alatt 5%-os kamattal) való kifizetése mellett.

Az igen bonyolult, 70 §-t tartalmazó törvény a reformot felülről, bürokratikus úton kívánta végrehajtani, ami a gyakorlatban esetleg évekig elhúzódó eljárást jelentett.

Tekintettel a forrongó hangulatra, Károlyi Mihály február 23-án Kápolnán ünnepélyes külsőségek között hozzáfogott saját birtokainak felosztásához. A kápolnai földosztás elszigetelt jelenség maradt. A magyar földbirtokosok magatartását ebben az időben nem Károlyi Mihály testesítette meg, hanem sokkal inkább testvére, az a Károlyi József, aki a földreformmal szemben élesen állást foglalt, és a székesfehérvári megyegyűlésen a kormány ellen nyiltan is fellépett.

A földreform-törvény kiadásával egyidejűleg rendelet jelent meg az üzemi választmányokról és néptörvény a városi törvényhatósági és községi néptanácsokról. Az üzemi választmányokról szóló, régóta ígért rendeletet a munkásság ellenkezéssel fogadta, mert az üzemi választmányok létrehozásával kevesebbet kapott, mint amennyi a gyárfoglalásokkal, a munkásellenőrzés bevezetésével, a gyári munkástanácsokkal már ténylegesen megvalósult. A gyári munkástanácsoknak tényleges beleszólásuk volt az üzemek vitelébe; a rendelet szerint az ezek helyére lépő üzemi választmányoknak csak javaslattételi és fellebbezési joguk volt.

A közigazgatás demokratizálását célzó néptörvények (1919. évi VII., VIII., illetve XVI., XVII.) a reakció, a régi dzsentri uralom ellen irányultak, de egyben a népi szervekként működő munkástanácsok és néptanácsok korlátozását is jelentették. E néptörvények kimondták, hogy az új szerveket, a néptanácsokat az általános, titkos választójog alapján választják, amíg azonban erre sor kerül, addig a néptanácsok kisebb részben tisztviselőkből, nagyobb részben — Budapesten a belügyminiszter, vidéken a kormánybiztosok által — kinevezett tagokból állnak.

ÚJ TERVEK, ELGONDOLÁSOK A KÜLPOLITIKÁBAN

A Berinkey-kormány elvileg továbbra is az antantbarát külpolitikát folytatta, de ennek ellenére sem riadt vissza attól, hogy mind messzebb menő engedményeket tegyen a többek közt általa is szított nacionalista közhangulatnak. Ez kedvezőtlenül hatott a kormány és a budapesti antantmisszió kapcsolataira, annál is inkább, mert a missziót az országon belüli balratolódás is nyugtalanította.

Szembehelyezkedve a szövetségesek állásfoglalásával, a Berinkey-kormány továbbra is megtagadta, hogy a csehszlovák állam szuverenitását Szlovákiára nézve elismerje. Szlovákiában ellenállási mozgalmat szított, és az ellen is tiltakozott, hogy a franciák Csehszlovákiába Magyarországon keresztül szállítsanak élelmiszert. A külügyminisztérium egyidejűleg azt javasolta az osztrák kormánynak, hogy közösen indítsanak támadást Csehszlovákia ellen, és ezzel a cseheket Szlovákia kiürítésére kényszerítsék.

Amikor Böhm a februári 18-i minisztertanácson előterjesztette a hadsereg újjászervezésére vonatkozó elgondolását (a meglevő hadsereg feloszlatása; zsoldos hadsereg szervezése toborzás útján, elsősorban a 24—42 év közötti városi munkásokból, szakszervezeti ajánlás alapján), Károlyi hozzászólásában, elfogadva az előterjesztést, „felszabadító hadjárat" lehetőségéről beszélt: „Ha a jog és igazság alapján nem tudjuk, fegyverrel a kezünkben készen akarunk állni arra, hogy létfeltételeinket visszaszerezzük."[95]

Lényegében ezt ismételte meg március 2-án Szatmáron, a székely hadosztálynál tett látogatása során. „Ha a ... párisi békekonferencia a wilsoni elvek, a népek önrendelkező joga és a megegyezéses béke ellen döntene, akkor mi végszükség esetében még fegyverrel is felszabadítjuk ezt az országot... Ha olyan békét akarnának velünk aláiratni, mely Magyarország feldarabolását jelenti, akkor én azt mondom nektek katonák, hogy én ezt a békét nem fogom soha aláírni."[96]

A lengyelek és ukránok viszályában a franciák a lengyelek oldalára álltak, miután szovjetellenes intervenciós terveikben az erre alkalmasabbnak tűnő lengyel ellenforradalmi hadseregre kívántak támaszkodni. A magyar kormány azzal, hogy elsősorban az ukránokkal tartott fenn kapcsolatot, a Nyugat-Ukrán Köztársaságnak már januárban szállított hadianyagot és a szállításokat folytatni kívánta, keresztezte a francia vezérkar elképzeléseit.

Amikor a kormány az ukránokkal kötött szerződést — melynek megkötésekor egy románellenes közös fegyveres akció terve is felvetődött — a franciák nyomására végül is hatálytalanította, és március 7-én Lengyelországba irányuló fegyverszállításra kötött megegyezést, akkor az rontotta el a helyzetet és vezetett a misszió tiltakozásához, hogy egyes, francia kísérettel Magyarországon áthaladó vagonokat a magyar hatóságok felnyitottak.

Az ilyesféle esetekből és különösen abból a tényből, hogy a Csehszlovákiába irányuló zsírszállítás ellen a magyar fegyverszüneti bizottság hivatalos jegyzékben tiltakozott, és a magyarországi vasutak használatát bizonyos feltételektől tette függővé, a franciák joggal arra a következtetésre jutottak, hogy a lengyel és a román hadseregek számára az utánpótlás szállítása Magyarországon keresztül kétségesnek tekinthető.

---

[95] OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1919. február 19.

[96] Tüntetés Szatmáron a wilsoni elvek mellett. Az elnök és a hadügyminiszter a székely katonák között. *Népszava*, 1919. március 4.

A misszióhoz fűződő kapcsolatok március közepén mélypontra jutottak. A budapesti napilapok ez időben egyre-másra közöltek cikkeket a konzervatív körök és az antanttisztek kapcsolatáról, az innen eredő információkról, az informátorok személyéről, nevüket is felsorolva (Bethlen István, Pallavicini György, Mikes Ármin, Tormay Cecil stb.). Tudósítás látott napvilágot az idegen tisztek mulatozásairól éppúgy, mint az angol megbízottnak a dunai hajózás kérdésében tanúsított nem éppen jóindulatú magatartásáról. Vix az újságok elkobzását követelte, de a kormány ez elől elzárkózott, azzal érvelve, hogy ezt elrendelni — tekintettel a sajtószabadságra és az azt biztosító néptörvényre — nem áll hatalmában.

Az 1919. február 3-án összeülő berni szocialista konferenciára, melyen a nemzetközi munkásmozgalom jobbszárnyának és centrumának képviselői jelentek meg, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt is delegációt küldött. E nemzetközi találkozóra, melyhez Magyarországon nagy reményeket fűztek, a kormány közoktatásügyi minisztere, Kunfi Zsigmond is Bernbe utazott, hogy az ott összegyűlt, az antant országaiban nem lebecsülendő befolyással bíró szociáldemokrata vezetőket informálja, és egyben tőlük is információkat szerezzen.

Kunfi útjáról hazatérve memorandumot készített. Rámutatott, hogy a Magyarország iránt legnagyobb rokonszenvvel viseltető pártok képviselői is „a háború magától értetődő és már megvitatásra nem is szoruló következményének tekintik a cseh, tót, román és jugoszláv nemzeti államok kialakulását, és hogy rokonszenvükre és támogatásukra csak az a Magyarország számíthat, amely nem ugyan katonai hódítás és demarkációs vonalak alapján, de az etnográfiai tények alapján »magyar« Magyarország akar maradni". Javasolta, hogy „külső politikánk nyugat felé fordított képén a területi integritás vonását az önrendelkező jog és a népszavazás előtérbe tolásával kissé el kellene halványítani és a területi integritásért való harcot a »magyar« Magyarország politikai és szociális álláspontjának minél erősebb radikalizálásával kell tovább folytatni".

Kunfi arra is rámutatott, hogy helytelen lenne a berni konferencia Magyarországra nézve kedvező, az előzetes katonai megszállást elítélő, a népszavazás elvét valló határozatait túlbecsülni, tekintve, hogy Párizsban „egyelőre az imperialista irány vezet". Erről a helyzetről, ez utóbbi

1. A 11-es Katonatanács

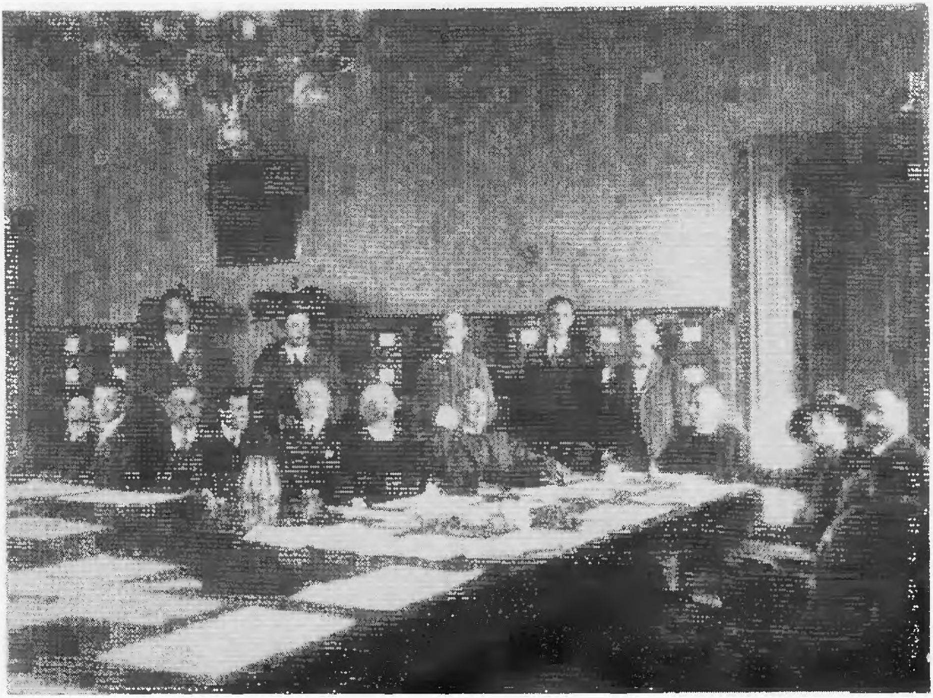

2. A Nemzeti Tanács, 1918. november

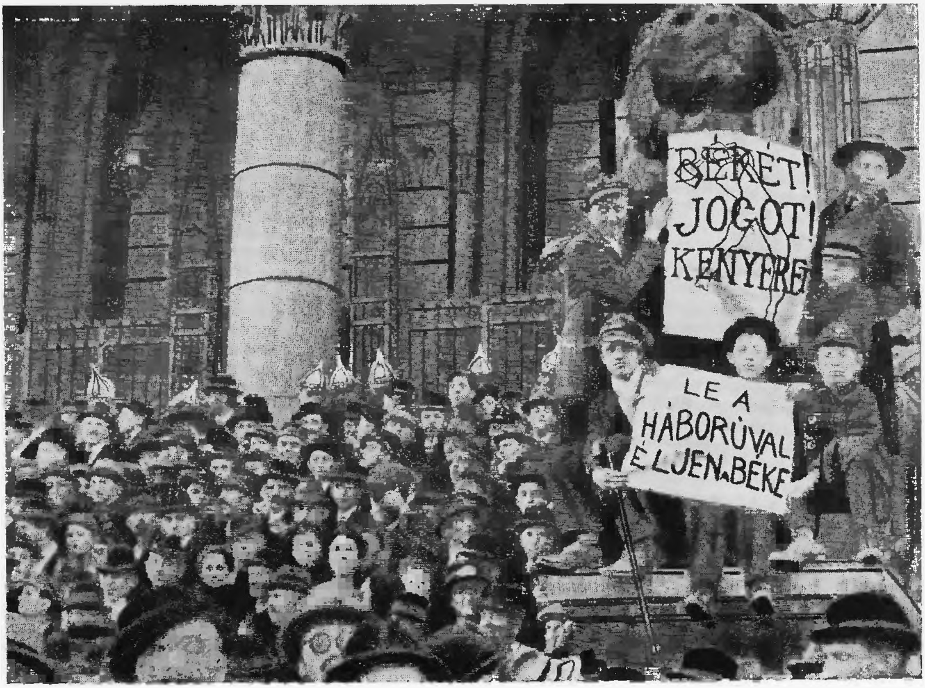
BÉKÉT!
JOGOT!
KENYERET
LE A
HÁBORÚVAL
ÉLJEN A BÉKE

3. Az október 27-i tüntetés a Parlament előtt

4. Őszirózsás katonák csoportja feldíszített autóval. Budapest, 1918. október 31.

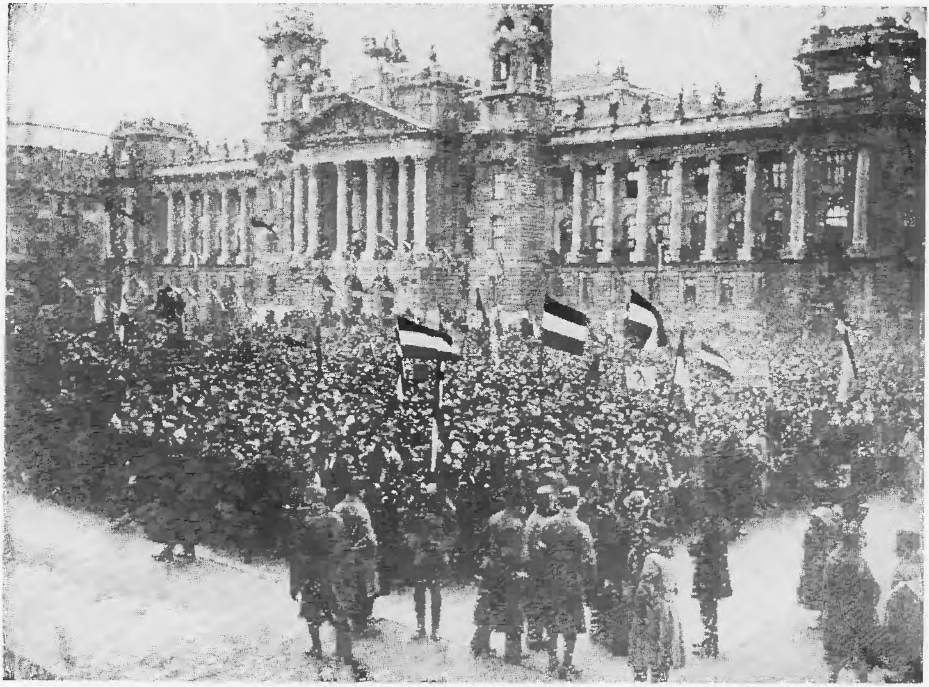

5. Tömeg a Parlament előtt a köztársaság kikiáltásakor. Budapest, 1918. november 16.

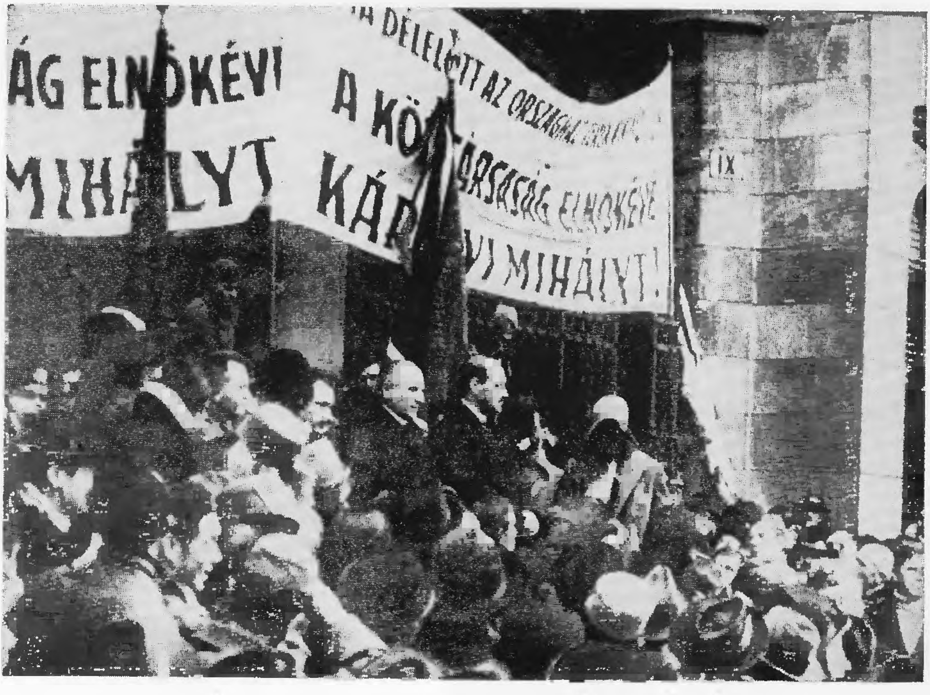
ÁG ELNÖKÉVI
MIHÁLYT
DÉLELŐTT AZ ORSZÁGG
A KÖZTÁRSASÁG ELNÖKÉVÉ
KÁR MIHÁLYT!
IX

6. Hock János beszél a Parlament előtt (mellette Károlyi Mihály). 1918. november 10.

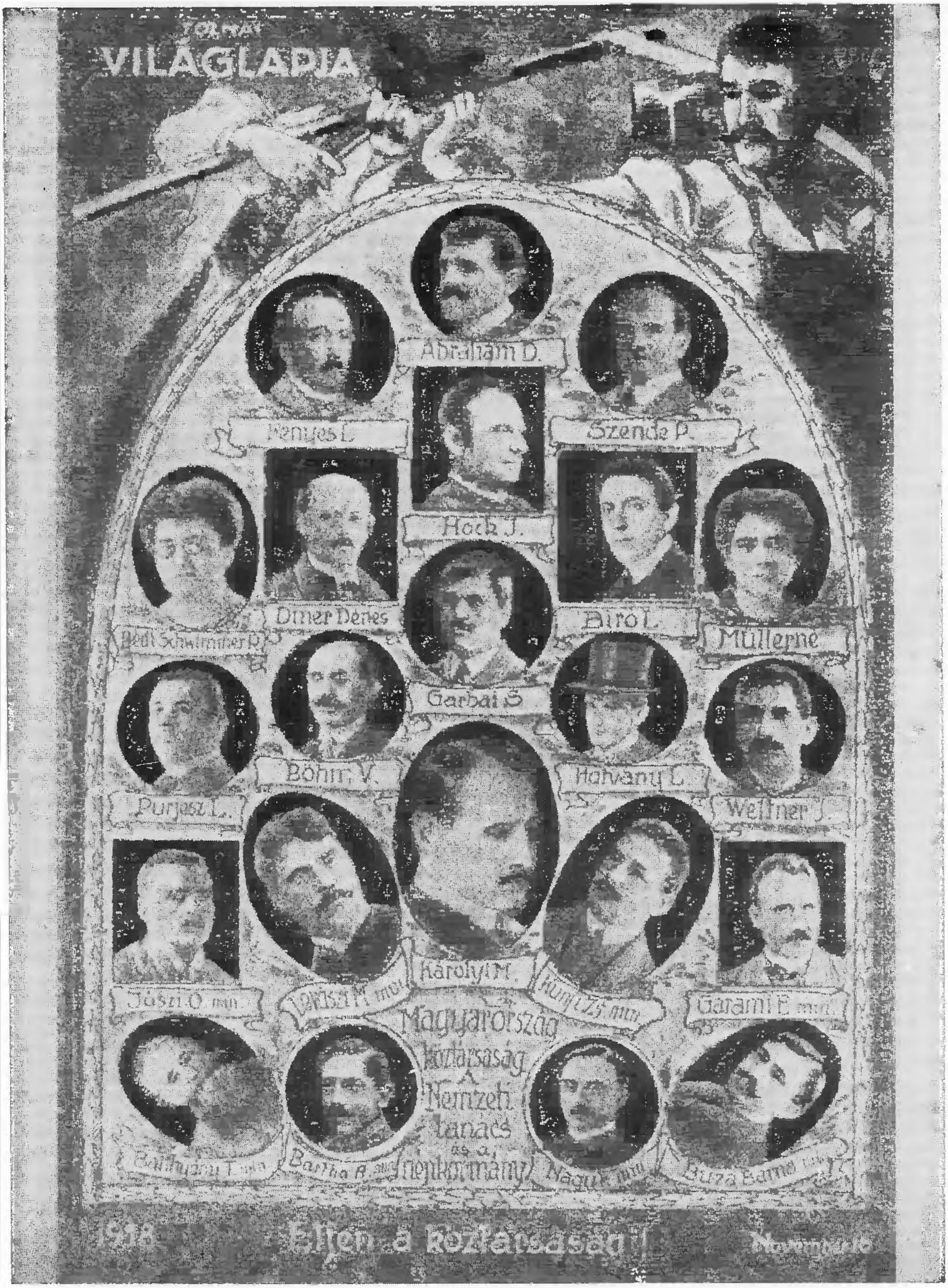
Tolnai
VILÁGLAPJA
Ábrahám D.
Fényes L.
Szende P.
Hock J.
Diner Dénes
Bédi Schwimmer R.
Bíró L.
Müllerné
Garbai S.
Böhm V.
Hatvany L.
Purjesz L.
Weltner J.
Jászi O. min.
Lovászy M. min.
Károlyi M.
Kunfi Zs. min.
Garami E. min.
Magyarország
köztársaság
A
Nemzeti
Tanács
és a
népkormány!
Batthyány T. min.
Bartha A. min.
Nagy min.
Búza Barna min.
1918
Éljen a köztársaság!
November 16.

7. A Károlyi-kormány és a Nemzeti Tanács tagjai, 1918. november

8. Károlyi Mihály

A MAGYAR SZOCIALISTÁK

9 Kunfi Zsigmond, Buchinger Manó, Bíró Dezső (középen) hazaérkezése a berni nemzetközi szocialista kongresszusról. 1919 februárjában

10. Dias tábornok

11. Franchet d'Espérey

12. Vix alezredes (jobbról a második), a budapesti antantmisszió vezetője, francia tisztek társaságában

13. Városmajor utca 42.

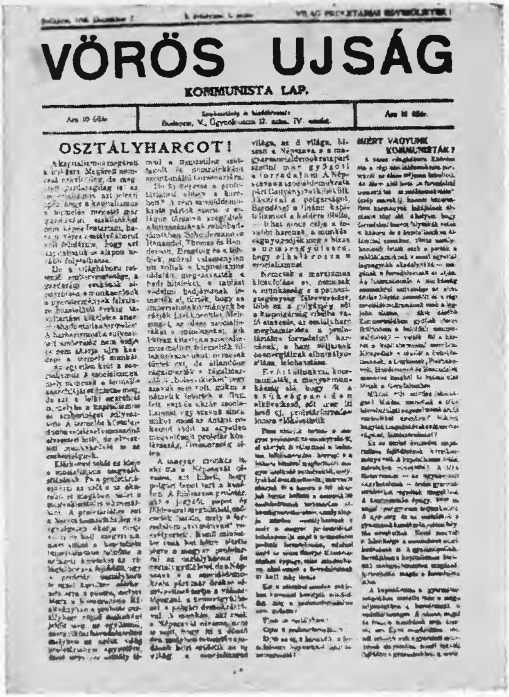

VÖRÖS UJSÁG

KOMMUNISTA LAP.

OSZTÁLYHARCOT!

MIÉRT VAGYUNK KOMMUNISTÁK?

14. A Vörös Ujság első száma.
1918. december 7.

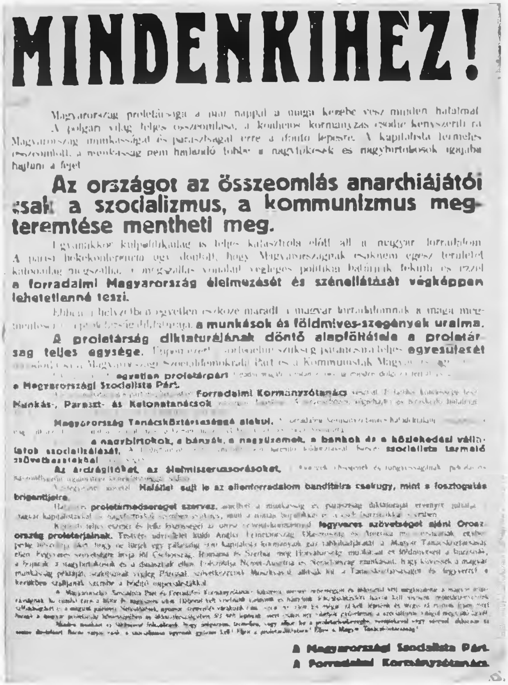

MINDENKIHEZ!

Magyarország proletársága a mai nappal a maga kezébe vesz minden hatalmat. A polgári világ teljes összeomlása, a koalíciós kormányzás csődje kényszeríti rá Magyarország munkásságát és parasztságát erre a döntő lépésre. A kapitalista termelés összeomlott, a munkásság nem hajlandó többé a nagytőkések és nagybirtokosok igájába hajtani a fejét.

Az országot az összeomlás anarchiájától csak a szocializmus, a kommunizmus megteremtése mentheti meg.

Egyúttal külpolitikailag is teljes katasztrófa előtt áll a magyar forradalom. A párisi békekonferencia úgy döntött, hogy Magyarországnak csaknem egész területét katonailag megszállja, s a megszállási vonalat végleges politikai határnak tekinti és ezzel **a forradalmi Magyarország élelmezését és szénellátását végképpen lehetetlenné teszi.**

Ebben a helyzetben egyetlen eszköze maradt a magyar forradalomnak a maga megmentésére: a proletárság diktatúrája, **a munkások és földmíves-szegények uralma.**

A proletárság diktaturájának döntő alapföltétele a proletárság teljes egysége. [illegible] **egyesülését** [illegible] Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi [illegible]

[illegible] **egyetlen proletárpárt** [illegible] **a Magyarországi Szocialista Párt.**

[illegible] **Forradalmi Kormányzótanács** [illegible] **Munkás-, Paraszt- és Katonatanácsok** [illegible]

Magyarország Tanácsköztársasággá alakul. [illegible]

[illegible] **a nagybirtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és a közlekedési vállalatok szocializálását.** [illegible] **szocialista termelő szövetkezetekkel** [illegible]

Az árdrágítókat, az élelmiszeruzsorásokat [illegible]

[illegible] **Halállal sujt le az ellenforradalom banditáira csakugy, mint a fosztogatás brigantijaira.**

[illegible] **proletárhadsereget szervez,** [illegible]

[illegible] **fegyveres szövetséget ajánl Oroszország proletárjainak.** [illegible]

[illegible]

A Magyarországi Szocialista Párt.
A Forradalmi Kormányzótanács.

15. A Magyarországi Szocialista Párt és a Forradalmi Kormányzótanács felhívása az ország népéhez

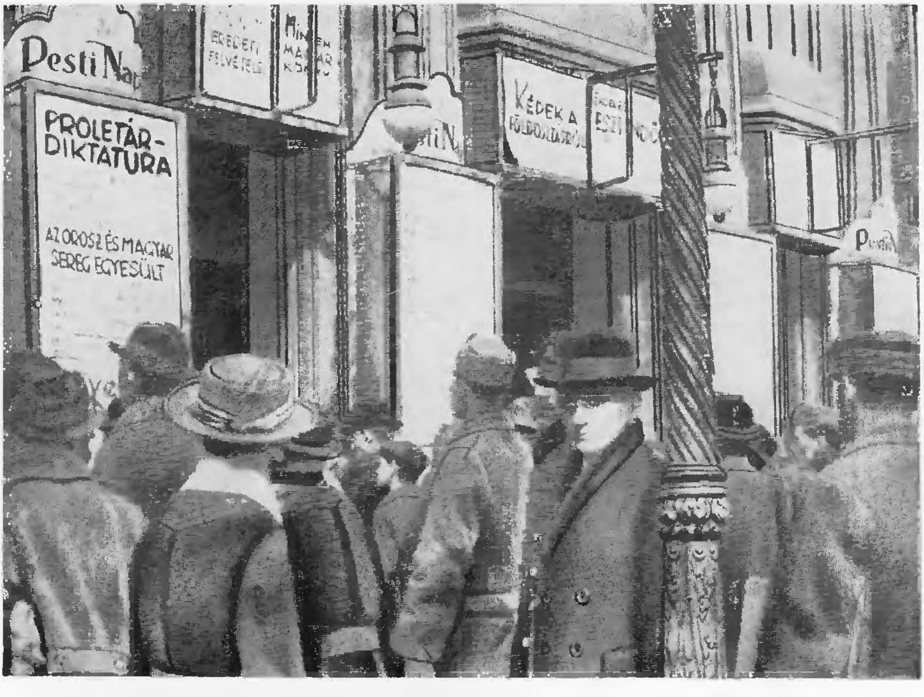

16. Járókelők olvassák az Est Lapok kiadóhivatalára kiragasztott plakátokat a proletárdiktatúra kikiáltásakor. Budapest, 1919. március 22.

irányzatról ugyanakkor úgy vélekedett, hogy annak ellenhatásaként „ha az antant államok belső politikája gyökeresen át nem alakul... egy orosz—magyar—német blokk fog automatikusan kialakulni".

A memorandumban előadott legfőbb tanács az volt, hogy a kormány helyzetének megszilárdítása érdekében mielőbb meg kell tartani a nemzetgyűlési választásokat. „Kellő parlamenti fedezet nélkül a kormány nem lesz abban a helyzetben, hogy akár aláírja a békeszerződést, akár megtagadja annak aláírását."[97]

Kunfi fejtegetéseivel Károlyi messzemenően egyetértett. Miután Budapestre más forrásból is olyan hírek érkeztek, hogy rövidesen várható a kormány meghívása a békekonferenciára, a minisztertanács a választások ügyét újból elővette. Február 26-án hozzájárult azok megtartásához, és február 28-án elfogadta az erről szóló néptörvényt, mely belga mintára a választást lajstromos szavazással, arányos képviseleti rendszer alapján kívánta lebonyolítani. Március 17-én a választás időpontját is kitűzték: április 13-ára.

A béke előkészítésének jegyében jelent meg ezekben a napokban a „Tótország — Slovenska Krajina — önkormányzatáról" szóló néptörvény. Törvény készült — bár kiadására már nem került sor — a román nép önrendelkezési jogáról is. E törvények — melyek az ukrán és a német autonómiák rendszerét kívánták továbbfejleszteni — célja az volt, hogy az állami berendezkedés egész szervezete készen legyen addigra, amikor a békekonferenciának módjában lesz dönteni.

Károlyi a vázolt terv realitásában bízva február végén—március elején Kunfival együtt a koalíció további fenntartásán fáradozott.

8. AZ ELLENTÉTEK KIÉLEZŐDÉSE. A VIX-JEGYZÉK ÉS A KORMÁNY LEMONDÁSA

A BELPOLITIKAI FESZÜLTSÉG FOKOZÓDÁSA

A kommunista vezetők letartóztatását követő első napokban úgy látszott, mintha a kormány erőszakos fellépése célt ért volna. A szociáldemokrata párt február 21-re általános sztrájkot hirdetett, és nagy munkástömegeket vitt az utcára kommunistaellenes jelszavakkal. Február 25-én a Népszava székháza előtt agyonlőtt rendőröket az Országház téren felravatalozták; a temetés a kommunisták elleni hangulatkeltés jegyében zajlott le.

---

[97] Székely Vera, Kunfi Zsigmond 1919. februári memoranduma Magyarország külpolitikai helyzetéről. *Levéltári Közlemények*, 1969. 2. 353—363.

A kommunista párt vezetői közül többen — előzetes terv alapján — a letartóztatás elől illegalitásba mentek, és hozzáfogtak az illegális pártmunka megszervezéséhez. Továbbra is sikerült megjelentetni a párt röplapjait, sőt hamarosan a Vörös Újságot is, melyet átmenetileg Nagyváradon adtak ki.

A sajtó, különösen a szenzációra éhes lapok, a letartóztatottakkal szembeni erőszakról, egyes vezetők, így Kun Béla véresre veréséről pontosan beszámoltak. Miután a kommunisták ellen fellépő rendőrség azonos volt azzal, amely a forradalom előtt a dolgozókat ütötte-verte, a rendőri atrocitások a munkásokat a kegyetlenkedések elleni fellépésre ösztönözték. E hangulat csak erősödött, amikor ismertté vált, hogy a február végén letartóztatott Szterényit és Szurmayt viszont a ciszterciták szentgotthárdi kolostorában helyezték el, ahol kitűnő ellátásban részesültek.

A leszerelt katonák és altisztek szervezetének gyűlése már a letartóztatást követő napon állást foglalt a kommunisták mellett. Február 24-én a Nemzeti Lovardában 5000 munkanélküli vasmunkás hozott határozatot a kegyetlenkedések elkövetőinek szigorú megbüntetéséről. A szociáldemokrata párt vezetőségét egyre-másra munkásküldöttségek keresték fel, és a bántalmazások folytatódása esetére megtorlást helyeztek kilátásba.

A helyzet megváltozását mutatta, hogy a Munkastanács március 3-i ülése kénytelen volt foglalkozni a kommunista párt vezetőségének a Népszava elleni támadást követően kiadott, a rágalmakat visszautasító, az ellenforradalmi szervezkedést leleplező nyilatkozatával. A szociáldemokrata párt vezetősége és a Munkástanács ezzel kapcsolatosan olyan határozatot hozott, amely a kommunista munkásokat a szociáldemokrata pártba való újbóli belépésre hívta fel. Figyelembe véve, hogy néhány héttel korábban a Munkástanács és a pártkongresszus „az úgynevezett kommunistáknak” a pártból és a szakszervezetekből való kizárását határozta el, e felhívás — a szociáldemokrata párt újabb manővere — egyben visszakozás volt, a gyengeség beismerését jelentette.

Március elején az újságok részletesen beszámoltak a német munkásmozgalom új fellendüléséről és az ennek nyomán kibontakozó fegyveres harcokról.

Március 2-án Moszkvában összeült a Kommunista Internacionálé I. kongresszusa. A Népszava és a polgári sajtó erről ugyan mélyen hallgatott, de a munkások a Vörös Újság tudósításai és a kommunisták felvilágosító munkája nyomán az oroszországi eseményekről is tájékozódtak, és nem volt titok, hogy az Ukrajnát felszabadító Vörös Hadsereg csapatai gyors ütemben közelednek az egykori Osztrák—Magyar Monarchia határai felé. A német munkásmozgalom balratolódásáról, a szovjet hadsereg közeledéséről érkező hírek a munkásokat forradalmi cselekvésre ösztönözték, mind népszerűbbé tették az antantbarát politikával való szakítás, a Szovjet-Oroszországhoz való közeledés követelését.

Miután a rendőrség semmiféle bizonyítékot sem tudott felmutatni, hogy a Népszava elleni támadást a letartóztatott kommunista vezetők szervezték, az elfogottak egy részét szabadlábra helyezték, és Károlyi a tömeges tiltakozás hatására utasítást adott, hogy a továbbra is fogva tartottakat politikai foglyoknak kell tekinteni. Ezzel az intézkedéssel a kommunisták ellen emelt vádak alaptalansága, az üldözés politikai jellege nyilvánvalóvá vált.

A Gyűjtőfogházban, ahová a kommunistákat ezután átszállították, lehetőség nyílt az egymás közötti érintkezésre és látogatók fogadására. A munkások tüntetően tömegesen látogatták a börtönt, megbízottaik bejutottak a vezetőkhöz, akiktől útmutatást és tanácsokat kaptak. A fogház egyik melléképülete, ahol a kommunista foglyokat elhelyezték, rövid idő alatt a forradalmi munkásmozgalom központjává vált.

A kormánynak és a szociáldemokrata pártnak a kommunista szervezkedés lefejezésére irányuló terve kudarcot vallott, visszájára fordult. A párt népszerűsége, tömegbefolyása ugrásszerűen növekedett, a forradalmi hullám újra emelkedőben volt.

A szociáldemokrata párton belül nemcsak a tagság körében, hanem a felsőbb szervekben is erősödött a baloldal befolyása. Egyes vezetők — bár a Népszava a kommunistákat továbbra is támadta — kapcsolatot kerestek a bebörtönzöttekkel, és március elején arra kérték Kun Bélát, dolgozza ki az elvi alapot, amelyen elképzelhető a két munkáspárt egyesülése.

Kun Béla eleget tett e kérésnek, és március 11-én átadta Bogár Ignácnak, a nyomdászszakszervezet egyik vezetőjének a kért platformot, mely az egyesítés feltételeit 10 pontban összegezte: 1. Szakítás mindennemű osztály-együttműködéssel; 2. szakítás az ún. területi integritási politikával, a csehek, románok vagy szerbek elleni új háború mindenáron való megakadályozása. Forradalmi háborúhoz egy proletárpárt csak az esetben adhatja beleegyezését, ha: *a)* minden hatalom ténylegesen és kifejezetten az ipari és mezőgazdasági proletariátus kezében van; *b)* ha tényleg megszűnt minden közösség a kapitalisztikus érdekekkel; *c)* ha minden garancia megvan arra, hogy a háború nem teremt újabb nemzeti elnyomást; 3. nem parlamenti köztársaság a cél, hanem a munkás és a földmíves szegénység küldöttei tanácsainak átmenetileg centralisztikus köztársasága; 4—8. a termelés és elosztás munkásellenőrzése, majd az államhatalom elfoglalása után a termelőeszközök köztulajdonba vétele; 9. a szociáldemokrata párt ún. átmeneti programjából a munkásvédelmi követelések haladéktalan megvalósítása; 10. a szocializmus állami propagandája.

A forradalmi hullám felfelé ívelésével együtt járt a munkástanácsok balratolódása és forradalmasodása. Érezhető volt ez a szociáldemokrata párt által leginkább kézben tartott Budapesti Munkástanácsban is, de különösen érezhető volt az üzemi és helyi munkástanácsokban. A gyári munkástanácsok egyszerűen nem törődtek a kommunistaellenes hajsza csúcspontján rájuk erőszakolt, az üzemi választmányok létesítését és hatáskörét szabályozó rendelettel. Korábban kivívott jogaikat nem adták fel, március folyamán a tényleges hatalom az üzemek nagy részében az ő kezükben összpontosult.

Jól tükrözte a helyi tanácsok hangulatát az alföldi munkástanácsok kongresszusa, mely 74 község és város képviseletében 172 küldött részvételével, március 2-án ült össze Szegeden. A kongresszus, mely első kísérlet volt az addig elszigetelten működő tanácsok összefogására, gyors és erélyes eljárást sürgetett „minden megbízhatatlan és nyilvánvalóan ellenforradalmi áramlattal szemben”;[98] követelte a szocializálás gyorsítását, a szabotáló tőkések vagyonának elkobzását, a földbirtok megváltás nélküli kisajátítását (a kisajátított földek nagyobbik részén termelőszövetkezetek létesítését).

---

[98] Munkástanácsok kongresszusa. *Délmagyarország*, 1919. március 4.

A vidéki városok munkástanácsai a helyi fegyveres erőkkel együttműködve mindinkább kezükbe ragadták a hatalmat. Felléptek az ellenforradalmi megmozdulások ellen, megkezdték a polgári pártokhoz tartozó főispánok, polgármesterek, kormánybiztosok elmozdítását, és helyettük szociáldemokraták kinevezését követelték. Ha a kormány az intézkedéssel késlekedett, azt maguk hajtották végre, és a helyi munkástanácsok ellenőrzésük vagy vezetésük alá vonták a közigazgatást.

A kinevezések körüli harc január végén az új kormány megalakulása után erősödött fel, és márciusban, a választások napirendre kerülésével érkezett el a csúcsponthoz. Március közepére a polgári pártokhoz tartozó kormánybiztos főispánokat már a megyék többségében elűzték vagy leváltották, a nagyobb vidéki városokban (Szeged, Miskolc, Székesfehérvár, Kaposvár, Szekszárd, Pápa, Kiskunfélegyháza, Makó stb.) a tényleges hatalom a munkástanács kezébe ment át.

A falvakat már hónapok óta jellemző feszültség február végén—március elején — a kollektív szerződések megkötése kapcsán — erőszakos földfoglalásokban robbant ki. A földfoglaló mozgalom leghevesebben Somogy megyében lángolt fel. Itt az uradalmakban bérharcot vívó agrárproletariátus erős támaszra talált a szociáldemokrata párt és a Földmunkásszövetség helyi szervezetében, melynek vezetője a később mártírhalált halt Latinca Sándor volt. A Földmunkásszövetség azt ajánlotta a gazdasági cselédeknek és földmunkásoknak, akik egy részének az uradalmak felmondtak, hogy követeljék a földek azonnali birtokbavételét szövetkezetek létesítése céljából, mivel erre a földtörvény lehetőséget ad. A kaposvári munkástanács február 25-én határozatot hozott az Esterházy-birtokon gazdálkodó, a Hitelbank érdekkörébe tartozó Mezőgazdasági Ipari Rt. 44 ezer holdas bérletének szövetkezetté alakítására, és ehhez a szociáldemokrata párt központjának támogatását kérte.

A szociáldemokrata vezetők egy része, helytelenítve, hogy a párt elfogadta a kormány földreformtervét, a földosztás helyett a földek birtokbavételét, szövetkezetek létesítését követelte. A balszárny egyik vezetője, Hamburger Jenő, a kaposváriak támogatásával e kérdésben nyomást akart gyakorolni a kormányra és a szociáldemokrata jobboldalra. Hamburger a földművelésügyi minisztertől kormánybiztosi megbízást eszközölt ki, és ennek birtokában március elején megszervezte több Somogy megyei nagybirtok kisajátítását és a birtokok szövetkezetté alakítását.

A kormány a földfoglalások hírére kísérletet tett a mozgalom leszerelésére. Azonnal kinevezték az Országos Birtokrendező Tanács tagjait, és a leginkább veszélyeztetett területekre birtokrendező bizottságokat küldtek ki a földreform azonnali előkészítése céljából. Somogyba utazott Nagyatádi Szabó István, akinek az ottani kisgazdák körében nagy befolyása volt. A Kisgazdapárt Somogy megyei szervezete március 12-re nagygyűlést hirdetett a kisgazdapárti kormánybiztos támogatására és a földfoglaló mozgalmak elleni tiltakozás céljából.

Válaszul a kaposvári munkástanács március 10-én reggel kimondta az általános sztrájkot; gyűlést hívott össze, melyen elhatározták, hogy a munkástanács 3 tagú direktóriuma veszi át ideiglenesen a megyében a hatalmat. Nagyatádi Szabót az állomáson több ezres — részben fegyveres — tömeg várta, és csak akkor engedte szóhoz jutni, amikor kiderült, hogy Nagyatádi Szabó elismeri a szövetkezetek törvényességét, és kész azokat a minisztérium részéről támogatni.

A Somogy megyei események súlyos csapást mértek a kormány földreform-politikájára. Március 21-ig Somogyban 650 ezer holdat, a nagybirtok túlnyomó részét kisajátították és szövetkezetté alakították. A somogyi példa országszerte lendületet adott a földfoglalásoknak.

A földfoglaló mozgalom elterjedése természetesen nem azt jelentette, hogy a parasztság többsége, különösen a középparasztság, a kis- és törpebirtokosok lemondtak volna a nagybirtok felosztásáról. A nagybirtok elleni földfoglaló mozgalom azért tudott csak szövetkezeti formában feltörni, mert az agrárproletariátus ehhez kapott támogatást a munkásosztálytól, ez volt pillanatnyilag elérhető. A nagybirtoknak forradalmi úton, a munkásság segítségével történő elfoglalása az agrárproletariátust a döntő pillanatban a munkásság mellé állította. Miután a szociáldemokrata párt egyidejűleg hangsúlyozta, hogy az esetleges földosztásnak sem áll útjába, a kibontakozó agrárforradalmat a dolgozó parasztság egyéb rétegei is várakozással fogadták, és ahhoz nagy reményeket fűztek.

Nehézségbe ütközött és nehezen haladt előre az új „megbízható" zsoldos hadsereg szervezése is. A fegyverben levők egy része ragaszkodott az új szellemű, egyben megélhetést is jelentő katonáskodáshoz, és nem akart eleget tenni a leszerelésre vonatkozó utasításnak. Nem egy helyen, ahol a leszerelést erőszakkal próbálták keresztülvinni, véres összeütközésre került sor. Hogy a leginkább megbízhatatlannak ítélt budapesti helyőrséget leválthassák, vidéken toborzást kezdtek azzal a szándékkal, hogy az újonnan felállított hadosztályokat a budapestiek helyére hozzák. A vidéken indult toborzás gyenge eredménnyel járt, a tervezett 70 ezer ember helyett egyelőre csak 5000 jelentkezett.

Március második felében a kormány a budapesti fegyveres alakulatok közül már csak a rendőrségre számíthatott. A Budapesten levő helyőrség, nemzetőrség, népőrség, a nagyszámú leszerelt katona és altiszt többsége a kommunistákkal rokonszenvezett. Március 13-án a védőrség is bejelentette, hogy csatlakozik a Katonatanácshoz.

A kommunista párt a februári események után fokozott erővel folytatta a munkásság felfegyverzését. Fegyvert viszonylag könnyen lehetett szerezni a laktanyákból, a leszerelőknél maradt készletekből. Jelentős forrást jelentett a Magyarországon átvonuló Mackensen-hadsereg; a német katonák felszereléséhez szépszerével vagy erőszakkal egyaránt hozzá lehetett jutni.

A minden téren érezhető feszültség növekedéséhez a gazdasági helyzet rosszabbodása is hozzájárult: a feltörő elégedetlenség nem utolsósorban az ellátási nehézségek fokozódására és az élelmiszerek ezzel együtt járó drágulására volt visszavezethető. Budapesten ekkor került sor a heti két hústalan nap bevezetésére, ekkor vált katasztrofálissá a zsírhiány, a vendéglőkben ekkor vezették be a kizárólagos menürendszert.

Ha nem is a gazdasági bajokat, de a belőlük eredő feszültséget kétségkívül élezte, hogy a pénzügyminisztérium az idő előrehaladtával napirendre tűzte a szanálást, az infláció fékezését, a költségvetés egyensúlyának helyreállítását. Ez azt jelentette, hogy a kiadásokat általában megszorították, ami természetesen korlátozta az addig oly nagy szerepet játszó segélyek további folyósítását.

A pénzügyi egyensúlyra való törekvés a bevételek fokozását is szükségessé tette. Ezzel függött össze, hogy a kormány a hadinyereség-adó felemeléséről szóló néptörvény március 1-i életbe lépése után hozzájárult a régóta vajúdó vagyonadó-törvény kiadásához is (ez az adó egymillió koronán felül 50%-ig terjedt), és egyben a jövedelmi és örökösödési adó kulcsának felemelését is elhatározta.

A kiadás alatt álló intézkedések kijátszásának megakadályozására március 15-én zár alá helyezték a széfeket, a betéteket, a folyószámlákat, később a külföldi valutákat és követeléseket is. A bankzárlat széles köröket érintett, nemcsak a milliomosok körében idézett elő pánikot, hanem azok körében is, akik kisebb összegű bankbetéttel rendelkeztek. A pánikot tovább fokozta, hogy a minisztertanács a vagyonadó-törvény elfogadásával egyidejűleg a pénz felülbélyegzéséhez is hozzájárult, mivel a koronabankjegyeket Jugoszlávia után Csehszlovákiában is megkülönböztető bélyegzővel látták el. A bankjegyek kicseréléséről különféle hírek keringtek. A beavatottak azt terjesztették, hogy e művelet is adófizetéssel fog együtt járni. (A hír nem volt alaptalan, Szende a felülbélyegzést — 2000 koronán felül — valóban illeték fizetéséhez kívánta kötni.)

Ilyen körülmények között, feszült légkörben, háborús és polgárháborús hangulatban indult meg a választási kampány, mely a politikai életet még inkább mozgásba hozta.

A jobboldali pártok: a Keresztényszocialista Párt, az Országos Földmíves Párt, az Országos Polgári Radikális Párt, a Nemzeti Egyesülés Pártja, a Lovászy vezette Függetlenségi Párt vezetői megállapodást kötöttek, hogy a választáson szorosan együttműködnek, és közös listával indulnak. A klérus támogatását élvező, a nagybirtok és nagytőke zsoldjában álló „feketeblokk" a vallás és a haza védelmének jelszavával, féktelen demagógiával toborzott híveket reakciós céljaihoz.

Míg az ellenforradalmi pártok egységesen indultak a választási harcban, addig a koalíciós pártok belső ellentétei újult erővel lángoltak fel.

A szociáldemokrata pártban a jobbszárny mindinkább elszigetelődött, a balszárny befolyása megnőtt, a centrum részben a dolgok logikájából fakadóan, részben hogy tömegbefolyását megőrizze, egyre radikálisabb követelésekkel lépett fel. Míg a szociáldemokrata párt egy-két hónappal azelőtt a kommunisták programja ellen a szocialista forradalom előfeltételeinek hiányával érvelt, a Népszava márciusban az előfeltételek kérdéséről már mélyen hallgatott. Ellentétben azzal a korábbi állásfoglalással, mely a gyárak szocializálását elítélte, és az üzemi választmányokat népszerűsítette, a párt március 13-án nyilvánosságra hozott választási felhívása — a munkások hangulatához igazodva — már a bányák, gyárak, közlekedési üzemek köztulajdonba vételét hirdette.

A minisztertanács március 17-i ülésén Böhm a párt nevében szocializáló minisztérium azonnali felállítására terjesztett elő javaslatot.

A Munkástanács március 10-i és 11-i ülésén Kunfi már csak nagy erőfeszítések árán tudta a koalíció fenntartását és a választások mielőbbi megtartását célzó javaslatát elfogadtatni. Kunfi ismert érveit adta elő: a küszöbön álló béketárgyalásokra, a „legalitás" fontosságára, a választás eredményeként kialakuló konszolidáció előnyeire hivatkozott. Az ellenzéki felszólalók viszont azt kérdezték: mi a biztosíték arra, hogy a szociáldemokrata párt a jelenlegi helyzetben megkapja a többséget? Helyes-e belemenni a választásba mindaddig, míg a győzelem kivívásához szükséges előfeltételek (szocialista kormány, szocialista kormánybiztosok, a megyei közigazgatás kicserélése, tényleges hatalom a helyi tanácsok kezében) hiányoznak? Szabad-e kockára tenni egy választással a már elért eredményeket?

A Munkástanács a választások megtartására vonatkozó előterjesztést végül is elfogadta, a Népszava azonban arról írt, hogy a választásokon „nem a szocializmus sorsáról fognak dönteni", hanem csak arról, hogy az Magyarországon „békés vagy erőszakos eszközökkel valósuljon-e meg... A munkásság, ha legális úton nem viheti keresztül jogos kívánságait, más utat fog keresni."[99]

A kormányban részt vevő polgári pártok nem értettek egyet a szociáldemokrata párt egyre radikálisabb, a kormány politikáját nem egy esetben keresztező magatartásával. Nagyatádi Szabó a földfoglalást tette szóvá. A Károlyi-párt nehezményezte a polgári kormánybiztosok leváltását, még inkább azt, hogy a munkások a választási agitációt akadályozzák, gyűléseiket megzavarják. A március 17-i minisztertanácson Nagy Vince a polgári pártok nevében az agitációs szabadság biztosítását követelte. Bejelentette: készek lemondani, jöjjön egy szocialista kormány. A szociáldemokrata miniszterek ígéretet tettek a sérelmek orvoslására, a szocialista kormány gondolatát elutasították.

---

[99] A Munkástanács. *Népszava,* 1919. március 12. A politikai és gazdasági hatalom. *Népszava,* 1919. március 19.

A VIX-JEGYZÉK ÉS A KORMÁNY LEMONDÁSA

Március 18-án, a Párizsi Kommün kikiáltásának évfordulóján, Csepelen nagygyűlés volt, melyen 5000 munkás vett részt. A gyűlés lelkes hangulatban állást foglalt a letartóztatott kommunista vezetők haladéktalan szabadon bocsátása és a proletárdiktatúra azonnali kikiáltása mellett.

Március 19-én 20 ezer munkanélküli vonult fel a kommunisták vezetésével a népjóléti minisztérium elé. A tüntetők munkát, megélhetést, azonnali segélyt, a föld és a termelőeszközök köztulajdonba vételét követelték.

Március 20-án általános nyomdászsztrájk kezdődött. A nyomdászok mozgalma bérköveteléssel indult, de hamarosan politikai jelleget öltött. A régi vezetőséget leváltották, az új vezetőségben a kommunisták voltak többségben.

A március 20-án kezdődő nyomdászsztrájk következtében az újságok, beleértve a Népszavát is, nem jelentek meg, s ez az izgatottságot és a pánikot még inkább fokozta.

A kommunista párt március 23-ra az Országház térre nagygyűlést hirdetett, és nem volt titok, hogy a nagygyűlést a letartóztatott vezetők erőszakos kiszabadítása fogja követni.

E robbanásig feszült helyzetben jelent meg Vix alezredes a köztársasági elnöki hivatalban, hogy átadja felettesének, de Lobit tábornoknak Károlyi Mihályhoz intézett levelét.

A levél, melyet de Lobit a Magyarországi Hadsereg ideiglenes parancsnokaként írt alá, a békekonferencia egy még február 26-án hozott határozatát és e határozat végrehajtásának előírásait ismertette: a Szatmárnémetitől, Nagyváradtól, Aradtól keletre álló magyar alakulatokat vissza kell vonni vagy száz kilométerrel, majdnem a Tisza vonaláig. A kiürítendő terület egy részét a román hadsereg szállja meg, másik részén 40—50 kilométer szélességben semleges övezet létesül, melybe többek között Debrecen, Gyula és Szeged is beleesik. A semleges övezetben a magyar közigazgatás, rendőrség, csendőrség a helyén marad, de a szövetséges parancsnokság ellenőrzése alá kerül. A magyar csapatok visszavonulása március 23-án kezdődik, és legkésőbb 10 nap alatt fejeződik be.

A március 20-án átadott jegyzéknek és a békekonferencia abban említett határozatának hátterében — amennyire a jelenleg rendelkezésre álló forrásokból ez megállapítható — az alábbi események és meggondolások húzódtak meg: a párizsi békekonferencia január végén—február elején hozzáfogott az Ausztriával és Magyarországgal kötendő békeszerződés előkészítéséhez. Ezzel kapcsolatban került napirendre az új államok közötti határok kérdése. Míg a magyar—csehszlovák és a magyar—jugoszláv határ esetében a szakértők lényegében befejezett tényeket találtak (csak a már fennálló helyzet kisebb módosításáról lehetett szó), román viszonylatban a dolog másképpen állt. A román hadsereg február elején még távolról sem érte el azt a vonalat, melyre a román királyi kormány az 1916. augusztusi bukaresti titkos szerződés alapján igényt tartott. A román diplomácia erőfeszítései ezért nemcsak arra irányultak, hogy a békekonferenciával minél előnyösebb határokat fogadtasson el, hanem egyben arra is, hogy a román hadsereg január végén elakadt előnyomulását kimozdítsa a holtpontról; hogy még a végleges döntés kimondása előtt kieszközölje az igényelt, de még meg nem szállt területek egészének azonnali birtokbavételét. Brătianu a Tizek Tanácsa előtt február 1-én az erre vonatkozó igényt a magyar részről folyó „bolsevista agitációval" és az Ukrajnából és Besszarábiából fenyegető „bolsevista veszéllyel" indokolta. „Romániának szüksége van a szövetségesek erkölcsi támogatására, ha azt kívánják, hogy az maradjon, ami volt: támaszpont Európa számára a bolsevizmus ellen."[100]

Az azonnali megszállásra vonatkozó román igény, ha nem is Wilsonnál és Lloyd George-nál, de a francia vezérkarnál támogatásra talált. Ennek eredményeként az albizottság javaslatot készített egy, a román és a magyar hadsereget elválasztó semleges övezet létesítéséről.

A javaslatot a Tizek Tanácsa február 26-án jóváhagyta, tekintettel arra, hogy ez egybeesett a szovjetellenes tervekkel.

Foch marsall, a francia és szövetséges hadsereg főparancsnoka éppen február 25-én fejtette ki intervenciós elképzeléseit, s ezek sorában azt, hogy az „orosz kérdés" megoldása érdekében az antantbarát kelet-európai államokra kell támaszkodni. Foch intervenciós terve különösképpen fontosnak tartotta a leginkább életképesnek látszó lengyel és román hadseregek megerősítését.

---

[100] D. H. MILLER, My Diary at the Conference of Paris. XIV. New York, 1924. 175.

A február 26-i határozat e terveknek alárendelve született. Újabb területek átengedésével jutalmazni és buzdítani kívánta a bolsevikok elleni harcra felajánlkozó román vezetőket. A semleges övezet a keleten bevetésre kerülő román hadsereg hátát biztosította volna. Lényegében az itt áthaladó vasútvonalak francia megszállásáról volt szó; ezek nemcsak a román, hanem a lengyel hadsereg utánpótlása szempontjából is jelentősek voltak.

A február 26-i döntés — bár azt „a négy nagy" távollétében hozták — nem szorult további jóváhagyásra. A Legfelsőbb Haditanács határozatát ezért március 1-én Franchet-hez továbbították. Franchet március 5-én, a Magyarországi Hadsereg parancsnokára, a Belgrádban székelő de Lobit tábornokra bízta a Párizsból érkezett döntés végrehajtásának előkészítését. Vezérkari főnöke március 15-ére (a Magyarországi Hadseregnek elnevezett Francia Keleti Hadsereg összesen 3 gyalogos hadosztályból és az azt kiegészítő lovasságból állt) részletes tervet dolgozott ki, melyben magyar ellenállás esetére francia hadsereg bevetését javasolta. Franchet e tervet nem hagyta jóvá. Utasítása az volt, hogy amennyiben a magyar kormány nem egyezne bele a semleges övezet létrehozásába, de Lobit forduljon Párizshoz, és a határozat végrehajtására kérje francia—szerb—román szövetséges haderő felállítását francia vezetés alatt. A belgrádi katonai parancsnokság ennek értelmében módosította a tervet, és a jegyzéket ezek után sietve, már március 19-én délelőtt Budapestre továbbította.

Károlyi alig hogy átfutotta a Vix által átnyújtott levelet, azonnal intézkedett: hívják Berinkey miniszterelnököt és Böhm hadügyminisztert a tárgyalás színhelyére. Megérkezésük után Károlyi kétségbeesett érvekkel próbálta magyarázni, hogy a békekonferencia határozata elfogadhatatlan: „Egy olyan kormány, mely ezt aláírja, egy napig sem tarthatja magát." Vix úgy vélte, hogy a közhangulat könnyen szabályozható. Minden az újságokon múlik, fűzte hozzá, a budapesti újságok emlékezetes cikkeire célozva. Böhm megjegyzésére, hogy a jegyzék eredményeként a kommunista párt taglétszáma 24 óra leforgása alatt néhány ezerről 200 ezerre fog emelkedni, Vix, hogy ne legyen szükség tolmácsolásra, németül ismételte meg a szokványos választ: Das ist mir ganz egal (Nekem ez teljesen mindegy). Arra a kérdésre, mi történik a határozat elutasítása esetén — a jegyzékre másnap délután 6 óráig kellett választ adni — az alezredes a kapott utasításnak megfelelően kitért a felvilágosítás elől.

A délutáni minisztertanácson Károlyi a jegyzék elutasítása mellett foglalt állást. Előadta, hogy Vix többször is nyomatékosan hangsúlyozta, „a jegyzékben megszabott demarkációs vonalat kimondottan politikai határnak tekintik", de nem említette, hogy az átadott jegyzék ilyen megállapítást vagy utalást nem tartalmaz. Politikája eddig (várva a békekonferenciára szóló meghívást, bízva egy elfogadható békeszerződés lehetőségében) a koalíció fenntartására és a nemzetgyűlési választások megtartására irányult, de nem zárta ki a fegyveres harc lehetőségét sem. A jegyzéket illetően a végső érv ezért úgy hangzott, hogy az azért sem teljesíthető, mert „lehetetlenné tenné, hogy alkalmas időben a románokat meg tudjuk támadni, miután közbeékelődnek a franciák". Károlyi, tovább folytatva fejtegetéseit, kijelentette: a jegyzék egyben arról tanúskodik, hogy a békekonferencia nem ismeri el a wilsoni elveket. Ezért „új orientációra van szükség a bel- és külpolitikában". A kormány mondjon le, hisz a koalíció „a termelés rendjét sem tudja már biztosítani... Hogy az anarchiát és a bolsevizmust elkerülhessék", alakuljon egy tiszta szociáldemokrata kormány. Ez megtagadhatja az antant követelését. Úgy vélte, az adott helyzetben, „ha az antant tényleg hadat üzenne", egy szociáldemokrata kormány a polgári pártok és a kommunisták támogatására egyaránt számíthat. Ő megmarad köztársasági elnöknek. „A válasz átadása után, holnap kinevezi az új miniszterelnököt, aki majd előterjeszti a szociáldemokrata kormány névsorát."[101]

A minisztertanács ülésén egyedül Kunfi szólalt fel Károlyi javaslata ellen. Kunfi ragaszkodott addigi nézeteihez, a koalíció fenntartásához, a berni memorandumban javasoltakhoz. Tudta, a koalíció és a választások ügyének elejtése, az addig képviselt politika feladása lehetetlen helyzetbe hozza. A hirtelen fordulat eredménye a szociáldemokrata szervezetekben nem lehet más, mint baloldali földcsuszamlás, az ellenzék felülkerekedése. „Vixnek azt kellene válaszolni — mondta —, ha álláspontjához ragaszkodik, lemond a kormány és jön egy szocialista kormány

---

[101] OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. március 20.

... ez azután idővel múlhatatlanul átsimulást jelent a kommunizmushoz.'' Javaslata szerint kérni kell az egész ügy felfüggesztését. „... amíg Párizsból válasz nem érkezik, a kormány maradjon a helyén, vezesse az ügyeket''.[102]

Kunfi javaslatával magára maradt; a március 20-i minisztertanács a kormány lemondása mellett foglalt állást.

---

[102] Uo.

A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

I. FEJEZET

SZOCIALISTA FORRADALOM MAGYARORSZÁGON

1. A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG LÉTREJÖTTE

A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT ÉS A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJÁNAK EGYSÉGTÁRGYALÁSAI. A MAGYARORSZÁGI SZOCIALISTA PÁRT MEGALAKULÁSA

A Berinkey-kormány lemondásával a szocialista munkásság előtt megnyílt a hatalom békés, polgárháború nélküli átvételének útja. A pillanatnyi döntés a budapesti munkásság kezében volt. A főváros proletárjai szinte egységesen a szocialista forradalom mellett határoztak. Bekövetkezett az a történelmi pillanat, amikor a két évtizeddel korábban létrejött szociáldemokrata pártvezetést túlhaladták az események. A munkásság aktív rétege a kommunisták és a baloldali, illetve centrista szociáldemokraták köré tömörült. Ezek az addig egymással szemben álló irányzatok most közösen vállalták a szocialista forradalmat, részben a helyzet hasonló megítélése alapján, részben a munkások hangulatának hatására. A párthoz, politikai csoporthoz aktívan nem tartozó szervezett munkás számára a döntés még egyszerűbb volt, mint a politikailag tudatosabbaknak; a hatalom átvételének, a szocializmus azonnali megvalósításának lehetőségéből következett a forradalmi elhatározás, a polgári forradalomban megszületett politikai szabadságot eszköznek látta a fennmaradt gazdasági kizsákmányolás megszüntetésére. Bár a politikai munkásmozgalom mérsékelt szárnya ellenezte a forradalmat, ennek — éppen a munkáshangulat következtében — nem volt gyakorlati jelentősége.

Miután a szociáldemokrata pártban március elején a baloldal magához ragadta a kezdeményezést, a Berinkey-kormány szociáldemokrata miniszterei nem tudhatták, meddig élvezik saját pártjuk támogatását. A Népszavában a baloldal programot hirdetett: munkáskormányt, a nagyipar, a bányák és a közlekedés államosítását, földosztás helyett termelőszövetkezetet követelt. A baloldal nem titkolta, hogy az április 13-ra kiírt képviselő-választás eredménye számára csak azt dönti el: „vajon Magyarországon békés vagy pedig erőszakos eszközökkel valósul-e meg a szocializmus...”[1] A Népszava fenti nyilatkozatát alátámasztja Nagy Vince javaslata: az MSZDP a választások előtt vegye át a kormányzást. A kispolgári-értelmiségi demokraták félreállását jelzi a radikális párt önfeloszlatása a döntés előtti napokban. Miközben a városi munkástanácsok egymás után alakítanak a hatalom haladéktalan átvételére direktóriumokat, az alföldi városi polgárság tipikus képviselője, Nagy Ferenc — a Károlyi-kormány volt közélelmezési minisztere — azt fejtegeti a Világban: miután a munkáshatalom gyors megvalósulása elkerülhetetlen, a polgárság önként adja át a hatalmat a szociáldemokratáknak, hogy ezáltal elkerülje a bolsevizmust.

Március közepén tehát már a munkáshatalom megvalósításának módja, formája volt napirenden; a különböző szociáldemokrata irányzatok, folytatva a párton belüli vitákat, tárgyalásokat kezdtek a kommunista vezetőkkel. A tárgyalások során tisztázódtak az eltérő álláspontok, ezért március 21-én nem volt szükség hosszadalmas tanácskozásra: az érdekeltek tudták, ki volt már a Vix-jegyzék előtt a munkáshatalom mellett, ki ellenezte azt feltétlenül, és kik tették függővé döntésüket a helyzet alakulásától, mely most a kockázat vállalására késztette az ingadozókat is.

A Vix-jegyzék 24 órás ultimátumára csak Budapest válaszolhatott. A főváros elhatározásában mindenesetre része volt a vidéki események ismeretének: a márciusi napok forradalmi akciói, tömegmozgalmai sehol sem találkoztak a reakció határozott ellenállásával vagy az államgépezet erélyes fellépésével. A katonai alakulatok egy része (Nyíregyházán, Kecskeméten, Szegeden, Pápán) forradalmi szellemű, a többi passzív volt. Kivételt képezett a székely hadosztály, amely ellenforradalmár tisztikara befolyása alatt a Nyíregyháza—Nagyvárad vonaltól keletre eső hadműveleti területen, mint állam az államban, katonai diktatúrát gyakorolt. A budapesti helyőrség azonban annál szilárdabban állt a forradalom oldalán; a hadügyminisztérium nacionalista érzelmű, a Vix-jegyzéken felháborodott vezető törzstisztjei (Stromfeld, Tombor) támogatásukról biztosították Böhmöt, a szociáldemokrata hadügyminisztert, ily módon a forradalom irányába orientálva éppen őt, aki az ingadozók kulcsfigurája volt.

---

[1] *Népszava,* 1919. március 19.

Március 21-én reggel a nyomdászsztrájk miatt nem jelentek meg a fővárosi lapok, az emberek ellenőrizhetetlen hírekre voltak utalva, az izgalom és fejetlenség tetőfokára hágott. Az általános tanácstalanság, a polgári politikusok tehetetlensége megkönnyítette a kommunisták helyzetét, mivel egyedül ők rendelkeztek világos céllal és elképzelésekkel. A hozzájuk csatlakozó szociáldemokrata vezetőkkel együtt hozzáfogtak a hatalom átvételének közvetlen előkészítéséhez. 21-én reggel Csepelen értekezletet tartottak a fontosabb üzemek képviselőivel és a Katonatanács kiküldötteivel. Az értekezlet után megkezdődött a főbb stratégiai pontok megszállása; a szolgálatos rendőrök rosszat sejtve lassan eltűntek az utcákról.

Délelőtt ülést tartott az MSZDP vezetősége, s Böhm Vilmos referátuma alapján határozatot hozott a KMP-vel való megállapodásról, szocialista kormány alakításáról és a Vix-jegyzék elutasításáról. Még be sem fejeződött a vita, amikor a Gyűjtőfogházból visszaérkezett Landler Jenő, és bejelentette, hogy a KMP vezetősége — meghallgatva a pártvezetőség álláspontjáról adott tájékoztatást — kész megállapodni a hatalom átvételéről. A határozatot — amely nemcsak a kommunistákkal való egyesüléssel volt egyértelmű, de programjuk elfogadásával is — a szociáldemokrata vezetőség túlnyomó többséggel mondta ki. Ez azt bizonyítja, hogy a kezdeményezés teljesen a baloldal kezébe került, amelyet a forradalom pillanatában az egész munkásosztály, a főváros lakosságának többsége támogatott, de mellé állt a centrum, a szakszervezeti tanács többsége, sőt a hagyományos jobboldali vezetés egyes tagjai is. A határozat ellen csak a kisebbség (Buchinger, Garami, Peidl, Propper) szavazott. Ez az elszigetelődött csoport kevés számú követőjével passzivitásba vonult. Garami — aki két évtizeden át állt a párt élén — emigrált.

A baloldal győzelmét mutatja, hogy a Gyűjtőfogházba kiküldött 5 tagú bizottságban kizárólag azok foglaltak helyet, akik egyetértettek a hatalom átvételével, s szabad kezet kaptak a megegyezés feltételeit illetően. Csak így volt lehetséges az azonnali megállapodás; amellett nyilvánvaló volt, hogy a feltételeket a győztes kommunista párt diktálja. A kommunisták feltételeit egyébként már megjelölte Kun Béla Bogár Ignácnak március 11-én átadott levelében. Mikor kora délután a Gyűjtőfogházban megjelent az MSZDP tárgyaló bizottsága, a fogház és környéke már tele volt a hírekre odagyűlt kommunistákkal és baloldali szociáldemokratákkal. Jelenlétük, hangulatuk hatása alatt született a megegyezés. A tárgyaló bizottságok tagjai által aláírt megállapodás szerint a két munkáspárt „közös vezetőségi ülésében a két párt teljes egyesülését határozta el".[2] Az egyesült párt a munkás-, katona- és paraszttanácsok segítségével haladéktalanul megvalósítja a proletárdiktatúrát, létrehozza annak hadseregét, és szövetségre lép Szovjet-Oroszországgal.

A tárgyaláson elvetették Kunfi javaslatát, hogy a két párt őrizze meg szervezeti önállóságát, és alakítson koalíciós kormányt. A centristák csupán azt tudták elérni, hogy az egyesült párt nevéből hiányzott a „kommunista" jelző; ideiglenesen a Magyarországi Szocialista Párt nevet vette fel.

Javában folyt már a tárgyalás a fogházban, mikor délután összeült az MSZDP pártválasztmánya, melynek vitája így már alárendelt jelentőségű volt. Csak Rónai Zoltán államtitkár és a temesvári párttitkár szólalt fel az egyesülés ellen, de Böhm szerint „meghallgatni is alig akarták őket";[3] mikor az ülés végére megérkeztek Kunfiék, és bejelentették az egységokmány aláírását, a választmány — egy ellenszavazattal — jóváhagyta az immár történelmi tényt. A KMP-nek nem volt hasonló, nagyobb létszámú vezető szerve, de a fővárosban tartózkodó vezető párttagok a Gyűjtőben vagy a Visegrádi utcában megvitatták és — hangot adva aggályaiknak is — jóváhagyták Kun Béla és a pártvezetőség tárgyalásait. A késő délután Lukács György előadásán nagy számban megjelent kommunistákat az egyenesen a Gyűjtőfogházból érkező Szamuely Tibor informálta a győzelemről.

---

[2] A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (továbbiakban: MMTVD). 5. köt. 1917. november 7.—1919. március 21. Bp. 1956. 688.

[3] Böhm Vilmos, Két forradalom tüzében. Bp. 1946. 197.

A PROLETÁRDIKTATÚRA KIKIÁLTÁSA. A FORRADALMI KORMÁNYZÓTANÁCS MEGALAKULÁSA

Még javában folyt a Gyűjtőfogházban a két munkáspárt vezetőségének tárgyalása az egyesülésről, mikor 21-én délután Pogány József vezetésével összeült a Katonatanács, és több felszólalás után, nagy lelkesedéssel csatlakozott a még nem is proklamált proletárdiktatúrához. A Katonatanács nemcsak ünnepélyes határozatot hozott, rögtön intézkedett is a hatalom megragadásáról. Alig ért véget 5 órakor a Katonatanács ülése, Pogány helyettese, Moór főhadnagy magához hivatta Dietz Károly budapesti rendőrfőkapitányt, közölte vele a rendszerváltozást, és átvette a rendőrség irányítását. Dietz az erőviszonyok ismeretében meg sem kísérelte az ellenállást, hiszen miután készültséget senki sem rendelt el, alig 1300 embere volt szolgálatban, szemben a 14 ezer főnyi, jól felfegyverzett helyőrséggel, az 5000 fős Népőrséggel, nem szólva a szervezett munkásság hatalmas és részben felfegyverzett tömegéről.

Az est folyamán a Népőrség egyik különítménye megszállta a főkapitányságot, a Gellérthegyen elhelyezett népőrtüzérség parancsot kapott, hogy ellenállás esetén lője a kormányépületeket. A csepeli munkástanács parancsára a gyár munkásőrsége elfoglalta a francia gyarmati katonák által őrzött csepeli szikratávíró-állomást. A Katonatanács által kiküldött csapatok összeszedték a városban található autókat, körülvették a Gyűjtőfogházat. A Katonatanács utasította az illetékes ügyészt a kommunista foglyok szabadon bocsátására.

Az ellenforradalmi erők ebben a helyzetben teljesen tehetetlennek bizonyultak. Károlyi, míg a szociáldemokrata pártvezetőség válaszára várt, érintkezésbe lépett a jobboldali ellenzék, a hagyományos uralkodó osztályok képviselőivel. Azt kérdezte tőlük: hajlandóak-e a területi integritáshoz ragaszkodó nacionalista alapon átvenni a kormányzást, vagy támogatják-e őt, ha egy szocialista kormány élén száll szembe az imperialista hatalmakkal. Bethlen István és társai semmire sem vállalkoztak. Szívesen átvették volna a hatalmat, ha Párizs támogatását élvezik, de ilyen értelmű biztatást egyáltalán nem kaptak, sőt vészjelzéseiket sem vették komolyan. (Mikes Ármin gróf és más arisztokraták már 17—18-ától figyelmeztették az angol és az amerikai missziókat, hogy ha nem szállják meg Budapestet, és nem távolítják el Károlyit, a hatalom az ő kezéből igen hamar átcsúszik a kommunistákéba. Bethlen István 21-én közölte Vixszel, hogy a jegyzék közvetlen eredménye egy szovjetbarát, baloldali fordulat lesz.)

Délután 4 órakor került sor a minisztertanács utolsó ülésére, melyen maga Károlyi elnökölt. A jobboldali szociáldemokrata miniszterek — Garami és Peidl — a délelőtti vezetőségi ülés után már nem vettek részt a párt tevékenységében; Böhm hadügyminiszter, aki már órákkal előbb parancsban szólította fel a hadsereget az új, szocialista kormány támogatására, hallgatott. Kunfi, aki 3/4 6 körül érkezett meg a pártválasztmány üléséről, röviden bejelentette: a szociáldemokrata párt vállalja az új kormány megalakítását, s ennek névsorát a Munkástanácsban az éjszaka folyamán összeállítják. Utalt arra is, hogy megegyeznek a kommunistákkal, de részleteket nem közölt, mindenesetre kérte a kommunista foglyok azonnali szabadon bocsátását.

Még tartott a minisztertanács, mikor egy külügyminisztériumi tanácsos pontosan a határidő lejártakor, 6 órakor átnyújtotta Vixnek a jegyzéket elutasító választ. Vix lakását hamarosan fenyegető tömeg vette körül.

Károlyi abban állapodott meg a szociáldemokrata miniszterekkel, hogy ő nevezi ki az új kormányt. Az utóbbiak látták, hogy Károlyi nincs tisztában a változás jellegével, nem érti, hogy új, proletárforradalom kezdődött, de kitértek felvilágosítása elől, annál is inkább, mert maguk sem tudták pontosan előre, mire jutnak a kommunistákkal. A minisztertanács után Károlyi arra várt, hogy meghívják a Munkástanács ülésére. Ehelyett arról értesítették telefonon, hogy a Munkástanács jóváhagyta a két munkáspárt egyesülését és proklamálta a proletárdiktatúrát. Ezzel a polgári demokratikus Népköztársaság megszűnt létezni. Károlyival titkára közölte, hogy közzétették — Károlyi engedélye nélkül — az ismert kiáltványt, mely szerint lemond az elnökségről, és a proletariátusnak adja át a hatalmat. Károlyi nemtetszését fejezte ki ugyan amiatt, hogy ilyen módon értesült saját lemondásáról, de fenntartásai ellenére támogatni kívánta az új forradalmat. A rá várakozó jobboldali politikusoknak megüzente, hogy megbeszélésük tárgytalanná vált, a Vix-jegyzék dilemmáját nélkülük oldották meg.

Mikor a Budapesti Munkástanács március 21-én este 7-kor, lelkes és izgatott hangulatban összeült, hogy határozzon a munkásosztály nevében, a döntés végrehajtása már biztosítva volt. Míg az ülés folyt, a Visegrádi utcai kommunista pártközpontban a földalatti kommunista szervezetek vezetői, Szamuely Tibor, Lukács György, Illés Artur és társaik az odasereglő kommunisták segítségével gondoskodtak a bankok, raktárak védelméről, őrjáratokat küldtek ki a közrend biztosítására.

A Munkástanácsban az MSZDP centrista szárnyának egyik befolyásos vezetője, Garbai Sándor építőmunkás ismertette a munkáspártok megegyezését. Kifejtette, hogy a válságba jutott Berinkey-kormány alapjában véve a burzsoá diktatúra szerve volt, és a válság megoldására a munkásság előtt „nincs más út, mint elfogadni a diktatúrának egy másik fajtáját", a proletárdiktatúrát. Bejelentését nagy taps és közbekiáltások fogadták: „Korábban kellett volna!" Garbai határozott hangon, röviden vázolta a diktatúra feladatait, a tanácsrendszerre való áttérés elkerülhetetlenségét és nemzetközi jelentőségét, kíméletlen harcot hirdetett az ellenforradalom letörésére. Beszédének minduntalan visszatérő motívuma a bizonykodás a jobboldal ellen és előtt: a munkásság a szociáldemokrata párt ellenére is kikiáltotta volna a proletárdiktatúrát. „Nekünk csak egy lehet a kötelességünk, hogy beleilleszkedjünk az eseményekbe, és hogy a ránk rótt föladatokat jól oldjuk meg."[4]

A Munkástanács hangulata vitathatatlanul az új forradalom mellett volt, örömmel fogadták az egységokmány felolvasását, Pogány rövid beszédét a Katonatanács délutáni üléséről, a kommunisták nevében szót kérő Bolgár Elek komoly, súlyos szavait. Az elnöklő Bokányi javaslatára közfelkiáltással szavazták meg a határozatot, s ezzel a munkásság kezébe vette a hatalmat.

Este 10 óra körül Garbai elnökletével összeült a két párt vezetősége. Itt már a történelmi elhatározás megvalósítása volt napirenden: mindenekelőtt kijelölték az új kormány tagjait, akik nem miniszterek, hanem szovjet mintára népbiztosok lettek, a kormányt pedig Forradalmi Kormányzótanácsnak nevezték, külsőségekben is minden módon megkülönböztetve az új, szocialista forradalmat a polgári rendszertől.

A megalakult kormányzótanács rögtön kiadta első rendeleteit. A statáriumról szóló rendelet szerint halállal bűnhődik mindenki, aki a Tanácsköztársaság parancsainak fegyveresen ellenszegül, felkelést szít, rabol vagy fosztogat. Ezt a rendelkezést nem hajtották végre betű szerint;

---

[4] *Népszava*, 1919. március 22.

fő célja az elrettentés volt. Elsősorban a forradalom osztályellenségei ellen irányult, de az orosz forradalom nehézségeit annak idején növelő anarchista vagy ösztönös népi igazságtevések, „kisajátítások" megelőzésére is, mint a szovjet példát követő másik rendelet, amellyel teljes szeszfogyasztási tilalmat léptettek életbe. Az értekezlet kimondta, hogy az egyesítő pártkongresszusig a kormányzótanács tölti be a pártvezetőség funkcióit. Az ideiglenesnek szánt határozatban a proletárdiktatúra egyik alapvető problémája tükröződik: az állami- és pártvezetés közti különbség a Tanácsköztársaság 133 napja során végig tisztázatlan maradt.

A kormányzótanács összetétele viszont a pillanatnyi körülményeket tükrözte; nevezetesen azt az egységokmány előtti szociáldemokrata elképzelést, hogy egypárt-kormányt alakítsanak, amelyben a kommunisták lojalitásának biztosítására és az új, „keleti" külpolitikai orientáció demonstrálására Kun Bélának ajánlják fel a külügyi tárcát. A szociáldemokrata népbiztosok 3/4 része a baloldal és a centrum vezetői közül került ki, a néhány jobboldali népbiztos csak kisebb jelentőségű szaktárcát kapott (közélelmezés, német kisebbség ügyei). A jobboldal politikai vezetői távol maradtak a diktatúra kormányától. A kormány jellegét erősen módosította a kommunisták javaslata, hogy szovjet mintára minden népbiztos helyettese is vegyen részt a kormány ülésén. Miután a 13 helyettes népbiztos közül 9 kommunista volt, megoldódott a kommunisták képviselete a kormányzótanácsban. A számaránynál sokkal fontosabb, hogy ezekben a forradalmi napokban mindenképpen a tömeghangulatra támaszkodó s előnyös helyzetüket jól kihasználó kommunistáké volt a döntő szó.

A SZOCIALISTA FORRADALOM BÉKÉS GYŐZELME

A kormányzótanács másnapi, március 22-i ülése már megelégedéssel állapíthatta meg, hogy a szocialista forradalom az egész ország területén békésen, ellenállás és vérontás, sőt jelentősebb rendzavarások nélkül győzött. (7-8 halottja volt a forradalomnak; ebből 6 a Nagykunság tanyáin, ahol szervezett szocialista mozgalom híján a szegénység haragja egy-két esetben összecsapott a régi rend védekező fegyvereseivel.) Március 21-e nem járt az egyéni és tömegszenvedélyek olyan kitöréseivel, mint 1918 novemberének első napjai.

A hatalom átvételének békés útja az első magyar szocialista forradalom legfontosabb sajátosságainak egyike. Alapjában véve az erőviszonyok alakulása, a forradalom ellenségeinek átmeneti erőtlensége tette lehetővé. Ez az egyszerűnek tűnő tény azonban rendkívül bonyolult áttételeken át érvényesült, és a forradalom vezérkarát dicséri, hogy villámgyorsan orientálódva megértette a helyzet parancsát, és annak engedelmeskedett, nem pedig a korábban kialakult sematikus elképzeléseknek.

A legilletékesebb: Lenin, helyeselte a merész döntést, sőt példaként állította más országok proletárjai elé: „... bármilyenek legyenek is azok a nehézségek, melyekkel Magyarországnak kétségtelenül meg kell küzdenie, mi itt a szovjethatalom győzelmén kívül, erkölcsi győzelmet is arattunk. A legradikálisabb, a legdemokratikusabb, megalkuvó burzsoázia elismerte, hogy a legnagyobb válság pillanatában, amikor a háborúban kimerült országot újabb háború fenyegeti, a tanácshatalom történelmi szükségszerűség."[5]

A békés győzelem első feltétele, természetesen, a forradalom táborának ereje és egysége. A forradalom tömegbázisa a győzelem első napjaiban és heteiben volt a legszélesebb s a legszilárdabb. A munkásosztály szinte egy emberként vállalta a diktatúrát. A háború és az azt követő gazdasági válság hatására nemcsak a szó szoros értelmében vett proletárok helyeselték a kapitalista magántulajdon rendjének felváltását a köztulajdon rendjével, hanem az urak háborújában szenvedett katonák, a rokkantak és hadiözvegyek, a lerongyolódott kisemberek, a kisfizetésű kereskedelmi, hivatali, ipari alkalmazottak is, akiknek helyzete viszonylagosan a munkásokénál is többet romlott, a cselédek és a társadalom más páriái, akik csak az első forradalomban ébredtek emberi öntudatra. A szegényparasztság a földért vívott harc győzelmét látta március 21-ben.

Paradox módon a forradalom békés győzelmét segítette az ország reménytelen külpolitikai helyzete, a nemzeti katasztrófa. A Vix-jegyzéket csak forradalmi, szocialista kormány utasíthatta vissza. A nagybirtok és a nagytőke ekkor már elég világosan látta, hogy számára nincs más választás, mint a győztesek által kijelölt határok elfogadásával beilleszkedni a bolsevizmus ellen harcolók frontjába, de miután a háborúban fő érve a történelmi határok védelme volt, önmagának adta volna meg a politikai kegyelemdöfést, ha a proletárkormány honvédő felhívásával úgy száll szembe, hogy a jegyzék elfogadását javasolja.

---

[5] Lenin Összes Művei. 38. köt. 2. kiad. Bp. 1973. 205.

A szélesebb polgári-középosztályi rétegek, a polgári értelmiség politikai spektrumában ekkor nem a szocializmussal való szembenállás, hanem az ellenforradalmi reakcióval szemben elfoglalt álláspont volt a meghatározó. Ezt bizonyítja, hogy már a március közepén kialakult „választási" hangulatban mindinkább elszigetelődött a Bethlen—Lovászy—Heinrich-féle jobboldali blokk. Lovászy, aki a Károlyi-párt szakadásakor Károlyi óriási tekintélye ellenére is magával vitte a többséget, most egymás után vesztette el híveit, s legszívesebben maga is visszafordult volna; Nagyatádi Szabó István szakított a Pallavicini-féle „kisgazdákkal", és határozottan Károlyi mellé állt. A választásokon így a Polgári Blokk fő reménysége az egyházi támogatás maradt. A nemzetgyűlési választás elmaradása és az új forradalom azonban mérsékelte a klérus politikai szerepét. Csernoch hercegprímás befolyását a háttérből igyekezett érvényesíteni, hogy elkerülje az éles összeütközést a hatalommal. A klérus militáns élharcosait, gróf Mikes püspököt, Pehm (Mindszenty) hitoktatót már a Berinkey-kormány internáltatta. Az alsópapságot nem hagyta érintetlenül a forradalom szelleme; nem véletlen, hogy Persián Ádám, a polgári forradalom kormánybiztosa március 21-e után a katolikus alsópapság „magyar és proletár szívére" apellál, mikor az imperializmus — és nem a vallás — ellen harcoló Tanácsköztársaság támogatására szólítja fel. Az egyházak nem üdvözölték ugyan március 21-ét, de nem is gondoltak aktív ellenállásra. A politikában elszigetelődött uralkodó osztályok egyik fő támasza, az egyház, egyelőre a passzivitást választotta.

Másik fő támasza: az államapparátus és a tisztikar, szintén képtelen volt az aktív fellépésre. A civil államgépezetet megbénította egyrészt a Berinkey-kormány ingadozása, másrészt a munkás- és nemzeti (paraszt-) tanácsoknak már a fordulat előtt nagyra nőtt hatalma. A tisztek, bár többségükben nem voltak hívei a vörös forradalomnak, ragaszkodtak az egzisztenciájukat jelentő hadsereghez, s hazafiságból is — mely azonban a nacionalizmus jegyeit viselte — készek voltak részt venni a honvédelemben. Így a tisztikar legreakciósabb, a régi uralkodó osztályokhoz legszorosabban kötődő rétege sem szánta el magát ellenforradalmi fellépésre, hiszen az adott hangulatban nem számíthatott a parancsnoksága alatt álló egységekre. A „fehér" tisztek legmarkánsabb vezéregyénisége, Gömbös Gyula már a MOVE februári feloszlatása után Bécsbe menekült. Az aktív ellenforradalmi szervezetek (Székely Nemzeti Tanács, Felvidéki Liga, ÉME, MOVE), az egyetemi és papi csoportok a március 21. utáni napokban nem hallattak magukról.

Az ellenforradalom gyengeségét pillanatnyi helyzetén túl mélyebben fekvő ok is magyarázza. 1918 előtt tömegpártok, tömegszervezetek hiányában — az egyházaktól eltekintve — az uralkodó osztályok fő eszköze az államapparátus volt. A Monarchia összeomlása után azonban csonka magyar államapparátus maradt: a hadsereg zöme nem tartozott a magyar államhoz; nem volt önálló magyar külpolitikai apparátus; a legyőzött államok közül Magyarország szinte az egyetlen volt, amelynek uralkodó körei nem rendelkeztek kiépített nyugati kapcsolatokkal. Az országhatárok megváltozása szétzilálta az amúgy is Bécs, sőt egyre inkább Berlin gyámkodásához szokott uralkodó osztályok sorait. A harcedzett, a forradalomban öntudatosabbá és szervezettebbé váló munkásosztállyal szemben nem állt politikailag szervezett, önálló, modern tőkésosztály, az ellenforradalom harcképes osztagai sokkal inkább a letűnő arisztokráciához és dzsentri réteghez kapcsolódtak még. Ez a körülmény elősegítette ugyan a forradalom békés diadalát, de hamarosan megmutatkozott, hogy hiba volt lebecsülni a megdöntött régi rendszer erejét és tartalékait.

Magyarországra is vonatkozott Lenin figyelmeztetése egy 1919 májusában mondott beszédében: „A nagy forradalmak, még ha békésen kezdődtek is, mint a nagy francia forradalom, ádáz háborúkkal végződtek, amelyeket az ellenforradalmi burzsoázia indított."[6]

---

[6] Lenin Összes Művei. 38. köt. 2. kiad. Bp. 1973. 349.

2. A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG NEMZETKÖZI HELYZETE

A MAGYARORSZÁGI PROLETÁRFORRADALOM ÉS A „VILÁGFORRADALOM" PERSPEKTÍVÁJA

Ha a magyar uralkodó osztályokat meglepte és készületlenül találta március 21-e, még inkább elmondhatjuk ezt a párizsi békekonferenciáról. Párizsban először nem is látták világosan, mi történt Budapesten. Nem mintha nem kaptak volna elég híradást a forradalomról, de a különböző forrásokból eredő értesülések ellentmondtak egymásnak. Míg a Magyarország katonai megszállásában érdekelt szomszéd országok kormányai szerint a fordulat csupán a magyar arisztokrácia manővere, egyes „jól értesült" ügynökök és újságok szorgalmasan terjesztették a budapesti vérfürdőről, József főherceg, Wekerle és más politikusok kivégzéséről szóló álhíreket. Egy-két napig bizonytalan volt a Vix-misszió sorsa is; ámde ennél sokkal jobban nyugtalanította a Nyugat urait a Tanácsköztársaság sorsa szempontjából alapvető kérdés: követik-e más középeurópai országok munkásai a magyar példát?

A zűrzavar és bizonytalanság mindenesetre néhány hetet engedett a kormányzótanácsnak külpolitikai koncepciója kialakítására és a kezdeményezés megragadására.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának kezdeményezői: a kommunisták számára a Magyarországi Tanácsköztársaság a proletár világforradalom része volt, fel sem merült bennük a szocializmus nemzeti kereteken belül való felépítésének az adott körülmények között mindenképpen irreális gondolata. Számukra nem csak elvi és katonapolitikai szükségesség volt, hogy a magyar tanácsállam a tanácsok nemzetközi föderációjának része legyen; jövőjét alig képzelhették el másképp.

Kun Béla április 19-én, a Budapesti Munkás- és Katonatanács nyilvános ülésén jelentette ki: „Két világáramlatnak harca csap össze a Magyarországi Tanácsköztársaság fölött: az imperialista kapitalizmus és a bolsevista szocializmus... Ez a nemzetközi osztályharc kérdése... Amikor mi megalapítottuk a proletárdiktatúrát Magyarországon, nem arra alapítottuk számításainkat, hogy mi képesek leszünk majd katonai erővel, rendszeres háborúval megbirkózni az antant csapataival. Nem hittük azt, hogy azzal a hat divízióval, amelyet a fegyverszüneti szerződés a Tanácsköztársaság számára engedélyezett, meg tudjuk állítani azt az offenzívát, amely minden oldalról fenyeget bennünket. Hangsúlyoztuk és hangsúlyozzuk, hogy mi a Magyarországi Tanácsköztársaság sorsát a nemzetközi proletárforradalomra alapítottuk."[7] Valóban: hasonló értelemben beszélt Garbai a Munkástanács március 21-i ülésén, hasonló módon tették a Tanácsköztársaság sorsát függővé a nemzetközi forradalomtól a kormányzótanács legelső, Mindenkihez! címzett híres kiáltványai.

Kun Béla nem frázisnak szánta a nyilvánosság előtt elmondott szavait. A Magyarországi Tanácsköztársaság értelme, célja, támasza és reménysége a nemzetközi proletárforradalom volt; nemcsak a kommunisták, a forradalom mellé állt szociáldemokraták, hanem a polgári értelemben vett demokraták szemében is. Reális volt-e ez a többségük által nemsokára megtagadott „illúzió"?

A szemben álló táborok ellentétes és mégis azonos kiindulású perspektívában látták a magyar proletárforradalom jövőjét; hívei hittek a világforradalom győzelmében, tehát a magyar forradalom sikerében is, ellenségei képtelenségnek tartották a szocializmus tartós győzelmét bármely országban. Mindkét fél szeme előtt, talán a világháború hatására is, a két világtábor közeli döntő összecsapásának víziója lebegett. Maga Lenin is csak fokozatosan jutott el a két rendszer együttélésének lehetőségéhez.

A minden vagy semmi alternatívája mindkét szemben álló félnek sajátja volt. Ámde a világforradalom koncepciójának túlméretezése korántsem jelenti, hogy a Tanácsköztársaság hívei tévedtek, mikor a nemzetközi helyzet, a nemzetközi forradalom alakulásához kötötték a magyar forradalom sorsát.

A német forradalom teljes vagy akár részleges, időleges győzelme is megszilárdíthatta volna a forradalmi erők túlsúlyát Kelet-Európában, elzárva a nyugati befolyás útját, s ezáltal megerősítve Szovjet-Oroszországét.

A magyar forradalom része volt annak a kelet-közép-európai forradalmi folyamatnak, amely szervesen kapcsolódott az oroszországi forradalomhoz. Az „orosz" forradalom Oroszország európai területén fekvő városaiban, Európa felé néző kikötőiben kezdődött. Döntő szerepet játszottak a forradalomban azok a területek is, amelyek hamarosan elszakadtak Oroszországtól — Lengyelország, a Baltikum, Finnország, Nyugat-Ukrajna és Besszarábia —, de részben a forradalom közvetítői maradtak az új közép-európai államok és Németország felé. Az első világháború utáni átalakulás zűrzavarában eltűntek a régi határok, az újak még nem alakultak ki, s így — néhány hónapig legalább — alig gátolták a különböző kelet-közép-európai területek forradalmi mozgalmainak kapcsolatát, kölcsönhatását. A magyar forradalmak elválaszthatatlan részei voltak ennek a forradalmi „hadak útjának". A kérdés az volt: az internacionálisan érző ipari munkásság rá tudja-e bírni az összefogásra, összefüggő és Szovjet-Oroszországhoz kapcsolódó övezet létesítésére e megosztott földrajzi terület lengyel, cseh, szlovák, ukrán, délszláv, magyar, német, zsidó, román és más lakosságát, vagy pedig győz az előnyös helyzetben levő nemzetek „felülről" kezdeményezett, de a nemzeti parasztság, a kispolgárság előtt is rokonszenves s a győztes nagyhatalmak által igen erőteljesen támogatott törekvése a polgárosulás útján haladó „nemzeti államok" különálló létesítésére.

---

[7] KUN BÉLA, Válogatott írások és beszédek. I. Bp. 1966. 242.

Érthető, hogy 1919 forradalmárai ilyen körülmények között sok tekintetben utópisztikus módon lebecsülték a Közép-Európa népeit elválasztó állami és nemzeti határokat. Ez a „közép-európai" szemlélet nagyban elősegítette a Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltását, s egyik forrása volt a Tanácsköztársaság és Vörös Hadserege merészségének, azonban ahhoz is hozzájárult, hogy minél kisebb lett a közép-európai forradalom diadalának valószínűsége, annál kisebbre olvadt a magyar forradalom aktív híveinek tábora is, hogy végül a legkövetkezetesebbek és legkitartóbbak magukra maradjanak.

Bizonyos azonban, hogy 1919 tavaszán a proletárforradalom győzelmére Magyarországon volt a legtöbb lehetőség; ezért a világforradalom magyarországi hívei számára nem is volt kétséges, hogy élniük kell a hatalom megragadásának lehetőségével, elősegítve ezzel a szomszéd népek forradalmi harcát. A proletárforradalom külföldi hívei pedig lelkesedéssel, együttérzéssel fogadták magyar elvtársaik sikerét.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KAPCSOLATA SZOVJET-OROSZORSZÁGGAL

Szovjet-Oroszország harcban álló munkásai és katonái érezték a legnagyobb lelkesedést a második proletárforradalom iránt, melyben a nyugat-európai szocialista átalakulás kezdetét látták. Ez a meggyőződés sugárzik Lenin ismert nyilatkozataiból.

„... látjuk, hogy az a mag, amelyet az orosz forradalom elvetett, kikél Európában – mondta Lenin 1919. március 23-án. – Ez azt a feltétlen, rendíthetetlen meggyőződést érleli meg bennünk, hogy bármilyen súlyosak legyenek is azok a megpróbáltatások, amelyek még ránk zúdulhatnak,... a szocializmus győzni fog az egész világon."[8]

Ismeretes, hogy Leninnek kételyei is voltak a Tanácsköztársaság kikiáltásának sajátos körülményei miatt. Ugyancsak március 23-án, Kun Bélához intézett táviratában feltette a kérdést: „milyen tényleges biztosítékai vannak arra vonatkozóan, hogy az új magyar kormány valóban kommunista", de hogy ne keltse azt a látszatot, mintha sok száz kilométer távolságból, pontos információk nélkül ítéletet akarna mondani, hozzáfűzte: „Teljesen kétségtelen, hogy a magyar forradalom sajátos feltételei között hibás lenne a mi orosz taktikánk minden részletében való puszta utánzása."[9] A következő napok eseményei és Kun Béla optimizmustól áthatott válasza mindenesetre megnyugtatták, legalábbis a lényeget illetően: „teljes mértékben meggyőződtünk arról, hogy a magyar forradalom egyszerre, rendkívül gyorsan, kommunista vágányra állt át".[10]

A kormányzótanács már első kiáltványában Szovjet-Oroszország szövetségesének nyilvánította a Tanácsköztársaságot. Szovjet-Oroszország, és különösen az ukrán Vörös Hadsereg vezetői minden lehetőt megtettek a Kárpátokon keresztül tervezett áttörés érdekében. A magyar forradalmárok erre számítottak is. Az antant vezérkarában ugyancsak ismerték ezeket a terveket, és siettek az Északkeleti-Kárpátok vonalát mindkét oldalon biztos katonai kordonnal lezárni és így meggátolni, hogy a „bolsevizmus bacilusai" Magyarországról kiáradhassanak.

---

[8] Lenin Összes Művei. 38. köt. 2. kiad. Bp. 1973, 205–206.

[9] Uo. 208.

[10] Uo. 225.

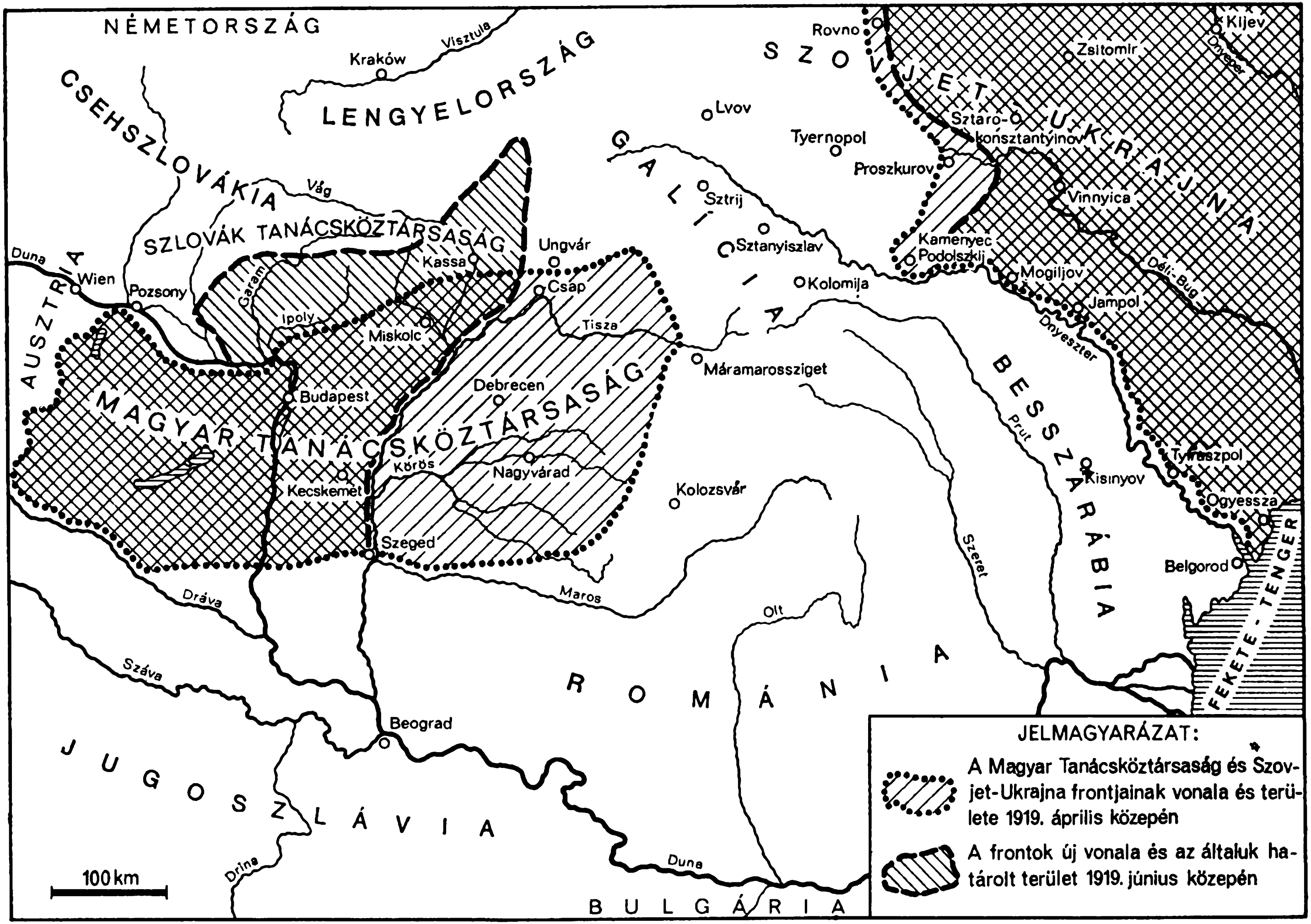
NÉMETORSZÁG
CSEHSZLOVÁKIA
LENGYELORSZÁG
SZLOVÁK TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
AUSZTRIA
GALÍCIA
SZOVJET-UKRAJNA
BESSZARÁBIA
ROMÁNIA
JUGOSZLÁVIA
BULGÁRIA
FEKETE-TENGER
Kraków
Visztula
Vág
Duna
Wien
Pozsony
Garam
Ipoly
Kassa
Ungvár
Csap
Miskolc
Tisza
Budapest
Debrecen
Kőrös
Nagyvárad
Kecskemét
Szeged
Dráva
Maros
Száva
Beograd
Drina
Lvov
Sztrij
Sztanyiszlav
Kolomija
Máramarossziget
Kolozsvár
Olt
Szeret
Prut
Rovno
Tyernopol
Proszkurov
Kamenyec Podolszkij
Sztaro-konsztantyinov
Zsitomir
Kijev
Dnyeper
Vinnyica
Mogiljov
Jampol
Déli-Bug
Dnyeszter
Kisinyov
Tyiraszpol
Ogyessza
Belgorod
100 km
JELMAGYARÁZAT:
A Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Ukrajna frontjainak vonala és területe 1919. április közepén
A frontok új vonala és az általuk határolt terület 1919. június közepén

A magyar és a szovjet Vörös Hadsereg helyzete 1919 áprilisában és júniusában

A magyar Vörös Hadsereg számára a közös front kialakítása elsősorban nagy morális gyarapodást jelentett volna: stratégiai szempontból stabilizálta volna a Tanácsköztársaság helyzetét, megszüntette volna azt a lehetőséget — amely a Tanácsköztársaság fennállása idején mindvégig fenyegetett —, hogy az antanthadseregek kivédhetetlen támadása minden irányból bármely órában megindulhat.

A szovjetköztársaságok katonai egyesülésének lehetősége valóban fennállt, ha nem is volt olyan egyszerű kérdés, mint Budapesten hitték. Miután az orosz—ukrán Vörös Hadsereg ezen a fronton néhány hónap alatt több száz kilométert nyomult előre, úgy tűnt, pár hét alatt maga mögött hagyhatja a hátralevő 200—300 kilométert. Annál is inkább, mert Nyugat-Ukrajna területén sok tekintetben a magyarországihoz hasonló volt a politikai helyzet, s számítani lehetett arra, hogy a nyugat-ukrán „népköztársaságban" is fölülkerekednek a baloldal hívei.

Március 21-e és az ukrán Vörös Hadsereg sikerei hatására Nyugat-Ukrajnában újra szocialista kormány alakult, amelynek politikájára nagy hatással volt több, addig kommunistaellenes partizáncsapat átállása a Vörös Hadsereghez.

Kun Béla azonnal felmérte a nyugat-ukrajnai helyzet megváltozásának jelentőségét a Tanácsköztársaság számára, hiszen a békés fordulat megnyitotta volna az utat Budapest és Kijev között. Ezért felajánlotta a Bécsbe menekült szocialista vezetőnek, Vinnicsenkónak, hogy közvetít közte és Lenin között. Bár a politikai kompromisszumot nem sikerült létrehozni, a Tanácsköztársaság számára így is megmaradt egyelőre az a remény, hogy ha az ukrán Vörös Hadsereg átlépi Kelet- és Nyugat-Ukrajna határát, a megkezdett tárgyalások megkönnyítik Petljura leverését és a békés megegyezés kiharcolását. Budapesten kereskedelmi egyezményt írtak alá a nyugat-ukrán kormánnyal. A szovjet vezérkar ugyanakkor katonai előkészületeket tett a vasúti összeköttetés megteremtésére. Április közepén a Vörös Hadsereg Kamenyec-Podolszkijnál mintegy 150 kilométerre közelítette meg a Tanácsköztársaság határát. A galíciai baloldal erősödése számos forradalmi munkás- és parasztmegmozdulást váltott ki, amelyek csúcspontjukat április 14—15. körül érték el a drogobicsi és sztanyiszlavi munkások felkelésével. Mindez erősítette a szovjet forradalommal való közös front megteremtésébe vetett hitet.

A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VISSZHANGJA A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ORSZÁGOKBAN

A Tanácsköztársaság vezetői Ukrajna mellett a szomszéd országok közül mindenekelőtt Ausztriát szerették volna megnyerni a nemzetközi forradalom ügyének. Ha Bécs csatlakozik Budapesthez, mondta Kun Béla a kormányzótanács március 27-i ülésén, a forradalmat végigvisszük a francia határig. Ausztria munkássága valóban élénk rokonszenvvel fogadta a budapesti híreket; gyűlések százain vitatták meg, kövessék-e a Lajtán túli forradalmat. Mint végül kiderült, az osztrák munkásmozgalom nagyobb része e forradalmi hangulatú hetekben is megmaradt a Szocialista Párt, a hagyományos „ausztromarxizmus" befolyása alatt, amely Ausztria külső és belső viszonyait alkalmatlannak tartotta a hatalom átvételére.

Budapesten eleinte túlzott reményeket ébresztett az osztrák centristák rugalmas taktikája; pedig már az ausztriai munkástanácsok végrehajtó bizottságának igen meleg hangú március 23-i válaszüzenetében is érthetően kimondták: „kenyérellátásunk is azokon az élelmiszervonatokon nyugszik, amelyeket az antant küld nekünk. Ezáltal teljesen az antant rabszolgái vagyunk."[11] Az antant nyíltan megfenyegette Ausztriát: megszünteti az élelemszállítást, és felújítja a csak néhány nappal előbb megszüntetett blokádot, ha Ausztria a magyar útra lép. Az osztrák politikai körökkel pedig titokban Bécs preventív megszállását fontolgatták. Ennek ellenére, a Tanácsköztársaság első napjaiban nemcsak a baloldal, hanem a centristák is latba vetették bécsi befolyásukat, hiszen Ausztria csatlakozása nemcsak a Tanácsköztársaság helyzetét szilárdította volna meg, hanem bizonyára növelte volna a szociáldemokraták politikai súlyát a kormányban. Böhm Vilmos, Károlyi Mihály, Diner-Dénes József bécsi missziója azonban éppúgy nem változtatta meg Rennerék álláspontját, mint a félig titokban küldött pesti kommunista szervezők az osztrák munkásmozgalom erőviszonyait.

Nehéz lenne eldönteni, mi játszott nagyobb szerepet az osztrák döntésben: a reformista meggyőződés vagy az antantmissziók fenyegetései. Tény, hogy bár az osztrák kormány diplomáciai kapcsolatot tartott fenn és kereskedett a Tanácsköztársasággal, sőt szemet hunyt a fegyvercsempészés fölött is, a szociáldemokrata vezetőség egyértelműen ragaszkodott a keresztényszocialistákkal alakított koalíciós kormányzathoz. Az osztrák kommunisták, bár mindinkább elszigetelődve, lankadatlanul folytatták forradalmi harcukat — ezzel könnyítettek a Tanácsköztársaság helyzetén; az osztrák munkásság pedig olyan szociális vívmányokat harcolt ki magának, amelyek páratlanok voltak ekkor a kapitalista Európában, s tudta, hogy ezt a magyar forradalomnak is köszönheti. Április első felében mintegy 1800 osztrák kommunista jött Magyarországra, s jelentkezett a magyar Vörös Hadseregbe. A hősies elhatározás már maga is jelezte az osztrák proletárforradalom elmaradásának valószínűségét, bár ezt az osztrák kommunisták 1919 júniusáig maguk sem ismerték be.

---

[11] MMTVD 6. köt. 1. rész: 1919. március 21.—június 11. Bp. 1959. 26.

A Tanácsköztársaság kikiáltása nagy hatást gyakorolt a többi környező ország munkásságára is. Az antant befolyása azonban igen erős volt ezekben az országokban, annál inkább, mivel ki tudta használni a nemzeti felszabadulás folyamatát, amely sok tekintetben az osztályharccal ellentétes irányban haladt. A parasztság forradalmiságának levezetésére pedig ügyesen használták fel a mérsékelt, polgári földreformot, amely az új államok politikáját más oldalról is segítette, amennyiben talajtalanná tette a Monarchiával összefonódott német, magyar és részben más nemzetiségi eredetű arisztokráciát.

Szlovákiában március 21-e új forradalmi fellendülés kezdetét jelezte, bár ez nem érte el a februári sztrájk szintjét. Népgyűlések köszöntötték a nagy eseményt, helyi zendülések, demonstrációk, amelyeknek jelszavai főleg a kormány által kihirdetett statárium és (a magyarokra ki nem terjedő) mozgósítás ellen irányultak. A nép szinte egész Szlovákiában tömegesen tagadta meg a bevonulást. Válaszul Szlovákiában lényegében katonai diktatúrát vezettek be, míg Csehországban nagyjából demokratikus viszonyok uralkodtak.

Csehszlovákiában az aránylag kis létszámú kommunista csoportok nem tudták döntésre bírni a Šmeral vezette szociáldemokrata baloldalt. 1919. március végén Prágában összeült a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt rendkívüli konferenciája, hogy az osztrák szociáldemokratákhoz hasonlóan fogalmazza meg álláspontját a Magyarországi Tanácsköztársasággal kapcsolatban. A gyakorlatilag már a párton kívül álló kommunista kisebbség, a német és magyar szocialisták nem fogadták el Masaryk támogatásának politikáját, de a többség magatartását a nemzeti felszabadulás és a demokratikus reformok masaryki koncepciója szabta meg.

A Tanácsköztársaság kikiáltása a legközvetlenebb hatást a jugoszláv munkásmozgalomra gyakorolta. A jugoszláv munkásmozgalom vitái 1919 tavaszán döntő fázisukba érkeztek, s a budapesti forradalom hozzájárult a Jugoszláv Kommunista Párt 1919. áprilisi megalakulásához. A délszláv munkásság rokonszenvezett a magyar forradalommal, s rögtön megmutatkozott, hogy a világháborúban jelentős vérveszteséget szenvedett délszláv állam nem is vehet részt nagyobb erővel a magyar forradalom leverésében. Részint a munkásmozgalom ellenállása miatt, részint mert az állam tekintélye még gyenge volt, és az új országrészekben nagyon sokan megtagadták a katonai szolgálatot. De a jugoszláv kormány külpolitikai számításai sem voltak egyértelműek: erőiket az esetleges olasz vagy román (és albán) konfliktusra tartogatták. Területi igényeiket Magyarországon már 1918 novemberében maximálisan kielégítették, s még előnyösnek is tekintették, hogy a magyar Vörös Hadsereg, amely nem támadja meg Jugoszláviát, sakkban tartja a Bánát jugoszláv részét is igénylő Romániát. Ezek az okok magyarázzák, hogy amikor a francia vezérkar március végén kidolgozta a Tanácsköztársaság elleni intervenció első tervét és Jugoszláviától 3 gyalogoshadosztályt kért, a belgrádi kormány 1 hadosztályt is csak szabódva és feltételesen ígért.

Romániában a fegyveres fellépésre készülő hatalom kegyetlenül elnyomta a magyar forradalom iránti szimpátia megnyilvánulásait. A bukaresti Socialismul, a szocialista párt lapja, mégis leleplezte azokat a tendenciózus híreszteléseket, amelyek a Tanácsköztársaság kikiáltását a Berinkey-kormány manőverének tüntették fel. Április első napjaiban az erdélyi vasutasok általános sztrájkkal, szabotázzsal tiltakoztak az intervenció fenyegetése ellen; megtorlásul több száz letartóztatás történt. Kétségtelen, hogy a szlovákiai és erdélyi szolidaritás-megnyilvánulásokban a proletár internacionalizmus mellett a magyar nemzeti érzés is szerepet játszott. Ennek gyakorlati jelentősége azonban elmaradt a magyar és nem magyar kizsákmányolók nemzetközi összefogása mögött.

A lengyel belügyminiszter szerint „a legutóbbi magyarországi események nem hagyták érintetlenül az ország szellemi állapotát, és hatásuk eredményeként megkétszereződtek a kommunista bűncselekmények".[12] Németországban — a szigorú békefeltételek miatti hangulatban — az antantdiktátum elutasítása a munkásmozgalmon kívül is szimpátiát keltett. A német munkásmozgalomban, ahol a kommunista párt és a független szocialisták balszárnya viták során át közeledett egymáshoz, a pártegyesülés váltott ki különös érdeklődést. A müncheni munkások fenntartások nélkül helyeselték a magyar proletárforradalmat, amelynek hatása éppúgy megmutatkozott a Bajor Tanácsköztársaság kikiáltásában, mint az áprilisban Braunschweigben és másutt ismét fellendülő sztrájkmozgalmakban. Ezekben a hetekben, egészen május elsejéig, a Bajor Tanácsköztársaság leveréséig, remélni lehetett, hogy Németország is a szocializmus útjára lép; bár a német munkásmozgalom többségét irányító jobboldali szociáldemokrata vezetés kezdettől fogva egyértelműen elutasító álláspontot foglalt el a budapesti forradalommal szemben, nem úgy, mint a centrizmus nyomása alatt lavírozó osztrák elvbarátai.

Az európai kontinens nyugati felén a kommunista pártok mellett sok országban a baloldali szociáldemokraták és más progresszív csoportok is megelégedéssel fogadták a magyar forradalmat.

HAZAFISÁG ÉS NEMZETKÖZISÉG

A magyar kommünnek világszerte sok barátja és támogatója volt, de hatalmas ellenségei is: a győztes imperialista birodalmak urai és a szomszéd államok — uralmuk megszilárdulását féltő — fiatal uralkodó rétegei.

A kormányzótanács felismerte, hogy a veszély nem annyira belülről, a megdöntött uralkodó osztályok részéről, mint kívülről fenyegeti, s megalakulásának napjától fogva szüntelen erőfeszítéseket tett külpolitikai pozíciójának javítására, minden utat és módot felhasznált elszigeteltségének áttörésére. De az ellentmondásos helyzetben nehéz volt reális külpolitikát folytatni. Az ellenséges hadseregek csupán 2-3 napi járásra voltak a forradalom fővárosától, bármilyen hiba végzetes következményekkel járhatott.

---

[12] A Magyarországi Tanácsköztársaság 50. évfordulója. Bp. 1970. 367.

A Tanácsköztársaság a forradalmi honvédelem jegyében született; de vezetői — nagyrészt katonaviselt emberek — tisztában voltak a katonai helyzet végzetes kilátásaival többfelől jövő támadás esetén. A forradalom továbbterjedésébe vetett hitük egy okkal több volt arra, hogy elvessék a fegyveres harc kezdeményezésének gondolatát, legalább addig, amíg a közeli országok valamelyikében nem győz a forradalom. Ebben az esetben viszont semmi sem riasztotta volna vissza őket a segítségnyújtástól, az országhatár átlépésétől sem.

A forradalomnak nem a nemzeti államhatárok korrigálása volt a célja, hanem azok ledöntése; az adott helyzetben tisztán magyar nemzeti szempontból sem lehetett ennél jobbat elképzelni. Semmiféle kilátás sem volt arra, hogy az egész magyarság egy magyar állam határai között éljen együtt, a dunai konföderáció polgári megoldása pedig Párizs és a szomszéd országok uralkodó nemzeti burzsoáziájának ellenzésébe ütközött. A proletárforradalom internacionális érdekei tehát úgy találkoztak a nemzeti érdekekkel, hogy a forradalmárok nem kerültek a nacionalizmus vonzásába. A forradalom vezérkara felismerte és tudatosítani kívánta a Tanácsköztársaság hazafias jellegét; Kun Béla a Vörös Hadsereg létrehozását magyarázva kifejtette, „nem lehet többé alkalmazni Magyarország proletariátusának a marxi jelszót, melynek így megszűnt az érvénye ránk nézve: »a proletárnak nincs hazája«”.[13] Megnyilatkozásaira elsősorban mégis a proletár nemzetköziség hangoztatása a jellemző. Az óvatosságot indokolja a kispolgári nacionalizmus vonzásától való félelem: Szabó Dezső és Lendvai István a „tiszta” nemzeti érzés nevében siettek üdvözölni a Tanácsköztársaságot, a román frontot tartó székely hadosztálynál soviniszta szellem uralkodott. Kun Béla világosan látta, hogy a hazafias célok bátrabb kidomborítása talán szélesítheti a forradalom tömegbázisát, főleg azok körében, akiknek tudatában a nemzeti érzés dominált az osztályszempontok fölött; másrészt viszont mérsékelheti a nem magyar dolgozók rokonszenvét a magyar forradalom iránt, ami nélkül a Tanácsköztársaság fennmaradása elképzelhetetlen.

---

[13] Kun Béla nyilatkozik. *A Vörös Katona*, 1919. március 30.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KÉSZSÉGE AZ ANTANTHATALMAKKAL VALÓ TÁRGYALÁSRA

A Tanácsköztársaság külpolitikájának alapja a világforradalom, a Szovjet-Oroszország iránti szolidaritás volt, de létrejöttének kedvező körülményeit igyekezett kihasználni a meglepett párizsi konferenciához való közeledésre.

De Lobit tábornok, az ún. Vix-jegyzék aláírója, miután értesült ultimátuma elutasításáról, 21-én reggel felkérte Troubridge angol admirálist a Vix-misszió megmentésére. Troubridge Belgrádból két monitort irányított Budapestre, amelyek másnap érkeztek meg. A vörös tengerészek tüstént letartóztatták az angol parancsnokot, a legénységhez pedig Elvtársak és szimpatizánsok! megszólítással felhívást intéztek, csatlakozásra szólítva fel őket. A magyar külpolitika irányítói Vix kapkodását a forradalom napján (15 ezer katonát kért Belgrádból Budapest megszállására) nem vették komolyan, sőt maradásra kérték, hogy rajta keresztül kapcsolatban lehessenek de Lobit belgrádi parancsnokságával, a balkáni antanthaderővel. Miután Vix jobbnak látta távozni, Belgrádba küldték Roth Ottó temesvári párttitkárt. Az aggodalom erősebbnek bizonyult a magyar kormánnyal való diplomáciai érintkezés tilalmánál; de Lobit március 25-én táviratilag jegyzéket intézett Kun Bélához, melyben a november 13-i fegyverszünet megsértésével vádolta, és személyesen tette felelőssé a Vix-misszió biztonságáért. Március 27-én pedig a belgrádi francia követ társaságában fogadta de Lobit Rothot, aki — miközben Troubridge dunai flottillája már Bajánál állt készenlétben — megnyugtatta őket a budapesti tanácskormány békés szándékairól. Kun jegyzékben is sietett válaszolni de Lobit-nak: elutasította a fegyverszünet megsértésének vádját, garantálta a Vix-misszió biztonságát, és kifejezte feltételek nélküli tárgyalási készségét.

A jegyzékváltás és tárgyalás de Lobit-val diplomáciai siker volt; mégis elsősorban Párizs és Budapest viszonyát kellett tisztázni, ezért Kun március 24-én hivatalos jegyzékkel fordult a nagyhatalmakhoz. A jegyzéket a röviddel 21-e előtt Budapestre érkezett olasz diplomáciai ügyvivőnek, Borghese hercegnek adták át, akit előzőleg Ágoston és Kunfi szociáldemokrata népbiztosok meggyőztek arról, hogy ha a győztesek megértően viselkednek, a Tanácsköztársaság „mérsékelt” szocialista útra tér, ellenkező esetben a szovjet útra kényszerül. Borghese a jegyzéket eljuttatta Orlando olasz miniszterelnökhöz, aki március 29-én tette le Kun Béla üzenetét a békekonferencia asztalára.

A jegyzékben a kormányzótanács leszögezi, hogy a szocializmus alapján áll, és Szovjet-Oroszország szövetségesének tekinti magát; összeköti őket a rendszerük „azonos szerkezetén alapuló természetes barátság, amely a magyar kormány felfogása szerint semmiképpen nem hozható kapcsolatba agresszív egyesüléssel. Éppen ellenkezőleg, az új magyar köztársaságnak szilárd óhaja, hogy békében éljen minden más nemzettel." Elismeri a Károlyi-kormány által aláírt belgrádi egyezmény érvényességét, de elutasítja a Vix-jegyzék tudomásulvételét, s ehelyett meghívja az antant delegációját Budapestre. A misszióval „késznek nyilatkozik területi kérdések megtárgyalására a népek önrendelkezési elvének alapján, és a területi integritást kizárólag ezzel összhangban szemléli".[14]

Kun felismerve a békekonferencia meghökkenésében és az olasz—francia ellentét kihasználásában rejlő lehetőséget, rögtön elérte azt, amit Károlyi megkísérelni is alig mert: a „négy nagy" elé vinni javaslatait. Bármily kedvező is volt a pillanat, arról mégsem lehetett szó, hogy a győztesek érdemi tárgyalást folytassanak a Tanácsköztársasággal, de a forradalom számára még a formális diplomáciai tevékenység is az életet jelentette. Egyrészt mert amíg tárgyalnak, az antant nem támad; másrészt néhány nappal előbb határozták el a volt Osztrák—Magyar Monarchiával szemben alkalmazott háborús gazdasági blokád feloldását, s a tönkrement magyar népgazdaság számára életbevágóan fontos volt, hogy politikai diszkriminációként ne tartsák fenn továbbra is Magyarországgal szemben a behozatali tilalmat.

A békekonferencián először március 27-én vitatták meg a Magyarországi Tanácsköztársaság kérdését. Foch marsall nagyszabású tervet terjesztett elő Bécs és Budapest megszállására és a szovjetellenes intervenció kiszélesítésére. Javaslatait elutasították, elsősorban azért, mert felismerték a Szovjet-Oroszországgal szembeni külső intervenció reménytelenségét. Magyarország esetében viszont a nagyhatalmak egy percig sem tettek le a forradalom erőszakos likvidálásáról, és nem is vonták kétségbe a legagresszívebb politikát követő Franciaország prioritását a kelet-közép-európai „érdekszférában". De a Vix-féle politika csődje, a magyar forradalom és a környező országok viszonyának bizonytalansága óvatosságra intettek. A konferencián néhány napra a franciáknál óvatosabb eljárást követő angolszász vezetők ragadták magukhoz a kezdeményezést a magyar kérdésben. Troubridge admirális azt jelentette Vix és Roth beszámolója után, hogy még meg lehet akadályozni a magyar nemzeti mozgalom bolsevistává válását, és kérte Pestre küldését; a békekonferencia április 1-i határozata azonban nála is magasabb állású megbízottat jelölt ki az útra, Smuts tábornokot, az angol hadikabinet és békedelegáció tagját.

---

[14] L. NAGY ZSUZSA, A párizsi békekonferencia és Magyarország. 1918—1919. Bp. 1965. 103.

Smuts április 4—5-én tárgyalt Budapesten. Fő feladata a tájékozódás volt, hatásköre csak a Vix-jegyzékben megjelölt demarkációs vonal módosítására terjedt ki. Az általa javasolt magyar demarkációs vonal a Vix-félénél 25 kilométerrel keletebbre húzódott, tehát nem kellett volna kiüríteni Debrecent; Arad, Nagyvárad, Szatmár az új semleges zónába esett. A kormányzótanács, amely két héttel előbb a Vix-jegyzék elutasításának programjával került hatalomra, ezt a módosítást nem fogadhatta el. Kun ellenjavaslatot terjesztett elő: a nemzetek önrendelkezési joga alapján hívják össze a magyar, osztrák, német, csehszlovák, jugoszláv és román kormány képviselőit Párizsba vagy Bécsbe, s ott tárgyalják meg az új határokat és a gazdasági kapcsolatokat.

AZ IMPERIALISTA HATALMAK INTERVENCIÓJÁNAK ELŐKÉSZÜLETEI

Smuts visszatérőben tárgyalt a csehszlovák és az osztrák kormányfővel, akik elképzelhetőnek tartották a Duna-völgyi államok gazdasági egyezményének megkötését. Smuts jelentésében pártolta a Kun által tervezett konferencia összehívását, javasolta a blokád feloldását, elismerte a Tanácsköztársaság békevágyát és kifejtette: Magyarországot úgy lehet legjobban távol tartani Oroszországtól, ha szóba állnak vele és meghívják Párizsba. Útjának legfontosabb eredménye azonban annak megállapítása volt, hogy ami Magyarországon van, az valóban bolsevizmus, s nem csupán a sértett nemzeti öntudat szélsőséges megnyilvánulása. Ezért javaslatait figyelmen kívül hagyták, sőt Budapestről való elutazása másnapján már

Bukarestbe érkezett Franchet d'Esperey, s megállapodott a román hadvezetéssel, hogy amint felkészültek, megkezdik a támadást, illetve a Vix-féle vonal elfoglalását. Franchet másnap már Belgrádban tárgyalt a délszláv vezetőkkel, akiknek véleménye megoszlott, s bár nem tagadták meg egyértelműen a részvételt az intervencióban, túl nagy árat kértek érte. Miután kitűnt, hogy Franchet Párizs jóváhagyásával, de saját felelősségére szervezi az intervenciót, a jugoszláv politikusok távol maradtak tőle, annál inkább, mert attól is féltek, hogy a monarchista érzelmű Franchet esetleg hajlandó lenne Habsburg József főherceget állítani a megalakítandó budapesti ellenforradalmi kormány élére.

Masaryk és Beneš elvben készek voltak részt venni az intervencióban, de hadseregük gyenge, katonáik harci kedve csekély volt. A munkásság véleményével is számolniuk kellett, hiszen az egységes szociáldemokrata párt részt vett a kormányban. Masaryk április 3-án nyilvánosan biztosította a szociáldemokrata vezetőket: szó sem lehet az intervencióban való részvételről. Miközben a csehszlovák sajtó a magyar támadásokról szóló koholmányokkal befolyásolta a közvéleményt, a prágai hadügyminisztérium antanttisztek irányításával titokban maga dolgozott a támadás előkészítésén.

Smuts küldetése Lloyd George angol miniszterelnök műve volt, aki időközben visszavonult harcias konzervatív ellenzéke elől. A konzervatív lapok támadták Smutsot, angol hírszerzők pedig azt hangoztatták: a belső ellenforradalom intervenció nélkül eleve kudarcra van kárhoztatva, a katonai támadás viszont annál kevesebb akadályba ütközik, minél előbb indul meg. Wilson amerikai elnök, akiben a nemzeti kérdések demokratikus megoldásának hívei bíztak, ugyancsak sokat veszített belpolitikai erejéből, idegállapota is mindinkább romlott, s e napokban lekötötte — Orlandóhoz hasonlóan — a Fiume birtoklásáért kirobbant olasz—jugoszláv viszály. Az intervenció hívei úgy érezték, hogy legalább Magyarországon szabad kezük van, s az újabb vitákat elkerülendő, terveiket nem is vitték a békekonferencia elé. Előre látták, hogy végrehajtásuk nem fog a más problémákkal lekötött konferencián ellenkezést kiváltani.

Miután pillanatnyilag más katonai erő nem volt bevethető, a román uralkodó és tanácsadói területi követeléseik maximális elérése érdekében vállalták a bizonytalan kimenetelű támadás átmeneti veszélyét, abban a reményben, hogy szükség esetén szövetségeseik segítségükre sietnek. A román koronatanács április 10-én elhatározta az intervenció megindítását.

A támadás bevallott célja csak a Vix-féle vonal megszállása lehetett, a csapatok azonban a Tisza elérésére kaptak parancsot. A négy nagyhatalom bukaresti követei április 13-án közös memorandumban kérték kormányukat a román támadás jóváhagyására, ezzel Párizs támogatása biztosítva volt. A támadás végcélját nem határozták meg. Egyrészt katonai szempontból ez korai lett volna, másrészt azért sem dönthettek a Tanácsköztársaság politikai likvidálásáról, mert a győzteseknek nem volt még elképzelésük arról, milyen kormányt ültessenek a tanácskormány helyére. A Kormányzótanács egységesnek tűnt, Károlyiban és híveiben március 21-e után nem bíztak többé; de még remélték, hogy a világháború előtti konzervatív, a szláv és román szomszédok által különösen gyűlölt politikusok elismertetésénél találnak jobb megoldást. Részben ezért utasították vissza Andrássy Gyula, Bethlen István, Teleki Pál, József főherceg és társaik sietős felkínálkozását, részben pedig azért, mert a „történelmi osztályok" vezetői területi és egyéb engedményekre tartottak volna számot.

Smuts barátságos látogatása és az ultimátum nélküli katonai intervenció között csak 10 nap telt el, s eközben Párizs nem jelezte szándékait, nem lépett fel újabb követelésekkel. A Tanácsköztársaság kormánya nem is fűzött túlzott reményeket a tárgyalások felvételéhez.

KÜLPOLITIKA ÉS NEMZETISÉGI POLITIKA

Kun Béla mint külügyi népbiztos a Szovjet-Oroszországgal való együttműködést tartotta a legfontosabbnak. Első teendői közé tartozott a csepeli szikratáviró segítségével felvenni a közvetlen kapcsolatot Leninnel; Csicserin szovjet külügyi népbiztossal is állandó érintkezésben volt. Csicserin révén a magyar kormány friss információkkal rendelkezett Szovjet-Oroszország belső és külső eredményeiről, jól ismerte az aktuális problémákat. A szovjet külügyi népbiztos nagyra becsülte a Tanácsköztársaság jelentőségét, információkkal, tanácsokkal látta el, lelkesítette, kitartásra buzdította Kunt. Ebben nem volt olyan megfontolt, mint Lenin, és nem vette eléggé figyelembe, hogy Kunnak sokszor inkább csillapításra, mint lelkesítésre van szüksége. Így a Tanácsköztársaság számára nagyon fontos, gyakran küldött katonai helyzetjelentések egy része illúziókat kelthetett, főleg az ukrán front helyzetéről. Csicserin és Kun arra törekedtek, hogy a Tanácsköztársaság jobb kapcsolatai révén enyhítsék Szovjet-Oroszország diplomáciai elszigeteltségét; kísérleteik azonban negatív visszhangra találtak a Kolcsak győzelmében reménykedő tőkés hatalmaknál.

A Tanácsköztársaság kormánya — az ország politikai és gazdasági helyzetének megszilárdítása, valamint a forradalom propagandája érdekében — mindvégig arra törekedett, hogy minél több tőkés országgal építsen ki kapcsolatot. Május elején az osztrák követségen, az angol, az olasz és az amerikai diplomáciai, illetve katonai misszión kívül Budapesten képviselete volt Lengyelországnak, Jugoszláviának, Nyugat-Ukrajnának és Dániának. Budapesti konzulátust tartott fenn egy sor nyugat-európai és dél-amerikai állam.

A magyar forradalmárok nemcsak bíztak abban, hogy Közép-Európa munkásai követik őket, hanem igyekeztek közvetlenül is hatni rájuk. Az egyes nemzeti pártok vagy csoportok a Kominternnek mint „világpártnak" szekciói voltak. A kommunista platform elfogadásával létrejött Magyarországi Szocialista Párt ebben az értelemben nemcsak magyar pártnak, hanem a Komintern egyik közép-európai központjának tekintette magát, és minden tőle telhetőt megtett a csehszlovák, a román, a jugoszláv kommunista párt megalakulásának elősegítésére, az osztrák kommunista párt támogatására. A román, a cseh, a szlovák és a délszláv csoport március 21-e előtt alakult, a proletárforradalom után a nemzeti szekciók száma 15-re növekedett; ezek Nemzetközi Szocialista Föderációban egyesültek. A fentiek mellett ide tartozott a német, a bolgár, a francia, a lengyel, az olasz, az orosz, a székely, az ukrán, a kárpát-ukrán, a zsidó szekció és a muzulmánokat (albánokat, arabokat, törököket) tömörítő Keleti Szocialista Párt. A Tanácsköztársaság területén élő nem magyar szocialisták összefogásán túl a szekciók igyekeztek terjeszteni a forradalom szellemét a Tanácsköztársasággal szemben álló hadseregek katonái között és a frontokon túl is, propagandaanyagokat és — a német párt- és szaklapokat nem számítva — mintegy 20 idegen nyelvű újságot adtak ki és terjesztettek, gyakran életük kockáztatásával.

A Tanácsköztársaság külpolitikáját nem választhatjuk el nemzetiségi politikájától. A Tanácsköztársaság a nemzetek önrendelkezésének alapján állt, a világforradalom koncepciójának megfelelően. A nem magyar nemzetiségek jogait az internacionalizmus elvének megfelelően biztosították, a nemzetiségek érdekeinek és a proletár egyenlőségnek szem előtt tartásával. Emellett számítottak arra, hogy a nacionalizmus megnyilvánulásainak elutasítása hatással lesz a szomszéd országokra is. Az egyesült párt programja kimondta: „Arra kell törekedni, hogy a nemzeti előítéletek, amelyeket a különböző nyelvű proletariátus között mesterségesen tenyésztettek, megszűnjenek", s ennek érdekében „minden tekintetben még a látszatát is elkerüljük a nemzeti elnyomás politikájának... Mivel a magyar proletariátus nemzetileg nem volt elnyomva, mint az ország többi nemzetéhez tartozó proletárok, ennélfogva ezekkel különösen tapintatosan kell bánni, nehogy nemzeti érzékenységüket megbántsuk..."[15] A hatóságok kötelesek voltak a beadványokat és egyéb ügyeket a hozzájuk fordulók anyanyelvén intézni, ha azok úgy kívánták. A németeket, illetve a ruszinokat országos nemzeti tanácsnak kellett képviselnie, ezek választották a kormányzótanácsban helyet foglaló német és ruszin (kárpát-ukrán) népbiztost.

A példák százaival illusztrálhatnánk, milyen sokat tett a Tanácsköztársaság a nemzetek egyenlőségéért, a nacionalista gyűlölködés ellen. Mégis vitathatatlan, hogy e helyes elveket csak részben sikerült a hétköznapi gyakorlatba átültetni. Ebben csekély szerepet játszottak az elméleti hibák, a dogmatikus, „ultrabaloldali" nézetek, amelyek alapján Oroszországban sokan nem akarták elismerni a finn vagy lengyel „burzsoá nemzeti önrendelkezést". A Tanácsköztársaság katonailag nem volt abban a helyzetben, hogy megkísérelje befolyásolni a nem magyar nemzetek önrendelkezését, a túlnyomóan paraszti jellegű román, szlovák, ukrán, német nemzetiségeknél nem is lehetett szembeállítani a „burzsoá" és „proletár" önrendelkezést. Ellenkezőleg, a probléma lényege éppen az volt, hogy e népek fejlettségi fokán a kispolgári nacionalizmus sokszor erősebben hatott, mint az osztályharc, amely nem egy nemzeti burzsoázia, hanem a magyar–német, illetve legalább formálisan elmagyarosodott uralkodó réteg ellen folyt, tehát összevegyült a nemzeti érzéssel. (Ezt a tendenciát már a Monarchia felbomlásának módja, 1918 őszének eseményei világosan mutatták.)

---

[15] MMTVD 6. köt. 2. rész: 1919. június 11.–augusztus 1. Bp. 1960. 51.

Az osztályszempontok a legnagyobb szerepet a német többségű Nyugat-Magyarország (a mai Burgenland, valamint Sopron, Moson megye) lakosságánál játszották. A szocialista munkásság, a szegényebb paraszti és más néprétegek a szocialista Magyarországot választották. A vagyonos polgárság és a jómódú parasztság viszont az elszakadást pártolta; részint nemzeti és politikai érzelmeitől vezettetve, részint mert az éhező Bécs rendkívül kedvező piacot kínált terményeinek. Miután a munkásság nem állt a polgárság befolyása alatt, a kormányzótanács jogosan ellenezte az elszakadást A dél-dunántúli svábok erre nem is törekedtek, csak a bizonyos fokig összefüggő német területek autonómiájára, amit a német ajkú szociáldemokrata mozgalom régi vezetői által szervezett Német Népbiztosság körülményes alapossággal igyekezett kiépíteni.

A román, ukrán és vend nemzetiség végső soron egyesülni kívánt saját nemzetével, így helyzetük végleges rendezésére mód sem volt. A nemzeti kérdés megoldásának nehézségei a románoknál jelentkeztek legerősebben. Az Erdély északnyugati részén élő nagyszámú román lakosság, amely az első hetekben a székely hadosztály ellenőrzése alatt állt, eleve a Romániához való csatlakozásra számított; értelmiségi—papi vezető rétege elzárkózott a Tanácsköztársasággal kötendő akár ideiglenes kompromisszszum elől is. A magyar városok, elsősorban Nagyvárad szocialistáinak agitációját a román propagandánál is jobban ellensúlyozta a területen gyakorlatilag katonai diktatúrát megvalósító, a Tanácsköztársaság politikáját negligáló székely hadosztály tisztikarának sovinizmusa.

Ruténföldön az ukrajnai hadihelyzet alakulása tétlenségre kárhoztatta a Nyugat-Ukrajnával való egyesülés híveit, a Szovjet-Ukrajnával rokonszenvezők pedig a Tanácsköztársaságot támogatták, mint az eljövendő nemzetközi szovjetköztársaság részét. A munkásmozgalom azonban itt fejletlen és önállótlan volt, ezért a kormányzótanács kénytelen volt megtűrni a Ruszin Népbiztosság élén a Stefán Ágoston-féle „magyarbarát" papi—értelmiségi—polgári klikket. A hadműveletek következtében Ruténföldön már április végén megszűnt a tanácshatalom; a népbiztosság ukrán nacionalistái a Tanácsköztársaság funkcionáriusaiból tüstént az új, az ukrán nép által cseppet sem kívánt csehszlovák impérium hivatalnokaivá vedlettek át.

A Vend-vidéken a Tanácsköztársaság kikiáltása után azonnal megalakult a direktórium, amely végrehajtotta a kormányzótanács rendeleteit és utasításait. Ezzel létrejött a vend népnek a polgári forradalomban meg nem adott önkormányzata. Az elmaradott paraszti vidék népe azonban nem tudta szocialista tartalommal megtölteni az autonómia kereteit. A vend polgári nacionalisták csakhamar az osztrák területről szervezkedő ellenforradalmárok hálójába kerültek; lázadásuk leverése után is csak lassan haladt előre a vend önrendelkezés realizálása. Elsősorban a Vörös Hadsereg biztosította az időközben a békekonferencia által Jugoszláviához csatolt terület védelmét, a szociális vívmányok megvalósítását.

3. A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG A SZOCIALIZMUS MEGVALÓSÍTÁSÁÉRT

A SZOCIALIZMUS HALADÉKTALAN MEGVALÓSÍTÁSÁNAK KONCEPCIÓJA

A proletárdiktatúra célja a szocializmus megvalósítása. A kormányzótanács már első, „Mindenkihez!" című felhívásában ígéretet tett: „haladéktalanul megkezdi a nagy alkotások sorozatát a szocializmus, a kommunizmus előkészítésére és megvalósítására. Kimondja a nagybirtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és a közlekedési vállalatok szocializálását. A földreformot nem törpebirtokokat teremtő földosztással, hanem szocialista termelőszövetkezetekkel hajtja végre."[16]

Ezzel a néhány szóval a kiáltvány tulajdonképpen már az első napon összefoglalta a szocializmus megvalósítása koncepciójának lényegét, az 1919-es magyar kommunisták és baloldali szociáldemokraták elképzelése szerint. Nagyon jellemző a „haladéktalan" szó használata: valóban a szocializmus haladéktalan, átmeneti időszak beiktatása nélküli megvalósításának programját adja. Ma ez a program, amellett, hogy a szocializmus eredeti, tisztán proletár elvein alapul, igen sok tekintetben utópisztikusnak tűnik. Hiszen a néhány éven belül győzedelmeskedő világforradalom várásából indul ki, ami világviszonylatban igen gyors, a legfejlettebb ipari országok által vezetett gazdasági fejlődést tételezett fel, optimális nemzetközi együttműködéssel.

---

[16] MMTVD 6. köt. 1. rész. Bp. 1959. 3.

A Tanácsköztársaság gazdasága ezzel szemben hadigazdaság volt, de egyáltalán nem hasonlított a Szovjet-Oroszországban ez időben érvényben levő hadikommunizmusra. A hadikommunizmus egyes jellemzői, mint az általános munkakötelezettség elve, valóban megtalálhatók a Tanácsköztársaság gazdaságpolitikájában. Más fontos vonásait, így elsősorban a magánkereskedelem és a pénzgazdálkodás minimális térre szorít tását, a gabonamonopóliumot, a sajátos és erélyes élelmiszer-rekvirálás azonban hiába keressük. Elvi céljaiban a Tanácsköztársaság gazdaságpolitikája leginkább az oroszországi Októberi Forradalmat követő viszonylag békés hónapok gazdaságpolitikájához állt közel, amely a proletár egyenlőséget, a szocializmus átmenet nélküli megvalósítását tűzte ki célul, és nem kevés utópisztikus-kommunisztikus vonást tartalmazott.

Ha az elméleti kiindulás hasonló volt is, gyakorlati értelmezésében már jóval több az eltérés. A magyar kommün gazdaságpolitikusai ahelyett, hogy észrevették volna az 1917-es programok és az 1919-es gyakorlat közti különbséget, a magyar népgazdaság fejlettebb voltára hivatkozva, túl akarták licitálni e programokat. Annál inkább, mert a nemzetközi propaganda és a nehéz körülmények között küzdő magyar dolgozók szocialista tudatának erősítése érdekében is maximális és — a szó jó értelmében — látványos eredményre törekedtek.

A magyar gazdaság sajátossága volt, hogy aránylag jelentős és jó állapotban levő ipara szörnyű nyersanyaghiánnyal küzdött, mivel részben a blokád, részben a Monarchia, illetve a régi Magyarország felbomlása miatt nagymértékben elszakadt hagyományos nyersanyagbázisától és egy kialakult gazdasági rendszertől. Az új Magyarország saját gazdasági struktúrájának, szervezetének kialakítása hosszabb időt igényelt; akkor, 1919-ben csak arra lehetett törekedni, hogy az elérhető anyaggal jól gazdálkodjanak, s a legfontosabb, mindenekelőtt katonai célokra használják fel. Ez a sajátosság a közép- és kisipar államosítása irányában hatott, tehát erősítette a radikális alaptendenciát. Elő kellett írni, mit és hogyan termeljenek, nehogy másodrendű fontosságú termékek előállítására pazarolják a pótolhatatlan nyersanyagot; így elkerülhetetlen volt a világháború alatt ideiglenes jelleggel bevezetett készletgazdálkodás megszigorítása. Sok iparág egyáltalán nem volt rentábilis, tehát a szocialista állam vagy magas segéllyel támogatja a tőkés gazdaságot (a kapun belüli munkanélküliség finanszírozására), vagy beleegyezik a tömeges munkáselbocsátásba — mindkét út képtelennek tűnt; az általános szocializálás viszont aránylag egyszerűnek, hiszen az ország területe nem nagy, és a fontosabb üzemekben ott van a munkástanács, amely már a polgári forradalom hónapjaiban ellenőrizte és korlátozta a tőkés vezetést, továbbá a jól kiépített szakszervezeti hálózat. Nagyon megkönnyítette az ipar állami irányítását, hogy a mérnökök és ipari tisztviselők igen jelentős hányada rokonszenvezett a forradalommal, a forradalmak történetében talán egyedülálló mértékben.

A szocializálásnak ez a tempója — a termelés állapotát tekintve — a termelésnek inkább használt, mint ártott az adott körülmények között, miután az átmenettel együtt járó gazdasági visszaesés amúgy is elkerülhetetlen lett volna, már csak a nyersanyaghiány miatt is, a munkafegyelmet pedig erősítette a szocializálás. Annál több nehézséget okozott politikai téren: figyelmen kívül hagyta a Magyarországon igen széles, a munkássággal részben összefonódó és a szocializálás által különbözőképpen érintett kispolgári rétegek elégedetlenségét vagy nyugtalanságát. A munkásság egységének megszilárdulását — bizonyos csoportjaitól eltekintve — viszont segítette az általuk helyeselt maximális szocializálás politikája.

A kormányzótanács sokkal toleránsabb volt a birtokos parasztsággal, mint a városi kispolgársággal szemben, mivel utóbbi elégedetlenségét, esetleges ellenforradalmi hajlamait nagyobb differenciáltsága és az ipari proletariátus jelenléte is ellensúlyozta. Innen a sajátos ellentét: minimális rekvirálás falun, elvben a száz holdak, gyakorlatilag a két-háromszáz holdak meghagyása, városon pedig a penziók, mozik, patikák, fényképészek és kiskereskedők kisajátítása.

1919-ben még a legjobb polgári közgazdászok is meg voltak győződve a szocialista termelés képtelenségéről; a gyári vállalatok természete nem tűr munkásvezetést, jelentette ki egy olyan szaktekintély, mint Matlekovits Sándor.[17] A szocializálás legnagyobb sikere az adott körülmények között az volt, hogy nagyobb zökkenők nélkül biztosította a termelés kontinuitását, ami az adott körülmények között a termékmennyiség alakulásánál is fontosabb volt. Azonkívül sikerült megakadályozni, hogy a munkások kevésbé öntudatos része, helytelenül értelmezve a tulajdonviszonyok megváltozását, széthordja az üzemet. A lopások száma az iparban nem volt nagyobb, mint a polgári forradalom idején, a mezőgazdaságban pedig kifejezetten csökkent. Egészében véve a népgazdaság értékei nem szenvedtek jelentős károsodást.

---

[17] A bolsevizmus Magyarországon. Szerk. GRATZ GUSZTÁV. Bp. 1921. 472.

A kezdeti sikerek tovább fokozták a nagy kísérlet végrehajtóinak utópizmusát. Már azt is a körülményekkel való megalkuvásnak tekintették, hogy a vállalatokat gazdasági egységként, követelések, tartozások és egyéb összefüggések számbavételével államosították, nem pedig egyszerűen mint naturáliákat: épületeket, gépeket stb. Ezt is ideiglenesnek tekintették, mert közelinek látták az áttérést a kommunista gazdasági rendre. Ennek megfelelően már a szocializmusban, vagyis a kommunizmus első fokán is olyan berendezkedésre törekedtek, amely a továbblépés és nem a stabilizálás biztosítását szolgálja. Megpróbáltak például ragaszkodni ahhoz az elvhez, hogy senkinek a fizetése ne haladja meg lényegesen egy jól fizetett szakmunkás bérét; az üzemekben kollektív, megosztott, nem pedig „egyszemélyi” vezetés érvényesült. Az ilyen merész intézkedéseket azzal indokolták, hogy az átmenet, a kommunizmus első foka történelmileg rövid időszak lesz.

A SZOCIALIZÁLÁS

A kormányzótanácsban napokig folyt a vita a szocializálás felső határáról. A szociáldemokraták csak az 50—100 munkásnál többet foglalkoztató üzemeket akarták köztulajdonba venni, a kommunista Hevesi Gyula csak a 10-nél kevesebb munkást foglalkoztató üzemeket kívánta a tulajdonos kezén hagyni; végül 20 főben jelölték meg a határt. A kisipari munkások számos esetben már a rendelet megjelenése előtt szocializálták munkahelyüket, sőt — tekintet nélkül a létszámra — egész iparágakat is. A kisiparban a tulajdonossal szemben érzett averzió is élesebb volt, mint a személyesen esetleg alig ismert nagytőkéssel vagy részvénytulajdonossal szemben.

A kormányzótanács végül kénytelen volt több ponton módosítani a szocializálási rendeletet. Így a viszonylag magas termelékenységű malomiparban 20 munkás helyett napi 1 vagon termelésben állapították meg a határt; a munkáslétszámra való tekintet nélkül államosították az egész vegyipart, gyógyszeripart, filmszakmát, a kisebb gázgyárakat, továbbá a vegykísérleti és anyagvizsgáló laboratóriumokat, áramfejlesztő telepeket, raktárakat, fuvarozó vállalatokat, a takarító vállalatokat stb. Ugyancsak államosították a szociális, egészségügyi, oktatási tevékenységgel kapcsolatos üzemeket.

Külön rendelet mondta ki, hogy a termelés érdekében a Népgazdasági Tanács, az ellenérték kifizetése fejében, igénybe vehet „magánosok vagy nem szocializált üzemek birtokában levő bármely szerszámot, eszközt, szerszámgépet, mérőkészülékeket, műhely- és irodaberendezést, valamint felszerelési tárgyat".[18]

A kisipar szocializálásáról sok vita folyt. Megkísérelték egy-két kisipari szakma összevonását nagyobb üzemekbe vagy kerületi központokba, így a gáz-, víz-, központifűtés- és villanyszerelőket, tetőfedőket, kályhásokat, tehát azokat, akiknek főleg a házak javítása körül akadt dolguk. Megpróbálkoztak kisipari szövetkezetek felállításával is, hiszen a kisipari munkások is tarthattak attól, hogy a magánkisipar a nyersanyagkiutalások terén hátrányos helyzetbe kerül a szocialista szektorral szemben. Arra is történtek kísérletek, hogy a kisiparosok álszövetkezése útján megszerezzék az állami nyersanyagot, így inkább közmunkákat, kiadott nyersanyagból állami rendeléseket szerveztek a kisiparban, amire már a háború alatt kialakult bizonyos gyakorlat. A közszükségleti cikkeket termelő és az üzletvitelhez elegendő tőkével nem rendelkező kisiparosok a munkabérek fedezésére, anyag és szerszám vásárlására hitelt kaphattak az illetékes pénzintézettől. Sajátos problémát okozott, hogy az állam a bérházak széles körű államosításával magára vette a különböző szerelési és javítási munkák elvégzésének gondját. Az államosítási rendeletet gyorsan kiadták, a javító-szerelő hálózat azonban nem nőtt ki a földből, tehát a felállított kerületi központok munkával látták el a kisipart. A kisipar központi szervezése ellenőrzést igényelt, ami a visszaéléseket nem akadályozta meg, de felduzzasztotta a bürokráciát.

Miután a kisipar ilyen irányítása sok problémával járt, a népgazdaság vezetői a szocializálás körének további bővítésében keresték a megoldást.

---

[18] MMTVD 6. köt. 2. rész. Bp. 1960. 294.

Kelen József népbiztos május 8-án kijelentette: a közeljövőben minden iparágban sor kerül a kisüzemek szocializálására és központosítására. Ezt az elképzelést azonban már csak a növekvő nyersanyaghiány miatt sem lehetett megvalósítani.

A külföldiek tulajdonában levő üzemeket külpolitikai és külkereskedelmi okokból nem államosították, de termelésüket és készleteiket ugyanúgy a munkástanács ellenőrzése alá helyezték, mint a szocialista szektorban. Miután a bankok ellenőrzése is érvényesült, a munkásság és a termelés helyzete ezekben az üzemekben csaknem olyan volt, mint a szocializált gyárakban.

A szocializálás gyors lebonyolításában nagy szerepet játszottak az üzemi tanácsok és a szakszervezetek. A szakszervezetek aktív részvételével alakították ki a termelés országos irányításának szervezetét. Az ipar irányítása erősen centralizált volt, az ágazati elv érvényesült. Sok vitára adott alkalmat a vidéki üzemek helyzete: ezek személyi és egyéb ügyeibe a forradalmi szellemű megyei, városi tanácsok nem szólhattak bele, ami a szakirányítás erősítését szolgálta; a szakirányítás éppen kiépült szervei viszont a tanácsokhoz hasonlítva bürokratikusak voltak, és nem tudták eléggé gyorsan követni a helyi problémák alakulását.

Miután a kormányzótanácsot egyre inkább lekötötték a politikai és katonai teendők, s így mind kevésbé tudott érdemben foglalkozni a gazdasági élettel, a népbiztosságok és központi hivatalok pedig nemegyszer keresztezték egymás intézkedéseit, május 19-én a kormányzótanács a gazdasági ügyekben önálló hatáskörrel rendelkező Népgazdasági Tanács keretében egyesítette a gazdasági népbiztosságokat; tagjainak nagy részét a szakszervezetek delegálták. Az áprilisban létrehozott megyei ipari termelési tanácsokat először a Népgazdasági Tanácsnak alárendelt kerületi népgazdasági tanácsokká, majd kerületi gazdasági hivatalokká alakították át, tovább csökkentve ezzel a vidék önállóságát. A kerületi és megyei gazdasági hivatalok hatásköre nem terjedt ki a közlekedésre, a postára, a szénbányászatra és a külön rendelettel kiemelt üzemekre.

A centralizálás, amelyet főleg a nyersanyaghiánnyal indokoltak, nagy elégedetlenséget váltott ki a helyi tanácsokból. A háború idején létrehozott kényszergazdasági szervezetek felhasználásával felállított anyaghivatalok minden nyersanyagot leltároztak, az improduktív, kisipari üzemektől sokszor el is vették. A Népgazdasági Tanács a termelésirányítás és az anyagelosztás szigorú szétválasztására törekedett.

Mindezek az intézkedések a szocialista tervgazdálkodás megvalósítása felé tett lépések voltak. A gyors ütemben létrehozott gazdasági szervezetnek a valóságban nagyrészt még csak a keretei voltak meg. A szocializálás sok esetben jelképes, éppúgy mint az üzemek közti fizetések rendszere. A pénzforgalom nagy összegei csak papíron homályosítják el a szerényebb, de valóságosabb termékcserét.

A szocializált üzemek felelős vezetője a kinevezett termelési biztos volt, aki mellé szükség esetén műszaki vezetőt állítottak. A termelési biztost segítette és egyben ellenőrizte a 3—7 tagú ellenőrző munkástanács. Az adott körülmények között az üzemi tanácsok nélkül elképzelhetetlen lett volna a szocializálás. Március 21-e után e tanácsok öntevékenyen biztosították az üzemvitel folytonosságát, a közvagyon megőrzését; a termelési biztos kinevezése után pedig őt ellenőrizve egyben önállóan intézték a szociális, élelmezési, munkaügyi teendőket, részt vettek a bérek megállapításában, a Vörös Hadsereg szervezésében.

Az üzemi tanácsok körül sok vita folyt. A régi szakszervezeti apparátus és a gazdasági vezetők gyakran kifogásolták a tanácsok üzemi sovinizmusát, nehézkességét; mivel tagjai bármikor visszahívhatók voltak, közvetlenül függtek az üzem munkásságától, és nem szívesen vállalkoztak népszerűtlen intézkedések végrehajtására. A kommunisták — Kun, Hevesi és mások — viszont a diktatúra bázisának erősítése érdekében hibái ellenére is védték a tanácsok rendszerét; a gyakorlati meggondolásokon kívül a szocializmus átmeneti fokozatok nélküli megvalósításának perspektívájából is következett, hogy ragaszkodtak a munkástanácsokhoz mint a kommunizmus építésének elengedhetetlen elemeihez.

Ami az ipari termelés állapotát illeti, a háború végén meginduló és a polgári forradalom hónapjaiban folytatódó visszaesés üteme lelassult. A produkció növelésére elsősorban a hadiiparban és a nélkülözhetetlen közszükségleti cikkeket gyártó iparban törekedtek, de ez a blokád következtében előállott nyersanyag-, pótalkatrész-, koksz- és fahiány miatt váltakozó eredménnyel járt. Az élelmiszeripar bőséges kapacitással rendelkezett a szerény készletek feldolgozására. A termelékenységre számos tényező hatott károsan: a teljesítménybérezés megszüntetése, a hadiesemények, a gyűlésezések stb. mellett elsősorban az, hogy a népgazdaság átszervezésének folyamatában igen nagyszámú, ténylegesen nem termelő munkaerőt kellett eltartani. Visszafogta a termelékenységet a munkanélküliségtől való félelem is. (Munkanélküli segélyben május 31-én 46 974 fő részesült, ennél azonban jóval magasabb volt az üzemen belüli munkanélküliség, az áruhiány miatt nem dolgozó kereskedelmi alkalmazottak, pincérek stb. száma.)

A termelés számszerű adatait a szénbányászatban a legegyszerűbb nyomon követni. A budapesti bányakapitányság területén (lényegében ez adta a Tanácsköztársaság széntermelését) az első negyedév 568 ezer tonnás termelése a második negyedévben 513 ezer tonnára csökkent, viszont a blokád és a pécsi bányavidék kiesése által is sújtott budapesti szénfelhozatal az előző évinek csaknem a felére esett vissza.

A bankok és a pénzintézetek szocializálása gyorsan és zökkenőmentesen zajlott le, a szervezett banktisztviselők népes táborának segítségével. A bankok hiánytalanul megőrizték a beszolgáltatásra kötelezett magántulajdonban levő aranyat és a 2000 koronánál értékesebb ékszereket. A bankbetét-tulajdonosok maximum havi 2000 koronát vehettek fel, kivéve a nem szocializált üzemek és más gazdasági egységek tulajdonosait: ezek elszámolás fejében termelési, bérfizetési célokra korlátlanul használhatták pénzüket. A tanácskormány a bankhálózat fokozatos leegyszerűsítésére, összevonására törekedett; a működő bankokat kötelezte, hogy azt az üzemet, amelynek addig bankárjai voltak, lássák el továbbra is a bérfizetéshez stb. szükséges pénzzel. A folyószámlával nem rendelkező vállalatokat a Pénzintézeti Központ finanszírozta. Az összes bankot három központban: a felállítandó Nemzeti Bankban, a Pénzintézeti Központban és — a falvak számára — a Földhitelintézetben kívánták egyesíteni.

A háború örökségeként folytatódott a pénz elértéktelenedése, bár nagymérvű inflációra csak a Tanácsköztársaság megdöntése után került sor. Az inflációs folyamatot csak fékezni lehetett, megállítani nem; a béreket emelni kellett, a piaci árak féken tartásához pedig nem volt elég áru. A nagyarányú csempészet is lenyomta a külföldön nehezen értékesíthető magyar korona értékét.

Gyors megoldásra várt az előző rezsimtől örökölt „fehérpénz”-probléma. Miután a régi „kékpénz” nyomását gátolta az Osztrák—Magyar Bank bécsi központja, önálló magyar pénz pedig még nem volt, az ideiglenes jellegű és formájú (egyik oldalán üres és inkább számolócédulára, mint pénzre emlékeztető) „fehérpénzt" nem szívesen fogadták el, főleg falun. Miután a fizetéseket és más állami kifizetéseket ebben adták, a fizetések vásárlóértéke csökkent, a hivatalosan azonos értékű pénzek között jelentős, mintegy 50%-os diszázsió keletkezett. Júniusban megkezdték a „fehérpénz" beváltását, de a pénzmizéria végigkísérte útján a Tanácsköztársaságot. A bankjegyprobléma automatikusan vonta maga után az aprópénzhiányt.

Más jellegű volt az adókérdés. A parasztság megnyerése érdekében elengedték a 100 holdnál kisebb birtokok földadóját és adóhátralékát, miután a várható adójövedelem csekély lett volna, s úgy vélték, az adók beszedése több politikai kárral jár, mint anyagi haszonnal. Ismét a paraszti gondolkodás meg nem értésével találkozunk: az adófizetés nem esett volna nehezére a parasztságnak, sőt így módot talált volna arra, hogy megszabaduljon a „fehérpénztől". Az adóelengedésben annak bizonyítékát látták, hogy „minden közös", és nemsokára elveszik az ő földjüket is. A községi tanácsok viszont adójövedelem nélkül maradtak; a kérdés megoldását napirendre tűzték, de már csak az utolsó napokban.

Az átmenet nélküli szocializálás e hibái különös élességgel mutatkoztak meg a házak köztulajdonba vételéről kiadott rendeletben, amely minden lakóházat köztulajdonnak nyilvánított azzal, hogy a családi házak után nem kell lakbért fizetni. A rendelet a saját házzal nem rendelkező proletár szemléletét tükrözte, aki a háziurat talán a tőkésnél is jobban gyűlölte, mert a kizsákmányolásnak ezt a formáját különösen igazságtalannak érezte. Az infláció körülményei közt a lakbér „fehérpénzben" való befizetése nem okozott különösebb nehézséget, az állam csak „fehérpénz"-készletét szaporította, viszont magára vállalta a háború alatt elhanyagolt házak sok esetben sürgős karbantartását. A családiház-tulajdonosok sérelmezték a rendeletet, melynek kiadói nem gondoltak arra, milyen széles dolgozó rétegeket érintenek vele, főleg vidéken. Sokkal tisztábban látták e kérdést a helyi tanácsok, például a soproni, amely kimondta, hogy csak azokat a házakat szocializálja „amelyek a Tanácsköztársaság számára legalább évi néhány száz korona tiszta jövedelmet jelentenek".[19]

---

[19] Soproni Állami Levéltár. Tanácsi iratok 6044/1919.

Más volt a helyzet a kereskedelem szocializálásával. Itt az árukészletek lefoglalása hasznos volt, nem annyira értékük, mint helyes elosztásuk miatt. A nagykereskedelem államosítása ugyanolyan simán zajlott le, mint a bankoké. Az államosítási rendelet hatálya a nagykereskedőkön kívül a 10 vagy több alkalmazottat foglalkoztató kiskereskedőkre is kiterjedt. A szocializált üzletekben megalakult az ellenőrző munkástanács, amelynek itt különösen fontos szerepe volt az ellenőrzés terén, éppúgy, mint a szocializált kisüzemekben, ahol a régi tulajdonos lett a termelési biztos.

Bonyolultabb volt a kiskereskedelem sorsa, sok üzletével és kevés árujával. A kormányzótanács első intézkedései közé tartozott az üzletek bezáratása és leltározása. Ezzel meg akarták akadályozni, hogy a gazdagok gyorsan elvásárolják készpénzüket, megkaparintsák a kevés árut, és így még jobban felverjék az árakat. Csak az élelmiszerüzletek, a trafikok és néhány, a közellátást nem befolyásoló szakma üzletei — például a könyvesboltok — tarthattak folyamatosan nyitva.

De bezárni az üzleteket könnyebb volt, mint kinyitni; a kiskereskedelem államosításával az állam nagy terhet vett volna magára, szabadjára engedésétől a szocializmust féltették. Faluhelyen a tanács döntött, ha ugyan nem árusította ki már az első héten a szatócs boltját. A városokban próbálkoztak az elosztás új módszereivel: szövetkezetekkel, gyári beszerző csoportokkal (melyek tevékenysége magában hordta a hadikommunizmus bizonyos elemeit, és előnyt jelentett a nagyüzemi dolgozóknak), a boltok munkásellenőrzés melletti engedélyezett, szabályozott nyitva tartásával, mindez azonban nem szüntethette meg az áruhiányt. A béremelés és a pénz elértéktelenedése fokozta a kereslet és kínálat közti különbséget. Az állami elosztás rendszere nehézkesen épült ki, a kereskedők egy része viszont régi összeköttetései segítségével ügyesen élt a feketepiac lehetőségeivel; s hogy az üzleti szellemet a korlátozások sem ölték meg, azt mutatja, hogy júliusban rendelettel kellett korlátozni az új iparigazolványok kiadását. Ugyanakkor nagyszabású tervet dolgoztak ki, mely szerint likvidálták volna a magán-kiskereskedelmet, de ez a terv papíron maradt.

A külkereskedelem az állam monopóliuma lett; a csekély forgalmat is nagy erőfeszítésekkel érték el. Ausztriával volt a legjelentősebb árucsere, ez szabályos szerződés keretében folyt. A külkereskedelem célja az áruhiány enyhítése volt (gyufa, a világításhoz is nélkülözhetetlen petróleum, papír stb.). Említésre méltó, hogy a többi antanthatalom állandó tiltakozása ellenére sikerült Olaszország révén jelentős mennyiségű hadianyagot szerezni, ugyanúgy Ausztriából, legálisan is, még inkább csempészúton.

AGRÁRPOLITIKA

Az agrárpolitikát szabályozó alaprendeletet, amely a nagy- és középbirtokok szocializálását mondta ki, a kormányzótanács egy hétig tartó vita után fogadta el, bár lényegét már a „Mindenkihez!" című március 21-i proklamáció tartalmazta. A rendelet egyértelműen elutasította a nagy- és középbirtokok felosztását és a volt tulajdonos bármifajta kártalanítását, viszont kimondta, hogy a kisbirtok magántulajdonban marad. A kis- és középbirtok határát nem szabták meg központilag, de általánosságban 100 magyar hold számított a szocializálás alsó határának, az egyházi birtokoknál is.

A fenti rendelet szerint „a köztulajdonba átvett földbirtokok szövetkezeti kezelésre a földet művelő mezőgazdasági proletárságnak adatnak át".[20] Összesen mintegy 5 628 000 hold birtokra terjedt ki a szocializálási rendelet, a szövetkezetek valóságos megszervezésére 133 nap alatt persze ennél jóval kisebb, mintegy egymillió holdnyi területen került sor, mindenekelőtt azokon a birtokokon, ahol már a proletárforradalmat megelőző hetekben megindult a szövetkezeti mozgalom (Somogy, Fejér megyékben, a főváros tágabb környékén stb.), továbbá azokban a megyékben, ahol ezt a katonai-politikai viszonyok megengedték (Győr, Heves, Vas, Veszprém, Tolna). Az áprilisban ellenséges megszállás alá került tiszántúli megyékben éppen csak megkezdődött a szövetkezetek szervezése.

Mind politikai, mind gazdasági szempontból a latifundiumok átvétele volt sürgős, a néhány száz holdas birtokokat a helyi tanács ellenőrzésével meghagyták a tulajdonos vagy a bérlő kezelésében, abban a reményben, hogy aratás után sor kerül rájuk.

A szövetkezetek igazgatására a Földművelésügyi Népbiztosság felállította a szövetkezetek központját, amely a 23 kerületi felügyelőt irányította, ezek alá tartoztak a körzeti felügyelők, főintézőségek és intézőségek. A szövetkezeti központ sikerrel kezdte meg a tervszerű, összehangolt gazdálkodást irányító hálózat kiépítését, nagymérvű központosítással és rengeteg kimutatással — az aratási napi jelentéstől a takarmányozási naplóig. Mindez elősegítette a közvagyon, az állatállomány stb. megóvását, de megnehezítette a munkástanácsok, bizalmiak beleszólását az ügyvezetésbe. Éppúgy, mint az iparban, a szövetkezeti igazgatásnál is megmutatkozott, hogy a szocializmus kezdeti időszaka nem jár szükségszerűen rendetlenséggel és a gazdaság bomlásával; viszont az is kiderült már az első hónapokban, hogy olyan bürokrácia fejlődhet ki, amilyenre magánvállalatnál lehetőség is alig van. A sok intéző és tisztviselő, sőt volt földbirtokos, szorgosan munkálkodott, nehogy állását, pozícióját elveszítse, de lojalitásuk ára a demokratikus önkormányzat háttérbe szorítása volt.

---

[20] MMTVD 6. köt. 1. rész. Bp. 1959. 114.

A nagybirtokok cselédségének jelentős része helyeselte a szövetkezetek létesítését, különösen ott, ahol sok „falusi" várt a földosztásra, s így a puszták népének aránylag kevés jutott volna. A régi tulajdonos, gazdatiszt meghagyását viszont rossz szemmel nézték; nem érezték magukénak a birtokot, ahol a gróf mint „főintéző elvtárs" ősi kastélyából, régi fogatán járt ki inspiciálni. A bizalmiak szembeszálltak az ilyen uraskodással, de rájuk nem merték bízni a gazdaságok szakvezetését.

Az 1919-es termelőszövetkezetek szervezete mai fogalmaink szerint inkább olyan állami gazdaságokénak felelt meg, ahol a munkástanács, a helyi tanács, a demokratikus légkör biztosítja a dolgozók ellenőrzési, beleszólási jogát. A kormányzótanács legszívesebben a szövetkezeti formát is elvetette volna, de a júniusban összeült földmûveskongresszuson a bizalmiak felléptek a túlzott centralizálás ellen.

A cselédek között a forradalom első heteiben volt a legerősebb a szövetkezeti hangulat, nem utolsósorban az igen magasan megállapított bérek és juttatások hatására. Míg a szövetkezetek mellett szóló egyik legfőbb érv az árutermelés növelése volt, a magas bérek a minimális rentabilitást is veszélyeztették. Az a rendelkezés viszont, amely az élelem-, tüzelő- stb. juttatások többletét ideiglenesen „fehérpénzre" váltotta, más bajokkal együtt csökkentette a szövetkezeti tagok munkakedvét, bár többségük így sem fordult a földosztás felé. Helyzetüknél figyelembe kell venni Varga Jenőnek azt a fontos megállapítását, hogy míg a proletárforradalmat a proletárok legöntudatosabb, legképzettebb rétege készíti elő, különösen az első, egyszerű vívmányok főleg a legelesettebb néprétegek, tehát a cselédek, napszámosok, segédmunkások helyzetét javítják érezhetően.

A földosztás elmulasztását, e sajátosságokat figyelembe véve is, a Tanácsköztársaság legsúlyosabb hibájának tekinthetjük. A pártvezetés mégis csaknem egységesen utasította el a földosztás gondolatát: a kommunisták a „haladéktalan szocializmus'' programja alapján, az oroszországi földosztást is kényszerű kompromisszumnak tekintve; a szociáldemokraták kautskysta, a kisparaszti gazdaság szerepét lebecsülő nézeteiket mereven alkalmazva a magyarországi viszonyokra. A földosztás revizionista, kispolgári jelszónak számított. Legfeljebb a politikai bázis szélesítésének szempontjából merült fel a korlátozott földosztás lehetősége. Jellemző, hogy éppen a legtöbb forradalmi hagyománnyal rendelkező Tiszántúlon fejeződött ki a leghatározottabban a földosztás követelése, míg a passzívabb Dunántúlon és a Duna—Tisza közén könnyebb volt a felülről szorgalmazott megoldást keresztülvinni. A forradalom utolsó heteiben a Vörös Hadsereg két hadtestparancsnoka, Landler és Pogány javasolta a parasztkatonák lelkesítése érdekében a föld egy részének felosztását, ám ekkor már késő volt.

A gazdasági vezetők a hadsereg és Budapest közellátásának biztosításából indultak ki; e téren valóban nagyok a szocializált gazdaságok érdemei. Forradalomban mégis a politikai megfontolás a döntő; a parasztságot a földosztás forradalmasította volna, elmaradása viszont fokozta politikai passzivitását, s ez a paraszti, agrár jellegű országban igen jelentősen meggyengítette a forradalom tömegbázisát, növelte a falu és város dolgozói közti távolságot — a forradalom utáni évtizedekre is kihatóan.

1918 forradalma öntudatra ébresztette a szegényparasztot. A Tanácsköztársaság tovább növelte öntudatát: egyenlőnek érezte magát a gazdával; de egyrészt a földosztás elmaradása, másrészt a birtokos parasztság semlegesítésére, és termelése biztosítására folytatott óvatos politika inkább tompította, mintsem fokozta a falun megindult osztályharcot. A nincstelenek a nagygazdák földjének kiosztását, feleslegeinek a helybeli ellátatlanok részére való rekvirálását kívánták, és megütköztek azon, hogy a város a nekik is hiányzó iparcikkekért felvásárolja a gazdák terményeit.

A nagybirtokok cselédsége egy részének ugyancsak csalódást okozott a földosztás elmaradása, sérelmezték az idénymunkások (aratók) magas bérét, több gazdaságban valóságos harc folyt, hogy ki lehessen szövetkezeti tag: korlátozták a belépők számát, felállították az állandó és külső tagok kategóriáját.

A nehézségek ellenére a szegényparasztság a forradalom mellett állt, de aránylag kis számban jelentkezett a Vörös Hadseregbe. A forradalom és az ellenséges környezet kontrasztját tompította a román, csehszlovák, jugoszláv földreform híre. A szegénység egyébként helyzetével sokkal elégedettebb volt, mint a forradalom előtt; a magas bérek vásárlóereje falun reálisabb volt, a közállapotok sokat javultak az előző hónapokhoz és évekhez képest. Az elmaradt földosztás pótlására elég gyakran juttattak egy-két holdas kerteket, házhelyeket megváltás, fizetség nélkül. Legellentmondásosabb az igen nagy számú 1—5 holdas törpebirtokos réteg helyzete volt. Mint szegények, sajnálták az elmaradt földosztást, mint tulajdonosok, féltek a rekvirálástól, a „kommunizálástól". Ezzel a nagyszámú dolgozó réteggel szemben a Tanácsköztársaság nem folytatott külön, differenciált politikát.

Sőt a birtokos parasztsággal szemben alkalmazott politikájában sem vette figyelembe a különbségeket. A rossz földön szegényesen gazdálkodó kisparasztot is csak semlegesíteni kívánta, viszont a falvak többségében az 50—100 holdas gazda sem volt kitéve különösebb megszorításoknak. Ez az egyenlősítés sok esetben lehetővé tette a gazdagparaszti befolyás fennmaradását a középparaszti jellegű falvakban.

Tekintettel a forradalom válságos helyzetére, a közellátás intézői az élelmiszer-feleslegek összegyűjtésénél igen óvatosan jártak el, a parasztgazdákkal szemben nem léptek fel erélyesen. A felvásárlók nem támaszkodhattak az újgazdákból alakult tanács erélyes segítségére, mint ahogy az Oroszországban történt; tehát ha a községek nem teljesítették a rájuk rótt beadást, a hiányt pótlólag a szövetkezetektől szerezték be. Mivel azonban az állatállomány nagyobb része a parasztgazdák kezében volt, végül mégis meg kellett próbálkozni a rekvirálással. A marhák 5, a juhok 50, a lovak 15%-ára kiszabott viszonylag enyhe rekvirálást is főleg az állami, szövetkezeti állományból fedezték.

A Tanácsköztársaság igyekezett segíteni a parasztgazdaságokat különböző gazdasági intézkedésekkel; így a dohánymonopólium megszüntetéssével, permetezőanyagok osztásával, pénzhitelek s nem utolsósorban a nyugodt termelési viszonyok biztosításával. A mezőgazdasági termelés eredménye jónak mondható. Néhány hónap alatt nem érhettek el számottevő eredményt a háborúban igénybe vett állatállomány pótlására, a gazdaság rekonstruálására, de megőrizték az állatállomány korábbi színvonalát, elkerülték az éhínséget, igazságosabbá tették az élelmiszerek elosztását falu és város, gazdagok és szegények között. A Vörös Hadsereg élelmezése a viszonyokhoz képest kimondottan jó volt.

A tavaszi vetéssel bizonyos fokig sikerült pótolni az őszi mulasztásokat. A búza vetésterülete 1 036 000 kat. hold volt az előző évi 1 414 000 holddal szemben, a rozsnál ez az arány 754 000, illetve 912 000 hold. (Ezek az adatok országosak, tehát a hadműveleti területeket is tartalmazzák.)

Az aratást rendben elvégezték, a cséplés már elhúzódott, részben az üzemanyaghiány, részben a nagygazdák szabotázsa miatt. Az állami gazdaságok jelentései szerint a betakarítás után a terméscsökkenés 25—30% volt a békeévek átlagához képest, ennek egy részét azonban a megszálló hadsereg rablása-pusztítása okozta.

NÉPJÓLÉTI INTÉZKEDÉSEK

A kormányzótanács arra törekedett, hogy a népjólét minden ágában iránymutató rendeletek kiadásával körvonalazza a kommunista jövő képét s egyben megszabja az életszínvonal fokozatos emelésének útját és eszközeit. A Tanácsköztársaság vezetői nyíltan hangoztatták, hogy a nyomor eltűnése, a szocializmus megvalósítása csak a népgazdaság teljes átalakításával, a termelés konstrukciójának az új rendhez való alkalmazásával és a termelés megfelelő mérvű növelésével érhető el. Ehhez évekre lett volna szükség, de addig is mindent meg kellett tenni a nép életkörülményeinek azonnali megjavításáért, nemcsak azért, mert ez a szocializmus célja és értelme, hanem mert a gazdasági romlást sem lehetett éhező, erőtlen munkásokkal megállítani. A szocialista ideológiát át nem élő milliókkal csak helyzetüket azonnal javító vívmányok érzékeltethették a proletárdiktatúra jelentőségét, bármily nehezen voltak ezek megvalósíthatók az adott feltételek között.

A Tanácsköztársaság szociális intézkedései sok szállal kötődtek a Károlyi-kormány megkezdett reformmunkájához, noha osztályjellegük más volt. De túl ezen az örökségen: a polgári forradalom napjaiban, a kettős hatalom viszonyai között a munkásság sok mindent kiharcolt magának, amit nem kellett még egyszer megszerezni, csak megerősíteni és biztosítani. Sőt, a proletárok olyan vívmányokat is kicsikartak a polgári kormánytól az utolsó hetekben, amelyek győzelmük után saját államuk számára komoly megterhelést jelentettek.

Így történt a munkabérek emelésével is. Az ipari és mezőgazdasági munkásság, kihasználva politikai súlyának rohamos növekedését, a proletárforradalom előtti hetekben aránylag magas béreket vívott ki; mégis elképzelhetetlen volt, hogy a győztes forradalom ne emelje a béreket, egyben felszólítva a munkásokat: termeljék meg az új bérek reális fedezetét.

Éppen a március 21-e előtti napokban állapodtak meg új kollektív szerződésben a vasmunkások a vasgyárosok szövetségével. Az utóbbi adatai szerint március 21-e után 10—20%-kal emelkedtek az órabérek; egy-két kategóriában azonban (öntvénytisztítók, gépmunkásnők) 25%-kal is. Ez azt jelenti, hogy a Tanácsköztársaság alatt a vasmunkások bére a háború utolsó hónapjához képest átlagosan 100—120%-kal nőtt, a napszámosoké, gépmunkásoké, munkásnőké, szegecselőké, fémöntőké, kazánkovácsoké háromszorosára is. A szakszervezeti kimutatás szerényebb, mint a tőkéseké, amely a legmagasabb bérek kiugratásával manipulált; de az átlagos emelkedés 1918 októberéhez képest eszerint is megközelíti a 100%-ot. A vasasoknál rosszabbul fizetett szakmákban, például az élelmiszer-, dohány-, textil- és vegyiparban, a fa- és építőiparban a javulás többnyire még nagyobb mérvű.

Április 17-én általános bérrendezést fogadott el a kormányzótanács, amelynek alapja a márciusi kollektív szerződés volt, de az elérhető maximumokat magasabban szabta meg.

A bérkategóriákat a szakszervezetekkel együtt állapították meg, az üzemekben az egyes munkások, illetve munkák besorolását az üzemi munkástanáccsal, a bizalmiakkal együtt kellett elvégezni. A bérhatárokat később módosították, részben az áremelkedés, részben a fennmaradt aránytalanságok kiegyensúlyozására, illetve a teljesítménybérezésre való fokozatos visszatérés során. Április és július között a betanított és szakmunkások bére 10—20%-kal, a nőké és a segédmunkásoké 30—80%-kal emelkedett. A bérek reális összehasonlításánál tekintetbe kell venni az áttérést a 8 órás munkanapra, másrészt a munkástanácsok a munkaórákat, túlórákat nagyvonalúbban számolták, mint a tőkések tisztviselői. A munkaügyi bíróságok működését fel kellett függeszteni, mert a munkásbírák felmondási, végkielégítési ügyekben gyakran túl nagy összegeket állapítottak meg a munkavállaló javára.

A közalkalmazottakat és magánalkalmazottakat 5 fizetési kategóriába sorolták, megszüntetve a nagy eltéréseket. A legkisebb és legnagyobb fizetés közti különbség — tekintetbe véve a vezetők bizonyos túlmunkaátalányát stb. is — mintegy hatszoros-hétszeres lehetett.

Rendelet jelent meg a munkásmozgalom régi követelése, a 8 órás munkaidő bevezetéséről. Szabályozták az addig szinte teljesen kiszolgáltatott háztartási alkalmazottak munkaidejét (napi 10 óra) és munkaviszonyát is. Elvben elhatározták az évi fizetett szabadság bevezetését az üzemekben, a cselédeknél stb.

A mezőgazdaságban a munkások béreinek, illetve természetbeni juttatásainak emelkedése még nagyobb mérvű volt, mint az iparban. A polgári forradalom után kiharcolt jelentős béremelést a Tanácsköztársaság még 25—30%-kal növelte (25—30 korona volt a férfi napszám); ennél fontosabb, hogy a fizetés természetben kiadott hányada a nominális pénzérték sokszorosa volt. A legnagyobb mértékben a termelőszövetkezetek, állami gazdaságok munkásainak helyzete javult, azon belül is — az általános jellegű juttatások (gabona, tej, tüzelő, kapásföld, állattartás) révén — a legszegényebbeké elsősorban. A szövetkezeti tagok gabonajárandósága 23-24 mázsára, az aratórész hetedre-nyolcadra emelkedett.

Az árak emelkedését is tekintetbe véve az ipari munkások reálbére 1919. július 31-re 1918. december 31-hez képest közel 24%-kal nőtt. Az öttagú munkáscsalád létminimumára és egy keresőre számított életszínvonal elérte, sőt valamivel meghaladta a háború előtti félévet. A szakszervezeti index szerint a reálbér az így számított létminimumtól 1914 júliusában 24,6%-kal, míg 1919 júliusában 21,4%-kal maradt el. A tisztviselők, alkalmazottak életszínvonala valamivel elmaradt a munkásoké mögött, körülbelül az 1917-es átlagnak felelt meg.

Ezeket a szép eredményeket a gazdasági vezetés maximális erőfeszítésekkel érte el, jól tudva, hogy a háborútól, a blokádtól függetlenül is, a proletárdiktatúra kezdeti időszakának természetes tendenciája a városi munkások és alkalmazottak életszínvonalának átmeneti süllyedése, ami részben a termelékenység átmeneti csökkenéséből következik, részben abból, hogy a kapitalizmus szükségleteire megtermelt javak egy része racionálisan nem osztható el, nem használható fel.

A kormányzótanács az átlag-életszínvonalat leszorító gazdasági tényezőket széles körű, a társadalmi egyenlőséget kiterjesztő szociális intézkedésekkel igyekezett ellensúlyozni. Ezek közül kiemelkedik a kötelező betegségi és baleset-biztosítás kiterjesztése az összes bérből élő dolgozóra, illetve szövetkezeti tagra; ehhez járult a kisgazdák önkéntes biztosítása. Az orvosi kezelést az általános biztosítás keretében ingyenessé tették, a betegségi segélyekre való igényjogosultság 1 évig tartott. Tervezet készült az általános nyugdíj bevezetésére 60 éven felül. Emelték a rokkantsági díjat, a gyermektelen hadifogoly eltartott feleségének segélyét, továbbá a hadiözvegyek és hadiárvák igen alacsony segélyét. A dolgozó anyáknak 12 heti fizetett szülési szabadságot adtak, kiépítették az iskolaorvosi hálózatot, a gyermekek kötelező orvosi vizsgálatát. A rászoruló gyermekekről való gondoskodást állami feladatnak tekintették az üdültetési akcióktól az ingyencipő-osztásig. Egyenjogúsították a törvénytelen gyermekeket: ez országosan a gyermekek egytizedét, Budapesten egyötödét érintette.

A jogok deklarálásánál nehezebb volt a mindennapi élelem biztosítása, főleg Budapesten, a bányavidékeken és a Ruténföldön. Az egyenlő elosztásnak, a jegyrendszer kibővítésének köszönhető, hogy nem éhezett senki, de az élelem kalóriaszegény és egyhangú volt; bár Bécsben örültek volna a Pesten megvetett árpakásának, töknek és savanyított káposztának is. A legrosszabb a zsírhiány volt. A háborúból hazatért férfiak — a ruhaneműk hiánya miatt — kényszerűségből továbbra is katonaruhában jártak.

A kommunizmus képét vetítette előre a munkához való jog deklarálása. Az alkotmány kimondta: „A munkaképteleneket, valamint azokat, akik dolgozni akarnak, de akiknek az állam munkát juttatni nem tud, az állam tartja el."[21] A tanácsok elhelyezés céljából összeírták az elhagyott öregeket, nyomorékokat, vakokat és gyermekeket. Nemcsak a nyersanyaghiány miatt üldögélő munkások, hanem az átszervezések befejeztéig dolog nélkül maradt hivatalnokok is megkapták fizetésüket. A feleslegessé vált tisztviselők „egészséges" mezőgazdasági munkára telepítésének propagálása minimális lelkesedést váltott ki az érdekeltekből. A főváros tanácsa által kiadott segélyek összege ötszörösére emelkedett. A forradalom különös gondot fordított leglelkesebb hívei: az ifjúmunkások és tanoncok helyzetének megjavítására.

---

[21] MMTVD 6. köt. 2. rész. Bp. 1960. 214.

Budapest és más városok legsúlyosabb szociális problémája a lakáshelyzet volt. A lakásépítés stagnálása a háborúban, majd a menekültek Budapestre özönlése leírhatatlan állapotokat teremtett. A fővárosban mintegy negyedmillió ember lakott heted-, nyolcad- vagy többedmagával egy szobában. A Tanácsköztársaság radikális lépésre szánta el magát: a legrosszabb körülmények között élő budapesti proletárok közül több mint százezret költöztetett be a gazdagok palotáiba és tágas lakásaiba. A feleslegessé vált helyiségeket is igénybe vették; az óbudai tanács például a kocsmákat is a lakásigénylőknek adta. Vidéken kisebb mértékben, de szintén folyt lakásrekvirálás. Nagy lakótelepek építését tervezték, de az anyaghiány miatt kisebb építkezéseken kívül inkább a szükséges tatarozásokhoz fogtak hozzá. A kislakások amúgy is csekély, inflációs bérét, valamint az albérleti díjat 20%-kal leszállították.

A polgárságot a szociális intézkedések közül talán a lakásrekvirálás keserítette el legjobban; nemcsak az egy-két szoba elvesztése volt sérelmes, hanem az a „megaláztatás" is, hogy a konyha, fürdőszoba használatát meg kellett osztania az addig emberszámba is alig vett kétkezi munkással. A pincékből, a komfort nélküli szobákból beköltöztetettek egy része valóban nem volt ideális társbérlő, ennél rosszabbat azonban nem kellett elviselnie a burzsoáziának.

A közhangulatra, a társadalmi válaszfalak bomlására jellemző, hogy a Tanácsköztársaság napjaiban Budapesten mintegy 15 ezer házasságot kötöttek; az új házasok jó része már előbb együtt élt, de ekkor törvényesítette kapcsolatát. A válást megkönnyítették, de a még hadifogságban sínylődő katonák feleségét semmilyen körülmények között sem választották el.

Az általános betegbiztosítás a kórházak, gyógyintézetek stb. államosításával párosulva lehetővé tette a dolgozók és családtagjaik ingyenes egészségügyi ellátását. A helyi tanácsok egészségügyi bizottságai a fizetett különszobák felszabadításával, kastélyok és más épületek lefoglalásával, új ágyak beállításával növelték a kórházak csekély befogadóképességét. A fővárosi szanatóriumok betegeit, más kórházakhoz hasonlóan, a központi ágynyilvántartó vette fel. Központi kórházélelmezési üzemet állítottak fel, a sok propaganda-előadás nagy része az egészségügyi felvilágosítással foglalkozott. Az egészségügyi szervek megakadályozták az egyes szomszédos országokban terjedő tífuszjárvány elharapódzását.

A forradalom után megjelent rendelet szerint minden kórházat egy orvos és egy fizikai munkás (ápoló stb.) igazgatott. Az utóbbinak orvosi szakkérdésekbe nem volt ugyan beleszólási joga, de a kórházi munkástanácsok tiltakozása ellenére hamarosan teljesen megszüntették a demokratizmus e különös megnyilvánulását.

A TANÁCSRENDSZER KIÉPÍTÉSE

A proletárdiktatúra államának létrehozása terén a Tanácsköztársaság a Lenin „Állam és forradalom" című művében lefektetett elveket tekintette irányadóknak, tehát a régi állam felváltását a munkásság tanácsrendszerben megvalósuló közvetlen uralmával, diktatúrájával.

Ez a diktatúra a szocializmus történelmileg rövid idő alatt való felépítésére szólt, abban a reményben, hogy a proletárállam hamarosan átadja helyét az osztály és állam nélküli kommunista társadalomnak. Lenin útmutatásából indultak ki, miszerint a burzsoá államot „össze kell törni", megértve, hogy ez nem egyszerűen a régi tisztviselők újakra cserélését jelenti, hanem azt, hogy a rövid időközökben megújuló tanácsok által „a kiváltságos kisebbség külön intézményei (kiváltságos hivatalnokok, az állandó hadsereg parancsnoksága) helyett maga a többség közvetlenül hajthatja végre az elnyomást, és mennél inkább vesz részt az egész nép az államhatalom teendőinek gyakorlásában, annál kevésbé lesz szükség erre a hatalomra". Ebből következik „a hivatalos személyek teljes választhatósága, az, hogy bármikor s kivétel nélkül elmozdíthatók, hogy fizetésüket a közönséges munkás-munkabér színvonalára csökkentik".[22]

---

[22] Lenin Válogatott Művei. II. Bp. 1973. 181–187.

A Tanácsköztársaság államának alapja a tanácsrendszer volt. A községi, kerületi tanácsokat a választók által szabadon módosítható hivatalos lista alapján választották; választó és választható volt minden 18 éven felüli férfi és nő, kivéve a kizsákmányolókat és a papokat. Ilyenformán a választók köre még a Berinkey-féle igen demokratikus választójogi törvényben meghatározottnál is szélesebb volt, s nem véletlenül adtak választójogot a fiataloknak. A járási, megyei, budapesti és országos tanácsokat a lenini elveknek megfelelően közvetett szavazással, tehát az alsóbb fokú tanácsok ülésén, azok tagjai közül választották. A tanácsok mandátuma 6 hónapra szólt, de egyes vagy összes tagjaik bármikor visszahívhatók voltak. A visszahívhatóság realitását éppen a közvetett választási rendszer biztosította, a tanácsok beszámoltathatták és visszahívhatták a magasabb tanácsba delegált tagjaikat.

A magyar állam szervezetében új vonás volt a tanácsrendszer alapján létrehozott járási önkormányzat. A döntés itt is a tanácsoké volt, az apparátust viszont, amelyben nagy számmal megtartották a régi tisztviselőket is, igyekeztek — több-kevesebb sikerrel — alárendelt, végrehajtó szervként kezelni. Különleges helyet foglalt el a főváros 500 tagú tanácsa, amelynek a kerületek képviselői között tagja volt a legtöbb népbiztos és más fontos vezető is, és a nemegyszer gyors döntést kívánó válságos helyzetekben hivatott volt az ország proletariátusa nevében állást foglalni. A tanácsokat permanenciában működő intéző bizottságok, az ún. direktóriumok vezették, melyeket a tanácsülés plénuma választott és nemritkán cserélt. A megyei és városi tanácsok, valamint — mintegy az üzemi tanácsok nevében — a szakszervezetek választották a Tanácsok Országos Gyűlését.

A helyi tanácsok a szükséghez mérten, sőt többnyire azon túl is megtartották a régi tisztviselőket. Sok tanács reformista szelleme mellett ez alapjában a békés átmenet következménye volt: a tisztviselők nem helyezkedtek nyíltan szembe a proletárdiktatúrával, mint Oroszországban. Így megtartásuknak pozitív politikai jelentősége is volt; az elbocsátottak tömege a feszültséget, az aktív ellenforradalom táborát növelte volna. Helyükön maradva azonban sokan szabotáltak, támogatták az ellenforradalmat (bár korántsem olyan mértékben, mint utólagos — az ellenforradalmi korszak alatti — dicsekvéseikből hinni lehetne). Annál inkább tehették ezt, mert sok helyen a régi rendszer politikai főtisztviselőit — alispánt, főszolgabírót — más, kisebb beosztásban ott tartották a tanács apparátusában. Sőt, néhány megyében egy ideig a direktórium mellett az alispáni hivatal is folytatta működését, és igyekezett megtartani legalább az adminisztratív ügyek intézését. A politikai igazgatást azonban e megyékben is a megyei tanács dikretóriuma tartotta kezében. A tanácsok igen fontos kiegészítője volt a szakbizottságok rendszere, mely részben tanácstagok, részben a tanács által választott szakértők részvételével szakszerűbbé és hatásosabbá tette a tanács munkáját, például az iskolaügy terén.

A helyi, megyei tanácsok igen széles hatáskörrel rendelkeztek, s ezt gyakran túl is lépték, hiszen számos kérdést nem tudtak 133 nap alatt rendeletileg szabályozni, a régi szabályokat azonban nem mindig lehetett a szocializmus szellemében alkalmazni. Viszont a fölöttes tanácsnak és intéző bizottságának jogában állt az alárendelt tanács minden határozatát hivatalból megváltoztatni. Nem terjedt ki a megyei tanácsok hatásköre a termelés irányítására. Heves viták folytak a rendőrség és csendőrség helyett életre hívott Vörös Őrség alárendeltségéről. A tanácsok joggal bizonygatták a Vörös Őrség vegyes összetételének veszélyeit, a mindennapos ellenőrzés fontosságát, de csak azt érték el, hogy a karhatalmat a helyi direktóriumokkal való együttműködésre utasították. Néhány megyei tanács saját karhatalmi csapatot szervezett.

A szocialista állam kiépítésének egyik alapvető problémája volt a központi hatalom és a megyei, városi tanácsok viszonya. A megyéket belügyi és egyéb központi politikai biztosok útján ellenőrizték, akik sokszor alig tudták összefogni a gyenge helyi tanácsot, nemegyszer viszont ellentétes rendelkezéseikkel, ,,komisszárdiktatúrával'' ők maguk nehezítették annak munkáját. A tanácsok esetenként éppen olyan kérdésekben kívántak teljes önállóságot, ahol szükségszerűen ütközött össze az országos és a helyi érdek (például az élelmiszerkészletek elosztása). Viszont sok olyan központi rendelkezést is kiadtak, amelyek a megyei tanács szeme láttára okoztak károkat, figyelmen kívül hagyták a helyi sajátosságokat.

Megtörtént, hogy a járási tanács kiutasította a központi megbízottakat a járás területéről, míg végül május 10-én a központi párttitkárság megtiltotta, hogy olyan politikai megbízottak, akiket nem a párttitkárság vagy a Belügyi Népbiztosság küldött ki, politikai ügyekbe avatkozzanak. Főleg a fiatal, lelkes, de tapasztalatlan és a vidéket nem ismerő kiküldöttek keltettek itt-ott pánikhangulatot a magántulajdon megszüntetéséről vagy a házasság idejétmúlt intézményéről szóló elmélkedéseikkel, ha elragadta őket a szónoki hév az érdeklődő falusi közönség láttán. Ahol a helyi tanács erős volt, munkáját csak zavarta a sok megbízott; viszont az eldugott hegyi falvakba vagy a demarkációs vonal menti senki földjére sokszor a központi megbízottak vitték be a forradalom szellemét, pedig talán csak az egyházi javak összeírására vagy tojásfelvásárlásra küldték ki őket.

A tanácsok összetételére vonatkozó adataink szerint mind a tagok, mind a vezetők között a fizikai dolgozók, nagyrészt munkások voltak többségben. Alkalmasságuk foka különböző volt, de nemigen maradt alatta a régi vármegyei urakénak. Kisebb visszaélések, marakodások elég gyakoriak voltak, nagyobbak igen ritkán fordultak elő.

A kormányzótanács kezében rendkívül nagy hatalom összpontosult, különösen június közepéig, mikor a pártkongresszus megválasztotta a pártvezetőséget, a Tanácsok Országos Gyűlése pedig az államfői jogokat gyakorló 150 tagú Szövetséges Központi Intéző Bizottságot.

A népbiztosságok többsége sok új munkaerő bevonásával, de lényegében a régi miniszteriális szervezet bázisán alakult. Miután a régi emberek legalább formálisan megmaradtak, a létszám felduzzadt: például a Közoktatásügyi Népbiztosságé a korábbi három és félszeresére. A Népgazdasági Tanács viszont jórészt a régi minisztériumoktól független szervezettel rendelkezett, miután az egykori kereskedelem- és iparügyi minisztérium nem is lehetett berendezkedve az ipar, a népgazdaság központi irányítására. A háború végén a mérnökök között kibontakozott szocialista mozgalomnak köszönhető, hogy sok szocialista vagy haladó gondolkodású vállalati mérnököt tudtak bevonni az ipar irányításába, az 1200 új alkalmazott jó része közülük került ki.

A központi hivatalok közül a minisztériumokon kívül csak a legfontosabbakat szervezték át vagy szüntették meg (fővárosi lakáshivatal, bíróságok, csendőrség stb.). Megtartották a régi közigazgatás olyan elemeit, amelyek csak közvetett kapcsolatban álltak az állam elnyomó funkciójával, tehát nem voltak ellentétesek a szocialista rendszerrel, és úgy tervezték, hogy a szükséges átalakítással végleg meg is hagyják azokat. Ilyenek voltak a közlekedési, hírközlési, tanügyi, egészségügyi, kulturális intézmények, bizonyos gazdasági szervek.

A régi államapparátus likvidálásáért folytatott harc tehát egyelőre az apparátus megkétszerezésére vezetett. A folytonosság biztosítása érdekében a régi bürokrácia vázát addig meg kellett tartani, amíg mellette fel nem épült az új államigazgatás. A „régi és új bürokrácia" együttélése nem volt békés, a kommunisták a régi államapparátus teljes lerombolását követelték, a szociáldemokraták valami osztályokon felülemelkedő humanizmus nevében védték mindazokat, akik hajlandók voltak tovább szolgálni. A munkások hangulata sokhelyütt mérnök- és tisztviselő-ellenes volt, a gazdasági vezetőknek fel kellett lépniük e jelenség ellen. A jobboldali szakszervezeti ellenzék viszont azt hirdette, hogy az új bürokrácia rosszabb, mint a régi. 1919-ben tehát az egyesült párt nem vehette teljesen saját kezébe az állam irányítását, inkább — s ez gyengeségét mutatja — bizonyos fokig összeolvadt az állammal. A tanácsokban feltörő spontán forradalmiság sok hiányt pótolt, de bizonyos esetekben élesen jelentkezett a tudatos irányító, koordináló erő hiánya. Így volt ez a munkásság és parasztság érdekei különbözőségének fennmaradásában és megmerevedésében, ami a tanácsrendszerre is kihatott: az egyre jobban működő városi tanácsokkal szemben a falusi tanácsok jelentős része a Tanácsköztársaság utolsó heteiben passzívvá vált.

A legtöbb nézeteltérés a szorosan vett erőszakszervezet funkcionálása körül volt. A Vörös Őrség összetételéről az első napokban elég éles viták folytak, míg végül kompromisszum született: a rendőrség és a csendőrség szervezeti kereteit nem tartották meg, de a legénységet és a tisztikar nagy részét is beolvasztották a munkásokkal, leszerelt katonákkal megerősített Vörös Őrségbe. Budapesten legalább a szocialista vezetés biztosítva volt, vidéken a Vörös Őrség szerepe összetételétől és a helyi viszonyoktól függött. Az alakulatok jelentős része megállta a helyét, de nemegyszer előfordult, hogy az ellenforradalmi szervezkedés a helyi tanácstól, pártszervezettől független Vörös Őrség soraiból indult ki.

Budapesten több ütőképes, forradalmi szellemű munkáskülönítményt állítottak fel. A legnevezetesebb a kommunista pártőrségből, matrózokból és tengerészekből alakult, mintegy 200 tagú Cserny-különítmény volt, a „Lenin-fiúk", akik ellenforradalmi megmozdulások esetén rendszerint a karhatalmat szolgáltatták. A bőrruhás „terroristák" kétségkívül többet tettek az ellenforradalom megfékezésére, mint a Vörös Őrség, s ebben részük volt a tetteikről terjesztett rémhíreknek is. A valóságban bírói ítélet nélkül 12 embert végeztek ki összesen, köztük 3 ellenforradalmi szervezkedésben részt vevő csendőrtisztet, továbbá a román támadás kezdetén, amikor a burzsoázia soraiból túszokat szedtek, 3 ismert politikust — a két Hollán államtitkárt és Návay Lajos volt képviselőházi elnököt.

Az ellenforradalom megfigyelését általában egy új szerv, a Belügyi Népbiztosság politikai osztálya biztosította, Korvin Ottó vezetésével. Szamuely Tibort a román támadás után bízták meg a front mögötti rend és fegyelem fenntartásával, felhatalmazva őt, hogy szükség esetén a forradalmi törvényszék mellőzésével bármilyen eszközt igénybe vegyen. Mindenki természetesnek találta, hogy ott, ahol nagyobb ellenforradalmi lázadás tör ki, másnap megjelenik Szamuely vonata, s annak legénysége egy-két óra alatt rendet teremt, ha kell, a legerélyesebb eszközökkel is.

Míg az ellenforradalmi felkelések leverése és megtorlása elsősorban a fegyveres erők feladata volt, a forradalmi törvényszékek a statáriális eljárás alá eső súlyos bűncselekmények — rablás, gyilkosság, ellenforradalmi szervezkedés, rémhírterjesztés, izgatás és a szesztilalom megsértése — ellen is védték a proletárállamot. A régi államapparátus „összetörését" legtökéletesebben a bíráskodás terén hajtották végre. A bíróság tevékenységét lényegében felfüggesztették, a tőlük függetlenül felállított forradalmi törvényszékek a statáriális ügyek mellett teljesen átvették a fontos vagy sürgős tárgyalásokat, kisebb kihágási ügyekben pedig a tanácsok, illetve az általuk választott kihágási tanácsok ítélkeztek. A budapesti forradalmi törvényszékek bíráinak mintegy 90%-a volt munkás, a vidékiek 77%-a munkás és paraszt.

Két munkásból és egy jogászból álló bizottságok vizsgálták felül a forradalom előtt indított bűnügyeket, és nagy többségüket, ahol „a cselekmény nyilvánvalólag a kapitalista gazdasági rendben rejlő exogén okokra vezethető vissza",[23] megszüntették. A forradalmi törvényszékek több mint 4000 személyt ítéltek el, mintegy negyedrészüket ellenforradalmi cselekményért, hasonló arányban a szesztilalom megsértéséért; ez utóbbiért rendszerint pénzbüntetés járt. A forradalmi törvényszékek ítéletei alapján összesen 27 személyt végeztek ki; március 21-e előtti politikai tevékenységért senkit sem ítéltek el.

---

[23] Hajdu Tibor, A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp. 1969. 133.

Az új jogrendszer kidolgozása éppen csak megkezdődött: a végleges rendezés tervei közül érdemes kiemelni, hogy a bírákat a tanácsok választották volna a visszahívás jogával, a munkaügyi tanácsok elnökeit pedig a szakszervezetek. Védőként laikusok is felléphettek volna, a megalakítandó országos főtörvényszék mellett külön német és ukrán tanácsok felállítását tervezték.

AZ 1918—1919. ÉVI FORRADALMAK MŰVELŐDÉSPOLITIKÁJA

Ha általánosságban elmondhatjuk, hogy 1918—1919 két forradalmának sok közös történelmi feladata, párhuzamos vonása volt, úgy ez a legnagyobb mértékben a kultúra és tudomány területére érvényes. Hiszen a polgárosulás 1867-es programjából itt valósult meg a legkevesebb, a közoktatást nem az Eötvösök, hanem az Apponyiak szelleme hatotta át, a Párizs és Heidelberg mértékét megütő szűk szellemi elit elől elzárkózott a hivatalos tudománypolitika. Így nem csoda, hogy a szocialista kultúrának is hosszú távra szóló programot adott elődje polgári demokratikus kezdeményezéseinek folytatása, s a tudomány és a kultúra legtöbb munkása teret talált tevékenységéhez az új rendben, még ha e rend politikai céljait és módszereit több-kevesebb fenntartással fogadta is.

A kultúra minden ágában volt egy szellemi vezérkar, mely kidolgozta az évszázados elmaradást orvosló programot a forradalom számára. Sietségük, mindent akarásuk a forradalom lehetőségeit is kevesellte, hiszen e progresszív művészek, tudósok, pedagógusok nem ismertek ennél sürgősebb feladatot.

A szocialista pedagógusok már a polgári forradalom idején kidolgozták az alap- és középfokú oktatás reformjának máig is példamutató rendszerét, és azt a Tanácsköztársaság készen vehette át tőlük. A tervezett reformok közé tartozott a nyolcosztályos, ingyenes, kötelező általános iskola és az egységes középiskola létesítése. Március 21-e után a szocialista pedagógusok kezébe került a közoktatásügy intézése, és a tervezgetésről áttérhettek terveik megvalósítására, az egységes általános iskola kialakítására, ahol 14 éves korig terjedő tankötelezettség mellett ingyenes oktatásban részesülnek a gyermekek. Hozzákezdtek az osztatlan elemi iskola megszüntetéséhez. Az általános iskola egyben munkaiskola is lett volna, felső tagozatán egy szabadon választott nyelv oktatásával. Az ötosztályos középiskolában (illetve a négyosztályos műhelyiskolában) is megmaradna a munkaiskola jelleg, megszűnne az érettségi vizsga, előtérbe kerülne a természettudományok és az élő nyelvek tanítása. Javasolták, hogy a népiskolában oktassanak társadalmi ismereteket, a középiskolában pedig szociológiát.

A Tanácsköztársaság megszüntette a közoktatás régi, bürokratikus szervezetét, az iskolák közvetlenül a tanácsok irányítása alá tartoztak. A forradalmi hangulatban középiskolai diáktanácsok alakultak, működésük azonban nem volt összeegyeztethető az iskolák rendjével, ezért a tanév végén megszüntek.

Az iskolareform legkényesebb pontja az egyházi iskolák kérdése volt. A szocialista tanítók az egyház és állam szétválasztását, a kötelező hitoktatás megszüntetését követelték. A Berinkey-kormány nem tudott egységes állásfoglalásig jutni, így az egyházi iskolák államosítása az MSZDP választási programpontja lett. A különböző egyházak ellenforradalmi színezetű ,,vallásvédelmi szövetséget'' alakítottak, mely nem fukarkodott a demagóg jelszavakkal. Március elején Prohászka püspök kompromisszumot ajánlott — a fakultatív hitoktatás bevezetését —, s ezt Kunfi miniszter, mint a legsímább megoldást, elvben el is fogadta.

Március 21-e után a radikális megoldás került napirendre: államosították az összes iskolát és tanintézetet, melyek túlnyomó többsége addig egyházi tulajdonban volt. Egyben kimondták az állam és egyház szétválasztását, de az iskolai hitoktatás eltörlésében a helyi tanácsokra bízták a döntést. A fővárosban és elég sok vidéki iskolában a tanács eltörölte a hittant; a forradalom szelleme ezt diktálta, bár a forradalom nehéz helyzetét csak bonyolította a hitoktatás kérdésének kiélezése. Az egyházakra, elsősorban a katolikus egyházra, amúgy is nagy csapást mért a forradalom földbirtokaik, iskoláik és más, nem vallási célt szolgáló vagyonuk kisajátításával, de ebben számíthatott a nép túlnyomó többsége és az érdekelt pedagógusok helyeslésére. A hitoktatás megszüntetése viszont a szülők többségéből rossz érzést váltott ki, más túlzásokkal együtt megkönnyítette az ellenforradalom kispolgári tömegbázisának gyors kialakítását.

Az egyetemi oktatásban a tervezett reformoknál sürgősebb volt a tanári karok felfrissítése haladó szellemű tudósokkal. Lovászy a heves ellenállás miatt nem vállalkozott erre, viszont keresztülvitte valamennyi tanszak megnyitását a nők előtt, ami önmagában is jelentős reform volt. Utódja, Kunfi, miután a budapesti egyetem tanácsa mereven elutasította a kormány ajánlatait, az autonómiát megsértve rendeleti úton nevezte ki Varga Jenőt, Jászi Oszkárt, Vámbéry Rusztemet és még több haladó professzort. A proletárforradalom után az egyetem nem merte folytatni a Kunfi miniszter ellen megkezdett ellenállást Kunfi népbiztossal szemben, még akkor sem, mikor az felfüggesztette az egyetemi reakció központjának, a jogi karnak a működését. A hittudományi karra vonatkozóan érvényesítették az egyház és állam elválasztását. Az egyetem élére a feloszlatott tanács helyébe bizottságot neveztek ki Dienes Pál matematikus vezetésével. Folytatták a modern tudomány mellőzött reprezentánsainak kinevezését — az új professzorok között volt Babits Mihály, Ferenczi Sándor, Fülep Lajos, Kozma Lajos, Mannheim Károly, Pólya György és Jenő, Vadász Elemér, Hevesy György, Szekfű Gyula és az első magyar egyetemi tanárnő — Dienesné Götz Irén. (Lukács György és Kunfi a Tanácsköztársaságtól sem kapták meg a régen megérdemelt katedrát, hiszen önmagukat nem nevezhették ki.)

A hallgatók összetételének demokratizálása érdekében ösztöndíjakkal, menzák és kollégiumok felállításával igyekeztek segíteni a szegény diákokat. Lehetővé kívánták tenni a felvételt az egyetemre érettségi nélkül is, megfelelő szakvizsga letételével.

A Magyar Tudományos Akadémia működését — tekintettel az ott uralkodó erős konzervativizmusra — felfüggesztették, épülete ideiglenesen a Vörös Őrség céljait szolgálta.

A közoktatási reformnál is nagyvonalúbb volt a népművelés kiterjesztésének programja. Országszerte analfabéta-tanfolyamokat szerveztek, nagy tervek készültek a szakoktatás fejlesztésére. Ismeretterjesztő előadások ezreit tartották, Budapesten munkásegyetem nyílt; hallgatói csak szervezett fizikai munkások lehettek, akiket mentesítettek a délutáni munka alól. A munkások ezrei tanultak az üzemviteli, könyvelési, nyelvi és egyéb alapismereteket nyújtó tanfolyamokon. Köztulajdonba vették és gazdag kiállításon mutatták be a nagy értékű, addig magántulajdonban levő műkincseket. A múzeumokban előadássorozatokat, tárlatvezetéseket rendeztek munkások számára. A népműveléstől nem vált külön a politikai propaganda. Nagy példányszámban adták ki Marx, Engels, Lenin és a szocializmus más teoretikusainak műveit; munkaközösség alakult A tőke magyar fordításának előkészítésére. Ugyanakkor röpiratok százai egyszerű nyelven is ismertették, jórészt neves írók tollából, a forradalom tanításait, rendeleteit, intézkedéseit.

A forradalmak biztosítani igyekeztek a tudományos és művészi alkotás szabad kibontakozásának lehetőségét. A 20. század modern irányzatai ekkor nyertek először polgárjogot és állami elismerést, amiben kétségkívül szerepet játszott, hogy művelőik legtöbbje híve volt a politikai forradalomnak is. Az új művészet nagyjai közül talán csak az 1919-ben elhunyt Csontváry maradt észrevétlen, aki távol a progresszívek táborától, csupán a vásznon volt forradalmár.

Már az őszirózsás forradalom Kernstok Károlyt állította a minisztériumban a művészeti ügyek élére; Kernstok azonban még kénytelen volt megmaradni a művészetpártolás szokásos keretei között. A Tanácsköztársaság állami feladatnak tekintette az alkotó művészek megélhetésének biztosítását, bármely iskolához tartoztak is; a művészek segélyt, rendszeres előleget kaptak. A modern képzőművészethez vonzódó fiatalok számára az Andrássy-palotában rendeztek be tanműhelyt Uitz Béla, Medgyessy Ferenc, Nemes Lampérth József vezetésével; Kernstok Nyergesújfalun tehetséges ifjúmunkásokat tanított, köztük a fiatal Derkovits Gyulát; a Képzőművészeti Főiskolán tanári kinevezést nyert Csók István, Pór Bertalan, Vedres Márk. A falakat borító forradalmi plakátokon – novembertől júliusig – csúcspontját érte el a magyar plakátművészet, a budapesti május elseje emlékezetes dekorációin Bíró Mihály és Bortnyik Sándor irányításával művészek egész sora dolgozott.

A zenei élet irányításában a fordulat már az első forradalom idején megtörtént: menesztették az Operaház intendánsát, egy főúri dilettánst, s eltávolították a Zeneakadémia éléről Apponyi elaggott protezsáltját, az új magyar zenét meg sem értő Mihalovich Ödönt. A Zeneakadémia igazgatója elismert művész, Dohnányi Ernő lett, mintegy kompromisszumként a zenei közízlés és az új művészet között; valójában azonban az aligazgatónak kinevezett Kodály Zoltán irányította az akadémiát s a zenei ügyeket, a minisztérium új zenei referensével, Reinitz Bélával együtt. A Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztossága Bartókot, Dohnányit, Kodályt és Reinitzet nevezte ki a zenei életet igazgató direktóriumba. Az első forradalom alatt indított munkáshangversenyek igen látogatottak voltak; Bartók, aki a Csodálatos mandarinon dolgozott, 9 év óta először adott nyilvános koncertet, az Operaház rendes és kedvezményes szakszervezeti pénztáránál is sorba álltak a jegyekért; zsúfoltak voltak a színházak, hiszen sokan először gondolhattak arra, hogy az igazán olcsó jegyet — „fehérpénzért" — megvegyék.

A Tanácsköztársaság napjaiban a színházak is lelkes újítási tervekkel foglalkoztak, de egyelőre csak a régi repertoárt játszhatták, lehetőség szerint kiemelve a haladó szellemű darabokat. Igazán új a közönség volt a színházakban. Csepelen és másutt is munkásszínház nyílt, a Katonatanács katonaszínházakat szervezett a kaszárnyákban.

A filmipar a színháznál gyorsabban reagálhatott a forradalomra. Háborúellenes darabokat készítettek, filmre vittek néhány haladó magyar színművet. A Tanácsköztársaság szocializálta a filmgyárakat is, Korda Sándor és más kipróbált szakemberek irányításával 35—40 játékfilmet készítettek — ezek között volt Gorkij-darab, Upton Sinclair Kutató Sámuelje, sőt egy eredeti magyar sztrájktörténet. A filmhíradók az utókor számára is megőrizték a kommün képét. Májusban Budapesten 5 gyermekmozi nyílt, s egyben megtiltották, hogy a gyerekek a felnőttek szórakozására szolgáló filmeket nézzenek meg.

Az irodalom viszonya a forradalomhoz nem volt egyöntetű. Az úri Magyarország hivatalos íróinak legtöbbje — Herczeg Ferenc, Vargha Gyula, Szabolcska Mihály — kezdettől fogva mereven szembehelyezkedett az őszirózsás forradalommal is. Némelyikük Ady halálát is a költő gyalázására és a forradalom elleni támadásokra használta fel. A konzervatív irodalmi egyesületek: a Kisfaludy Társaság és a Petőfi Társaság visszahúzódtak, végigvegetálva a számukra zord időket. A századforduló óvatos liberalizmusának képviselői közül néhányan — Ambrus Zoltán, Gárdonyi Géza, Heltai Jenő, Kiss József — a polgári forradalommal szemben is a teljes politikai passzivitást választották.

Akiknél a polgári gondolkodásmód demokratikusabb színezetű volt — Bródy Sándor, Szép Ernő — jóindulatú érdeklődéssel követték a forradalmak útját, amíg az sima volt, vagyis áprilisig. Sőt, Bíró Lajos, Molnár Ferenc, Gellért Oszkár, a Károlyi- és radikális párti sajtó hangadói, éppen a januári kormányválság után a leghatározottabban, tehát akkor, amikor Hatvany Lajos már elfordult az addig harcosan vállalt forradalomtól.

A 49-es, radikális függetlenségi érzelmű írók kevesellték is az őszirózsás forradalom elszántságát. Károlyi kipróbált híve, Krúdy Gyula a földosztást ünnepelte. Szabó Dezső a kommunistabarát Vörös Lobogóban hirdette romantikus antikapitalizmusát: „mert középkor már nem lehet, hát jöjjön a vörös nap".[24]

A Nyugat progresszív tábora egészen a magáénak, Ady forradalmának tekintette 1918 októberét. Legtöbbjük a háború alatt a harcos pacifizmus pártján állt: a parasztság nézeteinek tudatos kifejezőjeként, mint Móricz; a bibliai „ne ölj" prófétás hirdetőjeként, mint Babits; avagy az individuális szabadság szentségére esküdve, mint Kosztolányi és Karinthy. Pacifizmusuk a belpolitikában egyet jelentett az osztályharc tagadásával, a kispolgári demokrácia céljainak igenlésével s többnyire a bűnös nacionalizmus elítélésével is. A Nyugat munkatársai kezdeményezték a Vörösmarty Akadémia megalakítását, hátat fordítva az — ekkor már — őket is hívogató Kisfaludy és Petőfi Társaságnak.

Március 21-ét lelkesen, együtt ünnepelték a nyugatosok és a napkeletre néző negyvenkilencesek. Utóbbiak elsősorban nemzeti, antiimperialista missziójáért, a „Mindenkihez!" dacos heroizmusát visszhangozva. Ez a hangulat azonban nem tartott sokáig: mire Szabó Dezső regénye, „Az elsodort falu" — a Tanácsköztársaság papírkészletéből — megjelent, szerzője már új vizek felé evezett, s követte őt a jobboldali radikalizmus ifjú generációja.

A népköztársaság hívei leginkább az osztálykorlátok ledöntését, a művészetek állami anyagi támogatását üdvözölték a Tanácsköztársaságban, de a Vix-jegyzék, Károlyi felhívása, a békés, humánus átmenet is hatott rájuk. A haladás 1914 előtti kis táborában Ady emléke ekkor még ébren tartotta az összetartozás érzését; az ő útjának vállalásában például Krúdy is a nyugatosokhoz állt közel.

Krúdy és a nyugatosok határozottsága azonban a tegnapnak szólt és nem a holnapnak. A kulturális, nemzeti célokat helyeselték, de meghátráltak, amikor a kommün mindent a saját színére akart festeni, megrettentek a kilátástalannak vélt harctól, a nehézségektől és a hibáktól. Miután ellenforradalmat sem akartak, az ellentétek kiéleződése elől passzivitásba vonultak. Ebben része volt — mint már utaltunk rá — a szűkkeblű sajtópolitikának is, ami viszont a merev osztálypolitikából következett. Május közepén a Nyugat és követői is elhallgattak, mindinkább elhúzódtak a forradalom táborától.

---

[24] SZABÓ DEZSŐ, A két forradalmi költő. *Nyugat*, 1919. február 16.—március 1.

A milliók hangulatát azonban leginkább azok az írók fejezték ki, akik eljutottak a szocializmus igenléséig, bár nem a marxista elkötelezettség, hanem valami általánosabb és bizonytalanabb humanizmus szellemében. Ilyen értelemben vallotta magát szocialistának a forradalom kezdetén elhunyt Kaffka Margit és Szeged költői: Móra Ferenc és Juhász Gyula. Utóbbiak szembeszálltak a városukban legelőször kibontakozó ellenforradalommal is, megerősödve hűségükben a vörös Budapest iránt. A jobbágyivadék Tóth Árpád a nemzethalál víziójával küzdve is valóságos forradalmi himnuszt írt, az Új Istent. Hozzájuk hasonlóan Somlyó Zoltán, Színi Gyula, Osvát Ernő annyira átérezték a kommün igazságát, hogy megpróbáltak azonosulni vele; Tóth Árpádban a „balról" jövő igaztalan támadás elhallgattatta a költőt, de júliusban még Osváttal, Barta Lajossal, Komját Aladárral egy-egy új folyóirat indítására vállalkozott.

Franyó Zoltán Vörös Lobogója már a Károlyi-forradalom idején a párton kívüli kommunisták harcos orgánuma volt: munkatársai között találjuk az ifjú Márait, legjelentősebb írója Nagy Lajos, aki az őszirózsás forradalom első napjaiban hirdeti: „szocialista vagyok . . . azt akartam, ami most történt, mindent akartam, de nemcsak ennyit, hanem még sokkal többet".[25] A Vörös Lobogó tábora egyértelműen kitartott a Tanácsköztársaság mellett is.

A független kommunista csoportok legjelentősebbje Kassák és Uitz Béla Ma című folyóirata köré tömörült. A Ma, amely a legmodernebb irodalmi és képzőművészeti törekvések együttes kifejezője volt, már 1918. november 9-én kiáltványt tett közzé „a kommunista köztársaságért". Kassákék formailag nem csatlakoztak a KMP-hez, de a maguk módján következetesen kiálltak mellette, majd a Tanácsköztársaság mellett is.

---

[25] A diadalmas forradalom könyve. Bp. 1918. 98.

A szervezeti elkülönülés, a pártpolitikától való függetlenségük hangsúlyozása nem tartotta őket vissza sem a szenvedélyes forradalmi megnyilatkozásoktól, sem attól, hogy a forradalmi irodalmat monopolizálva, dühös és a forradalomra ártalmas szektássággal támadják az általuk polgárinak bélyegzett írókat. A szociáldemokrata pártirodalom sokkal békésebb volt (Révész Béla, Várnai Zseni a maradandóbb értékűek).

A polgári demokratikus forradalom kormányainak nem volt irodalompolitikájuk, Lovászy és Kunfi, az irodalom teljes szabadságának alapján, csupán az érdemes írók segítésére törekedtek. A Tanácsköztársaság művészeti politikájának alapja a modern művészeti irányzatok támogatása volt, annál is inkább, mert az adott műveltségi viszonyok között ezeknek volt a legnagyobb szükségük anyagi és egyéb támogatásra; ez azonban nem más művészeti iskolák rovására történt, hiszen minden valamirevaló művészről az állam gondoskodott. Lukács György — akinek egyénisége sokkal inkább rányomta bélyegét a Közoktatásügyi Népbiztosságra, mint a politikai vezetésben elfoglalt Kunfié — állapítja meg: „A proletárdiktatúra távol tartotta magát attól, hogy akár egy elmúlt, akár egy meglevő áramlatot hivatalos áramlatnak tekintsen. Ehelyett a műveltség kiterjesztésével a dolgozó népet akarta arra a fokra eljuttatni, hogy maga döntse el: a jelen és a múlt művészetéből, kultúrájából mire van és mire nincs szüksége.”[26]

A két forradalom művelődéspolitikáját közös vonások, közös célok, az irányítók és kezdeményezők személyének szinte teljes azonossága kapcsolták össze. Az őszirózsás forradalom már kidolgozta egy demokratikus közoktatás terveit, s az alkotó művészek viszonylag könnyen megtalálták helyüket, hiszen az új szabadság a régi keretek között valósult meg. Viszont épp a régi keretek szétverése tette lehetővé a második forradalomban, hogy a közoktatási, könyvtárfejlesztési és egyéb művelődési tervek a gyors megvalósulás útjára léphessenek. Az 1919-et követő évtizedek s a közelmúlt művelődéstörténete bizonyítja, milyen gazdag örökséget hagyott maga után éppen a polgári korlátokon túllépő kulturális forradalom.

---

[26] Lukács György nyilatkozata. *Társadalmi Szemle,* 1969. március.

4. A TANÁCSHATALOM BELSŐ HELYZETE

A GYŐZTES FORRADALOM TÁRSADALMI BÁZISA

Hogy a román hadsereg intervenciós támadása előbb vagy utóbb bekövetkezik, az a már ismertetett előzmények folytán nem volt kétséges. A magyar forradalom léte hajszálon függött, és nem maradt más hátra, mint kihasználni a békés napok minden percét, egyrészt a megvalósítható szocialista vívmányok életbe léptetésére vagy legalább deklarálására, törvénybe foglalására, másrészt pedig a várt fegyveres intervencióval szembeszálló új hadsereg kiépítésére.

A hatalom békés átvételéből következett, hogy a proletárforradalom nem járt olyan rendzavarásokkal, mint 1918 novemberének első napjai. Az a rendszer, amelyet a nép gyűlölt, már a háborúval megbukott, a polgári demokráciával szembeni elégedetlensége más természetű volt, a kettős hatalom hónapjai sok feszültséget feloldottak. A nemzetiségek többsége elnyerte önrendelkezését, a katonák százezrei hazatértek. Az utcákon megjelentek a statárium plakátjai; tengerész- és munkáscsapatok tartották fenn a rendet, amelyek szilárd kormányt és a nép támogatását érezve maguk mögött, szükség esetén határozottabban léphettek fel, mint a polgári demokrácia vegyes karhatalma. A tanácskormány mindent, amit lehetett, odaadott az ínségeseknek, ezért nem került sor fosztogatásra sem.

A rend biztosítását nagyban elősegítette, hogy már a polgári forradalomban kiépült a munkások, katonák és parasztok tanácsainak az egész országot átfogó hálózata, s ezek kezében összpontosult — főleg március elejétől — a hatalom jó része. A tanácsok, a forradalom mindenesei, már ekkor ellenőrizték és ismerték a közigazgatást, a község, a karhatalom, az élelmiszerkészletek stb. állapotát; ez tette lehetővé, hogy március 22-én a budapesti események hírét véve, azonnal megtegyék a szükséges intézkedéseket, végrehajtsák a Tanácsköztársaság egymást gyors ütemben követő első rendeleteit.

A legtöbb városban és faluban a helyi tanács vagy pártszervezet március 22-én népgyűlésen tette közhírré a történelmi eseményeket. Ahol a helyi tanács alkalmasnak látszott az új feladatok megoldására, ott tovább működött az áprilisi tanácsválasztásokig. Ahol elégedetlenek voltak vele, összetétele nem felelt meg a szegénység megnőtt politikai súlyának, ott újat alakítottak, ideiglenes választással vagy egyszerűen népgyűlésen, közfelkiáltással. Március végéig mindenütt új tanácsot választottak, vagy kisebb-nagyobb kiegészítéssel megerősítették a régit.

Bár a forradalom győzelme sehol sem ütközött akadályba, társadalmi bázisa, híveinek aktivitása az ország különböző vidékein nagyon is eltérő volt. Ha Budapestet a forradalom szívének nevezzük, ez nem puszta frázis: a Tanácsköztársaság Budapesttel állt vagy bukott, a főváros lakossága számarányánál jóval nagyobb mértékben vette ki részét a forradalom harcaiból, nem is szólva a proletárok koncentráltságának, tömeges jelenlétének súlyáról. A kormány vezetőinek legtöbbje a fővárosi munkásság, illetve szocialista értelmiség soraiból került ki, így kezét állandóan az üzemi élet pulzusán tarthatta.

Vidéken a vezetés áttételesebb volt. Igaz, falun éppúgy a nép érdekeit fejezte ki, mint Budapesten, de a nép akaratát, hangulatát sokkal közvetettebben, tehát kevésbé jól érzékelte. Itt a forradalom ösztönös támogatása elsősorban a község közismert problémáinak megoldására, a javak igazságosabb elosztására, a tanács és a régi közigazgatás közti különbségtevésre terjedt ki, de az élelmiszer-begyűjtés támogatására vagy — a honvédelem népszerű jelszava ellenére — a katonai szolgálat vállalására már sokkal nehezebben. Ezek a bajok a nemzetiségi vidékeken fokozottan jelentkeztek.

Budapest lakosságának elég nagy része volt ugyan nem magyar származású, de ezek általában asszimilációra készen költöztek a magyar fővárosba, s anyanyelvüktől függetlenül a magyar nemzeti törekvéseket támogatták. Viszont őket nehezebben nyerte meg a soviniszta ellenforradalom, amely antiszemita jelszavaival azt is elérte, hogy a fővárosi kispolgárságnak és szabad foglalkozású értelmiségnek, sőt a háztulajdonosoknak is jóval több mint egyharmadát kitevő zsidóság, ha idővel el is távolodott a forradalomtól, de nem mert közeledni az ellenforradalomhoz. A fővárosi kispolgárság erős megosztottsága még inkább kidomborította a munkásság egységében rejlő erőt.

Az Alföldön a nagyobb városoknak a tanácshatalmat örömmel fogadó lakossága mellett a Tiszántúl népe támogatta azt a leghatározottabban és leglelkesebben; mindenekelőtt a Viharsarok szegényparasztjai, munkásai. Itt volt a legcsekélyebb a papi befolyás, a legkisebb az eltérés az ösztönös forradalmiság és a helyi vezetőség tudatos törekvései között. A forradalommal rokonszenvezett a Duna—Tisza közének népe is, de Pest környékét és Kecskemétet leszámítva, kisebb volt az aktivitás, nagyobb a papok, tanyásgazdák hatása. Észak-Magyarország ipari vidékein — Salgótarján, Miskolc környékén — a munkásság hangulata dominált. Hevesben és a Jászságban viszont idővel érezhetővé vált a hatalmát vesztett ellenforradalom megmaradt ereje. A Dunántúlon volt a legerősebb az akkor még passzív ellenforradalom tábora: erősen érvényesült itt a klérus, a latifundiumok urainak befolyása és a polgárosuló gazdák ellenséges magatartása. A dunántúli munkásság legharcosabb osztagát, a Pécs-vidékit, a demarkációs vonal elzárta a déli—délkeleti megyék forradalmi érzelmű agrárproletárjaitól. Az ellenforradalommal szemben hamarosan defenzívába szorultak Nyugat-Magyarország (Sopron, Moson, Vas, Zala) forradalmi erői.

A proletárforradalom számára igen hátrányos volt, hogy változó területének legstabilabb része, hátországa, éppen a Dunántúl maradt. A Tanácsköztársaság egész történetére rányomja bélyegét Budapest és a Dunántúl antagonizmusa. Az első napokban azonban még a Dunántúlon is zavartalanul történt meg a hatalom átvétele.

Az első hetekben a kormányzótanács várakozó pozíciót foglalt el az ellenforradalom lehetséges támogatóival, a polgári politikusokkal szemben: megnyerésükre nem tett különösebb erőfeszítéseket, de nem is üldözte őket. Egyelőre csak Wekerlét és Kun Béla emlékezetes megveretésének két főbűnösét, két rendőrtisztet internáltak. A Berinkey-kormány polgári tagjainak többsége ünnepélyesen adta át hivatalát, az új rend támogatására szólítva fel minisztériuma munkatársait. A Magyar Nemzeti Tanács is összeült még egyszer, kimondta feloszlását, Landler és Vanczák barátságos beszédben méltatták a Nemzeti Tanács történelmi szerepét. Még a forradalom első napjaiban pártfeloszlatási határozatot hozott a radikális párt, a Lovászy-párt és a Károlyi-párt vezetősége.

Károlyi Mihályban a proletárdiktatúra hónapjai a szocializmus iránt érzett szimpátiát szocialista meggyőződéssé változtatták. Több nyilatkozatban szögezte le lojalitását a Tanácsköztársaság iránt. „öntsünk olajat az új kormányzat kerekeire”,[27] mondta minisztereinek, akik búcsúztatására összejöttek. Kun kérésére Bécsbe utazott, majd visszatérve elvállalta a Hangya politikai biztosává történt kinevezését.

---

[27] *Népszava*, 1919. március 25.

Még a forradalom nyilvánvaló ellenségei is siettek hűségnyilatkozatokkal biztosítani pozíciójukat vagy legalább személyes biztonságukat.

A MAGYARORSZÁGI SZOCIALISTA PÁRT BELSŐ PROBLÉMÁI

A felszínen uralkodó egység belső problémái először a párton belül jelentkeztek, a leninizmus és a szociáldemokratizmus eltérő jellegéből következően. Némi leegyszerűsítéssel: mindkét fél tudatában volt az egyesülés szükségszerűségének, de egyik sem tudott őszintén örülni annak. Leginkább még a baloldali szociáldemokraták voltak elégedettek az egyesüléssel, hiszen a két párt harca, a kommunisták üldözése valóságos meghasonlást idézett elő bennük. Április közepéig úgy tűnt, hogy a centristák, élükön Garbaival, Kunfival és Böhmmel szintén egyértelműen támogatják a proletárdiktatúrát. Más volt azonban a helyzet a szakszervezeti funkcionáriusok elbürokratizálódott, jobboldali vezető rétegével. Mozgékonyabb tagjai — Dovcsák, Peyer, Haubrich — részt vállaltak az új rend szervezésében, hogy megőrizzék a munkásmozgalomban elfoglalt poziciójukat; többségük viszont, ha dolgozott is valamilyen beosztásban, az emigráns Garamihoz húzó, de a nyomdászszakszervezet élén maradó Peidl Gyula köré tömörülve várta a munkásság hangulatának változását.

A kommunista vezetők az egyesülést elkerülhetetlen állomásnak tekintették a győzelem útján; igyekeztek az egység érdekében rábírni a tagságot, különösen az elégedetlen ifjúságot, a kompromisszum vállalására. Rögtön az egyesülés másnapján, március 22-én összehívták a kommunista bizalmiak értekezletét, majd március 26-án újra, s ekkor végre kimondták, hogy elfogadják az egyesülési határozatot. Mind őket, mind a Komintern időközben érdeklődő elnökét, Zinovjevet is megnyugtatta Kun Béla ígérete: két héten belül összehívják a pártkongresszust, amelyen napirendre tűzik a párt végleges nevének kérdését is. A kongresszus gyors összehívása a kommunistáknak kedvezett volna.

Vidéken az egyesülés csak néhány helyen járt kisebb súrlódásokkal. Sokkal inkább jellemző volt a tömeges belépés, ami az egyesült párt taglétszámát hamarosan közel másfél millióra duzzasztotta. A munkásság szinte teljes számban párttag lett, a Földmunkások és Kisgazdák Országos Szövetsége széles körű szervezkedésének folytatódásával pedig a szegényparasztság százezrei lettek párttagok, ami elősegítette a falu forradalmasodását, viszont illuzórikussá tette a párttagság bármely mércéjét.

Kísérletek történtek az ipartestületek, gazdaszövetségek és más érdekképviseleti szervezetek szakszervezetté alakítására. A Szaktanács ez ellen óvást emelve közzétette az általa elismert szakszervezetek jegyzékét. Viszont feloszlottak vagy elvesztették politikai jelentőségüket a KMP fő támaszai: a leszerelt katonák és altisztek, a munkanélküliek, a hadirokkantak szövetségei. Ezekre, mint érdekképviseleti szervekre, nem volt már szükség, feloszlásukkal azonban kommunista tömegszervezetek szűntek meg.

A problémákat jól látták a kommunisták és a velük érző szociáldemokraták: de az első perctől rájuk háruló rengeteg napi munka elnyelte energiájuk nagy részét. A forradalomnak sok olyan vívmánya volt, amelynek emléke méltán maradt fenn, a legnagyobbak egyikének tekinthetjük azonban már azt is, hogy a forradalom másnapján a csapokból folyt a víz, a pékek sütöttek, jártak a villamosok, elhordták a szemetet, időben kiosztották a rézgálicot, egyszóval a civilizált társadalom bonyolult szerkezetének kerekei sehol sem akadtak meg. Nagy politikai jelentősége volt ennek a hétköznapi munkának és nem is csak a közhangulat miatt; a burzsoázia átmeneti passzivitásához hozzájárult, hogy eleinte a munkáshatalom automatikus gazdasági csődjére számított, majd meglepte annak elmaradása.

A KORMÁNYZÓTANÁCS ÚJJÁALAKULÁSA

A lázas munka központja a kormányzótanács volt, amely elé napról napra új rendelettervezetek kerültek a fegyverek és az arany beszolgáltatásáról, az üzletek leltározásáról vagy a luxuscikkek árusításának tilalmáról. (Ruhát, cipőt, bútort, edényt is csak az vásárolhatott, akinek a házbizalmi külön vásárlási engedélyt állított ki.) Kétségkívül célszerűbb lett volna a halaszthatatlan kérdésekre koncentrálni, mint például a nagy értékek, vagyontárgyak elrejtésének, kicsempészésének megakadályozására. Ebben, mint általában a leltározásban, nagy segítséget nyújtottak a különböző tanácsoknak és bizalmiaknak a tőke kisajátítását helyeslő kistisztviselők, kereskedősegédek, cselédek. A kormányzótanács azonban szándékosan törekedett gyors eredményekre, s igyekezett minél mélyebb sebeket ütni a tőkén e rövid lélegzetvételnyi szünetben. A milliók aktivitása még gyorsabbá tette a tempót, a népgazdaság szempontjából másodrangú területek dolgozói sem akartak lemaradni, s a felülről sűrűn érkező utasításokat is megelőzték, sokszor a nép nagyszerű ösztönével, máskor hibásan, meggondolatlanul, túl korán.

A kormányban folyó viták április elejéig nem voltak politikai jellegűek; inkább a tempó kérdésével összefüggő taktikai nézeteltéréseket fejezték ki. A centrista népbiztosok ilyen értelemben javasoltak néhány kérdésben óvatosabb taktikát; egyes esetekben ez indokolt volt, amenynyiben ellenezték a vallásoktatás egységes megszüntetését vagy a polgári sajtó liberális-demokratikus részének betiltását; az üzemek államosítása felső határáról döntve azonban meg kellett hátrálniuk a realitások előtt. Egy kérdésben beszélhetünk a forradalmi álláspont alulmaradásáról: a kommunisták nem tudták megakadályozni a rendőrség és csendőrség beolvasztását a Vörös Őrségbe.

Az egyesülés még valóságosnak tűnt, kommunisták és szociáldemokraták még nem képeztek külön frontot. Amikor például a kormány április elsejei ülésén Bokányi egy tollvonással akart szocializálni minden jótékonysági intézményt, Kun és Böhm együtt ajánlottak „lassúbb tempót”, viszont amikor Weltner ugyanott szóvá tette a tömeges házkutatásokat, amelyek során sok elrejtett élelmiszert, textíliát stb. találtak, de szép számmal történtek visszaélések is, Böhm vette védelmébe a rekvirálókat: „nem olyan veszedelmes . . . meg kell szidni őket, de el kell ismerni, hogy óriási értékű anyagot fedeztek fel”.[28]

Az első politikai ellentétek a főváros vezetése körül támadtak: míg a választás nélkül, forradalmi úton létrejött kerületi munkástanácsok nagy része radikális, kommunista befolyás alatt állt, a Budapest élére állított 3 tagú ideiglenes direktórium két jobboldali beállítottságú tagja április elején elhagyta hivatalát, követte őket a Vörös Őrség egyik szervezője,

---

[28] MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének Archívuma (továbbiakban: PI Archívum) 601/1. f.

Bíró Dezső. Így az 1917-ben választott Szakszervezeti Tanács 11 tagja közül csak Böhm vállalt továbbra is politikai funkciót.

Más álláspontot képviselt a régi jobboldali pártvezetés Garami mellett legmarkánsabb alakja, Weltner Jakab. Mint az egyesülés egyik előmozdítója, kezdettől fogva a belső ellenzék szellemében szerkesztette a Népszavát, de nem értett egyet azokkal, akik a diktatúra gyors bukására spekuláltak, miután nem hitt abban, hogy vissza lehet térni oda, ahol március 21-én abbahagyták.

„Ha már rálépünk erre az útra — írta lapjában —, akkor csak vagy proletárdiktatúra, vagy kapitalista diktatúra lehet, más út nincs. Minden erőnkkel arra kell törekednünk, hogy megmaradjon az a formája a harcnak, hogy a tanácsok alapján a munkások gyakorolják a hatalmat. Minden más forma azt jelenti, hogy újra a régi rabság, újra a régi szolgaság és nyomorúság lesz a magyar munkások osztályrésze."[29] Weltner azonban egyúttal az óvatosság, a polgársággal és a forradalom más ellenségeivel szemben tanúsított „emberséges és tisztességes eljárás" szószólója is volt. Fenti szavai az egyesülés utáni első nyílt konfliktussal kapcsolatosak, amikor a kormányzótanács április 1-i ülésén Pogány hadügyi népbiztos követelte, hogy a helyi tanácsoknak tiltsák meg a beavatkozást katonai ügyekbe, s egyben javasolta a katonatanácsok feloszlatását. A többi baloldali szociáldemokratával ellentétben, Pogány nehéz helyzetbe került az egyesüléssel. Pogányt, aki egészen március közepéig a kommunisták nélkül, azokra rálicitálva akarta radikális irányba terelni pártja politikáját, elődje, Böhm, éppúgy nem szívelte, mint kommunista helyettesei, Szamuely Tibor és Szántó Béla. Stromfeld Aurél hallani sem akart arról, hogy Pogány népbiztosságán dolgozzon.

Pogány és Szamuely nyílt összecsapása következtében végül is mindkettőjüknek távozniuk kellett a hadügyből. Kun Béla azonban, nem először és nem utoljára, a válságot a kibontakozás meggyorsítására tudta felhasználni. Az aktuális személycserék lebonyolításával az egész kormányzótanácsot átalakították, a népbiztoshelyettesek is népbiztosok lettek, és így a legtöbb népbiztosság élére 2—3 tagú kollégium került. Mivel a népbiztoshelyettesek többsége kommunista volt, ezzel az arányok az ő javukra változtak meg, megszűnt tehát az eltérés a forradalom erőviszonyai és a kormány összetétele között.

---

[29] *Népszava*, 1919. április 4.

Az újjáalakult kormányzótanács tagjai a következők lettek: a kormányzótanács elnöke változatlanul Garbai Sándor; belügyi, vasúti és hajózási népbiztosok Landler Jenő, Vágó Béla; földművelésügyi népbiztosok Hamburger Jenő, Nyisztor György, Vántus Károly; hadügyi népbiztosok Kun Béla, Böhm Vilmos, Fiedler Rezső, Haubrich József, Szántó Béla; igazságügyi népbiztosok Rónai Zoltán, Ládai István; közélelmezési népbiztosok Erdélyi Mór, Illés Artur, Kondor Bernát; közoktatásügyi népbiztosok Kunfi Zsigmond, Lukács György, Szabados Sándor, Szamuely Tibor; külügyi népbiztosok Kun Béla, Ágoston Péter, Pogány József; munkaügyi és népjóléti népbiztosok Bokányi Dezső, Guth Antal; német népbiztos Kalmár Henrik; pénzügyi népbiztosok Székely Béla, Lengyel Gyula; ruszin népbiztos Stefán Ágoston; a szociális termelés népbiztosai Varga Jenő, Dovcsák Antal, Hevesi Gyula, Kelen József, Rákosi Mátyás, Bajáki Ferenc. Ez a névsor lényegében alig változott júniusig, bár az intervenció megindulása után néhány más beosztású népbiztos, mint Szamuely és Pogány teljesen a katonai feladatoknak szentelte magát.

A kormányzótanács 34 tagja közül 13 tartozott március 21-e előtt a kommunista párthoz, 7 kifejezetten baloldali szociáldemokrata, tehát olyan, aki már az őszirózsás forradalomtól kezdve a pártvezetőség nyílt, ellenzéki bírálója volt. A baloldali többség mellett jelentős a Böhm—Garbai—Kunfi-féle centrum, valamint a sem a jobb-, sem a baloldalhoz nem sorolható munkásvezetők (Bajáki, Bokányi) súlya. Kimondottan jobboldali szociáldemokratának a kormányzótanács 5-6 tagját tekinthetjük, ezek közül politikai szerepet főleg Dovcsák és a fenntartással ideszámítható Haubrich játszott, a többiek szakminiszterek, éppúgy, mint a két polgári szakember: Stefán és Ládai. A jobboldali szociáldemokrácia politikai súlya sokkal inkább a kormányzótanácson kívül — a szakszervezeti és pártapparátusban — érvényesült. Az átalakításkor került ki a kormányból és egyben a munkásmozgalomból is Csizmadia Sándor.

A baloldal fölényét a kormányzótanácsban elsősorban nem számbeli többségük, hanem a munkástömegek támogatása biztosította, ennek volt köszönhető, hogy a fő kérdésekben általában érvényesíteni tudták a forradalmi irányvonalat. A kormányzótanács igazi vezetője Kun Béla volt, akit mindenki Lenin, az oroszországi forradalom magyarországi küldöttének és mintegy az új internacionálé képviselőjének tekintett. Ő maga is így látta feladatát, ebben a minőségében igyekezett egységbe fogni a kommunisták és a szociáldemokraták különböző csoportjait.

A kormányzótanács összetételét vizsgálva azt is ki kell emelni, hogy 1867 óta aligha volt szellemi értékekben gazdagabb magyar kormány, amelyben Lukácsnál jobb művelődéspolitikus, Vargánál képzettebb közgazdász ült volna; mintegy 9-10 szociáldemokrata már előbb, a színvonalas emberekben nem szűkölködő Károlyi-, illetve Berinkey-kormánynak volt minisztere, államtitkára, kormánybiztosa; a kommunisták közül nem egyre később várt jelentős pálya. A 34 népbiztos közül 12 volt munkás, tehát a munkások aránya az adminisztratív és egyéb ismereteket igénylő magas beosztásban csekélyebb volt, mint a helyi tanácsokban. Közülük is csak 2-3 volt olyan, aki a háború kitörésekor még fizikai munkát végzett, a többi párt-, szakszervezeti vagy szövetkezeti funkcionárius. Alkalmazott értelmiségi 9; ügyvéd, orvos 5; különböző tisztviselő, egyéb alkalmazott 7.

Az értelmiségi többség annál érthetőbb, mivel egy részük pártalkalmazott, pártlapok munkatársa, szakszervezetek ügyvédje volt. A fővárosi szocialista értelmiség összetétele magyarázza elsősorban, hogy a kormányzótanács tagjai között igen sok zsidó származású volt. Ezt a körülményt az ellenforradalmi antiszemita agitáció nagymértékben kihasználta. Csizmadia leváltása után viszont mindössze 1 volt földmunkás maradt a népbiztosok között, maga is régi szakszervezeti funkcionárius.

A TANÁCSVÁLASZTÁSOK

Az újjászervezett kormány első nagy feladata — a Smuts-tárgyalások lebonyolításán kívül — a tanácsválasztások megtartása volt. Nagyobb ellentétek ez idő tájt nem merültek fel, a jobboldal csak a polgári lakások igénybevételének módját kifogásolta, de a lakáskérdésben a tömeghangulat egyértelműen a radikális megoldás mellett volt. Kun a habozó Kunfival szemben elérte a tanácsválasztások haladéktalan megtartásának kimondását. A választást az ún. ideiglenes alkotmány alapján írták ki, amelyet március 31-én a budapesti kerületi tanácsok és pártszervezetek küldötteinek gyűlése fogadott el.

A tanácsválasztásokat Budapesten és környékén, valamint a megyék többségében április 7-én tartották meg, néhány megyében más napokon, április 6. és 10. között. A tanácsokat 6 hónapra választották, hivatalos listák alapján, amelyeket módosítani lehetett. Budapesten és a városokban általában titkos volt a szavazás, a falvak nagy részében nem biztosították a titkosság feltételeit. A választójog nem volt általános, azt lehet mondani, hogy a régi választójog a vagyonosoknak, ez a vagyontalanoknak biztosította a szavazati jogot. Így természetesen az 1910-es választáshoz képest a szavazni jogosultak köre sokkal szélesebb volt: mintegy 4,5 millió ember, a lakosság fele kapott szavazati jogot.

A választás közvetett volt, tehát a járási tanácsot a községi tanácsok megfelelő számú küldötte választotta és így tovább. A városi tanácsok a megyei tanács választásánál lényegében kétszeres szavazattal rendelkeztek, a munkásbefolyás erősítésére.

A választás, bár előkészítésére kevés idő jutott, országszerte lelkes hangulatban zajlott le, hiszen a választók túlnyomó többsége életében először szavazhatott. A szavazásra jogosultaknak mintegy fele — vagy annál valamivel kevesebb — adta le szavazatát, de ez az arány nagy eltéréseket takar. Budapesten a lakosság fele, a felnőtt népesség kétharmada, vagyis a szavazásra jogosultak túlnyomó többsége élt választójogával; így volt ez a vidéki városok nagy részében is: Szegeden az összlakosság 35%-a, Debrecenben 40%-a, Nagyváradon 42%-a. Falun viszont a lakosságnak csak mintegy 20%-a szavazott, több megyében (Békés, Csanád, Komárom, Szolnok, az erdélyi részek) ennél is kevesebb. A falvakhoz hasonló volt a szavazás aránya több jellegzetesen paraszti városban: Kecskeméten (10% alatt), a Viharsarokban, Csongrád, Szolnok megyében, de Veszprémben és Pápán is.

A részvétel reális értékeléséhez tekintetbe kell venni, hogy a falusi nők többsége, az uralkodó szokások hatására nem mert szavazni, sőt volt ahol egyszerűen nem engedték őket az urnákhoz. Csökkentette a részvételt falun a földosztással kapcsolatos bizonytalan hangulat; továbbá — főleg a tanyás vidékeken — a szavazóhelyiségek kis száma; s végül az, hogy a vidéki direktóriumok nagy része az ideiglenes alkotmánynál sokkal szigorúbban szabta meg a kizsákmányolók körét, ide számítva a középparasztság jelentős részét is.

Az ipari városokban megválasztott tanácstagok túlnyomó többsége ipari munkás volt. Falun és a parasztvárosokban az esetek többségében a tanácstagok nagyobbrészt földmunkások és szegényparasztok voltak, főleg az Alföldön, a Dunántúl déli és keleti részén. Pest megye északi, iparosodottabb felében a tanácstagok közül többen tartoztak az ipari, mint a mezőgazdasági népességhez. Az öntudatra ébredő szegénység a kisgazdák háttérbe szorításával a tanácshatalom tömegbázisát is szűkítette, a vagyonosok viszont nem könnyen mondtak le a hatalomról, sok helyen fiukat, vejüket, lekötelezettjeiket indították a vagyontalanok listáján. A kispolgári jellegű városokra és falvakra viszont jellemző volt a hatalom átcsúszása a vagyonos polgárságtól a szélesebb kispolgári, iparos gazdarétegekhez; falun elsősorban Vas, Sopron és más nyugat-magyarországi megyék számos járásában, de például Észak-Magyarország elmaradottabb tájain is.

A tanácsokban általában helyet kaptak az értelmiségiek, főleg a tanítók (Baranya megye hegyháti járásában 28 tanító lett községi tanácstag), s még nagyobb számban a szegényebb kisiparosok. Sok helyen ragaszkodtak a leszerelt katonák külön képviseletéhez, ezzel is növelve a fiatalabb korosztályok magas számarányát. Számos tanácsba beválasztottak nőket, de csak egyet vagy kettőt, ezzel inkább jelezve, mint megvalósítva a deklarált egyenlőséget.

A választási gyűlések felszínre hozták az ellentéteket, s a választási kampánnyal kapcsolatosak az első jelentősebb ellenforradalmi megmozdulások is. Eddig a városi polgárság, a dzsentri nem mert mozdulni, néhány pap élt vissza a szószék szabadságával. Az első fegyveres összetűzéssel is járó tüntetések Sopron megyében zajlottak le április elején: módosabb gazdák, bortermelők voltak a résztvevők. A választási gyűlések néhány más helyen is verekedéssé fajultak; a dömsödi direktórium elnöke néhány nappal később belehalt sérüléseibe.

Az ellenforradalom, a „szegedi gondolat" szülővárosában viszont a munkásság a megszállás ellenére is dacolt a reakcióval, direktóriumot alakított, kihirdette, és amennyire lehetett, a francia szuronyok árnyékában is megvalósította a Tanácsköztársaság vívmányait; amikor pedig a direktórium menekülni kényszerült, a meg nem szállt tanyák tanácsigazgatását szervezte meg. Utána Szegeden új direktórium alakult polgári demokratikus politikusokból, akik a helyi munkástanács és a franciák között lavírozva elismerték a Tanácsköztársaságot, sőt lefolytatták a tanácsválasztást, ami tízezrek részvételével a fenyegetett forradalom melletti hangos demonstrációvá vált. A megszállók itt egyelőre óvatosságra kényszerültek, de Pécsett vagy Szlovákia vegyes lakosságú városaiban már ekkor megkezdődött a Tanácsköztársasággal szimpatizálók tömeges letartóztatása, ugyanúgy, mint Erdélyben vagy Horvátországban.

A választások eredménye cáfolhatatlanul bizonyította a proletárdiktatúra életképességét, az egyes listák és jelöltek elleni aktív vagy passzív tiltakozás semmiképpen sem tükrözött általános elégedetlenséget. A tanácsok új összetételükben, megerősödve folytatták munkájukat, néhány nap alatt megválasztották a magasabb szintű tanácsokat és az országos tanácskongresszus küldötteit.

A megyei tanácsok elég sok községben új választást rendeltek el, mert a tanácsokba kizsákmányolók kerültek: elsősorban Vas és Sopron megyében tartottak új választásokat, de Pest és más megyék számos községében is, olykor talán feleslegesen, csak azért, mert 1—2 vagyonos ember jutott a több tucatnyi tanácstag közé.

Április közepén, a választási győzelem nyomán még gyorsabb ütemben hoztak új szociális és szocializálási rendeleteket. Rendben folyt a munka a mezőgazdaságban s azokban az üzemekben, ahol volt nyersanyag. Teljes erővel termelt a csepeli lőszergyár, hiszen fel kellett készülni a fenyegető intervenció elhárítására. A külföld eseményei biztatóak voltak: megalakult a Bajor Tanácsköztársaság, felkeltek Kelet-Galícia munkásai, Bécsben — magyar támogatással — felkelésre készültek a munkások Volkswehr-zászlóaljai. Budapestről kapott anyagi támogatást szervezetei kiépítésére a frissen alakult s máris erős jugoszláviai kommunista párt. Sztrájkok folytak Európa-szerte, jelentőségüket a magyar sajtó még jócskán fel is nagyította.

Ünnepi hangulatban tartották meg április 15-én a Budapesti Munkás- és Katonatanács első ülését. Kun Béla megnyitó beszédében ugyanakkor kritikusan megállapította: máris „bizonyos mértékű bürokratizálódás látszik" a tanácsok működésében, „pedig, elvtársaim, arra kell legjobban vigyázni. hogy saját akaratunkat sohase exponáljuk úgy, mint a tömegek akaratát . . . dolgozó testület legyünk és nem fecsegő testület . . .”[30] Bejelentette, hogy május 4-ére össze kell hívni a pártkongresszust és azonnal utána a tanácskongresszust.

A választások napjaiban lejátszódó ellenforradalmi események bizonyos retorziót vontak maguk után. Kis kiterjedésük ellenére bebizonyították, hogy a polgárság nagy többsége túltette magát az első órák hazafias hangulatán. A forradalmi szervek figyelmeztetésül letartóztatták a régi rendszer néhány leggyűlöltebb alakját, köztük Hazai Samut és Lánczy Leót. A retorziókat is figyelembe véve megállapítható, hogy az intervencióig eltelt hetek képezték a Tanácsköztársaság békés időszakát. Váry Albert koronaügyész-helyettes hivatalos adatai szerint a Tanácsköztársaságnak 590 ember „esett áldozatul” (ideszámítva a harcban elesett ellenforradalmárokat, továbbá a kivégzett rablókat, a verekedések áldozatait is), közülük 18 esik az április 15-éig eltelt 26 napra, a diktatúra napjainak egyötödére. A kormányzótanácsban a szociáldemokraták eredményesen léptek fel a szigorúbb diktatúra követelése ellen; kérésükre a papírhiány ellenére ismét eltekintettek a polgári demokratikus lapok beszüntetésétől. Landler és Kunfi a kormányzótanácsban felvetették, hogy az ellenforradalom gyengítésére meg kell osztani az egyházak erejét, türelmesebb politikát kell folytatni velük szemben, és tárgyalni az előző forradalomban alakult demokratikus papi tanácsokkal. Kun és Garbai azonban mint a proletárforradalom szellemétől idegen gondolatot, elutasították ezt, a magas klérus pedig, helyzeti gyengeségét érezve, óvatos politikájával akadályozta meg, hogy a papi tanácsok maguk közeledjenek a számukra több tekintetben rokonszenves forradalomhoz.

TOBORZÁS A VÖRÖS HADSEREGBE.

FELKÉSZÜLÉS A KATONAI INTERVENCIÓ ELHÁRÍTÁSÁRA

A Tanácsköztársaság mindössze 60 ezer főnyi hadsereget örökölt az előző rendszertől. A csapatok többsége forradalmi szellemű, de bomlófélben levő volt; a katonai szempontból leghasználhatóbb alakulat, a székely hadosztály viszont csak feltételesen támogatta a forradalmat: a területi integritás megvédésének reményében.

---

[30] MMTVD 6. köt. 1. rész. Bp. 1959. 215.

A Vörös Hadsereg toborzása március 21-e után azonnal megkezdődött.

A Vörös Hadsereg lényegében önkéntes, forradalmi hadsereg volt. Az önkéntesség — a négy és féléves súlyos véráldozatokat követelő világháború után — komoly fékezője volt a létszámemelkedésnek, de a Tanácsköztársaság sohasem került abba a helyzetbe, hogy a kötelező sorozásnak, amelyet később megkísérelt bevezetni, kényszer vagy éppen megtorlás alkalmazásával szerezzen érvényt. A forradalom szellemében, az önkéntesség elősegítésére minden katona egy segédmunkás bére felének megfelelő fizetést kapott zsold helyett, nem szólva az ellátásról és más kedvezményekről (lakás mentesítése stb.).

A Vörös Hadseregben, bizonyos válogatással, meg kellett tartani a régi tisztikart, amelynek ellenőrzésére bevezették a politikai biztosok intézményét. A katonatanácsokat feloszlatták; erre a fegyelem javítása érdekében szükség volt, de politikai súlyukat a biztosok csak részben pótolták. A tisztikar jó minőségét és politikai megbízhatatlanságát egyszerre jelzi, hogy a későbbi ellenforradalmi rendszer számos leendő tábornoka viselte a vörös szalagot, köztük Lakatos Géza, Werth Henrik, Sztójay Döme, Szombathelyi Ferenc, Győrffy-Bengyel Sándor. A tábornokok és ezredesek nyugdíjazása lehetővé tette, hogy a világháborúban legjobban bevált vezérkari tiszteket fiatalon állítsák olyan posztra, ahol képességeiket kibontakoztathatják. Közülük is kiemelkedtek a Vörös Hadsereg legfőbb katonai vezetői: Stromfeld Aurél, Tombor Jenő és Julier Ferenc.

A Vörös Hadsereg toborzása lelkes hangulatban indult meg, hiszen az első napokban jelentkeztek a forradalom legodaadóbb harcosai: az orosz bolsevik hadifoglyok, a bécsi önkéntesek, munkások, bányászok ezrei. Szép számmal jelentkeztek Budapest, Debrecen, Nagyvárad munkásai, diákok, fiatalok, a Viharsarok agrárproletárjai. Április elején 20 ezer körül volt az új önkéntesek száma, hasonló lehetett a népköztársaság hadseregéből megmaradtak mennyisége. A jelentkezés üteme ezután lelassult; a bányászokat, a hadiüzemek nélkülözhetetlen munkásait be sem vették; kitűnt, hogy egy aránylag kisszámú élcsapat mellett a toborzás éppen ott lehetne tömeges, ahol a termelés sem nélkülözheti a jelentkezőket. Vidéken, a parasztság, a kispolgárság, az értelmiség, a kereskedelmi alkalmazottak soraiban a forradalommal rokonszenvezőknek csak töredékét tette azok száma, akik önként fegyvert ragadtak. Annál inkább, mert a háború után megmaradt emberanyag nagy része katonai szolgálatra eleve alkalmatlan volt, vagy a fronton rokkant meg.

A román támadás napján, április 16-án a Vörös Hadseregben 55 ezer nyilvántartott (a valóságban néhány ezerrel több) katona volt. Április végén, a nagy veszteségek ellenére, a létszám elérte a 70 ezret, május közepén az üzemi tartalék zászlóaljak nélkül 120 ezer körül járt, a tervezett 200 ezret csak június elején, az északi hadjárat csúcspontján tartotta meg rövid időre.

Április közepén a csehszlovák fronton elhelyezett vörös csapatok mintegy háromszoros, a román fronton kétszeres túlerővel álltak szemben. A déli fronton és az osztrák határon csak néhány zászlóalj teljesített határvédelmi szolgálatot, miután délről és nyugatról volt legkevésbé valószínű a támadás. A Vörös Hadsereg anyagi ellátása, fegyverzete, élelmiszer tartalékai az adott körülmények között megfelelőek voltak, de tűzérségi lőszerben éppúgy, mint egészségügyi anyagban nagy hiány volt. A kedvezőtlen erőviszonyokat bizonyos fokig enyhítette a jó vasúti közlekedés, amely lehetővé tette a csapatok gyors átdobását egyik frontról a másikra. Nem mondhatjuk, hogy az ellenség anyagi ellátottsága, tűzérsége a támadás kezdetén fölényben lett volna a Vörös Hadsereggel szemben, de a harcok megkezdése után az elhasznált anyag pótlását összehasonlíthatatlanul könnyebben oldhatták meg, mint a vörös tüzérség: a nyugati hatalmak, amelyek saját csapataikat nem szívesen tették ki „a bolsevizmus bacilusai'' fertőzésének, a világháborúból visszamaradt anyagkészletüket az intervenció rendelkezésére bocsátották.

II. FEJEZET

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HONVÉDŐ HÁBORÚJA

1. KATONAI INTERVENCIÓ A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ELLEN

AZ INTERVENCIÓ MEGINDULÁSA

Smuts kiküldetése után a francia vezérkar a békekonferencia formális elutasítása ellenére is folytatta előkészületeit. Miután a későbbi kisantant országai, valamint Görögország és Lengyelország április 10-i titkos értekezletén kitűnt, hogy a Tanácsköztársaság megítélésében egységesek, de saját ellentéteik nem csökkentek, és a támadásra csak Románia van felkészülve és elszánva, Franchet nem várt tovább, elhatározta az egy irányból jövő, román támadás megindítását.

A román uralkodó körök, akárcsak 1916-ban, most is vállalták a kockázatot maximális követeléseik elérése érdekében. A román király Londonba továbbított üzenetében az orosz bolsevizmus előretörésének megakadályozását, a két szovjet köztársaság érintkezési lehetőségének elvágását, a szövetségesek közép-európai szabad mozgásának biztosítását jelölte meg a támadás céljaként, de az sem volt titok, hogy emellett az elhatározás egyik fontos indítéka a végleges román—magyar, illetve román—jugoszláv határ minél nyugatabbra való kitolása volt. A nagyhatalmak abban a tudatban adták meg hallgatólagos hozzájárulásukat a támadáshoz, hogy a határokat Párizsban állapítják meg.

Április 15-én este tüzérségi előkészítéssel megindult a román hadsereg offenzívája, s 16-án kiterjedt a keleti front nagyobb részére. A fő csapás a front északi szárnya, a Csucsa—Szilágysomlyó—Técső vonalon 130 kilométeres hosszúságban széthúzott székely hadosztály ellen irányult, amely a túlerőnek engedve megkezdte a visszavonulást. A román hadsereg már a támadás első napján jelentős előrehaladást ért el a Szilágyságban. A 39. dandár egyelőre tartotta a csucsai frontot, míg a tőle délre, Honctő körül elhelyezett 6. hadosztály rögtön az első napon visszavonulásra kényszerült. 17-én a 6. hadosztály olyan súlyos csapásokat szenvedett, hogy egészen Világos—Nagyzerénd vonaláig húzódott hátra. A székely hadosztály is folytatta visszavonulását Debrecen irányába, míg a román lovasság az odavezető főútvonal elvágására törekedett. Északon az ellenség elfoglalta Técsőt és Szinérváralját.

Ilyenképpen a 39. dandárt a körülzárás veszélye fenyegette, ezért elhagyta a Királyhágót, és Nagyvárad felé vonult vissza. A reménytelennek tűnő helyzetben a csapatok pánikszerűen, rendetlenül özönlöttek nyugat felé.

A székely hadosztály parancsnoka, Kratochvil ezredes — miután kitűnt, hogy a kormányzótanács nem áll a területi integritás alapján — már korábban próbált a románokkal tárgyalni, de sikertelenül. A román kormány később is elutasító álláspontot foglalt el minden magyar ellenforradalmi kormánnyal vagy hasonló kísérlettel szemben, mert attól tartott, hogy egy Párizs által elismert magyar állammal szemben korlátoznák cselekvési szabadságát. Kratochvil végül kénytelen volt belenyugodni a puszta fegyverletételbe, csupán az elvonulásra kötött ki feltételeket, amelyeket viszont az ellenfél nem tartott be. Míg a visszavonulás és a titkos tárgyalások folytak, Kratochvil és tisztjei, akik addig is valóságos katonai diktatúrát gyakoroltak az általuk ellenőrzött területen, nyíltan üldözték a direktóriumokat és komisszárokat, kíméletlenül viselkedtek a „kémgyanús" román lakossággal szemben, s így elérték, hogy a nagyrészt románlakta falvakban a nemzeti kérdés háttérbe szorította a szociális konfliktust, a román parasztság felszabadítóként üdvözölte a királyi hadsereget. A városi direktóriumok hiába kísérleteztek ellenállás szervezésével; erejükből végül csak arra futotta, hogy a mozgatható közvagyont és a beszolgáltatott értékeket átmentsék a Tiszán.

A kormányzótanács április 18-i ülésén tárgyalta meg a katonai helyzetet, amelynek súlyosságát a legtöbb népbiztos még nem fogta fel, de egységesen a harc felvétele mellett voltak. Vita csak a taktikáról folyt, s jellemzőek a hátország megerősítésére tett javaslatok: Szamuely, Lukács a szegények következetes diktatúrája felé kívántak lépni, a magántulajdon dokumentumainak (telekkönyv) megsemmisítésével, a legszegényebbek (a hadigondozottak) követeléseinek kielégítésével, erélyesebb

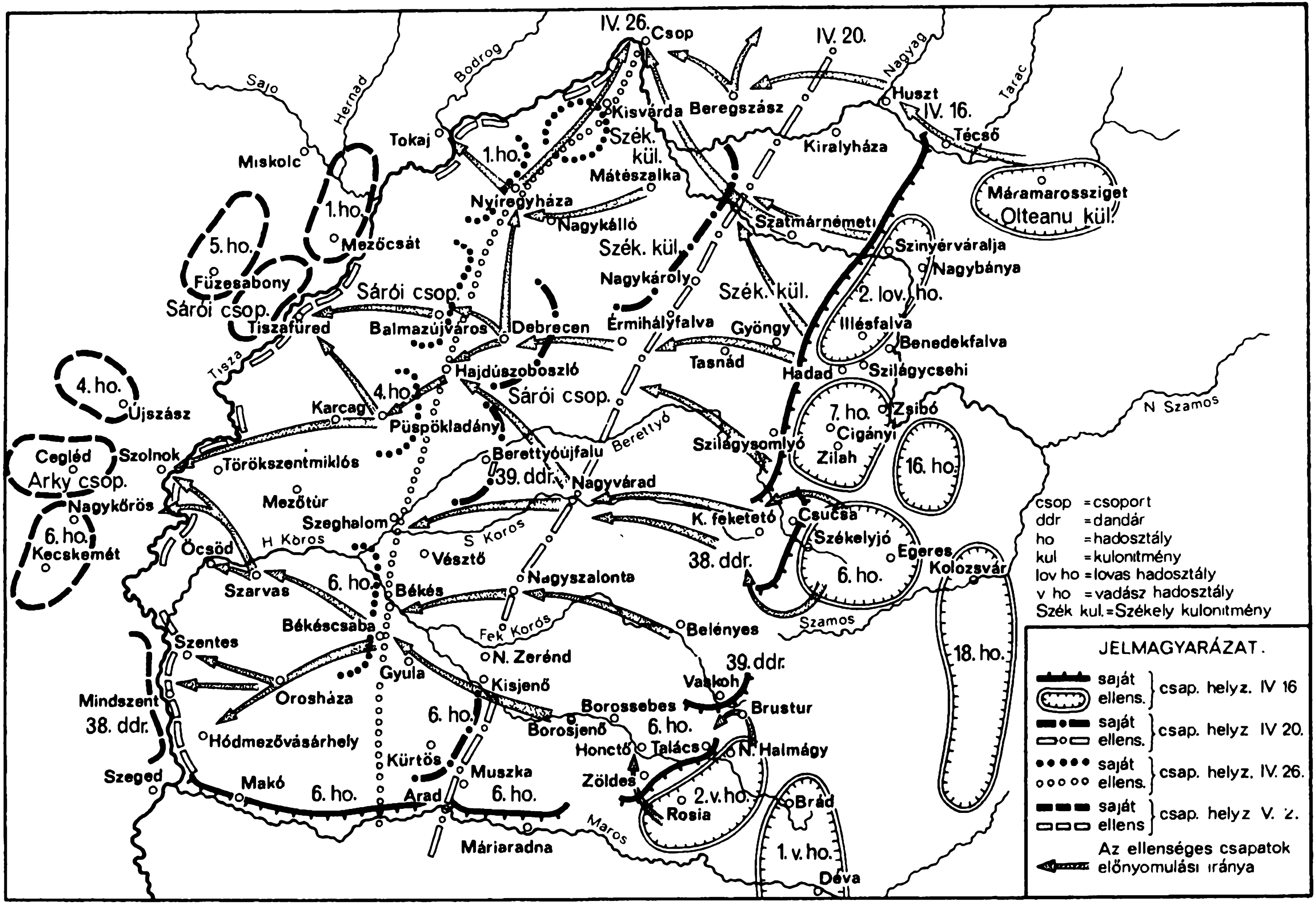
IV. 26.
Csop
IV. 20.
Nagyag
Tarac
Huszt
IV. 16.
Técső
Sajo
Hernad
Bodrog
Kisvárda
Beregszász
Tokaj
Miskolc
Széк.
kül.
Kiralyháza
1. ho.
Mátészalka
Máramarossziget
Olteanu kül.
Nyíregyháza
Nagykálló
Szatmárnémeti
1. ho.
Mezőcsát
Szinyérváralja
5. ho.
Szék. kül.
Nagybánya
Nagykároly
Szék. kül.
2. lov. ho.
Füzesabony
Sárói csop.
Sárói csop.
Tiszafüred
Balmazújváros
Debrecen
Érmihályfalva
Gyöngy
Illésfalva
Benedekfalva
Tasnád
Hadad
Szilágycsehi
Tisza
Hajdúszoboszló
4. ho.
4. ho.
Sárói csop.
N Szamos
Karcag
7. ho.
Zsibó
Újszász
Püspökladány
Cigányi
Szilágysomlyó
Berettyó
Zilah
16. ho.
Cegléd
Szolnok
Berettyóújfalu
Arky csop.
Törökszentmiklós
39. ddr.
Nagyvárad
Mezőtúr
Nagykőrös
K. feketető
Csucsa
Szeghalom
S Koros
Székelyjó
6. ho.
H Koros
Egeres
Kecskemét
Öcsöd
Vésztő
38. ddr.
6. ho.
Kolozsvár
Nagyszalonta
Szarvas
6. ho.
Békés
Szamos
Békéscsaba
Fek Koros
Belényes
Szentes
N. Zerénd
39. ddr.
18. ho.
Gyula
Vaskoh
Orosháza
Kisjenő
Mindszent
Borossebes
Brustur
6. ho.
38. ddr.
Borosjenő
6. ho.
Hódmezővásárhely
Honctő
Talács
N. Halmágy
Kürtös
Szeged
Muszka
Zöldes
2. v. ho.
Makó
6. ho.
Arad
6. ho.
Rosia
Brád
Maros
Máriaradna
1. v. ho.
Déva
csop =csoport
ddr =dandár
ho =hadosztály
kul =kulonitmény
lov ho =lovas hadosztály
v ho =vadász hadosztály
Szék kul.=Székely kulonitmény
JELMAGYARÁZAT.
saját
ellens.
csap. helyz. IV 16
saját
ellens.
csap. helyz IV 20.
saját
ellens.
csap. helyz. IV. 26.
saját
ellens
csap. helyz V. 2.
Az ellenséges csapatok előnyomulási iránya

A magyar Vörös Hadsereg visszavonulása és a Tiszántúl kiürítése, 1919. április 18—május 2.

mozgósítással. Kunfi ellenkezőleg, a földosztás gondolatát pendítette meg, Garbai a szesztilalom visszavonását indítványozta.

Másnap, április 19-én összeült a Budapesti Munkástanács, és Kunfi előterjesztésére kimondta a proletariátus mozgósítását: a budapesti munkásság fele, valamint a tanácstagok és népbiztosok fele is kimegy a frontra. A kerületi és üzemi tanácsok, az öntudatos munkások lelkesen fogadták a határozatot. A tanácsok katonaviselt tagjai jelentkeztek a kaszárnyákban, a többiek a következő napokban főleg a még mindig magánkézben levő világháborús fegyverek összegyűjtésével foglalkoztak, részben a várható ellenforradalmi veszély miatt, részben a hadsereg felszerelése érdekében. Április végén, amikor a Vörös Hadsereg létszáma 70 ezer fő volt, már a hadsereg jó egyharmada állt Budapest és a környék munkásaiból, tehát a legénység összetétele alapvetően megváltozott.

A munkásság hősies talpraállása azonban nem állította csatasorba a nép százezreit. A legforradalmibb paraszti vidék, a Viharsarok három megyéjében április folyamán mintegy 11 és félezer férfi jelentkezett a Vörös Hadseregbe (Csongrádból — Szeged nélkül — 2000, Csanádból 1000, Békésből mintegy 8000), ezeknek azonban már csak egy részét tudták felszerelni. Az április végén megmaradt paraszti vidékeken ennél jóval csekélyebb volt a jelentkezés aránya. Még kisebb volt a jelentkezés az értelmiség, a kispolgárság soraiból; nem mintha többségük elfordult volna a Tanácsköztársaságtól, de a márciusi békés győzelem után most a véres harc napja kelt fel.

A vagyonos osztály és a vele együttérző tisztviselők, tisztek a kiürített területeken mindenütt felléptek az 1918 előtti közigazgatás visszaállításának követelésével, sőt Debrecenben a rendőrlegénységet felbújtva ellenforradalmi lázadást kíséreltek meg; a katonai szolgálatot megtagadó rendőröket a helyi munkásság és az osztrák önkéntesek segítségével verték le. Kisebb ellenforradalmi megmozdulásokra másutt is sor került a Tiszántúl északi felén, sőt az orgoványi, szentkirályi tanyákon gyülekeztek már a Héjjas-fiúk emberei, bár őket a kecskeméti direktórium április 23-án, határozott fellépéssel — egyelőre — elég könnyen szétverte.

Válaszul az ellenforradalmi mozgalmakra, április 19-én túszok szedését rendelték el. Összesen 489 vagyonos embert, ismert személyiséget szállítottak a Gyűjtőfogházba, köztük József főherceg fiát és Darányi

Ignácot, de a Károlyi-párt jobbszárnyához tartozó néhány volt minisztert is, köztük Lovászyt. Talán nem véletlen, hogy az ellenforradalmi korszak első miniszterelnökei: Friedrich István, Huszár Károly, Simonyi-Semadam Sándor is a túszok között voltak. Hamarosan kitűnt a túszszedés értelmetlensége: a kormányzótanács egyszer sem szánta el magát retorzióképpen túszok kivégzésére, tehát az ellenforradalmi kísérletek szervezőit sorsuk nem aggasztotta, viszont a módszer félelmet és ellenérzést keltett az értelmiség és a középrétegek között. Május végén, mikor a katonai helyzet valamennyire egyensúlyba került, a kormányzótanács elrendelte valamennyi túsz szabadon bocsátását.

A román támadás után gyorsan — s felemás módon — megpróbálták rendezni a forradalom és az egyházak viszonyát. Április 20-án, húsvét vasárnapján hirdették ki a templomokban a Belügyi Népbiztosság rendeletét a vallás szabad gyakorlásáról, a templomok és felszerelésük sérthetetlenségéről, az önként jelentkezők hitoktatásának jogáról. A direktóriumoknak megtiltották, hogy a papokat leváltsák vagy tevékenységükben zavarják, hacsak nem követnek el bűncselekményt, amiért forradalmi törvényszék elé kell őket állítani. Egyben felszólították a papokat, hogy lépjenek ki az egyházi szolgálatból, és akkor polgári állást kapnak. A visszamaradókat (ez volt a többség) elvben nem részesítették állami támogatásban, de ideiglenesen továbbra is kapták járandóságukat. Ugyanakkor adták ki az egyházi birtokok államosításáról szóló rendeletet; ez különösen a katolikus egyházat érintette érzékenyen, de nem lehetett tovább halogatni, hiszen a latifundiumok jelentős részéről volt szó. A papok kilépésre buzdításával viszont az egyházi vezetésnek tettek szolgálatot, mivel megosztották a mindaddig igen erős egyházi reformmozgalmakat. Az ellenforradalom táborát növelte a hivők soraiban a szekularizáció is, amelyre — mivel a helyi tanácsok sokszor immel-ámmal hajtották végre — központi bizottságokat küldtek ki. Bármilyen óvatosan, szabályosan végezték ugyanis e bizottságok a leltározást, a legkisebb visszaélés, sértő szó is propagandaanyagot szolgáltatott ellenük s a Tanácsköztársaság ellen, éppúgy, mint például Csernoch hercegprímás kilakoltatása a prímási palotából.

A mozgósítás eredményei a hadseregben csak május elseje után mutatkoztak meg, hiszen a szervezéshez idő kellett. A sebtében összeállított zászlóaljakat az egyre romló helyzet miatt egyenként dobták a frontra, és így azok nagyrészt felmorzsolódtak, anélkül, hogy a helyzetet megfordíthatták volna. Április 19-én a román lovasság elfoglalta Szatmárnémetit, ki kellett üríteni az erdélyi kommunista mozgalom fő erősségét: Nagyváradot. A front déli szárnyának megmaradt erőit Arad és Nagyszalonta között koncentrálták. Minden nélkülözhető egységet Debrecen — Nyíregyháza térségébe irányítottak, hogy onnan kíséreljék meg az ellentámadást. A következő két napon az ellenség előnyomulása átmenetileg lelassult, de ennyi idő kevés volt a magyar front megszilárdítására. A 39. dandár Nagyvárad kiürítése után felbomlott, Kratochvil pedig 20-a körül a formális érintkezést is beszüntette Budapesttel.

Húsvéthétfőn, április 21-én a román hadsereg nagyjából elérte támadásának eredeti, bevallott célját, elfoglalta a Huszt—Szatmárnémeti—Nagykároly — Érmihályfalva — Nagyvárad — Nagyszalonta — Kisjenő — Arad vonalat. A könnyű sikereken felbuzdulva és figyelembe véve a székely hadosztály ajánlatát, a román főhadiszállás új parancsot adott ki: „A megkezdett hadműveleteket maximális energiával kell folytatni, egészen a Tiszától keletre harcoló ellenséges erők teljes megsemmisítéséig."[31]

Április 22-én befejeződött a román hadsereg átcsoportosítása, és megindult az új támadás. Már 23-án elesett Debrecen is, miután a románok Vámospércsnél áttörték a frontot. Néhány alakulat, elsősorban a bécsi önkénteseké, felmorzsolódott az egyenlőtlen küzdelemben; a hősi halottak között volt parancsnokuk, Leo Rothziegel nyomdász, az osztrák kommunista mozgalom egyik alapítója is. A front déli szárnyán 24-én elfoglalta az ellenség Gyulát.

KATONAI ÉS DIPLOMÁCIAI ERŐFESZÍTÉSEK AZ INTERVENCIÓ MEGÁLLÍTÁSÁRA

A kormányzótanács igyekezett levonni az újabb vereségek tanulságait. Egységes tiszántúli hadsereg-parancsnokságot állítottak fel Szolnokon, amelyből azután hamarosan a Vörös Hadsereg parancsnoksága alakult ki. A hadsereg főparancsnoka Böhm lett, akinek kezében így a kormányzótanácséval vetekedő hatalom összpontosult, amit nem egyéni ambíciói tettek veszedelmessé, hanem ingadozó, centrista politikája. Ezt a hátrányt kiváló szervezői kvalitásai sem ellensúlyozták, a tisztikarral való jó viszonyának ára a politikai biztosok háttérbe szorítása volt. Érdeme azonban, hogy századunk talán legkiválóbb magyar hadvezérét, Stromfeld Aurélt megnyerte vezérkari főnökéül.

---

[31] Liptai Ervin, A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Bp. 1960. 137.

Stromfeld először átvette a Hadügyi Népbiztosság, Tombor elképzelését, és a hadosztályokat aktív védelemre, további ellenséges támadás esetén azonnali, átkaroló ellentámadásra utasította. Mindenesetre feladta a frontális védekezés lehetőségét. Parancsait azonban így sem tudták végrehajtani; a front középső szakaszán visszavették Hajdúszoboszlót és Hajdúszovátot — a Hajdúszoboszlón termett Böhm és Szamuely kivégeztették a volt polgármestert és a takarékpénztár igazgatóját, akik, sok más község ellenforradalmáraihoz hasonlóan, kitűzték a fehér zászlót, és elűzték a direktóriumot —, de másnap, amikor Szamuely már a budapesti tanács ülésén ismertette a front helyzetét, az ellenség visszavette Hajdúszoboszlót, és Püspökladány felé nyomult.

Április 25-én a hadsereg-parancsnokság elhatározta három erős hídfő kiépítését a Tisza keleti partján, Szolnoknál, Rakamaznál és Tiszafürednél. Stromfeld a tarthatatlan helyzetben sem tudta még elszánni magát a Tiszántúl feladására. Voltak nagy hadvezérek, akik védekezéssel morzsolták fel ellenfelüket, Stromfeld életeleme azonban a támadás volt, e felé vitte akaratereje, ellentmondást nem tűrő céltudatossága, de türelmetlensége is; megvetése a kis célok, óvatos taktikázás iránt. Egyénisége jól illett a forradalom hadseregéhez, amely végső soron szintén alkalmasabb volt az elszánt rohamra, mint a kitartó védekezésre.

A forradalom kormánya azonban e napokban tervei ellenére taktikázásra kényszerült, hiszen a bécsi forradalmi kísérletet letörték, a várt horvát forradalom is elmaradt, a Bajor Tanácsköztársaságot nem követte Berlin, és az ukrán Vörös Hadsereg nem jutott sokkal közelebb a Kárpátokhoz. Bár a nagyhatalmak nyilvánosan nem vállaltak felelősséget az általuk sugalmazott intervencióért, Párizzsal való közvetlen tárgyalásról szó sem lehetett már. Olasz diplomaták továbbra is tevékenykedtek Budapesten, de Párizsban nem volt túl nagy szavuk, az angolok és főleg a franciák elzárkóztak a diplomáciai kapcsolatoktól, sokkal jobban érdekelte őket a csehszlovák—román kordon létrehozása és a Ruténföld megszállása, a magyar és az orosz szovjetköztársaság potenciális érintkezési csatornájának elvágása. Ezért Kun a győztesek legkevésbé agresszív irányzatát képviselő Brown amerikai professzorral bocsátkozott tárgyalásokba, aki — mint a bécsi Coolidge-misszió megbízottja — komolyan vette a wilsoni eszmék érvényességét Közép-Európára.

Kettős diplomáciai játék kezdődött: Kun a kormány átalakításának, a „szélsőséges kommunisták" kihagyásának ígéretével próbálta elérni a Tanácsköztársaság meghívását Párizsba, ami, ha valódi kompromisszumot nem is hozhatott, a forradalom nemzetközi elismerését jelenthette volna és lélegzetvételnyi szünetet az intervenciós háborúban, a Vörös Hadsereg talpra állításáig. Brown viszont szerette volna Kunt külföldre, esetleg Svájcba csalni, hogy távollétében szociáldemokrata kormány alakulhasson, amely Renner Ausztriájának példájára illeszkedett volna be a békeszerződések rendszerének új Európájába.

A kormányzótanács április 26-án megvitatta Kun tájékoztatását azokról a javaslatokról, melyeket Brown útján Párizsnak tett. A blokád megszüntetését kérte és a román hadsereg visszarendelését az annak idején elutasított Smuts-féle vonalra. Ennek fejében felajánlotta, hogy Szamuely, Pogány és Vágó távozik a kormányból — mivel ők, Kun megjegyzése szerint, úgyis a fronton vannak —, helyettük a Brownnak szimpatikus Bolgár Elek bécsi követet, továbbá a szociáldemokrata Weltner Jakabot és Cservenka Miklóst nevezik ki; hogy a túszok szedését és a terrort megszüntetik. Kun egyben kérte, hogy Svájcban találkozhasson a nagyhatalmak megbízottaival.

Brown fenti feltételei teljesíthetők lettek volna, ha ezen az áron az antant belenyugszik a tanácsrendszer fenntartásába; de világos volt, hogy a következő lépés Kun, majd a kommunisták leváltása, a proletárdiktatúra feladása lesz. Kun tehát a javaslatok realizálását csak arra az esetre tartogatta, ha a katonai kapituláció amúgy is elkerülhetetlenné válik. Brown üzenetét azonban bécsi főnöke, Coolidge visszatartotta, és csak május 1-én juttatta el Párizsba, szkeptikus kommentárok kíséretében és abban a reményben, hogy a román hadsereg előnyomulása feleslegessé teszi a bolsevistáknak adandó engedményeket.

Az április 26-i ülés különösebb vita nélkül jóváhagyta Kun lépéseit; annál nagyobb vita kerekedett, mikor Dovcsák, a kormány elnökhelyettese, a jobboldali szakszervezeti vezetők szócsöveként elítélte a proletárdiktatúrát, azt állította, hogy a munkásszázadok csak parádézni hajlandók, de harcolni nem, és megpendítette a hatalomról való lemondás gondolatát. Nemcsak a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták, hanem a centrista népbiztosok, Böhm, Kunfi, sőt Erdélyi Mór is Dovcsák ellen szólaltak fel. Viszont kitűnt, hogy a centristákban is káros illúziókat keltett Párizs látszólagos tárgyalási készsége. Hogy építsék a kapcsolatot Párizs felé, és visszaszerezzék a diktatúrától elforduló kispolgári tömegek támogatását, felléptek a túszszedés, a letartóztatások, az élelmiszer- és egyéb rekvirálások ellen. Követelésükre leváltották a túszszedést szorgalmazó László Jenőt. Javaslataik célszerűsége vitatható volt: túszszedés nélkül fennmaradhatott a forradalom, rekvirálás nélkül nem. Fő tévedésük nem is ebben rejlett, hanem először is túlbecsülték a velük tárgyaló antanttisztecskék kompetenciáját, másodszor nem ismerték fel, hogy a forradalom sorsa már nem is annyira a kispolgárság vagy az értelmiség, mint az indifferens vagy a forradalom iránt lelkesedő, de a frontra nem jelentkező parasztság aktivizálásától függ, végül pedig a valóságosnál kevésbé súlyosnak hitték a front helyzetét.

Április 26-án hajnalban Nyírbaktán Kratochvil megbízottai aláírták a fegyverletételi jegyzőkönyvet. A székely hadosztály katonáit a románok hadifogolyként kezelték; egy részük azonban a kapituláció kihirdetésekor a Tiszához szökött, és beállt a Vörös Hadseregbe. A tiszántúli frontra Kratochvil árulása mérte a végső csapást. Hála Stromfeld rendelkezésének, amellyel az 1. hadosztályt második vonalként állította fel a székelyek mögött, rés nem támadt az arcvonalon, de a tízezres létszámú, jól felszerelt hadosztály kiesése következtében az előző héten a Tiszántúlra küldött erősítés már nem jelentett erőgyarapodást a Vörös Hadsereg számára, hanem csupán korábbi ereje megtartását. Stromfeld kénytelen volt belenyugodni a Tiszántúl kiürítésébe. 27-én a vörös csapatok fő célja már a gyors visszavonulás volt, mert az ellenség minden erővel igyekezett a Tiszától elvágni, s ily módon megsemmisíteni őket. 27-én megmozdult az északi és déli front is. Francia csapatok szállták meg Hódmezővásárhelyt, Makót és környékét, s miután a bevonulásban jugoszláv egységek is részt vettek, attól lehetett tartani, hogy egyesített francia-jugoszláv támadás indul; erre azonban nem került sor. Északon viszont az előző napok járőrharcai után megindult a csehszlovák hadsereg intervenciója, melynek első célja az Északkeleti-Kárpátok vonalának lezárása volt. 28-án Csap és Munkács között találkozott a csehszlovák és a román hadsereg, ezzel elveszett a Máramarossziget—Odessza vasútvonal helyreállításának reménye, de elveszett Ruténföld is, amelynek csehszlovák katonai megszállása az első lépés volt az új államba való bekebelezésére.

Április utolsó napjaiban befejeződött a Tiszántúl kiürítése; a hídfőket — a tiszafüredi kivételével — nem sikerült megtartani. A csapatok egy része szétszéledt; a megmaradtak fegyelme a vereségek, a rémhírek és az ellenforradalmi propaganda hatására rohamosan hanyatlott, sok volt a beteg, akikről nehezen tudtak gondoskodni. Kérdéses volt, tartani tudják-e a Tisza vonalát, ha a román hadvezetés a Duna—Tisza közére is kiterjeszti a támadást.

Az aggodalom nem volt alaptalan. Presan tábornok román vezérkari főnök április 28-án táviratot intézett az antant-főparancsnoksághoz, s ebben a Tanácsköztársaság egész területének megszállását, a Vörös Hadsereg megsemmisítését javasolta. Román hadosztályokat ajánlott fel Budapest elfoglalásához; ha viszont nem indul közös akció, „a román csapatok a Tisza mentén megállanak, ahol legkönnyebben állhatnak ellen a magyarok újabb támadásainak . . .”[32]

Párizsban haboztak. Sem Presan, sem Brown nem kapott választ, az északi és a déli front megélénkülése mindenesetre arra mutatott, hogy a katonai vezetők közös támadásra készülnek. A csehszlovák hadsereg a Ruténföld biztosítása után a Tiszától északra egyre inkább közelítette Budapesthez támadó élét: 30-án bevonult Sátoraljaújhelyre, és Miskolc—Eger—Salgótarján irányában folytatta előnyomulását. A Vörös Hadsereg északi frontja nem bomlott fel, mint a tiszántúli; védekezve vonult vissza, de tartós ellenállásra nem volt alkalmas. Kis létszámát valamennyire ellensúlyozta azonban, hogy az iparosodottabb vidék munkástanácsai, munkásai és bányászai valamivel elszántabbak, felkészültebbek voltak, mint a Tiszántúlon az intervenció első, döbbent napjaiban. A csehszlovák hadsereg harci szelleme gyengébb volt, mint a román hadseregé, ahol a tisztikar a katonákkal szemben erélyes, a lakossággal szemben kegyetlen magatartással vette elejét a nagyobb megmozdulásoknak.

---

[32] Breit József, A magyarországi 1918—19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. II. Bp. 1929. 223.

Ezzel még a vöröskatonákra is bizonyos elrettentő hatást gyakorolt: csak Hajdú megyéből több száz forradalmárt hurcoltak el, Békés megyében 200 magyar tisztet internáltak, napirenden voltak a botozások, sőt a kivégzések is. Rakamazon 6, Őr községben 13, Nyírmeggyesen 26 férfit lőttek agyon.

Az április végén kialakult súlyos helyzetben, amikor már-már a forradalom fővárosa is veszélybe került, a két támadó ellenséges hadsereg harapófogójában a kormányzótanács Wilsonhoz fordult, és az önrendelkezés elvére hivatkozva kérte, akadályozza meg a magyar nép legyilkolását. Biztosította őt arról, hogy a Tanácsköztársaság nem fogja háborgatni szomszédait. Választ természetesen nem kapott.

A kormányzótanácsnak a kiszámíthatatlan helyzetben minden eshetőségre fel kellett készülnie. Menedékjogot kért Ausztriától szükség esetére a népbiztosok és családtagjaik részére; a kommunisták pénzt és embereket helyeztek készenlétbe az illegális szervezkedés megindítására. A kormányzótanács nevében Kun jegyzéket intézett a csehszlovák, a román és a jugoszláv kormányhoz, s azt megküldte Wilsonnak, az erdélyi Román Nemzeti Tanácsnak, Moszkvába, és az érintett országok szocialista pártjainak. A jegyzékben közölte: „Ismételten ünnepélyesen kijelentettük, hogy nem állunk a területi integritás elve alapján, és most közvetlenül is az Önök tudomására hozzuk, hogy fenntartás nélkül elismerjük az Önök összes területi — nemzeti követeléseit. Ezzel szemben követeljük az ellenségeskedések azonnali beszüntetését, a belső ügyeinkbe való be nem avatkozást, a szabad tranzitó forgalmat, olyan gazdasági szerződések megkötését, amelyek mindkét fél gazdasági érdekeinek megfelelnek, az Önök területén maradó nemzeti kisebbségek védelmét. Ezzel Önök elérték mindazt, amire törekedtek. ... Ha a háborút mégis tovább folytatják, az csak idegen érdekekért, a külföldi imperializmus érdekeiért, mindenekelőtt a magyar uralkodó osztályok érdekeiért történhet."[33]

A jegyzék elküldésekor a külföldi megfigyelők bizonyosak voltak a Tanácsköztársaság bukásában, az osztrák követ engedélyt kért a hazatérésre. Kun azonban még bízott: a magyar munkásságban, az orosz segítségben, a forradalom terjedésében, az imperialista hatalmak ellentételben. Csicserin szovjet külügyi népbiztostól biztató célzást tartalmazó táviratot kapott: mikor a román hadvezetés Magyarországra küldte Besszarábiából kivont csapatait, úgy látszik, megfeledkezett arról, hogy de facto hadiállapotban van Szovjet-Oroszországgal. S amit Kun még nem tudott akkor, mikor a jegyzéket megfogalmazta: Pichon francia külügyminiszter már közölte a román miniszterelnökkel, hogy nem léphetik át a Tiszát.

---

[33] MMTVD 6. köt. 1. rész. Bp. 1959. 355.

MÁJUS ELSEJE: ÜNNEP ÉS KRÍZIS

Május 1-érė a Tanácsköztársaság katasztrofális helyzetbe került: területe a Dunántúlra és a Duna—Tisza közére korlátozódott, de ebből is kiesett a jugoszlávok által megszállt baranyai—bajai sáv, a csehszlovák hadsereg Salgótarjánon át a forradalom fővárosát fenyegette; a román hadsereg bármikor átkelhetett a csaknem védtelen Tiszán, hogy Budapest alatt találkozzon szövetségeseivel.

A forradalom helyzete soha ilyen ellentmondásos nem volt. A városok és a falvak lelkesen, a világforradalomba vetett hittel ünnepelték az első szabad május elsejét, a magyar proletárdiktatúra sorsa pedig egy hajszálon függött. Budapest munkássága évtizedekre emlékezetes, példátlanul impozáns felvonulásával tett hitet a szocializmus mellett: az egész város vörösbe öltözött. Szónokok buzdítottak kitartásra, ígérték, hogy a múlt nem térhet vissza. Münchenben azonban ezen a napon verték le a Tanácsköztársaság egyetlen nyugati szövetségesét, a Bajor Tanácsköztársaságot.

Budapesten felvonultak a munkászászlóaljak, s eközben elesett a szolnoki hídfő, és olyan — téves — hírek érkeztek, hogy az ellenség átkelt a Tiszán, és elfoglalta Szolnokot. Május elsején kiürítették Miskolcot, Diósgyőrt és Ózdot; ha a román hadsereg átkel a Tiszán, a Zagyvától keletre elhelyezett, Egert védő csapatokat az elvágás veszélye fenyegeti.

Salgótarjánt 2500 katona védte. Az üzemek főbizalmijai április végén felkeresték Kun Bélát, és fegyvert kértek. Április 29-én Kun Béla utasítására három vagon új katonai feszerelés érkezett, és másnap megalakult a salgótarjáni munkásezred. A bányászok és a fiatal munkások harcolni akartak, viszont az idősebb acélgyári „hadviselt munkások ülést tartottak, amelyen elhatározták, hogy fegyvert nem fognak",[34] mert a küzdelem kilátástalan. Május elsején Hevesi népbiztos beszélt a salgótarjáni gyűlésen. Kemény szavai, a felszólalók őszinte vitája nyomán a bányászok és a gyáriak a katonákkal együtt sorakoztak fel a front védelmére.

Kun Béla és Szántó Béla a Hadügyi Népbiztosság nevében a következő utasítást adta május elsején a hadsereg-parancsnokságnak: „Feladata hadműveleti körzetében a románoknak a Tiszán át való átkelését megakadályozni, a cseheknek előnyomulását a Duna és a Tisza között feltartóztatni és a harcvonalból jelenleg visszavont erőket mielőbb harckész állapotba helyezni, abból a célból, hogy ezekkel az erőkkel egységes ellentámadást intézhessen az ellenségnek ama részei ellen, amelyek a Tanácsköztársaság központját, Budapestet, a leghathatósabban veszélyeztetik vagy amelyek ellen az ellentámadásnak a legtöbb sikerre van kilátása."[35]

Május elsején Budapestre érkezett az addig külföldi támogatást kereső József főherceg, és lakosztályt nyittatott a Ritz-szállóban. Késő este, míg a tűzijáték fényei gyönyörködtették az ünneplő népet, a jobboldali szakszervezeti vezetők küldöttsége lemondásra szólította fel a kormányzótanácsot, követelve, hogy a hatalmat egyelőre adják át az általuk alakítandó 12 tagú direktóriumnak. Döntés nem született: másnapra hívták össze a kormányzótanácsot, a munkástanácsot, a fővárosi munkásezredek képviselőit, a vasasszakszervezet bizalmi testületét. Megvitatták a katonai helyzetet. A centristák meginogtak a válságos pillanatban, és a kapitulánsokat támogatták. Böhm felajánlotta — Landler emlékezése szerint —, hogy „parlamentereket küld a románokhoz a rögtön megkötendő fegyverszünet megtárgyalására. Az ajánlat helyeslésre talált. De az ülésen részt vevő kommunisták azt ajánlották, hogy azonnal forduljunk a felfegyverzett proletariátushoz, avval a felhívással, hogy haladéktalanul menjen a frontra, a diktatúra megvédésére. A szociáldemokrata főparancsnok, Böhm Vilmos, határozottan visszautasította ezt a »forradalmi romanticizmust«."[36]

---

[34] PI Archívum 605 f. 2/28.

[35] Liptai Ervin, A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Bp. 1960. 195—196.

[36] Landler Jenő, A Vörös Hadsereg diadalmas útja és bomlása. *Új Március*, 1926. március—április.

Böhm az ülés eredményét a maga módján értelmezte: május 2-án reggel elrendelte a hadműveletek leállítását, majd parancsot adott egy-egy tisztnek, hogy Miskolcon, Baján és Szolnoknál tegyen fegyverszüneti ajánlatot a három szomszéd állam hadseregének. Kun Béla viszont parancsot adott a szolnoki vasúti híd felrobbantására. A nap folyamán a csapatoktól a valóságosnál is rosszabb hírek érkeztek, s ezekből a teljes bomlás képe rajzolódott ki. A Hadügyi Népbiztosság intézkedett, hogy a harcképtelen egységeket megállás nélkül szállítsák Budapesten át rendeltetési helyükre, nehogy a fővárosban pánikot keltsenek vagy fosztogassanak. Estefele azonban jobb híreket is kapott a kormányzótanács: kiderült, hogy a román hadsereg egyelőre nem kezdte meg az átkelést a Tiszán, a csehszlovák hadsereghez küldött parlamenter észrevette, hogy a vele tárgyaló olasz ezredes meglepődött ajánlatán, s 4-ére ígért választ azzal, hogy 3-án nem folytatják az előnyomulást. Miután a déli fronton sem történt semmi, a Vörös Hadsereg egy-két napos lélegzetvételnyi szünetre számíthatott.

Május 2-án délben ült össze a kormányzótanács, a ,,jól értesültek'' szerint azért, hogy lemondjon. Meghívták a párttitkárság tagjait, a szakszervezetek vezetőit — akik nevében a jobboldali Peyer Károly és Miákits Ferenc vitték a szót —, hiányoztak viszont a csapatoknál tartózkodó népbiztosok. Az ülés hangulatát azonban Kun Béla váratlan fellépése határozta meg. Akik előző nap látták, egy megtört, könnyező, depresszióba süllyedt beteg emberre emlékeztek. Reggelre összeszedte magát, biztosította a forradalommal rokonszenvező katonai vezetők támogatását, és magához ragadta az események irányítását. Miután a déli ülésen szépítés nélkül ismertette a helyzetet és az esti ülést, meglepetésszerűen bejelentette: ,,intézkedést tett a hadműveleteknek további folytatása iránt''.[37]

Kun határozott állásfoglalását a diktatúra fenntartása és a harc folytatása mellett támogatta a baloldal és egy-két reformista szociáldemokrata is, félve a lemondás várható következményeitől. A centrum nevében felszólaló Kunfi, valamint Bokányi és Weltner hitet tettek március 21-e mellett, de nem láttak reális lehetőséget a harc folytatására. Kunfi javasolta, hogy adják át a hatalmat a szakszervezeteknek, mert az antant a kormányzótanáccsal nem áll szóba; a megalakítandó direktórium ragaszkodjon a Tanácsköztársaság szociális vívmányaihoz, de számolja fel a diktatúrát, és kérje meg az osztrák kormányt az antanttal való közvetítésre. Peyerék fellépéséből viszont kitűnt, hogy a szakszervezeti kormány ennél — logikusan — továbbmenne: olyan polgári demokratikus koalíció felállítását javasolták, amely alkalmas az antanttal való megegyezésre. Arra hivatkoztak, hogy a Tanácsköztársaság nem kapott közvetlen segítséget a külföldi proletároktól, Szovjet-Oroszországtól, elmaradt a várt világforradalom, az imperialista hatalmak pedig nem fognak belenyugodni a proletárdiktatúra létébe Európa szívében, és így a további vérontás hiábavaló.

---

[37] MMTVD 6. köt. 1. rész. Bp. 1959. 387.

A baloldal hívei nem voltak hajlandók belátni, hogy ezekben az érvekben volt realitás, azt viszont tisztán látták, hogy nem lehetséges a „visszatérés októberhez", a kapituláció nemcsak a proletárforradalom, hanem a polgári demokratikus forradalom politikai és szociális vívmányairól való lemondást is elkerülhetetlenül maga után vonná. Kun és a baloldal határozottsága végül eredménnyel járt, az ülés határozata kimondta, hogy a kormányzótanács a helyén marad, „kellő időben gondoskodik a város védelméről".[38] Egyben Böhm kívánságára, ha nem is politikai hatalommal rendelkező diktátorrá, de az összes budapesti fegyveres erő parancsnokává nevezték ki Haubrich Józsefet. Haubrich személye mintegy az együttműködés záloga volt a szakszervezeti vezetés és a kormányzótanács között: a vasöntőből lett szakszervezeti tisztviselő, aki tűzmesterként végigharcolta a világháborút, a közhangulatot mozgékonyan követő, gyakorlatias politikus volt, korábbi meggyőződése ellenére fenntartások nélkül vett részt a Tanácsköztársaság létrehozásában, s számítani lehetett rá, amíg a munkásság többsége kitart.

A főváros és környékének vasas bizalmi-értekezletén az ezernél is több résztvevő egységesen a harc mellett szavazott. A gyári munkásezredek bizalmijainak állásfoglalása nem volt ilyen egyöntetű, de Budapest védelmére mindenesetre hajlandónak mutatkoztak. Az összkép tehát már nem volt reménytelen, és a Munkástanács esti ülésén Kun egyértelműbben foglalhatott állást, mint a kormányzótanácsban; drámai erejű szónoklata végén már nem annak eldöntését kérte, hogy folytassák-e a harcot vagy sem, hanem úgy tette fel a kérdést: hogyan védhető meg Budapest? A beszéd lendülete magával ragadta a Munkástanácsot, a kapitulánsok alig jutottak szóhoz, a tennivalók mikéntjéről elmélkedő szónokokat is türelmetlenül lehurrogták. A szocialista nőmozgalom képviselője felszólította a férfiakat: vonuljanak az ellenség elé, a fővárosban a munkásnők megfékezik az ellenforradalmat.

---

[38] Uo. 388.

A Munkástanács ülése este fél tízkor ért véget, utána folytatták a kormányzótanács ülését. A vita nélkül elfogadott határozat az egész proletariátus talpra állítását tűzte ki célul. A népbiztosok hajnali háromkor búcsúztak el egymástól, egy-két órás pihenés után valamennyien a gyárakba siettek, hogy fegyverbe szólítsák a munkásokat. Még együtt volt a kormányzótanács, mikor utasítására éjfél előtt Tombor parancsot adott az összes elérhető parancsnokságnak: „A Kormányzótanács az összes frontok részére a legerélyesebb ellenállás kifejtését rendeli el. Budapest összes munkásai kiküldetnek a frontra, hogy a csapatokat megerősítsék. A csapatok frontról való visszaszállítása haladéktalanul beszüntetendő, és a már esetleg visszairányított csapatok is azonnal a frontra rendelendők vissza."[39]

Reggel az üzemek munkásai, a kerületi tanácsok, majd a vidéki munkástanácsok is lelkesen csatlakoztak a Budapesti Munkástanácshoz. A kommunisták optimizmusa ezúttal helyesnek bizonyult.

AZ ANTANT DIPLOMÁCIÁJA ÉS A BÉCSI ELLENFORRADALMI EMIGRÁCIÓ

A májusi válság napjaiban a Magyarországi Tanácsköztársaság sorsa igen élénk diplomáciai tevékenység tárgya volt. Ez azonban a belső válságot nem tudta közvetlenül befolyásolni; a külföldi megfigyelők sem voltak képesek nyomon követni a budapesti helyzet gyors változásait.

A magyarországi helyzet bizonytalansága ellentmondásos diplomáciai lépések forrása lett. Az angol hadsereg budapesti hírszerzője, Freeman-Williams kapitány „a vörös terror" veszélyére hivatkozva Budapest gyors megszállását és szociáldemokrata kormány létesítését javasolta, ennek érdekében pedig sürgette a Tisza átlépésének engedélyezését a román hadsereg számára és előnyomulásának támogatását Szeged irányából. Budapest gyors megszállása mellett voltak a bécsi antantmissziók is. Az angol misszió vezetője azzal ijesztgette kormányát, hogy ha a románoknak nem engedik meg Budapest megszállását, Bécsben is felülkerekedik a bolsevizmus.

---

[39] Uo. 405.

Párizsban azonban óvatosak lettek; az angolszász politika vezetői nem látták célszerűnek a közvetlen intervenciót, május elején pedig a németeknek átnyújtandó béketervezet kötötte le figyelmüket. Abban a reményben, hogy a német béke után gyorsan aláírhatják az osztrák és a magyar békeszerződést is, Lloyd George elővette Smuts javaslatait, és indítványozta Magyarország meghívását a békekonferenciára. Partnerei ezt abban a hitben fogadták el, hogy a tanácskormány bukása küszöbön áll.

Május 5-én Párizsban úgy döntöttek, hogy ha a tanácskormány tényleg megdőlt, akkor megszüntetik a gazdasági blokádot. Néhány nap múlva tisztázódott a helyzet, mire a meghívást nem adták át, a blokádot pedig megszigorították. Miután a német békeszerződés aláírása sem ment simán, a békekonferencia letett arról, hogy a magyar kormány meghívásáról döntsön, hiszen a német béke tető alá hozása sürgősebb és fontosabb volt.

Megnehezítette Budapest esetleges megszállását, hogy erre az esetre nem állt rendelkezésre megfelelő magyar kormány. A győztesek valamiféle demokratikus kormányt szerettek volna, de gondolni sem akartak a Károlyi-rezsimre, amely bolsevizmussal végződött; másfajta koalíció létrehozására pedig nem volt lehetőség. Károlyi és Jászi hívei immár reménytelennek látták a Tanácsköztársaság helyzetét, s lassan Bécsbe költöztek: de nem kívántak az antant ügynökévé süllyedni, egyenrangú tárgyalásról pedig szó sem lehetett. A Károlyi-kormány egykori jobbszárnya — Batthyány, Garami — kész volt együttműködni a győztesekkel, de nehezen egyezett meg a hagyományos, parlamentáris pártok politikusaival. Garamiék eleinte féltek, hogy kompromittálják magukat, ha szóba állnak Andrássyval; később azonban megfordult a helyzet.

Az antantmissziók ekkor már eljutottak odáig, hogy a hagyományos magyar osztályuralom „józanabb" képviselőivel fogjanak össze a „bolsevizmus" ellen, de ennek több akadálya volt. Elsősorban Magyarország szomszédai, akik joggal tartottak a magyar uralkodó osztályok területi integritásra irányuló törekvéseitől. Bethlen István, akit már a március 21-e előtti hetekben az ellenforradalom fejének tekintettek, memorandummal fordult a békekonferenciához és a balkáni francia parancsnoksághoz, amelyben felajánlotta szolgálatait, és polgári kormány alakítását, amelybe Garamiékat is beveszik, ha némi kölcsönt kapnak, és Budapestet nyugati csapatok szállják meg.

Bethlen azonban szükségét érezte, hogy a román és a csehszlovák hadsereget a Vix-jegyzék előtt érvényben levő demarkációs vonalra vonják vissza: „az új kormány nem fogadhatna el oly demarkációs vonalat, melyet az előző két kormány nem akceptált, mert különben hazaárulással vádolnák . . ."[40] Ilyen feltétel mellett Párizs sem Bethlennel, sem mással nem állt szóba.

Andrássy óvatosabb volt, mint Bethlen: kérte a svájci angol követséget, hogy járuljon hozzá egy Magyar Nemzeti Tanács alakításához az ő elnökletével. Elutasító választ kapott, az angol diplomáciában ugyanis ekkor még azoknak a közép-európai szakértőknek a befolyása érvényesült, akik a magyar arisztokráciát a háború fő bűnösei között tartották számon. A következő lépést ismét Bethlen csoportja tette meg — sajátos irányban — a hatalom visszaszerzése felé: május 2-án a bécsi magyar követségről elrabolták a követet és a kereskedelmi kirendeltség 135 millió koronás pénztárát. A reakciós grófok e mindenre elszánt klikkje ezzel ugyan eltaszította magától a polgári demokratikus emigrációt, de körülötte már a leendő ellenforradalmi rendszer vezető csoportja tömörült.

A ROMÁN HADSEREG ELŐRENYOMULÁSÁNAK MEGÁLLÍTÁSA A TISZA VONALÁN

Május 6-án a négy győztes hatalom bukaresti követei közös levélben fordultak kormányaikhoz, és javasolták: engedélyezzék a román hadseregnek a Tisza átlépését, Budapest megszállását, utóbbit más antantcsapatok segítségével.

A békekonferenciának nem volt elvi kifogása az intervenció folytatása ellen; ezt bizonyítja, hogy támogatták a csehszlovák hadmozdulatokat.

---

[40] A bolsevizmus Magyarországon. Szerk. Gratz Gusztáv. Bp. 1921. 797.

Azonban éppen a csehszlovák hadsereg gyengesége kételyeket ébresztett az egyesített intervenció aktualitását illetően. Megengedni a román hadvezetésnek, hogy ilyen körülmények között átlépje a Tiszát, a balsiker kockázatát jelentette volna, siker esetén pedig azt, hogy Budapest román megszállás alá kerül, ami a Duna-völgyi francia—román befolyás túlzott, a győztesek közötti „egyensúlyt" veszélyeztető megerősödésével és egyéb nemkívánatos következményekkel járhatott volna.

Clemenceau személyesen közölte a román miniszterelnökkel, hogy a tilalom több a nyilvánosságnak szánt frázisnál, de az akció kivihetőségében az antant támogatása nélkül pillanatnyilag a román hadvezetés is kételkedett. A román hadsereg ugyanis nagyon gyorsan jutott el a Tiszáig, utánpótlási vonalai megnyúltak, nem volt biztosított hátországa. Május elején megáradt a Tisza és a Berettyó, Tiszasasnál a vöröskatonák felrobbantották a gátat, így megfelelő technikai felkészülés nélkül nehéz lett volna átkelni a folyón. Később a romániai vasutasok május 9-től június 15-ig tartó nagy sztrájkja nehezítette meg a hadsereg utánpótlását.

Szovjet-Oroszország, híven a Magyarországi Tanácsköztársasággal vállalt szövetségéhez, május 1-én ultimátumban követelte a román kormánytól a jogtalanul megszállt Besszarábia, majd egy külön jegyzékben Bukovina kiürítését. A szovjet kormány nem is titkolta, hogy elhatározásában döntő szerepet játszott a román kormány törekvése — Podvojszkij szovjet-ukrán hadügyi népbiztos nyilatkozata szerint — a „fiatal Magyar Tanácsköztársaság megfojtására".[41] Az ultimátum lejárta után a Dnyeszter mentén megindult a támadás, amelyhez az ukrán Vörös Hadsereg legjobb erőit összpontosították. Podvojszkij parancsára megkezdték egy jórészt magyar hadifoglyokból álló internacionalista hadosztály és egy „besszarábiai hadosztály" szervezését.

Az ukrán szovjet-kormány — amelynek elnöke, Rakovszkij, maga is a román munkásmozgalom régi harcosa volt, s így természetszerűleg szívén viselte a romániai bojáruralom elleni harcot — mindent megtett a Kárpátok gyors elérése érdekében, bár Gyenyikin előretörése a Donyecmedencében hamarosan illuzórikussá tette e terveket. Lenin április 21-e körül még utasította a Vörös Hadsereg főparancsnokát: „A Galícia és Bukovina egy részébe történő előnyomulás a Tanács-Magyarországgal való kapcsolat miatt szükséges. E feladatot minél gyorsabban és tartósabban meg kell oldani.” De május 5-én már kénytelen figyelmeztetni az ukrán vezetőket, hogy Gyenyikin leverése érdekében időlegesen véget kell vetni a „Románia felé való fordulásnak”.[42] A szovjet-ukrán kormány ennek ellenére 7-én utasította a 3. ukrán hadsereget a dnyeszteri román front áttörésére. Ekkor történt a váratlan katasztrófa: másnap, május 8-án a döntő csapás végrehajtásával megbízott Hrihorijov (Grigorjev) atamán hadosztálya fellázadt a szovjethatalom ellen. Az ukrán nacionalista Hrihorijov nem volt hajlandó Ukrajna határain kívül harcolni, a magyar forradalom támogatását idegen ügynek tekintette. A lázadók elleni harc két hétre lekötötte az ukrán Vörös Hadsereg fő erőit, s mire leverték őket, május végén az antant támogatásával kibontakozott Gyenyikin-offenzíva védekezésre kényszerítette Szovjet-Ukrajnát.

---

[41] *Izvesztyija*, 1919. május 6.

Az ukrán Vörös Hadsereg így is a döntő pillanatban, tehát május 1. után keresztezte a román hadvezetés terveit, időt adva a Magyar Vörös Hadseregnek a felkészülésre. (Úgy tűnik, a románok megállása a Tiszánál a besszarábiai helyzettel magyarázható — jegyzi meg a bukaresti követ május 6-i táviratára 8-án az angol külügyminisztérium referense.) Sőt, az optimista értékelés, amit a magyar sajtó adott az ukrán front eseményeiről, ugyancsak elősegítette a harci szellem helyreállítását. A Tisza-vonal megszilárdulása csalódást okozott Csehszlovákia vezetőinek, akik így néhány hétig egyedül folytatták az aktív intervenciót; egyrészt azért, mert az előző napok tapasztalatai alapján lebecsülték a Vörös Hadsereget, másrészt azért, mert — Romániával ellentétben — Csehszlovákia nem látta biztosítva területi igényeinek maximális kielégítését, így a miskolci és salgótarjáni iparvidék megszerzését.

FORRADALMI ERŐGYŰJTÉS A MÁJUSI VÁLSÁG UTÁN

Május 2-a után Budapestről a frontra ment számos munkászászlóalj: mintegy 15 ezer katona. Pótlásukra Budapesten újabb 8 munkásezredet állítottak fel, a tartalék alakulatok összlétszáma a fővárosban megközelítette a 25 ezret. Ezek hetente 2-3 délutánt töltöttek gyakorlatozással. A mozgósított munkászászlóaljak létszáma a következő hónapokban

---

[42] Lenin Magyarországról. 2. kiad. Bp. 1965. 89.

12—15 ezer körül mozgott, a jelentkezők száma ezt természetesen jóval meghaladta. Az Északi Főműhelyben, ahol a munkások több mint kétharmada feliratkozott, a MÁV a közlekedés érdekében kénytelen volt kérni a jelentkezők bevonulásának korlátozását. A frontra küldött munkászászlóaljak helyett felállított tartalék ezredek egy része már nemcsak munkásokból állt, a különböző intézmények, a tanácsi és más tisztviselők is felállítottak „munkás" zászlóaljakat.

A hadra kelt Vörös Hadsereg létszáma május 14-én megközelítően 120 ezer fő. Ebből 44 ezer a május 3-a után bevonultak száma. A létszám — ha a veszteségeket is figyelembe vesszük — megduplázódott.

A Vörös Hadseregben a legöntudatosabb munkások mellé sorakoztak a forradalmár diákok, a megszállt területekről menekült férfiak, élükön a helyi direktóriumok tagjaival. A munkásság vezetői közül is a frontra mentek mindazok, akiket a hátországban nélkülözni tudtak: így Budapesten a VII. kerületi tanács 300 tagjából 100 bevonult, köztük idősek, alkalmatlanok is. A májusi munkásezredek minőségéről, fegyelméről tisztjeik is elismerően nyilatkoztak; egyébként annyi tiszt jelentkezett, hogy még a munkás tartalékezredek parancsnoki kara is közülük került ki; hadviselt munkások zömmel csak a szakaszparancsnokok között voltak. Míg március 21-e után, sőt Böhm hadügyminisztersége alatt már az előző hetekben is szigorú politikai rostálás kezdődött a tisztek között, április végén a kormányzótanács kénytelen volt elrendelni a hivatásos tisztek kötelező bevonulását.

A hadseregszervezés lendületét a Vörös Őrség új fegyverbegyűjtési kampányra használta fel, helyenként igen jelentős eredménnyel. A munkásság emelkedett hangulata még egyszer magával tudta ragadni a forradalommal szimpatizáló kispolgárságot, polgári értelmiséget — ha nem is a frontra, de legalább a honvédő háború elismerésére és támogatására.

A jobboldali polgárság egy része azonban — míg többségük egyelőre passzív maradt — elszánt ellenforradalmi akciókra ragadtatta magát, főképp a forradalom szívétől távolabb fekvő vidékeken. Így május első napjaiban a szerveződő és háborúra még gyönge Vörös Hadsereg (a veszteségek és dezertálások következtében az eredményes sorozás ellenére is csak május 7-e körül érte el 1-i létszámát) legfőbb feladata az ellenforradalmi lázadások letörése és elterjedésük megakadályozása volt.

A Tisza és az Ipoly között, az ellenséges hadsereg bevonulását váró területen már-már fehérövezet képződött, csak a vörös Salgótarján tartott ki. Abonyt és Szolnokot a Szamuely vezetésével alakított brigád, a Jászságot egy tengerészkülönítmény, Hatvant és Egert a kispesti munkásőrség tisztította meg, mielőtt még az ellenforradalmárok hívására érkező román és csehszlovák csapatok elfoglalhatták volna. Az erélyes fellépés megszilárdította a diktatúra megrendült tekintélyét, s ehhez hozzájárult számos rendelet, amelyet május első felében adtak ki a különböző néprétegek anyagi helyzetének javítására. A béremelésről, a munkanélküli-segély fenntartásáról, a parasztság adómentességéről stb. szóló rendelkezések azonban lényegében a korábban kialakult keretek között mozogtak, tehát a válság nem bírta rá a tanácskormányt gazdaságpolitikájának módosítására, ami elsősorban a földosztás elrendelését jelenthette volna. A munkásság politikai fellendülését ezért sem követte a falusi szegénység hasonló megmozdulása.

A májusi lélegzetvételnyi szünetet a forradalom vezetői nem tudták tömegbázisuk szélesítésére kihasználni. Csupán a kispolgári, alkalmazotti rétegek semlegesítéséről lehetett szó, s még ez is jelentős eredmény volt, hiszen a forradalom mind nehezebb helyzete elkerülhetetlenné tett újabb, számukra már nem rokonszenves intézkedéseket is.

A Tanácsköztársaság területének jelentős összeszűkülése, a Tiszántúl elvesztése is csökkentette a szegényparasztság valóban osztálytudatos és nem csak ösztönösen forradalmi részének arányát. 1919 nyarán az úri ellenforradalom nem nagyszámú, öntudatos közép- és kispolgári bázissal csak csekély mértékben rendelkező, épp ezért külföldi szövetségesekre utalt, hivatásszerűen politizáló csoportjával szemben a szocialista szakmunkások és értelmiség aktív, de viszonylag kisszámú tábora állt, melyet a haladó külföldi mozgalmakhoz fűződő kapcsolatai és a tömegek valóban széles körű megnyerésének nehézségei bizonyos elvontságra, avantgardizmusra, doktrinérségre tettek hajlamossá.

Így a forradalom tábora, miután aránylag könnyen megragadta a hatalmat, elég könnyen el is veszíthette azt, mert az imperializmus külső nyomását nem ellensúlyozta eléggé az öntudatos tömeg aktív fellépése. A munkásság legjobbjainak májusi sorakozója egyelőre megmentette a forradalmat, de magában hordta azt a veszélyt, hogy ez a mobilizált elit elvérzik, kimerül a harcokban.

Május 5-én Kun Béla Komáromban találkozott Szlovákia teljhatalmú miniszterével, Šrobárral; tárgyalásuk azonban eredménytelen maradt. A csehszlovák kormány — noha a sajtóban először tagadta hadműveleteit, majd az állítólagos magyar támadás rovására írta azokat — nem mondott le az intervencióban való részvételről. Erőfeszítéseit egyelőre Salgótarján megszerzésére koncentrálta, ami ismét kritikus helyzetbe hozta volna a Tanácsköztársaságot. A 80. dandár bizonytalanul és lanyhán védekezett, az ellenség megközelítette, sőt részben körülzárta Salgótarjánt. Május 7-én az intervenciós csapatok megszállták a környéket uraló karancsi magaslatot, és megkísérelték a helység elfoglalását.

Böhm a tiszántúli tapasztalatokra hivatkozva javasolta a salgótarjáni medence feladását. A kommunisták elvetették a létfontosságú bányavidék feladásának gondolatát, azzal a jogos indoklással, hogy az egy ponton folyó harc nagyobb erőkoncentrálást tesz lehetővé. Hevesi Gyula Rákosi Mátyás népbiztos, Lázár Lajos és más kommunisták segítségével megszervezte Salgótarján védelmét. A bányákban és üzemekben leállt a munka; a munkások előbb védelemre készültek fel a helység határában, majd ellentámadásba mentek át, és visszafoglalták a karancsi magaslatot. Május 11-e körül a munkások már visszatérhettek munkahelyükre, megérkezett az újjászervezett 6. hadosztály, és megkezdte ellentámadását a Nógrádi-medence felszabadítására.

AZ ELLENFORRADALOM SZERVEZKEDÉSE. AZ ARADI ÉS A SZEGEDI ELLENKORMÁNY

Bár május első napjaiban a frontok közti egész területen sikerült helyreállítani a proletárhatalmat, az ellenforradalmi szervezkedések és a spontán lázadások napról napra kiújultak, főleg a Dunántúlon: Devecserben, Ligetfalván, Szombathelyen, Körmend környékén, Csornán. Többé-kevésbé folyamatossá vált a fővárosi rendőr- és katonatisztek, dzsentrik, Tisza-párti ügyvédek és főtisztviselők ellenforradalmi konspirációja, bár Korvin Ottó belügyi nyomozóosztálya szinte hétről hétre újabb összeesküvő központokat leplezett le.

A dunántúli ellenforradalomban lényeges szerepet játszott a klerikális befolyás, a gazdagparasztok és polgárosuló, állattenyésztő középparasztok magántulajdon-féltése, a néppárti és kisgazdapárti szervezetek titkos működése. Itt a hivatalnokréteg, a tisztikar sem vesztette el annyira befolyását, mint az Alföldön. Erre számított a bécsi emigráció Szmrecsányi-féle szélsőséges csoportja, mikor május 6-án Brucknál megkísérelte az átkelést a Lajtán. Az akcióban csupán 50 tiszt vett részt, ezeket a Vörös Őrség már a hídról visszakergette. A brucki puccs némi feszültséget teremtett a bécsi ellenforradalmi emigráció táborában: miután tisztázódott, hogy a régi pártok „nagynevű" vezetőit, Apponyit, Andrássyt, Vázsonyit az antant mellőzi, a szélsőséges reakciós csoportok befolyása növekedett. Az antantmissziók Batthyány Tivadar vezetésével szerettek volna emigráns kormányt felállítani, Batthyány és Garami azonban inkább a politikai passzivitást választották, semhogy szövetkezzenek az említett szélsőséges reakciós csoportokkal. Az idő Bethlennek dolgozott: miután megértette, hogy az antantnak olyan kormány kell, amely vita nélkül teljesíti parancsait, csak ki kellett várnia, amíg a missziók a finnyás demokratáktól a készséges tisztek felé fordulnak.

A bécsi emigrációnál jelentéktelenebb volt az aradi kormány. Április végén, mikor a francia parancsnokságok még az egyesített intervenció terveit szőtték, de Lobit tábornok felszólította az Arad környéki nagybirtokosokat, hogy alakítsanak ellenkormányt, amely követi az előrenyomuló francia hadsereget. Miniszterelnöknek először Návay Lajost jelölték, majd az ő agyonlövetése után Károlyi Gyula gróf Arad megyei nagybirtokost, volt főispánt. Károlyi eddig nem játszott jelentősebb politikai szerepet, de rangja tekintélyt kölcsönzött neki; konzervatív gondolkodása mellett már az 1918. novemberi parasztforradalom a régi rend visszaállításának mindenre kész hívévé tette. A kormányt — amennyire a helyi adottságok engedték — igyekeztek úgy összeállítani, hogy a különböző polgári pártok képviselve legyenek benne. Radikális szabadkőművesek, függetlenségi párti politikusok, Tisza-párti megyei birtokosok mellett az előkelőséget Bornemisza Gyula volt főkonzul, külügyminiszter képviselte, a zsidó polgárságot Pálmai közjegyző, a franciákat pedig ügynökeik, Varjassy Lajos és a büntetett előéletű Bartha Ábel lókereskedő.

Bár a francia támadás elmaradt, az aradi kormány május 5-én megalakult. Bécsben nem vették komolyan, Budapesten még kevésbé, a románok pedig előnyösebbnek tartották, ha nincs olyan magyar kormány, amelyet meghívhatnak Párizsba asszisztálni a békeszerződés elkészítéséhez. A kormány ezért sietve Szegedre indult, de a román parancsnokság útközben letartóztatta, és vagy 2 hétig fogva tartotta a miniszterek egy részét. Mikor végül eljutottak Szegedre, egy ideig még személyi torzsalkodással voltak elfoglalva, de május 31-i proklamációjukkal megváltozott összetételben mint szegedi kormány léptek a nyilvánosság elé.

A román parancsnokság a Böhm által kiküldött parlamenternek átnyújtotta a fegyverszüneti feltételeket, melyek szerint megállnak a Tisza vonalán, ha 9 hídfőt létesíthetnek a nyugati parton, ha a Vörös Hadsereget feloszlatják, átadják a teljes fegyverzetet és hadianyagot, nagy mennyiségű polgári járművet, vonatot stb., tehát a Tanácsköztársaság rovására pótolják a bukaresti béke alapján Vilmos császár és IV. Károly seregei által elrabolt román javakat. A feltételek elfogadhatatlanok voltak, Brownnal, aki közvetítés céljából még május 3-án Szolnokra utazott, a románok egyszerűen nem álltak szóba. Így a kapituláció felé hajlók kénytelenek voltak belátni, hogy érdemleges tárgyalásra tisztességes alapon nincs lehetőség.

Brown távozása után, május 12-én érkezett Budapestre az olasz misszió vezetőjének kinevezett Romanelli alezredes, és ettől kezdve mindvégig ő számított az antant budapesti fő képviselőjének, noha ilyesfajta megbízást sohasem kapott. Romanelli feladata főleg az volt, hogy hosszú távra kiépítse a magyarországi olasz befolyást, olyan külpolitikai megfontolások alapján, amelyek a 20-as években is érvényben voltak. A Tanácsköztársaságot átmeneti jellegűnek tartotta ugyan, de a májusi helyzetben egyedüli reális tárgyalópartnernek is.

2. A VÖRÖS HADSEREG ÉSZAKI HADJÁRATA

AZ ELLENTÁMADÁS ELŐKÉSZÍTÉSE

A májusi válság után a hadsereg újjászervezésének sikerei ismét döntés elé állították a kormányzótanácsot: milyen módon használja fel a Vörös Hadsereget? Az elhatározást a körülmények diktálták. Egyedül a csehszlovák hadsereg támadott, és a Salgótarján körüli harcok megmutatták, hogy nem legyőzhetetlen ellenfél a Vörös Hadsereg számára. A salgótarjáni sikerek először azt a gondolatot sugallták, hogy az ellentámadást Salgótarjántól északnyugatra kell megindítani, a sikeres védelmi harcok folytatásaként. Az ellentámadás fő erejének a szerveződő III. hadtestet szánták, amelynek parancsnoka Landler Jenő, vezérkari főnöke Julier alezredes lett. A III. hadtest volt a legnagyobb létszámú, ide irányították a munkászászlóaljak jó részét, s egyelőre Hatvan körül gyülekezett, ahonnan könnyen elszállíthatták bármelyik frontra. A hadsereg szervezése közben ugyanis olyan hírek érkeztek, hogy az antant a francia csapatok bevonásával déli irányból támadást készít elő a Duna—Tisza közén.

A hír tulajdonképpen nem volt hamis, csak megkésett; mint láttuk, a francia parancsnokság valóban készült a Budapest elleni koncentrált támadásban való részvételre, de miután Párizsban nem sikerült ilyen határozatot kicsikarni, tervét egy időre félretette. Május 11-én Gödöllőn a kormányzótanács bizottsága megtárgyalta a helyzetet Stromfelddel — aki itt helyezte el a vezérkart —, és arra a következtetésre jutottak, hogy Gyékényes és Szeged felől támadás várható. Az értekezlet elhatározta, hogy az északi és keleti fronton, valamint a Dunántúlon „csak a legszükségesebb erők hagyandók meg, melyeknek feladata a megfigyelő szolgálat és az ellenség előnyomulásának lehető hosszú ideig való késleltetése”, míg „az összes ekként felszabadult erők a Duna—Tisza között előnyomuló ellenség ellen támadólag alkalmazandók”.[43]

Az északi fronton Salgótarján és Eger védelmében folytatódtak a helyi jelentőségű harcok. A bányászok és munkások hősies ellenállása, valamint a 6. hadosztály megjelenése már május 10-én a Salgótarjántól északra elhelyezett csehszlovák csapatok pánikszerű meneküléséhez vezetett. 12-én a vörös csapatok bevonultak Fülekre, a csehszlovák hadsereg egészen Rimaszombatig, vagyis március 21-i pozíciójába menekült. A további üldözést azonban a hadsereg-főparancsnokság nem engedélyezte, főleg a francia támadás vélt veszélye miatt. Miután azonban a hadiesemények bebizonyították egyrészt a csehszlovák csapatok harci kedvének hiányát, másrészt a Vörös Hadsereg állapotában beállott javulást, a főparancsnokság parancsot adott Miskolc visszafoglalásának előkészítésére.

A katonai sikerek és az ezek nyomán megszilárdult belső rend, az ellenforradalmi megmozdulások mérséklődése kedvező feltételeket biztosítottak az északi hadjárathoz. Miután a támadás céljai egyelőre korlátozottak voltak, a centristák is helyeselték azokat, abban a reményben, hogy a Tanácsköztársaság pozíciójának javítása megjavítja a győztes hatalmakkal köthető kompromisszum lehetőségét is. Ennek érdekében Böhm és Weltner, az előforduló önkényeskedésekre hivatkozva, felléptek a külön karhatalmi alakulatok megszüntetéséért. Elérték, hogy a Cserny-csoportot feloszlatták, tagjai egy részét kiküldték a frontra. Böhmék nem érték be az önkényeskedő Cserny József megrendszabályozásával, továbbra is határozottan ellenezték az erélyes fellépést az ellenforradalmárokkal szemben, mint ami ronthatja a kompromisszum esélyeit.

---

[43] Liptai Ervin, A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Bp. 1960. 248.

Májusban a centristák és az őket követő szociáldemokrata munkások — bár mind sűrűbben hangoztatták kételyeiket — aktívan kivették részüket a honvédelem és a szocialista átalakulás szervezéséből; a kompromisszumot a nyugattal a munkáshatalom talaján szerették volna elérni. A szakszervezeti bürokrácia viszont a frakciózás útjára lépett, belülről veszélyeztette a proletárdiktatúra létét. Míg a kommunistákat Kun az egység érdekében minden külön csoportosulástól eltiltotta, és csak a Vörös Újságot őrizték meg, mint az egyértelmű kommunista álláspont szócsövét, a szakszervezeti jobboldal május közepétől rendszeresen tartott értekezleteket a református konvent Abonyi utcai épületében. Ezekre a tanácskozásokra kezdetben a népbiztosokat is meghívták, konstruktív eszmecserék folytak a szakszervezetek részvételéről a termelés javításában. A tanácskozások azonban hamarosan félig-meddig titkossá váltak, középpontjukba az antanttal való kapcsolat felvétele került, lényegében polgári demokratikus program, a szocialista vívmányok feladása alapján. A Vörös Hadsereg harcának nem tulajdonítottak jelentőséget, mert mint Peyer mondta a pécsi bányászok küldötteinek: „nincs semmi értelme csak azért harcolni, hogy két nappal későbben jöjjenek be a románok."[44]

Az ellentéteket, melyeket a Népszava cikkei — a kommunisták ellen és a Peidl—Peyer-féle szakszervezeti vezetők védelmében — is éleztek, különösen veszélyessé tették a közellátási nehézségek, főleg a hús- és liszthiány.

---

[44] MMTVD 6. köt. 1. rész. Bp. 1959. 703.

A kommunisták sem maradtak adósak a válasszal, s rámutattak, hogy a polgárság védelmének egyik következménye a polgári elemek beözönlése a munkásállam hivatalaiba, sőt a tanácsokba. Számos helyen tisztogatást hajtottak végre, sok esetben leváltották a gazdagokhoz húzó házbizalmit. (A fővárosban minden házban bizalmit választottak, akinek fontos szerepet szántak a vásárlási engedélyek kiadásánál, a rekvirálásoknál, az ellenforradalmárok leleplezésében.) Május 15-én beszüntették a megmaradt polgári lapokat is.

A kommunisták határozott fellépésének oka nemcsak a taktikai ellentétekben rejlik. Miskolc visszafoglalásán túlmenően olyan katonai támadást akartak, amely megrendíti a kapitalizmus rendszerét Közép-Európában. A centristáknál jobban látták a támadás kiszélesítésének lehetőségeit, viszont részben nem ismerték, részben nem akarták tudomásul venni az európai kapitalizmus lassú konszolidálódásának tényeit. A május 7-én átnyújtott német békefeltételek megtiltották az Anschlusst, vagyis Ausztria csatlakozását Németországhoz, és ezzel Ausztriában tulajdonképpen megbukott a Tanácsköztársasággal viszonylag rokonszenvező, centrista Otto Bauer külpolitikája. Ausztriában és Németországban megszilárdult a tőkés rendszer, a munkásmozgalomban pedig a reformisták jutottak túlsúlyra; a német uralkodó osztályokban érlelődött az a gondolat, hogy a békeszerződés formális elfogadása elkerülhetetlen. Pedig Kun Béla nagyrészt a német békefeltételek elfogadhatatlanságához fűzte reményeit.

A német béke kérdése háttérbe szorította Párizsban a magyar és osztrák békeszerződésről folyó tárgyalásokat. Ez annyiban volt hátrányos a magyar kormányra, hogy meghívása végleg lekerült a napirendről. Május folyamán egyoldalúan megállapították a magyar határokat, de a német kérdésben való döntés előtt nem hozták azokat nyilvánosságra. A határok nagyjából megegyeztek a titkos szerződések alapján a győztesek között kialakult előzetes megállapodásokkal. Ha például egy pillantást vetünk az 1918. decemberi csehszlovák titkos memorandumhoz mellékelt térképre, azt látjuk, hogy az 1919 májusában megállapított és a trianoni békébe foglalt határ mellőzi Beneš igényét a Vác—Salgótarján—Miskolc vonal birtoklására, továbbá a Szikszó—Bodrog vonaltól északra eső területre, viszont Csehszlovákiának adja a Ruténföld déli és keleti felét is, amiről korábban nem volt szó. A májusi határozatok szerint az osztrák—magyar határ a régi maradt volna.

Május 15-én Böhm aláírta a parancsot Miskolc visszafoglalására. Nem véletlen, hogy a miskolci támadás megindulásával egyidejűleg küldték Szamuely Tibort Moszkvába és Kijevbe, a katonai együttműködés lehetőségeinek tisztázására.

A miskolci támadás előtt a kormányzótanács fontos határozatokat hozott a centralizmus fokozására: a megyei tanácsok mellé kormánybiztosokat rendeltek. Kinevezésük bizonyos fokig korlátozta a tanácsok hatalmát, de a központi politikai megbízottak fölé is rendelte őket, amit a helyi szervek örömmel fogadtak. Ekkor határozta el a kormány a gazdasági népbiztosságokat és az országos hatóságokat egyesítő Népgazdasági Tanács felállítását is. A kormányzótanács proklamációt adott ki, mellyel törvényen kívül helyezte az aradi kormányt.

Párizsban május 19-én ismét megvitatták a magyarországi intervenció kérdését, az összehangolt támadáshoz szükséges egyetértés azonban most sem jött létre. Ennek oka elsősorban a német békeszerződés ügyének elhúzódása volt: az aláírás megtagadása Németországban tette volna szükségessé az antant megszálló csapatok alkalmazását. A csehszlovák támadás kudarca csalódást okozott; Budapest román megszállását Wilson és Lloyd George ellenezték, saját csapataikat féltették a forradalmi légkörtől.

A csehszlovák hadsereg május 18-án újabb támadást kísérelt meg Salgótarjánnál. Kritikus helyzet alakult ki; ismét fegyverbe szólították a munkásokat, akiknek a Vörös Hadsereggel együtt sikerült áttörniük az ostromgyűrűt. Javában folyt a harc, mikor a csehszlovák parancsnokság olyan hírt kapott, amely elvonta figyelmét Salgótarjántól: május 20-án hajnalban, rövid tüzérségi előkészítés után, a Vörös Hadsereg Miskolctól és Diósgyőrtől délre támadást indított.

MISKOLC VISSZAVÉTELE

A jelentősen megerősített 1. hadosztály Kerekess József alezredes parancsnoksága alatt megindított támadása sikerrel járt: az ellenség védekezése megtört, és már aznap este elhagyta a várost, ahova 21-én reggel bevonult a Vörös Hadsereg. Az olasz tábornokok ismerték a támadás tervét, és tisztában voltak a Vörös Hadsereg hozzávetőleges létszámával is, de arra nem számítottak, hogy Stromfeld a siker érdekében az összes rendelkezésre álló frontalakulat több mint felét összevonja a támadás végrehajtására, illetve biztosítására. A Vörös Hadsereg így sem rendelkezett elegendő számbeli fölénnyel, de ezt pótolta a munkásezredek lelkesedése és a lakosság segítsége.

Az újjászületett Vörös Hadsereg harci szelleme e napokban kiváló volt. Miskolcra az óbudai hajógyári munkások százada nyomult be elsőnek, a Ganz gyáriak, az Északi Főműhely és a MÁV gépgyár munkásai, a budapesti pincérek brigádja követték őket. A győzelemben fontos szerep jutott a páncélvonatoknak: az egyik már délelőtt befutott a miskolci állomásra, és szétlőtte a vesztegló szerelvényeket. Jól érvényesült a viszonylag erős vörös tüzérség, mely ügyelt arra, hogy magában a városban lehetőleg ne tegyen kárt.

Mikor az első századok a városba értek, talpra álltak a miskolci munkások: a rendőrségre siettek, ahol az összeszedett fegyvereket őrizték, és így felfegyverkezve mintegy háromezren támadtak a menekülő ellenségre. A vasutasok megtagadták a szolgálatot a megszállóknak, elvágták a távíródrótokat, mások a síneket szedték fel, eltávolították az Avason felállított ágyúkból a závárt.

Az ellenség hátában több város magyar, szlovák és német munkásai fegyveres felkelést robbantottak ki: így Ózdon, Rozsnyón, Pelsőcön, Tornalján, Rudabányán. Perkupán lerombolták a hidat, és ezzel meggátolták az utánpótlás szállítását Miskolcra.

A csehszlovák hadsereg parancsnokai a miskolci csata után jelentéseikben katonáik fáradtságára, közömbösségére, sőt egy részük bolsevista szimpátiáira panaszkodtak. Tömegessé vált a dezertálás, különösen a falujukat könnyebben elérő szlovák katonák részéről. Ezért megkezdték a szlovák egységek átirányítását Csehországba, de megtörtént, hogy a menetzászlóalj legénységének csak a fele érkezett meg új állomáshelyére.

Május 22-én Miskolctól északra már Sajószentpéter is a Vörös Hadsereg kezére került. 23-án azonban az ellenség a Tiszánál álló román csapatok közreműködésével ellentámadást indított Miskolc visszavételére. A városban pánik tört ki. Julier engedélyt kért a visszavonulásra, azzal az indokolással, hogy másnap kedvezőbb pozíciókból visszafoglalhatják a várost. Lehetséges, hogy Juliernek taktikai szempontból igaza volt, de a győzelem útján megindult hadsereg szellemére végzetes hatással lehetett a visszavonulás, és fölösleges áldozatoknak tették volna ki a borsodi iparvidék munkásságát is. Ezért Stromfeld megtiltotta a kiürítést. A III. hadtest, kitartóan védekezve, valóban képesnek bizonyult arra, hogy nagy veszteségek árán visszaverje az északról és keletről indított támadást.

Miskolc megvédése után jelentősebb harcokra csak egy héttel később került sor. A miskolci harcok közben sikerült Egertől északra előnyomulni és véget vetni Eger hetekig tartó szorongatott helyzetének. Visszaverték a Fülek, majd a Salgótarján ellen indított új támadást is. Május végén tehát a Tanácsköztársaság szilárdan kezében tartotta a nógrádi és borsodi iparvidéket. Eredménnyel járt a Tisza-vonal megerősítése; a helyi jellegű román átkelési kísérleteket visszaverték. A román hadsereg, amely május 23-i miskolci támadása alkalmával a Hernádon is átkelt, visszavonult a folyó mögé, továbbra is veszélyeztetve a várost. A kisebb, helyi harcok, kalandos vállalkozások csak a veszteségeket növelték, eredménnyel nem jártak: a Vörös Hadsereg május elsején Komáromot, a csehszlovák hadsereg a miskolci napokban Esztergomot próbálta helyi erőkkel, rajtaütésszerű átkeléssel elfoglalni. Változatlanul a Duna vonala maradt a két szemben álló hadsereget elválasztó határ.

KÜZDELEM AZ ELLENFORRADALMI PROPAGANDA ELLEN

A Budapesti Munkástanács május 24-i ülésén Böhm számolt be a miskolci győzelemről. Kun Béla ugyanekkor két fő feladatot állított a tanács elé: „küzdelem a rémhírek ellen, küzdelem az ínség ellen”.[45] A két feladat összefüggött, hiszen a közélelmezés hiányai napról napra befolyásolták a hangulatot, az ellenforradalmi csoportok által mind tudatosabban röpcédulán is terjesztett rémhíreknek pedig szintén rendkívüli hatásuk volt; részben mert a nagy változások közepette természetszerűen csökkent a biztonságérzet, részben mert az egyszínűvé vált sajtó mellett az emberek más értesüléseket kerestek. A hírverés fő témái: az élelemhiány, a „fehér hasú bankó”, a hitoktatás és a kisgazdák magántulajdonának sorsa, a háború céltalansága voltak. Az élelemhiány főleg a városokban volt súlyos, de mivel éppen a fizikai dolgozók rosszabbat is megértek, a pénzromlást pedig sikerült elviselhető keretek között tartani, a legnagyobb szerepe a defetista agitáció mellett az „ideológiai” propagandának volt.

---

[45] PI Archívum 600/3 f.

A munkásságra mindenekelőtt a defetista propaganda volt hatással, mert a nagy veszteségek izgalmat váltottak ki a leginkább érintett munkáscsaládokban. Mindenekelőtt az asszonyok szemében volt elviselhetetlen a gondolat, hogy a világháború befejezése után még éppen az ő családjuk veszítsen el valakit.

Falun jórészt „vallásvédelmi” jelszavakkal folytattak ellenforradalmi agitációt a hagyományos nacionalista demagógia mellett. Miután a szekularizáció elsősorban a katolikus klérust érintette, utóbbinak súlya az ellenforradalom, a konzervativizmus táborában ugrásszerűen megnőtt. A papságot — valláskülönbségre való tekintet nélkül — megélhetésében fenyegette a diktatúra. Bár a kongrua első félévre esedékes részét kifizették, július 1-től a nőtlen papok 1000, a családosok 2000 korona végkielégítést kaptak; közeledett az idő, mikor teljesen híveik áldozatkészségére lesznek utalva, s ez a megoldás papnak és hivőnek egyaránt ellenszenves volt. Az egyházi vagyon leltározásának meggyorsításával együtt mindez növelte a falu és város közti politikai távolságot.

Súlyos gondokat okozott az antiszemitizmus is. A régi Magyarország zsidó vallású lakosságának mintegy fele élt a Tanácsköztársaság területén; ebből negyedmillió a fővárosban és környékén, a vidékiek jelentős része az ország északkeleti felén és a városokban. A falusi lakosság antiszemitizmusának közvetlen célpontja a falusi kocsmáros és kereskedő volt. Az ellenforradalom tudatosan szított antiszemitizmusa viszont egyúttal a munkásmozgalom ellen is irányult, amelyben a fővárosi munkásoké volt a vezető szerep. Utóbbiaknak közel egyhatoda volt zsidó, a szakmunkások, szervezett munkások esetében ez az arány még magasabb volt. A munkásmozgalomban a zsidó értelmiségnek is jelentős súlya volt, főleg a fővárosban; vidéken sokkal csekélyebb volt részvétele, szerepe. Ehhez járult még a sajátos magyarországi középosztály-probléma. A dzsentri mag körül kialakult, pozícióját örökletesnek tekintő hivatalnoki réteg kettős nyomásnak volt kitéve: az elszakadt területekről menekülő állástalan értelmiség hazafiságára hivatkozva kért állást, a nagyszámú, „szabad pályára” szorított zsidó értelmiség pedig az egyenlőségre hivatkozva várta, hogy most már előtte is megnyíljanak az állami szolgálat lehetőségei. A szocialista forradalom idején a feleslegesnek hirdetett ügyvédi és más jellegzetes ,,polgári'' pályákról megindult a zsidó értelmiségiek átáramlása a reakciós állami tisztviselők helyének elfoglalására.

Falun az antiszemitizmus céltábláivá váltak az ifjú és sokszor túlzó pesti agitátorok és a népbiztosok is. Az ellenforradalmi propaganda az antiszemita hangulatot igyekezett szítani és a munkásmozgalom diszkreditálására felhasználni, mint ahogy más téren sem a diktatúra alapvető céljait, hanem elhibázott intézkedéseit állította hírverése középpontjába. Az elmaradott néprétegekben ez a módszer meglehetősen hatásos volt, mint ahogy az volt az ellentmondásos törekvéseire igazolást kereső, a szakmai konkurrencia ellen küzdő ,,keresztény középosztály'' körében is.

STROMFELD HADITERVE. AZ ÉSZAKI HADJÁRAT ELSŐ SIKEREI

A miskolci csatát követően — miután tisztázódott, hogy délről nem fenyeget közvetlen intervenció — a kormányban és a hadvezetésben vita folyt a további támadás irányáról. A salgótarjáni, északnyugati irányú támadás többek által támogatott tervét, amelynek sikere esetén a csehszlovák hadsereg kiszorult volna Szlovákiából, végül is elvetették, s a hadseregparancsnokság úgy határozott, hogy a cseh—román haderők belső szárnyát töri át, és először a cseheket veri meg, majd a Tiszán átkelve a román haderő ellen fordul. Nagyon kérdéses, nem haladta volna-e meg ez a merész terv a Vörös Hadsereg erejét. Mindenesetre maga Stromfeld már a támadás kezdetén eltért tőle, és a lehetőségek reális mérlegelése alapján mérsékelte. E terv mellett nyomós okok szóltak, elsősorban a Tiszántúl felszabadítása; a Ruténföld felszabadítása ugyancsak jó irányban bővítette volna a forradalom bázisát: megkönnyíteni volt hivatott az összeköttetést az ukrán Vörös Hadsereggel.

Szamuely Tibor, miután kalandos úton, repülőn és vonaton 10 nap alatt megjárta Moszkvát és Kijevet, május 31-én tájékoztatta a kormányt Leninnel és munkatársaival folytatott tárgyalásairól. Az orosz Vörös Hadsereg helyzete e napokban átmenetileg romlott: elveszett Szovjet-Lettország, a fehérek Pétervárt fenyegették. A legkritikusabb helyzetben azonban az ukrán front volt: Gyenyikin előretörését nem tudták megállítani, az ukrán Vörös Hadsereget a Donyec-medence védelmére koncentrálták. A Dnyeszter vonalán folytatódtak a harcok, időnként szép szovjet sikerekkel, a cél azonban már csak a román hadsereg lekötése volt. Szamuely segítette a magyar internacionalisták Fegyverrel a kézben haza! jelszóval Kijev körül megkezdett összevonását, ami egészen augusztusig folyt, abban a reményben, hogy ha a hadiszerencse úgy fordul, a Kárpátokon való áttörés élcsapatát alkothatják. A két Vörös Hadsereg egyesülésének lehetősége azonban május végén már nem állt fenn, s ezt a román hadvezetés — helyzeténél fogva — sokkal inkább felismerte, mint a magyar.

Az ukrán Vörös Hadsereg gyengülése nyilván megkönnyítette a román hadvezetésnek, hogy Párizsban ismét javasolja a tiszai átkelést. Wilson azonban továbbra is Budapest francia megszállását látta volna szívesen, s még a csehszlovák támadásban is reménykedett, ezért a négy nagyhatalom kormányfőinek május 30-i ülésén ismételten elvetették a román ajánlatot. Június 6. körül a bukaresti angol, francia és amerikai követek együttesen kérték kormányaikat: engedjék meg, hogy a román hadvezetés eleget tegyen Csehszlovákia kérésének, és átkeljen a Tiszán, mert „egyhangú véleményük szerint kiszámíthatatlan következményekkel járna, ha a bolsevistákat szabadjára engedik”.[46] A jugoszláv és francia csapatoktól csak azt kívánták, hogy demonstrációt hajtsanak végre. Az új ajánlattal a francia hadvezetés egyetértett, a békekonferencia azonban más megoldást választott.

A román támadás veszélye tehát egyelőre megszűnt, és Stromfeld, ha nem is láthatta ezt olyan világosan, mint az események utólagos szemlélője, fokozatosan Szlovákia elfoglalására változtatta eredeti tervét. Annál inkább, mivel már az első ütközetek is sikert ígértek.

A május 30-án kezdődött északi hadjárat nemcsak a Tanácsköztársaság, hanem az egész újabb kori magyar hadtörténet legszebb fejezetei közé tartozik, méltán hasonlítható az 1849-es tavaszi hadjárathoz.

Az északi hadjáratban — annak megindulásakor — 73 zászlóalj és 46 tüzérüteg vett részt. A zászlóaljak több mint felét a front jobbszárnyán, Miskolcnál vonták össze. A csehszlovák hadseregnek Szlovákiában

---

[46] Public Record Office FO 371, Vol. 3515.

90 zászlóalja és 32 ütege volt. Így tehát a Vörös Hadsereg a fő támadási irányban sem rendelkezett jelentős túlerővel, bár tüzérsége fölényben volt. A Tisza vonalán álló I. hadtest átkeléssel fenyegetve kötötte le a román frontot; az eredeti terv szerint június 3-4. körül valóban átkelt volna a Tiszán, erre azonban nem került sor.

Már az északi hadjárat első napja jelentős sikereket hozott. Keleten Szikszót, Bánrévét és Putnokot érte el a Vörös Hadsereg; a nemzetközi egységekkel megerősített 80. dandár lendületes átkaroló támadással megfutamította a szemben álló ellenséget, és bevonult Losoncra. Az 1. dandár az Ipolyon átkelve tört nyugat felé a Dunától északra, a dunai hajóraj támogatásával, és már az első napon elfoglalta Balassagyarmatot és Ipolyságot, több ágyút és más hadianyagot zsákmányolva a meglepő erejű roham elől fejvesztetten menekülő ellenségtől. Az 1. dandár sikeres előretörése annál fontosabb volt, mert addig az ellenség Szobnál csupán 45 kilométerre állt Budapesttől. Az első nap sikerei mindkét félt meglepték. A 80. dandárnak a parancs szerint csak támogatnia kellett volna a Losoncot támadó fő erőt, de egyik nemzetközi ezrede a gyenge ellenállás láttán módosította a tervet, és rohammal bevette a várost. A front keleti szélén viszont az első nap nem hozta meg a várt eredményt: a Miskolctól keletre álló csapatok nem tudtak átkelni a Hernádon.

A következő napok újabb sikereket hoztak: 31-én Rimaszombatot és a Kassa felé vezető úton Edelényt foglalták el.

Június 1-én az 1. dandár, amely aránylag kis erővel két irányban támadott, mindkét arcvonalon nagy sikert ért el: a párkányi hídon át segítségül jövő esztergomi munkások, bányászok és karhatalmi századok támogatásával elfoglalta Párkányt; egy merészen előretolt zászlóalja pedig rövid harc után rajtaütésszerűen megszállta Lévát. Ez a gyors akció egyértelmű volt a Garam vonalának elérésével, és megnyitotta az utat nyugat, vagyis Pozsony felé. Az 1. dandár ezért azt a parancsot kapta, hogy a Duna mentén állítsa le a támadást, és nagyobb erővel biztosítsa Lévát mint az új támadás kiindulópontját.

A III. hadtest fáradt, sok veszteséget szenvedett jobbszárnyát a hadsereg Kecskemétről odaszállított tartalékával és 20 üteggel erősítették meg; így sikerült átkelnie a Sajón és a Hernádon, és visszaszorítani a támadási parancsra váró román egységeket. Elfoglalta a Hernád—Tisza—Bodrog közét, és Szerencs felé nyomult előre.

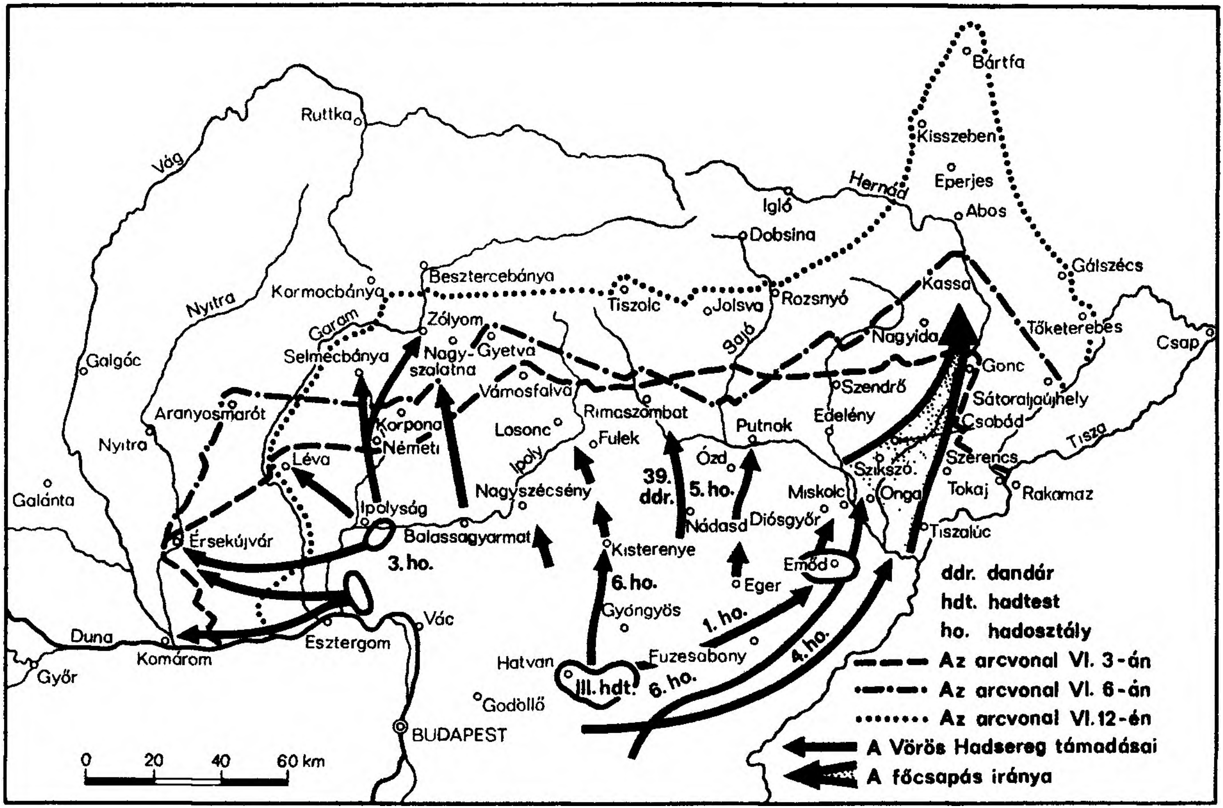
Bártfa
Kisszeben
Eperjes
Hernád
Abos
Igló
Dobsina
Gálszécs
Ruttka
Vág
Besztercebánya
Kormocbánya
Nyitra
Tiszolc
Jolsva
Rozsnyó
Kassa
Tőketerebes
Csap
Garam
Zólyom
Sajó
Nagyida
Galgóc
Selmecbánya
Nagy-szalatna
Gyetva
Gönc
Szendrő
Sátoraljaújhely
Vámosfalva
Aranyosmarót
Rimaszombat
Putnok
Edelény
Csobád
Tisza
Korpona
Losonc
Nyitra
Németi
Fülek
Ózd
Szerencs
Léva
Ipoly
Szikszó
Galánta
Tokaj
Rakamaz
39. ddr.
5. ho.
Miskolc
Onga
Ipolyság
Nagyszécsény
Nádasd
Diósgyőr
Tiszalúc
Érsekújvár
Balassagyarmat
Kisterenye
3. ho.
Emőd
6. ho.
Eger
Gyöngyös
1. ho.
Vác
Duna
Esztergom
Komárom
Füzesabony
4. ho.
Győr
Hatvan
III. hdt.
6. ho.
Gödöllő
BUDAPEST
0
20
40
60 km
ddr. dandár
hdt. hadtest
ho. hadosztály
Az arcvonal VI. 3-án
Az arcvonal VI. 6-án
Az arcvonal VI. 12-én
A Vörös Hadsereg támadásai
A főcsapás iránya

A magyar Vörös Hadsereg északi hadjárata

ELLENFORRADALMI TEVÉKENYSÉG A GYŐZELMES HADSEREG HÁTÁBAN

A forradalom fővárosa lelkesen fogadta az északi frontról érkező híreket. Az örömbe azonban üröm is vegyült. Nyugatról és délről ugyanis más hírek érkeztek: az ellenforradalom az északi offenzíva kezdetén tudatosan hátba támadta a Tanácsköztársaságot. Szegeden éppen a hadjárat első napján alakult meg az ellenforradalmi kormány Károlyi Gyula elnökletével. Azok, akik az 1918. októberi forradalom elvi alapján álltak, megtagadták a belépést a reakciós kormányba (kivéve a volt radikális Varjassy aradi főispánt, a franciák bizalmi emberét), tárcát vállalt viszont a bécsi Antibolsevista Comité (ABC) megbízottja, Teleki Pál és Horthy Miklós ellentengernagy, aki határozott fellépésével a gyülekező szélsőjobboldali tisztikar vezére lett, míg a fiatalabb és kompromittáltabb Gömbös megelégedett mellette a szürke eminenciás szerepével.

A szegedi kormány jelentőségét egyelőre mérsékelték egyrészt belső ellentétei, másrészt az a körülmény, hogy a szegedi munkásság hetekig tartó sztrájkkal tiltakozott a francia csendőrség szuronyaira támaszkodó hatalma ellen. Így a szegedi kormány még nem jelentett közvetlen veszélyt a forradalom számára.

Sokkal veszélyesebbek voltak a május utolsó napjaiban a Dunántúl déli és nyugati felén sorra kirobbanó, egyenként jelentéktelen, de a hátország békéjét, rendjét megzavaró lázadások, majd a Déli Vasút tisztviselői által kezdeményezett ellenforradalmi vasutassztrájk. Szamuely erélyes fellépése, valamint a vasúti műhelymunkások, fűtők és MÁV-vasutasok támogatása lehetővé tette a sztrájk gyors likvidálását, de a Déli Vasút vonalai mentén újabb lázadások ütötték fel fejüket. A kormány figyelme és ereje megoszlott a front és a „magyar Vendée" között. A proletárdiktatúrát gyengítette, hogy megélénkült az „Abonyi utcai összeesküvők" tevékenysége; Peyer, Miákits, Jászai Samu és mások május végén többször tárgyaltak Freeman kapitánnyal, és azt próbálták kipuhatolni, vajon az antanthatalmak elismernének-e egy kommunisták nélküli „szakszervezeti" kormányt. Freeman jelentése szerint rögtön és készségesen elfogadták az általa szabott feltételeket: az együttműködés megszüntetését Szovjet-Oroszországgal, a külföldi propaganda felfüggesztését, a magántulajdon elvén alapuló társadalmi rend visszaállítását és „szabad választások" kiírását.

Freeman június 2-án Bécsbe utazott referálni főnökének, Cuninghame ezredesnek, aki nem bízott a terv sikerében, mivel nem látott lehetőséget a Tanácsköztársaság belülről való megdöntésére. Kun ismerte a titkos tárgyalások menetét, s Leninhez fordult, aki „Üdvözlet a magyar munkásoknak" című üzenetével meg is adta a segítséget. A május végén és június elején tartott szakszervezeti értekezletek, amelyeken Lenin üzenetét is hevesen vitatták, végül a diktatúra mellett foglaltak állást; a fővárosi vasmunkások bizalmiértekezlete június 2-án elítélte Miákitsék tárgyalásait.

Június 2-án a Vörös Hadsereg nyugati szárnya elérte Nyitrát, a keleti mintegy 30 kilométerre megközelítette Kassát. A román csapatok, miután a Budapest elleni támadásra nem kaptak engedélyt, a Miskolc és Kassa körüli harcok pedig csak veszteségeket hoztak nekik, 3-ára virradóra teljesen kiürítették a Tisza jobb partját, lerombolva maguk mögött a hidakat. Emiatt nem sikerült a Stromfeld parancsára másnap megkísérelt átkelés a Tiszán, melynek közvetlen célja Nyíregyháza visszafoglalása lett volna.

Érsekújvár elfoglalásával a hadjárat nyugati irányban elérte csúcspontját. Ha már ekkor itt összpontosították volna a Tisza vonalán hiába támadó vörös csapatokat, akkor megnyílt volna az út Pozsony felé. A döntés elhúzódását a Pozsonyt védő Mittelhauser francia tábornok ügyesen fel tudta használni a védelem és az ellentámadás előkészítésére. A front középső, Besztercebánya és Kassa közötti szakaszán, az Alacsony-Tátra előtt megtört a támadás lendülete. A Landler-hadtestet viszont nem lehetett megállítani: a városokban és falvakban sorra alakuló helyi tanácsok és önkéntes csapatok támogatásával nyomult előre; e hadjáratban szokatlanul kemény harcban áttörte az ellenség frontját, és 6-án bevonult Kassára. Sárospatak elfoglalásával lényegében sikerült elvágni a csehszlovák hadsereg ruténföldi csoportját.

Mikor június 7-én a Budapesti Munkástanács ünnepi ülésre jött össze, a Vörös Hadsereg már elfoglalta Selmecbányát és Zólyomot is. Míg a Dunántúlon alábbhagytak a Vörös Hadsereg hátországát nyugtalanító ellenforradalmi lázadások, Szlovákiában a rendkívüli állapot kihirdetése ellenére egyre nagyobb méreteket öltöttek a csehszlovák hadsereg mögöttes területein támadt munkásfelkelések. Mittelhauser sürgős segítséget kérő üzenetet küldött Párizsba; a prágai angol követ június 7-én felhívta

London figyelmét arra, hogy a Bécs közelében fekvő Pozsony eleste nagyon komoly konzekvenciákat vonna maga után; néhány nappal később a francia parancsnoksággal egyetértésben rendkívül súlyosnak nevezte a csehszlovák hadsereg helyzetét; a francia misszió francia katonaságot kért.

A munkástanács ülésén Böhm méltatta Kassa elfoglalását. Úgy tűnt, hogy a Tanácsköztársaság helyzete jobb, mint bármikor. Budapesten — ahogy az ellenforradalom egyik vezetője, Perényi Zsigmond báró írta — „a polgárság túl gyenge, túl szervezetlen, mindenekelőtt azonban teljesen lefegyverzett volt ahhoz, hogy önmagában a jól felszerelt munkástömegekkel szemben valamit is tehessen".[47] A forradalom aktív ellenségeinek tábora gyengült, de a forradalom aktív támogatóinak tábora is egyre szűkült. A kispolgárságot, a munkásmozgalomhoz nem tartozó dolgozókat az osztályharc kiéleződése a sehova nem tartozás bizonytalanságával töltötte el.

A CLEMENCEAU-JEGYZÉK. AZ ÉSZAKI HADJÁRAT MÉRLEGE

A Vörös Hadsereg, Stromfeld zseniális vezetésével, az északi hadjárat első hete alatt alapvetően megváltoztatta a front erőviszonyait. Mintaszerű volt az együttműködés, a központi irányítás, a tüzérség felhasználása, az erők gyors mozgatása, a csapatok önállósága a parancsok végrehajtásában. A gyors előretörésnek azonban negatív oldala is volt: meghosszabbította az amúgy is szétforgácsolt Vörös Hadsereg frontját anélkül, hogy megsemmisítette volna az ellenséget, amely — ha tehette — ügyesen kitért a döntő ütközetek elől. Így a döntés elhalasztódott, s a hadműveletek középpontjába végül a Miskolc—Kassa—Eperjes irányú támadás került; a helyzetnek a haditerveknél erősebb dinamikája a viszonylag kisebb ellenállás vonalán vitte előre az északi hadjáratot.

A csehszlovák hadvezetés a kassai vereség után fő erejét Pozsony védelmére koncentrálta. Június 7-én nagy túlerőt összpontosítva ellentámadást indított, és visszafoglalta Érsekújvárt. Némi területnyereségen kívül azonban nem ért el nagyobb eredményt. Kassától északra a helyi dolgozók fegyveres felkelésétől támogatott 6. vörös hadosztály 9-én bevonult a sietve kiürített Eperjesre. Ezzel Kelet-Szlovákiából a Vörös Hadsereg kiverte az ellenség fő erőit, és most már dönteni kellett: Pozsony vagy a Tiszántúl irányába folytassa-e a támadást. Ekkor érkezett meg Clemenceau-nak, a párizsi békekonferencia elnökének jegyzéke, amelyben felszólította a Tanácsköztársaságot: „haladéktalanul vessen véget a csehszlovákok elleni támadásoknak, ellenkező esetben a szövetséges kormányok feltétlenül el vannak határozva, hogy haladéktalanul a legszélsőbb rendszabályokhoz folyamodnak, hogy kényszerítsék Magyarországot az ellenségeskedések megszüntetésére".[48] A jegyzékben kilátásba helyezett „legszélsőbb rendszabályokon" az általános intervenciós támadás megindítását kellett érteni. Ha viszont — úgymond — a Tanácsköztársaság teljesíti a győztes hatalmak kívánságait, akkor képviselőit meghívják a békefeltételek aláírására.

---

[47] HAJDU TIBOR, A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp. 1969. 237—238.

A kormányzótanács visszás helyzetbe került: a meghívás 77 napos élethalálharc eredménye volt; az ára viszont lemondás a fegyverrel kivívott pozíciókról, de még ennél is többről, a jegyzékben követelt visszavonulás esetén a magyar nép önrendelkezési jogáról. Végeredményben mégsem lehetett nem elfogadni. A Tanácsköztársaság számára ugyanis az ezzel járó diplomáciai elismerés több volt puszta formaságnál, nemcsak jogi elismerést jelentett, hanem a valóságos hadiállapot megszüntetését, a fennmaradást.

A békeszerződést alá kellett írni, és a békekonferencia döntéseit el kellett fogadni, de a Tanácsköztársaság számára a döntés igen nehéz volt. A közvélemény nagy része nem értette meg az aláírás elkerülhetetlenségét. A tisztikar számára júniusig a kormányzótanács az egyetlen magyar kormány volt, amely függetlenül társadalmi céljaitól, harcolt a békediktátum ellen. A „második" kormány Szegeden már alternatívát jelentett, s legalábbis kérdéses volt, hogyan választ a Vörös Hadsereg tisztikara, ha az új határok elfogadásával a harc számára értelmetlenné válik.

A Clemenceau-jegyzék látszólag a Tanácsköztársaság győzelmei által elért status quo elismerését jelezte, a valóságban éppen az ellenkezőjéről volt szó: Párizsban elhatározták, hogy lezárják a magyar kérdést, s egyúttal véget vetnek a magyarországi forradalomnak; ezért provokálták a jegyzékkel, így biztosítva lélegzetvételnyi szünetet a csehszlovák hadseregnek. A kormányzótanács halogató választ adott Clemenceau-nak: a Károlyi-kormány ismert és önkényes álláspontjából indult ki, mely szerint Szlovákia cseh „megszállása" a belgrádi fegyverszünet megsértése volt, és ezért csak akkor vállalkozik a harc beszüntetésére, ha az érdekelt államok Bécsben összeülnek a fegyverszünet kérdéseinek megvitatására. Egyben elfogadta a meghívást, mert „a Magyarországi Tanácsköztársaságnak nincsenek ellenséges szándékai a világ egyetlen népével szemben sem, barátságban és békében kíván élni valamennyivel, annál is inkább, mert nem áll a területi integritás alapján".[49]

---

[48] MMTVD 6. köt. 1. rész. Bp. 1959. 670.

Senki sem hihette, hogy ezt a választ Clemenceau elfogadja. A tanácskormány a várható új jegyzékváltásig rendelkezésre álló néhány napot katonai helyzete javítására igyekezett felhasználni.

Stromfeld a vezérkarban folytatott viták után átdolgozta haditervét. „Az általános helyzet megköveteli, hogy mielőtt a hadsereg zöme a Tiszán átkelve a román haderő ellen fordulna, a cseh hadsereggel hosszú időre leszámoljon."[50] A terv szerint az ellenség fő erejét Léva és a Duna közötti kis területen döntő csatára kényszerítve frontális támadással kell megverni, majd elfoglalni Pozsonyt, Nagyszombatot és Trencsént. Június 15-e, amikor az új offenzíva megindult volna, a csehszlovákiai választások napja volt, Bécsben pedig e napon akart Kun teljhatalmú megbízottja, Bettelheim Ernő az osztrák kommunista párt fegyveres tüntetésével új forradalmat kiváltani.

A haditerv jó volt, azonban elkésett. Az átcsoportosítás napokat vett igénybe, s ez nem a Tanácsköztársaságnak kedvezett. Az átcsoportosítás idején a hadműveletek lanyhultak, aminek fő oka nem a jegyzékváltás volt, hanem a 12 napos offenzívával, az átcsoportosítással járó kimerültség és a nagy veszteségek.

A Vörös Hadsereg június 10-én tetőzte be győzelemsorozatát: a MÉMOSZ-zászlóalj, élén Vági Istvánnal, bevonult Bártfára, az 5. hadosztály heves harc után elfoglalta Rozsnyót. A Vörös Hadsereg északon elérte Galícia, vagyis az új Lengyelország határát. Az ellenség ruténföldi csoportja harcképességét megőrizve a Laborcon túlra, Csap felé vonult vissza, s a Szepességbe húzódott csapatokkal együtt szükségessé tette a III. hadtest egy részének hátrahagyását a Sátoraljaújhely—Kassa—Bártfa vonal védelmére. Közép-Szlovákiában a front nagyobb változás nélkül hullámzott, a nyugati szárnyon viszont a kezdeményezés az ellenség kezében maradt. Mittelhauser elfoglalta Selmecbányát, majd Zólyomot, behorpasztva és megrövidítve a tervezett magyar támadás kiinduló ívét. Léva visszafoglalását azonban a Vörös Hadsereg nyugati szárnya a túlerővel vívott szívós küzdelemben megakadályozta.

---

[49] Uo.

[50] A magyar Vörös Hadsereg. Szerk. HETÉS TIBOR. Bp. 1959. 363.

Az északi hadjáratot értékelve mindenekelőtt a kedvezőtlen körülmények között elért eredmény nagyságát kell hangsúlyoznunk. A nagy kiterjedésű, jórészt hegyes-dombos terület elfoglalása 10—12 nap alatt a túlerőben levő ellenségtől olyan teljesítmény volt, amit a kiváló vezetés mellett csak a fővárosi munkás- és a tiszántúli parasztezredek, a nemzetközi egységek, az észak-magyarországi és szlovákiai önkéntesek lelkesedése tett lehetővé. Nagymértékben elősegítette a győzelmet a Vörös Hadsereg internacionalista jellege, a munkások felkelései, a szabotázs és a partizánmozgalom az ellenség hátában. A Vörös Hadseregben jelentős számú szlovák önkéntes harcolt. A csehszlovák hadseregből igen sok szlovák dezertált, bár ezeknek nagy többsége nem jutott el a Vörös Hadsereghez való csatlakozásig.

A győzelmekért a Vörös Hadsereg nagy árat fizetett. Minthogy május 1-e után a munkásság legöntudatosabb rétege fogott fegyvert, a veszteségek azt különösen súlyosan érintették. A hadsereg létszáma május—június folyamán tovább emelkedett ugyan, de mind mennyiségileg, mind minőségileg csökkenő mértékben. Június 10-én az országban sorozás kezdődött az általános hadkötelezettség alapján (a Dunántúlon azonban ezt csak Somogy megyére terjesztették ki). A jelentkezést megtagadókkal szemben nem alkalmaztak semmiféle retorziót, így a sorozás nem is vált általánossá.

Az északi hadjárat rendkívüli teljesítményét csak a májusi mozgósításhoz hasonló mérvű, gyors erősítéssel lehetett volna megismételni. Kétségtelen azonban, hogy így is biztosította a Tanácsköztársaság fennmaradását, hiszen ha a Vörös Hadsereg nem mutat ilyen erőt és elszántságot, az imperialista hatalmak intervenciója már jóval hamarabb eltiporta volna a forradalmat.

3. A BELSŐ HELYZET ÉS A KATONAI VISSZAVONULÁS

A PÁRT ÉS AZ IFJÚSÁGI SZÖVETSÉG KONGRESSZUSA

1919. június közepén ülésezett a Magyarországi Szocialista Párt kongresszusa. A június 12-én megnyíló pártkongresszusra egyrészt azok a kommunisták készültek nagy várakozással, akik nem voltak megelégedve az egyesülés végrehajtásának módjával, másrészt az ellentámadásra készülő szociáldemokrata jobboldal, amely viszont úgy érezte, hogy márciusban túl sok pozíciót adott fel, és szervezeti bázisára támaszkodva puccsra készült.

Az egyesülés valóban csak az új párt kereteit teremtette meg: az élcsapat jellegű kommunista párt 30—40 ezres létszámával felolvadt az egyesüléssel létrejött tömegpártban, amelynek — legalábbis papíron — másfél milliós létszáma a régi szociáldemokrata pártét is sokszorosan meghaladta. Az addig szervezetlen, tanulatlan munkások, a munkássághoz csak érzelmileg kötődő városi és falusi szegények a forradalom hatására öntudatra ébredtek, de könnyen elcsüggedtek, és semmiképpen sem voltak az orosz bolsevikokhoz hasonló támaszai a forradalomnak. A tömegek beözönlése a hatalomra jutott munkáspártba természetes és elkerülhetetlen jelenség. Az ezzel járó szervezeti, nevelési problémák megoldhatók, ha nincsenek politikai ellentétek. A kialakult körülmények közt azonban a szakszervezeti bürokrácia akkor is megakadályozta volna az első és kézenfekvő lépést, a szakszervezeti- és párttagság különválasztását, ha arra egyáltalán idő lett volna. Ugyanígy nem lehetett szó még szakszervezeti kongresszusok tartásáról sem, hiszen ez együtt járt volna a vezetőségek leváltásával; sőt, a március 21. előtt alakult kommunista szakszervezeti frakciókat is feloszlatták. Ebben az amorf tömegben a kommunista és szociáldemokrata munkások és értelmiségiek élcsapat szerepe igen nehezen érvényesült.

Kétségtelen, hogy a párt szerepének lenini értelmezése elég zavaros formában jutott el a magyar kommunistákhoz. Így a munkásosztály fogalmának tisztázatlanságával is összefügg, hogy a szociáldemokraták a szakszervezeteket, a kommunisták a munkástanácsokat tartották a párttal egyenrangúnak, bár itt az elméleti torzulás a valóságos magyarországi helyzet sajátosságát tükrözi. Az a felfogás azonban, amely a pártépítés elvi és gyakorlati hibáit a forradalom veresége egyik fő okának tette meg, alaptalan és csupán az ellenforradalom győzelme utáni emigrációs önmarcangolás eredménye, melyben szerepet játszott Lenin bíráló megjegyzéseinek félremagyarázása is.

A pártszervezetek, ha nem is voltak a diktatúra élcsapata vagy vezető ereje, hasznos és sokrétű munkát végeztek, és ahol elég erősek voltak, igyekeztek soraikat megtisztítani, rendezni. A szervezeti problémáknál nagyobb baj volt a vezetés politikai arculatának kettőssége, ami viszont tényleg a reális erőviszonyokat tükrözte. Amikor a tömegek aktív támogatását élvezték, a forradalmárok képesek voltak forradalmi döntéseket elérni és megvalósítani; a forradalomnak azonban más támasza nem volt, mint a munkások lelkesedése, és így a csüggedés napjaiban a politikai vezetésben is megnőtt a kompromisszumot, a visszautat keresők szerepe.

A politikai vezetésre addig jellemző kulisszák mögötti küzdelmet a pártkongresszuson a nyílt összecsapás váltotta fel. Az erőviszonyok alakulását mutatja, hogy míg a diktatúra első napjaiban a tempóval elégedetlen baloldali ifjak, katonák tüntettek a kompromisszum ellen, a kongresszuson már a jobboldal támadott, és a baloldal — tekintettel a front helyzetére — nem ment túl az erélyes defenzíván. A támadást Weltner indította meg a kongresszus megnyitása napján; a Népszavában közzétett cikkében nyíltan támadta a kommunistákat, és visszautasította Lenin üdvözletének az ingadozókról szóló részét.

Weltner cikke nagy jelentőségű volt, mivel ő volt a kapocs a jobboldal és a centristák között. Peyerék átmenetileg lemondtak az eredménytelennek bizonyult konspirációról, Böhm és Kunfi viszont a megromlott külpolitikai helyzetben az antanttal való kiegyezés útját keresték; a két irányzat ismét közeledett egymáshoz. Nem csoda, hogy Weltner és Kunfi is találva érezték magukat az Üdvözlet ismert soraitól: „Legyetek szilárdak. Ha ingadozást tapasztaltok a szocialisták között, akik tegnap hozzátok, a proletárdiktatúrához csatlakoztak, vagy a kispolgárság között, nyomjátok el könyörtelenül ezeket az ingadozásokat. Agyonlövetés — ez a gyáva jogos sorsa a háborúban."[51]

Lenin Kun kifejezett kérésére írta Üdvözletét, és nem véletlenül emelte ki a proletárdiktatúrának ezt a funkcióját. Ugyanakkor kifejtette:

---

[51] Lenin Összes Művei. 38. köt. Bp. 1973. 2. kiad. 377.

„nem egyedül az erőszak a proletárdiktatúra lényege és nem elsősorban az erőszak". Hangsúlyozta a magyar proletárforradalom békés győzelmének jelentőségét s általában azt, hogy figyelembe kell venni az egyes forradalmak sajátos, konkrét körülményeit. Elméleti jelentőségű az a rész, ahol megmagyarázza, hogy a szocializmus megvalósításához még meglehetősen hosszú útra van szükség.

A pártkongresszus elfogadta a Kun Béla által előterjesztett marxista—leninista pártprogramot, de az éles ellentétek már a programvitában megmutatkoztak. Kun Béla javasolta, hogy a kongresszuson az egységokmány értelmében — mely a Kominternre bízta a döntést — vegyék fel a Kommunisták Magyarországi Pártja nevet. Bár a forradalom olyan szociáldemokrata harcosai is támogatták javaslatát, mint Bokányi Dezső és Wallisch Kálmán, az egységokmányt aláíró Kunfi és Weltner maguk szegték meg ígéretüket: kompromisszumként a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja nevet fogadták el. Kunfi beszédében kiállt a proletárdiktatúra mellett, és elhatárolta magát mindattól, ami a szociáldemokráciából a burzsoá demokrácia fenntartását jelenti, de ennél fontosabb volt, hogy az addiginál is enyhébb elbánást követelt a burzsoáziával szemben, és — tekintettel az európai kapitalizmus stabilizálódására — olyan politikát, amely lehetővé teszi a koegzisztenciát. Ilyen politika azonban az adott viszonyok közt nem volt lehetséges.

A konfliktus a pártvezetőség megválasztásánál robbant ki. A jobboldal, kihasználva, hogy a küldöttek többsége a régi párt- és szakszervezeti funkcionáriusok közül került ki, megszervezte az eleve kompromisszumos összetételű jelölőlista leszavazását: több baloldali jelölt nevét kihúzták, helyükre Miákits, Farkas István és mások kerültek. A váratlan puccs felháborította a kommunistákat; bejelentették, hogy a választás eredményét nem veszik tudomásul, és „fenntartják maguknak minden vonatkozásban a teljes akciószabadságot".[52] Kunfi, Böhm és Weltner megrémültek a kommunisták határozott fellépésétől, és a budapesti városparancsnokhoz, Haubrichhoz fordultak segítségért. A kulcshelyzetben levő, közismerten kommunistaellenes Haubrich azonban tudta, hogy a budapesti munkásezredek nem fordulnának a kommunisták ellen, ezért határozottan elutasította a fegyveres puccs gondolatát. Landler közvetítésével a két fél békéltető tárgyalásra ült össze, amelynek eredménye viharos jelenetek után az lett, hogy Böhm a kongresszus plénuma elé állva, a diadalmas Vörös Hadsereg nevében kérte: fogadják el közfelkiáltással az eredeti listát. Így a 13 tagú pártvezetőség tagjai lettek a kommunista Kun, Pór, Rudas, Vágó és Vántus, a volt baloldali szociáldemokrata Landler és Nyisztor, a baloldalhoz közeledő Bokányi és Bajáki, a centrista Böhm, Garbai és Kunfi, valamint Weltner. A pártkongresszus így nem végződött szakítással, de nem is oldotta meg a forradalom és a párt problémáit.

---

[52] SZÁNTÓ BÉLA, A Magyar Tanácsköztársaság. (Kézirat. PI Archívum, Szántó-gyűjtemény.)

Néhány nappal később ülésezett a kommunista vezetés alatt álló ifjúsági szövetség kongresszusa. A szocialista ifjak többsége már 1918 végén csatlakozott a kommunista párthoz, és a szövetség kommunista színezete az egyesülés után is megmaradt. A 120 ezres taglétszámú szervezet tanácskozása forradalmi légkörben folyt le; nyílt válaszként a pártkongresszuson született kompromisszumra, a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége (KIMSZ) nevet vették fel. A KIMSZ-be tömörült forradalmi diákok, a hozzájuk felfogásban, intellektuális nívóban is közel álló szakmunkásfiatalok befolyási köre azonban korlátozott volt: az ifjú segédmunkások, építőmunkások stb. tömegeire csak felszínes befolyást gyakorolhattak, még inkább a parasztifjúságra. De igen lényeges, hogy a KIMSZ előadásain, vitáin ismerkedett meg a szocializmus tanításaival a 20-as évek munkásmozgalmi utánpótlásának zöme.

CLEMENCEAU MÁSODIK JEGYZÉKE ÉS KUN BÉLA VÁLASZA

E néhány nap alatt azonban jelentős változások történtek a Tanácsköztársaság nemzetközi és katonai helyzetében. Június 13-án Clemenceau új jegyzéket intézett a Tanácsköztársasághoz, amelyben a magyar—jugoszláv határ kivételével közölte Magyarország új határait. A jegyzék az emlékezetes Vix-jegyzéknél is sokkal nagyobb csapást mért a magyar nemzetre: Magyarország formális párizsi meghívását is semmibe véve, egyszerű diktátumként ismertette a végleges határokat; nemcsak szentesítette a nemzetiségek elszakadását, hanem jelentős, közel 3 millió magyar lakta területeket is a szomszéd országoknak ítélt.

Clemenceau felszólította a kormányzótanácsot, hogy azonnal vonja vissza csapatait a végleges határok mögé, s ezt június 18-ig jelentse a békekonferenciának. Ellenkező esetben a győztes hatalmak „szabadságukban állónak tekintik, hogy előrenyomuljanak vagy bármely más intézkedést tegyenek, amely az igazságos béke biztosítására alkalmasnak látszik".[53] A Vörös Hadsereget eszerint Szlovákiából kellett kivonni, mivel másutt nem álltak csapatok a megállapított határokon túl. A jegyzék megígérte, hogy a román csapatokat szintén kivonják a Tiszántúlról, „abban a pillanatban, amikor a magyar csapatok kiürítik Csehszlovákiát".

A Vörös Hadsereg katonái egyelőre mit sem tudtak e jegyzékről, amelynek hatása a hadműveletekre és rájuk csak június 20. körül vált érezhetővé. A kisalföldi offenzíva előkészítésének napjaiban helyi harcok folytak, egyrészt Kassától keletre és nyugatra, másrészt a Kisalföldön, ahol folytatódott a csehszlovák csapatokat vezénylő Mittelhauser francia tábornok ellentámadása.

Stromfeld június 15 körül tervezte új offenzívája megindítását, az e célból felállított V. hadtesttel, amelynek parancsnoka Pogány lett. Az V. hadtest lassú felkészülése miatt az offenzíva kezdetét 15-ről 17-re halasztották, Mittelhauser viszont 16-ra általános támadást készített elő, megelőzve a Vörös Hadsereget. A csehszlovák és magyar offenzíva előestéjén, 15-én kapta meg Kun Clemenceau második jegyzékét. A jegyzék a legnehezebb döntés elé állította a Tanácsköztársaságot.

A jegyzék homályos megfogalmazása egy sor kérdést megválaszolatlanul hagyott. Elismerik-e a Tanácsköztársaságot, megszüntetik-e ellene a háborút, ha engedelmeskedik? Az új intervenciós tervek elejtése vagy takarója-e a jegyzék? A jegyzék készítői maguk sem látták tisztán következő lépésüket, bár kétségtelen, hogy nem szándékoztak megbékélni a Tanácsköztársasággal, hiszen Gyenyikin győzelmei hatására egyenesen Szovjet-Oroszország közeli összeomlásában reménykedtek. A Négyek Tanácsa június 9-i és 10-i ülésén mindenesetre elvetették az általános támadás javaslatát, és bírálták Romániát: viselkedésével a bolsevizmust erősíti.

---

[53] MMTVD 6. köt. 2. rész. Bp. 1960. 242.

A végleges határ megállapítása és közzététele mindenekelőtt Csehszlovákiának kedvezett. De Jugoszláviának is előnyös volt a déli határ megállapításának elhalasztása, így még remélhette, hogy esetleg megtarthatja a pécsi bányavidéket. Romániának hátrányos volt a határok megvonása, mert Brătianu miniszterelnök többet remélt, s ha bele is törődött a döntésbe, megmondta Clemenceau-nak: a Tiszántúlt csak a békeszerződés aláírása után hajlandó kiüríteni. Brătianu mégsem engedhetett szabad utat sértődöttségének, amiért határkiigazítási javaslatait sem vették figyelembe, hiszen agresszív politikáját mégiscsak Clemenceau védte meg Wilsonnal szemben. Clemenceau-nak szüksége volt a bármikor felhasználható román hadseregre, de az adott pillanatban úgy látszik, többet remélt a magyar forradalom egységét megosztó homályos, s így szó szerint kötelezőnek nem érzett ígéretektől.

Clemenceau számítása annyiban bevált, hogy ravasz javaslata ismét megbontotta az egyesült párt egységét. A kommunisták pozíciójára, amelynek egyik bázisa a világforradalom volt, nagy csapást jelentett a június 15-i bécsi felkelés kudarca. A kierőszakolt összecsapás után az osztrák proletárforradalom valószínűtlenné vált, a két ország viszonya megromlott; a csehszlovákiai választás konszolidálta a polgári demokráciát.

Az éppen megválasztott pártvezetőség összeült, hogy döntsön a Clemenceau-nak adandó válaszról. Az ülésről jegyzőkönyv híján csak egymásnak ellentmondó visszaemlékezések tájékoztatnak. Tény, hogy Kunfiék ekkor már értelmetlennek látták a harcot, és az ő problémájuk a kivezető út megtalálása volt. A kommunisták és a baloldali szociáldemokraták ellenezték a visszavonulást. Ellenezte az elfoglalt terület kiürítését prakticista-nacionalista meggondolásból a jobboldali Vanczák—Peyer-csoport is, miután kapitulációs ajánlatukat csak két héttel előbb utasították vissza. Némi ingadozás után ellenezte a visszavonulást a meghívott Stromfeld is. Végül a pártvezetőség tagjai közül csak Rudas László szavazott a kompromisszumos határozat ellen, amely elvben hozzájárult a visszavonuláshoz.

Böhm emlékirataiban hangsúlyozza, hogy ez „csak elvi határozat volt, a végrehajtás kérdésében a pártvezetőség olyan formában határozott, hogy felhatalmazza ugyan a hadsereg-főparancsnokságot a harcnak alkalmas pillanatban való beszüntetésére, de időnyerés céljából és avégből, hogy további engedmények biztosíthatók legyenek, a visszavonulást még nem rendeljük el".[54] Kun válaszjegyzékében azt állította, s ez nem volt igaz, hogy az ellenségeskedések beszüntetését elrendelték, de a csehszlovák hadsereg támadásai miatt nem lehet végrehajtani. Tény, hogy Mittelhauser június 16-i ellentámadásával nem várta be a Clemenceau-jegyzék határidejét, a jegyzékváltásra szánt néhány napot tehát mindkét fél katonai pozíciói oly mérvű javítására kívánta felhasználni, amely befolyásolni képes a politikai döntéseket.

Kun egyben közölte: megkereste a román és csehszlovák főparancsnokságot, hogy a Vörös Hadsereg képviselőivel együtt a vegyesbizottságokban részletesen határozzák meg a kétoldalú kiürítés módozatait. A legkétértelműbben ott fogalmazott Kun, ahol a legnehezebb kérdésre, az új határok elismerését illetően kellett felelnie. A jegyzék hangoztatta a megállapított határok képtelenségét, de sehol sem utasította el kereken azok elismerését.

Ez volt a kérdések kérdése, amelyre válaszolni egyet jelentett a Vörös Hadsereg morális egységének megbontásával. A munkásság elsősorban nem a régi határok, hanem az új társadalom védelmében fogott fegyvert, számára értelmetlenné vált az eddigi harc, ha az új határok között is megtarthatja szociális vívmányait. Határvonalakért haljanak meg, mikor úgyis jön a világforradalom, és ledönti a sorompókat? A tisztek, a menekültek viszont éppen ellenkezőleg: miért harcoljanak, ha a Tanácsköztársaság — léte érdekében — elfogadja az új határokat? Nekik nem ezt ígérték, amikor felvették a számukra nevetséges, rangjelzés nélküli tiszti zubbonyt egy olyan hadseregben, amelynek szelleme, politikai céljai idegenek voltak tőlük.

A SZLOVÁK TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSA

Mittelhauser június 16-án nagy erővel megkísérelte Léva elfoglalását, de a Tiszától érkezett, a front mögött felsorakozott friss 4. hadosztály váratlan rohamával visszakergette a csehszlovák csapatokat a Garam túlsó oldalára. Viszont az erőit az előző néhány nap támadásaiban elpazarló III. hadtest csak erősítéssel tudott úgy-ahogy ellenállni a pihent csapatokkal támadó ellenségnek, amely Rozsnyót is elfoglalta

---

[54] Böhm Vilmos, Két forradalom tüzében. Bp. 1946. 324.

Ágyúdörgés kísérte az ünnepi beszédeket, mikor Eperjesen június 16-án kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot. Ez volt az első kísérlet, hogy Csehszlovákia területén megalakítsák a munkások és parasztok államát.

A Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltását Budapestről kezdeményezték. Az egyesült párt cseh és szlovák szekciója a világforradalom koncepciójából kiindulva már előbb is toborzott vöröskatonákat, agitált a csehszlovák hadsereg katonái között. Miután pedig a magyar Vörös Hadsereg jelentős szlovák területet foglalt el, a Vörös Hadsereg szlovák katonáival együtt a szekció elősegítette a helyi munkás- és parasztanácsok megalakítását; ezek sikeres működése nyomán merült fel a Szlovák Tanácsköztársaság létrehozásának gondolata.

A szlovákiai Tanácsköztársaság tömegbázisa, amennyiben össze lehet hasonlítani, bizonyosan gyengébb volt, mint idősebb magyar testvéréé. Mégis kétségtelen, hogy létrehozásában szerepet játszott a helyi, szlovák lakosság kezdeményezése is. Ezzel szemben például márciusban, Nyugat-Erdély nem kisebb területén meg sem kísérelték hasonló, román tanácsköztársaság létrehozását.

Csicserin szovjet külügyi népbiztos egyenesen felszólította Kun Bélát a szlovák nemzeti önrendelkezés megvalósítására. Kun még aznap, június 9-én azt válaszolta: „A szlovák Tanácsköztársaság kikiáltására minden előkészület megtörtént."[55] Mire kikiáltására sor került, a helyzet nagyon megváltozott, hiszen már megfontolás tárgyát képezte a Vörös Hadsereg kivonása Szlovákiából. Kun Béla és a kommunisták azonban úgy vélték, hogy ez az eshetőség egyáltalán nem ok a Tanácsköztársaság proklamálásának elmulasztására; annál kevésbé, mert a Szlovák Tanácsköztársaság elnöke, a cseh Janoušek, eleve egy szocialista Csehszlovákia keretében képzelte el Szlovákia jövőjét, sőt ennek érdekében — nem csekély, de annál jellemzőbb naivitással — személyesen Masarykhoz fordult.

Szlovákia kiürítését végleg csak június utolsó napjaiban határozták el, mikor a kialakult helyzet kilátástalanná tette az északi hadjárat folytatását. A Tanácsok Országos Gyűlése azonban már június 19-i külpolitikai vitájában felhatalmazta a kormányzótanácsot, hogy szükség esetén rendelje el a kiürítést.

---

[55] MMTVD 6. köt. 1. rész. Bp. 1959. 697.

A TANÁCSOK ORSZÁGOS GYŰLÉSE. A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ALKOTMÁNYA

A Tanácsok Országos Gyűlése június 14-től 23-ig ülésezett. A külpolitikai vitát az V. hadtest támadási kísérlete előzte meg. A Dunától északra a 8. hadosztály bravúros támadással átkelt a Zsitván és a Nyitrán, Érsekújvárt fenyegette. Mittelhauser 18-án felszólította Šrobár minisztert, hogy kormányával meneküljön el Pozsonyból, mert nem tudja megállítani a Vörös Hadsereget. A támadás északi szárnyán viszont az 500–600 méter magasságban harcoló 11. munkásezred kimerült, és megtagadta a véres harcot ígérő támadást Selmecbánya ellen, majd önkényesen elhagyta a frontot.

A Tanácsköztársaság utolsó reménysége Szovjet-Oroszország maradt. Lenin június 18-i üzenetében óvta Kunt Párizstól: „Önnek persze igaza van, hogy tárgyalásokat kezd az antanttal. Tárgyalásokat kell kezdeni és folytatni, minden lehetőséget feltétlenül ki kell használni legalább ideiglenes fegyverszünet vagy a béke megkötésére, hogy a nép lélegzetvételnyi szünethez jusson. De egy pillanatig se bízzanak az antantban, becsapja önöket és csak időt akar nyerni, hogy aztán megfojthassa önöket is, bennünket is.”[56]

Lenin üzenetének lényege a figyelmeztetés volt. Feltűnő, hogy e táviratban nem ígért — mert nem ígérhetett — segítséget, nem ecsetelte a szovjet Vörös Hadsereg győzelmeit, amit Csicserin például sohasem mulasztott el. Hallgatásában kimondatlan intés rejlett: 1919 nyarán a magyar Tanácsköztársaság csak saját erejére számíthatott, azt felmérve kellett döntenie. Lenin 6 heti hallgatás után csak július végén fordult ismét személyesen Kunhoz: „ismerjük Magyarország súlyos és veszélyes helyzetét...”[57]

A döntés nehéz volt Kun és a tanácskongresszus számára. A forradalmi háború folytatására éppoly kevés remény volt, mint a tisztességes kompromisszumra, egyetlen megoldás maradt: manőverezni, amíg lehetséges, várni, hogy talán megváltozik a helyzet. Kun beszámolójának lényege ez a manőverezés volt. Szembeszállt egyrészt Szamuelyvel, Pogánnyal, akik elvi álláspontra helyezkedve, a világforradalom elárulásának tekintették az imperialistákkal való alkudozást; Pogány egyenesen azt hirdette, hogy siettetni kell a frontokon a döntést, holott Kun fő célja éppen ennek elodázása volt. Másrészt szembeszállt a kapituláció prófétáival — Kunfi Zsigmonddal és Mónus Illéssel —, akik azt hitték, hogy területek feladása árán, az új határok elfogadásával megmenthetik „a proletárforradalmat és a szocializmus uralmát".[58] Ugyanakkor Kunfi arról beszélt, hogy Párizs nem fog tárgyalni a kormányzótanáccsal, tehát ismét napirendre tűzte, ha burkoltan is, az antant békéjét elfogadó szociáldemokrata kormány jelszavát, ezzel csatlakozva a jobboldal politikájához.

---

[56] MMTVD 6. köt. 2. rész. Bp. 1960. 274.

[57] HAJDU TIBOR, A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp. 1969. 444.

A kongresszus egyhangúan elfogadta Kun határozati javaslatát, tehát szabad kezet adott a kormányzótanácsnak. A tanácskongresszus politikai hangulata egyébként egyértelműbb, forradalmibb volt, mint a pártkongresszusé. Erre mutat, hogy Kunfi, aki a felháborodás célpontja lett, kimaradt az új kormányzótanácsból, a magyar munkásmozgalomban többé nem vállalt vezető szerepet. A mozgalom régi aktivistáinak elég széles rétege követte ezen az úton, azok, akik nem hittek a polgári demokráciában, de a proletárdiktatúrát sem tudták következetesen vállalni. Visszavonulásuk jelentőségét és tragikumát az adta meg, hogy a szervezett munkásság nem csekély részének hangulatát fejezte ki.

A Tanácsok Országos Gyűlése hosszú és alapos vitát folytatott a szocializmus megvalósításának tapasztalatairól, Varga igen színvonalas gazdasági beszámolójáról. A felszólalók számos hasznos javaslatot tettek: követelték a gazdagparasztok erélyesebb kezelését, terményfeleslegük rekvirálását, a szesztilalom megszüntetését, fellépést a karrieristák és az ellenforradalmárok ellen, a differenciáltabb parasztpolitikát, a saját birtokukra termelési biztosnak kinevezett földesurak leváltását, a községi adó visszaállítását, a centralizált-bürokratikus közellátási hálózat egyszerűsítését, a kisipar fokozott támogatását, a vallásellenes agitáció mérséklését stb.

---

[58] MMTVD 6. köt. 2. rész. Bp. 1960. 167.

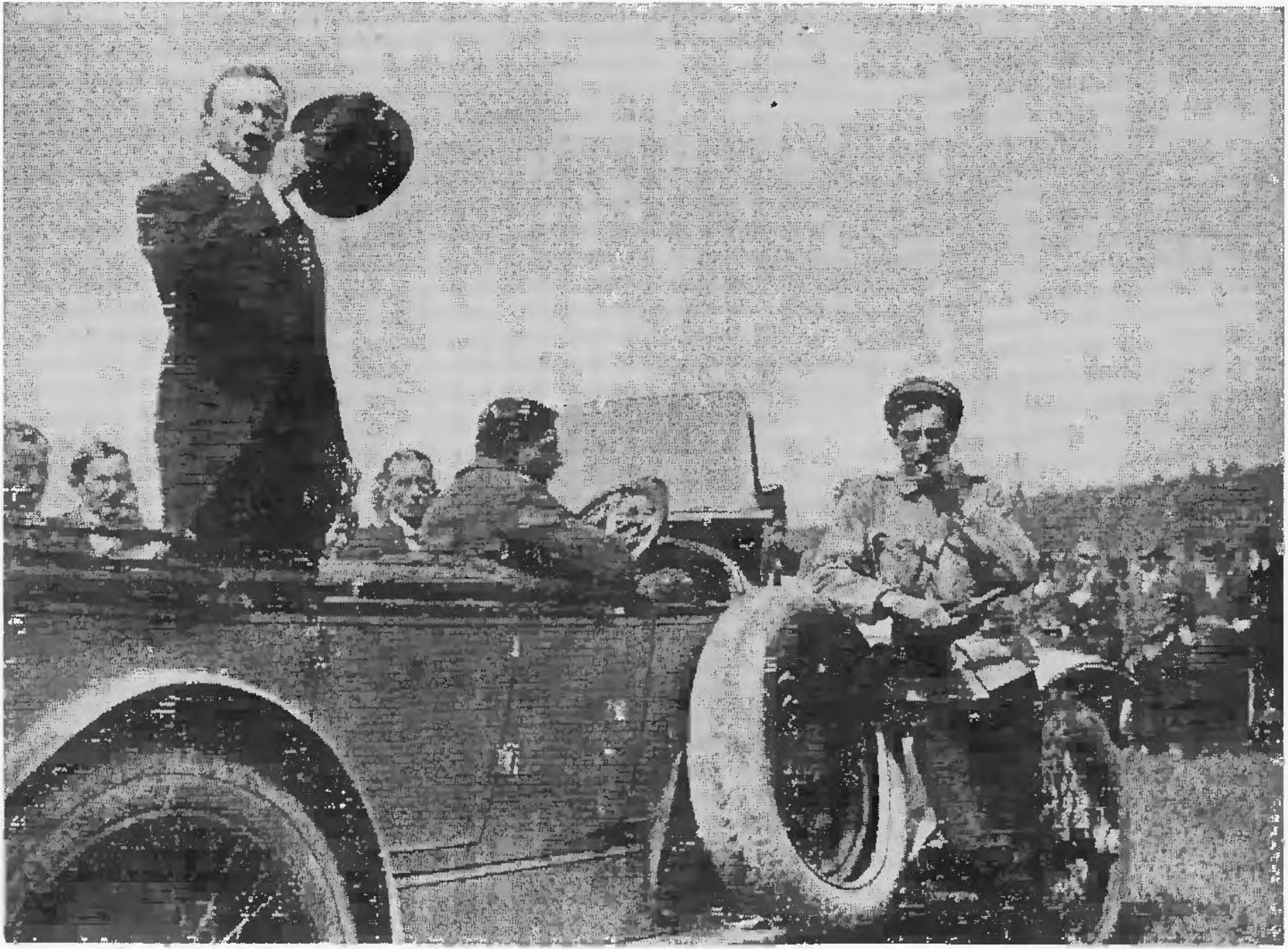

17. Kun Béla beszél a munkászászlóaljakhoz

18. Kun Béla és Szamuely Tibor újságírókkal a Szépművészeti Múzeum előtt. Budapest, 1919. május 1.

19. Szamuely Tibor beszél a toborzónapon. Budapest, 1919. április 6. (Hősök tere)

20. Garbai Sándor beszél egy népgyűlésen. Miskolc, 1919. május 1.

21. Átadják a Budapesti Munkástanács zászlóját a hadsereg-parancsnokságnak. A zászlónál Landler Jenő

22. Pogány József katonai szemlén

23. Bokányi Dezső beszél a Parlament előtt a diadalmas északi hadjárat idején.
Budapest, 1919. június 7.

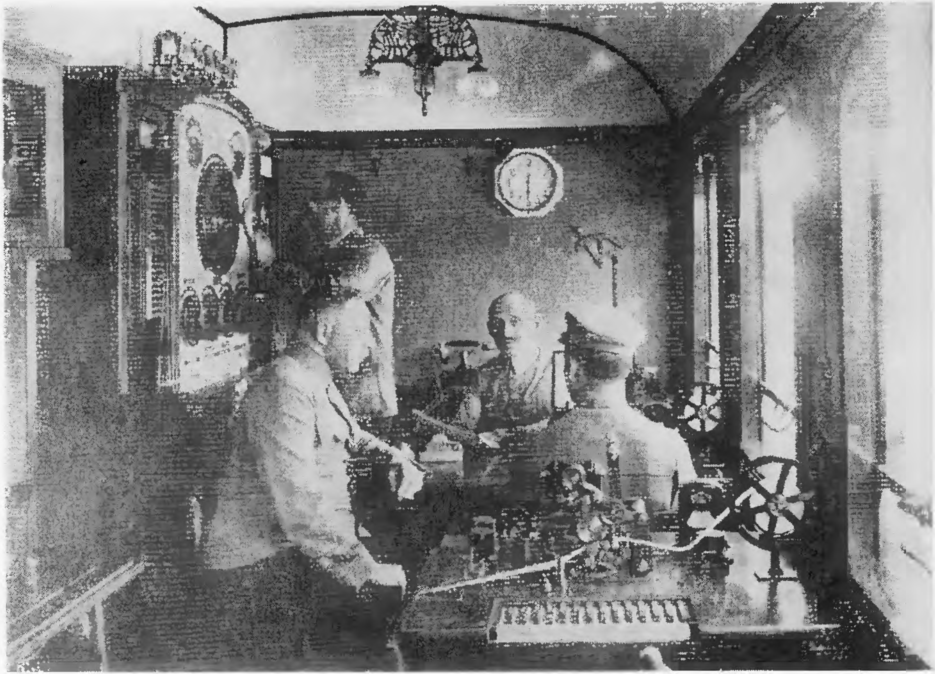

24. Stromfeld Aurél (balról) és Böhm Vilmos (szemben) a Vörös Hadsereg főparancsnokságának vonatán

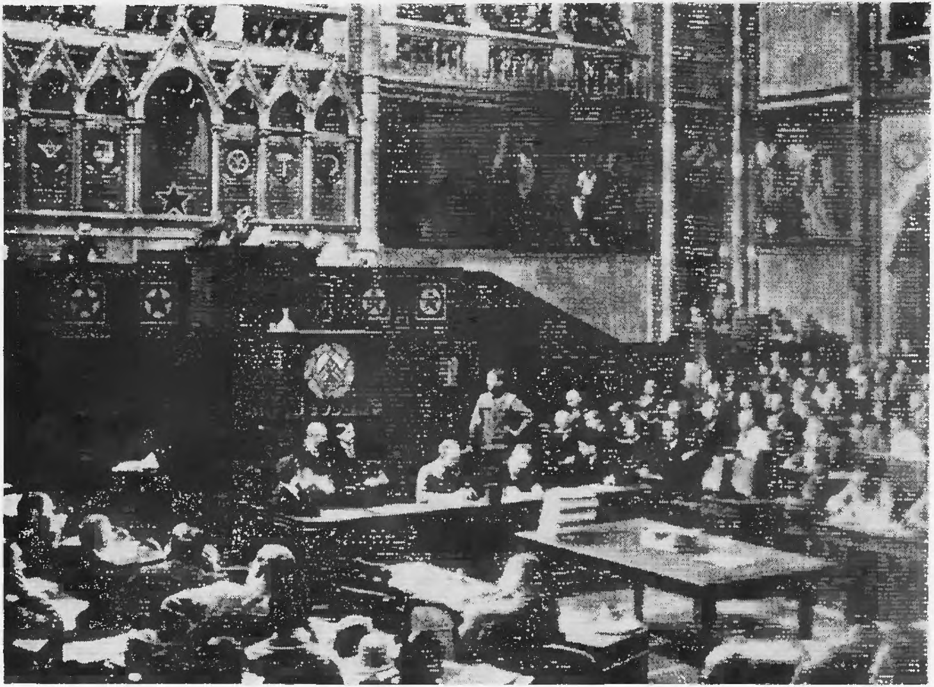

25. A Magyarországi Szocialista Párt kongresszusa a Parlamentben

26. Ellenforradalmi puccskísérlet. Tüzelő vöröskatonák a Duna-parton.
Budapest, 1919. június 24.

27. Balatoni nyaralásra utazó gyermekek csoportja

A politikai ellentétek leginkább a külpolitikai vitában éleződtek ki; a jobboldal nyílt fellépése egy-két nemtetszéssel fogadott beszédre korlátozódott. A Tanácsok Országos Gyűlése a külpolitikai és katonai vita után tüzetesen megvitatta és elfogadta a Rónai Zoltán irányításával elkészített alkotmánytervezetet, a világtörténelem második szocialista alkotmányát. Az Alkotmány leszögezte a proletárhatalom és a termelőeszközök köztulajdonának alapelveit, a dolgozók jogait és kötelességeit, többek között az általános munkakötelezettséget és a munkához, a munkaképtelenek ellátásához való jogot. Az Alkotmány részletesen szabályozta a tanácsrendszeren alapuló szocialista állam szervezetét, a nemzetek önrendelkezési jogát. Az Alkotmány a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság elnevezést vezette be, így jelezve, hogy a Tanácsköztársaság minden újabb szocialista köztársasággal államszövetségre kíván lépni, a nemzetközi tanácsköztársaság keretében.

A tanácskongresszus évente kétszer gyűlt volna össze: jogait két ülésszak között a Szövetséges Központi Intéző Bizottság volt hivatva gyakorolni. A megválasztott 150 tagú testület tagjainak mintegy fele volt munkás, illetve szakszervezeti funkcionárius, egyharmada értelmiségi és tisztviselő; s bár mintegy harmada vidéki volt, néhány iparos és egyéb foglalkozású mellett aránylag csekély volt a parasztok száma. Az intéző bizottság első ülésén, június 24-én megválasztotta az új kormányzótanácsot, amelynek elnöke Garbai maradt.

Az új kormány a kompromisszum jegyében született: kimaradt belőle Kunfi, de kimaradt Szamuely is. A népbiztosok közel fele baloldali szociáldemokrata volt, akik a kommunistákkal együtt erős többséget képeztek. A jobboldali szociáldemokratákat nem igazi vezetőik képviselték a kormányban; visszahúzódásuk az addig nagy nehezen fenntartott pártegység bomlását jelezte.

AZ ELLENFORRADALMI LÁZADÁSOK ÚJ HULLÁMA

A tanácskongresszus utolsó napjaiban történt események szükségessé tették a kongresszus idő előtti befejezését. Az ellenforradalmi lázadások új hulláma és a front helyzete minden figyelmet magára vont. Az ellenforradalmi szervezkedések középpontjába a tiszti ellenforradalom került, amelynek az volt a terve, hogy megnyeri Stromfeld és Haubrich támogatását, és a katonai vezető pozíciók birtokában fegyveres puccsot hajt végre. Miután Stromfeld és Haubrich elutasították a puccs gondolatát, Haubrich volt harctéri parancsnoka és bizalmasa, Hönig őrnagy, a budapesti vasas tartalék hadosztály parancsnoka (később Horthy hadseregének tábornoka) lefújta az akciót. A magukra hagyott fiatal tisztek egy csoportja — attól tartva, hogy leleplezősdésük esetén Haubrich cserben hagyja őket — elhatározta, hogy ellenforradalmi lázadást robbant ki.

Időközben, június 18. és 24. között új ellenforradalmi felkeléssorozat zajlott le, ezúttal nem a Dunántúlon, hanem a Duna két partján, Kalocsa és Dunapentele között. A lázadások fő bázisa a birtokos parasztság volt, vezetői a Vörös Őrségben meghagyott volt csendőrök. A lázadások sajátossága itt a rendkívüli kegyetlenség volt. A helyi direktóriumok és a Vörös Őrségek elkeseredetten védekeztek. Szekszárdon, kihasználva a kormányzótanácsi biztos távollétét, tisztek vezetésével több száz főnyi csoport támadt a megyeházra. Leverésüket megnehezítette, hogy a helyi munkásság bizalmatlan volt a megyei direktóriummal szemben, amely a vizsgálati jelentés szerint „hivatalnok módjára dolgozott, és ez a hivatalnok önkormányzat még fegyveres erővel sem volt megtámasztva. . ."[59]

A szekszárdi ellenforradalmat egy különítménnyel és a helyi ifjúmunkások segítségével Krammer Sándor politikai megbízott verte le, a Budapest—Baja vasútvonalon pedig megindult Szamuely páncélvonata, tűzharcban törve utat magának: Kecelen 19, Dunapatajon 48 ellenforradalmár esett el fegyverrel a kezében. A nehéz helyzetben, a lázadók kegyetlenségének retorziójaként Szamuely is szokatlanul kemény módszereket alkalmazott a rend helyreállítására.

Figyelemre méltó, hogy a frontcsapatok tisztikara nem törekedett lázadásra vagy azok támogatására. Ebben döntő része volt a katonák forradalmi szellemének, Münnich, Karikás, Vági, Szántó és más politikai megbízottak határozottságának, de bizonyos nemzeti felelősségtudatnak, a szemben álló ellenség ismeretének is. Igen jellegzetes az a két memorandum, amelyet — Landler távollétében — a III. hadtest tisztikara nevében Julier intézett a kormányzótanácshoz. Konstatálva a hadsereg kimerültségét, a Clemenceau-jegyzékek bomlasztó hatását e napokban, mikor a politikai megbízottak nagy része különböző kongresszusokon ült, javasolja a statárium kiterjesztését a dezertőrökre, a nemzeti zászló bevezetését, mindenekelőtt azonban nyílt választ kér: elfogadja-e a Tanácsköztársaság az új határokat.

---

[59] PI Archívum 615. f. B 92/1936.

A kormányzótanács nehéz döntés előtt állt, hiszen a tisztek pontosan az ellenkezőjét kérték annak, amit Kunfi javasolt. Ha a Tanácsköztársaság, miután a világforradalomra nem számíthat, nacionalista alapra helyezkedik, és a jobb határokért veti latba erejét, úgy ismét támogatást találhat a tisztikarban és a középrétegeknél, de képtelen feladatra vállalkozik. Ha megmarad a nemzetköziség platformján, és nem vállalja az amúgy is kilátástalannak tűnő harcot, akkor bizonyosan elveszti a tisztikar támogatását. Nem maradt más hátra: kitartani a megkezdett úton.

Június 24-én a dunai monitorok nemzetiszínű zászló alatt lőtték a Szovjetházat: kirobbant a tiszti ellenforradalom. A felkelés látszólag jól volt előkészítve: egy tüzérlaktanya ágyúi adták meg a jelet; míg a Budapesti Munkástanács gazdasági kérdésekről tárgyalt, a Dunán megjelentek a monitorok, a ludovikások megszállták a nemzetközi telefonközpontot. A kommunista vezetők azonban nem vesztették el a fejüket, a karhatalom készen állt, a budapesti csapatok legtöbbje kitartott a forradalom mellett, és reggelre teljesen helyreállt a rend. A június 24-i ellenforradalom történetét eddig csak részben sikerült tisztázni. A puccs után tartott vizsgálat szerint Haubrich nem volt részes az akcióban, de valamit tudott róla, és nem vette komolyan. Az bizonyos, hogy a bűnösöket inkább fedezte, mintsem üldözte volna.

A Szövetséges Központi Intéző Bizottság június 25-i ülésén a baloldal követelte a lázadók példás megbüntetését és a biztonsági szervek hatáskörének növelését. Erélyes határozat született, de a napról napra nehezebb helyzetben a különböző mentőakciók jártak sikerrel: a meghozott statáriális ítéleteket nem hajtották végre. Igaz viszont, hogy a Duna menti és fővárosi lázadások leverése után a rend nagyjából helyreállt, hasonló kísérletekre nem került sor. Haubrich is a helyén maradt, bár teljhatalmát katonai ügyekre korlátozták; a karhatalomnál is csak kisebb tisztogatásokra, néhány alakulat megerősítésére szorítkoztak.

A front helyzete e napokban csak kismértékben változott. A Vörös Hadsereg vezetése döntő győzelmet akart volna kicsikarni, de a katonák szelleme ekkor már — a valódi és rémhírek hatására is — inkább védekező, mint támadó volt.

A legtöbb sikert még Közép-Szlovákiában érték el; mikor azonban a 8. munkásezred parancsot kapott a Branyiszkó elleni rohamra, hogy megnyissa a Szepességbe vezető utat, a roham előtt az ezred katonái gyűlést tartottak és kimondták: értelmetlennek tartják a további áldozatokat, mivel az antant már úgyis megállapította a végleges országhatárokat. Az ezred teljes rendben elhagyta helyét, és a front mögé vonult.

A munkásezredek egy részének bomlása — a harcolni nem kívánók egyszerűen hazautaztak — a hátország hangulatváltozásának következménye volt. A defetista propaganda, amely több üzem hangulatát megrontotta, a folyamatos pótlás elmaradása kételyeket keltett a munkásezredekben. Június 23-án a salgótarjáni munkásezred katonáinak feleségei a városháza előtt követelték „az ezred 24 óra alatti leszerelését, vagy pedig 18—45 évig mindenkinek azonnali besoroztatását".[60] Kun Béla maga jelent meg Budapesten a MÁV-gépgyári asszonyok gyűlésén, amely két nappal előzte meg a gyárból bevonult 8. ezred fenti esetét. Ugyanakkor, amikor a hadsereg-parancsnokság külön rendelettel kénytelen eltiltani 12—16 éves fiúk csatlakozását a harcoló csapatokhoz, az egyre növekvő igazgatási, közellátási, kulturális apparátus „nélkülözhetetlen" igazolással látott el sok 20 év körüli fiatalembert. Míg a nagyüzemek munkásságát katonai szolgálatra erősen igénybe vették, a kisebb üzemek munkásainak toborzását, kiképzését sokszor elhanyagolták.

FOCH ULTIMÁTUMA. FEGYVERSZÜNET ÉS VISSZAVONULÁS

Június 22-én a német nemzetgyűlés heves viták után, alig kétharmados szótöbbséggel megszavazta a békeszerződés aláírását. Párizs energiáit már nem kötötte le a német kérdés: június 23-án a tanácskormány megkapta a szövetséges főparancsnok, Foch marsall ultimátumát, amelyben a békekonferencia nevében 24-én reggelre elrendeli a hadműveletek beszüntetését és 28-án estig a Vörös Hadsereg visszavonását Csehszlovákia területéről. Foch közölte, hogy amennyiben még 23-án nem kap igenlő választ, felszólítását visszautasítottnak tekinti.

---

[60] Uo. 606.

Böhm válaszjegyzékében elfogadta a fegyverszüneti ajánlatot. A visszavonulás határidejére nem reagált, csupán azt kérte a Clemenceau-jegyzékre hivatkozva, hogy küldjenek ki megbízottakat a határvonal pontos megállapítására. Ezzel tehát elvben elfogadta a visszavonulást az új országhatárra. Böhm egyben kérdést intézett a békekonferenciához, „minő garanciákat nyújt arra nézve, hogy a román királyi csapatok a Clemenceau-jegyzékében közölt területet ki fogják üríteni",[61] miután román alakulatok 21-ére virradóra felrobbantották a Tisza használható hídjait.

A fegyverszünet elfogadása mellett nyomós okok szóltak. A Vörös Hadseregnek láthatóan pihenésre volt szüksége, a belső helyzet is megkívánta a fegyverszünetet. Párizsban, a német kérdés megoldása után Wilson csomagolt, s a békekonferencia irányítása ezzel teljesen Clemenceau kezébe került, aki határozottan ellenzett mindenféle közvetlen tárgyalást a Tanácsköztársasággal. Más kérdés, hogy a pozitív válasz után miért nem próbálták meg — már csak a Szlovák Tanácsköztársaság miatt is — halogatni a visszavonulás végrehajtását, legalább addig, amíg Clemenceau erélyesebben nem követeli azt.

Bizonyos, hogy a gyors elhatározásban része volt a június 24-i ellenforradalomnak, a kormány és a tisztikar, illetve a forradalmi harc hívei és a jobboldal közti állandósult ellentétnek. A jobboldal — látva a munkásság kedvetlenségét — mind bátrabban lépett fel. A munkások túlnyomó többsége ragaszkodott azonban a tanácsrendszerhez, elképzelhetetlennek tartotta bukását; ennek tulajdonítható, hogy nem vette elég komolyan a kommunisták figyelmeztetéseit az ellenforradalom veszélyére.

Június 24-én létrejött a fegyverszünet. Kun egyidejűleg ismételten biztosítékot kért Clemenceau-tól arra, hogy a román hadsereg kiüríti a Tiszántúlt. A Pozsonyban tárgyaló Ágoston Péter — Clemenceau válaszát várva — kérte a visszavonulás határidejének meghosszabbítását. Pellé tábornok, a csehszlovák hadsereg francia főparancsnoka, csak 30-ig volt hajlandó ezt meghosszabbítani, s visszautasította a Tiszántúl kérdésének megvitatását. A román kormány egyelőre még nemleges választ sem adott a hozzá intézett kérdésre, de sejteni lehetett, hogy ha engedik, a román hadsereg legalább az új termés betakarításáig a Tiszántúlon marad. (Június 23-án, míg Szamuely a dunapataji gazdákkal ütközött meg, a megszállott Apátfalván a parasztok fellázadtak a rekvirálás miatt, és 3 román katonát megöltek. A román parancsnokság példát statuált: több tucat férfit agyonlőttek, mintegy 80-at elhurcoltak.)

---

[61] MMTVD 6. köt. 2. rész. Bp. 1960. 307.

Június 29-én a kormányzótanács elfogadta a pártvezetőség — Kun által előterjesztett — előző napi határozatát: a csehszlovák területet a demarkációs vonalig ki kell üríteni azzal az indokolással, hogy a háborút a hadseregtől beérkezett jelentések szerint tovább folytatni nem lehet.

Mikor 30-án összeült a Szövetséges Központi Intéző Bizottság, hogy a határozatot jóváhagyja, a visszavonulás már megkezdődött. Ágoston és Mittelhauser 4 kilométer szélességű semleges zónát jelölt ki. A megállapodásnak katonai jellege volt csupán, de elismerte a csehszlovák közigazgatást a kiürített területen. Kun 30-i referátumának érdekessége, hogy a külpolitikai helyzetről festett irreálisan optimista kép mellett hangsúlyozta: „...engem arra, hogy ehhez az állásponthoz csatlakozzam, nem a nemzetközi forradalom állása késztetett, hanem belső dezorganizáltságunk."[62] Hasonlóképpen a belpolitikai indokokat tekintette elsődlegesnek a vita két kommunista szónoka: Szamuely és Pór. Kun reálisan vonta le az ellenforradalmak tanulságait, amikor megállapította: akik a kapituláció útját egyengetik, csalódni fognak a kispolgársággal együtt, mert az adott helyzetben „a legutóbbi napok eseményei megmutatták, hogy itt Magyarországon csak kettő között lehet választani: a legszilárdabb, a legszigorúbb reakció, monarchizmus és proletárdiktatúra között".[63]

A június 30-i határozat meghozatalánál már ismeretes volt a visszavonulás szándékának hatása a Vörös Hadseregre. Néhány alakulat tiltakozott, mások kimerültségük következtében örültek a fegyvernyugvásnak, ha harcaik eredményének elvesztését fájlalták is. A Tiszántúlról toborzott csapatok a hazatérés lehetőségében reménykedtek. Böhm szerint Landler még egyszer felvetette az ultimátum elutasításának lehetőségét, mire Böhm rögtön felajánlotta, hogy átadja a főparancsnokságot Landlernek. A többség azonban a visszavonulás mellett volt.

---

[62] Uo. 370.

[63] Uo. 372.

A visszavonulás rendben, fegyelmezetten folyt le. Az északi hadjárat során elfoglalt területnek több mint felét kellett kiüríteni. A hősi harcok eredményének feladása a tisztikarra gyakorolta a legegyértelműbb hatást. Számukra a Tanácsköztársaságot a Vix-jegyzék elutasítása emelte a megalkuvó, régi uralkodó osztályok fölé; az a lehetőség, hogy a lélegzetvételnyi szünet lehetővé teszi az ellenforradalom letörését — beleértve a remélt bevonulást Szegedre — érthetően nem vonzotta őket. Lakatos Géza szerint még Stromfeld is kijelentette: „Harcoltam a csehek és románok ellen, de ellenforradalmárok ellen nem viselek háborút!"[64] Nem mintha közösséget vállalt volna az ellenforradalmárokkal; amíg vezérkari főnök volt, fellépett hazaáruló tevékenységük ellen, de a visszavonulással előállott szituáció számára súlyos dilemmát okozott, amelyből megalkuvást nem ismerő jellemének a passzivitás volt az egyetlen kiút. Távozásakor példáját más tisztek is követték.

4. A TISZAI OFFENZÍVA

ERŐFESZÍTÉSEK A LÉLEGZETVÉTELNYI SZÜNET KIHASZNÁLÁSÁRA

Júliusban a Tanácsköztársaság mintegy három hétig tartó nyugalomhoz jutott. Bár nem folytak harcok, és jelentős ellenforradalmi megmozdulások sem voltak, mindenki tudta, hogy a béke látszólagos: készül az új támadás a közép-európai forradalom utolsó állása ellen. Ez a tudat töltötte el a forradalom vezetőit, ezért nyomja rá bélyegét ekkori intézkedéseikre a versenyfutás az idővel, a kétségbeesett kapkodás. Ezért nehéz logikus magyarázatot találni sok döntésükre, így a végzetes tiszai támadásra vagy arra, hogy a földműves-katonákat aratási szabadságra, a munkásezredek egy részét élelmiszer-rekvirálásra küldték.

A kimerültség és a kapkodás jele, hogy nemcsak a pozsonyi jegyzőkönyv aláírását, hanem a visszavonulás végrehajtását is oktalan sietséggel már július elején befejezték. A kormányzótanácsnak a katonákhoz intézett, a visszavonulást bejelentő proklamációja félig-meddig egyértelműen kimondta az új határok elfogadását, de megígérte: „nem mondunk le egy talpalatnyi földről sem, ahol magyar nyelven beszélnek a dolgozók".[65] Sokkal világosabban beszélt a román kormány, amely június 29-től kezdve többször kinyilatkoztatta szándékát a Tiszántúl megszállásának fenntartására. Mint a világsajtó közölte, a bukaresti kormány elhatározta: nem válaszol Kun Béla jegyzékére, mert nem ismeri el a bolsevista rezsimet. Addig szó sem lehet csapatai kivonásáról, amíg Magyarországnak nincs a győztesek által elismert kormánya. Clemenceau június 13-i jegyzékére viszont Brătianu július 2-án csak annyit válaszolt, hogy a Vörös Hadsereg leszerelése után ürítik ki a Tiszántúlt. Egyben szokás szerint hivatkozott a Szovjet-Oroszország elleni front biztosítására, de arra a tényre is, hogy — az úri osztályok képviseletében — magyar küldöttségek keresik fel a román parancsnokságokat, és a megszállás fenntartására kérik azokat.

---

[64] A bolsevizmus Magyarországon. Szerk. GRATZ GUSZTÁV. Bp. 1921. 300.

A kormányzótanács július első harmadában figyelemreméltó, bár elkésett reformokkal javítani igyekezett a forradalom belső helyzetén. Július 4-i ülésén Pogány és Nyisztor javasolta, hogy a falusi tömegbázis kiterjesztése céljából osszák fel az 100—200 holdas birtokok egy részét a földtelenek között. Kun kifejtette, hogy mindenáron olyan intézkedéseket kell tenni, amelyek érezhetően javítják a munkásság életét: emelni kell a húsfejadagot, a ruha-, cipő- és fehérneműkészletet ki kell osztani a munkáscsaládoknak.

Megkezdték a különböző színű bankjegyek egységesítését, új adórendszert dolgoztak ki. Erélyes intézkedések történtek a közellátás megjavítására, ez viszont — a rekvirálás szorgalmazása következtében — az állattartó kisgazdák körében váltott ki erős ellenállást; a lósorozást pedig csak katonai asszisztenciával lehetett végrehajtani. Valamelyest javította a falvak hangulatát, hogy sok huzavona után engedélyezték napi fél liter bor elfogyasztását, ami az aratás miatt elkerülhetetlen is volt.

A kormány igyekezett a rövid szünetet az államgépezet megtisztítására is felhasználni. Tisztogatás kezdődött a Külügyi Népbiztosságon, a Vörös Őrségnél, a magasabb katonai parancsnokságokon, a helyi tanácsokban. Sok, az északi hadjárat során felszabadult észak-magyarországi községben júliusban választották meg a falusi tanácsokat. A Vörös Újság kampányt indított az ellenforradalom és a korrupció leleplezésére; Hamburger népbiztos kezdeményezésére feltárták a Földművelésügyi Népbiztosságon és a Pest megyei tanácsnál történt sikkasztásokat. A kormány és a sajtó a diktatúra belső megszilárdításának, a közállapotok javításának szentelték figyelmüket, de eközben nőtt a részkérdésekben való elmerülés veszélye.

---

[65] MMTVD 6. köt. 2. rész. Bp. 1960. 368.

A Vörös Hadsereg visszavonása ezalatt zavartalanul befejeződött, és július 10-ig úgy tűnt, mintha a kormányzótanácsot nem foglalkoztatná a Tiszántúl problémája.

A Vörös Hadsereg vezetése két hétig, július 4-től 18-ig Julier kezében volt. Stromfeld távozása után Böhm, aki már nem a katonai ügyekkel foglalkozott, hanem az elképzelt politikai kibontakozással, és később le is mondott a főparancsnokságról, Juliert nevezte ki a vezérkar főnökévé. Julier e végzetes hónap végzetes alakja lett, 1919 Görgeyje, az utóbbi formátuma és ambíciói nélkül. Mint régi vezérkari tiszt, túl sok k. u. k. szellemet szívott magába ahhoz, hogy önálló politikai vagy stratégiai elhatározásai támadjanak; Landler ellenőrzése mellett jó végrehajtója volt Stromfeld elképzeléseinek, s a hadsereg élére kerülve automatikusan átvette azokat. A visszavonulás óta Julier egyértelműen a Tanácsköztársaság ellensége volt, de nagyon is határozatlan ahhoz, hogy akár elfogadja Gömbösék kalandos ajánlatait, akár ráerőltesse a kormányzótanácsra a végzetes haditervet, amelyet az esetleges tiszai támadáshoz kidolgozott.

A gödöllői vezérkarban voltak Juliernél elszántabb „fehérek", de június 24. után ők is nagyon óvatosak voltak. És mégis, ahogy a kezdeményezés fokozatosan kicsúszott a kormányzótanács kezéből, úgy nőtt a vezérkar hatalma.

A kormányzótanács bizonytalanságára jellemző, hogy amikor Szántó Béla hadügyi népbiztos követelte: lépjenek fel erélyesen a dezertőrök és a sorozásra nem jelentkezők ellen, Dovcsák ezt határozottan ellenezte. Mások sokallták a valóban jól élelmezett Vörös Hadsereg ellátását; a közellátás ugyanis július közepén már súlyos gondokat, sőt zavargásokat is okozott.

Horthy röplapon dezertálásra szólította fel a vöröskatonákat; más, Budapesten készült röplapok pedig azt javasolták, hogy az üzemekben tartsanak szavazást: diktatúrát akar-e a munkásság vagy szociáldemokrata kormányt, Buchinger, Garami, Peidl és Weltner vezetésével. Néhány üzemben sikerült is ilyen szavazást szervezni; Weltner és Peidl nem voltak hajlandók nyilvánosan elhatárolni magukat a röplaptól. Budapesten az ellenforradalom nem lépett fel nyíltan; a munkásmozgalom megosztásában reménykedett.

TERVEK SZOCIÁLDEMOKRATA KORMÁNY ALAKÍTÁSÁRA

Károlyi Mihály távozása e napokban zárta le a Tanácsköztársaságot — ha fenntartásokkal is — támogató októbrista balszárny visszavonulását a magyar politikai élettől. Károlyi sikertelenül próbálkozott egy szociáldemokrata kormányzat hatalomra segítésével, „annak pedig, hogy minden cél nélkül bevárjam az ellenforradalom győzelmét, nem volt értelme"[66] — írta. A centrista szociáldemokraták (Kunfi) és a Károlyi-párti baloldali demokraták távozása mellett hatásában még számottevőbb volt a liberális-demokrata értelmiség és kispolgárság elfordulása a Tanácsköztársaságtól, amelynek helyzetét egyre reménytelenebbnek látták.

A „kibontakozás" — valójában a kapituláció — útját keresve a centrista Böhm július 5-re Gödöllőre hívta a bal- és jobboldali szociáldemokrata irányzat képviselőit: Pogányt, Landlert, illetve Weltnert és Haubrichot. Előzőleg a budapesti olasz misszió vezetője, Romanelli alezredes útján az antant támogatását kérte tervéhez, aminek lényege az volt, hogy a kommunistákat katonai puccsal félreállítják, és szociáldemokrata kormányt alakítanak. Az értekezleten azonban kitűnt, hogy a volt baloldali szociáldemokraták, akiket Pogány és Landler képviselt, az egyesült párt felbomlása esetén is kitartanak a kommunisták mellett. A jobboldal pedig nem volt egységes: míg Haubrich — aki tartott a kommunistáktól — Böhmmel együtt abban bízott, hogy az antant örömmel fogadja a Tanácsköztársaságot felváltó szociáldemokrata kormányt,

---

[66] KÁROLYI MIHÁLY, Az új Magyarországért. Bp. 1968. 318.

Weltner előre látta, hogy a munkáshatalommal együtt bukik a szociáldemokrácia is, és a fehérterror kerekedik fölül.

Az értekezlet kudarca után mondott le Böhm a főparancsnokságról. Kérésére bécsi követnek nevezték ki.

Haubrich tovább szorgalmazta a katonai puccs tervét, tárgyalt Julierrel, sőt személyesen kereste fel Bécsben az angol katonai missziót, és terve érdekében antant megszállást kért; Böhm szintén az angolokkal és Bauer osztrák külügyi államtitkárral tárgyalt. E tárgyalások a katonai intervenció híveinek kedveztek Párizsban, akik igazolva látták, hogy a szociáldemokraták nem képesek — mint ahogy az ellenforradalom sem, a szegedi kormány 3000 főnyi ,,nemzeti hadseregével" — belülről megdönteni a Tanácsköztársaságot. Az antantot tulajdonképpen csak az érdekelte, hogy ne legyen Magyarországon bolsevizmus, és ne térjenek vissza a Habsburgok semmilyen formában; a magántulajdon elvét elismerő, nekik engedelmeskedő magyar kormány személyi összetétele már meglehetősen közömbös volt számukra. Ha Böhm vagy Haubrich magához ragadja a hatalmat, végeredményben éppúgy elismerhetik, mint a szegedi kormányt, ha az elfoglalja Budapestet. Erre azonban nem volt remény, ezért elutasították az olaszok javaslatait, akik most már nem Budapest, hanem Szeged felé nézve folytatták a magyarbarát politikát, annál is inkább, mert szövetségeseik igen határozottan közölték, hogy nem tűrik a Vörös Hadsereg részére történő fegyverszállításaikat.

A győztes hatalmak Magyarországon a békekonferenciának engedelmeskedő, a bolsevizmussal szemben kíméletlen rendszert akartak, s bár le kellett győzniük Horthy, Bethlen és Teleki iránti ellenszenvüket, végül is elfogadták őket. 1919 júliusában Böhmöt az angolok nagy nehezen rávették, hogy szóba álljon Bethlennel; fél év múlva Bethlent egyáltalán nem lehetett rávenni, hogy szóba álljon Böhmmel.

Érthető, hogy a tárgyalások, tapogatódzások közben tovább romlott a helyzet a pártban. A szociáldemokraták a kommunisták szemére vetették, hogy a menthetetlen helyzetben doktrinér makacssággal ragaszkodnak a proletárdiktatúrához. A kommunisták nem bíztak a szociáldemokrata vezetőkben, s erre jó okuk volt. Nyílt támadások, felelősségre vonások kezdődtek Szamuelyvel és a karhatalommal szemben. A kommunisták a párt újjászervezésének tervével foglalkoztak; Szamuely Kommunista címmel lapot kívánt indítani, amely a megalkuvást és az árulást bírálta volna.

A TISZAI OFFENZÍVA ELHATÁROZÁSA

Július 10-én a kormányzótanács megtárgyalta a vezérkar tervét a tiszai átkelésre, s miután a román hadsereg békés kivonására nem volt remény, a Magyarországnak ítélt terület fegyveres erővel való felszabadítását határozta el. A külpolitikai és katonai helyzetben semmi olyan változás nem történt, ami ezt a kétségkívül hibás lépést indokolta volna, hiszen az esetleges siker is csak az általános intervencióra adott volna ürügyet. A külpolitikai szituációnak csupán egy — s éppen a legsúlyosabb — momentuma szólhatott a támadás mellett: az ellenség támadásának megelőzése, terveinek összezavarása. Rattigan bukaresti angol követ így kommentálta a támadásról szóló jelentését: „Kun Béla, úgy tűnik, realizálta, hogy a Szövetségesek végül is elhatározták, hogy elintézik őt, és nyilván elszánta magát az első ütésre. . .”[67]

A Tanácsköztársaság vezetői ezen túlmenően elsősorban az egyre nehezebb belső helyzet megoldását keresték a tiszai átkelésben; nem volt lényegtelen a tiszántúli termés megszerzése sem; figyelembe vehető továbbá az a pszichológiai momentum, hogy a kormánynak is, Juliernek is elviselhetetlen volt a várakozás.

Az európai szakszervezetek július 20—21-re tiltakozó sztrájkot szerveztek Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság védelmére. A Komintern Végrehajtó Bizottsága felhívást intézett a világ munkásaihoz, a demonstráció támogatására kérve őket. A Tanácsköztársaság sajtójából az tűnik ki, hogy olyan méretű „világsztrájkot” remélt, amely lefogja az antant tábornokainak kezét. Bíztak a romániai forradalmi mozgalmakban is: nemrég ért véget a júniusi romániai vasutassztrájk, és napirenden voltak a parancsmegtagadások a román hadseregben is (a tiszai átkelést megelőzően lázadt fel többek között a máramarosszigeti, debreceni, gyulafehérvári román helyőrség).

Mindezek figyelembevételével is a tiszai átkelés elhatározása olyan elkeseredett lépés volt, amit csak az tett érthetővé, hogy a Tanácsköztársaságnak már nem volt sok vesztenivalója. Nagyon valószínű, hogy ha a forradalom elkerüli a tiszai átkelés kalandját, a végeredmény — egy-két héttel később — ugyanaz lesz.

---

[67] Public Record Office FO 371. Vol. 3515.

A Vörös Hadsereg frontlétszáma a támadás kezdetén csupán kétharmada volt az ellenségének, amely jelentős tartalékokkal is rendelkezett. A csapatok nagy része nem volt felhasználható állapotban. A blokád megszigorítása után nőtt a munícióhiány; az ágyuk egyik fajtájához alig volt lőszer. A tapasztalt tisztek jelentős része elhagyta helyét. Julier mégis javasolta a támadás végrehajtását, nagyjából olyan meggondolás alapján, hogy siker esetén tovább nő a vezérkar súlya, s befolyásolhatja a politika sorsát, a vereség pedig a Tanácsköztársaság általa és társai által remélt gyors bukását vonja maga után.

Július 11-én Kun még egyszer jegyzéket intézett Clemenceau-hoz és felszólította: szerezzen érvényt a Tiszántúl kiürítésére tett ígéretének. Ha még lettek volna illúziói Clemenceau iránt, a kurta válasz azokat is szétfoszlatta: „Válaszul a rádiótelegramra, amelyet július 11-i keltezéssel önök az elnökhöz intéztek, a békekonferencia kijelenti, hogy nem tárgyalhat önökkel, amíg be nem tartják a fegyverszüneti szerződést.”[68]

A fegyverszüneti szerződésre való, egyébként vitatható hivatkozás a Vörös Hadsereg leszerelésére vonatkozott. A lényeg nem ez volt; Clemenceau maga közölte szövetségeseivel, hogy „Kun Bélának a maga részéről igaza van”;[69] Lloyd George egy bizalmas levélben kifejtette, hogy ha a magyarok beleegyeznek a Vörös Hadsereg lefegyverzésébe, a románokat semmi sem akadályozhatja meg abban, hogy átkeljenek a Tiszán. Az antanthatalmak szándékait mindez a legkevésbé sem befolyásolta.

Freeman-Williams — aki a pártkongresszus után jobbnak látta sürgősen távozni Budapestről, mert a vele kapcsolatban levő jobboldali vezetők letartóztatásától félt — jelentéseiben a leghatározottabban kérte Budapest megszállását, miután más reményt nem látott a Tanácsköztársaság megdöntésére. Cuninghame ezredes, csatlakozva a francia hadvezetés véleményéhez, 9 hadosztályból álló szövetséges erőt kért Magyarország pacifikálására. Wilson távozása után az amerikai delegáció nevében Hoover állást foglalt az intervenció mellett; az addig más húrokat pengető angol külügyminisztérium csatlakozott e véleményhez, úgy látva, hogy a német béke aláírása után kialakult helyzetben az intervenció nem jár különösebb kockázattal. Balfour angol külügyminiszter a kormányhoz és a királyhoz intézett július 9-i jelentésében az intervenció további halogatását „a Szövetségesek impotenciája nyilvános beismerésének"[70] nevezte, és a Vörös Hadsereg azonnali lefegyverzését javasolta a román, csehszlovák és francia hadseregek bevonásával; most már a jugoszláv kormány is ígért egy hadosztályt. Lloyd George még egyszer kifejezte aggályát azzal kapcsolatban, hogy ha a román hadsereg bevonul Budapestre, vajon mikor vonul ki. A békekonferencia tanácsa azonban július 11-én Franchet d'Esperey kezébe tette le a magyar kérdés megoldását.

---

[68] MMTVD 6. köt. 2. rész. Bp. 1960. 444.

[69] A. D. Low, Soviet Hungary and the Paris Peace Conference. Philadelphia, 1963. 79.

Egyetlen kérdésben foglalt el a békekonferencia a Tanácsköztársaság számára kedvező álláspontot: elvetette a szegedi kormány támogatásának gondolatát. A szegedi kormány a sztrájk letörése után teljesen a francia parancsnokságtól függött, annak köszönhette fennmaradását. Freeman főnöke, Troubridge admirális felszólította Károlyi Gyulát, hogy adja át helyét egy Párizsban is akceptálható, demokratikus kormánynak. Július 12-én új kormány alakult a volt Károlyi-párt jobbszárnyához tartozó P. Ábrahám Dezső elnökletével, de a szociáldemokratákat, a demokratikus erőket ő sem tudta megnyerni. A demokrácia érdekében csak annyit tehetett, hogy kormányába bevett egy zsidót, és kihagyta Horthyt. A nagyhatalmak Ábrahámmal sem álltak szóba, Horthynak viszont megengedték, hogy mint főparancsnok teljesen kezébe vegye a „nemzeti hadsereg" szervezését, az ellenforradalom fegyveres erejének előkészítését. A nagyhatalmak számára Ábrahám kormánya csak spanyolfal volt, irányadónak a bécsi Antibolsevista Comité politikáját tekintették. Horthyék megnyerték a Vörös Hadsereg több vezető beosztású tisztjének támogatását, akik nemcsak a híreket szállították Bécsbe és Szegedre, hanem arra is készültek, hogy ha mód nyílik rá, a megnyerhető csapatokkal Horthy oldalára álljanak.

Július 13-án a vezérkar kiadta a 20-ára virradóra szóló átkelési parancsot. Miután kitűnt, hogy — részben a kimerültség, az erők megosztottsága, részben egyes parancsnokok szabotázsa következtében — a papíron 280 ezres létszámú Vörös Hadseregből mindössze 56 ezer ember áll a tiszai fronton, módosítani kellett az eredeti haditervet. Az általános védkötelezettség alapján tartott pótsorozáson Budapesten 87 ezer férfi jelent meg, de közülük 58 ezret alkalmatlannak minősítettek, a többinek is csak egy része vonult be. Vidéken még rosszabb volt a helyzet, kivéve egy-két várost, mint például Salgótarján, ahonnan a munkás tartalék ezred ment a tiszai frontra. Az eredményeket azonban ellensúlyozta az említett szabotázs, amely intakt, harckész egységeket is a Dunántúlon tartott, harci feladat nélkül.

---

[70] Public Record Office FO 371. Vol. 3515.

Míg az első haditerv széles fronton tervezte a támadást, a második terv csak a fő csapást Szolnoknál végrehajtó I. hadtestnek biztosított elegendő erőt. Az új terv a 80. nemzetközi dandárt feltehetőleg szándékosan tette ki a pusztulásnak, mikor annak azt az erejét nyilvánvalóan meghaladó parancsot adta, hogy Poroszlónál átkelve foglalja el Debrecent. Az ellenség frontját középen áttörő I. hadtestet délen csupán a Csongrádnál átkelő 2. hadosztály, északon a Tokaj—Nyíregyháza irányban támadó III. hadtest fedezte volna. A terv nem lett volna rossz, ha a III. hadtest valóban hadtestnyi erőt képviselt volna, de erről szó sem volt. Vezérkari főnöke, Schwarz Géza alezredes az utolsó percben telefonon felhívta Juliert, és a tervet bírálva, megtagadta annak végrehajtását. Julier beleegyezett abba, hogy a tokaji hadtest egyelőre csak tüntetést hajtson végre. Ezzel viszont a mit sem sejtő I. hadtest került abba a veszélybe, hogy minél hősiesebben tör előre, és távolodik a Tiszától, annál könnyebben keríti be a Vörös Hadsereg terveit jól ismerő román parancsnokság.

A tiszai hadjárat az árulás és a bizonytalanság légkörében indult meg. Egyébként a kémkedést mindkét oldalon megkönnyítette, hogy mindkét hadseregben bőven voltak a volt Monarchia közös haderejének rendezetlen állampolgárságú tisztjei, akik osztályalapon könnyen egyetértésre juthattak egymással: úgy is mondhatnánk, túl jó volt a kapcsolat az ellenséges vezérkarok között. Az ABC, a szökevény tisztek is megtették a magukét. A sok kémjelentés értékét azonban csökkentette a tervek állandó változása, a szépített jelentésekről nem is beszélve.

Július 17-én Párizsban a külügyminiszterek megvitatták Foch intervenciós tervét. Foch úgy számította, hogy a Vörös Hadsereg 150 ezres hadilétszámával 220 ezer főt tud szembeállítani, amit elegendőnek ítélt, ha a támadást minden oldalról egységes katonai vezetéssel hajtják végre. Az olasz külügyminiszter javasolta az Ábrahám-kormány felhasználását, de ezt Balfour kétkedése és Beneš csehszlovák külügyminiszter élénk tiltakozása miatt elvetették. A terveket a nagyhatalmak kormányai elé terjesztették, időközben azonban megindult a tiszai offenzíva.

AZ OFFENZÍVA KEZDETE ÉS ELAKADÁSA. BÖHM KAPITULÁNS POLITIKÁJA

Július 20-án hajnalban 300 ágyú nyitott tüzet, miközben a Vörös Hadsereg Tokajnál, Szolnoknál és Csongrádtól délre átkelt a Tiszán. Az átkelés mindenütt sikerrel járt, az ellenség több ágyút és egyéb hadianyagot hátrahagyva visszavonult. Az első támadási nap sikerein felbuzdulva parancsot adtak a nemzetközi dandárnak az átkelésre, a III. hadtestnek pedig Nyíregyháza elfoglalására. Az öröm korai volt. A Tisza vonalát védő két román hadosztállyal szemben megvolt a szükséges túlerő, a román haderő zöme azonban nagy mélységben rendezkedett be védelemre, pihent fő erői tehát csak néhány nappal később kerültek szembe a nagy erőfeszítéstől kimerült Vörös Hadsereggel. A merész támadáshoz hiányzott a kellő erő, hiányoztak a szükséges tartalékok, ezért Stromfeld később elítélte a kevés csapatot is szétszóró, félköríves támadást: ha már ilyen erőviszonyok mellett támadást kíséreltek meg, helyesebb lett volna a sereg zömét Tokajnál összpontosítva, észak—déli irányú támadással „levágni" a támadás vonalától nyugatra eső Tiszántúlt, bár a döntő csatát ilyen terv sem takarította volna meg.

A támadás napján, a „világsztrájkra" számítva, a párt drámai felhívással fordult a világ proletárjaihoz: „Magányos szirtként emelkedünk ki a bennünket mindenünnen körülvevő imperialisztikus áradatból. Magányosan, de szabadon... Egy pillanatig sem hittünk abban, hogy az imperialista bojárok vissza fogják vonatni csapataikat... tudjuk, hogy ellenségeink napjai meg vannak számlálva..."[71]

A sztrájk több országban általános jelleget öltött: Ausztriában, Jugoszláviában, Románia számos városában, elsősorban Bukarestben, a Zsil-völgyben és a pártvezetőség tilalma ellenére Kolozsvárott is. Eredményes volt a sztrájk Olaszországban és néhány skandináv államban, jelentős megmozdulásokra került sor Németországban, Lengyelországban,

---

[71] MMTVD 6. köt. 2. rész. Bp. 1960. 486.

Bulgáriában. Viszont csekély eredménnyel járt a sztrájk néhány, a Tanácsköztársaság szempontjából fontos országban, így Csehszlovákiában, mindenekelőtt pedig Angliában és Franciaországban, ahol a francia kormány komoly belpolitikai engedmények árán érte el a sztrájkfelhívás visszavonását. A sztrájk így nem vált az európai munkásosztály egységes kiállásává a Tanácsköztársaság védelmére. A világsztrájk elmaradása a várakozások túlzott felcsigázása után csüggedést váltott ki Magyarországon.

Július 21-én újabb rossz hír érkezett: a békekonferencia, korábbi döntését megváltoztatva, Ausztriának ítélte Nyugat-Magyarországot. Kun Béla a kormányzótanácsnak a döntés elutasítását, népszavazás követelését javasolta.

Böhm már a támadás napjaiban levonta a nagy sztrájk viszonylagos hatástalanságának konzekvenciáját. Ekkor még az angol, amerikai és olasz misszió valóban jelentőséget tulajdonított a magyar szociáldemokratákkal való megegyezésnek, míg a franciák egyértelműen távol tartották magukat a tárgyalásoktól. Cuninghame és Böhm július 23-án abban egyeztek meg, hogy átmenetileg a Böhm—Garami—Ágoston—Haubrich-csoport kerül hatalomra, majd koalíció alakul a polgári pártok bevonásával, és kiírják a parlamenti választásokat. Böhm természetesen nem informálta Kunt tárgyalásai igazi céljáról, de mégsem Kun, hanem Böhm volt az, akit becsaptak: Cuninghame és az olasz megbízott, Borghese megállapodtak vele, de kormányaik és a békekonferencia tárgyalásaikat csak tájékozódásnak tekintették, ami őket semmire sem kötelezi. A tárgyalásokból a nagyhatalmak húztak hasznot, mert biztatásaikkal elérték, hogy a szociáldemokrata vezetők most már következetesen a Vörös Hadsereg kapitulációjára törekedtek. Pedig a szociáldemokrácia csak addig volt fontos a győztesek számára, amíg a munkásezredek, a Vörös Őrség kezében fegyver volt; a Vörös Hadsereg összeomlása után az antant és elsősorban Nagy-Britannia érdeklődése Bethlenék felé fordult.

Böhm más vonatkozásban is csalódott: a Peidl—Peyer-féle csoport arra az álláspontra helyezkedett, hogy a megalakítandó „szakszervezeti" kormányt el kell határolni a forradalom „bűneitől", ezért abban sem volt népbiztosok, sem zsidók nem kaphatnak helyet. Peyerék annyira nyeregben érezték magukat, hogy szakszervezeti konferenciát hívtak össze, ahol megválasztották az új Szaktanácsot, túlnyomó többségében a Kitajka—Propper-féle szakszervezeti bürokrácia soraiból. Időközben azonban a front eseményei halomra döntötték ezeket a kombinációkat.

Ami július 24-ig a tiszántúli fronton lejátszódott, az nagyjából az erők elosztásának és Julier haditerve végrehajtásának együttes következménye volt. A Vörös Hadsereg csapatai az átkelést sikeresen végrehajtották, merész támadásokkal elfoglalták Szentest, Hódmezővásárhelyt, elérték Karcagot. A lakosság mindenütt örömmel fogadta őket. Az első erősebb ellentámadásra azonban a 2. hadosztály kiürítette Hódmezővásárhelyt. Mint ahogy egy nap elegendő volt a hódmezővásárhelyi munkástanács megalakítására, nem kellett sokkal több idő ahhoz sem, hogy a város elvesztése után a munkástanács 56 munkatársát összeszedjék és agyonlőjék. A polgári lakosságot rémület, csüggedés és harag töltötte el.

Míg Tokajnál a III. hadtest előőrsei csak óvatosan nyomultak előre, középen az I. hadtest elszakadt a szárnyaktól és a Tiszától. 24-én az I. hadtest éle ellen háromszoros túlerővel végrehajtott ellentámadás a természetes védővonal nélküli síkságon gyors visszavonulásra kényszerítette a vörös csapatokat. E napon következett be a nemzetközi dandár tragédiája is: a csaknem háromszoros túlerővel szemben, tüzérség és lőszer nélkül nem tudta tartani magát; csaknem 1000 internacionalista esett el a véres harcban. Délen a 2. hadosztály, parancsnoka személyes vezetésével, rohammal foglalta vissza még egyszer Szentest, hogy aztán visszavonuljon a mindenfelől közeledő túlerő elől.

Július 25-én már kibontakoztak a Vörös Hadsereg vereségének tragikus következményei. A csapatok többsége még folytatta ugyan az egyenlőtlen küzdelmet, de a kormányzótanács politikai ellenőrzése alól felszabadulva saját útjait járó vezérkarból hiányzott a határozottság, amely a használható erők koncentrálásával csökkenthette volna a katasztrófa méreteit. A vezérkar feladta a játszmát. A tokaji hadtest parancsot kapott: „az éj folyamán csapatait a Tisza nyugati partjára vigye vissza, a híd lebontandó . . .”[72] A Tiszántúlon magára maradt I. hadtestben megindult a bomlás.

25-én Bécsben Böhm, Peyer és Weltner találkozott az angol és olasz misszió vezetőjével. Böhm még mindig félreismerte helyzetét; azt magyarázta Cuninghame-nek, hogy könnyebb lesz a kommunistáktól megszabadulni, ha a román ellentámadás sikerrel jár. Várakozást ajánlott Peyeréknek, nem látva, hogy az idő ellene dolgozik. Böhm és társai a proletárdiktatúra napjait akkor sem tudták volna meghosszabbítani, ha akarták volna. De ha a Vörös Hadsereg, a tanácsrendszer fennmarad, az antant esetleg beéri egy szociáldemokrata kormánnyal. Akik vesztésre játszottak, maguk alatt vágták a fát. Cuninghame tisztázta a szociáldemokraták feltételeit, megegyezés azonban már csak azért sem születhetett, mert Párizsban, ahol 25-én és 26-án megvitatták a bécsi jelentéseket, a nagyhatalmak külügyminiszterei a megváltozott hadihelyzetben nem voltak hajlandók semmiféle ígéretet tenni a magyar szociáldemokratáknak (vagy bármely más pártnak). 26-án a békekonferencia nyilatkozatot adott ki, amely nem egyéb, mint felhívás a Tanácsköztársaság megdöntésére, de a tárgyalásokra semmiféle utalást sem tartalmaz, tehát egyértelmű Böhmék elejtésével. Cuninghame azonban elhitette az utóbbiakkal ennek ellenkezőjét.

---

[72] LIPTAI ERVIN, A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Bp. 1960. 491.

A nyilatkozat szerint a kormányzótanács nem képviseli Magyarország népét, „nemcsak a fegyverszüneti szerződést szegte meg, amelyet Magyarország elfogadott, hanem pillanatnyilag támad egy baráti és szövetséges hatalmat", ezért a győztes hatalmak csak akkor kötnek békét, és csak akkor szüntetik meg a blokádot, ha „olyan kormány lesz, amely a magyar népet képviseli", és teljesíti a békekonferencia összes követelését. Végül, nem is említve a Clemenceau-jegyzékben tett ígéretet a Tiszántúl kiürítésére, hozzáfűzi: akkor ürítik ki a megszállt magyar területeket, ha „a fegyverszüneti követeléseket — a szövetséges vezérkari főnök véleménye szerint — megfelelően teljesítették".[73] Tehát tárgyalások helyett feltétel nélküli behódolást vártak. A szövetséges vezérkari főnök addig is a visszavonuló Vörös Hadsereg hátbatámadását szervezte a csehszlovák és francia—jugoszláv haderő által — erre azonban már nem is volt szükség.

A KATONAI HELYZET REMÉNYTELENNÉ VÁLÁSA

Július 26-án a Vörös Hadsereg csapatai végrehajtották az előírt visszavonulást, amelynek üteme ugyanolyan túlzott volt, mint az előző napokon a támadásé. Egy keskeny szolnoki hídfőtől eltekintve az egész Tiszántúl ismét az ellenség kezére került. A csehszlovák hadsereg minden indokolás nélkül megkezdte az alig három héttel előbb szerződésben biztosított semleges zóna megszállását.

---

[73] MMTVD 6. köt. 2. rész. Bp. 1960. 533.

Július 27-én a román hadsereg parancsot kapott a Tiszán való átkelésre. Más politikai szituációban, kevésbé kimerült hadsereggel fel lehetett volna tartóztatni a támadást, legalábbis addig, amíg az intervenció többi frontja mozgásba nem jön. A májusi fordulatot, Budapest eredményes védelmét legfeljebb az egész munkásság mozgósításával lehetett volna megismételni; a siker azonban akkor sem lehetett volna tartós. A bécsi tárgyalások hírei, a szociáldemokrata vezetők bizalma Cuninghame-ben, a remény, hogy a szociális vívmányoknak legalább egy részét megmentheti a tanácskormány lemondása, eleve kétessé tették a kimerült munkásság reagálását. A szociáldemokrata vezetők maguk sem értették, s így a munkásokkal sem értethették meg, hogy a kormányzótanács lemondása sem teszi feleslegessé a Tisza-vonal, a főváros védelmét, ha meg akarják menteni a szocializmust vagy legalább a polgári demokrácia lehetőségét kívánják biztosítani.

27-én a túlerő támadása elől a szolnoki hídfőből is visszavonult az ott hagyott két hadosztály. A front mögött folytatódott a bomlás, miközben a „frontmögötti bizottság" elnöke, a csendben félreállított Szamuely Fonyódon a pesti proletárgyerekek elhelyezését ellenőrizte. Kun Béla ezekben a napokban a csapatoknál tartózkodott. A Tisza utolsó, szolnoki hídján haladt át autója, mikor egy lövedék mellette ölte meg kísérőjét. Aztán Budapesten beszélt a Dunántúlról a tiszai frontra induló csapatokhoz, válaszolt Leninnek, aki a párizsi proklamáció hatása miatt aggódva tájékoztatást kért a helyzetről. Kun válaszán már a kétségbeesés érződik: „Tartok attól, hogy a románok és csehek a közeli napokban koncentrikus támadást intéznek ellenünk, ami bukásunkat jelentené... az összeműködés teljes hiányának tartom azt, hogy megtörténhetett, hogy Besszarábiából idetolt román erők bennünket megvertek... Figyelmébe ajánlom, hogy területünk oly kicsi, hogy visszavonulásra hely nincsen."[74] Kunnak téves elképzelései voltak az ukrán front helyzetéről, ahol Poltava elestével Kijev védelme került napirendre, de megalapozott volt félelme a határon felvonult 6 csehszlovák hadosztálytól, amelyek támadását a magyar határőrség ellen augusztus 3-ra tűzték ki. Ágoston beszámolt Kunnak a bécsi tárgyalásokról; bizonyára elmondta neki, hogy Peyerék közölték Cuninghame-mel: egy tisztán szociáldemokratákból álló kormány már nem tudná fenntartani a rendet, szövetkezni kell a polgársággal, s ennek érdekében ajánlatos megszabadulni Böhmtől és a hozzá hasonló „kompromittált" népbiztosoktól. Böhm pozíciója akkor vált teljesen bizonytalanná, mikor Otto Bauer végleg lemondott az osztrák külügyek irányításáról; Renner kancellár — éppúgy, mint a francia misszió — inkább Garamiban bízott.

---

[74] Uo. 545.

A kormányzótanács július 29-i ülésén Landler ismertette a hadihelyzetet. A román hadsereg, amelynek a Tisza vonalán 119 zászlóalja és 60 lovasszázada sorakozott fel, 2 hídfőt létesített Tokajnál, amit a III. hadtest nem tudott megakadályozni. Landler bejelentette, hogy a III. hadtest harci szellemének helyreállítására másnap több népbiztossal Tokajba utazik. 28-án összeült a Szakszervezeti Tanács is, és támogatásáról biztosította Peyert, Haubrich pedig előkészületeket tett a hatalom megragadására. Julier és vezérkara tétlenül várta az események kibontakozását; óvakodott bármiféle kezdeményezéstől. Az ily módon irányítás, összeköttetés nélkül maradt egységek parancsnokai különbözőképpen viselkedtek: egyesek szándékosan zavart keltettek, mások megszöktek, többnyire azonban fásultan parancsra vártak, vagy arra készültek, hogy csapatukat végső esetben — a román fogságba esést elkerülendő — csehszlovák vagy jugoszláv területre vezessék. A 2. székely dandár egy százados vezérletével a Tiszától Sopronig vonult, katonás rendben, vonaton és gyalog.

Július 30-án Szolnoktól északkeletre három román hadosztály kelt át a Tiszán. Az átkelés sikerével nagyjából el is dőlt a további hadműveletek sorsa.

Kun Béla ezen a napon a királyhidai határállomáson találkozott Böhmmel, Weltnerrel és Peyerrel. Kun tisztában volt a katonai helyzettel, mégis elutasította a kapitulációra tett javaslatukat, s kérte, hogy tárgyaljanak tovább, de megállapodást ne kössenek. Így Böhm dolgavégezetlenül tért vissza Bécsbe, Kun pedig újabb üzenetben kért segítséget Lenintől. Lenin válaszában kitartásra buzdította Kunt, hiszen a Gyenyikin elleni ellentámadás napját augusztus 1-re tűzték ki. Mint tudjuk, ezt augusztus közepére kellett halasztani, és akkor is kudarccal végződött.

Néhány hónapra egész Ukrajna a fehérek kezébe került; Szovjet-Oroszország Vörös Hadserege csak 1920 elején sorakozott fel ismét a Dnyeszter partján.

Az országban tovább romlott a hangulat, a Dunántúlon asszonyok tüntettek az élelemhiány miatt, a Tokajba küldött népbiztosok, élükön Garbaival, eredménytelenül tértek vissza: a III. hadtest sem akart már harcolni, de ha akart volna, akkor is a csehszlovák támadás kötötte volna le a következő napokban. A szegedi Új Nemzedék azonban hiába uszította a vöröskatonákat Budapest ellen. Horthyék álma, a hadsereg szembefordulása a Tanácsköztársasággal, minden igyekezetük ellenére sem valósult meg. A katonák nem kívánták a Tanácsköztársaság megdöntését vagy éppen a „nemzeti hadsereget": fáradtak voltak, és békét akartak. A frontról hazatérve 1918 őszén, családjuk nyomorát látva vitték győzelemre a forradalmat, és most, a szűnni nem akaró harctól kimerülten, családjuk hívására dobták el a fegyvert.

Július 31-re virradóra az ellenség Kiskörénél még elég heves védekezést leküzdve létesített hídfőt. A III. hadtest még ellentámadást is intézett egy átkelt hadosztály ellen, de aztán a vezérkar utasítására Miskolc védelmére vonta vissza csapatait. Cegléden, az I. hadtest hadiszállásán Kun, Landler és a hadtestparancsnokok értekezletet tartottak, ahol Julier igyekezett rávenni őket a további harc feladására, hogy ezzel legalább Budapest megszállását elkerüljék. Az egybegyűltek többsége azonban az ellentámadás mellett volt, amit augusztus 1-én Szolnoktól északra indítottak volna. Az ellentámadást végrehajtó csoport magja az I. hadtest volt (parancsnoka Vágó Béla, vezérkari főnöke Győrffy-Bengyel Sándor, majd Werth Henrik), amelynek alárendeltek minden harcképes, még engedelmeskedő és a helyszínre szállítható egységet.

A ceglédi értekezlettel körülbelül egyidejűleg ülést tartott a Szaktanács, és Weltner jelentését meghallgatva, nagy szótöbbséggel úgy határozott, hogy a tanácskormányt lemondásra kell felszólítani. Késő este megbeszélésre jöttek össze a Tanácsköztársaság vezetői, hogy állást foglaljanak a Szaktanács határozatával kapcsolatban. Az éjszakai tárgyalás résztvevői mindnyájan tisztában voltak a reménytelen katonai helyzettel. Az antant iránt illúziókat tápláló Haubrich és Weltner a — valójában létre sem jött — bécsi megállapodás elfogadását javasolták, „hogy a románok ne vonulhassanak Budapestre, mert az ő védelmük alatt az ellenforradalom jut uralomra". Kun ezzel szemben azt javasolta, hogy azonnal hívják össze a munkástanácsot: „rázzuk föl a munkásszervezeteket, és mindenkit azonnal küldjünk a frontra". Szamuely erőteljesen támogatta Kun álláspontját, s végül is „az a fölfogás alakult ki, hogy még egyszer meg kell kísérelni a fegyveres ellenállást".[75]

A KORMÁNYZÓTANÁCS LEMONDÁSA

Augusztus 1-én Stromfeld megjelent Gödöllőn, hogy elkésve bár, megpróbálja menteni, ami menthető. Az I. hadtest sikeresen végrehajtotta a támadási parancsot, visszafoglalta Szolnokot, de a román lovasság elérte a Budapest—Miskolc vasútvonalat, és bevonult Jászberénybe. Így Szolnok megtartása lehetetlenné vált; az I. hadtestet körülzárás fenyegette, és ez hamarosan be is következett.

Augusztus 1-én délelőtt a kormányzótanács megtartotta utolsó ülését; Kun Béla referátumában, akárcsak május 2-án, az 500-as tanács összehívását javasolta. Őszintén ismertette a hadsereg hangulatát, de kiemelte a biztató jeleket: a szolnoki támadást, a rendelkezésre álló tüzérség erejét, sőt meggyőződése ellenére úgy állította be a külpolitikai helyzetet, mintha az antant nem akarhatná Budapest román megszállását. A harc folytatását, a budapesti munkásezredek bevetését javasolta. Kunt támogatta a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták többsége, de már közülük is néhányan — mint Varga Jenő — úgy vélekedtek, hogy „ne küzdjünk a végsőkig, mert az új rezsim néhány hónap múlva úgyis összeomlik, s akkor jön az új munkásforradalom".[76] Hasonlóképpen gondolkodott a munkásság többsége. A jobboldali szociáldemokraták nem számítottak új forradalomra, s nem láttak más megoldást, mint a kapitulációt az antant előtt „a Cuninghame-mel kötött megegyezés" alapján. Ágoston, miután nem bízott az angol misszióban, olasz orientációt javasolt az új kormánynak.

Haubrich, a front helyzetére hivatkozva, megtagadta a munkásezredek szerinte hiábavaló mozgósítását, sőt azzal fenyegetőzött, hogy azonos nézetet valló társaival kimegy a gyárakba, és fellázítja a munkásságot. Ilyen körülmények között Kun és Szamuely nem tudták megakadályozni a kormányzótanács lemondásáról szóló határozat elfogadását. A határozatnak az 500-as tanácsban való előterjesztésével a centrista Rónai Zoltánt bízták meg.

---

[75] WELTNER JAKAB, Forradalom, bolsevizmus, emigráció. Bp. 1929. 251—252.

[76] Az ülésről jegyzőkönyv híján lásd Ágoston Péter jegyzeteit: PI Archívum, Ágoston-gyűjtemény.

Az ülés után Haubrich és tisztjei ragadták magukhoz a kezdeményezést. Még együtt volt a kormányzótanács, mikor a budapesti hadtest két tisztje felkereste Gödöllőn Juliert, és támogatást kért a kormányzótanács elmozdításához. Az óvatos Julier közölte: szerinte erre már nincs szükség.

Délután három órakor kezdődött a Budapesti Munkás- és Katonatanács utolsó ülése. Rónai hosszú beszédében nem tagadta meg a Tanácsköztársaságot; olyan kompromisszumról beszélt, amely megmenti „Magyarország földjét arra, hogy itten megint lobogjon a világforradalom lobogója akkor, amikor ez a világforradalom más országba is elterjedt”.[77] Rónai beszéde azt a félrevezető benyomást kelthette, hogy létezik valamiféle titkos megállapodás, amely a magyar munkásság számára az ausztriaihoz hasonló állapotot biztosítana.

Rónai után Kun szólt a Munkástanácshoz. Kun Béla, aki az előző napokban emberfeletti energiával harcolt a proletárdiktatúráért, összeomlott. Határozottan kijelentve, hogy a szakszervezeti kormány csak ideiglenes átmenet lesz a fehérterrorhoz, a munkásságot hibáztatta: „ennek a proletariátusnak, elvtársaim, a burzsoázia legkíméletlenebb, legkegyetlenebb diktatúrájára van szüksége, hogy megtanuljon forradalminak lenni”.[78]

A tanács tagjai, akik elkeseredett kifakadásokkal hallgatták Rónait, felállással ünnepelték és búcsúztatták Kun Bélát. Az őszinte demonstráció azonban gyakorlati következmény nélkül maradt: hasonlóan azokhoz az időkhöz, amikor az ország Kossuthot imádta és Deákot követte. Az elnök vita és szavazás nélkül rekesztette be az ülést, hiszen már nem volt miről vitázni.

Kun hibát követett el azzal, hogy megjelenésével támogatta a beterjesztett javaslatot, amikor az egyesülés már formailag is alig létezett.

---

[77] PI Archívum 600/3. f.

[78] Uo.

El kellett volna határolnia magát a javaslattól és következményeitől. Az új miniszterelnök, Peidl Gyula, nem volt hajlandó megjelenni és felszólalni a Munkástanács ülésén, amely világosabban látott volna, ha ismeri Peidl véleményét. Peidl ugyanis elhatárolta magát Rónaiéktól, saját kormánya összetételével sem értett egyet, s azt valóban csak pár naposnak szánta, még ha az utána következő polgári kormány jellegét nem is látta előre, mint Kun Béla. Tragikus hiba volt, hogy az ülés elnöke működésük folytatására szólította fel a munkástanácsokat; a kapituláció után elsősorban a direktóriumok tagjai estek áldozatul a megszállók és az ellenforradalom bosszújának.

A Vörös Hadsereg parancsot kapott a harc beszüntetésére, de parancsra már alig volt szükség. A katonák egy része szétszéledt, mások zárt alakzatban menekültek, a menekülni nem tudók fogságba estek, közülük sokat kivégeztek mint kommunistagyanúst. Fogságba esett a Szolnok körül kitartó, bekerített I. hadtest 40 ezer katonája és 1200 tisztje. A népbiztosok egy része és családjuk az osztrák kormány által biztosított menedékjog alapján menekült, mások — kommunisták és szociáldemokraták — ahogy tudtak. Szamuely Tibor a határon öngyilkossággal kerülte el, hogy osztozzon a fehérek kezére került harcostársai sorsában.

A Tanácsköztársasággal voltaképpen elbukott az őszirózsás forradalom, a magyar polgári demokrácia is. A vereség az 1919 nyarán kialakult helyzetben elkerülhetetlen volt. Nagyobb történelmi távlatból nézve azonban a küzdelem mégsem volt hiábavaló: „Ha Magyarországon egyszer, a belső osztályharc vagy külső megrázkódtatás eredményeként győzelmet arat a demokrácia, az egész világ csodálkozva fogja látni, milyen mély barázdákat szántott a forradalom a magyar rögökbe, vetésének milyen sok, ma elveszettnek tűnő magva vert gyökeret a munkások és parasztok lelkében!"[79] — írta egy évtizeddel később Kunfi, éppen akkor, amikor az ellenforradalom uralma a legszilárdabb volt.

1918—1919 forradalmainak egyik maradandó eredménye, hogy létrejött a Kommunisták Magyarországi Pártja, amely március 21-e után szervezetileg megszűnt ugyan, de híveinek többsége éppen ekkor csatlakozott hozzá. A forradalom harcai formálták ki a magyar kommunista mozgalom első nagy nemzedékét. E nemzedék kiemelkedő alakja, Kun Béla, az osztrák internálótáborban írt könyvében először foglalva össze a Tanácsköztársaság többször hangsúlyozott gyengeségeit és hibáit, joggal állapította meg: a magyar munkásosztály „mégis a nemzetközi proletariátus forradalmi öntudatának volt — az oroszé mellett — legelőrehaladottabb képviselője. Bárminő is legyen a proletárforradalom magyarországi szakaszáról a történelem ítélete, kétségtelen, hogy a diktatúra 132 napja alatt — csaknem kétannyi idő, mint a forradalmi Párizs kommünjéé — a magyarországi proletáriátus a nemzetközi munkásosztályért és annak nevében cselekedett.”[80]

---

[79] KUNFI ZSIGMOND, A legyőzöttek. Közli: KÖVES RÓZSA—ERÉNYI TIBOR, Kunfi Zsigmond életútja. Bp. 1974. 367.

---

[80] KUN BÉLA, Válogatott írások és beszédek. II. Bp. 1966. 24.

MÁSODIK RÉSZ

AZ ELLENFORRADALMI KORSZAK

(1919—1945)

I. FEJEZET

EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG

1. EURÓPA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS A FORRADALMAK UTÁN

GAZDASÁGI-TÁRSADALMI, POLITIKAI ÉS ESZMEI VÁLSÁG

Az első világháború véget vetett az európai országok több évtizednyi viszonylag nyugalmas fejlődésének. A háborút s a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követően egészen a második világháború befejeződéséig több oldalú, több tényezőből eredő komplex válság jellemezte a tőkés világot. A mélyben meghúzódó gazdasági tényezők, melyek időszakos gazdasági válságokban (1921, 1929—1933, 1937) a felszínre is törtek, szinte állandóan érzékelhetőek voltak a korszakon végighúzódó, bár váltakozó erősségű pénzügyi válságban és az agrárválságban. Ezek kihatottak a társadalmi és politikai szerkezet egészére is, ingataggá téve azt; a társadalmi feszültség és a közérzet bizonytalansága hatással volt az ideológia és a művészetek világára. A növekvő elégedetlenség a dolgozó osztályokat forradalmakba és forradalmi kísérletekbe hajtotta, amelyek elsősorban Európa közepén és keleti részén voltak erőteljesek; létrejött az első új típusú, proletár államalakulat, a Szovjetunió. Ugyanakkor azonban a forradalmi erők elleni küzdelemnek is új formái születtek, melyeknek közös jellemzőjük a baloldali fordulat megakadályozására, a polgári demokratikus, illetve liberális intézmények és politika fokozatos vagy azonnali felszámolására irányuló törekvés volt. E tendenciák hordozói a tőkés osztályuralom konzerválásának erőszakos eszközeihez folyamodtak, törekvéseik általában a fasizmus valamilyen formájú megjelenéséhez vezettek, különösen a gazdasági gyengeséggel, társadalmi elmaradottsággal küzdő kelet-közép-európai államokban.

A társadalmi feszültség fokozódása kapcsolatban állt azzal a ténnyel is, hogy a lakosság új rétegei aktivizálódtak, önállósodtak, kapcsolódtak be a politikába. Míg a 19. században kizárólag a szociáldemokrata pártok tűzték ki feladatul a dolgozók — elsősorban vagy kizárólag a munkásosztály — politikai szervezését, a 20. század elejétől és még inkább a világháború befejezése után az agrár és agrár-ipari országokban egyre jelentősebbek lettek a parasztpártok, illetve szervezetek. Az egyházak is — a katolikusok lakta területeken elsősorban a katolikus egyház — növekvő érdeklődést mutattak a pártpolitikai és egyéb társadalmi szervezkedés (szakszervezetek, egyletek) iránt. Másfelől viszont a reakció új képződményei, a fasiszta pártok és szervezetek tűzték ki célul az addig a politikán kívül álló, illetve önállótlan középrétegek szervezése mellett minél szélesebb munkás- és parasztrétegek meghódítását is. Ezek a jelenségek a munkáspártok számára immár egyenesen döntő kérdéssé tették, hogy mindenekelőtt a parasztság, de a városi értelmiségi és kispolgári rétegek között is befolyást szerezzenek.

A gazdaság egyensúlyának megbomlásához, a társadalmi feszültség jelentős növekedéséhez súlyosbító tényezőként járult a nemzeti, illetve a gyarmati kérdés. A kelet-közép-európai nemzeti, nemzetiségi probléma, a már a 19. században jelentkező nemzeti igények rossz módszerekkel történt „kielégítése", a háborút követő békék felemás, egyes problémákat megoldó, másokat kiélező és újakat teremtő rendelkezései miatt tovább élt, de sok tekintetben már elveszítette haladó társadalmi töltését. Ugyanakkor a világ nagy részén a nemzeti kérdés a még éppen csak kialakulóban levő vagy alig ébredő nemzeti tudat megnyilvánulási formájaként jelentkezett; a gyarmati helyzet megszüntetése vagy a függőség lazítása, a függetlenség felé teendő lépések igenlése sokszor progresszív szociális törekvésekhez is kapcsolódott.

A gazdasági és társadalmi téren egyaránt jelentkező válságot — melyhez az a politikai és gazdasági hatás is társult, amit az ébredő népek függetlenségi törekvései az európai gyarmattartó államokban keltettek — minden területen növelte, súlyosbította a polgári társadalmi tudat elmaradottsága a valóság felismerésében. Az 1919—1920-as versailles-i békerendszer, mely a győztesek imperialista céljait valójában a nemzeti kérdésekben hozott erőszakolt döntésekkel, a hadisarc formuláját utánzó jóvátétellel, a szerves gazdasági fejlődés és szükségletek figyelembevétele nélkül kívánta biztosítani, kedvezőtlenül befolyásolta a fejlődést. A gazdaságpolitikában — bár megszorításokkal és felemásan — továbbra is lényegében a liberális szemlélet, vagyis az „irányítatlanság" érvényesült. Ez nem felelt meg többé a gazdasági fejlődésben kialakult új helyzetnek, illetve amennyiben az idők során az állam gazdasági irányító szerepe a valóság kényszerítő hatására kialakult és megnőtt, ez az esetek jelentős részében nem a nemzetközi kooperáció megszervezése, hanem éppen ellenkezőleg, a nemzeti autarchia kiépítése irányában hatott. A fokozott nemzeti irányítottság fokozott nemzetközi anarchiához és feszültséghez vezetett.

A problémák gyakorlati-politikai megoldásához nem nyújtottak támpontot a társadalomra irányuló tudományok sem, mert ezek körében elsősorban a régi gondolati rendszer csődje s az ezzel kapcsolatos pesszimizmus mutatkozott meg elsősorban. A társadalmi gondolkodás terén az „új", de nagyon is régi elemekből táplálkozó, misztikus és irracionális alapokra építő, „radikális" jobboldali fasiszta eszmék léptek fel. A munkásság körében a marxizmus szociáldemokrata értelmezése a háborúval, illetve azzal a ténnyel, hogy reformista módon a társadalmi szerkezet átalakítását sehol sem sikerült elérni, szintén első nagy válságát élte át. A szociáldemokratizmus válságát tetézte a marxizmus lenini továbbfejlesztésének sikere Oroszországban, ahol viszont az elméleti munka Lenin halála után és főleg a 30-as években lelassult, sőt a marxizmus alkotó továbbfejlesztése átmenetileg dogmatikus korlátokba ütközött; a marxizmus alkalmazása Marx elképzeléseitől sok lényeges vonásban eltérő viszonyokon, elsősorban a gyakorlat szintjén vetette meg egy későbbi elméleti összegezés alapjait.

A világrendszer sokoldalú válságának körülményei között a természettudományok és a technika rohamos fejlődése — amire a történelem során még nem volt hasonló példa — a tőkés társadalomban átmenetileg a feszültségek fokozásához és a válság méreteinek megnöveléséhez járult hozzá elsősorban. Ugyanakkor a Szovjetunióban még elsődlegesen a technikai és tudományos elmaradottság leküzdéséről volt szó; ez azonban nemcsak az új, szocialista társadalmi rendszer kibontakozásának és nagy ütemű potenciálnövekedésének az alapját vetette meg, hanem egy későbbi jelentős technikai és tudományos előretörésnek is.

AZ ÉLETFORMA ÁTALAKULÁSA

A 20. század társadalmi változásai között az egyik legjelentősebb tényező a rendkívül nagy népességgyarapodás. Az emberiség számának a 20. század első 40 évében, 1900-tól 1940-ig elért növekedése megközelítette a 19. század egésze alatt végbement növekedést. E demográfiai robbanás különlegessége az volt, hogy a népességi statisztikában — természetesen nem függetlenül a háború kihatásaitól — Európa növekedése Ázsia és Afrika mögé került; részesedése — a Szovjetuniót leszámítva — 20%-ról 18%-ra csökkent, s az Európára eső növekedésből (425 millióról 573-ra), ami 148 milliót tett ki, közel 100 millió egyedül a Szovjetunióra jutott. Európában a népesedés növekedése relatíve Kelet- és Délkelet-Európában maradt a legmagasabb, és az iparilag legfejlettebb országokban lassult le a legerősebben.

Ellentétes tendencia érvényesült viszont — ismét a Szovjetunió kivételével — az iparosodottság fokát és további fejlődését illetően. Az Egyesült Államok mellett a legfejlettebb iparral Európa északnyugati és nyugati területei rendelkeztek. Az Elbától keletre a szovjet határig egy lényegében agrár vagy agrár-ipari övezet terült el, melyen belül Csehszlovákia jelentett kivételt, míg részben Ausztria és még inkább Magyarország átmenetet képezett. Európa déli felében egyes államok, mint például Spanyolország, Portugália és Olaszország déli része földrajzilag ugyan a Nyugathoz, gazdasági-társadalmi szempontból azonban sokkal inkább a keleti övezethez tartoztak, s ezért nem véletlen, hogy a politikai struktúrában is inkább ezzel a területtel mutattak rokonságot. A három övezet között Németország alkotott hidat és kapcsot, mely robbanásszerű ipari fejlődéséhez — eltérően a legtöbb nyugatabbra fekvő és a polgári fejlődés útján korábban elindult államtól — kevéssé talált gyarmati bázisokat, és amely másfelől a polgári átalakulás tökéletlen megoldása miatt sokat megőrzött a megelőző társadalmi struktúrából, s ennek következtében politikai fejlődése sem volt kiegyenlített és a gazdaság menetének megfelelő. A Németországban felgyűlt belső feszültségeket az első világháború nemcsak nem vezette le, hanem a háború következményei inkább még fokozták is.

A fejlett ipari államokban ebben a korszakban jelentős lépésekkel haladt előre a városiasodás folyamata. Világméretekben nézve, ez a je-

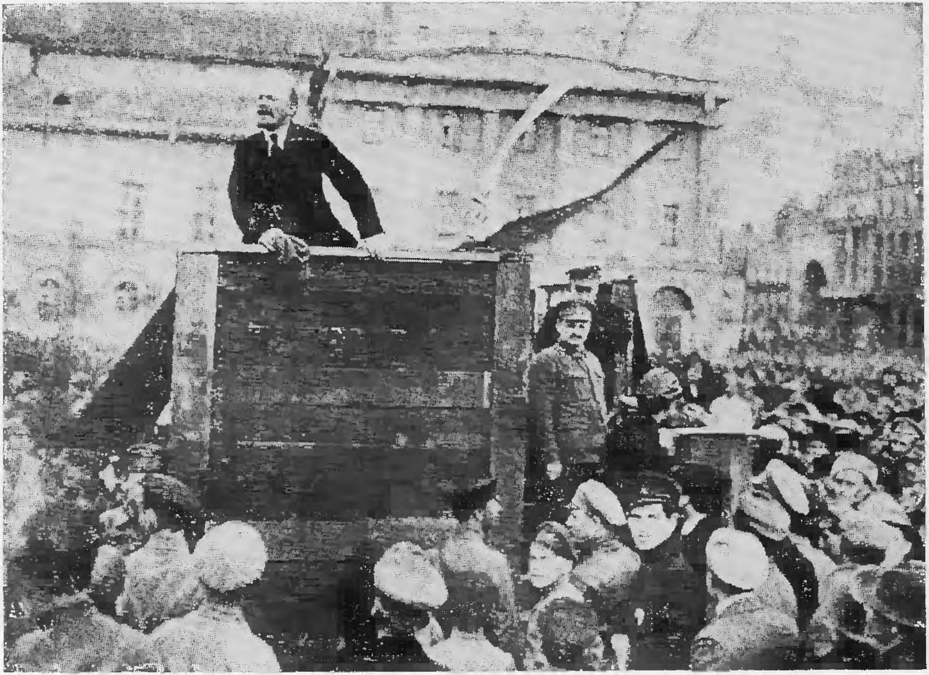

28. Lenin beszél a Szverdlov téren a frontra induló vöröskatonákhoz.
Moszkva, 1920. május 5.

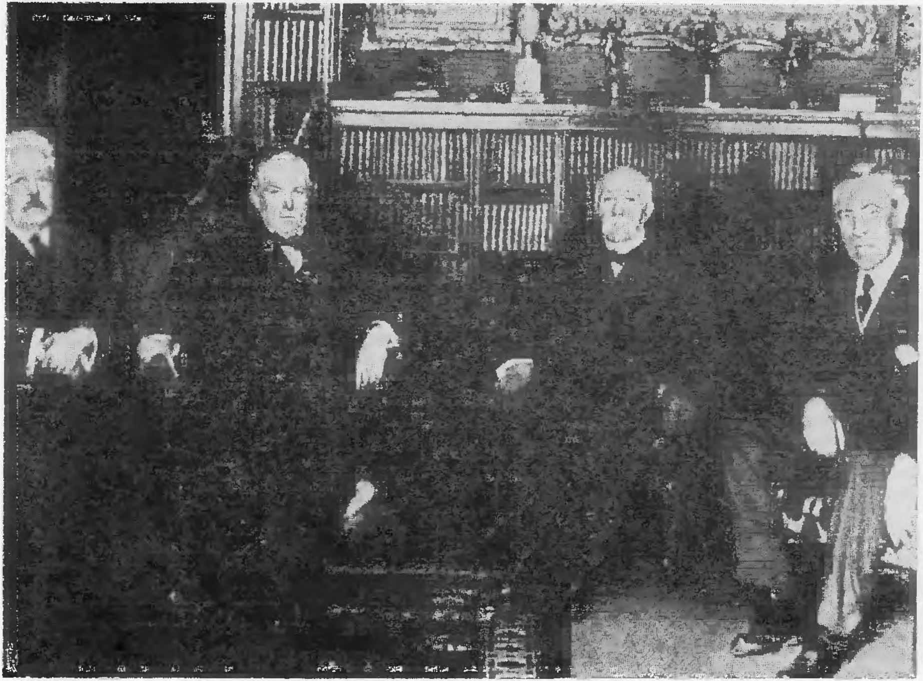

29. Párizsi békekonferencia (balról jobbra: Vittorio Orlando, Lloyd George, Georges Clemenceau, Woodrow Wilson), 1919

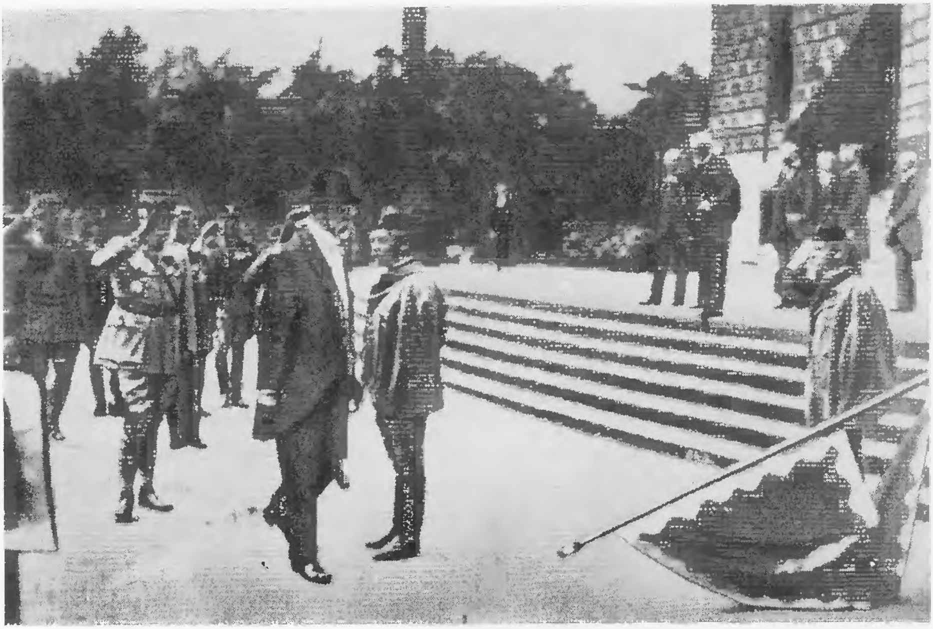

30. T. G. Masaryk, a Csehszlovák Köztársaság elnöke eskütételre megy

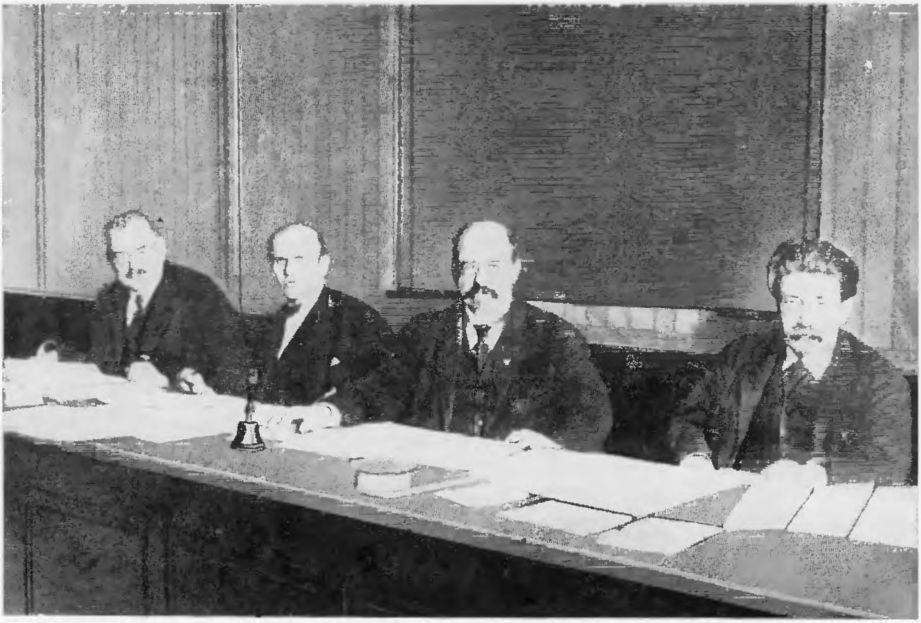

31. A II. Internacionálé Végrehajtó Bizottságának elnöksége (Tom Shaw, Salomon Grumbach, Emile Vandervelde, Friedrich Adler). Marseilles, 1925. május

32. Karl Liebknecht temetése

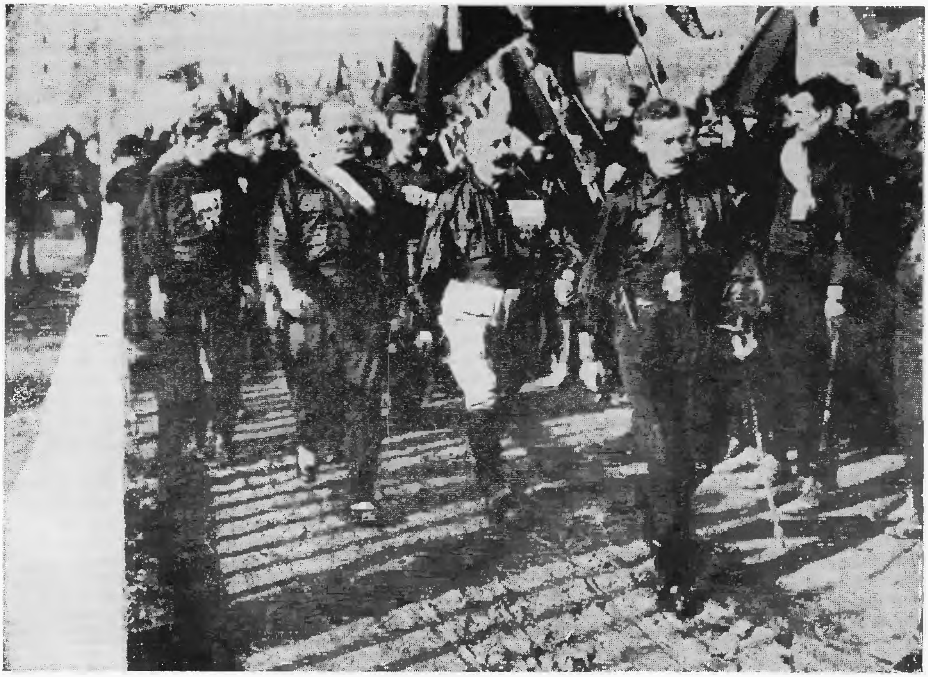

33. „Marcia su Roma" 1922

lenség az USA után Angliában volt a legerősebb, onnan kelet felé haladva Európában egyre csökkenő mértéket mutatott, hogy azután a Szovjetunió határát átlépve ugrásszerűen emelkedjék (elsősorban a 30-as évektől kezdve). A tőkés országokban a lakosság döntő tömegeinek városokba tömörülése egyet jelentett azzal, hogy az ipari munkásság ki volt szolgáltatva a tőkés termelés válságainak, a munkanélküliségnek, az inflációnak és a városlakók közvetlen közigazgatási ellenőrzés alá vonásának. Másfelől viszont a tömörülés, az érintkezés mindennapossága és az ipari termelés jellegéből spontán módon is adódó szervezettség révén ez a folyamat mind nagyobb tömegeket tett politikailag fogékonnyá és alkalmassá új eszmék befogadására, sőt harcra a gazdasági és szociális érdekekért, illetve a politikai hatalomban való részesedésért. A középrétegek esetében fogékonyság mutatkozott mind a baloldal eszméi, mind a különféle jobboldali elgondolások iránt.

Minél erőteljesebbé vált az ipari és városi fejlődés, okjektíve annál nagyobb távolság keletkezett a városi és a falusi lakosság életmódja és szemlélete között; az iparosodás termékeinek a faluba való eljutása azonban éppen ellenkező irányban hatott, s csökkentette ezt a különbséget. Nemcsak a mezőgazdasági termelés fokozódó gépesítése — ami a legfejlettebb ipari államok mellett főleg a Szovjetunióban volt ebben az időben jelentősebb mértékű — járt ilyen hatással, de eredményesen hozzájárult ehhez a tömegközlekedés fejlődése, olcsóbbá válása, valamint a rádiózás elterjedése is.

A tömegközlekedés kifejlődése nemcsak a városok közlekedési hálózatának megteremtését jelentette, hanem az országos vasúthálózat korszerűsítését, továbbá autóútrendszer kiépítését, sőt az európai nagyvárosok, majd a fővárosok és a gyarmatok közötti légi járatok megindítását is. Érdekes módon az Egyesült Államokban valamivel később fejlődött ki a légi közlekedés, Európa és Amerika között pedig csak a második világháború után vált rendszeressé.

A nagyarányú iparosítás távolról sem jelentett modern ipari technikát. Ez csak egyes új iparágakban, mindenekelőtt az autóiparban, a vegyiparban, az elektromos üzemekben, az új textilgyárakban valósult meg. A modern technikát legnagyobb mértékben az USA-ban és Németországban alkalmazták, Franciaországban és Olaszországban csupán szórványosan, Angliában csak egyes iparágakban. Ennek ellenére a nagyipari termelés kialakult formái között a tanulatlan munkások száma a fejlett államokban rohamosan apadt; a munkafolyamatok megkövetelte technikai tudás, az iskoláztatás kiterjedése és általánossá válása stb. eredményeként jellemzővé vált a szakmunkások és a technikusok megnövekedett szerepe.

Az emberek életfeltételeinek alapvető változásairól elsősorban a gyermekhalandóság és az átlagos életkor alakulásából lehet közvetett úton képet nyerni, minthogy ezek nemcsak a higiénikus feltételekkel, ismeretekkel, orvos- és gyógyszerellátással és a tudomány e téren tett fejlődésével állanak kapcsolatban, hanem a táplálkozási, ruházkodási és lakásviszonyokkal is. A gyermekhalandóság csökkenése a legiparosodottabb államokban volt a legnagyobb mérvű, így például Angliában, ahol 1900—1902-ben 1000 egy éven aluli gyermekből évente 142, 1920—1922-ben 82, 1930—1932-ben 67 és 1938—1939-ben 54 halt meg. Hasonló tendencia érvényesült — alacsonyabb szinten — Franciaországban és egyre csökkenő mértékben a kevésbé fejlett országokban. A 20-as évek második felétől kezdve viszont a Szovjetunióban e téren is ugrásszerű javulás mutatkozott. Ugyanakkor 1850-hez viszonyítva az átlagos életkor a fejlett államokban mintegy megkétszereződött; növekedése 1900-ig évtizedenként mintegy 2 évet, 1900-tól 1950-ig 3—5 évet tett ki. Európa keleti és déli részei ebben a fejlődésben messze elmaradtak. Spanyolországban például a gyermekhalandóság 1940-ben azon a szinten állt, mint Franciaországban 1900 körül, Romániában pedig ott, ahol Franciaországban egy évszázaddal korábban.

Az általános fejlődési sémát követte az egy főre eső nemzeti jövedelem alakulása is; ebben az USA mögött Európában Anglia és Hollandia állt, középütt Franciaország, a lista vége felé pedig olyan államok, mint Görögország vagy Bulgária. Regionálisan az első helyet az északnyugati, a másodikat a nyugati, a harmadikat a közép- és északkeleti, az utolsót a déli és délkeleti államok foglalták el (utóbbiba beleértve Olaszországot is).

Egész Európára, sőt az egész civilizált világra kihatott a nők társadalmi helyzetének megváltozása. A nők nagy százalékának munkavállalása és gazdasági önállósodása nem annyira az emancipációs mozgalmak hatására, mint inkább általános gazdasági, társadalmi és közegészségügyi tényezőkre vezethető vissza. A nők társadalmi helyzetében beállott változás az ipar növekvő munkaerő-szükséglete és a munkavállalásra ösztökélő gazdasági kényszer mellett annak is köszönhető, hogy éppen a gyermekhalandóság csökkenése, az átlagéletkor növekedése és az egészségügyi feltételek általános javulása eredményeként a nők könnyebben vállalhattak munkát. Míg a 19. század közepén egy nő felnőttkorának java részét a gyermekek szülése és gondozása foglalta le, ez az idő a 20. század közepén már 4—5 évre, az átlagéletkor kis hányadára csökkent. Ez a folyamat a leggyorsabban és legteljesebben a Szovjetunióban zajlott le, ahol államilag támogatták, valamint a polgári demokratikus államokban, ahol nem gátolták. Több-kevesebb akadályt állított a fejlődés útjába a katolikus egyház, amelynek érdekében állt a konzervatív nőtípus megőrzése. Nem támogatták ezt a fejlődést a diktatórikus, fasiszta államok sem, s ezek sorában főleg Németország.

Az iparosodással s a nők helyzetének megváltozásával szorosan összefüggött a család jellegének átalakulása. A nagycsalád típusa ebben az időben a civilizált országokban végérvényesen eltűnt, s már csak elmaradott országok falusi közösségeiben maradt fenn. E folyamattal a kiscsaládon belül is együtt járt az apai autoritás csökkenése mind a gyermekkel, mind a feleséggel szemben, s az apai és az anyai hatáskör kiegyenlítődése.

Az ipari fejlődés méretei mindinkább elkerülhetetlenné tették az állam tevékenységének új területekre való kiterjesztését, ami azután újabb társadalmi következményekkel járt. Noha az állam gazdasági irányító vagy ellenőrző funkciója távolról sem vált általánossá, a közművelődéssel és a szociális biztosítással kapcsolatos feladatokat az állam jórészt magára vállalta. Az iskolázás szabaddá, illetve kötelezővé tételének folyamata már a 19. század második felében megkezdődött, s a nyugati fejlett államokban a lakosság szinte egésze írástudóvá vált. 1917 után a Szovjetunióban is sikerült leküzdeni az analfabetizmust, a gazdaságilag elmaradott területek jelentős része azonban ebből a szempontból továbbra is érintetlen maradt: így Bulgáriában például a felszabadulás előtt a lakosságnak kb. negyede, Portugáliában pedig még 1950-ben is 40%-a írástudatlan volt. Az iskoláztatás kiterjedése azonban a polgári társadalomban nem vezetett az általánosan művelt, józan ítélőképességű átlagember kialakulásához, részben az iskolai oktatás szelleme miatt, részben a két háború között nagy szerephez jutó — emocionális és irracionális elemeket felhasználó — tömegpropaganda, a közvélemény mesterséges befolyásolása következtében. Ehhez eszközül szolgált a kommercializált és politizáló sajtó, egyes esetekben a rádió, a film. A propagandisztikus közlések tartalmát főként a nacionalista érzelmek sokszor végletekig menő szítása szolgáltatta, s formái közé számítottak a városi középrétegeket, fejletlenebb államokban más középrétegeket vagy más rétegeket is mozgósító tömegdemonstrációk, látványosságok stb. Ez a tendencia a fasiszta vagy hasonló berendezkedésű országokban érvényesült leginkább.

A szociális biztosítás bevezetése és kiterjesztése, ami felölelte a betegségi, öregségi és munkanélküli-segélyek rendszerét, a tőkés államokban legtöbbször a munkásosztály harcának eredményeként valósult meg, s csak igen nehezen haladt előre, mert az adók emelése során a korszakra annyira jellemző adóprésben a döntő szerepet nem a szociális ellátás tétele, hanem a fegyverkezés szükségletei játszották. Polgári számítások szerint a fejlett európai államokban a nemzeti jövedelemből 1937-ben mintegy 5—6% került vissza a lakossághoz iskolai, egészségügyi és szociális kiadások útján.

Az iparosodási folyamat a fejlett országokban oda vezetett, hogy a lakosság többsége a háború- és válságmentes években a már ekkor általánossá vált napi 8 órás munkaidő keretében munkához, elegendő táplálékhoz és megfelelő ruházathoz jutott, s részt vehetett a kor két legfőbb tömegszórakozásában: moziba és sportmérkőzésekre járhatott, s kézbe vehette a városi lakosság alsó kispolgári rétegei számára termelt, többnyire az irodalmi szinten aluli sajtótermékeket. Az átlagból azonban messze kiemelkedett a szervezett, öntudatos munkás mint egyén és mint kollektívum egyaránt: nemcsak céltudatosságával, szervezettségével, fegyelmével s humanista áldozatkészségével, hanem ízlésével és kulturális igényével is. Ezekben az országokban a lakosság egy relatíve kisebb része, az elmaradott európai övezetekben azonban döntő többsége továbbra is a nyomor szintjén tengődött, illetve a földhözragadt szegényparaszt életét élte; továbbra is egészségtelenül táplálkozott, ruházkodott, lakott, s jelentős részben még az írás-olvasásig sem jutott el. Mindez még fokozottabban állt természetesen Ázsia jelentős részére, Latin-Amerikára és a még elmaradottabb Afrikára.

A gazdasági, anyagi lét átmeneti javulását azonban a legfejlettebb tőkés országokban is ellensúlyozta az a körülmény, hogy a korszak egészére jellemző volt az emberi élet zaklatottsága, nyugtalansága, az 1930-as években egyedülálló méreteket öltő létbizonytalanság, aminek figyelembevétele nélkül e korszak társadalmi mozgása aligha érthető meg. A nyugtalanságot keltő tényezők között a háborút követő infláció, az 1921. évi gazdasági megrázkódtatás, majd az 1929-ben kitört nagy gazdasági válság, végül — ahol erre sor került — a fasiszta rendszerek bevezetésével együtt járó súlyos belső zavarok, illetve politikai, jogi, morális átalakulások, üldöztetések említendők.

A GYARMATI VILÁG ÉBREDÉSÉNEK HATÁSA EURÓPÁRA

A nyugat-európai tőkés államok sorában az iparosodás élén haladó országok fejlődése — a tőkés rendszer kialakulásától kezdve — nem kis mértékben a többi kontinens gyarmatosításán s azok kizsákmányolásán nyugodott. Az amerikai gyarmatok függetlenné válásával az európai államokat ért veszteséget a 19. század folyamán jelentős részben kárpótolni tudták, később azonban megkezdődött a dekolonizáció nagy hulláma, mely elsőként a magas fokú ősi kultúrával rendelkező elmaradott országokban öltött nagy arányokat, majd ezekről fokozatosan átterjedt a fejletlenebb társadalmakra is, hogy később — főként már a második világháború után — a legelmaradottabb afrikai területeket is magával ragadja. A gyarmati státus elleni küzdelemben a két világháború közötti szakaszban a Távol-Keleten Kína és India jártak az élen, de erőteljes nemzeti küzdelem bontakozott ki az arab világ nagy részében is. Ezek a mozgalmak — nem egyenlő mértékben — szociális törekvéseket is hordoztak magukban, s egyúttal társadalmi megújulásra is irányultak. Ez a jelleg a legforradalmibb módon Kínában mutatkozott meg, mérsékelt reformirányzat jellemezte viszont az iráni függetlenségi törekvéseket s több arab nemzeti mozgalmat.

Jóllehet a gyarmati helyzet felszámolására irányuló mozgalom a két világháború közötti szakaszban még nem ért el átütő sikert, a gyarmatbirodalmak megingása a legsúlyosabb problémákat okozta az anyaországokban. A birodalmi gondok mindenekelőtt Anglia figyelmét és erejét kötötték le, s ezek miatt kénytelen volt európai elkötelezettségeit mind gazdasági, mind politikai és katonai tekintetben fokozódó mértékben csökkenteni: végül is minden európai kötelezettség vállalásától elzárkózott, s ennek nem csekély szerepe lett az európai politikai helyzet alakulásában, az egyensúly megbomlásában. Súlyos gondokat okozott azonban a gyarmati kérdés a franciák s más európai gyarmattartó hatalmak számára is. Ezek megrendült helyzetét az amerikai tőke nem egy esetben arra igyekezett felhasználni, hogy újabb és újabb területeket szerezzen meg magának az érintett gyarmatokon, elsősorban ott, ahol olajra bukkantak, illetve feltehető volt, hogy olajat találnak. Ebben az időben kezdődött az ún. olajdiplomácia, melyben az európai államok — defenzívába szorulva — csak óriási áldozatok árán voltak képesek a harcot folytatni.

Ebben az időszakban azokon a gyarmati területeken robbant ki függetlenségi mozgalom, ahol a befektetett tőke bizonyos tőkés ipart hozott létre, ezzel együtt hazai burzsoázia és értelmiség keletkezett, s kialakult egy szűkebb vagy szélesebb munkásréteg is. Tömegméreteket viszont ott öltött, ahol a parasztság döntő rétegei a küzdelem támogatói lettek. A polgárosodás és az európai civilizáció minimumának megteremtésére irányuló törekvés jelentkezett Iránban, melynek szuverenitását a döntő gazdasági pozíciók megóvása mellett Anglia 1927-ben elismerte, s ahol Reza sah mérsékelt reformpolitikát kezdett. Még óvatosabban haladt ugyanebben az irányban Irakban I. Fejszál király, aki angol orientációjával és az angol tőkének biztosított nagy koncessziókkal szintén elérhette, hogy 1930-ban országát függetlenné nyilvánították. A rugalmasabb angol politikától eltérően Franciaország viszont még formailag sem honorálta az azonos jellegű és tartalmú mozgalmakat Szíriában és Libanonban, jóllehet a népfrontkormány erre előterjesztette a megfelelő törvényjavaslatot.

Az arab félszigeten az angolok egyrészt azon voltak, hogy egységes arab államot alakítsanak ki, mely nemcsak az olajat, hanem egyúttal az Indiába vezető utat is biztosítja, másfelől pedig uralmukat azzal vélték alátámasztani, hogy a Palesztinában felmerült arab—zsidó ellentétet szabadjára engedik. Ez utóbbit ugyan 1937-ben az ország kettéosztásával korlátok közé kívánták szorítani; ezzel azonban csak elmérgesítették a helyzetet. Az ébredő arab nacionalizmus már nem elégedett meg a török iga megszűntével, hanem teljes függetlenségre törekedett.

Ezt Ibn Szaúdnak jelentős mértékben sikerült is elérnie azzal, hogy az angolokkal szemben az amerikai tőkére támaszkodott.

A nemzeti mozgalom tömegjellege erőteljesebben fejlődött ki az észak-afrikai arab államokban, mindenekelőtt Spanyol- és Francia-Marokkóban. Az 1923-ban kezdődött ún. riff-felkelést, melyet Abd el-Krim vezetett, csak roppant nagy áldozatok árán, spanyol—francia együttműködéssel sikerült 1925-ben leverni. Az elégedetlenség és a szervezkedés azonban ezzel nem szűnt meg. Az egész időszak alatt súlyos nehézségekkel küszködtek az angolok Egyiptomban, valamint az olaszok Líbiában, melyet sohasem sikerült egészen pacifikálniuk.

Anglia számára azonban a legkomolyabb problémát India okozta, ahol Gandhi a korábbi maroknyi ellenzék helyén, híveitől csupán passzív ellenállást kérve, milliós angolellenes tábort hozott létre. Ez a tábor nem volt egységes, hanem a konzervatív nacionalista elemektől a radikálisabb polgári csoportokon át egészen a kommunistákig terjedt. Az angolok kénytelenek voltak kisebb-nagyobb engedményeket felkínálni (az 1919-i India Act, kerekasztal-konferencia 1930-ban, új alkotmánytervezet 1935-ben), s manővereikkel sikerült a második világháború utánra elodázniuk India függetlenségének kimondását.

A belső forradalmi tendencia legerősebben Kína függetlenségi harcát jellemezte; e harc egyúttal az ország feudális eredetű széttagoltságának megszüntetésére, a tartományurak hatalmának megtörésére és a nemzeti egység megteremtésére irányult. A kezdetben a harc élén álló polgári demokratikus jellegű Kuomintang párt 1925-ig, vezetőjének, Szun Jat-szennek haláláig a polgári átalakulás radikális forradalmi útját képviselte, s ez tette lehetővé együttműködését a Kínai Kommunista Párttal, melynek 1927-ig a Kuomintang mellett döntő szerepe volt a belső reakció megtörésében. Miután azonban az új Kuomintang-vezér, Csang Kai-sek 1927-ben bevette Nankingot, és létrehozta ott a központi kínai kormányt, szakított a kommunistákkal, s vezetőik közül többet meggyilkoltatott. A kommunisták délre menekültek, majd Csang Kai-sek több sikertelen hadjárata után 1934 októberétől 1935 októberéig végrehajtották az ún. hosszú menetelést. Ennek során a Kuomintang-erők sokszoros túlsúlya ellenére a kommunistáknak sikerült erőik egy részét átmenteniük, és északon olyan bázist létesíteniük, amely hamarosan a Kuomintang-kormány riválisává vált. A kommunisták sikere saját áldozatos politikájuk mellett azzal volt magyarázható, hogy miután Csang Kai-sek elmulasztotta az agrárreform végrehajtását, a parasztok döntő tömegei a kommunista párt földosztó programja mellé álltak. Ez a politika a második világháború után hozta meg gyümölcsét.

2. A BÉKERENDSZER ÉS A HÁBORÚT KÖVETŐ FORRADALMI VÁLSÁG

A BÉKEKONFERENCIA ÉS A PÁRIZS KÖRNYÉKI BÉKÉK

A mintegy 9 millió halottat követelő első világháború után sor került a világ új politikai rendszerének kialakítására. A győztes szövetséges hatalmakat elsősorban két kérdés foglalkoztatta: a világ területi átrendezése a háborús eredményeknek megfelelően és a szovjet hatalommal szemben elfoglalandó álláspontjuk, magatartásuk kialakítása.

Az 1919-ben megnyílt párizsi békekonferencián, szerfelett nagy lévén a győztesek száma (27 állam képviselői vettek részt rajta), nehézzé vált a titkos diplomácia alkalmazása. Ezen a nagyhatalmak úgy segítettek, hogy előbb létrehozták a Tízek Tanácsát, utóbb pedig a Négyek Tanácsát, melyhez már csak az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország tartozott, de Wilson elnök, Lloyd George miniszterelnök és Clemenceau francia miniszterelnök olasz kollegájukat, Orlandót, innen is gyakran kirekesztették.

A „négy nagy" kezét bizonyos mértékig megkötötték a háború alatt tett ígéretek, „titkos" szerződések, melyeket részben Olaszországgal és Romániával, részben a Monarchia egyes népeinek képviselőivel kötöttek. Ezeket Wilson vonakodott elismerni, mert sok esetben ellentétben álltak azokkal az elvekkel, melyeket az amerikai elnök 14 pontjában meghirdetett, így elsősorban a nemzeti önrendelkezés gondolatával. Az ebből az ellentétből adódó súlyos nehézségeket csak növelték a „három nagy" közötti hatalmi ellentétek. Wilson, aki a dinamikus fejlődésben levő Újvilág „modern" imperializmusának képviselőjeként lépett fel, a liberalizmus eszméjét hangoztatva, mindennél fontosabbnak tartotta az amerikai tőke szabad mozgását, a lehetőségek feltárását, minden kapu megnyitását a szárazföldön és a tengeren az USA számára. E törekvése szakítást jelentett a régebbi amerikai izolacionizmussal, és gondolatai egy bizonyos nemzetközi integrálódás felé is mutattak (ami az adott erőviszonyok mellett mindenekelőtt az USA számára volt kedvező); az európai hagyományos gondolkodási közegben mindez ekkor még mint a valóságtól elszakadt idealizmus jelent meg. Annál is inkább annak tűnhetett, mivel az európai viszonyokat az amerikai elnök valóban kevéssé ismerte. Clemenceau francia miniszterelnök a francia revánsszellem, az európai francia hegemónia harcosa volt, aki Németország minél teljesebb területi megcsonkítását, katonai és gazdasági gyengítését s az ún. francia biztonság jogilag és diplomáciailag is alátámasztott rendszerét kívánta kialakítani. Kettőjük között állt Lloyd George realizmusa, aki meglehetősen világosan felismerte a francia koncepció jövőben jelentkező súlyos veszélyeit, és többször fellépett mind a vesztesek túlzott megcsonkítása, nagyobb számú nemzetiségi lakosság más államokhoz való csatolása, mind pedig a túlságosan súlyos anyagi megterhelések ellen. Álláspontját azonban — egyre nehezedő belpolitikai helyzete miatt is — nem tudta érvényesíteni. Így olyan kompromisszum alakult ki, mely nem elégítette ki ugyan teljesen a francia várakozásokat, de nélkülözte azokat a lehetőségeket, melyek Wilson felfogásából eredhettek volna.

Wilson felfogása egy kérdésben aratott — formális — sikert: a konferencia elfogadta a Nemzetek Szövetsége (közhasználatú elnevezés szerint Népszövetség) alapító okmányát, s ez a szervezet, melynek hivatása a nemzetközi ellentétek kiegyenlítése és a béke megóvása volt, 1919-ben megalakult. Fő szervezetei a Közgyűlés, a Tanács és az állandó Titkárság voltak. Megalakulásakor kizárólag a győztes hatalmakat tömörítette, s így nem volt véletlen, hogy bírálói Szent Szövetségként emlegették. A következő években a volt vesztes hatalmak többsége csatlakozott hozzá. Az Egyesült Államok sohasem lépett be; a Szovjetunió csak 1934 és 1939 között volt tagja, az agresszív államok pedig sorra elhagyták (1931-ben Japán, 1933-ban Németország, 1937-ben Olaszország stb.). A Nemzetek Szövetségének agresszió esetén elvileg kötelessége volt gazdasági és pénzügyi szankciókat alkalmazni, a katonai fellépést azonban a szervezet ún. egyezségokmánya nem írta elő. Ezek a feltételek eleve lehetetlenné tették, hogy a Nemzetek Szövetsége komoly háborús veszély esetén hatékony lehessen; közbelépése legfeljebb helyi jellegű súrlódásokban lehetett sikeres.

A Párizs környéki békék — többé-kevésbé a francia koncepció szellemében — messzemenő területi változásokat idéztek elő.

A versailles-i béke, melyet a győztes hatalmak Németország képviselőivel 1919. június 28-án írattak alá, területileg a következő változásokat tartalmazta: Elzász és Lotaringia Franciaország, Eupen és Malmedy Belgium része lett; Schleswig északi részét népszavazás alapján Dánia kapta. Felső-Sziléziát pedig megosztották Németország és Lengyelország között; Lengyelország megkapta a szabad várossá nyilvánított Danzig kikötőjének használatát, s egy odavezető területsávot, az ún. lengyel korridort; Németország területe 88 ezer négyzetkilométerrel, lakossága 8 millióval kevesebb lett; gyarmatai igazgatására a Nemzetek Szövetsége Angliának, Franciaországnak stb. adott mandátumot. Gazdasági tekintetben a béke Németországot — mint a többi legyőzött országot is — jóvátételre kötelezte; vízi útjait nemzetközivé nyilvánították. Katonai téren előírták a leszerelést, az általános hadkötelezettség eltörlését, kizárólag önkéntesekből álló, 100 ezer főt meg nem haladó hadsereget engedélyezve; hadi repülőgépek és nehéztüzérség fenntartását megtiltották, a haditengerészeti erőket is korlátozták; a Rajna mindkét partját 50 kilométeres sávban demilitarizált övezetté nyilvánították, a békeszerződés német részről való végrehajtásának biztosítékaként a Rajnától nyugatra fekvő német területeket 15 évre szövetséges csapatok szállták meg; a Saar-vidéket népszövetségi adminisztráció alá helyezték úgy, hogy azt gazdaságilag Franciaország aknázza ki, s 15 év elteltével népszavazás dönt hovatartozásáról.

Ugyancsak 1919. június 28-án írták alá Versailles-ban a világháború után helyreállított Lengyelország függetlenségét elismerő szerződést. Lengyelország visszakapta Németországtól és Ausztriától a többségében lengyelek lakta területeket — jelentős határ menti német kisebbséggel.

A Monarchia felbomlása révén kialakult új közép-európai helyzetet a franciákkal szövetséges Szerbia, Románia, valamint a francia orientációjú cseh nemzeti mozgalom javára a Saint Germain-en-Laye-i (1919. szeptember 10.) és a trianoni béke (1920. június 4.) rögzítette; a Balkánon a neuillyi béke (1919. november 27.) rajzolta át a határokat. Ezek a békék gazdasági, pénzügyi és katonai tekintetben a versailles-ihoz hasonló rendelkezéseket tartalmaztak.

Új államként jelent meg a térképen Csehszlovákia, mely a korábban a Monarchia osztrák feléhez tartozott, jelentős német kisebbséggel rendelkező Cseh- és Morvaországon, valamint egy kis délnyugat-sziléziai sávon kívül magába foglalta a korábban Magyarország részét képező Szlovákiát és Kárpátalját, mindkettő déli szegélyén egy túlnyomóan magyarlakta területsávval és máshol is jelentős magyar kisebbséggel. Az önálló államként fennmaradt Ausztria elveszítette a nem jelentéktelen számú német lakossal Olaszországhoz csatolt Dél-Tirolt, de megkapta a túlnyomóan német többségű Nyugat-Magyarországot, az ún. Burgenlandot; Sopron és környéke Magyarországhoz tartozásáról népszavazás döntött 1921-ben. Románia szerezte meg az ukrán többségű Bukovinát, valamint Magyarországtól Erdélyt és a Bánát keleti felét, jelentős magyar és német nemzeti kisebbséggel; a Bánát nyugati része és a Bácska — hasonló nemzetiségi összetétellel — a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) elnevezésű új államalakulathoz került. A korábbi szerződések és ígéretek ellenére nem Olaszország, hanem ez kapta meg Dalmáciát is. Így Olaszország, bár formailag a győztesek oldalán fejezte be a háborút, kisemmizettnek érezte magát, és kezdettől fogva az elégedetlenek táborához tartozott. A neuillyi béke, amely Bulgária határait változtatta meg, nyugaton egy területsávot ugyancsak Jugoszláviának adott, míg az Égei-tenger partvidékét Görögországnak juttatta.

A versailles-i békerendszer, jóllehet a nemzeti elvet kívánta érvényesíteni, a korábbi nemzeti sérelmek helyébe sok tekintetben újabbakat teremtett. A trianoni béke például, amely Magyarország területét és lakosságát mintegy kétharmadával csökkentette, a kisebbségi sorsból szabaduló szlovákok, románok, délszlávok 7,5 milliós tömegével szemben több mint 3 millió magyart kisebbségi sorsra juttatott (a 0,5 millió kárpátukrán [rutén], a több mint 1,5 millió német kisebbségi helyzete az új viszonyok közt is fennmaradt). Súlyosak voltak a versailles-i békerendszer gazdasági következményei is. Kelet-Közép-Európában anélkül bomlasztotta fel a korábbi gazdasági egységet, hogy akár csak megkísérelt volna újat teremteni helyébe. Ezzel döntő mértékben hozzájárult a korszak politikai és gazdasági válságjelenségeinek kibontakozásához.

A SZOVJETELLENES INTERVENCIÓ

Már közvetlenül az 1917. októberi oroszországi szocialista forradalom után felmerült a nyugati imperialista hatalmak vezető köreiben a „bolsevik kísérlet" aktív beavatkozással való megbuktatásának terve. Ennek több oka volt. Mindenekelőtt az a félelem, hogy a forradalom nem marad meg oroszországi keretekben, hanem — tekintettel a bolsevik eszmék nagy népszerűségére a háború miatt szenvedő széles munkásrétegekben — az imperialista háború (mint azt Lenin hirdette) több helyen átcsap polgárháborúba, s az orosz forradalom világforradalommá szélesedik. A háború befejezése előtt az intervenciós politikában szerepet játszott az az elgondolás is, hogy a proletárhatalom megdöntése útján Oroszországot visszavezethetik a hadviselő államok közé, s a szövetségesek felhasználhatják azokat a hadianyagokat, melyeket Oroszországban — főleg Murmanszk és Vlagyivosztok körzetében — felhalmoztak. Az indítékok között szerepelt végül a régi cári adósságok behajtásához fűződő gazdasági érdek, amelyet a szovjet kormányzat a külföldi tulajdonok államosításával veszélyeztetett. Az intervenciós törekvések különösen azután erősödtek meg, hogy Szovjet-Oroszország a Németország és a Monarchia erőivel vívott egyenlőtlen küzdelem, valamint jelentős orosz területek megszállása következtében 1918. március 3-án rákényszerült a breszt-litovszki béke megkötésére. Ezt követően ugyanis ellenforradalmi bázisok alakultak ki az Arhangelszk—Murmanszk övezetben, a Baltikumban, továbbá Ukrajnában éppúgy, mint a Don-vidéki kozák területeken, a Kaukázuson túl és Szibériában. A szövetségesek bátorították és támogatták a különféle ellenforradalmi fehérgárdista csoportokat, a legfontosabbnak ítélt pontokra katonai egységeket is küldtek; de főleg hadianyaggal, pénzzel és katonai tanácsokkal látták el azokat.

A háború befejezése után új összefüggésben vetődött fel az intervenciós politika kérdése. A háborúellenes és pacifista tendenciák a győztes államok hadseregeiben is erősödtek, s különösen nagy ellenállás mutatkozott a szovjet állam ellen folytatandó háborúval szemben. Mindemellett elestek már azok a szempontok, melyek korábban a hadi érdekekhez fűződtek. Ezért Wilson és Lloyd George bizonyos mértékig húzódoztak az intervenciós politikától, ezt azonban a francia katonai vezetők ellensúlyozni tudták, annál is inkább, mert a francia és a japán vezérkar állásfoglalását ebben a kérdésben több jelentős angol és amerikai politikus is támogatta. Az intervenció folytatásáról hozott döntés következtében Szovjet-Oroszország mintegy 3 esztendőn át elkeseredett élethalálharcot volt kénytelen vívni, rendkívül súlyos gazdasági körülmények között, sok millió embert, nagy területeket veszítve. Ennek ellenére az intervenciósok teljes kudarcot szenvedtek.

A belső ellenforradalmi csoportosulások mindenekelőtt volt tisztekből rekrutálódtak, de más rétegekből származó ellenforradalmi elemek is kapcsolódtak hozzájuk. A legszámottevőbbek 1919-ben Kolcsak admirális csoportjai voltak Szibériában, Gyenyikin tábornoké a Krímben és Dél-Ukrajnában, valamint Jugyenics tábornoké Észtországban. Mivel a szovjet hatalomnak ekkor még nem volt megfelelő haderejе, s 1918—1920 folyamán csak fokozatosan sikerült kiépítenie azt, ezek a csoportok kezdetben könnyű sikereket értek el. Kolcsak 1919 márciusában indította meg támadását, és elfoglalta Ufa városát, Gyenyikin júliusban Moszkva irányában indult meg, Jugyenics pedig Gyenyikin legnagyobb sikerei idején egészen Pétervárig nyomult előre. A proletárhatalom által ellenőrzött terület ebben az időben nagyon leszűkült. A Vörös Hadsereg azonban rövidesen egymás után leszámolt az ellenforradalom különböző osztagaival. Először Kolcsakot sikerült megállítani, majd visszaszorítani és még 1919 derekán teljesen szétverni seregeit; 1920 elejére Gyenyikin és Jugyenics erői is megsemmisültek, illetve visszahúzódtak a Krímbe és a Baltikumba.

Az így elért viszonylagos nyugalom nem tartott sokáig, mert francia biztatásra 1920 áprilisában a lengyel haderő támadta meg Szovjet-Oroszországot, és özönlött be Ukrajnába. Május 7-én elfoglalták Kijevet. A Vörös Hadsereg azonban hamarosan nemcsak kivetette onnan a lengyel haderőt, hanem maga előtt kergetve azt, 1920. augusztus 14-én elérte Varsót. Ebben a helyzetben az 1920. október 28-i párizsi szerződés, amelyben a „Szövetséges Főhatalmak" elismerték a szovjethatalom alól már 1918-ban erőszakosan kiragadott Besszarábia bekebelezését Romániába, a lengyelek oldalán való román beavatkozást kívánta előmozdítani. Ez ugyan nem következett be, de Piłsudski lengyel hadserege francia segítséggel végül is olyan helyzetbe került, hogy kikényszeríthette az 1921. március 18-án megkötött rigai békét, mely jelentős ukrán és belorusz területeket juttatott Lengyelországnak.

A lengyel hadjárattal egyidejűleg próbált szerencsét délen Gyenyikin utóda, Vrangel tábornok, akit azonban sikerült a Krímbe visszaűzni, majd a félszigeten összegyűlt mindenféle rendű és rangú ellenforradalmi erőket 1920 novemberében onnan is kiszorítani. Akik a harcokból megmenekültek, hajókon hagyták el Oroszországot, hogy Konstantinápoly és Marseille felé távozva megkezdjék a háború utáni orosz emigráció életét. Időközben az angolok, franciák és amerikaiak — elsősorban saját belpolitikai nehézségeik miatt, de azért is, mert egyúttal mind jobban elveszítették az ellenforradalmi erők sikerébe vetett reményeiket — egymás után kivonták csapataikat. Már csak japán egységek állomásoztak szovjet területen, Vlagyivosztok vidékén. 1922-ben a szovjet földet sikerült teljesen megtisztítani minden fegyveres külső ellenségtől.

A szovjethatalom világtörténelmi jelentőségű győzelme a külföldi intervencióval támogatott ellenforradalmi támadás felett lehetővé tette, hogy megkezdődjék az ország gazdasági talpra állítása, a belső rend megszilárdítása. A győzelem a szocialista forradalom belső sajátságaiból fakadt, de kapcsolatban állt külső tényezőkkel is. A belső okok között első helyen az a támogatás állt, melyet a proletárdiktatúra állama nemcsak a munkásosztály döntő tömegeitől, hanem a parasztságtól is kapott. Ehhez járult az az erő, amit a bolsevik párt egységes irányítása jelentett, továbbá hogy a hadseregben a forradalmi önkéntesek lelkesedése eredményes politikai neveléssel és szakszerű katonai vezetéssel párosult. Előnyt jelentett, hogy a szovjet állam összefüggő terület felett rendelkezett, míg ellenfeleit megoszthatta.

A külső tényezők között nem csekély szerepet játszott az a tény, hogy az intervenciós hatalmak között ugyanúgy ellentétek mutatkoztak — és akcióikat ennek következtében nem tudták összehangolni —, mint ahogyan széthúzás és versengés jellemezte a fehérgárdista tábort is. Végül döntő módon hozzájárult az intervenció és az ellenforradalom felett aratott győzelemhez az a tény, hogy az intervenciót nem lehetett kiterjeszteni, az imperializmus fő erőit nem lehetett az „orosz kérdésre" koncentrálni a világ más tájain kirobbant forradalmi megmozdulások, illetve mozgalmak miatt.

FORRADALOM ÉS ELLENFORRADALOM EURÓPÁBAN

A szovjet-oroszországi elkeseredett harcok idején Lenin és sokan mások is úgy vélekedtek, hogy az orosz forradalom sorsa azon múlik, kiterjed-e és győz-e Európában vagy Európa jelentősebb területein a forradalom. A forradalmi erjedés, mely a háborút követően a leginkább meggyengült államokban, s ezek közt is elsősorban a háborút vesztett országokban mutatkozott, e lehetőséget reálisnak láttatta.

Németországban 1918. november 9-én a forradalmi megmozdulások kényszerítették lemondásra II. Vilmos császárt: az országban ekkor már sorra alakultak a munkás- és katonaküldöttek tanácsai. A baloldali erők azonban végzetesen megoszlottak, s míg a korábbi ún. Spartakus-csoport Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg vezetésével lényegében a lenini utat kívánta járni, a német szociáldemokraták többsége fellépett a szocialista forradalom ellen, s pusztán arra törekedett, hogy polgári demokrácia keretében valósítsa meg a szociális reformokat. E két pólus között ingadozott a szociáldemokrata baloldal, mely ki is vált a pártból, és Független Szociáldemokrata Párt néven új pártot alakított. Midőn a szociáldemokrata Ebert a parlament épületének erkélyén kihirdette a polgári köztársaságot, Liebknecht a tanácsokra támaszkodva november 9-én — a császári palota erkélyéről — bejelentette a Német Tanácsköztársaság megalakulását.

A reformista szociáldemokrata törekvéseket elsősorban az juttatta sikerre, hogy Ebert megszerezte a német fegyveres erők támogatását. Ez tette lehetővé, hogy a spartakisták által megalakított kommunista párt kezdeményezésére 1919. január 2-án kirobbant általános sztrájkot, mely fegyveres felkelésbe csapott át, leverjék, s a német kommunisták két kiemelkedő vezetőjét: Liebknechtet és Luxemburgot meggyilkolják. Az ezt követően megtartott általános választások már biztosítani tudták a polgári erők többségét, majd a Weimarban ülésező alkotmányozó nemzetgyűlés 1919 júliusában elfogadta a köztársasági Németország alkotmányát. A weimari alkotmány a polgári demokrácia legjobb hagyományait egyesítette magában, a német társadalom azonban a köztársasági formák között is lényegében érintetlen maradt. A junker nagybirtok, a látszólag háttérbe szorított, valójában azonban igen aktív felső katonai vezető körök, a bürokrácia egész apparátusa a maga reakciós összetételében, az igazságszolgáltatás szerkezete és személyi feltételei, a rendőrség stb. nem változott. A 8 órás munkaidő kivételével szociális reformokat nem vezettek be, s ez gyengítette a köztársaság társadalmi bázisát a dolgozó rétegekben. A weimari alkotmány befolyását jelentős mértékben csökkentette az a körülmény, hogy a köztársaság a nemzetközi színtéren a császári Németország háborús vereségének örököse lett. A köztársaság felszabadító légköre elsősorban egy viszonylag szűk intellektuális körben mutatkozott meg, mely ebben az időben a német kultúrát új nagy fellendüléshez segítette. A tömegek nevelésében azonban, a közoktatásban és nem kis mértékben az egyetemi oktatásban is, konzervatív-reakciós tendenciák, illetve völkisch-nacionalista elemek érvényesültek.

A német proletárforradalom veresége után a többi közép-európai forradalom, forradalmi mozgalom is kudarcra volt ítélve. A baloldali — olykor polgári, olykor szociáldemokrata vagy már részben kommunista vezetésű — forradalmi, nemzeti függetlenségi harcoknak, melyekhez több helyütt a tömegerőt a paraszti elemek szolgáltatták, döntő szerepük volt a Monarchia felbomlásában és az új független államok megalakításában. Ez a forradalmi mozgalom vezetett Ausztriában a köztársaság megalakulásához, s ahhoz, hogy abban az osztrák — a németeknél baloldalibb — centrista szociáldemokraták jelentős befolyással rendelkeztek. A fejlődés azonban itt is a baloldal háttérbe szorításához, a keresztényszocialista párt politikai uralmához, majd e pártnak a fasiszta jellegű Heimwehr szervezetekkel való együttműködéséhez, a fasiszta tendenciák érvényesüléséhez vezetett.

A cseh nemzeti mozgalom vezetésében nemcsak a kommunistáknak, hanem még a szociáldemokrata erőknek sem volt döntő szerepük. Így a jelentős mértékben e mozgalom eredményeként létrejött csehszlovák állam szilárd polgári vezetésű köztársasággá vált, és az is maradt egészen 1938—1939-ben történt szétdarabolásáig.

A forradalmi mozgalom Magyarországon jutott legmesszebbre, ahol a Károlyi Mihály nevéhez fűződő demokratikus köztársaságot a belső polarizálódás és Károlyi wilsonista politikájának kudarca nyomán — mint láttuk — felváltotta a kommunista—szociáldemokrata egységen alapuló Magyarországi Tanácsköztársaság. Ennek fennállása alatt, különösen midőn 1919 áprilisában Bajorországban is tanácsköztársaság létesült egy rövid időre, megnövekedett az orosz—magyar—német forradalmi erők találkozásának, a világforradalom kibontakozásának reménye. A Magyarországi Tanácsköztársaságot azonban intervencióval leverték. Ez a reakciós jobboldali nacionalista erőket szilárdította meg az egész térségben, s Magyarországon az ellenforradalmat követően az egyik legszélsőségesebb reakciós kormányzati rendszer megteremtéséhez járult hozzá Horthy kormányzósága alatt.

Hasonló struktúrájú, de nem a nemzeti vereségre és a várt revánsra, hanem éppen ellenkezőleg, a nemzeti igények kielégítése terén elért sikerekre támaszkodó diktatúra fejlődött ki fokozatosan Lengyelországban.

Nem volt a progressziónak több tere Romániában sem, ahol a győzelem és a nyomában járó nagy területi gyarapodás megszilárdította a monarchiát, s a liberális pártnak a csupán formális parlamentarizmus keretében érvényesülő uralma a politikát valójában a királyi udvar intrikáinak játékszerévé tette. Nem változtatott a helyzeten Maniu parasztpártjának kísérlete sem 1928—1930 folyamán. A szélsőjobboldali erők az ún. Vasgárdában tömörültek. 1938-ban királyi diktatúra bevezetésére került sor, amelyet 1940-ben Antonescu fasiszta jellegű katonai diktatúrája követett.

Paraszti-kispolgári demokrácia megteremtésére irányult Sztambolijszki kísérlete Bulgáriában 1919 és 1923 között. Ezt a kísérletet azonban a bolgár reakció ugyanúgy elsöpörte, mint 1926-ban Piłsudski a lengyel polgári demokráciát. A megtorlás itt összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, de kevesebb eredménnyel járt. Borisz királynak a 20-as években az európai közvélemény mellett saját belső baloldali — kommunista—szociáldemokrata—paraszti — ellenzékére is tekintettel kellett lennie, s hozzá kellett járulnia a rendszer bizonyos átmeneti liberalizálásához. Ezt azonban a viszonylag erős szélsőjobboldali fasiszta mozgalom nyomása alatt — és részben azzal szemben — 1934-ben katonai diktatúra váltotta fel, mely végül királyi diktatúrába torkollott.

A jugoszláv állami egység keretébe tartozó Horvátországban Radić parasztpárti kísérlete a horvát nemzeti törekvésekkel fonódott össze, s hamarosan kifejezetten szeparatista tendenciák hatották át. Radić meggyilkolása (1928) után, Maček vezetése alatt ez a szeparatizmus csak fokozódott. A horvát—szerb ellentétnek döntő szerepe volt abban, hogy

— 1929 elején — a jugoszláviai alkotmányos királyság is diktatórikus módszerek alkalmazására tért át.

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy Albániában Zogu király egy olasz mintájú, Olaszország protektorátusa alá kerülő államot épített ki, Görögországban pedig 1936-tól Metaxas bevallottan az olasz fasizmus utánzását tűzte ki célul, majd itt is királyi diktatúra létesült, nyilvánvalóvá válik, hogy az európai forradalmi mozgalom a Magyarországi Tanácsköztársaság megdöntését követően nemcsak a szocialista forradalomig nem jutott már el, hanem — Csehszlovákia kivételével — a polgári demokratikus áttörés eredményei is megsemmisültek, és előbb vagy utóbb mindenütt diktatórikus, többnyire fasiszta típusú rendszerek jöttek létre. Ezek részben a térség korábbi abszolutisztikus uralmi formáira támaszkodtak, azokhoz kapcsolódtak, de nem kis részben — s az idő haladtával fokozódó mértékben — spontán módon vagy külső példák utánzása formájában új vonásokat vettek fel. E vonásokat — noha a nyugatabbra fekvő lényegesen fejlettebb országokban, Olaszországban, majd Németországban kialakult diktatúráktól sokban különböztek — összefoglalóan fasiszta vonásoknak nevezhetjük.

A szocialista forradalmak meghiúsulása és a reakciós rendszerek stabilizálódása a Szovjetunió nyugati szomszédságát alkotó államokban megfelelt a Szovjetuniót elzáró gát, „egészségügyi övezet" (cordon sanitaire) létesítésére irányuló imperialista törekvéseknek. Ez az övezet Finnországtól a Baltikumon, Lengyelországon, Románián és Magyarországon át a Balkánig húzódott, s a forradalmi hatás nyugatra terjedését volt hivatva megakadályozni. Az az időszak, melyben ez a reakciós fordulat a nemzetközi politikában végbement, az 1918—1923-as évekre tehető.

AZ OLASZ FASIZMUS

Miközben Közép- és Kelet-Közép-Európában még folyt a küzdelem a baloldali, a hagyományos konzervatív és a szélsőjobboldali erők között, s még csak Magyarországon jutott uralomra a véres ellenforradalomtól kísért új politikai rendszer, Olaszországban 1922. október 29-én a király Benito Mussolinit, az olaszországi fasiszta mozgalom vezetőjét nevezte ki miniszterelnöknek. Ezzel megkezdődött annak az új típusú diktatúrának, a fasizmusnak a kiépítése, mely a következő évtizedben úgyszólván minden más hasonló diktatórikus törekvés számára vagy mintául szolgált, vagy legalábbis hatással volt reá.

Az olasz fasiszta mozgalom sikerének titka a háború után Olaszországban kialakult sokoldalú, az élet minden területére kiható válság körülményeiben keresendő: a gazdaság súlyos megrendülésében, a hatalmas szocialista előretörés miatti félelemben, a hagyományokkal alig rendelkező olasz parlamentarizmus politikai megingásában, valamint az igen széles körű nemzeti elégedetlenségben, mely amiatt uralkodott el, hogy a békés rendezésnél az olasz háborús erőfeszítéseket nem a remélt mértékben jutalmazták. A mozgalom elsősorban a politikától korábban távol álló középrétegekre támaszkodott; vezető csoportja politizáló értelmiségiekből — volt szocialisták, szindikalisták, Marinetti futurista csoportja —, valamint katonatiszti elemekből rekrutálódott. E csoport különböző elemeit kezdetben egyetlen közös vonás, a nacionalizmus fűzte egybe. A vezetők egy részének baloldali múltjára való tekintettel az olasz fasizmus korai programja a baloldaltól származó politikai és szociális követeléseket is tartalmazott.

A mozgalom felemelkedése és győzelme több tényező következménye volt. A polgári parlamentarizmust védelmező erők számos pártra szakadtak, s belső gyengeségüket csak fokozta egymás közötti rivalizálásuk, ami egyébként magát az államapparátust is mind sebezhetőbbé tette. Különleges helyet kapott az erők játékában a katolikus befolyás alatt álló néppárt, amely szemben állt ugyan a fasiszta párttal, de — egyrészt a forradalom, a szocialisták elleni fellépésével, másrészt a liberális kormányzat gyengítése útján — nem egy akciójával objektíve mégis növelte a fasiszták esélyeit. A széles baloldalt képviselő szocialista párt frakciókra bomlott. A német reformista csoportnak megfelelő rész elenyésző töredék volt; de a centrum sem volt hajlandó vagy képes az egyébként 1919—1920-ban igen erős spontán forradalmi mozgalmat döntő támadásra vezetni. A tehetetlenség és ingadozás eredményeként a forradalmi mozgalom felfelé ívelése megszakadt. A következetes baloldal 1921-ben a livornói kongresszuson elhagyta a szocialistákat, és létrehozta a kommunista pártot.

A gyenge államhatalmi szervek örömest támaszkodtak a „vörösökkel" szemben a fasiszta osztagokra; egyes állami intézmények, továbbá nagyiparosok és pénzintézetek rendszeres anyagi támogatásban részesítették azokat. A fasiszta mozgalom 1921 folyamán akkor lendült fel igazán, mikor a földbirtokosokkal szövetkezett, megtorló hadjáratokat vezetve a földfoglaló dél-olaszországi parasztok ellen. Az 1919 elején még csak mintegy 500 tagú fasiszta pártnak 1921-ben már 300 ezer főnyi tagsága volt. Mindez egyre nagyobb befolyást gyakorolt a végre „rendet" — és az ipari tőke érdekeit szolgáló politikát — óhajtó nagytőkére. Mussolini pártja azzal szilárdította meg véglegesen tekintélyét a nagytőkések szemében, hogy 1922 augusztusában a szocialista párt által kezdeményezett általános sztrájkot 3 nap alatt leverte.

Ezt követően Mussolini ultimátumot intézett a kormányhoz. Facta miniszterelnök a rendkívüli állapot kihirdetését ajánlotta a királynak. II. Viktor Emánuel azonban rövid habozás után ezt elutasította, 28-án elfogadta Mussolini ultimátumát, és másnap őt bízta meg kormányalakítással. A Marcia su Roma, Mussolini fasiszta osztagainak bevonulása Rómába így teljesen békésen történt meg.

Az olasz fasizmus uralmának első szakaszában Mussolini koalíciós kormány élén gyakorolta a hatalmat; megmaradtak a hagyományos pártok, szervezetek, bár az államhatalom ellenséges nyomása alatt egyre nagyobb nehézségekkel küszködtek; fennmaradt egyelőre a korábbi parlamenti többség. A fasiszta párt azonban, mely ügyes demagógiával eléggé kiterjedt — főként kispolgári — rétegeket tudott maga mögött felsorakoztatni, a párt irányítása alatt álló milícia segítségével Mussolini számára mégis a hatalom csaknem korlátlan gyakorlását tette lehetővé. Frontális támadásba akkor ment át a formálisan még meglevő parlamentarizmus ellen, mikor az 1924. évi választások után Matteotti szocialista képviselőnek egy fasiszta csoport által történt kegyetlen meggyilkolása miatt az ellenzék a rendszer megdöntésére irányuló akciót kezdeményezett. A belpolitikai harcot totális eszközökkel vívó fasiszta rezsimmel szemben az ellenzék a parlamenti szabályoknak megfelelő eszközökkel kívánt fellépni. Ez nem lehetett eredményes, ezért az ellenzék tömörüléséhez — az ún. Aventinusi Blokkhoz — kezdetben csatlakozó kommunisták hamarosan el is hagyták ezt az ellenzéki tömböt.

Miután világossá vált, hogy a küzdelemben az ellenzéknek sem a királyt, sem az egyházi köröket nem sikerült megnyernie, Mussolini felülkerekedett. Bosszút állt politikai ellenfelein: börtönbe zárta azokat, akik nem emigráltak idejében, így például Antonio Gramscit és más kommunista vezetőket, vagy Lipari szigetére internálta őket. Megkezdte a pártok, majd a szakszervezetek felszámolását, a parlament kiiktatását s ezzel együtt a gyülekezési, sajtó- és szólásszabadság megszüntetését. 1925-ben kezdetét vette az olasz fasizmus második, totális szakasza.

A MUNKÁSOSZTÁLY NEMZETKÖZI SZERVEZETEI

A forradalmi hullám emelkedése, majd apálya kifejeződésre jutott a munkásmozgalom nemzetközi szervezeteinek alakulásában és tevékenységében is. Miután a vezető szociáldemokraták többsége 1914-ben nacionalista álláspontra helyezkedett s támogatta saját országa háborúját, melyet mindegyik párt igyekezett védelmi jellegűnek feltüntetni, a II. Internacionálé széthullott. A háború egész folyamán kisebbségben voltak azok, akik — mint Lenin — következetesen a háború ellen foglaltak állást. A többség 1917-ben még azt is megakadályozta, hogy egy szocialista konferenciát hívjanak össze annak tisztázására, milyen jellegű általános tárgyalásokat kívánnak a szociáldemokraták a háború lezárására.

Döntő változást jelentett ebben a helyzetben az Októberi Forradalom, mellyel a leninisták megmutatták az utat a proletárforradalom győzelméhez. E példa hatására a szociáldemokrata baloldal, illetve az anarchista nemzeti-forradalmi irányzatok balszárnya az országok egész sorában el is indult — eszmeileg vagy gyakorlatilag is — ezen az úton. Miután a szociáldemokrata baloldal sehol sem volt képes magával ragadni az egész pártot, de a legtöbb esetben még annak centrumát sem, 1918 és 1922 között fokozatosan kivált a régi pártokból, s kommunista pártokat alakított. A nemzetközi forradalmi mozgalom elveinek kidolgozása, stratégiájának és taktikájának összehangolása céljából szükségessé vált e pártok nemzetközi szervezetének megteremtése. Ez történt meg 1919 márciusában, midőn Moszkvában 36 párt részvételével megalakult a III. vagy másként Kommunista Internacionálé, közkeletű rövidítésével: Komintern.

Közben megindult, de csak nagyon nehezen haladt előre a szakszervezetek nemzetközi szervezkedése. Legelőször 1919 júliusában Amszterdamban gyűltek össze 14 ország szakszervezeteinek küldöttei, akik csaknem 18 millió szervezett munkást képviseltek. Ebből több mint 14 millió a német, az angol, az amerikai és a belga szervezetek tagja volt. Az amszterdami nemzetközi szakszervezeti kongresszus azonban kizárólag gazdasági programot fogadott el, a munkásosztály politikai érdekeivel, szervezésével stb. nem foglalkozott, s tevékenysége szinte kizárólag az iparilag magasan fejlett államok mozgalmát érintette.

A Munkás- és Szocialista Internacionálé, vagyis a szociáldemokrata világszervezet helyreállítása az 1919. februári berni konferencián szinte teljes kudarccal végződött. Súlyos ellentét merült fel a háborús felelősség, majd a Szovjet-Oroszországhoz való viszony kérdésében: a jobboldal a bolsevikok és a szovjet rendszer egyértelmű elítélését követelte, míg a baloldal, illetve a centrum erre nem volt hajlandó. E jelenségek vezettek oda, hogy több centrista csoport is elhagyta a szociáldemokrata tábort, így a német függetlenek, a francia Longuet-isták, az osztrák szociáldemokraták, s 1921 februárjában Szocialista Pártok Nemzetközi Munkaközössége néven új internacionálét alakított, melyet gúnyosan „két és feles internacionálénak" neveztek. Ez a csoport, mely politikailag a két internacionálé közötti közvetítést tekintette feladatának, elméletileg a háború előtti szociáldemokrácia kautskysta, ortodox szárnyának örököseként lépett fel.

A háborút követő évek forradalmi hulláma idején már 1921-ben felmerült az a lehetőség, hogy az európai forradalom egyelőre nem következik be. Lenin — aki korábban kidolgozta a III. Internacionáléba történő felvétel feltételeit — 1921-ben meghirdette az ún. egységfront-taktikát, melynek szellemében 1922. április 2. és 5. között a III. Internacionálé részt vett a három nemzetközi munkásszervezet közös berlini konferenciáján. Miután azonban a szociáldemokrata vezetők a III. Internacionálé képviselőitől az együttműködés fejében egyoldalú engedményeket kívántak, a nemzetközi egységfront kialakulására nem került sor. Ezt követően, 1923 májusában Hamburgban a két szociáldemokrata internacionálé Szocialista Munkásinternacionálé néven ismét egyesült; a „két és felesek" feladták közvetítő kísérletüket, s szervezetileg a jobboldalhoz csatlakoztak, még ha fenn is tartottak velük szemben bizonyos elméleti elkülönülést; kisebb részben (német, olasz szocialisták egy része) viszont a Kommunista Internacionáléhoz csatlakoztak.

A két internacionálé, a kommunista és a szocialista, egymástól alapjában eltérő felfogást vallott a munkásmozgalom feladatairól és módszereiről. A szocialisták a diktatúrát a proletárdiktatúra formájában is elvetették, elítélték a szovjet rendszert, s többségükben lényegében a szocialista társadalom békés, parlamenti úton történő megvalósítása mellett foglaltak állást. A kommunisták ezzel szemben a szociáldemokrata álláspontot joggal tekintették a proletár osztályérdekek elárulásának, s a proletár egységfrontot a jobboldali szociáldemokrata vezetők kizárása és a munkástömegek megnyerése, kommunista vezetés alá vonása útján látták elérhetőnek.

Miután 1923-ban elültek a háború utáni európai forradalmi vihar utolsó lökései — a németországi általános sztrájk, mely Hamburgban tanácsok alakításáig és fegyveres harcig vezetett (október); Bulgáriában a Cankov-puccs után a baloldal kommunisták vezette felkelése (szeptember); a krakkói általános sztrájk, a fegyveres erők lefegyverzése, illetve átállása mellett (november) —, a Kominternben megérlelődött a meggyőződés, hogy a forradalmi válság elmúlt, a tőkés rendszer politikailag stabilizálódott. Még nagyobb hangsúlyt kapott tehát a tömegek lassú, szívós munka révén történő megnyerése, amit a párt belső, ideológiai egységének megőrzésével kívántak egybekapcsolni. Megindult a pártok ún. bolsevizálása, a jobb- és baloldali elhajló nézeteket képviselő személyektől és áramlatoktól való megtisztítása, ami azonban az esetek jelentős részében együtt járt a véleménycsere normális kifejlődésének korlátozásával, a belső demokrácia fokozatos szűkítésével és a III. Internacionálé centralizált irányításának egyoldalú megszilárdításával.

E jelenségek már arra a rendkívüli veszteségre utaltak, amely nemcsak a Szovjetúniót, hanem az egész nemzetközi munkásmozgalmat érte Lenin halálával. A háború utáni forradalmi időszak befejeződésével megváltozott viszonyok közt már nélkülözni kellett az ő gyors és biztos helyzetfelismerését, zseniális elemző és elméleti általánosító képességét, rendkívül rugalmas taktikáját.

ÁTMENETI STABILIZÁCIÓ

A háború befejeződése után a gazdaság strukturális átcsoportosítására volt szükség: a tőke és a munkások visszaáramlására a hadi érdekeket szolgáló ágakból a megnövekedett közszükségletet érintő ágakba. Az említett átcsoportosítás lassúsága miatt azonban az ipar munkásfelvevő kapacitása viszonylag alacsony maradt. Ezek a körülmények két súlyos gazdasági nehézséget idéztek elő: a háború alatt kezdődő, de addig ismeretlen mérvű inflációt és a meglehetősen nagy munkanélküliséget. E jelenségek az említett körülményeken kívül politikai tényezőkkel is kapcsolatosak voltak: egyrészt azzal, hogy a kormányok a valóságos okokat nem ismerték fel, és így pénzügyi és gazdasági ellenintézkedésekre nagyon kevéssé voltak képesek, másrészt hogy külpolitikai okokból egyes országokban tudatosan fokozták az inflációt.

1921-ben a gazdasági nehézségeket egy hirtelen kitört — elsősorban Angliát érintő — gazdasági megrázkódtatás súlyosbította. A fő termények árai hirtelen lezuhantak, lelassult a kereskedelem, jelentősen csökkent a nemzetközi export, s mindez a munkanélküliség növekedésének újabb oka lett. Az 1921. évi válság váratlan kirobbanására két tényező összejátszása látszik a legelfogadhatóbb magyarázatnak: az egyik az, hogy a háború utáni vásárlások jelentős mértékben amerikai kölcsönökkel történtek, amelyek kamatát — az aranyalapnak a forgalomba hozott pénzhez képest relatív csökkenése miatt — 1920 májusában megemelték, s ez néhány hónap múlva éreztetni kezdte hatását; a másik az, hogy Angliában az ott is észlelt inflációs jelenségek miatt 1921-ben szigorú deflációs politikát kezdtek. E két tényező egybeesése érthetően vezetett a kereskedelmi forgalom megbénulásához, az áreséshez, az eladási nehézségek pedig a termelés korlátozásához és ezáltal a munkanélküliség ugrásszerű megnövekedéséhez.

Elsősorban ez a tapasztalat vezette a brit kormányt abba az irányba, hogy hatékony eszközöket keressen az angol kereskedelem korábbi szintjének elérésére és megőrzésére. Fokozottan biztosítani kívánta a kereskedelem szabadságát, helyre kívánta állítani minden államban a pénz aranyalapját, s a nemzetközi kereskedelemből kiszakadt államokat, így Németországot és a Szovjetuniót, újból be akarta vonni a forgalomba.

A gazdasági stabilizálás nemzetközi politikai befolyásolása azért is igen sürgős volt, mert Közép- és Kelet-Közép-Európában a kormányok inflációs politikája folytán a pénz oly mértékben értéktelenedett, hogy az már minden nemzetközi gazdasági kapcsolatot és normális forgalmat veszélyeztetett. Néhány adat az infláció méreteire: 1920 decemberében a már erősen elértéktelenedett német papírmárkából 17 felelt meg 1 aranymárkának, 1923 augusztusában pedig 1 millió; Ausztriában 1920 júniusában 27 korona, 1922 szeptemberében 14 474 korona ért 1 aranykoronát, Magyarországon pedig 1924 februárjában 227 ezer korona felelt meg 1 aranykorona értékének.

Ebben a jelenségben a belső gazdasági tényezők és a már korábban megindult infláció egyre gyorsuló mechanizmusa mellett nagy szerepük volt a politikai tényezőknek is. Az infláció segítségével Németország nagy előnyökre remélt szert tenni a nemzetközi kereskedelemben, s valamennyi vesztes ország — siralmas pénzügyi helyzetére hivatkozva — ily módon igyekezett szabadulni háborús adósságaitól, s mindenekelőtt a jóvátételtől. 1919 és 1921 között ezek az országok még tettek erőfeszítéseket az infláció megállítására, később azonban úgy találták, hogy ez igen nagy belső áldozatokat kíván, s 1921 folyamán az infláció már korlátlanul terjedt tovább. Egyre inkább ellenőrizhetetlenné s egyre veszedelmesebbé vált, különösen az iparosodott államokban, mivel az infláció elsősorban a középrétegeket, a bérből és fizetésből élőket és a szabad foglalkozású értelmiségieket sújtotta; ezzel szemben valamelyest kedvezett a mezőgazdaságnak, valamint bizonyos spekulációs ipari vállalkozásoknak. Társadalmi hatása éppen ezért Németországban és Ausztriában volt a legerősebb, ahol a középrétegek felbomlasztásában, létbizonytalanságának megteremtésében játszott szerepe egyúttal e rétegek politikai érdeklődésének felkeltése és szélsőjobboldali befolyásolása tekintetében is igen fontos tényezővé vált.

A kereskedelmi kapcsolatok normalizálását és a közép- és kelet-középeurópai pénzügyi egyensúly helyreállítását volt hivatva szolgálni az angol kezdeményezésre 1922-ben Genovában összehívott nemzetközi konferencia, melyen a legyőzött országok képviselői is megjelentek, s ott volt a szovjet delegáció is. A konferencia egyik célját sem érte el. Elsősorban azért nem, mert a nyugati hatalmak a Szovjetuniótól egyoldalú kedvezményeket vártak, de azért sem, mert nem sikerült összeegyeztetni a konferencia nyugati résztvevői körében uralkodó liberális kereskedelempolitikai elveket a Szovjetunió által képviselt szocialista gazdasági felfogással.

A genovai konferencia egyetlen — ám nagy jelentőségű — eredménye a rapallói szovjet—német egyezmény megkötése volt, amely nemcsak kereskedelmi, hanem diplomáciai kapcsolat létesítésére is vezetett, és — lényegében 1933-ig, Hitler uralomra jutásáig — jó vagy legalábbis kielégítő viszonyt teremtett a két ország között. Ez a szovjethatalom szempontjából jelentős eredmény volt; a német külpolitika viszont a szovjet kapcsolatot sokszor nyugati partnerei befolyásolására igyekezett felhasználni.

A pénzügyi anarchia kérdésében a konferencia elvi határozatai egyértelműen leszögezték a stabilizáció szükségességét. Ellentétben azonban az új körülményeket vizsgáló közgazdászok nézeteivel (I. Fisher és J. M. Keynes), akik mindenekelőtt az árak stabilizálását kívánták, s ezek biztosítására a nagy központi bankok együttes ellenőrzését akarták megvalósítani egy nemzetközi pénzügyi kontroll érdekében, a konferencia az árstabilizációval egyidejűleg követelte a pénzstabilizáció keresztülvitelét. A konferenciának pénzügyi és gazdasági tekintetben egyetlen fontos következménye az lett, hogy sikerült felkeltenie az Egyesült Államok érdeklődését az európai ügyek iránt. Az ott elhangzottak világossá tették ugyanis, hogy az Egyesült Államok pénzügyi és gazdasági érdekeit az európai zűrzavar erősen fenyegeti, s hogy Európa amerikai segítség nélkül nem tud kijutni a zsákutcából.

1922-től ténylegesen kezdetét vette az európai gazdaság stabilizálása. Ez lényegében véve három feladatot foglalt magába: az értéktelenné vált valuták új alapokon való helyreállítását, amint az Ausztriában, Magyarországon és Németországban történt; visszatérést az aranyalapra minden olyan országban, ahol a háború idején attól eltértek; s végül a megromlott valuták feljavítását szigorú devalváció útján. Mindez azt jelentette, hogy az árstabilizálás helyett — ami nemcsak meglehetősen komplikált művelet, hanem széles körű nemzetközi egyeztetéshez és kontrollhoz, s bizonyos értelemben a tőkés világpiac kialakításához vezetett volna — az egyes államok kisebb-nagyobb eltéréssel a régi recepthez tértek vissza.

A hasznavehetetlenné vált osztrák, német és magyar valuta kicserélésére, az állami költségvetés egyensúlyának biztosítására irányuló műveletek a Népszövetség égisze alatt és garanciájával, az amerikai tőke bevonása útján történtek. Az Ausztriában 1922 októberében elindított stabilizációs folyamat szolgált például a balkáni államok szintén erősen megromlott valutáinak megszilárdítására; 1924 májusától csaknem teljesen azonos módon, de kedvezőtlenebb feltételekkel zajlott le a magyar stabilizáció is. A legnagyobb akciót Németország pénzügyi szanálása jelentette. Ezt meglehetősen késleltette a francia akció, mely formailag a csak nagyon vonakodva és hiányosan teljesített német jóvátétel biztosítására irányult, politikailag azonban messzebb menő célokat is szolgált: a Ruhr-vidék 1923 januárjában kezdődött francia—belga megszállását. A Ruhr-vidék megszállása nyomán hosszan tartó diplomáciai csatározás indult, francia részről Németország további gyengítésére, a jóvátétel minél nagyobb összegben történő behajtására és a francia biztonság nemzetközi garantálására; az angolszász országok részéről viszont az európai gazdasági és pénzügyi stabilitás mielőbbi helyreállítása érdekében, akár Németországnak teendő engedmények árán is. A Ruhr-kaland a német belpolitikában egyrészt a társadalmi feszültség újabb növekedéséhez, másrészt a reakciós nacionalista elemek erősödéséhez vezetett. A megszállás nemcsak a Ruhr-vidéki termelésben okozott nehézségeket a német nagytőkének a kormány támogatásával folyó passzív ellenállása miatt, hanem másutt is forrongást, majd általános sztrájkot idézett elő. Egyes helyeken — így például Szászországban, Türingiában majd Hamburgban — fegyveres fellépésekhez is vezetett. A nacionalista láz emelkedése viszont kedvező körülmény volt az 1919 óta szerveződő Nemzetiszocialista Német Munkáspárt, a Hitler vezette nácik számára ahhoz, hogy olasz mintára 1923 októberében Münchenben puccsot kíséreljenek meg. A német kérdés körül folyó diplomáciai csatában végeredményben Franciaország maradt alul. Az a tény, hogy 1924-ben Angliában a békülékenységet képviselő Munkáspárt, Franciaországban pedig a baloldali erők szövetsége jutott uralomra, szintén a megegyezésnek kedvezett. Stresemann külügyminiszter támogatásával így érhette el a Reichsbank vezetője, Schacht, hogy a Dawes-terv keretében végrehajtott német stabilizálás minden további hasonló akciónál kedvezőbb volt, s a német gazdaság a stabilizációs szakaszban csak igen laza ellenőrzés alá került. A terv keretében Németországnak nyújtott 800 millió aranymárka a gazdasági dimenziót figyelembe véve relatíve kisebb összeget tett ki, mint az Ausztriának adott 650 millió aranykorona; a német gazdaság gyors fellendülése az 1924-ben bevezetett szanálási akció után elsősorban a további, főleg amerikai kölcsönökön nyugodott. Ugyanakkor a tervezet keretében elvileg rendezték a német jóvátétel kérdését is, de a végső összeg megállapítására nem került sor.

Miután Közép- és Kelet-Közép-Európában, valamint a Balkánon 1924-ig vagy 1924-ben megvalósult a valuták stabilizálása, az ún.

stabilizációs válság elmúltával (amit a deflációs politika következtében jelentkező pénzhiány idézett átmenetileg elő) a külföldi kölcsönökre támaszkodva megindult a gyorsabb vagy lassúbb felvirágzási folyamat; számos országban hátra volt még az aranyalapra való visszatérés biztosítása. Ez Angliában 1925-ben közmegelégedésre megtörtént, s a példát követték a brit domíniumok, az európai volt semleges államok és Japán is. Jóllehet utólag egyes közgazdászok az angol ipar és kereskedelem 20. századi nehézségeiért nem kis részben ezt az elhatározást tették felelőssé, kétségtelen, hogy a problémákat az aranyalap legfeljebb befolyásolta, viszont az angol ipar strukturális és technikai elmaradása idézte elő.

Végül 1928-ban — nagy nehézségek árán — Poincarénak sikerült a viszonylag későn indult, de nagy méreteket öltött francia inflációt is megállítania, méghozzá külföldi kölcsön és súlyos defláció nélkül. A francia stabilizálást és annak mintáját követte többé-kevésbé Belgium és Olaszország.

A gazdasági-pénzügyi helyreállítás a háború után az egyes országokban nem egyszerre, nem azonos ütemben ment tehát végbe. Az Egyesült Államokban a prosperitás már 1921-ben kezdetét vette; a nyugat-európai országokban 1922-től a termelés és kereskedelem mutatói — pénzügyi problémák mellett is — alapjában véve felfelé tendáltak, míg Közép- és Kelet-Közép-Európában, valamint a Balkánon a stabilizálás csak 1924-ben, a gazdaság általános növekedése pedig inkább csak 1925-ben vette kezdetét.

Ettől az időtől kezdve mindenesetre már többé-kevésbé egyenletes és eléggé gyors fejlődésről lehet beszélni. A fejlődés és az egyensúly azonban igen gyenge alapokon nyugodott. Nemcsak Németországban és a tőle keletre fekvő szinte valamennyi tőkés országban, ahol a fizetési és kereskedelmi mérleg deficitjét időről időre a külföldi — nem kis százalékban rövid lejáratú — kölcsönök fedezték, hanem Angliában is, ahol az ipari struktúra már említett elmaradottsága mellett különösen labilissá tette a prosperitást az a körülmény, hogy az angol bank látszólagosan nagy aranykészlete a pénz most effektíve nem aranyban történő forgalmazásából eredt. Anglia ekkor már nem volt a világ hitelezője, mint a háború előtt, sőt, az USA-val szembeni hosszú lejáratú eladósodása mellett egyre többször volt kénytelen maga is rövid lejáratú hitelekhez folyamodni. Ezek összege 1928-ban mintegy 800 millió fontsterlingre rúgott.

A rövid lejáratú hitelek világszerte óriási tömege új jelenség volt a pénzügyek történetében. Elsősorban amerikai bankok üzleti fogására vezethető ez vissza, de mélyebb okai abban keresendők, hogy a stabilitás ingatag maradt. Ugyanakkor pedig ez a mozgó tőke a maga részéről újabb ingatagságot és bizonytalanságot idézett elő.

Az amerikai tőke, a világ új hitelforrása, az 1921-es válság nyomán merőben új politikai irányt vezetett be. Az a tény, hogy az Egyesült Államok aranyalapja hallatlanul felduzzadt, normális körülmények között a forgalomba hozott papírpénz mennyiségét növelte volna, megemelve az amerikai belső árakat, nehezítve az exportot, és könnyítve a bevitelt; vagyis kereskedelmi deficithez, valamint az adósok tartozásainak könnyebb kifizetéséhez vezetett volna. Mindezt elkerülendő, a forgalomban levő pénzmennyiséget mesterségesen szűk keretek között tartották, biztosították az árak stagnálását s az egész időszakban az aktív kereskedelmi mérleget. Ebben a politikában bizonyára nagy szerepet játszott az az igyekezet, hogy az Egyesült Államok elkerülje az európai valuták háború utáni sorsát. Miután ott a stabilizáció bekövetkezett, az amerikai tőke rohamosan áramlott Európába, főleg rövid lejáratra kötött üzletek keretében. Ez a fent jellemzett politika fenntartása mellett oda vezetett, hogy az európai adósok terheiktől nem tudtak szabadulni, s ugyanakkor ki voltak téve annak, hogy az első hitelmegvonás esetén katasztrofális pénzügyi csődbe jutnak. Ez következett be az 1929 őszén kirobbant nagy gazdasági válság idején.

A stabilizáció, illetve a virágzás időszaka a termelési mutatók alakulásában is feltár néhány fontos problémát. A legjellemzőbb adatok a következők: az ipari össztermelésben — mindig 1913-at véve alapul — 1925-ig, tehát a pénzügyi stabilizáció befejeztéig az ipari össztermelés évi 1,5%-kal nőtt, ezen belül azonban az ütem tekintetében Afrika és Amerika állt az élen, míg Európa az utolsó helyre került, s 1925-ben alig haladta túl az 1913-as színvonalat. Ez a tendencia folytatása volt a háború alatt kezdődött gyakorlatnak, hogy ti. a tengerentúli területek ipari bázisukat mérhetetlenül kiterjesztették, részben saját szükségleteik önálló kielégítése érdekében, de részben már a háború nyújtotta exportlehetőségek kihasználása céljából is. Az 1925-től 1928-ig terjedő időszakban azután, amely a tulajdonképpeni virágzási szakasznak tekinthető, gyorsuló fejlődés mutatkozik évi 3%-os termelésemelkedéssel, melyben azonban Európa szintén a lista legvégén áll. Ugyanakkor Európa számára a távolabbi jövőre nézve perspektívát nyújtott a modern ipar dinamizmusa, az új iparágak keletkezése, amire az USA mellett éppen az itteni legiparosodottabb államokban került sor legelőször, s természetesen modern alapokon. Míg a hagyományos ágak (szén, vas, acél, gyapot, gyapjú) növekedése világviszonylatban a legnehezebben haladt előre, addig az új iparágak, illetve a hozzájuk kapcsolódó alapanyagok termelése (olaj-, réz-, alumínium-, műselyem-, kaucsuk-, autóipar) volt a legrohamosabb. Mielőtt azonban az ebből eredő előnyöket az európai országok élvezhették volna, kitört a gazdasági válság, melynek okául az évi 3%-os termelésemelkedésből fakadó túltermelést önmagában aligha lehet tekinteni. A termelés másik fő ágában, a mezőgazdaságban az árak válsága az egész korszakon végighúzódott, a termelés minden számottevő emelkedése nélkül. Ugyanakkor kétségtelen, hogy ha a virágzási szakaszban nem is volt szó aránytalanul gyors termelésnövekedésről, de szó volt egy bizonyos mérvű relatív túltermelésről, vagyis „alulfogyasztásról", ami a javak „rossz", az adott keretekben mozgó tőkés elosztásából adódott. A vásárlóerő nem kielégítő volta, amit azután a válság bebizonyított, elsősorban azzal állt kapcsolatban, hogy a dolgozó osztályok fogyasztóképességének növekedése nem állt arányban a rájuk eső termelésnövekedéssel. A helyzetet rontotta, hogy a születési arány az ipari államokban csökkent, míg az elmaradott területeken nőtt; ez a fogyasztópiacot világszerte kedvezőtlenül befolyásolta. A háború után megszűnt továbbá az a lehetőség, amit a kivándorlás jelentett: hogy ti. az Egyesült Államokban a Közép- és Kelet-Európából kivándoroltak normális városi fogyasztókká váljanak. A stabilizáció említett gyengeségei és problémái alapot adtak ahhoz, hogy a különleges helyzetben, mint amilyen 1929 őszén az Egyesült Államokban előállt, egy minden korábbinál nagyobb mérvű és katasztrofálisabb gazdasági válság bontakozzék ki.

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

A nemzetközi viszonyokra a békeszerződések megkötése után is egy ideig még jellemző volt a győzteseket és a legyőzötteket elválasztó szakadék. Ehhez járult a volt szövetségesek közötti ellentét fokozódó elmélyülése. A békeszerződések végrehajtása során több helyütt fegyveres összetűzésekre került sor. Bandaharcok lobbantak lángra a határok kijelölésével kapcsolatban Těšín-ben (csehszlovák—lengyel), Felső-Sziléziában (lengyel és német részről egyaránt), Burgenlandban (magyar oldalról) stb. E fegyveres összecsapások alkalmával szerepet játszó — német, illetve magyar leszerelt tisztekből alakult — fegyveres csoportok belpolitikailag a szélsőjobboldali szervezkedések egyik támaszául szolgáltak. A béke megkötését követő időben az olasz nacionalista elemek is megkísérelték az olasz imperializmus igényeinek illegális úton történő részbeni kielégítését. 1919-ben D'Annunzio legionáriusai megszállták Fiumét, de a várost nem sikerült megtartaniuk. Az olasz kormány 1920 novemberében megkötötte Jugoszláviával a rapallói szerződést, majd decemberben elérte a város kiürítését, mely egyelőre ún. szabad város lett, 1924-ben azonban újabb egyezmény alapján Olaszországhoz került. A fasiszta kormány 1923-ban megkísérelte Görögországtól elszakítani Korfu szigetét, ezt a tervet azonban a nagyhatalmak, illetve a Népszövetség meghiúsították.

A legyőzött országokat ebben az időben a győztesek nehezen és csak fokozatosan engedték be a nemzetközi szervezetekbe, távol tartották a konferenciáktól, s az őket érintő ügyekben is nélkülük akartak határozni. Ellenkező áramlat megindulásának első jele a gazdasági vonatkozásban már tárgyalt genovai konferencia volt, mely azonban kudarccal zárult. Ezután az enyhülés valójában csak 1924-től vált általánosan érezhetővé.

A békeszerződések által előírt követelmények végrehajtását nehezítették a volt szövetségesek közötti ellentétek is. Ezek egyik nagy csoportja abból keletkezett, hogy Amerikában a wilsoni politika megbukott, a kongresszus konzervatív módon gondolkozó republikánus párti többsége elvetette az európai „békeművet", a versailles-i és a többi békét nem ratifikálta, s Amerika Wilson bukása és a köztársasági párti elnökök (Harding, Coolidge és Hoover) kormányzása idején külpolitikájában a korábbi izolacionista vonalat követte. Az USA amerikai és távol-keleti érdekeinek aktív védelmét követelte ugyan, de az európai ügyekben minden politikai elkötelezettségtől tartózkodott. Ez nemcsak azt jelentette, hogy az USA távol maradt a Népszövetségtől, hanem azt is, hogy elutasította az európai béke, közelebbről a francia biztonság érdekében korábban Wilson által felajánlott garanciát.

Sokkal nagyobb érdeklődéssel fordult viszont az Egyesült Államok a Távol-Kelet és a tengeri hatalom kérdései felé. A washingtoni konferencián (1921—1922) elérte, hogy Anglia paritást vállaljon az USA-val a haditengerészet terén, és felbontsa szövetségét Japánnal; hogy a francia hadiflotta alacsony szinten maradjon; hogy a japán egységek távozzanak Szibériából; hogy Kína elfogadja a nyitott kapuk elvét.

A tengeri hatalom kérdésében felmerült ellentéteknél még élesebb ellentétek mutatkoztak Európában a jóvátételi kérdés, illetve egészében véve a német kérdés kezelése körül. Míg az angol és az amerikai politika részben az európai egyensúly mielőbbi helyreállítása, részben a „szovjet veszély" ellensúlyozása céljából s végül gazdasági okokból Németország mielőbbi stabilizálódását, a nemzetközi életbe való bekapcsolódását sürgette, Franciaország épp ellenkezőleg — a német erő feltámadásától rettegve —, továbbra is a németek minél alaposabb gyengítésére, gúzsba kötésére törekedett, s a jóvátétel nagy összegben történő behajtása mellett tört lándzsát. A vesztes ország teljes anyagi tönkretétele útján képzelte el károsodásának pótlását, közelebbről a francia rekonstrukciót, s ugyanakkor nem gondoskodott azokról a forrásokról, amelyek a gazdaságot erre képessé tehetik. Másfelől viszont a jóvátétel a nemzetközi pénzügyi kapcsolatokban azoknak az adósságoknak a fedezeteként szolgált volna, melyek az USA-val szemben Franciaországban és Angliában keletkeztek, s melyek megtérítéséhez az Egyesült Államok ragaszkodott.

1929-ben új jóvátételi tervet fogadtak el, szintén elsősorban amerikai szakértők munkája alapján. A Young-terv, melyet 1930-ban a hágai konferencián dolgoztak ki, a német jóvátétel teljes összegét 38 milliárd aranymárkában állapította meg, s ezt Németországnak 36 év alatt kellett volna letörlesztenie. Ugyanakkor a hatalmak „véglegesen" rendezték a többi vesztes ország — Ausztria, Bulgária és Magyarország — jóvátételének kérdését is. Mikor ez a rendezés mintegy 10 éves elkeseredett vita, diplomáciai csatározás, sőt megszállás stb. után végül létrejött, már megkezdte pusztító hatását a gazdasági válság, melynek eredményeként az egész rendszer összeomlott. A vesztes országok, majd az Amerikával szemben eladósodott európai országok is beszüntettek minden fizetést. Az egész világon egyedül Finnország fizette tovább nemzetközi tartozásait.

EURÓPA

1924 és 1938 között

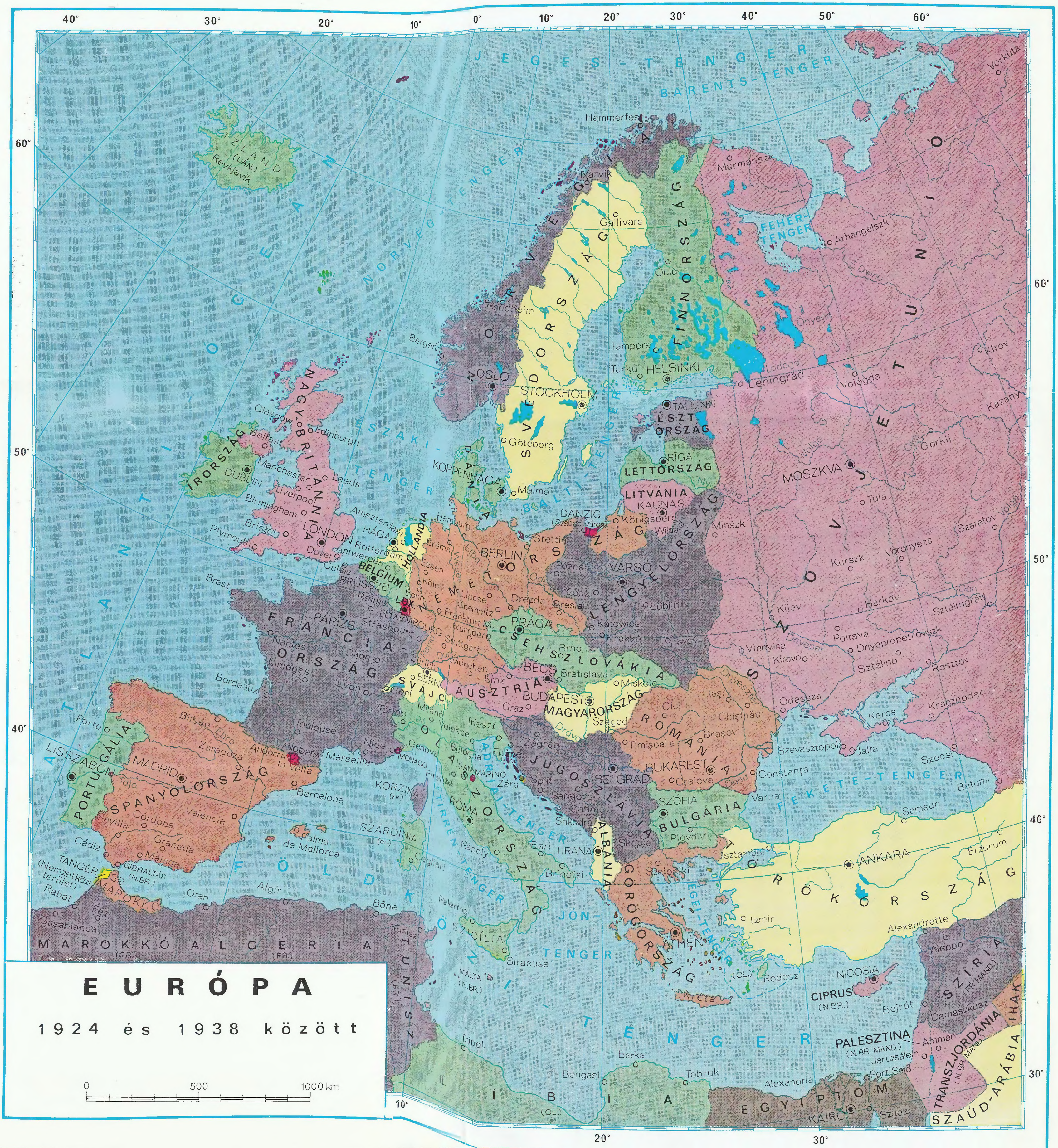
JEGES-TENGER
BARENTS-TENGER
NORVÉG-TENGER
ATLANTI-ÓCEÁN
ÉSZAKI-TENGER
BALTI-TENGER
FEHÉR-TENGER
FEKETE-TENGER
ADRIAI-TENGER
TIRRÉN-TENGER
JÓN-TENGER
ÉGEI-TENGER
FÖLDKÖZI-TENGER
IZLAND (DÁN.)
Reykjavík
ÍRORSZÁG
DUBLIN
NAGY-BRITANNIA
LONDON
NORVÉGIA
OSLO
SVÉDORSZÁG
STOCKHOLM
FINNORSZÁG
HELSINKI
ÉSZTORSZÁG
TALLINN
LETTORSZÁG
RIGA
LITVÁNIA
KAUNAS
DANZIG (Szabad Város)
SZOVJETUNIÓ
MOSZKVA
DÁNIA
KOPPENHÁGA
HOLLANDIA
HÁGA
BELGIUM
BRÜSSZEL
LUXEMBURG
NÉMETORSZÁG
BERLIN
LENGYELORSZÁG
VARSÓ
CSEHSZLOVÁKIA
PRÁGA
FRANCIAORSZÁG
PÁRIZS
SVÁJC
BERN
AUSZTRIA
BÉCS
MAGYARORSZÁG
BUDAPEST
ROMÁNIA
BUKAREST
JUGOSZLÁVIA
BELGRÁD
BULGÁRIA
SZÓFIA
ALBÁNIA
TIRANA
GÖRÖGORSZÁG
ATHÉN
TÖRÖKORSZÁG
ANKARA
OLASZORSZÁG
RÓMA
SAN MARINO
MONACO
ANDORRA
SPANYOLORSZÁG
MADRID
PORTUGÁLIA
LISSZABON
GIBRALTÁR (N.BR.)
TANGER (Nemzetközi terület)
MAROKKÓ (FR.)
ALGÉRIA (FR.)
TUNISZ (FR.)
LÍBIA (OL.)
EGYIPTOM
KAIRÓ
CIPRUS (N.BR.)
NICOSIA
SZÍRIA (FR. MAND.)
PALESZTINA (N.BR. MAND.)
TRANSZJORDÁNIA (N.BR. MAND.)
IRAK
SZAÚD-ARÁBIA
KORZIKA (FR.)
SZARDÍNIA (OL.)
SZICÍLIA
MÁLTA (N.BR.)
Rodosz (OL.)
Kréta
Vorkuta
Murmanszk
Arhangelszk
Leningrád
Vologda
Kirov
Kazany
Gorkij
Tula
Szaratov
Voronyezs
Kurszk
Harkov
Sztálingrád
Kijev
Poltava
Dnyepropetrovszk
Sztálino
Rosztov
Krasznodar
Vinnyica
Kirovo
Odessza
Kercs
Jalta
Szevasztopol
Szocsi
Batumi
Samsun
Erzurum
Isztambul
Izmir
Alexandrette
Aleppo
Damaszkusz
Bejrút
Amman
Jeruzsálem
Port Said
Szuez
Alexandria
Tobruk
Bengasi
Barka
Tripoli
Hammerfest
Narvik
Gällivare
Oulu
Tampere
Turku
Trondheim
Bergen
Göteborg
Malmö
Minszk
Wilna
Königsberg
Lublin
Lwów
Krakkó
Katowice
Lódz
Poznań
Breslau
Drezda
Chemnitz
Lipcse
Stettin
Hamburg
Bréma
Essen
Köln
Bonn
Frankfurt
Nürnberg
Stuttgart
München
Linz
Graz
Brno
Bratislava
Miskolc
Szeged
Cluj
Iaşi
Chişinău
Braşov
Timişoara
Craiova
Constanţa
Várna
Plovdiv
Skopje
Szaloniki
Shkodra
Cetinje
Sarajevo
Split
Zára
Zágráb
Fiume
Trieszt
Velence
Milánó
Bologna
Firenze
Nápoly
Bari
Brindisi
Palermo
Siracusa
Cagliari
Genf
Zürich
Strasbourg
Reims
Calais
Antwerpen
Rotterdam
Amszterdam
Brest
Nantes
Dijon
Limoges
Lyon
Bordeaux
Toulouse
Marseille
Nice
Andorra la Vella
Barcelona
Zaragoza
Bilbao
Valencia
Córdoba
Sevilla
Granada
Málaga
Cádiz
Palma de Mallorca
Porto
Tajo
Ebro
Rabat
Casablanca
Fez
Oran
Algír
Bône
Tunisz
Glasgow
Edinburgh
Belfast
Manchester
Leeds
Liverpool
Birmingham
Bristol
Plymouth
Dover
Dnyeszter
Dnyeper
Don
Volga
Duna
Dráva
Elba
Odera
Rajna
Weser
Ladoga
0
500
1000 km

A gazdasági rendezés alapján 1924-től sor kerülhetett bizonyos politikai közeledésre is, melynek eredményeként 1925. október elején Briand, Chamberlain, Mussolini és Stresemann a locarnói konferencia záróakkordjaként szerződést írt alá. Ez a locarnói szerződés garantálta Németország nyugati — francia és belga — határán a status quót, melyre Anglia és Olaszország kezességet vállalt. A francia kormány megkísérelte az egyezmény kiterjesztését a keleti határokra is, ez a törekvése azonban csakúgy, mint a későbbiekben, a német kormány határozott elutasításába ütközött. A német külügyi tényezők Locarno legfőbb érdemét éppen abban látták, hogy különbséget tett a nyugati és keleti határok között, s ily módon kedvezett Németország keleti expanziós terveinek. Éppen ezért ez volt az első olyan nyugati akció, mely keleti szövetségesei körében nehezítette Franciaország helyzetét. Franciaország ugyanis Kelet-Közép-Európában részben a volt háborús szövetségesekből, részben az új államokból igyekezett egy olyan francia irányítású blokkot kialakítani, mely bizonyos mértékig pótolhatta volna azt az ellenerőt Németországgal szemben, amelyet korábban a francia politikában Oroszország jelentett, s amely egyúttal szovjetellenes övezetként is számottevő lehetett. Ez az elgondolás — mely végeredményben az ún. kisantant országokra (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) és Lengyelországra szűkült — az erőviszonyokra való tekintettel hosszabb távon eleve illuzórikus volt. Még inkább azzá tették az érintett államok heterogén érdekei, illetve az a tény, hogy Franciaország keleti szövetségesei legfőbb létérdekeit sem Locarnóban, sem később nem tudta megóvni.

Mindazonáltal 1924-től kezdve egész Európában pacifista légkör uralkodott, melynek legfőbb központja és terjesztője Genf, a Népszövetség székhelye volt; ott pedig fő hangadói Briand mellett a román Titulescu, a csehszlovák Beneš, a lengyel Zaleski és a német Stresemann, aki a vesztes államok képviselői közül utolsóként lépte át a genfi küszöböt. A kor egyik tipikus terméke volt az 1928 augusztusában aláírt ún. Kellogg—Briand-paktum, mely az amerikai külügyi államtitkár és francia kollégája kezdeményezésére kimondta „a háború elvetését", anélkül azonban, hogy ezt az elvet bármely formában konkretizálta vagy biztosította volna. A paktumhoz 60 ország csatlakozott, s minthogy a békéről volt szó, első ízben tette ezt egy nyugati nemzetközi egyezménnyel kapcsolatban a Szovjetunió is. A megbékélés szellemében történt a szövetségközi ellenőrző bizottságok megszüntetése mindegyik vesztes államban, ami azonban maga után vonta a titkos fegyverkezés meggyorsulását, még ha egyelőre nem is tömeges, sőt nem is számottevő mértékben. A kitűzött határidő előtt négy évvel, 1930 folyamán megszűnt a Rajnavidék szövetséges megszállása is, amivel körülbelül egyidejűleg Briand meghirdette az ún. Európai Unió tervét. Ez az összes európai államot közös szervezetekkel — parlamenttel, végrehajtó szervvel, bírósággal stb. — akarta ellátni, s egyúttal megteremteni az európai gazdasági egységet, kizárva ebből egyfelől Angliát, másfelől a Szovjetuniót. Ez az irreális terv — amely ellen francia hegemonisztikus jellege miatt szinte minden európai állam fellépett — eleve kudarcra volt ítélve. 1931-től azután az időközben kitört gazdasági válság eredményeként a nemzetközi helyzet gyökeresen megváltozott: már nemcsak az európai unió, hanem minden további megbékélési politika is illúzióvá vált.

II. FEJEZET

AZ ELLENFORRADALOM HATALOMRA JUTÁSA ÉS BERENDEZKEDÉSE MAGYARORSZÁGON

1. AZ ELLENFORRADALOM GYŐZELME

A PEIDL-KORMÁNY

Az 1918—1919. évi forradalmaknak mintegy záróakkordját s egyben az új, ellenforradalmi korszak prológját a Forradalmi Kormányzótanács lemondása után megalakult ún. szakszervezeti kormány jelentette. E kormány élén Peidl Gyula, a volt MSZDP jobbszárnyához tartozó szakszervezeti funkcionárius állott.

Az 1919. augusztus 1-én hivatalba lépő új kormány működését illúziók, félreértések, valamint súlyos aggodalmak kísérték. Illúziókat elsősorban maga a kormány táplált a nagyhatalmak magatartásáról, saját pozíciójáról és az ország helyzetéről. A legsúlyosabb félreértés az volt, hogy a kormány számított a békekonferencia támogatására, érvényben levőnek hitte a júliusi bécsi tárgyalásokon megfogalmazott 8 pontot, amelyekben a nagyhatalmak a proletárdiktatúra felszámolásának érdekében ígéretet tettek egy polgári demokratikus alapon álló, szociáldemokraták vezette kormány támogatására.

A proletárdiktatúra leverése után azonban annál is kevésbé volt lehetséges az 1918 októberéhez, vagyis a polgári demokráciához való visszatérés, mivel ennek nemcsak nemzetközi, hanem belső társadalmi-politikai feltételei is nagymértékben hiányoztak. A polgári demokrácia, miután az adott helyzetben képtelen volt az ország problémáin úrrá lenni, már 1919 tavaszán vereséget szenvedett, vezetőinek egy része emigrációba kényszerült; 1919 őszén pedig már leverték azt a munkásosztályt is, amely az 1918. évi forradalom tömegbázisa volt, majd tovább lépve, 1919-ben a szocializmus megvalósításán dolgozott.

A polgári demokráciának 1919 nyara végén még voltak bizonyos aktív erői (a munkásság, bizonyos polgári rétegek stb.). Ezek azonban csak akkor juthattak volna szerephez, ha a nagyhatalmak, melyeknek a Tanácsköztársaság leverését követően döntő szavuk volt az ország sorsának alakulásában, egyértelműen és határozottan kiálltak volna mellettük. A nagyhatalmak azonban egy esetleges polgárháborútól való félelmükben és egymás közötti ellentéteikkel elfoglalva, nem adták meg a polgári demokratikus erőknek a szükséges támogatást. Ellenkezőleg, a békekonferencia 1919. augusztus 2-i határozata, amely sem hivatalosnak, sem kötelezőnek nem tekintette a júliusi bécsi megállapodást, és nem ismerte el a Peidl-kormányt, kifejezetten az ellenforradalmat segítette.

Az eseményeket súlyos aggodalommal figyelő szervezett munkásság körében is éltek egy-két napig illúziók, és mutatkoztak félreértések a Peidl-kormányt illetően. Az ország számos területén a munkások egy ideig még kezükben tartották a helyi hatalmat. A rendszerváltozás felkészületlenül érte őket, és nem egy helyen kísérletet tettek, hogy megőrizzék a munkáshatalmat vagy annak maradványait. A szakszervezeti kormány intézkedései, majd a nyílt ellenforradalom azonban ezeket az illúziókat gyorsan eloszlatta.

Az uralkodó osztályok s a velük tartó középrétegek sokkal inkább „bolsevikinak", semmint a munkáshatalmat ténylegesen likvidáló kormánynak tekintették a szakszervezeti kormányt, s mert a polgári demokráciához való visszatérést sem kívánták, a kormány minél gyorsabb eltávolítására törekedtek.

A kormány jórészt tehetetlen volt ezzel szemben. Nem élvezte a nagyhatalmak támogatását, nem volt megfelelő belpolitikai bázisa, és hiányoztak hatalmi eszközei is. Az államapparátusra, a közigazgatás tisztviselői karára — amelyet a forradalmak csak részben bolygattak meg — nem számíthatott, a Vörös Hadsereget a tiszai offenzíva során a román túlerő szétmorzsolta, a Vörös Őrséget pedig maga oszlatta fel, meggyorsítva a munkásosztály erőinek teljes összeomlását. Cselekvőképességét végül teljesen megbénították a román csapatok, melyek a Tiszántúl megszállása után 1919. augusztus 4-én és 5-én — a békekonferencia tilalma ellenére — Budapestre is bevonultak.

Ilyen körülmények között a Peidl-kormány szerepe nem lehetett más, mint az átmenet biztosítása az ellenforradalmi hatalomátvételhez. Egymást követő rendeleteivel szabadon bocsátotta a Tanácsköztársaság idején letartóztatott ellenforradalmárokat, a forradalmi törvényszékek helyére visszaállította a régi bíróságokat, elrendelte a rendőrség és csendőrség újraszervezését, a szocializált házakat visszaadta régi tulajdonosaiknak, érvénytelenítette a Tanácsköztársaság lakbérintézkedéseit, a szakszervezeteket kitette a proletárdiktatúra idején elfoglalt helyiségekből, visszaadta régi tulajdonosaiknak az államosított ipari és kereskedelmi vállalatokat, és előkészítette a régi földtulajdon visszaállítását.

A kormány intézkedései tehát csupán az ellenforradalom számára könnyítették meg az átmenetet. A magát munkáskormánynak tekintő Peidl-kormány egyetlen rendeletet, utasítást sem adott ki, hogy a munkásságot, a szegényparasztságot s mindazokat, akik a forradalmak idején szerepet vállaltak, megvédje az ellenforradalom bosszújától, hogy bármit is átmentsen a munkáshatalom vívmányaiból.

Nem a kormánynak, hanem csupán a helyi munkástanácsoknak, Vörös Őrségeknek volt köszönhető, hogy az augusztus 1-e után nyomban jelentkező helyi ellenforradalmi erők (közigazgatási vezetők, fegyveres csoportok) csak kisebb-nagyobb harcok árán szerezhették vissza régi pozícióikat. Azokon a területeken ugyanis, ahová a román megszálló csapatok nem vonultak be (Dunántúl, Észak-Magyarország), több városban került sor fegyveres harcra, aminek következtében általában augusztus 7—8-ig, nagyjából a Peidl-kormány fennállásáig, helyükön maradtak a munkástanácsok.

A Peidl-kormányt a Tanácsköztársaság rendeleteinek gyors visszavonásában az az illúzió is vezette, hogy ennek fejében elnyerheti a győztes antanthatalmak politikai támogatását. Illúzióját táplálta, hogy a fegyverszüneti szerződés megtartásának ellenőrzésére, a magyarországi viszonyok tisztázására a békekonferencia augusztus 4-én szövetségközi tábornoki bizottságot küldött Budapestre. A bizottság tényleges működését azonban csak napok múltán kezdte meg, és tétlenül nézte a Peidl-kormány eltávolítását. Tevékenysége egyelőre csak arra korlátozódott, hogy a békekonferencia nevében közölte: a román katonai parancsnokság jogtalanul nyújtott át külön fegyverszüneti feltételeket. Ezek a Tanácsköztársaság megdöntése és az ország nagyobb részének megszállási költségei fejében tetemes jóvátételt követeltek. A Peidl-kormánynak azonban már nem is volt módja válaszolni a fegyverszüneti feltételekre.

AZ ELLENFORRADALOM KORMÁNYRA KERÜLÉSE

1919. augusztus 6-án este egy magát Fehér Háznak nevező kis ellenforradalmi csoport — miközben a miniszterelnökség épülete körül román katonaság helyezkedett el — lemondatta a Peidl-kormányt, és átvette a hatalmat. Habsburg József főherceg, mint kormányzó, Friedrich Istvánt nevezte ki miniszterelnöknek, aki első kormányát a puccs résztvevőiből, jelentéktelen politikusokból, hivatalnokokból állította össze.

A mérnöki és jogi diplomával rendelkező, a politika iránt érdeklődő, hatalmi aspirációktól fűtött mátyásföldi gépgyártulajdonos Friedrich István 1918 őszén tűnt fel a magyar politikai életben. A forradalom után a Károlyi-kormány hadügyi államtitkára lett, s a Függetlenségi Párt konzervatív csoportjához csatlakozott. A Tanácsköztársaság idején letartóztatták, de megszökött, s részt vett az ellenforradalom szervezésében. Politikai elképzelései mindenekelőtt a munkásosztály és a baloldal visszaszorítását, a jobboldal legitimista erőinek hatalomra juttatását célozták; szükségesnek tartotta azonban az általános és titkos választójog fenntartását, a munkásmozgalom tevékenységének bizonyos korlátok között való engedélyezését, nemcsak régi politikai hagyományai miatt, hanem külpolitikai okokból is.

Friedrich István elnökletével 1919 novemberéig három kormány követte egymást, viszonylag gyors egymásutánban. A gyors kormányváltozások is kifejezték azt, hogy az ellenforradalom hatalomátvétele döntő kérdések sorát hagyta nyitva. A Friedrich vezette kormányok létalapját elsősorban a kialakulatlan és zavaros politikai viszonyok, valamint a nagyhatalmak közötti ellentétek teremtették meg.

A Tanácsköztársaság rendszerének felszámolása, az új hatalom erőinek kialakulása, az ellenforradalom berendezkedése ugyanis hosszabb és ellentmondásosabb folyamatnak bizonyult, mint azt a nagyhatalmak vagy az ellenforradalom különböző csoportjai feltételezték. E folyamat kimenetelét a belső erőviszonyok és a Duna-medence általános helyzete, valamint — nagymértékben — a nemzetközi erőviszonyok határozták meg.

Az 1918. évi fegyverszünetet követő 3—4 esztendő az egész kelet-középeurópai térségben a nagy politikai és társadalmi mozgások ideje volt. Nemcsak Magyarországon, hanem a szomszédos országokban is hosszabb időre volt szükség ahhoz, hogy a munkások, az agrárproletárok, valamint a nemzetiségi tömegek mozgalmait „pacifikálják", a Monarchia felbomlása után kialakult államok hatalmi viszonyait stabilizálják, tető alá hozzák a békeszerződéseket, miközben Szovjet-Oroszország ellen még folyt a fegyveres harc.

A magyarországi helyzetnek a — szomszédos országokétól eltérő — sajátosságát az adta, hogy itt a társadalmi ellentétek forradalomban robbantak ki, proletárdiktatúrához vezettek; ennek leverése után a tőkés rendszer restaurációját már nem lehetett változatlan módszerekkel biztosítani.

Az ellenforradalom, amely a Friedrich-féle puccs révén vette át a hatalmat, nem volt egységes. Valamennyi ellenforradalmi csoport egyetértett abban, hogy vissza kell állítani a tőkés magántulajdon rendjét, és fel kell számolni a proletárdiktatúra társadalmi, politikai vívmányait. A közöttük levő ellentétek, amelyek a következő években a belpolitika mozgását meghatározták, főként abban mutatkoztak meg, hogy milyen módon állítsák vissza a régi gazdasági-társadalmi viszonyokat, kik, illetve milyen csoportok tartsák kezükben a politikai hatalmat.

A magyarországi helyzet alakulására döntő befolyással levő nagyhatalmak között nézetazonosság állt fenn abban, hogy a proletárdiktatúra minden visszatérési kísérletének megakadályozására szilárd politikai rezsimre van szükség. Végső fokon egységes és határozott felfogás mutatkozott a tekintetben is — s ezt a csehszlovák, a román, a jugoszláv kormányok minden erővel támogatták —, hogy a Habsburgok magyarországi visszatérését meg kell akadályozni.

Miután Friedrich kormányai egyik követelménynek sem feleltek meg, a békekonferencia nem ismerte el Friedrich egyetlen kormányát sem, s nemcsak Habsburg József lemondását, hanem a kormány kiszélesítését, valamennyi politikai irányzat bevonását követelte. Egyébként azonban az angol és a francia politika a legélesebb ellentétben állt egymással; az olasz álláspont ingadozó volt. A franciák a velük kapcsolatban álló s még mintegy augusztus derekáig működő szegedi ellenforradalmi kormány hatalomba való bevonását szorgalmazták, míg angol részről inkább az angol orientációjú szociáldemokrata és liberális polgári elemek bevonását tartották kívánatosnak. 1919 augusztusában még nem dőlt el, hogy a „magyar kérdés" rendezését a francia vagy az angol politika fogja-e irányítani.

Az 1919 őszén mind teljesebbé váló politikai káoszban, az egyre élesebbé váló hatalmi harcban elsősorban a román megszálló hatóságoknak, valamint a Horthy mögött sorakozó katonai csoportnak jutott döntő szerep. A katonai csoport augusztus elején függetlenítette magát a szegedi kormánytól, s „nemzeti hadsereggé" alakuló fegyveres erejével a románok által meg nem szállt Dunántúlra vonult.

A román katonai szervek szinte teljesen ellenőrzésük alatt tartották a Friedrich-kormányt: sajtócenzúrát alkalmaztak vele szemben, lehallgatták a miniszterek és a minisztériumok telefonjait. A kormány csak személyi futárok révén, szóbelileg tudta továbbítani bizalmas utasításait; vidékre ez úgyszólván lehetetlen volt. A miniszterelnök dunántúli körútjához is a román katonai parancsnokság engedélye volt szükséges.

A román katonai parancsnokság a szövetségközi tábornoki bizottság számos tiltakozása ellenére nagy tömegben szállított ki az országból gyári felszereléseket, élelmiszereket, egyéb értékeket. A román katonai hatóságok az általuk megszállt területeken brutálisan üldözték, bántalmazták, tömegesen végezték ki a direktóriumi tagokat, kommunistákat, vöröskatonákat; az ország több pontján internáló táborokat állítottak fel. Debrecent és a Tiszántúlt román katonai kormányzó hatáskörébe utalták, a magyar közigazgatási apparátust román ellenőrző bizottság alá helyezték.

A Friedrich-kormány több alkalommal tiltakozott a román megszálló csapatok magatartása, törvénytelen eljárása miatt, de jórészt eredménytelenül.

A román csapatok kivonulása Magyarországról az ellenforradalmi rendszer konszolidálásának alapvető feltétele volt, de ezt a nagyhatalmak csak hónapok múltán tudták elérni.

A FŐVEZÉRSÉG SZEREPE

Az ellenforradalom ún. nemzeti hadserege, amely a belpolitikai események alakulására döntő hatást gyakorolt, augusztus 9-én Horthy Miklós vezetésével indult el Szegedről a Dunántúlra. A közel 1000 főnyi, főleg ellenforradalmár tisztekből verbuválódott 2 gyalogzászlóaljból, 1 huszár- és 1 árkászszázadból álló „hadsereg" főhadiszállását Siófokon szervezték meg. Ezzel egyidejűleg az a mintegy 2000 fős alakulat, amely addig az ausztriai Feldbachban állomásozott, báró Lehár Antal ezredes vezetésével megérkezett Nyugat-Dunántúlra.

A fővezérség az ellenforradalom egészének érdekeit szolgálta, s így rendkívül fontos funkciót töltött be azzal, hogy szervezetten, fegyveresen és brutálisan hajtotta végre a forradalom s a forradalmárok likvidálását. Politikai vonatkozásban. a hatalmi érdekek síkján azonban konfliktusba került a kormánnyal, valamint az ellenforradalom különböző csoportjaival, mivel a fegyveres erő birtokában magának követelte az új rendszer berendezkedésének irányítását.

Az augusztus 19-én a keresztényszocialista Haller István és Huszár Károly, a kisgazda Nagyatádi Szabó István, a liberális Lovászy Márton bevonásával újjáalakult és a korábbinál szélesebb bázisra támaszkodó, de rövid életű második Friedrich-kormány tehetetlenül tűrte a katonai csoport önállósulását. Horthyt, akit József főherceg erősített meg fővezéri posztján, nem sikerült a kormány alá rendelni.

A hadsereg rendfenntartó és ellenőrző tevékenysége a háború éveiben erősödött meg és szélesedett ki; a hadsereg-főparancsnokság és a polgári kormányzati szervek között már akkor jelentkezett bizonyos rivalizálás. A Horthy vezette fővezérség azonban nemcsak a régebbi funkciókat tartotta meg és terjesztette ki, nemcsak a terror funkcióját gyakorolta, hanem 1919—1920 folyamán közvetlenül is beavatkozott a kormány, valamint a közigazgatási hatóságok működésébe, irányító szerepet játszott a belpolitika egészében, diktált a kormánynak és a politikai pártoknak, s az új diktatórikus, fasiszta tendenciák képviselője volt.

Az ellenforradalom a proletárhatalom helyi szerveinek felszámolásával és az új államigazgatás kiépítésével a kormánybiztosokat bízta meg. A Friedrich-kormány az 1912: LXIII. tc. — a háborús kivételes hatalomról szóló törvény — alapján nevezett ki kormánybiztosokat a Dunántúlra.

Augusztus 12-től fokozatosan kiépült a kerületi kormánybiztosságok rendszere, majd felállították a dunántúli központi kormánybiztosságot. A kormánybiztosok zömmel a nagybirtokos arisztokrácia soraiból kerültek ki: Sigray Antal gróf, Pallavicini György őrgróf, Zichy István, Károlyi József, Ráday Gedeon grófok nevei fémjelzik e testületet. 1920. július végéig tulajdonképpen ők látták el a főispáni feladatokat. A sajátos viszonyok között a szervezet egészének működése az egyes személyek politikai beállítottságától és a „nemzeti hadsereghez" való viszonyától függött.

Bár a minisztertanács augusztus 28-i döntése megtiltotta, Horthy mégis kiépítette a kerületi katonai parancsnokságokat. Ezek, ugyancsak az 1912: LXIII. tc.-re hivatkozva, valamint élve tényleges hatalmukkal, utasították és ellenőrizték a kerületi polgári kormánybiztosokat, a közigazgatási hatóságoktól jelentéseket kértek, beavatkoztak az igazságszolgáltatásba, házkutatásokat tartottak, ellenőrizték a vasúton utazókat, a postán szállított könyveket és más sajtótermékeket. A kormány intenciói ellenére a főveérség megtiltotta és megakadályozta a munkás- és a liberális polgári sajtó terjesztését.

A fővezérség, és nem a honvédelmi miniszter indított toborzást a Dunántúlon, kimondva, hogy „megbízhatatlan" munkásokat és földteleneket tilos bevonni a „nemzeti hadseregbe". A fővezérség — a kormány jóváhagyása, a honvédelmi miniszter tudta nélkül — adóelőleg címén pénzt gyűjtött, lefoglalta a bankokban, a pénzintézetekben elhelyezett nagyobb összegeket, Ausztriában fegyvert és felszerelést vásárolt. A körletparancsnokságok katonai igazoló bizottságokat szerveztek, amelyek a honvédelmi minisztériumtól függetlenül folytattak le igazoló eljárásokat.

A kormány — tehetetlenségében — kénytelen volt tudomásul venni, utólag szentesíteni a fővezérség intézkedéseit. A kormány 2 belügyi, 1 csendőrségi és 1 külügyi küldötte révén tájékozódott a fővezérségen történtekről, viszont Horthy és vezérkari főnöke rendszeresen részt vettek a minisztertanács ülésein. A fővezérség, és nem a kormány szabályozta először — szeptember 14-én — a katonai és a polgári közigazgatási hatóságok viszonyát.

A Dunántúlon a hadsereg lett a hatalom tényleges birtokosa, ellátta a közigazgatás funkcióit is, noha ez ellen egyes közigazgatási vezetők politikai és presztízsokokból tiltakoztak. November derekától a hadsereg hatalma és befolyása a fővárosra, a Duna—Tisza közére is kiterjedt. De a fővezérség, a „nemzeti hadsereg" ezen túlmenően is aktívan politizált. Apparátusa társadalmi kapcsolatai segítségével is nyomást gyakorolt a kormány politikájára, követelte a statárium ismételt elrendelését a kommunisták és más baloldaliak ellen. Horthy körutazást tett a Dunántúlon, s ennek során a darutollasok tömeggyűléseken uszítottak minden baloldali vagy polgári demokratikus gondolat ellen, nyílt antiszemita propagandát folytattak. Horthy látványos felvonulása mellett Friedrich miniszterelnök ugyanekkor tett körútja csak szánalmas, a rákényszerített román felügyelettel nehezített zarándoklat volt. A szélsőjobboldal szócsöve, a Szózat című lap, találóan jellemezte a helyzetet: „A magyar polgárral szemben előtérbe nyomult a magyar katona. A politikussal szemben a katonai vezér... A hadseregnek... a magyar állam központi intézményévé kell emelkednie. ... Horthy Miklósra több vár, mint a nemzeti hadsereg vezérlete.”[1] Prónay Pál már 1919 augusztusában azt javasolta Horthynak, hogy a hadseregre támaszkodva Székesfehérvárott vagy Szombathelyen diktatórikusan vegye át az ország vezetését.[2]

Friedrich képtelen volt elhárítani az egyidejűleg kétfelől, az antant és a fővezérség oldaláról is rá nehezedő nyomást. 1919. augusztus 23-án József főherceg lemondott ugyan kormányzói tisztéről, majd a kormány is átalakult, de a változást az antant kevésnek tartotta; a fővezérség viszont sokallta a kormány legitimista irányú megerősödését.

A lassan kristályosodó politikai csoportokat növekvő aggodalommal töltötte el Horthynak és körének önállósulása, de az is, hogy a nagyhatalmak Friedrichet és harmadik kormányát is elfogadhatatlannak tekintették. Több kezdeményezés indult meg szélesebb körű, liberálisabb színezetű kormányzat létrehozására; ezeket kezdetben Bethlen István gróf is támogatta. Aggodalmat váltott ki ugyanis e körökben a hadsereg igénye a politikai hatalomra, valamint az országszerte tomboló fehérterror kegyetlensége, amely nemzetközileg olyan felháborodást váltott ki, hogy azt már a rendszer megszilárdulása szempontjából is veszélyesnek tartották. Az antant azonban nem támogatta e kezdeményezéseket, és így azok hamarosan elhaltak.

A FEHÉRTERROR

1919 augusztusától hosszú hónapokon át a brutális terror légköre ülte meg az országot. A kormány, a tiszti különítmények és a román hatóságok egyaránt mindent megtettek a Tanácsköztársaság felszámolására, a forradalom résztvevőinek „megbüntetésére". Az ellenforradalom megtorló akciói legnagyobb mértékben a munkásosztály és mozgalma ellen irányultak.

---

[1] Hadsereg és politika. *Szózat*, 1919. november 18.

[2] MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének Archívuma (továbbiakban: PI Archívum). Prónay Pál naplója. II. 200.

A Friedrich-kormányok idején teljesen felszámolták a forradalmak még megmaradt vívmányait. A földbirtokokat visszaadták régi tulajdonosaiknak; megszüntették a Tanácsköztársaság idején bevezetett munkanélküli- és szénsegélyt; érvénytelenítették a mezőgazdasági munkások kollektív szerződését; leszállították az ipari és mezőgazdasági munkabéreket, illetve azok megállapítását a munkáltatókra bízták; rendeletileg visszaállították az 1918. október 31-i közigazgatási hatóságokat; központi nyomozótestületet szerveztek a forradalmakban részt vett személyek felkutatására (a Tanácsköztársaság szervei, közegei és megbízottai, fegyveres erejének tagjai ellen tervezett statáriális eljárás bevezetését csak a román katonai parancsnokság akadályozta meg, mivel abban saját jogkörének sérelmét látta); augusztus 20-án ismét életbe lépett a háború során már alkalmazott internálási rendelet, amely alapján „preventív céllal" őrizetbe vették és bírósági eljárás nélkül fogva tartották mindazokat, akiket a kormányhatalom a rendszer szempontjából veszélyeseknek ítélt.

A siófoki fővezérség és a tiszti különítmények százával fogták el a munkástanácsok tagjait; kommunistákat, szociáldemokratákat, munkásokat és értelmiségieket egyaránt rettenetes kínzásoknak vetették alá, majd kivégezték őket. Siófok, Tapolca, Marcali, Szekszárd, Diszel neve a szörnyű gyilkosságok révén hírhedtté vált az országban. A kegyetlenkedésben élen jártak a Prónay, Ostenburg-Moravek különítmények. A különítményesek a siófoki és más ügyészségi börtönök foglyait — a polgári hatóságok tiltakozása ellenére — elhurcolták, és kegyetlen kínzások közepette kivégezték. A fővezérség mintegy 160 fős törzskarában legjelentősebb szerepe a hírszerző és katonapolitikai csoportnak volt: ez kapta a kommunistaüldözés és a belpolitikai ellenőrzés feladatát.

A fehérterror következtében azok a tehetséges helyi vezetők, akik a forradalmak idején kerültek a községek, a városok élére, s akik nem tudtak vagy nem akartak emigrációba menni, nagy számban vesztették életüket.

A tiszti különítmények kegyetlenkedéseivel és vérengzéseivel párhuzamosan folyt a „törvényes" megtorlás is. A fővárosi és a vidéki fogházak zsúfolásig megteltek elfogott forradalmárokkal. Sorozatosan hoztak halálos bírói ítéleteket. A Tanácsköztársaság ismertebb vezetői közül kivégezték Cserny Józsefet, László Jenőt, Szamuely Lászlót, Korvin Ottót és másokat. A munkásosztály a társadalom kisemmizettje és mind a kormány, mind a hadsereg által képviselt, magát keresztény-nemzetinek nevező politikai kurzus üldözésének, bosszújának tárgya lett.

A terror és az üldözés azonban nem csak a munkásosztályra terjedt ki. Fegyelmi úton eltávolították a tisztviselőket, alkalmazottakat, tanítókat, akik támogatták a forradalmakat. A „tisztogatás" az ellenforradalom számára egyben pozíciószerzést jelentett. A különítményesek a forradalomban részt vett nagyszámú zsidó értelmiségire, alkalmazottra és munkásra hivatkozva tudatosan szították az antiszemitizmust, a forradalom likvidálását zsidóüldözéssel és olyan pogromok megrendezésével kapcsolták össze, amilyenekre Magyarországon addig még nem került sor.

A fővezérség a politikai élet egészét terrorizálta. A katonai csoportot bíráló polgári politikusok ellen a különítményesek merényleteket szerveztek, egyeseket halálosan megfenyegettek. A köz- és jogbiztonság nemcsak 1919 őszén és telén, hanem még 1920-ban is szinte teljesen hiányzott; a különítményesek garázdálkodásának az erélytelen kormány nem tudott gátat vetni.

Az ellenforradalom győzelmét követő 3 hónapban a magyar ellenforradalmárok és a román megszállók — a rendelkezésre álló adatok tanúsága szerint — mintegy 5000 embert öltek meg, és több mint 70 ezret zártak börtönbe, internáló táborokba. 100 ezerre tehető az emigrációba kényszerült munkások, értelmiségiek száma. Polgári politikai körök az antanttól várták a terror megfékezését, a szervezett munkásság viszont sztrájkokkal tiltakozott a politikai és gazdasági viszonyok tarthatatlansága ellen.

A MUNKÁSMOZGALOM A FEHÉRTERROR IDEJÉN

A Tanácsköztársaság megdöntése után a munkásosztály szervezetileg egységes, politikailag-ideológiailag azonban igen jelentős ellentéteket magában hordozó pártja alkotóelemeire esett szét. Bár az antanthatalmakkal júliusban történt megállapodás feltételezte a munkásszervezetek legális működését, a fehérterror felülkerekedésével ténylegesen mindenütt megszűnt a szervezeti élet. Augusztus végén a kormány a román megszálló katonai hatóságokkal egyetértésben, s azzal a feltétellel, hogy politikai tevékenységet nem folytathatnak, engedélyezte a fővárosban a szakszervezetek és szakmai egyesületek működését. Ez az engedély azonban nem vonatkozott az 1918. október 31. után alakult szervezetekre. Így a közalkalmazottak, vasutasok, postások, a villamosvasúti dolgozók szervezését a keresztényszocialista, majd később egyéb jobboldali szervezetek számára biztosította. Felfüggesztette a kormány az Országos Munkásbiztosító Pénztár önkormányzatát. Szeptemberben újabb támadás indult a szakszervezetek ellen; tömegesen tartóztatták le tagjait, foglalták le a szakszervezeti helyiségeket, a munkásotthonokat, egyes szakmák teljes ingó vagyonát, s azokat az ellenforradalmi szervezetek vették birtokukba. A különítmények önkénye, féktelen terrorja a hivatalos kormányszervek intézményes akcióival párosult. A rettenetes nyomor, a gyorsuló infláció, a nagyarányú munkanélküliség végtelenül súlyossá tette az egész munkásosztály helyzetét.

Az újjászerveződő szociáldemokrata munkásmozgalom élére az új körülmények között azok az MSZDP jobbszárnyához tartozó vezetők kerültek, akik jórészt nemcsak szemben álltak a Tanácsköztársasággal, hanem megdöntésében is szerepet vállaltak: Garami Ernő, Peidl Gyula, Peyer Károly, Buchinger Manó, Farkas István, Vanczák János, Miákits Ferenc, Jászai Samu, Csizmadia Sándor. A párt vezetőségének ez az összetétele már azt is sejteni engedte, hogy az új pártvezetőség szakítani fog azzal a politikával, amely a két forradalomban a szociáldemokrata pártnak igen jelentős szerepet biztosított. A párt újjászerveződése a szakszervezetekből indult ki. Az MSZDP újjáalakulását kimondó konferencia 1919. augusztus 24-én ült össze. Az újjáalakult MSZDP az 1903. évi pártprogram fenntartásával az 1918 előtti politika változatlan folytatását igyekezett kifejezésre juttatni. Azonban a konferencia egész munkája és politikai hangvétele már jelezte, hogy a pártnak ez a törekvése csak elvi kinyilatkoztatás, hiszen a politikai viszonyok alapvetően megváltoztak, s az újjáalakult MSZDP az 1918. október előtti állapotokhoz képest erőteljesen jobbra tolódott.

Ebben a változásban szerepet játszott a szociáldemokrata mozgalom belső helyzete. A szociáldemokrata baloldal és a centrum zöme, amely kiemelkedő szerepet vállalt a két forradalom idején, kivált a hazai mozgalomból, legjobbjai kommunistává lettek, más csoportjai emigrációba kényszerültek. Az itthoni vezetést az a második garnitúra vette kezébe, amelynek eszmei bizonytalansága összhangban volt politikai-elvi következetlenségével, megalkuvásra hajló természetét a terror okozta félelemérzet felnagyította, s ezért a mozgalom feladatát és helyét nem az ellenforradalom elleni harcban, hanem a rendszerrel való megegyezésben és kibékülésben kereste. Ezt a közeledést szolgálta a konferenciának az a politikai vonala, amely nemcsak élesen elhatárolta magát a kommunistáktól és a Tanácsköztársaságtól — annak rágalmazásától sem riadva vissza —, hanem a Tanácsköztársaság kikiáltásában és munkájában részt vevő kommunisták „példás megbüntetését" is követelte.

Az ellenforradalom azonban ekkor még alig tett különbséget szociáldemokraták és kommunisták között. A szociáldemokrata mozgalom legális maradt ugyan, de tevékenységének területei és lehetőségei minimálisra zsugorodtak, és az ellenforradalom szélsőjobboldali képviselői nagy erőfeszítéseket tettek arra, hogy a pártot törvényen kívül helyezzék és megsemmisítsék. A hivatalos körök és a különböző jobboldali társadalmi szervezetek nemcsak fizikai, politikai terrort és morális nyomást gyakoroltak a szociáldemokrata munkásmozgalom kiiktatása érdekében, hanem egyöntetűen támogatták az átmenetileg fokozatosan erősödő keresztényszocialista szakszervezeteket, hogy segítségükkel megtörjék a szocialista munkásmozgalmat, és a munkásságot átvigyék az ellenforradalom táborába.

Az MSZDP felemelte szavát az ellenforradalom „túlkapásai", terrorja és politikai-taktikai elgondolásai ellen, a szocialista munkásmozgalom és a szocialista szakszervezetek védelmére. A párt vezetése ugyanakkor arra is számított, hogy az antant kényszeríteni fogja az ellenforradalmi erőket a munkásmozgalom üldözésének megszüntetésére, sőt a nemzetközi közvélemény megnyugtatása és egy újabb forradalom meggátlása érdekében az antant szerepet fog vállalni egy liberális kibontakozás kikényszerítésében. E körülmények hatására az MSZDP politikájában és propagandájában az 1918 előttinél fokozottabb mértékben került előtérbe a forradalmi módszerek elutasítása. A párt vezetőségétől távol állott a két forradalom, mindenekelőtt a Tanácsköztársaság tárgyilagos és mélyreható elvi értékelése. Az említett augusztusi konferencia nem határozott az MSZDP közvetlen politikai feladatairól, de azzal a megfogalmazásával, hogy az ország érdekeit a párt érdekei elé kell helyezni, mind az antant esetleges tervei, mind a magyar uralkodó osztályok politikai elképzelései előtt kitárta a kaput.

A Tanácsköztársaság megdöntése után soraikat rendező ellenforradalmi erők a kommunisták elleni megtorlással minden kétséget kizáróan fejezték viszont ki az ellenforradalom egyik legfőbb célját: a kommunista mozgalom szétzúzását és a kommunista párt törvényen kívül helyezését.

A Tanácsköztársaság megdöntése után újjászerveződő Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) Európában elsőnek találkozott a politikai reakció fasizmus felé mutató új válfajával. Az 1919-es emlékektől és gyakorlattól, valamint a nemzetközi forradalmi fellendüléstől is ösztönözve, a párt azzal a reménnyel kezdte meg az újjászervezést és a fehérterror elleni harcot, hogy az ellenforradalmi rendszer rövid életű lesz, bukása — a nemzetközi proletariátus növekvő osztályharca eredményeként is — a közeljövőben bekövetkezik. A munkásmozgalom legális szárnyának politikai-ideológiai elszíntelenedésével és erős jobbra csúszásával szemben egy tömegbázisában viszonylag szűk, halálra üldözött, a forradalmi örökséget és az 1919-es forradalom hagyatékát azonban töretlenül őrző kommunista mozgalom állt szemben. A munkásosztály harcaiból erőt merítve, a fehérterror tombolása közepette állt talpra a kommunista párt. A rendkívül nehéz helyzetben, a féktelen terror s a vereség demoralizáló hatása ellenére az illegalitás feltételei közepette kezdték meg a párt újjászervezését.

A magyar kommunista mozgalom szervezeti erejét meghaladó szerepet játszott a nemzetközi munkásmozgalomban is. Számos vezetőt adott a nemzetközi kommunista mozgalom központi vezérkarába, a Kommunista Internacionáléba, akik ott jelentős tevékenységet folytattak. Igen nagy szerepe volt a szomszéd országokban élő és ott dolgozó magyar kommunista emigrációnak is. Bekapcsolódtak az ottani munkásmozgalomba, a kommunista pártok létrehozásáért és megerősítéséért folyó akciókba, a kelet-közép-európai forradalmi mozgalmakba. Ahogyan a magyar kommunista emigráció vezetői a Tanácsköztársaságot elemző írásaikkal segítették a kommunista mozgalom eszmei-politikai megerősödését, a kialakult viták nyugvópontra juttatását, úgy segítette az egész magyar kommunista emigráció közvetlenül is a közép- és kelet-európai forradalmi mozgalmakat, s vált azok harcos élgárdájává.

Az illegalitásba kényszerített és jórészt emigrációba űzött kommunista mozgalom legsürgősebb feladata a párt újjászervezése, helyének, szerepének meghatározása és feladatainak kijelölése volt. Az Ausztriába került kommunista vezetők a párt újjászervezésére Ideiglenes Központi Bizottságot hoztak létre, amely irányította az illegális pártszervezetek kiépítését. Tagjai voltak: Kun Béla, Landler Jenő, Pór Ernő, Hirossik János, Hamburger Jenő és Lukács György. 1920 februárjában már megjelent a Vörös Újság, júniusban pedig a párt hetilapja, a Proletár. Az itthoni illegális pártcsoportok tagjai beépültek a legális munkásszervezetekbe — a szakszervezetekbe és a szociáldemokrata párt szervezeteibe —, és ott kezdték meg a munkát. A sajtótermékek megjelentetésével a munkásmozgalom politikai irányítása új lendületet nyert, amit fokozott az a körülmény, hogy 1920-ban Szovjet-Oroszország fogolycsere útján számos bebörtönzött, nem egy esetben halálra ítélt kommunistát és szociáldemokratát mentett ki Horthy börtöneiből.

Az illegalitás első éveiben, 1919 és 1924 között a Tanácsköztársaság tanulságainak számbavétele, az új típusú párt szervezeti és elméleti feladatainak vizsgálata foglalta le a mozgalom erőit. A kommunista mozgalom egyidejűleg munkálkodott a két forradalom tanulságainak feldolgozásán, tapasztalatainak leszűrésén és az új forradalom elméleti-taktikai kérdéseinek kimunkálásán.

Az újjászerveződő kommunista mozgalom az új proletárdiktatúra jelszavával rendezte sorait. A létrejött kommunista csoportok legfontosabb politikai feladatuknak érezték, hogy ébren tartsák a szocialista forradalomért való harc gondolatát, hitték és remélték, hogy az emigrációs élet és a fehérterror nem fog sokáig tartani. Forradalmi optimizmusuk elszánt bátorsággal párosult. Az új proletárdiktatúra jelszava szervesen következett a párt akkori elméleti felkészültségéből, a történelmi hagyományok korabeli számbavételéből s a nemzetközi forradalmi fellendülésből.

Az ellenforradalmi rendszer konszolidálódása és a forradalmi hullám apálya mind szükségszerűbben vetette fel a politikai cél felülvizsgálásának igényét. A tisztázást azonban számos körülmény akadályozta. A kommunista mozgalom előtt álló feladatok számbavételét még nem kötötték össze a magyar történelem utolsó századának vizsgálatával, ezért nem derülhetett fény arra, hogy a szocialista célok mellett milyen megoldatlan, szélesebb demokratikus feladatokat kell történelmi örökségként vállalnia a szocialista forradalmi mozgalomnak. A kommunista mozgalom a magyar proletárforradalmat nem elsősorban a nemzeti történelem összefüggéseiben, hanem mindenekelőtt a világforradalom ügyének alárendelten vizsgálta. Ebből adódott egyik alapvető ellentmondása: nem a konkrét történelmi helyzetből, hanem az általános politikai célból kiindulva határozta meg a mozgalom közvetlen és távolabbi feladatait. A világforradalom közeli megvalósulásának reménye és a forradalomra való elhivatottság felerősített tudata így hibásan orientálta a kommunista mozgalmat. A KMP szerves része volt a Kommunista Internacionálénak, amely a nemzetközi forradalmi erők sajátos világpártja volt, határozatai a szekciókat kötelezték. A Kommunista Internacionálé a forradalmi fellendülés idején a válságba került kapitalizmussal a proletárforradalom perspektíváját állította szembe, s a proletárforradalom közeli győzelmének jegyében és reményében politizált. Ebben az időben még a magyar kommunista mozgalom sem ismerte fel, hogy az ellenforradalom győzelme az első világháborút követő közvetlen forradalmi helyzethez képest lényegesen megváltoztatta az új proletárdiktatúra megvalósításának, illetve előkészítésének és megközelítésének feltételeit.

Az ellenforradalom győzelmével a magyar kommunista párt a harc feltételei és az új forradalom győzelméért való küzdelem szempontjából átmenetileg nehezebb helyzet elé került, mint a legtöbb európai ország proletariátusa.

AZ ELLENFORRADALOM PROGRAMJA ÉS JELSZAVAI

A hatalomra került ellenforradalomnak világosan megfogalmazott programja nem volt, rendszerbe foglalt ideológiával a későbbiekben sem rendelkezett. Mégis már 1919 őszén megfogalmaztak néhány alapelvet, amelyek kifejezve az uralkodó osztályok céljait, a rendszer fennállásának egész időszakában meghatározták a hivatalos politikát, az uralkodó körök magatartását. Az ellenforradalmi hatalom a Tanácsköztársaság tagadásaként, annak megdöntése útján jött létre. Az ellenforradalom célja az volt, hogy az uralkodó osztályok gazdasági és politikai hatalmát a számukra lehetséges legkisebb veszteséggel állítsa helyre, a forradalmak minden vívmányát felszámolja. Ezért azokat a valóságos társadalmi ellentéteket, amelyeknek feszítőerejét éppen a forradalmak bizonyították, s amelyek — újakkal gyarapodva — továbbra is megmaradtak, vakvágányra kellett terelniük. Ennek szolgálatába állították propagandájukat.

A Tanácsköztársaságot követően az ellenforradalom a munkásosztályt csak igen korlátozottan és meghatározott keretek között befolyásolhatta szociális jelszavakkal. A rendszert oly módon kívánták indokolni és elfogadtatni, hogy a tömegek társadalmi mozgósítását elkerüljék; a cél éppen a tömegek leszerelése volt.

A forradalom- és szovjetellenesség, valamint az új megfogalmazásban propagált nacionalizmus voltak az ellenforradalom legáltalánosabb, legjellemzőbb vonásai. Az ellenforradalom programjának ezeket az alappilléreit nem érintették az uralkodó osztályok általános, közös törekvéseit egyébként keresztező csoportérdekek sem.

A forradalomellenesség a Tanácsköztársaság, a kommunista mozgalom elvetésén és brutális üldözésén túl szembefordulást jelentett mindazokkal a társadalmi erőkkel, eszmei, ideológiai áramlatokkal, amelyeknek akár a munkásmozgalommal, akár a polgári demokráciával kapcsolatuk, érintkezési pontjuk volt. A kommunista, a szociáldemokrata mozgalom mellett így került az ellenforradalmi támadások kereszttüzébe a polgári demokrácia, a polgári radikalizmus, sőt az 1918 előtti liberalizmus is. A történeti Magyarország felbomlásáért, e „nemzeti katasztrófáért" nemcsak a munkásmozgalmat, hanem a polgári progressziónak a liberalizmusig terjedő táborát is egyetemlegesen felelőssé tették.

Új és tágabb tartalmat adott az ellenforradalom a nacionalizmusnak, amely a revíziós törekvések, valamint az antiszemitizmus forrásává és táplálójává vált. A forradalomellenesség és a nacionalizmus szorosan összekapcsolódott. Már a dualizmus időszakában is jelentkező jobboldali konzervativizmus a tőkés viszonyokért, az azokból fakadó társadalmi-gazdasági ellentétekért az „idegen", a „zsidó" tőkét tette felelőssé, a kapitalizmust a zsidósággal azonosította. A forradalmak után, midőn a fasiszta eszméket is tartalmazó konzervativizmus politikai-ideológiai súlya döntővé vált — e gondolatsor lényegét továbbfejlesztve —, magukért a forradalmakért is részben a nemzetietlennek bélyegzett munkásosztályt, részben az ugyancsak „idegennek" tekintett zsidóságot tették felelőssé.

Az antiszemita propaganda hivatalos szintre emelkedett, és a zsidóság elleni „társadalmi'' akciókig, valamint állampolgári jogaik törvényi korlátozásáig jutott el. Kelet-Közép-Európa más országaiban (Lengyelországban, részben Romániában) ez nem volt ismeretlen jelenség, de Magyarországon nemcsak új volt, hanem a kormánypolitika, a törvényhozás szintjén erőteljesebben is jelentkezett.

A gazdasági és társadalmi problémák megoldására a magyar ellenforradalom nem hatékony reformokat, hanem felfokozott nacionalizmust, antiszemitizmust kínált, és ezt a területi revízió programjával kapcsolta egybe.

Bármennyire idegenkedett is azonban az uralkodó osztály mindennemű reformtól, az ellenforradalom általános programja számára döntő volt a földkérdés, a parasztság megnyerése. Egy földreform kilátásba helyezése a rendszer társadalmi bázisának kiszélesítését szolgálta. A parasztság ily módon való befolyásolását megkönnyítette, hogy a forradalmak idején nem került sor tényleges földosztásra. A „keresztény'', a „magyar'' paraszt — szembeállítva a „nemzetközi'' munkásosztállyal — az ellenforradalmi propagandában nemzetfenntartó erővé lépett elő. Hasonlóképp a társadalmi bázis kiszélesítésére, a városi polgári, kispolgári, hivatalnoki rétegek megnyerésére irányult a „keresztény'', a „magyar'' középosztály megerősítésének jelszava.

Az elmondottak értelmében nevezte magát az ellenforradalom „kereszténynek'' és „nemzetinek'', s a rendszer alapvető politikai irányvonalát az első esztendőkben „keresztény kurzusnak''. A nagybirtok és a nagy tőke a maga régi hatalmát éppúgy forradalomellenes, nacionalista alapon kívánta helyreállítani, mint ahogyan a középrétegek is e jelszavakkal akartak nagyobb részt szerezni maguknak a gazdasági és politikai hatalomból.

Az ellenforradalom törekvéseinek megfogalmazásában és képviseletében — mint később még részletesen szó lesz róla — döntő szerepük volt a dzsentri-katonatiszti-államhivatalnoki csoportoknak. A középrétegek e képviselői — kihasználva a megváltozott viszonyokat s a restaurációban játszott tényleges szerepüket — önálló hatalmi, politikai igényt támasztottak a hagyományos uralkodó osztályokkal szemben.

Legszélsőségesebb irányzatuk azonban nem elégedett meg a hatalomban való részesedéssel, hanem rétegérdekeit „össztársadalmi'', az uralkodó osztályok általános érdekeiként feltüntetve, irányító szerepet követelt magának a rendszer egész mechanizmusában.

A középrétegek e szélsőjobboldali, az ellenforradalom általános törekvésein és érdekein belül elkülönülő csoportjának programját fejezte ki a „szegedi gondolat", amely elnevezését képviselőinek legjelentősebb szervezkedési helyétől, kiindulási pontjától vette. A „szegedi gondolat" két legfontosabb tényezőjét a csoport vezetője, Gömbös Gyula fogalmazta meg: „Az egyik a keresztény gondolat, amelyet röviden fajvédelemnek nevezünk, a másik pedig az agrárius gondolat."[3]

A szegedi program bizonyos antikapitalista elemeket, a nagybirtok korábbi nagytőkeellenes törekvéseit úgy igyekezett egységes, új formába önteni, hogy az a középrétegek (dzsentri-katonatiszti-közhivatalnoki rétegek) gazdasági, politikai, vagyis hatalmi térnyerését szolgálja. A program úgy irányult a tőke, a nagytőke ellen, hogy annak csupán zsidó szárnyát támadta, a zsidóság kezében levő gazdasági pozícióknak „keresztény", vagyis általuk való kézbevételét követelte. Ez az antiszemitizmus már ekkor agresszív és egyértelmű beavatkozást sürgetett a gazdasági életbe. Ezzel függött össze a „magyar föld" védelmének követelése a „zsidó" ipari, kereskedelmi s főként banktőkével szemben. A „magyar föld" primátusának hangsúlyozása azonban egyúttal arra is irányult, hogy sürgesse az úri középbirtok megerősítését a nagybirtokkal szemben, ugyanakkor a földreform-demagógiát sem mellőzve maga mögé állítsa a birtokos parasztság széles tömegeit.

A „szegediek" a legélesebben fordultak szembe a liberalizmussal, annak minden dualizmus kori megjelenési formájával. A kormányzatban, a hivatalos politikában 1918 előtt érvényesülő liberális elemeket úgy értékelték, mint a régi uralkodó osztályok vezetési képtelenségének bizonyítékát s egyben a forradalmak felidézéséért felelős tényezőt. Ezzel tehát teljes szakítást követeltek. Azt a polgári liberalizmust pedig, mely a radikalizmussal érintkezett, s a demokratikus átalakulás érdekében tevékenykedett, nemcsak mint szellemi irányzatot akarták megsemmisíteni, hanem teljes mértékben lehetetlenné akarták tenni azoknak a társadalmi rétegeknek a politikai tevékenységét, azoknak a szervezeteknek a működését, amelyek azt képviselték. A liberalizmust idegen, importált, nemzetellenes irányzatnak bélyegezték.

---

[3] Gömbös beszéde 1923. december 17-én. *Képviselőházi Napló.* 1922–1927. évi ciklus. XVIII. 159.

A fentiekkel összefüggésben e szélsőjobboldali csoport a kormányzat terén minden régi elem teljes mellőzését követelte. A hagyományos formák helyett diktatórikus, katonai vezetést kívánt alkalmazni saját irányítása alatt, társadalmi befolyását pedig központilag szervezett és irányított, új típusú fasiszta jellegű tömegszervezetek révén kívánta biztosítani.

A „szegedi gondolat", amely rendszerességgel megfogalmazott programmá soha nem vált, az ellenforradalom legszélsőségesebb, legagresszívebb csoportjának vezéreszméje volt, azé a csoporté, amelynek jellegét, tevékenységét és céljait fasiszta jegyek határozták meg; ezen túlmenően azonban lényegesen formálta a korszak egészének politikai, állami és ideológiai berendezkedését.

2. A RENDSZER TÖRVÉNYESÍTÉSE

AZ ERŐVISZONYOK 1919 ŐSZÉN

A magyarországi viszonyok konszolidálása európai kérdéssé vált, mert enélkül nem lehetett lezárni a békekonferencia munkáját.

1919 szeptemberére—októberére kitűnt az is, hogy ennek alapvető feltétele a román megszálló csapatok kivonása, valamint egy koalíciós jellegű, a választások megtartására s a békeszerződés aláírására alkalmas kormány létrehozása. A belső kibontakozást a szövetségközi tábornoki bizottság nem tudta kellő mértékben elősegíteni, mert a nagyhatalmak közötti ellentétek egy része, valamint a békekonferencia és a Románia közötti vita szorosan összekapcsolódott a magyarországi helyzet rendezésével. Anglia nem volt ugyan közvetlenül érdekelt a Duna-medencében, Kelet-Európában, azt azonban — hagyományos külpolitikai vonalát követve — meg akarta akadályozni, hogy e térségben a francia befolyás túlságosan megerősödjék, illetve kizárólagossá váljék. Ennek következtében angol részről határozottan sürgették a román kivonulást s egyben azt is, hogy a magyar fegyveres erőt mielőbb megszervezzék. A szeptember 15-én e feladattal ideküldött Yates amerikai alezredes munkáját azonban a belpolitikai nehézségek mellett főként a román katonai parancsnokság akadályozta.

Románia mindaddig nem volt hajlandó Magyarországon levő csapatainak visszavonására, amíg a Besszarábiára és a Bánatra vonatkozó igényeit a békekonferencia nem elégítette ki, illetőleg más módon nem kárpótolta azért, hogy Magyarországgal kapcsolatos és a bukaresti szerződésben kilátásba helyezett területi követeléseit lefaragta. A nagyhatalmakkal folytatott vitában a román kormány másik fegyvere az volt, hogy megtagadta a nemzeti kisebbségek jogait biztosító paragrafusok elfogadását, amelyeket pedig az egyes békeszerződésekbe beiktattak, és Romániára is kötelezőnek tartottak. A franciák sok vonatkozásban (pl. Bánát) kifogásolták ugyan a román követeléseket, Magyarországról való kivonulásukat azonban nem szorgalmazták. A francia politika Duna-medencei koncepciójával ugyanis a román megszállás mindaddig összhangban állt, amíg a franciák e térségben kellően megvethetik lábukat.

Az ellentétes angol és francia érdekek késleltették a konszolidációt, és befolyásolták annak irányát.

Mindez elsősorban a fővezérségnek, Horthy körének kedvezett. A kormányhatalom ugyanis képtelen volt megfelelő fegyveres erőt biztosítani magának, s így amikor napirendre került a román csapatok felváltása, az országban más fegyveres erő, mint Horthy hadserege, nem jöhetett számításba. A „magyar kérdés" rendezésének halogatása ezenkívül azzal is a szélsőjobboldali ellenforradalmi csoportokat segítette, hogy időt biztosított számukra soraik rendezésére, szilárdabb szervezeti kereteik kiépítésére. Az 1919. augusztustól novemberig bekövetkezett változások tartalmát egyértelműen kifejezte az angol álláspont alakulása: bár az angol politika korábban a szociáldemokrata és a liberális polgári csoportokra jelentős mértékben kívánt támaszkodni, novemberben már elfogadta és támogatta Horthyt, illetve a szélsőjobboldali irányzatot.

1919. októberre—novemberre jelentősen előrehaladt a politikai erőket tömörítő, bár távolról sem végleges pártkeretek kialakulása. E keretek lazaságát s a viszonyok labilitását mutatta azonban, hogy a nagybirtok és a nagytőke reprezentánsai még nem tömörültek érdekeiket egységesen képviselő pártba. Nem volt ilyennek tekinthető a kormányt alkotó Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP), amelyet Friedrich István hozott létre 1919 szeptemberében saját Keresztény Nemzeti Pártjából, valamint a hozzá csatlakozó Keresztény Szocialista Gazdasági Pártból, Ernszt Sándor, Huszár Károly és Haller István keresztényszocialista csoportjából. A KNEP — ennek ellenére — gyorsította az ún. keresztény-nemzeti erők tömörülését, s fontos szerephez jutott az ellenforradalom intézményesítésében.

Ugyanakkor a nagybirtokos, agrárius körök szempontjából veszedelmesen megnőtt a Nagyatádi Szabó István vezette Független Kisgazda és Földműves Párt befolyása. A párt az 1910-es évek óta működött, de jelentős politikai szerephez csak az ellenforradalom első éveiben jutott. Bár Nagyatádi Szabó pártja nemcsak az 1918. évi polgári forradalomtól határolta el magát, hanem általában a polgári demokratikus törekvésektől is, a keresztény pártok konzervativizmusát is elutasította, mert szükségesnek tartotta a földkérdés gyors rendezését, a birtokos parasztság gazdasági és politikai megerősítését a nagybirtokkal szemben. Nagyatádi Szabó pártja a birtokos parasztságra épített, de szerette volna tömöríteni a kispolgárság városi rétegeit, az értelmiséget is, s nem idegenkedett néhány demokratikus, illetve liberális reformtól sem. A párt vidéki társadalmi bázisának határozott ellenzékisége, belpolitikai súlya a legkomolyabb veszélyt jelentette a hagyományos uralkodó osztályok politikai terveire. Növelte e veszélyt, hogy Nagyatádi Szabó pártjának mérsékelt nagytőke- és arisztokráciaellenessége nem különült el a fővezérség, illetve a Horthy mögött sorakozó szélsőséges csoport jelszavaitól, s a társadalmi bázisát alkotó rétegek is részben ugyanazok voltak. Igaz, a diktatúrára törekvő, a hatalmi rendszert politikailag szűkíteni kívánó csoport és a bizonyos társadalmi reformokra, a politikai hatalom mérsékelt demokratizálására törekvő Kisgazdapárt között mélyreható ellentét volt, ez azonban nem zárta ki a taktikai találkozást. A hagyományos uralkodó osztályok mindenesetre a paraszti bázisú Kisgazdapártot félre kívánták állítani, illetve befolyását csökkenteni akarták. E célból a nagybirtokos-agrárius körök 1919 szeptemberében Egyesült Kisgazda és Földműves Párt néven újraélesztették az 1918 decemberében alakított Országos Földműves Pártot. Ennek élére egy politikailag jelentéktelen gazdagparasztot, Sokorópátkai Szabó Istvánt állították, de a párt vezetését arisztokraták, OMGE-vezetők és egyes szélsőjobboldali politikusok tartották kezükben.

Politikailag, társadalmi bázisát tekintve gyenge, szervezetileg szétforgácsolt volt a liberális polgári ellenzék, amely Vázsonyi Vilmos emigrációja idején Bárczy István, Ugron Gábor, Pakots József, illetve Lovászy Márton vezetésével szervezkedett. Elfogadva az ellenforradalmat a Tanácsköztársaság reakciójaként, a politikai berendezkedésben liberális, bizonyos fokig polgári demokratikus módszerek alkalmazását szerették volna elérni. Ebben a vonatkozásban együtt léphettek fel az MSZDP-vel, s egy ilyen minden liberális, demokrata erőt tömörítő összefogást az ellenforradalmi rendszer konzervativizmusával, fasiszta tendenciáival szemben a Garami vezette szociáldemokrata emigráció is elengedhetetlenül szükségesnek tartott.

A keresztény tábort, valamint a szociáldemokrata és liberális ellenzéket számos belső ellentét bontotta meg. Friedrich és köre a KNEP-et akarta megtenni a kibontakozás bázisául, s ez ellen nemcsak a legális (szociáldemokrata, liberális) baloldal tiltakozott, hanem a „keresztény" politikusok tekintélyes része is. Horthy és köre szembeszállt a kormány „liberalizálásával", de Friedrichhel is, míg a politikai csoportok zöme a hadsereg háttérbe szorítását szerette volna elérni.

A rendkívül labilis politikai viszonyok következtében igen nagy súllyal esett latba Nagyatádi Szabó pártjának magatartása, mivel mind a KNEP, mind a liberálisok megpróbálták a maguk oldalára állítani. Nagyatádi Szabó elutasította a liberális és a szociáldemokrata táborral való együttműködést, megpróbálta megtartani pártja önállóságát, mert erre akarta alapozni a konszolidációt. Így lehetetlenné vált egy széles alapon nyugvó, a városi és falusi kispolgári demokrácia erőit egyesítő politikai tömörülés létrehozása, a politikai erőviszonyok alapvetően a „keresztény-nemzeti" irányzat javára tolódtak el, annál inkább, mert a Kisgazdapárt végül a KNEP-pel lépett kormánykoalícióra.

A CLERK-MISSZIÓ

Az egyes csoportok közötti ellentétek és erőkülönbségek fokozódtak, amikor a békekonferencia George Russel Clerk angol diplomatát Budapestre küldte azzal a feladattal, hogy mozdítsa elő egy koalíciós kormány létrehozását. Az új kormány általános választójog alapján választásokat tartana, aláírná a békeszerződést, a nemzetgyűlés pedig döntene az államformáról és a legfőbb állami méltóság betöltéséről. Az ellenforradalmi rendszer működésének szélesebb kereteit már e feladat kijelölte: többpártrendszeren alapuló parlamentarizmus, azaz alkotmányos formák egy esetleges katonai diktatúra helyett.

A békekonferencia nagyhatalmai között kialakult viszony következtében ez a határozat egyben azt is jelentette, hogy az ellenforradalmi rendszer megszilárdításában és fenntartásában az angol politika vállalt döntő szerepet. 1919. november elejére — ismételt tárgyalások után — Clerk egyetlen megoldási lehetőséget látott: a nagy szervezeti és társadalmi erővel fellépő, katonai és hatalmi funkciókat is birtokló „keresztény-nemzeti" pártokra alapozva létre kell hozni egy olyan kormányt, amelyben jelképesen a szociáldemokrácia és a liberális polgárság is képviseltetné magát; ezzel egyidejűleg a román csapatokat Horthy hadserege váltaná fel, azzal a feladattal, hogy az új kormány számára biztosítsa a szilárd államhatalmat.

1919. november 5-én Clerk elérte a pártok és a fővezérség megegyezését. Horthy írásos nyilatkozatban nyugtatta meg az aggódó liberális politikusokat: alárendeli magát a kormánynak, nem fog katonai diktatúrát teremteni, és elismeri a polgári jogegyenlőséget. A polgári politikusok garanciát láttak Clerkben s általa az antantban arra, hogy e vállalt kötelezettségeket a fővezér megtartja.

A békekonferencia felszólítására a csehszlovák egységek kivonultak Észak-Magyarországról. A román csapatok azonban csak Budapestet és a Duna—Tisza közét ürítették ki; jugoszláv megszállás alatt maradt Pécs és a baranyai háromszög. Megállapodás történt, hogy a román csapatok helyét a „nemzeti hadsereg" foglalja el.

1919. november 16-án olyan szigorú megelőző biztonsági intézkedések mellett, mintha ellenséges ország fővárosába indultak volna (statárium, kijárási tilalom elrendelése), a „nemzeti hadsereg" — élén Horthy Miklóssal — bevonult Budapestre.

A koalíciós kormány megalakulására azonban csak november 23-án került sor, mivel a pártok képviselői csupán Clerk erélyes beavatkozására egyeztek meg a miniszterelnök személyében és a tárcák elosztásában. A miniszterelnöki tiszt a jelentéktelen, szürke Huszár Károly keresztény párti politikusnak jutott. A koalíció mindössze annyit jelentett, hogy a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja politikusaiból álló kormányban az igazságügyi tárcát a liberális Bárczy István, a munkaügyit és a népjólétit pedig Peyer Károly kapta. Az MSZDP hosszas vita után határozta el, hogy részt vesz a kormányban: egyesek világosan felismerték, hogy az ellenforradalmi kormányban való részvétel súlyos politikai hiba, mások viszont annyira távol voltak már a szocialista munkásmozgalom klasszikus eszméitől, hogy az ellenforradalmi politikusok bizalmának megnyerése érdekében erre is hajlandóak voltak. A szélsőjobboldal nem fogadta el ezt a felajánlkozást, és a leghevesebben támadta a kormány összetételét, a szociáldemokrata és liberális minisztereket.

A békekonferencia — eredményesnek ítélve Clerk munkásságát — 1919. december 1-i határozatával elismerte a Huszár-kormányt, 5-én pedig feloszlatta a tábornoki bizottságot.

Mindez tulajdonképpen elsősorban a fővezérség, Horthy, a katonai csoport befolyását, súlyát növelte. A főváros katonai karhatalmi főparancsnoksága átvette a közrendészet általános feladatait, a katonai cenzúra a kormányt is ellenőrizte. 1919. november második felétől a nagyobb üzemekben katonai őrségek, valamint a hadsereg iparügyi megbízottai ellenőrizték a termelést és a munkásság magatartását. A kormány rekvirálási rendeletét a „nemzeti hadsereg" hajtotta végre, a szénkormánybiztosság még 1920 nyarán is rendszeres jelentéseket adott a hadseregnek; a kormánybiztosok közül sorozatosan leváltották azokat, akik a hadsereg tevékenységét bírálták.

1919 késő őszén Budapestet a fehérterror újabb hulláma borította el: ugrásszerűen megszaporodtak a letartóztatások. a kegyetlenkedések. Még nagyobb fokú terror bontakozott ki azonban a Duna—Tisza közén, ahol a tiszti különítmények (főleg a Héjjas-különítmény) sorozatosan követtek el — a dunántúlihoz hasonló — tömeges gyilkosságokat, rendeztek pogromokat (Kecskemét, Izsák, Orgovány stb.).

Ugyanakkor a szélsőjobboldali tiszti csoport vezetésével az egész politikai életet behálózva épültek ki a titkos és nem titkos fasiszta jellegű társaságok. Ezek között kiemelkedő szerepet játszott az Etelközi Szövetség (EKSZ), a Kettős Kereszt Vérszövetség, az ÉME és a MOVE. Az EKSZ ún. hét vezérek tanácsa, s különösen Eckhardt Tibor, a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője, Gömbös, a különítményes Prónay hosszú időn át minden legális intézménynél erősebb befolyással volt Horthyra és az eseményekre. Az ÉME és a MOVE antiszemita, fasiszta jellegű programmal, a pártok felett igyekezett átfogni a legkülönbözőbb társadalmi rétegeket, de legfőképpen a középrétegek tagjait, hogy mint totális szervezetek szolgálják a katonai csoport törekvéseit.

A Huszár-kormány tehetetlen volt a fővezérséggel, a hadsereggel szemben. Az 1920. január 7-i minisztertanácsi ülésen Rubinek Gyula, földművelésügyi miniszter így fogalmazta meg véleményét, amellyel nem állt egyedül: „a kormánynak, amennyiben nem tudna teljes autoritást biztosítani a katonasággal szemben, inkább le kellene mondania, mint hogy ezt a mai állapotot tűrje”.[4]

NEMZETGYŰLÉSI VÁLASZTÁS, KORMÁNYZÓVÁLASZTÁS

A fokozódó terror szorosan összefüggött a választási előkészületekkel, és egyben reakció volt azokra az intézkedésekre is, amelyeket a Huszár-kormánynak az antanttal történt megállapodás értelmében meg kellett hoznia (december 4-én a 6335. sz. rendelet garantálta a szabadságjogokat, a munkásbiztosító visszakapta önkormányzatát, visszaállították a népjóléti minisztériumot).

A törvényhozás szervének a Tanácsköztársaság előtti kétkamarás parlament formájában való helyreállítására az adott viszonyok közt, amikor a korábbi főrendiházban képviselt konzervatív erőknek a szélsőjobboldali heves támadásokkal és hatalmi aspirációkkal szemben még nem sikerült megszilárdítaniuk helyzetüket, egyelőre nem kerülhetett sor; ideiglenesen „nemzetgyűlés” gyakorolta a törvényhozói hatalmat. A fővezérség, az ÉME, a MOVE nyílt erőszakkal avatkoztak be a pártok tevékenységébe, készítették elő a nemzetgyűlési választásokat és Horthy kormányzóvá választását. December 1-én a fővezérség arra utasította a nemzetvédelmi tiszteket, hogy csak Horthyt támogató képviselőt engedhetnek megválasztani. A különítmények, az ÉME tagjai szétverték a szociáldemokrata, liberális és kisgazda választási gyűléseket; december 7-én a szélsőjobboldali, antiszemita csoportok feldúlták a Népszava, a Világ és Az Est lapok szerkesztőségeit. A helyi katonai parancsnokságok egyes miniszterek választási gyűléseit sem engedélyezték. A terror mellett a jobboldal politikai erejét növelte, hogy Nagyatádi Szabó István, akit a fővezérség halálosan megfenyegetett, 1919. november 29-én hozzájárult a két kisgazdapárt egyesüléséhez, valamint ahhoz, hogy a nagytőke egykori munkapárti — s az ellenforradalom első hónapjaiban passzív — képviselőinek zöme csatlakozzon a KNEP-hez. Az MSZDP, miután hiába tiltakozott a hadsereg önkénye ellen, 1920. január 15-én kilépett a kormányból, és visszalépett a választásokon való részvételtől is. Ezzel számára egy 1922 júniusáig tartó, a parlamentáris fórumokat tekintve passzív politizálási időszak következett.

---

[4] OL K 27. A magyar minisztertanács iratai. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (továbbiakban: OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek). 1920. január 7.

A választásokat 1920. január 25—26-án tartották meg, a pótválasztások azonban február 13-ig elhúzódtak. Választási törvényként a Huszár-kormány kénytelen volt elfogadni a Friedrich-kormány augusztus 29-én kiadott 4245. sz. rendeletét, mivel a nagyhatalmak ragaszkodtak az általános és titkos választójog alkalmazásához. Ez a rendelet a háború utolsó éveiben készült reformtervek egyikének megvalósítása volt, nem 1919 augusztusában dolgozták ki. A rendelet szerint választójoga volt a 24 éven felüli, 6 évi magyar állampolgársággal, féléves helyben lakással rendelkező lakosságnak (nők esetében még írni-olvasni tudás is szükséges volt). Szélesebb körű választójogot biztosított a korszak későbbi választójogi rendelkezéseinél, mert a különböző cenzusokat (helyben lakás, iskolai végzettség stb.) igen alacsonyan állapította meg. Így több mint 3 millió szavazó járulhatott az urnákhoz. A kormánypárt és a jobboldal ezt a választójogi rendeletet az antant nyomására létrejött kényszerintézkedésnek tekintette, s amint arra lehetőség adódott, meg is változtatta. Már ekkor bebizonyosodott, hogy a választójog önmagában nem biztosítja a szabad véleménynyilvánítást, mert a hadsereg, a jobboldali szervezetek terrorizálták a választókat; Budapesten a szavazóhelyiségeket és a fontosabb középületeket is a hadsereg szállta meg. „A büntetés, a megtorlás volt a jelszó, a revanche mindenkivel szemben”[5] — állapította meg később Bethlen István.

Az eredmény minden terror ellenére a Kisgazdapárt sikerét hozta. A nemzetgyűlés 218 mandátumából 79-et szerzett meg, míg a KNEP-nek csak 72 jutott. A Tiszántúlon csak a román megszállók kivonulása után, 1920 júniusában került sor választásokra. Mivel itt is a kisgazdák értek el több sikert, képviselőik számát összesen 91-re növelték; eközben a KNEP-képviselők száma a kilépések következtében 59-re csökkent. A többi mandátumon 5 párt és néhány pártoN kívüli képviselő osztozott. A liberális ellenzéket egyedül a Vázsonyi Vilmos vezetése alatt álló Nemzeti Demokrata Párt képviselte mindössze 6, Budapesten szerzett mandátummal.

---

[5] OL K 428. (Az MTI 1921. október 21-i jelentése.)

A választás nem zárta le, hanem tovább élezte a hatalmi harcot. A Kisgazdapárt választási sikere mögött a politikailag is aktivizálódott széles falusi kispolgári rétegek álltak, amelyek törekvései potenciális veszélyt jelentettek a hagyományos uralkodó osztályok s részben Horthy és csoportja számára. Friedrich István magának követelte vissza a miniszterelnöki tisztet, Horthy viszont maga kívánta kijelölni az új kormányfőt, s kész volt akaratát erőszakkal is keresztülvinni.

Kétségtelenül Horthy pozícióját erősítette, hogy a nagyhatalmak többször, így Th. B. Hohler angol főmegbízott útján, valamint a békeszerződés végleges szövegének átnyújtásakor a csatolt kísérő levélben leszögezték: a Habsburg-ház egyetlen tagja sem lehet államfő. Igaz, Horthy államfői aspirációit ellenezte az uralkodó osztályok tekintélyes része — főként az arisztokrata nagybirtokosok —, a Kisgazdapárt, az MSZDP és a liberálisok, de posszibilis jelöltet azért sem tudtak szembeállítani vele, mivel igen ellentétes politikai áramlatokat képviseltek.

A nemzetgyűlés az 1920: I. tc.-ben — az ideiglenes közjogi állapot (provizórium) álláspontjára helyezkedve — kimondta, hogy addig, míg a királyi szék betöltésének kérdése megoldást nem nyer, kormányzóra bízza az államfői teendők ellátását. A Habsburg-ház trónigényét a Monarchia felbomlása után is a Pragmatica Sanctio alapján elismerő legitimisták és a velük szemben a nemzet szabad királyválasztási jogát hangsúlyozók egyaránt megfelelő korlátok közt kívánták tartani a kormányzó jogkörét, szemben a katonai csoport (Horthy hívei) törekvéseivel. A törvény által megszabott kormányzói jogkör kiterjedt a kormány megerősítésére hivatalában, lehetővé tette a törvényhozó szerv által elfogadott törvény további tárgyalásra való egyszeri visszautasítását, de nem tartalmazta a nemesség adományozásának jogát, a főkegyúri jogok gyakorlását. Ugyanakkor azonban Horthynak mint „legfelső hadúrnak” a kezébe került a hadsereg irányítása. A kormányzó és a miniszterelnök mellett a parlamentnek alárendelt szerep jutott. Növelte a kormányzó tényleges hatalmát, hogy az ország alkotmányos berendezkedéséből ténylegesen minden demokratikus elem hiányzott.

Az 1920. március 1-i kormányzóválasztást a fővezérség terrorja előzte meg és kísérte. Ennek során megölték Somogyi Béla ismert szociáldemokrata publicistát és a társaságában levő Bacsó Bélát (1920. február 17.), akik nyíltan bírálták a fehérterrort. A választás napján tisztek szállták meg a parlamentet és környékét, több képviselő és miniszter nem tudott bejutni az épületbe. A mentelmi bizottság utóbb törvénysértést állapított meg e tényben, de „jóhiszeműséget" feltételezve, nem került sor további eljárásra. A leadott 141 szavazatból Horthy 131-et kapott; heten szavaztak Apponyi Albert grófra. Horthy megválasztását az 1920: II. tc. rögzítette.

Horthy, kihasználva a helyzetet, ragaszkodott ahhoz, hogy a kormányzói jogkört kiszélesítsék. Ez meg is történt: az 1920: XVII. tc. jogot adott a kormányzónak kegyelmezésre, a törvények kihirdetésének elrendelésére, valamint a parlament feloszlatására, de arra is, hogy „közvetlen fenyegető veszély esetében" a kormányzó a parlament előzetes hozzájárulása nélkül — de azt utólag azonnal kérve — a határokon túlra vezényelje a hadsereget. Nem szabályozta törvényes rendezés a kormányzói működés időtartamát, a visszahívás módját.

Horthy kormányzóvá választása — belpolitikailag — a hadsereg és a szélsőjobboldali szervezetek 1919 augusztusa óta tartó és fokozódó terrorjának, növekvő hatalmának következménye volt. Külpolitikailag viszont az tette lehetővé, hogy a polgári rend társadalmi és politikai konszolidációját kívánó antant, közelebbről az angol politika, benne látta a „megbízható", az „erőskezű" embert, aki biztosítékul szolgál a magyarországi polgári rend helyreállítására és fenntartására.

Horthy Miklós a Monarchia haditengerészeténél kezdte pályafutását, melynek során végül is ellentengernagyi rangot ért el, miközben 4 esztendőn át Ferenc József szárnysegéde is volt. Pár száz holddal rendelkező középnemesi családból származott, s 1919 nyarán azért került a szegedi ellenforradalom kormányába, mert ismert nevű katona, de politikailag szürke figura volt. Magyar nyelvtudása 52 éves korára, kormányzóvá választásának idejére erősen megromlott. Politikai felfogását merev és határozott szovjet- és forradalomellenesség, a dolgozó osztályok úri megvetése, a területi revízió agresszív megvalósításához való ragaszkodás jellemezte.

A legfőbb közjogi méltóságba való emelkedését — mint említettük — az 1920 elejére kialakult viszonyoknak, belpolitikailag a katonai csoportnak, nemzetközileg az angol politika támogatásának köszönhette. Pozícióját már kezdetben megszilárdította a Habsburg-restauráció támogatásának elutasításával.

Negyedszázadon keresztül azonban azért őrizhette meg pozícióját, mert kormányzóként Horthy eltávolodott a szélsőjobboldali katonai csoporttól, noha kapcsolatait vele mindvégig megőrizte, és alkalmazkodott az uralkodó osztályok általános érdekeihez, a nagybirtok és a nagytőke törekvéseihez.

Horthy kormányzóvá választását a katonai diktatúrára törő fasiszta csoport saját győzelmeként ünnepelte; hatalmának törvényesítése azonban tulajdonképpen megindította és meggyorsította e csoport, mint önálló politikai erőtényező visszaszorításának folyamatát. Tagjai beépültek a rendszerbe, amelyben a hadsereg speciális helyzete, ha nem is mindig egyforma mértékben, az egész korszak folyamán érvényesült. Horthy — felismerve, hogy a rendszer fennmaradásának, egyben saját hatalma megőrzésének feltétele a politikai erők egyensúlyának megőrzése — a Bethlen-kormány idején kialakult hatalmi koalíció védelmezőjévé vált. Egyensúlyozó szerepe a különböző politikai irányzatok között egyre fontosabb lett a későbbiekben. Személyének tudatos politikai népszerűsítése is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Horthy az egész ellenforradalmi rendszer szimbólumává váljon.

A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT TAKTIKÁJA

Horthy kormányzóvá választása az ellenforradalmi rendszer konszolidációjának fontos lépése volt. Kezdett kialakulni egy tartósabb hatalmi struktúra, mely ismét napirendre tűzte a legális munkáspárt, az MSZDP kérdését. Az ellenforradalom vezető politikai csoportjai körében lényeges felfogásbeli különbségek mutatkoztak a munkásmozgalom megítélésével kapcsolatban. Mindez összefüggött a politikai rendszer kiépítésének és megszilárdításának formai és tartalmi kérdéseivel. A „nemzeti had-

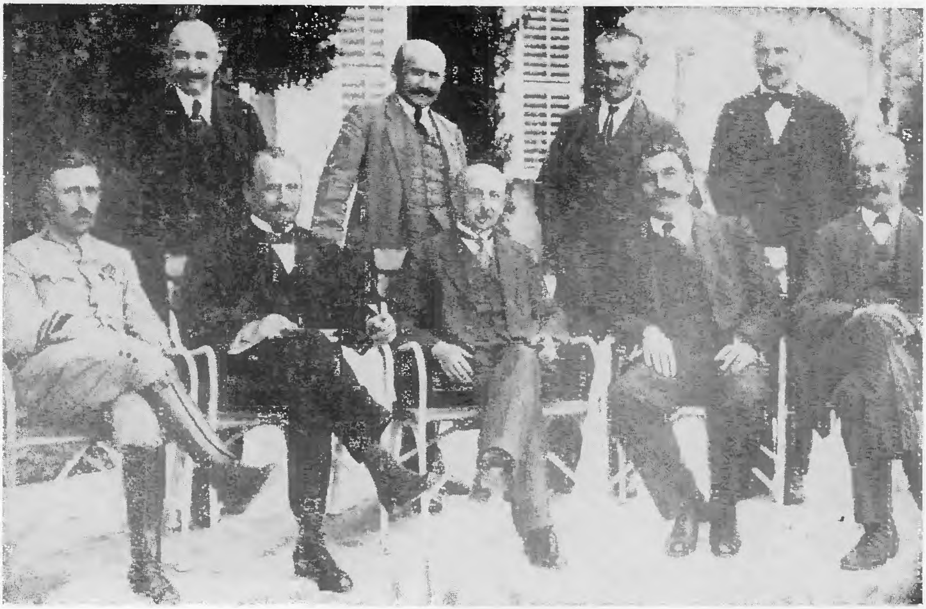

34. A Peidl-kormány

(Ülő sor, balról jobbra: Haubrich József, Ágoston Péter, Peidl Gyula, Garbai Sándor, Knaller Győző: álló sor: Peyer Károly, Miákits Ferenc, Szabó Imre, Knittelhoffer Ferenc)

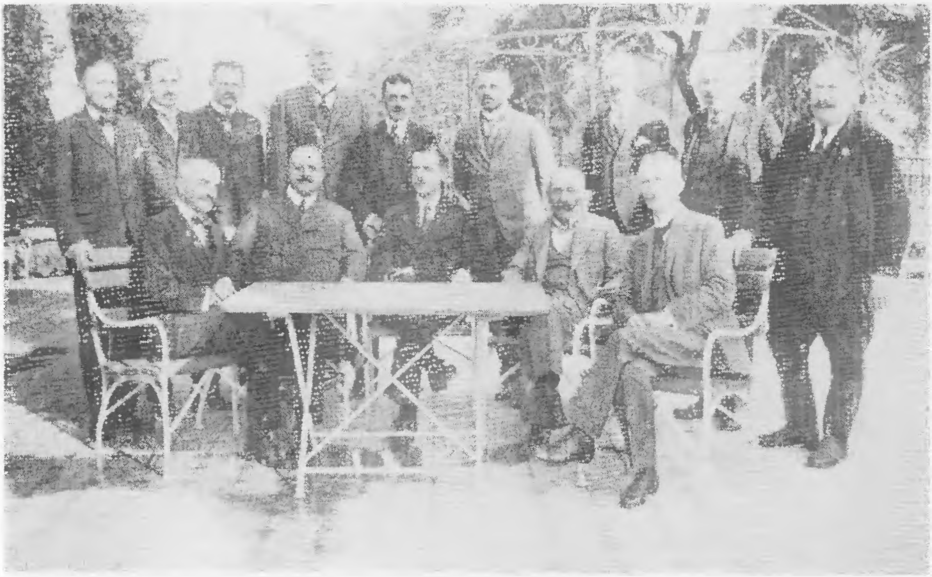

35. A Friedrich-kormány

(Ülő sor, balról jobbra: Rubinek Gyula, Heinrich Ferenc, Friedrich István, Baloghy György, Grünn János: álló sor: Beniczky Ödön, Csilléry András, Bleyer Jakab, Pekár Gyula, Schnetzer Ferenc, Ereky Károly, Haller István, Oláh Dániel, Sokorópátkai Szabó István)

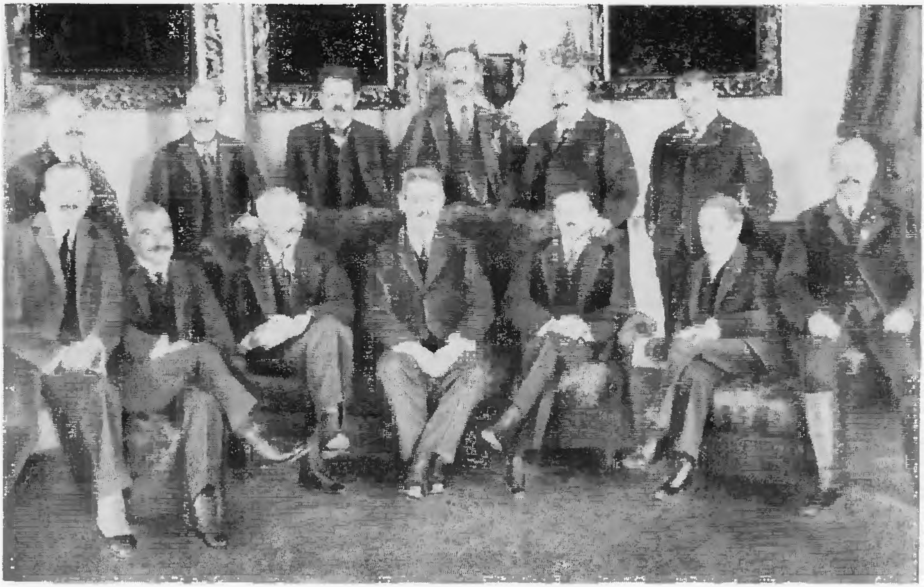

36. Huszár Károly kormánya
(Ülő sor, balról jobbra: Haller István, Rubinek Gyula, Somssich József, Huszár Károly, Beniczky Ödön, Korányi Frigyes Nagyatádi Szabó István; álló sor: Sokorópátkai Szabó István, Peyer Károly, Bleyer Jakab, Friedrich István, Heinrich Ferenc, Bárczy István)

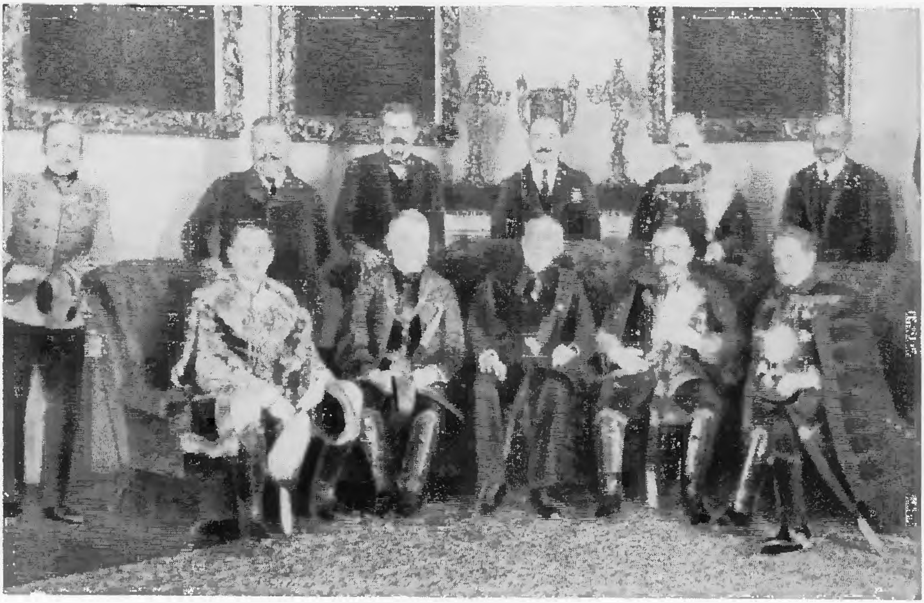

37. Simonyi-Semadam-kormány. Budapest, 1920. március 15.
(Álló sor, balról jobbra: Soós Károly, Sokorópátkai Szabó István, Bleyer Jakab, Haller István, Benárd Ágoston, Nagyatádi Szabó István: ülő sor: Ferdinandy Gyula, Simonyi-Semadam Sándor, Emich Gusztáv, Rubinek Gyula, Korányi Frigyes)

38. Különítményesek akasztanak
Tab, 1919. augusztus

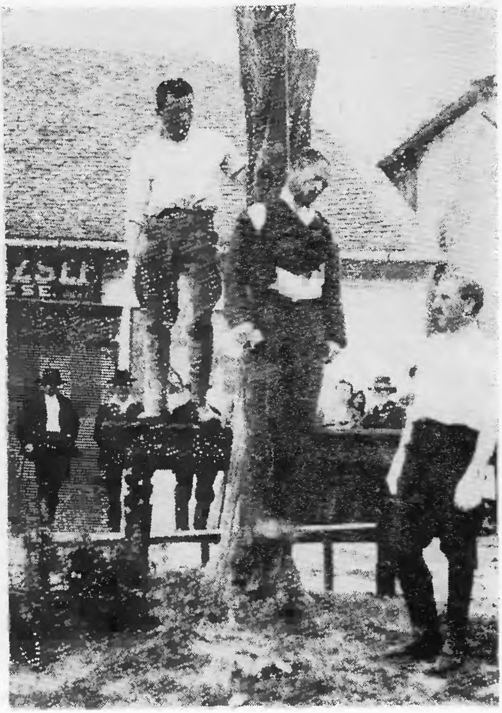

39. Korvin Ottó (középen) és László Jenő (jobbra) a bíróság előtt

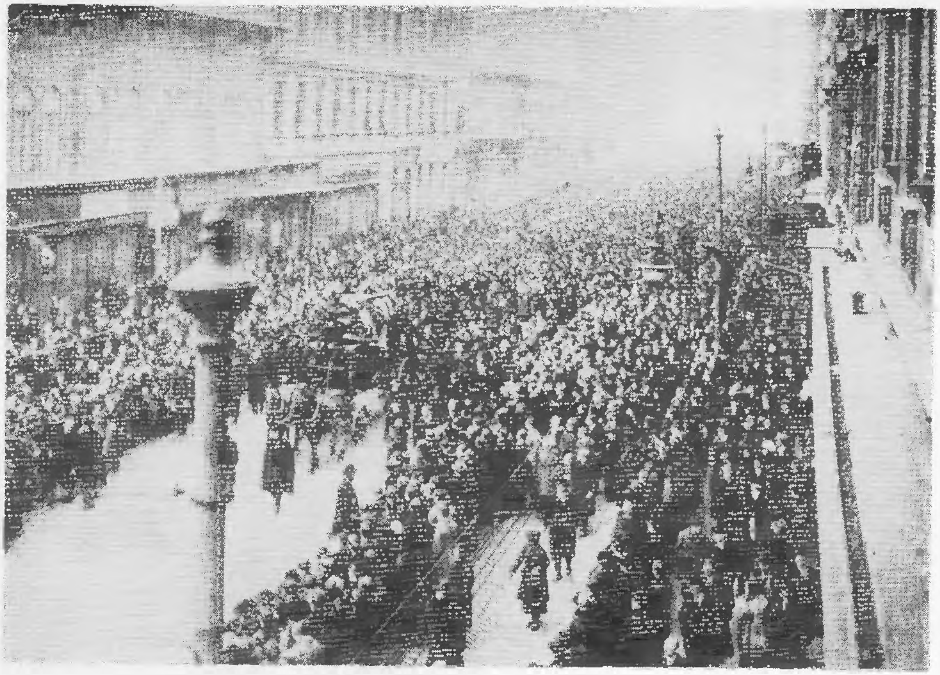

40. Somogyi Béla temetése 1920. február 22-én

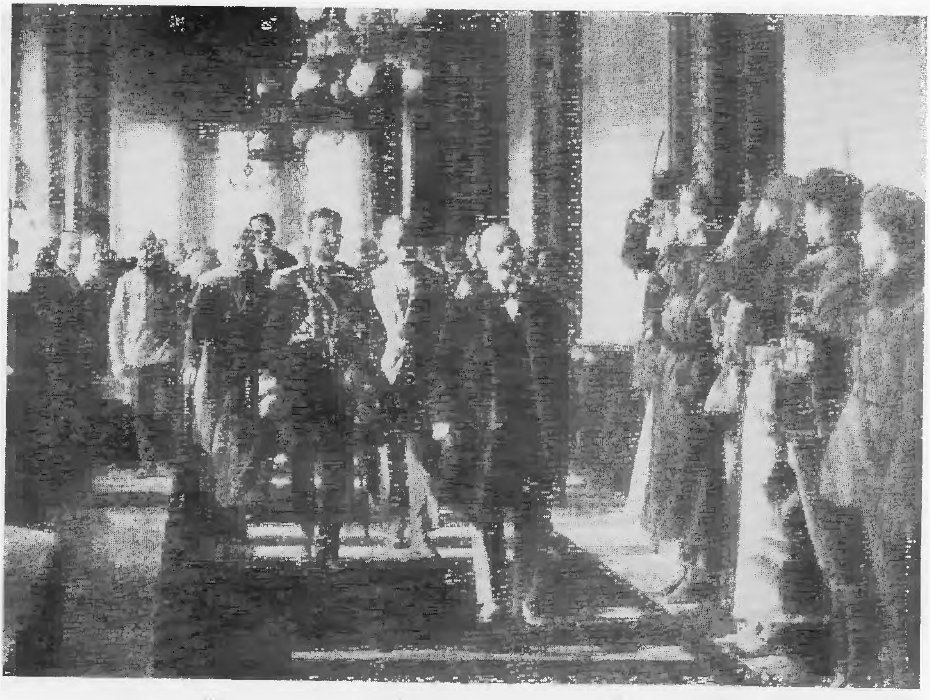

41. Horthy Miklós a kormányzóválasztás után megérkezik a Parlamentbe (mellette Huszár Károly miniszterelnök)

sereg", Horthy és környezete s a fasiszta szervezetek a szociáldemokratákat is a kommunistákkal együtt a forradalom fő bűnöseiként kezelték, és politikai elveiknek megfelelően a munkásmozgalom és szervezetei teljes likvidálására törekedtek, aminek során a pogromoktól sem riadtak vissza. Az 1919 novemberéig kormányon levő Friedrich-féle keresztény pártcsoportok ellenezték az önkényes fellépésekből eredő tömeges gyilkosságokat, de ők is helyeselték a kommunista és szociáldemokrata munkásmozgalom intézményes elnyomását és a politikai életből való teljes kirekesztését. Az ellenforradalom mérsékeltebb irányzatát képviselő Bethlen—Teleki-féle nagybirtokos, nagytőkés csoporthoz tartozó politikusok is egyetértettek a munkásmozgalom intézményes elnyomásával, de a konszolidáció érdekében hajlandónak mutatkoztak a szociáldemokrácia mérsékelt szárnyának tevékenységét bizonyos keretek között engedélyezni. A hadsereg állásfoglalása és az ellenforradalom vezető politikai áramlatai 1919 végén azt mindenképpen nyilvánvalóvá tették, hogy a restauráció nyomán olyan politikai rendszer jön létre, amely a dualizmus korszakának liberális színezetét, a munkásmozgalom viszonylagos mozgásszabadságát sem fogja megtűrni.

Ebben a helyzetben az MSZDP vezetőségének legfontosabb feladata az volt, hogy az új helyzetet elemezve alakítsa ki a párt politikai irányvonalát: tisztázza a párt helyét és szerepét az ellenforradalmi rendszer viszonyai között, különösen azt, hogy milyen magatartást tanúsítson az egyre inkább megerősödő ellenforradalommal szemben. Politikája alakítása során figyelembe kellett vennie, hogy a forradalom veresége következtében a munkásosztály egy része dezorganizálódott, sőt egyes rétegeire a vereség demoralizálólag hatott. A munkásság válságos helyzetét fokozta a vereség hatására és az ellenforradalmi erők propagandája következtében jelentkező eszmei zűrzavar. A soviniszta, nacionalista propaganda, az antiszemita hullám részben a munkásosztály politikai tisztánlátását is megzavarta, a munkásmozgalomban is erős jobbratolódáshoz vezetett.

A féktelen terror és üldözés, a nemzeti jelszavak és keresztényszocialista agitáció ellenére a munkásosztály fő tömegei hívek maradtak a szocializmus eszméihez. A szociáldemokrata szakszervezetekbe 1919 végén 215 ezer munkás tömörült. A szakszervezetek 215 ezres taglétszáma a szervezett munkások 1917. évi számának felelt meg a régi országterületen, ami azt bizonyította, hogy az ipari munkásság nagy többsége az üldöztetések, a terror s minden gátló körülmény ellenére kitartott a szocialista munkásmozgalom mellett.

A szervezett proletariátus elkeseredett utóvédharcokat folytatott. Ezek közül kiemelkedett a bányászok sztrájkja 1919 őszén, amely során Tatabányán 7 bányászt öltek meg. 1920. február 22-én a Népszava két meggyilkolt munkatársának, Somogyi Bélának és Bacsó Bélának a temetése a szervezett munkásság hatalmas politikai tömegtüntetésévé vált az ellenforradalmi rendszer ellen, a szakszervezetek és a szociáldemokrata párt legális működéséért és a politikai foglyok szabadon engedéséért. A munkásosztály és az MSZDP erejét növelték a párt nemzetközi összeköttetései, a háború utáni forradalmi hullám hatására megerősödött demokratikus közvéleménynek az ellenforradalmi rendszert elítélő és megbélyegző állásfoglalása.

Az MSZDP előtt közvetlen feladatként a munkásosztályt és szervezeteit ért súlyos csapások elvi-politikai engedmények nélküli elhárítása, a szervezeti keretek megvédése és a munkásosztály szervezeteinek újjászervezése, az ellenforradalmi rendszer jellegének világos feltárása, az ellene folytatott harcban a harci eszközök maximális kihasználása, a munkásság marxista szellemben történő nevelése állt; ennek során vállalni kellett a mozgalmat átmenetileg veszélyeztető még súlyosabb csapásokat is.

A másik lehetőség, hogy ti. a párt legyen lojális az ellenforradalmi rendszer iránt, tegyen elvi-politikai engedményeket, s együttműködési készségét kifejezve, igyekezzen a munkásosztályt sújtó intézkedéseket mérsékelni, beárnyékolta volna a mozgalmat. A pártvezetőségen belül a helyzet megítélésében, a követendő politikai taktika kérdésében lényeges ellentétek voltak.

A Garami-csoport a dualizmus kori taktika felújítását szorgalmazta, vagyis a polgár—munkás politikai ellenzék frontjának kiépítésével, sőt ha szükséges, egy szélesebb — konzervatív—liberális—demokrata — politikai blokk létrehozásával kívánta elérni az ellenforradalmi katonai és politikai erők visszaszorítását, a rendszer liberalizálását, Magyarország polgári demokratikus irányba történő fejlesztését. Remélték, hogy ehhez az antant részéről is támogatást kapnak. Garami elgondolásának gyengéi és ellentmondásai részben abból származtak, hogy úgy vélte, a polgári demokratikus nyugati államok Magyarországon sem tűrnek tartósan ellenforradalmat, és politikailag interveniálnak egy demokratikus államberendezkedés érdekében. Másrészt Garami nem vette számításba a burzsoá-kispolgári rétegek pálfordulását sem: azt a tényt, hogy számos, az 1910-es években balra tartó, a munkásosztállyal szövetséges csoport most az ellenforradalom oldalára állt.

A Garami-csoport felfogásával szemben Csizmadia Sándor vezetésével már az augusztusi pártgyűlésen fellépett az az irányzat, amely a rendszerrel való feltétel nélküli együttműködés felé hajlott, és a Földmunkásszövetséget kivonta a szociáldemokrata párt irányítása alól. Nem helyeselte Garamiék taktikáját a Vanczák—Miákits-csoport sem, amely ellenzéki koalíció szervezése helyett a keresztény-nemzeti pártokkal törekedett politikai megegyezésre, s „minden osztályharcot félretéve", nemzeti alapra kívánta helyezni a pártot. A Vanczák—Miákits-csoport taktikájának az volt a lényege, hogy a terror megakadályozása érdekében az MSZDP a keresztény blokk pártjaival együtt sorozatos engedményekkel oszlassa el az uralkodó osztályok fenntartásait és bizalmatlanságát.

A Népszava szerkesztőinek meggyilkolása, majd a kormányzóválasztás során a hadsereg szélsőjobboldali elemeinek látványos győzelme egyre inkább háttérbe szorította a Garami-csoportot és politikai koncepcióját. Bukásához hozzájárult, hogy a II. Internacionálé sem támogatta Garami „demokratikus intervencióval" kapcsolatos elképzeléseit. A pártvezetőségnek és a tagságnak a terrortól megrémült csoportjai igyekeztek a párt politikáját az adott körülményekhez igazítani, s az MSZDP-ben megerősödtek azok a csoportok, amelyek a rendszerrel való kiegyezés és együttműködés politikáját szorgalmazták. Ezt fejezte ki Vanczák János a Népszava hasábjain Horthy kormányzóvá választása alkalmából tett hűségnyilatkozatában, amikor a munkásság kérges tenyerét békülésre nyújtotta Horthynak, a kormányzó bölcsességére bízva „e kéz értékének vagy értéktelenségének elbírálását".[6]

1920 tavaszán, amikor Buchinger Manó és Peyer Károly pártvezetőségi tagok is emigrációba kényszerültek, a terror erősödésével párhuzamosan erősödtek azok a hangok, amelyek a „reálpolitika" jegyében fő feladatként a szociáldemokrata politikának a kialakult viszonyokhoz történő fokozatos hozzáigazítását sürgették, s a párt fennmaradása érdekében a taktika ennek megfelelő módosítását javasolták a pártválasztmánynak. Eszerint a pártnak egyelőre mellőznie kell propagandájában az 1903. évi programnak a szocialista államra vonatkozó pontjait, sőt a polgári demokrácia reformok útján történő megvalósításának igényét is. Helyette a párt fő célját a mozgalom legalitásának megvédésében, a polgári szabadságjogok minimumának biztosításában és a legégetőbb szociális követelések megvalósításában kell megjelölni, s a pártnak fel kell adnia az 1920. évi választások előtt elfogadott passzivitási politikáját, ki kell fejeznie egyetértését az ellenforradalom fő politikai céljaival; kommunistaellenességét és az osztályharc kiküszöbölésére irányuló törekvését a korábbinál erősebben kell hangsúlyoznia, s az ellenforradalmi propagandával szemben be kell bizonyítania, hogy a párt nem hazafiatlan, és nem valláselienes. Az ellenzéki liberális pártok felé orientálódás helyett az ellenforradalmi politikai irányzatok mérsékeltebb képviselőivel kell a kibontakozás útját keresni. A pártvezetőségnek ezt a politikai-taktikai javaslatát március 6-án a pártválasztmány magáévá tette. A párttaktika változásának lényegét úgy magyarázták, hogy a párt korábban az elvi álláspont kidomborítására helyezte a fő súlyt, és eltekintett a gyakorlati eredményekre való törekvéstől, most fordítani kíván a sorrenden. A gyakorlati politikának fő taktikai irányvonallá emelése szabad utat nyitott annak a politikának, amely az ellenforradalmi rendszer ellen folytatott küzdelemben jórészt a rendszer által nyújtott lehetőségek felhasználására szorítkozott, és az állandó visszavonulás taktikáját alkalmazva igyekezett a fennálló rendszert jobb belátásra és engedményekre bírni.

---

[6] *Népszava,* 1920. március 3.

Az ellenforradalom vezető pártjai részéről e taktikai változást nagy megnyugvással fogadták, s március 6-án Miákits, 8-án pedig Vanczák a kormányzónál kihallgatáson jelenhetett meg, ahol külpolitikai támogatást és belső együttműködést ajánlottak a munkásság megélhetésének és politikai mozgásszabadságának javítása ellenében. A rendszerrel való megegyezés feltételeinek biztosításához az MSZDP vezetősége tehát a maga részéről megtette a lépéseket: a kormány és az MSZDP közötti tárgyalások megkezdése most már csak a kormánytól függött. Az MSZDP-vel való megegyezés azonban 1920 tavaszán az ellenforradalmi rendszer vezető politikai csoportjainak ellentéte és hatalmi vetélkedése miatt meghiúsult. A kormánykörök szociáldemokratákkal folytatott tárgyalásai a szélsőjobboldali fasiszta erők ellenállását váltották ki; 1920 nyarán az ellenforradalmi rendszer belső viszonyai még nem voltak érettek az MSZDP-vel és a munkássággal való viszony rendezésére.

A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS

A nemzetgyűlési választások s a kormányzóválasztás után Simonyi-Semadam Sándor, a KNEP-hez tartozó ügyvéd (1901-től néppárti képviselő, a „keresztény középpolgárság" reprezentánsa) került az új kormány élére. Ebből kimaradtak a liberális polgári politikusok, s így ettől az időtől kezdve a liberális polgárság politikai pártjai formálisan is ellenzéki pozíciót foglaltak el.

A kormány a KNEP és a Kisgazdapárt szövetségére támaszkodott a parlamentben. Ez világossá tette, hogy a rendszer politikai megszilárdulása a jobboldali, ún. keresztény-nemzeti erők uralmával megy végbe. De erre a megszilárdulásra ekkor még nem kerülhetett sor, azért sem, mert a KNEP és a Kisgazdapárt ingatag kormánykoalíciója, melyben a Kisgazdapárt politikai befolyása volt a jelentéktelenebb, a kisgazdák elégedetlenségét váltotta ki, s ezt az 1918 óta lappangó legitimista—szabad királyválasztó ellentét kiéleződése csak tetézte.

Simonyi-Semadam kormánya több vonatkozásban előkészítette a konszolidáció folyamatának erőteljesebbé válását: a román csapatok végleg elhagyták az országot, a Tiszántúlon is sor került a választásokra, s néhány intézkedést hoztak a különítmények, a titkos társaságok ellen is (a Héjjas-különítmény feloszlatása, a vidéki karhatalom beolvasztása a csendőrségbe stb.). A politikai élet fókuszába azonban egyelőre a békeszerződés aláírása és ratifikálása került.

A Magyarországgal kötött békeszerződés szerves részét alkotta a versailles-i békerendszernek, amellyel — mint korábban szó volt róla — a győztes nagyhatalmak Európa új rendjét kívánták biztosítani. A békeszerződéseket a párizsi békekonferencia francia vezetés alatt álló szakbizottsága dolgozta ki. A békeszerződés előkészítésében és vitájában Magyarország képviselői — hasonlóan a többi legyőzötthöz — nem vehettek részt.

A magyar békeszerződés aláírása 1920 tavaszán és nyarán nemcsak a nagyhatalmak számára volt sürgető, hanem a magyar ellenforradalmi rendszer számára is: enélkül nemzetközi helyzetének rendezésére nem kerülhetett sor.

Az Apponyi Albert gróf vezette magyar békedelegáció 1920. január 14-én 8 jegyzéket és hatalmas mennyiségű statisztikai és egyéb mellékletet nyújtott át a békekonferenciának. Ennek összeállítását 1918 őszén Teleki Pál gróf irányításával kezdték meg. 1920. január 16-án Apponyi nagy beszédben válaszolt a békefeltételekre, s próbálta megvédeni és indokolni a magyar álláspontot. A területi korrekciók reményében — a korábbi elképzeléseket feladva — azt kérte, hogy a vitás területek hovatartozásáról népszavazással döntsenek. Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia kormányai közös jegyzékben utasították el a népszavazásra tett javaslatot, és fenntartották korábbi követeléseiket, amelyek korántsem kizárólag etnikai alapon nyugodtak, hanem gazdasági, stratégiai előnyöket keresve, hatalmi pozícióra törekedve alakultak ki.

A magyar kormány — a békefeltételek enyhítése érdekében — nemcsak meglevő angol kapcsolatainak fenntartására törekedett, hanem igyekezett megnyerni a meglehetősen ellenséges francia politika jóindulatát. Ezért Horthy felajánlotta Magyarország fegyveres részvételét a Szovjet-Oroszország ellen folyó intervenciós háborúban. A Millerand és Paléologue által egy ideig képviselt — esetleg Magyarország központtal kialakítandó — Duna-medencei blokk gondolatát azzal is erősíteni kívánták, hogy tárgyalást kezdtek vezető francia pénzügyi körökkel, és készek voltak messzemenő gazdasági, pénzügyi engedményeket tenni. E tárgyalások egyben a gazdasági élet újjászervezése szempontjából is igen jelentősek voltak.

1920. május 6-án Millerand francia miniszterelnök, mint a konferencia elnöke, átadta a magyar békedelegációnak a békeszerződés végleges szövegét. A csatolt kísérő levél (ún. Millerand-levél) leszögezte, hogy a magyar fél kívánságait nem vehették figyelembe, viszont kilátásba helyezte a kisebb határkiigazításokra vonatkozó kérelmek majdani népszövetségi megvitatását. Ezzel messzemenő és alaptalan reményeket ébresztett a hivatalos magyar körökben.

E reményeket az is táplálta, hogy az Egyesült Államok kormánya — a magyar kérdéstől teljesen független okok következtében — nem ratifikálta a békeszerződéseket, és 1921. augusztus 29-én Budapesten Magyarországgal is különbékét kötött.

A magyar békedelegáció 1920. június 4-én Versailles-ban, Párizstól néhány kilométerre, az ún. Nagy Trianon kastélyban írta alá a 14 részből álló békeszerződést. Az első rész a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányát tartalmazta, amely minden békeszerződésben helyet kapott. A második rész Magyarország új határait rögzítette. Ennek értelmében a történeti Magyarország (Horvátország nélküli) területe 282 000 km²-ről 93 000 km²-re, lakóinak száma 18 millióról 7,6 millióra csökkent. Bár a nagyhatalmak 1919 tavaszán egyes pontokon mérsékelték a szomszédos országok kormányainak területi követeléseit, a békeszerződés értelmében így is mintegy 3 millió magyar került át Csehszlovákiához, Romániához s Jugoszláviához, akiknek kb. a fele többé-kevésbé zárt etnikumú, a határok mentén levő területeken élt.

A magyar békeszerződés szintén tartalmazott (III. rész) a kisebbségek jogaira vonatkozó előírásokat. Ezek szerint az ország lakosait egyenlő jogok illetik meg nemzetiségi, faji, vallási hovatartozásuktól függetlenül; politikai tekintetben a törvény előtt egyenlő elbánásban kell részesíteni őket, biztosítani kell kulturális, vallási életük zavartalanságát.

A békeszerződés rögzítette, hogy Magyarország elismeri és tiszteletben tartja a szomszédos országok határait. A hadsereg létszámát 35 ezer főben állapította meg; megtiltotta az általános hadkötelezettségen alapuló sorozást. Kimondta, hogy 1921. május 1-től kezdve 30 esztendőn át jóvátételt kell fizetni, de összegének meghatározását későbbi időre halasztotta.

A békeszerződés aláírásával rendeződött Magyarország és a győztes hatalmak viszonya; ez volt a feltétele az ellenforradalmi rendszer nemzetközi elismertetésének. Ez volt az oka annak, hogy a magyar kormány megbízottai — noha kívánságaikat a legcsekélyebb mértékben sem honorálták — késedelem nélkül aláírták a békeszerződést.

Ugyanakkor az ellenforradalmi rendszer az aláírás pillanatától kezdve a trianoni békeszerződés felülvizsgálatát, vagyis revízióját s egyben megváltoztatását tekintette egyik legfőbb törekvésének. A közoktatás, a népművelés, a korabeli propaganda minden eszközét felhasználva hirdette Trianon igazságtalanságát, a békeszerződés revíziójának szükségességét.

A magyar társadalom széles rétegei számára súlyos megrázkódtatást jelentett a békeszerződés tartalma és létrejöttének módja. Mivel a hatalmi érdekeket szolgáló politika részeként fogalmazták meg, és ennek keretei közt egyoldalúan alkalmazta az önrendelkezés elvét, az új politikai határok nem estek egybe a — különben sem éles — etnikai határokkal. A szomszéd államok a fennhatóságuk alá került magyarokra is vonatkozó kisebbségi szerződéseket nem tartották tiszteletben, a nemzeti kisebbségek, így a magyarok jogait is gyakran súlyosan megsértették. Kitűnt az is, hogy a Népszövetség a kisebbségi panaszok és sérelmek orvoslását nem mozdítja elő. Mindez megkönnyítette, hogy a revíziós propaganda széles körök politikai felfogására hatást gyakoroljon.

Több százezer magyar — zömmel tisztviselők, a végrehajtó hatalom közegei és családjaik — menekült a békeszerződés következtében Magyarországra, ahol évekig vagonlakók voltak, vagy szükséglakótelepeken tengődtek. Jelenlétük még tovább mélyítette a háború utáni súlyos gazdasági és szociális problémákat. Ez az elégedetlen réteg politikailag a szélsőjobboldali szervezetek (ÉME stb.) egyik fontos bázisává lett, a szélsőséges revíziós követelések és propaganda különösen elszánt táborát képezve. De a hivatalos politika is sikeresen támaszkodhatott ezekre a rétegekre, midőn a tényleges nemzeti sérelmeket egy minden politikai, társadalmi megfontolást figyelmen kívül hagyó revíziós kampányra használta fel. A mesterségesen is szított szenvedélyes közhangulat lehetetlenné tette a történelmi Magyarország felbomlásának higgadt elemzését és az új helyzettel való józan szembenézést.

A dualizmus korszakában Nagy-Magyarország, a magyar birodalom eszméje uralta a köz- és politikai életet; az ellenforradalmi korszakban ebből — konzekvens módon — Trianon elvetése, a lehető legteljesebb restitúció gondolata következett, amelyhez a trianoni béke területi döntéseinek különféle módon elképzelt revíziója útján reméltek előbb-utóbb eljutni. Ahogy a dualizmus idején egyetlen parlamenti párt sem működhetett olyan programmal, amely a történeti Magyarország felbomlását, a nemzetiségek elszakadását helyeselte vagy kívánta volna, úgy az ellenforradalmi rendszer idején egyetlen legális politikai párt programjából sem hiányozhatott a területi revízióra irányuló „nemzeti cél" valamilyen megfogalmazása.

Az ellenforradalmi rendszer legális baloldali ellenzéke nem a revízióval, hanem annak hivatalos programjával és propagandájával helyezkedett szembe: tagadta, hogy Trianon lenne az ország bajainak egyedüli forrása, s hogy a közkeletű propagandaszólam szerint „egész Magyarország" mindjárt „mennyország" lenne; a békeszerződés revízióján elsősorban a határ menti magyar lakosság helyzetét méltányló, megegyezésen alapuló békés korrekciót értett, amelyet egy szélesebb körű Duna-völgyi összefogás — az emigrációban élő Jászi Oszkár által hirdetett — gondolatával kapcsolt egybe.

A nemzetközi forradalmi munkásmozgalom, a kommunista pártok a versailles-i békerendszert az imperialista háború termékeként értékelték, amely a népek, a tömegek érdekei helyett az imperializmus érdekeit fejezte ki. Az illegalitásba kényszerített Kommunisták Magyarországi Pártja ezen az elvi alapon utasította el a trianoni békeszerződést, hangsúlyozva, hogy a nemzeti kérdés csak az osztálykérdéssel együtt oldható meg, s éppen ezért ítélte el — a legélesebben — a magyar revíziós propagandát. Ezt az elvileg tiszta és szilárd álláspontot azonban a rendkívül súlyos feltételek között újjászerveződő és harcoló párt nem tudta olyan részletekbe menő s az eseményekkel lépést tartó agitációvá alakítani, amely jelentős tömegekre döntő hatást gyakorolt volna.

A magyar békeszerződés aláírásával formálisan is lezárult a Duna-menti népek történelmének egy jelentős szakasza. Ezt a történeti szakaszt a polgári gazdaság és társadalom kialakulása jellemezte, olyan körülmények között, midőn a dunai népek jelentős része osztrák, illetve magyar hegemónia alatt egyetlen soknemzetiségű birodalomban élt. Mint ahogyan 1867-ben a dualista állam sem csupán organikus fejlődés eredményeként jött létre, hanem abban egyrészt a hatalmi erőviszonyok, másrészt a polgári fejlődés elégtelensége is szerepet játszott, úgy az Osztrák—Magyar Monarchia s benne a történeti Magyarország felbomlása sem csupán az előrehaladt belső gazdasági-társadalmi fejlődés eredménye volt, hanem külső (katonai, politikai) tényezők hatása alatt ment végbe. A forradalmak korszakában jelentkező alternatívák közül a Duna-völgyi népek újfajta, szocialista együttélésének megteremtése helyett az önálló polgári nemzeti államokban való elkülönülés valósult meg. Ennek során azonban — mivel az új államhatárok kialakítása hatalmi politika része volt, s mivel egyidejűleg fejezte ki a polgári állam kettős tendenciáját (önállóság és egyidejűleg terjeszkedés) — még az önrendelkezés polgári demokratikus elvét sem érvényesítette következetesen. Nemzeti kisebbségek létezésével azonban bizonyos mértékig a településterületek elhelyezkedése folytán is számolni kellett. Tisztán nemzeti államok létrejöttéről valójában még Magyarország esetében sem beszélhetünk: félmilliós német nemzeti kisebbsége maradt.

A versailles-i békerendszer nem kapcsolta ki, hanem csupán módosította és új formában állandósította a különböző nacionalizmusok létét és egymással való — sok tekintetben a korábbinál kiélezettebb — harcát. Az új államok nemzeti kisebbségei, ha számszerűen nem is érték el az Osztrák—Magyar Monarchia nemzeti kisebbségeit, jórészt semmivel sem voltak kevésbé elnyomva, mint azok, és az ún. kisebbségi probléma súlyos gondot okozott még a demokratikus berendezkedésű országok belpolitikája számára is. A nemzeti ellentétek kihatottak a gazdaságpolitikára is, amelyben minden korábbinál erősebben érvényesült az önállóságra való törekvés, az együttműködés előli elzárkózás. Végső fokon a békerendszer a dunai államokat elszigetelte egymástól, szembefordította egymással; az objektív gazdasági és politikai egymásrautaltság érvényesülése ellen hatott, s ilyen módon korlátozta az önálló állami létből fakadó előnyök maradéktalan kihasználását is. Ezek a kedvezőtlen következmények már a 20-as években is mutatkoztak, teljes egészükben azonban a 30-as években tárultak fel.

3. A KONSZOLIDÁCIÓ KEZDETEI

A TELEKI-KORMÁNY

A békeszerződés aláírása külsőleg megteremtette az ellenforradalmi rendszer konszolidálásának feltételeit, és megerősítette a belső hatalmi viszonyok stabillá tételének igényét. Ebből a célból kapott 1920. július 19-én gróf Teleki Pál miniszterelnöki megbízást. Nagy történelmi múltú erdélyi család sarja volt, aki a forradalmakig elsősorban mint földrajztudós tette ismertté nevét. Közéleti tevékenysége a forradalmak idején váltott át jelentősebb politikai szerepre. A Tanácsköztársaság idején egyik vezetője volt a bécsi Antibolsevista Comiténak, a szegedi ellenforradalmi kormányokban a külügyminiszteri tisztet töltötte be. Teleki széles látókörű, nagy műveltségű konzervatív politikus volt, akit éppen konzervativizmusa tartott távol a szegedi csoport jobboldali radikalizmusától, de ez fordította szembe a progresszió egész táborával is, amellyel pedig a század elején rövid ideig ő maga is kapcsolatot tartott. Első miniszterelnöksége idején a békeszerződés revíziójára irányuló eltökélt szándék, a liberalizmus teljes elvi és gyakorlati elutasítása, „keresztény világnézet", „nemzeti eszme" jellemezte politikai arculatát.

Programja a jogrend helyreállítását, a rendszer politikai bázisának kiszélesítését foglalta magába oly módon, hogy a katonai elem visszaszorításával vezető szerepet juttasson a nagybirtoknak, az arisztokráciának, teret adjon a finánctőke képviselőinek. Mereven elzárkózott azonban minden liberális lépés elől, a konszolidációban nem kívánt politikai szerepet juttatni a munkásosztálynak és legális pártjának, a polgári ellenzéknek a jogrend helyreállítására vonatkozó követeléseit pedig a kivételes hatalom intézkedéseit törvényesítve kívánta leszerelni.

A Teleki-kormány tevékenysége azoknak a társadalmi erőknek a leszerelésére is irányult, amelyek tömegeik és követeléseik miatt veszélyt jelenthettek az uralkodó osztályok, azokon belül elsősorban a nagybirtok politikai hegemóniájára. Ezért kezdte meg Teleki, majd fejezte be Bethlen a birtokos parasztság visszaszorítását, illetve kiiktatását a politikai életből.

E célt szolgálta a kormány földreformjavaslata, amely arra irányult, hogy minimális engedmények árán megőrizze a nagybirtok pozícióját, leszerelje az agrárproletárok és a birtokos paraszti rétegek elégedetlenségét, lejárassa a Tanácsköztársaságot és a kommunista mozgalmat, megakadályozza a Kisgazdapárt ellenzékbe vonulását, s mindezek révén kiszélesítse a rendszer társadalmi bázisát.

A törvényt Rubinek Gyula, a nagybirtokosok szervezetének (OMGE) volt igazgatója dolgozta ki mint földművelésügyi miniszter; beterjesztését viszont már a helyére kinevezett Nagyatádi Szabó Istvánra bízták, aki azonban a reform erőteljesebbé tételére vonatkozó javaslatait nem érvényesíthette. Az 1920: XXXVI. tc., amelyet 1920. augusztus 5-én fogadott el a nemzetgyűlés, nem írt elő kötelező földosztást: házhelyek és kishaszonbérletek juttatását tette csak lehetővé az „érdemes" és „gondos" gazdák körében. A törvény végrehajtása során az ország 16,6 millió kataszteri holdat kitevő mezőgazdasági területéből mindössze 948 ezret vettek igénybe, elsősorban a nagybirtokosok felajánlásai alapján. Az igénybe vett föld 1/4-ét a háború alatt szerzett hadivagyon (zsidó birtok) tette ki. 411 ezren jutottak földhöz, közülük 301 ezer volt szegényparaszt, aki 1-2 kataszteri holdat kapott. Az igénybevétel mértékét, sorrendjét az Országos Földbirtokrendező Bíróság határozta meg. A földbirtokosokat úgy kívánta kártalanítani a törvény, hogy a vételárat az 1914 előtti viszonynak megfelelő aranykoronában állapította meg, s azt teljes egészében az új tulajdonosnak kellett megfizetnie. A végrehajtás rendkívüli lassúsággal haladt előre; a vételár éppen a leginkább rászorulók számára volt megfizethetetlen.

E törvény keretébe illesztették a ,,vitézi telkek'' kifejezetten propagandisztikus-politikai célokkal létrehozott rendszerét. E telkeket a kormányzó adományozta a ,,feddhetetlen hazafiaknak'', az általa alapított ,,vitézi rend'' tagjainak, ellenforradalmi érdemeik elismeréséül.

A földreformtörvényt már a nemzetgyűlés vitája során erősen bírálta a Kisgazdapárt liberális csoportja, Nagyatádi Szabót a kisgazda érdekek elárulásával vádolva, valamint a polgári ellenzék és az MSZDP. Nagyatádi Szabó azzal, hogy a törvényt vállalta, megtagadta saját maga, pártja s a mögötte álló rétegek több évtizedes programját. Ezzel önmaga járult hozzá pártja és tömegei leszereléséhez, s tette azokat a kormány játékszerévé.

A magyarországi földreform elmaradt a Kelet-Közép-Európában ez időben végrehajtott földreformok mögött. A szomszédos országokban az agrárnépesség forradalmasodásának leszerelésére a nagybirtokok erőteljesebb kisajátítására került sor. Igaz viszont, hogy ez nacionalista nemzetiségpolitikai szempontok érvényesítésével, a magyar és német földbirtokok erőteljes igénybevételével, a kisebbségi földigénylők szinte teljes mellőzésével történt. Földet elsősorban az ,,államalkotó nép'' tagjai számára juttattak, a nemzeti kisebbségek településterületeinek etnikai egységét megbontó telepesfalvakat létesítettek, dominánssá a középbirtok szerepét téve. A magyar ellenforradalmi rendszer ezzel szemben konzerválni tudta a nagybirtok túlsúlyát annak gazdasági és politikai következményeivel együtt. Sem a birtokmegoszlásban, sem a társadalmi struktúrában nem következett be lényeges eltolódás. A kisbirtokosság megerősödése helyett részben a törpebirtokosok gazdaságilag életképtelen tömege alakult ki, részben a jobb módú paraszti rétegek valamelyes gyarapodása ment végbe, mivel végül a kiosztott föld egy része hozzájuk vándorolt át. Mindez kétségtelenül azt tükrözte, hogy az ellenforradalmi kormányhatalom nagy erőfölényben volt a paraszti, földtelen tömegekkel szemben. Ezek önmagukban, szövetségesek, valamint elvhű vezetés nélkül a levert forradalmak hatása következtében kénytelenek voltak elfogadni a rájuk kényszerített megoldást. Az agrárprobléma gazdasági és társadalmi vonatkozásban egyaránt megoldatlan maradt. Ennek ellenére a földreformtörvény azáltal, hogy — a családtagokkal együtt — mintegy 2 millió ember körében erősítette meg a tulajdonosi tudatot, az ezzel kapcsolatos illúziókat, hozzájárult az agrártársadalom elégedetlenségének ideiglenes lecsendesítéséhez, és a kormányzat szempontjából kedvezően befolyásolta a parasztság magatartását.

A törvényhozásban más tekintetben is a konzervativizmus és az ellenforradalom során jelentkező fasiszta tendenciák összeegyeztetése érvényesült. A középrétegek és a kispolgárság többségét átható indulatokat és bizonyos reformelképzeléseket a hatalom által megszabott mederbe kívánták terelni. Így az 1920: XXV. tc., az ún. numerus clausus törvény, melyet a nemzetgyűlés 1920. szeptember 26-án fogadott el, a fehérterror erőszakos antiszemitizmusát úgy kívánta levezetni, hogy — a zsidó értelmiség rovására — „törvényes" korlátokat állított fel. A numerus clausus törvény ugyanis, amely az egyetemekre, jogakadémiákra történő felvételnél „nemzethűségi és erkölcsi szempontok" érvényesítését írta elő, zsidó hallgatók felvételét csak olyan arányban tette lehetővé, amilyen arányt a zsidóság az ország összlakosságában elfoglalt. Végrehajtását az egyetemeken antiszemita kampányok, az ÉME által szervezett botrányok kísérték. A 19. század második felének emancipációs törvényeivel szemben 1920-ban, először a polgári kori Magyarország történetében, alkotmányos szintre emelkedett az antiszemitizmus, az állampolgári jogegyenlőtlenség. Károlyi Mihály szavai szerint „a magyar parlamentnek sikerült a getto intézményét elhelyeznie törvénykönyvében".[7] E törvény, későbbi módosítása ellenére (1928: XIV. tc.) károsan befolyásolta a politikai életet, megerősítette a közgondolkodás tévútjait, és még jobban elmélyítette azt a kontraszelekciós politikát, amely egyébként is jelentős szellemi, kulturális értékektől fosztotta meg a magyar társadalmat.

---

[7] Károlyi Mihály válogatott írásai 1920—1946. I. Bp. 1964. 66.

„A vagyon, az erkölcsiség és a személyiség hatályosabb büntetőjogi védelméről" szóló 1920: XXVI. tc. visszaállította a botbüntetést az árdrágító kereskedőkkel szemben. Alkalmazására ugyan nem került sor, mégis azt mutatja, hogy a magyar törvényhozás hatalmasat lépett vissza a dualizmus korszakának törvényalkotó munkájához képest.

Teleki munkáspolitikája nem csupán nyílt erőszakot, hanem bizonyos szociális engedményeket is tartalmazott, és e tekintetben lényegesen különbözött a szélsőjobboldal programjától; a rendszer konszolidálásához azonban kevésnek bizonyult. Teleki ugyanis a szakszervezetek működését érdekvédelmi és jóléti feladatokra kívánta korlátozni, s nem volt hajlandó politikai tényezőként kezelni a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot.

A II. Internacionáléhoz tartozó Nemzetközi Szállítómunkások Szövetsége és a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség éppen azért indított bojkottot Magyarország ellen, hogy tiltakozzék az ellenforradalmi terror miatt, és a kormányt politikai engedményekre kényszerítse. 1920. június 20-án Magyarország és a nyugati országok között minimálisra csökkent a vasúti forgalom, a postai és távírószolgálat. Ez igen kellemetlenül érintette a kormányt, amely az MSZDP-t tette felelőssé a bojkottért. Az MSZDP-vel folytatott tárgyalásain a kormány a bojkott megszüntetését követelte. A szociáldemokrata vezetők végül is elhatárolták magukat a bojkottól, amely inkább nehezítette, semmint könnyítette Telekivel való egyezkedésüket. A kormány ugyanis az erős kéz politikáját folytatta továbbra is: újabb, 1918 után alakult szakszervezeteket oszlatott fel, az MSZDP politikai tevékenységét minden módon akadályozta; megfélemlítésként pedig 1920. július 5-én megkezdődött a Tanácsköztársaság 10 népbiztosának pere.

A közel kéthónapos bojkott minimális eredményt hozott. Ebben szerepet játszott Teleki kormányának hajthatatlansága, a magyar szociáldemokrata vezetők magatartása, de az is, hogy a bojkott nem volt teljes és következetes, s így létében nem fenyegette az ellenforradalmi rendszert.

A fehérterror által bevezetett kommunistaüldözést az ellenforradalmi rendszer — mindenekelőtt a fasiszta jellegű katonai csoportok nyomására — intézményesíteni akarta a kommunista szervezkedés törvény általi betiltásával. Az 1921: III. tc. „Az állam és társadalom rendjének hatályosabb védelméről" a legszigorúbb büntető szankciókkal sújtotta az „osztályizgatást"; törvényen kívül helyezte a kommunista mozgalmat, amely így negyedszázados illegalitásra kényszerült, de lehetővé tette, hogy a kormány adott esetben a szociáldemokrata mozgalommal, sőt a liberális polgári ellenzékkel szemben is a legkeményebb megtorlást alkalmazza. A szomszéd országok közül Jugoszláviában 1920 decemberében, Romániában 1924-ben kényszerült illegalitásba a kommunista párt; Ausztriában 1933-ig, Csehszlovákiában 1938 végéig legálisan működhetett. A kommunista mozgalom legális körülmények között is sok nehézségbe ütköző harca az illegalitás viszonyai között rendkívül nagy áldozatokat követelt, különösen az ellenforradalmi Magyarországon, ahol mindvégig a legkegyetlenebb üldöztetésben volt része.

1920 őszén illegális kommunista szervező tevékenysége miatt kivégezték Lévai Oszkárt és társait, a népbiztosok elleni perben pedig decemberben igen súlyos (4 halálos és 6 életfogytiglani fegyházra szóló) ítéletet hoztak. A széles körű hazai és nemzetközi tiltakozáshoz, az angol kormány figyelmeztetéséhez a szovjet kormány erélyes intézkedése társult. A szovjet kormány 10 előkelő hadifogoly tisztet túsznak nyilvánított, ugyanakkor tárgyalások megindítását javasolta a foglyok kicserélésére, a magyar hadifoglyok hazaszállítására. Hosszú tárgyalások eredményeként vált lehetővé, hogy a súlyos börtönbüntetésre vagy halálra ítélt kommunisták egy része kikerüljön a Szovjetunióba, a magyar hadifoglyok pedig hazatérjenek.

A Teleki-kormány egyidejűleg bizonyos lépéseket tett a szélsőjobboldali, különítményes csoportok visszaszorítására. A Teleki mögött álló nagybirtokos, nagytőkés körök érdekei e tekintetben egybeestek a keresztényszocialistáktól a polgári liberálisokon keresztül a szociáldemokratákig terjedő más politikai áramlatok törekvéseivel. A „jogrend helyreállítása" feltétele volt a rendszer konszolidációjának, a nyílt diktatúrára irányuló kísérletek megakadályozásának. Mindez azzal a — főként Budapesten erős — felháborodással együtt, melyet a még mindig sorozatosan elkövetett merényletek, antiszemita botrányok váltottak ki, arra vezetett, hogy Horthy jóváhagyásával felszámolták a leghírhedtebb különítményes fészkeket (Britannia-szálló, Ehmann-telep), felfüggesztették az ÉME önkormányzatát.

Ezek az intézkedések azonban nem jártak együtt a szélsőjobboldalnak az állami- és közéletből való tényleges kiszorításával. A folyamat ellentmondásossága egyike volt a rendszer sajátos jellemzőinek. A különböző fegyveres csoportok tagjai, a fasiszta jellegű politikai áramlatok kiemelkedő alakjai fokozatosan beépültek a konszolidálódó rendszer apparátusába (belügyminisztérium, honvédelmi minisztérium, Nemzeti Munkavédelmi Hivatal stb.). Ez a gárda, kiegészülve a „megtisztított" — és jobboldali elemekkel feltöltött — közigazgatási, államigazgatási apparátussal, mely Magyarországon is mindinkább önállósult, meghatározta a végrehajtó hatalom működését az ellenforradalom egész időszakában. A kormánypolitikában bekövetkezhetnek majd módosulások, az apparátus azonban e változásokat, ha azok egy korlátozott liberalizálódás irányába mutatnak, nem követi, míg viszont érzékenyen és cselekvően reagál minden, a szélsőjobboldal számára kedvező fasiszta jellegű lehetőségre.

AZ ELSŐ KIRÁLYPUCCS

A konszolidáció tartalma, iránya körül folyó hatalmi harc erői és irányzatai csaptak össze a királykérdésben is. Ennek a külpolitikai szempontból különösen kényes problémának a megoldását a legitimista nagybirtokosok, arisztokraták egy csoportja — támogatva más társadalmi rétegektől — azért sürgette, hogy háttérbe szorítsa Horthyt, s a Gömbös Gyula—Eckhardt Tibor—Kozma Miklós—Zsilinszky Endre-féle fasiszta jellegű csoportosulást, a konszolidációnak pedig más irányt adjon.

A királykérdésben kialakult két főbb irányzat: a legitimistáké és a szabad királyválasztóké, egyaránt nem volt egységes. A legitimisták között a legtekintélyesebb, legnépesebb csoport IV. Károly visszahozatalát kívánta, bár már ekkor felmerültek tervek fiával, Ottóval kapcsolatban is. A nagybirtok és a klérus tekintélyes része a legitimista felfogást, annak karlista vonalát támogatta, s egyes kispolgári rétegek is rokonszenveztek ezzel (pl. Vázsonyi pártja). Szabad királyválasztó volt viszont a Gömbös vezette csoport, a Kisgazdapárt, a liberális ellenzék túlnyomó többsége. Az adott helyzetben a szabad királyválasztó álláspont a kormányzó pozícióját erősítette — a korábban legitimista kormányzó még nem foglalt egyértelműen állást a királykérdésben —, annak ellenére, hogy a szabad királyválasztók tekintélyes része belpolitikailag nem állt Horthy mögött. Gyakorlatilag ugyanebben az irányban hatott az uralkodó osztályok ama csoportjának állásfoglalása is, amely elvileg legitimista alapon állva, egyelőre nem kívánta e kérdést napirendre tűzni, mert az kül- és belpolitikailag egyaránt súlyos konfliktusokra vezethet. A nagytőke, a burzsoázia többsége meglehetősen passzív maradt, mivel számára a konszolidáció tartalma, s nem formája volt elsőrendű jelentőségű.

1920 végétől a legitimisták és a szabad királyválasztók egyaránt végleges döntésre, vagyis a hatalmi túlsúly megszerzésére, a konszolidáció irányítására törekedtek. A kormánypárti koalíció 1920. december 2-i értekezletén a szabad királyválasztók és a döntés elodázását kívánó Teleki összecsapása a miniszterelnök leszavazásával, a kormány lemondásával, majd ismételt kinevezésével végződött. A kormánypárti koalíció bomlásnak indult, s ezt az 1921. február 3-i újabb, s az előzőhöz hasonló következményű értekezlet tette teljessé. Korábban Teleki ellenzéke hagyta el a kormánypártot: második leszavaztatása után viszont Teleki és 36 társa (jó néhány miniszter, keresztényszocialista képviselő) távozott. Ezzel a kormánypárti koalíció felbomlott. A KNEP az Andrássy Gyula gróf vezette legitimisták gyülekező helye lett, míg Nagyatádi Szabó pártja a szabad királyválasztók tekintélyes részét tömörítette. A Nagyatádi Szabóval szembekerült kis baloldali ellenzéki csoport Rassay Károly ekkor alakult liberális ellenzéki pártjához csatlakozott. A legitimista tábor megkezdte IV. Károly visszahozatalának előkészítését.

Mindez a baloldali ellenzék helyzetére is kihatott. Rassay pártjának létrejöttével, Vázsonyi Vilmos hazatérésével és a Nemzeti Demokrata Párt egységének helyreállításával sorai viszonylag megerősödtek. 1921. február 18-án, a Polgárok és Munkások Szövetségének megalakításával sikerült létrehozni a liberális polgári ellenzék, valamint az MSZDP blokkját. A szövetséget a Habsburg-ellenesség, a konszolidáció liberális tartalmú programja fűzte össze. Ezért Rassay pártja korábban, míg Vázsonyié csak később csatlakozott hozzá.

Az első nagy összecsapást IV. Károly első visszatérési kísérlete jelentette 1921 márciusában. Ezzel a magyar belpolitikai küzdelmek nemzetközi fontosságot nyertek, mert a Habsburg-restauráció kísérlete a megdöntött Monarchia visszaállításának veszélyét idézte fel, s mert egyes francia politikai körök ezt a maguk javára kívánták kamatoztatni. IV. Károly útjáról Horthynak, a magas klérusnak, a kormány egyes tagjainak előzetes tudomásuk volt; bátorította őt a Vatikán, s nem akadályozta meg hazatérését az egyébként éber angol diplomácia sem.

IV. Károly megjelenésére a szomszédos államok március 28—29-i tiltakozása, valamint a részleges csapatmozgósítások elrendelése volt a válasz. A nagyhatalmak április 3-án végül is egységesen és határozott hangú jegyzékben szögezték le: Habsburg-restaurációt nem tűrnek el. IV. Károllyal szemben foglalt állást Horthy, a hadsereg zöme, a Kisgazdapárt. IV. Károly április 6-án kénytelen volt elhagyni az országot. A legitimizmus, IV. Károly visszahozatala nem lehetett célravezető program Horthyval és körével szemben, mert az antant egyértelműen kiállt Horthy mellett.

A királypuccs belpolitikai következményeként megerősödött Horthy és a királypuccs ellen aktívan fellépő szélsőjobboldali katonai csoport pozíciója. A nemzetközi tiltakozás lehetővé tette számukra, hogy IV. Károly visszautasítását, a legitimisták elleni lépéseiket a ,,külső kényszerre'' hivatkozva hajtsák végre.

Teleki magatartása a puccsal kapcsolatban, Horthyval kiéleződött ellentéte s az egész belpolitikai válság elkerülhetetlenné tette kormányának végleges távozását.

III. FEJEZET

A KONSZOLIDÁLT ELLENFORRADALOM

1. A KONSZOLIDÁCIÓ NEHÉZSÉGEI

A SÚLYOS GAZDASÁGI HELYZET

A háborút és a forradalmakat követő nagy területi átrendezés után az ország gazdasága nem lehetett a háború előtti gazdaság egyszerű folytatása. A nagy átalakulás nyomán számos megoldásra váró kérdés keletkezett, melyekre az ellenforradalom politikai zűrzavarában aligha lehetett érdemleges választ találni. Az ország új gazdasági egységgé vált, és a gazdaság létfeltételei is lényegesen átalakultak. A változások legfőbb mozzanata nem csupán a súlyos gazdasági leromlásban jelölhető meg. Messzemenő következményekkel járt az a tény, hogy a piac, nyersanyagforrás, termelőkapacitás szempontjából erősen leszűkült ország kiszakadt a Monarchia gazdaságának úgyszólván önellátó egységéből, s minden átmenet nélkül erőteljesen külkereskedelemre utalt országgá vált, kikerült a világpiacra. A háború előtti Magyarország kivitelének közel 80%-át a Monarchia osztrák—cseh tartományai vették fel, amint a szükséges importcikkek is hasonló arányban ugyanazon területekről származtak. A Monarchián belüli kereskedelmet vámok nélkül, a közös pénzrendszer, összekapcsolódó bank- és hitelrendszer, egységes árstruktúra alapján, deviza nélkül, lényegében belkereskedelmi jelleggel bonyolíthatták le.

A gazdaság helyzete azonban most teljesen megváltozott. A nemzetgazdaság nem funkcionálhatott nagyarányú és valóságos, tehát a világpiacon, világpiaci árakon, devizafizetésekkel folytatott, vámakadályokkal nehezített külkereskedelem nélkül.

Elkerülhetetlen volt a nagyarányú behozatal, mindenekelőtt nyersanyagokból. Az új országterület ércekben, fémekben, fában szegény volt, majd minden ipari nyersanyagból — a textilipari nyersanyagokat is beleértve — importra szorult. A területi változások során számos meglevő iparág vesztette el nyersanyagbázisát; a kohászat termelőképességének pl. 31%-a, a vasérctermelésnek viszont csupán 11%-a maradt az országban. Hasonló volt a helyzet a faiparban: a nyersanyagbázisát képező erdőterület legnagyobb része az elcsatolt területekre esett, csupán 16%-a állt továbbra is rendelkezésre. A hatalmas exportkapacitáshoz képest a legerősebb iparág, a malomipar nyersanyagforrása is leszűkült. A megmaradt 65 millió mázsa őrlőkapacitással szemben az ország szántóterülete — az adott termelési színvonal mellett legjobb termés esetén is csak 20—28 millió mázsás gabonamennyiséget biztosíthatott. A vasipar, textilipar, élelmezési ipar egyes ágazatainak foglalkoztatásához is szükséges nyersanyag-behozatal mellett természetesen fennállott a gépek, felszerelések importjának igénye is. A behozatal korábbi legnagyobb készárutételei egy ideig — még gyorsan fejlődő gazdaság esetén is — ugyancsak pótolhatatlan cikkek maradtak.

A nagyarányú behozatal természetesen önmagában is szükségessé tette a megfelelő kiviteli ellentételek biztosítását. A magyar gazdaság számos alapvető ágazata ugyanakkor termelőképességének a belső piac felvevőképességét meghaladó mérete miatt ezek az arányok a Monarchia körülményei között jöttek létre, s csak az új helyzetben váltak aránytalansággá — önmaga is külső piacokra, export útján történő értékesítésre szorult. Ez jellemezte elsősorban a nemzetgazdaság legerősebb ágazatát, a mezőgazdaságot. A magyar mezőgazdasági termények jelentős része külső piacon talált elhelyezésre. Az 1920 utáni Magyarország területére számítva 1913-ban a mezőgazdaság egész termelési értékének 27%-a került kivitelre. Noha a területváltozás következtében a jelenlegi ország iparosodottabb volt, a belső piac a mezőgazdasági termést csak nagyon nagy életszínvonal-emelkedés esetén tudta volna felszívni, amire a tőkés-nagybirtokos rend restaurációjának körülményei között természetesen számítani sem lehetett. Így a mezőgazdasági termények számára a kiviteli lehetőségek biztosítása életbe vágóan fontos volt.

Hasonló volt a helyzet az ipar legerősebb ágait illetően is. Az exportra épített magyar élelmiszeripar kapacitásának - elsősorban a malom- és söripar budapesti centralizáltsága folytán 56%-a maradt az új határok között, vagyis a területhez és a lakosság számához képest aránytalanul nagyobb hányad, s ez az iparág exportra utaltságát csak növelte. A nehézipar legerősebb ága, a vasúti közlekedési eszközök gyártása, a háború előtt nem volt ugyan exportiparág, de alkalmas volt a belső piac igényeinek kielégítésére. Az új területen azonban a régi vasúthálózat 38%-ával szemben a termelési kapacitás mintegy 4/5-e maradt meg, s ez ismét kiviteli szükségletet támasztott.

A magyar nemzetgazdaság tehát mind a kivitel, mind a behozatal terén szoros kapcsolatba került a világpiaccal. A változás nem csupán abban jelentkezett, hogy az ország gazdasága külkereskedelemre utalt gazdasággá vált, de abban is, hogy szinte egy csapásra döntő jelentőségre emelkedtek a világpiac értékesítési és árviszonyai. Korábban a Monarchián belül, a monarchiai védővámok segítségével a magyar gazdaság részben független volt a világpiac hatásaitól. A háború utáni helyzetben külkereskedelmi kapcsolataival a magyar nemzetgazdaság tehát mintegy „kikerült" a világpiacra, s ennek következtében az árviszonyok révén felszínre került a termelés technikai elmaradottsága, a világpiaci árakat meghaladó magas termelési költsége, mely egyrészt az értékesítés súlyos akadályává vált, másrészt a nélkülözhetetlen behozatal következtében a korábban teljesen ismeretlen devizakérdést állította előtérbe. A nemzetgazdaság működésének elsődleges követelményévé vált tehát az exportképesség biztosítása és a devizabevételek fokozása.

A magyar gazdaság új létfeltételei között különleges jelentőségre emelkedett a felhalmozás és beruházás eddigi mértékének jelentős bővítése. A gazdaság tőkeszükséglete ugyanis az új helyzetben lényegesen növekedett. Egyrészt hatalmas beruházások váltak szükségessé a gazdaság exportképes ágainak megteremtéséhez (akár a régi ágazatok termelékenységi, versenyképességi szintjének emelése, akár új versenyképes ágak kiépítése formájában), másrészt az importot helyettesítő termelés egyes ágazatokban elkerülhetetlenül szükséges fejlesztésére.

A gazdasági rekonstrukció megnövekedett tőkeigénye ugyanakkor olyan helyzetben jelentkezett, amikor a magyar gazdaság finanszírozása is hatalmas megrázkódtatást szenvedett. A dualizmus időszakában a Monarchia nemcsak egységes árupiacot, hanem egységes pénzpiacot is alkotott, s ezért a magyar gazdaság finanszírozásában az ausztriai források rendkívül nagy szerepet játszottak. Az új helyzetben nemcsak hogy megszűnt a korábbi pénz- és hitelpiac egysége, hanem a bécsi pénzcsoportok is elvesztették korábbi erejüket. Ausztria maga is adós országgá vált. A hagyományos külső források tehát kiapadtak. (S ehhez hozzájárult a Monarchián kívüli legfőbb hitelező, Németország átmeneti kiesése is.) Miután a dualizmus évtizedeiben a magyar gazdaság finanszírozását 40%-ban külső, főként osztrák forrásokból biztosították, s ezek a tőkék még a 20. század elején is a befektetések 1/4-ét tették ki, nyilvánvaló, hogy a kiesés okozta nagy vákuum nem volt könnyen betölthető.

Mindezek a változások bonyolult helyzetet teremtettek, s elkerülhetetlenül súlyos megrázkódtatásokat okoztak. Ezek annál is súlyosabbak voltak, mivel a történelem olyan helyzetben adta fel az önmagában is nehezen megoldható leckét, amikor a legkritikusabb gazdasági helyzet állott elő: az ország a háborús vereség és kimerülés, a termelési dezorganizáció, a pénzügyi erő kiapadása, a rohamossá váló pénzromlás, az általános áruhiány és az éhínség káoszába süllyedt.

A háború végén előállott gazdasági kimerülés az újabb harci cselekmények, majd az ország jelentős részének idegen megszállása nyomán mit sem enyhülhetett. A termelés színvonala változatlanul nagyon alacsonyan stagnált.

A nemzetgazdaság szerkezeti arányaiból következett, hogy az ország gazdaságának általános helyzetét mintegy meghatározták a mezőgazdaság viszonyai. A háború előtti Magyarország egyoldalúan agrárország volt, s az ország 1920. évi területét véve alapul, a nemzeti jövedelem 58%-a a mezőgazdaságból származott, míg az ipar részesedése csak 28%, a kereskedelem és közlekedés aránya 14% volt. A mezőgazdaságban a háború végén bekövetkezett dezorganizáltságból való kiemelkedésre egy-két évig nem kerülhetett sor. A legfontosabb növények termelése 1919-ben a háború előtti szint 1/3—1/2 része volt, 1920-ban pedig 50—60%-a körül mozgott.

A mezőgazdasági termelés alacsony színvonala a gazdaság egyéb területeinek helyzetét is meghatározta. A súlyos élelmiszerhiány következtében válságos volt a lakosság ellátása. A szarvasmarhavágások száma a háború előttihez képest kevesebb mint 1/3-ára, a sertésvágásoké alig több mint 1/4-ére zuhant, a városok tejfogyasztása 1920-ban a háború előttinek csak 1/5-ét tette ki, a cukorfogyasztás pedig 1/8-ára hanyatlott. A súlyos nélkülözések következtében a bérből élő tömegek fizikai állapota súlyosan leromlott, s ez a termelékenység alakulásán keresztül a termelés növelésének is gátat állított. Az ország adott gazdasági struktúrája következtében a mezőgazdaság bénultsága a külkereskedelmet is megbénította. Magyarország ezekben az években úgyszólván teljesen elveszítette exportlehetőségeit: a magyar mezőgazdasági kivitel — azonos területre számítva — 1920-ban a háború előtti export 21%-át és 1921-ben is csak 41%-át érte el. Az ipari export is visszaesett: 1920-ban a háború előtti szint 40%-án, 1921-ben pedig 47%-án állott, ugyanakkor a háború előtti ipari nyersanyagimport 1/6-át—1/4-ét sikerült csak biztosítani.

Mindez az ipar talpra állását is lehetetlenné tette. A legsúlyosabb helyzet a volt hadiipari ágazatokban alakult ki, melyek teljesen vagy majdnem teljesen szüneteltek. Ebben szerepet játszott, hogy a Szövetségi Tanács augusztus 19-i döntése ellenére, a román kormány a Monarchia hadserege által okozott károkra hivatkozva az általa megszállt területekről — egyes, feltehetően tendenciózusan túlzó egykori becslések szerint — 1,5 milliárd aranykorona értékű gépet és gépi felszerelést szerelt le és szállított ki. A nehézipar általában válságos helyzetben volt. A vagongyárak termelőképességük 30%-át használták ki, a cementipar mintegy 25%-át. Az általános fűtőanyag- és nyersanyaghiány miatt, amihez a pécsi szénmedence jugoszláv megszállása is hozzájárult, más iparágak is kapacitásuk töredékét használták ki. A gyáripar termelése 1920-ban egészében a háború előtti szint 35—40%-át, 1921-ben 51%-át érte csupán el.

A gazdasági élet bénultsága, az alacsony termelési szint körülményei közepette a háború végére bekövetkezett mintegy 60%-ot kitevő pénzromlás megállíthatatlanul tovább gyorsult. A kormány költségvetését csakis mértéktelen papírpénz kibocsátásával fedezte. A korona értéke 1919 nyarán a háború előtti szintnek már csupán 15%-án állt, 1920 februárjára viszont az 1919. nyári színvonalnak is 1/8-ára süllyedt. Ezt követte 1920 márciusában az önálló magyar pénzrendszer békeszerződésben előírt létrehozása. Az Osztrák—Magyar Bank által kibocsátott bankjegyek felülbélyegezésével ekkor nemcsak megteremtették a különálló magyar koronát, hanem a forgalomban levő pénzmennyiség elvonásával fékezni is próbálták a pénzromlás folyamatát. Sőt nem sokkal az önálló magyar korona megteremtését követően, 1921 elején a további bankjegykibocsátás leállításával, mesterséges pénzszűke előidézésével és a költségvetési kiadások egyszeri adókivetések útján történő fedezésével Hegedüs Lóránt pénzügyminiszter megkísérelte, hogy véget vessen a pénzromlásnak.

A szanálási kísérlet azonban 1921 közepére összeomlott. A kormány néhány hónap után ismét a bankópréshez folyamodott, hogy kiadásait fedezze.

A pénzromlás következtében a belső felhalmozás korábbi legfontosabb forrásai is eltorlaszolódtak: a bankok 1921. évi betét-, kötvény- stb. állaga a háború előtti szint 8%-ára süllyedt. A sikertelen stabilizációs kísérlet nyomán a háború utáni infláció újabb, s minden eddigi mértéket felülmúló, felgyorsuló szakasza indult meg.

Magyarország gazdasága tehát 1919 és 1921 között még korántsem tudott megbirkózni a békebeli termelésre való áttérés nemzetközileg jelentkező problémájával.

A BETHLEN-KORMÁNY MEGALAKULÁSA

Az ellenforradalmi rendszer megszilárdulásának folyamatára döntő hatással volt Bethlen István gróf kormányának megalakulása 1921. április 14-én. Az első királypuccs után kialakult helyzetben valamennyi politikai csoport elfogadta őt, mert sokrétű társadalmi kapcsolatai, összefoglaló és az ellentéteket áthidaló programja a konszolidáció gyorsított megvalósulását ígérte. Bethlen kormányra lépése a rendszer egésze szempontjából is új fejezetet nyitott: a Bethlen-kormány idején épült ki az ellenforradalmi rendszer kormányzati módszere, struktúrája, szilárdult meg hatalmi egyensúlya.

Bethlen István az ismert erdélyi mágnáscsaládból származó arisztokrata volt, aki Trianon következtében elvesztette földbirtokait. Politikai karrierjét még jóval a forradalmak előtt kezdte, de a dualista rendszerben vezető szerepet nem játszott. A forradalmak idején határozott, de új típusú konzervatív programmal lépett fel, és elsősorban körülötte tömörült az ellenforradalom nagybirtokos-nagytőkés szárnya. Az ellenforradalom győzelmét követően a háttérben igen nagy befolyása volt, s jelentős bel- és külpolitikai erők kezdettől fogva őt szerették volna a kormány élén látni. Bethlen azonban csak az ellenforradalom első hulláma után, a baloldallal történt véres leszámolást követően látta elérkezettnek az időt konszolidációs programjának gyakorlati megvalósítására.

Ez a program, ami a hatalmi viszonyokat illeti, mindenekelőtt a régi társadalmi hierarchia, a nagybirtokos-nagytőkés vezetés visszaállítását akarta. Bethlen a nagybirtok és a nagytőke érdekeit együttesen, ha nem is minden szakaszban egyenlő arányban képviselte.

Felismerte azonban az első világháborút követő változásokat is, s amilyen mértékben rákényszerült, a konzekvenciákat is levonta. A régi hatalmat nem csupán régi eszközökkel kívánta visszaállítani és fenntartani. A munkásosztály és a parasztság erőszakos elnyomását tartotta szükségesnek, s — ezért is — számot vetett a szélsőjobboldali dzsentri-katonatiszti csoport igényével a politikai és kormányzati hatalomban való nagyobb részesedésre. Belpolitikájában elődeinél határozottabban igyekezett visszaszorítani a szélsőséges katonai csoportot, viszont minden baloldali, sőt liberális törekvéssel szemben erre az erőre támaszkodott; külpolitikájában kalandor vállalkozások nélkül, a rendszer politikai és gazdasági stabilizálása után kívánta napirendre tűzni a területi revíziót, melyről soha nem mondott le.

Bethlen jelszava — „legyen vége a forradalmi szellemnek" — a kor sajátos akusztikájának megfelelően széles társadalmi körök és politikai csoportok számára volt rokonszenves.

Programja megvalósítása érdekében s az erőviszonyokhoz alkalmazkodva, Bethlen semmiféle taktikázástól nem riadt vissza. Egy jó ítéletű kortárs szerint Bethlen képviselte „az opportunizmusnak azt a cseppfolyós halmazállapotát, amely a szükség és az érdek szerint egyenlő könnyedséggel tornázza át magát az elvek korlátjain, amely egyaránt élet- és fejlődőképes a régi munkapárt, a keresztény irányzat és a liberális demokrácia felé".[8] Ez a rugalmasság egy szilárd politikai koncepció ügyes képviseletéből fakadt.

Bethlennel s a mögötte álló konzervatív jobboldal konszolidációs programjával szemben a Gömbös—Eckhardt—Kozma csoport továbbra is nyilt diktatórikus, fasiszta jellegű eszközök alkalmazásában látta a hatalom megtartásának feltételét; a legitimisták a bel- és külpolitikai konszolidáció egyetlen lehetséges módjának még mindig IV. Károlynak a magyar trónra való visszaültetését tekintették; az erőtlen liberális polgári ellenzék a kormányzati módszerekben liberalizálást, polgári parlamentarizmust, mind a diktatórikus fasiszta tendenciák, mind az arisztokrata-konzervatív nagybirtok háttérbe szorítását óhajtotta. Ez a törekvés állt a legközelebb az MSZDP érdekeihez.

---

[8] PETHŐ SÁNDOR, Viharos emberöltő. Bp. é. n. 36.

A bel- és külpolitikai erőviszonyok a Bethlen képviselte programnak kedveztek. E program megvalósításához 1921—1922 folyamán négy döntő probléma rendezése volt szükséges: az egységes kormánypárt létrehozása; a királykérdés és a legitimisták kikapcsolása; megegyezés az MSZDP-vel, valamint a szélsőjobboldali csoportok, a nyílt fasiszta tendenciák olyan formában történő visszaszorítása, hogy azok részben a konszolidált rendszer szerves alkotóelemévé váljanak.

Az egységes kormánypárt létrehozása csaknem egy esztendeig elhúzódott, mert a KNEP és a Kisgazdapárt az egységes kormánypártot nem kívánta, illetve a Kisgazdapárt mint a legnagyobb parlamenti párt maga akart kormánypárttá előlépni. Az egységes kormánypárt megteremtésében Bethlen elsősorban és szinte kizárólag a KNEP-ből kivált ún. disszidens csoportra támaszkodhatott. Ezek a politikusok a nemzetgyűlésben párton kívüliekként szerepeltek, ezzel is hangsúlyozni kívánva, hogy a nagybirtok és a nagytőke a meglevő pártok egyikét sem tekinti tényleges és megbízható képviselőjének. A disszidensek mellett mind nagyobb mértékben számíthatott Bethlen a nagyburzsoáziának a Nemzeti Középpárt körül tömörülő részére. Ez a csoport Tisza Istvánban és annak konzervatív liberalizmusában látta ideálját, amit az adott viszonyok között Bethlen közelített meg leginkább. Az uralkodó osztályok e legjelentősebb képviselői számára a Gömbös és Eckhardt vezette szélsőjobboldal éppoly kevéssé volt kívánatos, mint amennyire nem tekinthették reprezentánsuknak a legitimista-konzervatív KNEP-et vagy a kisgazdák földreformot és más belpolitikai reformokat követelő táborát.

Bethlen — amint 1921. október 21-i pécsi beszédében kifejtette — olyan egységes kormányzópártot kívánt, amely kész magába fogadni mindenkit, aki programját elismeri. Ez nem zárta volna ki a Gömbös — Eckhardt csoportot, a konzervatív elemeket, s nagyon is kívánta a kisgazdák csatlakozását.

Bethlen koncepcióját azonban az érintettek egyelőre nem támogatták: a kisgazdák továbbra is vezető szerepet kívántak, és ellenzéki jellegű programot fogalmaztak meg; a KNEP, Bethlennel történt megegyezése ellenére, a második királypuccs előkészítésén munkálkodott.

A kisgazdák önállóságát Bethlen változatos eszközökkel törte meg. Gömböst és csoportját, mely részben még mindig az ő oldalán remélt nagyobb befolyást és hatalmat, beléptette Nagyatádi Szabó pártjába, s így annak összetétele megváltozott. 1921 őszén kipattantotta az Eskütt-ügy néven emlegetett botrányt, a földművelésügyi minisztérium kiviteli panamáinak leleplezését. A botrány súlyosan kompromittálta Nagyatádi Szabót, valamint titkárát, Eskütt Lajost, és zavart keltett a kisgazdák táborában.

A MÁSODIK KIRÁLYPUCCS

A legitimista ellenzéket könnyűszerrel lehetett félreállítani a második sikertelen királypuccs után. Bethlen később sokat idézett, 1921. október 21-i pécsi beszéde a KNEP-pel kötött kompromisszumot tartalmazta; leszögezte, hogy a kormányzat az 1920: I. tc. alapján áll, ugyanakkor azonban elismerte, hogy „vis maior" esetén — márpedig a forradalmakat annak tekintették - a király legitim joga nem szűnik meg. Hangoztatta, hogy a kormány sem puccsot, sem detronizációt nem kíván, a királyi jog gyakorlásának feltételeit csak tárgyalások útján lehet tisztázni. Bethlen, Horthy és a legitimista vezetők (Gratz Gusztáv, Andrássy Gyula) több tárgyalásának eredménye volt ez a kölcsönösen elfogadott álláspont, amit azonban a legitimisták nem tartottak tiszteletben.

IV. Károly Bethlen pécsi beszédével csaknem egyidőben, 1921. október 22-én Svájcból különrepülőgépen feleségével együtt Dénesfára, Cziráky Antal gróf birtokára érkezett. Ostenburg és Lehár katonai egységeinek kíséretében vonattal indult onnan Budapestre, miközben katonai alakulatok és polgári vezetők sorozatosan tettek neki esküt. IV. Károly második megjelenése lényegesen komolyabb veszélyt jelentett a rendszer konszolidációjára, mint húsvéti első kísérlete: követelését most fegyveres erővel támasztotta alá.

Az ellenforradalmi rendszer adott formájának fenntartásához, Horthy pozíciójának biztosításához azonban jelentősen hozzájárult az antanthatalmak és a szomszédos országok állásfoglalása. Az antant október 22-én határozottan tiltakozott a puccskísérlet ellen, a szomszéd országok háborús oknak nyilvánították azt, és bejelentették, hogy ha a magyar kormány nem képes megfelelő ellenintézkedéseket tenni, akkor készek akár az ország megszállására is. Horthy, valamint Bethlen határozottan léptek fel IV. Károllyal és a legitimistákkal szemben.

IV. Károlynak megfelelő belső támasza sem volt a sikerhez. A hadsereg, a fegyveres testületek jó része, a MOVE, az ÉME által kézben tartott középrétegek, kispolgárok Horthyt támogatták. Szabad királyválasztó volt, s így szükségképpen Horthyt támogatta a Kisgazdapárt tagsága. A nagytőke az adott viszonyok között a rendszer stabilizálását biztosítottnak látta az antant által elfogadott és támogatott Horthy – Bethlen vezette ellenforradalmi rendszerben, s nem kívánt bizonytalan kimenetelű, a szomszédos országokat és a nagyhatalmakat Magyarország ellen fordító kalandba keveredni. Az MSZDP távol tartotta magát a királypuccstól, elutasította a legitimisták igen szerény engedményeket ígérő együttműködési javaslatát, az ügyet az uralkodó osztályok egyes csoportjai közötti konfliktusnak tekintette, s ezzel a kormányt támogatta.

Nem annyira a puccs meghiúsításában, mint inkább a Gömbös-csoport pozíciójának megerősítésében játszott szerepet a MOVE, az ÉME szervezésében felállított egyetemi zászlóalj, amely Budaörsnél készült megállítani IV. Károlyt. A király képviseletében Gratz és Lehár tárgyalt Horthyval, aki a hatalom átadását megtagadta, okkal - és örömmel — hivatkozva a nagyhatalmak, valamint a szomszédos országok álláspontjára. A királyhoz csatlakozott politikusokat, tiszteket letartóztatták, IV. Károlyt és feleségét, a Nagykövetek Tanácsa határozatának megfelelően, átadták az antant megbízottainak, akik Madeira szigetére szállították őket. IV. Károly ott halt meg 1922. április 1-én.

A szomszédos országok azonban nem elégedtek meg IV. Károly távozásával, hanem — tekintettel a legitimista tábor egyéb kombinációira — a nagyhatalmakkal együtt követelték a Habsburg-ház trónfosztását. 1921. november 6-án a nemzetgyűlés elfogadta a Habsburg-ház trónfosztását kimondó törvényjavaslatot, a királyság intézményét azonban fenntartotta.

Az ellenforradalmi rendszer belpolitikailag megerősödve került ki a puccs okozta kritikus helyzetből. Horthy és Bethlen bebizonyították, hogy maguk is a status quo fenntartásának hívei, nem kívánják IV. Károly visszatérését, s ebben hathatós támogatást kaptak a nagyhatalmaktól, valamint a szomszédos országoktól. Külpolitikailag viszont a két királypuccs elősegítette a szomszédos országok Magyarország ellen irányuló szövetségi rendszerének, a kisantantnak a létrehozását.

Bethlen és a rendszer kül- és belpolitikailag egyaránt jelentős, jól kamatoztatható sikert ért el az ún. nyugat-magyarországi (burgenlandi) kérdés rendezésében. Magyarország, megtagadva az Ausztriának ítélt területek átadását, követelte a jugoszláv csapatok kivonását Baranyából. Mivel ennek teljesítése elhúzódott, az Ostenburg-, Héjjas-, Prónay-különítmény időt és lehetőséget kapott arra, hogy fegyveres bandaharcokat robbantson ki, majd a „Lajtabánság" kikiáltásával akadályozza az Ausztriának ítélt területek átadását. Bethlen és a kormány formálisan elhatárolta magát ezeknek az irreguláris fegyveres csoportoknak az akcióitól, gyakorlatilag azonban teljes mértékben felhasználta őket a nagyhatalmakkal folytatott tárgyalások idején. Bethlennek olasz segítséggel sikerült elérnie a velencei konferencia összehívását 1921. október 11-re, ahol vállalta a bandaharcok leszerelését, viszont ennek fejében Sopron városa népszavazással dönthetett hovatartozásáról. Amikor a népszavazás 1921. december 14–16-án Magyarországra nézve kedvező eredménnyel zárult, a kormány nyomban leszerelte és félreállította a túlságosan önállósult fegyveres csoportokat.

A második királypuccsot követően, 1921. december 3-án a kormány Bethlen közvetlen híveiből alakult újjá. Gyorsan haladt előre az egységes kormánypárt létrehozása is. Mivel a legitimista KNEP többé nem jöhetett számításba, Bethlen a kisgazdákat használta fel. 1922. január 5-től kezdve több alkalommal fejtette ki elképzeléseit a Kisgazdapárt vezetőinek, míg végül 1922. február 23-án megállapodás született az új kormánypárt szervezeti keretéről. Február 28-ra teljessé vált a vezetőség összetétele: elnök Nagyatádi Szabó, társelnökök Gaál Gaszton és Perényi Zsigmond, ügyvezető alelnök Gömbös Gyula. Noha Bethlennek formális tisztsége ekkor nem volt, ténylegesen ő irányította a pártot.

Az Egységes Párt, melynek hivatalos neve Keresztény–keresztyén Kisgazda, Földmíves és Polgári Párt lett, Bethlen terve szerint úgy alakult meg, hogy Nagyatádi Szabó és párthívei eleinte fel sem ismerték teljes vereségüket.

Az Egységes Párt megalakulásával létrejött az a politikai, egyben parlamentáris tényező, amelynek a rendszer kormányzati eszközei és módszerei között kulcsszerepe volt; létrejött az a keret, melyet valóban az uralkodó osztályokat egységesen képviselő párttá lehetett alakítani.

Az egységes kormánypárt megalakulása, a Kisgazdapárt megszűnése azzal a következménnyel is járt, hogy a birtokos parasztság mintegy 10 esztendőre elvesztette önálló politikai képviseletét. Ez meggyengítette a kispolgári demokratikus tendenciákat, kirekesztette a politikai életből a paraszti rétegeket, és a kormánypárt, illetve a jobboldali kísérletek prédájává tette azokat. A parasztpárt teljes hiánya egyedülálló jelenség volt a 20-as évek Kelet-Közép-Európájában, ahol ezek a paraszti – polgári – kispolgári jellegű pártok komoly politikai szerepet játszottak.

2. A KONSZOLIDÁCIÓ ÉS A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT

A BETHLEN PEYER-PAKTUM

A politikai konszolidáció előrehaladásának következő állomása és feltétele a munkásosztállyal és politikai képviseletével, az MSZDP-vel való viszony rendezése volt. Az MSZDP 1920 januárjától visszavonult az országos politikától, a szervezett munkásmozgalomra pedig a legsúlyosabb nyomás nehezedett. Ennek ellenére a munkásmozgalom ereje tagadhatatlan volt. Ezt mutatta az 1921. évi nagy sztrájkhullám, mint ahogy erről tanúskodott az ellenforradalom első időszakának taktikája is, amely arra irányult, hogy keresztényszocialista szakszervezetekkel helyettesítse és tegye „feleslegessé" a szocialista munkásmozgalmat. Ez a kísérlet kudarcba fulladt. Az 1920-ban különböző okok következtében 100 ezer főre duzzadt keresztényszocialista szakszervezeti mozgalom 1921-re látványosan szétesett, újra a háború előtti szintre süllyedt. A magyar munkásmozgalomban rövid és mesterséges virágzás után a keresztényszocialista mozgalom újra periferikus jelentőségűvé lett, alig 10 ezer taggal. Ezzel a politikai irányzattal nem lehetett a magyar munkásosztály nevében politizálni. Minden üldözés, fizikai és erkölcsi terror ellenére az MSZDP megőrizte tömegpárt jellegét; a szocialista munkásmozgalom létével és tevékenységével számolni kellett, különösen akkor, amikor ezt egyaránt követelték az uralkodó osztályok nemzetközi kapcsolatai és belső konszolidálódási törekvései. Bethlen, aki 1921 tavaszán még nem kívánt továbbmenni a munkásmozgalomnak tett engedmények terén Telekinél, kénytelen volt levonni a következtetéseket, elődjénél rugalmasabb taktikát kialakítani. A rendszer és a hatalmon levő csoportok összérdekeit szem előtt tartva, nemcsak a szélsőjobboldal visszaszorítását s a rendszerbe való beépítését valósította meg, felhasználva azt a baloldal ellen, hanem miután az 1921: III. tc. a kommunista pártot és minden kommunista szervezkedést, propagandát törvényen kívül helyezett, a szervezett munkásság legális pártjának helyt adott a konszolidált ellenforradalmi rendszer szélesebb keretei között. A megegyezés a munkássággal a belpolitikai feszültség enyhítése mellett a szélsőjobboldallal szembeni egyensúlyt is biztosabbá tette a kormány számára, és nagymértékben segítette nemzetközi helyzetének és kapcsolatainak rendezését.

A közeledést megkönnyítette, hogy az MSZDP vezetői is óhajtották az államhatalom és a munkásmozgalom közötti viszony rendezését. A jobboldali vezetés az első két év üldöztetéseinek hatása alatt kifejezésre juttatta, hogy igényei, követelései igen mértéktartóak, s engedmények ellenében kész messzemenően respektálni a kormány intencióit. Peyer Károly 1921. július 10-i tatabányai beszédében emlékeztette a kormányt, hogy a párt két évig nem zavarta a kormányzat munkáját, ennek ellenére a mozgalom semmiféle engedményben nem részesült. Megnyugtatta a kormányt, hogy az MSZDP-től nem kell félnie. Aláhúzta az MSZDP és a bolsevizmus mély elvi ellentétét, leszögezve, hogy a munkásság nem törekszik forradalomra. A beszéd nemcsak megbékélési szándékot árult el, az MSZDP újabb nyílt felajánlkozása is volt: kérte a kormányt, borítson fátylat a múltra, a bosszú politikája helyett a megbocsátást alkalmazza, s ebben az esetben a munkásosztály tettekkel is kész kifejezni békés törekvéseit, megegyezési szándékát. A beszéd kezdetét jelentette a párt elismertetését szorgalmazó s a megegyezést mindenáron kereső és minden eszközzel erősítgető pártvezetőségi politikának.

A második királypuccsot követően Bethlen is előbbre lépett, közeledésre utalt részéről annak kijelentése, hogy a kormány a jövőben „a szociális megbékélés" politikáját fogja követni; „fátylat akar vetni a múltra és a nemzet összes erőinek egyesítésére törekszik ... pártállásra való tekintet nélkül”.[9] A hatalom és a munkásmozgalom viszonyának rendezését most már a kormány elnöke is halaszthatatlannak és elkerülhetetlennek tartotta. Az MSZDP passzív magatartása a második királypuccs idején, majd a kormányt támogató politikája a soproni népszavazás során a közeledés útját egyengette. Bethlent viszont az a taktikai szándék is vezette, hogy a Polgárok és Munkások Szövetségének egységét megbontsa a szövetség legerősebb bázisát alkotó MSZDP-vel való megegyezése révén.

A kormány és az MSZDP közötti tárgyalások december 8-án kezdődtek – ekkor engedélyezték a szakszervezetek kongresszusának megrendezését –, és december 21-én a Bethlen–Peyer-paktum néven ismeretes írásos megegyezéssel fejeződtek be. A kormány és az MSZDP megegyezése politikai kompromisszum volt. Kétségtelen, hogy az objektív erőviszonyok következtében a kormányhatalom pozíciói lényegesen jobbak voltak, mint a munkásosztályé. A kompromisszum során azonban az MSZDP és a szakszervezetek vezetőségének megfélemlített rétege, eltúlozva a mozgalmat fenyegető veszélyeket, nem eléggé mérlegelve, hogy a kormánynak is mennyire szüksége van a rendezésre, a legalitás és saját vezető pozíciója érdekében túl nagy árat fizetett. Figyelmen kívül hagyta, hogy ha a rendszer 1919 és 1921 között nem merte az MSZDP működését betiltani, akkor 1921 után elsősorban nemzetközi, másodsorban belpolitikai okok következtében már nem tilthatja be a pártot. A munkásosztály és az MSZDP helyzetének törvényes rendezésére a kormánynak is nagy szüksége volt.

A kormány a szociáldemokrata mozgalommal szemben igen kemény feltételeket támasztott: a mozgalom tartózkodik a politikai sztrájkoktól, szakít a liberális blokkal és az emigrációval, lemond a köztársasági propagandáról, vállalja, hogy külpolitikai kérdésekben a kormányt támogatja; nemzetközi összeköttetéseit felhasználja a rendszerről terjesztett hírek megcáfolására, „aktív propagandát fejt ki Magyarország javára”, e kérdésekben a külügyminisztériummal együttműködik, a „polgári társadalommal való együttműködést a lapban (Népszavában) lojálisan kifejezésre juttatja”, „a polgári osztályokkal gazdasági téren kooperációra hajlandó", lemond a postások, a vasutasok és a közalkalmazottak szervezéséről, és a földmunkások körében agitációját minimálisra redukálja, azaz elfogadja az uralkodó osztály taktikáját a munkás-paraszt szövetség megakadályozására. A párt politikai és eszmei arculatát hosszú időre meghatározó paktum súlyos politikai következménye volt, hogy az MSZDP a lojális ellenzék szerepéhez közelítő feladatokat vállalva, megtagadva a szocialista örökség és forradalmi tradíció számos elemét, egy mérsékelt reformista munkáspárt szerepét játszotta. A pártvezetőségben többségben levő — a megegyezést mindenáron létrehozni akaró — Peyer—Miákits—Vanczák csoport a kormány súlyos feltételeit elfogadta. Az ellenforradalomtól való félelem, a kommunizmussal való szembenállás mellett hatott rájuk a nyugat-európai szociáldemokrata pártok — mindenekelőtt a német szociáldemokrata párt — politikájában és politikai tevékenységében beállt változás is. A német párt az 1891. évi erfurti programot 1921-ben a görlitzi program elfogadásával hatályon kívül helyezte. Ez utóbbiban elméletileg is igyekezett igazolni a proletárforradalmi kísérletek leverésében játszott szerepét, s a párt politikai tevékenységében a gyakorlati politikát helyezve előtérbe, azt kereste, hogy az adott viszonyok között a pártot miként kapcsolhatja be az ország politikai életébe. Ez a gyakorlat és példa hatott a magyar párt vezetőségére is.

---

[9] Bethlen beszéde 1921. április 19-én. *Képviselőházi Napló.* 1920–1922. évi ciklus. IX. 187.

Az MSZDP a szabadságjogok helyreállítását, az internálások megszüntetését, amnesztia meghirdetését, a statáriális eljárás felszámolását, a munkásbiztosító autonómiájának helyreállítását, a bérek és egyéb gazdasági kérdések rendezését, egészében a párt- és szakszervezeti élet biztosítását követelte. Ezekben a kérdésekben sikerült is bizonyos rendezést elérni.

Bethlen elállt azon korábbi követelésétől, hogy az MSZDP nyilatkozatban mondjon le az osztályharcról, és „nemzeti alapra" helyezkedjék. Elállt attól is, hogy a munkásjóléti intézményeket és az MSZDP-t teljesen szétválasszák, hogy a szociáldemokrata szervezetekben politikai kérdésekkel ne foglalkozzanak, hogy az 1919-ben szerepet játszott szakszervezeti vezetőket kizárják, hogy az MSZDP a vidéki munkásság szervezését szüntesse meg.

A feltételek és „engedmények" kimondatlanul is magukban foglalták, hogy az MSZDP feladja passzivitását, visszatér a parlamentbe, vagyis indul az országos választásokon.

Minthogy a megegyezés a politikai konszolidáció feltétele volt, létrejötte elsősorban a kormány szempontjából volt kedvező. Az MSZDP ezt követően sem adta fel a politikai szabadságjogokért, a gazdasági és szociális reformokért folytatott harcot. Ez a harc azonban nem az ellenforradalmi rendszer megdöntésére, hanem a kormányzati politikai és az uralkodó hatalmi csoporton belüli erőviszonyok megváltoztatására, liberalizálására irányult. Az MSZDP vezetősége a parlamenti, illetve a fővárosi községi politikába való beilleszkedésre törekedve, a gazdasági stabilizációhoz megalapozatlan reményeket fűzve, maga is siettette a megegyezést. A pártvezetőség átmeneti megoldásnak tekintette a paktumot, s arra számított, hogy a konszolidáció folyamán Bethlen liberális irányban vezeti tovább a kormánypolitikát.

A paktum már akkor, még inkább teljes szövegének nyilvánosságra kerülése után (1925—1926) heves vitákat váltott ki a munkásmozgalomban, mert a szociáldemokrata baloldal és az emigráció úgy látta, hogy a pártvezetőség opportunizmusa miatt a kormánytól nem sikerült elegendő engedményt kicsikarni, ezzel szemben a pártvezetés olyan kötelezettségeket vállalt, amelyek nem egyeztethetők össze a munkásmozgalom elveivel.

Kétségtelen azonban, hogy az MSZDP-re és a szakszervezetekre nehezedő nyomás 1922-től csökkent, a szervezeti élet szabadabbá vált s így megerősödött. Tény az is, hogy a paktum szerves része volt annak a kormányzati rendszernek, amely a baloldali ellenzék legális tevékenységét 1938-ig, sőt bizonyos további korlátozásokkal egészen 1944 márciusáig biztosította.

Ezzel egyidejűleg azonban állandósította azt is, hogy a mezőgazdasági munkásság, valamint a közalkalmazottak kívül maradtak a szociáldemokrata szervezeteken. A földtelenek szociáldemokrata szervezettsége 1918 előtt sem volt túl erős, a forradalmak idején bekövetkezett fellángolás pedig szükségképpen gyorsan elenyészett. Nagyatádi Szabó pártjának megszünte után a birtokos parasztok sem rendelkeztek önálló párttal. Így a polgárosodásban elmaradt paraszti tömegek, a munkásmozgalomtól elszakított agrárproletariátus nemcsak a kormánypárt számára vált kiszolgáltatottá, hanem könnyen találhattak hozzá utat a szélsőjobboldali pártok, a vallásos szektamozgalmak. A közalkalmazottak, különösen a közigazgatási apparátus tagjai kizárólag a kormánypárti vagy szélsőjobboldali szervezetek befolyása alá kerültek. Bethlen és a kormányzat megőrizte korlátlan befolyását a vármegye, a közigazgatási apparátus, a falu felett. E területektől nemcsak a szociáldemokrata szervezkedést tiltották el, hanem a polgári liberális ellenzék valamennyi pártját is. Bethlennek tehát a paktum segítségével a szocialista mozgalom helyzetét sikerült úgy „rendeznie", hogy az elkövetkező évtizedekben az valójában változatlanul rendezetlen maradjon, és a kormánynak lehetősége legyen arra, hogy a mozgalmat állandóan nyomás alatt tartva, a legalitás fejében újabb és újabb engedményeket kényszerítsen ki.

AZ 1922. ÉVI NEMZETGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK

A konszolidáció útján tett előrehaladást rögzítette és folytatta tovább az 1922. évi nemzetgyűlési választás. Ennek volt feladata véglegesíteni az egységes kormánypárt, valamint parlamenti képviseletének összetételét, kialakítani a parlamenti erőviszonyokat úgy, hogy mind a kormánypárt, mind a parlament a központi kormányhatalom megfelelő eszköze legyen. Ezért vetette el a kormány a titkos választójog elvét alkalmazó, széles választójogot biztosító Friedrich-féle rendeletet, és nyújtott be új javaslatot. Ennek leszavazását, illetve jelentősebb módosítását úgy kerülte el a kormány, hogy 1922. február 16-án Horthyval feloszlattatta a nemzetgyűlést. A 2200/1922. sz. miniszterelnöki rendelet férfiaknak 24 éven felül, 10 évi magyar állampolgárság, 2 évi egy helyben lakás, valamint 4 éves elemi iskolai végzettség esetén adott választójogot. Nőknél nemcsak a korhatárt emelte (30 év), de az egyéb feltételeket is megszigorította. A Friedrich-féle választójogi rendelethez képest mintegy 3/4 millióval csökkentette a szavazópolgárok számát. Ennél is súlyosabb volt azonban, hogy az új választójogi rendelet a titkos szavazást csupán Budapesten és környékén, valamint a törvényhatósági jogú városokban hagyta meg, egyébként pedig — a magyar nemzeti karakterre hivatkozva — a nyílt szavazást állította vissza.

Az így már eleve biztosított eredményt tovább erősítette a választás előkészítésének és lebonyolításának módja. A kormánypárt részéről négytagú bizottság gondoskodott az előkészületekről: Bethlen, Klebelsberg belügyminiszter, Gömbös és Nagyatádi Szabó. Gyakorlatilag azonban a közigazgatási hatóságok és Gömbös, valamint a MOVE-ban, az

ÉME-ben tömörülő hívei irányították a kormánypárt korteshadjáratát, s akadályozták a legerőszakosabb módon a szociáldemokrata, valamint a liberális és keresztény legitimista ellenzék választási agitációját, nem riadva vissza halálos áldozatokat követelő merényletektől sem (pokolgépes merénylet az erzsébetvárosi Demokrata Kör helyiségében). A belügyminiszter utasítására egyes ellenzéki vezéreket rendőri felügyelet alá helyeztek, másokat letartóztattak. A választási bizottságok az ellenzéki ajánlási íveket sorozatosan érvénytelenítették, a szélsőjobboldali szervezetek tagjai nem egyszer erőszakosan megsemmisítették. Gömbös apparátusa nem kímélte a keresztény, legitimista ellenzéket sem, amelyet véglegesen ki akart kapcsolni a politikai életből.

Az ellenzék szociáldemokrata, liberális és keresztény szárnya kénytelen volt együttesen fellépni a kormány, a hatóságok és a szélsőjobboldali szervezetek terrorja ellen: a választások idejére megszervezte a Jogvédő Ligát, amelynek elnöki tisztét Apponyi Albert gróf vállalta.

A választási agitációban — a kormánnyal kötött megegyezés ellenére — szorosan együttműködött az MSZDP és a liberális polgári ellenzék. Ott, ahol szociáldemokrata jelölt nem indult, az MSZDP szavazói a polgári liberális ellenzék, elsősorban a Rassay-párt jelöltjeit támogatták.

A rendkívüli terror következtében ellenzéki körökben komolyan mérlegelték, hogy a külföld előtt a magyarországi viszonyok tarthatatlanságát demonstrálva, nem indulnak a választáson. Végül is azonban, elfogadva az MSZDP álláspontját, nem mondták ki a passzivitást.

A nemzetgyűlési képviselő-választásokra 1922. május 28. és június 1. között került sor. Az Egységes Párt a 245 mandátumból — összesen több mint 813 ezer szavazattal — 143-at szerzett meg, vagyis abszolút többséget biztosított magának. A különböző keresztény pártok 35 mandátumhoz jutottak, míg párton kívüli képviselők és egy-két jelentéktelen kis párt osztozott 28 mandátumon.

A baloldali ellenzék azonban — a kedvezőtlen körülmények ellenére — a kormány elképzelését meghaladó sikert ért el. A liberális polgári pártok korábbi 6 fős képviseletüket 14-re növelték. Ennél sokkal nagyobb jelentősége volt annak, hogy az MSZDP, amely először indult országos választáson, 24 mandátumot szerzett. Több mint 278 ezer választó szavazott az MSZDP-re. A budapesti és környéki választókerületekben megkapta a leadott szavazatok 45%-át, országos viszonylatban pedig a 15,3%-át. Különösen szembetűnő volt, hogy a vidéki nyílt szavazásos kerületekben 105 ezer ember adta szavazatát az MSZDP jelöltjére.

Az Egységes Párt képviselőinek túlnyomó részét a nyíltan szavazó kerületekben választották meg, a baloldali ellenzék viszont ott ért el sikert, ahol titkosan szavaztak. Ez, valamint a fővárosi eredmények magyarázzák, miért harcolt a baloldali ellenzék a titkos választásért, s miért ellenezte azt a kormánypárt. Budapesten az Egységes Párt nem indult, azt Wolff Károly Keresztény Községi Pártjának kellett képviselnie. A fővárosban leadott 312 ezer érvényes szavazatból Wolfték azonban csupán valamivel több mint 53 ezret kaptak, szemben az MSZDP csaknem 122 ezret és az egységes liberális blokk közel 74 ezret kitevő szavazataival. A baloldali ellenzék tehát Budapesten mintegy 2/3-os többséggel rendelkezett.

A választás következtében az Egységes Párt összetétele megváltozott, a kormánypárt korábbi parlamenti képviselete átalakult. Az 1920-i kormánypártok tagjai közül mindössze 52 jutott mandátumhoz.

Óriási csalódást okozott a Gömbös-csoport tagjainak az, hogy bár — mint mondották — ők „harcolták végig" Bethlen választási hadjáratát, csoportjuk alig néhány mandátumot kapott, s a kormánypárti képviselők kis töredékét alkotta csupán. A KNEP egykori tagjaiból 1 maradt, a keresztény kurzus leghangosabb 22 képviselője szintén kiesett, a kisgazda képviselőkből 39 tudta megújítani mandátumát. Közülük csupán 13, valamint további 3 újonnan megválasztott képviselő volt ténylegesen kisgazda, ahogyan akkor mondták, „csizmás". Ez 1920-hoz mérten nagy visszaesés, mert számuk akkor 31 volt. A kormánypárti képviselők közül 23 nagybirtokos, 13 középbirtokos, 19 gazdagparaszt, 35 állami és megyei tisztviselő volt.

A szociáldemokrata képviselők a mozgalom vezető alakjai közül kerültek ki, akik a párt- és a szakszervezeti apparátusban fontos funkciókat töltöttek be, megélhetésüket is ezek az intézmények biztosították. Az MSZDP a nemzetgyűlés pártjai között az egyetlen volt, amely szervezett és önkéntesen vállalt pártfegyelemnek alárendelt százezres tömegekre támaszkodott. A liberális polgári pártok lényegében véve klub jellegű, laza szervezetek voltak. Zömmel a kormány- és államhatalomtól, a közigazgatástól független egzisztenciák, főként ügyvédek, vagyonos kereskedők, ipari vállalkozók játszottak benne vezető szerepet; tevékenységüket elsősorban a parlamenti, a fővárosi politikai élet eseményei szabták meg.

Az Egységes Párt — bár korábban voltak elképzelések fasiszta jellegű tömegpárttá való kiépítésére — végül is az adott hatalmi struktúrában a kormány s a politikai döntéseket meghatározó szűkebb hatalmi csoport eszköze maradt. Az Egységes Párt befolyását, tekintélyét nem tömegei, hanem az adta, hogy az állami és a közigazgatási hatalom kulcspozícióit, a vezető minisztériumi és megyei tisztségeket tagjai töltötték be. Az államigazgatási, közigazgatási intézmények és erőszakszervezetek az uralkodó osztályoknak a kormánypártban megtestesített hatalmát biztosították. A párton belüli fegyelmet, az engedelmességet minden különleges rendszabály nélkül fenntartotta az, hogy a miniszterelnök volt a párt vezetője, s így a képviselői mandátumok, a zsíros stallumok szétosztása nem a választóktól, hanem az ő jóindulatától függött. Félreérthetetlenné tette ezt az 1922. évi választás, a kormánypárti képviselők összetételében bekövetkezett változás. Bethlent egyszerűen úgy nevezték: „a gazda". Az ellenzéki kritika joggal tartotta az Egységes Párt képviselőit — a dualizmus korszakából kölcsönzött kifejezéssel élve — „mamelukoknak".

A parlament képét meghatározó másik tényező az MSZDP volt. Míg a szomszédos országok zömében már korábban, Magyarországon csak 1922-ben kerültek be a Házba a szociáldemokrata képviselők. Ez rendkívül nagy horderejű esemény volt a parlamenti és a politikai élet, de a párt egész tevékenysége szempontjából is. A kormánypártiak, a jobboldal számára az MSZDP a szocializmus szimbóluma volt, 1918—1919 emlékét idézte fel. Pedig az MSZDP parlamenti deklarációja távolról sem ütött meg radikális hangot. A párt parlamenti bemutatkozását azonban júliusban és augusztusban több tízezer bányász és vasmunkás sztrájkja kísérte, s ha a pártvezetőség nem kapcsolta is össze kellően a parlamenti és a parlamenten kívüli harcot, a „túloldal" soha nem felejtkezett el a szervezett munkásság létéről és erejéről. Az MSZDP parlamenti párttá válása visszahatott magára a mozgalomra, s azon belül számos súlyos konfliktus forrásává vált.

A kormánypárttal s a szélsőjobboldallal szemben addig egészen minimális, elszigetelt és törekvéseiben mérsékelt parlamenti ellenzék helyére a választások után a szociáldemokrata párt és a liberális pártok szövetsége lépett, amelyhez gyakran más ellenzéki csoportok is csatlakoztak. A nemzetgyűlés baloldali ellenzékének súlya jelentősen megnőtt. Az MSZDP és a liberális polgári ellenzék országos választásokon később soha nem ért el olyan sikert, mint 1922-ben; 1922 és 1926 között volt a legerősebb parlamenti képviselete.

A parlament s a politikai pártviszonyok további sajátossága volt, hogy nemcsak a parasztpárt hiányzott, hanem a szomszédos országokban általában jelentős szerepet játszó katolikus (nép-) párt is. Ilyen típusú párt Magyarországon már a dualizmus idején sem tudott szert tenni jelentős önálló szerepre, az ellenforradalmi rendszer viszonyai között pedig ez még kevésbé sikerülhetett. Széles tömegekre ható keresztényszociális demagógia alkalmazásáról nem lehetett szó, az ilyen kísérleteket maga a klérus szerelte le; a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt jelentős vagy önálló politikai szerephez nem jutott.

A középrétegek, a parasztság önálló politikai erővé való szervezését a kormányzat nem tűrte; az e rétegekben befolyásos különböző pártok és társadalmi szervezetek (Keresztény Gazdasági és Szociális Párt, Keresztény Községi Párt, katolikus ifjúsági egyletek, MOVE, ÉME stb.) feladata éppen az volt, hogy a rendszer egésze, „keresztény-nemzeti" programja számára biztosítson széles társadalmi támogatást.

A politikai konszolidációnak a választásokat követő záróakkordját (Gömbös és a szélsőjobboldal visszaszorítása) már a rendszer gazdasági stabilizációjának előkészítése határozta meg. Ez érződött a miniszterelnök programjában is, amely magába olvasztotta az ellenzék több korábbi követelését. Bethlen a rendszer teljes stabilizálását, vagyis az uralkodó osztályok helyzetének további megszilárdítását a „társadalmi béke" helyreállításával, a jogrend megteremtésével, a kivételes hatalom megszüntetésével együtt hirdette meg. A konszolidáció tényleges követelményei, Bethlen programja elkerülhetetlenné tette a Gömbös—Eckhardt—Zsilinszky csoport leszerelését, politikai befolyásának erős csökkentését, mert szélsőjobboldali, antiszemita, fasiszta tendenciákat tartalmazó programjuk veszélyeztette a konszolidáció sikerét. Ez azonban csak hosszabb politikai erőfeszítések után sikerült.

A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT A PARLAMENTBEN

A szociáldemokrata párt bekerülése a parlamentbe új, pozitív jelenség volt az ország politikai életében, de a párt e régi vágya teljesülésének távolról sem volt ilyen egyértelmű hatása a munkásmozgalom egészére. Mindenekelőtt azért, mert nem a párt vezetői által korábban elképzelt módon és formában, az általános és titkos választójog kiharcolása révén jutott be a parlamentbe, hanem egy korcs választójog alapján; nem egy polgári demokratikus rendszer, hanem az ellenforradalmi rendszer politikai keretei között. Az MSZDP tehát egy alapjában nem parlamentáris rendszerben lett parlamenti párt. Az új helyzet a párt és a munkásmozgalom szempontjából sajátos ellentmondást fejezett ki: az ellenforradalom felülkerekedésével és politikai konszolidálásával a munkásmozgalom szervezeti és ideológiai befolyása a háború előtti helyzethez képest visszaszorult, ugyanakkor mégis módosult helye a politikai élet új spektrumában, amennyiben a forradalom és az 1919 utáni nemzetközi erőviszonyok hatására mint a rendszer legbaloldalibb és legerősebb legális ellenzéki pártja, parlamenti párt lett. A párt vezetősége a parlamentnek és a parlamenten belüli tevékenységnek a politikai harc szempontjából igen nagy jelentőséget tulajdonított. Ez a parlament azonban e szerep betöltésére s a régi várakozások realizálására alkalmatlan volt. Az új helyzet és a parlament ennek megfelelő értékelését azonban a pártvezetőség nem végezte el.

A szociáldemokrata képviselők a parlamentben élesen bírálták az ellenforradalmi rendszer visszásságait, s arra törekedtek, hogy megőrizzék és kiterjesszék a demokratikus jogok maradványait, védjék a munkásosztály gazdasági-politikai érdekeit. Ennek az ellenzékiségnek és „küzdelemnek” azonban volt egy alapvető ellentmondása: az MSZDP vezetősége nem vonta le annak politikai és taktikai következtetéseit, hogy a politikai rendszer még a Bethlen által kialakított konszolidált formájában is egy új típusú ellenforradalmi diktatúra, melyet a beépült fasiszta elemek következtében nem lehet sem parlamenti úton liberalizálni, sem parlamentáris harc révén tőle jelentős engedményeket kicsikarni.

Az MSZDP képviselőinek bekerülése a parlamentbe a magyar uralkodó osztályok megváltozott politikáját és taktikáját is jelezte. Bár a Tanácsköztársaság leverését követően a munkásosztály nemcsak a hatalomból szorult ki, hanem a politikai színpad előteréből is, ennek ellenére mint tényleges és még inkább mint potenciális erőt nem lehetett lebecsülni. Nemcsak a forradalom, a Szovjetunió léte, de nyugaton a reformista munkáspártok előretörése is világosan jelezték ezt a folyamatot. A munkásosztály nemzetközi szerepe és belső ereje fokozta a félelmet az ellenforradalom vezető politikai erőiben: attól tartottak, hogy az adott társadalmi viszonyok közt előálló válságos helyzetekben elkerülhetetlen a munkásosztály és a szociáldemokrácia radikalizálódása. Ez nemcsak a kommunista mozgalom kíméletlen üldözését vonta maga után, hanem a szocialista erők korlátozását is. Figyelembe véve, hogy a forradalmat végső soron nem a belső ellenforradalom, hanem a külső intervenció erői verték le, következett az uralkodó osztályok részéről az a mindenek fölé helyezett törekvés, hogy a rendszer stabilitását minden eszközzel és minden erővel szemben biztosítsák.

A szocialista munkásmozgalom létével és tevékenységével azonban számolniuk kellett. Ezt követelte az uralkodó körök külpolitikai érdeke, a keresztényszocialista munkásmozgalom gyors bukása és látványos kudarca s a szocialista munkásmozgalom szívóssága. A szervezett munkásság nagy tömege szervezetileg ugyan meggyengült, eszmeileg is erősen polarizálódott, de a fehérterror üldözései ellenére is alapjában kitartott a munkásmozgalom mellett. Erejét fokozták a hagyományok is: a közös harcok tudata, a nemzetközi munkásszolidaritás, sőt bizonyos fokig a nemzetközi helyzet. A szervezett munkásságra támaszkodó szociáldemokrata párt az üldözés ellenére is megőrizte tömegpárt jellegét; 1921-ben a Szakszervezeti Tanácshoz tartozó 39 szakmai szervezet — a taglétszám csökkenése ellenére is — 152 441 tagot tömörített.

Az MSZDP részvétele a választásokon, bekerülése a parlamentbe már kifejezte a Bethlen-kormány új munkáspolitikáját. Bethlen a szélsőjobboldali erők tiltakozása ellenére, számolva a valós helyzettel, feladta az egész munkásosztály törvényen kívül helyezésének politikáját; felismerte, hogy nem lehet a munkásosztályt a politikai közélet minden területéről kiszorítani. Elismerte a munkásosztály önálló osztályszervezeteinek, a szakszervezeteknek és az MSZDP-nek a létét, biztosította ezek legális tevékenységét, hogy vezetőikkel megegyezve, felhasználja a szociáldemokráciát a konszolidáció érdekében, és lojális ellenzékévé tegye.

Az MSZDP bekerülése a parlamentbe nem választható el a Bethlen—Peyer-paktumtól. Bár a paktumban tételesen nincs szó a parlamenti képviselet kérdéséről, logikus és világos az összefüggés a megegyezés és a szociáldemokrata pártnak a parlamentbe való bekerülése között. Az MSZDP számára komoly dilemma volt, hogy a passzivitásból való kilépés, a választásokon való részvétel, a parlamenti szereplés — az így kínált politikai harci lehetőségek ellenére — nem jár-e azzal a hátrányos következménnyel, hogy erősíti a külföld előtt az ország belső berendezkedése demokratikus látszatát. Ugyanakkor e jogos aggállyal szemben állt az a mozgalom szempontjából kétségtelenül fontos előny, hogy a parlamenti választásokon való részvétel az agitációs tevékenység számára jelentős lehetőségeket biztosított, alkalmat adott százezrekkel való politikai beszélgetésre, egy-egy választási küzdelem olyan seregszemle lehetett, amely mozgásba hozta, politikailag aktivizálta és nevelte a munkásosztály tömegeit, s a parlamentben a párt a munkásosztály érdekeinek védelmében szószékhez jutott.

A választásokon való részvétel kérdésében 1922. március 21-én döntött a szociáldemokrata párt választmánya. A pártvezetőség előterjesztése a II. Internacionálé elveire és gyakorlatára utalt; azzal érvelt, hogy a parlamenti harc egyre nélkülözhetetlenebb eszköze a munkásmozgalomnak, mert az „aktív térfoglalás'' a parlamenti képviseleten keresztül érvényesül. Emellett a parlament a kapitalista rendszer kritikájának, a munkásjóléti és szociális követelések képviseletének fontos fóruma. Az előterjesztés jó néhány figyelemreméltó és jogos érv ellenére magában hordta a parlamenti harc szerepének eltúlzását, és elméleti alapját képezte annak a későbbi gyakorlatnak, hogy a pártvezetőség a parlamenti tevékenységet a tömegmozgalom elé helyezte. Ugyanakkor már itt megfogalmazódott a párt politikájának és taktikájának az az alapelve, amely egyben a forradalom tagadását is jelentette: „Parlamenti úton kell ezt a hatalmat megdönteni.'' Ez a jelszó jelezte, hogy az MSZDP vezetősége túlbecsülte a parlamenti harc reális értékét, és nem vette figyelembe a rendszer egészének ellenforradalmi jellegét. Az MSZDP kifejezte, hogy a forradalmi módszerektől tartózkodik, a paktumnak megfelelően „a kormánnyal szemben mint annak ellenzéke, tisztességes fegyverekkel küzd". Az MSZDP választójogi és a parlamenti harccal kapcsolatos felfogásában 1918 előtthöz képest nem történt alapvető változás, de a körülményekben igen: a párt állásfoglalása az adott helyzetben azt jelentette, hogy bár elvileg fenntartja az általános, titkos választójog követelését, tömegmozgalmat a várható terror miatt nem indít annak érdekében, tehát gyakorlati biztosítását nem érheti el.

A párt választási felhívása, a párt követeléseit megfogalmazva, egyben jövőbeni tevékenységének irányát is előrevetítette. A program általános jellegű demokratikus és szociálpolitikai követelései — az általános választójog, a demokratikus szabadságjogok, a főrendiház eltörlése, a munkásság sztrájkjogának törvényesítése, a 8 órás munkanap, az adóterhek csökkentése stb. — az 1903. évi program minimális követelései közül kerültek át szinte szó szerint. Ezekhez kapcsolták hozzá az adott helyzetből közvetlenül fakadó követeléseket: a kivételes törvények visszavonását, az internálás megszüntetését, a drágaság elleni harcot stb. A program, bár rendkívül fontos átmeneti követeléseket fogalmazott meg, egészében alig különbözött egy radikálisabb hangú polgári programtól. A követelések első csoportja a párt maximális, utóbbi pedig minimális programjává vált; ezek hosszú időre kifejezték a párt parlamenti követeléseinek tartalmát.

A munkások és szegényparasztok nagy tömegei kizárásával lefolytatott választások — bár az MSZDP lehetőségei és mozgásszabadsága a választási harcban igen korlátozottak voltak — a szociáldemokrácia sikerét hozták. Az MSZDP parlamenti párttá vált, de a hely, amelyet a parlamentben elfoglalt, nagyobb lett annál, mint amire a Bethlen-kormány számított. Ezért az év második felében a kormány már újabb akadályokat gördített a pártmozgalom elé. Az ez ellen tiltakozó interpellációt figyelembe se vette.

A parlamentben való részvétellel igen jelentős változások mentek végbe az MSZDP vezetésében és politikájában. A parlamenti frakció megalakulásával új, rendkívül fontos szerepet játszó vezető testület került az MSZDP működésének és politikai tevékenységének meghatározói közé. Az új testület tevékenységét külön szervezeti szabályzat rögzítette, s a frakció élén az Intéző Bizottság állt; minden parlamenti beszéd, interjú, nyilatkozat csak az Intéző Bizottsággal történt megbeszélés, illetve jóváhagyás után hangozhatott el. A párt szervezeti szabályzata alárendelte ugyan a frakciót a párt vezető szerveinek, ez azonban gyakorlatilag nem, vagy igen kis mértékben érvényesült. Az évenként összeülő országos pártgyűlésnek egyik legfontosabb napirendje a képviselőcsoport beszámolójának megvitatása volt, de éppen ezekben a vitákban állandó bírálatként hangzott el, hogy a frakció megsérti a pártdemokráciát, függetleníti magát a pártválasztmánytól és a pártgyűléstől, a választmány véleményét döntő elhatározások előtt nem kéri ki; a párt politikai életének, tevékenységének súlya áttolódott a parlamentre.

A parlamenti frakció úgyszólván ellenőrzés nélkül végezte tevékenységét, így nagyobb befolyásra tett szert az azt irányító Intéző Bizottság, amelyet a frakció szervezeti szabályzata eleve széles jogkörrel ruházott fel. Ilyenformán a parlamenti frakció Intéző Bizottsága vált a párt legfontosabb, szinte egész politikáját meghatározó és irányító szervévé. Tagjai — 1926-ig Farkas István, Peidl Gyula, Peyer Károly, Propper Sándor és Vanczák János — Peidl kivételével az országos pártvezetőségnek is tagjai voltak; élre kerülésük a Tanácsköztársaság előtti „második garnitúra" térhódítását jelezte, s személyükben a legmérsékeltebb csoport került a párt vezetésének élére.

A parlamenti képviselet megszerzésével a párt érdeklődésének és politikájának középpontjába a parlamenti tevékenység került; a párt egyéb területen folyó tevékenységét, sok esetben a harci eszközöket is, a parlamenten belüli politizálásnak és taktikázásnak rendelték alá. Éppen ezért a parlamenti frakció nagy gonddal elkészített deklarációja, amelyet a június 28-i ülésen terjesztettek a parlament elé, nemcsak a párt parlamenti, hanem általános politikai tevékenységének irányát is jelezte. A deklaráció, mint általában a párt politikai irányvonala, igen ellentmondásos volt. A nyilatkozat örömmel állapította meg, hogy Magyarország munkásságának képviselete megjelenik a magyar nemzet törvényhozó testületében „a többi társadalmi osztályokkal egyenrangú fél gyanánt". Azonban az általános, titkos választójog alapján létrejövő országgyűlés mellett foglalt állást, s mivel a jelenlegi nemzetgyűlés nem ilyen feltételekkel ült össze, annak jogszerűségét kétségbe vonta. Ennek ellenére nem zárkózott el olyan kormányzati intézkedések tudomásul vételétől, amelyek alkalmasak arra, hogy az országban a jogbiztonság, a rend, a béke és a gazdasági élet folyamata biztosíttassék, „és a boldogulás előfeltételei megteremtessenek". Ennek érdekében a nyilatkozat felsorolta a választások során elhangzott követeléseket — a minimális programpontokat —, amelyekért a párt a „parlamentarizmussal összeegyeztethető eszközökkel és módszerekkel fog küzdeni". A szociáldemokrata képviselők gomblyukában piroslό szegfűszál is azt jelezte, hogy szocialista párt terjeszti be elvi állásfoglalását, így tehát a szocialista célról is szót kellett ejteni. A deklarációt beterjesztő Peidl Gyula a szocialista célokkal kapcsolatban kijelentette: a párt minden tagja tisztában van azzal, hogy „a program a maga teljes egészében nem valósítható meg máról holnapra, nem valósítható meg erőszakkal ... a fejlődöttebb és haladottabb nyugati államok megelőzésével".[10] Éppen ezért a párt legközelebbi feladatának azt tekintette, hogy az ország hozzáidomuljon, hozzásímuljon a haladottabb nyugati államokhoz. A pártvezetőség tehát a szocializmust mint végcélt elodázta a beláthatatlan jövőbe, a fejlettebb tőkés államokban bekövetkező szocialista átalakulás utánra, amellett egyértelműen kifejezésre juttatta békés szándékait: a szocialista végcél érdekében nem fog erőszakot alkalmazni.

Ezt kívánták alátámasztani azzal is, hogy a Tanácsköztársaságtól élesen elhatárolták magukat; megtagadták és rágalmazták, történelmi szerencsétlenségnek, kalandorságnak nevezték azt.

A pártvezetőség 1918 októberétől is elhatárolta magát, s 1923 végéig a polgári demokrácia örökségét sem vállalta a maga egészében. A demokratikus örökség feladatainak csak elemi részeit tette magáévá.

A deklaráció hangvételéből kicsendült a pártvezetőség együttműködésre, megbékélésre törekvő szándéka, a lojális ellenzék hangja, azé az ellenzéké, amely bizonyos feltételek teljesítése — elsősorban a nyílt ellenforradalom szembetűnő maradványai, a fasiszta tendenciák felszámolása — esetén a demokratikus fejlődés, a rendszer liberalizálódása reményében kész az együttműködésre. Mindez azt is jelezte, hogy a magyar munkásmozgalom legális szárnya elvesztette háború előtti dinamizmusát, fölfelé ívelő dinamikus mozgalomból mindinkább visszaszoruló mozgalommá vált. Ebben kétségtelenül nagy szerepet játszott a megváltozott politikai uralmi forma, a háború előtti diszkriminációs politikánál hatványozottabban érvényesülő ellenforradalmi terror és hatósági zaklatás, a munkásosztály összetételének változása és a párt megváltozott politikai arculata: a párt politikáját meghatározó vezető réteg reformizmusa, az 1918 előttinél jóval megalkuvóbb gyakorlata. Így, bár a magyar munkásosztály 1922 után egy új harci területet szerzett meg a politikai küzdelem számára, ezt az új harci terepet és eszközt nem tudta kellően kihasználni.

---

[10] A nyilatkozat teljes szövege: *Képviselőházi Napló.* 1922—1927. évi ciklus. I. 92—102.

A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT SZÖVETSÉGI POLITIKÁJA

Az MSZDP bekerülése a parlamentbe meghatározta és körülhatárolta az MSZDP szövetségi politikáját is. A párt szövetségi politikáját a parlamenti tevékenységnek és a parlamenten belüli taktikázásnak rendelték alá. A parlamenti képviselet birtokában a párt két követelménnyel találta magát szemben: a szavazatok megszerzésének növekvő igényével és a parlamenti ellenzékhez való viszony tisztázásával.

Már az 1922. évi választásokon kiadott választási felhívás, amelyben a párt elvben a földreform mellett foglalt állást, jelezte az MSZDP szövetségi politikájának változását. A földreform követelése politikailag azt is kifejezte, hogy az MSZDP az eddigi kizárólagos szövetséges, az agrárproletariátus mellett szövetségesnek tekinti a dolgozó parasztságot is. A dolgozó parasztsággal való szövetség gyakorlati realizálását azonban a Bethlen—Peyer-paktumban vállalt kötelezettség beárnyékolta és leszűkítette.

Az MSZDP vezetősége jól tudta, hogy az uralkodó osztály részéről számára kiszabott kereteket nem tanácsos átlépni. Ha a paktum utáni hónapokban még illúziója lett volna, azt egyértelműen eloszlatta Bethlen 1925. január 12-i beszéde, melyben tudtára adta az MSZDP-nek, hogy a paktum egyik leglényegesebb pontjának azt tartja, amelyik „a szociáldemokraták felbújtásától megóvja a magyar falu népét". Az uralkodó osztály részéről megnyilvánuló nyomással és a paktumban vállalt kötelezettséggel magyarázható, hogy az MSZDP évekig nem tett kísérletet konkrét és részletes agrárpolitikai program kidolgozására. Egy ilyen programot a kisparasztság alsó és középső rétegei is bizonyos érdeklődéssel fogadtak volna, s egy határozott politikai állásfoglalással az MSZDP jelentős sikert érhetett volna el azon paraszti rétegek körében, melyek az önálló Kisgazdapárt megszűnésével elvesztették politikai képviseletüket. A pártvezetőség azonban a paktum előírásait megtartva és a parlamenti erőviszonyokat figyelve, nem a dolgozó parasztság megnyerését tartotta fő feladatának, hanem a liberális ellenzéki pártokkal létrehozandó együttműködést. A paktumpolitika mellett ebben szerepet játszott az is, hogy a földreform elvi igenlése ellenére a pártvezetőség egyes tagjainál még hatott az a háború előtti felfogás, amely a mezőgazdasági és földmunkásokkal való szövetséget elfogadta ugyan, de elutasította a kistulajdonos parasztsággal kötendő szövetség gondolatát és gyakorlatát. A parlamenti tevékenység jelentőségének eltúlzása óhatatlanul vitte a pártot a szövetségi politika leszűkült értelmezése, a parlamenten belüli szövetségesek keresése felé. Ez irányba ösztönözte a hazai vezetést a bécsi szociáldemokrata emigráció is. A liberálisokkal való megegyezést az MSZDP részéről elsősorban a polgári ellenzéket túlbecsülő Garamiék sürgették, akik lényegében az 1918-ban abbahagyott politikát akarták folytatni: együttműködni a polgári ellenzékkel a polgári Magyarországért.

Az ellenzéki erők összefogása — ha csak egy választási akció keretében is — az ellenforradalmi viszonyok között a baloldal erősödése irányában hathatott. Az MSZDP-nek mint parlamenti pártnak a parlamentben is keresnie kellett azokat az erőket, amelyek az ellenforradalmi rendszert valamilyen formában opponálták. A polgári ellenzéki pártok szerepét, a velük való összefogás jelentőségét azonban a Garami-csoport erősen eltúlozta. Nem vették figyelembe az e pártok és csoportok politikai arculatában, a tömegekkel való kapcsolatában 1919 után bekövetkezett változásokat, s nem vonták le a szükséges következtetést, hogy ti. az új körülmények között a korábbi taktika nem alkalmazható maradéktalanul. A polgári liberális erők 1919 után defenzívába szorultak, társadalmi bázisuk összezsugorodott, eszmei arculatuk még inkább heterogénné vált, és elbizonytalanodott. Többségük politikai arculatán a demokratizmus helyett inkább a konzervatív liberalizmus vonásai erősödtek meg, emellett az antikommunizmus és a nacionalista revizionizmus vonalán az ellenforradalmi rendszerhez is közeledtek. A szövetségi politikának a szociális problémák iránt kevésbé érdeklődő, tömegbefolyását elvesztő, parlamenti pártcsoportokra való korlátozása nyilván nem segítette kellően az MSZDP befolyását, és korlátozta harci eszközeit. A polgári liberális erőkkel való együttműködés akkor lett volna politikai jelentőségű — mivel a paktum egyik pontjának megsértését is jelentette —, ha kezdete lehetett volna a paktumpolitika revideálásának, s különösen az esetben, ha a parlamenti szövetséget a politikai harc más formáival is egybekapcsolják.

A hazai pártvezetés egy része azonban még az ellenzéki pártokkal való szövetség létrehozásától is tartózkodott, mert attól félt, hogy e szövetség megalakítása kihívja a kormány s a fasiszta jobboldal erőteljesebb támadását. E csoport a paktum vonatkozó pontjainak maradéktalan megtartását és a lojális parlamenti ellenzék szerepét is készséggel vállalta. A Garami-csoport koncepciójának győzelmét és az 1922. évi ellenzéki pártszövetség létrehozását a szélsőjobboldali fasiszta erők növekvő aktivitásának veszélye segítette elő. Mind a szociáldemokrata párt, mind a polgári ellenzék úgy vélte, hogy a szövetség politikai nyomása Bethlent a szélsőjobboldallal való szakításra és a polgári ellenzékkel való együttműködésre készteti, s ezáltal a konszolidációt biztosabb alapra helyezi.

Az MSZDP azonban mind most, mind az 1924-ben megalakult Demokratikus Blokk esetében csak csatlakozott az ellenzékhez, de nem tömörítette az ellenzéket; a szociáldemokraták kisebbségben voltak a vezetésben, a politikai deklaráció kidolgozásában semmi szerepük nem volt, azt csak magukévá tették. A budapesti községi választások idején beleegyeztek abba, hogy a megszerzett törvényhatósági helyeket 40 : 60 arányban osztják fel a blokk polgári résztvevői javára, holott a szociáldemokrata szavazatok száma messze felülmúlta a liberális ellenzékét.

Bár az MSZDP vezetősége gyakorta hangoztatta, hogy az együttműködés számára nem elvi, csak taktikai kérdés, szövetségi politikája valójában összhangban volt általános politikai irányvonalával: a rendszer liberalizálásáért és demokratizálásáért a polgársággal, a liberális ellenzékkel lépett szövetségre, míg megdöntéséért ennél többet kellett volna tennie: a parasztsággal való összefogás megfelelő formáit és lehetőségeit kellett volna kutatnia. A munkás-paraszt szövetség vállalását és erősítését az uralkodó osztály hadüzenetnek, a liberálisokkal való együttműködést csak figyelmeztetésnek tekintette.

Ezt ismerte fel a párton belüli ellenzék, és — kimondva vagy kimondatlanul — ezért támadta ezt a szövetségi politikát. A pártvezetőség az alkalmazott szövetségi politika következtében tehát két tűz közé szorult. A párton belüli ellenzék bírálatának élességét nemcsak a szövetség eredménytelensége indokolta, hanem annak módja és célja is. Az ellenzék azt vetette a pártvezetőség szemére, hogy a liberális ellenzékkel létrehozott politikai együttműködés során lemondott a munkásság önálló politikai akcióiról, nem él az önálló proletárpolitika harci fegyverével, s a munkásosztály erejét a liberális kis- és középburzsoázia taktikai támasza szerepére akarja korlátozni. Az együttműködés ezen formájával tehát a párt a liberális politika uszályába sodródott. Az ellenzék véleménye szerint a pártvezetőség a munkásosztály szempontjából előnytelen egyezményeket köt, s a munkásosztály érdekeit alárendeli a liberális ellenzék bizonytalan taktikázgatásának, átengedi nekik a vezetést, s a párt csak a tömegeket szállítja.

Az elégedetlenség különösen nagy erővel tört felszínre az 1925. évi budapesti községi választás után. Az ellenzék a liberális pártokkal való szövetség helyett a dolgozó parasztsággal való szövetség erősítését, a falusi dolgozók közötti munka fokozását és az osztályharcos politikát sürgette. Nem vetette el a polgári ellenzékkel létrehozandó együttműködés gondolatát, de csak demokratikus szárnyával kívánt összefogni, fenntartva a munkásosztály vezető szerepének igényét. A parlamenti harc meddősége sok szociáldemokrata számára nyilvánvalóvá tette, hogy sem a parlamenti szónoklatok, sem a liberálisokkal való megállapodások nem helyettesíthetik a munkásság tömegakcióit. Növekedett az elégedetlenség az MSZDP vezetőinek politikájával szemben.

Élesen támadták a pártvezetőséget azért is, hogy a munkásság gazdasági harcait sem támogatja kellően. A szanálási válság következtében 1924-ben növekedett a munkanélküliség — a városi munkanélküliek száma elérte az évi 120 ezret –, a tőkések a munkaerő-kínálat növekedését a stabilizációs bérek leszorítására használták fel. 1924-ben még jelentős bérharcok zajlottak le a vasiparban, a textiliparban, a bányaiparban és más szakmákban is. A sztrájkok azonban csökkentek, amiben a fokozott rendőri és közigazgatási nyomás mellett szerepet játszott a reformisták sztrájkleszerelő tevékenysége. A szociáldemokrata mozgalom belső ellentmondásai és konfliktusai — nem utolsósorban a vezetés politikája következtében — állandósultak és fokozódtak.

A SZOCIÁLDEMOKRATA EMIGRÁCIÓ

A szociáldemokrata párt 1919. március 21-e előtti vezetőinek egy része az ellenforradalom felülkerekedése után emigrált. A Bécsben gyülekező szociáldemokrata emigráció zöme azokból a politikusokból, funkcionáriusokból állt, akik a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején fontosabb állásokat töltöttek be, ezért a fehérterror elől menekülni voltak kénytelenek. A szociáldemokrata emigrációhoz később csatlakoztak olyanok is, akik a proletárdiktatúra idején félreálltak, és akiket csak a polgári demokratikus nézetekhez való ragaszkodásuk miatt üldöztek el Magyarországról.

A szociáldemokrata emigráció nem volt tehát egységes. A mérsékeltek, akik Garami Ernőt tekintették vezérüknek — közéjük tartozott Buchinger Manó, Weltner Jakab is —, a II. Internacionálé hívei voltak, sőt sok esetben ők képviselték a magyar pártot a II. Internacionálé előtt. Szoros kapcsolatban álltak a polgári emigrációval, a Károlyi Mihállyal szembeforduló Lovászy Mártonnal, Jászi Oszkárral; lapjaikban a Jövőben, a Bécsi Magyar Ujságban, továbbá Az Emberben számos leleplező cikket közöltek az ellenforradalmi rendszerről.

A Garami-csoport nézetei a két forradalom értékelését illetően megegyeztek az itthoni vezetés felfogásával; a hazai vezetéstől mindenekelőtt taktikai nézeteltérések választották el őket. Garami szerint hiányoztak a kommunista rendszer gazdasági és kulturális előfeltételei, ezért a proletárdiktatúra proklamálása kalandorság volt, eleve halálra volt ítélve. Magyarországon szerinte - csak polgári átalakulásra voltak érettek a viszonyok, a munkásság szerepe a forradalomban csak az lehetett, hogy szövetségesül szegődik a polgárság mellé, s megelégszik azzal a szereppel, amely a munkásosztályt egy polgári demokráciában megilleti. E felfogásnak megfelelően az ellenforradalom győzelme után sorait rendező munkásosztálynak e politika előkészítésére kell felkészülnie.

E csoport a hazai vezetést azért bírálta, mert az a proletárdiktatúra bukása után nem a liberális burzsoáziával, hanem a szélsőséges terrorral kormányzó Horthyval és Bethlennel kötött szövetséget. Garamiék a rendszert diktatórikus fasiszta rendszernek tekintették, amellyel egyezkedni nem lehet, mert lényegéből adódik, hogy semmi komoly engedményre nem hajlandó. Éppen ezért a paktumpolitikát elítélték. Az itthoni vezetés felfogásával szemben, amely a rendszer liberalizálására törekedett és az adott politikai keretek közötti politizálásra kívánt berendezkedni, Garamiék az 1919. március előtti taktikát és politikai stratégiát vallották: szövetségre kell lépni a polgári ellenzékkel, mert csak így lehet sikeresen harcolni az ország demokratizálásáért. Ezért követelték fáradhatatlan szenvedéllyel a hazai vezetéstől az ellenzéki blokk létrehozását. Az itthoni vezetés Garamiékkal szemben, a hazai politika védelmében azt hangoztatta, hogy Magyarországon 1918-ban nemcsak a szocialista átalakulás, hanem a polgári forradalom, a polgárság és parasztság uralma is idő előtti volt, és az jelenleg is korai. A pártszövetség létrehozását emellett taktikai szempontból sem tartották helyesnek, mert attól féltek, hogy az kihívja a reakció – mindenekelőtt a szélsőjobboldal erőteljesebb támadását, a párt fokozottabb üldözését.

Mivel a Garami-csoportnak szerteágazó nemzetközi kapcsolatai voltak, s az itthoni mozgalomban is erős befolyással rendelkezett, a hazai pártvezetőség számos esetben engedni kényszerült Garamiék nyomásának. A többször is életre hívott pártszövetség azonban végső soron nem irányult a rendszer ellen, csupán arra törekedett, hogy ráterelje a kormányzatot a demokratikus politika útjára, az ellenforradalmi rendszert liberalizálja, kirívó ellentmondásait lefaragja.

A Garami-csoport határozottabb állásfoglalást követelt a parlamenti frakciótól, és javasolta, hogy parlamenten kívüli megmozdulásokkal is kapcsolják össze a nemzetgyűlésben folytatott küzdelmet. Garamiék állandó bírálata igen érzékenyen érintette a hazai vezetőket; köztük és Garamiék között egyre fokozódó féltékenykedés, ellentét alakult ki.

A szociáldemokrata emigráció balszárnya az osztrák és német függetlenekhez hasonló politikai nézeteket vallott, eszmeileg a „két és feles internacionáléhoz" tartozott, tevékenyen részt vett annak létrehozásában. Világosság címmel adott ki hetilapot, ezért nevezték Világosság-csoportnak. Vezetőjéről. Kunfi Zsigmondról olyan hírek jártak, hogy csupán azért nem lett osztrák miniszter, mert nem akart megválni magyar állampolgárságától. Kunfi közvetlenül is részt vett az osztrák szociáldemokrata párt munkájában mint az Arbeiter Zeitung szerkesztője. Rónai Zoltán, Böhm Vilmos. Garbai Sándor. Szende Pál voltak a csoport vezető személyiségei, azok a centrista szociáldemokraták, akik a Tanácsköztársaság idején vezető szerepet vállaltak, de annak intézkedéseit nemegyszer kritizálták, vitatták.

A Világosság-csoport nem tagadta meg a Tanácsköztársaságot; vallotta, hogy létrejötte elkerülhetetlen volt, sorsát nem az elkövetett hibákkal, hanem az intervencióval magyarázta. Ugyanakkor tagjai is azt hangoztatták, hogy hiányoztak a proletárforradalom objektív előfeltételei, a magyar proletariátus a vezetésre erőtlen volt, ezért a forradalom idő előtt jött. A proletárdiktatúra vállalása a Világosság-csoportot elválasztotta a jobboldaltól, a gazdasági és kulturális előfeltételek hiányáról vallott nézeteik ugyanakkor az emigráció jobbszárnyához és a hazai vezetőséghez való közeledés útját egyengették.

A követendő politika és taktika kérdéseiben azonban igen jelentős volt közöttük az eltérés. A centrista csoport a hazai vezetést a nyilvánosság előtt — igen élesen és szisztematikusan bírálta. Bírálatuk sokkal élesebb és egyértelműbb volt a Garami-csoport bírálatánál. Az ellentétek és nézetkülönbségek köztük és a hazai vezetés között részben általános jellegűek voltak, s a pártpolitika és taktika eltérő értelmezésére szorítkoztak.

A Világosság-csoport kritikájának középpontjában elsősorban a paktum, a parlamentbe való bekerülés, és a parlamenti frakció tevékenysége állt. A paktum szövegének ismerete híján úgy vélték, hogy a megegyezés tulajdonképpeni tárgya a választásokon való részvétel volt. Szerintük az aktivitás vállalása taktikai hiba volt, mert nem voltak meg alkotmányos feltételei, s ha a pártvezetőség nem megy bele a választásokba, a kormány tartósan nem maradhatott volna fenn. A választásokon való részvétel megerősítette a Bethlen-kormányt, a passzivitásból való kilépés korai volt, a parlamentáris úton megvívandó harcnak még nem voltak meg a feltételei. A hazai vezetés ellenérvére, hogy az aktivitás vállalásával a párt politikai tényező lett, azt válaszolták, hogy a munkásmozgalom már akkor is politikai tényező volt, amikor nem volt parlamenti képviselete, a parlamentben való részvétel a munkásmozgalom erejét és szerepét nem növelte. A Világosság-csoport állásfoglalásának gyengesége abban volt, hogy a paktum bírálatát összekapcsolták a parlamenti választásokon való részvétel szükségességének tagadásával, s a rendszer elleni erőteljesebb harcot a parlamenti küzdelem elvetésével. A csoport tagjai a demokratikus köztársaság eszméjét vallották, éles hangon bírálták a magyarországi ellenforradalmi rendszert, publicisztikai tevékenységükkel a nemzetközi közvélemény előtt leleplezték a fehérterror rémtetteit. E nézetükből következett taktikájuk és az MSZDP vezetőségének szóló bírálatuk. Szerintük a rendszer élete meghosszabbodik azzal, hogy az MSZDP parlamenti képviselettel szalonképessé teszi mind a hazai, mind a nemzetközi közvélemény előtt.

A centrista szárny a hazai vezetést azért is bírálta, mert a rendszer demokratizálását a külpolitikai helyzet alakulásának hatásától várta, ahelyett, hogy a rendszer megdöntése érdekében tömegmozgalmat és tömegharcot kezdeményezett volna. Szerintük a rendszert demokratizálni nem lehet, azt meg kell dönteni.

A Világosság-csoport 1922 elejétől mozgósítani igyekezett az itthoni szociáldemokrata mozgalom ellenzéki tagjait. Célja az volt, hogy az ellenzéki mozgalom erősítésével a jobboldali vezetőket kibuktassa a vezető pozíciókból. Bírálta a hazai vezetést azért is, mert az emigránsok hazaengedéséért csak látszatharcot folytat. Valóban, a hazai vezetés nagy része a Garami-csoport hazatérése érdekében időnként akcióba lépett, a Világosság-csoporttól azonban egyértelműen elhatárolta magát. Bár e csoport tagjait centrista politikai vonaluk, a Tanácsköztársaságnak, a proletárdiktatúra szükségességének eltérő értelmezése elválasztotta a kommunistáktól, időnként bizonyos együttműködés alakult ki a Világosság-csoport és a KMP között. Az MSZDP hazai jobboldali vezetése elleni harcban készek voltak együttműködni a kommunistákkal, de attól való félelmük, hogy az ellenzéki mozgalom a kommunisták előretörését eredményezi, az együttműködésben állandó fékező erőnek bizonyult.

A 20-as évek közepén a bécsi szociáldemokrata emigráció széthullott. A Jövő már 1923 tavaszán beszüntette megjelenését, ezt követte pár hónap múlva a Bécsi Magyar Újság. Munkatársainak nagy része hazatért. 1924-ben követte őket Weltner Jakab és Kondor Bernát is. Garami egy időre Párizsba tette át székhelyét, majd 1929 őszén Buchingerrel együtt Magyarországra jött, miután a hazai pártvezetőség amnesztiát eszközölt ki számukra. A Világosság-csoport 1927 végén két frakcióra szakadt: az alkura hajlók Garbai vezetésével Előre elnevezéssel külön egyesületet hoztak létre. 1929 végén Kunfi, belefáradva az emigrációs torzsalkodásokba, meghasonlott önmagával, és öngyilkos lett. Az emigráció meggyengültével az MSZDP tevékenységének súlypontja most már teljesen Magyarországra helyeződött át; Kunfi halála után az emigráció felhagyott a hazai pártvezetés éles bírálatával, sőt mindinkább együttműködött vele.

3. AZ ELLENFORRADALMI RENDSZER FŐ VONÁSAI ÉS A HATALOM STRUKTÚRÁJA

AZ ÖNÁLLÓ ÁLLAMISÁG KÖVETKEZMÉNYEI AZ ELLENFORRADALMI RENDSZERBEN

Az ellenforradalmi rendszer kialakulása egy újabb történelmi szakaszra határozta meg az ország fejlődésének, gazdasági és társadalmi alakulásának útját és menetét. A dualista rendszer évtizedeiben a modern kapitalista gazdaság és társadalom kialakulásának előrehaladásával együtt elmélyültek és kiéleződtek annak belső ellentmondásai, de egyidejűleg már akkor formálódtak az új történelmi szakasz különböző lehetőségei is. Az első világháború és az Októberi Forradalom — mint az imperializmus válságának terméke és következménye — Magyarországon is elkerülhetetlenül napirendre tűzte a társadalmi ellentétek megoldását, a a rendszer válságához és forradalomhoz vezetett. A dualista kormányzat már Tisza István idején a végrehajtó hatalom szerepének további erősítésével, a kormányzati politika módszereinek erőszakosabbá tételével próbált úrrá lenni a válságon, s kísérelte meg fenntartani az uralkodó osztályok hatalmát. Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom a régi feudális termelési és tulajdonviszonyok számos maradványának felszámolásával és a hozzájuk kapcsolódó társadalmi-politikai intézmények átalakításával, a politikai életnek a korábbihoz mérten jelentős demokratizálásával igyekezett megoldást találni, de az alapvető társadalmi viszonyokat, a kapitalizmus viszonyait nem kívánta átalakítani. Az 1919. évi Tanácsköztársaság ezzel szemben már a kapitalizmuson túlmutató, az ország modernizálásának gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális területre egyaránt kiterjedő széles, átfogó szocialista programjával radikális és mélyreható változásokat indított meg. A Tanácsköztársaság nemcsak a magyar társadalom belső ellentéteire ajánlott tényleges megoldást, hanem a Duna völgyében súlyos konfliktusokat előidéző nemzeti, nemzetiségi kérdésre is.

A munkáshatalom megdöntése a régi problémák demokratikus megoldásának útját eltorlaszolta, ugyanakkor szükségszerűen új feszültségeket és ellentmondásokat is teremtett. Ezek leküzdésére az új politikai rendszernek kellett kísérletet tennie.

Az ország helyzetét és a továbbhaladás útját alapvetően meghatározta, hogy a proletárdiktatúrát az antanthatalmak verték le, és hogy Magyarország egy súlyos általános válsággal küzdő Európa keretei közé került. Az egész tőkés világot átható válság Magyarországon még az Osztrák – Magyar Monarchia felbomlásából származó regionális, a társadalmi, gazdasági és politikai struktúrát érintő válsággal, valamint a forradalmak leverését követő kiélezett szociális feszültséggel, s a történeti Magyarország szétesésébő1, a trianoni békeszerződésből fakadó általános nemzeti megrázkódtatással párosult.

A magyar történeti fejlődés több évszázadon végighúzódó problémája, a Habsburgoktól való elszakadás, az állami függetlenség megteremtése a nemzetközi fejlemények hatására és a forradalom győzelme nyomán oldódott meg. Mégis, nem a forradalom, hanem az ellenforradalom volt az, amelynek bel- és külpolitikai rendszere ez új állami keretben épült ki.

Az önálló államiság gyakorlati következménye volt a Monarchiából származó közös ügyek felszámolása. A magyar kormány és az uralkodó körök maguk formálhatták hadseregüket és külpolitikájukat, s nekik kellett az ehhez szükséges intézményrendszert megteremteni; ugyanúgy, mint ahogyan a korábbi gazdasági és pénzügypolitikai megkötések eltávolítása az önálló bank- és pénzrendszer megteremtését is igényelte. Mindez hosszú évek alatt, éles belpolitikai küzdelmek során, a békeszerződésben megszabott feltételek, a nemzetközi erőviszonyok által felállított korlátok között és az ellenforradalmi rendszer jellegének megfelelően történt és történhetett meg. A külső és belső tényezők együttes hatása nem könnyítette meg e munkát. Bár az ország függetlenségének tényleges politikai célokat és vágyakat is kifejező jelszava áthatotta a 19. századot, az állami függetlenségből és az ország soknemzetiségű összetételéből származó súlyos belső problémák felmérése és elemzése nem történt meg. Így, midőn Magyarország területében, gazdasági potenciáljában megfogyatkozva, korábbi nemzetközi szerepét elvesztve, tehát új feltételek és lehetőségek között lépett az önálló államiság útjára, ez súlyos strukturális és tudati krízist eredményezett. Az önálló magyar állam megszületett ugyan, de gazdasági és külpolitikai mozgásszabadsága — még erősebben, mint a hozzá hasonló s vele szomszédos többi kis államé — a korábbinál nagyobb mértékben rendelődött alá a nagyhatalmi politikának, a nemzetközi erőviszonyoknak.

A nemzetgazdaság talpra állítása és stabilizálása külföldi tőke segítségével történt meg; de ezen túlmenően is, az új viszonyok között állandósult az ország gazdasági életének a nemzetközi gazdasági tényezőknek és érdekeknek való kiszolgáltatottsága.

Az önálló magyar állam formailag megvalósult, de az ország elvesztette korábbi nem magyar népessége túlnyomó részét, és magyar nyelvű lakosainak is tekintélyes hányada került kívül az országhatárokon. A munkáshatalom megdöntése után mindez új, meghatározó tényezője lett mind a belpolitikai viszonyoknak, mind a külpolitikának. Az ellenforradalmi kormányzat nem biztosított a magyarságéval egyenlő jogokat a magyarországi nemzetiségeknek, ugyanakkor a szomszédos országok magyar nemzeti kisebbségei ügyét a revíziós program eszközévé tette.

Az önálló államiság adott formában, egy reakciós ellenforradalmi diktatúra keretében történt megvalósítása olyan politikai koncepciót tett a rendszer nemzetközi törekvéseit meghatározó tényezővé, amely az önállóságot tovább korlátozta. Az uralkodó osztályok érdekeit kifejező „magyar szupremácia" elvének nacionalista és revizionista programja végső konzekvenciájában szembekerült az önálló államiság igényével. A területi revízió, a történeti Magyarország visszaállítása, a magyar uralkodó osztályok Duna-völgyi vezető szerepének visszaszerzése feltételezte és megkövetelte valamely nagyhatalom vagy nagyhatalmi csoport támogatásának megnyerését. A revíziós célok támogatásának fejében pedig, bár sok esetben megkisérelték a nagyhatalmak közti ellentétek kihasználását, a magyar uralkodó osztályok végül is alárendelték az országot e nagyhatalmi érdekeknek.

A HATALOM BIRTOKOSAI ÉS A KORMÁNYZATI RENDSZER

A Tanácsköztársaság megdöntése után a tőkés magántulajdonon alapuló társadalom restaurációja történt meg. Kelet-Közép-Európában a magyarországi volt az egyetlen rendszer, amely győztes forradalom leverése árán és után került hatalomra. Éppen ezért az 1918 előtti hatalmi-politikai viszonyokat nem lehetett változatlan módon visszaállítani, mint ahogyan csupán a régi, a hagyományos kormányzati módszerekkel megtartani sem lehetett a visszaszerzett hatalmat.

A magyar uralkodó osztályok hatalmának visszaállítása az antanthatalmak közvetlen beavatkozásával ment végbe, s ez a beavatkozás nem szűnt meg a Tanácsköztársaság leverésével. A nyugati nagyhatalmak felemásan vagy alig támogatták azokat a belső társadalmi-politikai erőket, amelyek a proletárdiktatúra után kialakítandó kormányzati rendszernek a konzervatív jobboldali erőket háttérbe szorító, liberális jelleget kívántak adni. A kapitalista rendszer restaurációja során kibontakozó belső viszályok közepette a szélsőséges ellenforradalmi csoportok mögé álltak, azokat az erőket segítették hatalomra, amelyek a fehérterror idején, majd a konszolidóció során is erőszakos eszközökkel, a liberális kormányzati módszerek mellőzésével biztosították a forradalom vívmányainak felszámolását, a tőkés—nagybirtokos uralkodó osztályok hatalmát.

Mind a nagyhatalmak általános európai érdekei, mind a magyar uralkodó osztályok létérdeke azonos volt abban, hogy a forradalom vívmányainak felszámolásával együtt Magyarországon olyan hatalmi és kormányzati rendszert építsenek ki, amely gátat vet a dolgozó osztályok újabb forradalmi kísérletének.

Az ellenforradalmi rendszer legáltalánosabb jellegzetességét az adta tehát meg, hogy a tőkés-nagybirtokos osztályok hatalma volt.

A hagyományos uralkodó osztályok a visszaszerzett hatalmat egy területében, lakosságában megfogyatkozott országban gyakorolhatták, amely elvesztette korábbi, a Monarchia keretei között is élvezett Duna-medencei hegemóniáját. Ebben az értelemben tehát leszűkült a magyar uralkodó osztályok hatalmi terrénuma.

Az a körülmény, hogy a Tanácsköztársaságot a tőkés nagyhatalmak fegyveres ereje verte le, hogy az antanthatalmak segítették ismét hatalomra a hagyományos uralkodó osztályokat, rendkívüli mértékben megkönnyítette azok hatalmának érvényesítését.

A tőkés magántulajdon visszaállítása és fenntartása olyan cél volt, amelyet az egyéb kérdésekben egymással szemben álló hatalmi érdekcsoportok teljes egészükben támogattak. Belpolitikailag a restauráció e legfőbb célját a munkásosztály, a földtelen és szegényparaszti tömegek veszélyeztették. Az uralkodó osztályok általános érdeke és politikája így az elnyomott osztályok feletti uralom biztosítására irányult. Ezt szolgálta a politikai szabadságjogok korlátozása, a gazdaság- és szociálpolitika, valamint a diktatórikus kormányzati módszerek, az erőszak.

Az ellenforradalmi rendszer diktatórikus módszerekkel igyekezett elnyomni és meghiúsítani a forradalmi mozgalom minden legális és illegális tevékenységét. A szocialista mozgalom 1918 előtt még magában foglalta a munkásmozgalom forradalmi szárnyát is. Az ellenforradalom hatalomra jutása után a szocialista mozgalom legalitását ugyan sikerült biztosítani, de ez a legális mozgalom már nem foglalta magában a munkásmozgalom forradalmi szárnyát. Az ellenforradalmi rendszer csak a szocialista mozgalom mérsékelt, reformista irányzatának legalitását ismerte el, de annak tevékenységét is korlátok közé szorította. A szocialista mozgalom forradalmi szárnyát a rendszer illegalitásba kényszerítette, és brutálisan üldözte.

Míg 1918 előtt a magyar uralkodó osztályok hatalmukat elsősorban egy polgári demokratikus forradalom lehetőségétől féltették, az ellenforradalmi rendszer már egy újabb szocialista, proletárforradalom lehetőségében látta a hatalmát veszélyeztető tényezőt. A demokratikus változásokat is úgy ítélte meg, mint amelyek utat nyithatnak egy szocialista forradalom előkészítéséhez. Az uralkodó osztályok diktatórikus politikája így nemcsak az illegális forradalmi mozgalom tevékenységének megakadályozására irányult, hanem általában a szocialista és minden demokratikus jellegű mozgalom ellen is. A földtelen és szegényparaszti tömegek szocialista szervezkedését hatósági erőszakkal, az MSZDP-vel kötött megegyezés révén s a propaganda különböző fogásaival szorították vissza. Az ellenforradalmi rendszer konszolidációja során a birtokos paraszti rétegek önálló politikai pártját is felszámolták. A polgári liberális és a polgári demokratikus jellegű politikai erők esetleges térhódítását szintén lehetetlenné tették.

Az uralkodó osztályok forradalomellenessége féktelen antikommunista propagandával párosult, amelynek nemcsak belpolitikai funkciót szántak, hanem azzal szovjetellenességüket is demonstrálni kívánták.

Az ellenforradalmi rendszer haszonélvezői elsősorban a nagybirtokos és nagytőkés uralkodó osztályok voltak.

A nagybirtok uralma az ellenforradalmi rendszer idején is alapvető vonása maradt a magyar mezőgazdaság szerkezetének, amelyen az uralkodó osztályok jelentősebb változtatást nem engedtek végrehajtani. A nagybirtokos arisztokrácia politikai és közéleti befolyása a rendszer lényegéhez tartozott, noha kormányszíntű részvétele a korábbihoz mérten beszűkült. Az uralkodó osztályoknak általában, és a nagybirtokosoknak különösen, igen nagy támaszt adott a római katolikus egyház, mely nemcsak mint nagybirtokos játszott szerepet, hanem mint e csoport társadalmi tekintélyének „ideológiai" továbbéltetője is.

A nagytőke pozíciója a gazdasági hatalomban — részben az iparosodás, a gazdasági előrehaladás, részben a nemzetközi gazdasági kapcsolatok hatása miatt — a korábbihoz mérten megerősödött. Az uralkodó osztályok hatalmi szövetségében, legalábbis ami a gazdasági hatalmat illeti, a túlsúly és a vezető szerep mindinkább a nagytőkéé lett. A politikai konszolidáció és a gazdasági stabilizáció a nagytőke aktív részvétele nélkül nem valósulhatott meg, s ez kihatott a nagytőke politikai súlyára is. A nagybirtok és a nagytőke hatalmi szövetségén belül a nagytőke helyzete nemcsak gazdasági, de politikai vonatkozásban is megerősödött a 20-as években, s ezt az erősödést maga a nagytőke is növelni igyekezett társadalmi kapcsolatainak bővítésével.

Az a tény, hogy a nagytőke gazdasági és politikai súlya is növekedett, s hogy ugyanakkor a nagytőkés körök összetétele és jellege nem változott, vagyis azokban továbbra is erős, olykor döntő szerepe maradt a zsidó vallású vagy zsidó származású elemeknek, lehetőséget adott az osztályellentétek antiszemita alapon történő elhomályosítására, amit elsősorban a szélsőjobboldal igyekezett kamatoztatni.

Az uralkodó osztályok egyik csoportja sem volt képes arra, hogy a politikai hatalomban kizárólagos vezető szerepre tegyen szert. A nagybirtokos és nagytőkés uralkodó osztályok — mint a hatalom legfőbb birtokosai és haszonélvezői — alapvető érdekazonosságuk ellenére sem voltak mentesek különböző ellentétektől, befolyásért vetélkedő csoportokra oszlottak. Ezt tükrözte — többek között — a legitimisták kísérlete, az agrárius csoport szereplése vagy az a tény, hogy a liberális polgári ellenzék egyes nagytőkés körök támogatását is élvezte. A politikai konszolidáció és a gazdasági stabilizáció gyakorlati kérdéseiben nemegyszer kerültek felszínre a nagybirtok és a nagytőke érdekellentétei. Ezek azonban nem érintették az ellenforradalmi hatalom alapjait s az uralkodó osztályok közös érdekeit.

A rendszer gazdaságpolitikáját is a nagybirtok és a nagytőke közös érdeke határozta meg. Ha időszakonként és egyes kérdésekben mutatkoztak is közöttük — nem is lényegtelen — gazdasági vagy politikai érdekellentétek, hosszú távon nem érvényesülhetett olyan gazdasági vagy kormánypolitika, amely tartósan sértette volna az egyik vagy a másik fél érdekeit. Az OMGE, a GYOSZ és a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete (TÉBE) képviselte a gazdasági életben ezeket a közös érdekeket. A nagybirtok és a nagytőke összefonódása az ellenforradalmi rendszer idején előrehaladt. Ugyanakkor azonban a magyar társadalom hierarchikus osztálystruktúrájának, társadalmi szerkezete sajátosságának, a burzsoázia összetételének következtében a hatalom látványosabb (vagyis politikai) szférájában a nagybirtok még mindig jobban előtérben állt, mint a nagytőke.

Azok a mélyreható változások, amelyek a Monarchia felbomlásával, a forradalmak győzelmével, majd leverésével, s végül az ellenforradalom hatalomra jutásával mentek végbe, kihatottak mind az uralkodó osztályok alsóbb csoportjaira, mind az azokkal erősen érintkező középrétegek széles és heterogén tömegére is. A középrétegek egészét általánosságban az jellemezte, hogy szerkezete, társadalmi és történeti hagyományai folytán a 19. század közepétől az addig képviselt liberális, demokratikus irányzattól mindinkább konzervatív, antidemokratikus, soviniszta irányba tolódott el, majd a forradalmi baloldal veresége miatt korábbi demokratikus, baloldali csoportjait is elvesztve, túlnyomó része a politikai jobboldalt erősítette. Az első világháborút követően Európa-szerte megfigyelhető általában a középrétegek gazdasági és politikai aktivizálódása, az állami bürokrácia elitjének, a katonai elnyomó apparátusnak rendkívül megnövekedett szerepe. Mindez a súlyos válsággal küzdő magyar társadalomban fokozottabban és látványosabban mutatkozott meg.

Az uralkodó osztályok alsóbb csoportjai és a középrétegek különböző csoportjai — a dzsentri-katonatiszti-államhivatalnoki csoport, a birtokos parasztság, a városi kispolgárság – a politikai restaurációt úgy kívánták megvalósítani, hogy a nagybirtok és a nagytőke mellett maguk is nagyobb politikai befolyáshoz, jelentősebb gazdasági pozíciókhoz jussanak. A nagybirtokos-nagytőkés uralkodó osztályok a forradalmak utáni helyzetben az alapvető osztálykonfliktus sikeres leküzdése, a városi és falusi proletariátus feletti politikai és gazdasági hatalom megszilárdítása érdekében e követelések bizonyos fokú teljesítésére maguk is hajlottak. E helyzet előnyeit azonban a magyar politikai és társadalmi struktúra következtében nem a szélesebb politikai jogokat, gazdasági lehetőségeket követelő, tehát a hatalmi rendszert liberális irányban tágítani kívánó parasztság vagy városi kispolgárság élvezte, mert ezeket engedményekkel, taktikával és erőszakkal sikerült fokozatosan leszerelni és a politikai életből kiszorítani.

Lehetetlen volt azonban ugyanezt megtenni a már korábban is a hatalom alsó szféráiban elhelyezkedő katonatiszti, államhivatalnoki, úri középbirtokos csoportokkal. Annál inkább, mert ezekre a rétegekre a rendszer stabilizálása és fenntartása érdekében, a végrehajtó hatalom megnövekedett szerepe miatt most a korábbinál nagyobb szükségük volt a nagybirtokos, nagytőkés osztályoknak. A dzsentri-katonatiszti-államhivatalnoki csoportok szélsőjobboldali szárnya különösen növelni tudta közéleti súlyát és szerepét, mivel a forradalmak felszámolásában viszonylag jól szervezett fegyveres erőként is aktív szerepet játszott, s mert kiterjedt társadalmi kapcsolatokkal rendelkezett. Ez a csoport felzárkózott tehát a kormányzati hatalmat ténylegesen kezében tartó politikai elit hagyományos elemei mellé.

A dzsentri-katonatiszti-államhivatalnoki csoport szélsőjobboldali szárnya jórészt az 1919—1920-ban Horthy körül tömörült „szegediekből", valamint az egzisztenciájukat, létalapjukat és jövőjüket vesztett, az elcsatolt területekről menekült köztisztviselőkből, a volt közös hadsereg bizonytalan sorsú magyar tisztjeiből állt össze. Ez a csoport, miközben tiszti különítményeivel, szélsőjobboldali társadalmi és titkos szervezeteivel, majd a végrehajtó hatalomba beépülve szolgálta és biztosította a nagybirtokos és nagytőkés uralkodó osztályok hatalmát, egyidejűleg bizonyos mértékig bírálta is azt, amennyiben tagjai számára nagyobb befolyást és szerepet követelt; a kormányzati módszerekben a nyílt és teljes diktatúra alkalmazását sürgette a dolgozó osztályok és a munkásmozgalom, de minden más, még polgári ellenzéki erő ellen is; antiszemita propagandája a zsidó burzsoázia félreállítását, a tőke „kereszténynyé" tételét hirdette. Mivel a középrétegekre támaszkodó dzsentri-katonatiszti szélsőjobboldali csoport jelentős szerephez jutott az ellenforradalmi rendszer fenntartásában, a hatalmi struktúrába beépültek a társadalmi-politikai válságot kizárólagosan fasiszta módszerekkel megoldani kívánó elemek. Ilyen módon sajátos ellentmondás jött létre, sőt állandósult, mint a rendszer egyik jellegzetessége: a nagybirtokos és nagytőkés osztályoknak szükségük volt ezen elemekre hatalmuk visszaállítása és megtartása végett, ezért szívesen tolták előtérbe, támogatták őket, s különösen súlyosabb válságperiódusokban, sietve fordultak hozzájuk. Az a tény viszont, hogy a hatalomba került új rétegek szélsőséges csoportja nem elégedett meg az uralkodó osztályok kiszolgálásával, hanem a politikai és gazdasági élet síkján maga is nagyobb befolyásra törekedett, nemegyszer keresztezte a hagyományos uralkodó osztályok érdekeit.

A középrétegek politikai arculata és elhelyezkedése azonban távolról sem volt egységes. Nagyobb részük, köztük az államhivatalnoki-katonatiszti-dzsentri rétegek képviselői is, elfogadták a hagyományos uralkodó osztályok által képviselt politika új, ellenforradalmi változatát, és azt hűségesen kiszolgálták, a kormányzati módszerekben, a politikai gyakorlatban nem kívántak attól eltérő eszközöket alkalmazni. A középrétegek további csoportja, a városi közép- és kispolgárság elemei ugyanakkor, amikor a kapitalista viszonyok fenntartását s így a nagybirtok és nagytőke hatalmát támogatták, a kormányzati politikában és módszerekben a diktatórikus elemek csökkentését, liberalizálását tartották szükségesnek.

A politikai hatalmat gyakorló csoport összetételéből szükségszerűen következett a vezető szerepért folyó harc, a különböző érdekek összeütközése, amit a külső és belső erőviszonyok együttesen határoztak meg. Ez az ellenforradalmi rendszer egész fennállása idején szüntelenül zajló folyamat, a szövetségen belüli erőeltolódások és az osztályuralom megmentését, erősítését szolgáló taktikázások magyarázzák az egyes kisebb periódusokban, a különböző kormányok politikájában bekövetkezett változásokat.

Ez a mozgás azonban nem érinti és nem érintheti az alapkérdéseket: a tőkés rend fenntartását, a forradalom és a demokrácia elvetését, a diktatórikus módszerek alkalmazását, a szélsőséges nacionalizmust; de végső soron a későbbiekben sem változtathatja meg a kormányzati formáknak a 20-as évek elején kialakult fő kereteit, mert az magának a hatalmi egyensúlynak a megbomlását és így a rendszer létét veszélyeztetné. Az ellenforradalmi rendszert hatalomra segítő és fenntartását biztosító, antanthatalmak az uralkodó osztályok mozgásterét behatároló keretek felállításával alapjában véve a belső erőviszonyok alakulására bízták e keretek kitöltését, vagyis a kormányzati politika kialakítását. Ez tehát a hatalmi csoporton belüli harcok és erőviszonyok alakulásától függött. Az ebben bekövetkezett változások szükségszerűen kihatottak a politikai, kormányzati eszközökre és módszerekre, a politikai jogok rendszerére és a külpolitikára.

Az ellenforradalom hatalomátvételét követően s a fehérterror idején a szélsőjobboldali csoport, annak katonai ága, fegyveres szervezetei döntő befolyással rendelkeztek, s a nagytőke és nagybirtok támogatását élvezve, a kormányzati módszerek tisztán diktatórikus formájának állandósítására törekedtek. Ez az állapot azonban nem lehetett tartós, mert nemzetközileg és politikailag is veszélyeztette magának a rendszernek a létét. A konszolidáció tartalmához tehát szervesen hozzátartozott a katonai, szélsőjobboldali fasiszta-fajvédő elemek visszaszorítása. Bethlen kormányzása az erőviszonyok lényeges és tartós eltolódásán alapult: a nagybirtok és a finánctőke helyzetének olyan megerősödésén, amely maga után vonta a kormányzati módszerek változását; a nyílt diktatórikus uralmi módszereknek formailag alkotmányos, törvényes módszerekkel való felváltását, a parlament, a szakszervezetek és az ellenzéki pártok megtűrését, de egyben szűk keretek közé szorítását is. Az erőviszonyok eltolódása tehát nem törte szét a hatalmi szövetség keretét, a szélsőséges államhivatalnoki-katonai réteg nem került ki a hatalmi szövetségből, hanem csupán háttérbe szorult, hogy adott időben ismét nagyobb szerephez jusson. A bethleni kormányzati politika — a fentebb tárgyaltak miatt — nem nélkülözhette ezt a réteget, hiszen a hatalom gyakorlásában a konzervatív, diktatórikus elemek — a helyzettől függően változó mértékben — fasiszta vonásokkal elegyedve határozták meg a politikai gyakorlatot.

A rendszer a maga államát — szembeállítva a forradalmak „anarchiájával" — jogállamnak nevezte. Ebben a „jogállamban" azonban a társadalmi erők mozgása erősen korlátozott volt, és az állami funkciók gyakorlásának új, fasiszta jellegű módszerei kerültek előtérbe. A törvényhozó és végrehajtó hatalom egymáshoz való viszonyában az utóbbi abszolút fölénye érvényesült. Az általános állampolgári és politikai jogok az 1918 előtti viszonyokhoz mérten tovább szűkültek. Az uralkodó osztályok érdekében alkalmazott állami autoritás érvényesítésének erős tendenciái mutatkoztak. Államformáját tekintve Magyarország formálisan parlamentáris többpártrendszeren nyugvó királyság volt. A trón azonban üresen maradt, a király helyett a kormányzó töltötte be a legfőbb állami méltóságot. Alkotmányjogi szempontból a kormányzó, a parlament, a parlamentnek felelős kormány voltak az ország irányító hatalmi tényezői; az autonóm jogokat és testületeket sem nélkülöző közigazgatás gondoskodott a parlament által szentesített és ott megtárgyalt törvények végrehajtásáról. Az alkotmányos élet kellékei azonban a valóságban jó részt formálisak voltak.

A kormányzó kezében ténylegesen igen kiterjedt hatáskör maradt nemcsak a hadsereg felett, hanem a parlament rovására is. A kormányzó megbízatásának időtartamát, felelősségre vonásának módozatait törvényesen nem szabályozták és nem biztosították; a miniszterelnök személyének megválasztásában és más vezető politikai állások betöltésében döntő szava volt a kormányzónak.

A kormány politikájának akadálytalan érvényesítését, a miniszterelnök személyi súlyát az irányítása alatt álló kormánypárt biztosította. Az állami és a közigazgatási apparátus tagjait társadalmi helyzetük, politikai felfogásuk önmagában véve is a rendszerhez kötötte. Ez a kötöttség még szorosabbá vált azáltal, hogy a vezető állami miniszteriális posztokon, a vármegyék élén a kormánypárt, illetve az azt támogató keresztény párt emberei álltak; ellenzéki pártokhoz tartozók még alacsonyabb kategóriájú állami és közhivatalt sem tölthettek be.

A kormányhatalom szuverenitásának megteremtését szolgálta és állandósítását könnyítette meg az, hogy a kivételes állapotra vonatkozó 1912: LXIII. tc. az első világháborút követően is érvényben volt, a rendszer maga a kivételes hatalommal való kormányzásból nőtt ki. A rendeleti úton való kormányzáshoz ez adott jogi alapot, az erőviszonyok azonban a kivételes hatalom felszámolása után is lehetővé tették, hogy a konszolidált kormánypolitika annak számos elemét alkotmányos úton állandósítsa. A „közérdeket" megtestesítő kormányzat függetlenné válását más oldalról támasztották alá a társadalmi ellentétek felett álló, „össztársadalmi" érdekeket képviselő államról kialakított és széles körben propagált nézetek.

A rendszer stabilitását biztosító igen jelentős eszköz volt a választójogi rendszer. A dualizmus időszakához mérten nagyobb lett a választásra jogosultak száma, a nők egy része is kapott szavazati jogot, sőt 1919 után a titkos szavazást sem lehetett teljes mértékben mellőzni. A vagyoni, műveltségi és egyéb cenzusok révén mégis a lakosság egy része sohasem vált e lényeges politikai, állampolgári jog birtokosává. E választójogi rendszer legkirívóbb vonása azonban az volt, hogy az ország túlnyomó részén fenntartotta a nyílt szavazás antidemokratikus módszerét. A kormányzat ennek révén is szilárd befolyást gyakorolhatott a vidékre, a vármegyékre. A szabad politikai véleménynyilvánítás törvényes korlátozását egészítette ki a közigazgatási terror. Ehhez 1919 után új jelenség járult: a szélsőjobboldali társadalmi szervezetek politikai agitációja és brutalitástól sem visszariadó erőszakossága. E kettős korlátozás különösen nyíltan, közvetlen formában érvényesült a falvakban, a vidéki városokban.

Az állampolgári és politikai jogok csak addig terjedhettek, amíg a rezsim létét nem fenyegették. A rendszer, amely konszolidációja idején már nem alkalmazhatta a fehérterror módszereit, rendőri, közigazgatási és ügyészi beavatkozással sújtotta a baloldalt.

Az igazságszolgáltatás rendszere jobban alárendelődött az „államérdekeknek", a kormányhatalomnak, mint a dualizmus idején, s új elemekkel gyarapodott. Az esküdtszék, az esküdtbíróság intézményét a baloldali ellenzék minden követelése ellenére még 1918 előtti, korlátozott formájában sem állították vissza. A kivételes hatalom intézkedései közül hosszú ideig érvényben volt az internálási rendszer és végig, ha szűkebb körben alkalmazva is, a rendőri felügyelet alá helyezés. A statáriális, tehát gyorsított büntetőeljárást nemcsak 1919 - 1920-ban, hanem azt követően is olyan mértékben alkalmazták, ahogyan azt a kormányzat a maga szempontjából szükségesnek és lehetségesnek ítélte. A kommunista mozgalom a rendszer fennállásának egész ideje alatt törvényen kívül helyezett, betiltott, illegalitásba kényszerített mozgalom maradt. A rendszer valóságos paraszti tömegpártot sem tűrt meg, s Magyarország volt az egyetlen ország a Duna-medencében, ahol a paraszti többségű lakosság ellenére — a Kisgazdapárt manipulatív felszámolása után — hosszú ideig még paraszti jellegű párt sem működhetett. Az antiliberalizmus és antidemokratizmus odáig terjedt, hogy egyes polgári radikális és liberális szervezetek tevékenységét sem engedélyezték.

Ugyanakkor viszont a legális baloldali ellenzék pártjai, a polgári liberális pártoktól az MSZDP-ig, ha korlátozottan is, de politikai tevékenységet fejthettek ki, sajtójuk — állandó üldöztetés, bizonyos cenzúra, törvényes számonkérés korlátai között — bírálhatta a kormánypolitikát és a szélsőjobboldal tevékenységét. A legális ellenzék baloldali csoportja is része lett a parlamentáris politikai életnek, s egyes területeken, mint amilyen a főváros vezető testületei, nem jelentéktelen befolyásra tett szert.

A parlament funkciója lényegesen kisebb volt, mint azt a rendszer alkotmányos struktúrája formálisan kifejezte. A parlament a dualizmus idején sem volt a kormányhatalom ellenőrzésének tényleges faktora. A parlamenti váltógazdaság lehetőségei 1918 előtt is korlátozottan voltak meg Magyarországon, az ellenforradalmi rendszer viszonyai között pedig nem alakulhattak ki. Nem szólva most ennek társadalmi feltételeiről, a demokrácia belső erőinek helyzetéről, a hatalom itt vázolt struktúrája ezt formálisan is lehetetlenné tette. Egy új, kormányképes politikai csoport léte és esetleges többségre jutása, még ha az ellenforradalmi rendszer talaján történt is volna ilyen változás, mindenképpen nagy társadalmi-politikai mozgással járt volna együtt. A nagybirtok, a nagytőke és az állami felső bürokrácia szövetségét, a 20-as években kialakult egyensúlyi helyzetet pedig minden mozgás veszélyeztette.

A parlament tevékenységét az Egységes Párt túlsúlya határozta meg. Ez biztosította, hogy a parlament alkotmányos úton mindenkor szentesítse a kormány, közelebbről a miniszterelnök politikáját. Az előzőekből világos, hogy a kormánypárti többség parlamentáris diktatúrájának, vagyis a formális többpártrendszer keretei között érvényesülő kormánypárti monopolhelyzetnek a megdöntése csak az egész hatalmi struktúra megváltoztatásával lett volna elérhető.

A parlament hatáskörét ezen túl is korlátozta a parlamenten belüli szűkebb fórumok, a bizottságok szerepének már a 20-as években megfigyelhető s később még inkább bekövetkezett megnövekedése; ezt szolgálta a házszabály-revízió, s jórészt ilyen megfontolásból állították vissza a 20-as évek közepén a felsőházat is. A parlament ugyanakkor bizonyos értelemben levezette a legális baloldal elégedetlenségét, másfelől viszont biztosítékul is szolgált bizonyos alkotmányos formák megtartásához, fórumot adott a mérsékelt ellenzék országos politikai szereplésének.

Az ellenforradalmi rendszernek azok az alapjai, amelyek a bethleni konszolidáció idején kiépültek, s lényegüket tekintve mindvégig fennmaradtak, formálisan voltak nyitottak, ténylegesen zártak voltak. Nyitottak voltak abban az értelemben, hogy legális politikai, közéleti tevékenységet biztosítottak mindazok számára, akik elfogadták az ellenforradalmi rendszert, elfogadták a hatalom birtokosaként az uralkodó csoport szövetségét. Ez tette lehetővé, hogy az uralkodó csoport, a szélesebb uralkodó osztályok tagjain kívül a középrétegek, a városi és falusi kispolgárság, a liberális polgári ellenzék, de bizonyos értelemben a szociáldemokrácia és a szélsőjobboldal is beépüljön a rendszerbe. A „beépülés" ugyanakkor nem zárta ki, sőt egyedül ez biztosította a hatalmi szövetségen belüli erőeltolódásért, a kormányzati politika megváltoztatásáért legálisan folytatott harcot.

A hatalmi szövetség azonban eleve kizárta minden olyan változás lehetőségét, amely akár a bel-, akár a külpolitikában demokratikus irányban ment volna végbe, s az egész hatalmi struktúra kiépítésével védekezett ellene. Ez a kötöttség és merevség akadályozta meg, hogy az ellenforradalmi fehérterrort követő politikai konszolidáció polgári liberális berendezkedés mellett valósuljon meg.

RÉGI ÉS ÚJ SZERVEZETEK

A rendszer fenntartásában, elfogadtatásában, egész struktúrájában jelentős, a korábbinál nagyobb szerephez jutott az ideológia, a társadalom eszmei síkon történő befolyásolása. Ennek tartalmában, nemegyszer formájában, eszközeiben is olyan új elemek domináltak, amelyeknek forrása és magyarázata a restaurációra és a fentiekben jelzett hatalmi-politikai változásokra vezethető vissza. Így érthető, hogy a politikai, eszmei cél szolgálatában egyaránt fontos szerephez jutottak a régi és az új intézmények, szervezetek.

A régiek közül a maguk sajátos szerepével az egyházak voltak a legjelentősebbek, különösen a római katolikus egyház. Közel 1 millió hold tulajdonosaként a római katolikus egyház a legnagyobb földbirtokos maradt a forradalmakat követő időben is. Birtokállományát a Nagyatádi Szabó-féle földreform szinte egyáltalán nem érintette. Emellett megnőtt érdekeltsége a pénzügyi és ipari életben, maga is alapított és vásárolt kisebb-nagyobb vállalatokat, bővítette az egyházmegyei takarékpénztárak hálózatát, 1923-tól a Vallásalapon keresztül a Nemzeti Hitelintézet főrészvényese lett.

Ez önmagában is magyarázza, hogy a katolikus egyház hagyományainak, korábbi funkciójának megfelelően helyeselte és támogatta az ellenforradalmi rendszert, mint a „rend" visszaállítóját, a forradalmak, főként a Tanácsköztársaság „istentagadó anarchiája" után. Egyház és rendszer egymásrautaltsága olyan objektív tényező volt, amely háttérbe szorította a különösen kezdetben mutatkozó ellentéteket. Az egyház Habsburg-barát, royalista állásfoglalása a Friedrich-kormányok idején, viszonylagos aktivitása IV. Károly visszatérési kísérleteikor jelezte, hogy a Horthy Bethlen-kormányzatnak a konszolidáció érdekében meg kell nyernie az egyház feltétlen támogatását. Az egyháznak viszont azzal kellett számolnia, hogy gazdasági pozícióját, társadalmi befolyását csak a Horthy és Bethlen által képviselt hatalmi viszonyok között tudja csorbítatlanul megtartani, illetve megerősíteni. „Soha... nagyobb szükség nem volt arra, hogy az állam és az egyház, az erkölcsi és a testi erő együttműködjenek"[11] hangoztatta Bethlen István.

A katolikus egyház, mint a hatalmi szövetség részese, a nagybirtok, az arisztokrácia súlyát növelte, ezen túl pedig mint a legszélesebb szervezettel s tradicionálisan is megalapozott befolyással rendelkező intézménynek, különleges fontossága volt — Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter szavaival élve a „lelki rekonstrukció" folyamatában, vagyis az ellenforradalmi rendszer elfogadtatásában, céljainak támogatásában.

Az állam, külön konkordátum nélkül is, messzemenően biztosította a katolikus egyház jogait, és jelentős anyagi támogatásban részesítette azt. A korábbi párbér mellett létesített egyházi adó közadó módján való behajtásáról részben az állam gondoskodott. Az egyház közjogi szerepét a felsőház visszaállításakor (1926 : XXII. tc.) és más úton is (például az 1937 : XIX. tc.-ben, mely „országtanács" felállításáról rendelkezik a kormányzói tisztség megüresedése esetére) kiszélesítette az állam.

---

[11] *Nemzeti Újság*, 1929. november 19.

A Vatikán viszont elismerte a protestáns kormányzó javaslattételi jogát a főpapi kinevezések, az egyházi javadalmak betöltése esetén (1927), s az egyház egész tevékenységével a rendszer fenntartását szolgálta.

A katolikus egyház megerősödése (személyi apparátusa az évek folyamán négyszer akkorára duzzadt, mint a többi egyházé együttvéve) feltűnő, de a hitéleten messze túlnőtt feladataival összhangban álló jelenség volt.

A valláserkölcsi nevelés a rendszer ún. keresztény-nemzeti programjának megvalósításában elsőrendű fontosságú volt. Ennek megfelelően az egyház szerepe az oktatásban a korábbihoz mérten is nőtt. Az egyházi iskolák aránya az államiak rovására emelkedett, a katolikus iskolák autonómiáját kibővítették, állami ellenőrzését csökkentették (1935 : VI. tc.). Emellett az egyház befolyása kiterjedt az ifjúsággal foglalkozó különböző szervezetekre, intézményekre; a korszak új jelensége volt a katolikus társadalmi, nem utolsósorban ifjúsági szervezetek (katolikus legény- és leányegyesületek: KALOT, KALÁSZ stb.) hálózatának kiépítése, a kormányzat részéről történő támogatással.

Állam és egyház e sajátos viszonyából következően nem volt szükség önálló katolikus politikai pártszervezkedésre, még ha voltak is ilyen kísérletek.

A konzervatív eszmerendszert és politikai, közéleti tradíciót képviselő római katolikus egyházhoz mérten kisebb szerep és befolyás jutott a protestáns egyházaknak. Ezek, jóllehet alapjában szintén a rendszer támogatói voltak, mégis inkább adhattak teret bizonyos fokú ellenzékiség megnyilatkozásának is (a 20-as években Balthazár debreceni református püspök köre, a későbbiekben olyan ifjúsági szervezetek, mint a Soli Deo Gloria).

A rendszer elfogadtatását és fenntartását új intézmények egész sora is szolgálta. Maga az állam, a kormányzat is létrehozott ilyeneket, de ugyanilyen fontosak voltak a társadalmi jellegű szervezetek. Nemcsak az intézmények, maga a tendencia is újnak minősült, vagyis a társadalom különböző rétegeinek irányított és ellenőrzött szervezetekbe tömörítésére való törekvés viszonylag egységes politikai-eszmei program, azaz az ellenforradalmi rendszer programja alapján. Hasonló szervezetek létrehozása a kor fasiszta rendszereinek jellegzetes megnyilvánulása. Ezek mellett hosszú éveken át érvényesítették befolyásukat a szélsőjobboldali titkos társaságok is.

A kormányzat kezdeményezésére az 1921:LIII. tc. intézkedett az ún. leventeintézmény megszervezéséről. Ez a nevével középkori, romantikus képzetekre utaló szervezet igen gyakorlatias célt szolgált: az elemi oktatásból már kikerült, elsősorban munkás- és parasztfiatalok kötelező katonai előképzését. A leventefoglalkozások készítették elő a fiatalokat a katonai szolgálatra, illetve helyettesítették is azt, amíg a sorozáson alapuló hadseregszervezést a békeszerződés tiltotta. Egyidejűleg a leventeintézmény feladata volt — s ebben a katolikus egyház aktív részt vállalt — az ifjúság, a kormány által keresztény-nemzeti szelleműnek nevezett militarista, nacionalista nevelése is. A leventeintézmény szervezetében, működésében jól érzékelhetőek a fasiszta jellegű vonások.

A korábbiakban is utaltunk már a rendszer olyan új intézményeire, mint a MOVE, az ÉME, vagyis a legjellegzetesebben a rendszerhez kapcsolódó, de bizonyos vonatkozásban kettős jellegű szervezetekre. Ezek a középrétegek, a kispolgárság körében építve ki befolyásukat, nemcsak az ellenforradalmi rendszer általános érdekeit szolgálták, hanem egyben tömörítették azokat a csoportokat is, amelyek a hatalmi szövetségnek, a politikai-kormányzati módszereknek a totális fasizmus irányában történő módosításához szolgáltattak bázist.

Az új típusú szervezetek létrehozása szaporította a különböző foglalkozási ágakat, szakmai csoportokat, női és ifjúsági rétegeket összefogó s már nem „össztársadalmi" programmal fellépő egyesületeket, szervezeteket (a Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, a Turul Szövetség, a különböző bajtársi szövetségek), de egyes, a szélsőjobboldal, a fajvédők által különösen pártfogolt meghatározott sportegyleteket is.

Az ellenforradalmi rendszer nem tudta változatlanul helyreállítani az 1918 előtti hatalmi viszonyokat és kormányzati formákat, a régieket újakkal egészítette ki, bár nem volt szüksége teljes és radikális megújításukra sem. A hazai társadalmi ellentétek ugyanis a forradalmakban kirobbantak, új, hasonló feszítőerejű energiák felgyülemléséhez évtizedek kellettek. Az ellenforradalom hatalomra jutása számára a nyugati nagyhatalmi politika nyitotta meg az utat, ez adott szilárd támaszt a rendszernek, miközben belső baloldali ellenzéke csak hosszabb idő múltával tudta rendezni sorait. Ez a körülmény meghatározta a szélsőjobboldal társadalmi és politikai érvényesülésének lehetőségeit és szükségességét is. A forradalom külső erőkkel történt fegyveres leverése után s abban a nemzetközi helyzetben, amelyet az antanthatalmak politikája határozott meg, a szélsőjobboldal által képviselt társadalmi erők, politikai módszerek felhasználására vagy érvényesítésére csak korlátozott mértékben, mintegy a ,,biztosítékok'' teremtésének keretein belül kerülhetett sor.

Végső fokon az ellenforradalmi rendszer egésze olyan hatalmi egyensúlyra épült, amelyben a nagybirtok és a nagytőke szövetségéhez a középrétegek katonai, államhivatalnoki csoportja s annak szélsőjobboldali ága csatlakozott. Ennek bizonyos nemzetközileg ható tendenciákkal együtt jelentkező következményeit figyelhettük meg a központi államhatalom megnövekedett szerepében, a végrehajtó hatalomnak a törvényhozó hatalom rovására kiterjesztett jogaiban és befolyásában, a rendeleti úton való kormányzásban, a politikai szabadságjogoknak alkotmányosan és hatósági terrorral állandósított korlátozásában. A rendszer s a kormányzati módszerek új, fasiszta típusú vonásai azonban a kelet-európai országokra általában jellemző, s a német és olasz mintájú fasizmusoktól eltérő módon kiegészültek a szoros korlátok közé szorított, lényegében a kormányzó ,,egységes'' párt egyeduralmát biztosító parlamenti formával és az ellenzéki pártok működésével. A konzervatív nagybirtok és a nagytőke a hatalmi szövetségen belül megőrizte domináns szerepét; az államfői és a kormányelnöki hatalom nem összpontosult egy személy kezében; a parlament hagyományos formája megmaradt; a kormánypárt — tagságának és politikájának jobbratolódása ellenére nem alakult át szervezett szélsőjobboldali tömegpárttá; a szociáldemokrata és a liberális polgári ellenzék legális közéleti szerephez jutott; a totális fasizmust képviselő erők részben ellenzéki pozícióba kényszerültek. A hagyományos uralkodó osztályok súlya, a hatalmi csoporton belüli szerepe következtében a rendszer mindvégig törekedett a konzervatív formák és elemek megőrzésére a politikai és állami életben, ami mindenekelőtt a forradalmakra való visszahatás volt, de kifejezte a szélsőjobboldal törekvéseitől (totális állam) való elhatárolódást is. A rendszer tehát úgy valósított meg egy sajátos autoritatív-konzervatív diktatúrát, úgy iktatott be a hatalmi apparátusba fasiszta elemeket és szervezeteket, hogy a régi államszervezet alkotmányos berendezkedését sem küszöbölte teljesen ki, csak tartalmát és hatókörét igyekezett korlátozni. A magyar ellenforradalom egyedülálló volt abban a tekintetben hogy nem megelőző védekezés céljából erősítette a konzervatív politikai intézményeket, vagy építette be rendszerébe a fasiszta jellegű elemeket, hanem már a Tanácsköztársaság megdöntése után, a restaurációs folyamat eredményeként. A forradalmak leverése után s e tény következtében a rendszer a konzervatív formák és elemek megtartására éppúgy rákényszerült, mint a fasiszta-diktatórikus módszerek alkalmazására. Így a Horthy Miklós kormányzó nevével fémjelzett és az ellenforradalomból kinőtt rendszer végül is az uralkodó, a Kelet-Európában általában elterjedt autoritatív diktatúrát teremtette meg, amelynek sajátossága a környező országokhoz képest a fasiszta tendenciák viszonylagos korai megjelenése volt.

4. GAZDASÁGI STABILIZÁCIÓ ÉS FEJLŐDÉS A 20-AS ÉVEKBEN

A GAZDASÁGI ELZÁRKÓZÁS POLITIKÁJA

Az 1921 tavaszától, Bethlen István miniszterelnök kinevezésétől kibontakozó politikai konszolidáció keretei lehetővé tették valamiféle gazdaságpolitikai koncepció kialakítását, a gazdasági talpra állás és az új helyzethez való igazodás megindítását. A gazdaságpolitika vezető szempontjává Magyarországon, de az egész kelet-közép-európai térségben a nacionalista törekvések váltak.

Az objektív feltételek önmagukban is kedveztek az ilyen törekvéseknek, hiszen a súrlódási felületek megnövekedtek Európában. A vámhatárok hossza 6—7 ezer km-re megnyúlt, a korábbi 13 pénzrendszer helyébe 27 önálló pénzrendszer lépett, s egyedül a volt Osztrák—Magyar Monarchia helyén 7 önálló vámterület keletkezett.

A háborúban fellángoló és a békében is tovább szított nacionalista szenvedélyek, a régi birodalmi keretek széthullása és önálló államok keletkezése, a háború nyomán fellépő forradalmi proletármozgalmak ellenhatásaként felerősödő burzsoá nacionalista irányzatok azután kiváló talajt teremtettek, erőteljes ösztönzést adtak a gazdasági nacionalizmus eluralkodásához.

Politikájuknak megfelelően az új kelet-közép-európai államok, s közöttük Magyarország egyik első gazdaságpolitikai törekvése volt az állami függetlenség kínálkozó gazdasági lehetőségeinek kihasználása és feltételeinek megerősítése, amit ekkor a térség minden országában úgy értelmeztek, hogy a régi gazdasági szálakat minél teljesebben szét kívánták szakítani, s a hagyományos áru-, piaci és tőkekapcsolatokat felszámolva, de legalábbis a lehető legminimálisabbra szorítva, igyekeztek a nemzetgazdaság önállóságát megteremteni.

A háborút követő évek világszerte a protekcionista elzárkózás tendenciáit támasztották fel. Franciaországban sorozatos vámemeléseket hajtottak végre, az Egyesült Államokban 1921 májusában, Angliában, Svájcban és Olaszországban ugyanezen év nyarán és őszén léptették életbe a magasabb vámtételeket.

Kelet-Közép-Európa országaiban mindezek a tendenciák kiélezettebben jelentkeztek. Az önállóvá váló országok formailag a régi birodalmi vámokat „örökölték”. Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai számára például a békeszerződések előírták az 1906. évi monarchiai vámtarifák saját határaikon történő alkalmazását. A gyökeresen más igényekre szabott korábbi birodalmi vámtarifák azonban hatástalanok voltak az új feltételek között, s még inkább azzá váltak a lejátszódó infláció következtében, mely a korábban eleve mérsékeltebb vámfalakat úgyszólván elporlasztotta. (A pénz értékromlása nyomán a háború előtt általában 10–20%-os és néhány cikk esetében 30–40%-ot is elérő vámtételek formálissá váltak, 1–4%-ra zsugorodtak.)

A kelet-közép-európai országok 1919 és 1924 között az elzárkózás sajátos további eszközeit is alkalmazták. A háborús rendszabályokból fennmaradt legkézenfekvőbb lehetőséget a behozatali és kiviteli tilalmak széles körű alkalmazása kínálta. Az ipari körök éveken keresztül hiába szorgalmazott követelését valósította meg a Bethlen-kormány, amikor a háború utáni években jórészt felfüggesztett behozatali tilalmi rendszabályokat ismét elővette. 1921. július 15-én radikálisan kiterjesztették a tilalmi rendelkezéseket, s különösen az ipari késztermékek importját szorították szigorú korlátok közé. Ez a behozatal addig növekvő tendenciáját nemcsak megállította, hanem a következő évre mintegy 20%-os importcsökkenést idézett elő.

A tilalmi rendszerek funkciója főként az volt, hogy a legkritikusabb években új alapokra helyezze az ország gazdaságpolitikáját, elősegítse a gazdaság önállósodását, saját lábra állását, elvágja a tradicionális kapcsolatokat, megakadályozza a nem kívánt cikkek beáramlását, s lehetővé tegye, hogy e védőpajzs mögött kidolgozzák és bevezessék az elzárkózás konszolidált eszközeit: az új önálló vámtarifákat. Az évtized közepére érlelődő politikai-gazdasági konszolidáció, a békeszerződés különböző átmeneti tiltó intézkedéseinek lejárta megnyitotta a kaput a vámszabályozás bevezetése előtt.

Az előkészítő tevékenység már 1922-től megindult. A nagybirtokos osztály befolyásos csoportjai ismét elérkezettnek látták az időt a századforduló körüli ún. agrárius koncepció felélesztésére. Az agrárius elvek homlokterében az adott időszakban az iparfejlesztés elvetése mellett elsősorban a szabadkereskedelmi politika állt. Ezzel élesen ellentétes volt a nagytőkés körök gazdaságpolitikai igénye. Ez utóbbiak ugyanis a Monarchia felbomlását, az önálló állam kereteit a belső piac monopolizálására, a nagy szerepet játszó külföldi iparcikkek kiszorítására akarták felhasználni, ezért az erőteljesen protekcionista vámvédelmet szorgalmazták. A világot egyre jobban eluraló és a szomszédos országokban is alkalmazott protekcionista elzárkózás körülményei között a szabadkereskedelmi óhajok természetesen időszerűtlenek voltak. A nagytőke tehát viszonylag könnyen, különösebb ellenállás nélkül tudta keresztülvinni az ipari védővámos politika elvét, még akkor is, ha ez a mezőgazdaság helyzetében bekövetkezett változásokat figyelmen kívül hagyta. A nagybirtokosok viszont egyéb lehetőségek hiányában kénytelenek voltak megelégedni a reménnyel, hogy éppen az ipari protekcionizmus teremti majd meg számukra is a kívánt exportlehetőséget; hogy az ipari védővám „harci fegyver" lehet, mellyel kikényszeríthetik a partner országoktól a magyar mezőgazdasági cikkek beengedését, hiszen gátat állítva ezen országok iparcikkeinek beszállítása elé, kölcsönös érdekké teszi a vámengedményeket. Az ipari protekcionizmus elvét a kormány is vallotta. A még mindig egyoldalú agrár jellegű nemzetgazdaság átalakítását ugyanis a kormány is szükségesnek vélte, és vámintézkedésekben, a belső piac védelmében látta a kívánatos cél megközelítésének eszközét

Ez az álláspont természetesen nem utolsósorban a katonai-hadiipari potenciál megteremtését is figyelembe vette, s a szomszédos országoktól - különösen Csehszlovákiától — való minél teljesebb gazdasági függetlenedés vágya is vezérelte.

A kidolgozott új vámtarifák ezért jóval több vámtételt tartalmaztak, s a korábbi százas nagyságrendű tételszámmal szemben a magyar vámtarifa több mint kétezer tételt ölelt fel. A tételszámok növelése a termelés és a technika fokozódó specializációjának felelt meg, de önmagában is fontos elzárkózási tényezőként értékelhető. Minél speciálisabb, részletesebb vámtarifák álltak ugyanis rendelkezésre, annál több lehetőség kínálkozott, az egyes kereskedelmi szerződésekben vállalt tarifaengedmények izolálására.

Az új vámtarifák másik és ugyancsak általános - jellemvonásaként emelhető ki, hogy vámtételeinek nagysága jelentősen meghaladta a háború előtti mértéket. Az 1924-ben elfogadott és zömében 1925 januárjától életbe léptetett magyar vámtarifák az 1906. évi 10 -20% között mozgó monarchiai vámtételekkel szemben a legmagasabb, az értéknek mintegy 50%-áig terjedő védelmet biztosítottak a könnyűipari termékeknek; bizonyos behozatali érdekek folytán ennél általában alacsonyabb, kb. 20%-os védelmet nyújtottak a nehézipari termékeknek, míg számos nyersanyag, egyes mezőgazdasági felszerelések stb. importját nem terhelték vámok. A vámvédelem átlagosan mintegy 30%-os szintje így is erőteljes védelmet biztosított.

A vámelzárkózás az új vámtarifák kibocsátásával természetesen korántsem fejeződött be. Az évtizedet végigkísérte a vámtarifák úgyszólván állandó korrekciója, ami általában a védekezés szigorítását jelentette. A korrekciók jellegzetes tendenciájaként ezekben az években bontakozott ki igazán a térség iparosodottabb országainak agrárprotekcionizmusa. Ausztria például 1925-ben, majd 1926 áprilisában és 1927 novemberében léptetett életbe újabb agrár-vámintézkedéseket; Csehszlovákiában hasonló vámkorrekciók játszódtak le.

A térség agrárországai még erősebben keresték a minél hatékonyabb védelmet az iparosodottabb szomszédokkal szemben.

Az erőteljes, sőt általában fokozódó elzárkózás természetesen minden külső partnerrel szemben védelmet jelentett. A leghatározottabban azonban a szomszédos országokat sújtotta, hiszen a Duna-völgyi országok mind ipari, mind mezőgazdasági szempontból elmaradottabbak voltak, és drágábban termeltek, mint a legfejlettebb országok. Az azonos mértékű akadályok tehát leküzdhetetlenebbeknek bizonyultak számukra, mint a fejlettebb nyugati partnerek számára. Végső soron a kialakult gazdaságpolitikával a Duna-völgyi országok s így Magyarország vezetői nem csupán szomszédjukat sújtották, de saját maguknak is súlyos károkat okoztak. Erre az egymás közötti kereskedelem gyors csökkenése is utalt.

A volt osztrák és cseh területekről Magyarországra szállított áruk értéke — a területváltozásokat figyelembe véve 1913-ról 1924-re már 60%-kal csökkent. Ezzel szemben Csehszlovákia például lisztszükségletének 1/2-ét, Ausztria búzaimportjának 1/3-át Amerikából vásárolta, Magyarország pedig angol és francia ipari berendezések és gépek előtt nyitott piacot, s egyre erősebben orientálódott a német és olasz piacok felé. Behozatalában az osztrák és csehszlovák részesedés ugyanakkor a korábbi 1/3-ára, kivitelében 1/2-ére esett vissza.

INFLÁCIÓ ÉS STABILIZÁCIÓ

A magyar gazdaság viszonylagos elmaradottsága következtében a felhalmozás belső lehetőségei tradicionálisan szerények voltak, s az importált tőke nagy szerepet játszott a finanszírozásban.

A háború után megváltozott helyzetben a belső felhalmozás még a korábbi szinthez képest is jelentősen visszaesett. A pénz értékromlása — mint utaltunk rá — a bankok tőkeállományát és a megtakarításokat elolvasztotta. Az infláció hatására a finanszírozás kimerült belső forrásait ebben a helyzetben — paradox módon már csakis az infláció révén lehetett ellensúlyozni.

A Bethlen-kormány ebben a vonatkozásban is sietve tett eleget a tőkés-nagybirtokos körök igényeinek. Az addig csak spontán s viszonylag lassan előrehaladó infláció 1921 második felétől tudatos pénzügyi politikává vált, s egyre szédületesebb méreteket öltött. 1921 nyarán 17,3 milliárd korona volt forgalomban; ez 2 év leforgása alatt megháromszorozódott, de 1923 nyarára már elérte a 400 milliárdot. 1924 tavaszára, az infláció csúcspontjára pedig a 2,5 ezer milliárdot. Egy aranykorona értéke 1919 augusztusában 9,9 papírkoronát. 1921 júniusában 50,7 papírkoronát tett ki. 1924 májusában azonban 1 aranykorona 18,4 ezer papírkoronával volt már egyenlő.

Az ugrásszerűen emelkedő bankjegyforgalom és értékromlás indítékai között ebben a periódusban — 1921 után — már a tőkés gazdaság tudatos pénzpolitikai támogatása is szerepelt. A kibocsátás mind nagyobb hányada ugyanis a magángazdaságnak nyújtott hitelek következménye volt. 1921-ben a bankjegyeknek csupán 10%-a került forgalomba az állam által főleg nagybankoknak nyújtott hitelek révén, 1922 második felére azonban már 50%-ra, 1924-ben pedig 65%-ra emelkedett az arány. A bankok a kapott hiteleket a nagyiparnak és nagybirtoknak adták tovább, mégpedig a számukra legkedvezőbb valorizálatlan formában. Ez azt jelenti, hogy a romló papírpénzben nyújtott hitelek valóságos — aranyban vagy természetben (gabona, szén stb.) számított — értékét nem határozták meg, a visszafizetés esedékességekor az időközben töredékére zsugorodott értékű papírpénzt névértékben fizették vissza. Az inflációs kölcsönök tehát a valóságban nem is kölcsönök voltak, hanem állami ajándékok a tőkésosztálynak. Éppen ezek a valorizálatlan hitelek játszották a legnagyobb szerepet — az ipar finanszírozásának közel felét ez a forrás képezte — a gazdaság finanszírozásában 1921 és 1924 között.

Az infláció eszközeivel a termelési költségeket is radikálisan leszorították, ami elsősorban az inflációs bérek révén vált lehetővé. Ennek mértékére utal, hogy 1914 nyara és 1924 eleje között az árak 8 ezerszeres emelkedésével szemben a bérek csak 3,5 ezerszeresre emelkedtek, vagyis az infláció segítségével a béreket a háború előttieknek kevesebb mint felére szorították le. Mindezen, a tőkésosztály minden rétegét érintő inflációs előnyök mellett a nagybirtok különleges inflációs nyeresége sorában külön kell említeni, hogy megszabadulhatott korábbi adósságaitól. A tőkés fejlődés megelőző évtizedeiben a nagybirtok hatalmas adósságokat halmozott fel. Míg a földbirtok összes értéke mintegy 7,2 milliárd aranykoronára rúgott, értéktelen inflációs pénzben „egyenlítették" ki a nagybirtok 1,3 milliárd aranykorona értékű tartozásait.

Az infláció konjunktúrateremtő hatását a nagytőke és a nagybirtok mellett a városi kis- és középtőke egy része is kiaknázta (a kisipari üzemek száma például 16 ezerről 24 ezerre emelkedett); falun pedig szaporodnak az árutermelő paraszti birtokok. A pénzromlás hatására az árak mögött egyre jobban elmaradó bérek azonban olyan méretű nyomort idéztek elő, ami az alighogy visszaállított osztályrend körülményei között már politikai veszélyeket rejtett magában. A féktelenné váló infláció már a termelőmunkát is fenyegette, s egyre inkább a spekuláció felé terelve a tőkét, a termelés dezorganizációjának közvetlen veszélyével járt. A pénzügyi stabilizáció tehát elodázhatatlanná vált. Csakhogy a stabilizáció végrehajtása nem pusztán pénzpolitikai elhatározás kérdése volt. Feltételei között mindenekelőtt a termelés és ezáltal az árukínálat szintjének lényeges emelkedése szerepelt. A háborút követő katasztrofális visszaesés, dezorganizáltság után az évtized közepére, jórészt éppen az inflációs konjunktúra hatására, a termelés a legfőbb területeken kimozdult mélypontjáról, és nem egy esetben — a szántóföldi termelés 70%-ra, az állattenyésztés még nagyobb mértékben — jelentősen közelített a háború előtti színvonalhoz. Ennek nyomán talpra állhatott a kiviteli tevékenység is. 1921 és 1924 között a búza- és lisztkivitel közel megháromszorozódott, az állatkivitel kétszeresére emelkedett. A fellendülő importtevékenységre vet fényt, hogy ugyanezen években az alapvető textilnyersanyagok és a fa importja mintegy megtízszereződött. A fűtőanyaggondok megoldására utal, hogy 1922–1923 fordulóján a szénbányászat termelése már elérte a háború előtti szintet. Mindez az ipari fellendülés fontos alapjává vált.

A munkáslétszám a gyáripar egészében mintegy 27%-kal, s a termelés értéke — bár az inflációra jellemző erős hullámzásokat mutatva — 20–30%-kal növekedett. 1921 és 1924 között tehát az ipari termelés szintje is jelentősen közelített a háború előtti színvonalhoz, s 1922–1924-re ennek mintegy 70%-ára emelkedett.

Az infláció megfékezésének természetesen meghatározott pénzügyi feltételei voltak. Biztosítani kellett az államháztartás egyensúlyát s ezzel összefüggésben a békeszerződésben kiszabott jóvátételi kötelezettség ügyének megnyugtató rendezését, a régi tartozások visszafizetésének forrásait s egyben az inflációs finanszírozás megszűnése nyomán támadt űr pótlását is.

E sokirányú és súlyos terhet jelentő feladatok megoldása részben a korábbi, önerőre alapozott szanálási kísérlet kudarca, részben politikai megfontolások és nem kevésbé a tőkeimportáló tradíciók következtében a magyar uralkodó osztályok és a Bethlen-kormány szemében elválaszthatatlanul összekapcsolódott nagyarányú külföldi kölcsön felvételével és általában a tőkeimport megindításával. A kormány a külföldi hitel megszerzésével egyben igyekezett megszabadulni a békeszerződésben előírt jóvátételi kötelezettségektől. Éppen 1923 októberében született meg a Jóvátételi Bizottság döntése, amely 20 év alatt 200 millió aranykorona fizetésére kötelezte Magyarországot. Politikailag pedig a kölcsön útján remélték a Horthy-rendszer elfogadtatását előmozdítani, a győztes hatalmak érdekeltségét felkelteni s ezáltal támogatását biztosítani.

Miután a kelet-közép-európai országok többsége hasonló helyzetben volt, és hasonló feladatokkal birkózott, a stabilizáció és tőkeellátás következménye egyáltalán nem elszigetelt magyarországi ügyként jelentkezett, hanem a háború és forradalmak utáni Európa egyik legalapvetőbb politikai és gazdasági kérdéskörének részeként. A gazdasági és politikai stabilitásukat visszanyert nyugati hatalmak — érdekszférájuk kiterjesztését szem előtt tartva — nagy szerepet vállaltak a kelet-közép-európai rekonstrukció felkarolásában, hogy az újabb összeomlást és forradalmakat megakadályozzák. Az első lépéseket úgyszólván minden ország esetében a pénzügyi stabilizáció végrehajtása képezte. A sort 1922 októberében az Ausztria pénzügyi stabilizálására nyújtott nagyhatalmi kölcsönszerződés nyitotta meg. Románia, Lengyelország és Bulgária 1922 és 1928 között folyamodott hasonló hitelekért, egyes országok többször is.

A magyar kormány 1923 tavaszán jelentette be igényét nagyobb, mintegy 40 50 millió aranykorona rövid lejáratú és 550—650 millió aranykorona hosszú lejáratú nyugati kölcsönre. Egyidejűleg folyamodtak a jóvátétel biztosítására lefoglalt egyes állami bevételek, zálogjogok felszabadításáért. Hosszas diplomáciai és gazdasági tárgyalások után a nagyhatalmak végül 1924 nyarán csupán 250 millió korona stabilizációs kölcsönt szavaztak meg. Az 1924: IV. tc. által törvénybe iktatták a stabilizációs tervet, s az V. tc. létrehozta a Magyar Nemzeti Bankot, amely formailag az államtól független részvénytársaság volt, a bankjegykibocsátás monopóliumával felruházva. A bank arany- és devizakészletét kiegészítette a Bank of England 4 millió font (82 millió aranykorona) összegű kölcsöne s kötelezettségvállalása, hogy korlátlan mennyiségben bocsát rendelkezésre angol fontot magyar koronáért.

Ezen lépések után 1924 júniusában sikerült megszüntetni az inflációt. Megállapították a korona stabilizációs árfolyamát, melyet az angol fonthoz kötötték (1 angol font = 346 ezer korona; 1 aranykorona = 17 ezer papírkorona). A koronának az új pénznemre, a pengőre való átváltására csak néhány évvel később, 1927-ben került sor, s ekkor egy korona kereken 1,16 pengővel volt egyenlő. A stabilizáció júniusi időpontjának megválasztásában természetesen szerepet játszott, hogy ettől az időponttól indult meg a népszövetségi kölcsön folyósítása. E kölcsön, melynek felét Anglia, másik felét pedig további 6 ország — elsősorban az Egyesült Államok, Olaszország és Svájc — nyújtotta, rendkívül kedvezőtlen feltételekkel került kibocsátásra. A 80–88%-os kibocsátási, illetve átvételi kurzus következtében a kölcsön névleges összegének 1/7-ét–1/5-ét már nem is folyósították, ennek ellenére az egész névérték után kellett 7,5%-os, rendkívül magas — a világpiacon általában alkalmazott kamatláb kétszeresére-háromszorosára rúgó — kamatterhet fizetni. A kölcsön felhasználásának ellenőrzésére — a költségvetés ellenőrzésének széles körű jogával — népszövetségi főbiztost delegáltak a magyar kormány mellé. Ha figyelembe vesszük, hogy mindezek mellett Magyarország megerősítette a Monarchia idejéből fennmaradt, ekkor mintegy 1,1 milliárdos tartozásának visszafizetési kötelezettségét, nyilvánvalóvá válnak a kölcsön különlegesen kedvezőtlen, sőt megalázó feltételei.

A kölcsön felhasználása ezek után meglepő képet mutat. A valóságban a stabilizáció céljára felvett kölcsönnek ugyanis kb. 1/4-ét, mindössze 81 millió pengőt fordítottak az államháztartás hiányának fedezésére. Miután a deficit már 1924 őszén, az előirányzott 2 évnél jóval hamarabb megszűnt, nagyobb összegek felhasználása e célra feleslegessé vált. Ez az összeg egyszeri vagyonadóból könnyen előteremthető lett volna, hiszen a deficit eltüntetésének forrását a továbbiakban belső erők képezték: a háború előtti fejenkénti adóterhet 35%-kal meghaladó igen magas adószint. A népszövetségi kölcsön tehát inkább csak az első nehézségeken segítette át a magyar államháztartást, megkímélte a vagyonos osztályokat az áldozatvállalástól, s mintegy tartalékot, biztonságot adott a stabilizációs államháztartás egyensúlyához. Ennél nagyobb szerepe a valóságban nem volt. A felvett összegek nagyobb részét a szanálástól független célokra — felét a régi tartozások esedékes törlesztésére, egy részét az államapparátus fejlesztésére, építkezésekre — fordították. A kölcsönnel azonban sikerült elérni a várt politikai célokat, a rendszer „szalonképessé" tételét, az antanthatalmakkal való kapcsolat biztosítását. Ez egyben azt jelentette, hogy a népszövetségi kölcsönnel megindult a nyugati hitelek áradata.

A külföldi közreműködés ugyanis a stabilizáció végrehajtásával nem zárult le, sőt, tulajdonképpen ekkor bontakozott ki igazán. Az államháztartás és a pénzügyek rendezése ugyanis a gazdasági-pénzügyi káosz felszámolása mellett hivatva lett volna a belső felhalmozás normális körülményeinek biztosítására, a felhalmozás meggyorsítására is. E célt azonban nagyon nehezen lehetett megvalósítani. Egy évvel a stabilizáció végrehajtása után a bankok betétállománya még mindig csak a háború előtti szint 15—20%-át érte el. A gazdaság belső felhalmozása az 1929-ig terjedő egész periódusban is csak 2,4 milliárd pengőt tett ki, vagyis évi átlagban 450 500 milliót.

Ha figyelembe vesszük, hogy a felhalmozásnak a háború előtti szintje is alacsony, elégtelen volt a gazdaság finanszírozásához, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a háború utáni rekonstrukció, a gazdaság új létfeltételeihez való igazodás megnövekedett tőkeigényét a megcsappant források közel sem elégíthették ki. Néhány hónappal a stabilizáció végrehajtása után hirdette meg a nagytőkés körök egyik sajtóorgánuma: „A népszövetségi kölcsön csak kezdet, amely után jönnie kell a további hitelműveletek egész sorának."[12] S valóban, a népszövetségi kölcsönt követően úgyszólván egyidejűleg több hosszú lejáratú hitelről folytak tárgyalások. Az elsők között — még 1925-ben — realizálódott a Rimamurányi Vasmű rekonstrukciós hitele, valamint a 48 vidéki város által felvett kölcsön. 1926 és 1929 között 38 hosszú lejáratú hitelmegállapodást kötöttek. A megyék 62 milliós és a vidéki városok második 35 milliós kölcsöne után különösen kiemelkedett a főváros áramellátásának javítása céljára az angol Talbot-konszerntől felvett kölcsön (92 millió pengő), melyet a bánhidai centrálé és távvezeték felépítésére, valamint a Budapest—Hegyeshalom vasútvonal villamosítására fordítottak. Az évtized végének legnagyobb kölcsönakcióját a svéd gyufatröszt bonyolította le. A magyar állam a gyufamonopólium bevezetése és a gyufaipar svéd kézre juttatása fejében 190 milliós hitelt vett fel a földbirtokreform kártalanítási kötelezettségeinek fedezésére. 1924 és 1931 között együttesen végül is 1,3 milliárd pengő névértékű hosszú lejáratú hitel áramlott az országba. Ezt a hatalmas összeget is meghaladták az áruhitelek, valamint más közép- és rövid lejáratú kölcsönök formájában 1924 és 1931 között felvett 1,7 milliárd pengő hitel. Ez utóbbi összeg kereken 40%-át áruhitelek tették ki, s a rövid, néhány hónapos lejárati idő miatt a fennmaradó összegek beruházás jellegű felhasználása eleve lehetetlen volt.

---

[12] *Magyar Pénzügy*, 1924. november 5.

Az 1924 után felvett kölcsönök kereken 60%-át tehát rövid és középlejáratú hitelek tették ki. A felvett új hitelösszegek, a háború előtti tartozások és a felgyülemlő kamatok végül is 1931 nyarára Magyarország külföldi tartozásait 4,3 milliárd pengőre duzzasztották. A kölcsönökért pedig rendkívül nagy árat kellett fizetni. Az évtized során már az alacsony kibocsátási árfolyamok következtében elveszett a hitelek névértékének 10—20%-a. A megcsappant összeghez képest az amúgy is magas, 7% alá ritkán eső kamatláb igen súlyos terhet jelentett a magyar nemzetgazdaság számára. A régi adósságok nagy összege és az új kölcsönök kedvezőtlen feltételei, magas ára hatására a felvett hosszú lejáratú hitelek több mint felét végül is kamatfizetésre és törlesztésre fordították. Az évek múltával az új hitelösszeg és a törlesztés aránya egyre romlott, s az 1929 folyamán felvett kölcsönök összege már elmaradt azoktól az összegektől, melyeket ez évben a külföldi hitelezőknek törlesztettek.

A felsorakoztatott tények nyilvánvalóvá teszik, hogy a 20-as évek Magyarországán rendkívül nagy összegű hiteleket vettek fel. Az évi átlagban 400 millió pengőt meghaladó hitelek még a háború előtti hitelösszegek (évi 300 millió pengő) mértékét is túlszárnyalták.

A 20-as évek kölcsöneinek túlnyomó részét azonban nem produktív beruházásokra fordították. A rövid lejáratú hitelek eleve nem jöhettek számításba beruházási célokra. A hosszú lejáratú hitelekből is meglepően alacsony hányadot ruháztak be ipari, villamosítási vagy általában termelési célokra. A hosszú lejáratú hitelek 40%-át a tartozások (közöttük háború előtti adósságok) törlesztésére fordították. E hitelek felhasználásának másik legnagyobb tételét, közel 1/3-át, a városok és a megyék kapták. Ezeket az összegeket 40—50 felé tagolva, szétaprózva hasznosították, főként város-, illetve községfejlesztési célokra, részben társadalmilag hasznos építkezésekre (kórházak, bekötőutak stb.) fordították, de úgyszólván teljes egészében nem produktív jellegű, a termelés növekedésében vissza nem térülő beruházásokra került sor. A harmadik legnagyobb tételt, a nagybirtoknak juttatott 350 milliós összeget túlnyomórészt ugyancsak nem produktív módon hasznosították. A nagybirtok a hatalmas összeg felét fogyasztási, luxus és földvásárlási célokra költötte el, 1/3-át nem termelésfejlesztő építkezések emésztették fel, s csupán 10%-ot tett ki a produktív beruházások hányada.

A termelésfejlesztő befektetések legnagyobb tétele az iparnak juttatott 150 milliós hitelösszeg volt. Végül is a produktív termelő beruházások a felvett hosszú lejáratú hiteleknek csupán 20%-át tették ki. Nem haladta meg e hitelösszegek 15%-át a termeléssel közvetlen összefüggésben nem álló építkezések kiadásainak, a közegészségügyi, közoktatásügyi beruházások (kislakásépítési akció, kórház- és iskolaépítési program) tétele sem. A hosszú lejáratú kölcsönök mintegy 25%-át viszont az államapparátus bővítése, luxusépítkezések stb. formájában lényegében fogyasztási célokra használták.

Ilyen felhasználás mellett a hatalmas hitelösszegek súlyos tehertétele nem térülhetett meg a termelés bekövetkező fellendülése révén, s az egyre nagyobb hitelösszegek állandóan növekvő törlesztési kötelezettsége mind súlyosabb pénzügyi tehertétellé, mind nehezebben teljesíthető kötelezettséggé vált. A kedvezőtlen feltételek mellett elnyert, rosszul felhasznált hitelek ezért végül is újabb és újabb hitelek felvételét tették szükségessé, pénzügyi kiszolgáltatottságra és függésre vezettek.

A kölcsönök sajátosan kedvezőtlen felhasználása általános európai jelenség volt, s egyaránt jellemző az osztrák, a jugoszláv, a bolgár és a román kölcsönpolitikára a háború utáni évtizedben, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy nem egyszerűen a Bethlen-kormány koncepciótlanságáról, pénzpolitikai ügyetlenségéről volt szó. A háború utáni kölcsönök elsődlegesen politikai célokat szolgáltak, növelték a fogyasztási szintet, s hozzájárultak a kelet-közép-európai rendszerek konszolidálásához, a forradalom veszélyének elhárításához.

A külföldi tőke közvetlen gazdasági érdeklődését s tevékenységét a hitelnyújtásnál jobban fejezik tehát ki a működő tőkebefektetések.

A világháború utáni években azonban ebben a vonatkozásban nem állott helyre a korábbi állapot. Az iparban a piacuk után Magyarországra települő cseh és osztrák gyárak vagy fiókgyárak mellett a villamossági iparba befészkelődő amerikai tőke (Ganz gyár, Egyesült Izzólámpagyár, Standard villamossági gyár), valamint a bauxitiparban eszközölt német tőkebefektetés emelkedik ki. Ez utóbbi a dunántúli bauxitkincs 20-as évek első felében történt felfedezése után az Alumíniumérc Rt.-n keresztül valósult meg, és a vezető német alumíniumipari érdekeltségek — Vereinigte Aluminiumwerke, Ottavi Minen und Eisenbahn Gesellschaft — térnyerését tükrözte. Az ipar által kibocsátott részvényeknek a 20-as évek második felében mintegy 20%-át vették át külföldi tőkecsoportok, ami visszaesést jelent a háború előtti viszonyokhoz képest. A csökkenés mértékét jól mutatja, hogy míg 1913-ban a magyar gyáripar 36%-a állott a külföldi tőke ellenőrzése alatt, addig 1929-re az érdekeltségi kör 28%-ra esett vissza. Hasonló folyamat játszódott le a nagybankok terén is. Míg a század elején a vezető pénzintézetek részvényeinek többsége (55%) külföldi kézen volt, addig most a Kereskedelmi Bank, a Leszámítoló Bank és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár úgyszólván teljesen magyar tőkecsoportok kezére került, s a Hitelbank külföldi kézben levő részvényállománya is csökkent. A külföldi tőke szerepe csak az újonnan létrehozott, de inkább a nagybankok második vonalába tartozó Olasz—Magyar Bank és Angol—Magyar Bank esetében jelentősebb. A magyar bankrendszer természetesen függött ugyan a nemzetközi pénzpiactól, de közvetlen függése a külföldi tőkétől csökkent.

A német és a francia tőke vérmesebb próbálkozásai (Stinnes, illetve Schneider—Creusot-csoport) a nagyhatalmi vetélkedésen, francia, illetve angol közbelépésen zátonyra futottak.

A magyar gazdaság finanszírozásában végül is a közvetlen külföldi befektetések viszonylag jelentéktelenek voltak, de a hitelnyújtási tevékenységgel együtt a külföldi tőke a gazdaság tőkeellátásában mégis fontos szerepet játszott. A háború utáni évtizedben hitelek és tőkebefektetések formájában nagyjából ugyanakkora összeg áramlott az országba, mint amennyi a belső felhalmozás forrásaiból összegyűlt. (Mindkét tétel 2,5—3 milliárd pengő között mozgott.)

A felhasználás bemutatott módjai következtében a beruházásokban már közel sem játszott ilyen szerepet a külföldi tőke. Végül is a beruházásoknak mintegy 1/4-e származott külföldi forrásokból, 3/4 része belső felhalmozásból eredt.

A finanszírozás külföldi és belső forrásaiból produktívan beruházott összegek tehát — a lehetőségekhez képest is — alacsonyak voltak. A mezőgazdaságba, iparba és közlekedésbe fektetett tőke együttes öszszege a háború utáni évtizedben évente átlag 260 millió pengőt tett ki, s a befektetett tőke évi növekedése 3% körül mozgott csupán, vagyis jelentősen elmaradt a háború előtti szint (5%) mögött.

A REKONSTRUKCIÓ EREDMÉNYEI ÉS ELLENTMONDÁSAI

A nacionalista elzárkózó gazdaságpolitika, a nagyarányú tőkeimport és a kedvező világpiaci agrárárak lehetőségének kihasználása révén fellendülő mezőgazdaság a 20-as évek második felében Kelet-Közép-Európa országaiban mérsékelt konjunktúra kibontakozásához vezetett. A fellendülés évei azonban nagyon rövid időszakra korlátozódtak. Magyarországon tulajdonképpen csak 1926 és 1929 között beszélhetünk komoly gazdasági fellendülésről. Az inflációs prosperitás után ezek az évek elegendőek voltak ahhoz, hogy a gazdaság végképp kilábaljon az első évek káoszából, dezorganizáltságából, s lehetőség nyílott a gazdasági konszolidációra. A termelés az évtized második felében, 1927 körül elérte a háború előtti — azonos területre számított — termelési szintet, s a konjunktúra csúcspontját jelentő 1929. évben szerény mértékben túl is szárnyalta azt.

A mezőgazdaság talpra állítása viszonylag egyszerűbb feladatnak bizonyult. Az ország területének változása a termelés átalakítását alig tette szükségessé, s a technikai elmaradottság következtében a termelés háború előtti szintjének elérése sem okozott nagy problémát. A talpra állás elsősorban az igavonó állatok pótlásán múlott. Az alacsony technikai szint mellett egy-egy kedvezőbb időjárási évben már hamar elérték vagy megközelítették a háború előtti termelési szintet, mint például 1923-ban is, amikor az ipari termelés még messze elmaradt a háború előtti mértéktől.

Az 1920-as évek közepétől a mezőgazdaság fejlődésének feltételei jelentősen megjavultak. Az európai iparfejlődés és a konjunktúra javulása a mezőgazdasági termények külső piacának bővülését és az árak emelkedését hozta. A háború előtti szint eléréséhez a belső piac bizonyos fokú szélesedése is hozzájárult. Javult a helyzet a hitelellátás terén is. A jelzálogkölcsönök összege a stabilizáció után gyorsan növekedett. A földbirtokra adott jelzálogkölcsönök állománya 1925-ben 5,5 millió pengő, 1929-ben viszont — évről évre bekövetkező ugrásszerű emelkedése után — több mint 353 millió pengő volt. A jelzálogkölcsön-állomány megnövekedése lehetővé tette a mezőgazdaság bizonyos fokú technikai fejlesztését. Ennek megfelelően nőtt a gépesítés és a műtrágya felhasználása is: így például az 1925. évi 1183 traktorral szemben 1928-ban már 6000 traktor dolgozott; a hőmotoros cséplőgépek száma 1925 és 1929 között 66%-kal nőtt; az 1 kat. holdra eső műtrágyafogyasztás 1925-től 1928-ig több mint kétszeresére emelkedett ugyan, de még mindig igen alacsony, nem egészen 20 kg volt, s ez alig haladta túl — az ország 1920-as területét véve figyelembe — a háború előtti szintet.

Az a technikai fejlődés, ami az 1920-as évek második felében végbement, természetesen kihatott a termelés színvonalára is. Némi emelkedés mind a terméseredmények, mind a termésátlagok esetében megfigyelhető.

A terméseredmények emelkedése 1925—1929-ben 1920—1924-hez képest a búzánál közel 38%-os, az árpánál 25%-os, a cukorrépánál 51%-os, a burgonyánál 21%-os, míg a többi terméknél 6—10%-os volt. Ez a fejlődés azonban csak azt jelenti, hogy az első világháború előtti szintet a búza és a kukorica haladta túl valamelyest, míg a többi termék még most sem érte el azt.

Hasonló volt a helyzet a termésátlagok vonatkozásában is. Az 1920-as évek első feléhez képest a növekedés 11—26%-os, a 7 főtermény közül 4 termény termésátlaga elérte, illetve minimálisan meghaladta az 1911—1915. évek szintjét, míg 3 terméké 12—16%-kal alatta maradt annak.

Még kedvezőtlenebb a kép az állattenyésztésben. 1911-hez viszonyítva a szarvasmarhák száma 16%-kal, a lovaké 0,6%-kal, a sertéseké 25%-kal és a juhoké 33%-kal volt alacsonyabb. Az állatállomány esetében még az 1920-as évek első feléhez képest sem mutatkozott fejlődés, sőt visszaesést figyelhetünk meg. Ennek oka abban keresendő, hogy az állatárak nem emelkedtek olyan mértékben, mint a gabonaneműek árai — a közép-európai mezőgazdasági terményeket importáló országok vámelzárkózása az állatbevitelnél volt a legerőteljesebb —, így a földbirtokosok törekvése a gabonatermesztés fejlesztésére irányult, és az állattenyésztés kisebb szerepet kapott.

A 20-as évek második felében nem történt lényeges változás a vetésterület struktúrájában sem. A gabonaneműekkel bevetett terület a 20-as évek első felének csökkenésével szemben emelkedett. Minimális — 5,4%-os — növekedés figyelhető meg az ipari növényeknél és az egyéb növényeknél is, ami nem a szemestermények vetésterületének csökkentése útján állt elő, hanem az ugarterület rovására történt. Ez utóbbi terület közel 60%-kal csökkent, de a szántóterületnek még így is 5,2%-át foglalta el. A kapásnövények vetésterülete közel 6%-kal emelkedett, míg a szálastakarmányoké valamelyest csökkent.

A struktúra változatlan fenntartása és a technikai fejlődés lassú volta az általában kedvező értékesítési viszonyokkal, valamint a mezőgazdasági munkásság alacsony munkabérével volt kapcsolatban.

Az értékesítést illetően az 1926-os évtől eltekintve 1928 második feléig különösebb nehézségek nem mutatkoztak. Bizonyos értékesítési problémák a szomszédos országok autarchiás politikája miatt olykor-olykor ugyan jelentkeztek, de még nem okoztak komoly nehézségeket; a mezőgazdasági terményeket az önellátási törekvések ellenére is sikerült elhelyezni. A kivitel mennyiségének alakulása még nem az értékesítési viszonyok rosszabbodásának volt a következménye, hanem alapvetően az egyes évek terméseredményei szerint ingadozott. Mezőgazdasági kivitelünk túlnyomó része a szomszédos Ausztria és Csehszlovákia autarchiás politikája ellenére továbbra is oda irányult.

Az értékesítési viszonyok tehát nem ösztönöztek a struktúra átalakítására. De nem volt különösebb ösztönző erő a technikai fejlesztésre sem. A termelés mennyiségi növelése ugyanis jelentősebb tőkebefektetés nélkül is elérhető volt. Ugyanakkor a termelés nagyarányú növelése már megoldhatatlan tőkeellátási és komolyabb értékesítési problémák elé állította volna a birtokos osztályt, hiszen a rendelkezésre álló tőkék csekélyek, a belső piac pedig továbbra is szűk volt, és a külső piac sem biztosíthatta volna a jelentősebb mértékben megnövelt mezőgazdasági termelés felvételét. A nagybirtokosok tehát ezért sem törekedtek nagyobb arányú technikai fejlesztésre. Emellett az önköltség csökkentésének járhatóbb útja volt számukra a mezőgazdasági munkásság béreinek alacsony színvonalon tartása, mint a nagy befektetést igénylő technikai fejlesztés. Az ellenforradalmi rendszer földreformja elsősorban az agrárproletariátus számában idézett elő változást, de azáltal, hogy egy részüket törpebirtokok juttatásával a nagybirtok körzetében lekötötte, még nagyobb lehetőséget adott olcsó munkaerő biztosítására.

A mezőgazdaságnak a nemzeti jövedelemből való részesedése — azonos országterületen az 1924—1925 és 1926—1927-es árakon számítva —

ugyanúgy 58%, mint 1913-ban volt, ami a más ágazatok hasonló ütemű növekedésére utal.

Az évtized elejének rendkívüli megrázkódtatása után az ipar helyreállítása viszonylag gyors ütemben ment végbe. A stabilizáció után bekövetkező deflációs zavarok, a pénzszűke által előidézett beruházási visszaesés, a forgótőkehiány okozta foglalkoztatáscsökkenés 1924 nyarától 1927 közepéig, mintegy 2 évig visszavetette az ipar infláció alatt elért szintjét (ún. szanálási válság). Az építkezési tevékenység felére esett, a szénbányászat és a gépipar termelése mintegy 1/5-del csökkent. A fellendülés tehát csak az átmeneti zavarok leküzdése után, 1926-tól bontakozott ki. Legfőbb tényezőjét — a védővámok sáncai között, a rendelkezésre álló, viszonylag csekély tőkék legnagyobb részét felszippantva — a könnyűipari ágak gyors kiépítése képezte. Az inflációs periódus könnyűipari konjunktúrája tehát az évtized második felében folytatódott, s 1929-re, a fellendülés csúcspontján a textilipar termelése már háromszor, a papíriparé majdnem kétszer meghaladta a háború előtti termelési szintet. A könnyűipari termelés a háború előtt a korlátlan osztrák és cseh verseny hatására majdnem életképtelen volt Magyarországon, s a belső piac szükségletének csupán alig 1/3-át tudta kielégíteni. A verseny kirekesztése után a tőkés körök különös érdeklődéssel fordultak ezen iparágak felé, hiszen — az iparág technikai-technológiai sajátossága folytán — viszonylag kicsiny beruházásokkal, főleg élő munka felhasználása révén, gyors tőkemegtérüléssel a kapitalizmus korai szakaszára jellemző profitkilátások kecsegtettek. A magas profit szempontjából különösen kedvező volt, hogy a háború utáni európai rekonstrukciós tevékenység idején a magyar tőkések rendkívül olcsón juthattak külföldön, főleg Angliában — zömmel használt — textilipari gépekhez, felszerelésekhez, s itthon részben üresen álló, leszerelt élelmiszeripari üzemek, fegyvergyárak épületeihez.

Miután a minden területen végrehajtandó átalakításhoz nem volt tőkeerő — beleértve a kölcsönök ésszerűtlen felhasználását —, az egyéb iparágak szükséges új profiljának kialakítására úgyszólván egyáltalán nem került sor, mivel itt importhelyettesítéssel nem lehetett piacot teremteni, a külső piacon pedig az élelmiszeripar kevéssé, a nehézipar alig volt versenyképes. Az élelmezési ipar új, hiányzó feldolgozó ágazatai nem indultak fejlődésnek. A hagyományos ágak elkerülhetetlen visszaesése következtében tehát az egész iparág termelése csökkent. Ezen a területen csupán annyiban mutatkozott a fellendülés hatása, hogy az évtized közepén még katasztrofálisan kihasználatlan kapacitásokat valamivel kedvezőbb hatásfokon hasznosították. A termelés azonban alig haladta meg a háború előtti szint 3/4-ét (77%). Nagyjából hasonló volt a helyzet a vas- és gépipar esetében is. Ezekben az ágazatokban igényelte volna az új, korszerű profilok kialakítása a legnagyobb beruházásokat. Ezeknek alig találjuk nyomát, s legfeljebb az elektrotechnikai ipar és a villamosáram-termelés valamelyes előrehaladása érdemleges. Egészében azonban az új vállalatok vagy termelésbővítések nem voltak elegendők a régi vezető ágakban lejátszódó visszaesés ellensúlyozására. Igaz, a kapacitások kihasználása terén itt is nagy az előrehaladás — a stabilizáció idején a háború előtti szint fele körül állt a termelés —, de 1929-re is számottevő még az elmaradás: a gépipar csupán 82%-os, a vas- és fémipar 88%-os szinten állt.

Mindezek hatására, ha az ipari termelés 1924 és 1929 között több mint 70%-kal emelkedett is, csak 1927-ben érte el — az 1920. évi országterületet számítva — az 1913. évi szintet, s a csúcsponton is csupán 12%-kal haladta azt túl. 18 európai ország közül csupán kettő — Lengyelország és Anglia — mutatott ennél kedvezőtlenebb előrehaladást, a többi mind megelőzte Magyarországot. Az európai növekedési átlag — 28% — több mint kétszer haladta túl a magyarországit, s ezzel a századelő átlagosnál gyorsabb fejlődési üteme után Magyarország a leglassabban iparosodó országok közé süllyedt.

Az ország gazdasága az új feltételek között is élet- és funkcióképesnek bizonyult, bár a fejlődés lendülete csak nagyon szerény, szegényes lehetett.

A rekonstrukció ezen eredményei korántsem jelentik azonban az új létfeltételekhez való alkalmazkodás maradéktalan sikerét. A talpra állás ellenére a kibontakozási folyamatot rendkívül súlyos belső ellentmondások terhelték.

A háború előtti termelési színvonal elérése, sőt szerény túlhaladása ugyanis a termelési folyamatoknak csupán mennyiségi oldalaira utal, s egyáltalán nem ad választ arra a kérdésre, hogy vajon a gazdaság struktúrája, technikai szintje mennyire tudott lépést tartani a kor követelményeivel, az iparban és a gazdaság egyéb területein lejátszódó technikai átalakulással. Ennek alapját a villamosság gyors térhódítása képezte. A villamosság elterjedése viszont a termelés motorizálását lendítette előre. Ez képezte a kiépülő tömegtermelés, a modern szériagyártás technikai alapját. Itt úttörő szerepet játszott az autóipar. A szériagyártás azonban átterjedt magára a gépek előállítására is, ezáltal — a termelés költségeit jelentősen leszorítva — új árviszonyok kialakítását indította meg, s egyben új fejezetet nyitott a modern üzemszervezés terén is.

E folyamatok a gazdasági fejlődés irányát a nemzetgazdaság minden területén erőteljesen befolyásolták. Az iparban mindenekelőtt véglegesen a nehézipar irányába terelték az előrehaladást, s a korábban élvonalban álló fogyasztási iparágak fejlődése erősen lelassult, a termelésben való részesedésük rohamosan csökkent. Az iparfejlődés irányváltozása azonban nem merült ki a nehézipar előtérbe nyomulásának megindulásával. Fordulat következett be magában a nehézipar fejlődésében is. A 19. század második felében és a 20. század elején a nehézipar fejlődése Európa-szerte lelassult, a gépipar kevésbé anyagigényes ágai törtek előre.

A háború utáni helyzetben tehát minden európai ország gazdasági növekedésének központi kérdésévé vált, mennyiben tud igazodni a fejlődés új tendenciáihoz.

A megfelelő gazdasági növekedés biztosításához nemcsak az ország agrárjellegét kellett átalakítani, hanem az iparosítás során az ipar belső struktúráját is az ország adottságai és a nemzetközi technikai fejlődés követelményei szerint kellett átépíteni. Nyilvánvaló, hogy a gyáripar korábbi vezető ágazatai, az élelmezési ipar, elsősorban a monarchiai exportra alapozott malomipar, semmilyen körülmények között nem volt fejleszthető, sőt fenntartható sem. Hasonló volt a helyzet a nehézipar egyes, korábban legerősebb ágazataival (vasúti járműgyártás) is. A régi vezető ágazatok — melyek az új helyzetben túlméretezetté váltak — visszaesése szükségszerű volt. Az ipari fejlődés, az iparosítás biztosításához tehát új utakat kellett keresni. A dualizmus kori egyoldalúság — a textilipar, a könnyűipari ágak hiánya vagy gyengesége — kiküszöbölése, ezen hiányzó ágazatok kiépítése a növekedés fontos tényezője lehetett, de az európai fejlődés igényeinek megfelelően az egyéb iparágak fejlődésének lehetőségét sem lehetett elejteni. A régi vezető ágak visszaesése szükségszerű volt a fejlődési lehetőség hiánya miatt; de egyéb iparágakban egyáltalán nem ez volt a helyzet. Még az élelmezési iparban is megvolt a lehetőség a malomipar visszaesésének ellensúlyozására az iparág új, modern ágainak, a zöldség-, gyümölcs-, hús- és tejfeldolgozó iparoknak, a konzerviparnak a kiépítése révén. Sokkal inkább így volt ez a nehéziparban. A kohászati és egyes gépipari ágak visszaesését messzemenően ellensúlyozhatta a nehézipar hiányzó ágainak, például a szerszámgépgyártás és az új technikai fejlődéssel kapcsolatos villamossági iparok nagyarányú kiépítése. Az élelmezési ipar vagy a nehézipar tehát nem általában, hanem csak régi szerkezetében vált túlméretezetté. Új termelési profilok kialakítása esetén a fejlődési lehetőség biztosított volt, ehhez azonban mind a belső piac jelentékeny kibővítése, mind a külső piacokon való versenyképesség biztosítása lett volna szükséges. Az előbbiben nem utolsósorban a társadalmi viszonyok, az utóbbiban a nemzetközi együttműködés hiánya emelt korlátokat.

A struktúraváltozás igénye a mezőgazdaságban is jelentkezett. Az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása a magyar mezőgazdasági termények monopolizált terménypiacának elvesztését vonta maga után. A mérsékelt iparfejlődés a háború után sem tette lehetővé, hogy a mezőgazdaság terményeit a belső piac felszívja. A kiviteli értékesítés szükségessége tehát változatlanul fennállt, de most már azzal a jelentős különbséggel, hogy monopolizált piac nem állt rendelkezésre. Noha a 20-as években a korábbi hagyományos piacokon való elhelyezés, ha csökkent mértékben is, még biztosított volt — legfontosabb mezőgazdasági terményeink kivitelének a 20-as évek második felében 75—90%-a Ausztriába és Csehszlovákiába irányult —, problémák már ekkor jelentkeztek. A változás mindenekelőtt abban állt, hogy e kivitel már nem volt független a világpiaci áraktól; ugyanakkor — és főleg — a kivitel lehetősége a nemzetközi értékesítési viszonyoknak volt alávetve, vagyis a világszerte meginduló és lejátszódó technikai-önköltségi változások a magyarországi termelés önköltségviszonyait különösen kedvezőtlenné tették.

Mindez együttesen a nemzetgazdaság jelentős átalakítását kívánta, ami hatalmas tőkeszükségletet támasztott. A felhalmozás és a felhasználás vizsgált lehetőségei viszont eleve kizárták az átalakítás minden területen való véghezvitelét. Miután semmiféle központi beavatkozás és irányítás nem volt, a rendelkezésre álló csekély eszközök nem az átalakulás kulcsterületeire kerültek, hanem teljesen spontán módon a közvetlen tőkés haszon szempontjából legkedvezőbbnek ígérkező ágazatokba, elsősorban a fejlett országokban már éppen csökkenő arányú fogyasztási iparokba (textilipar). Nagyobb arányú iparosítás, az ipar vagy mezőgazdaság strukturális átalakítása — s ez utóbbit a nagybirtokrendszer, az un. porosz utas mezőgazdasági fejlődés fennmaradása a tőkehiánytól függetlenül is gátolta — nemcsak nem történt, de nem is indult meg a háború utáni évtizedben. A tőkehiány mellett gátolta az átalakulást a nacionalista gazdaságpolitika is. A világháború után tért hódító új technika ugyanis, éppen a legdinamikusabb alkalmazási területeken, a villamossági iparban, a tömegtermelésre áttérő gépipari feldolgozó ágazatokban integrált piacokat igényelt. Nem véletlen, hogy csak azok az országok tarthattak lépést e kor legújabb technikájával, alkalmazhatták valóban tömegméretekben, és törhettek előre ennek alapján gazdaságilag, amelyek rendelkeztek a széles, integrált piacok lehetőségével. A kicsiny közép- és kelet-európai országok erősödő elzárkózása és befelé fordulása kétségkívül kedvező feltételeket teremthetett a korábbi hiányzó mezőgazdasági vagy ipari ágazatok kiépítésére a szilárd piacvédelem pajzsa mögött, de egyben útját állta vagy legalábbis fékezte az integrált, széles piacokat feltételező korszerű ágazatok fejlődését. Ebben a történelmi periódusban a Duna-völgy országainak többsége, s közöttük Magyarország, végül is nem tudta követni a világgazdaság fejlődési tendenciáit, s ezért korábbi lemaradásának behozására, valamelyes felzárkózásra semmiféle lehetősége nem nyílt. A 20. századi technika és termelési struktúra követelményeihez tehát a gazdasági talpra állás ellenére sem tudott igazodni a nemzetgazdaság, s ez történelmi elmaradásának újabb fontos forrásává vált.

5. A GAZDASÁGI SZANÁLÁS POLITIKAI ÖSSZEFÜGGÉSEI

SZANÁLÁS ÉS KÜLPOLITIKA

1923 és 1926 között, amikor a kormányzat a rendszer konszolidálásának teljessé tételére törekedett, két oldalról is kísérlet történt a hatalmi viszonyok megváltoztatására, az uralkodó osztályokon belüli erőviszonyok módosítására, a kormánypolitika tartalmának és módszereinek megmásítására. Szélsőjobboldali töltéssel, fasiszta jellegű diktatórikus irányban kívánta ezt elérni a Gömbös-csoport; a rendszer liberalizálását, a fasiszta jellegű szélsőjobboldal, sőt a konzervatív nagybirtok visszaszorítását tekintette célnak a liberális és a szociáldemokrata ellenzék.

Az ellenforradalmi rendszer megszilárdítása 1923-ra csak belpolitikailag ment végbe; tartóssá tételéhez szükség volt gazdasági megalapozásra is.

A kelet-közép-európai országok gazdasági stabilizációja, de még a német gazdaság talpra állítása, a német jóvátételi kötelezettségek rendezése is külső erőforrások felhasználásával történt meg. Magyarországon igen rövid idő alatt szintén le kellett mondani arról, hogy az inflációt belső erőkkel fékezzék meg, hogy a gazdaság újjászervezését csupán belső erőkkel oldják meg.

A Bethlen-kormány — a súlyos helyzetre hivatkozva — már 1922 végén megtagadta a természetbeni jóvátételi szállítások további teljesítését, és azt az álláspontot alakította ki, hogy a jóvátétel teljesítésének elsőrendű feltétele a magyar gazdaság megerősödése. Mivel ezt csak külföldi kölcsön útján látta elérhetőnek, minden energiáját a kölcsön megszerzésére kívánta fordítani, s azt szerette volna elérni, hogy a jóvátételt a nagyhatalmak ne önállóan, hanem a kölcsönnel összefüggésben vizsgálják. Hosszú ideig azonban eredménytelenül kísérletezett a kormány azzal, hogy a szanáláshoz szükséges pénzt külföldi bankérdekeltségektől, a Népszövetség vagy más nemzetközi fórumok közreműködése nélkül szerezze meg.

A kölcsön megszerzése, a szanálás távolról sem csupán a gazdaság egyensúlyának helyreállítását, a nemzetgazdaság újjászervezését jelentette az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása nyomán kialakult új helyzetben, hanem Magyarország és a nagyhatalmak, Magyarország és közvetlen szomszédai viszonyának rendezését, a rendszer külpolitikai koncepciójának kialakítását is. Belpolitikai problémái mögött pedig az a kérdés rejlett, hogy a gazdaság stabilizálása és a külpolitikai konszolidáció azon túlmenően, hogy a rendszer egészét erősíti, a hatalmi koalíció melyik csoportjának nyújtja majd a legtöbb politikai és gazdasági előnyt. Mindezek következtében az uralkodó hatalmi csoporton belül különösen, de általában is a politikai és érdekellentétek a leghevesebben csaptak össze, s ez az összecsapás mintegy záróakkordját alkotta a politikai konszolidáció folyamatának.

A békeszerződés aláírását követően az ellenforradalmi rendszer nemzetközileg csaknem teljesen elszigetelt volt. A magyar külpolitika tehát eme elszigeteltség áttörését tekintette legfőbb feladatának, amit megnehezített a belső hatalmi harc lezáratlansága, a fehérterrort elítélő nemzetközi közvélemény, a két sikertelen királypuccs. A Bethlen-kormány a pillanatnyi realitásokkal számolva kívánta kialakítani az ország nemzetközi kapcsolatait. A szélsőjobboldali fasiszta körök — nem utolsósorban Mussolini sikeres hatalomátvételén felbuzdulva — kalandor tervek megvalósítását szorgalmazták (azonnali fegyveres akciók a szomszédos országok ellen, együttműködés a német szélsőjobboldallal stb.).

Bár a Bethlen-kormány külpolitikája viszonylag nagyobb érzéket mutatott a realitások iránt, valójában azt is az ellenforradalmi rendszer területi revízióra törekvése és forradalomellenessége hatotta át. A rendszer antidemokratikus berendezkedése önmagában véve is megnehezítette az ország bekapcsolódását a nemzetközi életbe. Németországgal — az ott bekövetkezett demokratikus változások miatt — lehetetlenné vált az 1918 előtti szövetségi kapcsolat fenntartása. A területi revízió programja gátat vetett egy tartós francia orientáció létrejöttének s egyben a szomszédos országokkal való viszony rendezésének is. Az utódállamok gazdasági egymásrautaltsága a magyarországi politikai konszolidáció megindulásával egyidejűleg lehetővé tette ugyan, hogy Teleki miniszterelnöksége idején meginduljanak bizonyos kereskedelmi, gazdasági tárgyalások, s ezeket Bethlen kormányra lépése után folytassák, a két királypuccs azonban évekre megakasztotta az előrehaladást.

Mindezek mellett kezdetben óvatosságra késztette a magyar kormányzatot az a tény is, hogy az európai nagyhatalmi politika fő irányai ekkor még kialakulatlanok voltak. A Duna-medence vonatkozásában még nem volt látható a francia—olasz rivalizálás kimenetele. Éppen olasz részről bátorították a Magyarországgal szomszédos államok egymáshoz való közeledését, ami végül az ún. kisantant szövetségi rendszer kialakulásához vezetett, amelyben Beneš csehszlovák külügyminiszter játszott vezető szerepet. Ezzel szemben — mint láttuk — 1920-ban a magyar kormány még francia segítségben reménykedett, s a királypuccsok idején sem volt még teljesen világos a francia külpolitika iránya. Midőn a kisantant államok (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) kölcsönös szerződésekkel biztosították egymást a magyar revíziós törekvések ellen (1920—1921), a status quo fenntartásának jelszavával ténylegesen megerősítették Magyarország nemzetközi elszigeteltségét. Tekintettel arra, hogy a nemzetközi erőviszonyok alakulása következtében a kisantant szövetség végül francia befolyás alá került, a magyar külpolitika szükségszerűen Anglia felé kezdett orientálódni, s az angol politika a franciák Duna-völgyi hegemóniáját ellensúlyozó lépéseit — mint korábban is — a maga javára gyümölcsöztette. Ez az orientáció azonban, mint 1919—1920-ban is, inkább belső konszolidációs, semmint távolabbi külpolitikai sikereket ígérhetett.

Mussolini hatalomra jutása után Magyarország számára mintegy természetes partnerként kínálkozott volna Olaszország is. Az olasz vonal azonban a magyar külpolitikában ekkor nem kerülhetett előtérbe, mert a rendszer gazdasági stabilizálását, külföldi kölcsönt csak a nyugati nagyhatalmaktól lehetett remélni. Bethlen kormánya, felismerve ezt, óvakodott attól, hogy az olasz kapcsolatok előtérbe állításával elriassza nemcsak Franciaországot és a kisantantot, hanem Angliát is.

A gazdasági stabilizáció érdekei, a nagyhatalmak közötti manőverezés s az olasz biztatás késztette Bethlent arra, hogy a rendszer szovjetellenességét fenntartva gazdasági és diplomáciai kapcsolatok létesítéséről indítson tárgyalást a moszkvai kormánnyal (1924. augusztus). A Szovjetunióval ekkor már 28 ország, köztük Anglia és Olaszország is gazdasági, diplomáciai kapcsolatban állt. A tárgyalások — a kezdeti sikerek ellenére — nem zárultak eredményesen. Horthy személyes közbelépése, a fasiszta szélsőjobboldaltól befolyásolt politikai közvélemény nyomása lehetetlenné tette az együttműködést a Szovjetunióval.

Az ellenforradalmi rendszer egyedül Anglia támogatására számíthatott. Bethlen kormányra kerülése és a második királypuccs leverése után azonban kétségtelenül enyhült a feszültség Magyarország, valamint szomszédai és a nagyhatalmak között. Míg 1921-ben a kisantant országok megakadályozták Magyarországnak a Népszövetségbe való felvételét, 1922-ben már mellette szavaztak. Magyarország 1923. január 31-én tagja lett a Népszövetségnek.

Bethlen ezt kihasználva lépett akcióba a kölcsön megszerzéséért. A kölcsön a rendszer stabilizálását volt hivatott szolgálni, ezért Bethlen a revízió alapvető céljainak fenntartása mellett kész volt alkalmazkodni a realitásokhoz; kész volt tárgyalni és engedményeket is tenni, ha azok a revízió jövőbeni lehetőségét és a rendszer belpolitikai lényegét nem érintik.

Belpolitikailag Bethlen a nagybirtok és a finánctőke szövetségének, együttes hatalmi pozíciójának megerősítését kívánta elérni a kölcsönnel, mivel ez biztosította a rendszer alapját. Éppen ezért alkalmazkodott ahhoz az objektív folyamathoz, amely a szanálás idején a finánctőkét nemcsak gazdaságilag, hanem politikailag is előtérbe állította, politikai súlyát megnövelte. A finánctőke érdekei ellenére ugyanis semmiféle szanálási programot nem lehetett megvalósítani, s így Bethlen a nagybirtok és a finánctőke ellentéteit igyekezett mérsékelni, csökkenteni.

A Gömbös-csoport a gazdasági stabilizációt fajvédelmi programmal, a finánctőke háttérbe szorításával, agrárius alapon akarta megteremteni, miközben véghez óhajtotta vinni az „őrségváltást'' az úri középosztály, a városi keresztény polgárság, valamint a hivatalnoki réteg javára. Ellenezte, hogy a kormány Nyugaton keressen kapcsolatot, hogy a kisantant országokkal folytasson tárgyalásokat. Azt követelte, hogy a kormány Mussolinire, az olasz fasizmusra, valamint a német revansista, szélsőjobboldali csoportokra támaszkodjék, amelyekkel Gömbösék szoros kapcsolatot tartottak. Attól féltek, hogy a nyugati hatalmak és a kisantant belpolitikai feltételekhez kötik a kölcsön megadását, s ezek elfogadására, a revízió szempontjából „végzetes'' engedményekre Bethlen könnyen rákényszeríthető lesz. E csoport szerint Bethlen engedékeny bel- és külpolitikája veszélyeztette a rendszer jobboldali jellegét, a revízió programját.

A szociáldemokraták és a polgári liberálisok viszont egész koncepciójukat, több éves gyakorlati politikájukat arra alapozták, hogy a nagyhatalmak a kölcsönt olyan politikai feltételekhez kötik majd, amelyek biztosítják a baloldal befolyásának növekedését és a rendszer liberalizálását. Különösen sokat vártak a csehszlovák kormánytól, de számítottak arra is, hogy Bethlen – a nyugati közvélemény megnyerésének érdekében – már a tárgyalások megindításának fázisában engedékenységet mutat velük szemben. E meggondolások következtében kettős taktikát alkalmaztak: egyrészt határozottan bírálták a rendszer antidemokratizmusát, másrészt viszont ők is készek voltak „elébe menni" Bethlennek. A baloldali ellenzék nyugati orientációjú külpolitikát, a kisantant országokkal való szoros együttműködést, belpolitikailag széles politikai szabadságjogokat követelt. Ezekben látta a békés, a nagyhatalmaktól kiinduló revízió feltételét is. Határozottan elvetette viszont mind az olasz fasizmussal, mind a német szélsőjobboldallal való együttműködés gondolatát.

A szanálás Bethlen által képviselt programjára az adott helyzetben elsősorban Gömbösék jelentettek veszélyt, többek között azért, mert a kormánypárton belül alkottak ellenzéket, s az uralkodó osztály, még inkább a középrétegek jelentős részének támogatását is élvezhették. Gömbös 1922 végén megkísérelte, hogy a kormánypárt vezetését magához ragadja, hogy a szélsőjobboldali csoport programját a fasiszta mozgalom mintájára mintegy „össztársadalmi", pártok feletti programmá emelje. Ez a kísérlet, noha kezdetben nem nélkülözte Horthy rokonszenvét sem, végül is kudarcba fulladt. Ennek oka az volt, hogy a szélsőjobboldali program 1923-ra elszigetelődött. A kisgazdák tábora felé irányzott földreform-demagógia nem járt eredménnyel, mert Bethlen hajlandó volt a földreform végrehajtása, a megváltási ár és a törlesztés körüli nehézségek megoldásában engedményeket tenni. Az ún. keresztény ellenzék bármennyire szimpatizált is Gömbös néhány antiszemita vagy nagytőkeellenes jelszavával, Mussolini hatalomra kerülése után a korábbinál is határozottabban szembekerült a totális diktatúrára törekvő szélsőjobboldallal. A baloldali ellenzék pedig 1922 októberében parlamenti blokott hozott létre, amelynek egyik fő célja éppen Gömbös csoportjának, a fasiszta tendenciáknak a kiszorítása a kormánypártból.

A szélsőjobboldali veszély azonban még nem múlt el. 1923 januárjában a Jóvátételi Bizottság felhatalmazta Franciaországot a Ruhr-vidék fegyveres megszállására. Ez kiélezte az angol–francia ellentéteket, megerősítette a Nyugatot támadó jobboldali körök revizionista, agresszív terveket propagáló hangját. Kiéleződött a viszony Magyarország és szomszédai között, háborús hangulat uralkodott el Kelet-Közép-Európában. 1923 első felében ismét megszaporodtak az ÉME-tüntetések, antiszemita botrányok; az EKSZ szervezését kiterjesztették az egész országra.

KÖLCSÖNTÁRGYALÁSOK ÉS BELPOLITIKA

Nagyjában ekkor vált bizonyossá, hogy a magyar kormánynak a Népszövetséghez kell fordulnia a kölcsön megszerzése érdekében. A külföldi tárgyalások előtt a kormány határozott intézkedéseket tett a szélsőjobboldal ellen (feloszlatták a Fasiszták Magyarországi Táborát, az ÉME 1923. márciusi tüntetését katonák verték szét, több korábbi merénylet elkövetőjét letartóztatták). A kormánypárton belül Bethlennek sikerült elérnie, hogy Gömbösék kényszerűségből elfogadják koncepcióját a kölcsön megszerzéséről.

A kölcsöntárgyalások Bethlen 1923. májusi párizsi, londoni, római útjával indultak, és több fázisban, váltakozó sikerrel egy esztendőn át zajlottak. A tárgyalások egy-egy szakasza nemcsak Bethlen, a kormány és a nyugati hatalmak, hanem Bethlen és a belső ellenzék összecsapását, taktikázását is magával hozta. Már a tárgyalások első fordulója azzal az eredménnyel zárult, hogy egyetlen nagyhatalom sem ellenezte a kölcsön megadását, és sejteni lehetett azt is, hogy a kölcsönt nem fogják belpolitikai feltételekhez kötni. A távolról sem jelentéktelen részletkérdések (a kölcsön összege, felhasználásának ellenőrzése, a kölcsön és a jóvátétel kapcsolata) terén azonban komoly akadályok mutatkoztak. A Bethlen sikerétől is meglepett kisantant országok 1923. július végi sinaiai értekezlete e kérdésekben olyan merevnek mutatkozott, hogy Bethlen kénytelen volt közvetlen tárgyalásokat kezdeni velük.

A kölcsöntárgyalások megindulásának és Gömbösék visszaszorulásának légkörét Bethlen arra használta fel, hogy a baloldali ellenzék helyeslésétől kísérve, kiszorítsa Gömböst a kormánypártból: 1923 júniusában a pártfegyelem megtartására vagy a pártból való kilépésre szólította fel őt. Gömbös kezdetben csak ügyvezető elnöki tisztéről mondott le, s az augusztus 2-i pártértekezleten még kísérletet tett Bethlen külföldi útjának, a kölcsöntárgyalásokra vonatkozó koncepciójának megvétózására. Miután ez sikertelen maradt, néhány társával együtt (Eckhardt, Zsilinszky, Ulain stb.) kilépett a kormánypártból, majd Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt (Fajvédő Párt) néven szélsőjobboldali ellenzéki pártot szervezett. Az egykor népes szélsőjobboldali csoport 1923 nyarára alaposan megfogyatkozott; a csoportnak olyan prominens tagja is, mint Kozma Miklós, Bethlen oldalára állt át. A kialakult helyzetet bizonyos kettősség jellemezte: a kormánypárton belül megerősödött a konzervatív-liberális elemek szerepe, nagyobb közvetlen befolyáshoz jutott az uralkodó osztályok hatalmi blokkjának nagybirtokos és nagytőkés szárnya. Gömbös és néhány társának kiválása azonban nem jelentette a dzsentri-államhivatalnoki rétegek kiválását a hatalmi koalícióból. Pártpolitikai szinten így fejeződött ki a dzsentri államhivatalnokok túlnyomó részének beilleszkedése a konszolidációba, bár sohasem tették teljesen magukévá annak bethleni programját. Gömbös és néhány társa úgy vált ki a kormánypártból, hogy irányzatuk továbbra is hatott magára a pártra, még inkább az egész államapparátus és a rendszer tevékenységére.

A fajvédők ellenzékbe vonulása ugyanakkor még világosabban kiemelte az ellenforradalmi rendszer ama sajátosságát és kettősségét, hogy a kormányzat úgy képviselte a konzervatív liberalizmus, autoritatív és fasiszta tendenciák keverékét, hogy egyidejűleg vele szemben létezett és hatott egy fasiszta jellegű irányzat is. Ez pedig megzavarta, jórészt megbénította a baloldali ellenzéket: 1923 szeptemberében a liberálisok elkeseredve állapították meg, hogy az ellenzék kényszerű teendője „vigyázni a Bethlen-kormányra, nehogy a fajvédők megdöntsék".[13]

Bethlen 1923 szeptemberében Genfben találkozott a kisantant országok külügyminisztereivel. Ez volt az első alkalom, amikor közöttük közvetlen tárgyalásra került sor. A tárgyalást élénk belpolitikai érdeklődés kísérte, mert napirendjén nemcsak a gazdasági kapcsolatok szerepeltek, hanem a magyar belpolitika sok kérdése (a politikai szabadságjogok, a baloldali ellenzék szerepe, a szélsőjobboldal leszerelése).

---

[13] A liberális politikáról. *Az Újság*, 1923. szeptember 28.

A fajvédők kezdettől fogva elhibázottnak tartva a konszolidációs politikát és Bethlen tárgyalásait, ez időre készítették elő puccstervüket. Ulain Ferenc vezetésével a hatalom átvételére, a parlament feloszlatására, diktatúra bevezetésére készültek. A kormány azonban 1923 szeptemberében leleplezte a puccsistákat.

A genfi tárgyalások, a puccsisták leleplezése növelte a baloldali ellenzék reményeit a Bethlentől várható vagy kicsikarható engedmények tekintetében. Illúziókat tápláltak a főváros vezetésében, autonóm testületében bekövetkezett változások is. Bethlen az új fővárosi novellát s a fővárosi választásokat úgy készítette elő, hogy a Wolff-féle merev keresztény jobboldali politikát háttérbe szorítsa, s a kormánypárt fővárosi befolyását közvetlenné tegye. Ez bizonyos mértékig kedvezett a liberális polgári ellenzéknek, valamint a fővárosi közgyűlésbe bekerülni óhajtó szociáldemokratáknak.

Bethlen 1923 szeptemberében Genfben lényegében véve elérte, amit akart. A kisantant politikusokra nehezedő angol nyomás, Beneš hajlékonysága és a magyar kormány részéről mutatott készség kétoldalú gazdasági szerződések megkötésére azt eredményezte, hogy a kisantant többé nem akadályozta a kölcsön megadását. Beneš azonban — a magyar baloldali ellenzék várakozásaival szemben — nem ragaszkodott lényeges belpolitikai engedmények megadásához.

Az 1923 decemberében sorra kerülő újabb tárgyalási szakaszban a Népszövetség magyar albizottságának ülésein mégis úgy tűnt, hogy teljesen elakad a kölcsön ügye. A kisantant országok ugyanis közvetlenül részt akartak venni a kölcsön felhasználásának ellenőrzésében, s a franciák is komoly nehézségeket támasztottak. Amikor 1924. január 8-án Bethlen a parlamentnek számot adott a kölcsöntárgyalások eredményéről, az ellenzék még mindig remélte célja elérését. Károlyi Mihály és Jászi Oszkár tevékenysége is azt célozta, amit a Francia Szocialista Párt 1924 elején hozott határozata kimondott: kölcsönt csak akkor adjanak a magyar kormánynak, ha az megszünteti „a szabadság híveinek" üldözését.

A KÖLCSÖN ELSŐ KÖVETKEZMÉNYEI

1924 januárjában Bethlen ismét külföldre utazott, s ez alkalommal útja meghozta a nehezen kiböjtölt eredményt. A Nemzetek Szövetsége albizottsága 1924. január 19-én elfogadta a pénzügyi bizottság javaslatát a kölcsönre, majd a Jóvátételi Bizottság februárban feloldotta a zálogjogokat, a kisantant államok pedig március 14-én – angol nyomásra – szintén aláírták a jegyzőkönyvet. A kölcsön összege az eredetileg kért 400 millióval szemben 250 millió aranykoronát tett ki; ezt az összeget féléves részletekben folyósították. Nemcsak a felhasználás, hanem a törlesztés, valamint a kamatfizetés feltételeit is részletes előírások szabályozták. Hasonlóan a jóvátételt, amelynek teljes összegét 200 millió aranykoronában, utolsó fizetési terminusát 1943-ban állapították meg. A nemzetgyűlés páratlan gyorsasággal, április 5. és 17. között letárgyalta és megszavazta a hat ún. szanálási törvényt (az államháztartás egyensúlyának helyreállítása; a Magyar Nemzeti Bank felállítása; az államháztartás hiányainak fedezése céljából felveendő kölcsön; a francia adósságok törlesztése; a Csehszlovákiával és Olaszországgal kötött pénzügyi egyezmény). Csak ez után, június 24-én kerülhetett sor a Magyar Nemzeti Bank felállítására, majd július 1-én a pénz stabilizálására. Ezzel megkezdődött a gazdasági és pénzügyi szanálás több éves programjának végrehajtása. Jeremiah Smith, a Nemzetek Szövetsége amerikai főbiztosa, Budapestre érkezett, és személyesen ellenőrizte a kölcsön felhasználására vonatkozó előírások megtartását.

A kölcsönügy lezárulása nem csökkentette, hanem növelte az ellenzéki kritikát. A reményeiben csalódott baloldali ellenzék ismételten rámutatott arra, hogy a kormány igen csekély összeget és igen kedvezőtlen feltételek mellett tudott csak szerezni, s így az egész társadalomra háruló belpolitikai és gazdasági terhek nincsenek arányban magával a kölcsönnel. A fajvédők elsősorban a kölcsön felhasználásának népszövetségi ellenőrzését támadták demagóg nacionalista jelszavakkal.

Az ellenzéki bírálatok sok igazságot tartalmaztak, de nem homályosították el azt a tényt, hogy a kölcsön megszerzése a Bethlen-kormány, az ellenforradalmi rendszer nemzetközi, de belpolitikai sikere is volt. A nagyhatalmak nemcsak megadták, de belpolitikai feltételek nélkül adták meg a pénzügyi támogatást; ilyen módon immár másodszor, gazdasági vonatkozásban is magukra vállalták az ellenforradalmi rendszer helyzetének megszilárdítását. Anglia a kölcsönügyben is határozottan kiállt Magyarország mellett. A szélsőjobboldal vereséget szenvedett, kénytelen volt visszavonulni. Mivel azonban sem a gazdasági stabilizáció előnyeiből magát kirekeszteni, sem a rendszerben elfoglalt kulcspozícióit feladni nem akarta, rövid ellenzékiség után nemsokára visszatért a kormánypártba, és teljesen beilleszkedett a hatalmi struktúrába. Lényegesebb vereséget szenvedett a baloldali ellenzék, mert mint 1919-ben, most sem kapta meg a nyugati polgári demokratikus országoktól azt a nemzetközi politikai támogatást, amely nélkül nem remélhette politikai súlyának növelését.

A nemzetgazdasági egyensúly helyreállítása, a szanálás megindítása új és mélyreható ellentéteket hozott felszínre, vagy már meglevőket tett súlyosabbá. Az ellentétek egyik oka az volt, hogy a szanálási törvények növelték a központi államhatalom szerepét, kiterjesztették beavatkozási lehetőségét a gazdasági élet különböző területeire, sőt az autonómiák ügyeibe is. Ennek megnyilvánulását, az alkotmányosság és a parlament sérelmét látta a baloldali ellenzék abban, hogy a kormány intencióinak megfelelően május 20-án egy 33 tagú, a nemzetgyűlés tagjaiból választott bizottságra ruházták a szanálás végrehajtásának ellenőrzését, ahelyett, hogy azt a teljes nemzetgyűlés feladatává tették volna. A baloldal gazdasági és politikai diktatúra megteremtésével vádolta a kormányt, jóllehet az egész állami gazdaságpolitika még nem jelentett gyökeres szakítást a korábbi liberális elvekkel.

A szanálás végrehajtása, különösen az önálló vámtarifa kialakítása viszont már az uralkodó osztályok közötti ellentéteket élezte ki. A nagybirtok egésze felismerte ugyan, hogy a magyar ipar fejlesztésére a mezőgazdaság érdekei szempontjából is szükség van. az 1924: XXI. tc.-ben azonban túlzott iparpártolást látott. Az 1925. január 1-én életbe lépő törvény, a kormány gazdaságpolitikája az agráriusok és a nagybirtok más csoportjai részéről ellenkezést váltott ki. Mindez a pártpolitika síkján járt elsősorban következményekkel: 1925-ben Zichy János gróf vezetésével megalakult a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt, 1926-ban pedig Gaál Gaszton hozta létre az Agrárpártot. Azonban ez esetben is csak a nagybirtok néhány reprezentánsa vállalta a konzervatív ellenzékiséget, a nagybirtok fő politikai képviselete a kormánypárt maradt.

Viszont a kormánypártban jelentkező hármas hatalmi blokkban erősebbé vált az agrárius–merkantil ellentét, a nagybirtok és a nagytőke gazdasági vitája, mely hamarosan a dzsentri-államhivatalnok rétegeknek is újabb mozgásteret nyitott. A vámtarifatörvényt a kereskedelmi tőke is sérelmesnek találta, és képviselői támadták leghangosabban az iparpártolás politikáját, valamint Bethlent. A kereskedelmi tőke támogatását különösen élvező liberális ellenzék szélesebb társadalmi rétegekben népszerűsíthette ezt a sajátos iparitőke-ellenes álláspontot.

6. A KORMÁNY ÉS A BALOLDALI ELLENZÉK KÜZDELME

A KÖZPONTI HATALOM ERŐSÍTÉSE

A népszövetségi kölcsön teremtette helyzetet, pozíciójának megszilárdulását Bethlen arra használta fel, hogy tovább építse a hatalom biztosítékainak rendszerét, s a gazdasági élet szféráin túl is növelje a központi államhatalom irányító, ellenőrző szerepét. Hasonló centralizáló törekvések részben más indíttatással, s részben más céllal is a szomszédos országok alkotmányos életében is megfigyelhetők ez időben (1920. évi csehszlovák, 1923. évi román alkotmány). Magyarországon e törekvések veszélyessége azért volt nagy, a baloldali ellenzék azért tiltakozott ellenük olyan hevesen, mert a politikai szabadságjogok, az autonóm jogok ezt megelőzően is korlátozottak voltak: Magyarország politikai életében és kormányzati rendszerében nemcsak a konzervatív autoritatív irányzat volt erős, hanem az a fasiszta jellegű törekvés is, amely a kormány intencióin túlmenően kívánta kiterjeszteni az állam hatalmi funkcióját.

A baloldali ellenzék nyugtalanul, de nem készületlenül várta Bethlen már korábban ígért belpolitikai „reformjavaslatait". Az első „reform javaslat" az új fővárosi novella volt, amely emelte a választójogi cenzusokat (6 évi egy helyben lakás, magas adófizetés, iskolai végzettség stb.), aránytalanul, az ellenzék rovására állapította meg a választókerületeket, korlátozta a közgyűlés jogát a főpolgármester megválasztásában, csaknem háromszorosára emelte a kinevezett városatyák számát. Az ellenzék hevesen tiltakozott a javaslat ellen, s olyan paragrafus beiktatását is követelte, miszerint az autonómia folytán a „törvénytelen rendeletek" végrehajtása megtagadható legyen.

A fővárosi novellával együtt a Ház elé került a kormány javaslata arról is, hogy felhatalmazást kapjon a gazdasági ügyek intézésére. Az ellenzék ennek megadását - érthető módon - mindenképpen nehezíteni akarta, de legalábbis szerette volna feltételekhez kötni. Bethlen az indemnitás gyors megadása fejében megígérte a fővárosi novella mielőbbi tető alá hozását s így a választások megtartását. Az ellenzéknek tett gesztusként — mivel a közgyűlés mandátuma már lejárt — a köreikben nem népszerűtlen Ripka Ferencet nevezte ki a főváros új kormánybiztosává. Ezenkívül tárgyalást kezdett az MSZDP vezetőivel az emigráció egyes tagjainak hazatéréséről. Ugyanakkor viszont sorozatosan zaklatták a baloldali ellenzék vezetőit, akadályozták pártjaik politikai tevékenységét. A fővárosi választások előkészületei közepette ez különösen kellemetlenül érintette az ellenzéket, annál is inkább, mert az MSZDP súlyos belső problémákkal küzdött. Az 1924. áprilisi pártkongresszuson Vági István és társai bejelentették, hogy megkezdték a pártvezetéssel szemben álló baloldali ellenzék szervezését. A pártvezetőség képtelen volt megakadályozni ezt, s egyelőre a kormányzat és a belügyi szervek sem gátolták Vágiék tevékenységét.

1924 októberében Bethlen a nemzetgyűlés elé vitte a házszabályok revíziójának tervét. A házszabály-revízió természetszerűleg másodrendűvé degradálta a fővárosi novella feletti vitát, s így azt november 11-én a nemzetgyűlés le is zárta. Az 1924: V. tc.-vel indult meg tulajdonképpen az a törvénysorozat, amelyhez a 20-as évek végén, majd Gömbös kormányzása alatt még újabbak csatlakoztak a megyei és városi autonóm testületek jogainak korlátozására, a központi államhatalom befolyásának növelésére.

A házszabály-revíziót a kormány a hatékonyabb és szakszerűbb parlamenti munka szükségességével indokolta. Úgy kívánta szabályozni a napirendre tűzendő kérdések rendjét, a felszólalások tartalmát és időtartamát (klotűr bevezetése), valamint az elnök jogait, hogy az általános politikai kérdések vitája minimálisra csökkenjen, az ellenzék parlamenti szereplése a korábbinál kisebb legyen. A szociáldemokrata és a liberális ellenzék elvileg ellenzett minden olyan intézkedést, amely korlátozta a meglevő politikai jogokat, az alkotmányos intézmények hatáskörét, s a diktatórikus elemeket erősítette. „A beteg szív még mindig jobb, mint egy megállt, néma szív"[14] — fogalmazta meg az egész baloldal véleményét a parlamentről Rassay Károly.

Az MSZDP és a liberális ellenzék ezért egységesen és nagy elszántsággal lépett fel a házszabály-revízió, a „beteg szív" végleges megállítása ellen. Obstrukciónak tekinthető tiltakozással egy hétig megakadályozta annak a bizottságnak a megválasztását, amelynek a részletes javaslatot kellett kidolgoznia. Az ellenzék az október 14-i választásról tiltakozása jeléül kivonult, távollétében a bizottságba beválasztott tagjai pedig visszautasították a megbízatást. A baloldali és a liberális ellenzék kormányellenes harca ugyanakkor taktikai okokból néhány kérdésben a jobboldali ellenzék (kereszténypárt, fajvédő képviselők) támogatását is elnyerte.

A hathatósabb fellépés érdekében az MSZDP, a Nemzeti Demokrata Párt, a Kossuth Párt és más kisebb csoportok 1924. október 23-án létrehozták az Országos Demokratikus Szövetséget. (Kívül maradt a szövetségen a Rassay—Bárczy—Ugron-féle liberálisokból álló csoport.) 1924. október 23-án — 48-as mintára — a szövetség 12 pontban foglalta össze követeléseit, melyek lényege: általános, egyenlő, titkos választójog; népszavazás az államforma kérdéséről; az ideiglenes államfői jogkör, a megválasztás időhatárának törvényes rendezése; demokratikus közigazgatás megteremtése az önkormányzat elve alapján; jogegyenlőség és közszabadságok; az internálás megszüntetése és amnesztia; új adórendszer; tényleges földreform; a mezőgazdasági és ipari munkásság, valamint a kis keresetű alkalmazottak érdekeit szolgáló gazdasági és szociálpolitikai intézkedések.

1924. november 26-án a 33-as bizottság benyújtotta jelentését a házszabály-revízióról, de mielőtt azt tárgyalni kezdhették volna, egy másodrendű kérdésben megtörtént a kormány és a szövetség összecsapása. November 28-án viharos ülésen, részben zárt tárgyaláson próbálta bizonyítani a szövetség, hogy Bethlen az akkor zajló Eskütt-perben legalábbis inkorrektül járt el, de valószínűleg hamisan esküdött. Az elnök Györki Imre szociáldemokrata képviselőtől megvonta a szót,

---

[14] Rassay Károly beszéde 1924. december 4-én. *Képviselőházi Napló*. 1922—1927. évi ciklus. XXVII. 598.

14 szociáldemokrata képviselőt — óriási botrány közepette -- a parlamenti őrséggel távolíttatott el a Házból. A mentelmi bizottság büntetésként további 10—15 ülésről kitiltotta az eltávolított képviselőket a házszabályok, valamint a miniszterelnök megsértése címén.

A BALOLDALI ELLENZÉK TILTAKOZÁSA

Az Országos Demokratikus Szövetség meglepően határozott lépéssel válaszolt: 1924. december 1-én deklarációban bejelentette, hogy passzivitásba vonul. 44 képviselő hagyta el a parlamentet, s annak munkájában közel fél évig nem vett részt. A deklaráció leszögezte, hogy a szanálási törvényekkel a kormány gazdasági diktatúrát teremt, a házszabályok módosításával, különösen pedig a klotűr, vagyis a szómegvonás jogának kiterjesztésével a politikai diktatúrát szélesíti ki.

Az ellenforradalmi rendszer történetében ez volt az egyetlen eset, amikor az ellenzék ilyen nagy hatásúnak vélt lépésre szánta el magát. A kölcsöntárgyalások során elszenvedett vereségéből fakadó elkeseredése éppen úgy hozzájárult e döntéshez, mint azok az illúziói, amelyeket még a parlamenthez fűzött. Ezeket erősítette a bent maradt többség zavara, amely szintén azt hitte, hogy a parlament munkája elakad; példaként szolgált számukra az olasz ellenzék hasonló lépése 1924 nyarán.

A passzivitás kimondása tovább növelte az ellenzék megosztottságát: Rassay, valamint az Ugron Gábor—Bárczy István—Sándor Pál-féle mérsékeltek nem vállalták a kivonulást. Rassay — miniszteri bársonyszékről álmodozva — közvetíteni próbált Bethlen és a kivonult ellenzék között, nemegyszer úgy, hogy dezavuálta az ellenzéket, s egyszerűen Bethlen eszközévé vált.

A passzivitásba vonult ellenzék politikai gyűléseken, a sajtó útján igyekezett maga mögé állítani a közvéleményt, de támogatást keresett a demokratikus magyar emigráció párizsi szervezeténél, az Emberi Jogok Ligájánál is. Az MSZDP a II. Internacionálé révén próbált nemzetközi támogatást szerezni. A nyugati polgári demokratikus és szociáldemokrata közvélemény rokonszenvének felkeltése azonban nem lehetett elégséges a belpolitikai csata megnyeréséhez.

Bethlen nem volt hajlandó egyezkedésre, 1924 decemberében sorozatosan nyújtott be olyan törvényjavaslatokat, amelyek mind a szociáldemokrata, mind a liberális ellenzék számára fontosak voltak: az egyes kormányok pénzügyi elszámolása 1916 1917-től kezdve, beleértve az ellenforradalmi kormányok pénzügyeit is; a törvényhatósági bizottságok újjászervezése, ami az autonómiák ügyét érintette; a kivételes hatalom megszüntetésével kapcsolatos intézkedések, köztük az ellenzék régi követelése, az internálás rendszerének felszámolása; az ipari, gyári alkalmazottak balesetvédelme; az 1924—1925. évi közterhek és állami kiadások stb. A nemzetgyűlés 1924. december 11-én az ellenzék távollétében is megszavazta a házszabály-revíziót, s így az érvénybe lépett. Ugyancsak decemberben betiltották a szövetség politikai gyűléseit, s Bethlen az ellenzéket azzal vádolta, hogy forradalomra készül, mint 1918—1919-ben; hogy a szociáldemokraták az illegális kommunistákkal működnek együtt.

Bethlen lépései összefüggésben voltak a közelgő fővárosi választásokkal. A miniszterelnök attól tartott, hogy ezeken olyan nagyarányú szociáldemokrata győzelem születik, amelynek következtében a fővárosi üzemek szocialista vezetés alá kerülnek.

Az Országos Demokratikus Szövetségen belül voltak nézeteltérések és viták, a passzivitás azonban 1925 elején még szilárd volt. A szövetség megbontása céljából vetette be Bethlen az 1921 decemberében megkötött paktum ügyét, mégpedig úgy, hogy először Rassay Károly hozta azt szóba a parlamentben.

A kormány és az MSZDP közötti megállapodás fő vonásai már 1921-től ismertek voltak, teljes szövegének nyilvánosságra hozatala azonban felkavarta az egész politikai közvéleményt. A demokratikus szövetséget megingatta a paktumügy, de nem bontotta meg. Tagjai továbbra is távol maradtak a parlamenttől, s így nem vettek részt a szanálás eredményeként benyújtott első stabil költségvetés 1925. januári tárgyalásában sem. A nemzetgyűlés vitája emiatt jórészt a parlamentáris rendszerrel, a parlament „betegségével" foglalkozott, amire a fajvédők biztos orvosságként az olasz példa követését ajánlották.

A szövetség ellentámadását Bethlennel szemben főként a liberális polgárok sürgették. Az ellenzéki lapok február végétől sorozatosan közölték Beniczky Ödön volt belügyminiszter cikkeit a Somogyi

Bacsó gyilkosság tetteseiről és felbújtóiról. Bethlen tarsolyában azonban hatásosabb fegyverek voltak. 1925. március 6-án benyújtotta a választójogi, valamint a felsőház visszaállítására vonatkozó törvényjavaslatot. Ezt követően a parlament elnapolásával időt adott a szövetségnek, hogy döntsön: visszatér-e vagy sem; ugyanakkor a fővárosi képviselő-testületben Ripka révén hozatott néhány, az ellenzék szempontjából kedvező intézkedést.

Az Országos Demokratikus Szövetség aktivizálódására döntő befolyást gyakorolt a Magyarországi Szocialista Munkáspárt (MSZMP) megalakulása 1925. április 14-én. Az MSZDP baloldala és a kommunisták e pártalapítással önálló, legális szervezetet hoztak létre, amely joggal számíthatott a szanálás terhei miatt elégedetlen munkásság, sőt egyes kispolgári rétegek rokonszenvére.

A polgári politikusok már március–áprilisban kezdtek visszatérni a parlamentbe, az MSZMP megalakulása után pedig a szociáldemokrata vezetők is a passzivitás feladása mellett döntöttek. Ez irányba hatott az is, hogy sem az MSZDP, sem a liberálisok nem vállalhatták a passzivitást a választójogi törvénnyel szemben, mert egész politikájuk gerincét az általános titkos választójog megszerzése, az erre alapozott alkotmányos reformok képezték. 1925. május 26-án az ellenzék visszatért a parlamentbe. Nem kétséges: ha sikerült is néhány engedményt kicsikarniuk, visszatérésük politikai vereség volt, mutatója a parlament keretei között folytatott küzdelem eredménytelenségének, az Országos Demokratikus Szövetség és a tömegek nem megfelelő kapcsolatának, a rendszer liberalizálására irányuló elképzelések kudarcának.

A választójogi törvény május 8-i vitájának megkezdéséhez egy 25 tagú parlamenti bizottság előterjesztése adta az alapot. Ennek munkájában Rassay Károly is részt vett. A javaslat 1922-höz mérten tovább szűkítette a választásra jogosultak körét, emelte a korhatárt, szigorította az egyéb feltételeket, korlátozta a titkos szavazást. A javaslatot ismét nemcsak a szociáldemokraták, a liberálisok, hanem a kereszténypárt és a fajvédők is bírálták, más-más indokok alapján. A vitát erősen befolyásolták a fővárosi törvényhatósági választások.

1925. május 21—22-én ugyanis a választás útján betöltött 250 fővárosi törvényhatósági bizottsági helyből a baloldali ellenzék összesen 131-et szerzett meg (az MSZDP 52-t, a különböző liberális pártok 79-et), Wolffék 91-et, Ripkáék (Bethlen pártja) viszont csupán 24-et kaptak. A fővárosban a „keresztény" politika választási vereséget szenvedett az MSZDP-vel, a liberálisokkal szemben. Ezt azonban a városvezetés és a kormány a kinevezett városatyák és tisztviselők révén korrigálta. Az eredményt látva, Gömbös a zsidó vallású magyar állampolgárok választójogának korlátozását, a kormánypárt pedig a titkos választású kerületek számának csökkentését követelte a választójogi törvény vitájában.

Az Országos Demokratikus Szövetség a sikertől felbátorodva — 1925. május 31-én Az Újság című lapban leközölte Beniczky Ödön bírósági vallomását, akit azért fogtak perbe, mert Horthyt és a fővezérséget tette felelőssé Somogyi Béla és Bacsó Béla meggyilkolásáért. A lapot a belügyminiszter betiltotta, Beniczkyt szeptember 2-án kormányzósértésért és hivatali titok elárulásáért háromévi börtönre és pénzbüntetésre ítélték. A nyugati, főként francia liberális, radikális polgári sajtó úgy kommentálta a Beniczky elleni eljárást, mint magyar Matteotti-ügyet.

A Beniczky-afférral az ellenzék ellőtte minden puskaporát, de Bethlen sem kívánta tovább élezni vele a viszonyt. Így Az Újság — minimális címváltoztatással - ismét megjelenhetett, megállapodás jött létre a szociáldemokrata emigránsok, köztük Garami Ernő hazatéréséről. A visszavonulás és az egyezkedés szorosan összefüggött az imént alakult legális forradalmi munkáspárt, az MSZMP fokozódó népszerűsége és térhódítása miatti nyugtalanságukkal. A pártra azonban — melynek jelentőségével a továbbiakban még részletesen foglalkozunk — mihamar lesújtott a terror: vezetőit - s a KPM több vezetőjét is — 1925 júniusában letartóztatták. Ezt az MSZDP vezetői és a liberálisok bizonyos megkönnyebbüléssel fogadták.

1925. július 7-én a nemzetgyűlés elfogadta az 1925: XXVI. tc.-t a választójogról, mely az 1922. évi rendelet helyébe lépett, de annál szűkebb. antidemokratikusabb volt, az ellenzék minden lényeges követelése kimaradt belőle. Ha korábban eredménytelennek bizonyult az ellenzék passzivitásba vonulása, most bebizonyosodott, hogy a parlamentbe való visszatérése sem hozott sikert. Különösen nehéz helyzetbe került az MSZDP vezetősége, amely pártkongresszusra készülve. 1925 decemberében kilépett az Országos Demokratikus Szövetségből.

A FRANKHAMISÍTÁSI BOTRÁNY

Az 1925 októberében–novemberében lezajlott parlamenti költségvetési vita már sok vonatkozásban jelezte a gazdasági stabilizáció, a szanálás eredményeit és hatását, az ennek következtében előtérbe kerülő új kérdéseket Az új házszabályok értelmében mindössze 10 napig tartó általános vita középpontjába már ekkor a külpolitikai kérdések, az ország nemzetközi kapcsolatai kerültek. A baloldal azt követelte, hogy a kormány lépjen fel kezdeményezően és mindenekelőtt a franciákkal, az angolokkal, valamint a kisantant államokkal fejlessze kapcsolatait, ez úton csökkentse elszigeteltségét. Ez alkalommal került először éles formában a Ház elé a magyar kisebbség helyzete a szomszédos országokban, valamint a Népszövetség elé terjesztett ezzel kapcsolatos magyar panaszok kezelése. Ez utóbbi indította Telekit aki ekkor pártonkívüli képviselő volt ama javaslat megtételére, hogy Magyarország lépjen ki a Népszövetségből.

Az aktív külpolitika idejét Bethlen még nem látta elérkezettnek, még kevésbé helyeselte Teleki javaslatát. A nemzetközi kérdéseket azonban a novemberi locarnói konferencia, majd az azt követő londoni egyezmény nagyon is aktuálissá tették. A nagyhatalmak ugyanis garantálták Németország nyugati határait, s ezzel mintegy lezárták előtte ezt az irányt, gazdasági és politikai érdeklődésének Kelet felé nyitva kaput.

Úgy tűnt, a belpolitikát, a szanálás bethleni programját semmi sem zavarja meg. Az év végi politikai csendbe azonban váratlanul belerobbant a frankhamisítási botrány.

1925. december 19-én Amszterdamban és Hágában diplomáciai útlevéllel utazó magyar személyeket tartóztattak le, mert nagy mennyiségű hamisított francia frankot találtak náluk. A hamisításban nemcsak a perbe fogott Windischgrätz herceg, de az EKSZ, a honvédség Térképészeti Intézete, Teleki Pál gróf volt miniszterelnök, Nádosy Imre budapesti rendőrkapitány és más előkelő közéleti személyek, egyes fajvédő vezetők is teljes mértékben kompromittálódtak: tudott az akcióról Bethlen is. A miniszterelnök és a kormány megpróbálta elsimítani az ügyet, ezt azonban Franciaország és a hazai baloldali ellenzék lehetetlenné tette.

A kormányzat ellen széles körű támadás bontakozott ki, elítélve azt a revíziós, nacionalista politikát, amely idegen valuták mintegy hivatalos hamisítását is megengedi. A korábban szétbomlott Országos Demokratikus Szövetség tagjai ismét egységesen léptek fel, az MSZDP kiáltványban követelte Bethlen lemondását. Ekkor azonban a Bethlent addig élesen támadó fajvédők egyértelműen felsorakoztak a kormány mögé. Ők lettek annak a kampánynak a megindítói és legfőbb hangadói, amely a frankhamisítást hazafias magyar tettnek tüntette fel; ők hirdették a leghangosabban, hogy a „zsidó liberális-szabadkőműves" polgári ellenzék, valamint a nemzetközi szociáldemokrácia hazaáruló, az antant és a kisantant ügynöke.

A frankhamisítás kipattanása ténylegesen távolról sem volt akkora horderejű ügy, mint amilyennek azt az ellenzék feltüntetni igyekezett. A francia hatóságok már évek óta tudtak a hamisításról, ráadásul Magyarországon korábban már más pénznemeket is hamisítottak hasonló módon. A leleplezés éppen 1925—1926 fordulóján a kölcsönügyben „sérelmet" szenvedett francia politika magatartására vezethető vissza, de összefüggésbe hozható azzal is, hogy mintegy külső támogatást kívántak adni a hazai baloldali ellenzék hatékony fellépéséhez. Ha ez sikerrel járt volna, a kész helyzetet a nyugati hatalmakkal el lehetett volna fogadtatni. Az ellentmondás éppen abban volt, hogy jelentős külső beavatkozás nélkül érdemi belső változást a rendszer legális baloldali ellenzéke sem ekkor, sem később nem tudott elérni. Ráadásul Anglia ismét azon munkálkodott, hogy a Bethlen-kormány minél könnyebben elsimíthassa ezt az ügyet.

A frank-ügy mégis kínosan érintette a kormányt: nemzetközileg, a szanálás végrehajtása során, gyengíthette pozícióját; belpolitikailag újólag felkavarta az ellentéteket.

Bethlen jobbnak látta, ha nem utasítja el — mint tette azt a Beniczky-ügyben — az ellenzék követelését a parlamenti vizsgáló bizottság felállítására. A bíróság a hamisítás tényét vizsgálta, és a résztvevőket hallgatta ki, a parlamenti bizottság pedig afelől döntött, milyen felelősség terheli a kormányt. A 25 tagú bizottság nem jutott egységes véleményre. Az 1926. február 24-én benyújtott többségi jelentés leszögezte, hogy sem Bethlent, sem kormányát nem illetheti vád a hamisításban való részvételért, annak eltűréséért. A szociáldemokrata és a liberális polgári ellenzék kisebbségi különvéleménye, noha távolról sem volt radikális, hatalmas vihart kavart. A jelentés, amelyet a fajvédő támadás kereszttüzében álló kitűnő jogász, az ellenzék egyik legtekintélyesebb vezetője, Vázsonyi Vilmos fogalmazott meg, részletesen kimutatta a kormány politikai felelősségét, bírálta az ország közállapotait, s megállapította: „Az a kormány, amely alatt ez megtörténhetett, nem maradhat a helyén."[15]

A kormány minden rendelkezésére álló eszközzel az ügy elsimítására törekedett; február 16-án, fényes nappal merénylők — egykori különítményesek — támadták meg Vázsonyi Vilmost; a parlament elvetette az ellenzék kisebbségi véleményét, s végül októberben a frankhamisítás ügye súlyosnak nem mondható bírósági ítélettel zárult le.

Bethlen az ellenzék parlamenti deklarációját és bírálatát a nyári költségvetési és felhatalmazási vitában könnyedén félresöpörte, az egyik legjelentősebb baloldali ellenzéki lapot, a Világot betiltotta; Hír György váratlanul és gyanús körülmények között bekövetkezett halálával a frank-per egyik koronatanúja eltűnt a színről; júliusban megkezdődött a Rákosi, Vági és társai ellen indított per tárgyalása; októberben pedig a nemzetgyűlés elé került a felsőház visszaállítására vonatkozó törvényjavaslat.

1926-ig ugyanis a magyar parlament ideiglenesen egy kamarával működött, szemben a korábbi, és világszerte többnyire általános — a szomszédos országokban is követett — kétkamarás gyakorlattal. 1926. november 11-én szavazta meg a nemzetgyűlés a felsőház felállítását a régi főrendiház helyett (1926: XXII. tc.).

A törvény szerint a felsőházba méltóság vagy hivatal alapján, választás és kinevezés révén kerültek a tagok. Méltóság vagy hivatal útján az ország zászlósurai, amennyiben e méltóságukat a törvény nem szüntette meg, a Habsburg-Lotharingiai-családnak állandóan az ország területén lakó, 24. életévüket betöltött férfi tagjai, továbbá a két koronaőr, a kúria elnöke és másodelnöke, a közigazgatási bíróság elnöke és másodelnöke, a budapesti ítélőtábla elnöke, a koronaügyész, a hon-

---

[15] A frankhamisítási bűnügy politikai hátterének megvizsgálására kiküldött parlamenti bizottság ellenzéki tagjainak kisebbségi véleménye. OL Kozma-iratok, II. csomó. Adatgyűjtemény 1925—1926. 98.

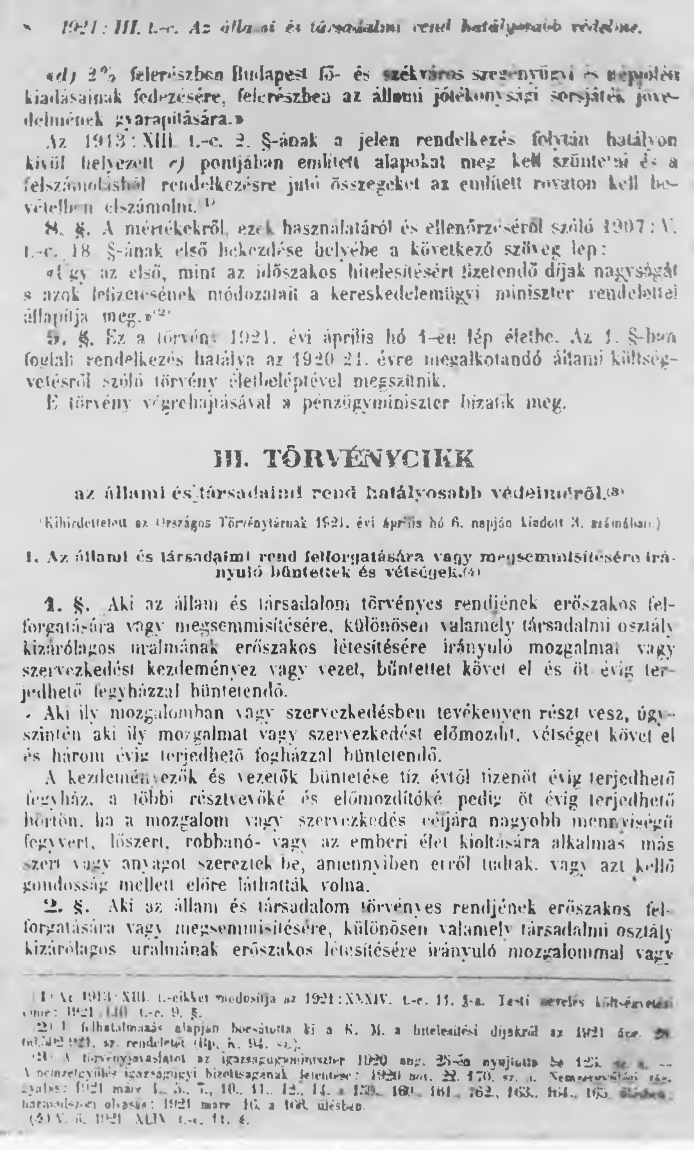

1921: III. t.-c. Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelme.

«d) 2% felerészben Budapest fő- és székváros szegényügyi és népjóléti kiadásainak fedezésére, felerészben az állami jótékonysági sorsjáték jövedelmének gyarapítására.»

Az 1913: XIII. t.-c. 2. §-ának a jelen rendelkezés folytán hatályon kívül helyezett c) pontjában említett alapokat meg kell szüntetni és a felszámolásból rendelkezésre jutó összegeket az említett rovaton kell bevételben elszámolni.(1)

8. §. A mértékekről, ezek használatáról és ellenőrzéséről szóló 1907: V. t.-c. 18. §-ának első bekezdése helyébe a következő szöveg lép:

«Úgy az első, mint az időszakos hitelesítésért fizetendő díjak nagyságát s azok lefizetésének módozatait a kereskedelemügyi miniszter rendelettel állapítja meg.»(2)

9. §. Ez a törvény 1921. évi április hó 1-én lép életbe. Az 1. §-ban foglalt rendelkezés hatálya az 1920/21. évre megalkotandó állami költségvetésről szóló törvény életbeléptével megszűnik.

E törvény végrehajtásával a pénzügyminiszter bízatik meg.

III. TÖRVÉNYCIKK

az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről.(3)

(Kihirdettetett az Országos Törvénytárnak 1921. évi április hó 6. napján kiadott 3. számában.)

I. Az állami és társadalmi rend felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló bűntettek és vétségek.(4)

1. §. Aki az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez vagy vezet, bűntettet követ el és öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő.

Aki ily mozgalomban vagy szervezkedésben tevékenyen részt vesz, úgyszintén aki ily mozgalmat vagy szervezkedést előmozdít, vétséget követ el és három évig terjedhető fogházzal büntetendő.

A kezdeményezők és vezetők büntetése tíz évtől tizenöt évig terjedhető fegyház, a többi résztvevőké és előmozdítóké pedig öt évig terjedhető börtön, ha a mozgalom vagy szervezkedés céljára nagyobb mennyiségű fegyvert, lőszert, robbanó- vagy az emberi élet kioltására alkalmas más szert vagy anyagot szereztek be, amennyiben erről tudtak, vagy azt kellő gondosság mellett előre láthatták volna.

2. §. Aki az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalommal vagy

---

(1) Az 1913: XIII. t.-cikket módosítja az 1921: XXXIV. t.-c. 11. §-a. Testi nevelés [illegible] címe: 1921: LIII. t.-c. 9. §.

(2) A felhatalmazás alapján bocsátotta ki a K. M. a hitelesítési díjakról az 1921 évi [illegible] 1921. sz. rendeletét (Bp. K. 94. sz.).

(3) A törvényjavaslatot az igazságügyminiszter 1920 aug. 25-én nyújtotta be 121. sz. a. — A nemzetgyűlés igazságügyi bizottságának jelentése: 1920 nov. 22. 170. sz. a. Nemzetgyűlési tárgyalás: 1921 márc. 1., 3., 7., 10., 11., 12., 14. a 159., 160., 161., 162., 163., 164., 165. ülésben; harmadszori olvasás: 1921 márc. 16. a 168. ülésben.

(4) V. ö. 1921: XLIV. t.-c. 11. §.

42. Az 1921. évi III. tc. (Részlet)

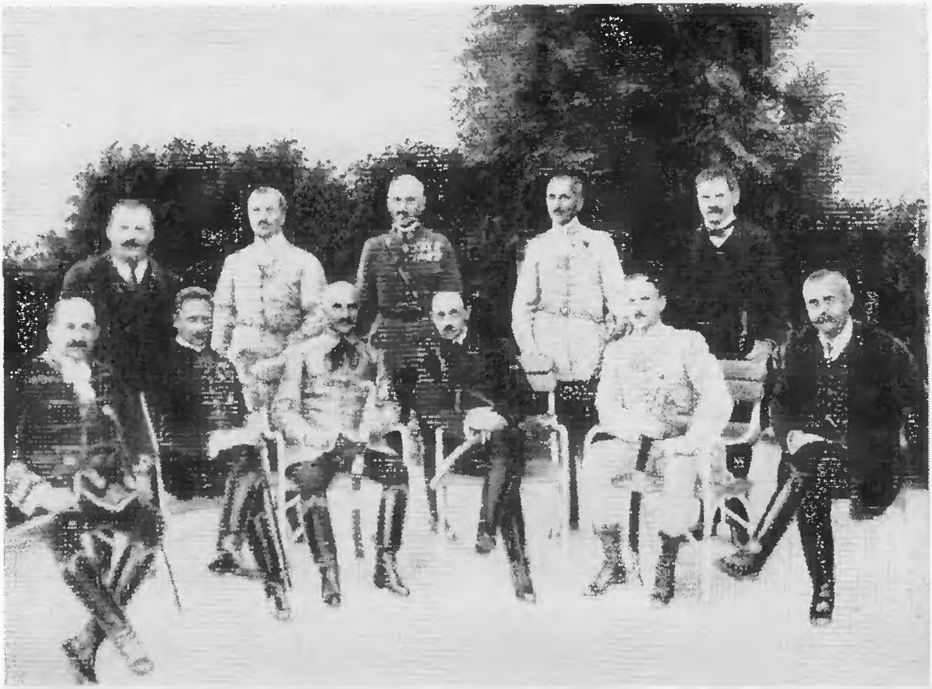

43. Teleki Pál első kormányának díszmagyaros csoportképe
(Ülő sor, balról jobbra: Haller István, Korányi Frigyes, Csáky Imre, Teleki Pál, Ferdinandy Gyula, Nagyatádi Szabó István; álló sor: Sokorópátkai Szabó István, Benárd Ágoston, Stréter István, Tomcsányi Vilmos Pál, Bleyer Jakab)

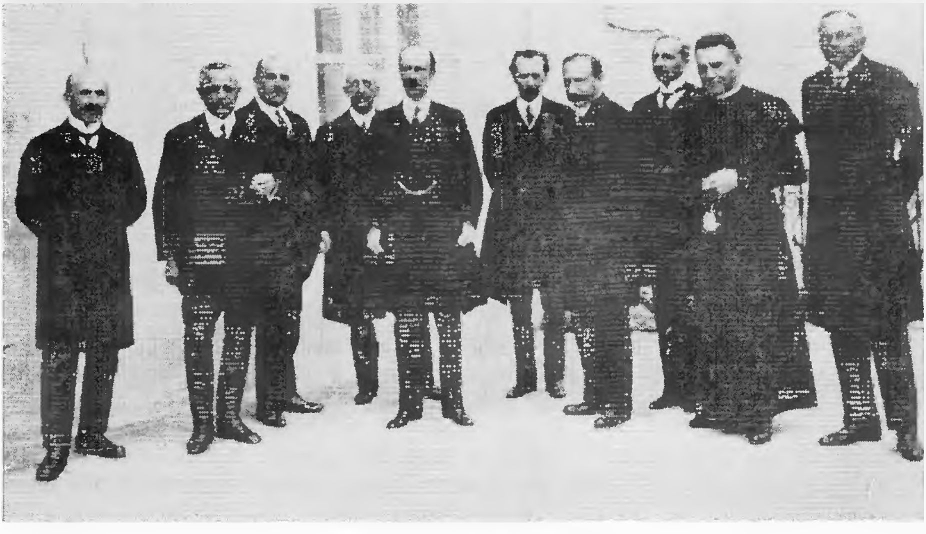

44. Az első Bethlen-kormány
(Balról jobbra: Tomcsányi Vilmos Pál, Nagyatádi Szabó István, Belitska Sándor, Ráday Gedeon, Bethlen István, Bánffy Miklós, Hegedüs Lóránt, Rubinek Gyula, Vass József, Hegyeshalmy Lajos)

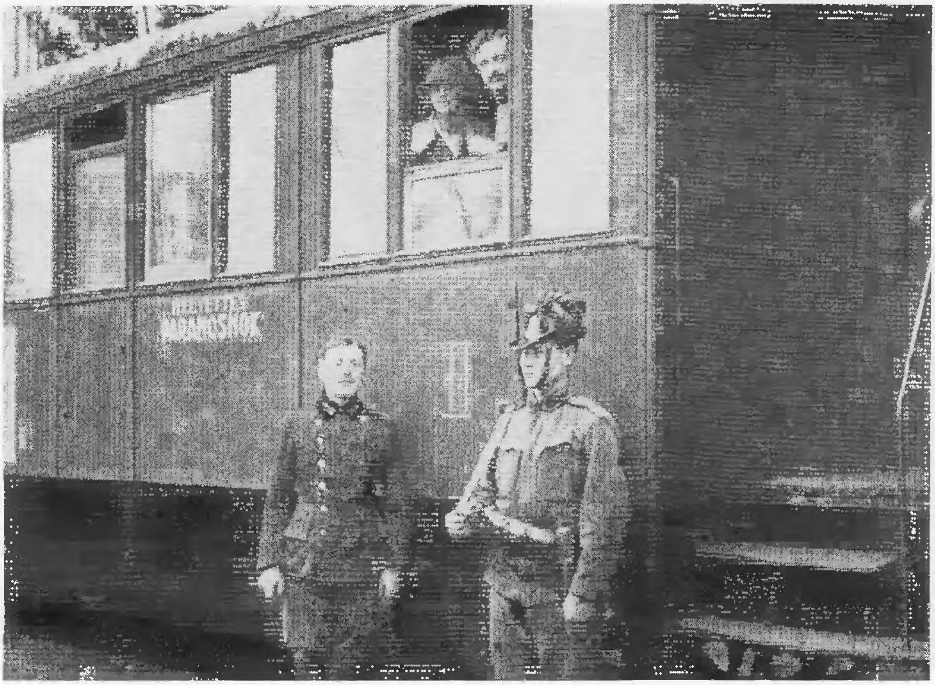

45. IV. Károly és Zita a vasúti kocsi ablakában. A kocsi előtt Ostenburg Gyula. Győrszentiván, 1921. október 21.

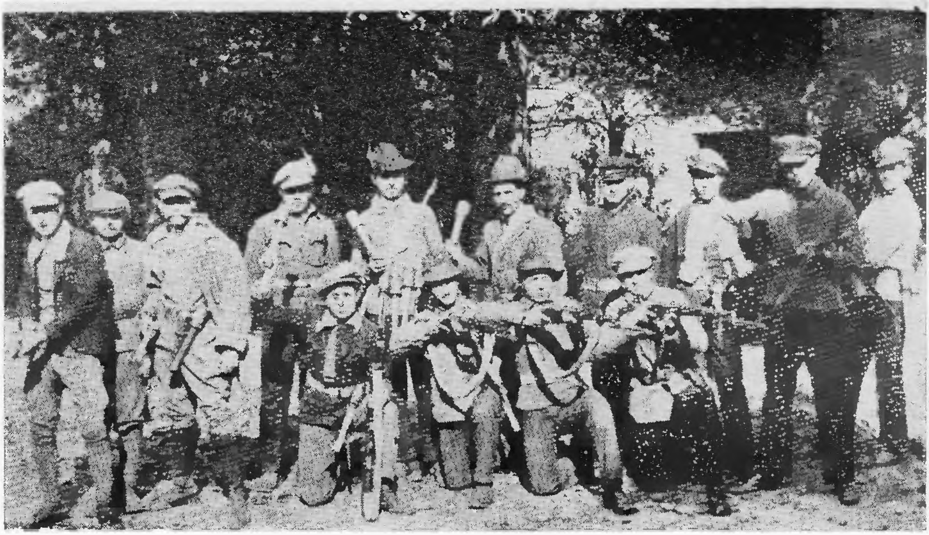

46. A Héjjas-különítmény Burgenlandban, 1921

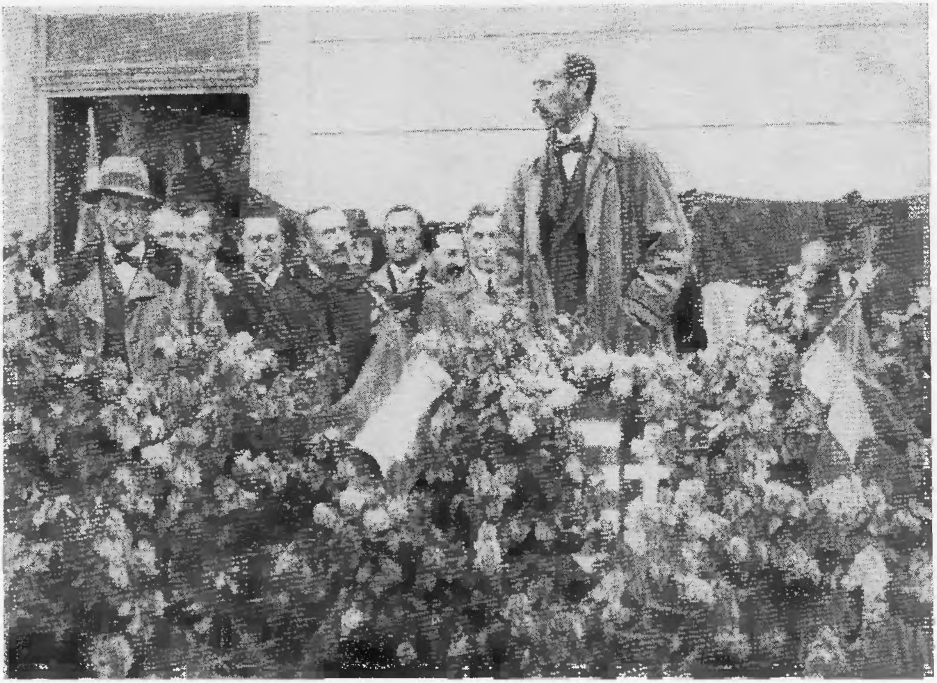

47. Bethlen István szónokol, jobbra mellette Nagyatádi Szabó István, mögötte félig takarva Bajcsy-Zsilinszky Endre. Baloldalon, legszélen Gömbös Gyula. Választási gyűlés, Derecske, 1922. május

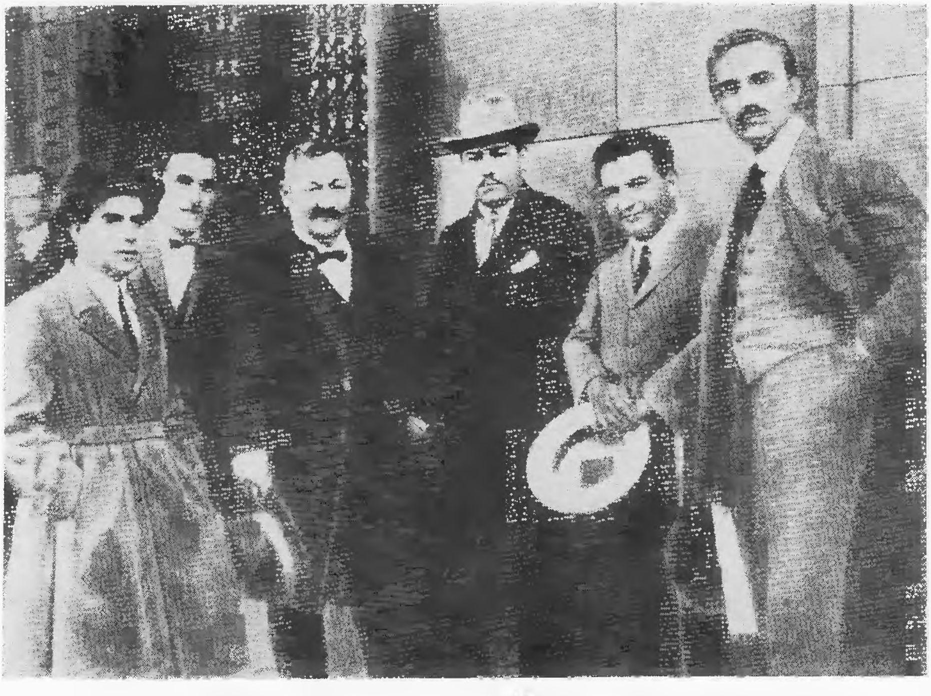

48. Vázsonyi Vilmos, Rassay Károly, Fábián Béla (középen, balról jobbra)

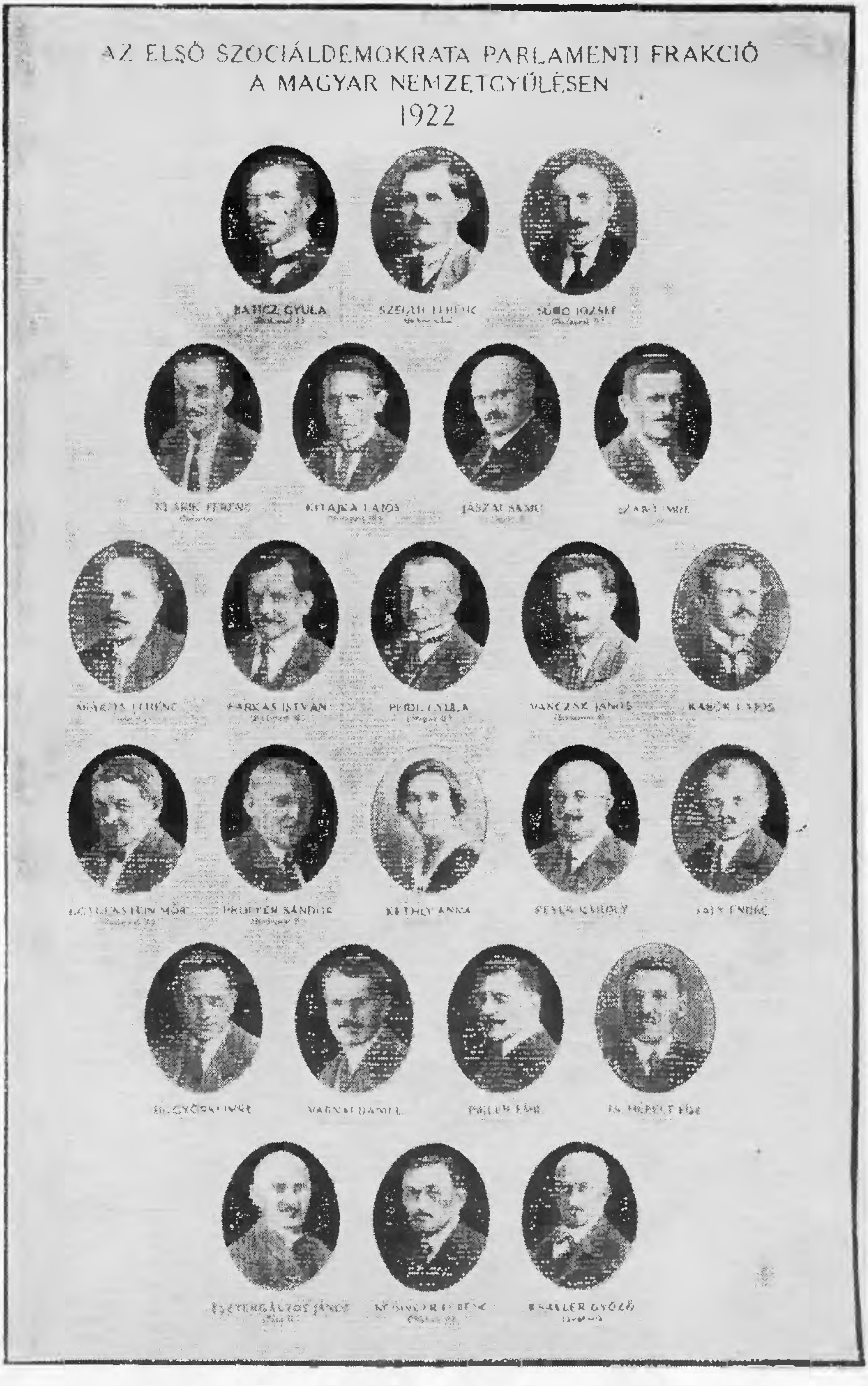
AZ ELSŐ SZOCIÁLDEMOKRATA PARLAMENTI FRAKCIÓ
A MAGYAR NEMZETGYŰLÉSEN
1922
BATICZ GYULA
SZEDER FERENC
[illegible] JÓZSEF
KLARIK FERENC
KITAJKA LAJOS
JÁSZAI SAMU
SZABÓ IMRE
[illegible] FERENC
FARKAS ISTVÁN
PEIDL GYULA
VANCZÁK JÁNOS
KABÓK LAJOS
ROTHENSTEIN MÓR
PROPPER SÁNDOR
KÉTHLY ANNA
PEYER KÁROLY
SALY ENDRE
GYÖRKI IMRE
VARNAI DÁNIEL
PIKLER EMIL
DR. HEBELT EDE
ESZTERGÁLYOS JÁNOS
[illegible] FERENC
[illegible] GYŐZŐ

49. Az első szociáldemokrata parlamenti frakció, 1922

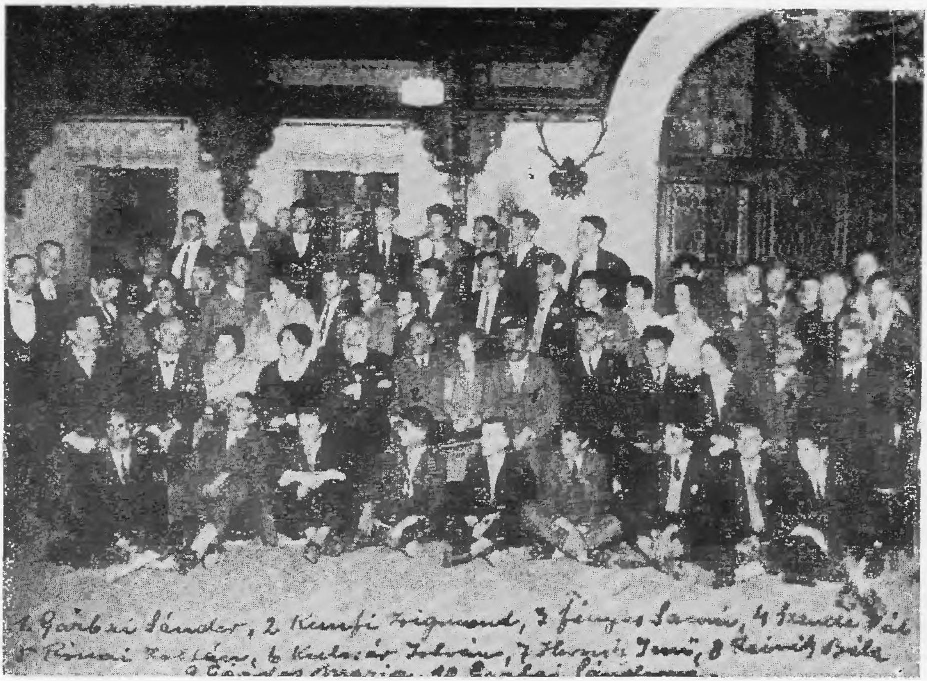
1 Garbai Sándor, 2 Kunfi Zsigmond, 3 Jászai Samu, 4 Szende Pál
5 Rónai Zoltán, 6 Kalmár Zoltán, 7 Horovitz Jenő, 8 Reinitz Béla
9 Gárdos Mária, 10 Garbai Sándorné

50. Magyarországi szociáldemokrata ifjúmunkások tanulmányúton Bécsben. Találkozó az emigránsokkal. Bécs, 1926. augusztus 18. (Garbai Sándor, Kunfi Zsigmond, Szende Pál, Rónai Zoltán, Horovitz Jenő, Reinitz Béla, Gárdos Mária — közöttük ×-szel jelölve Kilián György)

ILLER
SCHUHHAUS SKOPIK & SCHU
SCHUHE
SCHUHE
SCHUHE
SCHUHE

51. Ebben a bécsi házban tartották a Kommunisták Magyarországi Pártjának I. kongresszusát, 1925 augusztusában

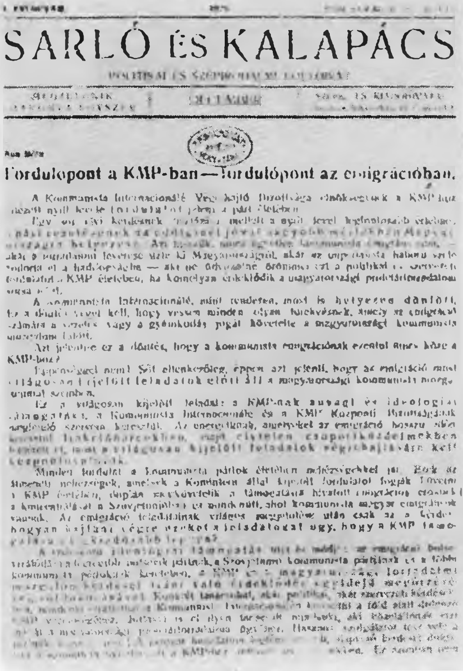

SARLÓ ÉS KALAPÁCS

Fordulópont a KMP-ban — fordulópont az emigrációban.

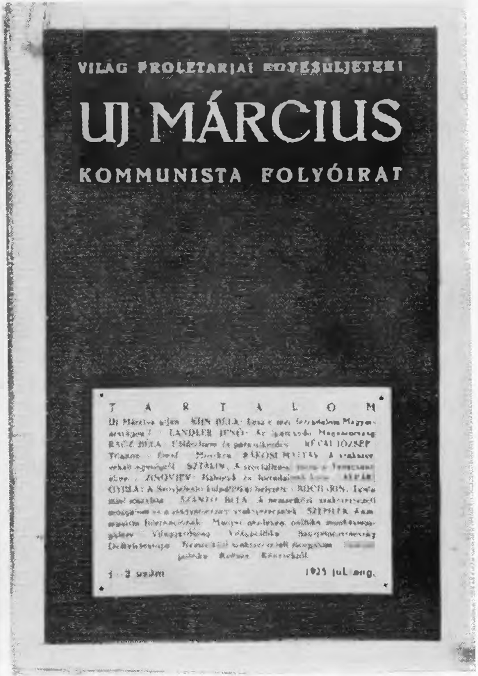

VILÁG PROLETÁRJAI EGYESÜLJETEK!

UJ MÁRCIUS

KOMMUNISTA FOLYÓIRAT

TARTALOM

1–2 szám

1925 jul. aug.

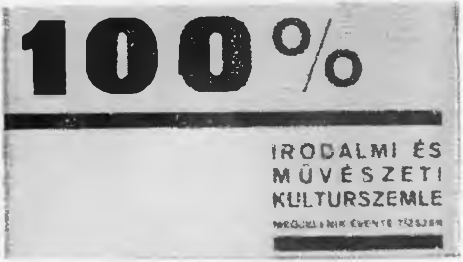

100%

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI KULTURSZEMLE

MEGJELENIK ÉVENTE TÍZSZER

52. Az illegális KMP lapjai

53. Vági István, az MSZMP vezetője a bíróság előtt

54. Kulich Gyula, a kommunista ifjúsági mozgalom egyik vezetője

védség főparancsnoka és a Nemzeti Bank elnöke váltak a felsőház tagjaivá. Hasonló okokból a felsőház tagjai sorába léptek a törvényben meghatározott vallásfelekezetek egyháznagyjai, illetőleg képviselői.

Választás útján az örökös főrendiházi tagság jogával felruházott hercegi, grófi és bárói családoknak felsőházi tagok választására jogosult tagjai, a vármegyei és a városi törvényhatóságok, továbbá bizonyos intézmények és szervezetek (Magyar Tudományos Akadémia, egyetemek és főiskolák, mezőgazdasági és egyéb kamarák stb.) választottjai kerültek a felsőházba. A felsőházi tagság egy ciklusra volt érvényes, de a törvény értelmében az államfőnek jogában állt élethossziglan vagy 10 évre felsőházi taggá kinevezni az arra érdemesnek talált személyeket.

A felsőház tagjainak száma úgy alakult, hogy hivatal és méltóság alapján 19 világi és 31 egyházi, választás alapján a főrendi családok részéről 40, a törvényhatóságok részéről 76, szervezetek és intézmények részéről 36, kinevezés révén 40, tehát összesen 242 személy került be. Az MSZDP-nek — mint általában a pártoknak — nem volt felsőházi képviselete, a liberális polgárság azonban a fővárosi és az egyházi delegáltak révén képviseltette magát.

A felsőház sajátos szerepet játszott az ellenforradalmi rendszerben. A 20-as években mindenekelőtt annak konzervativizmusát hangsúlyozta a maga feudális jellegével, amely megkülönböztette a korabeli európai szenátusok összetételétől. A 30-as években viszont, mikor a szélsőjobboldal erősödött meg, a felsőház mint az úri konzervativizmus, a Bethlen által kialakított hatalmi egyensúly alkotmányos reprezentánsa, a képviselőház szélsőjobboldali törekvéseivel szemben bizonyos fékező erőt képviselt.

A kormány megerősödve és előnyös pozícióban készült fel az 1926. decemberi választásokra, amelyek — mint látni fogjuk — kifejezték a politikai konszolidáció és a gazdasági stabilizáció hatását, eredményeit.

A baloldali ellenzék mintegy négyesztendős küzdelme azért, hogy a kormányzatot liberálisabbá tegye, kudarccal végződött. A nagyhatalmak elfogadták és támogatták Bethlent, Horthyt, az általuk kialakított kormányzati rendszert. A belső társadalmi és politikai feszültség nem volt elégséges lényeges változások eléréséhez. A baloldali ellenzék a részsikerek ellenére (például fővárosi törvényhatósági választások 1925-ben) semmiféle átfogóbb, érdemi eredményt nem tudott elérni. A kudarcsorozat utolsó állomása az 1926. szeptemberi fővárosi polgármester-választás volt. A baloldal sikertelenül próbálta megválasztatni a maga jelöltjét, a liberális múltjáról ismert Bárczy Istvánt; a polgármester Sipőcz Jenő lett.

A baloldali ellenzéknek nem sikerült szélesítenie bázisát; éppen ellenkezőleg, 1926-tól figyelhető meg annak jelentős szűkülése. Az 1926. esztendő végén (a választások idején) az olyan mérsékelt liberálisok, mint Bárczy István, Ugron Gábor és mások, a kormánypárt oldalára álltak át. Rassay Károly Egyesült Balpárt néven létrehozott szervezete és az a programja, hogy kormányképes ellenzéket teremtsen, amellyel parlamenti váltógazdaság valósítható meg Magyarországon, megalapozatlantörekv és volt, és így a kormánypárttal szemben tényleges alternatíva kialakítását nem jelentette.

Az 1926. esztendő jelentős szakaszt zárt le belpolitikai vonatkozásban is, de különösen a baloldali ellenzék, főként a liberális polgári pártok szempontjából. A későbbiekben ez az ellenzék — bár folytatta politikai harcát a régi célokért, valamint a fasizmus, a nácizmus és magyar híveik ellen — már nem jutott többé olyan látványos szerephez, mint 1922 és 1926 között. Vázsonyi Vilmos 1926-ban bekövetkezett váratlan — és sok találgatást kiváltó — halála szervezetileg is válságba juttatta a liberálisokat, akiknek legtekintélyesebb pártja a Nemzeti Demokrata Párt volt. Viszont ettől kezdve a liberális tábor vezető egyéniségévé Rassay Károly lépett elő, akit jobb személyi kapcsolatok fűztek a kormányhoz, és aki ekkor a rendszer kritikájában, a liberális elvek hirdetésében Vázsonyinál lényegesen mérsékeltebb irányt képviselt.

Változások kezdetét jelentette ez az esztendő az MSZDP és a liberális polgári pártok viszonyában is. A 20-as évek második felében, majd a gazdasági világválság teremtette új helyzetben együttműködésük meglazult, a közöttük levő távolság a politikai élet felszínén is jobban láthatóvá lett.

7. A MUNKÁSMOZGALOM A 20-AS ÉVEK DEREKÁN

A BALOLDALI SZOCIALISTÁK ÉS A KOMMUNISTÁK ÖSSZEFOGÁSA

A 20-as évek első felében a magyar munkásosztály váltakozva vívott védekező és támadó harcot az uralkodó osztályokkal. Az első hónapokban mindenekelőtt a szakszervezetek legalitásáért küzdött, és felemelte szavát a fehérterror vérengzései ellen. 1921-től — válaszul a tőkések növekvő gazdasági támadására — a munkásmozgalom ellentámadásb ment át, és egyes szakmákban béremeléseket ért el. E gazdasági harcok az adott körülmények között túlnőttek a bérkérdéseken, fejlesztették a munkásosztály politikai öntudatát, és az MSZDP-n belüli ellenzék kialakulásának is erjesztői voltak.

A munkásosztály tömegeit a munkanélküliség érintette a legérzékenyebben. Az évtized folyamán az ipari munkanélküliek száma átlagosan 70—100 ezer körül mozgott. Az évtized elején az inflációs prosperitás ezeknek egy részét felszívta, a szanálási válság okozta újabb elbocsátások azonban 1924—1925-ben számukat újra megnövelték, s a konjunktúra csúcspontján, 1929-ben is 75 ezerre becsülték a munkanélküliek számát. Ugyanekkor a háború utáni létfenntartási költségek növekedése állandóan és jelentősen meghaladta az átlagos munkabérek emelkedését. A munkások mindennapi harcokkal igyekeztek kikényszeríteni a bérek emelését. 1922-ben hatalmas sztrájkhullám öntötte el az országot, összesen 352 sztrájkra került sor. 1923-ban folytatódtak a munkabeszüntetések. Márciusban 60 ezer vasmunkás országos sztrájkot szervezett, júliusban 6 ezer téglagyári munkás hagyta abba a munkát. Augusztus—szeptember hónapokban a malomipari munkások szüntették be a munkát. A bérkövetelések mellett a legtöbb sztrájk központi követelése a szakszervezeti bizalmi rendszer elismertetése, a szakszervezet munkaközvetítő jogának kiharcolása volt. A szakszervezetek vezetői nem csináltak ugyan titkot abból a felfogásukból, hogy a sztrájkot végső eszköznek tekintik, amelynek alkalmazását szívesen mellőznék, a tőkések és az államhatalom azonban erősítették szakszervezetek elleni támadásaikat, és éles kirohanások hangzottak el a szakszervezetek „nemzetellenes" szerepéről. Ugyanakkor a szakszervezetekben és a szociáldemokrata párt szervezeteiben megerősödött az az ellenzék, amely a munkásosztály határozottabb érdekvédelmét és az ellenforradalmi rendszer elleni egyértelműbb politikai harcot követelte.

A kialakult ellenzék az MSZDP 1922. évi kongresszusán lépett először a nyilvánosság elé. Támadta az MSZDP 1919. augusztus óta folytatott politikáját, kifogásolta a különböző kormányokkal történt tárgyalásokat, a polgári liberális pártokkal kötött szövetséget, a pártvezetőségnek a pártdemokráciát sértő módszereit és taktikáját. Az ellenzék politikai tevékenységén érezhetők voltak a különböző eszmei hatások. Az egyik ellenzéki csoportnak szoros kapcsolatai voltak a bécsi emigrációban élő Világosság-körrel, a másik szárny viszont a kommunista párt eszmei befolyása alatt állt. A kommunista mozgalomban — igen halványan ugyan — már 1920-ban felvetődött az a gondolat, hogy az illegalitás korlátainak áttörése és a párt tömegkapcsolatainak kiépítése céljából kommunista vezetés alatt álló legális munkáspártot kell létrehozni. A kommunista befolyás növelése érdekében a KMP ideiglenes Központi Bizottsága 1923 márciusában hazaküldte Őry Károly faipari munkást, hogy az itthoni kommunisták és az ellenzék munkáját koordinálja és összefogja, s megteremtse az ellenzéki mozgalom egységét. 1923 őszén már megtörtént az első kísérlet, hogy az ellenzéket egységes kommunista vezetés alá vonják, miután számos szociáldemokrata pártszervezetben, valamint a fások, a vasutasok, a cipészek és az építők szakszervezetében jelentős ellenzéki csoport alakult ki. 1924-ben néhány baloldali szociáldemokrata bevonásával létrehozták az ellenzéki munkát összefogó Intéző Bizottságot, amelyben már a kommunistáké volt a vezető szerep. A KMP arra törekedett, hogy az MSZDP-ben a peyerista vezetés reakciójaként kialakuló és erősödő ellenzék először az MSZDP-n belül váljék tudatos, szervezett, kommunista vezetés alatt álló mozgalommá, majd alkalmas időpontban elszakadva az MSZDP-től, legális osztályharcos pártot hozzanak létre, amellyel megszüntetik a legális munkásmozgalomban az MSZDP reformista vezetőinek hegemóniáját.

1924 őszére a belpolitikai helyzet alakulása is mindjobban elősegítette a terv realizálását. A belpolitikai élet fő kérdésévé ekkor a népszövetségi kölcsön felhasználásával végrehajtott gazdasági konszolidáció vált. A kölcsön felhasználásának módja a magyar uralkodó osztályok különböző rétegeit közvetlenül is érintette, ezért kiéleződtek közöttük az érdekellentétek, amelyeknek igen jelentős politikai vetületei voltak. A szanálás ugyanakkor súlyos terheket rótt a közép- és kispolgári rétegekre, így a kormányzat politikai befolyása átmenetileg csökkent. Az ipari munkásság helyzete tovább romlott, 1924-ben növekedett a munkanélküliség: a városi munkanélküliek száma évi átlagban több mint 120 ezer volt. A reálbér a stabilizáció után a háború előttinek még csupán 55—60%-át érte el. Míg Európa szinte valamennyi országában bevezették a 8 órás munkaidőt, Magyarországon 1923—1924-ben a munkások 20—22%-a dolgozott 10 óránál hosszabb munkaidőben.

A munkásság soraiban tovább csökkent a szakszervezetek befolyása, részben a súlyos gazdasági helyzet, részben a fiatalabb generációk körében a jobboldal eszmei térhódítása, végül a szakszervezetek tevékenységével szembeni elégedetlenség következtében. Emiatt a taglétszám 1924 végére az előző évi 176 ezerről 127 ezerre csökkent. A szakszervezetek helyzetét még külön nehezítették a kiválások és szakadások. A vasasszakszervezetben történt szakadás következtében a szövetség taglétszáma 45 ezerről 28 ezerre csökkent. A paktumpolitika szellemében vezetett szakszervezetekben kiéleződött a konfliktus a reformista vezetés és a radikálisabb munkásrétegek között; ezt az is jelezte, hogy egyre gyakoribb lett az ellenzék képviselőinek kizárása.

A szocialista mozgalomban fokozódott a nyugtalanság és az elégedetlenség a Peyer-féle politikával szemben. Az MSZDP baloldali ellenzéke 1924 tavaszán politikailag és szervezetileg megerősödött, s a mozgalom vezetésében szoros együttműködés alakult ki a kommunisták és a baloldali szocialisták között. 1924 áprilisában az MSZDP XXII. kongresszusán a baloldal már határozott ellenzéki programmal lépett fel, amelyet Vági István, a baloldal vezetője ismertetett. Vági István építőmunkás, a szakszervezeti mozgalom régi harcosa, aki végigküzdötte a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének harcait, 1919 után az MSZDP újjászervezésébe kapcsolódott be. Hamarosan azonban a vezetőség bírálóinak élére állt. Az ellenzék mindenekelőtt azt vetette a pártvezetőség szemére, hogy fél politikai tömegakciókkal alátámasztani a parlamenten belüli fellépéseket, a tömegharcot a parlamenti szónoklatokkal helyettesíti, s nem támogatja kellően a munkásság gazdasági harcait. Élesen bírálta a pártvezetőség szövetségi politikáját, hogy a földmunkásság szervezése és a kis- és törpebirtokos parasztság megnyerése helyett a polgári pártokkal való együttműködést szorgalmazza. Az ellenzéki mozgalom és a kritika célját határozottan és egyértelműen fogalmazták meg: visszavezetni a pártot az osztályharc útjára. Az ellenzék nyíltan állást foglalt az 1918. évi polgári és az 1919. évi proletárforradalom mellett. Kritikája és politikai platformja kifejezte a munkásosztály forradalmi szellemét, vágyát és törekvését a szocialista elvek és politika forradalmi megújítására, jelezte, hogy a magyar munkásosztályban van akarat és erő a forradalmi tradíciók felkarolására, a forradalmi örökség vállalására.

A három évig titkolt és tagadott paktum nyilvánosságra hozatalát követően az ellenzék megerősödött.

A pártvezetőség a fokozódó felháborodást és elégedetlenséget a magyarázkodások mellett határozottabb parlamenti akcióval igyekezett leszerelni. Ezzel egyidejűleg kizárásokkal akarta helyzetét megszilárdítani; a pártból és a szakszervezetből eltávolították az ellenzék ismert vezetőit és aktivistáit, több esetben a denunciálástól sem riadva vissza.

Az ellenzék 1925 márciusában memorandumban követelte a szociáldemokrata pártvezetőségtől a polgári pártokkal kötött megegyezés felbontását, szembeállítva vele a munkás-paraszt szövetség erősítésének követelését. A memorandum elutasítása után az egyes szakszervezetekből és pártszervezetekből egész csoportok léptek ki.

A párton belüli baloldal politikai aktivitását elősegítette, hogy a kormányzat — részben a külföldi kölcsön megszerzésével kapcsolatos tárgyalások érdekében, részben az Országos Demokratikus Szövetség gyengítése céljából — elnézőbb volt a baloldallal szemben. Így a munkásmozgalom radikális szárnya kihasználhatta a konszolidációs rendszer adta lehetőségeket, s a terrorhullámnak az évtized első feléhez képest bekövetkezett bizonyos fokú enyhülését is. A KMP Organizációs Bizottsága 1924 novemberében tartott ülésén már megállapította, hogy közeledik a legális forradalmi munkáspárt létrehozásának időpontja. Az ülésen megvitatták az új párt alapító okmányának téziseit. 1925 tavaszán elérkezett a kedvező alkalom: április 14-én megalakult a Magyarországi Szocialista Munkáspárt.

AZ AGRÁRKÉRDÉS ÉS A MUNKÁS-PARASZT SZÖVETSÉG JELENTŐSÉGÉNEK FELISMERÉSE

Az MSZMP létrehozása a kommunisták vezetésével és a baloldali szociáldemokraták aktív segítségével ment végbe. Az ellenzéki mozgalmat eleinte a bécsi Világosság-csoport is támogatta, de látva, hogy a vezetés a kommunisták kezében van, elzárkózott az új párt támogatásától. E lépésük az MSZMP szervezeti erejét jelentősen gyengítette. Az MSZMP megalakulásával legális, osztályharcos marxista párt jött létre, amelynek segítségével a baloldali munkástömegek egy része kikerült a szociáldemokrácia eszmei befolyása alól, és a kommunista politikához közeledett. Az MSZMP vonzóerőt gyakorolt a munkástömegekre, mivel vezetői: Vági István, Gőgös Ignác, Hámán Kató, Őry Károly, Weisshaus Aladár népszerű munkásmozgalmi emberek voltak. Gyors szervezeti fejlődését és egyre növekvő tömegbefolyását azonban következetes marxista programja segítette elő, amely azonos volt a KMP minimális programjával. Az MSZMP vállalta a harcot a demokratikus Magyarországért úgy, hogy azt összekötötte a szocialista átalakulás ügyével. A demokráciáért küzdött, mert az a „legalkalmasabb küzdőtere a proletariátusnak a burzsoázia elleni döntő harc megvívására". A demokrácia tág fogalmán azonban nem polgári demokráciát értett; hirdette, hogy az igazi demokrácia győzelme Magyarországon többet jelent a hagyományos polgári demokráciánál. A dolgozó tömegek, a munkásság és a parasztság demokratikus hatalmát kell megvalósítani. Az MSZMP fő célja és politikai jelszava 1926-ban a demokratikus diktatúra és annak államformája, a demokratikus köztársaság létrehozása volt. Ezt a célt a KMP is támogatta. Tudatában volt azonban annak is, hogy „az osztályharc célja a kizsákmányolás megszüntetése", ezért a munkásosztálynak nem szabad feladnia a távolabbi célt, hogy „meghódítsa a politikai hatalmat". Az MSZMP „a munkásság gazdasági és politikai érdekeinek osztályharcos megvédésére és felszabadító harcának vezetésére" jött létre — fogalmazta meg Vági István az alakuló gyűlésen a párt kettős, de szorosan összefüggő célját.[16]

---

[16] Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. Bp. 1954. 114.

A párt erősödését a helyes politikai irányvonal és az osztályharcos politika mellett segítette akcióprogramja, amely a munkások, a dolgozó parasztok és a városi kisemberek legfontosabb közvetlen politikai és gazdasági követeléseit tartalmazta: a háború előtti reálbéreket, 8 órás munkanapot, munkanélküli-segélyt, a női és gyermekmunka védelmét, progresszív adórendszert, titkos választójogot, általános amnesztiát, köztársaságot és földreformot követelt.

A demokratikus feladatok következetes vállalása és a munkás-paraszt szövetség erősítése szempontjából igen nagy jelentősége volt az MSZMP agrárprogramjának, amelyet 1926 elején „Új földreformot" címen hoztak nyilvánosságra. Az agrárprogram — amely a magyar munkásmozgalom első agrárprogramja volt — helyesen vette számba a magyarországi társadalmi-gazdasági és politikai viszonyokat, és reálisan határozta meg a munkásmozgalom agrárpolitikai teendőit. Ezzel megvetette a munkás-paraszt szövetség erősítésének objektív alapját, a munkásság és a parasztság együttműködéséhez szilárd elméleti-politikai bázist teremtett. A párt agrárpolitikájának alapelvei abból a nem titkolt felismerésből fakadtak, hogy a rendszer megbuktatása másként nem lehetséges, csak ha ezt a harcot a munkásosztály a parasztsággal szövetségben vívja és vezeti. Ez az állásfoglalás opponálta az MSZDP politikai céljait és szövetségi politikáját.

Az MSZDP-ben 1904-ben, a XI. kongresszuson merült fel először egy, a pártprogramot kiegészítő agrárprogram kidolgozásának igénye. 1930-ig azonban az MSZDP-nek nem volt agrárprogramja. Az első világháború előtt a párt jórészt elvi okokból ellenezte a földosztást. A Tanácsköztársaság megdöntése után a régi koncepció klasszikus megfogalmazásával már nem találkozunk. 1918—1919 tapasztalatai, az ellenforradalom viszonyai új agrárpolitika elemeit érlelték az MSZDP-ben; a földreform hívei megszaporodtak. A Nagyatádi Szabó-féle földreform körüli csatározásokban ugyan az MSZDP alig hallatta szavát, de Takács József 1920. évi agrárprogram-tervezete már jelezte a párt új agrárkoncepciójának érlelődését, hiszen a javaslat már földosztást, örökbérletet követelt.

A parlamenti részvétel új helyzet elé állította az MSZDP-t: az elnyert mandátumok nagy száma, a pártra szavazók tömege mintegy kényszerítette a pártot, hogy kitágítsa szövetségi politikájának kereteit, fokozza agrárpolitikai tevékenységét. Mindkettőnek útjában állt azonban a paktumban vállalt kötelezettség. A kiút keresését csak egy igen bizonytalan hangú és ellentmondásos agrárkövetelés megfogalmazása jelezte az 1922. évi választási felhívásban: az MSZDP a földosztás álláspontjára helyezkedett, de sem a kisajátítandó birtokkategóriák körét és terjedelmét, sem a kisajátítás módját nem tisztázta. Az MSZMP 1925. évi megalakulásában nagy szerepet játszott az MSZDP közömbössége az agrárkérdés iránt. Az új párt megalakulását követően az MSZDP is változtatott eddigi magatartásán, s 1925-ben újra kiküldtek egy bizottságot, amelynek feladata az agrárprogram elkészítése volt. Az 1926. évi kongresszuson a párton belül maradt ellenzék Stromfeld Aurél vezetésével azt követelte, hogy a Nagyatádi Szabó-féle földreformot vessék alá éles bírálatnak, egy új, radikális földreform-követelést állítsanak vele szembe, s annak kiharcolásáért a párt indítson országos akciót. Az agrárprogram kimunkálására ösztönözte a pártot az a tény is, hogy az európai országok szociáldemokrata pártjai 1922-től 1929-ig egymás után készítették el agrárprogramjaikat. Akadályozólag hatott viszont az a történelmi tapasztalat, hogy a párt agrárpolitikai aktivitása mindig az uralkodó osztályok támadását és a mozgalom üldözését vonta maga után. Az agrárprogram ügyét az óvatos, sőt közömbös pártvezetés végül is arra való hivatkozással, hogy az agrárprogram kidolgozására az idő nem alkalmas, és az ellenforradalmi rendszer sem biztosít olyan légkört, amely kedvező volna a tervezet széles körű megvitatására, levette napirendről. Így az MSZDP-nek a 20-as években nem volt kialakult és tisztázott agrárpolitikai felfogása. A földreform melletti kiállása megmaradt az elvi deklaráció keretei között, ezért sem tudott a párt hatékony és eredményes szervezeti, politikai tevékenységet kifejteni az agrárproletariátus és a kis- és középparasztság soraiban.

A kommunista mozgalom az illegalitás ellenére is jobban felismerte az agrárkérdés jelentőségét, feszítőerejét és szerepét az ellenforradalmi rendszer megdöntéséért folytatott harcban, mint a tömegmozgalom előnyeit élvező és parlamenti képviselettel is rendelkező szociáldemokrata párt. A Kommunista Internacionálé II. kongresszusát követően — ahol tisztázták a kommunista mozgalom agrárpolitikai elveit — a KMP kritikailag felülvizsgálta 1919 agrárpolitikai gyakorlatát, a Tanácsköztársaság agrárpolitikáját. Hosszas belső viták során elutasította azt a felfogást, amely a földosztást a társadalmi fejlődés útján visszafelé tett lépésnek minősítette; termelési-technikai szempontok helyett az agrárkérdés politikai-hatalmi összefüggéseit tartva szem előtt, elismerte a föld felosztásának szükségességét. A földosztásnak megvolt a maga aktualitása, hiszen Magyarország a latifundiumok országa volt, s ezen a Nagyatádi Szabó-féle földreform mit sem változtatott. Az a körülmény, hogy Magyarország maradt az egyetlen ország Kelet-Közép-Európában, ahol a világháború után semmi érdemleges sem történt az agrárviszonyok megváltoztatására, demokratizálására, nemcsak a parasztság és a nagybirtok közötti politikai feszültséget és társadalmi ellentétet fokozta, hanem hozzájárult ahhoz is, hogy nem folytatódott a mezőgazdaság iparivá válása, az ágazati tevékenység differenciálódása, nem szélesedett a belső piac. Az agrárkérdés demokratikus megoldása így nemcsak politikai kérdés volt, a társadalmi továbbfejlődés mellett magában foglalhatta az ország gazdasági fejlődésének kardinális kérdését is.

A földosztás szükségessége elismerésének igen nagy elméleti és gyakorlati jelentősége volt, s kifejezte a kommunista mozgalom elméleti fejlődésének egyik fontos szakaszát. Az alapvető kérdés azonban az volt, hogy a KMP hogyan tisztázza a magyar társadalmi átalakulás soron következő feladatait, milyen politikai átalakulásra törekszik, s az agrárkérdés demokratikus megoldását a demokratikus vagy a szocialista forradalomnak rendeli-e alá. A KMP a szocialista forradalom keretében végbemenő agrárforradalom mellett tört lándzsát, s ennek felelt meg fő jelszava is, a nagybirtok megváltás nélküli kisajátítása és a parasztság közötti ingyenes felosztása. E jelszó hatását csökkentette, hogy azt csak propagandajelszóként kezelte, megvalósítását nem tartotta időszerűnek. Ezért elfogadta és magáévá tette a földreform jelszavát, amelyet a tömegagitációban alkalmazott mint legközvetlenebb részletkövetelést. Igaz, a földreform-követelést is alárendelte az agrárforradalom jelszavának, de 1925—1926-ban a párt gyakorlatában az agrárreform jelszava háttérbe szorította az agrárforradalom követelését. Ennek megfelelően legális munkájában bekapcsolódott a Nagyatádi Szabó-féle földreform-törvény „revíziójára" irányuló fellépésekbe; követelte, hogy baloldali politikai nézetei miatt senkit ne zárhassanak ki a földhöz jutásból; a vagyonváltság-földeket azonnal osszák fel; a földreform fedezetéül a 200 holdon felüli földbirtokok szolgáljanak, ezeket a birtokokat minimális áron, legalább 30 éves törlesztés és hivatalos kamatláb mellett osszák ki; a megváltási ár fizetését úgy szabályozzák, hogy amíg a paraszt felszerelése egy részét be nem szerezte, a fizetést függesszék fel.

Az MSZMP agrárprogramja a KMP minimális programjának elveire épült. A program a nagybirtokrendszer megszüntetését követelte oly módon, hogy a 100 holdon felüli birtokokat és felszerelésüket az állam sajátítsa ki, és ingyen ossza szét az igénylők között. Nem zárkózott el a nagybirtokosok kártalanítása elől, de a kisajátított birtokok kártalanításának terheit a vagyonos osztályokra kívánta hárítani, a nagy vagyonok és a kapitalista jövedelmek erős és progresszív megadóztatásával. Az egyházi és hitbizományi birtokok kártalanítás nélküli kisajátítását követelte, valamint azt, hogy az állam a mezőgazdasági termelés fejlesztése céljából ellenszolgáltatás nélkül gondoskodjék az új birtokosok gazdasági felszereléséről, jószágállományáról, munkaeszközökkel történő ellátásáról és az újgazdák szakoktatásáról.

A program részletesen felsorolta a parasztság egyes rétegeinek közvetlen követeléseit is: a mezőgazdasági munkásságnak a bérezéssel, a munkaidővel és a szociális ellátással, a kis- és középparasztságnak az adózással, értékesítéssel, valamint a politikai szabadságjogokkal kapcsolatos követeléseit.

A program hitet tett a munkás-paraszt szövetség mellett; a munkásosztály szövetségi politikájának megalapozására és kiszélesítésére, a mezőgazdasági munkásság mellett a kis- és középparasztság megnyerésére törekedett. A program készítői felismerték a demokratikus örökség vállalásának politikai jelentőségét az ellenforradalmi rendszer megdöntéséért folyó küzdelemben, s azt a lenini tanítást alkalmazták, hogy a parasztság bevonását a forradalmi harcba csak a demokratikus feladatok forradalmi vállalásával lehet elérni.

Az MSZMP falusi bázisának gyors növekedése azt bizonyította, hogy a munkásmozgalom helyes agrárpolitikával tudatos irányt adhat a dolgozó parasztság harcának, közelebb hozhatja a munkásmozgalomhoz, a szocialista eszmékhez. Az MSZMP pártszervezetei 1925—1926-ban vidéken is gyorsan szaporodtak; a párt tömegbázisa különösen Békés, Csongrád, Hajdú, Bihar, Győr, Pest, Somogy, Szolnok és Veszprém megyékben volt jelentős. 1926-ban már közel száz városban és községben működtek pártszervezetek, többek között Békéscsabán, Hódmezővásárhelyen, Makón, Szarvason, Gyomán, Kecskeméten, Sümegen, Zalalövőn, Visegrádon, Somogyszobon, Tabon, Mosonszentjánosban, Abonyban, Devecserben, Gyönkön, Nagyszentjánosban. Az ellenforradalmi rendszer egész uralma idején ezekben az években volt szervezetileg legerősebb a munkás-paraszt összefogás. A munkás-paraszt szövetség erősítése érdekében az MSZMP bírálta az MSZDP tartózkodó, passzív parasztpolitikáját, mert az bizalmatlanságot ébreszt a városi dolgozók szándékának őszinteségét illetően, és fellépett az uralkodó osztályok agrárdemagógiája ellen, amely a közös agrárfront jelszavával igyekezett a különböző paraszti rétegeket a munkásosztály ellen fordítani, s a nagybirtok szolgálatába állítani. Az MSZMP jelszava — város és falu dolgozói, egyesüljetek — olyan jelszó volt, amely a munkás-paraszt szövetség szükségességét és az ellenforradalmi rendszer megdöntésének igényét egyszerre fejezte ki.

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJÁNAK I. KONGRESSZUSA

Az illegalitásba kényszerített és az ellenforradalmi rendszer politikai, hatalmi és fizikai terrorjától sújtott kommunista mozgalom, amelyet még saját sorain belüli ellentétek is marcangoltak, 1924-re szervezte újjá sorait. Az ellenforradalom hatalomra jutását követő időkben a vereséget csak rövid ideig tartó kudarcnak tekintették, és remélték, hogy az emigrációs élet és a fehérterror nem fog sokáig tartani. Bizonyosak voltak benne, hogy egy új európai forradalmi hullám Magyarországon is megváltoztatja az erőviszonyokat. Ezért továbbra is megtartották az új proletárdiktatúra jelszavát, mely ebben az időszakban a levert Tanácsköztársaság melletti kiállással volt egyértelmű.

1921-ben és 1922-ben számos bátor fiatal kommunistát ítéltek börtönbüntetésre, amiért kísérletet tettek a párt hazai sejtjeinek újjászervezésére. Ezek inkább elszigetelt jelenségek voltak, amelyek a kommunisták befolyását nem tudták sem szervezeti, sem ideológiai vonatkozásban tartósan kiszélesíteni. 1924-re azonban már mutatkoztak a rendezés jelei. A magyarországi kommunista mozgalmat a Kommunista Internacionálé elismerte magyar szekciójának, s a párt élére a kongreszszus összehívásáig és a vezető szervek megválasztásáig ideiglenes vezető szervet állított. A bizottság tagja lett Kun Béla, Landler Jenő, Hirossik János, Lukács György, Pogány József, Szilágyi Dezső és Rudnyánszky Endre. A párt ideiglenes vezető szerve 1924. novemberi ülésén kimondta, hogy össze kell hívni egy kommunista értekezletet, amelynek feladata, hogy tisztázza a párt előtt álló feladatokat, s megoldja a párt vezető szerveinek választással történő létrehozását. 1925 tavaszán az MSZMP megalakítása a kommunista mozgalmat olyan erőpróbának vetette alá, amelyben bebizonyosodott, hogy a párt újjászervezéséért vívott harc szakasza lezárult. Az MSZMP segítségével a KMP áttörte az illegalitás korlátait, közelebb került a hazai munkástömegekhez, kiszélesítette szervezeti erejét, növelte politikai befolyását. Az új helyzet, a kedvezőbb lehetőségek és a megnövekedett feladatok azonban még inkább megkívánták a párt további munkájának, politikai irányvonalának, teendőinek tisztázását és meghatározását, a pártkongresszus összehívását. A kongresszus Bécsben ült össze, tanácskozásait 1925. augusztus 18. és 21. között tartotta. A kongresszuson összesen 22-en vettek részt, a hazai szervezeteket 14 küldött képviselte. A kongresszusra váró legfontosabb feladat az volt, hogy a magyarországi és nemzetközi osztályerőviszonyok mélyreható elemzése alapján megállapítsa a párt stratégiai irányvonalát, és annak megfelelő gyakorlati politikát dolgozzon ki.

A kongresszus értékelése szempontjából elengedhetetlen annak vizsgálata, hogy milyen nemzetközi helyzetben és milyen munkásmozgalmi tapasztalatokkal érkeztek a kongresszusra a magyar kommunisták. A KMP — mint a Komintern egyik szekciója — munkájában a Komintern eszmei útmutatásait érvényesítette; vezetőinek egy része — Kun Béla, Landler Jenő, Varga Jenő, Rákosi Mátyás, Alpári Gyula — vezető szerepet játszott a Kommunista Internacionálé munkájában is.

A 20-as évek közepe a kapitalizmus stabilizációjának időszaka volt. A forradalmi hullám, mely közvetlenül a háború befejezése után még a szocialista forradalom lehetőségét rejtette magában, egy időre elcsendesedni látszott. A Kommunista Internacionálé 1921 nyarától — vagyis azóta, hogy Lenin már annak III. kongresszusán felvetette — állandóan napirenden tartotta a megváltozott körülményeknek leginkább megfelelő harci eszközök és módszerek kérdését. Mégis az Internacionálé V. kongresszusa (1924. június—július) volt az, amely nyíltan megállapította, hogy Európában elmúlt a nagy forradalmi pillanat, és szükségesnek tartotta az egységfront-politika alkalmazását. Azonban új forradalmi fellendülésben bízva, a stratégiai célt továbbra is a proletárdiktatúráért vívott harcban határozta meg.

A Kommunista Internacionálé útmutatásai tükröződtek a KMP I. kongresszusának határozataiban is. A kongresszus olyan időpontban ült össze, amikor a magyarországi ellenforradalmi rendszer kezdett megerősödni, de a politikai és gazdasági élet felszínén jelentkeztek az erősödést kísérő belső megrázkódtatások. Bethlen István miniszterelnöknek sikerült a rendszer politikai konszolidációját a gazdasági élet megszilárdításával alátámasztani, de a szanálás folyamata jelentős gazdasági megrázkódtatást, ún. szanálási válságot idézett elő, növekedett a munka és a tőke, az uralkodó osztályok és a középrétegek közötti ellentét; némi balratolódás mutatkozott az ország proletár és nem proletár tömegeiben egyaránt; a rendszer politikai bázisa átmenetileg szűkült. Az I. kongresszus idején tehát a maguk bonyolultságában jelentkeztek a párt belső fejlődéséből fakadó követelmények, a nemzetközi munkásmozgalom eszmei-ideológiai útmutatásai és a magyar társadalmi-politikai és gazdasági élet hatásai egyaránt.

Gyakorlati munkájában a magyar párt is számolt a megváltozott helyzettel, és igazodott annak következményeihez. Felismerte, hogy az új viszonyok között új taktikai módszerekre van szükség, amelyekkel a tömegeket mozgásba lehet hozni. A proletárdiktatúrát mint stratégiai célt azonban a KMP nem adta fel. „A KMP általános stratégiai célkitűzése marad a március előtti cél: a proletárság forradalmi diktatúrája a szegényparasztsággal való szoros szövetségben."[17] A KMP tehát a szocialista célnak rendelte alá a demokratikus feladatok megoldását. Bár a KMP nem ismerte fel a stratégiai cél megváltoztatásának szükségességét, az I. kongresszuson meghirdetett politikai programjának és 1925—1926-ban folytatott politikai gyakorlatának tanúsága szerint azt egyre inkább felismerte, hogy az ellenforradalom uralomra jutásával és konszolidálódásával olyan változások történtek az ország társadalmi-politikai szerkezetében, a politikai uralom formájában, amelyek a jelszavak és a módszerek megváltoztatását követelik a magyar munkásmozgalomban. E felismerés térhódítását jelezte, hogy az I. kongresszuson a párt abból indult ki: nincs forradalmi helyzet, a fő feladat a tömegek megnyerése, és ez csak akkor lehetséges, ha a KMP a dolgozók mindennapi érdekeiért indított harcokba bekapcsolódik, s ha azokat a demokratikus feladatokat is vállalja, amelyeket a liberális ellenzék és az MSZDP háttérbe tolt. A kongresszus ezért kimondta, hogy a kommunistáknak harcolniuk kell a demokratikus feladatok megoldásáért, élen kell járniuk a demokratikus követelésekért folyó harcban. Ezért hangsúlyozta, hogy az általános stratégiai cél fenntartása „nem jelenti azt, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja közömbösen vagy éppen ellenségesen halad el azokkal a kérdésekkel szemben, vagy mellettük, amelyek ma mint a demokrácia kérdései vagy a munkásság és a parasztság napi gazdasági kérdései foglalkoztatják Magyarország dolgozó népét”.[18]

---

[17] PI Archívum 500. f. 2/79. A KMP I. kongresszusa.

Az I. kongresszus alapvető ellentmondása abban volt, hogy a demokratikus feladatokat a proletárdiktatúráért folyó közvetlen harc során akarta elérni, holott felismerte, hogy a proletariátus diktatúrájának időpontja eltolódott. A kongresszus tehát nem oldotta meg a stratégiai cél módosításának feladatát, amit az objektív helyzet megkövetelt. Nem vette számba, hogy az ellenforradalmi Magyarországon a szocialista forradalom győzelmét a demokratikus forradalom feladatainak vállalása segítheti legközvetlenebbül. A KMP tehát küzdött a demokratikus szabadságjogokért, és igen határozottan a KMP egyik fő taktikai céljának jelölte meg azt. De ez a felismerés nem jelentette annak az elismerését, hogy a demokráciáért vívott harc az ellenforradalmi rendszer körülményei között a szocializmusért folytatott küzdelem szükséges és önálló szakasza. Ehhez az állásfoglaláshoz hozzájárult a magyar társadalom osztályainak, pártjainak magatartásából, a levert forradalom utáni helyzetből leszűrt ama következtetés, hogy a magyar társadalomban nincsenek a demokráciának következetes hívei, nem alakultak ki a polgári demokráciáért küzdő erők.

A demokratikus szabadságjogok előtérbe állítása azonban azt is jelezte, hogy a párt taktikai vonala módosult, ami továbbfejlődés esetén a stratégiai irányvonal módosításához vezethetett volna.

---

[18] Uo.

A forradalmi munkásmozgalom nagyarányú fellendülése az uralkodó osztályok heves támadását váltotta ki. 1925 nyarán és őszén — mint már említettük — a rendőrség nagyarányú letartóztatásokat hajtott végre, melyek során a KMP és az MSZMP számos vezetőségi tagját elfogták. A letartóztatottak közül Rákosi Mátyást, Őry Károlyt, Hámán Katót, Gőgös Ignácot és Vas Zoltánt rögtönítélő bíróság elé állították. A rendkívül széleskörű nemzetközi tiltakozó mozgalommal szemben azonban — amelyhez az MSZDP is csatlakozott — kénytelenek voltak meghátrálni: végül is nem statáriális úton tárgyalták ügyüket. 1926 nyarán rendezték meg Rákosi Mátyás és 52 társa perét, ami a kommunisták nagy erkölcsi győzelmét eredményezte.

Az MSZMP segítségével nemcsak az illegalitás korlátait sikerült áttörni és a kommunista eszméket sokkal szélesebb körben terjeszteni; az MSZMP-szervezetek fejlődése azt is bizonyította, hogy az MSZMP a tömegpárttá fejlődés útjára lépett, s a KMP-nek is kedvező szervezkedési lehetőséget teremtett. E körülmény motiválta a politikai rendőrség növekvő aktivitását, az MSZMP és a KMP elleni fokozódó fellépéseket. Az 1925—1926. években gyengült ugyan a sztrájkmozgalom, mégis csak a vegyiparban 32 sztrájk zajlott le. Budapesten általános sztrájkot szerveztek a fások, sztrájkoltak a bőrösök, az építőipar és más szakmák dolgozói. A legjelentősebb megmozdulás 8000 salgótarjáni bányász és bányászasszony éhségfelvonulása volt 1926 áprilisában az alacsony bér, a nyomorúságos munkaviszonyok és a nagyarányú elbocsátások miatt.

8. A BETHLEN-KORMÁNY ERŐSÖDÉSE ÉS AKTÍV KÜLPOLITIKÁJA

AZ 1926—1927. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK

A frankügy a Bethlen-kormány, illetve elsősorban a miniszterelnök hatalmának legsúlyosabb erőpróbája volt, és Bethlen István győzelmével végződött. A győzelmet kihasználni, védekezésből támadásba lendülni, bel- és külpolitikai téren egyaránt — ezt tartotta központi feladatnak a miniszterelnök. „A magyar politika fordulópont előtt áll"[19] — mondotta 1926. november 16-án egy vigadói nagygyűlésen, a Ház feloszlatását elrendelő kormányzói kézirat kihirdetésének napján. Amit Bethlen fordulópontnak nevezett, az tulajdonképpen korábbi kül- és belpolitikai koncepciójának fokozottabb és nyíltabb érvényre juttatását jelentette.

Bethlen politikai stratégiája a revízióra és a Duna-medencei magyar hegemóniára irányult. Ezt a maximális programot Bethlen a nemzetközi politikában történő mozgásra, a versailles-i békerendszerben támadt feszültségek növekedésére, tehát elsősorban külpolitikai tényezőkre alapította. A belpolitika alárendelt tényező volt Bethlen számára, szemben az állami bürokrácia szélsőjobboldali szárnyával, amelynek maximális programjában a politikai hatalom korlátlan birtoklása is lényeges mozzanat volt. A politikai hatalom autoritatív, illetve fasiszta formáját tekintve Bethlen és a nagybirtokos osztály, illetve a részben a kormánypártban, részben a Fajvédő Pártban, részben pedig a különböző nyílt és titkos fasiszta szervezetekben tömörült katonai, államhivatalnoki csoport között elsősorban módszerbeli nézeteltérések voltak, jóllehet ezek mély társadalmi és gazdasági ellentéteket takartak. A koalíció harmadik partnere, a gazdasági szférában domináló finánctőke — mivel a monarchia idején nem volt képes a politikai hatalom önálló birtokbavételére, s az ellenforradalmi korszakban erre esélyei nem hogy növekedtek volna, hanem inkább csökkentek — a politikai hatalomban való térnyerést tűzte ki célul; és miután eleve csak kompromisszumot remélhetett, a koalíció politikai spektrumában gyakorlatilag a parlamentáris kormányzás híve volt. Természetesen olyan parlamenté, amelyben ha nem is túlsúlyát, de lényeges befolyását biztosítani képes. Bethlen számára a parlament viszont csak kulisszát jelentett, a szélsőjobboldal pedig a parlamentet likvidálni kívánta.

Bethlen a parlamentet külpolitikai „lepelnek" tekintette; valójában lenéző magatartást tanúsított iránta 10 esztendős kormányzása egész ideje alatt. A kormánypárt ünnepi emlékalbumában írta róla Almásy László — aki korábban a párt, ekkor a képviselőház elnöke volt — összehasonlításul a korábbi miniszterelnökökkel: „Bánffy barátaival tanácskozott, Széll az ellenzékkel, Wekerle mindenkivel és Bethlen senkivel.”[20]

---

[19] Bethlen István gróf beszédei és írásai. II. Bp. 1933. 146—154.

Az 1926. decemberi—1927. januári országgyűlési választások annak a bethleni koncepciónak feleltek meg, amelynek célja az államhatalom autoritatív erőinek növelése volt, egyetlen személy, a miniszterelnök — és egyben pártvezér — lényegében korlátlan hatalmi pozíciójának alátámasztására. A Ház feloszlatása az előírt időnél fél évvel korábban történt, mivel Bethlen mielőbb szabadulni akart attól a parlamenttől, amelyben abszolút többsége volt ugyan, de a legitimista és szociáldemokrata ellenzék még így is bizonyos nehézségeket okozott számára.

Az új választójogi törvény (1925: XXVI. tc.) még fokozottabban biztosította a kormánypárt befolyását; a korábbi 29,5%-ról 26,6%-ra csökkentette a választók lakossághoz arányított számát; a 245 képviselőből 199-et nyílt szavazás alapján választottak. A választás irányításának „parancsnoki” posztján báró Prónay György miniszterelnökségi államtitkár állott, aki Bethlen egyik leghűségesebb híve és bizalmasa volt. Mindenben Bethlen utasítása szerint cselekedett; felfelé nem volt ellenvéleménye, az apparátustól a legkisebb kritikát vagy észrevételt sem tűrte el. A kormányzati jelöltek kiválasztásánál akarnoki módon avatkozott be a párton belüli klikkharcok eldöntésébe, ez a választások után, 1927 márciusában bukásához vezetett. Az új miniszterelnökségi államtitkár Darányi Kálmán lett.

Bethlen választási hadjárata főleg a szociáldemokraták ellen irányult; korábbi taktikájának megfelelően a liberálisokat is a szociáldemokraták ellen kívánta kijátszani. Rassay személyében vélte megtalálni azt a liberálisként fellépő polgári vezetőt, aki maga mögé állíthatja és elszigetelheti a polgári liberálisok még Vázsonyit és közvetlen híveit is „radikálisnak” tartó jobbszárnyát. Bethlen ez irányú törekvését segítette néhány korábban ellenzéki liberális politikus csatlakozása az Egységes Párthoz. Az Egységes Párt képviselőgárdájának megbízhatóságát erősítette az is, hogy az államapparátus tagjai igen nagy számban léptek fel jelöltnek a választáson; a szociáldemokraták jelöltjei ellen egyes törvényhatósági jogú városokban minisztereket jelöltek. Ezeken a helyeken mindenütt az Egységes Párt jelöltjei győztek.

---

[20] Emlékalbum Bethlen István gróf miniszterelnöksége tizedik évfordulójára 1921—1931. Szerk. BERECZ SÁNDOR. Bp. 1931. 39.

A nyíltszavazásos kerületekben a terror olyan méretű volt, hogy több vármegyében csak az Egységes Párt hivatalos és nem hivatalos jelöltjei mérkőztek (Borsod, Gömör, Zemplén). Külön miniszteri rendelet szabályozta a választásokra kiadott sajtótermékeket. Különös figyelmet fordított a rendelet minden olyan sajtómegnyilatkozásra, amely a földbirtokreformra irányult. A szociáldemokrata jelöltekkel szemben a rendőrség, csendőrség és a detektívtestület közvetlen módon is nem egy alkalommal fellépett.

Az országgyűlési választáson a képviselők 40%-a egyhangú választással — ellenjelölt nélkül — került a parlamentbe. (1920-ban ez 20%, 1922-ben 11% volt.) A választások eredményeként az Egységes Párt 170 képviselője került a parlamentbe; a vele szövetséges Kereszténypárt 35 mandátumot kapott. A 9 pártonkívüliből 5 a kormányt támogatta. A Fajvédő Párt képviselőinek száma 4-re zsugorodott. A demokraták 9, a szociáldemokraták 14 mandátumot szereztek. 48-as Kossuth-pártí programmal 1, agrárpárti programmal (Gaál Gaszton vezetésével) 3 képviselő jutott a parlamentbe. A legsúlyosabb vereség a szociáldemokrata pártot érte — 10 mandátumot vesztett —, a fővárosban 59 789 szavazattal kapott kevesebbet, mint 1922-ben (ez egyedül itt 3 mandátumot jelentett); a főváros környékén 16 704 volt elvesztett szavazatainak száma (1 mandátum).

Az új képviselőház összetételében a legszembetűnőbb az állami tisztviselők számának jelentős emelkedése volt, részben a nagybirtok és a kisbirtok képviselőinek rovására (a vármegyei tisztviselőkből lett képviselők a létszám 1/6-át képezték). Az Egységes Párton belül mutatkozik ez a változás döntő módon: 170-ből 69 az új képviselők száma (ezekből 22 állami és vármegyei tisztviselő). Az 1927 januárjában összeülő országgyűlés a törvényhozó hatalomban az autoritatív tendenciák további erősödését mutatta, Bethlen István hatalmi súlyát növelte.

Az országgyűlési választások és a felsőház létrehozása Bethlen hatalmi politikájának jelentős taktikai sikerét bizonyította. Az eredmény — mint Propper Sándor szociáldemokrata képviselő találóan megállapította — a társadalmi ívnek Bethlen által megvont vonala lett, amely „Reich Koppel ortodox főrabbitól (89 éves) Héjjas Iván (36 éves) orgoványi terroristáig terjedt".[21] Hogy Bethlen mennyire kulisszának tekintette ezt a „nemzeti egységet" azt nem is titkolta, még a nyilvánosság előtt sem. Éppen a hatalmát nagyban megszilárdító választások után jelentette ki egy zalaegerszegi pótválasztási kortesgyűlésen: „Meggyőződésem az, hogy ennek a nemzetnek erős vezetésre van szüksége. Ez a nemzet nagyot tudott mutatni a múltban, de mindig csak akkor, ha erőskezű vezetés alatt állott, de nem elég az erős kéz, ehhez bizalom is kell a nép soraiból. Én nem elégedhetem meg azzal a bizalommal, amelyet esetleges parlamenti, momentán kialakult többség adhat. . . . Ha megvan az a bizalom, akkor ne követelje senki tőlem, hogy rothadt kompromisszumokba menjek be oly kérdésekben és oly tényezőkkel, amelyeknek munkáját ártalmasnak tartom erre az országra."[22] A „rothadt kompromisszumok" elutasításának hirdetése a valóságban demagóg taktikai húzás volt. Bethlen taktikája a továbbiakban is olyan belpolitikai kompromisszumok sorozatából állott, amelyeknek fő ismérve a különböző — erőtlen, megfélemlített vagy szervezetileg gyenge — ellenzéki politikai csoportok, pártok vagy áramlatok egymás ellen való kijátszása volt.

Az 1926—1927. évi választások utáni periódusban Bethlen — miután sikerült mind a jobb-, mind a baloldali ellenzéket szervezetileg is lényegesen legyengítenie — a szociáldemokrácia és a mögötte sejtett kommunista mozgalom, illetve szervezkedés ellen lépett fel, elsősorban vidéken. A belügyminiszter 1927. május 20-i bizalmas utasítása kéthetenkénti jelentést kért a főispánoktól a földmunkásmozgalmak és aratósztrájkok előkészületeiről, miután, mint az utasítás megállapitja: „az aratósztrájk csak egyik eszköze annak a munkának, amelynek végcélja a földműves osztályt, főként a mezőgazdasági munkásságot és cselédséget a szociáldemokráciának vagy a kommunizmus elveinek megnyerni és beszervezni. Ennek a törekvésnek a legcsekélyebb mértékű sikere is könnyen végzetessé válhatik az állam rendjére, közbiztonságára . . . "[23] A közigazgatás hozza létre a bizalmi emberek besúgó hálózatát, mert a csendőrség, a rendőrség nem elég — szól az utasítás. Megjegyzi, hogy a rendőrség a városokban már kiegészítette ezt a hálózatot. Végül a bizalmi hálózat létrehozásához szükséges költségvetés igénylését kéri.

---

[21] PROPPER SÁNDOR, Kapuzárás után. *Szocializmus*, 1928. augusztus. 282.

[22] Bethlen István gróf beszédei és írásai. II. Bp. 1933. 186.

[23] PI Archívum BM VII. res. 1930-7-3721.

Ennek a szervezetnek a kiépítése nagymértékben előrehaladt. A legkisebb gyanús szociáldemokrata vidéki kapcsolat elegendőnek bizonyult országos nyomozás megindításához. Így került sor a Corvina Általános Biztosító elleni vizsgálatra, amelyre a belügyminiszter 1927. április 26-i — valamennyi főispánhoz intézett — körrendelete adott utasítást. A „nemzetvédelmi" intézkedéseket — elsősorban az állami alkalmazottakkal szemben — a kormányzat állandóan napirenden tartotta. A hivatali apparátus kézben tartásának egyik fő eszköze a kinevezések állandó főispáni kontrollja volt. Ez utóbbit a belügyminiszter 1928. december 16-i körlevele rendelte el, minisztertanácsi döntésre hivatkozva. Már egy demokrata képviselőjelölt melletti állásfoglalás is retorziókat vont maga után, egyszerű feljelentés következménye házkutatás lett, a Népszava falun fellelt példányait azonnal elkobozták stb. A baloldal elleni közigazgatási terrorhoz tartoztak az állandó közbiztonsági razziák. Bethlen állandóan rajta tartotta szemét a munkásmozgalmon, az arról beszámoló rendőri jelentéseket közvetlenül kapta kézhez, és személyesen intézkedett; ő utasította például a belügyminisztert, Scitovszky Bélát, fél évvel a választások után, a szociáldemokrata szervezkedés fokozottabb ellenőrzésére.

Bethlen taktikája — a polgári liberálisok leválasztása a szociáldemokratákról — sikeresen valósult meg. Ebben egyrészt — mint említettük — Rassay Károlyra támaszkodott, másrészt a Fajvédő Pártba és a más hasonló fasiszta jellegű szervezetekbe tömörült szélsőjobboldalra, amelylyel ellensúlyozni és megfélemlíteni igyekezett az amúgy is erőtlen polgári liberális tábort. Antal Istvánnal, az ellenzéki, fajvédő Gömbös bizalmasával és ideológusával mondatta ki a saját szellemi irányítása alatt álló Magyar Szemle hasábjain az osztrák szociáldemokraták 1927. júliusi bécsi tüntetésére utalva: „Ha a bécsi máglyához intézett ditirambok után akad még Magyarországon polgári politikus — akár a legszélsőbb baloldalon és akár a legdemokratikusabb velleitásokkal is —, aki a magyarországi szociáldemokrata pártot komoly, konstruktív, felelősségteljes faktornak tekinti a közéletben, annak ítélőképessége és tárgyilagossága iránt komoly kétséget támaszthatunk."[24]

Ez a taktika — a polgári liberálisok megnyerése a „nemzeti demokrata" vonal számára, tehát az ellenforradalmi politikai struktúra még szalonképes ellenzékének szerepére — sikeresnek bizonyult; a polgári liberálisok legtekintélyesebb vezetői, Rassay Károly és Sándor Pál mindinkább a lojalitás és a szocialistaellenesség álláspontjára helyezkedve folytatták ellenzéki tevékenységüket.

---

[24] ANTAL ISTVÁN, A bécsi máglya. *Magyar Szemle*, 1927. II. 96.

Az 1927—1929. évi országgyűlési időszak törvényhozását a bethleni diktatúra megerősítésére irányuló törekvés jellemezte. Ez elsősorban az ún. közigazgatási reformtörvényre vonatkozott, amely mind a vármegyei, mind a törvényhatósági — egyébként is antidemokratikus — autonómiát erősen korlátozta a centralizált bürokrácia javára. Szociálpolitikai téren megsemmisítették a munkásbiztosítás önkormányzatát, ezzel egyidejűleg a biztosítás terheit az 1927: XXI. tc. a kétszeresére emelte. Adós maradt viszont a munkanélküli-biztosítás megoldásával, amit a GYOSZ nyomására levettek a napirendről. Továbbra is érvényben volt a háborús kivételes hatalom, összes jogi követelményével, és a választójogi reform terén sem történt semmi.

A parlament tevékenysége egyébként is a teljes érdektelenség jegyében folyt. 1927 első felében átlagosan 20 képviselő volt jelen a Ház ülésein.

A 20-as évek végére Rassay segítségével Bethlen „konszolidálta" a polgári liberálisokat; a másik oldalon megegyezett Gömbössel, aki 1928. szeptember 6-án feloszlatta a Fajvédő Pártot, és mint honvédelmi államtitkár, bevonult az Egységes Pártba, ahol nem kis számban ültek elvbarátai. A korábbi szakítás Bethlen és Gömbös között rövid életű és tartalmi jellegű volt csupán; a képviselői mandátumot 1927-ben már Bethlen személyes utasítására biztosították Gömbösnek az abádszalóki nyíltszavazásos kerületben. Bethlen visszahozta Gömböst, hogy ellensúlyozza pártja „mérsékelt" szárnyát. Úgy állította helyre a „nemzeti egységet", hogy abba teljesen beépítette a szélsőjobboldalt, a maga fasiszta tendenciáival.

BETHLEN DÖNTŐBÍRÓI SZEREPE AZ AGRÁR—MERKANTIL ELLENTÉTBEN

A Bethlen vezette — az ellenforradalmi uralkodó osztályok közötti kompromisszumra épült — koalíció belső ellentétei a 20-as évek második felében főleg a gazdaságpolitika szférájában jelentkeztek. Elsősorban azért, mert a bethleni kormányzás kezdettől fogva eleve kizárta a gazdasági szféra legjelentősebb exponenseit a politikai vezetés legfelső szintjéről. Ennek következtében — az uralkodó osztályok belső viszonylatában — mindenekelőtt a gazdasági szférában vált lehetségessé és szükségszerűvé a pozicionális harc az agrárius és a merkantil gazdaságpolitikai irányzat között. A gazdaságpolitikai ellentétek — éppen a fenti okok miatt — nem a gazdaságpolitikai pártprogramok egymás elleni harcában jutottak kifejezésre, hanem főleg az egyes pártokon belül. És miután politikai hatókörét tekintve gyakorlatilag egyetlen párt gyakorolta a hatalmat, az agrár—merkantil párviadal is elsősorban az Egységes Párton belül folyt.

Bethlen a gazdaságpolitikát — akárcsak általában a belpolitikát — a külpolitikának alárendelt kategóriának tekintette. Gazdaságpolitikai állásfoglalása mindenkor — így az 1927. évi választási győzelem után is — taktikai meggondolásokra épült; magatartását a liberálisabb gazdaságpolitikát kívánó nagytőke és a különböző okokból kötött gazdálkodást, erősebb állami beavatkozást kívánó nagybirtok és az állami bürokrácia közötti lavírozás jellemezte. Az állami beavatkozást igénylőknek és a szabadkereskedelem, a szabadverseny híveinek ellentétes törekvései továbbra is lehetőséget nyújtottak Bethlennek, hogy az elsődlegesnek számító politikai szféra biztos pozíciójából gazdaságpolitikai döntőbírói szerepét tovább játssza, és a politikai status quót fenntartsa.

A vámtarifa-törvény és a pénzreform, a Nemzeti Bankra épített hitelszervezet stabilizációja döntő módon a nagybankok, nagyipar érdekeinek kedvezett. E gazdaságpolitika egyik „fő vonala" a külföldi kölcsönök felhajtása volt; s a kölcsönök felhasználása volt az a terület, ahol szintén megütköztek az agrár és a merkantil csoportok. Az agráriusok már közvetlenül a vámtarifa-törvény után jelezték elégedetlenségüket — ennek politikai kifejezője Gaál Gaszton volt —, a választások után pedig politikai és gazdasági indokoktól egyaránt vezettetve, újból hangot adtak nemtetszésüknek; ebben támogatta őket az állami bürokrácia fajvédő szárnya is.

A kormányon belül is mutatkoztak bizonyos ellentétek gazdaságpolitikai kérdésekben, bár ezeket nem kis mértékben a tárcák helyzete, nem pedig a miniszter személye határozta meg. A gazdasági tárcák — struktúrájuk és hagyományaik következtében — a szabadversenyes irányzatot részesítették előnyben. Ezt tükrözte Bud János pénzügyminiszteri bemutatkozása 1927 februárjában. A protekcionista igényű agrárius nyomás azonban ugyanakkor növekedett. Ennek hatására hívta fel Bethlen az 1927. június 24-i minisztertanácson a közgazdasági tárcák minisztereinek figyelmét arra, hogy tegyék beható tanulmányozás tárgyává az ország vámpolitikáját. „Óhajtandónak tartja — jelentette ki ez alkalommal —, hogy általános magasabb közgazdasági érdekből és szempontból az ország egész vám- és tarifapolitikája revízió alá vétessék, hogy ezáltal magasabb közgazdasági érdekből harmonikus egységes gondolat érvényesüljön egész közgazdasági politikánkban." Bethlen az állami beavatkozás szükségességét jelezte, amikor ugyanitt kijelentette: „Kell, hogy a kormánynak legyen egy erősen körvonalazott közgazdasági politikája, és azután fogja a kormány a részletkérdések dolgában az érdekeltségeket meghallgatni."[25] Bethlen részéről ezúttal is taktikai lépés volt az állami beavatkozás megcsillogtatása, mert bár mindenkor hangoztatta agrárius mentalitását — társadalmi és érzelmi szálak ide fűzték —, nem habozott háttérbe szorítani az agrárius érdekeket, ha stratégiai célja — a revízió — ezt látszott indokolni. A vámtarifa-törvény és a Nemzeti Bank alapítása esetében is a merkantil irányzat javára döntött, de a felelősséget taktikusan másra hárította.

Bethlen figyelmeztetései a gazdaságpolitika korrekciójára valójában nem voltak egyebek az agráriusoknak és a fajvédők vezette állami bürokráciának szóló üres kecsegtetéseknél. Az ország politikai struktúrájából adódóan azonban a hatalmat személyesen reprezentáló Bethlen ilyenfajta taktikai kijelentései „önállósultak", az állami beavatkozást igénylők körében tovább gyűrűztek és érlelődtek, s megindítottak egy bizonyos gazdaságpolitikai és társadalmi mozgást. A szélsőjobboldali fajvédő csoportok, különösen Gömbös hadügyi államtitkári kinevezése után, belülről folytatták pozíciószerzési harcukat, s eközben Bethlenre mint az állami beavatkozás igénylőjére hivatkoztak. Az állami bürokrácia és az agrárius tábor szövetségének körvonalai már ekkor bontakozóban voltak, de a szövetség látható, deklarált feje ekkor még sokkal inkább Bethlen, mint Gömbös volt. Az előbbi említett gesztusaival alapot adott a látszatnak, az utóbbi pedig lojalitást mutatva, csak erősítette azt, de mindketten taktikából tették: Bethlen bízva Gömbös társadalmi alárendeltségében, az pedig a miniszterelnök „nagyúri" gyanútlanságában.

---

[25] OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1927. június 24.

A gazdaságpolitikában — mint egyebütt is — Bethlen a korrupció lehetőségét biztosítva támogatta az állami bürokrácia fajvédő szárnyát és az azzal szövetségben levő agráriusokat, elsősorban a szövetkezetek területén. Különböző fórumokon, a minisztertanácsokon is, nemegyszer tárgyaltak a Hangya és a Futura hitelügyleteiről, deficites tevékenységéről. Jóllehet mind a sajtóban, mind a kormányban erősen bírálták a szövetkezeteknek nyújtott pénzügyi támogatást, az igazgatósági létszámot, az állandóan napirenden levő pazarlást, korrupciót és hozzá nem értést, ami a szövetkezeteket jellemezte, mégis a Futura és más szövetkezetek likvidálását — nem egy esetben saját szakminiszterei javaslata ellenére is — Bethlen minden esetben megakadályozta. Egész miniszterelnöksége alatt védte az agráriusok és fajvédők közös gazdaságpolitikai érdekeit megtestesítő szövetkezeteket, ezzel is kézben tartva a politikai szféra számos korrumpált szereplőjét. Panama és korrupció jellemezte a bethleni gazdaságpolitikát; elvi alapokon nyugvó gazdasági programot a Bethlen vezette Egységes Párt soha nem adott, mert ilyennel nem is rendelkezett. Még a Társadalmi Egyesületek Szövetsége is hiányolta ezt egy 1928 szeptemberében a kormányhoz intézett memorandumában, gazdasági minisztérium létesítését követelve. Bethlen a szokásos kompromisszumos módon tett eleget ennek az állami bürokrácia és az agráriusok érdekeit kifejező követelésnek: felállította a minisztériumot, de élére a merkantil gazdaságpolitikát képviselő Bud Jánost nevezte ki.

1928 őszén hozta vissza Bethlen Gömböst, és ez részben azt is jelezte, hogy a kormánykoalícióban az állami bürokrácia megerősödik, és hogy a kormány gazdaságpolitikájában az állami beavatkozás irányzata előtérbe került. A merkantil irányzat és annak szabadversenyt hangoztató, ténylegesen azonban hitelpolitika tekintetében monopolista szárnya azonnal gazdaságpolitikai vétót jelentett be. Popovics Sándor, a Nemzeti Bank elnöke, a finánctőke állami funkciót viselő képviselője a pénzügyminiszternek és a miniszterelnöknek kifejtette aggályait és ellenvetéseit.

Popovics emlékeztette Bethlent, hogy a szanálás alapelve a „kapitalista-individualisztikus rendszer" és a „forgalmi szabadság" helyreállítása volt, amit a jövőben is következetesen érvényesíteni kell, majd a bethleni diktatúrában szokatlanul éles bírálatot alkalmazott: „Nem kívánok ezúttal annak a taglalásába bocsátkozni — írta levelében —, vajon a közgazdasági, pénzügyi és kormányzati politika az állandósítás említett feltételeinek az elmúlt esztendőkben megfelelt-e? Egyáltalán nem kívánok rekriminálni. Kizárólag azokra a tervekre szorítkozom, amidőn alábbi észrevételeimet megteszem, amelyek a jövő teendőit illetőleg kormánynyilatkozatokban, meg nem cáfolt hírlapi közleményekben, előterjesztett javaslatokban, kormánykezdeményezésekben megnyilatkoztak."[26] Ezután felsorolta konkrét ellenvetéseit: tiltakozott az olyan gazdaságpolitikai tervek ellen, mint a hitelszervezet újjászervezése, a hitelintézetek kötelező fúziója, a részvényjogi reform; olyan intézkedések ellen, mint a betétek elhelyezésének szabályozása, időszaki mérlegek kötelező publikációja, kamatszabályozás, vezetők javadalmazásának szabályozása stb. Összefoglalva megállapította a gazdaságpolitikai kezdeményezésekről, hogy „ez egyik megnyilatkozása annak az uralkodó vállalatellenes gondolkodásnak és az etatizmusra valló, a gazdasági életre máris nagy súllyal nehezedő törekvésnek, amelyet a gazdasági állapotaink további alakulása szempontjából annyira veszedelmesnek" tart. Visszautasítva az állami beavatkozásnak minden ilyen irányú kísérletét, figyelmeztette Bethlent: „Az elszegényedett középosztályból származó, a való élettől eltávolodó hivatalnoktestület, talán félre is ismerve a vezetés intencióit, a felsőségnek tetsző, érdemeket szerző működést vél majd kifejteni akkor, amikor a végrehajtás során konkrét intézkedéseivel a vállalatok működése elé apróbb-nagyobb akadályokat fog gördíteni."[27]

Popovics a gazdasági szférában érzékelte a háború utáni állami bürokrácia új vonásait, a gazdasági és politikai területen egyaránt harcias, ezért a társadalmi mozgásban mérvadó szárny megnyilatkozásait, amelyek az aktatologatástól az antikapitalista demagógiáig, a strómanságtól az osztalék állami beavatkozás útján végrehajtott kisajátításáig, „őrségváltásig", illetve a politikai hatalomban való fokozott részesedés követeléséig terjedtek. Bethlen — bár nem rendelkezett közgazdasági műveltséggel — az egyes taktikai szakaszokon belül tudott számolni a realitásokkal. Részéről minden ígéret és nyilatkozat a gazdaságpolitikai status quo fenntartását célozta, nem vette komolyan azt a veszélyt, amire Popovics felhívta figyelmét. A „fontolva haladás" jelszavával végül 1929. április 25-én a minisztertanács útján felhatalmazást adott az igazságügyminiszternek a kartelltörvény előkészítésére. De olyan gazdaságpolitikai intézkedésekben, mint az adórendszer, a lakbérek rögzítésének meghosszabbítása, Bethlen szilárdan védte az állami bevételeket és a tulajdonosok érdekeit. Az adórendszerről maga a pénzügyminiszter ismerte el a felsőházban, hogy közteherviselés szempontjából az ország első helyen áll Európában. A kereskedelmi tőkések egyes vezető csoportjai és a kormánypárt agráriusai egyaránt élesen bírálták a kormány adópolitikáját. Az Egységes Párt agráriusainak hangadói — Erdélyi Aladár és Klein Antal — már 1928 nyarán ellenzéki módon nyilatkoztak a kormányzat pénzügyi politikájáról, de Popovics is bírálta a közterheknek a mobil tőke ellen irányuló tendenciáját. Az elégedetlenség olyan méretűvé vált, hogy Wekerle pénzügyminiszter 1929 márciusában kormánybiztosságot hozott létre az adóhátralékok átvizsgálására és esetleges törlésére. Az adóprést reprezentáló adópolitika „szokásjoggá" avatta az adócsalást és az adóhivatali apparátus korrumpálását.

---

[26] Popovics Sándor levele Bethlen Istvánhoz 1928. szeptember 11-én. Bethlen István titkos iratai. Bp. 1972. 305.

[27] Uo. 312—313.

Bethlen lavírozása a gazdaságpolitikában 1929 őszéig eredményesnek bizonyult. A felszínre bukkanó gazdasági érdekellentéteket ugyanúgy egymás ellen játszotta ki, mint a politikaiakat; nyilatkozataiban engedett az állami beavatkozást igénylőknek, személyi cseréket eszközölt a gazdasági tárcák élén, de gondosan vigyázott arra, hogy ezeken a helyeken minden esetben a merkantilisták bizalmát élvező személy maradjon. Saját pártján belül joggal épített a közgazdasági ismeretek hiányára, a mamelukok szilárd többségére és a megfelelő magaviseletért kilátásba helyezett mandátumok, közjegyzőségek, moziengedélyek vagy — felsőbb szinten — igazgatósági tagságok varázslatos erejére. Ez a taktikai alapállás — úgy tűnt — rövid távra tökéletesen beválik, hiszen Gömbös és csoportja, a kormánypártba visszatérve, ismét Bethlen gazdaságpolitikai irányát látszott erősíteni. A bethleni gazdaságpolitika a nemzetközi hitelszervezetekkel való zavartalan kapcsolata révén emellett továbbra is biztosította a fináncztőkének az állandó, magas profitot. Ennek kompromisszumos ellenértékeként az államháztartás mérlege 1929-re feleslegekkel zárult (5 év alatt az állam adóbevétele 815 millióról 965 millióra emelkedett). A gazdaságpolitikai kompromisszum, amely a politikai kompromisszum alárendelt tényezője maradt, megerősítette a gazdasági szférában a nagybankok döntő súlyát, és a gazdasági élet irányításában annak vezető szerepet biztosított — a Bethlen vezette állami bürokrácia ellenőrzése és jóváhagyása segítségével. Mindkét fél átmenetinek tartotta ezt a kompromisszumot: a finánctőke még nem mondott le arról, hogy gazdasági súlyának megfelelően elfoglalja helyét a politikai életben; Bethlen taktikázott a revízió általa elképzelt célja érdekében; az állami bürokrácia pedig növekvő önsúlyától hajtva kutatta a terjeszkedés és pozíciószerzés irányát a politikai és gazdasági életben egyaránt. Az agráriusok nem egységes tábora — mely erősen részesedett ugyan a politikai hatalomban, de azt kevesellte — a gazdasági szférában egyre súlyosabb terhekkel megrakottan kereste a kiutat azokban a gazdaságpolitikai alternatívákban, amelyek az agráriusok javára igényelt állami beavatkozás irányzata, illetve az állami beavatkozást elvető, szabadversenyes, az állami bürokráciát és az adóterheket leépítő, a vámtarifát megváltoztató, deflációs pénzügyi politikát mérséklő gazdaságpolitikai törekvések között mutatkoztak.

A bethleni kormányzat e status quót vigyázó gazdaságpolitikája, amelynek ugyanakkor legjellemzőbb ismérve a teljes koncepciótlanság volt, 1929 őszén szembekerült a gazdasági világválsággal és annak magyarországi jelentkezésével.

KÜLPOLITIKA ÉS REVÍZIÓ

Az ország katonai és pénzügyi ellenőrzésének megszűnése, majd ezt követően Mussolini Olaszországának Magyarország iránt mutatott érdeklődése és baráti gesztusai lehetővé tették Bethlen számára, hogy kitűzött stratégiai célja, a revízió megvalósítása érdekében külpolitikájában új taktikai szakaszt nyisson. Az ellenőrzés megszüntetésében Bethlen annak lehetőségét látta, hogy kapcsolatot teremtsen Magyarország és az európai status quo ellen fellépő nemzetközi erők között, mégpedig nemcsak illegális vagy félhivatalos formában, hanem államközi összeköttetések, diplomáciai kezdeményezések útján. Bethlen revíziós koncepciójának az a meggyőződés volt az alapja, hogy a versailles-i békerendszer nem állhatja ki az idő próbáját: a győztes hatalmak egymás közti ellentétei, továbbá a győztesek és legyőzöttek közötti ellentétek nem csökkentek, hanem növekvő tendenciát mutattak. Ezzel felismerte ugyan a nemzetközi erőviszonyokban mutatkozó változást, de külpolitikai taktikája kidolgozása során eltúlozta, felnagyította Magyarország szerepét és lehetőségeit, nem tudott túllépni a hungarocentrikus külpolitika korlátain.

Bethlen István a külpolitikai mozgás egyedüli lehetőségét a nagyhatalmak erőviszonyaiban látta, kiiktatva a kis nemzetek összefogásának, együttműködésének mint erőtényezőnek a szerepét, és egyszerűen nem vett tudomást a társadalmi mozgásnak a nemzetközi helyzetre gyakorolt hatásáról. Kétségtelen, hogy az olasz fasizmust rokonszenvvel figyelte, de amikor bizalmasát, Prónay Györgyöt 1927 nyarán Olaszországba küldte, elsősorban olyan információk gyűjtésére utasította, amelyek Mussolini külpolitikai terveire vonatkoztak, és bár kezdettől fogva ellenszenvvel viseltetett a weimari demokrácia iránt, mindvégig alapvető fontosságúnak tartotta a magyar—német viszony alakulását. Franciaországot, mint a kisantant legfőbb támaszát, eleve Magyarország első számú nagyhatalmi ellenfelének tekintette. A Szovjetunióban nemcsak a társadalmi forradalom nemzetközi letéteményesét látta, hanem egy jövendő európai nagyhatalom képviselőjét is. Bethlen kezdettől fogva elvetette a kisantanttal való megegyezés lehetőségét, és az európai status quónak a nagyhatalmak által történő megváltoztatása eshetőségéhez igyekezett szabni diplomáciáját. Az 1927 áprilisában megkötött magyar—olasz barátsági és döntőbírósági egyezmény és az ezzel egyidejűleg létrejött titkos konzultatív megállapodás az újonnan meghirdetett „aktív" külpolitikának volt első, a belpolitikában óriási diplomáciai győzelemként beharangozott eredménye. Ezek formailag nem jelentettek elkötelezettséget Magyarország számára, de az olasz orientáció mellett történt nyílt állásfoglalást a nemzetközi politikában szövetségi viszony létrejöttének tekintették, annál is inkább, mert ezzel lezárult az az 1926. évi kezdeményezés is, amely a magyar—jugoszláv kapcsolatok alakulásában bizonyos kilátásokkal kecsegtetett.

Bethlen 1927. áprilisi és 1928. áprilisi olaszországi látogatása után bel- és külpolitikai nyilatkozataiban minőségileg új hangott ütött meg. Ezekben most már előtérbe került a revízió mint legfőbb nemzeti cél, olyan beállításban, hogy a nemzetközi revíziós erők élén Mussolini Olaszországa, Magyarország szövetségese és támogatója áll.

Bethlen elképzeléseiben a kisantant szövetség fellazulása, illetve felbomlasztása realitásként szerepelt. Az olasz—magyar szövetséget is elsősorban Jugoszlávia ellen tartotta célszerűnek, és a Románia elleni elképzelések vezették a Szovjetunióval keresett kapcsolatban is. A kisantant belső ellentéteire számos tény utalt. A kisantant államok nem jutottak közös nevezőre sem az 1926-ban, sem az 1927-ben rendezett tanácskozásaikon; az 1928 augusztusában Bukarestben megtartott értekezletükön is csak egyetlen kérdésben volt közöttük teljes egyetértés: a trianoni határok fenntartásában. Ezzel szemben a magyar kormány mindent elkövetett, hogy a trianoni szerződés revíziójának gondolatát az európai közvélemény állandóan napirenden tartott kérdései közé sorolja. A szervezett propaganda azt hangsúlyozta, hogy a kisantant és Magyarország rendezetlen viszonya akadálya a közép-európai béke perspektívájának. Ezt szolgálta egyrészt a magyar revíziós törekvéseket felkaroló és a sajtóban népszerűsítő ún. Rothermere-akció, amely liberális nagytőkés körök kezdeményezése, majd a Bethlen-kormány taktikai bekapcsolódása után bizonyos befolyásos jobboldali angol körök fellépésével az angol közvélemény egy részének megnyerését célozta. Másrészt ugyancsak erre irányult az olasz—magyar viszonyban beállt változás: az a tény, hogy Mussolini a nyilvánosság előtt fellépett a magyar revízió gondolatának támogatásával.

A magyar kormány külpolitikai tevékenységében központi helyet foglalt el „a közvélemény megdolgozása". Bethlen és diplomáciai apparátusa, valamint az 1927-ben megalakult és Berlinben, Rómában, Londonban, Párizsban titkárságokat felállító, idegen nyelvű folyóiratok és kiadványok kibocsátását kezdő Magyar Revíziós Liga is, óriási erőfeszítéseket tett ez irányban. Különösen Bethlen kölcsöntárgyalásokkal kapcsolatos londoni és párizsi útjai „javították a légkört"; de közben Bethlen is saját propagandájának a hatása alá került, többre értékelte az eredményeket a valóságosnál. A párizsi magyar követ, Villani, 1929 januárjában német kollégájának a magyar—francia viszony bizonyos javulásáról számolt be; komolyan azt gondolta, hogy a francia közvélemény rokonszenve a magyar ügy iránt megnövekedett, és a Beneš iránti bizalom megrendült Párizsban.

A diplomáciai apparátus munkamódszerében az a vonás volt az uralkodó, hogy a jelentések, információk nagyrészt nem a realitást, hanem a kormányfő várakozásait tükrözték, akarva-akaratlan dezinformálva a külügyminisztert és ezáltal Bethlent is. A prágai és bukaresti magyar követek általában igen elfogultan közelítették meg a közeget, amelyben tevékenykedtek; a magyar diplomáciai testület nagy többségében nem volt képes európai horizontról szemlélni a nemzetközi helyzet alakulását. A status quo gyöngülése realitás volt ugyan, de lassúbb és bonyolultabb is, mint ahogy a magyar külügyi apparátus érzékelte. Ez a körülmény nem jelentéktelen hibaforrásnak bizonyult.

Ebben az irányban befolyásolta maga Walko külügyminiszter is az apparátust. Egy 1927 augusztusában kelt, minden követségnek megküldött körrendelete hangsúlyozta, hogy a kisantant tagállamaival semmiféle érdemleges tárgyalásba nem lehet bocsátkozni esetleges gazdasági együttműködésről. Ezt azzal indokolta, hogy egy gazdasági integráció megindulása „politikailag rendkívül könnyítené szomszédaink helyzetét velünk szemben, és megnehezítene minden, a trianoni határoknak még békés úton is esetleg elérhető megváltoztatási lehetőségét”.[28] Egy 1929. május 2-i körrendelete leszögezte, hogy az etnikai elv hangoztatásával és az azon nyugvó részleges revízióval nem szabad veszélyeztetni azt, hogy egy megfelelő szituációban a kormány elérhesse „a revíziót”,[29] tehát a teljes vagy lehetőség szerint maximális revíziót. Ez a meggondolás vezette a kormányt, amikor igen határozottan szembefordult a Rothermere-akció olyan tendenciáival, melyek az etnikai elvre kívánták építeni és a belpolitikai kormányzat bizonyos demokratizálásával óhajtották egybekapcsolni a revíziós elképzeléseket.

A magyar és olasz érdekek egybeesését Bethlen szintén túlbecsülte a valóságosnál; ebből származott aktív külpolitikájának bizonyos egyoldalúsága, amellyel a maga elé vázolt alternatívák közül az olasz—magyar kapcsolatok elmélyítését annyira előnyben részesítette. A német—olasz viszonyban, annak javulásában vélte felismerni Bethlen az európai status quo megbontására alkalmas nagyhatalmi csoportosulást, egy létrehozandó német—olasz blokkban akarta Magyarország helyét — mégpedig hozzá a csatlakozó kis államok sorában az első helyet — biztosítani. Közép-Európa újjárendezésének lehetőségét e szövetség hegemóniájától várta. Úgy vélte, hogy a német és olasz befolyás majd gyengíti egymást, és ez az egyensúlyi helyzet kedvező feltételeket nyújt Magyarország politikai befolyásának növekedéséhez, sőt a Monarchia utódállamai fölötti hegemóniája megszerzéséhez. Ezt az elképzelést szolgálták azok a tervek, amelyeket 1927-ben és 1928-ban Bethlen Milánóban előterjesztett és Mussolini elfogadott. A legfontosabbak: Magyarország olasz segítséggel történő felfegyverzése; az ausztriai köztársasági rendszer megdöntésével az olasz—magyar—osztrák blokk kiépítése; Jugoszlávia izolálása; olasz vezetés alatt egy Balkán-blokk létesítése.

---

[28] OL K 63. 1930-21/25-216 (3259/1927).

[29] OL K 63. 1934-39-9 (1650/1929).

A sikerrel elsimított szentgotthárdi fegyvercsempészési botrány (1928. január) azt bizonyította, hogy az antanthatalmak nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget Magyarország fegyverkezési igényének, és így az incidens nem akadályozta meg a katonai szövetség felé teendő lépést, a további olasz segítséget a magyar hadsereg felfegyverzésére. Ezzel párhuzamosan folyt az osztrák fasiszta fegyveres alakulatok (Heimwehr) támogatása: Mussolini és Bethlen közös megállapodás alapján jelentős összegeket áldoztak erre a célra. Részben az olasz érdekek szolgálatában, részben pedig a horvát kérdés „magyar érdekű" rendezésének előkészítése céljából Bethlen a horvát usztasa mozgalmat és a macedon szeparatistákat is támogatta. Bethlen ezzel egyidőben igyekezett Törökországban és Bulgáriában is olasz külpolitikai orientációt szorgalmazni, törekvése azonban eredménytelen maradt.

A német—olasz viszony sem Bethlen elképzelése szerint alakult, bár a legnagyobb külpolitikai erőfeszítéseket éppen ebben az irányban fejtette ki. Bethlen minden alkalommal hangsúlyozta vagy hangsúlyoztatta a mindenkori német kormány előtt, hogy a magyar külpolitika fő vonalát a magyar—német barátság jelenti. Stresemann-nal is ennek jegyében folytatott személyes beszélgetést, felajánlva, hogy közvetít Olaszország és Németország között, és felhasznált minden eszközt arra, hogy meggyőzze Stresemannt a Mussolinival való megegyezés előnyeiről. Szóban lekötötte magát a németek dél-tiroli érdekei mellett; elvben „hozzájárult" Ausztria német bekebelezéséhez, az Anschlusshoz is. Bethlen egyik legnagyobb tévedése egyébként az olasz—német viszony javulásába vetett túlzott reménye volt: a 20-as évek végén ezek a tendenciák még nem tudtak előretörni.

A magyar – olasz kapcsolatokban történt előrehaladás azonban a 20-as évek végére megnövelte a Bethlen-kormány diplomáciai tekintélyét — elsősorban belföldön, a revízió nyílt meghirdetése és ennek olasz támogatása következtében. Bethlen éppen állandóan hangsúlyozott külpolitikai sikereit tette kormányzásának, az ellenforradalmi rendszer 10 esztendejének mérlegére, belpolitikai visszhangját tekintve nem is eredménytelenül. Pártján belül — az ellentéteket elsimítandó — kijelentette: „a külpolitikától tartsuk távol azt a harcot, amely másodrangú belpolitikai kérdésekben talánköztünk folyik, de ne akarjunk belpolitikát külpolitikai szempontból csinálni."[30] Valójában azonban a revíziós politika vonalába állította be Kossuth Lajos örök érdemeinek és március 15-e ünneppé nyilvánításának törvénybe iktatását éppúgy, mint ahogy a revízióhoz vezető út állomásának tüntette fel a Kellogg-paktumhoz való csatlakozást is. Így lett a hágai döntőbírósági egyezmény az optáns ügyben — a romániai magyar földbirtokosok törvényes kártalanításának kimondása nemzetközi fórumon - ilyen „külpolitikai diadal" a bethleni megfogalmazásban, mindenkor kihangsúlyozva Magyarország külpolitikai sikereiben Mussolini „halhatatlan" érdemeit.

Az irányított sajtó és közművelődési propaganda segítségével a harcot két fronton vívta a miniszterelnök: egyrészt a túlzó nacionalisták ellen, másrészt a „destruktívek", azaz a szociáldemokraták ellen. A külpolitikai, revizionista érdek nagymértékben szerepet játszott Bethlen és Gömbös „kibékülésében". Gömbös, a szélsőjobboldal vezérjelöltje, a nacionalista túlzók mérséklését is vállalta a Bethlennel kötött szolidaritási paktumban.

A kormány külpolitikájának baloldali ellenzéke — így részben a liberálisok, a szociáldemokraták és a trianoni békeszerződést mint imperialista békét elutasító kommunisták is — bírálta és támadta Bethlen külpolitikáját, mint a békét veszélyeztető irányvonalat.

---

[30] Bethlen István gróf beszédei és írásai. II. Bp. 1933. 216.

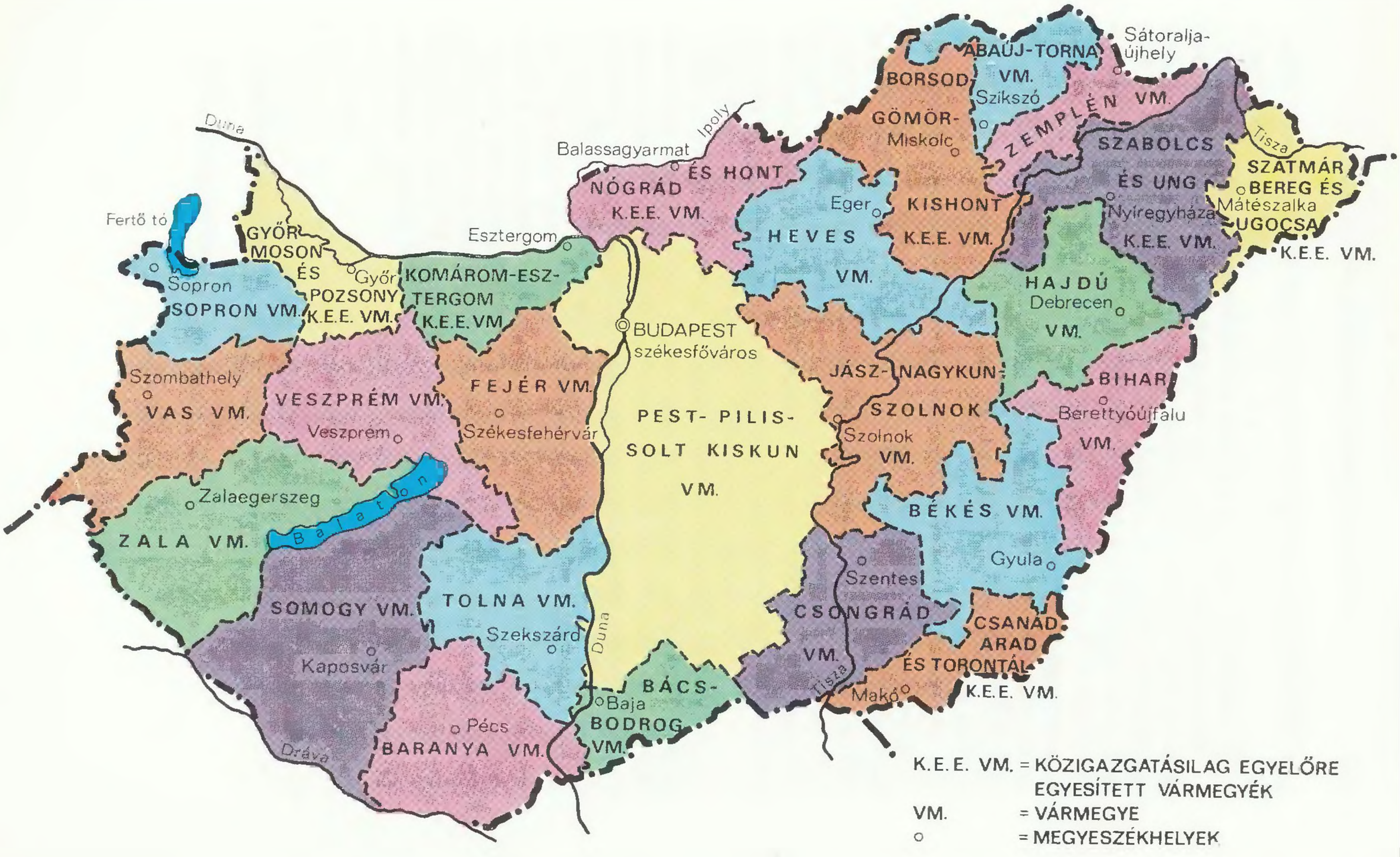
Sátoraljaújhely
ABAÚJ-TORNA VM.
Szikszó
BORSOD GÖMÖR-
Miskolc
KISHONT K.E.E. VM.
ZEMPLÉN VM.
SZABOLCS ÉS UNG K.E.E. VM.
Nyíregyháza
Tisza
SZATMÁR BEREG ÉS UGOCSA K.E.E. VM.
Mátészalka
Duna
Ipoly
Balassagyarmat
NÓGRÁD ÉS HONT K.E.E. VM.
Fertő tó
Eger
HEVES VM.
GYŐR MOSON ÉS POZSONY K.E.E. VM.
Győr
Esztergom
KOMÁROM-ESZTERGOM K.E.E. VM.
Sopron
SOPRON VM.
HAJDÚ VM.
Debrecen
BUDAPEST székesfőváros
Szombathely
VAS VM.
VESZPRÉM VM.
Veszprém
FEJÉR VM.
Székesfehérvár
PEST-PILIS-SOLT KISKUN VM.
JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK VM.
Szolnok
BIHAR VM.
Berettyóújfalu
Zalaegerszeg
Balaton
ZALA VM.
BÉKÉS VM.
Gyula
Szentes
SOMOGY VM.
TOLNA VM.
Szekszárd
Duna
CSONGRÁD VM.
CSANÁD ARAD ÉS TORONTÁL K.E.E. VM.
Kaposvár
Tisza
Makó
BÁCS-BODROG VM.
Baja
Pécs
BARANYA VM.
Dráva
K.E.E. VM. = KÖZIGAZGATÁSILAG EGYELŐRE EGYESÍTETT VÁRMEGYÉK
VM. = VÁRMEGYE
○ = MEGYESZÉKHELYEK

Magyarország közigazgatási térképe, 1921–1938.

9. A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA POLITIKAI IRÁNYVONALÁNAK MEGVÁLTOZÁSA

A MAGYARORSZÁGI SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT MEGSZŰNÉSE

A proletárforradalomnak mint stratégiai célnak a fenntartása eleve bizonytalanná és ellentmondásossá tette a rugalmasabb, a demokratikus feladatokat is vállaló politika szilárdságát, magában hordta a visszacsúszás veszélyét is. A kommunista párt politikájának fejlődése, ami leginkább az MSZMP munkájában és politikájában nyilvánult meg, 1926 végén kisebb törést szenvedett: a KMP Központi Bizottsága 1926 decemberében tartott plenáris ülésén megkezdődött az MSZMP demokratikus jelszavainak felülvizsgálata és részleges visszavonása. A „forradalomvárás" már 1926 decembere előtt is jelentkezett az emigráció egy részénél, hiszen a Kommunista Internacionáléban az „offenzív" taktikának számos híve volt. 1926-ban a kommunista párt vezetősége nemcsak a magyar munkásmozgalom várható fellendüléséhez fűzött túlzott reményeket, hanem a közép-európai forradalmi helyzet alakulásához is, egyetértve a Kommunista Internacionálé vezetőségének irreális értékelésével. Ezért a belátható időn belül szükségszerűen beálló közvetlen forradalmi helyzetre és annak kiaknázására igyekezett felkészíteni a pártot. Ennek megfelelően 1926-ban a KMP és az MSZMP jelszavai oly módon közeledtek egymáshoz, hogy a KMP időlegesen háttérbe szorult radikális jelszavai kerültek ismét a KMP politikai tevékenységének középpontjába az MSZMP által legálisan terjesztett demokratikus követelésekkel szemben.

Az 1926 decemberében megtartott országgyűlési választások — mint láttuk — a kormánypárt nagyarányú győzelmével végződtek. Az MSZDP az előző választásokon szerzett mandátumainak 40%-át elvesztette, az MSZMP-nek — mindenekelőtt a hatósági terror következtében — egyetlen képviselőt sem sikerült a parlamentbe juttatnia.

A KMP Központi Bizottságának a választások után megtartott ülése megállapította, hogy a Bethlen-csoport politikai pozíciói megerősödtek, s a kormányzó Egységes Párt választási sikerei nyomán a munkásosztály szervezetei elleni támadástól kell tartani. A belpolitikai helyzet várható változásait abban látta, hogy a KMP legális lehetőségei az MSZMP-ben csökkenőben vannak. Bár megelégedéssel szóltak a legális munka biztató haladásáról, ugyanakkor kifogásolták, hogy a KMP úgyszólván csak legálisan dolgozott, ami akadályozta illegális szervezeteinek kiépítését, s ez azzal a veszéllyel jár, hogy a KMP politikája háttérbe szorul. A KMP a választások előtt túlértékelte az MSZMP választási esélyeit, s úgy vélte, hogy a választási sikertelenség egyik oka az volt, hogy a KMP nem lépett fel nyílt sisakkal, jelszavai sem voltak elég világosak és radikálisak, feloldódtak a fedőpárt — az MSZMP — jelszavaiban; radikális jelszavakkal nagyobb eredményt lehetett volna elérni.

A fenti értékelés alapján a párt vezető szervei arra a következtetésre jutottak, hogy meg kell szüntetni a párt politikájának kettősségét, nem lehetnek külön követelései és jelszavai a legális munkában (az MSZMP-ben), illetve az illegális mozgalomban. „Gyökeresen ki kell irtani azt a felfogást, hogy mintha a KMP-nek két politikája volna: egy illegális és egy legális használatra ... szigorúan keresztül kell vinni, hogy a fedőpárt politikája a kommunista politika, jelszavai a kommunista párt jelszavai" legyenek. A legális szervezet feladatát abban határozták meg, hogy egész tevékenységét és jelszavait be kell kapcsolni „a proletárdiktatúráért folyó harc stratégiai tervébe, megakadályozni az esetleges demokratikus illúziók keletkezését".[31] E felfogásnak megfelelően bírálták az MSZMP földreform-programját, amelyben „szociáldemokrata elhajlást" láttak, s leszögezték, hogy világos és egyértelmű állásfoglalásra van szükség a legális agitációban is, követelni kell a nagybirtok megváltás nélküli kisajátítását és ingyenes felosztását a parasztok között. A szakszervezetek elleni ellenforradalmi offenzíva élesedésével fokozni kell az agitációt, a tüntetésekre való konkrét felhívásig és megmozdulások szervezéséig.

A Központi Bizottság tehát az eddigi politikát ellenezve a KMP és az MSZMP további tevékenységének új irányt adott. A határozat sok tekintetben visszalépést jelentett az objektív helyzet és a lehetőségeket figyelembe vevő rugalmasabb politikától a merevebb, a realitásokat kevésbé szem előtt tartó gyakorlat felé. A demokratikus köztársaság jelszavának elvetése, arra hivatkozva, hogy az elleplezi a proletárdiktatúráért való harc szükségességét, a földreform helyett az agrárforradalom követelése azt jelezte, hogy a KMP-ben átmenetileg felülkerekedett az a szektarianizmus, amely egy időre elmosta az I. kongresszus eredményeit.

---

[31] SZAKÁCS KÁLMÁN, A Kommunista Párt agrárpolitikája 1920—1930. Bp. 1961. 110.

A túlzó értékeléshez hozzájárult, hogy egyoldalúan értékelték a párt befolyásának növekedését, s úgy vélték, hogy a párt közvetlen bázisának tekintheti azt a kb. 50—60 ezer főnyi fővárosi és falusi dolgozó tömeget, amely nem szavazott a szociáldemokrata pártra, hanem tartózkodott a szavazástól. E nem jelentéktelen tömeg magatartását vizsgálva, arra a következtetésre jutottak, hogy ezeket radikálisabb politikával meg lehet nyerni a KMP számára. A pártvezetőség egy része az uralkodó osztályok különböző rétegei között a közeljövőben kiéleződő, politikai válsághoz vezető ellentétre számított. Ennek következtében úgy vélte, hogy meggyorsul a dolgozó tömegek forradalmasodása, s a KMP-nek már nem lesz szüksége közvetítő szervezetre, vagyis az MSZMP-re.

A KMP politikai irányvonalának változása kétségtelenül megnehezítette az MSZMP tevékenységét, de az MSZMP fokozódó üldözése, majd megszűnése mégsem a decemberi plénum „nyíltabb" és radikálisabb politikai irányvonala vagy a szaporodó akciók miatt következett be; a párt likvidálása a megváltozott belpolitikai erőviszonyok következménye volt. 1926 második felében az ellenforradalmi rendszer politikailag megerősödött, gazdaságilag viszonylagos fellendülés vette kezdetét. Ugyanakkor a választások előtti politikai küzdelmek, az MSZMP agitációjának sikerei, tömegbázisának állandó erősödése jelezte, hogy ez a párt jelentős tömegeket képes megmozgatni és harcba vinni az ellenforradalmi rendszer ellen. E tényezők hatására a kormány 1927 elején változtatott eddigi magatartásán, és olyan erős támadást intézett az MSZMP ellen, ami a párt legális működését lehetetlenné tette. 1927 februárjában ismét nagy letartóztatásokra került sor. Kíméletlen rendőri-csendőri hajszát indítottak az MSZMP ellen, a letartóztatottakat brutálisan megkínozták. 1927. november 9-én hirdetett ítéletet a perben a budapesti törvényszék, és a 68 vádlott közül 36-ot az 1921: III. tc. alapján bűnösnek mondott ki, s több éves börtönbüntetésre ítélt. A sorozatos letartóztatások és egyéb terrorintézkedések következtében 1927-től lehetetlenné vált az MSZMP tevékenysége, 1928-ban a párt megszüntette tevékenységét.

VITA A STRATÉGIAI IRÁNYVONALRÓL A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJÁBAN

Az MSZMP megszűnését követően a KMP elvesztette igen fontos legális bázisát, ezért fokozott figyelemmel fordult a szakszervezeti mozgalom felé, amelyben az opportunista vezetés reakciójaként nagy volt az elégedetlenség, és a KMP-nek külön harcot kellett folytatnia a kiválást és a külön szakszervezetek alakítását szorgalmazó törekvések ellen. 1928 márciusában tartotta IV. kongresszusát a Vörös Szakszervezeti Internacionálé. A kongresszus a szociáldemokrata szakszervezeti vezetők politikai magatartása, egységfrontellenes állásfoglalása és a bérharcokban tanúsított taktikája alapján arra a következtetésre jutott, hogy minden országban és minden szakmában, ahol a kommunisták vezette szakszervezeti ellenzéknek nagy befolyása van, létre kell hozni a vörös szakszervezeteket. Ezzel kezdetét vette a magyar pártban is a szakszervezeti vita, amely különösen a Központi Bizottság 1928. júliusi plenáris ülése után erősödött fel. Erre az időre a kommunista pártban a Komintern állásfoglalása nyomán olyan felfogás alakult ki, amely az MSZDP reformista vezetőinek osztály-együttműködést hirdető és megalkuvó politikája következtében a szociáldemokráciát és a vezetése alatt álló szociáldemokrata szakszervezeteket szociálfasisztának minősítette. A reformista vezetés szociálfasizmussá nyilvánítása súlyos nehézségeket okozott a munkásmozgalomnak, jelezte a szektás tendenciák erősödését. A kommunista párt továbbra is hirdette ugyan a munkásosztály akcióegységét, de azt csak alulról, a szociáldemokrata párt tömegeivel, az MSZDP és a szakszervezetek vezetőinek kizárásával - sőt ellenük — akarta létrehozni, s így gyakorlatilag irreálissá tette. E felfogásnak megfelelően megváltozott a párt szakszervezeti politikája is: támogatta a kiválási törekvéseket, mert azokat úgy ítélte meg, hogy a munkásság szakított a mozgalom régi hagyományaival, és új szervezeti formákat keres. A szakszervezeti vita közvetve kapcsolódott a párt általános politikai irányvonala kérdésében kialakult vitákhoz, amelyek a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusa után kezdődtek.

A Kommunista Internacionálé 1928 nyarán tartott VI. kongresszusán elfogadott program a kommunista világmozgalom szempontjából igen lényeges kérdéssel: a forradalmak alaptípusaival is foglalkozott. A közepes fejlettségű kapitalista országok — Magyarország is ezek közé tartozott — kommunista pártjai elé két lehetséges stratégiai célt állított: a polgári demokratikus forradalmat, amely többé-kevésbé gyorsan átnőhet szocialista forradalomba, illetve a proletárforradalmat, főleg ott, ahol a kommunista pártnak erős a befolyása a parasztságra. A proletárforradalomban nagy szerepük lesz a polgári demokratikus feladatoknak is. A Komintern kongresszusa után a Központi Bizottságban vita kezdődött a párt politikai irányvonaláról; arról, hogy a proletárforradalom továbbra is közvetlen stratégiai célnak tekinthető-e. Lukács György 1928 végén tézistervezetet terjesztett elő a magyarországi helyzetről és a KMP feladatairól (Blum-tézisek). Ebben — bár következetlenül és néhol ellentmondásosan — a Kommunista Internacionálé programjára támaszkodva állást foglalt a demokratikus forradalom és a demokratikus diktatúra mint fő stratégiai cél mellett. Lukács tervezete — melyet kezdetben Révai József is támogatott — lényegében az I. kongresszus demokratikus követeléseit karolta fel, s azokat fő stratégiai koncepcióvá szélesítette. A tervezet nagy vitát váltott ki, s újra felelevenítette a pártón belüli frakciós ellentéteket.

A stratégiai irányvonal megváltoztatásának gondolatával elsősorban Kun Béla szállt szembe. Kun mindenekelőtt abból indult ki, hogy Magyarországon a nagybirtokos osztály teljesen összenőtt a burzsoáziával, ezért hatalmának megsemmisítése csak a burzsoázia megdöntésével lehetséges. Éppen ezért a demokratikus feladatoknak Magyarországon nincs olyan szerepük és jelentőségük, amely szükségessé tenné a proletárforradalom előtti demokratikus forradalom szakaszát. Formailag nem tagadta ugyan a demokratikus feladatok jelentőségét, de az volt a véleménye, hogy a demokratikus feladatok a proletárforradalom melléktermékeként oldódnak meg. E véleményét azzal a feltételezéssel egészítette ki, hogy ahol már volt proletárdiktatúra, ott csak szocialista forradalomra kell törekedni. Ez az érvelés azért bizonyult hatásosnak, mert a KMP gyakorlatában nem voltak hagyományai a demokratikus diktatúráért folytatott harcnak.

A Központi Bizottság Kun felfogását tette magáévá. Döntéséhez azonban számos más tényező is hozzájárult. Az első jelentős visszalépés a demokratikus szabadságjogokért és követelésekért folytatott — az I. kongresszusan meghirdetett — harc programjától már az 1928 júliusában megtartott plénumon megtörtént. Az uralkodó osztályok, valamint a középrétegek egyes csoportjai közötti erősödő ellentét túlzott reményeket keltett a pártban a tömegek balratolódását és ezzel a proletárdiktatúra perspektíváját illetően. A júliusi plénum ennek megfelelően már kritikai észrevételeket tett a párt szakszervezeti politikájával kapcsolatban, és az „osztály az osztály ellen" jelszó kiadásával lényegében háttérbe szorította a demokratikus szabadságjogokért folytatott konkrét küzdelmet.

A helytelen stratégiai irányvonal híveit erősítette az 1929 őszén már teljes erővel kibontakozó gazdasági világválság is: igazolni látszott a kommunista pártoknak a 20-as évek közepén kialakított álláspontját a kapitalizmus stabilizációjának ideiglenességéről. A válság hatására kiéleződtek az osztályellentétek, a forradalmi mozgalom nemzetközileg fellendülőben volt. A válság időszakában a kommunista pártok az éleződő osztályharcokból, az erősödő külpolitikai ellentétekből, a tőkés rendszer felszínre törő ellentmondásaiból azt a következtetést vonták le, hogy a válság az 1917—1919. évekhez hasonló forradalmi periódus nyitánya, s a válság teremtette helyzetben újabb ország vagy országok szakadnak ki a kapitalizmus rendszeréből. A Kommunista Internacionálé IX. és X. plénuma már a proletárdiktatúra közeli perspektívája jegyében politizált, ennek megfelelően választotta meg jelszavait és taktikáját.

1929-ben a Komintern Végrehajtó Bizottságának elnöksége nyílt levelet intézett a KMP tagjaihoz, hangoztatva, hogy a párton belül opportunista hibák vannak. A levél tervezetét a Komintern megbízásából Kun Béla, Révai József és Szerényi Sándor készítette el. A nyílt levél szerint a párt opportunista engedményt tett azzal, hogy a proletárforradalom stratégiai vonalától eltérve a demokratikus forradalom koncepciójának elfogadására tett kísérletet. A levél és az azt megelőző tárgyalások a Külföldi Bizottság (KÜB) és a titkárság, valamint a Komintern Végrehajtó Bizottsága között minden kétséget kizáróan leszögezték, hogy a párt a proletárdiktatúráért vívott harc során kiiktat minden átmeneti szakaszt. A KMP politikai stratégiájában felülkerekedett a szektás irányvonal.

IV. FEJEZET

A POLITIKAI IDEOLÓGIA KÉRDÉSEI A 20-AS ÉVEKBEN

1. AZ ELLENFORRADALMI RENDSZER IDEOLÓGIÁJA

A „KERESZTÉNY-NEMZETI” ÁLLAMELV KIALAKULÁSA ÉS ÉRTELMEZÉSE

Az 1919 őszén színre lépett ellenforradalmi rendszer magát első éveiben „keresztény-nemzeti kurzusnak” nevezte. A Bethlen István nevéhez fűződő politikai konszolidáció az ellenforradalmi fehérterror kurzusának véget vetett ugyan, de a forradalmak leveréséből született kormányzati rendszer politikai ideológiájának összegző vezérjelszavai továbbra is a kötőjellel összekapcsolt „keresztény” és „nemzeti” szavak voltak.

A nemzeti eszme a formailag a nemzeti önrendelkezés elvére hivatkozó versailles-i békerendszer által keletkezett vagy újjáalakított dunai államokban mindenütt különleges erővel került a politikai gondolkodás és a társadalmi tudat előterébe. Ugyanakkor a nemzeti eszme megerősödése, ha nem is egyforma élességgel, a Duna-völgy valamennyi országában a kor problémáiból következően határozott antiszociális, forradalomellenes tartalmat is nyert, mivel a nemzeti államok kialakulása és megszilárdítása része volt annak a folyamatnak, amelyben a forradalmakat leverték, illetve a szocialista forradalom eszméinek terjedését és gyakorlatba való átültetését Oroszországon kívül megakadályozták. Magyarországon a nemzeti eszmében az ellenforradalom hatalomra jutását követően a szomszéd országokkal szemben még élesebben jelentkezett a reakciós tartalom. Az a körülmény, hogy az ellenforradalmi Magyarország az 1918—1919. évi forradalmak megdöntése útján született, s a történeti Magyarország szétbomlását fejezte be, meghatározta az uralkodó osztály sajátos világnézeti, ideológiai bázisát is. Ez mindenekelőtt abban mutatkozott meg, hogy az általuk hirdetett nemzeti eszme agresszív, militarista, retrográd vonásai sokkal határozottabban jelentkeztek: élesebben, agresszívebben, a 19. században még meglevő szociális tartalmuktól megfosztva. Az ellenforradalom hatalomra jutása után, ahogy a politikai életben megindul a küzdelem a forradalomellenes konzervatív és szélsőséges erők új hatalmi egyensúlyának kialakulásáért, úgy jelentkezik a különböző erők ideológiai igénye is. Ha a politikai életben nem lehetett szó az 1918 előtti álláspontok változatlan restaurálásáról, még kevésbé lehetett erről szó az ideológiában.

Az ellenforradalom a politikai életben kialakult gyökeresen új helyzetet ideológiájában is igyekezett kifejezésre juttatni. Az ellenforradalom nem restaurációnak tekintette magát, hanem „nemzeti újjászületésnek", amely nem az 1918 előtti korszak folytatása, hanem új alapok letétele. Ennek hirdetése több volt, mint puszta demagógia, mely óvakodott azonosságot vállalni a háborús vereség és a forradalomhoz vezető szociális mulasztások ódiumával terhelt régi polgári rendszerrel. A kurzus valóban ki akarta irtani a társadalom életéből mindazt, ami újonnan kialakult szemlélete tükrében a forradalom előkészítéséhez hozzájárulni látszott. Az ideológiai leszámolás nem akart megállni a marxista eszmékkel, a polgári demokratikus forradalom polgári radikális és plebejus demokrata ideológiájával folytatott harcnál, hanem még a dualista korszak „tiszaistváni" liberalizmusában is fellelni vélte a forradalmak eszmei előzményét. Az 1918—1919. évek forradalmainak messzenyúló gyökereit visszakövették 1848-ig, az első magyar polgári forradalomig, s a gyökeres történeti újjáértékelés fényében az egész magyar polgári korszak tévútra jutott, hanyatló korszakként jelent meg. A történeti és politikai átértékelés során kialakuló szemlélet jelszószerű összegzésében a „keresztény" a liberális és szocialista baloldaliság ellentétét, a tradíciókhoz ragaszkodó következetes konzervatív jobboldaliságot jelentette. A „nemzeti" jelszó jelentése az ellenforradalmi korszak éveiben több egymással összefüggő, történeti gyökerű problémakörre is vonatkozott. A nemzeti kérdés két történetileg örökölt problémaköre közül az első az állami—nemzeti függetlenség volt. A Monarchia kötelékében élő Magyarország nem volt független, viszont egy soknemzetiségű államegység rangban második tagjaként részese volt bizonyos nagyhatalmi pozíciónak. A Habsburg-birodalom szétesésével Magyarország visszanyerte sóvárgott függetlenségét, de kiesett a nagyhatalmi státus kötelékéből. Az állami önállóság szempontjából nézve a nemzeti problémát, az ellenforradalom nacionalizmusát elsősorban nem az újonnan elnyert függetlenség öntudata jellemezte, hanem az elveszett nagyhatalmiság visszaszerzésének agresszív igénye. A kurzus nacionalizmusa a Trianon utáni kis országban is a ,,nagynemzeti'' nacionalizmus atmoszféráját tartotta fenn. A nemzeti kérdés másik történetileg örökölt problémaköre a nemzetiségi kérdés volt. 1918 előtt ebben a dimenzióban a magyar nacionalizmus számára a nemzeti álláspontot a soknemzetiségű magyar állam, kortársi szóhasználattal a ,,magyar birodalom'' csonkítatlan megtartásának programja jelentette. Trianon után a magyar politikai közhangulatban nehezen szétválasztható módon keveredett össze a békediktátummal elcsatolt jelentős magyarlakta területek elvesztése miatti érthető nemzeti érzékenység a ,,magyar birodalom'', az idegen nemzetiségek felett is szuverenitással bíró történeti magyar állam visszaállításának nagyhatalmi nacionalista követelésével. Az ellenforradalom nemzetfelfogása a régi soviniszta imperialista programot új módon, a tényleges nemzeti sérelmek előtérbe állításával képviselte.

A magyar polgári fejlődés szélsőjobboldali szemléletű politikai átértékelése a nemzeti kérdés történetileg örökölt két problémaköre mellé harmadikként csatlakozott. A ,,keresztény-nemzeti'' kettős jelszóban szereplő ,,nemzeti'' jelentése jórészt ez utóbbival kapcsolatos. A nemesi eredetű földbirtokos osztályok és a dzsentri eredetű középrétegek eszmei pozíciójából elvégzett történeti átértékelés számára a nemesi rétegek érdekeit több ponton sértő polgári átalakulás eltorzult folyamatként jelent meg, mely megbontotta a ,,nemzeti társadalom szerves fejlődését'' és felhalmozta a forradalmakhoz vezető társadalmi feszültségeket. A politikai liberalizmus bírálatához csatlakozott a gazdasági liberalizmus kritikája, amely a szabad versenyen alapuló tőkés gazdálkodással szembeállította a nagybirtok és a hagyományos falusi és városi kisárutermelés patriarchális gazdálkodásának idealizált képét. A magyar tőkés fejlődés bizonyos valódi visszásságait és torzulásait is számbavevő romantikus antikapitalizmus számára a patriarchális hagyományok egyet jelentettek a nemzeti hagyományokkal, s így a őkés viszonyoknak e hagyományokat bomlasztó folyamata a kurzus szemléletében a nemzeti társadalom önmagából való kivetkezésének folyamataként jelent meg.

A „nemzet sorsa", a magyar társadalom nemzeti alapokon való megmaradása e szerint a felfogás szerint azon múlott a múltban és fog múlni a jövőben, hogy a politikai, társadalmi és gazdasági hatalom a nemzeti hagyományokat hordozó rétegek kezében van-e. Elsősorban és mindenekelőtt a „nemzetfenntartó" dzsentri eredetű középbirtokos osztályról, s a belőle származó értelmiségi, államhivatalnoki rétegről volt szó, s mellettük — illetve valójában fölöttük — az arisztokrata nagybirtokosokról; ezek a rétegek, az úri Magyarország politikai vezetőrétegeiként, nem csupán passzív, ösztönös hordozói voltak a „nemzeti" lényegének minősülő patriarchális hagyományoknak, hanem tudatos harcosai a nacionalista politikának. A nemzet politikai tudatát reprezentáló „nemzetfenntartók" vezetése alatt álló tartalék erőként szóba jönnek a nemzeti hagyományok passzív hordozói is; a tradicionális gazdálkodást űző parasztság és kispolgárság. A „nemzet sorsa" a „történelmi osztályok" politikai és gazdasági hatalmát jelentette, a magyar polgári fejlődés időszaka azért vált „hanyatló korrá", mert csökkentette ezeknek a rétegeknek hatalmi monopóliumát a burzsoázia javára.

A kurzus ideológiai platformja — mint látjuk — elsősorban az ún. történelmi osztályok uralmi igényét fejezte ki, de hallgatólagosan csatlakozott ahhoz a forradalom sokkhatása alatt a támadott és elmarasztalt finánctőke is. Az adott helyzetben nem láthattak más biztosítékot a forradalmak ismétlődése ellen, mint hogy átruházták a politikai vezetést a politikai színpad előterében álló és az ellenforradalom végrehajtásában döntő szerepet játszó „történelmi osztályokra", s elfogadták, hogy ez a közösen elfogadott ideológiában is kifejezést nyerjen. A nagytőke urai maguk is tudták és vallották, hogy a politikai életet nem lehet ott folytatni, ahol Tisza István abbahagyta, az új helyzetben nem lehet már az ő autokratikus félliberalizmusával kormányozni. A tömegek forradalmasodásig eljutott követeléseinek nyomását nem elég korlátozott választójoggal, parlamenten belüli praktikákkal visszaszorítani. Keménykezű vezetésre van szükség, méghozzá olyanra, amely tömegeket is tud mozgósítani. Az ellenforradalom programja és eszmevilága megfelelt e követelménynek. Az az ideológia, amelyben a politika, a társadalom és a gazdaság minden problémája mint nemzeti probléma jelent meg, rendkívül alkalmas volt arra, hogy a nemzeti eszmét teljes egészében az ellenforradalom számára sajátítsa ki, s ezzel saját oldalán mozgósítsa a nacionalizmus igen nagy tömegekre ható érzelmi erőit.

A forradalmak után nemcsak a reakció társadalmi egységtörekvései fokozódtak, hanem az addig külön utakon haladó és ható retrográd szellemi áramlatok találkozása is mihamar bekövetkezett. E szellemi irányzatok szintézise így hozott létre egy minőségileg új ideológiát, meghirdetésekor a „szegedi gondolatot", majd uralomra jutása után a „keresztény-nemzeti" államelvet. Ez nemcsak konzervatívan antidemokratikus és antiliberális volt, hanem már a szélsőjobboldali radikalizmus, a fasizmus elemeit is tartalmazta, nem letisztult és világosan megfogalmazott formában, de tendenciájában egyértelműen.

Ez az államelv annyira volt egységes, mint maguk az uralkodó csoportok. Egységesnek mutatkozott minden forradalmi és demokratikus elv érvényesülésének meggátlásában, de ezen túl már meghirdetése pillanatában belső ellentmondások feszítették. A közös jelszó, a közös államelv értelmezése — politikai és gazdasági tekintetben — minden csoport számára más és más volt.

Mindezek alapján a „történeti osztályok" ideológusai által fogalmazott platform egységes „államelvet" jelenthetett mindazon rétegek számára, melyek az ellenforradalom haszonélvezői voltak: a finánctőke, a nagybirtok és a dzsentri-katonatiszti-államhivatalnoki rétegek politikai koalíciójának egységes ideológiai platformja volt.

AZ ÁLLAMELV SZÉLSŐJOBBOLDALI RADIKÁLIS MEGALAPOZÓI

A kurzus államelvének sajátos értelmezései között a legmarkánsabb arculatú a szélsőséges ellenforradalmi erők által képviselt „szegedi gondolat" volt. Ez két vonatkozásban tűnt ki a mérsékeltebb értelmezésekhez képest. A kurzust nem pusztán homályosan fogalmazott „nemzeti újjászületésnek" szánta, hanem a dualista kori múlttal gyökeresen szakító „nemzeti forradalomnak", melyen elsősorban saját rétegük, az ún. keresztény középosztály politikai hegemóniájának megteremtését értették. Ez a hegemónia-igény óvatosabb fogalmazásban érvényesült a történeti arisztokráciával szemben, de radikális hangerővel a nagyburzsoáziával szemben, jóllehet őket sem akarták kizárni az ellenforradalmi osztálykoalícióból.

A közös ellenforradalmi államelv értelmezésének másik lényegi eltérése a szegedi gondolat eszmekörében a nemzeti problematika egyoldalú és kizárólagos antiszemita megközelítésében állott. Ha az egész kurzus fő ideológiai fegyvere a nacionalizmus volt, s eszmekörében minden nemzeti problémaként jelent meg, úgy a szegedi tábor fő ideológiai eszköze az antiszemitizmus volt, s számára már nem csupán a magyar nemzeti fejlődés, hanem a világtörténelem összes problémája az antiszemitizmus összefüggésében jelentkezett. A „keresztény faj" fogalma egyrészt azt jelentette, hogy a magyar antiszemitizmus nem vehette át német forrásaitól az „árja" faj kultuszát, másrészt azt mutatta, hogy nem akarta kizárni táborából a magyar polgári és középrétegek német származású részét. A kurzuslovagok eszmevilágában tehát a „keresztény-nemzeti" kettős jelszó mindkét szava ugyanazt jelentette: nem zsidó. A cél pedig úgy fogalmazódott: a magyar néptömegek etnikai „lényegének" megvédése egy belülről romboló idegen hatás ellen, azaz a kor jelszavával — fajvédelem.

A fajvédő eszmék első megfogalmazásai között eszmetörténeti szempontból feltétlenül jelentős szerep jutott a később az antifasiszta ellenálláshoz csatlakozó Lendvai Istvánnak.

Lendvai történet- és irodalompolitikai esszéiben a kuruc hagyományok talajáról indulva a nacionalizmus és a forradalmiság valamiféle szintézisére törekedett, a nemzeti és — az elképzelése szerinti — forradalmi tradíciók egységes vonulatát szándékozott megrajzolni. Számos kortársával együtt próbálta megfogalmazni az új ideológiát, melyben a szociális felelősség és az antikapitalizmus valamiféle tradicionális magyar, a falura támaszkodó agrárgondolattal egyeztethető össze, mely a fasiszta nacionalizmus eszmei hordozója, s úgy helyezkedik faji vagy nemzeti alapra, hogy ezt egybeköti a fajvédő antiszemitizmus és az állam abszolutizált uralmának gondolatával. A falu, az agrártársadalom szószólója, a patriarchális alapvonásokat félti a kapitalizmus, az ipar és a kereskedelem előretörésétől és főleg a városi élettől. A városi psziché az idegen, a zsidó, a falusi a magyar faji psziché. Az igazi reformvágy és forradalmi láz a faji pszichéből fogant, ezért elfogadja Dózsa, Kossuth, Petőfi, Széchenyi forradalmiságát és reformtörekvéseit, de elveti a szerinte már idegen jakobinusokat. Lendvai a konzervatív támadásokkal szemben a radikális magyar fajiság bontakozó eszmekörének talajáról védi az általa a faji gondolat letéteményesének tekintett Adyt.

A „keresztény-nemzeti" elv szélsőjobboldali radikális értelmezésének másik igen jelentős képviselője Zsilinszky Endre volt, aki az őt akkoriban jellemző dzsentri-militarista szellemével sokkal markánsabban és plasztikusabban vált a fajvédők egyik szellemi vezérévé a 20-as években. A háborús vereség, a forradalmak, az utódállamok megalakulásának történeti tényével szemben Zsilinszky a magyar katonának mint a magyar faj idealizált modelljének helytállását hangsúlyozta. Zsilinszky „bűnbakja" a destruktív, idegen, zsidó szellemiségű sajtó volt; a kivezető út szerinte a társadalom faji és militarista, diktatórikus alapon történő megszervezése, ami a faji felsőbbrendűségnek, ugyanakkor bizonyos szociális felelősségnek egyaránt eleget tesz. A faji és nemzeti gondolat legelszántabb eszmei ellenségének Zsilinszky az osztályharc elméletét, a marxizmust tartotta, amely szerinte a munkásság megtévesztésével a nemzet elpusztítására tör. Erős magyar államhatalmat követelt, egy autokrata államot, amely szerinte leginkább a katonai diktatúrából nőhet ki, és amely a sajtómonopóliumot is bírja.

A fajvédő politikusok közül Lendvai és Zsilinszky valóban erkölcsi elkötelezettségi igénnyel léptek a közélet porondjára; társadalmi-világnézeti indításuk más-más egyéni élmények alapján ugyan, de a fajvédő téveszme irányába sodorta őket. Egyéni becsületességük nem jutott szerephez az általuk elindított és terjesztett ideológiában. A gondolati anyag, amit közvetítettek — akár önálló szellemi termék volt, akár átvétel — 1919 őszétől közvetlen vagy közvetett módon megkezdte behatolását a társadalmi tudatba.

E nézetek tömegméretű publicitást biztosító képviselője Milotay István volt. Publicisztikai és szerkesztő tevékenységével a Tanácsköztársaság megdöntése után közvetlenül a fajvédő mozgalom elvi-ideológiai vonalához csatlakozott, bár elsősorban taktikai meggondolások szabták meg tevékenységét. Ez a taktika azonban az ellenforradalom szélsőjobboldali ideológiájának tulajdonképpeni lényege volt: fasiszta faji irányba szorítani a keresztény-nemzeti államelvet, hogy az ne csak a baloldal ellen szolgáljon szellemi fegyverül, hanem az értelmiség, a középosztály vezető szerepét hirdetve, az uralkodó hatalmi koalíción belül a dzsentri, katonatiszti, államhivatalnoki réteg vezetését egy új, autoritatív fasiszta államban ideológiailag igazolja. Ezért Milotay jobban elhatárolta magát attól az agrárius gondolattól, mely a konzervatív nagybirtokosokkal összekötötte, és nem tette magáévá a szélsőjobboldal szociális radikalizmusát sem, amely a parasztság „faji" bázisát tekintette a keresztény és nemzeti államelv kiindulópontjának.

Kétségtelen, a legrangosabb ideológus Szabó Dezső volt, akinek publicisztikai tevékenysége az ellenforradalom győzelmétől kezdve nagy hatást gyakorolt a szellemi életre, a fajvédő ideológia kibontakozására, s akinek gondolatai középpontjában a parasztság fajfenntartó és nemzetmentő szerepe állott.

Szabó Dezső — irodalmi munkásságával és korábban a forradalmak igenlésével megalapozott népszerűségére építve — a magyar fajvédelem prófétájaként lépett fel. Antiszemitizmusával szolidaritást vállalt a kurzus-ideológia más képviselőivel, sőt a szellemi vezérséget magának igényelte. Számos kérdésben azonban sajátosan egyéni úton haladt tovább. A szélsőjobboldal ideológusainak zömétől kezdettől fogva elválasztotta, hogy a magyar faj letéteményesének, bázisának, a faji megújhodás egyedüli képviselőjének a magyar parasztot tekintette.

Szabó Dezső ideológiája a liberális individualizmussal szemben a faji kollektivizmust, a hierarchikus tagoltság tökéletességét és a fegyelem ösztönösségét hirdette egy szerinte egységes osztály, a parasztság nevében. Az arisztokráciát, a középosztályt és az értelmiséget asszimilált rétegnek tekintette, amelyben csak „hazafias öntudat" él, faji öntudat nélkül. Programjában a magyar értelmiséget a magyar paraszttal való azonosulásra szólította fel, valamiféle sajátos magyar forradalomért, mely a parasztság földigényét kielégíti, és fajilag magyar kapitalizmust teremt. Szabó Dezső eszmetörténeti jelentősége a fajvédő ideológia megteremtésében a 20-as évek elején lényegében abban jutott kifejezésre, hogy „Ady-hatáson duzzadt, korszerűsített dinamikával segített uralomra juttatni a rög és vér vallását — a várossal szemben a falu kultuszát, amely arra való volt, hogy elnyomják a falut".[32] Szabó hozzájárult a kispolgári értelmiségi elem számára azon ideológia megteremtéséhez, mely formálisan nem fordul szembe a haladás gondolatával, jóllehet teljesen elveti annak 1918—1919-i magyarországi megvalósítását, mivel azok vezető és hordozó erői Szabó Dezső szerint idegen etnikumú és szellemű polgári fejlődés termékei voltak, akár a polgári radikális értelmiség, akár a marxista munkásmozgalom.

---

[32] NAGY PÉTER, Szabó Dezső. Bp. 1964.

A Szabó Dezső által hirdetett „magyar fajforradalom" az önálló politikai erőként fellépő parasztság forradalma lett volna; ennek megvalósulását várta az ellenforradalom végigharcolásától. Radikális társadalmi konzekvenciái ellenére Szabó Dezső parasztradikalizmusa eszmeileg nem volt demokratikus indíttatású. Szabó Dezső rasszista ihletettséggel végiggondolva a „keresztény-nemzeti" ideológiát, a nemzet-, illetve a fajfenntartó szerepet kizárólagosan a parasztság faji értékhordozó szerepének tulajdonította, s hozzá képest semmibe vette a történelmi osztályok nemzeti tudathordozó politikai szerepét. Igen kiterjedt hatású nézetei nem illeszkedtek teljesen a kurzus politikai gondolatvilágába, így még a politikai konszolidáció lezajlása előtt szembefordult a szegedi gondolat politikai táborával. A szakítást követően továbbfűzött gondolatai olyan eszmeszövevényt képeztek, melynek útvesztőiből egyaránt vezettek ösvények egy nacionalista színezetű parasztromantikus harmadikutassághoz és egy még radikálisabb, mondhatni abszurditásig fokozott rasszizmushoz. Zavaros és több irányba is ösztönző nézetei a 20-as évek derekán és végén elsősorban az egyetemi ifjúság soraiban hatottak s erős vonásokat rajzoltak a Turul mozgalom ideológiai arculatára. A szélsőjobboldali radikális ideológia egyáltalán nem volt homogén, ideológusai a stratégia és taktika területén különböző elveket vallottak, sőt a „faj" kérdésében is mutatkoztak köztük eltérések. Jellemző vonása ennek az ideológiának, hogy már színrelépése pillanatában sem vált pártideológiává, hanem mint pártok felett álló „koreszme" indult hódító útjára. A fajvédő gondolat mint ilyen hatotta át a „keresztény-nemzeti" államelvet. A polgári liberális individualizmussal és a marxista szocialista kollektivizmussal egyaránt szemben álló, támadó szellemi áramlatként, szélsőjobboldali ideológiaként lépett fel, felhasználva a szocialista demagógia, a nacionalista és faji mítosz különböző változatait. A társadalmi mozgást tehát a fajvédők irracionális okokkal magyarázták, ideológiájuk a társadalmi tudat ösztönös, érzelmi szférájának meghódítására irányult. Természetesen konzervatív irányú volt ez az ideológia, de miután a hagyományos vallásos elv helyére a faji elvet ültette, sikerült magát modernnek, korszerűnek és radikálisnak feltüntetnie. A „keresztény-nemzeti" államelv értelmezésében a fajvédő gondolat ennyiben az eszmei koalíció radikális szélsőjobboldali irányzatát jelentette, és már meg jelenésekor — ha eleinte halványan is — elhatárolódott az államelv klerikális tartalmú, tehát ennyiben nyíltabban konzervatív értelmezőiől, jóllehet néhány alapelvben (nacionalizmus, agrárcentrikusság, antit szemitizmus) ezer szállal kötődött hozzájuk.

AZ ÁLLAMELV KONZERVATÍV KLERIKÁLIS IRÁNYZATA

A „keresztény-nemzeti" államelv kialakításában az egyházak — főleg a katolikus egyház — mint a nagy- és középbirtokos osztály ideológiai szószólói, amelyek a századfordulón szembefordultak a liberalizmussal, s a radikalizmus és a marxizmus elleni eszmei harc élvonalában állottak, nemcsak részt vállaltak, hanem vezető szerepre tartottak igényt.

A katolikus egyház mint harcos egyház lépett az eszmék küzdőterére, Prohászka Ottokár és Bangha Béla szellemi vezetésével. Prohászka gondolatrendszerének középpontjában világnézeti szinten a racionalizmus, illetve az ő gyakrabban használt kifejezése szerint az intellektualizmus elleni harc állott.

Az egykori liberális nézeteivel feltűnt, teológiai modernizmusáért a legmagasabb vatikáni elmarasztalásban részesült székesfehérvári püspök nyíltan állást foglalt a fajvédelem mellett és annak — szerinte — legnagyobb ellensége, a demokrácia ellen. A nacionalizmus, a nemzeti eszme mint a felemelkedés útja az egyik oldalon; a doktrinér-intellektualizmus — és ami ezzel egyet jelent: a kozmopolitizmus — romboló eszmerendszere a másik oldalon; a prohászkai világnézet alternatívája: isten és ördög, Krisztus és antikrisztus harca. Prohászka „tanításai" a fajvédő és a klerikális ideológia közötti hidat kívánták erősíteni, a szintézis útját egyengetni, anélkül, hogy a vezetést az egyháznak igényelték volna. Prohászka eszmerendszere — éppen korábbi, az egyház hivatalos vonalától eltérő vonásai következtében is — a fajvédelem és a klérus egyenrangú szövetségét képviselte, keresztényszocialista keretben, tehát bizonyos szociálpolitikai nyitottsággal.

Hasonló, de nem azonos irányból építette fel eszmerendszerét a kurzus másik vezető klerikális ideológusa, Bangha Béla jezsuita páter. Ő is felismerte, hogy az új korszak új ideológia kialakítását igényli. A „keresztény-nemzeti" államelv értelmezésében Bangha is elfogadta a „koreszme" leglátványosabb és a tömeghatás szempontjából oly fontos faji elvét. Banghánál azonban a faji elv járulékos — bár igen nagy — hangsúlyt kap, és egyházi keretben szokatlanul új színt jelent. A faji elvet csak mint az egyház és vallás keretébe beemelt, tehát végső soron annak alárendelt ideológiát értelmezte. A vezető szerepet ideológiailag és a hatalmi szférában is a harcos katolikus egyháznak szánta.

Bangha műve, a „Magyarország újjáépítése és a kereszténység" a kurzus-ideológiát „megalapozó" igénnyel tárgyalja a kor eszmei áramlatait, s három fő irányt különböztet meg: a liberális, a szocialista és a keresztény-nemzeti gondolatot. Munkájának bevallott célja, hogy a „nemzeti katasztrófa" bajainak forrását és a gyógyulás eszközeit megkeresse, nehogy a „keresztény és nemzeti kurzus" csak „kurzus" maradjon. Történetpolitikai fejtegetésében vezető gondolat a „külön út" hangsúlyozása, az alkotmány „külön magyar útja", amely nem kapcsolódhat a parlamentáris államformához. A magyar társadalom sajátos problematikájának ilyen formában való előtérbe helyezése, elszakítása a világtól és elsősorban Európától, a „keresztény-nemzeti" államelv „érlelőinek" általában is kedvelt motívuma volt, s az ellenforradalmi rendszer számára egyedül agitatívnak tűnő gondolati anyaghoz, a nacionalizmushoz kapcsolódott.

Bangha nacionalizmusa a rendi hierarchiára épült, azzal az „új" színfolttal, hogy perspektivikusan nem zárkózott el az alsóbb néposztályok magyarságának elismerésétől, a rendi hierarchia alapján. Az egyház és az arisztokrácia elsőbbségét hangsúlyozta, bár bizonyos kritikát megengedett a főnemesség irányában.

Bangha konzervativizmusa határozott és teljesen nyílt volt. Alapvetőnek a keresztény világnézetet és erkölcsöt tartotta, és mindent elvetett, ami ettől eltér, így a liberalizmust és — ahogy ő nevezte — az álszocializmust is, mely az osztálygyűlölet alapján áll. Szociális reformokat igényelt, ugyanakkor hathatós védelmet a keresztény egyházak intézményei, vagyona és képviselői számára.

Antiszemitizmusa mérsékeltebb, mint a fajvédőké, bár ő is a faji elv alapjára helyezkedett, de helyt adott „az erkölcsi és hazafias asszimiláció" útkeresőinek. Döntő szerepet szánt ebben az egyháznak, amelynek az asszimiláció első lépéseként a zsidók megkeresztelése ügyét kell propagálnia, nemcsak formálisan, hanem átnevelés útján is. Bangha „mérsékelt" antiszemitizmusa ugyanakkor egyáltalán nem zárta ki, hogy a „keresztény-nemzeti" államelv legfőbb, első számú közellenségének ne a „zsidó destrukciót" nyilvánítsa.

Bangha ideológiai tevékenysége a 20-as évek elején vesztett korábbi harciasságából, elsősorban egyházi utasításra. Amilyen mértékben előrehaladt a „konszolidáció", az egyház olyan mértékben vonult vissza, még frazeológiájában is, a szociális reformok leghalványabb támogatásától is. A magyar nagybirtok, beleértve az egyházi nagybirtokot, nem fogadta el még a keresztényszocializmus irányzatát sem, konzervativizmusa folytán a társadalmi reformoktól még a szóhasználatban is visszariadt.

Bangha és Prohászka eszmerendszere társadalmilag és ideológiailag egyrészt az agrárius eszmékhez kapcsolódott. Eredetileg az agrárgondolat az elmaradott, politikai-hatalmi szempontból a nagybirtokosok vezetése alatt álló ország agrárkapitalista jellegű fejlődésének volt az ideológiája, és mint a nagybirtokos osztály ideológiája — a dzsentri középbirtokosok támogatásával — mindig megőrizte feudális színezetét és tőkeellenes jelszavait, város és falu szembeállítását. A századforduló körül kijegecesedett agrárius eszmerendszert a szélsőjobboldali radikalizmus megpróbálta bizonyos agrárdemagógiával, romantikus antikapitalizmussal modernizálni. Az agráriusság ugyanis — a nacionalizmus mellett — talán az egyik legalkalmasabb összekötő kapocsnak tűnt az ellenforradalmi ideológia számára a legkülönbözőbb osztályok és érdekcsoportok között: hatóköre a nagybirtokosságtól egészen a gazdag-, sőt a középparasztságig húzódott, de az értelmiség és az állami tisztviselők egy része neveltetésénél, származásánál fogva szintén bizonyos szimpátiával fogadta ezeket a nézeteket. A társadalmi tudat nagy mértékben agrárius színezete az „eszmei toborzás" vonzó területévé avatta az agrárgondolatot és életérzést.

Ha világnézetileg sikerült is azonos bázist találni, értve ezen Magyarország agrárjellegének és az agrárérdekeknek hangsúlyozását és az ebből logikusan értelmezhető konzervatív valláserkölcsi alapot, társadalmilag és gazdaságpolitikailag az agrárius eszmén belül különböző érdekek csaptak össze, és az agrárius szemlélet már társadalmi bázisának ellentmondásossága folytán sem vált sohasem homogénné. Az agrárius gondolat ideológiai köntösénél fontosabb volt a nagybirtok vezetése alatt álló földbirtokos osztály számára a „keresztény-nemzeti" elv, amelyet konzervatív módon értelmezhetett; ennek az agrárizmus csak ideológiai összetevői egyike lett.

A MERKANTIL TÁBOR
ÉS A „KERESZTÉNY-NEMZETI" ÁLLAMELV

A háború előtt a hivatalos, főleg Tisza István nevével fémjelzett szabadelvűség, mely mögött a nagybirtok és nagytőke történelmi kompromisszuma húzódott, az ún. merkantil blokkban a kormánypárt többségének támogatását biztosította. A polgári szabadságjogok bizonyos fokú biztosítása a gazdasági liberalizmus elvén és a polgári egyenlőség gondolatának elfogadásán alapult. A háború előtt uralkodó konzervatív liberalizmus mindig erősen antiszociális volt, feudális elemeket és bizonyos abszolutisztikus autokrata elveket is magába olvasztott. A dualizmus korában a gazdasági fejlődés eredményeire támaszkodva, az Osztrák—Magyar Monarchia keretében a magyar uralkodó osztályok nemzetiségek fölötti hegemóniáját fenntartva, alapjában úgy biztosította a nagybirtok politikai hatalmát, hogy emellett a nagytőkének gazdaságilag egyre szélesebb teret nyitott, és a merkantil tábor keretében a nagytőke és a nagybirtok sajátos blokkja formálódhatott ki. A dualizmus időszakában jórészt hegemón blokk gazdasági liberalizmusa nagyon jól megfért a valláserkölccsel, sőt igényelte annak konzerváló világnézeti segítségét; hasznosította a közjogi ellentétek által igen hatékonyan táplált nacionalizmust, elsősorban annak „nagynemzeti" változatát. Az ellenforradalom győzelme után azonban sajátos történelmi helyzet jött létre, amelyben a forradalmak előtti ideológiai arzenálból számos korábbi fegyver használhatatlanná vált. A kapitalista restaurációt támogató hatalmi csoportok a kapitalizmus korábbi fő ideológiai kifejezőjét, a liberalizmust veszedelmes ellenségnek nyilvánították.

A polgári liberalizmus ugyanis még korábbi korlátozott formájában sem volt fenntartható, az állam erősödése, a polgári szabadságjogok korlátozása elkerülhetetlennek látszott, a korábbi államrezon leglényegesebb állampolitikai kötőanyaga, a „nagynemzeti" nacionalizmus is alulmaradt, a gazdasági liberalizmus használhatatlanná, sőt „veszedelmessé" vált éppen a szellemi koalíciós partnerek eszmei „offenzívája" következtében. A fajvédők és részben a klerikálisok szociális demagógiája, állami beavatkozást igénylő gazdaságpolitikája a liberalizmust, annak közgazdasági megnyilvánulását is az egyik legfőbb ellenségnek nyilvánította. Egyre világosabbá vált, hogy az uralkodó osztályok megszilárdult hatalmi blokkjának közös ideológiája csakis a „keresztény-nemzeti" gondolat lehet. Ennek szélsőjobboldali radikális fajvédő vagy agrárius értelmezése azonban aligha lehetett az a forma, melyben a merkantil nagytőkés blokk megtalálhatta volna a politikai konszolidáció megfelelő ideológiai formáját. A merkantil blokk számára a „keresztény-nemzeti" gondolat olyan mérsékelt értelmezése kellett, mely annak mind agrárius-nagybirtokos, mind dzsentri-katonatiszti fajvédő túlzásait lefaragja. A régi szabadelvű, nagyrészt közjogi és gazdaságpolitikai eszmerendszerben manipuláló ideológusok megbuktak, alkalmatlannak bizonyultak az új, dinamikus „prófétták" és a kipróbált klerikális szellemi vezérek mellett. Szellemi dezorganizáltság jellemezte a finánctőke köreit. A merkantil blokk tehát mindinkább az államelv „keresztény-nemzeti" gondolatrendszerének tudományos szempontból igényes és szakszempontból színvonalas képviselője, Szekfű Gyula „Három nemzedék" című munkájának eszmefuttatásához közeledett, jóllehet az a merkantil blokk korábbi politikai, gazdasági és eszmei szerepének olykor éles kritikáját is adta.

Politikai és világnézeti szemléletét tekintve a „Három nemzedék" a kialakítandó ellenforradalmi államelv oldaláról bírálta a liberalizmust. Ez volt — és az adott történelmi helyzetben a forradalomellenes oldalról nem is lehetett más — a keret, de azon belül határozott történetpolitikai vonalat követett, amellyel a „keresztény-nemzeti" ideológia megalapozása volt a célja. Szekfű művében az új államelvhez elengedhetetlen történeti hagyományból indult ki, és a történeti gondolkodásnak mint a tudatformálás — szerinte — döntő összetevőjének új irányát kívánta megrajzolni, oly módon, hogy a politikai és világnézeti liberalizmus likvidálását az 1848-as és 1867-es gondolat — szellemtörténeti koncepcióval felépített — szintézise útján kísérelte meg elvégezni. Miután a „keresztény-nemzeti" ideológia mint jelszó és keret adott volt, annak szintézis jellegű felfogásában a továbbiak szempontjából igen lényeges volt a győztes, az uralkodó gondolati összetevő domináló szerepe.

Ebben a módszertani megközelítésben vizsgálva a „Három nemzedék" olyan szintézis megteremtését célozta, amely az antiliberális és szocialistaellenes fő irány mellett a történeti elv hegemóniáját hirdette. Enynyiben elhatárolta magát az új államelv fajvédő és klerikális értelmezőitől. A szekfűi történeti elv a kapitalizmus és liberalizmus jobboldali kritikáját képviselte, anélkül, hogy a konzervatív nagybirtok egyoldalú agrárizmusát vagy a fajvédő radikalizmust és a fasiszta szociális demagógiát magáévá tette volna; így alkalmasnak bizonyult a nagytőke számára is.

Szekfű, mint a forradalomból kiábrándult művelt polgár és tudós, az általa konzervatív reformernek ábrázolt Széchenyiben látta a nemzeti fejlődés csúcsát. Az „eszmei érdekegyesítés" szekfűi koncepciója a liberalizmus anarchikus és destruktív hatása ellen a Széchenyi által hirdetett „nemzeti lélek reformjának" gondolatát tartotta követendőnek, ugyanakkor Tisza Istvánt is beemelte az új koncepcióba, és így a liberális elvektől elhatárolt Széchenyi—Tisza hagyomány elfogadhatónak bizonyult a „keresztény-nemzeti" gondolat konzervatív értelmezői számára.

Szekfű a „Három nemzedék"-ben az ellenforradalmi rendszerhez csatlakozó konzervatív polgár világnézetét kívánta megalapozni, a „keresztény-nemzeti" gondolatrendszeren belül. Az ellenforradalmi hatalmi koalíció nagytőkés-merkantil szárnya, amely Tisza István politikai örökségéhez ragaszkodott, lemondva annak liberális tartozékairól, a szekfűi koncepciót alkalmasnak ítélte arra, hogy az államelv hegemón irányát megszabja. Annál is inkább, mivel a 20-as évek elején Szekfű már nemcsak elhatárolta magát a faji elvtől, hanem szembe is fordult vele, bár az antiszemitizmus társadalmi célszerűségét vallotta. Szekfű mindinkább közeledett az ún. keresztény demokrácia politikai álláspontjához, ami nemzetközi viszonylatban is kedvező volt a magyar nagytőkés körök számára. A szekfűi mérsékelt álláspont szerint „a káoszból és erőszak anarchiájából kiáhítozó lelkek a többé életre nem galvanizálható liberalizmus helyett egy ma még jámbor szándékban és legfeljebb kezdeteiben élő, de egykor megvalósuló keresztény demokrácia segítségével fognak a szabadság és méltányos egyenlőség világába eljutni".[33]

A katolicizmus most már a merkantil blokk számára a dolgozó osztályok tudati lefegyverzésének legfőbb szellemi hordozójává vált, de egyben a szélsőjobboldali radikalizmus fajvédő fasiszta elképzeléseinek korlátok között tartására is alkalmasnak látszott.

A „méltányos kiegyenlítés" mint — természetesen konzervatív oldalról — az állami beavatkozás rendező elve, fő irányában elsősorban a kommunista-szocialista törekvések ellen irányult, de ha kellett, a koalíciós partnerek, a fajvédők és agráriusok ellen is ideológiai érvként szolgálhatott.

Az ellenforradalmi rendszer államelvét reprezentáló „keresztény-nemzeti" gondolat fő irányzatai tehát a hatalmi szférán belül árnyalatokat és ellentéteket mutattak. Az egyes irányzatok közötti határvonal nem volt éles. Folyamatos kölcsönös egymásra hatásuk eredményeként az államelv alapvető ideológiai jelentősége új minőségben nyert kifejezést. További fejlődésének irányát és terjedését is az új minőség határozta meg.

AZ ELLENFORRADALMI IDEOLÓGIA MEGSZILÁRDULÁSA

A hivatalos államelv és ideológia — bár értelmezésük korántsem volt egyöntetű — mint szélsőjobboldali, fasiszta vonásokat is tartalmazó gondolat indult a társadalmi tudat meghódítására. Egységesnek mutatkozott nemcsak minden baloldali, hanem — az európai szellemi spektrumot tekintve — centrista eszmerendszerrel, így a liberalizmus különböző árnyalataival szemben is. A „keresztény-nemzeti" ideológia a 20-as években állandósult, az államrendszerhez hasonlóan „konszolidációs" jelleget öltött.

A hatalmi koalíció partnerei részéről különbözően értelmezett „keresztény-nemzeti" államelv nem követte automatikusan a politikai mozgást. A fajvédők kiválása a kormánykoalícióból az ellenforradalmi ideológia valódi tartalmában nem hozott változást.

---

[33] SZEKFŰ GYULA, Történetpolitikai tanulmányok. Bp. 1924. 52.

Az államelv „konszolidációs" mozgása a társadalmi tudatban több irányú hatást eredményezett, az ellenforradalmi ideológia a maga belső ellentmondásaival, feszültségeivel ellentmondásosan és különböző áttételeken szívódott fel az osztályok és rétegek tudatába.

Az ellenforradalmi ideológia uralmi szintű állandósulása tovább fokozta a társadalmi tudat egészén belül a polarizációt. Az az eszmei polarizáció, mely világszerte előrehaladt, Kelet-Közép-Európában általában is a jobboldali, elsősorban nacionalista töltésű irracionális szellemű irányzatokat erősítette, de a magyar társadalmi tudatban még nagyobb hangsúlyt kapott éppen az uralkodóvá vált ellenforradalmi ideológia, a „keresztény-nemzeti" gondolat hatalmi súlyánál fogva. Ez a körülmény az általános kelet-közép-európai, a nacionalista vonásokat erőteljesebben érzékeltető eszmei mozgáson belül speciális magyar szellemi spektrumot alakított ki a társadalmi tudatban. A társadalmi tudat minden osztály- és rétegszinten erősen jobb felé tájékozódott, a nacionalista tendenciák megkezdték hódító útjukat a társadalmi forradalmat vagy reformot igénylő eszmerendszerek rovására. A magyar szellemi életben sajátos jelleget kapott a politikai bal- és jobboldal fogalma abban a vonatkozásban, hogy minden árnyalat, amely a „keresztény-nemzeti" ideológiát nem tette maradéktalanul magáévá, baloldalinak nyilvánult a politikai terminológiában. Baloldalinak, tehát destruktívnak és egyben üldözendőnek a tételes törvények vagy a kurzus-ideológia szerinti magyar nacionalizmus oldaláról. Így kerültek a „baloldalra" olyan eszmei irányzatok, mint a gazdasági és politikai liberalizmusnak a dualizmus korához mérten is csenevész utóhajtásai, vagy az agrárdemokrata színeket igen halványan képviselő gondolati töredékek.

A polarizációval párhuzamosan egy másik folyamat is megfigyelhető a 20-as évek szellemi mozgásában: a konzervatív töltésű, de ellenzéki eszmei irányzatok közeledése az ellenforradalmi ideológiához. A „keresztény-nemzeti" államelv éppen a nacionalizmusnak mint alapvető dogmának a hangsúlyozásával bizonyos integrációs hatást is kiváltott a politikai gondolkodásban. Tartalmi vagy formai vonalon, csaknem valamennyi ellenzéki szellemi, illetve politikai tömörülés vállalta vagy a „keresztény", vagy a „nemzeti" köntöst. Az ellenforradalmi rendszer politikai pártjainak vagy párttöredékeinek zöme az integrálódás kényszerétől vagy vonzásától vezettetve, elnevezésében is alkalmazkodott a hatalmi államelvhez. Liberálisok és demokraták, agráriusok és merkantilisták a „nemzeti" vagy „keresztény" jelzővel „modernizálták" régi eszmei örökségüket.

A „keresztény-nemzeti" ideológia „mérsékelt" irányzata minden szférában azon munkálkodott, hogy megteremtse a visszavonulás útját a politikai szellemi centrum számára a „keresztény-nemzeti" államelvhez. Ez a szárny hajlamos volt arra, hogy a centrummal közös nézeteket hangsúlyozzon, tehát a „közös nemzeti érdek" ködös, osztályérdekeket elhomályosító frazeológiáját hirdette közoktatásban, sajtóban, irodalomban és művészetben egyaránt. A szellemi integráció a 20-as években az államelv és a politikai centrum között a szellemi offenzíva okozta kényszer, illetve a széttöredezett és társadalmi bázisukat vesztő liberális eszmék fokozódó elerőtlenedése folytán előrehaladt.

Ennek ellenére világnézetileg nem támadt rés a „keresztény-nemzeti" államelv és annak eszmei bázisa, a „szegedi gondolat" között, mivel a fajvédők egy részének politikai ellenzékbe vonulása nem fosztotta meg a „keresztény-nemzeti" elvet a fasiszta szellemi alapvetéstől; a fajvédő, illetve a „szegedi gondolat" egyszerre volt jelen ebben az államelvben és jobboldali eszmei ellenzékében.

A társadalmi tudat — alapvetően ellenforradalmi jellegű, de ellentmondásos — befolyásolásának egyetlen „szilárd" eszmei töltése, határozott kötőanyaga hatott direkt módon, egyértelműen: a nacionalizmus. Az ellenforradalmi ideológia koalíciós jellegéből adódóan a nacionalizmus volt az egyetlen stabil tényező, amelyet mindegyik koalíciós partner alkalmasnak ítélt a társadalmi forradalom és reform eszmerendszerének visszaszorítására, a hatalommal osztályhelyzetüknél fogva szemben álló tömegek félrevezetésére, saját érdekeikkel ellentétes szellemi irányzatok megnyerésére. A nacionalizmus — főleg Trianonnak mint „nemzeti sorstragédiának" eszmei beidegzésével — az ellenforradalmi ideológia támadhatatlan dogmájává vált, nemcsak az ideológiai döntés szférájában, hanem a közvetítők és befogadók többségének tudatában is. Bármennyire érezhető is volt a nacionalizmus különböző interpretálása, a proletárforradalom megdöntése, s a trianoni békeszerződés következtében előállt új helyzet és a súlyos gazdasági, társadalmi ellentmondások e nacionalizmusnak szubjektíve és objektíve központi, egyesítő szerepet juttattak, azt hivatalos dogmává emelték. Ennek a dogmának szerves részét alkotta az antiszemitizmus. Az ellenforradalom ideológiájában az antiszemitizmus szerepe az volt, hogy a társadalmi feszültségek levezetésének, a szociális demagógiának eszköze legyen.

Minden vita e kérdésben már eleve az objektív eszmei ellentétek elkendőzésével vagy megkerülésével folyt. Az antiszemitizmus nem mint irracionális, tudománytalan szellemi manipuláció nyilvánult meg az ellenforradalmi ideológiában és az ellenzéki szellemi mozgalmak többségében, hanem mint valamiféle objektív társadalmi-gazdasági szükséglet. A szélsőjobboldali radikalizmus az antiszemitizmussal az antikapitalizmus funkcióját is betölthette anélkül, hogy az ellenforradalmi rendszer egész épületét veszélyeztette volna. A „zsidókérdést" mint társadalmi és gazdasági megoldást igénylő objektív problémát vitték be a társadalom jelentős rétegeinek tudatába.

A „keresztény-nemzeti" elv nyitott volt jobb felé, viszont — minden belső eszmei mozgása és ellentmondása ellenére — teljesen zárt volt bal felé. Az ellenforradalmi gondolat „konszolidációja" valamelyes szellemi progresszió létezését csak objektív kényszer folytán, s rendkívül korlátozottan „engedélyezte", miközben a baloldali eszmerendszerek további kíméletlen visszaszorítására törekedett.

A 20-as években — a fehérterror időszakához viszonyítva — a baloldali gondolat erősebb hangot kapott ugyan a szellemi életben, a valóságban teljes eszmei defenzívába szorult, ezzel is sajátos szellemi mozgást mutatva a kelet-közép-európai társadalmakhoz képest. Az ellenforradalom ügyes taktikája a társadalmi problémákat torz beállításban rögzítette a társadalmi tudatban; egyes szellemi irányzatokat az uralkodó osztályok nacionalizmusának eszmerendszerébe integrált, másokat pedig elvetett, és nemzetellenes, destruktív szellemi irányzatként bélyegzett meg.

2. ELLENZÉKI POLITIKAI IDEOLÓGIÁK

POLGÁRI LIBERALIZMUS

Az ellenforradalmi államelv polgári demokrata és liberális ellenzéke az első pillanattól kezdve defenzívába kényszerült. A „keresztény-nemzeti" eszme a Horthy-rendszer mintegy hivatalos ideológiájává vált, amely úgy helyezkedett a magántulajdon, a kapitalizmus alapjára, hogy annak 19. századi klasszikus ideológiáját, a politikai liberalizmust radikálisan kiiktatta, sőt a vádlottak padjára ültette.

A különböző, nagyrészt a fővárosban újjáalakuló polgári pártok nem voltak képesek következetes polgári demokratikus program vagy elvek megfogalmazására, nemcsak defenzív taktikai okokból, hanem mert hiányzott a megfelelő társadalmi bázis.

Ismeretes, hogy számottevő befolyással rendelkező polgári demokratikus irányzat soha nem volt Magyarországon; ehhez hiányoztak a modern polgári társadalmi erők. A társadalmi gravitáció ereje a polgári ellenzéki gondolatot már 1918 előtt is két szélső pólus felé terelte: egyfelől a gyenge magyar, nagyobbrészt zsidó eredetű asszimiláns városi polgárság vajmi kevés önbizalmat tanúsító híg liberalizmusa, másfelől az ugyancsak erősen zsidó összetételű polgári értelmiség szocialisztikus, „marxizáló" radikalizmusa felé. Az első a dualista rendszerhez, a nemesi eredetű uralkodó rétegekhez igyekezett idomulni, s azok lojális ellenzékét alkotta; a másik — legalábbis részben — a munkásmozgalom felé orientálódott, a munkásságban kereste törekvéseihez azt a támaszt, amelyet számottevő polgárság hiányában saját osztályában alig találhatott meg. Mégis: 1918 előtt nemcsak a polgári liberalizmusnak, hanem a radikalizmusnak is volt társadalmi hátvédje; a polgári radikális gondolat vonzási köre a nemesi vagy honorácior eredetű hazai értelmiség legjobbjaira is kiterjedt.

1919 után a polgári liberalizmus a politikai harcban taktikai eszközzé degradálódott, eszmei tartalma teljesen elszíntelenedett, olyan politikai jelszavakká zsugorodott, mint törvényesség, titkos választójog, felekezeti egyenlőség; gazdasági elképzelései pedig a gazdasági szabadság, az állami beavatkozás elleni fellépés, a fogyasztók általános védelme, az adórendszer túlkapásai elleni harc céljaiban fejeződtek ki. Ezek a politikai követelések mérsékelt voltuk miatt vagy elégteleneknek bizonyultak, vagy ellenérzésre találtak éppen a fogyasztók táborában, akik az áremelkedés, az infláció elleni harcban az állam beavatkozását várták. A gazdasági szabadság jelszava volt a polgári liberálisok egyetlen „következetes" eszmei állásfoglalása, ennyiben hűek maradtak világnézetük bázisához; de éppen az ellenforradalmi rendszer sajátos viszonyai között ez az elv vált a polgári liberalizmus legsúlyosabb kerékkötőjévé. A liberalizmus korábbi polgári tábora engedményeket tett a politikai demokrácia rovására, de kitartott a gazdasági liberalizmus elve mellett; ez a kérdésfelvetés azonban visszhangra, támogatásra elsősorban csak a középpolgárság körében találhatott. A nagytőke monopolista rétege a gazdasági liberalizmust is sajátosan csak az etatizmus eluralkodása elleni eszközként fogta fel, a politikai liberalizmust pedig nem tartotta megfelelő kötőanyagnak az államelv ideológiai megszilárdításához. A politikai liberalizmusnak ez a felemás ideológiai szerepe nem vált azonnal nyilvánvalóvá, tudatossá sem a hatalmon levők, sem az ellenzék előtt. Ez is magyarázza azt a harcias dühöt, amellyel az uralkodó „keresztény-nemzeti" eszme hirdetői támadták a veszélyesnek már egyáltalán nem nevezhető liberalizmust a 20-as évek során. A 20-as évek, főleg a bethleni konszolidáció évei ugyanis a liberalizmust részben megfosztották még attól az ideológiai ellenzéki szerepétől is, amelyre a fehérterror évei kényszerítették. Utóvédharcai során teljesen képtelennek bizonyult bármilyen eszmei megújulásra, a 20-as évek végére elvi-eszmei ellenzékisége a társadalmi tudat perifériáin létezett csupán. A liberalizmus politikai súlypontja mindinkább a Rassay-féle párt felé tolódott. A Rassay-féle mozgalom pedig — mint láttuk — az ellenforradalom talaján jött létre, elsősorban nem azért, hogy begyűjtse, hanem hogy levezesse, s egy veszélytelen liberalizmus fokán megrekessze a demokrácia felé hajló polgári, kispolgári rétegeket, elfogadtatván velük az ellenforradalmi rendszer szabta kereteket. A liberálisok politikai vezére, Rassay felismerte eszmei fegyverzete ellenzékiségének súlytalanságát, és egyetlen kiútként a politikai konzervativizmus és a gazdasági liberalizmus koalícióját jelölte meg.

„Rendes viszonyok között — írta vezércikkében 1929. március 31-én — az elkeseredésnek az az áradata, amely a társadalom minden rétegében napról napra erősödik, az ellenzéki politikus számára közelebb hozza saját politikai elvei érvényesülésének óráját. Ha mégsem tudok ilyen egyoldalú rideg ellenzéki álláspontra helyezkedni és a magyar közélet zavaros vizének partján ülve kockázat nélkül, nyugodtan várni a gát keresztülszakadását, annak az az oka, mert világosan látom, hogy ez az áradat nemcsak azoknak a csónakját fogja felborítani, akik a sokszor szennyes hullámokon gondtalanul ringatóznak, hanem keresztül fog csapni azokon is, akik az országra szakadt katasztrófából csak egy kivezető utat látnak: a nemzeti egység megteremtését a fejlődés és haladás programja alapján."[34]

Ez az álláspont tükrözte, hogy mi maradt a polgári liberalizmus elveiből a „konszolidáció" utolsó éveiben.

POLGÁRI RADIKALIZMUS

A polgári demokrácia táborában a polgári radikalizmus kevés számú híve a Tanácsköztársaság leverése után közvetlenül a törvényenkívüliség helyzetébe jutott. Ez meghatározta a polgári radikalizmus eszmei hatókörét, mozgási lehetőségeit.

Az emigráció polgári radikális csoportja az ausztriai és más szomszédos államokbeli magyar nyelvű sajtóban folytatta politikai-ideológiai harcát az őszirózsás forradalom politikai és ideológiai céljaiért. Helyzetükből adódóan megvolt a lehetőségük a politikai program töretlen hirdetésére, ugyanakkor tudatformáló, a polgári radikalizmus eszméit terjesztő tevékenységük a minimálisra zsugorodott, politikai szerepük nagymértékben arra korlátozódott, hogy ideológiai és morális támogatást nyujtottak itthoni elvtársaiknak.

A polgári radikalizmus az ellenforradalmi rendszert politikai, társadalmi és ideológiai szinten egyaránt elvetendőnek tartotta. Dualizmus kori elvi ellenzékiségét nemcsak megőrizte, hanem továbbfejlesztette; az ellenforradalmi rendszer politikai-ideológiai viszonyai között a korábbinál még baloldalibb színezetet kapott. A „hivatalos" történetpolitikai frazeológiában Jászi Oszkár, Károlyi Mihály, Kéri Pál és elvbarátai mint a forradalmak előkészítői, Trianon, a „nemzeti sorstragédia" okozói szerepeltek. A polgári radikalizmus eszmei elfogadása, a polgári demokratikus átalakulás radikális követelése az 1921: III. tc. szerint büntetendő cselekménynek minősült. Nyílt zászlóbontásra nem is kerülhetett sor, a polgári radikalizmus politikai párttá szerveződése az ellenforradalmi korszakban törvényes formában nem volt lehetséges.

Az első fellépést 1921-ben Czakó Ambró időszaki folyóirata, a Független Szemle kezdeményezte, jelentős morális, csekély politikai sikerrel.

---

[34] RASSAY KÁROLY, Engedelmes parlament, ellenzéki ország. *Esti Kurir,* 1929. március 31.

A polgári radikalizmus eszméje — mint Czakó is mondotta — a kulturális szférára korlátozódik. S ha taktikának szánta is ezt a megállapítást, a gyakorlatban a lényeget fejezte ki. Politikai mondanivalóját a folyóirat minden írása a haladó, forradalmi hagyományok ébren tartására irányította; hirdette a demokratikus szabadságjogok történelmi jelentőségét, a politika, a filozófia, az irodalom példáin keresztül.

Intranzigens ideológiai ellenzékiségével egyidőben azonban a polgári radikalizmus oly módon tett hitet október mellett, hogy a Tanácsköztársaságot mint elsietett, éretlen akciót elvetette.

A konszolidáció éveiben a polgári radikalizmus ideológiai szócsöve a Huszadik Század utódja, a Századunk lett Vámbéry Rusztem szerkesztésében. Szűk körre korlátozva, a cenzúrától és az ügyészségtől állandóan sakkban tartva, egyre szűkülő tömegbázissal folytatta a polgári radikalizmus utóvédharcait, állandó politikai küzdelemben az opportunizmusnak ítélt liberalizmussal. De a harc egyben a polgári radikalizmus gyengeségét is bizonyította, mert bírálta a liberalizmus politikai megalkuvását, de képtelen volt a gazdasági liberalizmus átfogó kritikájára, annál is inkább, mivel a kapitalizmus radikális megreformálása, és nem megdöntése volt a programja.

A polgári radikálisok ideológiai tevékenységének fő területe a kulturális népnevelő-felvilágosító munka volt. Ebben már a 20-as évek elején együttműködtek a Szakszervezeti Tanáccsal; Czakó Ambró, Révay József, Supka Géza, Hevesy Iván, Horváth Árpád és mások történelmi, filozófiai, irodalmi, egészségügyi, szociálhigiéniai tárgyú előadásokat tartottak, nemcsak Pesten, hanem a környező városokban, illetve községekben (Kispest, Újpest, Csepel) s a vidéki munkásvárosokban is (Tatabánya, Ózd). A kultúrmunkában a polgári radikálisok a szociáldemokrácia és a szervezett munkásság szolidáris és áldozatkész fegyvertársainak bizonyultak. A 20-as években a polgári radikalizmus mérsékelt politikai céljait és ellenzéki bírálatát a Világ, majd a Magyar Hírlap képviselte.

A polgári radikalizmus, amely a polgári demokratikus parlamentarizmust tekintette politikai-ideológiai tevékenysége közegének, az ellenforradalmi álparlamentáris rendszerben kezdettől fogva meg volt fosztva fő működési területétől, s később, a válság éveiben eszmei hatókörének zsugorodása tovább folytatódott.

A MARXISTA ESZMERENDSZER

A polgári liberalizmus és a polgári radikalizmus a kapitalizmus bázisáról foglalt el tagadó álláspontot a „keresztény-nemzeti" gondolattal szemben. A marxista gondolat viszont osztály nélküli, szocialista társadalmat követelt.

A szocialista eszme tudati térhódítása a Tanácsköztársaság leverésével megrekedt, defenzívába s részben illegalitásba szorult. A szocialista eszmerendszer olyan alapköveteléseit, mint az osztályharcot, az internacionalizmust, a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetését az ellenforradalom — közvetlenül hatalomra jutása után — „törvényen kívül" helyezte.

A forradalom leverése tovább mélyítette a szocialista eszmerendszeren belül a forradalmi és a reformista áramlatok ellentéteit. A szocialista gondolat magyarországi útjának alapvető kereteit — a mozgalom és az ideológia internacionalista jellegéből adódóan — a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi és reformista irányainak szellemi mozgása, a III. és II. Internacionálé ideológiai szembenállása, összecsapása határozta meg.

A marxista ideológiát reformista értelmezésben hirdető magyarországi szociáldemokrácia a forradalmak leverése után súlyos eszmei, szervezeti és személyi válságba került. Az ellenforradalmi terror — még törvényesített formájában is — a forradalmi marxizmustól magát élesen elhatároló szociáldemokrata eszmerendszert is likvidálásra ítélte. A „keresztény-nemzeti" elv ideológusai a szociáldemokrata ideológiát valló tábort, annak minden árnyalatát, kezdettől fogva a bolsevizmus szálláscsinálójának bélyegezték. Míg a gyakorlati politikában — különböző okokból — engedélyezték a reformista szárny legalitását, ideológiájukat összemosták a kommunistákéval, mint osztályharcos, nemzetköziséget hirdető, materialista filozófiai alapon álló, csupán árnyalatokban eltérő, de a lényeget tekintve azonos szellemiséget árasztó hazafiatlan, nemzetellenes, bomlasztó, destruktív világnézetet.

A marxizmusnak ez a sommás megítélése az egész ellenforradalmi korszakon keresztül befolyásolta a magyar társadalom tudatát.

A marxizmus defenzív helyzetét, a társadalmi tudatra gyakorolt befolyásának hanyatlását súlyosbította az az ideológiai szakadás, amely a reformista és a forradalmi irányzatok között a 20-as évek elején támadt, és egyre mélyült a 30-as évekig.

A szociáldemokrácia magyarországi ideológusai 1918—1919 ideológiai konzekvenciáit a társadalmi forradalomtól való teljes elfordulásban vonták meg. A szociáldemokrácia minden árnyalata, a jobbszárnytól a centrumon át a balszárnyig, s a szociáldemokrata emigráció is egyértelműen elsietettnek, sőt károsnak ítélte a Tanácsköztársaságot. Az újjáalakult szociáldemokrata párt közvetlenül 1919 után a társadalmi forradalom evolucionista programját is elvetette, és ideológiai fő vonalában kizárólag a fehérterror elleni harc, a titkos választójogra támaszkodó parlamentáris államhatalom követelése állott. Bár az ellenforradalmi rendszer jellege megitélésében nem volt egységes pártálláspont a magyar szociáldemokrata ideológiában, Garaminak az ellenforradalmi rendszer fasiszta jellegéről alkotott felfogása ellenzékinek számított a 20-as évek végén.

A 20-as évek elején a hazai szociáldemokrata ideológia súlyos válságba került, sőt néhány éven át jóformán megszűnt az ideológiai tevékenység. A fehérterror éveiben kizárólag a Népszava tudta eljuttatni eszméit, meglehetősen gyenge színvonalon és főleg defenzív hangvételben a párttagsághoz. A szociáldemokrácia eszmei hatósugara csökkent, még a hazai reformista, sőt számos kérdésben opportunista szemlélet is rendkívül korlátozott módon kerülhetett közvetítésre.

A 20-as évek második felében indult meg újra bizonyos ideológiai tevékenység a szociáldemokrata pártban; a Szocializmus című folyóirat és a párt 1924-ben megtartott kongresszusa (az ott fellépő ellenzék) kezdeményezett bizonyos ideológiai erjedést. A közvéleményt leginkább foglalkoztató problémák közül főleg a földkérdés és Trianon kérdése igényelt sürgős választ.

A földkérdés tekintetében a szociáldemokrata emigráció már 1920-ban állást foglalt a földreform szükségessége mellett. Kunfi 1920 áprilisában így nyilatkozott a szociáldemokrata párt korábbi hibás agrárpolitikájáról: „Kevesen tudják, s még azok is, akik tudják, nemigen tartják számon, hogy a Károlyi-kormány igazi szétrobbantója és a Tanácsköztársaság kikiáltásának igazi hajtóereje a földkérdés volt . . .”[35] Kunfi önkritikusan elemezte a történt mulasztást, rámutatva, hogy a kommunisták csak-

[35] KUNFI ZSIGMOND, Földnélküli János. *Az Ember*, 1920. április 18.

úgy, mint a szociáldemokraták, járatlanok voltak abban, miképpen kell és lehet kormányozni az országot; így történt, hogy látszólag a marxizmus agrárpolitikája diadalmaskodott ugyan Magyarországon, mégis „a Földnélküli Jánosok és Nincstelen Péterek néhány hét múlva a legnagyobb elégedetlenséggel látták, hogy a földesúr ugyan elszaladt, a földet elvették tőle, de nem adták neki oda . . . A magyar forradalom igazi problémája és hajtóereje: a földkérdés . . .”[36] ez Kunfi végső konkluziója. A hazai szociáldemokrata párt elmélete mint láttuk – közel sem tisztázta ilyen egyértelműen a földkérdés jelentőségét. Ettől ugyan nem zárkózott el a marxizmus elvont, teoretikus, dogmatikus értelmezése alapján, mint ahogy korábban tette, de sem gyakorlati munkájában, sem elméleti tevékenységében nem tudta arra a központi helyre emelni, mely a földkérdést az adott gazdasági-politikai struktúrában, a szociáldemokrata párt részéről megillette volna. Ezért agrárpolitikai irányvonalában csak a 20-as évek végére jutott el a földreform elvi követeléséig; 1930-ban napvilágot látott a párt földosztást követelő agrárprogram-tervezete.

A kommunista párt újjáalakulásától kezdve napirenden tartotta az agrárkérdést; a munkás-paraszt szövetség lényeges elemének tekintette a földért való harcot, és felismerte a Tanácsköztársaság ezzel kapcsolatos hibáit. Szembeszállt azzal az elméleti nézettel, mely a parasztság és a munkásság viszonyát az árutermelés és a fogyasztás viszonyának tekinti, elvetette a munkás-paraszt szövetség leszűkítését csak a földmunkássággal való szövetségre. A parasztság földhöz juttatása volt tehát a párt fő jelszava, és a Nagyatádi Szabó-féle földreform kritikája elsősorban annak elégtelenségére, antidemokratikus jellegére utalt. Amikor a kormány 1925 végén bejelentette a Nagyatádi Szabó-féle földreform befejezését, a kommunista mozgalom befolyására az MSZMP elvi megalapozottságú agrárprogrammal válaszolt, az első ilyen programmal a magyarországi munkásmozgalom történetében. A nagybirtokos rendszer kártalanítás nélküli megszüntetésének kérdése azonban, és még jó néhány kérdés így a forradalom jellege és a földosztás kapcsolata a 20-as évek során kidolgozatlan maradt, bár a kommunista ideológiában lényeges előrehaladás történt a földkérdés jelentőségének felismerése terén. A stratégiai cél és az elkövetkező forradalom jellege körüli viták miatt a kommunista párt még

---

[36] Uo.

1929 végén is úgy foglalt állást az agrárprogram tekintetében, hogy „nem vagyunk mindazon tapasztalatok birtokában, amelyek végleges program kidolgozásához elengedhetetlenek".[37]

Az agrárpolitikában — bár távolról sem azonos szinten és megközelítéssel — a marxizmus mindkét irányzata közelebb került a földkérdés társadalmi és politikai jelentőségének felismeréséhez, és igyekezett azt napirenden tartani. Számos ideológiai tisztázatlanság, bizonytalanság, tévedés jellemezte ugyan követeléseiket, szellemi hatékonyságukat azonban elsősorban nem ez befolyásolta. Az agitációs és propagandalehetőség hiánya — ezt elsősorban az ellenforradalmi terror okozta — akadályozta meg eleve, hogy a marxista gondolat és a földreform, a földosztás, az agrárforradalom eszméje kellő mértékben összekapcsolódjék a dolgozó osztályok, főleg a dolgozó parasztság tudatában. A Tanácsköztársaság agrárpolitikájának hibái következtében az terjedt el, hogy a marxisták ellenzik a parasztság földhöz juttatását. Az államhatalom kezdettől fogva mindent elkövetett annak érdekében, hogy a marxista pártok új agrárpolitikai szemlélete ne kapjon nyilvánosságot. Az agrárkérdés marxista oldalról történő megközelítése azonnali megtorlást vont maga után. A társadalom egyik legsúlyosabb belső konfliktusának marxista igényű eszmei elemzése gyakorlatilag lehetetlenné vált.

Az ellenforradalmi ideológia másik döntő érve a marxista gondolatrendszer ellen Trianonnak mint „nemzeti sorstragédiának" olyan beállítása volt, hogy a nemzetköziséget hirdető marxizmus okozta az ország „megcsonkítását". A nacionalista és — ami ezzel mindig egyet jelentett — antimarxista propagandával széles körben sikerült a szocialistákat és a kommunistákat „nemzetietlen" színben feltüntetni. Jóllehet mind a kommunista, mind a szociáldemokrata pártok elvileg azonnal állást foglaltak az imperialista békeszerződések, így Trianon ellen is, ezen állásfoglalásuk nem válhatott ismeretessé a széles közvélemény előtt. A KMP — teljes összhangban a szomszédos országok kommunistáival — elítélte Trianont, a proletárforradalom és a proletár internacionalizmus talajáról. A szociáldemokraták álláspontja is tagadó volt Trianonnal kapcsolatban, még ha reformista oldalról fogalmazták is meg. A Szocializmusban például így foglalt állást Mónus Illés ebben a kérdésben: „A szociáldemokrata pártok már a békeszerződések megkötésének idejében leszögezték álláspontjukat és követelték valamennyi szerződésnek az igazság szellemében való békés revízióját. Ez a revízió azonban nem lehet egy háborús politika zászlója és főként nem lehet fasiszta és ellenforradalmi diktatúrák kezében eszköz új hatalmi csoportosulások létrehozására és új, az eddiginél is borzalmasabb veszélyek kirobbantására."[38]

---

[37] PI Archívum. KI I/92. KÜB levelezés, 1928. december. Idézi: SZAKÁCS KÁLMÁN, A kommunista párt agrárpolitikája 1920—1930. Bp. 1961. 173—174.

A marxista eszmerendszer ideológiai defenzívájához az ellenforradalmi terror mellett hozzájárult a munkásosztály megosztottsága, a munkásegység hiánya, az éles ideológiai harc is, ami a reformista és a forradalmi elv hívei között folyt.

A III. Internacionálé pártjai, így a KMP is a társadalmi haladás élén vezették a harcot az imperializmus megdöntéséért. Ebben az elméleti munkában az emigrációba szorult magyar kommunisták fontos szerepet játszottak.

A forradalom és ellenforradalom igen nagy tapasztalatanyagának „minden érték átértékelésére" sarkalló hatása jelentős elméleti kísérletek egész sorát hozta létre. Lukács ~~György~~ „Geschichte und Klassenbewusstsein" címen 1923-ban kiadott tanulmánykötete az eldologiasodás marxi kategóriáját középpontba állítva átfogó kritkáját adta a polgári tudat minden olyan formájának, mely a társadalom életének törvényszerűségeit mintegy természettörvényként érvényesülő, megváltoztathatatlan erőnek értelmezte, s vele szemben kidolgozta a forradalmi gyakorlat és az ezt irányító osztálytudat új elméletét. Varga Jenő pedig a Tanácsköztársaság gazdasági tapasztalataival igyekezett elmélyíteni a szocializmus építésének elméletét.

---

[38] Mónus Illés, Az Internacionale brüsszeli kongresszusa. *Szocializmus*, 1928. 287.

V. FEJEZET

A GAZDASÁGI VÁLSÁG. A KONSZOLIDÁCIÓ ÖSSZEOMLÁSA

1. A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG ÉS MAGYARORSZÁG

A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG

A 20-as évek második felére bekövetkező gazdasági konszolidáció és a mérsékelt fellendülés folyamatait rendkívüli hevességgel szakította meg az 1929. októberi New York-i tőzsdei összeomlás nyomán gyorsan kibontakozó világgazdasági válság.

A nagyhatalmak háború alatt és után kibővült termelőképessége ellentmondásba került a felvevő piacok viszonylagos korlátozottságával: a termelés hatalmas hányada eladhatatlanná vált, az árak zuhanni kezdtek, az ipari termelés visszaesett, a munkanélküliség tömegessé vált. A konjunktúra csúcspontján, 1929-ben elért szinthez képest a válság mélypontján, 1931—1932-ben az Egyesült Államok ipari termelése 46%-kal, Németországé 40%-kal, Franciaországé több mint 30%-kal esett vissza. A tőkés világ széntermelése 31%-kal, nyersvastermelése 65%-kal, acéltermelése pedig 61%-kal hanyatlott.

A munkanélküliség tömegessé vált: Németországban a korábban alkalmazott munkaerő 44%-a, Angliában közel egynegyede nem talált munkát. 1933 márciusában a tőkés világban 30 millió főre emelkedett a munkanélküliek száma.

A világpiaci gabonaárak 1934-ben a válság előtti szint alig több mint 1/3-án álltak, a húsárak átlagosan 60%-kal csökkentek, s a mezőgazdasági cikkek átlagos árindexe az 1929. évi 37%-ára zsugorodott.

Az agrártermelés egészében véve a válság éveiben nem csökkent; a földjáradék, illetve a fix költség állandósága és a paraszti termelők túlsúlya a mezőgazdaságban ezt megakadályozta. A termékek jelentős része azonban eladhatatlanná vált, más részét pedig csak igen alacsony áron lehetett értékesíteni. A kereslet és a kínálat közti egyensúly megteremtése érdekében egyes becslések szerint egyetlen év alatt, 1934-ben több mint 1 millió vagon gabonát, 267 vagon kávét, 250 millió kg cukrot és 28 millió kg húst semmisítettek meg, illetve tettek emberi fogyasztásra alkalmatlanná, így remélve az árak kedvezőbb alakulását.

A termelés hanyatlása, az árrendszer összeomlása a hitel-, valuta- és államháztartás korábbi egyensúlyát is felborította; a finanszírozás addigi rendszere csődbe jutott. A hitelezők — pénzüket féltve — nem voltak hajlandók újabb kölcsönöket nyújtani. A két legnagyobb hitelező hatalom, az Egyesült Államok és Anglia tőkeexportja az 1930. évi 1356 millió dollárról 1931-ben 300 millióra, 1932-re pedig 30 millióra esett vissza. Az adósok nemzetközileg is fizetésképtelenné váltak, a hosszú lejáratú hitelek befagytak, szünetelt a törlesztés és a kamatfizetés, a rövid lejáratú hiteleket a hitelezők sietve felmondták, s az egyszerre jelentkező visszafizetési kötelezettség az adósokat kimerítette.

A világgazdasági válság rendkívül súlyosan befolyásolta a kelet-európai országok helyzetét. A világpiaci kapcsolatok és a nemzetközi konjunktúra általános hatásain túl a térség országait különösen erősen sújtotta, hogy a megelőző évtized kedvező lehetőségeit, talpra állásuk legfőbb tényezőit a válság egy csapásra megsemmisítette. A gazdasági rekonstrukció építménye ugyanis Kelet-Európában két pilléren nyugodott: egyrészt a viszonylag kedvező világpiaci agrárárakon, ami az agrártermékeket exportáló országok gazdasági életképességét biztosította, másrészt a nagyarányú tőkeimporton, ami gazdaságuk finanszírozásában játszott fontos szerepet.

1929 után e két pillér összeomlott. A viszonylag kedvező agrárárak már említett különleges mértékű zuhanása azáltal is aláásta a kelet-európai agrárországok export-, sőt életlehetőségeit, hogy az a világpiacon nagyobb arányú volt, mint az ipari áraké. Magyarországon ez abban jelentkezett, hogy az exportárak csökkenése 13%-kal túlhaladta az importárakét, azaz ugyanakkora mennyiségű importcikkért több áru kiszállításával kellett fizetni.

A nemzetközi hitelek előzőleg dús áramlása 1931 nyarán tartósan elmaradt, viszont egyidejűleg szembe kellett nézni a hatalmas tartozások visszafizetésének terhével.

Ezek a körülmények a világgazdasági válság hatását Magyarországon különösen súlyossá tették.

A MEZŐGAZDASÁGI VÁLSÁG SAJÁTOSSÁGAI

A legsúlyosabb pusztítás a mezőgazdaságban következett be, ahol a túltermelés első tünetei már az 1928—1929-es gazdasági évben jelentkeztek. Az agrárválság néhány tünete megegyezett ugyan a 19. század végi agrárválságéval, mégsem volt annak egyszerű megismétlése, hanem — a világgazdaságban végbement változásokból következően — néhány új és sajátos vonást mutatott. Míg ugyanis a 19. század végi agrárválság csak az európai kontinensre terjedt ki, a mostani az egész tőkés világra, s ez különösen súlyossá tette hatását és következményeit. Míg a 19. század végi válság csak gabonaválság volt, az 1929—1933. évi válság, bár világméretekben legerősebben a legfontosabb mezőgazdasági terméket, a gabonát érintette, ténylegesen valamennyi agrártermékre kiterjedt. Ez a válság elmélyülésére vezetett, hiszen a válságból való kilábalást más termékek termelésének előtérbe állításával nem lehetett megoldani.

Végül további súlyosbító tényező volt, hogy az 1929—1933. évi agrárválság - szemben a 19. század végi agrárválsággal, mely jórészt az ipari konjunktúra időszakát hatotta át a gazdasági élet minden területére kiterjedő válsággal fonódott össze. Ez más szóval azt a különbséget is jelentette, hogy amíg a 19. század végi válság árválság volt, a termékek eladhatatlansága nem állt fent, az 1929—1933. évi válság idején a nagyarányú árcsökkenéssel együtt a termékek jelentős része értékesíthetetlen volt.

Míg a 19. század végén a válságból való kilábalás érdekében már a válság idején is jelentős arányú technikai fejlesztés és figyelemreméltó termelésnövekedés következett be, most a technikai fejlesztést megnehezítette, hogy a válság a pénzügyi és hiteléletre is kiterjedt, amiből következően jelzálogkölcsön felvételére nem vagy csak alig nyílt lehetőség. De nem lehetett megoldani a technikai fejlesztést a birtokosok saját tőkefelhalmozásából sem.

A mezőgazdasági termelés fejlődési üteme is lényegesen kisebb volt, mint a múlt század végén. Fejlődésről általában csak a mezőgazdasági terményeket importáló országokban beszélhetünk, míg az exportáló országokra vagy a termelés stagnálása, vagy egyenesen visszaesése a jellemző. 1930 - 1933 ban az egész mezőgazdasági termelés értéke 1925 1929-hez viszonyítva változatlan áron számítva csak 4%-kal nőtt. Az európai importáló országok búzatermelésének növekedése 1930—1934-ben 1925—1929-hez viszonyítva 34%-os, míg az exportáló országoké csak 5%-os. Az Egyesült Államokban és Kanadában csökkenés következett be. Hasonló volt a helyzet más termékek esetében is.

Tekintettel arra, hogy — mint jeleztük — a 20-as évek második felének árszintjéhez képest az egyes termékek árai 40—70%-kal, sőt még nagyobb mértékben zuhantak, az áresésnek megfelelően jelentősen csökkent a mezőgazdasági termelésből származó pénzbevétel. A legnagyobb áresés éppen a mezőgazdasági terményeket exportáló országokban következett be, míg az agrárcikkeket importáló országokban — melyek autarchiás gazdaságpolitikát folytatva, agrárvámokkal, kontingensekkel, őrlési rendszabályokkal stb. védték mezőgazdaságukat — lényegesen kisebb volt az árcsökkenés.

AZ AGRÁRVÁLSÁG MAGYARORSZÁGON

Különösen súlyosan érintette a válság a jelentős kiviteli feleslegekkel rendelkező Magyarország mezőgazdaságát. A mezőgazdasági terménybevitelre szoruló országok a belső piac monopolizálásával biztosítani tudták a viszonylag magas árakat. Magyarország a tengerentúli — ugyancsak exportáló — országoknál is előnytelenebb helyzetben volt. Egyrészt a gépesítés, a magasabb technikai fejlettség miatt ott alacsonyabb volt az önköltség, mint Magyarországon; másrészt a mezőgazdaság támogatására nagyobb összegeket fordíthattak, és az iparosodottság foka s a magasabb életszínvonal miatt a belső piac sem szűkült le oly mértékben, mint hazánkban. Végül további súlyosbító tényezőt jelentett a magyar mezőgazdaság struktúrája — a szemtermelés túlsúlya — is, hiszen a válság nagyarányú áresése elsősorban a gabonát érintette. A búza nagykereskedelmi ára az 1924—1928. évek átlagárát 100-nak véve 1933-ra 36-ra zuhant. A növényi eredetű termékek áresése 1929—1933 között 54%-os volt, míg az állatok és állati termékek árcsökkenése 48%-os. Ebben az értelemben a válság teljes erővel felszínre hozta a magyar mezőgazdaság elmaradottságát is.

Az 1929—1933. évi válság kiélezte az ipar és a mezőgazdaság ellentmondásait, mindenekelőtt az egyenetlen áralakulás révén, mely agrárollót hozott létre az egész világon, de különösen súlyos formában Magyarországon. Bizonyos fokú agrárolló már az 1920-as években is tapasztalható volt, de amíg 1928-ban az agrárolló – 1913-hoz képest – még nem egészen 6 volt (vagyis az ipar körébe tartozó áruk árindexszáma 6%-kal magasabb volt a mezőgazdasági termékek indexszámánál), 1930-ban már 47, 1933-ban pedig 70.

A mezőgazdasági terményárak csökkenésének következtében a mezőgazdaság pénzbevétele nagymértékben visszaesett. Ezzel szemben megnőtt az adósságteher. Az első világháború során és az 1920-as évek első felében, az infláció időszakában — mint utaltunk rá — a mezőgazdaság megszabadult adósságától. A stabilizáció után nagyarányú eladósodási folyamat indult meg, a tartozásállomány a válság éveiben közel megkétszereződött, s több mint kétszeresen haladta meg a pénzbevétel mértékét. Az árak és a jövedelmek, illetve adósságok közötti ellentmondás formájában jelentkezett a válság, elsősorban a mezőgazdaságban. Ez az ellentmondás fejeződött ki a kisparaszti gazdaságok tömeges csődbe jutásában — évente több ezer birtokot árvereztek el —, a mezőgazdasági munkásság munkalehetőségeinek, életviszonyainak további jelentős romlásában.

A válság alatt a növénytermesztés általában stagnált. A főtermények közül az 1930—1934. években csak a kukorica és az árpa terméseredménye haladta túl az 1925—1929. évi szintet, 3, illetve 9%-kal, míg a többié csökkent: a búzáé 4%-kal, a rozsé 5%-kal, a burgonyáé 10%-kal és a zabé 26%-kal. A termésátlagokat tekintve a fenti termékek közül egyedül a rozs érte el az 1925—1929. évi átlagot; a többi terméké az alatt maradt.

A terméseredmények csökkenése tehát a termésátlagok csökkenéséből adódott. A mezőgazdasági technika alkalmazása is visszaesett: 1929-ben 6800 db traktor volt üzemben, 1934—1935-ben már csak 3600. Jelentősen csökkent a használatban levő gőzekék száma is. A műtrágyafogyasztás, az 1928—1929. évi színvonalat 100-nak véve, az 1931—1934. években 15-re süllyedt. Emellett 10%-kal csökkent a trágyahozam is.

Míg a növénytermesztés általában stagnált, az állattenyésztés egyenesen visszaesett. A szarvasmarha-állomány 1934-re 1929-hez viszonyítva 8%-kal, a sertésállomány 3%-kal és a juhállomány 31%-kal csökkent. Az a folyamat tehát, amely már a 20-as évek második felében megfigyelhető volt, tovább folytatódott, s ennek következtében az első világháború előttihez — 1911-hez — képest az állatállomány 20—25%-kal csökkent.

Termelésiérték-növekedés csak a baromfitartás, a bor-, szőlő- és gyümölcstermelés esetében figyelhető meg, vagyis ahol olcsó élőmunkával viszonylag könnyen eredményt lehetett elérni; a többi terméknél csökkenés következett be. A termelés értéke — változatlan áron számítva — egészében csupán 1,3%-kal nőtt. A mezőgazdasági termelés válság alatti helyzetét tehát a stagnálás jellemezte.

A PARASZTSÁG HELYZETE

Különösen súlyossá vált a válság időszakában a parasztság helyzete. A mezőgazdaság adósságának és pénzbevételének aránya már a 20-as évek második felében fokozatosan rosszabbodott. A válság alatti árzuhanások viszont egyenesen katasztrofális helyzetet teremtettek. A leromlás mértékét jól mutatja, hogy míg 1925-ben a mezőgazdaság adóssága a termelésből származó évi pénzbevétel tizedrészét sem tette ki, s 1928—1929-ben ez az arány — az adósságterhek jelentős növekedése ellenére — még csak 79%-ra emelkedett, addig 1930—1931-ben már közel kétévi, 1931—1932-ben két és félévi, 1932—1933-ban több mint hároméévi pénzbevétel kellett volna az egész adósság kifizetéséhez. (Az 1928—1929. évi 1,17 milliárd adósságteher 1932—1933-ra 2,18 milliárd pengőre nőtt.) Ami a kamat- és törlesztési terhet illeti, az 1929-ben az évi pénzbevételnek még csak 9%-át tette ki, viszont 1932—1933-ra — a különféle „adósvédelmi" intézkedések kamatmérséklése ellenére is — több mint 25%-ra emelkedett. Az adósságok felgyülemlése, a törlesztések elmaradása és az árzuhanások következtében a mezőgazdaság terhe 1932—1933-ban közel négyszeresére, a törlesztések terhe közel háromszorosára emelkedett a válság előttihez képest.

A súlyos adósságteher legnagyobb része a dogozó parasztságra nehezedett. 1932-ben az összes adósságok fele, több mint 1 milliárd pengő, a 20 holdon aluli birtokokra esett, holott az ország földterületének csak 31%-a tartozott ezekhez a gazdaságokhoz. Különösen súlyossá vált a szegényparasztság helyzete. Jellemző, hogy míg a nagybirtok területének csak 37%-át terhelte bankadósság, addig a szegényparaszti földeknek 60%-át. A földreform során földhöz juttatottak képtelenek voltak kötelezettségeiknek eleget tenni.

Jelentősen megnőttek a válság alatt az adók is. A Gazdaságkutató Intézet számításai szerint az adóteher 1933—1934-ben meghaladta a nemzeti jövedelem 32%-át. Az adóteher növekedése is mélyítette a válságot, hiszen ezzel is jelentékenyen csökkent a tömegek fogyasztóképessége, szűkült a belső piac. Az adók növekedése a válság idején nagymértékben súlyosbította a dolgozó parasztok helyzetét, hiszen az elmaradott technika miatt termelési költségeik magasak voltak; így az alacsony árak és a magas adóteher mellett a mezőgazdasági árutermelés számukra úgyszólván elvesztette rentábilitását. Az adóteher nemegyszer jövedelmük jelentős részét is felemésztette.

A magas adóterhek es a nagyfokú eladósodás létalapjában ingatta meg a dolgozó parasztságot, különösen a szegényparasztságot. A válság éveiben számos szegényparaszt vesztette el kicsiny földjét. Különösen gyorsan romlott a Nagyatádi Szabó-féle földreform által földhöz juttatottak helyzete. Többségüknek már korábban is jelentős adósságuk volt, s azt a válság idején már képtelenek voltak törleszteni. Sokszor még azt is elvesztették, amivel a földreform előtt rendelkeztek. A megszorult dolgozó parasztoktól jóformán fillérekért vásárolták össze földjeiket a jómódú parasztok, akik közül sokan a válság éveiben növelték 100 hold fölé birtokaikat.

Míg az 1925—1928. évek átlagában 1990 birtok került elárverezésre és végrehajtásra, az 1929—1933. évek átlagában már 6716, és az 1934—1937. évek átlagában 7487.

Az agrárproletariátust mindenekelőtt az óriási munkanélküliség sújtotta. A teljes és részleges munkanélküli agrárproletárok száma a válság éveiben a 600 ezer főt is elérte. Míg korábban évente 200 munkanappal számolhattak, addig most csak 150, nem egy helyen csupán 80—100 napot dolgozhattak. Magyarország mezőgazdasági munkaereje 610 millió munkanapnak felelt meg, de ebből csak 370 milliót tudtak hasznosítani. A mezőgazdasági munkanélküliséget még súlyosbította, hogy a városokból, építkezésekről a korábban iparban elhelyezkedett parasztttömegek jelentős része is visszavándorolt falura. De növelte a munkanélküliek számát az is, hogy a nagybirtokosok és a gazdagparasztok lehetőleg kevesebb munkaerőt alkalmaztak, s azokat igyekeztek minél jobban kihasználni; a középparasztok pedig inkább nem vettek fel kisegítő munkásokat, hanem a legnagyobb munkák idején is maguk és családtagjaik munkaerejének megfeszítésével igyekeztek elvégezni a mezőgazdasági munkákat.

A korábbi, legfeljebb a nyomorszinthez közel álló megélhetést biztosító mezőgazdasági munkabérek még az ipari béreknél is nagyobb arányban csökkentek. A cselédek készpénzt szinte egyáltalán nem kaptak, teljes egészében terményben fizették őket. A napszámbér 1928—1933 között 50—60%-kal csökkent. Bihar és Békés megyében egy munkáscsalád évi keresetéből napi 12 fillér jutott a család egy-egy tagjának megélhetésére. A tömegnyomor hallatlan méreteket öltött. Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében 1932-ben 267 ezer ellátatlan személyt tartottak nyilván. Ugyanakkor a raktárakban felhalmozódtak az áruk, a termés egy része a földeken rothadt, vagy az állatokkal etették fel azt.

AZ IPARI VÁLSÁG

Az ipari termelés hanyatlása is súlyos következményekkel járt a magyar gazdasági életben. A válság első jelei — elsősorban áresések formájában — 1929 őszén már Magyarországon is megfigyelhetők voltak. A termelés azonban ekkor még tovább emelkedett.

1930-tól viszont — bár különböző időpontokban és különböző hevességgel — a magyar gyáripar egészében érezhető volt a válság. Néhány iparágban, ahol korábban a hazai fogyasztást jelentős részben külföldi behozatal fedezte, a belső piacot erős behozatali korlátozásokkal sikerült a magyar ipar számára biztosítani. Mindezek folytán a válság hatása eltérő mértékben jelentkezett a gyáripar három nagy ágazatában.

Az első csoportba azok az iparágak tartoztak, amelyek túlnyomó részben termelőeszközöket állítottak elő, így a vas- és fémipar, a gépgyártás, az építőanyag-ipar és a faipar. Ezeknél az iparágaknál volt a legnagyobb mértékű a termelés visszaesése. E négy iparág együttes termelése 1932-ben az 1929. évinek közel felére esett vissza (52%). A vas- és fémipar átlagos 41%-os termelési visszaesésén belül a vasérctermelés 80%-kal, a nyersvastermelés 90%-kal csökkent. A gépgyártás termelési színvonala 55%-kal, az építő- és építőanyag-ipar tevékenysége 50%-kal, a faiparé 48%-kal csökkent.

A nehézipari ágak rendkívüli visszaesése a beruházási tevékenység megbénulásának, az építkezések leállásának, a közlekedés és mezőgazdaság beszerzései erőteljes csökkenésének volt a következménye.

A nehézipari válság különösen súlyos lefolyásában nagy szerepet játszott az a körülmény, hogy a monopóliumok uralma leginkább ezen a területen éreztette hatását. Ennek megfelelően a nehézipari ágakban tudták leginkább magasan tartani az árszínvonalat a válság ideje alatt is. Míg az ipari árak átlagosan 25%-kal estek, addig a nehézipari ágakban jóval kisebb mértékben, általában csupán 3—4%-kal csökkentek a válság éveiben, sőt egyes területeken még áremeléseket is hajtottak végre.

Másként alakult az élelmezési ipar s néhány más fogyasztási ipar helyzete. A túltermelés, a fizetőképes fogyasztás csökkenése az ipar ezen ágazataiban is közvetlenül és meglehetősen nagy erővel éreztette hatását, hiszen a tömegek, különösen a válság kibontakozása után, kénytelenek voltak — amúgy is alacsony életszínvonaluk további leszállításával — nemcsak a legszükségesebb ruhadarabok beszerzéséről, de a létfenntartás minimumán túl az élelmiszerek egy részéről is lemondani. Bár a termelés visszaesése természetszerűen nem közelíthette meg a kedvezőtlen konjunktúrahatásokat centrálisan szenvedő nehézipar hanyatlását, az élelmezési ipar, a ruházati ipar stb. termelésének csökkenése 23%-ot tett ki. Ezen iparágak termelésének súlyos visszaesése részben a tömegek helyzetének romlását, részben az exportpiacok további elvesztését tükrözte.

A harmadik csoportba tartozó iparágak viszont alig érezték a válság megrázkódtatásait. Ebbe a csoportba sorolható a könnyűipari ágak többsége, mindenekelőtt a textil-, bőr- és papíripar. Ezeknek termelése 1930-ban még kivétel nélkül meghaladta az 1929. évi szintet; együttes termelésük 1931-ben és 1932-ben alig 2, illetve 4%-kal volt kisebb ennél, 1933-ban pedig már több mint 10%-kal meghaladta ezt.

A könnyűipari ágakban a válság alatti helyzetet mindenekelőtt az állami beavatkozás befolyásolta kedvezően. A fogyasztás nagymérvű visszaesése ezeket a könnyűipari ágakat is érintette, ezek belső piacát is jelentősen leszűkítette. Mivel azonban az állam segítségével a válság éveiben szinte teljesen kiszorították a korábban jelentős — pl. a pamutiparban a fogyasztás 28%-át kitevő — külföldi behozatalt, ezekben az iparágakban mégsem tapasztalható a termelés nagyarányú hanyatlása, sőt egyes esetekben emelkedett is a termelés.

Egészében a gyáripari termelés visszaesése 1932-ben érte el mélypontját, amikor 24%-kal maradt el az 1929. évi csúcspontot jelentő termelési

A gyáripari termelés alakulása (millió pengőben)

Év	Folyó áron	%	Változatlan áron	%	Gyári eladási áron
1929	2867	100	2867	100	100
1930	2492	86,9	2706	94,4	92,0
1931	2059	71,6	2391	83,4	86,1
1932	1823	63,6	2177	75,9	83,7
1933	1763	61,0	2315	88,1	77,0
1934	1954	68,2	2617	91,2	75,2

színvonal mögött. 672 gyár, illetve üzem teljesen beszüntette működését. Az ipari válság elhúzódására utal, hogy az 1929. évi szintet az ipari termelés csak 1935-ben érte el, illetve haladta túl 3%-kal.

MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS TÖMEGNYOMOR

A termelés ilyen nagyarányú visszaesése az ipari munkások hatalmas tömegeinek munkanélküliségét okozta. A válság előtti legmagasabb munkáslétszámhoz képest (1928: 615 000) a válság mélypontjáig, 1932-ig, több mint 30%-kal csökkent a foglalkoztatott munkások száma (429 000). Természetesen a válság nem csupán rövid kiesést jelentett a munkások foglalkoztatásában. 1932-ben a munkanélküliek átlagban már 500—600 napja voltak rendszeres munka nélkül. Emellett, tekintettel arra, hogy a gyárak közel egynegyede évi 50 napot meghaladó mértékben iktatott be rendszeres munkaszüneti napokat, az ismétlődő részleges leállások következtében a munkások jelentős tömegei váltak részleges munkanélkülivé. Mindezek következtében, míg 1928-ban átlag 2 embernek kellett megélnie 1 ipari munkás keresetéből, addig 1932-ben és 1933-ban 3-nak.

A gyáripari statisztika szerint a munkások évi keresetének névleges értéke 1929 és 1933 között 25%-kal csökkent. Igaz, ez az átlagkeresetcsökkenés csak részben származott a munkabérek tényleges leszorításából, részben a munkásosztály összetételében jelentkező átcsoportosításból, a betanított és női munka növekvő arányából adódott. De a helyzetet jól mutatja, hogy míg 1929-ben a munkások 29,5%-a keresett naponta 6 pengő felett, és 25,6%-a 2 pengő alatt, addig 1933-ban az előbbi kategória 14,6%-ra csökkent, az utóbbi 42,1%-ra emelkedett. Igaz, az áresökkenés következtében a létfenntartási költségek is csökkentek, viszont a munkabércsökkenés és a munkanélküliség következtében egy öttagú család megélhetéséhez szükséges kiadásokat a normál

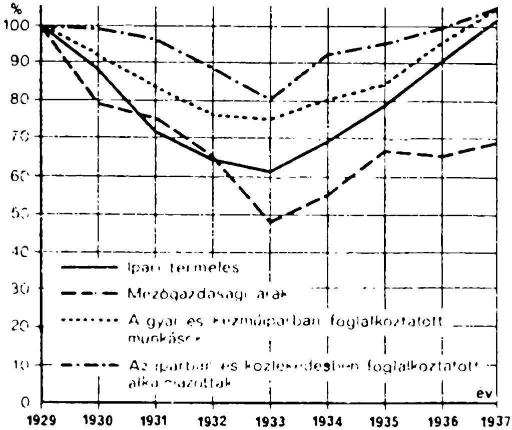

Az 1929–1933. évi válság hatása a magyar gazdaságra

keresetek 1929-ben 90%-ig, 1933-ban már csak 60%-ig fedezték. Mindezek következtében a munkásosztály nem csupán a legszükségesebb megélhetésen túlmenő kiadásokat volt kénytelen korlátozni, de még – egyébként sem kielégítő táplálkozásához is részben rosszabb minőségű élelmiszert kellett felhasználnia, részben pedig a szó legszorosabb értelmében nélkülözött, éhezett.

1932 decemberében 67 474 ínséges családot tartottak nyilván a fővárosban, 184 155 családtaggal. Ténylegesen a főváros lakosságának egynegyede alacsony összegű és rendszertelen segélyekből, könyöradományokból, ingyenebédekből tengette életét.

A munkások kilátástalan helyzete talán az öngyilkosok számának rohamos emelkedésében, a gyárak személyzeti osztályaihoz befutott könyörgő és kétségbeesett leveleik ezreiben, a borzalmas életviszonyokban fejeződött ki leginkább. De megmutatkozott természetesen az elkeseredés természetes következményében, az ellenállás növekedésében, a munkásmozgalom fellendülésében is.

Jóllehet az ipari válság méretei Magyarországon — a többi kelet-közép-európai országhoz hasonlóan — elmaradtak a nyugati országok termelés-visszaesése mögött, az amúgy is kedvezőtlenebb szociális viszonyok (munkanélküliség elleni biztosítás hiánya) és a mezőgazdasági válság következtében a válság szociális következményei még súlyosabbak voltak.

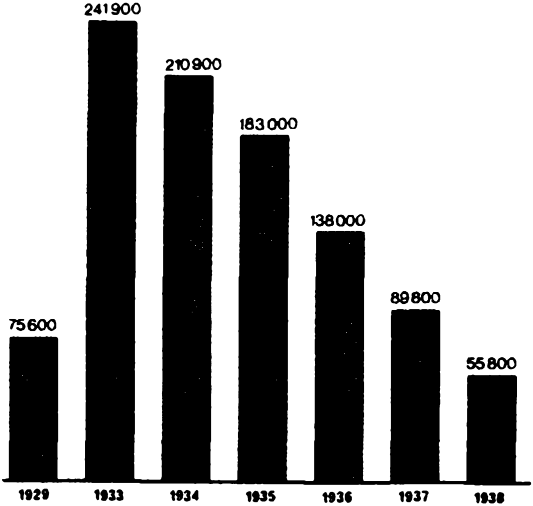

A munkanélküliek számának alakulása az iparban (1929—1938)

A válság nem csupán a munkásokat és a parasztokat sújtotta, de a középrétegek, mindenekelőtt a kisiparosok, a kiskereskedők is szenvedő áldozataivá váltak a gazdasági viszonyoknak, valamint a kormány gazdaságpolitikájának. A kisiparosok 46%-ának jövedelme nem haladta meg az adómentes létminimumot. A tisztviselők és az értelmiség keresete is csökkent, őket azonban különösen a munkanélküliség sújtotta. Különösen tragikus volt a fiatal diplomások helyzete, akik jórészt állás nélkül, olykor utcaseprőként vagy ínségmunkásként könyöradományokon és szociális segélyen tengették életüket.

55. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter a debreceni Tisza-szobor leleplezésénél beszél, 1926

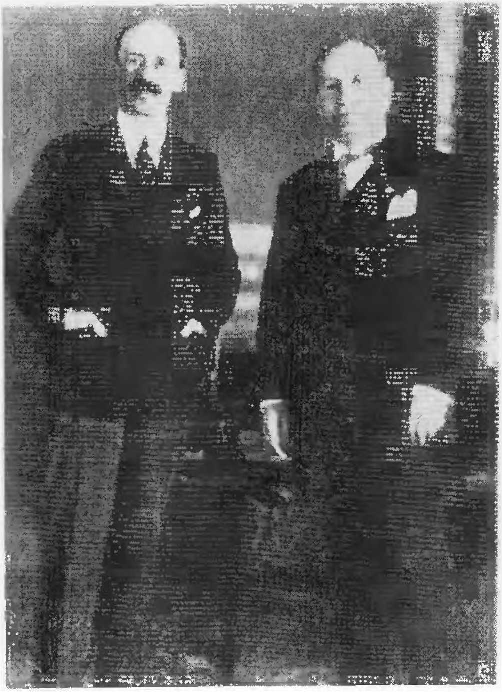

56. Bethlen és Mussolini az olasz—magyar barátsági szerződés aláírása után. Róma, 1927. április 5.

57. Tüntetés a trianoni béke ellen

EBREDÖ MAGYAROK EGYESÜLETE

58. ÉME-felvonulás a Millenniumi Emlékmű előtt

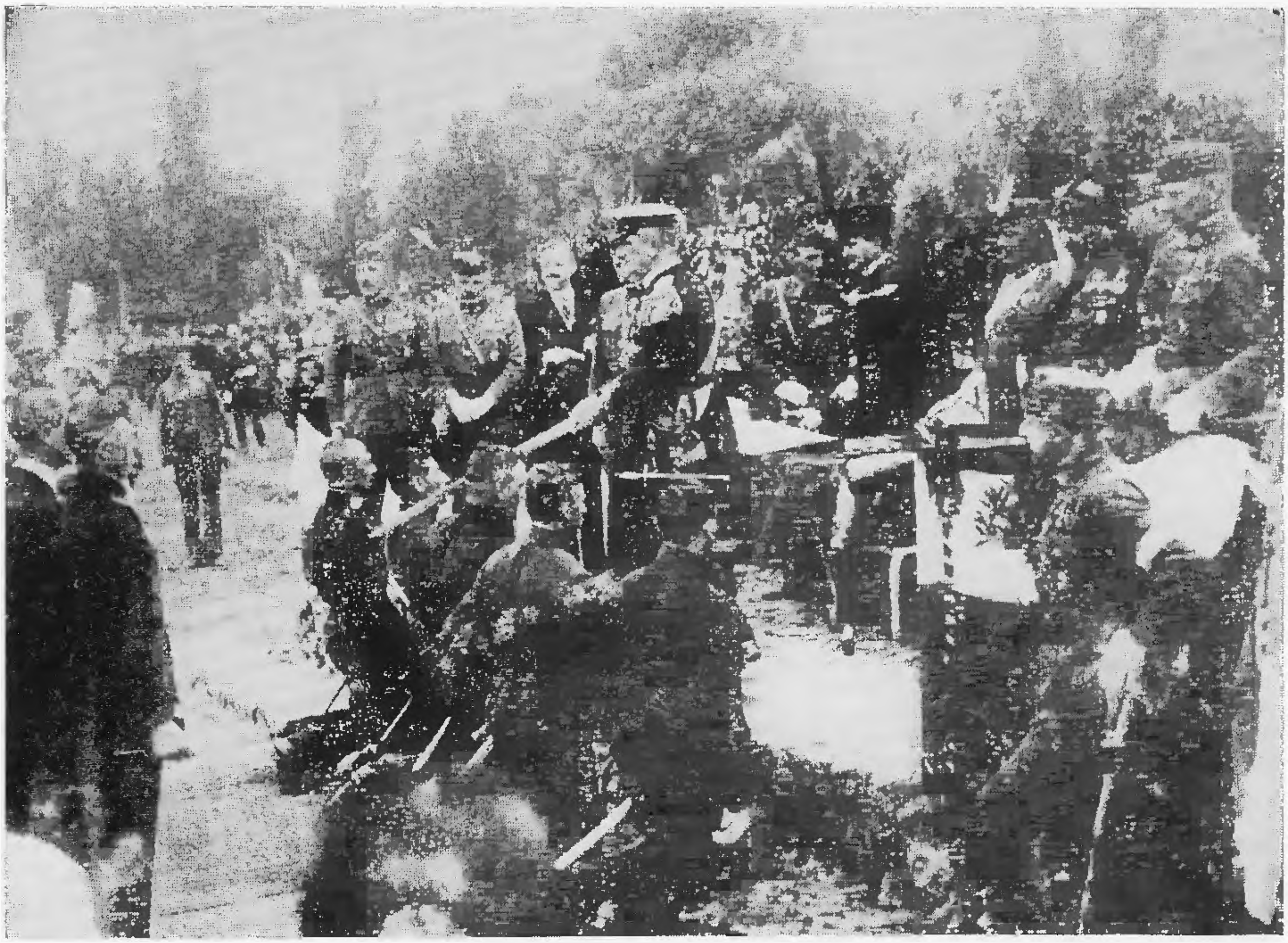

59. Vitézavatás a Margitszigeten

60. A frankhamisítási per egyik résztvevője, Windischgrätz Lajos távozik a kihallgatásról. Budapest, 1926

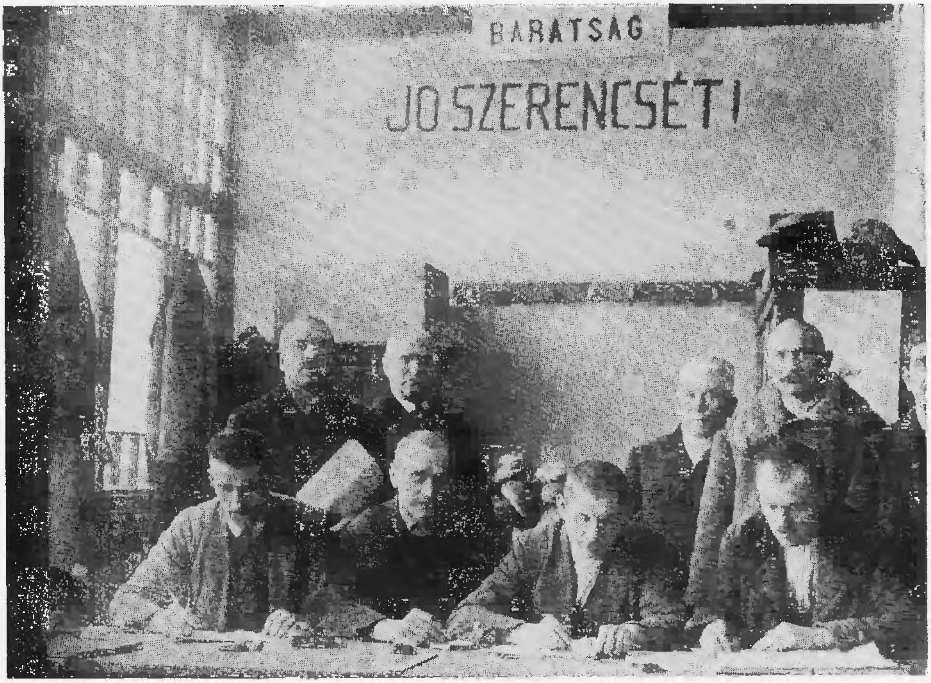
BARÁTSÁG
JÓ SZERENCSÉT!

61. A pilisvörösvári bányászsztrájk, 1928. november
a) A sztrájkbizottság,

b) küldöttség a Parlament előtt,

c) a bányászok éhségfelvonulása

62. Az MSZDP 1926. évi kongresszusa a régi képviselőházban

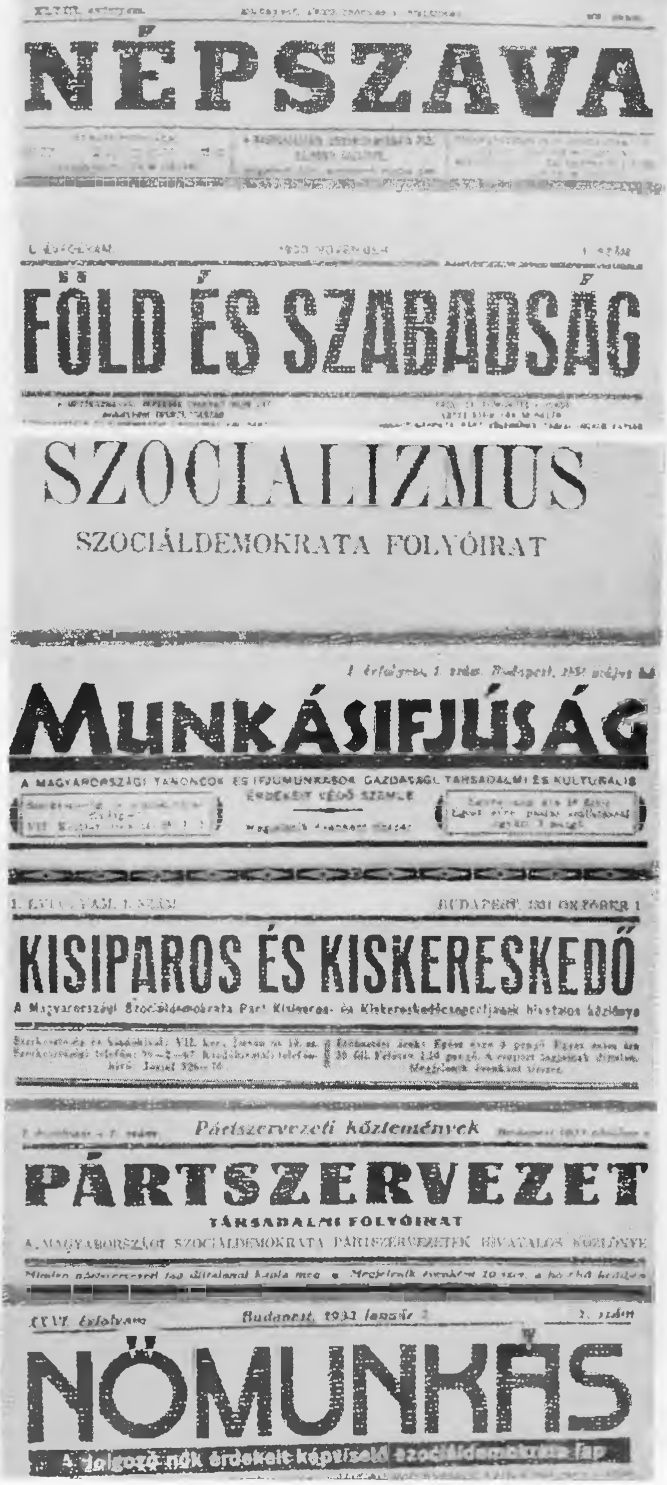

NÉPSZAVA

FÖLD ÉS SZABADSÁG

SZOCIALIZMUS

SZOCIÁLDEMOKRATA FOLYÓIRAT

MUNKÁSIFJÚSÁG

A MAGYARORSZÁGI TANONCOK ÉS IFJÚMUNKÁSOK GAZDASÁGI TÁRSADALMI ÉS KULTURÁLIS ÉRDEKEIT VÉDŐ SZEMLE

KISIPAROS ÉS KISKERESKEDŐ

Pártszervezeti közlemények

PÁRTSZERVEZET

TÁRSADALMI FOLYÓIRAT

A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRTSZERVEZETEK HIVATALOS KÖZLÖNYE

NŐMUNKÁS

A dolgozó nők érdekeit képviselő szociáldemokrata lap

63. A MSZDP lapjai

64. A New York-i tőzsdepalota a Wall Streeten

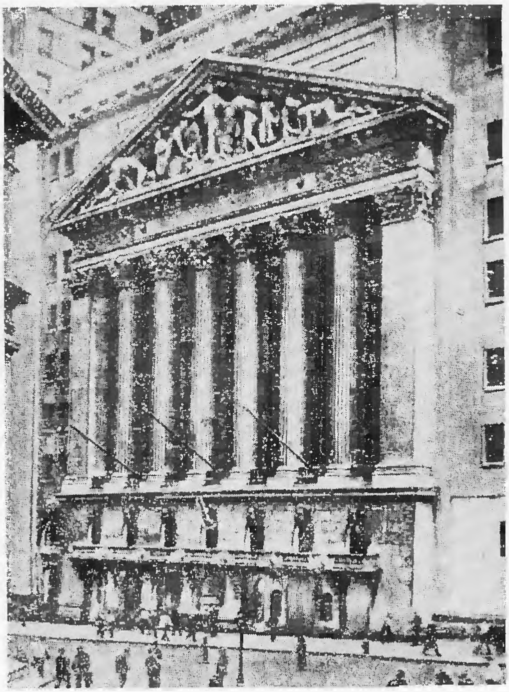

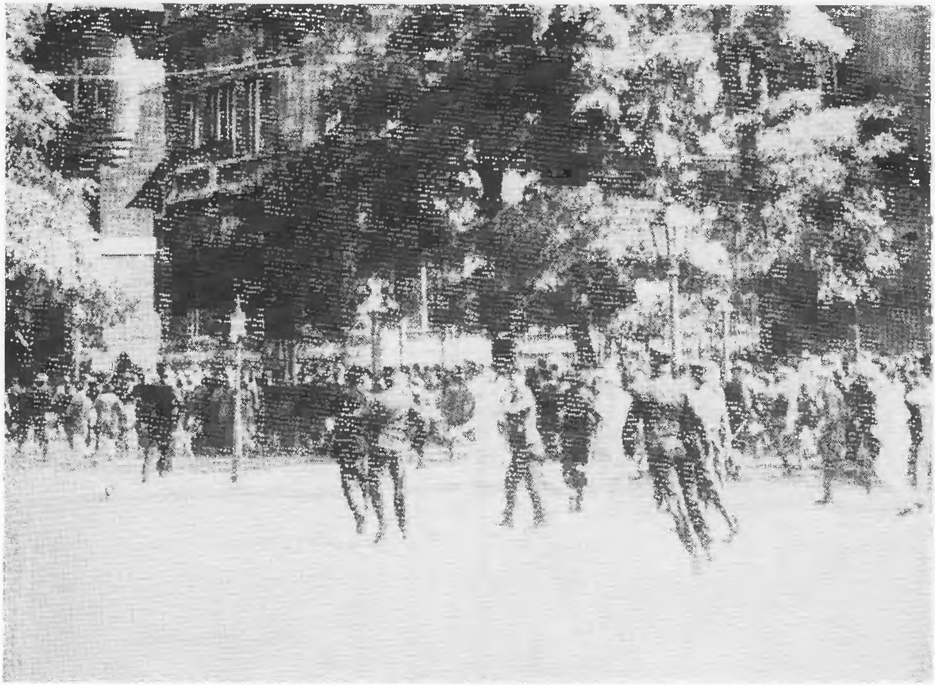

65. Rendőrök szétverik a tüntetőket. Budapest, 1930. szeptember 1.

66. KMP röplapok

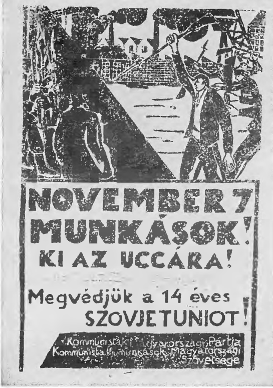
NOVEMBER 7
MUNKÁSOK!
KI AZ UCCÁRA!
Megvédjük a 14 éves
SZOVJETUNIOT!
Kommunisták Magyarországi Pártja
Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi
Szövetsége

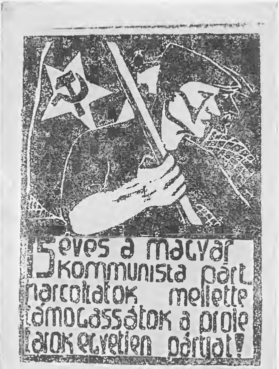
15 éves a magyar
kommunista párt.
harcoljatok mellette
támogassátok a prole
tárok egyetlen pártját!

A PÉNZ- ÉS HITELVÁLSÁG

A válság mélypontja 1931 nyara után következett be, amikor a pénzügyi és hitelrendszer nemzetközi összeomlása is elérte Magyarországot. Az adós országok — köztük Magyarország — hónapok alatt vesztették el arany- és devizatartalékaikat. A német és osztrák bankok megrendült helyzete, különösen a Magyarországon jelentős érdekeltséggel rendelkező bécsi Creditanstalt-Bankverein összeomlása, a magyarországi bankokat — mindenekelőtt a Hitelbankot — sodorta katasztrofális helyzetbe.

A sorozatos európai csődök nyomán a külföldi hitelezők minden felmondható hitelt azonnal visszavontak. A Magyar Nemzeti Bank május 1. és július 13. között 200 millió pengő (mintegy 40 millió dollár) értékű aranyat és devizát fizetett ki, ami meghaladta április végi érc- és devizakészletének egész értékét, s a kifizetés csak úgy vált lehetségessé, hogy a Magyar Nemzeti Bank a Nemzetközi Fizetések Bankjához és a vezető európai jegybankokhoz fordult gyorssegélyért, s egyidejűleg 5 millió font értékű kincstárjegyet bocsátott ki. Magyarország külföldi adóssága ekkor 4,3 milliárd pengőre rúgott, melynek évente esedékes törlesztési hányada 300 millió pengőt tett ki. Ez a nemzeti jövedelem mintegy 6—7%-ával volt egyenértékű. A válság előtt ez az összeg az exportbevétel egyharmadát emésztette volna fel. 1932-ben viszont már alig maradt el a magyar kivitel egész értékétől:

Magyarország külkereskedelme a válság alatt
(millió pengőben)

Év	Behozatal	Kivitel
1929	1063,7	1038,5
1930	823,4	911,7
1931	539,4	570,4
1932	328,5	344,5
1933	312,6	391,3

Magyarország deviza- és aranykészletei tehát gyakorlatilag kimerültek, a pengő aranyfedezete 40%-ról 28%-ra csökkent, a fizetésképtelenség és államcsőd közvetlen fenyegetéssé vált. A külföldi hitelezők mellett a hazai betéttulajdonosok is hosszú sorban ostromolták a bankokat pénzükért. Az egyszerre jelentkező visszafizetési igény a magyar bankrendszer összeomlásával fenyegetett.

A fizetésképtelenség és államcsőd elhárítására 1931. július 13-án a magyar minisztertanács rendkívüli éjszakai ülésen háromnapos bankszünetet rendelt el, s kényszerintézkedések egész sorát léptették életbe.

Mindenekelőtt a pénzintézetekben felhalmozott tőkék hirtelen visszavonását kívánták megakadályozni. Mikor a bankok újra megnyitották kapuikat, már érvényben volt a rendelkezés, miszerint a betéteknek csupán 5%-át, legfeljebb 1000 pengőt fizetnek vissza (ezt később 10%-ra emelték).

A nemzetközi hitelválság és a hatalmas magyar adósságállomány folytán azonban a csőd elkerülésére ez nem volt elegendő. Gátat kellett szabni az arany- és valutakészletek szétszóródásának is. Éppen ezért egyidejűleg s ez tekinthető a legnagyobb horderejű intézkedésnek bevezették a kötött devizagazdálkodást is. A rendelkezés értelmében zárolták az arany- és devizakészleteket, megszüntették a pengő szabad átváltását, a deviza ki- vagy befizetéseket csakis a Nemzeti Bank útján engedélyezték.

A kötött devizagazdálkodás rendszere azután számos egyéb intézkedés alapjául szolgált. Mivel a devizarendelkezés során az állam felhatalmazta a Nemzeti Bankot a külföldi fizetőeszközökben történő fizetések, továbbá pengő devizára való átváltásának felfüggesztésére is, a kötött devizagazdálkodás bevezetése alapján került sor ugyancsak 1931 nyarán a külfölddel szemben fennálló tartozások kifizetésének megszüntetésére is. Ősszel megindultak az időközben megalakított Külföldi Hitelek Országos Bizottságának tárgyalásai a külföldi hitelezőkkel a „hitelrögzítésről" (Stillhalte), s szankcionálták a tényleges helyzetet. Először még arról tárgyaltak, hogy ha a törlesztések devizában való fizetését fel is függesztik, a kamatokat devizában továbbra is fizetni fogják. Mivel azonban a Nemzeti Bank a kamatok folyósításához szükséges külföldi fizetőeszközzel sem rendelkezett, a kormány 1931. december 22-én teljes transzfermoratóriumot rendelt el, s ezáltal már hivatalosan is beszüntette a külföldre szóló fizetéseket. A magyar adósok a külföldi tartozások és kamatok pengőellenértékét ettől kezdve a Nemzeti Bank által kezelt Külföldi Hitelezők Alapjába fizették be. Hasonlóan rendezték a rövid lejáratú adósságok ügyét is. Ezeket az intézkedéseket azután kisebb módosításokkal a továbbiakban is fenntartották.

A transzfermoratórium, vagyis az az intézkedés, mellyel az állam külföldi hitelezőinek megtagadta a fizetéseket, és a magánadósoknak is megtiltotta ezt, a magyar nagytőke számára igen nagy jelentőségű volt. Számos magyarországi tőkés vállalat, nem egy jelentős nagyüzem is ennek köszönhette, hogy megmenekült a csődtől, a teljes összeomlástól.

A gazdasági válság tehát nemcsak a kapitalizmus eddigi legsúlyosabb megrázkódtatásait idézte elő, nemcsak a tömegek életviszonyait tette elviselhetetlenné, és élezte ki mind az alapvető osztályellentéteket, mind a különböző társadalmi osztályok és rétegek belső ellentmondásait, hanem azt is bizonyította, hogy ez utóbbiak oly fokot értek el, mikor a termelés fellendítésére, a korábbi gazdasági és társadalmi stabilitás biztosítására már nem elegendők a válságból való kilábalás szokásos módszerei: ezekben az években kezdett Keynes nyomán a gazdasági életbe történő állami beavatkozás a polgári közgazdasági gondolkodás uralkodó eszméjévé, a kormányok gazdaságpolitikájának mind erősebben érvényesülő gyakorlatává válni.

2. A MUNKÁSMOZGALOM A VÁLSÁG IDŐSZAKÁBAN

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJÁNAK II. KONGRESSZUSA

A gazdasági válság következtében előállott hatalmas méretű munkanélküliség az iparban a munkások egy főre eső reálbérét 25—30%-kal csökkentette. A munkanélküliség növekedése és a reálkereset csökkenése a munkásosztály legelemibb életfeltételeit támadta meg. Még nagyobb volt a munkanélküliség és a bércsökkenés a mezőgazdaságban, ahol a munkanélküliek száma — mint láttuk — elérte a 600 ezret, a nagybirtokosok az eddig is igen alacsony munkabéreket 50—60%-kal csökkentették. A nyomor és a kilátástalanság a munkáscsaládok állandó társává vált. Rendszeres munkanélküli-segélyt az állam nem adott, az alkalomszerű látványos segélyakciókban pedig túltengett a propaganda, elsikkadt a segítés. 1929 végén kibontakozott a munkanélküliek mozgalma. A gazdasági helyzet romlása 1929 őszén már az MSZDP-t is arra késztette, hogy tiltakozó nagygyűléseket szervezzen. Ezeket a kommunisták nem egy esetben harcos megmozdulássá változtatták. 1929 őszén Pécsett és Salgótarjánban mintegy 5000 bányász 4 hétig sztrájkolt. A napi gazdasági küzdelmekben a kommunisták és a szociáldemokraták együtt küzdöttek, de a két párt közötti ellentétek növekedtek.

Ilyen előzmények után és ilyen körülmények között ülésezett 1930. február 27-től március 15-ig a KMP II. kongresszusa a Szovjetunióban. A kongresszus politikai referátuma a Komintern nyílt levelére támaszkodva ismét leszögezte, hogy „a forradalom közvetlen célja a proletárdiktatúra, amelynek formája a Tanácsköztársaság".[39] Az alapvető társadalmi kérdésekből és ellentétekből, valamint a nemzetközi feltételekből azt a következtetést vonta le, hogy a rendszer válságba került, s Magyarországon a szocialista forradalom, a proletárdiktatúra megteremtése került napirendre. Ez az álláspont túlbecsülte a magyar munkásság és szegényparasztság forradalmasodásának mértékét, nem számolt az esetleges átmeneti formák lehetőségével, nem vette eléggé figyelembe, hogy Magyarországon nagy tömegmozgósító ereje lett volna a demokratikus feladatokért folyó harcnak. A II. kongresszus, bár elismerte, hogy a burzsoázia és a proletariátus alapvető osztályellentétein kívül a magyar társadalom egyéb osztályai és rétegei között is éles ellentétek vannak, mégis arra a következtetésre jutott, hogy ezeknek az osztályellentéteknek nincs befolyásuk a forradalom jellegére. Bár elismerte, hogy a proletárforradalomnak polgári-demokratikus feladatokat is kell teljesítenie, megoldásuknak nem tulajdonított elég nagy jelentőséget; azokat csupán mellékfeladatnak tekintette, amit a szocialista forradalom menet közben megold.

Amíg az I. kongresszus elismerte két uralkodó osztály létét és szövetségét, addig a II. kongresszus e szövetséget teljes összefonódásként értékelte, és egy uralkodó osztályról beszélt. Ez az értékelés nem a magyar társadalom osztályviszonyainak konkrét elemzéséből született, hanem abból a politikai indítékból, hogy megvédjék a proletárdiktatúra stratégiai célját azokkal a törekvésekkel szemben, amelyek e stratégia felülvizsgálására irányultak. A két osztály elismeréséből ugyanis logikusan következett a demokratikus forradalom szükségességének elismerése, míg az egy uralkodó osztály koncepció azt kizárta. Ezért a II. kongresszus elvetette az előző kongresszus fontos demokratikus követeléseit, a demokratikus köztársaság, az általános titkos választójog és a földreform követelését, s ezt a szocialista átalakulás keretében végrehajtandó forradalmi földosztás követelésével helyettesítette. Ebből a helytelen állásfoglalásból szükségszerűen következett a munkás-paraszt szövetség leszűkítése a földmunkásságra és a szegényparasztságra, az MSZDP baloldali és centrista erőivel való együttműködés elutasítása, a párt politikai elszigetelődése.

---

[39] HORVÁTH ZOLTÁNNÉ, A KMP második kongresszusa. Bp. 1964. 49.

A kongresszus a legális lehetőségek kihasználása mellett önálló, ún. vörös szakszervezetek létrehozásáért szállt síkra, és megerősítette az MSZDP és a vezetése alatt álló szakszervezetek „szociálfasiszta" jellegéről szóló nézeteket. Ezekből az értékelésekből, valamint a szakszervezeti taglétszám csökkenéséből kiindulva, egyoldalúan a szervezetlen — többnyire nem osztálytudatos — munkások szervezésére és mozgósítására törekedett. A kongresszus ugyanakkor a gazdasági válság terheinek csökkentésére széles körű részkövetelés-sorozatot fogalmazott meg a munkásosztály érdekében, és annak mozgósításával felvette a harcot a tőkések támadásával szemben.

A TÖMEGMOZGALMAK ERŐSÖDÉSE.
AZ 1930. SZEPTEMBER 1-I TÜNTETÉS

1929 végén kibontakozott a munkanélküliek mozgalma, amelyben egyre erősebben érződött a kommunista párt befolyása. A tüntetések egész sora zajlott le Budapesten. Ez a mozgalom hozta létre a munkanélküliek szervezetét, a Munkanélküliek Országos Egység Bizottságát. A munkanélküliek bizottságai országos egységszervezetének megalakulása azt jelentette, hogy a munkanélküliek ügyét kiveszik a hagyományos szervezetek, az MSZDP vezette szakszervezetek kezéből. A kommunista párt és a munkanélküliek találkozását elősegítette az a körülmény, hogy a munkanélkülieknek nem volt vesztenivalójuk, nem kellett félniük az elbocsátástól, így helyzetük radikálisabb fellépésre kényszerítette őket. Mivel ezt a radikális támadást az MSZDP nem vállalta, a KMP viszont ebben az időben az általa kezdeményezett tüntetések mennyiségén és harcosságán mérte le erejét, a tömegek forradalmasítása érdekében az ún. akciópolitikát, az aktív fellépések sorozatát szorgalmazta, így a munkanélküliek mozgalmának a vezetése a KMP kezébe került.

1930. január elején országszerte továbbgyűrűzött a munkanélküliek mozgalma, és átterjedt vidékre is. Április 2-án, 4-én Budapesten, 17-én Budapesten és Kispesten tüntettek a munkanélküliek, közmunkák megindítását, segélyt, munkaalkalmak teremtését követelve. A helyzetből adódó követelések mellett azonban hangot kaptak túlzó, irreális követelések is, amelyek a KMP-nek abból a hibás álláspontjából fakadtak, hogy a kommunista jelszavaknak mindig radikálisabbaknak kell lenniük az MSZDP követeléseinél. 1930 tavaszán a spontán munkanélküli-tüntetések egész hulláma viharzott végig az országon, elsősorban az Alföld déli részén. Felvonulásokra került sor Szegeden, Mindszenten, Szegváron, Orosházán, Dorozsmán, Hódmezővásárhelyen, Kiskunfélegyházán, Gyulán, Cegléden, Csongrádon, Nyíregyházán, Győrben, Miskolcon, Kaposvárott, Pécsett. A munkanélküliek fellépései mindenütt harcosak, forradalmiak voltak; Dorozsmán a tüntetők Kun Bélát éltették. A földmunkások első megmozdulásai szorosan egybefonódtak a vidéki városokban lezajló munkanélküli-tüntetésekkel. A hatóságok a fő csapást a kommunista pártra irányítva, rendkívül erélyesen léptek fel a mozgalommal szemben; 1930 nyarán érzékeny veszteséget okoztak a kommunista pártnak.

A munkanélküliek mozgalmának erősödése arra késztette az MSZDP-t is, hogy fokozza tevékenységét a proletariátus eme rétegei körében. 1930 elején több parlamenti interpellációt követően tárgyalások kezdődtek a kormány, a munkaadók és a munkások képviselői között. Csakhamar kitűnt, hogy a kormány nem óhajt komolyan tárgyalni. Az MSZDP által szervezett munkanélküli-gyűlések izzó hangulata, a kommunisták fellépése a gyűléseken és jelszavaik egyre kedvezőbb fogadtatása megérlelte az MSZDP vezetőiben azt a felismerést, hogy a korábbinál radikálisabb tettekre van szükség. Közrejátszott ebben az MSZDP-n belüli baloldal nyomása, Garami hazatérése az emigrációból, aki nem értett egyet az MSZDP vezetésének taktikájával, tömegfellépésekre ösztönözte a párt vezetőit.

Az MSZDP aktivizálódásának kezdeteként ez évben, 1921 óta először elhatározta, hogy a kormány tilalma ellenére felvonulást rendez május 1-én. A demonstrációk azonban, amelyeken 10—15 ezer ember vett részt, „méltóságteljes ünnepi sétákká" degradálódtak. Május 19-én véres összeütközésre került sor Kispesten: a felvonuló munkanélkülieket a rendőrség brutálisan megtámadta, 30 ember megsebesült, a tüntetők közül sokat letartóztattak. 1930 nyarán a tömeghangulat is forróvá vált. Június elején egy szociáldemokrata gyűlésen 25 ezer ember jelent meg, a június 5-i munkanélküli-gyűlésen már a vezetők sem akartak lemaradni a tömegek harcossága mögött; Peyer kénytelen volt bejelenteni: „Ez a gyűlés az utolsó figyelmeztetés a kormány felé... úgy dolgozzék, mintha árvíz közeledne."[40] Ez a bejelentés volt a nyitánya annak az akciónak, amely a szeptember 1-i tüntetéshez vezetett, a magyar munkásosztály legnagyobb méretű politikai megmozdulásához a Horthy-rendszer negyedszázada alatt.

Az események alakulásának menetét a gyorsan rosszabbodó gazdasági helyzet és az ennek nyomán kibontakozó tömegmozgalom formálta. Az MSZDP vezetőségét az elkeseredett munkástömegek nyomása, a különböző szakszervezeti funkcionáriusok sürgetése, valamint a KMP akcióinak és tömegbefolyásának növekedése arra késztette, hogy a közeledő pártkongresszus előtt valamilyen formában utat nyisson a tömegakaratnak. Tettrekészségét fokozta a Bethlen-kormány helyzetének megingása is. Annyi idő és céltalan parlamenti felszólalás, cikk, ígérgetés után a pártvezetőség tenni akart végre valamit, amiből a tömegek láthatják: az MSZDP az ő pártjuk, amely nemcsak beszélni, de cselekedni is tud. Emellett demonstrálni akarták erejüket a kormány előtt. Mivel a kormány mindeddig semmibe se vette az MSZDP javaslatait, a közvéleményben az a benyomás alakult ki, hogy az MSZDP nem tekinthető számottevő erőnek. A pártnak meg kellett győznie ennek ellenkezőjéről mind a kormányt, mind a közvéleményt, különösen a budapesti községi választások előestéjén. De a testvérpártok és az emigráció előtt is meg akarták mutatni harcosságukat, tettrekészségüket, hogy ellensúlyozzák a róluk kialakult kedvezőtlen véleményt. Ezért a pártvezetőség elhatározta, hogy a Szakszervezeti Tanács rendezésében Budapest utcáin felvonulást, a Városligetben pedig nagygyűlést, tart, s hasonló megmozdulásokat rendeznek vidéken is. A Szakszervezeti Tanács augusztus 11-én adta ki felhívását, hogy szeptember 1-én délelőtt 11 órakor az üzemekben a munkásság tegye le a szerszámokat, és a munkanélküliekkel együtt vonuljon fel a nagygyűlésre. Augusztus 24-én minden szociáldemokrata pártszervezetben taggyűlést tartottak: a szociáldemokrata munkások lelkesedéssel fogadták a tervet.

---

[40] A munkanélküliek utolsó üzenete a kormányhoz. *Népszava*, 1930. június 6.

A KMP és a vezetése alatt álló szakszervezeti ellenzék azonnal bekapcsolódott a tüntetés előkészítésébe. Az MSZDP és a KMP tagjai között gyakorlatilag akcióegység jött létre. A KMP azonban nem csendes sétára, hanem hangos tüntetésre hívta a munkásokat. Az uralkodó osztályok 1918–1919 megismétlődésétől féltek, főleg attól, hogy a tömeg kicsúszik a szociáldemokraták kezéből. Megszólalt Horthy is: „A politikát az utcára vinni annyi, mint a megfontolások helyett a vak szenvedélyeket tenni úrrá . . .”[41] A kormány a felvonulást betiltotta. A GYOSZ elhatározta, hogy szeptember 1-én minden üzemet zárva tartanak. A tüntetés betiltása olaj volt a tűzre, fokozta a közvélemény izgalmát, várakozását.

A szakszervezeti főbizalmiak értekezlete a betiltás után a Vasas-székházban ült össze, hogy döntsön a tüntetésről. Mintegy 1000 aktivista előtt Peyer ismertette a helyzetet. Felolvasta a betiltó határozatot, amit a résztvevők élénk tiltakozással fogadtak. Az értekezlet kimondta, hogy a nagygyűlés megtartásától a rendőrségi tilalom miatt eláll, de érvényben hagyja a felhívást a csendes sétára, mégpedig úgy, hogy a gyárakból, műhelyekből a munkásság kivonul, és végigsétál a főváros több útvonalán. Szeptember 1-én délelőtt 10 órától özönlött a tömeg a Körúton és az Andrássy úton. Hamarosan felhangzott a „Munkát, kenyeret!” követelés. ½11-kor megtörtént az első összecsapás a karhatalommal: a munkástömegek eloszlatták a békés felvonulás illúzióját. Több mint 100 ezer ember özönlött a Hősök terére: a rendőrség több helyen kardlappal támadt a felvonulókra, a tömeg ellenállt, hangulata mind izzóbbá vált. A felvonulás általános kormányellenes tüntetéssé, az ellenforradalmi diktatúra elleni demonstrációvá fejlődött. Felhangzott a kommunisták jelszava: a proletárforradalom, a proletárdiktatúra, a Szovjetunió éltetése. Szinte egész nap tartott a csata a tömeg és a karhatalom között. A munkásság a Városligeti-tó mellett barikádot épített. Az összetűzések során egy munkás meghalt, 70 tüntető és néhány rendőr súlyosan megsebesült.

---

[41] A kormányzó látogatása a tatabányai bányatelepen. *Pesti Hírlap*, 1930. augusztus 29.

Szeptember 1-e sikerét mutatja, hogy ezen a napon szinte valamennyi vidéki városban is tüntettek. A rendőrség, csendőrség mindenütt készültségben volt, a legtöbb helyen közbelépett. Miskolcon, Győrben, Szombathelyen, Szentesen és Gyulán kisebb-nagyobb összecsapásokra került sor a karhatalom és a tüntetők között. Országosan mintegy félmillió ember vett részt a megmozdulásban, jelezve a munkásosztály harckészségét, rendszerellenességét.

A munkásosztály hatalmas demonstrációja valóságos pánikot keltett az uralkodó osztályok köreiben. A teendőket illetően megoszlottak a vélemények, kiéleződtek az ellentétek, az uralkodó osztályok egy része statáriumot, a munkásmozgalommal szembeni erőteljes fellépést követelt; a Bethlen körül tömörülő csoport kül- és belpolitikai okok miatt ellenezte a látványos megtorlást, s az MSZDP egésze helyett a baloldal, a kommunisták elleni még határozottabb fellépést szorgalmazta, különbséget téve a munkásmozgalom két irányzata, a szociáldemokraták és a kommunisták között. Az MSZDP vezetése is gyorsan elhatárolta magát szeptember 1-e „túlzásaitól”, s a Népszava heves kirohanásokat intézett a kommunisták ellen, akiket „kalandoroknak” és a munkásosztály „halálos ellenségének” nevezett.

A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT ÉS A GAZDASÁGI VÁLSÁG

A gazdasági válság következtében előállott társadalmi feszültségek nemcsak a közvetlen mozgalmi akciók fokozására késztették az MSZDP vezetőségét, hanem taktikájának és stratégiájának átgondolására is. A válságért kizárólag a kormányt tették felelőssé, mellőzve az okok mélyebb elemzését. aHngsúlyozták, hogy a Bethlen-kormány 10 éves uralmára és felelőtlen pénzgazdálkodására vezethető vissza a kialakult helyzet. Ebből következett, hogy a politikai rendszert korántsem bírálták olyan élesen, mint a kormányt. 1929 májusa és 1930 júniusa között a parlamentben 25 alkalommal szóltak a szociáldemokrata képviselők a munkanélküliség kérdéséről. A munkanélküliek megsegítését követelő hang alapmotívuma a kérés volt: adjon a kormány segélyt, mert ha nem ad, katasztrófa történhet. Ha a kormány képtelen a munkanélküliek szenvedéseit enyhíteni, mondjon le, és adja át a helyét „szakemberekből álló" kormánynak. 1930. szeptember 7-én ült össze az MSZDP XXVII. kongresszusa, pár nappal azután, hogy a magyar munkásosztály hatalmas politikai demonstrációja lezajlott. A kongresszus semmi jelentős következtetést nem vont le az eseményekből. A párt fő feladatát az általános, titkos választójogért folytatott harcban jelölte meg. Nyilvánvalóvá vált, hogy a párt nem kíván a határozott tömegmozgalmak útján járni. Ez a taktika azonban ellentétek forrásává vált az MSZDP-ben.

A szociáldemokrata párt vezetésének egy széles körű, demokratikus szabadságjogokat biztosító, szociális intézményekkel ellátott, a munkásosztálynak magasabb életszínvonalat nyújtó polgári demokrácia volt az ideálja. A polgári demokráciához vezető utat azonban nem az ellenforradalmi rendszer megdöntésével, hanem megreformálásával kívánta elérni. Elvetve a forradalmi akciókat, megelégedtek azzal, hogy felléptek a rendszer szembetűnő igazságtalanságainak kiküszöböléséért, a munkásosztály legkirívóbb sérelmeinek orvoslásáért és a választójogért. Politikájuk tehát igen mérsékelt és szűk keretek között mozgott, amihez a reformista felfogás mellett kétségtelenül hozzájárult a hallatlan terror is.

Ezzel a felfogással szemben Garami Ernő 1929-ben történt hazatérése után befolyásos ellenzék alakult ki. Garami minden bizonnyal azzal az elképzeléssel érkezett haza, hogy egy idő után átveszi a párt vezetését. Az MSZDP helyzetét és perspektíváját nem az ellenforradalmi rendszer parlamentjének, hanem a nemzetközi szociáldemokráciának a szemszögéből nézte. Világosan látta a Horthy-rendszer ingatagságát, a revíziós külpolitika irrealitását, a rendszerrel való folyamatos paktálás-egyezkedés negatív hatását az MSZDP-re. Mindez párosult a válság következtében rendkívül kiélezett társadalmi és osztályellentétekkel. Garami, aki korábban is vitatta a hazai pártvezetés felfogását és taktikáját, s azzal a párt 1918 előtti politikáját szegezte szembe, most még határozottabban foglalt állást a teendőket illetően: egységfrontot követelt a polgári ellenzéki pártokkal az ellenforradalmi rendszer megbuktatására, a polgári demokrácia kiharcolása érdekében. Taktikája — a „jobbra is, balra is" — jeladás volt ugyan az eddiginél is élesebb kommunistaellenes kampány megkezdésére, de a kommunisták háttérbe szorítása érdekében az MSZDP által vezetett tömegmozgalmak kezdeményezését sürgette, hogy azok irányítása az MSZDP kezébe kerüljön. A kormánnyal szemben is fokozni kívánta a küzdelmet: a parlamenti harc helyett, amelynek meddősége már nyilvánvalóvá vált, a tömegmozgalom megszervezésére kívánt áttérni.

1931. január 14-én Garami levelet intézett a párt vezetőségéhez, amelyben kifejtette a vezetőség politikájával kapcsolatos ellenvéleményét. Azt vetette a pártvezetőség szemére, hogy nem méri fel a Horthy-rendszer jellegét, nem veszi figyelembe a rendszer fasiszta diktatórikus vonásait. Garami szerint ebből következik az MSZDP helytelen taktikája: „Ha aztán néha a tények túl erősek, szólunk egyet-kettőt, és elítéljük a rendszert — írta levelében —, de nem úgy cselekszünk, mint ahogy szocialista pártnak ellenforradalmi helyzetben cselekednie kell."[42] Garami az MSZDP egész politikájának lényegére tapintott rá, amikor kijelentette: ebből a felfogásból fakad az a taktika, hogy az MSZDP a fennálló rendszert nem megdönteni, hanem megjavítani, megreformálni akarja. A párt magatartásának alapkérdése a rendszer megítélésének kérdése, hiszen a párt politikájának korlátozott liberális rendszerben egészen másnak kell lennie, mint az ellenforradalmi rendszerben, melynek politikai struktúrája Garami szerint „teljesen azonos a fasiszta országokkal, azzal a mellékes különbséggel, hogy nekünk szabad tízegynéhány képviselőt küldenünk a parlamentbe".[43] Az ellenforradalmi rendszer elleni harc nem merülhet ki a részkérdésekre irányuló harcban — folytatódott a gondolatmenet —, hanem az egész ellen kell irányulnia. Ellenforradalmi kormányzattal nem lehet megállapodni, mert az természeténél fogva semmiféle komoly engedményre nem hajlandó, ezért megdöntéséért kell harcolni. S ennek módja — mutatott rá Garami levele — nem a parlamenti harc, hanem a tömegmozgalom. Élesen bírálta továbbá a parlamenti frakció munkáját, amely véleménye szerint nem ért el eredményeket, emellett illúziókat keltett a rendszer demokratizmusát illetően. Parlamenti bojkottot, tömegmozgalmat, az ellenzéki pártokkal való összefogást követelt.

---

[42] Adalékok Garami Ernő második emigrációjának történetéhez. *Párttörténeti Közlemények*, 1967. 2. 153.

[43] Uo. 151.

Garami nézetei nem voltak újak, s abból a meggyőződésből fakadtak, hogy a Horthy-rendszer ingatag, a belső ellentmondások, valamint a nyugati demokráciák nyomása alatt előbb-utóbb összeroppan. Az összeomlásban a belső erőnek kisebb jelentőséget tulajdonított, s taktikája arra épült, hogy az MSZDP erkölcsileg és politikailag ,,tiszta'' maradjon a változások idejére. Azért követelte a tömegmozgalmat is, hogy a párt tekintélyét, harcosságának látszatát megőrizze. Garami a szociáldemokrata vezetés politikájának lényeges ellentmondásait tárta fel, jóllehet a liberális ellenzék pozitív szerepének, rendszerellenességének eltúlzásával, más belső erők, mindenekelőtt a parasztság mellőzésével a cél (a rendszer megbuktatása) és ennek eszközei között érezhető különbséget tett. Ami pedig a további célt, a polgári demokráciát illeti, abban közte és a pártvezetőség között nem volt elvi ellentét.

A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT VIDÉKI SZERVEZKEDÉSE ÉS AGRÁRPOLITIKÁJA

A válság kibontakozásakor a kormány állásfoglalásában az MSZDP vidéki szervezkedését illetően változás következett be. 1929 végén a belügyminisztérium az MSZDP vidéki szervezkedésére vonatkozóan egy konkrét eset kapcsán — igen fontos elvi döntést hozott: kimondta, hogy az MSZDP ,,országosan elismert politikai párt, amelynek politikai szervezetei minden külön hatósági engedély nélkül működhetnek''.[44] A minisztérium ezzel az állásfoglalásával proklamálta, hogy a párt vidéki, falusi szervezeteinek megalakítása nincs engedélyhez kötve, a helyi szervezet megalakítását csupán bejelenteni tartozik, és a helyi hatóságoknak a bejelentést tudomásul kell venniük.

A kormányt e fontos döntés meghozatalánál mint a Garami-csoport hazatérésének engedélyezésében is kül- és belpolitikai érdekek vezették. Angliában 1929 májusában munkáspárti kormány alakult, s a magyar kormány a küszöbön álló nemzetközi tárgyalásokra való tekintettel és egy angol kölcsön reményében fokozottabban kívánt a szociáldemokrata pártra támaszkodni. Belpolitikailag pedig az a számítás vezette, hogy e gesztus ellenében az MSZDP vezetősége mérsékelni fogja a válság következtében elégedetlenkedő és rendkívül radikálisan fellépő tömegeket. Valóban, a pártvezetőség az amnesztia ellenében nyilatkozatot tett a külpolitikai együttműködésről, kötelezte magát a revíziós külpolitika támogatására, a belpolitikában pedig lojális magatartást tanúsított. Azonban a lehetőségek egyfelől, a válság nyomása másfelől nagyobb aktivitásra serkentették az MSZDP vezetőit. Egyébként is úgy tűnt, hogy az agrármozgalom szervezése nem vezet a párt és a kormány közötti konfliktushoz, a falusi tömegek szervezése nem vonja maga után a párt üldözését. Ebben a helyzetben a párt vezetői időszerűnek tartották az agrárprogram elkészítését, majd megjelentetését és az agrárlakosság szervezését.

---

[44] A szociáldemokrata pártszervezetek minden külön hatósági engedély nélkül működhetnek. *Népszava*, 1930. január 21.

Az 1930 tavaszán fellobbant földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak azonban nemegyszer kicsúsztak a szociáldemokrata irányítás alól. A válság hatására 1929 telén és 1930 tavaszán erős földmunkás- és szegényparaszt-megmozdulások kezdődtek, s a politikai aktivitás vidéken is fokozódott. A szegényparasztság megmozdulásait hamarosan követte a birtokos parasztság politikai aktivizálódása. A parasztság országszerte gyűlésezett, ellenzéki kisgazda csoportok alakultak, a parasztság és az ellenforradalmi rendszer ellentéte kiéleződött, néhol heves összeütközésekre került sor a hatóságok és a parasztság között.

Bár a kormány az MSZDP falusi szervezkedését engedélyezte, a kirobbanó paraszti mozgalmakat elsősorban a terror fokozásával igyekezett visszaszorítani: a csendőrség és a rendőrség különösen vad dühvel vetette magát a kommunista párt vidéki szervezeteire, de az üldözésekből kijutott az MSZDP falusi tagjainak is. A helyi hatóságok ennél többet, adminisztratív államigazgatási lépéseket követeltek. Beadványok tömegével ostromolták a kormányt, és a forradalom veszélyét emlegetve, a terror fokozását, a csendőrség, a karhatalom létszámának felemelését, a besúgóhálózat kiépítését, a Nemzeti Munkavédelmi Szervezet megerősítését és felfegyverzését követelték. Ezek a követelések a felső politika szintjén természetesen támogatásra leltek, különösen a szélsőjobboldali politikai köröknél.

Az agrárválság katasztrofális hatása és a parasztmozgalmak fellendülése arra késztette az MSZDP-t, hogy elkészítse a párt agrárprogramját. amelynek megalkotásával évtizedekig késlekedett, s amelyről még 1929-ben is azt állította, hogy létrehozásához hiányzik a megfelelő politikai légkör. A programot a párt XXVII. kongresszusa fogadta el 1930. szeptember közepén, néhány nappal a szeptember 1-i nagy munkásmegmozdulás után. A válság hatására fokozódó tömegelégedetlenség és a szeptember 1-ét követő harcos hangulat nyomása tükröződött abban, hogy a kongresszus az agrárprogram-tervezet eredeti szövegén lényeges módosításokat hajtott végre, a program egyes követeléseit radikalizálta. Ennek ellenére az MSZDP agrárprogramja nem volt több egy demokratikus reformprogramnál. Az adott politikai viszonyok között mégis az egyetlen program volt, amely a magyar társadalmi fejlődés alapproblémájának, a parasztkérdésnek a megoldását határozottan napirendre tűzte. Az agrárprogram így kísérletet tett arra, hogy megkönnyítse a haladás erőinek helyzetét, elősegítse az ország demokratizálódásának ügyét. Ez a kísérlet azonban csak részben sikerült.

A hét fejezetben előadott több mint száz követelés — jellege szerint — két kategóriába sorolható: a földbirtok-politikai és a mezőgazdasági reformkövetelések csoportjába. A földbirtok-politikai követelésekben a program arra az álláspontra helyezkedett, hogy minden hitbizományi és egyházi birtok teljes egészében kártérítés nélkül, minden magántulajdonban levő egyéb nagybirtok 200 holdat meghaladó része (az előzetes tervezetben 500 holdról volt szó) pedig kártérítés ellenében kisajátítható. A kártérítés mértékét, a földvételár összegét azonban nem határozta meg. Ugyancsak mellőzte az állásfoglalást a megváltás kérdésében: megkerülte azt a kérdést, hogy kell-e a parasztnak megváltást fizetnie a kapott földért.

Az MSZDP agrárprogramja a pártnak a feudális Magyarországról vallott elméletére épült, arra a tételre, hogy a bajok fő forrása Magyarországon nem a kapitalizmusban, hanem abban rejlik, hogy Magyarországon a kapitalizmus még nem fejlődött ki eléggé. Az agrárprogram elvi indoklása szerint a feudális nagybirtoknak döntő befolyása van az ország politikájára, „kezében tartja a közigazgatás és az állam hatalmi szerveit”, a dolgozó tömegeket tehát „a feudalizmus bilincseiből” kell kiszabadítani. E felfogásnak feleltek meg a program éles követelései a

„feudális nagybirtokkal" szemben és enyhébb, óvatosabb fogalmazásai a kartellekkel, az ipari tőkével szemben. Az agrárprogram tehát a polgári Magyarország gondolatában fogant, s még mindig felcsillant benne az illúzió, hogy megvalósítását a burzsoázia is támogathatja. A „feudalizmus lebontását" reform útján, az uralkodó osztályok egy részének „jóindulatú" támogatásával vélte elérni, a polgári demokrácia keretei között. Azzal az igénnyel, hogy az agrárkérdés demokratikus megoldása a munkásosztály vezetésével és támogatásával menjen végbe, a program nem lépett fel. Az MSZDP a földért folyó küzdelemben csak a polgárosodni akaró parasztság és a „polgári Magyarország" harcát látta „a feudális nagybirtokkal" szemben, s a munkásosztály feladatát csupán a polgári átalakulás végrehajtására korlátozta, de ebben a harcban sem igényelte a vezető szerepet, megelégedett a közreműködő társ funkciójával.

Mindezen problémák ellenére az agrárprogram elkészítésével és kibocsátásával az MSZDP szövetségi politikájában beállt az a fordulat, amelynek elemei 1920 után fokozatosan erősödtek. A régi felfogással szemben, amely csak a földmunkásság megnyerésére törekedett, az 1930. évi kongresszus kimondta: „A proletárt, a parasztot, az iparost, ipari munkást, kisbirtokost, a földnélküli munkást egy fronton kell egyesíteni"[45] az MSZDP táborában.

1930 végén megjelent a párt parasztlapja, a Föld és Szabadság. Az agrárprogram megjelenését követő esztendőben a szociáldemokrata szervezetek gomba módra szaporodtak. 1931 végén 169 olyan vidéki szervezetet tartottak számon, amely rendszeres pártjárulékot fizetett. 1932 végén már 333 helységben működött szociáldemokrata pártszervezet. A földmunkások szakszervezetének taglétszáma, amely 1930 tavaszán 1700 taggal mélyponton volt, 1932 végére 4000 fölé emelkedett. 1932 tavaszán a vidéki szociáldemokrata szervezkedés további sikereket mutatott fel. Csanád, Békés, Hajdú és Heves megyékben már szinte minden községben alakult pártszervezet. Erős szervezkedés folyt Csongrád, Pest, Borsod, Szabolcs, Baranya, Zala és Győr megyékben is. Egy sor községi helyi választás — különösen a Tiszántúlon — a szociáldemokrata jelöltek sikerét hozta. A szociáldemokrata pártszervezetek növekvő számában, a választási sikerekben a parasztság elégedetlensége, forrongó hangulata tükröződött. 1931—1932-ben a válság elmélyülésének időszakában a középparasztság is megindult a szociáldemokrata szervezetek felé, ami jelezte, hogy a kisgazdapárt ellenzékisége nem elégíti ki a tulajdonos parasztságot sem. Ez a folyamat azonban azt is példázta, hogy az ellenforradalomnak nem sikerült következetesen érvényesítenie 1919 utáni fő politikai-taktikai tervét, a munkásosztály politikai elszigetelését és a dolgozó parasztsággal való tartós szembeállítását.

---

[45] PI Archívum 658. f. 1. csop. MSZDP-kongresszusok. 1930.

3. BETHLEN KORMÁNYZATI RENDSZERÉNEK BUKÁSA

AZ ELLENFORRADALMI KORMÁNYKOALÍCIÓ LAZULÁSA

A gazdasági válság következtében a bethleni „konszolidáció" gazdasági előnyeit élvező uralkodó osztályok és középrétegek helyzetében is fordulat következett be. Az elmélyülő gazdasági válság egyre határozottabban tette semmivé a konszolidáció keltette illúziókat, ugyanakkor robbanásszerűen vetette felszínre a mélyben lappangó osztályellentéteket, a társadalom belső ellentmondásait. A dolgozó osztályok fokozódó nyomása egyfelől, az uralkodó osztályok és a középrétegek belső meghasonlása másfelől s mindez a nemzetközi politikában beállott változások közepette — az érlelődő politikai válság képét vetítette előre, ami a társadalmi tudatban, lényegében valamennyi osztály tudatában jelentkezett, természetesen más-más formában.

A gazdasági válság hatása meggyorsította a társadalmi erjedést Magyarországon; Bethlen — jó érzékkel - felismerte a helyzet változását. Politikai célja, igazi programja tulajdonképpen nem volt más, mint a gazdasági és társadalmi status quo fenntartása, tehát kormányzati rendszerének megóvása a lényegesebb eltolódásoktól akár jobb-, akár baloldali irányba. Természetesen, bármilyen eltolódás csakis az általa vezetett osztályszövetségen belül volt számára elképzelhető.

Fő politikai szólama az volt, hogy a válság világjelenség, tehát nincs összefüggésben kormánya tevékenységével, viszont a status quo megóvásán áll vagy bukik az a társadalmi rendszer, amelyet az ellenforradalom létrehozott. Ezért hangsúlyozta az Egységes Pártban, hogy nincs szükség új programra, s óva intette a párt tagjait esetleges új jelszavaktól.

A politikai ellentétek kiéleződését azonban Bethlen természetesen nem tudta megakadályozni. A válság elsősorban a párt agrárius, illetve kisgazda csoportjaiban keltett politikai visszhangot. Agrárkörökben egyre határozottabban növekedett az elégedetlenség, s azok a közalkalmazotti és értelmiségi rétegek, amelyek társadalmilag, származásuknál fogva e körhöz kapcsolódtak, élénken reagáltak erre az ellenzéki hangulatú mozgolódásra. Az állami bürokrácia szélsőjobboldalhoz közel álló, annak politikai jelszavait magukévá tevő rétegei várakozással figyeltek a csoport jelentősebb vezetői, elsősorban Gömbös, továbbá Eckhardt és Bajcsy-Zsilinszky útmutatására. Egyre kitapinthatóbbá vált, kezdetben csak a politikai életben jártasabb egyének közt, de később szélesebb körben is, hogy meglazult a kormányzati rendszer mögött álló osztályszövetség; az ellentétek a gazdasági súlyt képviselő finánctőke. a társadalmi bázist jelentő agrár blokk és a politikai bázist elsősorban alkotó közalkalmazotti állami bürokrácia között a válság hatására kiütköztek. Főleg az Egységes Párton belül, de az ellenzékben is megkezdődött a harc, kezdetben a kulisszák mögött, majd egyre nyíltabban, az agrárrétegek megnyerésére. A kormányzati rendszer mögött álló osztályszövetség csoportjai — a gazdasági válság nehézségeitől hajtva — válaszút elé kerültek: ellenzékbe szorulva megkísérelik megdönteni, illetve gazdaságpolitikai irányváltozásra kényszeríteni a kormányzatot, vagy tovább haladnak a bethleni irányzattal, és belülről bomlasztva a kormányzati rendszert, végül valamiféle „békés palotaforradalommal" helycserét vívnak ki. Főleg az állami bürokrácia és az agrár blokk látott lehetőséget arra, hogy pozíciókat szerezzen a többi csoport rovására.

A kormányzati rendszer számára az összetartó erőt elsősorban a növekvő tömegnyomás elleni védekezés szükségességének tudata jelentette. Másrészt Bethlen István személye, akinek politikai tekintélyét a tízéves kormányzás, az ügyes taktikázás, a juttatott előnyök és nem utolsósorban a magyar politikai közhangulat bizonyos fajta „vezérigénye" megerősítette. Ha — a kormánypárti vagy a kormányt támogató oldalról — hallatszott is bírálat, az nyíltan csak Bethlen közvetlen munkatársait, a kormány egyes tagjait érintette. A válság elmélyülése ellenére Bethlen semmiféle reformra nem mutatott hajlandóságot, kormányzati rendszerét elég erősnek vélte, jóllehet a kormányzati rendszeren belül a politikai válság előjelei az év végére már félreérthetetlenül jelentkeztek.

A POLITIKAI VÁLSÁG ÉRLELŐDÉSE

Bethlen taktikázása, amelynek segítségével éveken át kijátszotta egymás ellen a rendszert támogató politikai csoportokat, 1931 elején egyre kevesebb sikerrel járt. Már 1930 utolsó hónapjaiban a politikai erjedés vidéken pártalakulásokat eredményezett. Októberben megalakult a Szijj Bálint-féle Független Kisgazdapárt, amely a hitbizományok megszüntetését, az általános egyéves védkötelezettséget és a revíziót állította programja középpontjába. Ugyanakkor jött létre Dénes István vezetésével a Független Parasztpárt, amely a szegény- és középparasztság nevében lépett fel, majd december 10-én a Gaál Gaszton vezette erősen nagybirtokos jellegű Agrárpárt egyesült Szijj Bálint pártjával, és felvette a Független Kisgazda, Földműves és Polgári Agrárpárt nevet. Bár a Gaál Gaszton által kidolgozott program minimális reformokat helyezett kilátásba, mégis nagy vonzerőt gyakorolt az ellenzéki hangulatú magyar falura, és így választóik egy részének radikalizálódása következtében az Egységes Párt agrárcsoportjának egyes tagjaira is.

Az ellenzék fokozta politikai tevékenységét. A Független Kisgazdapárt szervezetei gyors ütemben alakultak meg csaknem minden vármegyében, sorozatos népgyűlések tanúskodtak a párt aktivitásáról. A szociáldemokrata párt — bár a belső harcok során a jobboldal győzött a Garami által képviselt centrummal szemben — a munkanélküliség növekedése ügyében minden nyilvános fórumon hallatta hangját. S ha a parlamenti frakció tevékenysége eredménytelennek bizonyult is, a párt mögött álló munkástömegek fellépésében az uralkodó osztályok a Kommunisták Magyarországi Pártjának irányító szerepét fedezték fel. Az illegális kommunista szervezetek felszámolása pszichológiailag ellenkező hatást ért el: a polgári rend védelmezői mindenütt a „vörös rémet" gyanították. A jobboldal nem egy esetben még a Kisgazdapártot is a „lázítás" gyanújával illette, természetesen teljesen alaptalanul.

Az Egységes Párt jobbszárnyán elhelyezkedő állami bürokrácia képviselői Gömbös Gyula (1930. október 10-től honvédelmi miniszter) vezetésével készültek elfoglalni újabb hatalmi pozícióikat. A koalíciós partner, a Keresztény párt — a válság nyomására — lazította kapcsolatát az Egységes Párttal. Bethlen a status quo fenntartásának célzatával 1931. január 27-én benyújtotta a parlamentben az ún. kartelltörvény-javaslatot (a gazdasági verseny szabályozása címén a meglevő kartelleknek törvényes védelmet nyújtott, újak létesítését megnehezítette). Ez azonban tovább gyengítette a kormányt támogató csoportok koalícióját, mert egyesek soknak, mások kevésnek tartották. A vita elhúzódott: a felsőházi vita után, augusztus 27-én emelkedett a javaslat törvényerőre. Meglazult a viszony Horthy és Bethlen között, ugyanakkor súrlódás támadt a nagytőke egyik csoportjával is.

1931. február 20-án és március 5-én a koronatanácsi ülésen Horthy politikai követelésekkel lépett fel, amelyeket Bethlen visszautasított (statárium elrendelése, a Nemzeti Bank gazdaságpolitikájának korrekciója). Egyidejűleg a kormány a képviselőház elé terjesztette — taktikai célból — az iparfejlesztési és földteherrendezési törvényjavaslatokat. Az Egységes Párton belüli fellazulást bizonyította, hogy a parlamentben az energiagazdálkodási törvényjavaslat tárgyalásakor leszavazták Bud közgazdasági minisztert. Ellentétes érdekek fejeződtek ki a külpolitikai orientációban is (ezt az osztrák—német vámunió tervének német részről történt bejelentése váltotta ki). Fokozódott a revíziós igények hangoztatása (különösen a fajvédő szárny részéről, Bethlen hallgatólagos támogatásával). Az agráriusok az osztrák—német vámunióhoz való csatlakozást, a nagyipar a külpolitikai status quo fenntartását, a fajvédők vezette állami bürokrácia erőteljes revíziós és olaszbarát külpolitikát igényelt. Bethlen a vámuniós terv kapcsán aktív külpolitikai tevékenységgel előnyöket akart elérni a vámunió ellenzőitől (Franciaországtól és Olaszországtól), a legitimisták a vámunió ellen, a francia orientáció mellett foglaltak állást, mivel a francia külpolitikától reméltek támogatást restaurációs terveikhez.

Bethlen tisztában volt a párton belüli ellentétekkel és nem utolsósorban az egyik legfontosabb körülménnyel: Horthy iránta tanúsított bizalmának megingásával. Annak ellenére, hogy a parlamenti viták érdektelenségbe fulladtak, a politikai légkör egyre feszültebbé vált. A külföldi kölcsönről folyó tárgyalások, az agrártermékek értékesítési válsága, az erőviszonyok megváltozása a nemzetközi helyzetben nagymértékben növelte annak szükségességét, hogy a kormányzati rendszer, elsősorban Bethlen, mindent elkövessen a belpolitikai status quo megszilárdítására. Bethlen veszélyeztetve látta kormányzási alapelvét, az „alkotmányos egypárt diktatúrát”, különösen a párton belüli ellentétek miatt, és az év végén esedékes választásokig a lazulásra további kilátás mutatkozott. Bethlen e körülményektől vezettetve — mint mindig, ha nehéz helyzetben volt — taktikai lépéshez folyamodott: kieszközölte Horthytól a parlament feloszlatását, amire június 6-án került sor, és új választásokra szánta el magát, anélkül, hogy az ellenzék a titkos választásra vonatkozó követelését a legminimálisabban figyelembe vette volna. Erre a lépésre kétségtelenül szükség volt, mert 1931 tavaszán a bomlás az Egységes Pártban előrehaladt. A nagytőkét képviselő csoport részben kevesellte, részben sokallta az állami beavatkozás mértékét, attól függően, hogy a beavatkozás kinek az érdekében történt.

Az agráriusok a mezőgazdasági hitel és az agrárolló mellett az értékesítési válság fokozódása következtében egyre elégedetlenebbül vették tudomásul, hogy a mezőgazdaság számára nem mutatkozik kiút a válságból, amelynek terheit szerintük csak a mezőgazdaság viseli. Erősen támadták a Nemzeti Bank deflációs hitelpolitikáját, kifogásolták azt a gazdaságpolitikát, amely rövid lejáratú hitelekkel, túlzott vámvédelemmel a mezőgazdaságot ilyen súlyos helyzetbe hozta. A kormánypárti agráriusok is egyetértettek Gaál Gasztonnal, aki követelte, hogy a Nemzeti Bankot törvényhozási úton tegyék alkalmassá arra, hogy a gazdáknak közvetlenül nyújthasson hosszú lejáratú kölcsönt.

A harmadik kormánytámogató csoport, Gömbös vezetésével, a nyílt színen Bethlen leghívebb gárdájának mutatkozott, fő érve az erő és egység hangoztatása volt. A revízió és a nemzeti védelem nacionalista jelszavai mögül azonban kiérződött a hatalmi aspiráció, méghozzá annak parancsuralmi formájára. Gömbös parlamentellenes kijelentései erős visszhangot váltottak ki; kénytelen volt cáfolni azt az állítást, hogy fasiszta. A fajvédők, a szegediek készenléte, igényük a hatalomra a politikai közvélemény előtt ismert volt, és Gömböst — annak ellenére, hogy a kormányban helyet foglalt, s Bethlent a nyílt színen támogatta — mint a titkos szervezetek vezérét emlegették, akinek kezében nagy hatalom összpontosul.

AZ 1931. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK

A választási küzdelem megindulásával egyidejűleg a közigazgatási apparátus is megkezdte tevékenységét, a hatósági terror változatos eszközeinek alkalmazásával.

A belügyi apparátus teljes hatalmával igyekezett a kormánypárt nagyarányú győzelmét biztosítani. A június 28—30-ra kiírt választásokat megelőzően június 24—25-ig tartott az ajánlások összegyűjtése. A közigazgatási terror számos kerületben lehetetlenné tette a megfelelő számú ajánlás (Budapesten 5000, vidéken a szavazók 10%-a) összegyűjtését.

Bár a választások során a terror fokozódott, a választások eredményei — a kormánypárt győzelme ellenére is — mandátumveszteséget hoztak az Egységes Pártnak. A 199 nyílt szavazásos kerületből 68-ban egyhangú választás volt. Ez a nyílt szavazásos mandátumok egyharmadát tette ki. Az Egységes Párt ezekben a kerületekben 55 egyhangú mandátumot szerzett, szemben az 1926. évi 77 egyhangú mandátumával. Az Egységes Párt összesen 158 mandátumhoz jutott, ebből a titkos kerületekre csak 14 esett. A kormánytámogató Keresztény Gazdasági és Szociális Párt a nyílt választásos kerületekben 29 mandátumot kapott, ebből 9-et egyhangú szavazással, a titkos választásos kerületekkel együtt a párt mandátumainak száma 36 lett, eggyel több, mint 1926-ban. Az Egységes Párt viszont 14 mandátumot vesztett 1926-hoz viszonyítva.

Az ellenzéki pártok közül a Független Kisgazdapárt 10 mandátumot szerzett, 2-t titkos kerületben: Miskolcon és Kecskeméten. A szociáldemokrata párt megtartotta 14 mandátumát a titkos kerületekben, nyílt kerületben a terror megakadályozta új mandátum szerzését. A párton kívüli képviselők száma 20-ra növekedett, szemben az 1926-ban bejutott 6-tal. Az Egyesült Demokraták 5, a Vázsonyi-párt és a keresztény ellenzék 2, Bajcsy-Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártja 1 és a Független Nemzeti Demokrata Párt (Fábián Béla) 1 mandátumot kapott.

Másfél millió választópolgár szavazott, ebből 1 059 048 nyíltan, 442 912 titkosan, többen, mint 1926-ban. Az Egységes Párt, valamint a kormányban részt vevő Keresztény Párt 1931-ben 107 690 szavazattal kapott többet, mint 1926-ban. Az Egységes Párt előretört Budapesten százalékos arányban is, a Keresztény Párt viszont visszaesett. Pest környékén fordított volt a helyzet, itt az Egységes Párt veszített és a Keresztény Párt nyert szavazatokat; az előbbinek Wolffék fővárosi panamái, az utóbbinak szociális demagógiájuk volt az oka.

A szociáldemokraták a nyílt kerületekben az 1926. évi 18 952 szavazattal szemben 1931-ben 28 549 szavazatot kaptak (ebből 10 ezret a Viharsarokban, a szarvasi, békéscsabai és gyomai kerületekben és közel 4000-et Hajdúnánáson). A titkos kerületekben emelkedett a szociáldemokrata szavazatok száma, Budapesten és a Pest környéki kerületekben az összes párt közül a szociáldemokrata párt kapta a legtöbb szavazatot: számuk 67 452, illetve 26 057, szemben az Egységes Párt 50 696, illetve 18 146 szavazatával.

A titkos kerületekben, beleértve a fővárost is, a kormánypártok az ellenzékkel szemben kisebbségben maradtak: az Egységes Párt 14, a Keresztény Párt 8 mandátumot szerzett, az ellenzék viszont összesen 27-et.

A választást természetesen más-más szempontból mérlegelték az egyes pártok. A KMP világosan látta a magyar parlamentarizmus formális jellegét, és helyesen mutatott rá a kormányzati rendszer korlátlan — a parlamenttől független, ti. diktatórikusan létrehozott parlamenti többségre támaszkodó — hatalmára. Az egyenlőségjelből azonban, amit a kormánypárt, a polgári ellenzék, sőt a szociáldemokrata párt közé tett, a politikai helyzet félreismerése következett. A bethleni kormányzati rendszer — mint az események megmutatták — már nem volt olyan egységes belülről sem; a polgári ellenzék, különösen a Kisgazdapárt fellépése, még jobban tágította a réseket. Amikor a KMP a reálisnál erőteljesebbnek ítélte a dolgozó tömegek forradalmi mozgalmát — amit gyengített a munkásosztály megosztottsága, a parasztság egyes rétegeinek konzervatív beállítottsága és végül az ellenforradalmi rendszer 12 éves ideológiai „nevelőmunkája", a nacionalizmus és az antiszemitizmus mérgező hatása —, egyáltalán nem vette figyelembe a kormányzati rendszeren belül és ezen túl a kormányzati rendszer és a polgári ellenzék közötti ellentmondásokat, azok mélyülését. Az illegalitásban hősiesen küzdő KMP egyedül állott szemben a rendszer összes politikai pártjával, a kormányzati terror viszont megakadályozta abban, hogy programját szélesebb körökben megismertesse. A tömegek hite valóban megrendült a kapitalizmusban, de ez tudatukban nem egyszerre és nem egyformán történt. A gazdasági válság érlelte a politikai válságot, de a kölcsönhatás bonyolultan, áttételesen és egyenlőtlenül ment végbe, s így a nyíltsisakos taktika nem is hozta meg a várt eredményt.

A kormányzati rendszer megszilárdítása — amit Bethlen a választásoktól várt — a parlament formális összetétele ellenére is meghiúsult.

Ez a választások után rögtön nem derült ki egyértelműen, sőt még Bethlen lemondása után közvetlenül sem vált nyilvánvalóvá, de éppen a választások formális jellege — olyan körülmények között, amikor a polgári közvélemény még elég erősnek vélte a polgári rendet kevésbé diktatórikus kormányzati rendszer alkalmazására — jelentékenyen megnövelte a polgári ellenzéki hangulatot. Az ellenzéki vélemény abban összegeződött, hogy „kevesebb több lett volna". A politikai váltógazdálkodás teljes reménytelensége, a kormánydiktatúra egyfelől és a súlyosbodó gazdasági válság másfelől, fokozta a jobb- és baloldalon egyaránt növekvő ellenzéki hangulatot.

A választási harc és a választások alatt a nemzetközi politikában bekövetkezett események, a pénz- és hitelválság már néhány nap múlva próbára tették azt a kormányzati rendszert, amelyet Bethlen a választásokkal megszilárdítani szándékozott.

BETHLEN BUKÁSA

A bethleni kormányzat formális megszilárdítása rövid lejáratúnak bizonyult. A gazdaságtörténeti vonatkozásban már érintett pénzügyi válság, amely 1931. július 13-án a minisztertanácsot háromnapos bankzárlat elrendelésére, majd a betétkifizetések korlátozására, a kötött devizagazdálkodás bevezetésére indította, az agrárkörök, a kis- és középtőkések nagyfokú elégedetlenségét váltotta ki. E feszült politikai helyzetben ült össze a parlament, amelyben 1931. július 23-án éles támadások hangzottak el a kormány ellen. Bethlen mégis keresztülhajtotta a felhatalmazási törvényjavaslatot, amely lehetővé tette a rendeleti úton való kormányzást. A vita során felszínre kerültek a kormánykoalíció belső ellentétei. Felállították a 33-as bizottságot, tanácsadó, ellenőrző és a parlamentet kikapcsoló célzattal. A 33-as bizottságra támaszkodva a kormány augusztus 15-én számos szükségrendeletet bocsátott ki, többek között a betétek felszabadításáról és a devizaforgalom korlátozásáról; az aranypengőről, valamint a földteherrendezésben megállapított határidők meghosszabbításáról. Párizsban ugyanakkor aláírták a magyar kormánynak folyósítandó 5 millió fontos kölcsönről szóló megállapodást. E látszateredmények ellenére 1931. augusztus 19-én Bethlen István és kormánya beadta lemondását.

A 10 éve hatalmon levő miniszterelnök bukása mindenekelőtt a gazdasági válságnak a társadalmi feszültséget sokszorosan felfokozó hatásával állt kapcsolatban. A burzsoázia és a munkásosztály közötti feszültség 1930. szeptember 1-i kirobbanása óta — az állami erőszakszervezet fokozódó aktivitása és a munkásosztály megosztottsága következtében — a munkásság forradalmi tömegmozgalmai nem mutattak ugyan emelkedő tendenciát, de a parasztság radikalizálódása 1931 elején vált élesebbé. A válság hatására növekvő tömegnyomás szabta meg a társadalmi mozgás fő irányát.

A néptömegek alulról jövő törekvéseivel szemben az államhatalom, a kormányzati rendszert fenntartó erők, illetve ezek megszemélyesítői jelentették a gazdasági válság hatására keletkezett társadalmi mozgás másik pólusát. Az 1930. szeptember 1-i hatalmas tüntetés Horthyban erős félelmet keltett. Ezt használta ki a kormányzati rendszer fasiszta diktatúrára törekvő szárnya. Az ellenforradalmi rendszer konszolidálásával önálló törekvéseikben visszaszorított államhivatalnoki-katonatiszti rétegek — a társadalmi ellentétek növekedésétől maguk is megrémülve — erősebb államhatalmat akartak, melyben természetesen őket illetné a vezető szerep. Úgy vélték, hogy a Horthy—Bethlen ellentét kimélyítésével tudnák leginkább növelni befolyásukat. Irányítójuk Gömbös Gyula volt, aki mindkét fél iránt hűséget mutatott, ugyanakkor az állami bürokráciára és a keresztény kurzusban nevelt egyetemi ifjúságra támaszkodva megtette első lépéseit a hatalom felé.

A kormányzati rendszer alapjául szolgáló szövetség meglazult, a válság egyre sürgetőbbé tette a hatalmi pozíciók újrafelosztását. A szükségrendeletek, az értékesítési válság az agráriusokat lényegében két okból is ellenzéki pozícióba szorította: egyrészt az objektív helyzet következtében szembekerültek a kormány gazdaságpolitikájával, másrészt a Kisgazdapárt politikai súlyának növekedése hajtotta őket ellenzéki irányba. Bethlen, aki mindig a Nagyatádi Szabóval való szövetségre hivatkozott és az agráriusokat tüntette fel politikai hatalma társadalmi bázisaként, a nyár folyamán lényegében szembekerült ezzel a táborral, annak ellenére, hogy a nagybirtokos osztályhoz erős érzelmi szálak fűzték. Bethlen ismerte annyira a gazdasági helyzetet, hogy tisztában legyen azzal: a válságból való kilábalás részben a mezőgazdaság rovására fog történni, és a döntőbíró hálátlan szerepére a merkantil—agrárius konfliktusban többé nem akart vállalkozni.

Ehhez kapcsolódik a bethleni kormányzati rendszer által kijelölt pénzügyi politika perspektívája: az adóemelés, a fizetéscsökkentés és az ezzel járó népszerűtlenség, az állami bürokrácia fokozódó türelmetlensége, tehát az apparátus ellenállása, amit Bethlen ugyancsak jól érzékelt. Végül, de nem utolsósorban, Bethlen lemondásában feltétlenül szerepet játszott a külpolitikai motívum.

A bethleni kormányzati rendszer 1931 augusztusára belülről fellazult, szétesés előtt állott, az ellentétes erők paralizálása — amit Bethlen 10 éven át ügyes taktikával megoldott — előbb-utóbb lehetetlenné vált. Bethlen ezt felismerte, és ez a felismerés, amely mögött a hatalom esetleges későbbi visszaszerzésének lehetősége állott, késztette lemondásra. Objektíve ez az aktus az egész bethleni koncepció bukását jelentette annyiban, hogy a korábbi kormánytámogató szövetség felbomlott, Bethlen lemondásával elhárult az akadály az uralkodó osztály egyes csoportjainak önállósulási törekvései elől.

4. KÁROLYI GYULA KORMÁNYA

AZ ÚJ KORMÁNY MEGALAKULÁSA

A Bethlen-kormány bukása bel- és külföldön egyaránt nagy visszhangot váltott ki. Sokan az utolsó pillanatig azt képzelték, hogy Bethlen marad, és csak kormányátalakításról van szó. A miniszterelnök távozásának jelentőségét kezdetben még a politikai közvélemény sem tudta igazán felismerni. Azt pedig maga Bethlen sem láthatta, hogy a világválság politikai következményei olyan új, háborús gócot hoznak létre Közép-Európában, amelynek terjedése és kisugárzása lehetetlenné teszi az uralkodó osztályok egységére épülő kormányzati rendszer visszatérését. Bethlen pozícióbeli gyengülését mutatta, hogy kabinetjének „legexponáltabb" tagjai kimaradtak a kormányból, elsősorban Klebelsberg Kunó kultuszminiszter és Scitovszky Béla belügyminiszter. Mindkettőjüket szoros kapcsolatok fűzték az Egységes Párt tőkés szárnyához, ami a kormánypárt sajátos összetételéből adódóan az ún. liberális köröket jelentette. E vonal képviselőjének számított további két távozó miniszter: Wekerle Sándor és Bud János is.

Az új kormány elnöke, gróf Károlyi Gyula a kormányzó legszűkebb köréhez tartozott, dúsgazdag földbirtokos volt, az ellenforradalmi rendszer létrejöttének egyik kezdeményezője, 1930 decembere óta a Bethlen-kormány külügyminisztere. Károlyi nem volt pártember, országgyűlési képviselővé is csak az 1931. évi választásokon jelöltette magát, az Egységes Pártban addig se szerepe, se súlya nem volt, kapcsolatai elsősorban az arisztokráciához fűzték. Az új külügyminiszter Walko Lajos lett, aki a banktőke és részben az állami bürokrácia felső rétegének közös exponense és éveken át Bethlen egyik bizalmasa volt. A legnagyobb „szenzációt" az új belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc személye jelentette, akit bátyja révén a kormányzó kamarillájához tartozónak ismerték. Keresztes-Fischer Ferenc a párt jobbszárnyát reprezentálta, bátyja a szegediek „elitjének" számottevő alakja volt. Új emberként jelent meg a kormányban Kenéz Béla, akit az állami bürokrácia vallott magáénak, de azért nem egyértelműen, mert a liberális oldal is számon tartotta mint megszerezhető tartalékot. Ivády Béla, az új földművelésügyi miniszter, az agráriusok és az állami bürokrácia közös jelöltje volt, ugyanakkor az agráriusokon belüli ellentétek kifejezője is, hiszen az egyébként csupán cégért jelentő és teljesen tehetetlen kisgazda minisztert, Mayer Jánost váltotta fel, aki a látszat megóvása — és a stallum — kedvéért tárca nélküli miniszter maradt. A kormányban hárman megőrizték eddigi tárcáikat, a kereszténypárti Ernszt Sándor a népjóléti és munkaügyi tárca mellé még a kultusztárcát is megkapta, gesztusként a koalíciós partner felé. Ennél sokkal lényegesebb volt, hogy Gömbös megtartotta nemrég megszerzett hadügyminiszteri posztját, hiszen a külföld és a bethlenista konzervatív és liberális tábor részéről — a kormány baloldali ellenzékét nem is említve — őellene folyt a legerősebb támadás. Az a tény, hogy a fegyveres erők élén továbbra is, sőt Keresztes-Fischer személyében — a belső karhatalom vonatkozásában — még fokozottabban a „szegediek" exponensei foglaltak helyet, nem hagyott kétséget az ellenforradalmi irányzat intranzigenciája felől. Az új kormány politikai arculata tehát inkább az állami bürokrácia diktatórikus irányzatainak megerősödését tükrözte, ám a pillanatnyilag legexponáltabb tárca — a pénzügyminisztériumi — betöltetlensége (Károlyi a hivatalos nyilatkozat szerint is csak a kérdés megoldatlansága miatt tartotta fenn magának) nyitott kérdést jelentett a gazdaságpolitika további iránya szempontjából.

A gazdasági válság általában, a júliusi pénzügyi válság pedig különösen, felborította az ellenforradalmi rendszer vezetésében kialakított egyensúlyt, de a sorrendiséget is, amelyet Bethlen konstruált és szilárdított meg: a politikai elit primátusát a gazdasági élet felett; ezért vált döntő fontosságúvá a pénzügyminiszteri poszt. A kormány pénzügyi politikája lett ugyanis — a gazdasági válság közvetlen hatása következtében — a magyar belpolitikai élet egyik legfontosabb kérdése; ez került a gazdasági, társadalmi és politikai ellentétek középpontjába. A kormány bemutatkozásakor ez a pénzügyi politika — fő vonalában — Bethlen István koncepcióját tükrözte, de mégsem volt véglegesnek tekinthető.

A MINISZTERELNÖKI ÉS PÁRTVEZÉRI FUNKCIÓ KETTÉVÁLÁSA

A Bethlen-kormány lemondása után — a válság előrehaladtával — a magyar belpolitikai életben is új helyzet állott elő: az uralkodó elit csoportjai, a középrétegek és a dolgozó tömegek politikai mozgása meggyorsult. A kormány bukása egy 10 éves személyi uralom végét jelentette. A magyar politikai élet, a bethleni 10 esztendő jellegzetessége az a körülmény volt, hogy egy látszólagos parlamentarizmus keretei között a nyílt szavazásos választással biztosított többségi párt vezére és a miniszterelnök — a Tisza István-i hagyományt erősebben konzervatív és diktatórikus irányban továbbfejlesztve — ugyanazon személy volt. A kormánypárt és az állam vezetésének összpontosulása — gyakorlatilag a kormánypárt feltétlen többségi hatalma, monopolhelyzete alapján — egy személy kezében lehetővé tette — a parlamenti spanyolfal mögött — a viszonylagosan korlátolt személyi diktatúrát a kormányelnök és egyben kormánypárti vezér, Bethlen István számára.

Miután Bethlen lemondott a miniszterelnökségről, az eddig egy kézben egyesített két funkció kettévált. A miniszterelnöki székbe új személy került ugyan, de a pártvezér a régi maradt. Ez a sajátos helyzet Bethlen híveiből és az érdekkörében működő haszonélvezőkből részint elégedetlenséget és félelmet váltott ki, részint azonban a visszatérés reményét is keltette bennük; ellenfelei és ellenlábasai számára viszont a bethleni restauráció újjáéledésének veszélyét jelentette. A két tábor között helyezkedett el a magyar politikai élet — feudális és antidemokratikus hagyományokból táplálkozó — legszámottevőbb tábora: a politikai „mocsár". Az állami, a párt- és a politikai élet aktivistáinak zöme, a mindenkori hatalom kiszolgálói a helyezkedés és a várakozás álláspontján álltak, hogy kellő időben a győztes fél zászlaja mögé sorakozhassanak.

Ez a tendencia elsősorban az uralkodó elit csoportjain belül volt alapvető; réteg- és egyéni érdekek keveredtek e törekvésekben. A nagytőke körei közvetlen politikai befolyásuk növekedését, az agráriusok gazdasági segítséget, az állami bürokrácia pedig — gazdasági és politikai síkon egyaránt — pozíciói gyarapodását kívánta és remélte. Ténnyé vált, hogy a status quo felborult, a koalíció fellazult; szemmel láthatólag oly módon is, hogy az uralkodó elit csoportjaiból képzett piramisnak a csúcsán több személy trónolt, tehát a koalíció egyes csoportjai most már akarva-akaratlanul több zászlót láttak, illetve kívántak látni, és ennek megfelelően sorakoztak fel.

A STATÁRIUM KIHIRDETÉSE. A „NEMZETI KONCENTRÁCIÓ" TERVE

A döntő harci terep a gazdasági terület lett. A Károlyi-kormány első intézkedései a bethleni koncepciót követték, a „szükségrendeletek" kiadásával, a 33-as bizottságon keresztül. (A 33-as bizottság augusztus 7-én kezdte meg működését, és augusztus 25-én 5-ös bizottságot választott a tárcák költségvetésének és túlköltekezéseinek felülvizsgálatára.) 1931. augusztus 21-én kormányrendelettel csökkentették a vármegyei, vasúti és állami üzemek alkalmazottainak fizetését; az erősen szélsőjobboldali — az ellenforradalmi rendszer fontos tömegbázisát képező — közalkalmazotti egyesületek memorandumban tiltakoztak a kormánynál. A gazdaságpolitika két központi kérdése az államháztartás deficitjének csökkentése, illetve megszüntetése és annak a törekvésnek az érvényesítése volt, hogy a rövid lejáratú hitelek kamatterhétől megmeneküljenek a tőkések és földbirtokosok, és e tartozásokat hosszú lejáratú hitelekké változtassák. Ennek érdekében a kormány 1931. szeptember 7-én a Nemzetek Szövetsége pénzügyi bizottságához fordult (1930. május 15-én a Nemzetek Szövetsége megszüntette Magyarország pénzügyi ellenőrzését), hogy vizsgáltassa felül a magyar pénzügyi helyzetet. A Nemzetek Szövetsége pénzügyi bizottsága szeptember 26-i válaszában hozzájárult ehhez. E szanálás az államháztartás és a magyar hitelszervezet érdekeit szolgálta elsősorban; a tárgyalásokon döntő és kiegyensúlyozó szerepet juttatott a Nemzeti Banknak, amely ezáltal politikai faktorrá vált. Ezzel egyidejűleg — a gazdasági helyzet romlása következtében — fokozódott a kormányzati erőkre nehezedő tömegnyomás. Ennek kivédésére — a szeptember 13-i biatorbágyi vasúti merényletet ürügyül használva — a kormány 1931. szeptember 19-én elrendelte a statáriumot, korlátozta a gyülekezési jogot, és kiterjesztette a rögtönítélő bíróság hatáskörét.

A Károlyi-kormány tevékenységének első 4 hónapját egyrészt a kormánypárti erők és az ellenzék, másrészt a kormányt támogató koalíció belső csoportjainak harca, illetve a harcok élénkülése jellemezte. Bár a kormánynak sikerült érvényesítenie — a finánctőke elsőrendű érdekeinek megfelelő — fő irányvonalát, a politikai nyomás jobbról és balról egyaránt fokozódott. Előtérbe került a várható Károlyi—Bethlen ellentét, de felbukkant „vezérjelöltként" Gömbös Gyula is. Az őszi pénzügyi vitákon a polgári ellenzék és a legitimisták a „nemzeti koncenttráció" taktikáját alkalmazták, amely Károlyi és az Egységes Párt bethlenista szárnya közötti ellentétre épített. Ezzel párhuzamosan az Egységes Párt agrár blokkja közeledett a Kisgazdapárt felé. A fajvédő szárny taktikáját a Gömbös—Eckhardt-összefogás perspektívája határozta meg. Az Egységes Párton belül fokozódott a frakciós tevékenység.

Az 1931. november 28-án leleplezett, Vannay László vezette puccskísérlet és a Nemzeti Párt nagyarányú szervezkedése a szélsőjobboldal készülődésére utalt. Másfelől a szociáldemokrata baloldal is szervezetten lépett fel az MSZDP XXVIII. kongresszusán (december 6—8.). A „hogyan tovább?" kérdése a kormánypárti erők részéről választ követelt; Károlyi és a mögötte állók önállósulási törekvései, illetve Bethlen visszatérése jelentette az alternatívát.

AZ EGYSÉGES PÁRTI CSOPORTOK ELLENTÉTEINEK ÉLEZŐDÉSE

A kormánykoalíción belüli ellentétekből, valamint a legális és illegális politikai pártok ellenzéki fellépéseiből a politikai status quo közeli megváltoztatásának lehetőségére lehetett következtetni. Tovább romlott Károlyi Gyula és az Egységes Párt viszonya: a 33-as bizottságban az egységes párti képviselők nem támogatták a kormány pénzügyi javaslatát és a közalkalmazottak fizetésének újabb csökkentéséről szóló rendelettervezetet sem. A 33-as bizottság polgári ellenzéki tagjai lemondtak bizottsági tagságukról, hogy ezzel Károlyit az általuk javasolt „nemzeti koncentráció" elfogadására bírják. Az Egységes Párt agráriusainak küldöttsége határozott fellépést követelt az agrárvédelem érdekében. A pártban napirenden voltak az összetűzések. A közalkalmazottak újabb fizetéscsökkentéséről szóló kormányrendelet, amelyet Károlyi végül is a 33-as bizottság megkerülésével adott ki, a Keresztény Pártban is „lázadást" keltett, ennek hatására Ernszt Sándor lemondott miniszteri tárcájáról; hasonló lépésre szánta el magát Mayer János tárca nélküli miniszter is, Nagyatádi Szabó örököse. A legnagyobb megütközést azonban Sztranyavszky Sándor volt belügyi államtitkár nyílt levele okozta, amelyben bejelentette az Egységes Pártból való kilépését. A kormányválság a levegőben volt, minden szem ismét Bethlenre szegeződött, az ő kezét sejtették a közeledő válság mögött; a politikai közvélemény még mindig őt tekintette az „első embernek".

Bethlen valószínűleg már ekkor gondolt visszatérésére a kormány élére, de a gazdasági és a politikai helyzet ezt nem tette lehetővé. Károlyi politikai magatartásában a passzivitás volt ugyan az uralkodó, de bizonyos önállósulási törekvések politikai és személyi okokból már mutatkoztak részéről, amelyeket a legitimisták és a polgári ellenzék, továbbá a Keresztény Párt és az Egységes Párt egyes csoportjai igyekeztek kihasználni. A Károlyi merev, taktikátlan, elsősorban a banktőkének kedvező pénzügyi politikája által az Egységes Párton belül támasztott éles ellentétek szintén jelentős akadályai voltak Bethlen visszatérésének. Az Egységes Pártban — bár Bethlen továbbra is a „Gazda" maradt — Bethlen szűk körének addig hangadó szerepe kezdett elhalványodni; új emberek kerültek előtérbe. Híveinek egy része lojális maradt Bethlenhez, és ragaszkodott a kormánypárt monopolhelyzetének fenntartásához, de különösen az új képviselők között voltak olyanok, akik hajlandóak voltak Károlyit támogatni egy esetleges „nemzeti koncentrációban"; az agráriusok és a kisgazda képviselők (Nagyatádi Szabó volt hívei) feltűnő közeledést mutattak Gaál Gaszton pártjához. Az előtérbe került szélsőjobboldali, fasiszta velleitású képviselők is a Kisgazdapárt — de inkább Eckhardt — felé orientálódtak. A Keresztény Párt fellazulása is előrehaladt, a párt antiszemita képviselői Gömbös és Eckhardt közeledését várták, a legitimisták viszont Károlyitól reméltek előrelépést a legitimizmus céljai felé.

1931. december közepén kérdéses volt, hogy Károlyi Gyula kormánya megmarad-e az addigi alapokon. Károlyi Gyula, ha másképp nem, passzivitása révén, mutatott bizonyos hajlandóságot az ún. nemzeti koncentrációra, azaz egyes polgári ellenzéki pártoknak a kormányba való bevonására; de a legitimista és a polgári ellenzéki körök reményeit és felajánlkozását a jelentkező tömegnyomás meghiúsította, Károlyit visszariasztotta Bethlennel szembeni önállósulási törekvéseitől. Az Egységes Párton belüli Károlyi-ellenes lázadás kitörését viszont Bethlen — miután saját visszatérését még korainak tartotta — leszerelte; fő érve annak hangoztatása volt, hogy a kormánypárt monopolhelyzetét feltétlenül fenn kell tartani.

Károlyi újjáalakította kormányát; a pénzügyminiszter báró Korányi Frigyes, a Pénzintézeti Központ elnöke, volt párizsi követ, a finánctőke exponense lett. Ez garantálta a kormány pénzügyi politikájának további „töretlenségét", tehát jelképezte az államhatalom és a finánctőke közötti megegyezést, a pénzügyi politikában a finánctőke elsődlegességének érvényesülését. A nemzeti koncentráció ismét megbukott, de ugyanakkor Bethlen befolyására meghátrált az Egységes Párt agrárius — és fajvédő — szárnya is.

A kormány, átalakítása után néhány nappal, a külföldi adósságokra vonatkozóan életbe léptette a 12 hónapra szóló transzfermoratóriumot. Károlyi a politikai, illetve pontosabban gazdaságpolitikai megoldást, amit a kormányátalakítás és a transzfermoratórium jelképezett, kompromisszumnak fogta fel; az Egységes Párt egyes csoportjai, elsősorban az agráriusok és az állami bürokrácia, csupán fegyverszünetnek tartotta. De fegyverszünetnek fogta fel a legitimista és polgári ellenzék is, amely most új taktikába kezdett. A politikai közvélemény előtt a nemzeti és polgári erők összefogását hangoztatta, „belső használatra" viszont a nemzetközi helyzetben végbemenő változásokra kívánt építeni. A nemzetközi helyzet alakulása ugyanis egyre erőteljesebben kezdte éreztetni hatását a magyarországi belpolitikára.

MAGYARORSZÁG ÉS AZ EURÓPAI STATUS QUO

Károlyi és a kormánykoalíció egyes csoportjai — akár kompromisszumnak, akár fegyverszünetnek fogták fel az 1931. év végi állapotot — egyaránt kezdték felismerni, hogy növekszik a külpolitikai tényező szerepe. E felismerés az objektív helyzet, a nemzetközi események értékeléséből fakadt.

A gazdasági válság ugyanis változásokat hozott a nemzetközi erőviszonyokban is. Az osztrák—német vámunió terve, annak ellenére, hogy meghiúsult, a német kérdést az európai kapitalista világ központi problémájává tette, tovább gyengítette a locarnói szellemet, de nem egészen abba az irányba hatott, ahogy a bethleni „aktív külpolitika" várta. A diplomáciai kezdeményezés ugyanis a vámuniós javaslattal átcsúszott a német kormány kezébe.

A bethleni „aktív külpolitika" meghirdetésétől kezdve arra az elképzelésre épült, hogy a trianoni békeszerződés revízióját a magyar kormány elsősorban a nemzetközi helyzetben bekövetkező változások kihasználásával érhetné el. Ezzel kapcsolatban azonban a Magyarország diplomáciai kezdeményező szerepéről alkotott elképzelés híján volt a realitásnak. Bármennyire azt hangoztatta is az 1931. őszi parlamenti ülésszakon a kormánykoalíció csaknem minden csoportjának képviselője, hogy a bethleni külpolitika sikereihez nem férhet kétség, ez a külpolitika, akárcsak Bethlen belpolitikája, lényegében kudarcot vallott. Ezt mutatta a felvett francia kölcsön is, ami — akárhogyan igyekeztek is azt Bethlen sikerének feltüntetni — törést jelentett az „aktív külpolitika" irányán.

A bethleni külpolitika kudarca — akárcsak a belpolitikai kudarc — a kormányt támogató koalíció önállósulási törekvéseibe is új színt hozott; a korábbi árnyalatok — ha nem is közvetlenül Bethlen lemondása után —

SÁTORALJAÚJHELY
Olaszliszka
ÓZD
IPOLY
Somoskőújfalu
SALGÓTARJÁN
Szikszó
Sajóvámos
Megyaszó
MISKOLC
Diósgyőr
Felsőzsolca
Szirma
Alsózsolca
Görömböly
Tiszalúc
Csobaj
Sajópetri
Berzék
Bükkaranyos
Sajóörös
Sály
Szakáld
Hejőpapi
Tiszadob
Tiszadada
Tiszalök
Tárd
Alsóábrány
Igrici
Mezőkeresztes
Mezőcsát
Mezőkövesd
Keresztespüspöki
Szentistván
Tiszakeszi
Tiszaszederkény
Polgár
Tiszabud
Budszentmihály
Beszterec
Nagyhalász
Ibrány
Tiszarád
Kemecse
Vasmegyer
Kótaj
Nyírbogdány
Nyírtura
Nyírszőlős
NYÍREGYHÁZA
HAJDÚNÁNÁS
Újfehértó
Hajdúdorog
Tiszadorogma
Tiszabábolna
Hajdúhadház
HAJDÚBÖSZÖRMÉNY
Balmazújváros
DEBRECEN
TISZA
EGER
GYÖNGYÖS
Mátraszőlős
Nagybátony
HATVAN
Jászárokszállás
Mezőtárkány
Poroszló
Sarud
TISZAFÜRED
Nagyiván
Hajdúszoboszló
Nádudvar
Almosd
Sáránd
Püspökladány
Derecske
Konyár
KARCAG
Esztár
Pocsaj
Hencida
Kismarja
Szentpéterszeg
Gáborján
Sárrétudvari
Biharnagybajom
Fegyvernek
KISÚJSZÁLLÁS
Mezősas
TÚRKEVE
Szeghalom
MEZŐTÚR
KÖRÖS
Vésztő
Okány
Endrőd
Öcsöd
SZARVAS
Békésszentandrás
Mezőberény
Sarkadkeresztúr
Kunszentmárton
Békés
Kondoros
Mezőmegyer
Sarkad
Nagyszénás
BÉKÉSCSABA
Doboz
Gádoros
Csorvás
Gyulavári
GYULA
Szentetornya
Gerendás
Újkígyós
OROSHÁZA
Csanádapáca
Kétegyháza
Mindszent
Pusztaföldvár
Nagykamarás
HÓDMEZŐVÁSÁRHELY
Nagybánhegyes
Almáskamarás
Tótkomlós
Ref. kovácsháza
Mezőkovácsháza
Kevermes
Dombiratos
Végegyháza
Dombegyház
Battonya
MAROS
MAKÓ
Deszk
Szőreg
SZEGED
Kiskundorozsma
Sándorfalva
SZENTES
CSONGRÁD
KISKUNFÉLEGYHÁZA
KISKUNHALAS
KECSKEMÉT
CEGLÉD
Abony
Jászladány
Jászalsószentgyörgy
Jánoshida
Jászfelsőszentgyörgy
Albertirsa
Pilis
Gomba
Üllő
Gyömrő
Vecsés
Pestszentlőrinc
Pestszenterzsébet
Soroksár
Kispest
Rákoshegy
Rákoskeresztúr
Isaszeg
Kistarcsa
Csömör
Rákospalota
Újpest
Békásmegyer
Budakalász
Perbál
Zsámbék
Páty
BUDAPEST
Torbágy
Bia
Etyek
Budafok
Sóskút
Csepel
VÁC
Nagymaros
Süttő
KOMÁROM
Bánhida
Mezőörs
Nyúlfalva
GYŐR
Győrzámoly
MAGYARÓVÁR
Levél
DUNA
FERTŐ
Fertőrákos
SOPRON
Kópháza
RÁBA
KŐSZEG
SZOMBATHELY
PÁPA
Zirc
Pátka
SZÉKESFEHÉRVÁR
Ajka
Egyházasrádóc
Kissároslak
Körmend
Nagycsákány
TAPOLCA
ZALAEGERSZEG
Badacsonytomaj
KESZTHELY
BALATON
Ozora
NAGYKANIZSA
KAPOS
KAPOSVÁR
Máza
Decs
Hosszúhetény
Vasas
Mecsekszabolcs
Somogy
PÉCS
Szemely
Lothárd
Pogány
Barcs
DRÁVA
DUNA

JELMAGYARÁZAT:

○ jelöli azokat a helységeket melyekben a memorandumot egy bizottság átnyújtotta

A memorandumátnyújtást

◔ tüntetés

◑ munkabeszüntetés

◕ a karhatalommal összetűzés

● halálos áldozatot követelő csendőrsortűz követte

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1932. április 6-i országos akciója kezdtek élesebb körvonalakat ölteni, a belpolitikai önállósulási törekvésekhez viszonyítva ezek a külpolitikai orientációban jelentkező eltérések bizonyos fáziseltolódással érvényesültek. Már önmagában az a lépés, hogy a Károlyi-kormány a Nemzetek Szövetsége pénzügyi bizottságához fordult segítségért a szanálás érdekében, a bethleni külpolitikai vonaltól való újabb elkanyarodást jelezte.

A kormánykoalíció csoportjai a pénzügyi bizottság jelentésével kapcsolatban érzékeltették először a saját — eltérő — politikai és gazdasági igényeiket a külpolitika területén. A politikai és gazdasági igények azonban nem párhuzamosan, hanem olykor egymást keresztezve jelentkeztek: politikai indítékul legitimista és szabad királyválasztó, gazdasági síkon agrár és merkantil irányban.

Az európai nemzetközi helyzetben a német jóvátétel, a leszerelés, illetve fegyverkezési egyenjogúság körüli vita és az ezzel összefüggő pénzügyi válság kritikus ponthoz közelítették azt a status quót, amelyet a versailles-i békerendszer hozott létre. Egyre tudatosabbá vált, hogy ez a körülmény a nemzetközi politika irányának alakulásában alternatívát állít fel: az atomizáló vagy az integrációs folyamat erősödik majd az európai országok egymáshoz való viszonyában. E folyamat összetevőit a gazdaságpolitikai problémák határozták meg, az érdekek összeütközésére elsősorban a gazdaságpolitikában került sor. A közeledő és várt fordulat tekintetében a polgári társadalom — Európa-szerte — nemzeti és osztályszempontoktól függően különféle érdekeket képviselt; a válság mélységétől, okától és az egyes államok belső szilárdságától függően pedig más-más árnyalattal jelent meg a szocialista forradalomtól, a kapitalista rend bukásától való félelem, a revolúciós társadalmi átalakulással szembeni védekezés igénye. Ez szabta meg a kialakítandó politikát, amely szintén nem volt egységes, hanem a nemzeti és osztálysajátosságoknak megfelelően jelentkezett.

A közeli fordulat lehetőségét alátámasztotta a versailles-i békerendszerben mutatkozó hasadás: az angol—francia és francia—olasz ellentétek, a német kérdésben mutatkozó eltérő álláspont, végül az ún. dunai kérdés, amely a kelet- és közép-európai válság mélyülésével, az osztrák—német vámunió meghirdetésével előtérbe — átmenetileg pedig a nagyhatalmak diplomáciai taktikája folytán első helyre — került a megoldandó problémák sorrendjében.

A nemzetközi politikában az erőviszonyokat 1931 végére elsősorban a gazdasági válság következményei szabták meg. Ennek egyik jellemzője az a körülmény volt, hogy Franciaországban később jelentkezett a válság, mint más vezető nagyhatalmak gazdasági életében, így Franciaország a pénz- és hitelválság hatása ellenére pénzügyileg megőrizte, sőt az angol font devalválása következtében erősítette pozícióját, s ez bizonyos politikai sikerekkel is járt. A francia külpolitika nemzetközi sikerei állították előtérbe az egységként felfogott dunai államok egymás közti kooperációjának tervét. Minthogy azonban ez a terv lényegében a politikai status quóra épült, ezzel alapjában meg is szabta a revíziós politikát folytató magyar kormány külpolitikai reakciójának lehetséges kereteit is.

Két fő irányzat körvonalai bontakoztak ki egyre erősebben az európai kapitalista államok külpolitikájában: a francia monopoltőke integráló tendenciája, amelynek hangsúlyt a gazdaságpolitika primátusa, bázist a politikai status quo adott; a másik pedig a nagyrészt revansista igényű, német és olasz vezetés alatt álló ellentábor, amely a politikai tényező előtérbe helyezésével kívánta szabaddá tenni a gazdasági megoldás, illetve érvényesülés útját. E két fő irányzat a kapitalista rend belső frontján csapott össze; mindkettő éles harcban állott a nemzetközi munkásmozgalommal és a Szovjetunióval, a fő veszélyt bennük látván. A francia monopoltőke számára azonban a német kérdés egyre inkább előtérbe került, amint ezt az 1931 júliusában Párizsban parafált előzetes francia—szovjet megnemtámadási szerződés dokumentálta. Az 1931. esztendő végére egyre határozottabban jelentkezett valamilyen fordulat, illetve döntés igénye a nemzetközi politikában.

A magyar külpolitika szempontjából 1931 karácsonyán Beneš és Bethlen egyidejű nyilatkozata érzékeltette az összecsapás fő irányát. Beneš a politikai feltételek nélküli gazdasági közeledést javasolta, azzal a meggondolással, hogy egy szélesebb gazdasági kooperáció a dunai államok között nehezíti, sőt meggátolja egy osztrák—magyar vámszövetség tervét. Bethlen karácsonyi nyilatkozata a magyar—csehszlovák kereskedelmi szerződés hiányáért a felelősséget elhárította, a magyaroktól való beteges félelemmel vádolva a csehszlovák kormány külpolitikáját, s hangoztatva, hogy a kezdeményezésnek Csehszlovákiától kell kiindulnia. A gazdasági közeledést elvben helyeselte, de hozzátette, hogy „olyan kereskedelempolitikai koncepcióra van szükség, ami összeegyeztethető a nemzet politikai érdekeivel”.[46]

Bethlen korábbi merev és éles Csehszlovákia-ellenes nyilatkozataihoz és a beneši politikát dühösen támadó magatartásához képest ez a nyilatkozat a francia félhivatalos körök előtt engedékenységnek, a tárgyalásra való hajlandóságnak tűnt; a Prága feltétlen „jóakaratára” való hivatkozás bizonyos kétértelműséget is tartalmazott, amit mindkét — tehát a magyar és a csehszlovák — fél a saját számlájára könyvelhetett el. Jelenthette a francia külpolitika változatlan bizalmát Csehszlovákia iránt, de jelenthetett biztatást Magyarországnak a tekintetben, hogy a csehszlovák jóakaratról Párizs gondoskodik.

A kormánypárti magyar sajtó természetszerűleg, de a párton kívüli — olykor enyhén ellenzéki — Pesti Hírlap is a revízió feltételéhez kötötte kommentárjában a csehszlovák—magyar közeledést. Ezt az irányt fogalmazta meg Károlyi Gyula újévi köszöntője az Egységes Pártban és a sajtóban, amikor hangsúlyozta a békeszerződések revíziójának szükségességét, miután — mint mondotta — „minden baj legfőbb oka az elhibázott békeszerződésekben keresendő”.[47]

Ezzel egyidőben Bethlen decemberi váratlan látogatása Temesvárott a román királynál Európa-szerte nagy érdeklődést keltett, és különböző találgatásokra adott okot, annál is inkább, mert korábban több román oldalról tett nyilatkozat látott napvilágot Erdély autonómiájáról. A francia külpolitika közép-európai tervének — egyelőre — bizonytalan körvonalai, a csehszlovák—magyar blokk esetleges megvalósításának részletei, továbbá a csehszlovák—francia viszonyban mutatkozó zökkenők Bethlent ellenakciókra ösztönözték, utazásai is nyilván ezt a célt szolgálták. Bethlen, maga mögött tudva az Egységes Párt zömének és a kormány többségének támogatását, a csehszlovák—magyar—osztrák blokk elképzelésével szemben olasz—osztrák—magyar vámuniós tervvel lépett Olaszország, az általa elképzelt blokk leendő vezetőjének tekintett partner elé.

A bethleni vámuniós javaslat január 18-án egy Mussolini elnökletével lefolytatott bizalmas miniszteri értekezlet elé került. Az olasz kormány válaszában jóváhagyta a bethleni tervet; de az osztrák kormányválság megakadályozta a további lépéseket, Bethlen hármas vámuniós terve egyelőre megbukott.

---

[46] Bethlen a szomszédokkal való megegyezésről. *Pesti Hírlap*, 1931. december 25.

[47] Károlyi Gyula programja. *Nemzeti Újság*, 1932. január 1.

A Károlyi-kormány külpolitikájának fő vonala tehát a kudarcok ellenére követte a bethleni vonalat, továbbra is Bethlen kezében maradt még a közvetlen irányítás is.

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA ÉS A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT POLITIKÁJA A TÖMEGMOZGALMAK RADIKALIZÁLÓDÁSA IDEJÉN

A Kommunisták Magyarországi Pártjának harci programja — amelynek főbb pontjai a munkanélküli-segély, a kilakoltatások megszüntetése, a leállított üzemek újbóli megindítása, a földosztás meghirdetése, béremelés a mezőgazdasági munkásoknak, az árverések megszüntetése, az adóhátralékok eltörlése voltak — a II. kongresszus irányelveinek megfelelően növelte a kommunisták tömegbefolyását. A párt eredményeket ért el az ifjúság, így a középiskolai diákok körében is. Az új Központi Bizottság a fő hangsúlyt a tömegbefolyás erősítésére helyezte, de a kormányzat féktelen kommunistaellenes terrorja, továbbá a proletárdiktatúra létrehozásának a II. kongresszus által megerősített stratégiai célja, a szociáldemokrácia különböző irányzatai között egyre kevésbé differenciáló szektás álláspont fenntartása nem tették lehetővé, hogy az akcióprogram reális követelései mint hangsúlyozottan kommunista követelések hatoljanak a tömegek tudatába. Bár a szervezési munka javult, az állandó lebukások továbbra is akadályozták a kommunista mozgalom erősödését. Az illegális körülmények között küzdő KMP-vel szemben a kommunistaellenes kormányzat — miként az ellenforradalom hatalomra jutása óta állandóan — fasiszta módszerekkel lépett fel, a kommunisták „törvényen kívülisége" az ellenforradalmi propaganda központi irányelve volt; a válság mélyülésével ennek hangoztatása is erősödött. Az objektív keretek — a hibáktól függetlenül is — eleve lehetetlenné tették, hogy a kommunista program szervezett, az egész országra kiterjedő kommunista tömegmozgalmat eredményezzen.

A szociáldemokrata párt — a XXVIII. kongresszus irányelvei alapján — szintén növelni igyekezett a tömegmunkát a munkanélküliek és a falusi dolgozók körében. A parlamentben néhány — a polgári ellenzéktől támogatott — akciója csupán vihart és bizonyos visszhangot keltett, de konkrét eredményt nem hozott. A Népszava elleni ügyészségi eljárások, a gyűlések betiltása, a szociáldemokrata képviselők mentelmi jogának felfüggesztése mindennapossá vált. A szociáldemokrata párt falusi munkájának aktivizálódása viszont a kormányzat számára egyre veszélyesebbnek tűnt: nőtt a párt befolyása falun, a szociáldemokrata képviselői beszámolókon új színként jelentkezett a városi munkásság és a falu dolgozói közötti szövetség, továbbá a földosztás követelése. A szociáldemokrata képviselők földosztást követelő kijelentéseire a politikai rendőrség azonnal felfigyelt. Amilyen mértékben radikálisabb hangot ütöttek meg egyes szociáldemokrata vezetők, olyan mértékben növekedett a rendőrségi nyomás.

A kormányzat számára a kommunista és szociáldemokrata mozgalom jelentette a fő veszélyt a tömegek radikális befolyásolása szempontjából. A marxista vagy a kormányzat által annak tartott befolyás miatt kirobbant tömegmozgalmakat a kormányzat a legkegyetlenebbül nyomta el 1932 telén és tavaszán, Csepelen, Pacsán, Balmazújvárosban, kardlap, csendőrszurony vagy sortűz segítségével. A munkásmozgalommal — akár kommunista, akár szociáldemokrata formában jelentkezett — Keresztes-Fischer belügy- és Gömbös Gyula hadügyminiszter az ellenforradalmi rendszer legbrutálisabb fegyvereit szegezte szembe, nemcsak közigazgatási és ügyészségi szinten, hanem eszmei-politikai téren is.

A FELLENDÜLŐ MUNKÁSMOZGALOM MEGTÖRÉSE

Az 1931. év eseményei — a munkanélküli-tüntetések sorozata, az MSZDP sikerei az országgyűlési választásokon, a kormányterror fokozása — az MSZDP tagságának balratolódását idézték elő. Ez nyilvánult meg az 1930. szeptemberi tüntetés megismétlésének állandó sürgetésében. A tömeghangulat hatása fejeződött ki az 1931 decemberében megtartott kongresszuson, ahol a szónokok a kormány lemondását és a megbukott Bethlen-kormány felelősségre vonását követelték a felelőtlen pénzgazdálkodás miatt. A kongresszus fő jelszava — rendszerváltozás vagy katasztrófa — kifejezte és jelezte nemcsak a munkásság, hanem a parasztság radikalizálódását is. az ellenzék növekvő erejét, a tömegelégedetlenség fokozódását.

A terror állandósítása és fokozódása a munkásmozgalmat eleinte még balra tolta. A Károlyi-kormány azonban hamarosan tudtul adta, hogy visszatért a Bethlen-kormánynak a 20-as években érvényesített álláspontjára, amely a vidék szociáldemokrata szervezkedését veszélyesnek, kockázatosnak, éppen ezért megengedhetetlennek tartotta. Ez annál könnyebben ment, mert az uralkodó osztály egy része és szinte az egész közigazgatási apparátus a munkásmozgalomnak nagyobb mozgásszabadságot biztosító politikát eleve nagy fenntartásokkal fogadta, ahol lehetett, szabotálta, s a hagyományos módszerekkel üldözte, akadályozta a munkásmozgalmat. A kormánypolitika változását tehát örömmel vette tudomásul, s gátlástalanul vetette rá magát a szociáldemokrata szervezetekre. 1931 decemberében a belügyminisztérium szigorúan bizalmas rendeletben utasította a vidéki hatóságokat a mozgalom elfojtására, s kibontakozott a terrorhadjárat. Ez nem általában irányult a szociáldemokrata párt ellen: a vidéki szervezkedés megakadályozását célozta.

A kormány megváltozott magatartása az MSZDP vezetőségét 1932 tavaszán válaszút elé állította. Döntenie kellett, alkalmazkodik-e a kormány szándékához, vagy tovább folytatja a szervező, agitációs munkát, vállalva a várható megtorlást. A párt reformista vezetői a békés megoldás felé hajlottak, ez azonban 1932 elején különböző nehézségekbe ütközött. Számolni kellett a munkásság és a parasztság elkeseredett forradalmi hangulatával, a párt passzivitása és engedékenysége miatti elégedetlenséggel. Emellett figyelembe kellett venni a párton belül szervezkedő és igen jelentős erőt képviselő baloldalt, amely a válság kitörése, különösen pedig az 1930. szeptember 1-i tüntetés óta az alsó- és középfuncionáriusok között a korábbinál jóval nagyobb befolyásra tett szert. A pártban élénk visszhangra talált a Garami-csoport jelszava is a tömegmozgalmak fokozására.

A pártvezetőség végül is úgy döntött, hogy április 7-re nagyszabású tömegmegmozdulást rendez. Ezen a napon az ország valamennyi városában és falvában a helyi szervezetek vezetőiből alakult küldöttségek memorandumot adtak át a helyi hatóság vezetőjének, s az átadást a városokban és a gyárakban munkaszünettel támasztották alá. Eredetileg

A SZTRÁJKOK SZÁMA

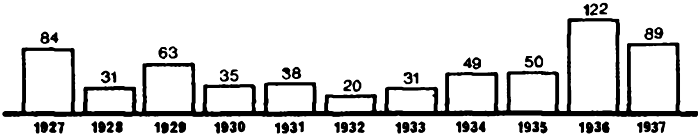

A SZTRÁJKOKBAN RÉSZT VEVŐ MUNKÁSOK SZÁMA

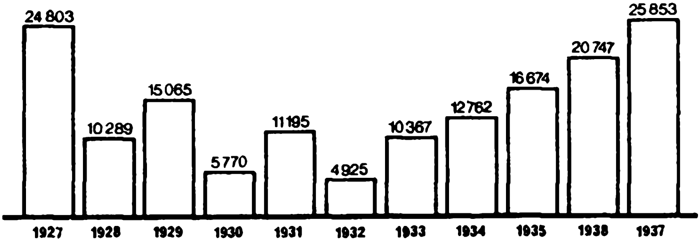

A SZTRÁJKOK IDŐTARTAMA MUNKANAPOKBAN

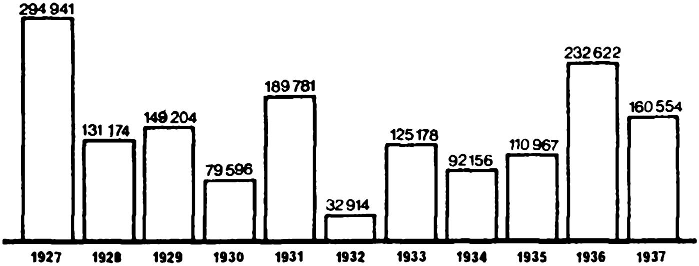

Sztrájkok Magyarországon (1927—1937)

felvonulást is terveztek, de azt az esetleges provokációk elkerülésére hivatkozva lefújták. A memorandum a sokszor hangoztatott követeléseket fogalmazta meg: általános, titkos választójog, egyesülési, gyülekezési szabadság. A tüntetések azonban túlnőttek a tervezett kereteken. Míg 1930. szeptember 1-én a városi, elsősorban a budapesti munkásság harcos szelleme csapott ki medréből, addig 1932. április 7-én a vidék járt az élen. Becslések szerint 200 ezer ember szakította meg a munkát. Hosszú idő óta ekkor valósult meg először a falusi proletariátus és szegényparasztság nagyméretű, szervezett, a városi munkássággal összehangolt politikai akciója. Bekapcsolódott abba a KMP is: bejelentette részvételét, s arra hívta fel a munkásokat, hogy ne néma tüntetéssel, könyörgő küldöttségjárással, hanem forradalmi demonstrációval harcoljanak a fasiszta diktatúra ellen.

Kétszáz vidéki városban és községben adták át, illetve kísérelték meg átadni a memorandumot. A szociáldemokrata pártvezetőség instrukciójával ellentétben számos helyen hatalmas tömeg kísérte a küldöttséget, s a katonasággal megerősített karhatalom a Nyírségben, a Hajdúságban és a Viharsarok falvaiban vadul vetette rá magát a tömegekre. Nyírturán és Balmazújvároson vér folyt, a terror halálos áldozatot követelt.

A kormány április 7-én és azt követően a legerőszakosabb eszközökkel lépett fel. A karhatalom magatartását a belügyminisztérium utasítása határozta meg: a karhatalom által képviselt államhatalomnak nem szabad alulmaradnia. A letartóztatások, „a rend biztosítása" már április 7-e előtt megkezdődött. A letartóztatottak száma néhol meghaladta a 100-at is. Egyidejűleg a kormány több intézkedést tett, hogy a pártvezetőséget megfélemlítse, hogy az MSZDP-t a falvakból kiszorítsa. Április 5-én betiltották a Népszavát, ami szokatlan lépés volt, hiszen az ellenforradalmi rendszer fennállása óta eddig egyszer került rá sor, 1923-ban. A nyomdászok válaszul április 5-én este meghirdették a sztrájkot. Ez kimondottan politikai jellegű sztrájk volt. Április 5-én a képviselőházban Károlyi miniszterelnök a Népszava betiltásáról szólva, fenyegetést jelentő önkritikát gyakorolt: a kormány túlságosan sokáig tűrte az uszítást — mondotta —, és hibát követett el azzal, hogy nem lépett fel hamarabb. Április 14-én a belügyminisztérium bizalmas rendeletben utasította a vidéki közigazgatás vezetőit, hogy vizsgálják felül a helyi szakszervezeti csoportokat, s azokat, amelyek „nem kívánatos tevékenységet" fejtenek ki, oszlassák fel.

A szociáldemokrata párt vezetői ebben a helyzetben újra magukhoz ragadták a kezdeményezést; az egyezkedés és a visszavonulás útját választották. Április 8-án összeült az MSZDP választmánya, az elfogadott határozat hangjából a kormány megértette: az MSZDP kapitulált, kész abbahagyni az „izgatást", csak engedélyezzék újból a Népszavát. A nyomdászsztrájkot a pártvezetőség leszerelte, ezzel megteremtette a kormánnyal folytatandó tárgyalások előfeltételét. A kormány azonban nem sietett; látva a párt vezetőinek defenzív magatartását, még tovább puhította őket. Április 8-án lefoglalta a Népszavát pótló Névtelen Újságot. Ekkor azonban már hírek keringtek a kormány és a pártvezetőség közötti tárgyalásokról is. Április 18-án a Népszava betiltását hatályon kívül helyezték, a hivatalos közlemény szerint abban a reményben, hogy „azok az izgatások, amelyek a szociáldemokrata párt részéről a parlamentben, a sajtóban, valamint a vidéki agitációban folyamatban voltak, megszűnnek".[48] A helyi pártszervezetek a május elsejével kapcsolatos utasításban már azt a feladatot kapták, hogy tartózkodjanak minden tüntető felvonulástól, csoportosulástól; csak majálist rendezzenek, azt is csak akkor, ha a hatóság megengedi. A körlevél ugyanakkor erőteljesen hangsúlyozta, hogy az MSZDP „élesen szemben áll a bolsevista törekvésekkel",[49] ilyen kísérleteket a helyi szervezeteknek a „legerélyesebben" kell megakadályozniuk. A Népszavából eltűnt a korábbi harcos hang, a falusi hatósági brutalitások ismertetése is lekerült a napirendről, helyette nagyobb teret kaptak a kommunisták elleni kirohanások.

A párt vezetői tehát az egyezkedés és a visszavonulás útját választották. A kormány és az MSZDP vezetőinek újabb kompromisszuma nagymértékben hozzájárult a vidéki szervezetek gyors széteséséhez. Az MSZDP 1932. április 7-e után kivonult a falvakból. A pártvezetőség által magára hagyott paraszti szervezetek nem bírták az egyenlőtlen küzdelmet. A hatósági üldözés különösen Hajdú, Bihar, Szolnok, Szabolcs, Borsod, Moson vármegyékben volt rendkívül erős. Az 1932. esztendő a mozgalom egészét tekintve fordulópont volt; a szociáldemokrata falusi szervezetek lassan elsorvadtak. Az MSZDP vezetőinek kapituláns politikája tragikus következményekkel járt mind a párt, mind az egész magyar baloldal számára. A párt hagyományos munkásbázisa is csökkent, amit kifejez majd a párt visszaesése az 1935. évi választásokon és a különböző szélsőjobboldali (nyilas) demagógia térhódítása a nem szervezett munkásság körében.

1932 második felében az MSZDP-ből kiábrándult szegényparasztság egy része a kommunista párt felé fordult, amelynek tekintélye és befolyása vidéken ekkor növekedőben volt.

---

[48] Újból megengedték a Népszava megjelenését. *Budapesti Hírlap*, 1932. április 19.

[49] Szegedi Állami Levéltár. Főispáni elnöki iratok, 1933/236.

VÁLTOZÁSOK A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJÁNAK TAKTIKAI IRÁNYVONALÁBAN

A szociáldemokrata szervezetek szétesése eleinte még együtt járt a kommunista párt erősödésével. 1932-ben a párt illegális szervezkedése fellendült, és néhány féllegális sejtet is sikerült létrehoznia. Ebben szerepet játszott az is, hogy az 1931. novemberi kudarc a munkásharcok általános fellendülése közepette érte a pártot, és felszínre hozta a taktikai hibákat, „a propagandától az akcióhoz'' jelszó, az ún. nyíltsisakos politika veszélyeit. A Kommunista Internacionálé két ízben tárgyalta a párt helyzetét, és határozatot hozott a pártmunka megjavítására. Bár a magyar párt nem változtatta meg a II. kongresszuson elfogadott politikai irányvonalát, a Kommunista Internacionálé határozatai alkalmazása során a magyarországi helyzet és a munkásmozgalom erejének és feladatainak megítélésében a korábbinál reálisabb álláspontra helyezkedett; jobban ügyelt arra, hogy ne rendezzen olyan akciókat, amelyek a párt szervezetének érzékeny veszteséget okoznak. Erre kényszerítette a statárium is, hiszen kihirdetése után a pártnak fokozott veszedelemmel kellett szembenéznie.

A KMP új vezetőségének politikája az előzőétől mindenekelőtt abban tért el, hogy kevésbé volt látványos: gyakorlati tevékenységében közelebb állt a realitásokhoz, a tömegek politikai érettségének és igényének helyesebb megértéséhez. Fő törekvése az illegalitás szorító és elszigetelő falának áttörése, a legális lehetőségek felhasználása, politikájának szélesebb körű hirdetése volt. A párt taglétszáma ekkor néhány száz fő volt, közvetlen befolyása néhány ezer munkásra terjedt ki. Egyes követelései és akciói viszont ezreket hoztak mozgásba, és közvetve hatással voltak az MSZDP és a szakszervezetek tevékenységének egészére.

A vörös szakszervezetek alakításának kudarca után a párt már 1930 második felében a szakszervezeti ellenzék szervezéséhez fogott; kimondva vagy kimondatlanul persze azzal a céllal, hogy ezekből majd vörös szakszervezetek lesznek. De ez az ellenzéki munka már újra a szociáldemokrata szakszervezetek keretei közé épült. Az ellenzéki szakszervezeti munka összefogására 1931 őszén a különböző ellenzéki bizottságok képviselői megalakították az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék (ESZE) központi szervét. Az Ellenzék szervezet volt a szervezeten belül, harcolt a szakszervezeti demokráciáért, a kizárt ellenzékiek feltétel nélküli visszavételéért; a munkásosztály védelmére sztrájkokat szervezett. Tevékenysége egyaránt irányult a kapitalista rendszer és a támaszának tartott szociáldemokrata politika, a szakszervezeti bürokrácia ellen. Az ESZE tevékenysége így is változás volt a II. kongresszus szakszervezeti taktikájához képest. Az 1932. májusi központi bizottsági ülésen a párt már elismerte, hogy nem sikerült létrehoznia a szervezett és szervezetlen munkások, valamint a munkanélküliek egységfrontját, s a gazdasági harcok vezetését sem sikerült megfelelően kézbe venni. Kötelezték tehát a párttagokat, hogy lépjenek be a szakszervezetbe, és ott aktív tevékenységet folytassanak; igyekezzenek a szakszervezeti funkciókat megszerezni. Ez az állásfoglalás összhangban volt a Kommunista Internacionálé döntésével, mely szintén az alulról létrehozott egységfront elvét képviselte. A vezetőkkel való szembenállás hangsúlyozása mellett azonban türelmet hirdetett a reformista szakszervezetek tagjaival szemben, ami a közeledés útját egyengette, a fenntartások élét csökkentette. A közeledés útját azonban akadályozta, hogy az MSZDP-ben is erősödő ellenzéket a KMP helytelenül ítélte meg, csak álellenzéket látott benne, s nem ismerte fel az MSZDP-n belüli polarizáció és balratolódás jeleit, ezért alábecsülte azt a lehetőséget, hogy az ellenzékkel, többek között a centrista felfogásúak nagy részével, közös frontot létesíthet.

Az 1932-ben kiadott Harci Program — bár még mindig a „proletár önsegélyre" hivatkozva — már a kommunista, szociáldemokrata, keresztényszocialista és párton kívüli, szervezett és szervezetlen munkások osztályharcos egységfrontját sürgette. Hasonló változások tapasztalhatók a párt falusi harci programjában is. Ellentétben a II. kongresszussal, amely a földmunkásságra és a szegényparasztságra irányította figyelmét, és a középparasztságnak csak az alsó rétegeit vélte a mozgalom számára megnyerhetőnek, az új program a középparasztság egészéhez is szólt, és kifejezetten középparaszti követelések is voltak benne. Mivel azonban fenntartotta a II. kongresszus stratégiai vonalát, a helyes követelések mellett számos hibás, a demokratikus feladatokat lebecsülő, a szövetségesek körét leszűkítő állásfoglalást is tartalmazott.

A kommunista párt politikai és szervezeti befolyása különösen a Tiszántúl déli, délkeleti részén, a Duna—Tisza közén és a Dunántúlon Győr megyében erősödött meg. Az üldözés következtében azonban a kommunista szervezetek nem tudtak tartósan gyökeret verni a falvakban. A szociáldemokrata szervezetek felszámolásával a legális fedezék lehetősége is megszűnt. A kommunista mozgalmat súlyos csapások érték. 1932 nyarán a rendőrség letartóztatta a párt vezetőit, Sallai Imrét, Fürst Sándort, Karikás Frigyest, Kilián Györgyöt, a KMP titkárságának tagjait és több társukat. Sallai Imrét és Fürst Sándort a hazai tömegek és a külföldi haladó közvélemény tiltakozása ellenére statáriális bíróság elé állították és meggyilkolták. A rendkívül rendszeresen dolgozó nyomozó apparátus 1932 őszén a kommunista párttagok és szimpatizánsok egész sorát fogta le; 146 embert letartóztattak, és 152 ellen eljárást indítottak. Az 1933 májusában megkezdett nyílt nyomozás során az év végéig több mint 300 embert letartóztattak, további 275-öt feljelentettek. 1933 derékba törte a sok reménnyel kecsegtető falusi kommunista mozgalmat. A kommunista mozgalom olyan vérveszteséget szenvedett, amit az egyre kedvezőtlenebbé váló politikai helyzetben nagyon nehezen tudott kiheverni.

A KORMÁNYPÁRT BÁZISÁNAK TOVÁBBI BOMLÁSA

A baloldal visszaszorításának, illetve szétverésének egyenes következménye volt, hogy 1932 első hónapjaiban rendkívül megélénkült a jobboldali, nemzeti köntösben jelentkező ellenzék tevékenysége. A Vannay-féle puccsistákkal szemben tanúsított enyhe fellépés, a kormány tehetetlensége és az a körülmény, hogy a jól bevált „hazafias" póz a politika küzdőterén előnyt — és a felelősségre vonás alól mentesítést — jelent, pártalakulásokat, pártfúziókat, politikai programokat hozott létre, főként a volt szegediek táborában. Ezek a tömegek politikai vezetésére is igényt tartottak; nemcsak a marxista befolyást akarták visszaszorítani, hanem a Bethlen által létrehozott kormányzati struktúra megreformálására is törekedtek. A társadalmi erőviszonyok megváltoztatását igénylők jobboldali tábora a nemzeti alapon végrehajtandó társadalmi reform híveitől a nemzeti alapon álló nyilt fasiszta diktatúrát követelő puccsistákig terjedt.

A társadalmi reformot nemzeti köntösben követelő mozgalmat, annak erősödését és tendenciáját a bethlenista szárny helyesen érzékelte, amint ez Klebelsberg elemzéséből is kiderül. A jobboldali pártok olyan irányú gyökeres átalakulása van napirenden — állapította meg —, „hogy keretükben a szélsőséges radikalizmus is kitombolhatja magát”. Némi aggodalommal vette tudomásul, hogy „az egyetemes eltolódás jobb felé szembeszökő, de a kialakuló új jobbpártok korántsem azonosak a múltban látott jobboldali alakulatokkal, amelyek — az akkori jelszavak és frazeológia szerint — monarchikus, feudális vagy klerikális színnel bírtak; hanem inkább a fehér radikalizmus szellemét mutatják”.[50]

A „fehér radikalizmus” közvetlen veszélyét Bethlen nem tekintette számottevőnek, a kormánypárt fasiszta tömegpárttá szervezése — ami minőségileg új alakulatot jelentett volna — egyelőre csak Gömbösék titkos terveiben szerepelt. A fő veszélyt Bethlen számára a kormánypárt és a kormánykoalíció elsősorban legitimista, esetleg liberális vagy agrárius irányban való belső szerkezeti megváltozása jelentette. Ez a tendencia, amely a miniszterelnöki és pártvezéri funkció szétválasztásával hatni kezdett, 1932 első hónapjaiban egyre kézzelfoghatóbban, sőt gyakrabban jutott kifejezésre a politikai küzdőtéren, nemcsak a kulisszák mögött, a kormánypárton belül, hanem más területen is. A Károlyi-kormány tekintélye — a kormányt támogató koalíción belül — erősen megingott; a Károlyi—Bethlen ellentét, mint a kormánytámogató csoportok belső ellentéteinek kifejeződése, előtérbe került. A polgári liberális, illetve legitimista és agrárius nagybirtokos csoportok erre az ellentétre építve indultak harcba — mint Pallavicini a parlamentben megfogalmazta — „a magyar miniszterelnök közjogi tekintélyének védelmében”.[51]

A Károlyi—Bethlen ellentét elmélyítését célzó, koncentrációs kabinet létrehozását vagy koncentrációs kormánypolitikát célzó törekvések több irányból jelentkeztek. A kormánypárt bomlása egyfelől, a koalíciós igény és tárgyalások másfelől, végül a Bethlen—Károlyi ellentét jelezte a bontakozó politikai válságot a kormánytámogató körön belül.

---

[50] KLEBELSBERG KUNÓ, Irányváltozás Európában. *Pesti Napló*, 1932. május 8.

[51] Pallavicini György 1932. február 4-i felszólalása. *Képviselőházi Napló*. 1931—35. évi ciklus. IV. 120.

A TARDIEU-TERV ÉS BELPOLITIKAI HATÁSA

A nemzeti koncentráció lehetőségét, azaz a liberális ellenzéki pártok kormányba való belépését átmenetileg elősegíteni látszott a nemzetközi diplomácia megélénkülése az ún. dunai kérdésben. Annál is inkább, mert Bethlen olasz—osztrák—magyar vámszövetségi kísérlete — mint láttuk — elakadt, és ezzel párhuzamosan megmutatkoztak a növekvő eltérések a külpolitikai orientáció kérdésében is a kormánytámogató koalíción belül. Az olasz orientáció hívei — többségük az állami bürokrácia fajvédő csoportjából került ki — Bethlenre tekintettek; őt támogatta természetesen a többi csoport is, de nem feltétlenül és nem elsősorban világnézeti alapon, mint a fasizmussal eszmeileg azonosuló csoportok.

Az olasz—francia viszony 1932 eleji átmeneti javulása azonban a kormánykoalíció kevésbé intranzigens olaszbarát szárnyát a francia orientáció irányába hajtotta. Erősítették ezt a vonalat az osztrák politikai élet új jelenségei és a legitimista befolyás, illetve a legitimista propaganda — külpolitikai vonatkozású — növekedése. A francia orientáció azonban a kisantanthoz, elsősorban a Csehszlovákiához való közeledést igényelte, ez viszont olyan feltétel volt, amit a francia orientáció kormánytámogató hívei sem akartak teljesíteni. Azok a tárgyalások és megnyilatkozások, amelyek a csehszlovák—magyar közeledés érdekében — minden valószínűség szerint Károlyi és Walko külügyminiszter tudomásával — történtek, kormánytámogató körökben óriási ellenkezést váltottak ki.

A dunai gazdasági kooperációs terv, mint a francia kormány kezdeményezése az osztrák—német vámunió ellensúlyozására, a „levegőben" volt; várta a nemzetközi közvélemény, miután diplomáciai és sajtókörökben hónapok óta folytak a tapogatózások, tárgyalások. A francia kormányt bel- és külpolitikai helyzete késztette erre a lépésre.

Tardieu francia miniszterelnök 1932. március 2-án a francia képviselőház pénzügyi bizottságában ismertette a dunai államok genfi delegátusaival folytatott megbeszéléseit és azt a javaslatát, hogy az öt dunai állam — Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia — létesítsen gazdasági kooperációt, elsősorban a kereskedelempolitika vonatkozásában. Tardieu expozéjában bejelentette, hogy a dunai államok ilyen gazdasági kooperációjához a delegátusoknak Franciaország támogatását ígérte, amennyiben — és ezt valószínűnek látta — Anglia és Olaszország is helyesli ezt az együttműködést. Ezzel egyidejűleg a francia kormány azonos szövegű memorandummal fordult az angol és az olasz – majd néhány nappal később a német – kormányhoz, s abban lefektette a francia kormány elképzelését. A Tardieu-terv a Népszövetség pénzügyi bizottságának abból a megállapításából indult ki, hogy Ausztria és Magyarország helyzete jelenti a legsúlyosabb veszélyt, méghozzá nemcsak az általános nemzetközi gazdasági válság következményeként, hanem azért is, mert ezek az országok „abnormis" viszonyban vannak a Duna-medence többi államával. Miután – a francia memorandum szerint – a vámunióra még nem érett meg a helyzet, fokozatosan kell segíteni a gazdasági közeledést a Duna-medence országai között. A Tardieu-féle elképzelés az volt, hogy Ausztria, Magyarország, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Románia kormányait gazdasági kooperációra kell felszólítani, mégpedig oly módon, hogy áruforgalmuk fejlesztése érdekében preferenciális rendszabályokat vezessenek be. Az emlékirat leszögezte, hogy amennyiben az öt dunai állam létrehoz valamilyen gazdasági megegyezést, az érdekelt nagyhatalmak segíteni fogják a megállapodás gyakorlati keresztülvitelét.

A Tardieu-terv két új momentumot hozott a nemzetközi diplomáciában. Az egyik annak francia oldalról való – elismerése, hogy a versailles-i békerendszer Kelet-Közép-Európában az elzárkózási irányzat megerősödéséhez vezetett és ezzel mélyítette a válságot. A másik pedig a legtöbb kedvezmény elvének preferenciális módosítása, ami a fennálló vámszerződések korrekcióját jelentette. Miután a preferenciális záradék felvétele szemben állott a Nemzetek Szövetsége gazdasági bizottságának 1929. januári határozatával, a Tardieu-terv által javasolt gazdasági kooperációhoz a Nemzetek Szövetsége jóváhagyására volt szükség. A Nemzetek Szövetsége döntőbírói szerepének fenntartása végső soron a status quo elvi alapjainak fenntartását jelentette francia részről.

A francia kormány memoranduma szenzációként hatott, elsősorban olyan vonatkozásban, hogy Olaszország és Anglia nevében is nyilatkozott a preferenciális vámszövetségről. Élénk nemzetközi visszhangot váltott ki nemcsak a nagyhatalmak és az érdekelt dunai államok kormányainál, hanem a politikai közvéleményben is.

A magyar kormány első reagálásaként a külügyminiszter a magyar mezőgazdaság és ipar szempontjai alapján vázolta a kormány álláspontját. A mezőgazdasági export helyzetéből azt a konzekvenciát vonta le, hogy rendkívül fontos az összeköttetések fejlesztése más piacokkal. A jövőre vonatkozóan a tárgyalások szabad kéz fenntartása mellett való folytatását jelölte meg a kormány külpolitikai álláspontjának, amelynek lényegét gazdasági és pénzügyi előnyök szerzésében látta.

Walko a szabad kéz hangsúlyozásával a francia—olasz ellentétből remélt előnyöket nyerni, ugyanakkor nyitva hagyta az utat Németország felé. Mégis — amint két héttel korábbi római útján is demonstrálta — az olasz orientáció túlsúlyát, tehát a bethleni vonalat képviselte, amit bizonyították az időközben folyó és részéről sürgetett, magyar—olasz kereskedelmi egyezmények körüli tárgyalások. Február 23-án Rómában aláírták az olasz—magyar kereskedelmi egyezményt. Az egyezmény kiegészítése egy olasz—magyar—osztrák vámuniót célzó terv első lépéseként április folyamán történt meg. A gazdasági szakemberek azonban az ezzel ellentétes propaganda ellenére tisztában voltak az egyezmény viszonylag jelentéktelen gazdasági hatásával. A gazdasági probléma mégsem befolyásolta a magyar kormány fő külpolitikai irányvonalát. Az olasz külpolitikában jelentkező újabb, elsősorban franciaellenes áramlat bátorította Bethlent, és igazolni látszott külpolitikai elképzeléseit, hiszen „a legfelsőbb fasiszta alkotmányozó szerv — mint Hory követ jelentette — ez alkalommal első ízben mutat rá a békeszerződések revíziójának szükségességére".[52]

A magyar kormány külpolitikai orientációjában a Tardieu-tervvel szembeni állásfoglalás érezhetően jelentkezett, a francia orientáció melletti magyar állásfoglalás viszont csekély súlyúnak mutatkozott: politikai értelemben a legitimisták és Bajcsy-Zsilinszky, gazdaságpolitikai oldalról pedig Gratz Gusztáv, illetve a kereskedelmi tőke képviselői voltak a francia orientáció hívei; németellenes jelentőségét tudatosan csak Bajcsy-Zsilinszky és köre hangsúlyozta. A szociáldemokraták az angol álláspontot támogatták, és szemben állottak Tardieu-vel mint a francia jobboldal képviselőjével.

A Tardieu-tervre és a liberális pártok kormányba való bevonásának koncepciójára adandó válasz egyszerre vált a Károlyi-kormány politikájának kulcskérdésévé; kölcsönös összefüggésük felismerhető volt a politikai erők összecsapása során. A frontok azonban önmagukban is erősen megoszlottak, és a két egymással összefüggő — kül- és belpolitikai —

---

[52] OL K 63. 1932-11-906. Hory jelentése Walkóhoz, 1932. április 8.

elképzelés, tendenciáját tekintve, teljes ellentétet fejezett ki. A Tardieu-terv a nemzetközi politikai status quo mellett, az ún. nemzeti koncentráció a belpolitikai status quo ellen lépett fel. Ez az alapvető ellentmondás eleve gyengítette a magyar uralkodó osztályok azon csoportjait, amelyek a liberális pártok kormányba való bevonását igényelték, hiszen — igen mérsékelt reformtörekvéseik gyengeségén kívül — taktikájuk lehetőségeit eleve szűk keretekbe szorították a revíziós külpolitikai problémák.

A bethleni szárny ezt kihasználva sorakoztatta fel erőit, és gyűjtötte maga köré a szövetségeseket: egyik részről Gömböst, az állami bürokráciát, a fasiszta jellegű szervezeteket, amelyek a liberális irányú politikai mozgást akarták megakadályozni; másrészről a Károlyi-kormány gazdaságpolitikájával úgyis elégedetlen agrárius nagybirtokot, mely a koncentrációs kormányban a nagytőke befolyásának további erősödésétől tartott.

BETHLEN TÁMADÁSA ÉS GÖMBÖS GYŐZELME A KORMÁNYKOALÍCIÓ TÁBORÁBAN

A fokozódó nyomor, az életszínvonal süllyedése és az egyre jobban eluralkodó kilátástalanság, a reménytelenség általánossá váló érzése 1932 tavaszára a tömegnyomás újabb hullámát hozta. A közhangulat ha nem is forradalmat, de mindenesetre fordulatot, változást, mindenekelőtt valamilyen döntést várt. A Tardieu-terv teremtette új helyzet és a kormánykoalíció belső bomlásának előrehaladása növelte a politikai feszültséget.

Ezzel egyidejűleg fokozódott a feszültség a munkás- és paraszttömegek és az államhatalom szervei között. A tömegmozgalom baloldali, demokratikus és forradalmi irányú élénkülése — mint láttuk — a hatósági terror erősödését vonta maga után. Az MSZDP és a Kisgazdapárt gazdasági követelések hangoztatásával maga mögé sorakoztatta a forrongó tömegek jelentős részét.

A sorozatos vidéki megmozdulások, a nyomdászsztrájk, a Kisgazdapárt szervezkedése erőtlennek bizonyult ahhoz, hogy kormányváltozást idézzen elő, sőt átmenetileg lelassította a bomlást a kormánykoalícióban. Nem véletlen, hogy 1932 tavaszán — közvetlenül Bethlen olaszországi útja után — megegyezésről és enyhülésről adtak hírt a lapok. A kulisszák mögött lázas tevékenység folyt. Az álparlamentáris rendszer jellegéből, a titkos társaságok felélénkülő befolyásából adódóan a tervezgetések és a felsőfokú döntések szűk körben, az egyes klikkeken belül születtek; a tervekre, döntésekre csak következtetni lehetett. Április közepén jelentette be Gömbös elvbarátai szűk körének, hogy Horthy őt jelölte Károlyi utódjául. Horthy minden valószínűség szerint tett ilyen közlést ezekben a napokban. A Károlyi-kormány és az utódlás sorsa azonban ezzel korántsem dőlt el. Az ellenforradalmi rendszer 25 éve alatt ugyanis nem egy esetben kiderült, hogy Horthy „döntései" egyáltalán nem számítottak véglegesnek; befolyásolható, ingatag természete nem egy meglepetést okozott. Feltehető — már az előzmények alapján is —, hogy Horthy közeledett Gömböshöz, az „erős kéz" emberéhez, de Károlyi Gyula mégis közelebb állott hozzá, Bethlen pedig még a „Gazda", a többségi párt vezére volt, hazai és nemzetközi — elsősorban olasz részről megnyilvánuló — tekintéllyel övezve, nagy politikai tapasztalattal és jelentékeny összeköttetésekkel. Horthy szándéka Gömbös jelölésére ekkor még egyáltalán nem volt elegendő a megvalósításhoz, ehhez Bethlen jóváhagyására is szükség volt. Arra pedig semmi bizonyíték nincs, hogy ebben az időpontban Bethlen Gömböst kívánta volna Károlyi utódjának, sőt nagyon valószínű, hogy önmagára gondolt. Azonkívül ekkor még Károlyi Gyula sem döntött. De hamarosan megegyezett Bethlennel, lemondva az ún. nemzeti koncentrációról, azaz a liberális pártoknak a kormányba való bevonásáról. A kormánypártban, a parlamentben, a sajtóban és a politikai életben a harc eléggé nyíltan folyt tovább.

Az akció, amelyet a Kisgazdapárt 1930 őszén az agrárius nagybirtokosoktól a kisgazdákig terjedő agrárlakosság elégedetlenségét kihasználva indított meg, és amely Bethlen lemondásával és Eckhardt aktivizálódásával új lendületet kapott, 1932 nyarán megérett a döntésre. A Károlyi-kormány gazdaságpolitikája egyre jobban közelítette egymáshoz az Egységes Párt agráriusait és a Kisgazdapártot. Bethlen célja az volt, hogy ezt a folyamatot megállítsa, az agráriusokat az Egységes Pártban megtartsa, és ott nagybirtokos túlsúlyt biztosítson.

Ezzel párhuzamosan ellenzéki és kormánypárti oldalról erősödött a kormányellenes nyomás, ennek oka a kormány és különösen a pénzügyminiszter pénzügyi politikája, a Nemzeti Bank kamatpolitikája, az exportüzletek devizakorlátozás következtében előállott nehézségei és a kereskedelempolitika bizonytalansága volt. A költségvetési vita során szinte koncentrált agrárius támadás folyt a régi kormánypárt keretein belül.

A kormánykoalíción belül egyre jobban erősödött a belpolitikai döntés igénye; ennek irányát és időpontját alapvetően két tényező határozta meg: a nemzetközi helyzet alakulása és a belső fejlemények.

Az olasz és a német — egyelőre még külön utakon járó, de franciaellenességben azonos célt követő — külpolitikát a lausanne-i konferencián hozott egyezmények még inkább szélsőséges irányba taszították. A német jobboldal a Németország számára adott engedményeket kevésnek, a francia nacionalisták soknak találták; ugyanakkor a konferencia legfontosabb eredménye az angol—francia közeledés és ennek megfelelően Beneš pozíciójának erősödése lett. Az Ausztriának adott francia kölcsön is a francia külpolitika sikerére és az ennek megfelelő konzekvenciákra utalt. Bethlen számára tehát a francia orientáció esetleges erősödése — amit az ellenzék többsége is igényelt, és amit a Károlyi-kormány is támogatott — a baloldali sikert hozó franciaországi választások és Lausanne után sokkal komolyabb veszélyt jelentett, mert az angol támogatáson és az európai status quo megszilárdításán túl liberális tendenciákat is mutatott.

A kormány esetleges kiegészülése liberális pártokkal vagy koalíciós kormány lehetősége a Kisgazdapárttal a Károlyi—Bethlen-féle újabb fegyverszünet ellenére ismét jelentkezett. A liberális pártok fokozódó nyomása és a kisgazdapárti szervezkedés fellendülése mögött a társadalmi mozgás további hullámai tornyosultak, kisebbrészt szervezett, nagyobbrészt ösztönös formában. A tömegszervezés baloldali irányát a kommunista párt és a szociáldemokrata párt képviselte.

A KMP Központi Bizottságának felhívása nyomán röpgyűlések, tüntetések, aláírásgyűjtések váltották egymást. A szociáldemokrata párt szervező tevékenysége is gondot okozott a kormányzatnak, annál is inkább, mivel nem egy esetben keretül szolgált a baloldali szociáldemokrata és kommunista tevékenységhez, így például a munkanélküliek akcióihoz. Az országgyűlési pótválasztásokon a kisgazdapárti győzelem erőteljes figyelmeztetésnek számított: a nyílt szavazás, a terror és az óriási kormánypropaganda ellenére megbukott az Egységes Párt jelöltje, a földművelésügyi miniszter.

A kormányellenes hangulat a középrétegekben is kifejeződésre jutott, és a közigazgatási szerveknek még ezek ellen is fel kellett lépniük. A tömegmozgalom saját céljaikra való kihasználására harcba indultak azonban a fajvédők is; támadásba lendült a szegedi tábor „radikális", illetve reformokat hangoztató szárnya. A szélsőjobboldali — tömegbázist igénylő — szervezkedés 1932 tavaszán új lendületet kapott vidéken és a munkásrétegek körében; a szociális demagógia fő vonalában egyre erőteljesebben érvényesült a hitlerista hatás, elsősorban az új típusú, faji alapokra helyezkedő, szélsőséges antiszemitizmus és nacionalizmus. A parlamentben Meskó Zoltán bontott zászlót 1932. június 16-án a nemzetiszocializmus eszméi mellett. A kaszáskeresztes mozgalom tiszántúli szervezkedése — Böszörmény Zoltán vezetésével — nyár végére határozott lendületet vett, de fokozta tevékenységét az ellenforradalmi szervezetekben a hagyományos „úri" szélsőjobboldal is.

A baloldali tömegmozgalom ellen véres terrort alkalmaztak, a szélsőjobboldali tömegmozgalom iránt engedékenység, sőt helyenként hatósági támogatás, biztatás mutatkozott. Gömbös és köre — a baloldali és a legitimista veszélyre való hivatkozással — nagymértékben aktivizálódott. Ilyen politikai viszonyok között készült Bethlen a fegyverszünet felmondására, elérkezettnek vélvén az időt, hogy az agráriusok zöme és a fajvédők támogatását élvezve, az olasz és német fasiszta és nemzetiszocialista törekvéseket kihasználva, megtegye a megfelelő lépéseket a hatalom visszavételére.

A mezőcsáti pótválasztáson elszenvedett egységes párti vereség szolgáltatta az ürügyet Bethlennek ahhoz, hogy felmondja a Károlyival kötött fegyverszünetet. 1932 szeptemberében az agráriusok a kormánypárton belül határozott, de teljesíthetetlen követelésekkel léptek fel Károlyival szemben. Bethlen támogatta az agrárköveteléseket, amelyek a Károlyi-kormány pénzügyi és külpolitikai irányvonalának megváltoztatásával voltak egyértelműek. Bethlen most már Károlyi lemondását követelte, s miután a kormánypárt világosan szembekerült az agrárius támadás nyomán Károlyival, ezt sikerült is kikényszerítenie.

Károlyi Gyula 1932. szeptember 21-én beadta lemondását. A közvélemény Bethlen visszakerülésére gondolt, sőt a külföldi diplomáciai körök is ezt tartották valószínűnek. A kormányzó azonban Gömbös Gyulát nevezte ki miniszterelnöknek, akit Bethlen fogadtatott el az Egységes

Párttal, azon elképzelés alapján, hogy az agrárius nagybirtok és az állami bürokrácia közti szövetség térnyerésével az uralkodó osztályon belül ismét helyreállítja a status quót, és a tempót ő diktálhatja addig is, amíg Gömbös után végre visszatérhet a kormányrúdhoz. Igazi bethleni húzás volt, akárcsak önkéntes lemondása 1931 augusztusában, de miként akkor, ezúttal sem vette tudomásul — miután nem ismerte fel —, hogy a társadalmi és politikai mozgás a status quo további fellazulásának irányába hat, és új helyzetet teremt.

A bethleni ellenforradalmi konzervativizmus ugyanis egyre kevésbé volt képes a tempót diktálni a kormányrúdhoz állított hajdani fajvédő vezérnek. Bethlen és Károlyi — e két, árnyalatokban és egyéni kvalitásban különböző, de habitusában egyformán konzervatív politikus — összecsapásából a jobb taktikus került ki győztesen, de az új helyzetben az ellenforradalmi konzervativizmus a fajvédő radikalizmussal került szembe, és szükségképpen alulmaradt. A nemzetközi és a magyarországi társadalmi és politikai mozgás a fasizmus irányába mutatott.

VI. FEJEZET

A FASIZMUS ÉS A NÉMET BEFOLYÁS ERŐSÖDÉSE

1. A NEMZETKÖZI HELYZET ALAKULÁSA A GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁGTÓL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

A FASIZMUS NÉMETORSZÁGI GYŐZELME. A KOLLEKTÍV BIZTONSÁG POLITIKÁJA

A gazdasági világválság elmélyülése s a pénz- és hitelválság kitörése után erősen módosult nemzetközi helyzetben nemcsak az európai unióra vonatkozó elképzelések váltak lehetetlenné, hanem a megbékélésre irányuló európai politikai törekvések is illuzórikusnak bizonyultak.

A nemzetközi politikai helyzet gyökeres átalakulása elsődlegesen a már 1931-től nyíltan jelentkező német imperialista külpolitikának és — Hitler hatalomra jutása, 1933 után — a fasizmus nemzetközi előretörésének volt a következménye. Az új korszak s az abból fakadó követelmények azonban a tőkés világ politikusai előtt általában csak megkésve — és így a 30-as évek politikai gyakorlata szempontjából elkésetten — váltak tudatossá.

A nemzetközi diplomácia új fejleményeit már 1931-ben jelezte az osztrák—német vámuniós terv, amely valójában a békeszerződések teremtette status quo, a francia keleti politika egésze ellen irányult, s a német gazdasági — ezen keresztül politikai — befolyás lehetővé tételét célozta Kelet-Közép-Európában. A francia külpolitika olasz segítséggel felszámolta ugyan a vámuniós krízist, de ezt követően sem a Németország fékentartását célzó, sem a dunai államok kölcsönös vámtámogatási rendszerének (Tardieu-terv) megteremtésére irányuló francia törekvések nem jártak eredménnyel. Mindez a 20-as évek ún. biztonsági politikájának új, megváltozott tartalmú és funkciójú jelentkezéséhez vezetett.

Az első világháború végén, e háborút követően került ugyanis felszínre első ízben az az elgondolás, hogy a béke fenntartása, a háború elleni együttes védekezés érdekében kollektív biztonsági intézkedések lehetnek szükségesek. E kollektív biztonsági gondolat mögött azok a hatalmi erőviszonyok húzódtak meg, amelyek az imperializmus első világháború utáni szakasza kezdetén — adott gazdasági, társadalmi viszonyok fennállása mellett — jöttek létre. Ugyanakkor a nemzetközi biztonság gondolatát, az ide vonatkozó lépések népszerűségét elősegítette az az Európában, elsősorban az angol és a francia közvéleményben kialakult felfogás is, amely szerint a továbbiakban el kell kerülni a háborús megpróbáltatásokat. Annál is inkább, mivel az első világháború tapasztalatai arra a felismerésre vezettek, hogy a helyinek induló háborúk világméreteket ölthetnek, a harci cselekményektől a lakosság egésze, a hátország is szenvedhet, a háborús pusztítás pedig — a korszerű haditechnika alkalmazásával — egyre általánosabbá és egyre nagyobb mérvűvé válhat. Ez az inkább formális, az új háború elkerülését a győztes országok hatalmi aspirációinak szolgálatába állító biztonsági elgondolás 1931 után változott meg tartalmában és funkciójában. Az 1932. évi franciaországi baloldali választási győzelemmel hatalomra került Herriot-kormány a biztonsági politikának szélesebb értelmezést adott, és megpróbálta azt a Szovjetunió bevonásával reálisabb alapokra helyezni.

Minderre olyan időben került sor, amikor a szovjet kormánynak számolnia kellett azzal, hogy egy agresszív Németországgal találkozik a nemzetközi küzdőtéren. Az ilyen körülmények között Franciaország és Anglia felé is orientálódó szovjet külpolitika már 1931 nyarán könnyen megegyezett a megnemtámadási paktum és a gazdasági kérdések tekintetében Franciaországgal. Ez a megegyezés a Romániával kapcsolatos nehézségek ellenére a kollektív biztonsági politika erősödésének irányában hatott.

Egyidejűleg a szovjet állam eddigi álláspontja is revízió alá került a leszerelés kérdésében: a teljes leszerelés követelése helyett a szovjet politika a megváltozott nemzetközi helyzetben mindjobban átlátta, hogy az újabb háborút ellenző államok leszerelése többé nem szolgálja a béke fenntartását. Ez az álláspont a leszerelés és az agresszió fogalmának meghatározása kérdésében átmenetileg szovjet—francia (és kisantant) együttműködést eredményezett.

Így telítődött reális tartalommal a már korábban biztonságinak nevezett politika, és vált valóban biztonsági politikává, párhuzamosan az agresszív német külpolitika szélsőjobboldalra tolódásával, a hitleri fasizmus 1933 elején történt hatalomra jutásával.

Már az első világháborút követő tíz évben — jóllehet Európában ez még a polgári demokrácia és a liberalizmus jegyében telt el — négy új fajtájú diktatúra keletkezett Európában: a magyar, az olasz, a portugál és a lengyel. Mellettük diktatórikus fordulatok zajlottak le Bulgáriában, Litvániában, Spanyolországban és Jugoszláviában; ezek eredményeként azonban nem alakult ki új fajtájú állami szisztéma. Fasiszta jellegű átalakításokra került sor Albániában is, ez azonban nem a belső fejlődés eredményeként történt, hanem az olasz gyámság velejárója volt. A gazdasági válság fellendítette a fasiszta mozgalmakat, kiterjesztette társadalmi bázisukat, s újabb lehetőséget teremtett egyrészt arra, hogy a már fasizált államok rendszere tovább szilárduljon, másrészt arra, hogy újabb diktatúrák keletkezzenek. A 30-as években az újabb diktatúrák keletkezésének közös sajátossága, hogy valamilyen módon mindegyik magán viselte vagy az olasz, vagy a német fasizmus hatásának bélyegét.

A fasizálódás összeurópai folyamatában kétségkívül a nácik németországi uralomra jutásának jutott a döntő szerep. Ezáltal vált a fasizmus európai, sőt világjelenséggé. Ezáltal jöhetett létre a fasiszta államok koalíciója, alakulhatott ez a rendszer minden reakció mintájává, s így válhattak a 30-as évek lényegében véve a fasizmus, illetve az ellene folytatott küzdelem évtizedévé.

A fasiszta államforma és szisztéma, valamint az azt kifejező ideológia Németországban öltötte a leginkább kikristályosodott és egyúttal legzártabb formákat. Ez összefüggött azzal a ténnyel, hogy a fasizmus létrejöttében szerepet játszó belső ellentmondások, a társadalmi, politikai és eszmei feszültségek itt sűrűsödtek leginkább és legvégletesebben össze.

A német fasiszta mozgalom 1933-ra, uralomra jutása idejére, lényegesen nagyobb, kiterjedtebb és szervezettebb, ideológiailag zártabb egységet képviselt, mint más fasizmusok eseteiben, beleértve az olasz fasizmust is. Innen eredt fokozott hatékonysága.

A német fasizmus az olasznál is zártabbá vált, alkalmassá arra, hogy a baloldali erőknek már a kezdeti szakaszban történt totális felszámolása mellett a gazdasági vezető rétegek külön érdekeit is fokozatosan háttérbe szorítsa, és mindenekelőtt a német nagytőke érdekeinek vonalán valósítsa meg a gazdasági válság által napirendre került állammonopolista tendencia autarchikus, háborús változatát.

A rendszer meghatározottsága és létrejöttének folyamata magában foglalta azt a lehetőséget is, hogy a fasiszta rendszerek körében éppen a nácizmus esetében erősödjön meg leginkább a pártapparátus terrorisztikus egyeduralma és ezen belül a Führer-elv érvényesülése, ennek minden ideológiai és formalisztikus megnyilatkozásával egyetemben.

A nácik hatalomra jutását követően 1933—1934 folyamán Ausztriában végbevitt diktatórikus fordulat a Dollfuss által vezetett keresztényszocialista párt s a Heimwehr koalícióján és kompromisszumán alapult. Az előzetes megegyezés és előkészítés után végeredményben ezt egy előre kitervelt provokáció segítségével valósították meg, amelyben a reguláris hadsereg erői mellett nagy szerepet játszottak a Heimwehr alakulatai. Az 1934. februári bécsi napok, a baloldal szétverése lehetővé tette a parlament nélküli, ellenzék nélküli autoritatív állam megteremtését, de konkurrensként színre hívta a náci típusú fasizmust is. Ez azután még ebben az évben, Németországgal a háta mögött, meg is kísérelte a kormány puccsszerű megdöntését és a hatalom kisajátítását. Bár Dollfusst megölték, ez a kísérlet kudarcot vallott; az új kancellár, Schuschnigg, továbbra is fenntartotta Ausztriában a Dollfuss által megalapozott rendszert, melyben a diktatúrát a konzervatív és az új jobboldal kompromisszuma biztosította, olyan módon azonban, hogy az első maradt az erősebb fél.

Diktatúrák keletkeztek 1934 folyamán Észtországban és Lettországban is, majd 1936-ban Görögországban történt hasonló jellegű fordulat, melyet Metaxas tábornok neve fémjelzett.

A gazdasági válság által kiváltott második fasizálódási hullám során Németországban, Ausztriában, Bulgáriában, Észtországban, Lettországban, Görögországban lezajlott diktatórikus fordulatok belső fejlődés, alapjában a belső társadalmi erők küzdelmének eredményeként mentek végbe; Spanyolországban viszont a kifejlethez már nagymértékben hozzájárult az olasz és a német katonai beavatkozás az 1936-ban elkezdődött polgárháborúba.

Ebben az új nemzetközi helyzetben a Szovjetuniónak és a status quo fenntartásában érdekelt nyugat-európai demokratikus államoknak az agresszió ellen politikai és katonai szövetséget kellett volna létrehozniuk.

A pacifista politika ideje tehát lejárt: az agresszióról való lemondásra kellett volna kényszeríteni — a kollektív biztonság politikája érdekében — a status quo megváltoztatására, a világ újrafelosztására törő országokat. A nyugati demokráciák finánctőkés uralkodó osztályán belül azonban azon szárny mellett, amely hajlandó lett volna összefogni a Szovjetunióval a status quo védelme, a német agresszív törekvések minden oldalú kivédése érdekében, volt egy olyan szárny is — az angol konzervatívoknál és a francia jobboldalon —, amely kedvezett a náci törekvéseknek.

Míg Franciaországban az 1930-as években a német agresszióval szembeni ellenállás jutott — bár ellentmondásosan — érvényre, addig Angliában a „megbékéltetők" kerültek hatalomra, akik hajlandók voltak együttműködni a náci Németországgal. S minthogy a francia—angol külpolitikai együttműködés adott volt, a francia külpolitika e „megbékéltetőktől" függött. Így azután a kollektív biztonság politikája a 30-as évek második felében csődöt kellett hogy mondjon. Hozzájárult e helyzet kialakulásához az is, hogy a polgári liberális—szociáldemokrata baloldal szintén lassan fogta csak fel az új nemzetközi szituációt: hogy ti. mind a versailles-i békerendszer igazságtalanságai, mind a világháború elkerülését célzó pacifista igények háttérbe szorultak a mellett az új tény mellett, hogy egy új, mindenre képes agresszor — a náci Németország — magatartása határozza meg a jövőben a nemzetközi helyzet alakulását.

A kommunista pártok és maga a Kommunista Internacionálé sem ismerhette fel azonnal teljes mértékben a megváltozott nemzetközi helyzetet. De mindenesetre elsőnek mérték fel a fasizmus nemzetközi előretörésének egész veszélyét, és már a Komintern VII. kongresszusán, 1935-ben új munkásegységfrontot — antifasiszta nemzeti népfrontpolitikát — hirdettek meg. Ez az új politikai vonal — és a kollektív biztonság ennek megfelelő külpolitikai vonala — nem érvényesülhetett könnyen, különösen nem az első világháborúban vesztes országokban, ahol a nemzeti sérelmeket okozó imperialista békerendszer a status quo ellen hangolta a közvélemény nem jelentéktelen részét.

A Hitler-fasizmus uralomra jutása után ilyen körülmények között nem volt könnyű feladat olyan politikáért küzdeni, amely az agresszió meghiúsítását tűzte ki célul. E tekintetben a vezető szerepet — a versailles-i békerendszert egyébként természetesen elítélő — Szovjetunió vállalta magára.

A szovjet külpolitika közvetlenül Hitler hatalomra jutása után az agresszor fogalmának meghatározásáról terjesztett elő javaslatot a nemzetközi leszerelési konferencián, s a náci-német veszéllyel szembenézni kényszerülő Franciaországhoz kezdett közeledni. 1933 nyarán (július 3—4.) alá is írták az agresszor fogalmának meghatározásáról, a béke megszilárdításáról szóló békepaktumot, s ez a Szovjetunió nemzetközi befolyásának növekedését jelezte.

1933 őszén azután sor került a francia kezdeményezésre készült ún. keleti Locarno terv nyilvánosságra hozására, amely a Szovjetunió csatlakozását jelentette volna az 1920-as évek locarnói szerződéséhez és — ennek feltételeként — a Nemzetek Szövetségéhez. A szovjet külpolitika az adott helyzetben támogatta a tervet, ellenzői között viszont nemcsak a náci Németország, hanem a magukat különböző külpolitikai illúziókban ringató lengyel vezetők, sőt még a francia kormánykörök szélsőjobboldali szárnya is fellelhető volt. Az 1934. évi francia külpolitika, amelyet a jobboldali nemzeti egység jegyében a francia imperializmus 20-as évekből ismert képviselője, Barthou külügyminiszter irányított, az új nemzetközi helyzetben — a náci német veszéllyel szemben — alapjában pozitív volt, és a Szovjetunióhoz való közeledés irányába mutatott. Barthou visszatért a „keleti Locarno" terv gondolatához, s a Szovjetunió népszövetségi belépése (1934 ősze) után szovjet—francia kölcsönös segélynyújtási (esetleg katonai) szerződés megkötésére törekedett, miután Németország, majd Lengyelország is elutasította a „keleti Locarno" tervét.

A Szovjetunió a Nemzetek Szövetségének tagjaként küzdhetett a továbbiakban a kollektív biztonság politikájának érvényesítéséért; Németország és Japán viszont kilépett a világszervezetből. Ezzel a Nemzetek Szövetségében az új háború kirobbantásában nem érdekelt országok kerültek túlsúlyba — bár az Amerikai Egyesült Államok továbbra sem volt tagja a szervezetnek —, s remélhető volt, hogy a Nemzetek Szövetségében a kollektív biztonság gondolatát képviselő irányzat kerekedik felül a „megbékéltetési" politika vonalával szemben.

1934 őszén azonban Barthou és Sándor jugoszláv király Marseille-ben fasiszta merénylet áldozatává vált, s Barthou utóda, Laval, olasz orientációjú külpolitikába kezdett. A marseille-i merénylet nyomán tehát külpolitikai fordulat következett be: a Laval-féle francia külpolitika alapvető tendenciája Barthou-éhoz képest megváltozott. 1935 elején Laval titokban megegyezett a fasiszta Olaszországgal: beleegyezett abba, hogy az olaszok gyarmati uralmuk alá vessék Abessszíniát egy — megvalósíthatatlan — dunai paktumterv ellenében, mely utóbbival Kelet-Közép-Európa (benne Ausztria) státusát vélte stabilizálhatónak.

E cseppfolyós terv érvényre jutása helyett 1935 tavaszán Hitler Németországa egyoldalúan felmondta a versailles-i béke katonai rendelkezéseit, és bevezette az általános hadkötelezettséget. Mindez a francia kormányt végül is arra késztette, hogy aláírja a francia—szovjet kölcsönös segélynyújtási egyezményt (1935. május 2.), kitért azonban a katonai egyezmény megkötése elől. Csehszlovákia is hasonló szerződést kötött a Szovjetunióval. Kétségtelen, hogy e szerződések — ha voltak is jelentős fogyatékosságaik éppen a gyakorlati hatékonyság szempontjából — megfeleltek a kollektív biztonság politikájának.

E politika ellen hatott viszont az Olaszország etiópiai háborújával (1935) kapcsolatos francia magatartás, amely lényegében megkönnyítette az agresszor dolgát, és külpolitikailag a náci Németország felé terelte a fasiszta Olaszországot. Az olasz—abesszin háborúban tanúsított tehetetlen népszövetségi magatartás végeredményben a náci Németország további agresszív fellépésének adott tápot: a németek 1936 tavaszán (március 7.) bevonultak a rajnai demilitarizált övezetbe, ami ellen a nyugati demokráciák érdemben semmit sem tettek, holott a katonailag ekkor még viszonylag felkészületlen náci Németország agresszióját könynyen megállíthatták és visszavethették volna. A legközvetlenebbül érintett, ekkor jobboldali kormánykörök által vezetett — Anglia és Olaszország által e kérdésben cserbenhagyott — Franciaország egyedül nem vállalkozott a németekkel szembeni katonai fellépésre, a Szovjetunió támogatását viszont semmilyen formában sem szándékozott igénybe venni. Csehszlovákia, amely Franciaország szövetségesei közül egyedül támogatta volna a francia akciót, a többi kelet-közép-európai francia orientációjú államhoz hasonlóan mindinkább kiszolgáltatva érezte magát a náci Németország politikai és gazdasági terveinek, és az így előállott helyzetben — nem ok nélkül — a kollektív biztonság politikájának francia részről bekövetkezett feladását kezdte látni.

A FASIZMUS NEMZETKÖZI ELŐRETÖRÉSE

1936 és 1939 között, a második világháború kitörését megelőző években a nemzetközi helyzetben az erőviszonyok számottevő megváltozása és átcsoportosulása következett be. Az 1936. évi fordulópontot a rajnai demilitarizált övezet ellenállás és szankciók nélküli német megszállása, a náci Németország háborús fegyverkezése, az olasz—abesszin háborút követően a német—olasz fasiszta „tengely" kialakulása, általában a világ újrafelosztására törő agresszív hatalmak — Németország, Olaszország és Japán — nemzetközi egymásra találása és a fasizmus nemzetközi előretörése jelezte. A másik oldalon viszont a részben izolacionista (Amerikai Egyesült Államok), részben megalkuvó (francia), részben „megbékéltető" (angol) nemzetközi politika az agresszív hatalmaknak csak kedvezhetett. Mindez előrevetítette a fasizmus nemzetközi támadását, a világ újrafelosztása érdekében kirobbantott második világháború árnyékát.

Ezen alapvetően az a baloldali visszahatás sem tudott változtatni, amely a fasizmus nemzetközi előretörésére reagálva a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának iránymutatása alapján a munkásegységfront és az antifasiszta nemzeti népfront programját dolgozta ki, s rövidesen jelentős gyakorlati sikereket is ért el. Így Franciaországban az 1934. évi fasiszta kísérlet letörése után, a Laval jobboldali kormányával szemben mindinkább kibontakozó népfrontmozgalom 1936 nyarán elért választási sikere alapján maga alakított kormányt, a szocialista Léon Blum elnökletével. A népfrontkormány megalakítása nemzetközi kihatásában is jelentős politikai tény volt. Haladó gazdaság- és szociálpolitikai intézkedésekre, a fasiszta szervezetek feloszlatására került sor, ezek az intézkedések azonban nem jártak együtt a Szovjetunióval való külpolitikai együttműködés erősödésével. Sőt: az 1936-ban kezdődő spanyol polgárháborúval kapcsolatban meghirdetett — elvileg kettős irányú — benemavatkozási politika, melyet a francia népfrontkormány kezdeményezett, rövidesen egyoldalúvá, a német—olasz fasiszta intervenció eltűrésévé változott, s rontotta a francia—szovjet viszonyt. A népfrontkormány 1937 nyarán megbukott, s az 1937 tavaszán megalakult második Blum-kormány nem volt képes megszilárdítani a munkásegységet és a népfrontot Franciaországban. 1938 őszétől kezdve azután a Daladier-kormány bel- és külpolitikája egyaránt alkalmatlanná vált minden haladó törekvés támogatására, és — a fasiszta csoportok tevékenységének erősödése mellett — előrevetítette az európai nemzetközi kollektív biztonsági rendszer megvalósítására irányuló törekvések eredménytelenségét.

Ugyanebben az időszakban a népfrontmozgalom jelentős kezdeti sikereket ért el Spanyolországban, ahol a fasiszta lázadás után a spanyol nép évekig tartó nemzeti-forradalmi háborújára került sor ebben a második világháborút közvetlenül megelőző időszakban. Miután ugyanis a népfront 1936 elején Spanyolországban is győzelmet aratott, majd tovább erősödött, Franco vezetésével az év nyarán (július 18.) fasiszta ellenforradalmi lázadás kezdődött. A lázadókkal vívott hősies harcok eredményességét gátolta az a körülmény, hogy nem sikerült a spanyolországi demokratikus erők gyors egyesítése, s ez lehetőséget adott az olasz—német fasiszta intervencióra. Az 1936 őszén alakult népfrontkormány viszont olyan helyzetbe került, amelyben a nyugati demokráciák benemavatkozási politikája objektíve a fasiszta lázadókat segítette, s az egyenlőtlen erőviszonyokon a spanyol köztársaság segítségére siető, különböző demokratikus világnézetű és nemzetiségi összetételű nemzetközi brigádok hősies harca sem tudott alapvetően változtatni. A népfront teremtette spanyol köztársaság hosszú harcok után 1939 tavaszán a fasiszta intervenciósok túlerejével szemben elvérzett.

Így 1938 végére, 1939 tavaszára mind Franciaországban, mind Spanyolországban kedvezőtlenné vált a demokratikus erők helyzete. Angliában a hatalmon levő „megbékéltetők", az angol nagytőkének a németekkel megegyezni törekvő szárnya a fasiszta agresszió bátorításának politikáját folytatta, s mind határozottabban szovjetellenes jelleget öltött.

Ilyen nemzetközi helyzetben egyfelől a francia orientációjú kisantant sorsa is lényegében megpecsételődött, másfelől ugyanakkor kudarcba fulladt minden olyan nemzetközi próbálkozás (Hodža-terv stb.), amely Kelet-Közép-Európának a náci behatolással szembeni szerveződését kezdeményezte.

Ebben az 1936-tal kezdődő periódusban a kisantant országok közül Románia és Jugoszlávia Németország felé kezdett orientálódni. A lengyel külpolitika pedig — nem függetlenül az ország belpolitikai rendszerétől — rövidlátó módon azt képzelte, hogy egyensúlyozó szerepre tehet szert a Szovjetunió és a náci fasiszta Németország között, és ily módon

— persze akaratlanul, a veszélyt nem kellően érzékelve — a német agresszió érdekeit szolgálta.

A 30-as években immár teljesen megváltozott előjelű — az új világháború irányába mutató — Anschluss-törekvések Kelet-Közép-Európában nem ütköztek hatékony ellenállásba. Az osztrák baloldal 1934 februári véres leverése után kézenfekvő volt, hogy a hitleri külpolitika Ausztria függetlenségének megszüntetéséhez, az Anschlusshoz vezet. Mind a kisantant államok, mind a fasiszta Olaszország Anschluss-ellenessége már a 30-as évek elejétől kezdve nélkülözte azt a határozottságot, ami e kérdésben reális ellenerőt képezhetett volna. A rajnai övezet német megszállása és a spanyolországi olasz—német fasiszta intervenció megindulása után az Anschluss elől lényegében elhárultak a legszámottevőbb akadályok. Hozzájárult ehhez, hogy a nyugati (angol) ,,megbékéltető'' politika Kelet- és Délkelet-Európa felé igyekezett terelni a német agressziót.

Ilyen nemzetközi helyzetben, a kollektív biztonság politikáját meghiúsító körülmények és a fasizmus nemzetközi előretörése mellett — amit csak aláhúzott Olaszország csatlakozása az 1936. novemberi német—japán antikomintern paktumhoz — kerülhetett sor 1938 tavaszán, amikor pedig a náci Németország belső gazdasági és pénzügyi erőforrásai kimerülőben voltak, az Anschlussra. Ezzel Délkelet-Európát valójában kiszolgáltatták a német gazdasági és politikai agressziónak, amit — a nyugati demokráciák végzetes hibájából — az Anschlusst rövidesen követő müncheni egyezmény tett teljessé. Közép- és Délkelet-Európa kormányai és uralkodó körei a nemzetközi helyzet alakulása láttán — eltekintve demokratikus vagy fasiszta irányzatú általános magatartásuktól — úgy érezhették, hogy a nyugati demokratikus hatalmak kiszolgáltatják e térséget az agresszív fasiszta hatalmaknak. Az 1938. szeptember 29-i müncheni angol, francia, német, olasz négyhatalmi egyezmény egyértelmű volt Csehszlovákia feláldozásával, holott új határait látszatra garantálta. Hiába adta át ugyanis Csehszlovákia a Szudéta-vidéket a müncheni egyezmény értelmében Németországnak, majd a dél-szlovákiai és kárpátaljai magyar többségű területeket a bécsi német—olasz döntőbíráskodás alapján Magyarországnak, Hitler már 1939 márciusában szétdarabolta a nyugati hatalmak által Münchenben feláldozott Csehszlovákiát; ebben részt vett a Kárpátalját most már egészében

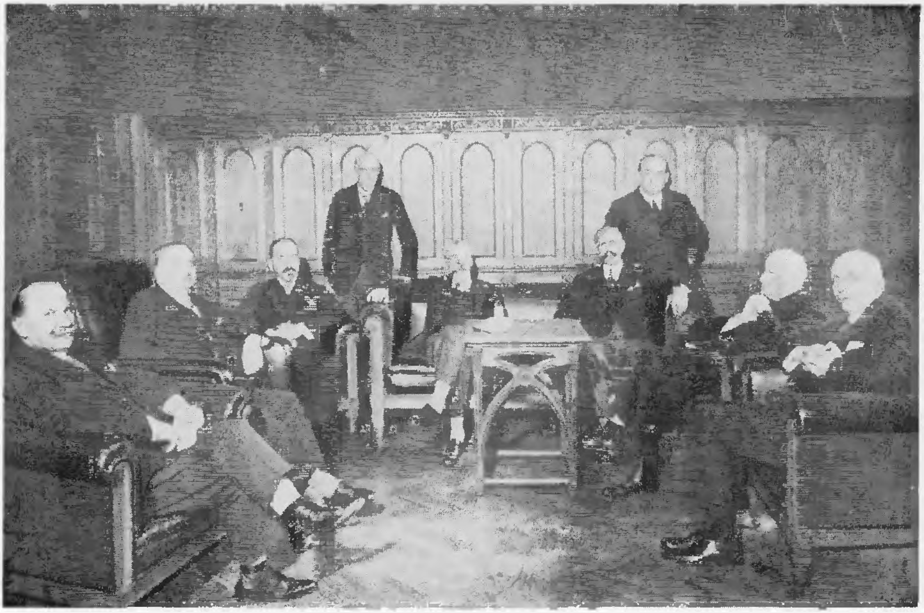

67. Károlyi Gyula kormánya, 1931
(Balról jobbra: Mayer János, Kenéz Béla, Ivády Béla, Keresztes-Fischer Ferenc, Károlyi Gyula, Kállay Tibor, Gömbös Gyula, Ernszt Sándor, Walko Lajos)

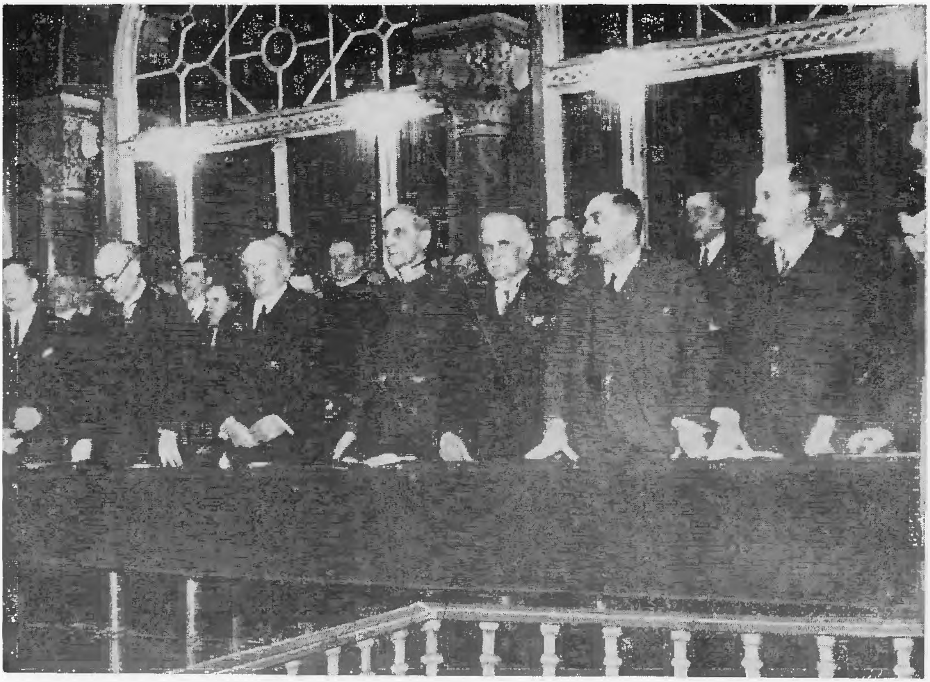

68. A Kisgazdapárt gyűlése a Vigadóban. Az elnökségben Eckhardt Tibor, Gaál Gaszton, Szijj Bálint. Budapest, 1931. február

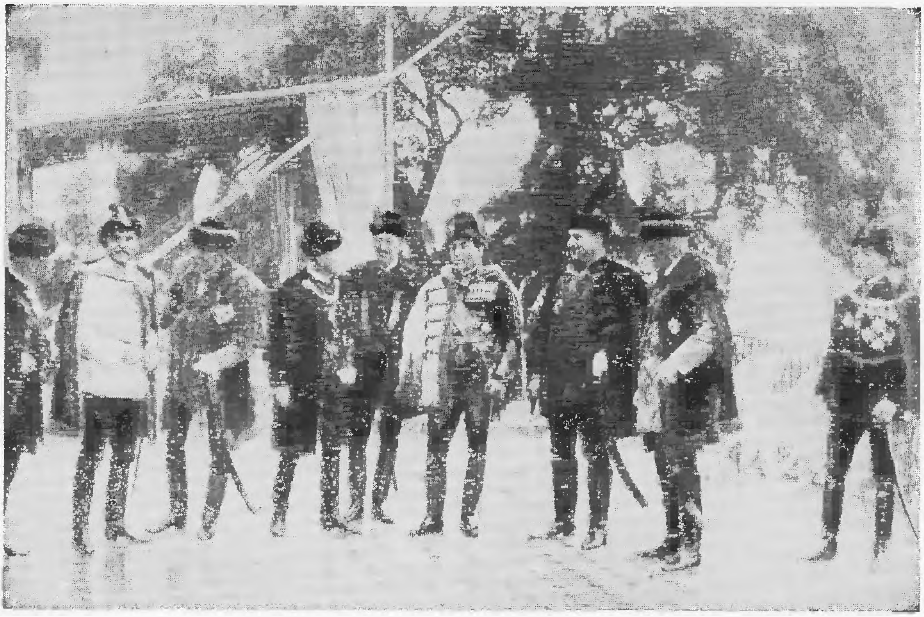

69. A Gömbös-kormány díszmagyaros csoportképe
(Balról jobbra: Fabinyi Tihamér, Kállay Miklós, Imrédy Béla, Keresztes-Fischer Ferenc, Lázár Andor, Gömbös Gyula, Hóman Bálint, Puky Endre, Báczy István)

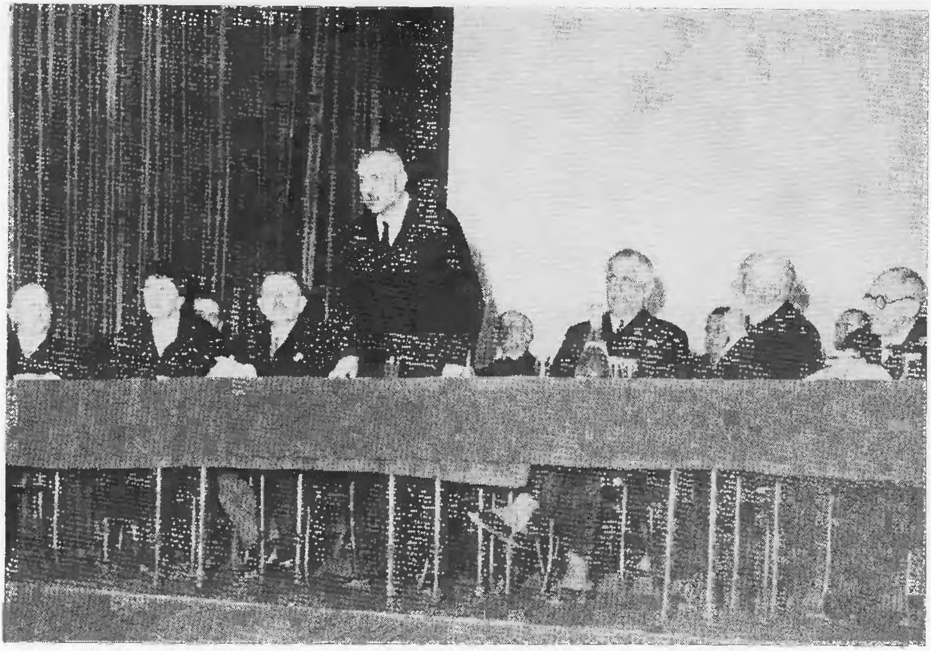

70. Wolff Károly beszél a Keresztény Párt budapesti gyűlésén. 1935. március

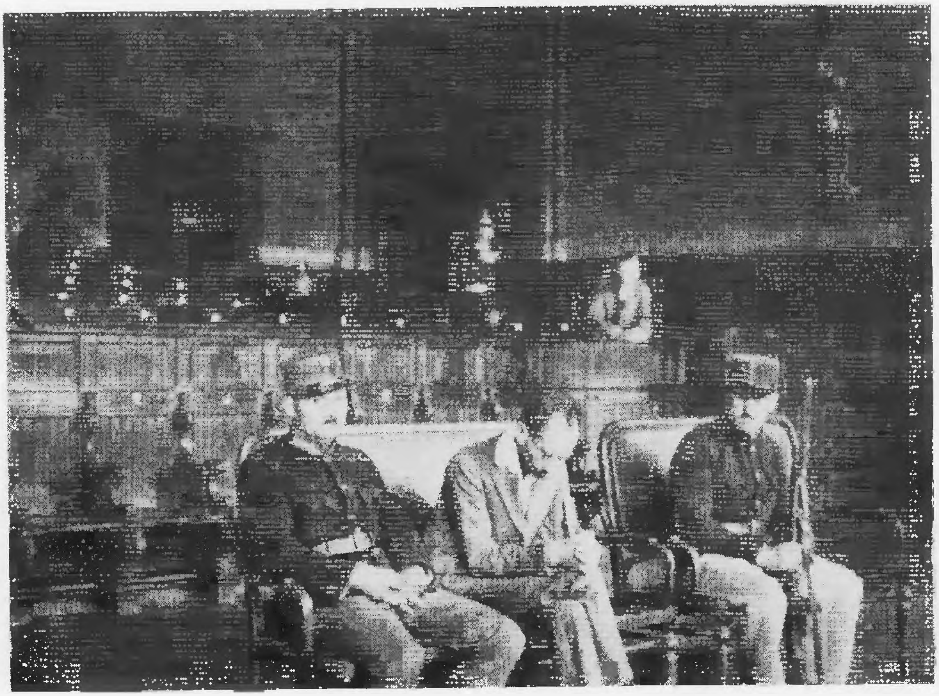

71. Sallai Imre a tárgyaláson. 1932. július 29.

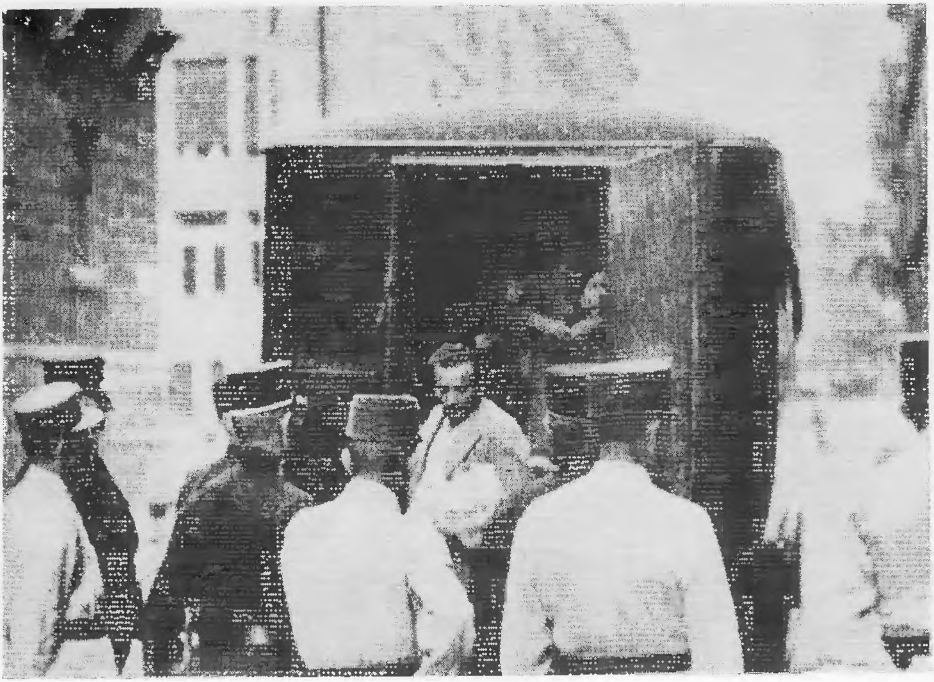

72. Fürst Sándor kiszáll a rabszállító autóból. 1932. július 29

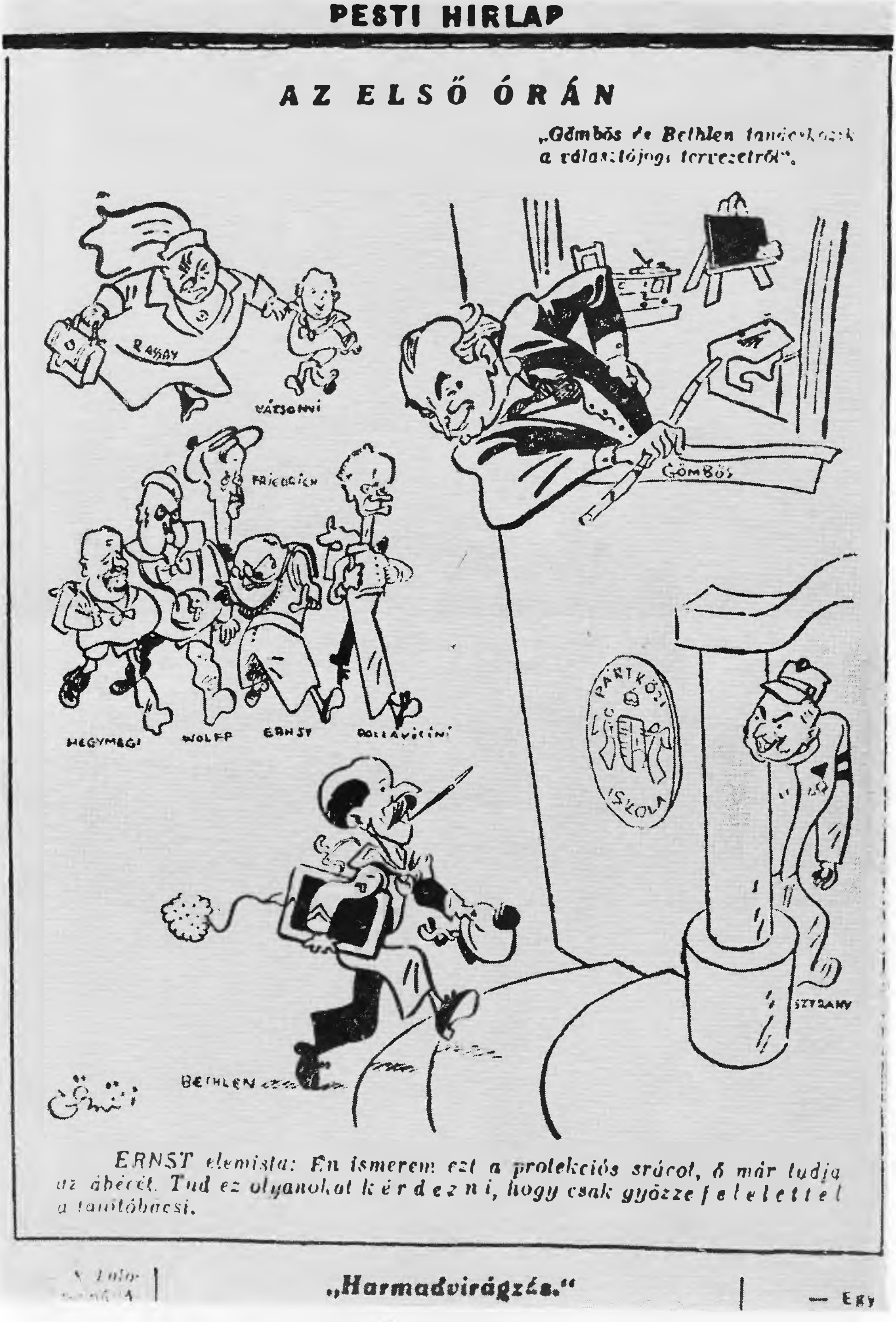
RASSAY
VÁZSONYI
FRIEDRICH
GÖMBÖS
HEGYMEGI
WOLFF
ERNST
PALLAVICINI
PÁRTKÖZI ISKOLA
SZTRANY
BETHLEN

PESTI HIRLAP

AZ ELSŐ ÓRÁN

„Gömbös és Bethlen tanácskoznak a választójogi tervezetről".

ERNST elemista: Én ismerem ezt a protekciós srácot, ő már tudja az ábécét. Tud ez olyanokat kérdezni, hogy csak győzze felelettel a tanítóbácsi.

„Harmadvirágzás."

— Egy

73. Politikai karikatúra

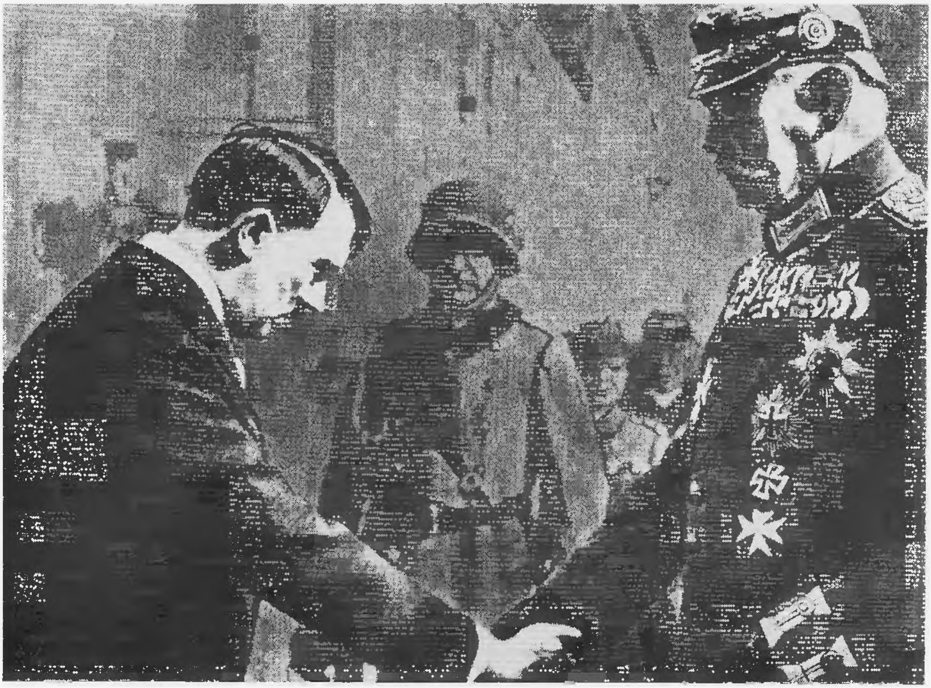

74. Hitler és Hindenburg

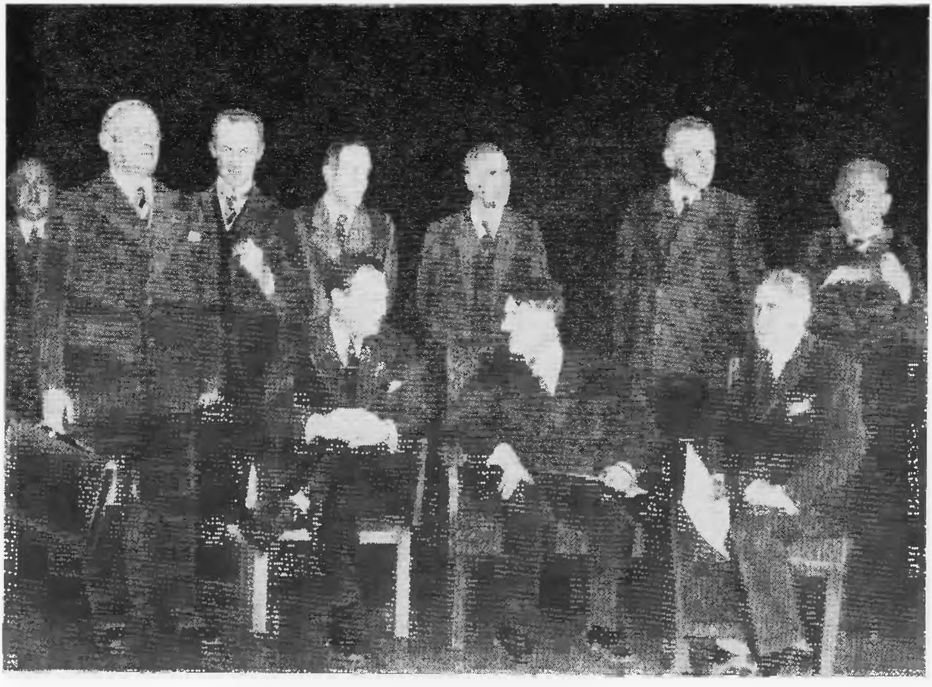

75. Hitler első kormánya. 1933. január 30.
(Ülő sor, balról jobbra: Göring, Hitler, Papen)

76. Gömbös és Hitler SA díszszemlén Erfurtban, 1933. június

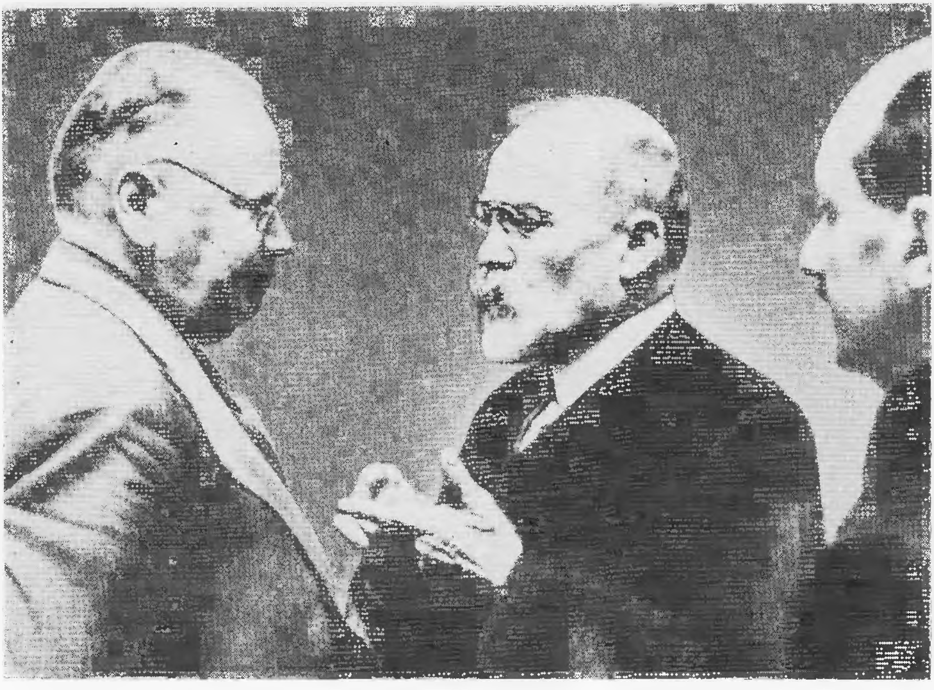

77. Litvinov és Barthou tárgyalnak a Népszövetség ülésszakának megnyitása után. Genf, 1934. szeptember

78. Barthou fogadja Sándor jugoszláv királyt. Marseille, 1934. október 9.

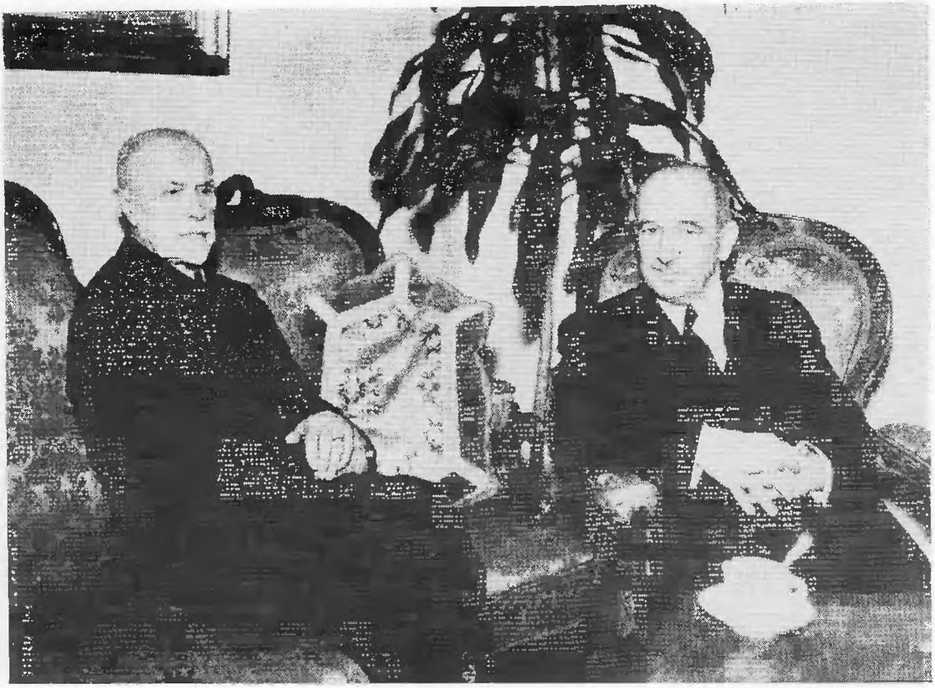

79. Masaryk 87. születésnapján Benessel

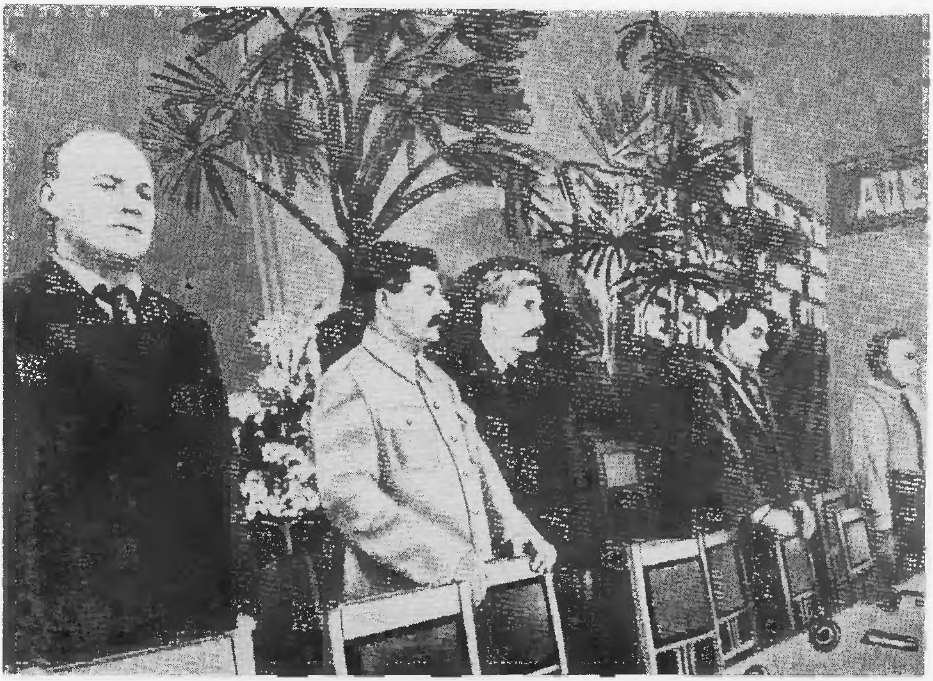

80. A Komintern VII. kongresszusának elnöksége. Moszkva, 1935. augusztus
(Maurice Thorez, J. V. Sztálin, Marcel Cachin, Georgi Dimitrov, Wilhelm Pieck)

81. Népfronttüntetés. Párizs, 1935. július

82. Dolores Ibarruri, Valentin Gonzales, Eugeniusz Szyr, Szalvai Mihály a Nemzetközi Brigádok búcsúztatásán. Bellserrat, 1938

83. Zalka Máté Spanyolországban

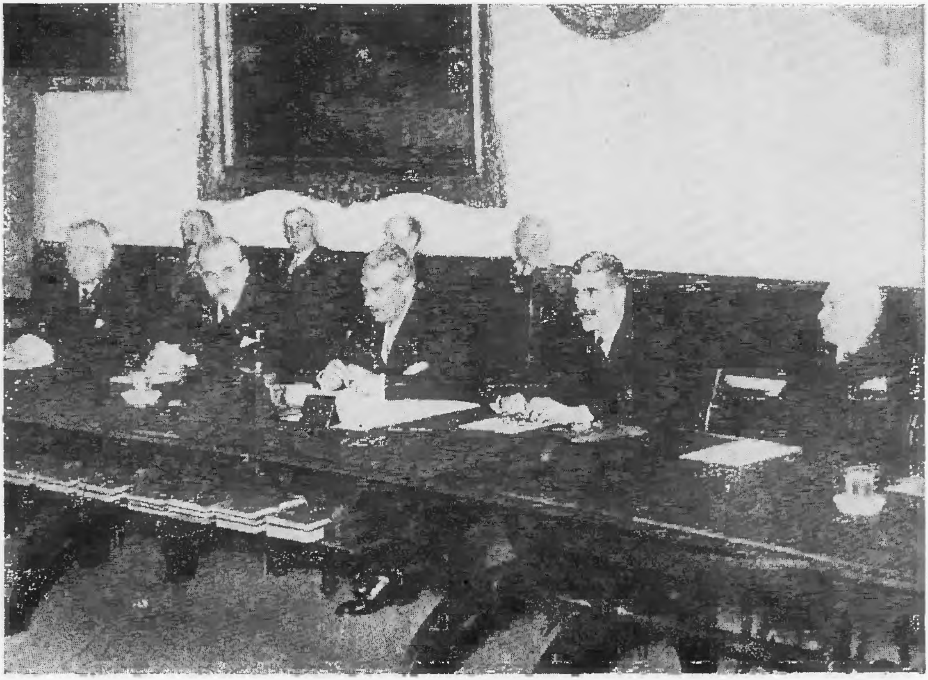

84. OMGE-kongresszus. Budapest, 1934 (balról jobbra: Sztranyavszky Sándor, Kállay Miklós, Somssich László, Hoyos Miksa)

85. A GYOSZ elnöksége (balról jobbra: Bíró Pál, Fenyő Miksa, Fellner Henrik, Hegedüs Lóránt, Chorin Ferenc). Budapest, 1928

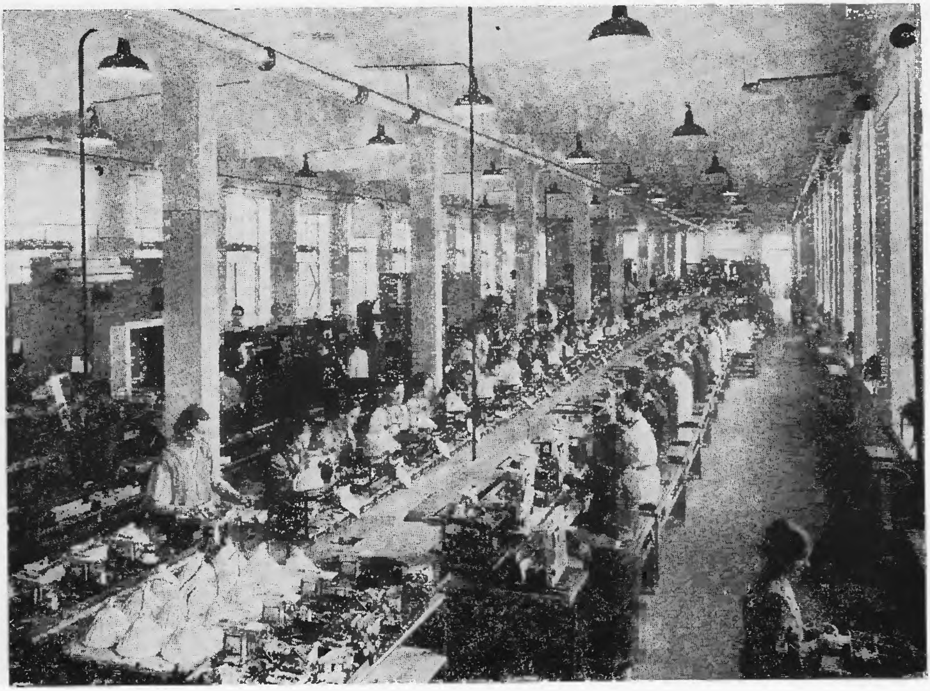

86. Szerelőterem az Orion gyárban, 1939

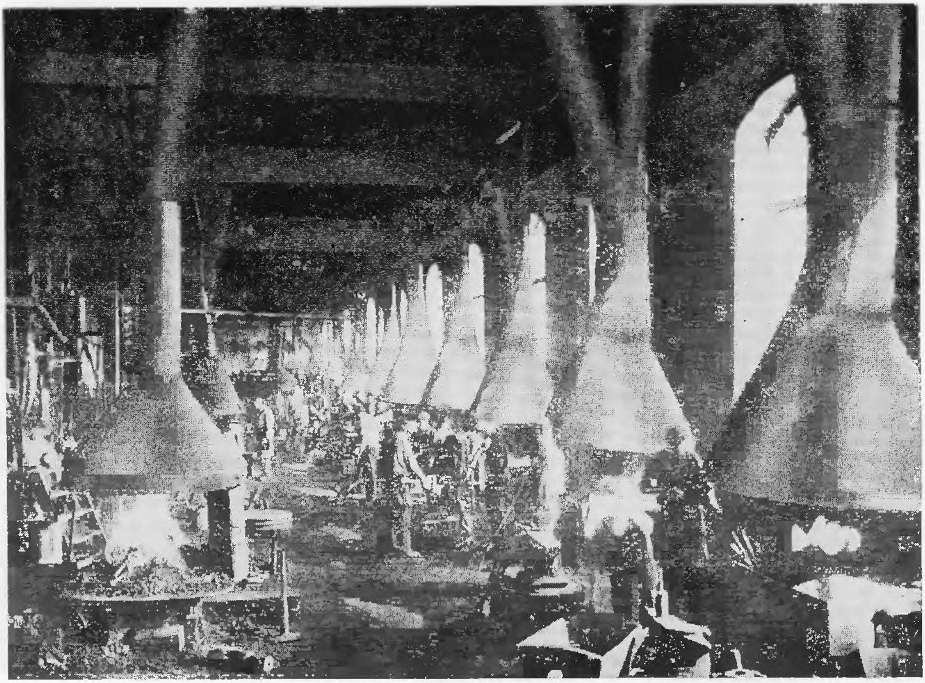

87. Műhelyrészlet az Istvántelki Főműhelyben, 1930-as évek

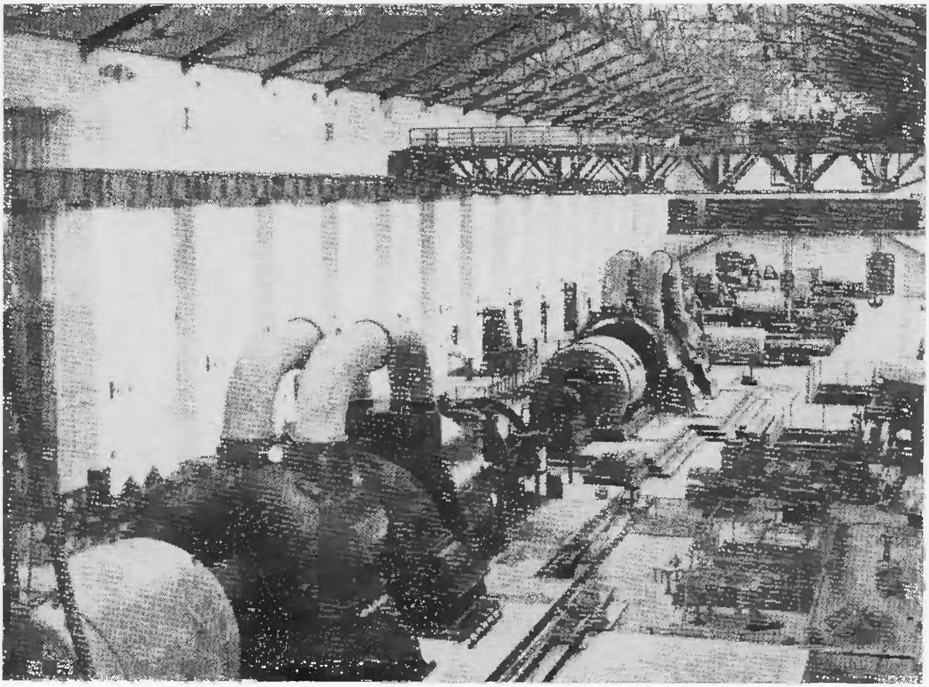

88. Budapest Székesfőváros Elektromos Művei kelenföldi telepének gépterme, 1929. november

89. Olajfúrás Zalában, 1930-as évek

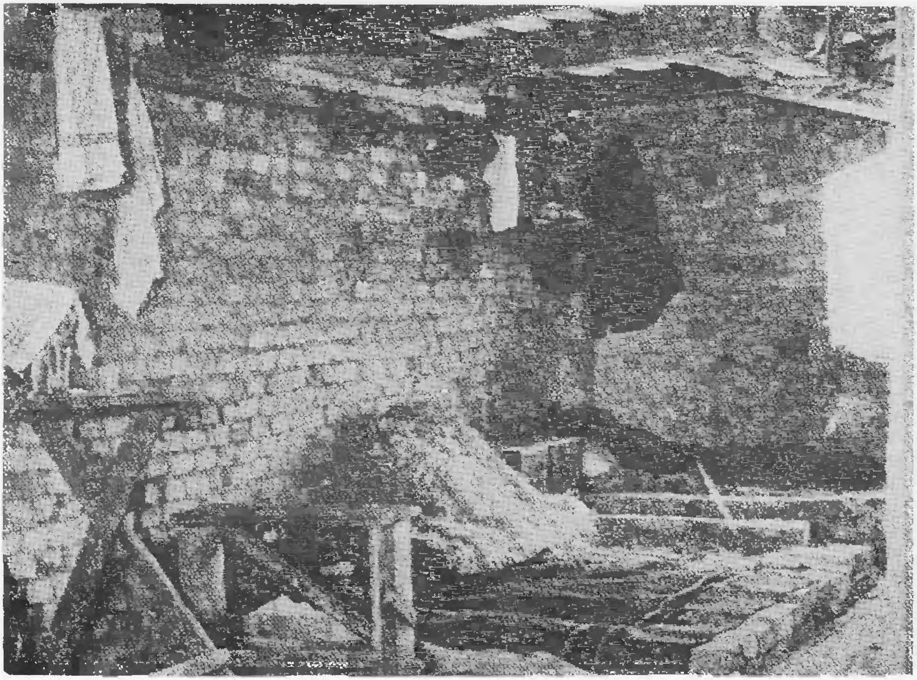

90. Téglagyári munkások szállása. Budapest, 1930-as évek

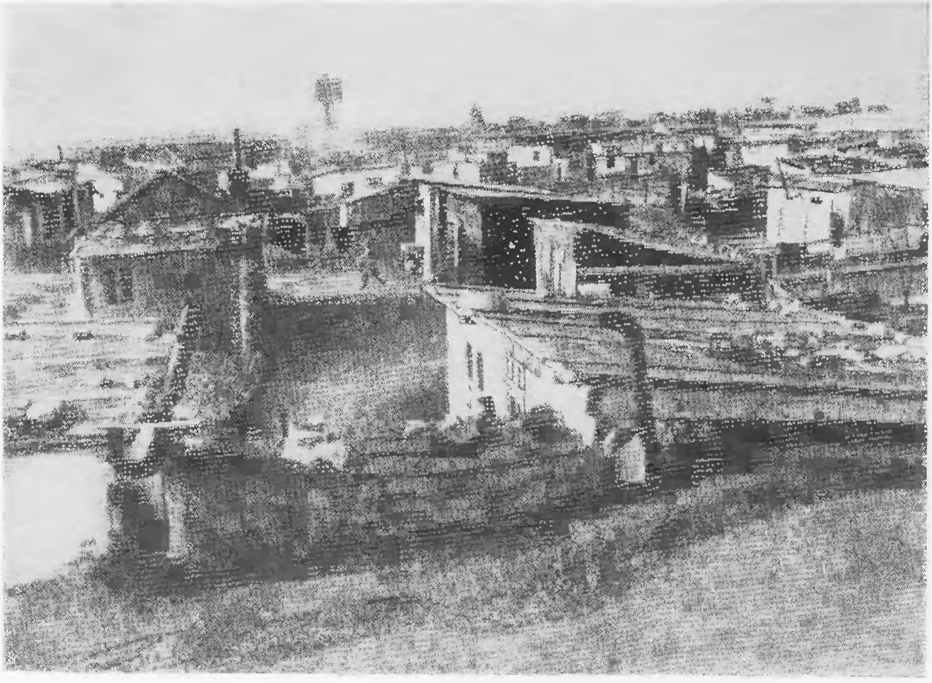

91. Mária Valéria-telep. Budapest, 1930-as évek

92. Kilakoltatottak a Hangya-telepen. Budapest, 1937

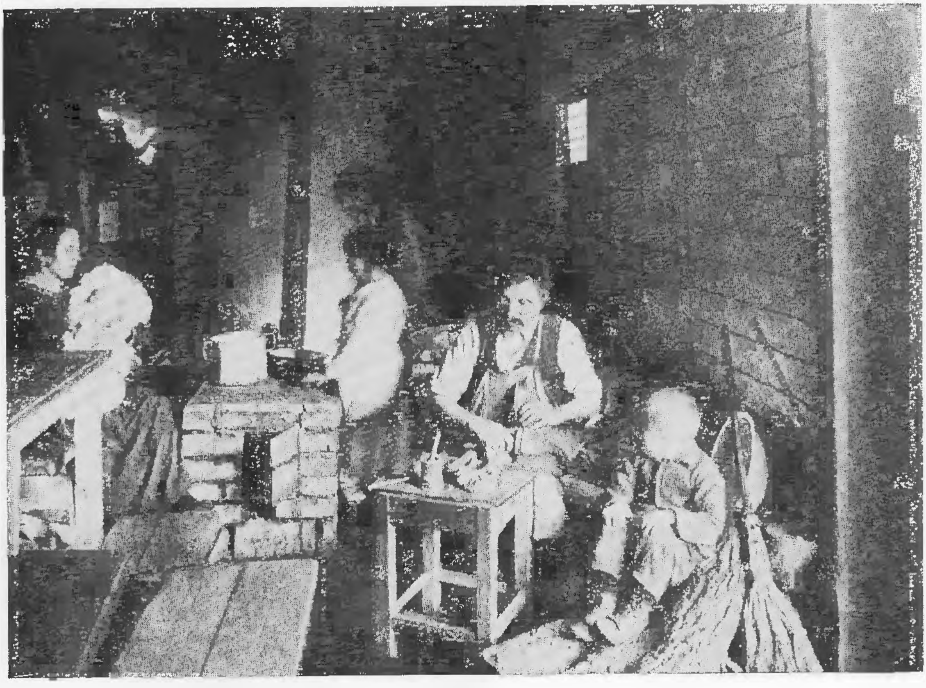

93. Vagonlakó család. Budapest, 1920-as évek eleje

94. Csendőrök a választási helyiség előtt. Tura, 1935

95. Kubikosok a Teleki téren.
Budapest, 1930-as évek

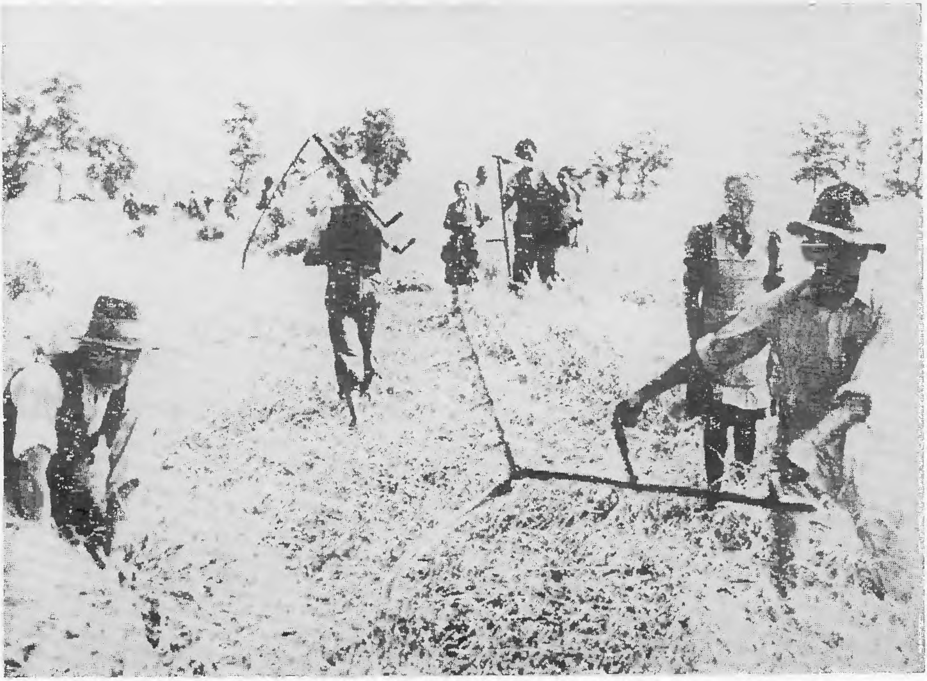

96. Aratás

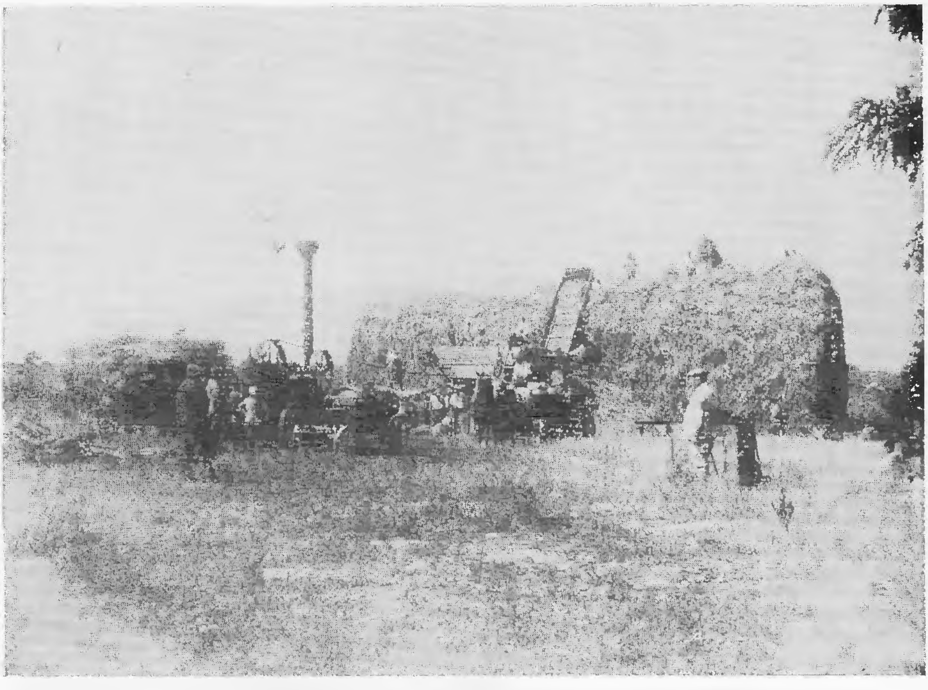

97. Cséplés

magához ragadó Magyarország és a Těšínt birtokba vevő Lengyelország is, a cseh és morva terület német protektorátus lett, Szlovákia pedig „önálló” köztársaság, valójában bábállam, amelyben a német érdekeket kiszolgáló klerikofasiszta Hlinka-párt tartotta kezében a kizárólagos hatalmat.

1939 tavaszán tehát Csehszlovákia mint önálló állam megszűnt, a fasiszta Olaszország pedig hozzálátott Albánia leigázásához, miközben Hitler Németországa Lengyelországgal és Litvániával szemben lépett fel újabb követelésekkel. E Münchent fél év után követő események már egészen nyíltan leleplezték a náci Németország és a fasiszta Olaszország kalandor külpolitikáját, agresszív törekvéseit, s ugyanakkor azt is világossá tették, hogy a fasiszta agressziónak csak konkrét és hatékony nemzetközi katonai egyezmények, a biztonsági politika hatékony megvalósítása állhatná útját.

Az angol „megbékéltetők” azonban ebben a világossá vált nemzetközi helyzetben sem tudtak a valósággal szembenézni; nem változtattak felemás magatartásukon a Szovjetunióval folytatott tárgyalásaik alatt sem, s a Szovjetunió biztonsági törekvéseit figyelmen kívül hagyva az immár kétségtelen német agressziót Délkelet-Európa felé terelték. Így azután a szovjet külpolitika — tekintettel elemi biztonsági érdekeire, az ország határainak megerősítésére — rákényszerült arra, hogy elfogadja a német készséget az átmeneti megegyezésre, s ezzel megakadályozza a nyugati hatalmak és Németország megegyezését a Szovjetunió rovására. Az 1939 augusztusában ily módon létrejött szovjet—német megnemtámadási szerződés egyelőre biztosította — s ez igen fontos volt — a Szovjetunió határait.

A nemzetközi helyzet ilyen alakulása természetesen nem állíthatta meg tartósan a náci fasizmus és szövetségesei törekvéseit a világ újrafelosztásáért folytatott harcukban, még ha biztosított is lélegzetvételnyi szünetet a Szovjetunió számára.

Lengyelország 1939. szeptember eleji német megrohanása tette végül is elkerülhetetlenné a nyugati hatalmak számára a náci és általában a nemzetközi fasiszta — agresszióval való szembenézést, és annak a világméretű küzdelemnek a vállalását, ami a nemzetközi antifasiszta koalíció kialakításához, a Szovjetunió és a nyugati demokráciák beleértve az Amerikai Egyesült Államokat is — fasizmus elleni világméretű harcához. végül pedig soha nem látott méretű új világháború során az antifasiszta koalíciónak a fasiszta hatalmak feletti döntő győzelméhez vezetett.

2. KÍSÉRLET A TOTÁLIS DIKTATÚRA MAGYARORSZÁGI KIÉPÍTÉSÉRE

A GÖMBÖS-KORMÁNY HATALOMRA KERÜLÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

A világválság gazdasági és politikai következményei különösen erősen jelentkeztek Kelet-Közép-Európa államaiban. Az első világháború után létrejött nemzetközi pénzügyi és hitelrendszer összeomlása s ennek részeként a jóvátételek felfüggesztése, majd megszűnése az 1932. évi lausanne-i értekezlet határozataként, nemcsak az egész gazdaságpolitika átalakításának szükségességét vonta maga után ezekben az államokban, hanem tágabb teret nyitott a revíziós-revansista politikának is a vesztes országokban. Ezt belpolitikailag a szélsőjobboldali erők előretörése alapozta meg, amit megkönnyített, hogy a nyugati kölcsönök megszűnésével elsorvadtak azok a szálak, amelyek ezen országokat a nyugati hatalmakhoz fűzték.

Franciaország egyre kevésbé volt képes a hozzá kapcsolódó kelet-közép-európai országokban korábbi politikai befolyását gazdasági eszközökkel alátámasztani. S mivel Anglia 1932-től mind nagyobb érdektelenséget mutatott a közép-európai problémák iránt, Franciaország kezdett egyedül maradni az újból hatalmi tényezővé emelkedő Németországgal szemben. A versailles-i rendszerre épített biztonsági politikájában és szövetségi hálózatában egyre több bizonytalansági tényező mutatkozott, s ez Franciaországot is arra kényszerítette, hogy új hatalmi partnerek után nézzen saját biztonsága érdekében.

A gazdasági válság még inkább polarizálta az egyes kelet-közép-európai országok belső ellentéteit, fokozta külső gazdasági, majd politikai függőségüket, kiélezte egymás közötti viszályaikat. Az ellentétek, akár régi sérelmek eredményeként, akár új kérdések felmerülésének hatására, olyan időszakban erősödtek, amikor a hajlandóság a status quo megváltoztatására a nagyhatalmak, mindenekelőtt Anglia külpolitikájában is érvényesülni kezdett. Mindez fokozatosan a nyugati hatalmak befolyásának csökkenését eredményezte, helyt adva a német és az olasz behatolásnak, forrásává válva a nemzetközi erőviszonyok átalakulásának, végső soron az új világháború előkészítésének.

Fő vonásokban ezek voltak a Gömbös-kormány hatalomra jutásának nemzetközi körülményei. Ami a belpolitikai viszonyokat illeti: Gömbös Gyula 1932. október 1-én, a gazdasági válság mélypontján s az ennek következményeként kiéleződött helyzetben került a miniszterelnöki székbe. Károlyi Gyula sikertelen kísérlete az uralkodó köröket meggyőzte arról, hogy a hatalom megszilárdításához új emberekre és új kormányzati módszerek alkalmazására van szükség, amivel a kormány a tömegmozgalmak fokozottabb elnyomása mellett a hatalom összeszűkült tömegbázisát is kiszélesíti, és stabilizálja a kormányzati rendszert. Horthy és közvetlen környezete erre a szerepre az erőskezű politikát sürgető és ígérő Gömböst választotta ki, s javaslatuk támogatásra talált a politikai, főleg gazdaságpolitikai változást követelő nagybirtokosoknál és magánál Bethlennél is.

Gömbös Gyula az ellenforradalmi rendszer közismert alakja volt, tipikus képviselője annak a katonatiszti-dzsentri vagy dzsentrit majmoló rétegnek, amelyet a fehérterror dobott a politikai élet előterébe. Félművelt katonatiszt-politikus volt, aki politikai koncepcióját illetően elsősorban az erőszak, a diktatúra hívének vallotta magát, a politika taktikai fogásait az ellenforradalom különböző szervezeteiben és akcióiban kifejtett tevékenysége során alaposan elsajátította. 1919 elején a MOVE elnöke, a Tanácsköztársaság idején a bécsi ellenforradalmi komité tagja volt, majd államtitkár lett a szegedi ellenforradalmi kormányban. Az ellenforradalom győzelme után nem töltött be kormányfunkciót, de mint a legbefolyásosabb ellenforradalmi titkos társaság, az Etelközi Szövetség egyik fő szervezője, a politikai élet kulisszái mögött szinte minden kérdésben számottevő befolyással rendelkezett. 1922-ben az Egységes Párt ügyvezető alelnöke, 1923 és 1928 között a fasiszta, antiszemita Fajvédő Párt vezetőjeként Bethlen szélsőjobboldali ellenzéke volt. 1928-ban visszalépett a kormánypártba, és államtitkár lett a honvédelmi minisztériumban. 1929-től mint honvédelmi miniszter volt tagja Bethlen, majd Károlyi Gyula kormányának. A 20-as évek elejétől kapcsolatot tartott Hitler mozgalmával, és jó kapcsolatai voltak Mussolinivel is.

Gömbös és csoportja a totális fasiszta diktatúra kiépítésében kereste a kormányzati válságból kivezető utat, részben visszanyúlva azokhoz a tervekhez és módszerekhez, amelyeket a 20-as évek elején ez a politikai csoport — nem utolsósorban saját hatalmi pozícióinak kiszélesítése érdekében — kialakított. Törekvésüket erősítette az uralkodó körök félelme, hogy a tömegmegmozdulások, valamint az uralkodó osztályok különböző csoportjai között kiéleződött ellentétek a rendszert az 1918—1919. évihez hasonló forradalmi helyzet felé sodorják. Nem kétséges, ezt a félelmet Gömbösék is igyekeztek növelni. Ugyanakkor a fasizmus nemzetközi előretörése, különösen az olasz fasizmus megszilárdulása is bátorította a Gömbös vezette erőket, és tette vonzóvá programját a szélesebb uralkodó körökben.

Az uralkodó osztályok különböző csoportjai fenntartással ugyan, de az adott helyzetben elfogadták Gömböst miniszterelnöknek, nagyobb teret engedtek a politikai vezetésben a fajvédőknek, azonban igyekeztek azt biztosítani, hogy a Gömbös-csoport csak addig menjen el a kormányzati rendszer átalakításában, ameddig a válság leküzdéséhez erre szükség van, és az ő érdekeiket nem sérti. Bethlen és hívei és a Gömbös-csoport közötti kompromisszum ezt a törekvést tükrözte. A kompromisszum azt jelentette, hogy Gömbös miniszterelnök lett, megkapta a pártvezérséget, a kormánypárt kulcspozícióiba saját embereit ültette, de le kellett mondania olyan politikai elképzeléseiről, melyek egyértelműbb szakítást jelentettek volna a Bethlen által irányított politikai rendszerrel. Nem lehetett szó a totális rendszer olyan követelményéről, mint a parlament feloszlatása; a szociális demagógia fokozása nem vezethetett el sem a nagybirtok érdekeit sértő földreformhoz, sem a nagytőke rosszallását kiváltó antiszemitizmus fokozásához. A kompromisszum a kormány személyi összetételében is jelentkezett. Gömbösnek be kellett vennie a kormányba a tekintélyes középbirtokosokat képviselő s az arisztokráciával is jó kapcsolatokkal rendelkező Kállay Miklóst földművelésügyi miniszternek, kereskedelemügyi miniszternek pedig Fabinyi Tihamért, akitől a nagytőke közvetlen érdekei képviseletét is várta. E kompromisszum eredményeként lett tagja a kormánynak Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter és Puky Endre külügyminiszter. Még jobban megkötötte Gömbös kezét az a körülmény, hogy a kormánypártban, így a parlamentben is, Bethlen hívei voltak többségben. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy ha szükségesnek tartják, megbuktathatják a miniszterelnököt, ugyanúgy, ahogyan azt Károlyi Gyulával is megtették.

Gömbös ilyen feltételek mellett is vállalta a miniszterelnökséget. Tudomásul vette, hogy a kormányzati rendszer gyors átépítéséhez kedvezőtlenek az erőviszonyok. Azt a taktikát választotta tehát, hogy programjával, első intézkedéseivel erősíti az uralkodó osztályok különböző csoportjainak kormánya iránti bizalmát, előtérbe helyezve az uralkodó osztályok közös érdekét, a rendszer megszilárdítását, hogy aztán a hatalom birtokában a kormányzati rendszer átalakításával, személycserékkel fokozatosan a maga javára változtassa meg az erőviszonyokat.

Azok az erők, amelyekre Gömbös a totális diktatúra kiépítésében számíthatott, és amelyekre kormányra kerülése pillanatában a hadsereg tisztikarán kívül támaszkodhatott, a titkos társaságokban vagy ezek fedőszerveiben tömörültek. Az Etelközi Szövetségen kívül a MOVE, az ÉME és a Társadalmi Egyesületek Szövetsége (TESZ) tömörítette a szélsőjobboldali erőket. Jóllehet Gömbösnek a középrétegek és az intelligencia körében is voltak támogatói, ezek a csoportok megfelelő szervezettség híján csak támaszát alkothatták annak a mozgalomnak, amelyet, kormányelnöki hatalmát felhasználva, céljai megvalósítása végett elindított.

A KORMÁNY PROGRAMJA ÉS ANNAK FOGADTATÁSA

Gömbösnek és csoportjának a kormánypárton belüli helyzete és taktikája magyarázza azt is, hogy a kormányprogram nem tárhatta fel teljes nyíltsággal a totális diktatúra bevezetésének tervét. Bár e törekvések egyes sarkalatos pontjai Gömbös programjából, nyilatkozataiból kitűntek, természetesen igyekezett céljának lényegét elködösíteni, általános frázisokkal leplezni.

A 95 pontból álló Nemzeti Munkatervben, a miniszterelnök bemutatkozó beszédeiben kirajzolódó programot a felerősített nacionalista szólamok, a felfokozott szociális demagógia, ígéretek és ködös általánosság jellemezte. Gömbös politikai céljai mint a „nemzeti közösség érdeke", „nemzeti érdek", a kormányt támogató erők mint „nemzeti erők" szerepeltek. A program a kormány végső célját „az öncélú magyar nemzeti állam kiépítésében" jelölte meg, melyben az „öncélú nemzeti állam" fogalma a totális rendszert jelentette.

Ehhez a programhoz természetesen egy agresszív külpolitikai vonal illett, nyílt revizionista céllal. A kormány külpolitikai célját a trianoni békeszerződés revíziójában, a magyar állam Duna-völgyi vezető szerepének kivívásában összegezte. Ezzel függött szorosan össze a fegyverkezési egyenjogúság követelése és a hadsereg fejlesztésének programja.

A „munkásprobléma megoldására", a munkásmozgalom felszámolására a program az érdekképviseleti rendszer kiépítését vette tervbe „a gazdasági élet minden vonalán". Ennek ideológiai előkészítése érdekében felállította azt a tételt, hogy a munkásosztály azért törekszik a hatalom megszerzésére, mert a tőke nem értette meg a munkásokat. A munkások harcát nemcsak elnyomással, hanem bizonyos juttatásokkal, a munkások között végzett „helyes politikával" kell leszerelni. „A tőkésnek is testvérként kell kezelni azt, aki a tőkét szolgálja." A munkásosztály megnyerésének feltételét abban jelölte meg, hogy a burzsoázia tegyen bizonyos szociális engedményeket a munkásoknak, a szociáldemokrata párt vezetői pedig revideálják álláspontjukat, és ne akadályozzák a kormánynak a munkások megnyerésére irányuló törekvéseit. „Ha beillesztem a magyar munkásságot a nemzet társadalmába, a szocialisták nem fognak többet politizálni Magyarországon."[53]

A munkásosztály önálló osztályszervezeteinek felszámolása mellett a totális fasiszta rendszer kiépítésének irányába mutatott a demokratikus szabadságjogok további korlátozása, illetőleg felszámolása is. A program tervbe vette az egyesülési és gyülekezési jog, a sajtóellenőrzés újbóli szabályozását.

A kormány programjába iktatta az államigazgatás átszervezését is. Azt tervezték, hogy a vármegyéknél nagyobb közigazgatási egységeket — kerületeket — hoznak létre, a katonai körzetekhez igazítva azokat. Ezzel Gömbös azt akarta elérni, hogy a vármegyék autonómiájának maradványait felszámolva, gyors és a kormánynak habozás nélkül engedelmeskedő államapparátussal rendelkezzék. Ugyanakkor az átszervezés nagymérvű személycserét is lehetővé tett volna.

A kormány hatalmának kiterjesztésére irányuló törekvéssel párhuzamosan Gömbös programjába vette a nyílt választási rendszer reformját, új választójogi törvény alkotását a titkosság elvének érvényesítésével. Tekintettel arra, hogy a nyílt és szűk körű választójogon alapuló választási rendszer elsősorban a konzervatív nagybirtokos érdekeket tükrözte, a reform — Gömbös szerint — alkalmas lehetett csoportja erősítésére és tömegbázisa esetleges kiszélesítésére.

---

[53] A nemzeti öncélúságért! Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde. Bp. 1932. 46.

A hatalmi rendszer társadalmi bázisának kiszélesítése, az uralkodó osztályokon belüli ellentétek megszüntetése, az elnyomók és elnyomottak között kiélesedett harc tompítása érdekében Gömbös egyik legfontosabb feladatának tartotta az egységes nemzeti közvélemény és az egységes magyar világnézet kialakítását. Meghirdette a társadalmi osztályok közötti békét, a válaszfalak lerombolását, a tőkés és a munkás „testvériségét", a földbirtokosok és kisgazdák összefogását. A nemzeti összefogás, az osztályok közötti együttműködés szükségességének, a társadalmi osztályok egymásrautaltságának hangsúlyozása — mint általában válságos politikai helyzetben — a hatalom megszilárdításának, az osztályharc leszerelésének eszköze volt.

Gömbös programjának gazdaságpolitikai céljaival egyfelől arra tett kísérletet, hogy a nagytőke és a nagybirtok fellazult szövetségét megerősítse, másfelől hogy elsősorban ígéreteivel, kisebb mértékben intézkedéseivel, a középrétegeket és a dolgozó tömegeket a kormány politikája mellé állítsa. A nagytőke megnyugtatására leszögezte: „közgazdaságunkat a magántulajdon elvén és a kapitalista termelés formái között akarjuk fenntartani",[54] de a nagybirtokosok elégedetlenségének lecsendesítésére, még inkább a parasztság bank- és általában kapitalistaellenes magatartásának leszerelésére ugyanakkor meghirdette az „önző kartellek" elleni harcot, megígérte a kapitalizmus megreformálását.

Gazdaságpolitikai irányelvei egyébként bővelkedtek olyan általános ígéretekben, melyeket csak a közvélemény teljes közgazdasági tájékozatlansága mellett lehetett akárcsak meghirdetni is. Szó volt benne a kapitalizmusnak a „nemzet egyetemére káros kinövései" erős kézzel történő „lenyeséséről", a termelés és a fogyasztás összhangba hozataláról, a jövedelmi és vagyoni viszonyokon felüli költekezés kiküszöböléséről, a nagyobb tömegek megélhetését biztosító termelési ágak kedvezményezéséről, a kis- és középegzisztenciák szaporításáról. A munkatervben szerepelt olyan új vámrendszer felállítása, amely az ipar és a mezőgazdaság érdekeit egyaránt képviseli.

---

[54] A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve. Bp. 1932. 18.

Ígérte a kormányprogram „az egységes kereskedelem legmesszebbmenő támogatását”, új külföldi piacok szerzését, a vasút, a gépjárműforgalom, a vízi- és légiforgalom fejlesztését.

Emellett a nagytőkének iparpártolást, belső tőkeképződést, „a magángazdálkodásnak indokolatlan versenyt támasztó” közüzemek leépítését helyezte kilátásba. „Olcsó és bőséges hitel” előfeltételeinek a megteremtése, a hitelszervezet egyszerűsítése, a hitelszervezet működésének „az egyetemes nemzeti érdekek szempontjából” való figyelemmel kísérése, a külföldi adósságok rendezése, a nemzet további eladósodásának megakadályozása, a középipar, kisipar hitelellátásának megkönnyítése képezte a munkaterv hitelpolitikai fejezetének főbb ígéreteit.

A tisztviselőknek illetmény- és nyugdíjrendezést, az állástalan értelmiségi fiataloknak „kisebb állások szaporításával”, az álláshalmozás megszüntetésével munkalehetőséget ígért.

A nagy- és középbirtokosoknak, a birtokos parasztságnak külföldi piacok, olcsó hitel biztosítását, valamint a gazdaadósságok rendezését helyezte kilátásba.

A tömegbázis kiszélesítését, a középrétegek megnyerését akarta biztosítani azoknak az intézkedéseknek a tervbevételével, melyek „a kis- és középegzisztenciák” számának szaporítását, gazdasági életfeltételeinek megjavítását segítették volna elő. Valójában azonban a középrétegek megnyerésére irányuló intézkedések sem öltöttek nagyobb méreteket, és több volt bennük a demagógia, a szóvirág, mint a gazdasági helyzetet érdemlegesen javító rendelkezések.

Az uralkodó osztályok minden csoportját nagy aggodalommal töltötte el az a balratolódási folyamat, amely a gazdasági válság évei alatt a falusi tömegekben végbement. Az uralkodó köröknek, jóllehet elsősorban a birtokos parasztság megnyerésére törekedtek, érdekükben állt, hogy a falusi szegény rétegeknek a helyzetén valamit javítsanak, s így e rétegeket befolyásuk alá vonják, illetőleg megakadályozzák, hogy a szegény- és kisparasztság mozgalmai találkozzanak a munkásmozgalommal.

Az ún. földbirtok-politikai reformtervek töltöttek be ilyen szempontból különösen fontos szerepet. A telepítési program meghirdetése alkalmas eszköznek bizonyult a kormány kezében a föld nélküli, kisparaszti tömegek ellenséges hangulatának leszerelésére, földigényük ígéretekkel való levezetésére. Éveken keresztül úgy tüntették fel a telepítést, mint csodaszert, mint a dolgozó falusi tömegek szociális problémáit megoldó lehetőséget. A földbirtok-politikai reform másik részét a hitbizományi rendszer megreformálása képezte, amit egy ideig szintén sikerült a közvélemény előtt úgy feltüntetni, hogy az lényeges változást fog előidézni a fennálló birtokviszonyokban.

Ahogy azonban csak szólamok hangzottak el az egyik döntő társadalmi problémával — a földbirtokviszonyokkal — kapcsolatban, ugyanúgy semmitmondó ígéretekkel igyekezett a program „orvosolni" a másik égető társadalmi bajt, a munkanélküliséget. Munkaalkalmat ígért, de határozottan elutasította a munkanélküli-segély bevezetését.

A kormány programja, a nemzeti munkaterv — ez a kívánsággyűjtemény, „álmoskönyv", ahogy a kortársak nevezték — felfokozott nacionalizmusával, szociális demagógiájával minden tartalmi ellentmondása mellett is az első hetekben az uralkodó körök szempontjából kétségtelenül kedvező hatást váltott ki a közvéleményben. Nemcsak azért, mert a korábbi kormányprogramoknál átfogóbbnak, merészebbnek látszott, s minden társadalmi osztály, réteg vágyainak kielégítését, sérelmeinek orvoslását ígérte, hanem azért is, mert hatását az agitáció, a propaganda új módszereivel érte el, olyan körülmények között, amikor a feszült politikai helyzetben, a gazdasági válság mélypontján a társadalom valamennyi osztálya, rétege, az uralkodó osztályok különböző csoportjai is változást kívántak.

Az új módszerek alkalmazása, a szokatlan méretű és hangú agitáció átmenetileg hatásosnak bizonyult. A kormány melletti, jól megszervezett tüntetések, a gyűlések, a sajtó, a rádió, de maga Gömbös is ontották a reformszólamokat, a jelszavakat. „Új stílus", „nemzeti erő", „nagy nemzeti érdek", „egyetemes nemzeti célok", „egységes közvélemény", „a lelkek koncentrációja", „haladó konzervativizmus", „magyar igazság", „nemzeti egyenjogúság", „revízió" — ilyen jelszavak, szólamok árasztották el a politikai életet. Ez a „jelszóhadjárat" a legnagyobb hatást a kispolgári, értelmiségi, városi és falusi középrétegekre gyakorolta, akik Bethlen arisztokratikus kormányzási rendszere után Gömbös új propagandája mögött nemcsak a hang, hanem a tartalom változását is remélték. Gömbös bemutatkozása után elhitték, hogy most valóban valami új következik, valami más, az egyre nehezebb anyagi helyzetet felváltja valami jobb; hogy olyan kormány jött, amelyben nincs arisztokrata, amelyik népies politikát hirdet, jelentős változást ígér a falu életében; olyan kormány, amely hadat üzen a korrupciónak, a haszonlesésnek, amely megreformálja a kapitalizmust, és friss levegőt hoz a panamáktól, botrányoktól terhes, elposványosodott közéletbe. Ezeknek az illúzióknak a felkeltésére Gömbös programja igen alkalmasnak bizonyult.

A szervezett munkások s más meggyőződéses baloldaliak határozottan elutasították Gömbös demagógiáját, felismerve az általa hirdetett változások igazi politikai tartalmát. A politikailag iskolázatlan tömegek viszont hatása alá kerültek, vagy várakozó álláspontra helyezkedtek.

Az uralkodó osztályok különböző csoportjainak állásfoglalását a Gömbös-kormány tevékenységének első hónapjaiban alapvetően az határozta meg, hogy komoly várakozásokat fűztek Gömbös programjának a tömegek elégedetlenségét levezető, a munkásosztály és a parasztság forradalmasodását meggátolni kívánó tendenciájához. Jóllehet Gömbös programja és az első intézkedések az uralkodó osztályok egyetlen csoportját sem elégítették ki maradéktalanul, és a különböző csoportok között az érdekellentétek továbbra is megmaradtak, de a tömegektől való félelem, az a tény, hogy a gazdasági helyzet tovább romlott, és nem látszott semmilyen reális út a kibontakozásra, háttérbe szorította ezeket az ellentéteket. Még ha sok minden nem tetszett is nekik Gömbös beszédeiben, programjában, arra az álláspontra helyezkedtek, hogy bírálatukkal nem gyengítik a kormány helyzetét.

A kormánypárt nagy többsége — bizonyos kényszeredettséggel és elsősorban Bethlen állásfoglalása miatt — Gömbös mellé állt.

A kormány számára kedvező politikai hangulat nem bizonyult tartósnak. A kormány intézkedései és ígéretei között csakhamar szembeszökővé vált a különbség. A burzsoázia — bízva a kormány terrorjában — folytatta a bérek csökkentését, a munkások elbocsátását, a munkaidő meghosszabbítását.

A kormány kíméletlen terrorral látott hozzá az adók behajtásához, egymást érték az árverések, és több helyen ismét eldördültek a csendőrök fegyverei. A gazdatartozások egy részének behajtását egy évre felfüggesztette ugyan a kormány, de ez lényegesen nem változtatott az adósok helyzetén.

Fokozódott a kormány nyomása az MSZDP-re és a Kisgazdapártra. A legkülönbözőbb indokokkal akadályozták e pártok politikai gyűléseit.

A Népszavát nyolc napra betiltották. és az ügyészség sorra vádat emelt a szociáldemokrata képviselők ellen.

A végrehajtások, az újabb adóemelések nemcsak az ellenzéki pártok éles támadását váltották ki, hanem Gömbös közvetlen híveinek elégedetlenségét is. A Gömbös mögé felsorakozott csoport a Bethlennek tett engedmények miatt zúgolódott, és a miniszterelnök közeli bukását jósolta. 1933. január végén Bethlen kiállt Gömbös mellett, kifejezte egyetértését a kormány politikájával, helyeselte a miniszterelnök erőskezű vezetését. A kormány helyzete 1933 tavaszára nem erősödött, hanem az első hetekhez képest romlott. Viszont a kormány sikerként könyvelhette el — és az uralkodó osztályok szempontjából ez volt a döntő —, hogy a politikai rendszernek sikerült nagyobb megrázkódtatás nélkül átvészelnie a gazdasági válság legnehezebb hónapjait. Ezt az eredményt — a politikai elnyomás fokozása mellett — Gömbösnek a középrétegekben illúziókat keltő demagógiával sikerült elérnie.

KORMÁNYINTÉZKEDÉSEK A VÁLSÁGBÓL VALÓ KILÁBALÁS ELŐSEGÍTÉSÉRE

Az új kormánynak az államháztartás egyensúlyának helyreállítására tett intézkedései nem sokban tértek el a Károlyi-kormány politikájától: csökkentették az állami kiadásokat, emelték az adókat, és kölcsönökkel próbálták eltüntetni a deficitet.

Azokat az 1931—1932-ben hozott alapvető gazdasági intézkedéseket, amelyek a pénzügyi és hitelválság okozta helyzeten voltak hivatva enyhíteni, a Gömbös-kormány is érvényben tartotta; a későbbiek folyamán, 1933—1934-ben az állami beavatkozás ezen formáit csak tökéletesítette. A kormány gazdaságpolitikájának középpontjába a külkereskedelem került. A külkereskedelem (s a vele kapcsolatos fizetési problémák rendezése) volt az a döntő láncszem, amelyen keresztül az állam a gazdasági élet stabilitását, a válságból való kilábalás folyamatát leginkább előmozdíthatta. A válság idején, elsősorban a külföldi hitelekkel kapcsolatban bevezetett állami intézkedések jórészt megalapozták a teendőket. A kötött devizagazdálkodás további fenntartása szinte nélkülözhetetlen feltétele lett az állami gazdaságpolitikának, jóllehet a külföldi tartozások rendezésére tárgyalások indultak, s ezek végül olyan megállapodásokhoz vezettek, hogy a törlesztés, valamint a kamat összegét Magyarországon pengőben bocsátják a hitelezők rendelkezésére. Ily módon a fizetési mérleg passzivitása csökkent, s felszabadultak a külkereskedelem devizabevételei.

De a nemzetközi gazdasági kapcsolatok nemcsak a fizetési mérleg oldaláról foglalkoztatták a kormányt. A külkereskedelmi mérleg aktívan tartása is rendkívül nagy erőfeszítéseket igényelt, emellett a behozatal és kivitel alakulása nagymértékben befolyásolta az ipar, illetve a mezőgazdaság helyzetét. A piacokért folytatott kiélezett versenyben a magyar agrárkivitel súlyos nehézségekbe ütközött. Viszont kölcsön- és devizahiány miatt a gazdasági élet számára elengedhetetlen ipari nyersanyagok behozatala egyedül a kivitelben találhatott fedezetet, így az export fokozására tett intézkedések az állami beavatkozás legfontosabb területévé váltak, s a külkereskedelem a kötött devizagazdálkodás révén állami ellenőrzés alá került. A külkereskedelem fellendítését a kormány a felárrendszer bevezetésével igyekezett előmozdítani. A valutaforgalomnak az állam kezében történő összpontosítása ugyanis lehetővé tette, hogy az egyes valuták pengőben történő kifizetésével a valuta hivatalos árfolyamán túl, magasabb összegeket folyósítsanak, vagyis ún. felárakat alkalmazzanak. Ezáltal a magyar árukat olcsóbbá és versenyképessé tették a külföldi piacokon.

A felárrendszer hozzájárult az értékesítési nehézségek áthidalásához, a pénzügyi-gazdasági helyzet megjavításához. Ezt nem kis mértékben mozdította elő, hogy a felárrendszer nemcsak az exportnál, hanem az importnál is érvényesült. Az importfelárak természetszerűen a behozatal csökkenését eredményezték, hiszen gyakorlatilag vámkiegészítésként hatottak, s a külföldi áruk versenyképességét csökkentették. A behozatali korlátozások és a védővámok mellett tehát a felárrendszer is elősegítette a belső piac monopolizálását a magyar nagyipar számára, nem egy területen hozzájárult a mesterségesen magas belső árszínvonal fenntartásához; vagyis kiegészítője volt a dömpingárakon folyó exportnak, amennyiben a külső piacokon való olcsó eladást éppen a belső piac, a hazai fogyasztók magasabb árakkal történő megterhelése segítette elő. Az állami intézkedések, a pénzügyi és kereskedelmi politika végül is hozzájárult a külkereskedelem fellendítéséhez. A kötött devizagazdálkodás és a valutapolitika mellett a kormány a kereskedelmi tárgyalások révén nyújthatott elsősorban segítséget a gazdasági életnek. E tekintetben különösen a mezőgazdasági piacok biztosítása volt politikai és gazdasági szempontból egyaránt szinte életkérdés.

A Gömbös-kormány hivatalba lépésekor az ország külkereskedelme ütközött nagy nehézségekbe. Németország teljesen elzárkózott a magyar agrárkivitel elől, Csehszlovákiával szerződésen kívüli állapot volt és Ausztriával is csak provizórium.

A Gömbös-kormány külpolitikai tevékenységével — amellett, hogy revíziós politikájához keresett szövetségeseket — arra is törekedett, hogy a mezőgazdasági termények számára piacokat biztosítson. Ezt 1933 folyamán az olasz kapcsolatok továbbfejlesztésével, illetve Hitler hatalomra jutása után a német kapcsolatok kiépítésével, az osztrák kapcsolatok kiszélesítésével sikerült is elérnie. Az agrárkiviteli lehetőségek további növelésében jelentős szerepe volt az 1934 februárjában megkötött magyar—német pótegyezménynek és a márciusban Olaszországgal, Ausztriával kötött római hármas egyezménynek. Ezekben az években alapozódott meg az a magyar—német gazdasági kapcsolat, aminek eredményeként 1935—1936-ra Németország vált Magyarország legfőbb kereskedelmi partnerévé.

A kormány az állami beavatkozást nagymértékben kiterjesztette a mezőgazdaság területére is. Tekintettel az agrárválság rendkívül súlyos voltára, a mezőgazdaságnak a nemzetgazdaságban betöltött fontos szerepére, a nagybirtokos osztálynak az államhatalomban elfoglalt vezető helyére, a dolgozó parasztság válság alatti nyomorára, az agrárválság számos, közvetlen állami intézkedést tett szükségessé. Ezek közül az egyik legfontosabb a mezőgazdasági termékek értékesítésének állami támogatása volt. A felárrendszeren keresztül jelentős összegeket fordítottak a terményértékesítés támogatására. A mezőgazdasági válságból való kilábalást segítette elő a szállítási díjak ismételt mérsékelése 1933-ban.

A kormány számára egyre sürgetőbb feladat volt a gazdaadósságok rendezése. Az 1933-ban és 1935-ben kiadott kormányrendeletek szabályozták újra a gazdatartozások fizetését. A rendeletek célja az volt, hogy megakadályozzák az eladósodott birtokok tömeges árverését, illetve állami hozzájárulással biztosítsák a hitelezők számára — ha lassúbb ütemben is — követeléseik részbeni visszafizetését. A gazdaadós-védelmi intézkedések a középbirtokosoknak nyújtották a legnagyobb kedvezményeket. A védettség a 10 kat. holdon aluli gazdaságok terhének mindössze 22%-ára terjedt ki, míg a 100 holdon felüli birtokoknak 62%-ára. A védett birtokok területének mindössze 10%-a esett a 10 holdon aluli birtokokra, 61%-a a 100 holdon felüliekre. Ugyanakkor az állam az adósságok egy részét, amelynek a dolgozó parasztság által történő megfizetésére már semmi remény sem lehetett, magára vállalta. Hasznosnak bizonyult a védett birtokok intézménye az állami adóalap szempontjából is, hiszen a védettség egyik feltételét a közterhek rendszeres fizetése képezte.

A gazdaadósságok rendezésére az állam jelentős összegeket fordított. Így az 1933/34—1934/35. költségvetési években a gazdaadósságok fedezésére létrehozott különböző alapok együttes kiadása 32,5 millió pengőt tett ki, 1935/36—1936/37-ben már 75,6 millió pengőt. Bár ezek a kormányintézkedések nem elégítették ki az agrárkörök követeléseit — még kevésbé oldották meg a birtokos parasztság problémáját —, mégis enyhítették a nagybirtokosok és a középbirtokosok, sőt a parasztság egy részének rendkívül súlyos helyzetét is, és lehetőséget adtak a kormánynak, hogy a birtokos parasztság elégedetlenségét átmenetileg lecsendesítse.

A KORMÁNY KÜLPOLITIKAI TEVÉKENYSÉGE

Gömbös Gyula kezdetben nem hozott semmi lényegesen újat a külpolitikában. Programja azokon az elképzeléseken alapult, amelyeket gróf Bethlen István vázolt fel az „aktív külpolitika" korszakában: szoros barátság Olaszországgal és erőteljesebb kapcsolatok kiépítése Németországgal. Míg azonban az előbbi már több mint fél évtizedes együttműködésen alapult, addig ez utóbbi realitását a Németországban éppen Gömbös kinevezése idején tetőző belpolitikai zűrzavar kérdőjelezte meg. Egy ideig tehát Gömbös számára sem maradt más lehetőség, mint a hagyományos utakon járni. Mégis, ami Gömbös ténykedésének első pillanatától kezdve új volt, az a nemzetközi körülményekkel összefüggően fokozódó élénkség és a gyors alkalmazkodás a megváltozott európai erőviszonyokhoz.

Nagyhangú belpolitikai programjának meghirdetése után gyors és látványos sikerekkel szerette volna bizonyítani dinamizmusát a külpolitikában is, ezért azonnal több irányú akcióba kezdett: heves revíziós propagandakampányt indított, majd félhivatalos üzenetet intézett Csehszlovákiához, amelyben gazdasági megegyezést és évekre szóló politikai fegyverszünetet ajánlott fel. Programjában fokozott kisebbségvédelmet ígért, és a szomszédos államokkal való őszinte együttműködés mellett foglalt állást.

A kisebbségvédelmet azonban a Gömbös-kormány politikájában éppúgy, mint az előző kormányoknál, valójában a revíziós céloknak rendelték alá. Az ellenforradalmi rendszer egyetlen kormánya sem kereste komolyan a lehetőségeket a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek helyzetének javítására, hiszen ez a revízió szükségességének érvét gyengítette volna. Igaz, túl sok lehetőséget a szomszédos országok sem nyújtottak. A kisebbségvédelem problémáit a versailles-i rendszer a Nemzetek Szövetsége hatáskörébe utalta. Az első világháború utáni kisebbségvédelmi rendszer sajátossága volt, hogy az egyes államok vagy az antanthatalmakkal kötötték meg a kisebbségvédelmi szerződéseket (Csehszlovákia, a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság 1919 szeptemberében, Románia 1919 decemberében), vagy a Nemzetek Szövetsége előtt nyilvánították ki egyoldalú nyilatkozatokban a kisebbségek védelmét szolgáló intézkedéseket. Ezeknek a szerződéseknek és nyilatkozatoknak a megvalósításáért — beiktatásuk után — a Nemzetek Szövetsége vállalt felelősséget az Egyességokmány 18. §-a alapján. Gyakorlatilag azonban ez a garancia nem sokat jelentett: a Nemzetek Szövetségének tudomására hozott kisebbségi panaszok orvoslása az esetek túlnyomó többségében a bonyolult népszövetségi eljárási rendszer útvesztőiben megfeneklett.

Bár a lehetőség megvolt egymás kisebbségeit kölcsönösen védő, kétoldalú szerződések kötésére, a magyar kormányok erről hallani sem akartak. Kisebbségvédő politikájuk valójában nem jelentett többet, mint a Nemzetek Szövetsége elé terjesztett magyar kisebbségi sérelmekkel kapcsolatban kifejtett állandó agitációt a trianoni békeszerződés területi döntéseivel szemben.

Gömbös 1932. november 10-én kezdte első hivatalos tárgyalásait Mussolinivel Rómában. A tárgyalásokon megvitatták a „jugoszláv felbomlási folyamat'' meggyorsításának módozatait, és megállapodtak a horvát szeparatista mozgalom és a macedon terroristák tervszerű és rendszeres támogatásában. Végső célként az olasz—osztrák—magyar vámunió létrehozását jelölték meg, de egyetértettek abban is, hogy pillanatnyilag a gazdasági közeledés kölcsönös kereskedelmi kedvezmények nyújtásában realizálódjék. Mussolini segítséget ígért továbbá Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának elismertetéséhez és a magyar felfegyverkezéshez.

Gömbös kapkodó akcióinak első negatív következménye 1933 januárjában az ún. hirtenbergi fegyverszállítási botrány kirobbanása volt. Egy bécsi szociáldemokrata újság leplezte le, hogy a hirtenbergi fegyvergyárba több ezer Olaszországból származó, Magyarországnak szánt puska és gépfegyver érkezett javításra. Ebből nemzetközi diplomáciai incidens lett. A hirtenbergi ügy és a Gömbös-kormány külpolitikai akciói is hozzájárultak, hogy 1933 februárjában létrejött a kisantant államok szervezeti paktuma, amely a kétoldalú szerződéseken nyugvó szövetségi rendszert több oldalú szövetséggé alakította át. Amikor azonban ezt a szerződést megkötötték, Németország kancellári székében már Hitler ült.

TÖMEGPÁRT SZERVEZÉSE. KÍSÉRLETEK A KORMÁNY HATALMÁNAK NÖVELÉSÉRE

A Gömbös-csoport a jól szervezett, országos hálózattal rendelkező, az egész politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális életet átfogó tömegpárt létrehozását tekintette az egyik legfontosabb eszköznek ahhoz, hogy helyzetét megszilárdítsa, és a totális fasizmust megteremtse. 1922-ben, amikor Gömbös volt az Egységes Párt ügyvezető alelnöke, már tettek kísérletet — a hagyományos polgári pártoktól eltérő — az egész országra kiterjedő, közigazgatási egységek szerint szervezett, állandó politikai tevékenységet kifejtő tömegpárt kiépítésére.

1933 első felében ezeket a szervezési elveket feleleveníttve indította meg a Nemzeti Egység Pártra (NEP) átkeresztelt kormánypárt új vezetősége — Gömbös pártvezér, Sztranyavszky Sándor pártelnök és Marton Béla főtitkár — a kormánypárt szervezését. Gömbös, hogy politikáját alátámassza, és a párt szervezését segítse, Függetlenség címen új, erősen szubvencionált napilapot indított. Kijelölték a helyi pártvezetőket, az „élharcosokat", akik Gömbösnek, a „vezérnek" fogadtak hűséget. Megkezdődött a politikai erők feltérképezése, a felnőtt lakosságról kartotékrendszer felfektetése. Mozgásba jött az államapparátus a pártszervezetek országos hálózatának kiépítésére. 1933. június 15-én országszerte hivatalosan megalakultak a NEP szervezetei, és megindult a tagtoborzás.

A pártszervezés formailag eredményes volt. Minden községben és városban megalakult a NEP szervezete, de a tulajdonképpeni erőgyarapodást Gömbös számára csak a pozíció reményében serénykedő pártszervezők, az „élharcosok" jelentettek.

1933 tavaszán Gömbös a kormány számára kedvezőtlen helyzetből a parlament jogainak korlátozásával, a kormányzó és a kormány jogkörének kiterjesztésével kereste a kivezető utat. Törvényjavaslatot készített az országgyűlés elnapolására, feloszlatására vonatkozó kormányzói jogkör kiterjesztéséről; ezzel függetleníteni akarta magát a parlamenttől, és meg akarta teremteni a lehetőséget a rendeletekkel való kormányzásra. A kormány tervbe vette a felhatalmazási törvénynek az államvezetés más területeire való kiterjesztését és az ellenzéki, kormányellenes mozgalmak és nézetek fokozottabb elnyomását biztosító „törvényes alap" megteremtését.

A gazdasági élet közvetlen irányításának biztosítását, a kormány hatalmának ilyen irányba való kiterjesztését kívánta elérni a gazdasági csúcsminisztérium felállításával. Tervbe vette egy állandó miniszterelnökhelyettesi funkció megszervezését is. Jóllehet a csúcsminisztérium, a miniszterelnök-helyettesi funkció tervezésénél az is vezette, hogy e funkciókat saját embereivel töltse be, és ezáltal erősítse helyzetét a kormányon belül; ugyanakkor ezzel a kormány és saját maga befolyását igyekezett növelni a gazdasági élet irányításában. A felállított külkereskedelmi hivatal is közvetlenül a miniszterelnökség alá tartozott.

ELLENTÉTEK GÖMBÖS ÉS BETHLEN KÖZÖTT

Gömbös már 1933 folyamán, főleg pedig 1934 elején többször tapasztalhatta, hogy tervei megvalósítása érdekében tett konkrét intézkedéseit nem tudja keresztülvinni abban a formában, ahogy szeretné: törekvései Bethlen és a kormánypárt többségének ellenállásába ütköztek. Nem került sor a csúcsminisztérium felállítására, a miniszterelnök-helyettesi funkció létrehozására, és Gömbös csak nagy nehézségek árán tudta keresztülvinni a kormányzói jogkör kiterjesztését (1933: XXIII. tc.). Még nyilvánvalóbbá tette a kormánypárton belüli ellentétek kiéleződését a fővárosi törvényjavaslat körül kialakult politikai harc 1934 elején. A Gömbös-csoport sem ígéretekkel, sem fenyegetésekkel nem tudta megtörni a volt Községi Polgári Párt — a szervezetek megalakulásától kezdve fővárosi NEP szervezet — és a Községi Keresztény Párt vezetőinek ellenállását. A fennálló fővárosi törvény módosítása nélkül nem tudták elérni, hogy a főváros vezetésében változást hozzanak létre. Gömbös új fővárosi törvény elfogadását vette tervbe, amellyel meg akarta szüntetni a fővárosi autonómiát, szabad kezet akart biztosítani a kormánynak a vezető funkciók betöltésénél. A fővárosi pártok — beleértve a NEP fővárosi szervezetét is — egységesen felléptek a törvényjavaslattal szemben. A kormánypárt értekezletén Gömbös csak Bethlen közvetítésével, kompromisszumok árán tudta a bukást elkerülni.

A kormánypárton belüli nehézségek, annak felismerése, hogy a tömegpárt szervezésének csekély eredménye nem elégséges a kormánypárton belüli erőviszonyok megváltoztatására, arra késztették Gömböst, hogy a párton kívül is szövetségest keressen tervei megvalósításához. Erre annál is inkább szüksége volt, mert a belpolitikában a kormány gondjai 1933 folyamán tovább növekedtek. Bár Hitler hatalomra kerülése a polgári ellenzéket visszafogottabb kritikára késztette, ugyanakkor az Anschluss veszélye a legitimisták aktivizálódását váltotta ki. A kormánynak sikerült ugyan megakadályoznia, hogy a legitimisták egységes pártba tömörüljenek, de Horthyt és Gömböst is nyugtalanította 1933—1934 folyamán a legitimisták szervezkedése. A belpolitikai nyugtalanságot fokozták az 1933 őszén megújuló antiszemita diáktüntetések és a szélsőjobboldali pártok Meskó Zoltán, gróf Pálffy Fidél, ifj. Balogh István, gróf Festetics Sándor és mások vezetésével folyó szervezkedése. E pártok tevékenységére serkentőleg hatott a német nemzetiszocializmus hatalomra kerülése. Kezdetben a Gömbös-kormány is azt a politikát folytatta a szélsőjobboldallal szemben, mint az előző kormány: fokozta a vidéki szociáldemokrata és kisgazdapárti szervezkedés ellen a hatósági erőszakot, a vidéki baloldal radikalizálódásának megakadályozására viszont támogatta a szélsőjobboldali mozgalmak terjedését. Gömbös arra is számított, hogy ezek a pártok politikai bázist nyújtanak terveihez, illetőleg majd csatlakoznak a kormány által szervezett fasiszta tömegpárthoz. Ez nem következett be. Gróf Festetics Sándorral, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt vezetőjével 1933 végén folytatott tárgyalásai nem vezettek eredményre. Festetics szakított a kormánypárttal, és kísérletet tett a szélsőjobboldali csoportok összefogására.

Gömböst az is a kormánypárton kívüli szövetséges keresésére sarkallta, hogy Bethlen nemcsak a fővárosi törvényjavaslattal kapcsolatban lépett elő a háttérből, hanem 1934 elejétől kezdve nyilvánosan is igyekezett külpolitikai és gazdaságpolitikai „tanácsokkal" ellátni a kormányt. Bethlen a nagybirtok szája íze szerinti gazdasági program megfogalmazásával ellensúlyozni akarta — különösen agrárkörök előtt — Gömbös kezdeti sikereit, melyeket a kereskedelmi szerződésekkel, a gazdaadósok helyzetének könnyítése érdekében hozott intézkedésekkel ért el. Gömbösnek azok a kísérletei, hogy Bethlent eltávolítsa a belpolitikai porondról, nem jártak sikerrel. Már 1932 végén, amikor szóba került Kánya Kálmán külügyminisztersége, Gömbös azt tervezte, hogy Bethlent küldi Berlinbe követnek. 1933 végén felmerült az a terv, hogy Bethlent nevezik ki Magyarország népszövetségi fődelegátusának. Minderre nem került sor, sőt Gömbösnek azt kellett tapasztalnia, hogy Bethlen és a kormánypárt Bethlen mögé tömörülő szárnya Horthyt továbbra is befolyás alatt tartja: 1934 elején nem sikerült megszereznie a felhatalmazást a parlament feloszlatására. A kormány bizonyos külpolitikai eredményei és sikerei azonban biztatóak voltak. Ezek az eredmények közvetve vagy közvetlenül a nemzetiszocialisták németországi hatalomra jutásához kapcsoóldtak.

GÖMBÖS LÁTOGATÁSA HITLERNÉL

A német nemzetiszocialisták hatalomra jutásának várható nemzetközi következményei csak lassan tudatosultak a világban. Európának a klasszikus polgári diplomácia iskoláján felnőtt politikusai közül többen jó ideig nem értették meg, hogy a náci Németország külpolitikailag is valami teljesen új, végletesen agresszív hatalom, amely nem pusztán revansot akar az első világháborúban elszenvedett vereségéért, agresszivitását nem az egyenrangú nagyhatalommá válás vágyai fűtik, hanem európai hegemóniára tör.

1933-ban a status quót megalkotó és védő hatalmak csak azt érzékelték, hogy Németországban olyan revansista erők kerültek hatalomra, amelyek más lehetőségek híján — ha arra katonailag felkészültek — készek háború útján is érvényt szerezni követeléseiknek. Fő gondjuk tehát hosszú ideig az volt, hogyan lehetne a német igényeket „elfogadható" keretek közé szorítani. Nem ismerték fel, hogy ezzel a béke fenntartása helyett a háború előkészítésének részeseivé váltak, s veszélyeztetik saját hatalmi pozícióikat is.

A status quóhoz ragaszkodó kelet-közép-európai kis államok csak azt érzékelték, hogy a magyar és a bolgár revíziós törekvések és az olaszok balkáni céljai Németország segítségével reálisabb lehetőségeket kaptak, ezért nőtt bennük a hajlandóság, hogy a Németországhoz való közeledéssel fogják ki a szelet amazok vitorláiból, ha a status quót megalkotó hatalmak már nem lennének képesek biztosítékot nyújtani.

A status quóval szemben álló vagy azzal elégedetlen országok csak azt érzékelték, hogy törekvéseikhez a 60 milliós Németország szövetsége nyújthat támogatást, ezért e szövetség létrehozására törekedtek; de nem értették meg, hogy Németország hegemóniára tör, nem pedig az érdekszférák felosztására; hogy a német külpolitikát végső fokon az egyes országok vonatkozásában sem a status quóhoz való viszony, hanem kizárólag a minden más nép leigázására kész hatalmi érdekei irányítják.

Gömbös Gyula miniszterelnök is úgy érezte 1933 januárjában, hogy Hitler hatalomra jutásával reálisabb közelségbe került az eredeti cél megvalósítása: az olasz barátság kiegészítése a német barátsággal. A koncepció alapja a két fasiszta nagyhatalom szövetségének várható létrejötte volt: Gömbös északon Németországra, délen pedig Olaszországra támaszkodva kívánt érvényt szerezni a magyar revíziós követeléseknek.

Mindez 1933-ban azonban csak elképzelés volt, mert a hatalomra került német nemzetiszocialisták külpolitikai akciói kormányzásuk első hónapjaiban nem sok realitást kölcsönöztek a német—olasz együttműködés gyors megvalósításának. Mindenekelőtt az Anschluss kérdésében tanúsított hajthatatlan német magatartás látszott áthidalhatatlan akadálynak. Amellett korántsem volt tisztázott, hogy mi a hitleri hatalom álláspontja a magyar revíziós követelések tekintetében; hogy menynyire hajlandó Magyarországnak az adott pillanatban legégetőbb gondján, a mezőgazdasági árufelesleg elhelyezésén segíteni. Az ország általános külpolitikai helyzete sem volt éppen kedvező. Gömbös miniszterelnöksége óta megélénkültek ugyan a kapcsolatok Olaszországgal, de ez egybeesett az olasz külpolitika Franciaország felé tett kezdeményező lépéseivel. A francia—olasz közeledés Magyarország külpolitikai törekvései szempontjából nem volt túl biztató.

Gömböst ily módon az ország adott külpolitikai helyzete is arra ösztökélte, hogy mielőbb tisztázza a Németországgal való viszonyt. Ebben a vonatkozásban viszont nem hagyhatta teljesen figyelmen kívül azt a hangulatot, amely az ország politikai közvéleményének tekintélyes részén úrrá lett. A náci hatalom brutális leszámolása az ellenzéki erőkkel, köztük a polgári pártok képviselőivel is, a robbanásszerűen fellángoló német „völkisch" agitáció, amely nem tett különbséget „baráti" és „ellenséges" országok között, az Ausztriával szemben folytatott politikai gyakorlat mély aggodalmat keltett nemcsak a baloldali és liberális értelmiségi körökben, hanem a magyar burzsoázia, a konzervatív reakciós erők nem jelentéktelen csoportjaiban is.

Gömbös már a Hitler kinevezését követő napokban üzenetet küldött az új német kancellárnak, felajánlva a két ország közötti külpolitikai és gazdasági kooperációt. Majd 1933 júniusában váratlanul, elsőként az európai kormányfők közül, hivatalos látogatásra Németországba utazott.

A Hitlerrel folytatott megbeszélések fő témái a következők voltak: Németország közép-európai politikája és a magyar revíziós igények összehangolása; az Anschluss; végül az előbbivel is összefüggésben a német—magyar gazdasági kapcsolatok lehetősége.

Hitler egyetértését fejezte ki a kisantant ellen irányuló magyar törekvésekkel. Németország alapvető külpolitikai célja — hangoztatta — a kisantant szétrobbantása és Franciaország kiszorítása Közép-Európából. Magyarország revíziós politikáját azonban nem támogathatja minden irányban. A magyarok csak Csehszlovákia ellen számíthatnak német segítségre. Németország ugyanis — mondotta Hitler — Jugoszláviát és Romániát fokozatos gazdasági behatolással a német tőke érdekkörébe kívánja vonni, s egyben elszigetelni Franciaországtól és Csehszlovákiától. Egyidejűleg ezeket az országokat a Szovjetunió elleni politika céljára is fel akarta használni.

Az Anschluss vonatkozásában a magyar miniszterelnök utalt arra, hogy Magyarországot főleg gazdasági okok késztetik e tekintetben megfontolásokra, hiszen mezőgazdasági exportjának Ausztria az egyik legfontosabb felvevő területe; emellett tekintettel kell lennie a magyar—olasz kapcsolatokra is. Gömbös álláspontja világosan bizonyította, hogy a magyar kormány valójában nem ellenezte az Anschlusst, s hogy magatartásának alakulása a német—magyar politikai és gazdasági kapcsolatok fejlődése mellett a német—olasz viszonytól függ.

Hitler azt válaszolta, hogy Németország nem ragaszkodik az Anschluss azonnali megvalósításához, de jogokat követel az osztrák nemzetiszocialistáknak. Gömbös elképzelései a német—olasz—osztrák—magyar szövetség létrehozásáról, széles körű gazdasági együttműködéssel, a külpolitika koordinálásával, a vezérkarok munkájának összehangolásával Hitlerből nem váltottak ki túl nagy lelkesedést. A magyar miniszterelnök végül is felajánlotta közvetítését Olaszország és Németország között, s megígérte, hogy Dollfusst igyekszik visszatartani a francia—csehszlovák orientációtól.

A RÓMAI HÁRMAS EGYEZMÉNY

A Gömbös—Hitler találkozó Olaszországban kedvezőtlen visszhangot váltott ki. Mussolini aggodalommal szemlélte a német—magyar kapcsolatok kibontakozását, és a szorosabb olasz—osztrák—magyar viszony megteremtését szorgalmazta, még mielőtt Németország Magyarország megnyerésével azt megakadályozhatná. Mussolini terveinek hátterében valójában már a Franciaországhoz való közeledés eszméje állott. Franciaország viszont — abból az elgondolásból kiindulva, hogy Ausztria függetlenségét Olaszországgal szövetségben garantálják, s ezzel elzárják a németek útját a Duna-medence országai felé — maga is egyre határozottabban közeledett Olaszországhoz, Ausztria olasz befolyás alatt való megőrzése fejében felajánlotta az olasz—francia vitás kérdések rendezését és bizonyos afrikai koncessziókat.

Mussolini 1933. július 1-i, Gömböshöz intézett levelében részletesen vázolta elképzeléseit az olasz—magyar—osztrák kapcsolatok fejlődésének lehetőségeiről. Hangoztatta, hogy Ausztria és Magyarország közeledése Olaszország hathatós támogatása mellett mindkét állam számára lehetővé tenné, hogy az egyenlőség alapján kezdhessen tárgyalásokat szomszédaival. „Ez fokozatosan a szerződések egész rendszerének megalkotását szolgálhatná egyrészről a kisantant államokkal, másrészt Németországgal, miközben Ausztria és Magyarország, hála Olaszországgal fennálló igen szoros kapcsolataiknak, meg lennének védve az elnyelés akár nyílt, akár burkolt veszélyétől."[55]

1933 nyarán, alig fél évvel Hitler hatalomra jutása után, amelytől oly sokat vártak a magyar külpolitika irányítói, a magyar külpolitikai elképzelések és a német törekvések között jelentős szakadékok tátongtak, a német—magyar közeledés egyelőre nem jelentette a magyar revíziós igények maradéktalan elismerését és támogatását. Olaszország, a régi partner viszont — mivel a közép-európai érdekszférák megosztása Németország és Olaszország között Hitler ellenállásába ütközött — fokozatosan a Franciaországgal való megegyezés felé fordult, s ez a magyar revíziós törekvések szempontjából hátrányos helyzetet teremthetett. Az olasz kezdeményezésre 1933. július 15-én Németország, Franciaország, Anglia és Olaszország közt létrejött négyhatalmi paktum — amit azonban végül nem ratifikáltak — az egyenjogúság kérdésében csak Németországról tett említést, a magyar revízió nem is szerepelt az egyezmény szövegében. Az az elképzelés tehát, hogy a magyar külpolitikát valamiféle egyensúly-politikára kell alapozni, azaz a német és olasz kettős orientációra, az adott pillanatban nem biztatott sikerrel. A magyar külpolitika irányítói ebben a helyzetben — jobb híján — arra az álláspontra helyezkedtek, hogy Magyarország legfőbb érdeke „egészségesen" megélni azt az időt, amikor a revízió megvalósíthatóvá válik. Ehhez — a külügyminisztérium egy 1933 nyarán készült feljegyzése szerint — a politikai biztonságot az olasz hadsereg nyújtaná, annál inkább, mivel ütőképes német hadsereg felépítéséhez még legalább 10 év szükséges. Az olasz hadsereg támogatását tehát biztosítani kell. Ugyanakkor a Németországhoz való közeledésre továbbra is törekedni kell, most elsősorban azért, mert a magyar problémák megoldásához Olaszország gazdaságilag csak minimális segítséget nyújthat. Biztosítani kell tehát a német felvevőpiacot. Ezen túlmenően Németországra legalább Csehszlovákia ellensúlyozásában számítani lehet. E szempontoknak kell meghatározniuk Magyarország magatartását az

---

[55] OL Külügyminisztérium levéltára (KÜM) res. pol. 1933-23-310.

Anschluss kérdésében is. Taktikailag ez utóbbi vonatkozásban az volt az elképzelésük, hogy előbb az Anschluss óvatos ellenzőiként kell fellépni, s ezzel lehetőséget teremteni a németekkel való alkudozásra.

Mint látható, a magyar külpolitikai koncepció 1933-ban még mindig a Bethlen által kidolgozott alapokon nyugodott. Ezt képviselte az 1933. februárban külügyminiszterré előlépett Kánya Kálmán, aki 1920 óta vezető posztot töltött be a külügyminisztériumban. Az „egyensúly-politika" az ő elképzelésében ekkor a versailles-i status quo ellen fellépő hatalmak együttes támogatásának biztosítását jelentette, amely nemcsak a revízió sikeréhez vezethet, hanem egyúttal a túlzott német nyomás veszélyét is ellensúlyozhatja.

Felvetődhet a kérdés: mi volt Gömbös álláspontja e külpolitikai elképzeléssel kapcsolatban, hogyan egyeztette össze azt külpolitikai céljaival? Gömbösnek kétségtelenül megvoltak a maga szempontjai a külpolitikában is: látványos, gyors sikert szeretett volna elérni a revízió kérdésében, hogy az belpolitikai törekvéseinek támaszává válhasson. S mivel az a hitleri Németország dinamikus külpolitikája révén látszott valószínűbbnek, az egyre szorosabb német—magyar kapcsolatok létrehozásának volt híve. Ennek azonban éppen a német—olasz közeledés akadályai álltak útjában. Azok elhárításán kellett hát neki is munkálkodnia. Gömbös ezért a külügyminisztériummal egyetértésben a német—olasz—osztrák—magyar szövetség gondolatát vetette fel válaszul Mussolini olasz—osztrák—magyar szövetséget szorgalmazó levelére. Hangsúlyozta, hogy berlini utazása nem változtatta meg felfogását, de véleménye szerint Magyarországnak Ausztria mellett ápolnia kell barátságát Németországgal is, s ezt nemcsak gazdasági, hanem fontos politikai okok is szükségessé teszik, nevezetesen a Csehszlovákia elleni együttműködés. Az osztrák—magyar közeledés alapfeltétele a kisantant elleni harc. Magyarország a kisantanttal a normális gazdasági kapcsolatokat meghaladó együttműködésre csak akkor lenne hajlandó, ha politikai követeléseit kielégítenék.

Gömbös tudta ugyan, hogy az osztrákok és az olaszok is a német hatalmi túlsúly elleni védekezés miatt szorgalmazzák a közeledést, álláspontja mégis az volt, hogy Németország és Olaszország általános nemzetközi érdekei a status quo fenntartóival szemben egybeesnek, s ezért előbb-utóbb meg kell egyezniük a befolyási övezetek felosztása alapján. (Egyébként ezzel az elképzeléssel az olaszok maguk is egyetértettek.) Gömbös tehát a Mussolini által szorgalmazott olasz—osztrák—magyar blokkot olyan alakulatnak fogta fel, amely adott esetben Németország középeurópai szövetségesévé válhat.

Ez a koncepció jutott kifejezésre Gömbös 1933. július 26-i római hivatalos tárgyalásain. Mussolini viszont, bár nem zárkózott el a német—olasz közeledés elől, a hangsúlyt az osztrák függetlenség fenntartására és a hármas blokk szükségességére helyezte.

A római megbeszélések mindemellett a magyar külpolitikai törekvések szempontjából kedvező időpontban zajlottak le, s ennek hatása tükröződött a tárgyalások eredményeiben is: az olasz kormány a német—magyar közeledés lehetősége miatt messzemenő óvatosságot tanúsított a magyar érdekek kezelése terén, attól tartva, hogy elveszítheti Duna-medencebeli hatalmi súlyát biztosító szövetségesét. Megértéssel fogadta Magyarország német gazdasági kapcsolatait, és tudomásul vette a magyar feltételeket a kisantanttal létesítendő kapcsolatokat illetően. Ennek alapja az volt, hogy Mussolini a német—olasz—francia viszony alakulásának kérdését sem látta lezártnak. A magyar külügyminisztérium a római tárgyalások után úgy vélte, hogy e viszony további alakulása Németország magatartásától függ, azaz attól, hajlandó lesz-e a náci kormány figyelembe venni az olasz igényeket. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy Budapest bizonyos értelemben közvetítő szerepet játszhat Berlin és Róma között, s ez némi súlyt és átmeneti önállóságot biztosíthat a magyar külpolitikának.

Minthogy Németország továbbra is elzárkózott az engedményeken alapuló délkelet-európai megegyezés elől, és Ausztriában folytatta a beavatkozás politikáját, Mussolini meggyorsította az olasz övezet kiépítésére és megszilárdítására irányuló akcióit. 1934 januárjában és februárjában olasz—osztrák, osztrák—magyar, majd olasz—magyar tárgyalások voltak Bécsben, illetve Budapesten, a hármas szövetség létrehozásáról. Gömbös e tárgyalások végén ismét abban foglalta össze álláspontját, hogy a magyar külpolitika legaktuálisabb kérdése Ausztria bekapcsolása az olasz—magyar politikai vonalvezetésbe, de ennek semmiképpen sem szabad németellenes tendenciájúnak lennie.

A római jegyzőkönyvet — az ún. római hármas egyezményt — 1934. március 17-én írták alá. Pontosabban jegyzőkönyvekről kell beszélnünk, mert a megállapodásokat három jegyzőkönyvbe foglalták. Az első a három állam politikai, a második a gazdasági együttműködésére vonatkozott, a harmadik az olasz—osztrák gazdasági kapcsolatok kiépítéséről szólt. A politikai jegyzőkönyv szövege lényegében egy konzultatív paktumot tartalmazott, amelynek az volt a célja, hogy összhangba hozza a Magyarország, Ausztria és Olaszország közötti együttműködés előmozdítására irányuló politikát. Evégből kimondta, hogy a három kormány, valahányszor közülük legalább egy azt célszerűnek véli, együttesen tanácskozni fog.

Olaszország törekvéseiből és a római egyezménnyel kapcsolatos eseményekből világosan kitűnik, hogy az egyezmény politikai része Olaszország közép-európai poziciójának megerősítését és a német befolyás gyengítését célozta. A magyar kormánynak viszont továbbra is egyik fő gondja az volt, hogy a németek bizalmatlanságát eloszlassa, és megakadályozza az egyezmény kitágítását a kisantant államok irányában.

A magyar kormány 1934 tavaszán ebben a szellemben folytatta közvetítési kísérleteit a német—olasz ellentétek elsimítása érdekében.

GÖMBÖS MEGEGYEZÉSE A KISGAZDAPÁRT VEZETŐIVEL

Gömbös belpolitikai törekvéseihez támogatást kapott a Kisgazdapárt vezetőségétől is. Gaál Gaszton halála után Eckhardt Tibor kezébe került a Kisgazdapárt vezetése. A két „szegedi”, a két fajvédő, Gömbös és Eckhardt kapcsolata és politikai együttműködése, illetve harca változatosan alakult Gömbös miniszterelnökké történt kinevezése után. Gömbös kezdettől fogva szoros együttműködést igyekezett kialakítani a Kisgazdapárt vezetőivel, és kezdetben Eckhardt részéről is megvolt a készség az együttműködésre. Amikor 1932 végén, 1933 elején az ellenzéki pártok élesebben támadták a kormányt, a Kisgazdapárt vezetői kritikájukban Gömbös személyét különválasztották a kormánytól és a kormánypárttól. Ez a taktika kedvezett Gömbösnek, erősítette azt a látszatot, hogy ő a reformok embere, s Bethlen és a kormánypárt bethleni szárnya akadályozza meg a miniszterelnököt ígéretei valóra váltásában. Ekkor még nem alakult ki szorosabb együttműködés Gömbös és Eckhardt között. A Kisgazdapárt vezetői nem bíztak abban, hogy Gömbös félre tudja állítani Bethlent, sőt, amikor 1933 elején a kormány helyzete tovább rosszabbodott, Eckhardték is kezdték a kormányt támadni, arra számítva, hogy Gömbös bukása esetén koalíciós kormány jöhet létre Eckhardt részvételével. Ahogy szilárdult Gömbös helyzete 1933 folyamán, úgy enyhült a Kisgazdapárt vezetőinek a miniszterelnök elleni támadása is. S amikor 1934 tavaszán a koronatanács, Bethlen javaslataival szemben, megerősítette a kormány gazdaságpolitikáját, a kormány megkötötte a II. német—magyar pótegyezményt, amely jelentős mezőgazdasági exportot tett lehetővé, továbbá márciusban aláírták az olasz—osztrák—magyar hármas egyezményt, Eckhardt is úgy ítélte meg, hogy Gömbös helyzete megszilárdult. Bizonyos előkészítő megbeszélés után 1934 közepén a kormánypárt vezére és az egyik legnagyobb ellenzéki párt vezére között létrejött a titkos megegyezés. A paktum lényege a következő volt: Eckhardt — a hatalomban való részesedés fejében — segít Gömbösnek Bethlen elleni harcában. Ennek során olyan helyzetet teremtenek, amelyben lehetővé válik a Ház feloszlatása és az új parlamentből Bethlen híveinek kiszorítása. Ezt titkos választójog alapján tartandó új választások útján kívánták elérni.

A paktummal Gömbös szövetségest keresett Bethlen és hívei kiszorítására, de azzal a hátsó gondolattal, hogy utóbb leszámol a Kisgazdapárttal is. Eckhardt viszont azt remélte, hogy titkos választás esetén a kormánypárttal együttműködve a Kisgazdapárt legalább olyan mértékben megerősödik, hogy nélküle Gömbös nem lesz képes a hatalmat megtartani. Eckhardt nemcsak azért szabta meg az együttműködés feltételéül a választójogi reformot, mert ettől várta a Kisgazdapárt előretörését és saját pozíciójának megerősítését, hanem azért is, mert az előző években ez volt a Kisgazdapárt szinte legfőbb követelése, és csak a választójog reformja alapján számíthatott arra, hogy a Gömbössel való együttműködést a párt tömegeivel el tudja fogadtatni. Emellett a titkos választójog bevezetése olyan követelés volt, amellyel szemben Bethlen és a köréje csoportosulók nyíltan nehezen tudtak szembeszállni.

Gömbös 1934 nyarán a gazdasági szerződésekre, a római hármas egyezményre, a pártszervezés bizonyos eredményeire, a Kisgazdapárt vezetőivel kötött megállapodásra támaszkodva a minisztertanáccsal megkezdte a „reformok" előkészítését, kidolgozását. A belpolitikában és az ország nemzetközi helyzetében bekövetkezett váratlan fordulatok azonban nem tették lehetővé 1934 őszén ezeknek a „reformoknak" a részletes kidolgozását.

1934. augusztus végén nyilvánosságra került a Kisgazdapárt választójogi reformtervezete, Eckhardtnak Sztranyavszkyhoz, a NEP elnökéhez intézett levele és egy kísérő irat, amely rávilágított a Gömbös—Eckhardt megegyezés lényegére. Bár Eckhardt cáfolta az iratok hitelességét, a leleplezés érthető módon felkavarta a belpolitikai életet. A Gömbös—Eckhardt tárgyalás valamennyi párt számára világossá tette, hogy az összefogás a választásra való előkészületet jelenti, és a parlament feloszlatására sor kerül még 1936, a képviselőház mandátumának lejárta előtt.

Különböző választójogi reformjavaslatok jelentek meg, és hetekre a választójog körüli vita került az érdeklődés középpontjába. Gömbös hallgatott, illetve semmitmondó nyilatkozatot tett. Bethlen nem mert nyíltan fellépni a választójogi törvény reformja ellen, de a kulisszák mögött mindent elkövetett, hogy ne kerüljön napirendre a választójogi törvény. Közben decemberre a kormány is kidolgozott egy választójogi törvénytervezetet, amely még 1935 elején is vita tárgyát képezte a kormánypártban, de a képviselőház elé nem került. A kormánypárt Bethlent támogató szárnyát nyugtalanította a Gömbös és Eckhardt közötti megegyezés körvonalainak kibontakozása, a választójog napirendre kerülése, amit a közelgő választások előjelének tekintettek, és tudták, hogy a titkos választójog alapján, egy Gömbös—Eckhardt együttműködés esetén nem sok reményük marad, hogy bekerüljenek az új parlamentbe.

Bethlent is aktivitásra késztette az ellene és hívei ellen irányuló megegyezés. A kormánypárton belül élesedő ellentétek azonban 1934 őszén nem vezettek nyílt összecsapásra. Gömbösnek Bethlennel és híveivel való nyílt szembefordulását és támadását hónapokra elodázták a nemzetközi események. Az ország külpolitikai helyzete, a nemzetközi helyzet változása óvatosságra intették Gömböst.

A MARSEILLE-I GYILKOSSÁG

1934 második felében a béke megőrzése szempontjából viszonylag kedvezően alakultak az általános nemzetközi viszonyok. Kibontakozóban volt a francia—szovjet szövetségen nyugvó védelmi rendszer; a Szovjetunió aktív diplomáciai tevékenységével párhuzamosan tért hódított a kollektív biztonság gondolata. A kelet-európai paktum megvalósítására irányuló lépések együtt jártak a Szovjetunió nemzetközi helyzetének további megerősödésével. E folyamat hatása alól a Gömbös-kormány sem tudta kivonni magát. 1934 februárjában — főleg Olaszország ösztönzésére — végre sor került a szovjet—magyar diplomáciai kapcsolatok felvételére. E döntésben szerepet játszott az is, hogy a német veszély fokozódásával a kisantant 1934. januári zágrábi konferenciája a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok felvétele mellett foglalt állást, s Csehszlovákia és Románia rövidesen realizálta is ezt az ajánlást. 1934 szeptemberében a Szovjetuniót a tagállamok felkérték, hogy lépjen be a Nemzetek Szövetségébe.

Az 1934. júliusi ausztriai náci puccskísérlet megerősítette a francia—olasz közeledést is. Mussolini, bár nem nézte jó szemmel Barthou-nak a közép-európai rendszer „megmerevítésére" irányuló törekvéseit, Dunavölgyi érdekeinek védelme, valamint afrikai igényeinek alátámasztása miatt mégis Franciaország barátságát kereste.

Ezek a fejlemények, s különösen az olasz külpolitikában mutatkozó francia orientáció, kellemetlenül érintették a magyar kormányt, mert azt a veszélyt rejtették magukban, hogy Magyarországot szintén megkísérlik bekapcsolni a franciabarát vonalba, illetőleg Magyarország Olaszország és Németország közötti választásra kényszerülhet. A probléma megoldását nehezítette, hogy a magyar kormány nem bízott a revízió francia jóváhagyással történő végrehajtásában, amit az olaszok kilátásba helyeztek, viszont a németek részéről is fokozódó érdeklődést tapasztalt Jugoszlávia és Románia iránt, s ez ugyancsak keresztezte a magyar revíziós törekvéseket. A németek fokozódó közeledése Jugoszláviához és Romániához, s a marseille-i merénylet után kialakult nemzetközi helyzet egy ideig még a magyar külpolitika olasz orientációját erősítette.

1934. október 9-én Marseille-ben egy macedón terrorista meggyilkolta Sándor jugoszláv királyt és Barthou francia külügyminisztert. A merénylőt a helyszínen felkoncolták, négy cinkosát, akik a horvát usztasa szervezethez tartoztak, a francia rendőrség letartóztatta. A gyilkosság egyes szálai — mint hamarosan kiderült — Budapestre vezettek; a négy usztasa Magyarországon, a jugoszláv határ mentén fekvő Jankapusztán nyert kiképzést. A magyar kormány már a 20-as évek eleje óta anyagilag és minden lehetséges módon támogatta a horvát szeparatista törekvéseket; 1929-től, a Jugoszláviában végrehajtott diktatórikus fordulat óta, számos emigráns vezetővel, az usztasa szervezet megteremtőivel tartott kapcsolatot, s 1932-ben táborozási és kiképzési célokra lehetővé tette számukra a jankapusztai birtok bérbevételét.

Ami magát a merényletet illeti, valószínűnek látszik, hogy a magyar kormány, ha nem is vett részt a szervezkedésben, tudott a készülő merényletről, bár a részletekről nem voltak értesülései. Mindenesetre Magyarország felelősségét a marseille-i gyilkosságban nehezen lehetett volna kétségbe vonni, s mivel a nyugati nagyhatalmak nem kívánták, a kisantant államok pedig nem merték Olaszország és Németország felelősségét kutatni, várható volt, hogy a felelősséget főleg Magyarországra hárítják.

Az óriási nemzetközi felháborodást kiváltó marseille-i gyilkosság egy időre majdnem teljes külpolitikai elszigetelődésbe taszította az országot. Ez sajátos módon kedvezett Gömbös belpolitikai törekvéseinek, mert a „nemzeti szorongatottság" állapotában a „belső egység" hangoztatása visszhangra talált az ellenzék egy részében is, s ez a kormányhoz való közeledésükben fejeződött ki, de a lehetőségek külpolitikai szempontból évek óta nem tapasztalt mélypontra zuhantak. Mert a külpolitikai elszigeteltség nemcsak Magyarországnak a Nemzetek Szövetségénél történt vád alá helyezéséből, a kisantant államok, főleg Jugoszlávia rendkívül éles Magyarország elleni fellépéséből fakadt, hanem abból is, hogy Németország mindenfajta támogatást megtagadott a magyar kormánytól, mert lehetőséget látott a Jugoszláviához való közeledésre. (Kifejezésre jutott ez abban is, hogy Göring, a nemzetiszocialista Németország vezetőinek egyike, tüntetően részt vett a jugoszláv király temetésén, s a magyar revíziós célokat elutasító kijelentéseket tett Belgrádban.)

Ebben a helyzetben a kormány segítséget csak Mussolinitől várhatott. Többek között ezért utazott Gömbös 1934. november 4-én Rómába, ahol sikerült is biztosítania az olasz kormány támogatását az olasz külpolitikai elképzelésekhez való fokozottabb alkalmazkodás ellenében. A tárgyalások befejezése után Gömbös nyilatkozatot tett, s a Németországgal való együttműködés feltételeivel kapcsolatban szokatlan hangsúllyal emelte ki az osztrák függetlenség fennmaradásának szükségességét. November 8-án pedig találkozott Schuschnigg osztrák kancellárral, és biztosította őt Magyarország teljes szolidaritásáról; cserében a marseille-i gyilkosság ügyében Ausztria támogatását kérte a kisantant támadásaival szemben.

A Nemzetek Szövetsége Tanácsának 1934. december 10-i rendkívüli ülése foglalkozott Jugoszlávia beadványával, amely feltárta a magyar kormánynak a marseille-i gyilkossággal kapcsolatos felelősségét, és szankciókat követelt. A Tanács azonban angol, olasz és francia nyomásra (a francia külügyek élén akkor már Laval állt) olyan határozatot hozott, amely a magyar államra bízta az alárendelt szerveit terhelő felelősség, valamint a büntetés mértékének megállapítását. Az ügy elsimításában Eckhardt mint Magyarország népszövetségi főmegbízottja játszott szerepet.

A Nemzetek Szövetségének határozata felszabadította a magyar kormányt a marseille-i ügy nyomasztó terhe alól, és az így ismét aktívabban tudott a Németországhoz való közeledés egyengetésén munkálkodni.

A BETHLEN—GÖMBÖS ELLENTÉT KIÉLEZŐDÉSE

A marseille-i ügy lezárásáig Gömbös sem szánta rá magát a Bethlennel való szakításra, de a Bethlen köré tömörülő csoport sem lépett fel határozottan Gömbös törekvései ellen.

Gömbös tudta, hogy a Bethlennel való szakítást csak Horthy támogatása esetén kockáztathatja meg, mert ha nyílt kenyértörésre kerül sor, a kormánypárton belül nem számíthat többségre. 1934 őszén, 1935 elején a kormánypárti képviselők nagy számban voltak ugyan hajlandók őt követni, de csak 20—30-at tekinthetett közülük olyan hívének, aki a Bethlennel való harcban is szilárdan mellette áll. De 1934 őszén Gömbösnek még nem sikerült tervei megvalósításához Horthy támogatását megnyerni. A külpolitikai helyzet alakulása és a belső erőviszonyok is arra kényszerítették Gömböst, hogy hivatalba lépésének második évfordulóján „megfontoltabb", „lassúbb tempójú" átalakulást hirdessen, és hangsúlyozza, hogy a kormánytöbbségre akar építeni és a „tiszta alkotmányos élet és kormányzás további lehetőségeit"[56] akarja biztosítani.

Ugyanakkor Bethlen helyzete a párton belüli többség ellenére sem volt szilárd. Gömbössel szembeni fellépését nagyban befolyásolhatta Horthy állásfoglalása. Ha Gömbös biztosítani tudta volna Horthy támogatását, akkor Bethlen elszigetelődik, nem léphet fel nyíltan Gömbössel és Horthyval szemben. Ilyen helyzetben Bethlen arra törekedett, hogy befolyását az eddigi mértékben fenntartsa, és közeledjen Gömböshöz. Novemberben sor került a Gömbös és Bethlen közötti tárgyalásra. Bethlen szemrehányást tett Gömbösnek, hogy a miniszterelnök a párt elnöki tanácsa nélkül dönt lényeges kérdésekben. Az Eckhardttal folytatott tárgyalások, a pártvezetés módszerei bizalmatlanságot keltettek a kormánypárton belül Gömbössel, Sztranyavszkyval és Martonnal szemben. Bethlen kérte, hogy Gömbös, mielőtt nyilvánosságra hozná a választójoggal kapcsolatos nézeteit, terjessze a párt elnöki tanácsa elé, biztosítson befolyást a pártvezetőségnek az időközi választásoknál. Kérje ki a vezetőség véleményét a bel- és külpolitikai elhatározások előtt és fontosabb személyi kérdésekben. Alakítsa át a pártvezetést, menessze Sztranyavszkyt és Martont.

---

[56] *Pesti Hírlap*, 1934. október 2.

Gömbös csak részben fogadta el Bethlen követeléseit. Ígéretet tett, hogy a választójogi törvénytervezetet nyilvánosságra hozatal előtt bemutatja a párt elnöki tanácsának; az időszaki választások előtt megbeszéli a személyi javaslatokat a pártvezetőséggel; de arra nem volt hajlandó, hogy a pártvezetésben személyi változtatásokat hajtson végre.

A megbeszélés tehát egyik fél számára sem vezetett „megnyugtató" eredményre. Bethlennek a fő kérdésben, a pártvezetés átalakításában nem sikerült keresztülvinnie akaratát, és meggyőződhetett arról, hogy Gömbös nem adta fel a belpolitikai módszereket illető elképzeléseit. Gömbös látszatra kénytelen volt vállalni a párt elnöki tanácsával való szorosabb együttműködést, de erre csak azért volt hajlandó, hogy időt nyerjen, elsősorban ahhoz, hogy megszerezze a kormányzó feltétlen támogatását.

A kormánypárton belüli ellentétek éleződése, Gömbös szembekerülése Bethlennel a kormányon belül is éreztette hatását. Elsősorban a Bethlenhez közel álló Kállay Miklós és Keresztes-Fischer Ferenc vált Gömbös számára kényelmetlenné. Gömbös már 1934 nyarán tervbe vette Kállay felváltását Darányi Kálmán miniszterelnökségi államtitkárral. Keresztes-Fischer részben a választójogi törvény kidolgozása során került szembe a miniszterelnök elgondolásaival, részben állandó volt a feszültség közte és Marton között a pártszervezés módszereit illetően.

A kormány összetételében Imrédy Béla kiválásával kezdődtek a változások. Imrédy 1935. január 7-én a Nemzeti Bank elnöke lett; a pénzügyminiszteri tárcát Fabinyi vette át. Majd lemondott Kállay, s Darányi Kálmán került a helyére.

Gömbös a kormánypárt konzervatív szárnya ellen vívott harcában „segédcsapatként" használta fel az ún. reformnemzedéket is. A reformnemzedék-mozgalom 1934 végén jött létre a NEP, a Keresztény Gazdasági Párt és a Kisgazdapárt fiatalabb tagjaiból, s 1935 elején kezdett aktivizálódni. Megszervezése szorosan beletartozott abba a tervbe, amely a jobboldali erőket akarta közös mozgalomba tömöríteni.

A FASISZTA ÉRDEKKÉPVISELETI RENDSZER TERVE

1934 végén Gömbös a belső erőviszonyok alakulása, az ország külpolitikai helyzete miatt látszólag elejtette a totális módszerek alkalmazását, azonban a jobboldali erők összegyűjtése mellett a háttérben tovább dolgozott a totális diktatúra kiépítésének tervén.

E terv egyik fontos részét képezte a fasiszta érdekképviseleti rendszer megvalósítása. Gömbös hatalomra kerülése után a rendőrségi és a politikai nyomás fokozásával visszaszorította a szociáldemokrata párt befolyását, szervezeteinek működését nagyon sok helyen lehetetlenné tette. Kíméletlen harcot folytatott a kommunista mozgalom ellen, egymás után tartóztatták le a KMP vidéki aktivistáit. A forradalmi munkásmozgalom teljes felszámolását, a munkásosztály teljes gúzsba kötését a Gömbös-csoport a fasiszta érdekképviseleti rendszer kiépítésétől remélte. Az érdekképviseleti rendszer irányelvei 1934 őszén készültek el, és 1935 januárjában kezdődött meg a tervezet tárgyalása.

„A törvényes érdekképviseleti rendszer országos szervezésére" kidolgozott irányelvek szerint „a termelőmunka érdekeinek előmozdítása s azoknak a nemzeti termelés egyetemes érdekeivel való állandó összhangban tartása céljából törvényes érdekképviseletek (kamarák) szerveztetnek, amelyeknek illetékessége és hatásköre kiterjed minden magyar állampolgárra, aki az ország területén olyan hivatást, foglalkozást űz, vagy kereseti tevékenységet folytat, melyre a törvény kötelező érdekképviseleti szervezet létesítését rendeli el".

A kamarák feladata: gondoskodni „1. a nemzeti termelés egyetemes érdekeinek összhangjáról, védelméről és előmozdításáról; 2. a munkaközvetítésről; 3. a kollektív szerződéseknek a szükséghez képest való megkötéséről; 4. a munkavitáknál az egyeztetés és a békéltetés ellátásáról; 5. a munkaügyi bíróság előtt tagjai érdekeinek képviseletéről; 6. tagjainak segélyezéséről és támogatásáról."[57]

A tervezet részletei világosan megmutatják a munkásosztály teljes jogfosztásának előkészítését. A munkásokat és a munkaadókat tömörítő kamarák tagjainak kötelessége „az összhangot, összetartást ápolni". A kamara fegyelmileg eltilthatja a tagsági jogok gyakorlásától azt a tagot, aki „az érdekképviseleti szervezet békéjét megbontani törekszik, a vezetőség, egyes kategóriák, osztályok vagy felekezetek ellen gyűlöletet szít . . , ha magatartása nemzeti szempontból súlyos kifogás alá esik". Kollektív szerződések csak az illetékes kamarák közreműködésével köthetők. Munkáskizárás és sztrájk egyaránt tilos.

---

[57] OL Miniszterelnökség levéltára (ME) Bethlen István miniszterelnök félhivatalos levelezése. I. cs. Irányelvek a törvényes érdekképviseletek országos szervezésére.

A tervezet szerint „munkaviszály esetén a törvényes érdekképviselet köteles békéltetést megkísérelni; ha eredménytelen, munkaügyi bíróság elé kell vinni"[58] az ügyet. A munkaügyi bíróság három tagból állna. Egy-egy tagot a munkaadók és a munkavállalók delegálnak, az elnököt pedig a törvényszék elnöke nevezné ki.

Gömbös tervezett érdekképviseleti rendszere lényeges hasonlóságot mutat az olasz korporációs rendszerrel. A magyar tervezet elkészültekor, 1934 második felében, Olaszországban lényegében befejeződött a totális fasiszta rendszer kiépítése. Ennek az 1926-ban kezdődött folyamatnak egyik állomása volt az 1927 áprilisában megjelent Carta del Lavoro — a munka alkotmánya —, amely a magyar tervezet készítőinek is mintául szolgált, és 1934 februárjában megjelent a korporációs törvény, amely részleteiben is szabályozta a korporáció felépítését és tevékenységét.

A magyar tervezet csak „a munkáskérdés megoldására" vonatkozott, nyíltan nem vette tervbe „a korporatív állam" megszervezését. A magyar tervezet szerint a kamarák állami irányítás és felügyelet alatt működő társadalmi testületek lettek volna, melyek vezetőit 5 évre a kormány nevezi ki. Gömbös lépten-nyomon hangoztatta, hogy az érdekképviseleti rendszer nem érinti a törvényhozást. Nem kétséges azonban, Gömbös titkos tervei közé tartozott, hogy az olasz példát követve egy későbbi dőpontban létrehozza a korporációs államot.

BETHLEN ELLENZÉKBE SZORULÁSA. A MÁSODIK GÖMBÖS-KORMÁNY

A marseille-i ügynek a kormány számára kedvező alakulása lehetővé tette, hogy Gömbös határozott lépéseket tegyen Bethlen és hívei visszaszorítására vonatkozó terve megvalósítása felé. A kormány megkezdett rekonstrukciója, a katonai vezetésben végrehajtott változások: számos idősebb tábornok nyugdíjazása és a Gömböshöz közelebb álló katonatisztek előtérbe kerülése mellett 1935 januárjában megindult a nyílt politikai támadás Bethlen és csoportja ellen. Eckhardt a kormánypártot vádolta Gömbös reformjainak elgáncsolásáért, Gömbös is nyíltan bírálta a NEP-en belüli ellenzéket. A január végi pártértekezleten Bethlen hívei élesen támadták Gömbös és Eckhardt együttműködését; Gömbös visszautasította a támadásokat, és felvetette a bizalmi kérdést. A szavazás megerősítette a miniszterelnököt.

---

[58] Uo.

A pártértekezlet után Eckhardt lemondott népszövetségi főmegbízotti tisztéről, amit 1934 májusa óta töltött be, s még élesebb formában folytatta a támadást Bethlen ellen. A NEP vezetősége a Bethlen-csoport ellensúlyozására elhatározta a pártelnökök, párttitkárok, az „élharcosok" országos értekezletének összehívását, hogy a vidéki szervezeteket felsorakoztassák Gömbös mellett.

A Gömbös-csoport „harcba vetette" a jobboldali ifjúsági szervezeteket is. A Turul Szövetség nagygyűlésén éles támadások hangzottak el a „bankokrácia uralma" ellen, a felszólalók radikális földreformot követeltek.

A kiéleződött politikai harc kimenetele — jórészt — Horthy állásfoglalásától függött. Február elején Horthy még kompromisszumos megoldást keresett. A kormányzó jelenlétében megegyezés jött létre Gömbös és Bethlen között, amelyben Gömbös megígérte, hogy szakít Eckhardttal, eltávolítja a kormánypárt vezetéséből a Kisgazdapárt vezetőivel folytatott tárgyalásokban magukat kompromittált személyeket; nem törekszik a parlament idő előtti feloszlatására, megszünteti az ifjúság szélsőjobboldali megmozdulásait, és minden lényeges kérdést megtárgyal a kormánypárt elnöki tanácsával. Bethlen elfogadta a kormányzói jogkör kiterjesztésére, a felsőház jogainak szabályozására vonatkozó javaslatot, és úgy nyilatkozott, kész elfogadni a választójogi reformokat is. Gömbös tehát, mivel Horthy teljes támogatását nem tudta megnyerni, átmenetileg ismét visszakozott.

Bethlen úgy gondolta, hogy elérte célját; addig, míg Horthy nem oszlatja fel a parlamentet, befolyását a kormánypárton keresztül — különösen a megegyezés után — meg tudja tartani. A kormánypárt Bethlen-szárnya abban a hitben ringatta magát, hogy csatát nyert Gömbössel szemben. Gömbös beszámolt a NEP elnöki tanácsa előtt a kormányzónál lefolyt tanácskozás eredményeiről, majd február 14-én elmondott rádióbeszédében látszólag visszavonulót fújt. Elhatárolta magát a Kisgazdapárt vezetőitől, kijelentette, hogy a kormánypárt nem akadályozza reformjai megvalósítását, igyekezett megnyugtatni a konzervatív politikai erőket, hogy reformpolitikája „nem irányul sem a tőke, sem a földbirtok, sem a vagyonos osztályok ellen", és „a haladás útját nem a meglevő, bevált intézményekkel való szakításban, hanem az ősi hagyományok szellemét tisztelve"[59] keresi. Elítélte a jobboldali ifjúság szélsőséges követeléseit.

A Kisgazdapárt vezetői nem vették komolyan Gömbös „harcos kiállását" a Kisgazdapárt ellen, tovább támadták Bethlent és csoportját, és támogatták Gömbös reformterveit. A Kisgazdapárt a Bethlen-rendszer éles bírálatával, nagybirtok- és kartellellenes jelszavakkal követelte a „rendszerváltozást". A jobboldali ifjúsági szervezetek is folytatták a tüntetéseket Gömbös mellett. Február második felében a belpolitika középpontjába a Bethlen-csoport és a Kisgazdapárt vezetőinek szópárbaja került. Gömbös hallgatott, majd cselekedett. A kormány március 1-ével gyűléstilalmat rendelt el. Keresztes-Fischer lemondott, és március 4-én a kormány is benyújtotta lemondását. Két óra múlva Horthy kinevezte a második Gömbös-kormányt. Két új miniszter került be az új kabinetbe: Kozma Miklós belügyminiszter és Bornemisza Géza kereskedelemügyi miniszter. A kormány összetételében bekövetkezett változás Gömbösnek kedvezett.

Gömbös úgy vélte, másodszori kinevezésével szabad kezet kapott, nem gátolta a Bethlennel kötött megállapodása, sikerült Horthyt maga mellé állítani és megszerezni a kormányzó hozzájárulását a Ház feloszlatásához.

Március 5-én délelőtt mutatkozott be az új kormány a kormánypárt értekezletén. Az értekezlet bizalmat szavazott a kormánynak. Gömbös itt egy szóval sem említette, hogy a képviselőház délutáni ülésén bejelentik a Ház feloszlatását, így az a NEP nagy részét váratlanul érte. Bethlen a kormányzóhoz sietett, de minthogy már befejezett tények előtt állt, hívei egy részével kilépett a kormánypártból. Gömbös tehát elérte közvetlen célját, kiszorította Bethlent, megszabadult „gyámkodásától".

---

[59] *Pesti Hírlap*, 1935. február 15.

Bethlen a kormánypártból való kilépése után kifejtette, miért került szembe Gömbössel és híveivel: az ország nyugalma és külpolitikai presztízse szempontjából veszélyesnek tartotta Gömbösnek azt a törekvését, hogy a régi fajvédő tábor híveiből új pártot hozzon létre. Nem értett egyet az Eckhardttal való együttműködéssel. Helytelenítette a „vezérelv" hangoztatását és a kormánypárton belül ennek gyakorlatban való érvényesítését. Nem értett egyet sem a pártszervezés módszerével, sem a korporációs rendszer bevezetésével. „Attól kell félni — mondotta Bethlen —, hogy ezeréves alkotmányunk intézményei, politikai és gazdasági rendszerünk kiforratlan, bizarr, külföldről importált eszmék kísérleti nyula lesz. Fokozottabb kacérkodást fogunk látni a nemzeti szocializmus eszméivel, a párttotalizmussal, az SS és SA alakulatok formálásával."[60] Bethlen szembefordulása Gömbössel tulajdonképpen az uralkodó körök azon csoportjainak a magatartását tükrözte, amelyek szükségtelennek, sőt veszélyesnek tartották az eddigi kormányzati módszerek lényeges megváltoztatását. Szükségtelennek tartották a totális fasiszta rendszer kiépítését akkor, amikor az ország már túljutott a gazdasági válságon, sikerült leküzdeni a kormányzati válságot, amikor az elnyomás fokozásával vissza tudták szorítani a gazdasági válság évei alatt megerősödött munkásmozgalmat, és le tudták szerelni a parasztmegmozdulásokat. De több okból veszélyesnek is tartották ezeket az elképzeléseket. Egyrészt úgy vélték, hogy a nácizmus németországi győzelme után egy totális állam berendezkedés teljesen Németország függvényévé teszi az országot. Másrészt a Gömbös-csoport előretörésétől, Gömbös terveinek valóra váltásától pozíciójukat, egyéni érdekeiket is féltették. Féltek attól is, hogy Gömbösnek a totális fasiszta diktatúrával való kísérlete — amely átalakítaná az uralkodó osztályok számára közel másfél évtizeden keresztül bevált politikai berendezkedést — nagymértékben kicserélné az uralkodó körök érdekeit engedelmesen szolgáló, kipróbált államapparátust, és a demokratikus maradványok teljes felszámolásával, a munkásosztály önálló — bár nagymértékben korlátozott — szervezkedési lehetőségének a megszüntetésével olyan ellenállást és a tömegek olyan megmozdulását idézné fel, amely az egész, Bethlen által kiépített rendszer biztonságát veszélyeztetné.

---

[60] *A Reggel*, 1935. március 18.

Az uralkodó körök Bethlen vezette csoportja az 1935 elején kialakult helyzetben átmenetileg visszavonulásra kényszerült. Úgy tűnt, hogy Gömbös megnyerte a játszmát, és a választások után megerősödve megvalósíthatja a totális diktatúrát.

AZ 1935. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK

A választás kimenetele nem volt kétséges. A nyílt szavazás rendszere biztosította a mindenkori kormányok számára a többséget. A választási kampány idején, ha lehet, még magasabbra csapott a demagógia hulláma, mint Gömbös kormányra kerülésekor.

„Új ezredévet", „új korszakot", a „reformok korát" hirdette a kormánysajtó, a rádió, a képviselőjelöltek. A korteshadjárat új vonása volt, hogy fokozódott a szociális demagógia, Bethlen kormányzati rendszerének bírálata, és élesebb vonásokkal rajzolódott ki a totális diktatúra megvalósításának terve. A demagógia nem volt hatástalan. A Gömbös- és a Bethlen-csoport harcát sikerült a közvélemény — elsősorban az értelmiség egy része és a városi kispolgárság — előtt átmenetileg úgy feltüntetni, hogy itt a banktőke, a nagybirtok áll szemben a nép javát akaró, a haladást képviselő kormánnyal. Ez a politikai fogás időlegesen az értelmiség olyan csoportjára is hatott, mint a kialakulóban levő népi — irodalmi és politikai — irányzat képviselői.

A demagógia mellett a győzelem fő biztosítékát mégis az erőszak, a csalás, a hosszú évtizedek alatt kipróbált választási „módszerek" nyújtották. Csendőrsortűz, az ellenzék jelöltjeire szavazók véresre verése, letartóztatások, végrehajtással, az italmérési és trafikengedélyek megvonásával való fenyegetések, ajánlások hamisítása, etetés-itatás — mindezt felhasználták a kormánypárti jelöltek érdekében.

Az általános választásokat Budapesten április 6-án és 7-én, vidéken március 31-én, április 3-án és 4-én tartották. A 245 mandátum a következőképpen oszlott meg a pártok között: Nemzeti Egység Pártja 170 (69,4 %), Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Agrárpárt 25 (10,2%), Keresztény Gazdasági és Szociális Párt 14 (5,7%), Magyarországi Szociáldemokrata Párt 11 (4,5%), Szabadelvű és Demokratikus Ellenzék 7 (2,9 %), Magyar Nemzetiszocialista Földműves és Munkáspárt 2 (0,8%).

1-1 képviselői helyet szerzett a Nemzeti (Legitimista) Néppárt, a Reformnemzedék Pártja, a Keresztény Ellenzék, a Nemzeti Radikális Párt, a Népakarat Pártja, a Nemzeti Agrár Ellenzék. A párton kívüli képviselők száma 10 volt. A NEP 23-mal, a Kisgazdapárt 5-tel növelte mandátumai számát. Súlyos veszteség érte a Keresztény Gazdasági Pártot, amelynek mandátumai 30-ról 14-re csökkentek. 3-mal kevesebb lett az MSZDP képviselőinek száma is.

Gömbös a választásokkal egyrészt azt akarta elérni, hogy — kiszorítva a kormánypártból Bethlen híveit — neki feltétlenül engedelmeskedő kormánypárti többséget hozzon létre; másrészt a Keresztény Gazdasági Párt visszaszorítása révén csapást akart mérni a legitimistákra, megakadályozni a Kisgazdapárt lényeges előretörését, csökkenteni az MSZDP és a liberális-demokrata ellenzék mandátumainak számát. Gömbösnek olyan parlamenti többségre volt szüksége, amely biztosítja a „törvényes" formákat a totális fasiszta diktatúra kiépítéséhez.

A megválasztott 170 NEP-képviselő közül 98 most lett először tagja a parlamentnek. A Bethlen-csoporthoz tartozó kormánypárti vezető funkcionáriusok nagyrészt kimaradtak a parlamentből, ahol csupán 30—40 főre volt tehető azoknak a képviselőknek a száma, akik különböző szálakkal a Bethlen-csoporthoz kapcsolódtak. Bethlen és Kállay párton kívüli programmal kerültek be a képviselőházba. Az új NEP-képviselők jórészt az „élharcosokból", volt fajvédőkből, vitézekből, szolgálaton kívüli katonatisztekből, jobboldali ifjúsági vezérekből toborzódtak.

A Kisgazdapárt mandátumainak száma növekedett ugyan, de az elért eredmény messze elmaradt Eckhardt várakozásától. A párt vezetősége arra számított, hogy a párt lényegesen megerősödve kerül ki a választásokból. Ezt a reményt nemcsak a Gömbössel 1934 nyarán kötött paktum alapján kialakított együttműködés táplálta, hanem azok a választás előtti tárgyalások is, amelyek a két párt vezetői között folytak. A tárgyalások során a Kisgazdapárt vezetői azt akarták elérni, hogy legalább 60 kerületben biztosítsák jelöltjeik megválasztását. Ezért egyrészt azt kérték, hogy a NEP ne állítson ellenjelölteket, s ugyanakkor Bethlennel és a legitimistákkal szemben a kisgazdapárti jelöltek élvezzék a hatóságok támogatását, másrészt követelték, hogy a helyi hatóságok a Kisgazdapárt jelöltjei ellen ne alkalmazzák szokásos választási zaklatásaikat. A Kisgazdapárt vezetése remélte, hogy „tiszta választás" esetén még nagyobb számban szerezhetnek mandátumokat. Gömbös megígérte, hogy a hatóság nem akadályozza, sőt támogatja azoknak a kisgazdapárti jelölteknek a megválasztását, akiket Eckhardt és Ulain fontosnak tart; ígéretét azonban megszegte — becsapta Eckhardtot.

ÚJ LENDÜLET A FASISZTA TÖMEGPÁRT SZERVEZÉSÉBEN

A választási győzelem után a Gömbös-csoport nagy lendülettel indította meg ismét a NEP szervezését. A pártszervezés mellett Nemzeti Egység elnevezéssel kísérletet tettek olyan tömegmozgalom megindítására, amely nemcsak a politikai életet, hanem az egész társadalmi-gazdasági és kulturális életet is átfogta volna.

A NEP vezetősége már az 1933-ban megindult pártszervezésnél arra törekedett, hogy egységes vezetés alatt fogja össze azokat a nacionalista és fasiszta elemeket, amelyek részben más pártokban, részben különböző fasiszta, ellenforradalmi szervezetekben, társadalmi egyesületekben tömörültek. Az 1935 második felében megindított szervezésnél azt is célul tűzték ki, hogy valamennyi jótékonysági, sport-, kulturális egyesületet fokozatosan bevonják a Nemzeti Egység keretébe, vagy közvetlen irányítása alá helyezzék azokat. Úgy tervezték, hogy a NEP tevékenysége elősegíti az egész társadalom fasiszta átnevelését. A Nemzeti Egység szervezeteinek feladata az lett, hogy az egész politikai és társadalmi életre kiterjedő munkával elhódítsák a tömegeket az ellenzéki pártoktól, illetve megakadályozzanak minden olyan politikai, társadalmi, kulturális tevékenységet, amely nem a Nemzeti Egység szervezete részéről indult ki, vagy attól eltérő irányban bontakozik ki.

A pártszervezés során még nyíltabban igyekeztek a gyakorlatban érvényesíteni a „vezéri elvet". Az országos központ körlevelei a „Vezér" és a mozgalom iránti hűségre intették a párt tagjait, azért váltottak le tisztségviselőket, mert „a Vezér bizalmára méltatlannak bizonyultak". A párt szervezeti felépítésében is arra törekedtek, hogy az egész szervezet a „Vezér" akaratától függjön. Így az összes pártelnököt és vezető titkárt le egészen a községi szervezetekig a „Vezér" nevezte ki, sőt az összes helyi női és ifjúsági csoport elnökét is a „Vezér" bízta meg. A tagok kötelességei között szerepelt a „Vezér" védelme.

Bár a pártszervezés a közigazgatás segítségével történt, és megyei szinten közvetlenül a megyei NEP szervezetek elnöki funkcióját betöltő főispánok irányítása alatt folyt, a párttitkárok, az „élharcosok" egyre inkább önállóan tevékenykedtek, egyre nagyobb hatalomra tettek szert. Gömbös és hívei igyekeztek kiépíteni egy második vonalat azzal a céllal, hogy biztosítsák a helyi hatalmi szervekben is a számukra kívánatos vezetést, befolyásolják és ellenőrizzék az államapparátust.

A szervezeten belül legnagyobb szerepe a vezető titkárnak volt. Ő volt az előadó a választmányi üléseken, ő tartotta a közvetlen kapcsolatot a vármegyei és az országos központtal. A vezető titkár feladata volt a község lakóinak foglalkozás és pártállás szerinti nyilvántartása.

Hasonló szervezeti elvek alapján működtek volna a járási, választókerületi és vármegyei szervezetek.

A NEP gazdasági csoportjain keresztül jogot formált a gazdasági életbe való közvetlen beleszólásra; olyan ügyek intézésére, mint a munkaközvetítés, munkaviszony-szabályozás, a munkaadó és a munkavállaló közötti kérdések eldöntése, sztrájkok megakadályozása. Ugyanakkor a gazdasági tevékenységre gyakorolt befolyását tagjainak anyagi előnyökhöz juttatására igyekezett felhasználni.

A Nemzeti Egység szervezete kiépítéséhez a NEP központja által kiadott szervezési útmutató olyan előírásokat tartalmazott, amelyeknek megvalósítása esetén szinte valamennyi helyi szociális és kulturális intézmény kizárólag a Nemzeti Egység szervezeti keretében fejtette volna ki tevékenységét.

Az a törekvés, hogy mindent a Nemzeti Egység szervezetében összpontosítsanak, a társadalom minden megnyilvánulását a Nemzeti Egység jelszavával uniformizálják, a „Gleichschaltung" Gömbös-féle változatát jelentette. A magyar fasiszta tömegpárt szervezése során kétségtelenül a német nemzetiszocializmus és az olasz fasizmus döntő hatása mutatkozott a „vezéri elv" érvényesítésében; a szervezési elvek, a szervezési módszerek viszont a 20-as évek elejének magyar szélsőjobboldali mozgalmában gyökereztek.

A MUNKÁSOSZTÁLY HARCA A TOTÁLIS DIKTATÚRA KÍSÉRLETE ELLEN

A totális fasiszta diktatúra hívei számára a Gömbös választási győzelmével kialakult kedvező helyzet átmenetinek bizonyult. A választás a kormány számára biztosította ugyan a képviselőházban a megfelelő parlamenti hátteret, de a kormány törekvéseivel szemben erősödött az ellenállás a felsőházban. Az arisztokrácia és a nagytőke viszolygása a Gömbös által követett vonaltól a politikai élet minden fórumán érezhetővé vált.

Felerősítette az uralkodó körök belpolitikai ellentéteit, hogy a választást követő hónapokban a tömeghangulat fokozatosan ellenzékivé vált. Ezt nemcsak a választási ígéretek teljesítésének szokásos elmaradása okozta, hanem a fokozódó adóbehajtások, a bankadósságok miatti végrehajtások és a rossz terméskilátások is. A kormány szempontjából nagy nyugtalanságra adott okot a munkásosztály erőteljesebbé váló harca, amelyben a gazdasági követelések mellett egyre határozottabban politikai követelések is megfogalmazódtak. Az 1933-tól növekedő sztrájkmozgalom 1935 folyamán jelentős méreteket öltött: 50 sztrájk zajlott le 557 munkatelepen, 16 674 munkás szüntette be a munkát. Az 1935 júniusában lezajlott asztalossztrájk arra kényszerítette a kormányt, hogy rendeletben biztosítsa a 48 órás munkahetet és a minimális bért. Az 1935 nyarán lezajlott építőmunkássztrájk nemcsak gazdasági követelésekért folyt, hanem a szakszervezetek függetlenségének, a munkások sztrájkjogának megvédéséért is. Ebben a megmozdulásban a kommunista és szociáldemokrata munkások mellett részt vettek a keresztényszocialista munkások is.

1935 elejétől kezdve a KMP és az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék felhívása a szakszervezetek, a munkásosztály meglevő jogainak védelmére egyre nagyobb visszhangra talált. A megnövekedett sztrájkmozgalom és a sztrájkokban elért sikerek együtt jártak a szakszervezeti mozgalom erősödésével, a szakszervezetek számbeli növekedésével. Bár a szociáldemokrata párt vezetősége visszautasította a KMP-nek az egységfront létrehozására irányuló minden javaslatát, az Egyesült Szakszervezeti Ellenzéken keresztül a KMP befolyása a szakszervezeti mozgalomban olyan mértékben megnőtt, hogy az MSZDP vezetősége is — amely

Gömbös támadása ellen védekezve, kereste a megegyezést a kormánnyal — kénytelen volt a munkásosztály megnövekedett harci kedvével számolni. 1935 elején, amikor a kormány az egységes érdekképviseleti rendszer felállítására vonatkozó tervezetet eljuttatta az MSZDP vezetőihez, a vezetőség hajlott arra, hogy elfogadja azt tárgyalási alapul, és bizonyos változtatásokkal hozzájáruljon megvalósításához. Amikor viszont a kommunisták megszerezték a tervezetet, s a pártcsoportok és az ESZE útján tájékoztatták a szakszervezeteket, az MSZDP vezetősége nem merte e korábbi állásfoglalását megerősíteni. A veszély elősegítette a szociáldemokrata és kommunista munkások együttes fellépését a szakszervezetek védelmében.

A nemzetközi helyzet új fejleményei, a magyarországi kísérletek a totális rendszer bevezetésére napirendre tűzték a forradalmi baloldal taktikájának és programjának megújítását is. A kommunista pártnak fel kellett tárnia a politikai céljai és a magyar történelmi fejlődés közötti mély összefüggést. A 20-as évek végén már több kísérlet történt erre (Blum-tézisek stb.). Révai József „Marx és a magyar forradalom" című, 1932-ben írt tanulmánya viszont az eddiginél mélyrehatóbb elméleti eredményekkel járt. A magyar történelem 1848-i nagy fordulópontjának tanulmányozása annak az állandóan felmerülő kérdésnek szükséges megválaszolására ösztönzött, hogy az a társadalmi átalakulás, amely Magyarországon a történelem napirendjén van, milyen jellegű lesz: szocialista-e vagy polgári demokratikus. A KMP taktikai irányvonalában fokozatosan végrehajtott módosítások a pártpolitika felülvizsgálásának, a helyesebb politikai irányvonal és taktika kidolgozásának kezdő lépéseit jelentették.

A Komintern 1933 márciusában felszólította szekcióit, hogy „forduljanak a Szocialista Munkásinternacionáléhoz tartozó szociáldemokrata pártok központi vezetőségeihez a fasizmus, a tőkések offenzívája elleni egységes akciókra vonatkozó javaslatokkal",[61] tegyenek még egy kísérletet az antifasiszta munkásegységfront megteremtésére. Áprilisban a KMP is egységfrontjavaslattal fordult a szociáldemokrata munkásokhoz, az összes munkásszervezethez és első ízben az MSZDP és a szakszervezetek vezetőségéhez. A közös harc alapjává a munkásság szervezetének és sajtójának védelmét s a fasiszta támadás visszaverését tette. Javaslatát az MSZDP és a szakszervezetek vezetői visszautasították.

---

[61] *Új Március*, 1933. január—április.

1934 végén a KMP Központi Bizottságának újabb akcióegység-ajánlata a párt taktikai irányvonalának további módosulásáról tett tanúbizonyságot. Közös harcot ajánlott a szakszervezetek védelmére, a demokratikus szabadságjogok kiterjesztéséért, béremelésért és munkaidő-csökkentésért, állami munkanélküli-segélyért, a bebörtönzöttek kiszabadításáért, a kormány háborús készülődései ellen. Azt javasolta, hogy a közös küzdelem erősítése érdekében a két párt szüntesse be az egymás elleni támadásokat. Összefogást ajánlott az MSZDP legalitásának védelmére is. Az akcióegység-javaslatokban — főleg politikai értelmezésükben és módjukban — még sok tekintetben megmaradtak a régi politika utóhatásai, mégis a KMP azzal, hogy felújította és előtérbe állította a demokratikus szabadságjogok védelmének és kiterjesztésének, mindenekelőtt az általános, egyenlő, titkos választójognak a követelését, kifejezésre juttatta politikai irányvonalának fejlődését és változását. Ennek elemei 1935-ben — ha igen ellentmondásosan is — mind jobban érlelődtek.

A munkásosztálynak a fasiszta érdekképviseleti rendszer ellen kibontakozó harca tehát mind lényegesebb szerepet játszott abban, hogy a Gömbös-csoport 1935 őszétől levette a napirendről az egységes érdekképviseleti rendszer bevezetésének tervét.

A KOMINTERN VII. KONGRESSZUSA

A 30-as évek közepén a fasizmus további térnyerésének megakadályozására, a fasiszta mozgalmak felszámolására a munkásosztály vezetésével mindenütt, de elsősorban Nyugat-Európában erősödő küzdelmek folytak. Kibontakozásukban a Kommunista Internacionálé 1935 július—augusztusában Moszkvában megtartott VII. kongresszusa mérföldkövet jelentett.

A kongresszus, a fasizmus lényegét elemezve, határozott különbséget tett a kapitalista osztályuralom két formája — a polgári demokrácia és a fasiszta diktatúra — között, és a hangsúlyt a korábbi megállapításoktól eltérően nem az azonosságra, hanem a két forma közötti különbségre tette. Ez a megközelítés alapjában megváltoztatta a kommunista mozgalom viszonyát a polgári demokráciához, és egyidejűleg szövetség lehetőségét kínálta mindazokkal a társadalmi osztályokkal és politikai erőkkel, amelyek a polgári demokrácia alapján állottak, és védelmezéséért hajlandók voltak síkraszállni.

Ennek megfelelően a kongresszus a fasizmus elleni küzdelem fő feladatát a polgári demokratikus szabadságjogok védelmében, a háború elhárításában, a béke megőrzésében, a dolgozó tömegek gazdasági és szociális helyzetének megjavításában látta. A kongresszusnak a szociáldemokrata pártokról adott értékelése, továbbá az elfogadott egységfronttaktika, a szakszervezeti mozgalom egységének megteremtésére hozott határozat lehetőséget teremtett a szociáldemokrata, az egyéb pártállású és a szervezetlen munkásoknak a kommunistákkal való együttműködésére. A tanácskozás sürgette olyan tömegakciók szervezését, amelyek a munkásosztály különböző politikai csoportjait közelebb hozzák egymáshoz, segítik együvé tartozásuk felismerését. Elvetette a csak „alulról'' jövő egységfront hibás elvét, javasolta, hogy a kommunista pártok tegyenek erőfeszítéseket a kommunista és a szociáldemokrata pártok vezetői között egységfront-megállapodások érdekében. Egyidejűleg a Komintern VII. kongresszusa aláhúzta, hogy a munkásosztály csak akkor töltheti be történelmi szerepét a fasizmus ellen, ha osztálycéljait követve jobban figyelembe veszi a nemzeti progresszió történelmi menetét és szélesebb céljait.

A fasizmus németországi győzelme és a Gömbös-kormány kísérlete a totális diktatúra magyarországi meghonosítására még inkább szükségessé tette, hogy a kommunista párt felülvizsgálja eddigi politikáját, kiküszöbölje annak hibáit, és mindent megtegyen az antifasiszta erők tömörítésére, a fasiszta csoportok további térnyerésének megakadályozására. A KMP számos részkérdésben: a szakszervezeti politikában, a demokratikus szabadságjogok egyes kérdéseiben, mint pl. az általános, titkos választójog követelésének elfogadásában már korábban is fokozatosan felülbírálta és némileg módosította előző álláspontját.

A szakszervezetek megvédése, a Gömbös-féle munkáskamara terv meghiúsítása olyan feladatok voltak, amelyek megkövetelték, de segítették is a kommunisták és a szocialisták egymásra találását. A budapesti 10 ezer építőmunkás július—augusztusi, közel egyhónapos általános sztrájkja kétségtelen szerepet játszott a kormány szakszervezet-ellenes intézkedéseinek meghiúsításában. Ez a sztrájk az egységfront jegyében zajlott le, és gazdasági követelései mellett politikai követeléseket is támasztott. Az érdekképviseleti rendszer elvetése, a szakszervezetek védelme, a bizalmi rendszer törvényesítése, az MSZDP törvényes jogainak tiszteletben tartása egyaránt szerepelt jelszavai között. A kommunisták és a szocialisták sikeres együttműködése a szakszervezetben segítette a KMP Központi Bizottságát abban, hogy ha nagyon későn is, végre belássa: az ESZE további fennmaradása már nem segíti, hanem gátolja a sikeres szakszervezeti munkát, a dolgozók osztályharcos küzdelmét. Ezért 1936 januárjában az ESZÉ-t feloszlatták, és tagjai fokozatosan — először mint szakszervezeti baloldal — beolvadtak a szakszervezetekbe.

Az MSZDP megítélésében is történt változás. A kommunisták most már nem a párt bomlasztását, hanem azon belül olyan baloldal kialakítását tűzték napirendre, amely a pártot osztályharcos útra vinné, és fokozatosan elszigetelné az opportunista vezetőket. Ezzel a változással függött össze, hogy a KMP síkraszállt az MSZDP veszélyeztetett legalitásáért. Előrelépés történt a két párt ifjúsági politikájának közelítésében is. 1935 őszén a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége (KIMSZ) és a szociáldemokrata ifjúsági csoportok vezető szerve, az Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) működését, a szocialista és a kommunista ifjak egységtörekvésének folyamatát a szociáldemokrata pártnak az új fejleményekre rosszallóan tekintő vezetősége képtelen volt megállítani. 1937-ben, a KIMSZ megszűnése után, a szocialista ifjúsági csoportok lettek az otthonai mind a kommunista mind a szocialista fiataloknak.

Ezek az új mozzanatok a KMP politikájában azonban még csupán részjelenségeket tükröztek. A KMP Központi Bizottsága a Komintern VII. kongresszusának határozatai ellenére sem hajtotta végre a párt egész politikájának régóta esedékes, alapos felülvizsgálatát. A központi cél továbbra is az új, második tanácsköztársaság kivívása volt, és egy — nagyobb tömegeket mozgósítani tudó — demokratikus, átmeneti szakasz közbeiktatásával a párt semmilyen formában nem számolt. A cél elvontsága a szövetség lehetőségét természetesen formálissá tette, a népfront megteremtését nem segítette elő. A pártvezetés még mindig túlbecsülte a munkásosztály forradalmiságát, és lebecsülte a munkásosztályon kívüli antifasiszta erők jelentőségét, a velük való szövetség lehetőségét. A hibás stratégia kijavításának elhúzódásában jelentős szerepet játszott az, hogy Kun Béla, a párt vezetője és szűkebb környezete a Komintern VII. kongresszusán és az azt megelőző viták során nehezen tudott szakítani a korábbi szektás nézetekkel, és fékezte a szükséges módosításokat. A KMP vezetői, köztük Kun Béla is, 1936 elején már elismerték, hogy hibáztak, és — bár továbbra is bizonyos fenntartásokkal — hozzáláttak a KMP politikájának felülvizsgálatához, a népfrontpolitika kimunkálásához. A Komintern Végrehajtó Bizottságának a magyar vezetőkkel szembeni — kezdetben jogos — bizalmatlansága és türelmetlensége azonban ezután sem szűnt meg. 1936 májusában a Komintern Végrehajtó Bizottsága határozatot hozott a KMP népfrontpolitikájának kidolgozására, egyben leváltotta a párt Központi Bizottságát.

A Komintern közbelépése a népfrontpolitika kidolgoztatására radikálisan leszámolt a Kun-féle szektás vezetéssel, amely 1931 óta fő akadálya volt a párt politikai fejlődésének. Kun félreállítását azonban felülről, lényegében a hazai, illegális vezetés megkérdezése nélkül hajtották végre, és összekötötték a KMP szervezeteinek feloszlatásával, ami évekre visszavetette a párt szervezeti befolyását. Az illegalitásban dolgozó kommunisták szervezett irányítás nélkül maradtak, hiszen a párt lapjait — az Új Márciust, a Kommunistát — nem sikerült pótolni.

Egyidejűleg azonban 1936 nyarán, Szántó Zoltán vezetésével, a KMP munkájának irányítására és a párt új programjának kidolgozására új vezetőség alakult, székhelye Prága lett. Az új vezetőség, melynek munkájában Révai József, Friss István is részt vett, lassan kiépítette magyarországi kapcsolatait, kezébe vette az új típusú, az MSZDP szervezeti kereteire épülő pártmunka megszervezését.

A GÖMBÖS-CSOPORT ELSZIGETELŐDÉSE

1935 őszétől megerősödött a polgári ellenzék kormányellenes támadása is. Az ellenzék egységesen lépett fel a parlamentben a kormány ellen az alkotmányvédelem, a totális diktatúra elleni harc és a titkos választójog követelésének jelszavával. Egyidejűleg sokasodtak a Gömbös-csoport gondjai a kormánypárton belül is. A kormánypárt egysége a választások után nem tartott sokáig. Különböző csoportok alakultak, amelyek elégedetlenek voltak a kormány intézkedéseivel. A Gömbös—Marton-féle pártszervezés további ellentétek forrása lett. A NEP-en belüli — Bethlenhez húzó — konzervatív csoport, a főispánok nagy része, maga Kozma belügyminiszter is szembehelyezkedett a Marton-féle pártszervezési elképzelésekkel. A belügyminiszter lemondással fenyegetőzött, és a nagyipari tőke kormánypárton belüli exponensei felléptek a pártszervezés módszerei ellen. Gömbös csak nagy nehezen engedett. Nyilvánosan ugyan azt hangoztatta, hogy a pártszervezés a megkezdett úton folyik tovább, Marton főtitkár a helyén marad, de 1936 elejétől lényegében felfüggesztették a társadalmi, gazdasági és kulturális élet egész területére kiterjedő pártszervezést.

Nem erősítették a kormány és személy szerint Gömbös helyzetét az ún. birtokpolitikai intézkedések sem. A hitbizományi reform, a telepítés jelszava, ha a kormány szempontjából átmenetileg kedvezően hatott is a közvéleményre, a törvények megalkotása után a visszájára fordult. Sem a hitbizományi törvény, sem a telepítési törvény nem hozott lényeges változást a földbirtokviszonyokban, így a be nem váltott ígéretek csak tovább rontották a kormány és Gömbös hitelét.

Az 1936: XI. tc. a hitbizományok egy részét feloldotta a kötöttség alól, de lehetőséget adott új hitbizományi birtokok létesítésére, lehetővé tette hitbizományi kisbirtokok alapítását. A törvény a reform végrehajtása esetén a több mint 800 ezer holdnyi hitbizományból 25—30 év alatt mindössze 230 ezer hold felszabadítására adott lehetőséget. A felszabaduló földeknek csak egyharmadát lehetett birtokpolitikai célokra felhasználni. Végeredményben a reform elsősorban a nagybirtokos családok nem öröklő tagjainak földhözjutási lehetőségét segítette elő.

A telepítési törvény (1936: XXVII. tc.) 25 év alatt az állami elővásárlás útján szerzett földekből, a vagyonváltságföldekből és — kivételesen — a kötelező átengedés útján szerzett földekből mintegy 400 ezer holdat irányozott elő telepítési célokra. Mindezt olyan anyagi feltételek mellett, amelyek eleve lehetetlenné tették a dolgozó parasztság földhöz jutását: például a földhöz juttatandóknak előre ki kell fizetniük a vételár 30%-át. A törvény hatása legfeljebb a középbirtokok mammutbirtokokkal szembeni erősödésében mutatkozott.

A nagybirtokosok viszont még ezeket a mérsékelt intézkedéseket is soknak tartották, a magántulajdon megsértésének tekintették, és a telepítési törvényt a felsőház csak módosítással fogadta el. A NEP jobbszárnya ezzel szemben radikálisabb lépések megtételére sürgette a kormányt.

A Gömbös-csoport helyzetének rosszabbodásához külpolitikai nehézségek is járultak. 1934 utolsó heteiben Mussolini kacérkodása Franciaországgal konkrét külpolitikai egyezménytervezetig, az ún. dunai paktumig jutott el. 1935. január elején Kánya külügyminiszter kézhez kapta a francia—olasz egyezménytervezet Közép-Európára vonatkozó részét. Ez kimondta, hogy Franciaország és Olaszország a közép-európai és különösen az osztrák helyzet megvizsgálása alapján szükségesnek tartja, hogy „az érdekelt államok a Nemzetek Szövetsége keretében olyan megállapodást kössenek, amely arra kötelezné őket, hogy nem avatkoznak egymás belügyeibe, és nem mozdítanak elő olyan propagandát, amely egy másik állam területi integritása ellen vagy politikai és társadalmi rendjének erőszakos megváltoztatására irányul".[62] A tervek szerint Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Németország, Jugoszlávia és Olaszország kötné meg az egyezményt, amelyhez csatlakozhatna Anglia, Franciaország, Lengyelország, Románia és később szükség esetén más államok is.

A tervezet — minthogy Magyarországnak nem nyújtott előnyöket, hiszen nemcsak Ausztria függetlenségének garantálását tartalmazta, amiről eredetileg szó volt, hanem az egymás ügyeibe való be nem avatkozást és az érdekelt államok integritásának tiszteletben tartását is kimondta — erős csalódást keltett a magyar kormánykörökben. Kánya külügyminiszter már január 3-án közölte az olaszokkal, hogy a magyar kormány csak abban az esetben fogadhatná el a be nem avatkozásról és az agresszív propaganda betiltásáról szóló passzust, ha megfelelő biztosítékot kapna a kisebbségi szerződések megtartására, továbbá, hogy csak Németországgal együttesen hajlandó csatlakozni a paktumhoz. Másnap Gömbös fordult üzenettel Mussolinihez, kérve a kisantantnak az egyezményből való kikapcsolását, mivel Magyarország — mint mondotta — a kisantant integritását elismerő okmányt nem írhat alá.

Mussolinit azonban ekkor már nem nagyon befolyásolta a magyarok negatív álláspontja. Terveiben már az afrikai terjeszkedés foglalta el a fő helyet. Ezért 1935 januárjában Lavallal folytatott tárgyalásán, hogy afrikai terveihez elnyerje Franciaország beleegyezését, lényegében változatlan szövegben elfogadta a dunai paktum tervét. Egyúttal igyekezett Gömböst is engedékenységre bírni. Január 11-én Genfben Olaszország népszövetségi képviselője szemrehányásokat tett Kányának a visszautasító magyar magatartás miatt, amelyet „az olasz kormánynak a marseille-i ügy elsimítása érdekében tett lépései után joggal lehet illojális magatartásnak minősíteni”.[63] Majd azt fejtegette, hogy Franciaország a jelentősebb olasz szövetség kedvéért fokozatosan el fogja ejteni kisantant szövetségeseit, s ez Magyarország előtt is nagyobb lehetőségeket nyit meg. Kánya kétkedve fogadta ezt az érvelést, és kijelentette: a magyar kormány csak a fegyverkezési egyenjogúság elismerése és a kisebbségi kérdésben teendő messzemenő koncesszió esetén lenne hajlandó a paktumhoz csatlakozni.

---

[62] OL KÜM res. pol. 1935-23-1.

A magyar kormány egyidejűleg újból lépéseket tett Németország felé. Gömbös már 1934 szilveszterén levelet küldött Blomberg hadügyminiszternek, és abban a Dunától északra — tehát a Csehszlovákiával szemben — megvalósítandó német—magyar együttműködés fontosságát hangsúlyozta. Levelét azzal fejezte be, hogy igen örülne, ha ő vagy Horthy személyesen tárgyalhatnák meg Berlinben a német—magyar kapcsolatok továbbfejlesztésének lehetőségeit.

1935 januárjában Kánya utasította a berlini magyar követet, ismertesse a német kormánnyal a francia—olasz egyezménytervezet szövegét, és közölje, hogy a magyar kormány felfogása szerint az egyezmény kétségtelenül Németország ellen irányul. Ez az egyezmény a magyar külügyminiszter szerint fölösleges lenne — s úgy tűnik, ez az olasz álláspont is —, ha Németország nyilvánosan kijelentené, hogy respektálja Ausztria függetlenségét.

A német—magyar viszony rendezésének újabb állomása volt Göring 1935. május 24—25-i budapesti tartózkodása, nászútja alkalmából. Göring célja a magyar külpolitika alapvonalainak tisztázása volt, s ezen túlmenően a revíziós politika alárendelése a német érdekeknek. Még Berlinben kijelentette a magyar követnek, hogy a magyarok sohasem érnek célt a revízióban, ha addigi politikájukat folytatva mindhárom kisantant állammal ellenséges viszonyt tartanak fenn. A magyar politika oly módon igyekezzék elérni a kisantant szétbomlasztását — hangoztatta —, hogy kiegyezik Jugoszláviával, és erejét Csehszlovákia ellen koncentrálja. Magyarország általános külpolitikáját illetően Horthyék igyekeztek megnyugtatni Göringet, de a Jugoszláviával való megegyezés kérdésében ekkor még tartózkodóan viselkedtek. Így tehát 1935 elején a magyar külpolitika törekvései német vonatkozásban sem vezettek eredményre.

---

[63] OL KÜM res. pol. 1935-21-482.

Időközben Franciaország és Olaszország kísérletet tett arra, hogy az érintett kormányoknál való előzetes tájékozódás alapján megkezdje a dunai paktum megvalósítását. Ez annál inkább sürgős volt, mert Németország — mint már említettük — március 16-án egyoldalúan semmisnek nyilvánította a versailles-i békeszerződés katonai rendelkezéseit, bevezette az általános hadkötelezettséget. Válaszul Anglia, Franciaország és Olaszország a stresai konferencián nyilatkozatban foglalt állást a nemzetközi szerződések egyoldalú felmondása ellen.

A magyar kormány 1935. május 6-án a római jegyzőkönyvet aláíró államok külügyminisztereinek értekezletén szögezte le végleges álláspontját. Kánya megismételte a korábbi feltételeket, ragaszkodott ahhoz, hogy a közép-európai megállapodás továbbra is biztosítsa a revíziós propaganda folytatását. Ez lényegében a teljes elutasítást jelentette. Miután Németország és Jugoszlávia is elfogadhatatlan feltételekhez kötötte csatlakozását, a dunai paktum terve lassan lekerült a napirendről. Ez azonban Magyarország diplomáciai helyzetében csak ideiglenesen hozott javulást, jóllehet Gömbös számára szerencsésen esett egybe belpolitikai sikereivel.

GÖMBÖS ÉS A BERLIN—RÓMA TENGELY

Az olasz külpolitikában mind nagyobb teret hódított az afrikai tervek realizálásának ügye. Az Etiópia elleni agresszió előkészítése mindenekelőtt az angol—olasz viszonyban idézett elő elhidegülést. Ugyanakkor a felszín alatt lassú mozgás indult a német—olasz viszony javulása irányában, mivel Mussolini afrikai hadi vállalkozására való tekintettel szerette volna csökkenteni ellentéteit Németországgal.

A német—olasz viszonyban a fordulat jelei már 1935 májusától megmutatkoztak; megbeszélések kezdődtek az osztrák kérdésről; egyezmény született a sajtótámadások kölcsönös beszüntetéséről stb. Mindez arra biztatta a Ducét, hogy az erősödő angol nyomás ellenére belevágjon az abesszin kalandba. A háború 1935 októberében megindult.

A magyar kormány elsőként gratulált az olasz diktátornak; a Nemzetek Szövetségében az Olaszországgal szemben javasolt gazdasági szankciók ellen szavazott. Mussolini afrikai háborúja részint kezére játszott a magyar külpolitikának, amennyiben közelítette Olaszországot és Németországot, részint — minthogy Olaszország helyzete katonai és nemzetközi vonatkozásban gyengült — nem volt kedvező a magyar külpolitika számára. Az olasz agresszió révén kialakult általános nemzetközi helyzetben a magyar kormányzat joggal tarthatott attól, hogy egyoldalú megegyezés születik Olaszország és Németország között, amelyből Magyarországot kihagyják, s amelyben Olaszország nem egyenrangú, hanem alárendelt partnerként vesz részt.

Gömbös sietett hát a magyar pozíciókat erősíteni Németországban. Már az olasz hadjáratot megelőző napokban Berlinbe utazott, ahol újból előadta az olasz—német—osztrák—magyar szövetségről vallott nézeteit, de egyúttal már kezdte óvatosan áruba bocsátani a magyar kormány álláspontját az Anschluss kérdésében, s a német kívánságoknak megfelelően a korábbinál több hajlandóságot mutatott a kapcsolatok megjavítására Jugoszláviával. Sőt — egyes források szerint — Göringgel eszmecserét folytatott Magyarország belpolitikai hatalmi viszonyainak átalakításáról is.

Gömbös ezúttal már ígérgetett, Berlin azonban nem vállalt semmiféle kötelezettséget. A német kormányzat fő célja a tárgyalásokkal az volt, amint ez a német külügyminisztérium előkészítő anyagaiból kitűnik, hogy világossá tegye Gömbös előtt: a ,,Magyarországgal való politikai együttműködésnél a német vezetés primátusának feltétlenül kétségen felül kell állnia". Továbbá, hogy a ,,Németország és Magyarország közötti barátságos kapcsolatok kihatásai döntő módon függnek nem utolsósorban Magyarország magatartásától is, mert magától értetődik, hogy Magyarország nem kívánhatja Németországtól érdekeinek figyelembevételét, ha ugyanakkor maga sincs tekintettel a német érdekekre".[64]

---

[64] A Wilhelmstrasse és Magyarország. Bp. 1968. 39. sz. dok.

Gömbös 1935 végén berlini követté Sztójay Döme tábornokot nevezte ki, akit szoros kapcsolatok fűztek a német vezérkarhoz.

Az Etiópia elleni háború megindítását követő hónapokban — amint az várható volt — Mussolini megtette a döntő lépéseket Németország felé, mivel más választási lehetősége nem maradt. 1936 januárjában üzenetet küldött Hitlernek: a stresai politikához nem tér többé vissza, és nincs kifogása az ellen, ha Ausztria Németországgal „párhuzamos" politikát folytat vagy akár szövetséget köt. Két hónappal később írásos nyilatkozatot adott arról, hogy nem támogatja Angliát és Franciaországot Németország ellen, ha az felmondja a locarnói egyezményt. Ez értelemszerűen a fasiszta Németország Ausztria és Csehszlovákia elleni terveinek jóváhagyását is jelentette.

A „tengely" formális létrehozása most már csak idő kérdése volt. Ebben a helyzetben Hitler — akit bátorított az is, hogy a nyugati nagyhatalmak vonakodtak erőteljes rendszabályokat alkalmazni Olaszország ellen — 1936. március 7-én egyoldalúan felrúgva a locarnói egyezményt, mint már említettük, megszállta a rajnai demilitarizált övezetet.

Az olasz agresszió és az önhatalmú német lépés a nemzetközi viszonyokban bekövetkező tragikus irányú változásokat jelezte. A változások mindenekelőtt Közép-Európa népeire vetették sötét árnyékukat. A Rajna-vidék megszállása után Franciaország többé nem volt abban a helyzetben, hogy egy keleti német agresszió esetén a Rajna-övezetbe bevonulhasson; Franciaország közép-európai szövetségesei a francia érdekek szempontjából vesztettek jelentőségükből, és Franciaország jelentősége is megcsappant a kisantant országok és Lengyelország szempontjából. Még súlyosabban esett latba Anglia egyre határozottabb visszahúzódása a közép-európai problémáktól.

Még ebben a helyzetben is történtek ugyan kísérletek — főleg csehszlovák kezdeményezésre — a Duna-völgyi helyzet stabilizálására, és ha gyenge és ellentmondásos módon is, a német térhódítás meggátlására Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország közelítése révén (ilyen volt pl. a Hodža-terv). Ezek azonban elbuktak az érdekellentétek szövevényein, nem utolsósorban a magyar kormány ellenállásán. A magyar külpolitika revíziós törekvéseivel szöges ellentétben állt az együttműködés a szomszédos országokkal, különösen éppen Csehszlovákiával, amellyel szemben a német—magyar együttműködés lehetősége biztosítva volt. Az ellenforradalmi Magyarország a Duna-völgyi helyzet stabilizálásának megakadályozása tekintetében — mint láttuk — már Hitler hatalomra jutása óta igyekezett a németek kezére játszani, még a szövetséges Olaszországgal szemben is.

Amilyen mértékben tolódtak el a fasiszta hatalmak közötti erőviszonyok Németország javára, úgy erősödött ez a törekvés, s 1935—1936-tól kezdve a német orientáció vált a magyar külpolitikát alapvetően meghatározó tényezővé. Ez tükröződött az 1936. március 13—14-én Budapesten lefolytatott osztrák—magyar tárgyalásokon is, melyek során a magyar külügyminiszter minden új közép-európai kombinációval szemben a legnagyobb óvatosságot javasolta, és kérte, kerüljenek minden nyilatkozatot, melyet Németország sérelmesnek tartana érdekei szempontjából.

A magyar külpolitika mindinkább paradox helyzetbe került: a két fasiszta hatalom szövetségén belüli erőegyensúlyra akart építeni, ám ez az erőegyensúly nem létezett, mert Olaszország már e szövetség kezdetén Németország nyomasztó fölényét tapasztalhatta. Nem került sor kölcsönös engedményekre, így arra sem, hogy Németország bármilyen vonatkozásban is elkötelezze magát a magyar revíziós követelések mellett. Az Anschluss sorsa is eldőlt, a magyar beleegyezésért nem lehetett feltételeket szabni. Magyarországnak viszont most már fizetnie kellett a németek minden támogatásáért.

A Berlin—Róma tengely létrejöttével a magyar külpolitikában véglegesen lezárult egy közel tíz éves korszak, amely Bethlen „aktív külpolitikájával" kezdődött és Gömbösnek a két fasiszta hatalom közötti egyensúlyozásával folytatódott, s amely az adott nemzetközi erőviszonyok mellett egy ideig némi súlyt és önállóságot kölcsönzött Magyarország külpolitikájának.

A Bethlen által kimunkált magyar külpolitikai koncepció kezdettől fogva a nemzetközi helyzet Németország talpra állásából fakadó gyökeres megváltozására építette revíziós reményeit. A remélt változások a nemzetközi erőviszonyokban alig másfél évtized alatt végbe is mentek, de a magyar külpolitikai koncepció éppen akkor bukott meg, amikor győzedelmeskedni látszott, mert miközben az ellenforradalmi rendszer számára úgy tűnt, hogy kibontakozhat a versailles-i rendszer béklyóiból, a német hatalmi túlsúly nyomasztó körülményei közé került. A tengely létrejöttével a német nyomást már nem lehetett Olaszországgal ellensúlyozni. Az új lehetőségek keresését pedig mindvégig gátolták a revíziós törekvések és a belpolitikai erőviszonyok.

A TOTÁLIS DIKTATÚRA KIÉPÍTÉSÉRE IRÁNYULÓ KÍSÉRLET KUDARCA

Az uralkodó körök nagybirtokos—nagytőkés csoportjai úgy látták, hogy Gömbös túlságosan egyoldalúan Németországnak kötelezi el magát, eltér az egyensúly-politikától, külpolitikája nem elég óvatos, és felesleges veszélynek teszi ki az országot. A belpolitikai problémák mellett ezek a tényezők is hozzájárultak ahhoz, hogy Horthy bizalma is megingott Gömbösben. A kormányzó nem nézte jó szemmel Gömbös vezéri ambícióit, és a nagybirtokrendszer fellazítására irányuló törekvések csak növelték bizalmatlanságát. A kialakult belpolitikai helyzet láttán környezete — elsősorban Bethlen és Károlyi Gyula — befolyására egyre inkább megérlelődött benne Gömbös leváltásának gondolata.

Gömbös politikája 1936 tavaszára lényegében csődbe jutott, betegsége, majd októberben bekövetkezett halála csak meggyorsította a totális diktatúra bevezetésére törekvő csoport elszigetelődését, háttérbe szorulását.

A 30-as évek második felére, a gazdasági válság okozta szociális feszültség enyhülése következtében, a Hitler hatalomra jutásával kibontakozó új helyzetben az uralkodó osztályoknak nem volt számottevő politikai csoportja, amelyik vállalta volna a 20-as években bevált kormányzati rendszer német vagy olasz mintára történő átszervezésével együtt járó kockázatot.

Az arisztokrácia döntő része nemcsak a királykérdésben elfoglalt álláspontja miatt állt szemben Gömbössel, hanem a parasztság földéhségének felszítását, az agrárdemagógiát is igen veszélyesnek tartotta. Gömbös totális diktatúra kiépítésére irányuló törekvéseit a nagytőke sem nézte jó szemmel. Az erősödő német orientáció mellett attól is tartott, hogy a fasiszta érdekképviseleti rendszer megteremtésével a hatalmat közvetlenül gyakorló csoport egyre nagyobb mértékben avatkozik be a gazdasági életbe.

A vezető hivatalnoki réteg — azok kivételével, akik Gömbös idején jutottak jövedelmező állásokba — a politikai rendszer átépítésétől féltette megszerzett pozícióját.

A munkásosztály kezdettől fogva szemben állt Gömbös terveivel és kormányzásának második felében ezt fokozódó aktivitással juttatta kifejezésre. Gömbös a paraszti rétegekben sem tudott széles körű támogatásra találni. Így 4 éves miniszterelnöksége alatt nem sikerült jelentős, szervezett tömegbázisra szert tennie, amivel az uralkodó körök szemében vállalkozásának kockázatát csökkenteni tudta volna. A városi és falusi középrétegek körében támasztott illúziók hamar megkoptak, a tettek elmaradtak a várakozástól, és ezen társadalmi rétegek politikailag aktivizálódó csoportjai a polgári ellenzék, részben a szélsőjobboldali pártok felé fordultak.

Az a körülmény, hogy a Gömböst leginkább támogató, a totális diktatúra megvalósítására törekvő dzsentri-katonatiszti csoport nem a hivatalos kormányzattal szemben, a fennálló rendszert támadva, a radikális jelszavakkal elkábított tömegekre támaszkodva jutott hatalomra, nem könnyítette, hanem nehezítette saját tömegbázisának kiépítését. Gömbös mint miniszterelnök nem léphetett fel olyan radikális jelszavakkal, amelyek biztosították volna a kispolgárság és a társadalom lumpen elemeinek — amelyek a totális fasiszta rendszerek tömegbázisának gerincét képezték — tömeges támogatását.

Ha Gömbösnek nem is sikerült a totális diktatúra megteremtése, miniszterelnökségének évei arra elegendőek voltak, hogy a hatalmi viszonyokban, az uralkodó körök koalíciójában a dzsentri-katonatiszti fajvédő körök javára az erőviszonyok újabb eltolódását idézzék elő. A kormányra kerülése után megkezdett „őrségváltást" 1935 tavaszáig fokozatosan, majd a választások után gyorsabb ütemben folytatta. Elérte, hogy a politikai és gazdasági életben, a hadseregben olyan politikai gárda került előtérbe, illetve kapott cselekvési teret, amely a belpolitikában a totális fasiszta törekvések hordozója, a külpolitikában pedig a hitleri Németországgal való szövetség szélsőséges szószólója lett. Gömbös kudarca ellenére ez a gárda döntő szerephez jutott az ország politikai életének következő évtizedében.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója
Felelős szerkesztő: Bojtár Anna és Tárnok Irén
Műszaki szerkesztő: Csákvári András
A borító- és kötésterv Somlai Vilma munkája
Terjedelem: 65 (A/5) ív + 56 oldal + 4 db melléklet
— AK 2043 k 8486 —
84.11540 Akadémiai Kiadó és Nyomda — Felelős vezető: Hazai György